

• BİRİNCİ CİLT •

İ. TEKELİ / S. İLKİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİ

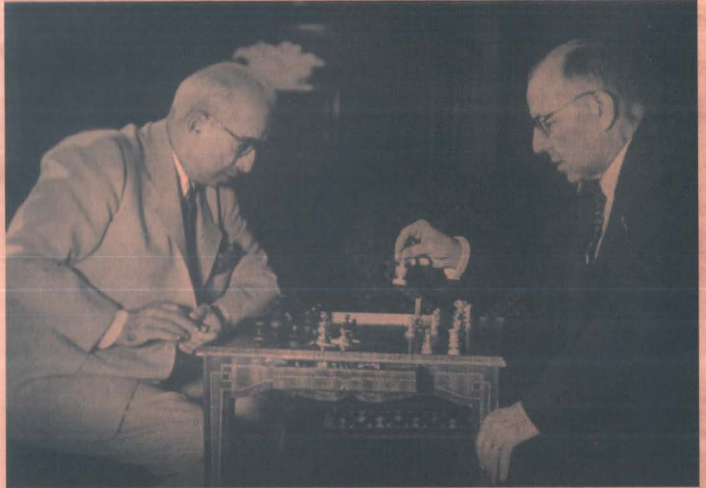

İLHAN TEKELİ / SELİM İLKİN

DIŞ SİYASETİ VE
ASKERÎ STRATEJİLERİYLE

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI TÜRKİYESİ

• BİRİNCİ CİLT •

iletişim

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi

BİRİNCİ CİLT

İLHAN TEKELİ 1937'de İzmir'de doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans ve doktorasını tamamladığı şehir ve bölge planlamacılığı alanında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Çok sayıda belediye ve kurumun danışmanlığını üstlenmenin yanı sıra Tarih Vakfı, Yerel Yönetim ve Demokrasi için Dünya Akademisi'nin kurucularındandır. Sosyal bilimler alanında onlarca eseri ve birçok ödülü vardır.

SELİM İLKİN 1939'da Ankara'da doğdu. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı. İnönü Vakfı'nda görev aldı. İktisat tarihi, uluslararası iktisat, Türkiye siyasi tarihi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri alanlarında çok sayıda çalışması yayımlandı.

İlhan Tekeli'yle kitaplaşmış on dört ortak çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989) adlı çalışmayla 1989'da sosyal bilimler dalında Sedat Simavi Ödülü'nü kazanmışlardır.

İletişim Yayınları 1928 • Tarih Dizisi 83
ISBN-13: 978-975-05-1287-2 • ISBN-13: 978-975-05-1286-5 (Tk. No.)

1. BASKI 2013, İstanbul
2. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Fırat Çağlıyan
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Birhan Koçak - Ayla Karadağ
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İLHAN TEKELİ - SELİM İLKİN

Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle

İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi

BİRİNCİ CİLT

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Bu kitapta, İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'nin izlediği politikaların geniş kapsamlı bir çözümlemesi yapılacak. Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi içinde yayımladığımız üç kitaba[1] bir yenisini daha ekliyoruz denilebilir. Bu kez, izlenen politikaların nedenlerini ve sonuçlarını iktisattan daha geniş bir çerçeve içinde ele alacağız.

Yeni kitap için İkinci Dünya Savaşı dönemine öncelik vermemiz, rahatlıkla anlaşılabilecek bir tutumdur. Türkiye Cumhuriyeti tarihi konusunda yapılan hemen hemen tüm çalışmalarda İkinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Bu savaş sonrasında Türkiye'nin dış politikasında, ekonomi politikasında ve siyasal rejiminde çok önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşümlerin açıklanmasında ise genellikle dış konjonktür değişmeleri üzerinde durulmuştur. Nitekim Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği dış politikalar konusunda çok sayıda araştırma yapılmış ve hatırat yazılmıştır. Oysa kanımızca yaşanan dönüşümleri sadece dış dünyadaki değişmelere bağlamak yetersiz kalmaktadır. İkinci Dünya Savaşı içinde Türkiye'de, toplumun yaşadıklarının bu dönüşümler üzerindeki etkisini de araştırmamız gerekmektedir. Bunun için de Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda uyguladığı askerî, ekonomik ve sosyal politikaların daha yakından tanınması gerekmektedir. Bu konuların ise yeterince incelendiğini söylemek zordur. Bu kitabı hazırlayarak bu konudaki açığın kapatılmasına bir ölçüde katkıda bulunmak istiyoruz.

1 İlhan Tekeli Selim İlkin, "1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009; İlhan Tekeli Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009; İlhan Tekeli Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

İki Dünya Savaşı'nın sürekliliği

Bu kitapta, esas olarak *1938-1947 yılları arasındaki* dönemi ele alacağız. Bu dokuz yıl Türkiye'nin savaş öncesindeki hazırlıklarını, savaş dönemini ve savaş sonrası için hazırlık çalışmalarını içermektedir. Üzerinden 60 yıl geçtikten sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın böyle sınırlı bir dönem olarak ele alınmasının ne kadar doğru olduğu konusunda bazı irdelemeler yapmakta yarar vardır. Günümüzde, yani belli bir zaman geçtikten sonra konuya eğilindiğinde, birçok yazar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı ve arada geçen dönemi bir bütün olarak tek bir savaş dönemi olarak görmeye başlamıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarının getiremediği çözümlere ulaşabilmek için İkinci Dünya Savaşı yapılmak zorunda kalınmıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını kesintili bir savaşın başlangıcı ve sonu olarak görmeyi değişik biçimlerde temellendirebiliriz. Olanaklı bir temellendirme biçimini Prusyalı askerî düşünür Clausewitz'in ünlü savaş kuramında görüyoruz. Ona göre savaş hiçbir zaman kesin sonuçlu (mutlak) değildir. Yenilen devlet yenilgiyi çoğu kez daha sonraki günlerde politik ilişkilerle sağlayabileceği yeni desteklerle atlatabileceği geçici bir felaket sayma eğilimini taşır.[2] Kaybettiğini yeni savaşlarla ele geçirme ümidini pek kolay yitirmez.

Dünya Savaşlarının topyekûnluğu

Birinci Dünya Savaşı ekonominin öncelik kazandığı ve ekonomik gücün savaşın kaderini belirlediği ilk savaş olmuştu.[3] 1914-1918 savaşının bu total karakterine ilk kez dikkati çeken *General Ludendorff* olmuştur. Nitekim *total harp kavramını* da o geliştirmiştir. Hatıralarında "Bu harpte artık ordu ve donanma kuvvetinin nerede başladığı, millet kuvvetinin nerede bittiği ayırt edilemiyordu. Ordu ve millet birbirine karışmıştı. Dünya, kelimenin tam manasıyla milli bir harp karşısında idi" demiştir. Devlet her kişiyi, her maddeyi zaferin elde edilmesi için kullanmaya başlamıştır.[4]

Aslında bu Westfalia Barışı'yla ortaya çıkan devlet anlayışıyla ilgili değişikliğin ulaşabileceği son noktaya, yani mantıki limitlerine ulaşması demektir. Westfalia Barışı sonrasında ulus-devlet yapısı oluşmaya başladığında genel olarak savaşa bakış açısı da değişmeye başlamıştır: Silahlı kuvvetlerin karşısında daima düşman silahlı kuvvetleri bulunacaktır.[5] Savaşların düzenli ha-

---

2 Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, Cilt I, 1984, s. 27.

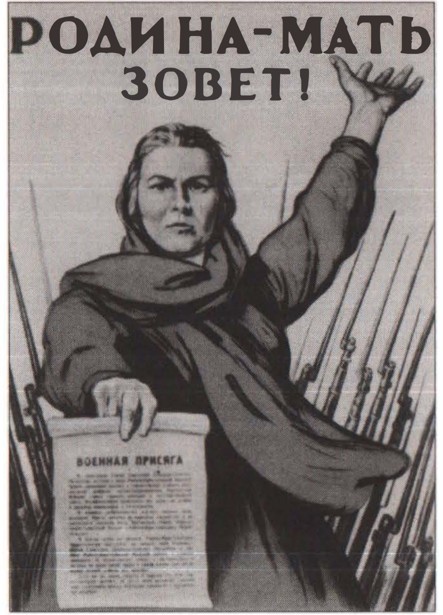
3 Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 3.

4 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 13.

5 Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, Cilt II, 1986, s. 63-64.

Alman afişi.

Sovyet savaş posteri, "Anavatan Çağırıyor"

Askere çağrı (ABD).

Askere çağrı, "Britanya'nın Kadınları – Fabrikalara Gelin" (Büyük Britanya).

Askere çağrı (Büyük Britanya).

Büyük Britanya savaş posteri.

le gelmesi, silahlı kuvvetlerin iaşesini hükümetlerin temel görevi haline getirmiştir. Devletin edindiği bu yeni görev savaşla ekonomi arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmasını da beraberinde getirmişti. Ama 1815 Viyana Kongresi sonrasında Napolyon savaşlarının galipleri genellikle sınırlı savaş doktrininin uygulayıcısı oldular. Oysa 1914 sonrasında topyekûn savaş doktrininin uygulanmaya başlamasıyla, büyük sayılarda askerin harekete geçirilmesi gereği, yurttaş-askerlerin kullanılmasını zorunlu kıldı. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte yurttaşlık ve askerlik âdeta özdeşleşti. Bu özdeşlik görüldüğü gibi topyekûn savaş kavramının zorunlu bir sonucuydu.[6] Savaş dehşet verici hale gelirken aynı zamanda da tüm nüfusu içine çekiyordu.

Böyle bir tarihsel akış içinde, savaşla ekonomi arasında bütünleşmesi, savaşa hazırlık denilen işi artık silahlanmadan ibaret olmaktan çıkarıyor ve tüm ekonominin de savaşa hazırlanmasını gerektiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'na giren ülkeler bu anlamda bir hazırlık geçirmemişlerdi. Oysa iki dünya savaşı arasında tüm ülkeler ekonomi politikalarını savaş gerçeğine göre geliştirdiler. Bu gelişmeler, savaşa ilişkin iki farklı kavramın gelişmesine neden oldu. Bunlar *Harp Ekonomisi* ve *Milli Müdafaa Ekonomisi* kavramlarıdır. Harp ekonomisi savaş sırasındaki ekonominin işletilmesini ifade ediyordu. Milli müdafaa ekonomisi kavramı ise bir taraftan sulh zamanındaki gereksinmeler karşılanırken aynı zamanda

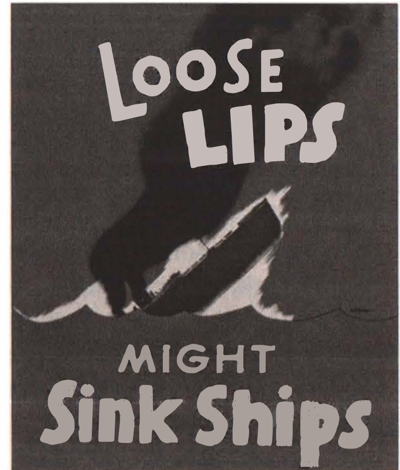
6 Michael Mann, *States, War and Capitalism*, Oxford UK, Blackwell, 1988, s. 166.

ekonomik seferberliğe hazırlanılmasını içeriyordu.[7] Devletlerin İkinci Dünya Savaşı'na hazırlıkları, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya koyduğu *topyekûn savaş anlayışı içinde gelişti*. Barış sırasında milli müdafaa ekonomisi anlayışı içinde yürütülen topyekûn seferberlik hazırlıkları, savaşa başladıkları zaman ekonomilerin büyük sarsıntılara uğramadan savaşı sürdürebilmelerini sağlayacaktı.[8] Barış zamanında da bir tür savaş ekonomisinin sürdürülmesi, aslında savaşın bitmediğinin de gizil bir ifadesi idi. Sıcak savaşa bir süre ara verilmişti. Nihai hesaplaşma sonra bekleniyordu. Bu açıklama ile iki dünya savaşını, arasındaki çatışmasız dönemle bir bütün olarak görmenin mantığı da açıklık kazanmış olmaktadır.

Askere çağrı (ABD, 1917).

Milli müdafaa ekonomisi kaçınılmaz bir şekilde *otarşik olma eğilimi* taşıyordu.[9] Bu ekonomi politikası kesin bir otarşiyi amaçlamasa da bir milletin gereksinmelerini savaş süresinde başkalarının yardımı olmadan, kendi ülkesinden ve kendi kapasiteleriyle sağlayabilmesini hedeflemişti. İki savaş arasında yaşanan 1929 büyük dünya krizi sonrası dünyanın içine girdiği yeniden yapılanma biçimi de bu otarşi eğilimine önemli katkılarda bulunuyordu. Bu ülkeler kendi üretemediği mallarla, ordunun ve halkın beslenmesi için savaş süresi boyunca yeterli olacak stoklar oluşturma politikası izliyorlardı. Bazı hallerde de savaş sırasında otarşik bir pozisyon kazanabilmek için daha barış zamanından "Erzatz" (muadil) madde üretimi yapıyorlardı. Otarşi arayışı, yalnız uygulandığı ülkede iktisadi değişime sebep

ABD savaş posteri.

7 Fritz Neumark, *Harp Ekonomisi*, Başvekâlet İstatistik G. Direktörlüğü, Ankara, 1937, s. 4.

8 Kurmay Yarbay Seyfi Kurtbek, *Milletin Harbe Hazırlanması*, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1946.

9 Fritz Neumark, *a.g.e.*, s. 22.

olmakla kalmamakta, içinde bulunduğu kıtanın ve giderek dünyanın ekonomik bünyesinde de önemli değişiklikler yaratabilmekteydi.

Türkiye'nin izlediği ekonomi politikaları milli müdafaa ekonomisi niteliğindeydi

Türkiye'nin iki savaş arasında izlediği ekonomi politikalarının genellikle dünyayla aynı çizgide bir tür milli müdafaa ekonomisi olduğu görülmektedir. Nitekim rejimin önderleri, nutuklarında, izlenen ekonomi politikalarını savunurken bu politikaların milli müdafaa boyutuna dikkat çekmişlerdir. *İsmet İnönü*, Cumhuriyet'in onuncu yılının kutlandığı günlerde *Kadro*'ya yazdığı "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" başlıklı yazısına *"İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi"* diye başlamakta ve "En kuvvetli, en zengin devletler, tasavvur olunamayacak devlet tedbirleri ile iktisatlarının müdafaa kuvvetini artırmalarını görmüş olmamız, Fırkamız, Cumhuriyet Halk Fırkası için ancak övünülecek bir isabet ve doğru bir karar cümlesinden sayılmak icap eder" diyerek yazısını sürdürmektedir.[10] Zaten bu dönemde Türkiye'nin izlediği devlet eliyle ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme politikası, temel tüketim mallarında Türkiye'nin kendi kendine yeterli hale gelmesini amaçlıyordu. Cumhuriyet'in Birinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılarını çok yakından bilen önder kadrosunun, temel tüketim maddelerinde yeterlilik sağlanmasına öncelik vermesi oldukça anlaşılır bir şeydir. Türkiye'nin bu tür bir sanayileşme politikasını izleyebilmesini sağlayan tabii ki yalnız Türkiye'nin siyasi iradesi değil, aynı zamanda kriz sonrasında dünya ekonomisinin içine girdiği konjonktür olmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğine böyle bir ekonomik hazırlık içinde gelmiştir. Ama sanayileşmesinin henüz çok başlangıcında olan ülkenin ekonomisinin kendisini tüm temel mallarda kendine yeterli hale getirdiğini söylemek zordur. Bu nedenle de savaş içinde önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktır.

Stratejik konumu olan sanayileşmemiş ülkelerin tarafsızlık politikası izlemelerinin zorlukları

Bir dünya savaşı çıktığında, Türkiye gibi stratejik önemi çok yüksek olan ve aynı zamanda sanayileşmemiş ülkelerin, bir taraf seçmeye zorlanacağı, tarafsız kalmaya çalışması halinde ise sanayileşmiş ve savaşta taraf olan ülkelerden biri tarafından işgal edileceği ileri sürülüyordu. Nitekim *Mustafa Kemal* Kurtuluş Savaşı sırasında İttihatçılara yapılan suçlamalar karşısında ül-

10 İsmet İnönü, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, Sayı 22, Teşrinievvel 1933.

kenin bir taraf seçip savaşa girmesinin kaçınılmazlığını, bu savı ileri sürerek anlatmaya çalışmıştır.[11] Ama henüz sanayileşmemiş bir ülke olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında *bir taraf seçmesine rağmen sıcak savaşın dışında kalmayı* başarmıştır. Savaş dışı kalmanın başarılması, üzerinde düşünülmesi ve ciddi açıklamalar geliştirilmesi gereken önemli bir olgudur.

Clausewitz'in,[12] savaş politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir şeklindeki savı bu bakımdan aydınlatıcıdır. Ona göre savaşın ayırt edici özelliği, araçlarının farklılığından kaynaklanır. Bu araçlarla, politikanın yönü ve amacının çelişkiye düşmemesinin sağlanması ise harp sanatından beklenmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı vererek bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye, dış ekonomik konjonktürün sağladığı olanaklardan da yararlanarak bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Clausewitz'in kuramı paralelinde düşünülürse Türkiye'nin savaş sırasında da tarafsızlığını sürdürmesi beklenebilirdi. Oysa Türkiye bu tarafsızlık tutumunu sürdürememiş, taraf seçmek durumunda kalmıştır. Bunun nedenini Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı konusundaki savında aramak gerekir: Türkiye sanayileşmemiş bir ülke olarak savaş sırasında bir taraf seçmek durumundadır.

Türkiye'nin savaş arifesinde, savaşa girmek istememesine rağmen taraf seçmek durumunda kalması ancak *realist savaş kuramına* başvurarak açıklanabilir. Realist savaş kuramı, savaşı uluslararası sistemin özellikleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu kurama göre her biri bağımsız olan, güvenliğini, gücünü, servetini geliştirmek için rasyonel hareket eden devletlerden oluşan anarşik nitelikli bir uluslararası sistemde, savaşın ve taraf seçmenin gerisinde *güçler dengesi hesapları* bulunmaktadır.[13]

Ek olarak ilginç bir nokta: Türkiye'nin, bir taraf seçmesine rağmen savaşa girmeyerek iki taraf arasındaki dengeleri gözetip âdeta tarafsız gibi davranmasının Clausewitz'in kuramıyla da bir tutarlılık içinde olduğu ileri sürülebilir.

Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini Türkiye'yi hedef haline getiriyordu

Bir yandan Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmaları, öte yandan İkinci Dünya Savaşı öncesinde yaşanan siyasal olaylar; İkinci Dünya Savaşı'nda saldırgan olan ülkenin Almanya olacağını açık hale getirmişti.

---

11 Mahmut Gologlu, *Sivas Kongresi*, Ankara, 1969, s. 168.

12 Carl von Clausewitz, *a.g.e.*, s. 35.

13 J.S. Levy, "War: Causes and Patterns", *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Science Ltd., 2001, s. 16354-16357.

Bu saldırganlığın dayanacağı doktrini Alman jeopolitikçileri geliştirdiler. Almanya'nın siyasal birliğinin kurulması sırasında Alman coğrafyacıları siyasal coğrafyaya büyük ilgi duyuyorlardı. Bu alanın öncülüğünü de Friedrich Ratzel yapıyordu. Ratzel, coğrafi ve siyasi yapıları biyolojik organizmalara benzetiyor, siyasi grupların işgal ettikleri *sahaların (raum) farklılaşması* üzerinde duruyordu. Siyasal coğrafyasını temelde *Sosyal Darvinizm* üzerine kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar içinde politik coğrafyadan yeni bir dal olarak *jeopolitik* doğdu.[14]

Bu geçişte önemli bir rol oynayan bir diğer isim *Karl Haushofer'dı.* Asker kökenli bir coğrafyacı olan Haushofer, 1914 yılında Münih Üniversitesi'nde Japonya hakkında hazırladığı doktorasını tamamladı. Tezinin başına Heraklitus'tan alıntılayarak "Savaş Herşeyin Babasıdır" diye yazmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda aktif göreve çağrıldı ve savaş bittiğinde generalliğe terfi etmişti. 1919 yılında Münih Üniversitesi'nde politik coğrafya doçenti olarak çalışmaya başlayan Haushofer, 1921 yılında şeref profesörü ve Alman Akademisi'nde senatör oldu. 1924 yılına ise Münih Üniversitesi'nce desteklenen *Zeitschrift für Geopolitik (1924-1939)* dergisinin baş editörlüğüne getirildi.[15] Bu dergi çevresinde, Karl Haushofer ve arkadaşlarının (Otto Maul, Erich Obst, Ewald Banse, Richard Henningi, Colin Ross, Albrecht Haushofer) geliştirdikleri, *yaşam sahası (Lebensraum), organik devlet ve otarşi* kavramlarına dayanan[16] bir jeostrateji doktrini geliştirildi.

İkinci Dünya Savaşı başında Nazi Hükümetinin üç nolu adamı olarak bilinen Rudolf Hess, daha önce Haushofer'in emir subaylığını yapmıştı. Nazilerin savaş sonrası dünya düzeni olarak ilan ettikleri *"Yeni Nizam"*, Haushofer ve arkadaşlarının geliştirdiği jeostrateji doktrininden etkilenmişti. Ama Haushofer'ın bu etkilenmeyi yüzeysel bulduğunu da eklememiz gerekiyor.

"Yeni Nizam"da, geleceğin dünyasında büyük ekonomik krizlerin doğmaması için hammaddeler bakımından kendine yeterli hayat sahalarının oluşturulması isteniyordu. Bu hayat sahalarından birini, Berlin-Roma merkezli Avrupa, bir diğerini ise Türkiye'den Afganistan'a kadar uzanan çevre ülkeleriyle Afrika oluşturuyordu.[17] Almanya yeni bir dünya savaşını böyle bir amacı gerçekleştirmek için başlatacaktı.

Böyle bir doktrinin açıklanması, *Türkiye'yi bu dünya savaşının şu ya da bu şekilde hedeflerinden* biri haline getiriyordu. Türkiye, çok güçlü ve sanayileş-

---

14 Bu konuda ayrıntı için bkz. Derwent Whittlesey, "Jeopolitik: Haushofer", Edward Mead Earle (ed.), *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, Mayıs 2003, s. 327-344.

15 Derwent Whittlesey, *a.g.e.*, s. 342-344.

16 S.B. Cohen, "Geopolitics", *International Encyclopedia of Social & Behavioral Sciences*, Elsevier Science Ltd., 2001, s. 6199-6205.

17 Nurullah Esat Sümer, *Yeni Nizam*, Ankara, 1945.

miş bir ülke karşısında savaş döneminde de tarafsızlık politikasını sürdürebilmek için stratejik seçimler yapmak durumunda kalıyordu. Realist savaş kuramının denge yaklaşımı bu konuda bize yol göstermektedir. Güçsüz tarafın, kendini güçlü gören tarafın istekleri karşısında, onun güç hesaplarını değiştirerek dengeyi kurabilmesi için iki olanağı vardır. Bunlardan biri *taarruz ve savunma savaşları arasındaki asimetrik güç gereksinmelerinden* yararlanmaktır. Taarruz savaşı yapanlar, savunma savaşı yapanlara göre çok daha büyük güçleri seferber etmek durumundadırlar. Saldırıya uğrayacağını düşünen bir ülke savunma için gücünü artırırsa, saldırıyı yapmak isteyen ülke çok daha büyük güçleri harekete geçirmek zorunda kalacaktır. İkincisi ise Müttefikler bularak, saldırgan güçler karşısında *ittifaklar kurarak,* güç dengesini kurmaya çalışmaktır.

Türkiye, savaşın başında tarafını seçerken asimetrik yükümlülükler yükleniyor

Türkiye, savaş dışı kalma politikasını savaş döneminde de sürdürebilmek için her iki olanaktan da yararlanmıştır. Savaş öncesinde Alman saldırıları karşısında İngiltere ve Fransa'nın desteği sağlanmıştı. İngiltere'yle yapılan müzakereler neticesinde 12 Mayıs 1939'da hem Ankara hem de Londra'da yayınlanan bir deklarasyonla, İngiltere'nin saldırılar karşısında Türkiye'yi koruyacağı konusunda garanti verdiği ilan edildi. Kısa bir süre sonra, Fransa'yla yapılan müzakereler sonucunda da benzer bir deklarasyon, 24 Haziran 1939'da yayınlandı. *19 Ekim 1939'da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 15 yıl sürecek bir ittifak anlaşması Ankara'da imzalandı.* Bir karşılıklı yardım paktı oluşturularak Türkiye, saldırılar karşısında daha da güçlendirilmiş oldu. Burada karşılıklı yardımdan söz edilmesine karşın aslında yardım yükümlülükleri arasında bir simetri bulunmuyordu. İngiltere ve Fransa, Türkiye herhangi bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğrarsa yardım edecekti; oysa Türkiye'nin yardım yükümlülüğünün doğması için Akdeniz'de hem İngiltere ve Fransa'nın hem de Türkiye'nin birlikte saldırıya uğraması gerekiyordu.[18] Bu asimetrik yükümlülük Türkiye'nin bir tür tarafsızlık (savaş dışında kalma) politikasını savaş içinde de sürdürmesine olanak vermiştir.

Bu anlaşma, Türkiye'nin bir yandan bir sanayi ülkesi olmamasından ötürü karşılaşacağı güç dengesi açığını kapatıyor, öte yandan anlaşmanın getirdiği caydırıcılıktan faydalanarak savaş dışı kalmasına olanak veriyordu. Anlaşmaların caydırıcılığına ek olarak Türk ordu mevcudu 1939 yılın-

---

18 Philip Paneth, *Turkey- Decadence and Rebirth,* London Alliance Press. Ltd., Londra, 1943, s. 149.

da 300.000 iken[19] savaş içinde *900.000'e hatta belki daha da üstüne* yükseltilmişti.[20]

Savaş dışı kalmayı ancak savaşan tarafların hesaplarını değiştirebilecek düzeydeki bir silahlanma sağlayabiliyor

Türkiye'nin ittifaklar yaparak, silahlı gücünü artırarak Almanya'nın stratejik hesaplarını etkilemeyi başardığı söylenebilir. Savaş başladıktan sonra 1941 yılının ilk yarısında Almanya, Balkanlar'a yönelmişti. Artık savaş Türkiye'nin kapılarına dayanmıştı. Ancak Alman orduları, Türkiye'ye saldırmadı. Hitler, 1 Mart 1941'de İsmet İnönü'ye yazdığı mektubunda Türkiye'ye saldırmayacağının güvencesini veriyordu. Bunun uzantısında *18 Haziran 1941'de Ankara'da Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık anlaşması* imzalandı. Almanya artık Türkiye'nin savaş dışı kalmasını kendisi için yeterli görüyordu.[21] 22 Haziran 1941'de ise Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçince Türkiye tarafsızlığını ilan etti.

Bir dünya savaşı içinde taraf olanların ne yapmaları gerektiği, büyük ölçüde belirlenmiştir. Savaşan taraflar birbirlerine göre ötekidirler. Karşısındakini güç kullanarak savaş dışı bırakmaya veya kendi iradesini kabul ettireceği bir barışa zorlamaya çalışırlar. Clausewitz'e göre savaş başladığında taraflar artık kendilerinin efendisi olmaktan çıkmışlardır. Her iki taraf da güç kullanmada bir sınır tanımamaktadır ve karşısındakini yenmedikçe yenilme tehdidi altındadır. Sonuç alıncaya kadar güç kullanılımını tırmandıracaklardır. Tarafsız olanın ya da savaş dışı kalanın durumu ise bu kadar açık değildir. Tarafsızlık, her iki tarafı da öteki olarak görmemek demektir. Ama bu barış dönemindeki tarafsızlıktan farklı bir durumdur. Tarafsız ülke olup bitenlere ilgisiz kalamaz. Çünkü onun tarafsızlığı sadece kendi kararına bağlı değildir. Savaşan tarafların her ikisinin de onun tarafsız kalmasına razı olması gerekir. Özellikle tarafsız kalan bu ülke Türkiye gibi stratejik bir konuma sahipse savaşan taraflardan biri her an hesaplarını değiştirerek onun savaş dışı kalmasına razı olmaktan vazgeçebilecektir. Bundan dolayı Türkiye'nin sürekli aktif bir izleme politikası icra etmesi gerekir. Tarafların hesaplarını değiştirmelerini engelleyecek bir güç oluşturmak ve bunu sürekli olarak uygun biçimlerde konumlandırmak durumundadır. Bu aktif izleme poli-

---

19 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1988, s. 339.

20 Philp Paneth, *a.g.e.*, s. 144. Bu bilgi İngiliz tarafının o dönemdeki tahminidir. Türkiye'nin ordusunun büyüklüğünün 1.500.000'e ulaştığını söyleyen tahminler de bulunmaktadır.

21 Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1988, s. 155-161.

Alman-Türk Dostluk Antlaşması (18 Mart 1941).

tikasıyla, sürekli olarak soyut savaş hesapları yaparak savaşan ülkelerin, kararlarını değiştirmesini engellemeye çalışacaktır. Aktif bir izleme politikasıyla sürekli olarak hesap yapan bir ülke, fiilen savaşmamasına rağmen büyük güçler oluşturulması gereğinden ötürü savaşan ülkelerin karşılaştığına benzer ekonomik yüklerin altına girmekte ve savaş ekonomisinin sorunlarını yaşamaktadır. Bu nedenle, tarafsız kalan bir ülke için de savaşın uzaması istenmeyen bir durumdur.

Savaş dışı kalmak için propaganda savaşında da yenilmemek gerekiyor

Tabii ki bir savaş içinde verilen kararlar, bir savaş oyununda verilen kararlardan çok farklı bir şekilde gelişmektedir. Karar vericiyi kararını verirken sadece savaş oyununun mantığı değil, toplumdan gelen eğilimler de etkilemektedir. Hükümetin İngiltere ve Fransa'yla ittifak araması ve Almanya karşısında yer alması savaş oyununun mantığı açısından ne kadar tutarlıysa halktaki ve ordunun genç subayları arasındaki eğilimlerle o kadar çelişki halindedir. Eğer Birinci ve İkinci Dünya Savaşı bir bütün olarak kavranır-

sa Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yanında savaştığı ülkenin karşısında yer alırken Birinci Dünya Savaşı'nda ve özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanı olan ülkelerle ittifak içine girdiği söylenebilir. Bu tarihsel düşmanın, hızlı bir şekilde bir dosta dönüşmesini halka anlatmak güçtür. Bu güçlüğü bir yandan Almanya'nın Türkiye'de 1936 sonrasında yaptığı ve oldukça etkili olan propagandası artırıyor, öte yandan savaşın ilk yıllarında elde ettiği çok parlak başarılar Almanya'nın karşısında yer almanın açıklanmasını zorlaştırıyordu.

Almanya'nın başarılarının ordunun genç kadroları üzerindeki etkisini en açık şekilde o zaman genç bir subay olan Seyfi Kurtbek'in savaşın ilk yıllarında yazdığı *Harp ve Ekonomi* kitabında buluyoruz. Kitabın önsözünde "Birinci Dünya Harbinden sonra senelerce harp aleyhinde propaganda yapıldı. İnsanları harpten nefret ettirmek, onlara tatlı, uyuşturucu, avutucu (ebedi sulh fikri) aşılanmak istenmişti. Bugünkü harp, bu serap peşinde koşanları öyle çarptı ki artık bilinemeyen bir zaman için insanlar böyle bir hayalden bahsetmeyeceklerdir"[22] denilerek bir savaş kışkırtıcılığı yapıldığı söylenebilir. Savunulan bu anlayış, Mustafa Kemal'in ünlü "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinden ziyade, Hitler'in "insanlık daimi mücadele içinde büyüdü; ebedi sulh onu mezara götürecektir" anlayışıdır. Bu anlayış içinde savunmaya da yer yoktur: "Millet ve orduda yenmek azmi, taarruz fikriyle beraber yaşayabilir. Millette taarruz ruhu olmazsa ordularda taarruz fikri kök tutmaz. Sulhçu olduğunu, hiçbir tarafta istila emeli beslemediğini, nihayet hudutların kati ve daimi olduğunu ilan eden milletler, mutlak surette müdafaaya karar vermişlerdir."[23] Ayrıca savaşın ilk yıllarının kendisini haklı çıkardığı kanısını taşıyarak: *"Ülkü millete taarruz ruhu verir ve onu yaşatır.* Son harp bize şunu bir daha öğretti ki bir millet varlığını koruyabilmek için, en az taarruz kabiliyeti kazanacak kadar kuvvetlenmeye mecburdur. Ülküsüz Fransa yalnız müdafaayı düşünüyordu. Taarruz ruhiyle yetişen Alman milletinin dinamizmi karşısında milli varlığını koruyamadı" diye yazmaktadır.[24] Böyle olunca da "vazife, milli ekonomiyi taarruzi bir harbi başaracak kadar kuvvetli"[25] yapmak olacaktır. Bu alıntılardan Alman savaş doktrininin genç subaylar üzerinde ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bir asker, savaşı normal ve arzulanan bir toplumsal faaliyet olarak gören böyle bir bakış açısını benimsediğinde artık o militarizmin tutsağı haline gelmiş demektir. Tabii ki bir dünya savaşında, böyle bir anlayışa sahip olan askerlere tarafsızlık politikasını izletmek çok zor olacaktır.

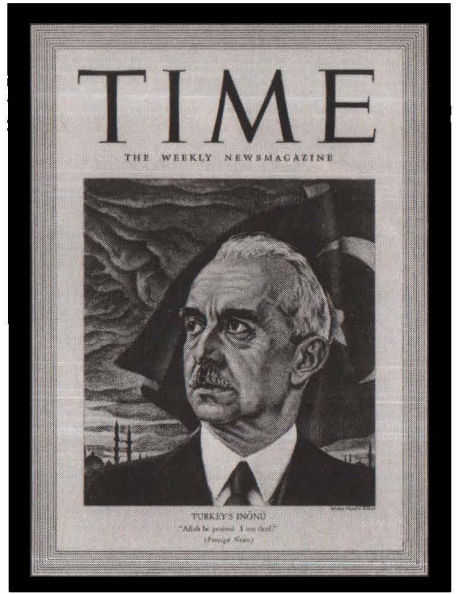
22 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 7.

23 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 15.

24 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 55.

25 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi*, s. 56.

İnönü'nün deneyimi Türkiye'nin müzakere gücünü artırıyor

İnönü (Time, 19 Mayıs 1941).

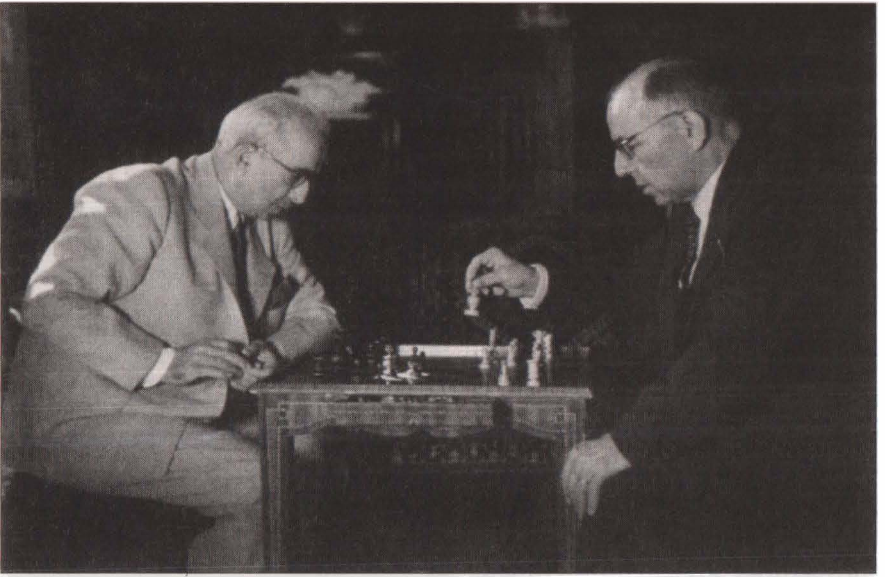
Akılcı da olsa, halkta ve genç subaylardaki eğilimlerin tersine bir yol izlemek kuşkusuz kolay değildir. Türkiye'de bu dönemde tek parti rejiminin bulunmasının böyle bir yol izlemeyi kolaylaştırdığı söylenilebilir. Belki daha da önemli olan husus bu dönemde Birinci Dünya Savaşı deneyimini çok yakından tanıyan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıdır. Türkiye'nin savaş dışı kalma pozisyonunu pratikte savaşın sonuna kadar sürdürdüğü söylenebilir. Almanya'nın savaşı kaybettiğinin çok açık hale geldiği bir safhada savaş, sonrasındaki dünya düzeninin oluşturulması çalışmalarına Türkiye'nin katılabilmesi için bir ön koşul haline gelince *Türkiye 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti* ve böylece 26 Nisan 1945'te çalışmalarına başlayan San Francisco Konferansı'na katıldı.

Türkiye'nin savaş dışı kalmasını, Liddell Hart'ın *"yüksek strateji"* diye tanımladığı alandaki başarısı sağlamıştır. Yüksek strateji, ülkenin temel siyasal amacını gerçekleştirmek için bir milletin bütün imkânlarının, askerî güçlerin mobilizasyonu da dahil olmak üzere, koordineli bir şekilde yönetilmesidir. Başka bir deyişle savaş dönemindeki "uygulama halindeki siyasettir."[26] Türkiye'nin böyle bir yüksek strateji başarısı göstermesinde, İnönü'nün zengin siyasal ve askerî birikiminin katkısının yüksek olduğu açıktır.

Böylece Türkiye sıcak bir çatışmaya girmeden İkinci Dünya Savaşı'nı geçirmiş oldu. Ama bu durumu savaşın etkilerinin dışında kalınması şeklinde yorumlamak doğru değildir. Türkiye savaş öncesinden başlayarak savaşın sonuna kadar savaş içinde etkili bir aktör olarak yer almıştır. Savaşın diğer aktörlerinin niyetlerini kestirmiş, onlarla işbirliği geliştirmiş, kendi silahlı kuvvetlerine ilişkin olarak aldığı kararlarla diğer aktörlerin hesaplarını değiştirmiş, kararlarını etkilemiştir. Öte yandan hesaba katılan, aktif bir aktör olabilmesi için aldığı askerî önlemlerle oluşturduğu güç de ekonomisini bü-

---

26 B.H. Liddell Hart, *Strateji Dolaylı Tutum*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 249.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu satranç oynuyor.

yük ölçüde etkilemiştir. Zaten topyekûn savaş anlayışının hâkim olduğu bir dönemde askerî güç oluşturmanın ekonomik yansımalarının olmaması imkânsızdır. Kısaca özetlemek gerekirse Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında sıcak çatışmaya girmeden savaşın etkili aktörlerinden biri olmayı başarmış, ülkesini yıkımdan korumuş, ama bir savaş ekonomisinin tüm zorluklarını ve bu zorlukların beraberinde getirdiği toplumsal sorunları yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın anlatısını Clausewitz'in strateji anlayışıyla mı, yoksa Liddell Hart'ın strateji anlayışıyla mı okumalıyız?

Bir okuyucunun, dünyadaki tüm büyük güçlerin ittifaklar kurma yoluyla ikiye ayrıldıkları ve dünya coğrafyasının çok büyük bir kısmını içine alarak yürüttükleri bu savaşın anlatısını okurken ne tür bir *değerlendirme çerçevesi* kullanacağı önemli olmaktadır. Bu çerçeve, okuma sonrasında ulaşacağımız yargıları büyük ölçüde belirleyecektir.

Böyle bir savaşta en basit değerlendirme çerçevesi, savaşı nihai olarak kimin kazandığıdır. Tabii ki siyasal açıdan savaşı kimin kazandığı önemlidir. Ancak savaşın hem kazanan hem de kaybeden tarafa ayrı ayrı maliyetlerinin ve dünyaya toplam maliyetinin ne olduğu konusunda bir değerlendirme yapmazsak yaptığımız değerlendirme eksik kalır. Bir dünya savaşı sonrasın-

da dünyanın ne kadar büyük kayıp verdiğini söylemenin ve bunu bir insanlık dramı olarak nitelemenin, insanların ders alması bakımından önemli olduğu açıktır. Ama bu değerlendirme, savaşan tarafların savaş yönetimlerindeki başarılarını değerlendirmek bakımından yetersiz kalır. Bu savaşta elde edilen sonuç insanlığa daha az maliyetle elde edilebilir miydi sorusundan kaçınmanın olanağı yoktur. Bu soruya yanıt verebilmek içinse alternatif askerlik stratejileri üzerinde durmamız gerekecektir.

Bu konuda iki farklı görüşün yarıştığı söylenebilir. Bunlardan birincisi *Clausewitz'in savaş stratejisi* yaklaşımıdır. Clausewitz'in yaklaşımında düşmanın silahlı kuvvetlerinin yok edilmesi savaşın tek ve açık amacıdır. Bu stratejide her şey sahada fiilen yapılan muharebeye ve kazanılacak zafere bağlanmıştır. Bu zaferin bedeli, dökülen kandır. Clausewitz'in yaklaşımı Prusya subayları ve özellikle Moltke tarafından çok katı bir şekilde yorumlanmış ve daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'nı yönlendiren stratejik çerçeve haline gelmiştir.[27]

Liddell Hart, Clausewitz'in kuramının tüm dikkatini zafere yöneltmesinin, kazanan tarafta bile aşırı yıpranmaya neden olduğunun ve ayrıca *barıştan layıkıyla yararlanılmadığının* üzerinde durmaktadır. Hart'a göre en iyi strateji, ciddi bir muharebeye tutuşmaksızın sonuca ulaştırandır. Bu da doğrudan saldırıdan çok *dolaylı yollarla* sağlanabilecektir. Bu durumda savaşın amacı da muharebeyi kazanmaktan çok, sürdürülebilir bir barışa ulaşmak haline gelmektedir. Clausewitz'in keskin yaklaşımı dehşet verici kayıplara yol açmaktadır ve bu nedenle Liddell Hart'a göre savaşın hedefinin daha az iddialı bir biçimde tanımlanması gerekmektedir.[28]

Clausewitz'in stratejik kuramı karşısında Liddell Hart'ın kuramının önem kazanması savaş teknolojisindeki gelişmelerle yakından ilişkilidir. Clausewitz'in kuramı 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki savaş teknolojisinin sınırları içinde anlamlı görülebilir. Ama Hart'ın kuramı, Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı'nda gelişen savaş teknolojisinin getirdiği olanaklar içinde anlam kazanmaktadır. Bu bakımdan iki teknolojik gelişme kritik bir öneme sahiptir. Bunlardan birincisi hava kuvvetlerinin gelişmesidir. İkincisi ise yüksek hareket kabiliyetli, zırhlı ve mekanize kara birliklerinin ortaya çıkmasıdır. Bu gelişmeler bir yandan askerî harekâtı sivil hedeflere yöneltilebilir hale getirmiştir, öte yandan da askerî harekâtın "menzilini" artırmıştır. Böyle bir savaş teknolojisinin gelişmesi; düşmanın gücünün tümünü sert savaşlarla yok etmeden, hayati unsurlarını felce uğratarak, ikmal dengelerini bozarak, moralini çökerterek sonuç alınmasını olanaklı hale getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Alman

27 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 262-268.

28 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 272.

kuvvetleri sadece 6 mekanize tümeni kullanarak Polanya'yı çökertmiştir. 10 mekanize Alman tümeni de daha Alman ordusu harekete geçmeden Fransa muharebesinin kaderini belirlemiştir. Böyle olanakların bulunması, savaşın büyük insan kaybı olmadan, kentler ve altyapılarda büyük tahribata yol açmadan sonuçlandırılmasına olanak vermektedir.[29] Bu olanakların varlığı, savaşın "yüksek stratejisini" ve "askerî stratejisini" yönetenlerin başarısının, sadece zaferin kazanılmasına ya da kaybedilmesine bağlı olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalmasına neden olur. Bu savaşı yönetenlerin yönetimlerinin, savaşın taraflarının kayıplarının küçük tutulmasına olanak veren bir strateji izleyip izlemedikleri bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir değerlendirme için referans noktası olarak nihai zaferin kazanılmasından çok sürdürülebilir bir barışın kurulmasını sağlayacak fırsatlarından yararlanılıp yararlanılmadığı noktası önem kazanır. Tam bir zafer kazanılması hırsı, makul ve sağduyulu, sürdürülebilir bir barış düzenini kurma fırsatlarının görmezlikten gelinmesine neden olabilir. İkinci Dünya Savaşı'nda bu bakımdan alınan en kritik karar, Kazablanka Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill'in savaşın sonunu nasıl getirecekleri konusunu *"karşı tarafın kayıtsız ve şartsız teslimine"* dayandırmaları olmuştur. Tabii açıktır ki, savaşın sona ermesinin böyle bir koşula bağlanmış olması, savaşın sona ermesini geciktirmiştir. Bu koşul, bu kadar büyük kayıplara uğramadan yapılabilecek bir barış için yapılan girişimlerin geriye çevrilmesine neden olmuştur. Bu nedenle savaşın sonuna gelindiğinde, bu savaşta Clausewitz mantığının egemen olduğunun iddia edilmesine olanak veren bir manzara ortaya çıkmıştır. Ama savaşın sona ermesinden 70 yıl sonra yaşananlara bakarak, barışın kayıtsız şartsız teslime dayandırılmasının, savaş sonrasında Almanya'nın ve Japonya'nın yeniden savaşçı askerî güçler haline gelmesini önleyen bir demokratik siyasal düzenin kurulmasını sağlamak bakımından işe yaradığı da söylenebilir.

Beş aşamalı bir çözümleme yöntemi izlenecektir

Başlangıçta belirtildiği üzere bu kitap, Türkiye'de savaş ekonomisinin nasıl işletildiğini ve toplumsal sorunlarla nasıl başa çıkılmaya çalışıldığını olabildiğince ayrıntılı bir şekilde ele alacaktır. Topyekûn savaş anlayışının hâkim olduğu bir dönemde savaş ekonomisini, yapılan askerî hazırlıklar ve uygulanmaya çalışılan programlardan bağımsız olarak ele almak olanaksızdır. Askerî hazırlıkların niteliği ve yapılan askerî yığınakların büyüklüğü, savaş dönemi ekonomisinin çözmek zorunda kalacağı sorunun büyüklüğünü ve karmaşıklığını belirleyecektir. Bu nedenle bu kitapta, ara-

29 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 273-275.

larında nedensel ilişki bulunan beş aşamalı bir çözümleme yürütülecektir. *Birinci aşamada*, dünyada yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin nasıl bir dış politika izlediği üzerinde durulacaktır. *İkinci aşamada*, savaş süresince silahlı kuvvetlerin nasıl bir güç oluşturma stratejisi izlediği ve bunu yaparken ekonomiden nasıl taleplerde bulunduğu araştırılacaktır. *Üçüncü aşamada*, savaş ekonomisi ele alınacak ve silahlı kuvvetlerin talepleriyle, toplumun taleplerinin ve toplumdaki üretim potansiyelinin nasıl uzlaştırıldığı incelenecektir. *Dördüncü aşamada* ise; izlenen bu savaş ekonomisinin yol açtığı toplumsal sonuçlar araştırılacaktır. Son olarak *beşinci aşamada*, karşılaşılan ekonomik ve sosyal sorunların ülke yönetiminde, savaş sonrasında Türkiye'nin yapması gerekenler konusunda nasıl bir perspektif doğurduğu üzerinde durulacaktır. Özellikle dördüncü ve beşinci aşamada yapılan saptamaların Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal ve toplumsal gelişmeleri açıklamak bakımından oldukça yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Dünya savaşının sürdüğü bir konjonktürde ülkeler arasındaki ilişkiler, cephelerde yaşanan durum değişiklikleri bilinmeden kavranamaz. Ülkelerin kurdukları ilişkiler cephelerdeki gelişmelerden sürekli olarak etkilenir. Barış zamanındaki gibi uzun süreli ve kararlı ilişkilerden çok, cephelerdeki değişmelere göre sürekli yeniden tanımlanan ilişkiler söz konusudur.

Savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisinin temel sorunu, dengelerin yeniden kurulması/kurulamaması olmaktadır

Bu çözümlemede üçüncü aşamada ele alınan savaş ekonomisi kavramı merkezi bir konumda yer almaktadır. Savaş ekonomisinin *temel sorununun yeni bir denge kurmak olduğu* söylenebilir. Genel olarak barışta olan bir ülkenin ekonomisinin ekonomik dengelerini koruyarak kendisini yeniden üretebildiği söylenebilir. Savaş koşullarına girildiğinde bu sistemin dengeleri birden bozulmaktadır. Bu bozulmaları dört başlık altında özetleyebiliriz: 1) Orduların mevcudunun hızla artırılması ve böylece üretici yaştaki büyük bir nüfusun üretim alanından çekilip tüketici hale getirilmesi sonucunda, üretim ve tüketim dengesinin yeniden kurulmasını gerektirmektedir. 2) Savaş dolayısıyla ülkenin dışa karşı kapanması, eski ithalat ve ihracat kalıplarının sürdürülmesini engellemektedir. Bu durum ise üretimin karşılayamadığı tüketim taleplerinin ithalat yoluyla karşılanması olanağını da kaldırmaktadır. 3) Türkiye gibi kapital malı üretemeyen ülkelerde savaş koşulları, üretim kapasitesini artıracak yatırım olanaklarını ve dolayısıyla artan mal taleplerinin kapasite artırarak karşılanması olanağını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. 4) Büyük bir ordunun beslenmesi ve savaş için teçhizatlandı-

rılması, devlet harcamalarını artırmakta ve özel harcamalarla kamu harcamaları arasındaki dengenin yeniden kurulmasını gerektirmektedir. Tabii ki bu dört alanda yeni dengeler kurulması çok önemli olmakla birlikte, bunun için alınacak önlemler tartışmalar yaratacak, toplumsal bakımdan çok sancılı sonuçları olacaktır.

Kuşkusuz bir ekonominin, ne kadar bilinçli bir ön hazırlık yapılırsa yapılsın, böyle önemli değişikliklerle karşılaşınca bu değişikliklere kolayca uyum sağlayabileceğini beklemek doğru olmaz. Bu dengelerin yeni koşullarda, sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayacak biçimde tekrardan kurulması kolay değildir. *Türkiye gibi sanayileşmemiş, otarşisini geliştirememiş bir sistemde bu, daha da zordur.* Sistemin yeni denge noktalarına götürülebilmesi için önemli kurumsal düzenlemeler yapmak gerekecektir. Bu, sancılı bir süreçtir; pek çok sıkıntı yaşanacaktır. Bu duruma bakarak bu problemin sancısız bir çözümünün olmadığı, yapılan politika tercihlerinin ancak değişik türdeki sıkıntılar arasından birinin seçilmesi anlamına geldiği söylenebilir.

Savaş ekonomisinin başarı ölçütleri nasıl tanımlanabilir

Bu sorunu böyle geçiştirmek doğru olmaz. Savaş ekonomisine geçişte başarılı olmanın hangi ölçütlere göre değerlendirilmesi gerektiği üzerinde açık bir tartışma yürütmek gerekir. Sistemin yeni dengelerinin kurulmasını sağlamak, savaş ekonomisine geçişin başarılı olduğunu söylemek için tek başına yeterli değildir. Bu yeni denge sağlanırken ortaya çıkan sıkıntılı durumlardan ötürü, uyulması gereken yeni koşullar ileri sürmek durumunda kalırız. Bundan ne kastettiğimize açıklık kazandırmak için bazı örnekler vermek gerekir. Örneğin, piyasaya arz edilen temel gıda maddelerinde ortaya çıkan azalma karşısında, arz ve talebi eşitlemek için piyasada fiyatın serbestçe oluşmasına olanak verilirse, denge sağlanacak ama fiyatlar çok yükselecek ve toplumun düşük gelirli grupları çok ciddi beslenme sorunlarıyla karşılaşacaklardır. Bu sorunu gidermek için gıda maddelerini, fiyatları narhla belli bir düzeyde tutarak, piyasa dışı kanallarla, belli tayınlara göre dağıtmak yoluna gidilebilir. Ama bu yola başvurmanın da ortaya çıkaracağı karaborsalar, pek çok haksız kazanç ve etik sorun olacaktır. Aslında izlenen politikalar iyi ile kötü arasında bir seçim olmaktan çıkmakta ve iki kötü arasında bir seçim yapmak haline gelmektedir. Bir başka örneği, artan kamu harcamaları karşısında özel harcamaların yeniden düzenlenmesinden verelim. Bu da sancılı bir süreçtir. Eğer artan kamu harcamaları karşısında özel tüketim aynı miktarda kısılırsa, enflasyona yol açmadan yeni denge sağlanabilecektir. Bunun gerçekleştirilmesi için yeni vergiler koyarak halkın tüketim gücünü kamuya aktarmak gerekmektedir. Bunun yaratacağı hoşnutsuzluğu taşımak isteme-

yen hükümetler, vergi koyarak enflasyonu düşük tutmak yerine kısmen vergi koyarak, kısmi enflasyonla yeni bir denge kurmayı yeğleyecektir.[30]

Bu örnekler ortaya koymaktadır ki devletlerin salt yeni dengelerin kurulması dışında göz önünde bulundurmaları gereken çok önemli ahlâksal ilkeler vardır. Ulus-devletler, bir vatandaşlık görevi olarak vatandaşlarını askere aldığında onlardan çok büyük fedakârlıklar beklemektedir. Onlar gerektiğinde yaşamlarını feda edeceklerdir. Böyle bir ortamda savaşın, bazı vatandaşların haksız kazançlar elde ettiği, fırsatçılığın egemen olduğu bir ortam haline gelmesine devletin göz yumması beklenemez. Böyle bir ortam doğduğunda, savaşanlar kendilerini aldatılmış olarak görmeye başlayacaklardır. Savaşan ülkelerin devletleri bu tür moral değerlere karşı duyarlı olmalıdır. Yani devletlerin, ekonomilerini yeni dengelere kavuşturmak için yeni kurumsal düzenlemelere giderken, çekilen sıkıntıların ve yapılan fedakârlıkların toplumda eşit dağılmasını sağlamak, haksız kazançları önlemek gibi konulara gereken önemi vermesi gerekmektedir.

Kitap üç cilt olacak

Böyle bir bakış açısı içinde, bu çalışmada kurulan anlatı üç ayrı ciltte toplanmıştır:

Birinci cilt, Dış Siyaset ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi başlığını taşıyor. Bu cilt, beş aşamada yürütüleceğini söylediğimiz çözümlemenin ilk iki aşamasını kapsıyor. Temelde dış politikada ve ordunun geliştirilmesinde izlenen yaklaşımların ele alınacağı cilt, üç bölümden oluşuyor. *Birinci bölümde*, Türkiye'nin iki dünya savaşı arasındaki hazırlık dönemi ele alınmaktadır. İki dünya savaşı arasında bir bütünlük olduğu kabul edildiğinde bu bölümün analizlerini de 1923'ten başlatmak gerekmektedir. İlk kısımda, Cumhuriyet'in kurulduktan sonra ne tür bir dış politika izlediği ve daha özelde Cumhuriyet yöneticilerinin yakın bir gelecekte savaşın çıkacağını ne zamandan itibaren algılamaya başladığı, bu algılamanın onu nasıl bir hazırlığa ve ne tür bir dış ilişkiler stratejisi izlemeye ittiği araştırılmaktadır. Birinci bölümde ele alınan ikinci konu ise 1923-1939 yılları arasında Türkiye'nin karada, denizde ve havada silahlı kuvvetlerini nasıl geliştirdiği, askerî sanayisini nasıl oluşturduğu, Cumhuriyet'in uyguladığı dört askerî ikmal planının önemi ve silahlı kuvvetlerin ulaştığı performans düzeyi araştırılmaktadır.

İkinci bölümde, savaş süresince Türkiye'nin dış politikasının ve silahlı kuvvetlerinin gelişimi ele alınmaktadır. Bu anlatı bize Türkiye'nin sıcak savaş dışında kalma amacını nasıl gerçekleştirdiğinin bir çözümlemesini verecektir.

---

30 A.R. Prest, *War Economics of Primary Producing Countries*, Cambridge University Press, 1948, s. 1-28.

Önce İkinci Dünya Savaşı'nın gelişimi ve bu gelişme sırasında Müttefik ve Mihver Ülkelerinin izlediği dış politikalar ile bunlar karşısında Türkiye'nin izlediği dış politikanın adım adım gelişimi verilmektedir. Daha sonra ise, Türkiye'nin silahlı kuvvetlerini savaşa nasıl hazırladığı, savaş çıktıktan sonra askerî gücünü nasıl mobilize ettiği, nasıl örgütlediği, hangi takvim içinde artırdığı, nerelerde konuşlandırdığı, sanayileşmemiş bir ülke olarak ordunun teçhizatlandırılmasında hangi tür yaklaşımları izlediği, ordunun yeni konuşlanma biçiminin ortaya çıkardığı altyapı gereksinmelerini nasıl karşıladığı gibi meseleler üzerinde durulacaktır. Ayrıca savaşa hazırlanmış ama savaşmamış bu büyük ordunun savaş kapasitesinin dünyada nasıl algılandığı ve buna bağlı olarak Türkiye'nin dış ilişkilerinin biçimlenmesinde ne tür etkiler yarattığı araştırılacaktır.

Bu ikinci bölüm, birinci cilt içinde oldukça merkezi bir konuma sahiptir. Türkiye'nin savaş sırasındaki ordusunun büyüklüğünü, kapasitesini ve konumlanmasını ayrıntılı olarak betimleyebilmek tüm kitap için kritik bir öneme sahiptir. Ordunun, bir yandan dış ilişkilerde tarafların hesaplarını etkileyen bağımsız bir değişken olarak yakından tanınması gerekirken, öte yandan da savaş ekonomisinin neleri çözmek zorunda kalacağını kestirebilmek için de savaş içinde eriştiği düzeyin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ordunun durumuna ilişkin bilgilerimiz ne kadar ayrıntılı olur ise ekonominin insan gücü, finansman, gıda ve diğer mallarla ilgili taleplerinin neler olduğu o kadar iyi hesaplanabilecektir. Türkiye'de orduya ilişkin bilgileri saklamak âdeta bir takıntı haline geldiği için bu konudaki bilgileri saptamakta büyük sıkıntılarla karşılaştık. Elde edebildiğimiz bilgiler İngiliz arşivlerinden elde edebildiklerimizle sınırlı kaldı.

Birinci cildin *üçüncü bölümünde,* savaş sırasında cephelerin dışında da sürdürülen çok yönlü, kısmen de örtülü bir savaşın Türkiye'de nasıl sürdürüldüğü ele alınmaktadır. Bu savaş cephelerde sürdürülen sıcak savaşın tamamlayıcısıdır. Bu bölümde önce Türkiye'de cephe dışı savaşın taraflarının açık ya da örtülü olarak nasıl örgütlendikleri anlatılmaya çalışılmaktadır. Cephe dışı faaliyetler genellikle dört ana grup içinde; propaganda, istihbarat, sabotaj/direniş ve değişik türde insani yardımlar şeklinde ele alınmaktadır. Daha sonra, savaş sırasında Mihver'in ilerlemesi sürerken, Türkiye'nin cephe dışı savaşta etkinliğini artırmak için yaptıkları araştırılmaktadır. Bunu ise Mihver'in cephede gerilemeye başlaması sonrasında Türkiye'nin cephe dışı savaştaki tutum değişikliklerinin ele alınması izlemektedir.

Birinci cildin *son bölümünde*, hem dünya bakımından hem de Türkiye bakımından İkinci Dünya Savaşı deneyiminin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ayrıca birinci cildin ikinci cilde ne tür bilgiler aktardığı üzerinde durulmaktadır.

İkinci cilt, İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi başlığını taşıyor. Bu cilt, daha önce üzerinde durduğumuz beş aşamalı çözümlemenin üçüncü aşaması olan "savaş ekonomisi" ve dördüncü aşaması olan "bu ekonominin toplumsal sonuçları" konularından oluşturulacaktır. Aslında bizim açımızdan bu üç ciltlik çalışmanın yapılmasının temel nedeni bu ciltte yazılanlardır. Birinci ve üçüncü cilt, aslında ikinci cildi desteklemek için tasarlanmışlardı. Ama bu ciltler yazılmaya başlayınca kendi dinamikleri içinde gelişerek bir kimlik kazandılar.

Bu ciltte büyük ölçüde, *ekonominin bozulan dengelerinin nasıl yeniden kurulmaya çalışıldığı* analiz edilmektedir. *İlk olarak;* savaş döneminde devletin finansmanı ve Türk parasının değerindeki değişmeler ele alınmaktadır. Bu bölümde, savaş dönemi bütçe kesin hesaplarının analizi, harcamaların gelişmesi, devlet harcamalarının yeniden düzenlenmesi, bütçe dengelerindeki gelişmeler, devletin yeni finansman gereksinmelerinin karşılanmasında başvurulan yollar; vergilerde yeni düzenlemeler, dolaylı vergiler, varlık vergisi, ayni vergilendirmeler, iç borçlanmalar, enflasyon vb. analiz edilmektedir. Yani mali dengelerin kurulmasına ilişkin analizler yapılmaktadır.

Bu cildin *ikinci bölümünde* ise *Milli Korunma Yasasının* uygulanması sırasında yaşananlar anlatılmaktadır. Bu yasa, ülke içinde talep edilen mal ve hizmetler ile piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin dengelenmesi için başvurulan temel düzenlemedir. Savaş koşullarında bu dengenin artık piyasa güçlerince sağlanması olanağı kalmamıştır. Hükümet müdahaleleriyle, piyasanın işleyişinde yeni bir denge kurulacaktır. Bu bağlamda da piyasa ekonomisine müdahale araçlarının güçlendirilmesi çabaları (Milli Korunma Kanunu vd.), halkın ve ordunun iaşesi ve ibatesi için yapılan düzenlemeler, tarım alanında üretimin yeniden örgütlenmesi için yapılanlar, sanayinin üretimiyle, ihracat ve ithalat alanındaki yeniden düzenlemeler ele alınacaktır.

Bu cildin *üçüncü bölümünde*, savaş koşullarında Türkiye'nin üretimini sürdürmesi adına gereken emeği sağlamak için izlediği yol üzerinde durulmaktadır. Savaş koşullarında emek arzı ve talebi arasındaki dengenin kurulmasında da Milli Korunma Kanunu'nun getirdiği olanakların katkısı yüksektir. Kitabın *dördüncü bölümünde*, savaş öncesinde ve savaş döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan gelişmeler, *beşinci bölümünde*, ürünler düzeyine inilerek savaş içinde beslenmenin yönetimi, *altıncı bölümünde*, giyim harcamalarındaki gelişmeler, *yedinci bölümünde*, savaş döneminde Türkiye'nin enerji üretim ve tüketiminin yönetimi, *sekizinci bölümünde*, ulaşım kesiminin savaş koşullarına uyumunda yaşananlar, *dokuzuncu bölümünde*, sanayi ve maden üretiminde yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır.

İkinci cildin *onuncu ve son bölümünde*, Türkiye'nin ekonomik dengelerinin yeniden kurulması için alınan önlemlerin toplumsal sonuçları irdelen-

mektedir. Önce savaş döneminde milli gelirin gelişimiyle, savaş içinde izlenen ekonomi politikalarının değişik toplumsal grupların gelir dağılımındaki konumunu nasıl değiştirdiği araştırılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politikalar ve ortaya koyduğu uygulamalar konusunda orta ölçekte değerlendirmeler yer almaktadır.

Üçüncü cilt, Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi başlığını taşıyor. Bu ciltte ele alınan konular daha önce üzerinde durduğumuz beş aşamalı yaklaşımının beşinci aşamasını içermektedir. Savaş deneyimi olan bir ülke, karşılaştığı önemli ekonomik ve toplumsal sorunların yanı sıra yeni koşulların doğurduğu büyük maliyetin bir biçimde topluma yüklenmesini sağlayacak bir yeniden yapılanmayı da gerçekleştirmek durumundadır. Bu yapılanma, niteliği gereği toplumda değişik grupların tepkilerini çekecektir. Bu tepkilerin denetim altına alınması ise daha otoriter ve merkezi devlet uygulamalarını gerektirecektir ve bu durum toplumda önemli birikimler yaratacaktır.

Savaş sona erdiğinde, eski sıkıntılara çözüm olabilecek yeni bir düzene geçilecektir. Onun için savaş içinde savaş sonrası için *yeni projeler üretilmesi* çok sık yaşanan bir durum olmuştur. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı başarması, savaş sonrası için proje geliştirmesini de kolaylaştırmıştır. Bu ciltte, Türkiye'nin sekiz alanda geliştirdiği geleceğe dönük projeler üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümde, Eğitimde Savaşa Rağmen Uygulanan Köktenci Eğitim Projesi ve Gelecek İçin Planlama, ikinci bölümde, Sağlık Alanında Yapılan Uygulamalar ve 10 Yıllık Sağlık Programı, üçüncü bölümde, Tarımda Yeni Kurumsallaşma ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, dördüncü bölümde, İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan İvedili Sanayileşme Programı, beşinci bölümde, Altyapılarda (Yol, Su ve Liman) Geleceğe İlişkin Programlamalar, altıncı bölümde, Çalışanlara Getirilen Düzenlemeler, Çalışma Bakanlığı ve SSK'nın Kuruluşu, yedinci bölümde, Vergi Alanında Yapımına Girişilen Yeni Düzenlemeler, sekizinci bölümde, Tek Parti Rejiminden Çok Parti Rejimine Geçiş Sürecinin İşletilmeye Başlaması konuları yer almaktadır.

Sekizinci bölümde ele alınan; tek partili rejimden çok partili bir siyasal rejime geçiş sürecinin anlatısının kurulması, tüm çalışmanın vereceği mesaj bakımından özel bir öneme sahiptir. Savaşın sonunda Türkiye, olağanüstü koşullardan olağana dönerken geçmişin olağanına değil, yeni dünyanın olağanına dönmekte, daha doğrusu geçmektedir. Bu geçişin ayrıntılı olarak araştırılması, Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktasının açıklanmasını sadece dış nedenlere bağlayan mekanik yüzeysellikten kurtararak, savaş döneminin ve Cumhuriyet'in iç dinamiklerinin olumsallıklarıyla da açıklanmasına olanak vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNGÖRÜSÜ VE SAVAŞ HAZIRLIĞI

Bu cildin giriş bölümünde de belirtildiği üzere; Birinci Dünya Savaşı'nda ateşkes sağlanıp barış antlaşmaları yapıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nın tohumları da atılmış bulunuyordu. Bu nedenle günümüz tarih yazıcılığında bu *iki savaşı tek bir savaş olarak görme* eğilimi ağır basmaktadır. Bu eğilim açısından, İkinci Dünya Savaşı anlatısının 1939-1945 yılları arasındaki Sıcak Savaş atmosferi ile sınırlanması yetersiz kalmaktadır. Bu anlatıyı kurarken 1919-1939 yılları arasındaki gelişmeleri de hesaba katmak gerekmektedir. Bu hazırlık dönemi içinde Türkiye'nin yaptıkları iki ana gruba ayrılarak ele alınmaktadır. İlk olarak Türkiye'nin bu dönemde nasıl bir dış politika geliştirdiği ve dış ilişkilerini nasıl yönettiği, daha sonra ise özellikle 1923-1939 yılları arasında askerî gücünü nasıl yeniden oluşturduğu ve geliştirdiği üzerinde durulacaktır.

1. TÜRKİYE'NİN DIŞ İLİŞKİLERİNİN YENİDEN KURULMASI VE YÖNETİMİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, barış antlaşmalarıyla yeniden kurulan dünya düzeni içinde Türkiye'nin nasıl bir dış politika geliştirdiğinin anlatısını kurmaya çalışırken, işe dünya savaşlarının mantığının çözümlenmesinden başlamak yararlı olacaktır.

Tarih yazınında, her iki dünya savaşının da *bölüşüm savaşları* olarak nitelendirilmesi dünya savaşı olgusunu oldukça iyi anlatmaktadır. Dünya savaşları, temelde, dünyada var olan toprak ve çıkar alanlarının bölüşümünü yeniden düzenlemek için yapılmaktadır. Savaşan ülkelerin temel güdü-

lerini oluşturan husus, savaş sonrası için gizli anlaşmalarla üzerinde uzlaşılmış bulunulan; yeni bölüşüm biçiminin tesis edilmesi hususudur. Çoğu kez bu uzlaşma süreci savaş boyunca da sürdürülmekte ve uzlaşma sağlanamazsa ülkelerin bazıları blok bile değiştirebilmektedir. Savaş bittiğinde ise yapılacak barış antlaşmalarının bu gizli bölüşüm anlaşmalarını yaşama geçirmeye çalışması beklenmektedir. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaştan galip çıkan ülkelerin büyük kısmının beklentisi böyle bir barıştı. Oysa böyle bir yaklaşımın uzun süreli bir barış getirmesi beklenemez. Clausewitz'in belirttiği gibi; savaş bittikten sonra kayıpla çıkan ülkeler, bu kayıplarını giderecek fırsatları değerlendirerek, kendilerine zorla kabul ettirilmek istenilen barış antlaşmasını geçersiz kılmaya çalışırlar. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bunu gerçekleştiren ilk ülke Türkiye olmuştur. Kendisine dayatılan Sevr projesini kabul etmemiş, çok zor koşullar içinde olmasına karşın bir Kurtuluş Savaşı vererek, Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini *Lozan Antlaşması'nı* kabul etmek zorunda bırakmıştır. Türkiye'nin bu ilk tepkisi ve diğer antlaşmaların yarattığı tepkiler de zaman içinde birikerek, İkinci Dünya Savaşı'na yol açmıştır.

Yeni bir barış antlaşması mantığı: Wilson Prensipleri

Birinci Dünya Savaşı'nda, o zamana kadar görülmemiş sayıda insan kaybı yaşanmıştır.[1] Böyle kanlı bir savaş sonrasında normal olarak beklenen, barış antlaşmalarının *barışın sürekli kılınması mantığıyla* hazırlanmasıdır. Oysa barış antlaşmalarına bu mantıkla yaklaşabilen sadece ABD Başkanı *Woodrow Wilson* olmuştur. Bunu ancak, savaşın başında tarafsız olan, dolayısıyla savaş öncesinin gizli anlaşmalarına bulaşmamış, savaşın gidişatı içinde savaşa girmek zorunda kalan bir ülkenin başkanı yapabilirdi. Unutulmamalı ki Wilson aynı zamanda bir *uluslararası ilişkiler profesörüydü.* Barış sorunsalına sadece bir siyaset pratisyeni gözlüğüyle değil, bir akademisyen gözlüğüyle de bakabiliyordu. Nitekim Wilson, 8 Ocak 1918'de kongrede yaptığı bir konuşmada bu tür bir sürekli barışın sağlanması için (daha sonra kendi adıyla anılacak olan) *14 maddeye/ilkeye* uyulması gerektiğini ilan etti.[2]

Wilson, ilk olarak savaş sonrasında barışçı bir düzenin ortaya çıkabilmesi için öncelikle gizlice yürütülen diplomasinin terk edilmesini öneriyordu. İkinci önemli ilkesi ise birinci ilkenin doğal sonucu olarak ortaya çıkmak-

---

1 E.L. Bogart'ın 1920 yılında yayınladığı tahminlere göre savaşan tarafların toplam ölü sayısı 8.120.000 asker, değişik nedenlerle 14.700.000 sivil olmuştur. *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 23, 15 Nisan 1970, s. 452.

2 Baskın Oran, "Wilson'un 14 Maddesi", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980,* Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 100.

taydı. Bu ilke; bir toprakta yaşayanların kaderini bir devletin elinden alarak diğer bir devlete devretmeye kimsenin hakkı olmadığını, bu kararı orada yaşayanların vermesi gerektiğini ifade etmekteydi. Halkların ulus olma taleplerinin karşılandığı bir dünyada barışın sürdürülebilmesi için, sistemin kaotik niteliğini ortadan kaldıracak bir *"Milletler Cemiyeti"*nin kurulması ise Wilson sisteminin üçüncü önemli öğesini oluşturuyordu. Tabii bu sistemin başarılı olabilmesi için dördüncü bir öğe olarak dünyada genel bir silahsızlanmaya gidilmesi de gerekmekteydi. Bu dört temel öğenin dışında, ekonominin liberal bir ekonomik çizgide gelişmesine yardımcı olacak ilkeler de bulunuyordu. Denizlerde mutlak serbestlik sağlanmalı ve ticarette uluslararası engeller kaldırılmalıydı. Ayrıca, adil bir barış için farklı ülkeleri konu alan çeşitli saptamalar da yapılmaktaydı. Bunlardan biri de Türkiye'ye ilişkindi. Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesime güvenli bir egemenlik alanı sağlanmalı, öteki milletlere de yaşam güvenliği ile özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük verilmeliydi. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilere ve serbest ticarete açık olmalıydı.

Söz konusu ilkeler oluşturulurken galipler ve mağluplar arasında bir ayrım yapılmaması, savaşı kaybeden ülkeler için de bir ümit kaynağı oldu âdeta. Aynı zamanda bu ilkeler, bu mesele ile ilgili Bolşeviklerin geliştirdiği fikriyata da bir alternatif oluşturdu.[3] Wilson ilkeleri, savaşı başlatan ülkeler için çok çekici gelmese de dünyada gördüğü kabul ve savaşın kazanılmasında ABD'nin oynadığı belirleyici rol sayesinde etkisini ciddi bir şekilde hissettiriyordu. Wilson, ilan ettiği ilkeleri savunmak için Paris'teki barış görüşmelerine bizzat katılmaya karar verdi. *18 Ocak 1919'da Barış Konferansı, Versay Sarayı'ndaki aynalı salonda* toplandı. Bu salonun sembolik bir anlamı bulunuyordu. 1871'de Alman İmparatorluğu bu salonda ilan edilmişti. Konferansın açılışında Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré, bir daha savaş çıkmaması için Almanya'nın mutlaka bölünmesi gerektiğine vurgu yaptı.[4] Tabii bu görüş, barışı Wilson'dan çok farklı bir yerde arıyordu. Toplantılar yapılmaya başlandığında Wilson'un ilkelerinin belli bir ağırlığı vardı, hatta zaman zaman Lloyd George'dan da destek buluyordu, buna rağmen Wilson'un çabaları barış antlaşmalarının bir bölüşüm ve cezalandırma antlaşması olmasını engelleyemedi.[5]

---

3 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet Hükümeti, yayınladığı Halklar Deklarasyonu'yla halkların kendi kaderini belirleme hakkını kabul etmişti. N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *Yakın Çağlar Tarihi*, Konuk Yayınları, İstanbul, Kasım 1978, s. 307.

4 N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *a.g.e.*, s. 332.

5 Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Cilt 2, Altın Kitaplar, Ekim 1969, s. 284-293.

Barış müzakerelerinde yine cezalandırma mantığı egemen oluyor

Savaşı başlatan ülkelerin esas cezalandırmak istedikleri ülke Almanya'ydı. Almanya da bunun farkında olduğu için 1918 Ekimi'nde Wilson'a başvurarak söz konusu 14 ilke çerçevesinde mütareke yapmak isteğini belirtmişti. Ama bu girişimden sonuç alamadı. Savaşı sürdüremeyen Almanya, 11 Kasım 1918'de teslim oldu. Paris'teki görüşmeler sonucu yedi ay sonra imzalanan *Versay Antlaşması'nda* yer alan bir maddeyle Almanya baş suçlu ilan edildi. Bu maddede "Büyük kayıplara ve zararlara yol açan *savaşın büyük suçu Alman Hükümeti'nde* ve Müttefikleri'ndedir. Savaş onlar tarafından başlatılmıştır. Bu durum Müttefik ve birleşmiş hükümetler tarafından ispatlanmış, Almanya da bu suçu kabul etmiştir" deniliyordu. Bunun sonucu olarak da İngiltere ve Fransa savaştaki zararlarının Almanya tarafından karşılanmasını istiyordu.[6]

Almanya ve Avusturya'nın ileride birleşme seçeneği ortadan kaldırılmıştı. Almanya'nın Danzig (Gdansk) şehri bir Alman şehri olmaktan çıkarılarak Milletler Cemiyeti'nin yönetiminde bir açık şehir haline getiriliyordu. Ayrıca tüm kolonileri elinden alınmakla birlikte Alsace-Lorraine bölgesi Fransa'ya geri veriliyordu. Ek olarak Saar kömür havzası da Fransa'ya bırakılacaktı. Ama bu bölgeyi 15 yıl Milletler Cemiyeti yönetecek ve sürenin sonunda da bölgenin kaderi bir halk oylamasıyla saptanacaktı. Ponzan, Silezya ve Pomeranya'daki bazı bölgeler Polonya'ya verilecekti. Bir diğer yaptırımla, Alman ordusu bir daha savaş çıkaramayacak bir düzeyde sınırlanarak *100.000 kişiye indirildi*, denizci sayısı ise ancak 15.000 olabilecekti. Denizaltı sahibi olamayacaktı. Deniz gücü; 6 savaş gemisi, 6 hafif kruvazör, 12 destroyer ve 12 torpidobotla sınırlanmıştı. Ayrıca tersanelerde inşa edilen tüm savaş gemileri de tahrip edildi. Silah ithal etmesi de bir başka yasaklanmış unsurdu.

Bütün bu süreçle beraber Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine de *Çekoslovakya ve Yugoslavya bağımsızlıklarını* ilan ettiler. Güney Tiroller, İtalya'ya katıldı. Bulgaristan, Ege Denizi'ne uzanan Batı Trakya'yı terk etmek durumunda kaldı.[7] Yeni bir bölüşüm yapılmıştı. Bu bölüşüm antlaşmalarından, Osmanlı İmparatorluğu için hazırlanan *Sevr Antlaşması* ise ulusal direniş dolayısıyla uygulanamamıştı.

---

6 1921 yılında bu tazminat 132 milyar altın marka yükseltildi. N.V. Yeliseyeva ve A.Z. Manfred, *a.g.e.*, s. 334.

7 Martin Gilbert, "Avrupa 1919 Versailles Antlaşması", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 23, 15 Nisan 1970, s. 457-460.

Güçlü olmayan bir Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) kuruluyor

Ortaya çıkan antlaşmalar özellikle Clemanceau'nun istekleri doğrultusunda ağır koşulları da beraberinde getirmişti. Wilson, bu cezalandırmaları engelleyemese de yeni savaşların çıkmasını engelleyeceğini düşündüğü Milletler Cemiyeti'nin kurulması için ısrarcı oldu ve bu kurumu barış antlaşmalarının organik bir parçası haline getirmeyi başardı. Cemiyetin statüsünü belirleyen 26 madde, tüm barış antlaşmalarının başına konuldu. Antlaşmayı kabul edenler bir nevi Milletler Cemiyeti'ni de kabul etmiş sayılıyor ve böylece Versay Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği *10 Ocak 1920'de Milletler Cemiyeti de kurulmuş* oluyordu.

Wilson, Versay Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra Amerika'ya döndü ve Milletler Cemiyeti'nin statüsünün benimsenmesi lehinde yoğun bir kampanya yürütmeye başladı. Ama sağlık sorunları çıkınca bu kampanyayı sürdüremedi. Senato, 19 Kasım 1919'da Versay Barış Antlaşması'nı onaylamayı reddetti ve 13 Ocak 1920'de de Milletler Cemiyeti ilk toplantısını yaptığında temsilci göndermedi. 19 Mart 1920'ye gelindiğinde ise Milletler Cemiyeti Antlaşması da reddedildi. Böylece ABD, kurulmasında çok ısrarcı olduğu bu kurumun dışında kalmış oldu.[8] 1920 yılı seçim kampanyasında Harding'in kullandığı *"normale dönüş"* teması halka çok çekici geldi. Harding seçimi kazanınca ABD kıta içine kapanmayı esas alan geleneksel yalnızlık politikasına geri döndü. Bu dönemde silahsızlanma dışındaki uluslararası ilişkiler konuları ABD'yi ilgilendirmedi.[9]

Dünyada ilk kez bir sosyalist devlet kuruluyor

Yalnız kalan Avrupa'nın kendi başına bir barış düzeni kurmasında büyük zorluklar bulunuyordu. Tek sorun barış antlaşmalarının kaybeden ülkelerde yarattığı gerilimler değildi. Bundan daha önemlisi Rusya'da Bolşeviklerin gerçekleştirdiği *Ekim Devrimi'nin sonuçlarıydı*. Bu süreçte kurulan Sovyet Sosyalist Devleti, 3 Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Barış Antlaşması'yla önemli miktarda toprağını kaybetmişti ama bununla birlikte dünyada ilk kez proletarya diktatörlüğünü gerçekleştirmek isteyen bir sosyalist devlet de kurulmuş oldu. Böyle bir devletin kurulması savaşmakta olan ülkeler için de bir tehdit olarak görülüyordu. Savaş sona ererken Avrupa'yı bir devrimci hareketler dalgası kaplamıştı. Lenin, 4 Mart 1919'da Üçüncü Enternasyonal'i oluşturarak 1. Komintern toplantısını düzenledi. Rusya'da gerçekleşen *dev-*

8 "Woodrow Wilson 1856-1924", *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 2276-2290.

9 Summer Wells, *Karar Zamanı*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş, s. 40-42.

rimi tüm dünyaya yaymak için tüm ülkelerde örgütlenme çalışmalarına başlandı.[10] Savaşın galipleri için esas korkulan işte bu gelişmelerdi. Bir yandan Avrupa'daki yükselen devrimci hareketler bastırılırken öte yandan Rusya'da desteklenen iç ayaklanmalarla, yeni doğan sosyalist devlet ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Böyle bir dönemde Paris'te toplanan barış konferansından Sovyet Sosyalist Devleti dışlanmış bulunuyordu. Almanya'nın yenildiği belli olunca da Sovyet Hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmişti. 1922 yılı sonlarında varlıklarını ayrı ayrı sürdüren Sovyet Cumhuriyetleri bir araya gelerek *Sovyetler Birliği'ni* oluşturdu ve birlik gün geçtikçe uluslararası ilişkilerini geliştirmeye başladı. Ama neticede Avrupa ülkeleri devrim ihraç etmeye çalışan bu ülkeye güvenmiyordu. 1927 yılında Troçki'nin sürülmesi ve Stalin'in *"tek ülkede sosyalizm"* stratejisini benimsemesiyle birlikte ülke içine ve sanayileşmeye yönelmesi[11] kuşkuları bir ölçüde hafifletse de tamamen ortadan kaldıramadı. Tek ülkede sosyalizm stratejisinin gerisindeki milliyetçi güdüler fark ediliyor ve bu güdülerle sanayileşen ve askerî gücünü artıran bir devletin gelecekte çok tehlikeli olabileceği düşünülüyordu.

Avrupa'da demokratik rejimler ötekileştiriliyor

Avrupa'da, ülkeler arasında *iki farklı ötekileştirme süreci bir arada* yaşanıyordu. Ötekileştirmenin bir yönü, barış antlaşmasında kayıplarını geri almaya çalışan revizyonistlerle, barış antlaşmalarının getirdiği düzeni sürdürmek isteyenler arasında gelişirken; diğer yönü sosyalistlerle sosyalist olmayanlar arasında gelişiyordu. Bu karmaşık ötekileştirme süreçleri *Avrupa'da faşizmin gelişmesi* için uygun bir ortam yaratıyordu. 1929'da ABD'de başlayarak tüm dünyayı saran *Büyük Ekonomik Buhran*, ülkelerin ekonomilerinin içe kapanmasına neden oldu. Uluslar, *otarşik birimler* haline gelme eğilimine girdi. Bu ekonomik buhran içinde kötüleşen ekonomik koşullar, faşist diktatörlüklerin gelişmesi için ortamı daha da uygun hale getirdi.

Avrupa'da faşist diktatörlüklerin ortaya çıkması sürecinde İtalya başı çekti. Galipler arasında yer almasına karşın barış müzakerelerinde Fiume'yi (Rijeka) alamayışı İtalyan milliyetçilerini çok rahatsız etmişti. Ünlü İtalyan şairi d'Annunzio, bir birlik oluşturarak tek kurşun atmadan Fiume'yi ele geçirdi. Fiume'yi işgal ederek bir süre yöneten d'Annunzio başarısız olsa da İtalya'nın hayallerinin nasıl yaşama geçirileceği konusunda bir örnek yaratmış oluyordu.[12]

---

10 Alexander Sobolev, *Üçüncü Enternasyonelin Kısa Tarihi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1979, s. 59-83.

11 J.N. Westwood," Sovyetler Birliği 1927-1941, Otoriter Sistem", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 32, 17 Haziran 1970, s. 622.

12 J.M. Roberts, "İtalya, 1919 Faşizmin Başlangıcı", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 28, 20 Mayıs 1970, s. 543.

Mussolini bu modeli başarılı bir biçimde geliştirdi ve uyguladı. *Fasci çetelerini* oluşturdu. Toprak sahiplerinden, burjuvaziden destek bulan fasciler, Mussolini'nin önderliğinde bir siyasal güç haline geldi. Fascileri harekete geçiren Mussolini, 30 Ocak 1922'de Roma'ya girdi. Kral da onu hükümeti kurmakla görevlendirmek zorunda kaldı.[13] Kısa süre içerisinde de İtalya'nın saldırgan bir diktatörün eline geçtiği açık olarak ortaya çıktı.

Avrupa'da diktatörlükler yaygınlaşıyordu. Béla Kun'un bir devrim sonucu 1919 yılında Macaristan'da kurduğu Macar Sovyet Cumhuriyeti, Romen ordularınca yıkıldıktan sonra Amiral Miklós Horthy 1920'de Kral Naibi ilan edilince, yönetimi bir diktatörlük halinde yönetmeye başladı. Salazar 1926'da Portekiz'de askerî bir diktatörlük kurdu. Aynı yıl Polonya ve Litvanya, 1934'te de Letonya, Estonya ve Bulgaristan diktatörlüklerle yönetilmeye başlandı. Yugoslavya'da Kral Alexander, Sırp üstünlüğüne dayalı bir diktatörlük kurdu. 1936'da ise Yunanistan diktatörlükle yönetilmeye başladı.[14]

Savaş sonrasında1919'da Almanya'da kurulmuş olan Weimar Cumhuriyeti çok zor koşullarda varlığını sürdürmeye çalışıyordu. İki tehlikeyle karşı karşıyaydı. Bunlardan birincisi savaş sonrasının aşırı milliyetçi tepkileriydi, ikincisi ise ekonomik bunalımlardı. Savaşın mağlubu olan Almanya'nın, kendisine Versay Antlaşması'yla yüklenen savaş tazminatını ödeyemeyeceği kısa sürede anlaşıldı. Nitekim Almanya 10 Nisan 1922'de bu tazminatı ödeyemeyeceğini bildirdi: "Önce ekmek sonra tazminat," dedi.[15] Fransa, Almanya'yı tazminatı ödemeye zorlamak için Ruhr'u işgal edince Alman parası hızla değer kaybetti. Bunun üzerine tazminat komisyonu durumu incelemek için bir uzmanlar grubunu görevlendirdi. Bu grup 1924 yılında *Dawes Planı'nı* hazırladı. Bu plana göre Fransa'nın Ruhr'dan çekilmesi, Alman ekonomisini canlandıracak bir yol olarak öneriliyordu. Almanya'nın tazminatı gümrük, demiryolu ve sanayi alanları dışındaki gelirlerinden ödemesi öngörülüyordu. Bu plan uygulandı. Ayrıca, Avrupa'da stabiliteyi sağlamak için İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya arasında 1 Aralık 1925'te imzalanan *Locarno Antlaşmaları* ile Almanya'nın batı sınırları garanti altına alındı. Reichsbank'ın başına gelen Hjalmar Schact'ın, ABD'den borç alarak altın esasına dayanan bir para çıkarılmasıyla ekonomik durum bir ölçüde stabilize oldu. Ama 1929'da iktisadi dengeler yeniden bozuldu. Alman ekonomisi yeni bir buhran yaşamaya başladı. İşsizlerin sayısı o zamana kadar görülmemiş düzeylere yükseldi. Ülke, sürekli bir karışıklığa girdi. Bu çalkantılı ortam-

13 Adrian Lyttelton, "İtalya, 1919-1922, Faşistler Yönetimi Ele Alıyor", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 28, 20 Mayıs 1970, s. 546.

14 Gökçen Alpkaya ve Faruk Alpkaya, *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi,* Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, s. 111-112.

15 Maurice Baumont, "Fransa ve Almanya 1919-1924 Ruhr İşgali", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 29, 27 Mayıs 1970, s. 566.

Adolf Hitler.

da ümitleri yönlendiren *Hitler'in nasyonal sosyalizmi*, sokak çatışmaları için oluşturduğu paramiliter yapı olan *"Fırtına Birlikleri" (Sturmabtailung)* ya da daha bilinen adıyla *SA'nın* yardımıyla iktidara yürüdü. Başkan Hindenburg'un 30 Ocak 1933'te Hitler'i Reich'ın şansölyeliğine atamasından çok kısa bir süre sonra da çok partili rejim tasfiye edildi. 14 Temmuz 1933'te Nasyonal Sosyalist Alman İşçileri Partisi'nin tek siyasal parti olduğu ilan edildi. Partinin Almanca adından kısaltılarak bu partinin üyelerine *NAZİ* deniliyordu. 14 Temmuz sonrasında Hitler ve partisi, hiçbir muhalefetin olmadığı bir siyasal ortamda, Alman halkının yaşamını arı ırkın üstünlüğüne dayanan totaliter bir proje kapsamında yeniden düzenledi. Toplumdaki tüm gençleri NAZİ ideolojisi doğrultusunda mobilize edecek projeleri uyguladılar. Almanya, Hitler'in mutlak diktatörlüğü altında, Versay Barışı'yla kaybettiklerini geri almak için yapılacak bir topyekûn savaşa doğru yol almaya başladı.[16] Almanya'da Nazilerin iktidara el koyması, Avrupa'da faşist hareketlerin gelişmesini hızlandırdı. İspanya'da *Falanjistler* 18 Temmuz 1936'da iç savaş başlattılar. Bu süreçte Avrupa'da daha pek çok faşist hareket gelişme şansı buldu. Bu bağlamda; Romanya'da Codreanu'nun *"Demir Muhafızlar"*ı, Macaristan'da Szalasi'nin *"Ok Haç"* hareketi, Hırvatistan'da Paveliç'in yönlendirdiği *"Ustaşi"ler*, Slovakya'da Tiso'nun önderliğini yaptığı *"Hlinka Muhafızları"*, Norveç'te Quisling'in başını çektiği *"Ulusal Hamling"* hareketi sayılabilir.[17] Bu tür faşist hareketlerin ve diktatörlüklerin tüm Avrupa'da hızla yaygınlaştığı bir ortamda *çift katmanlı ötekileştirme süreçleri* daha da etkili oluyor, barışı koruyabilmek zorlaşıyordu. Böyle bir ortamda, yeni doğmuş olan *Türkiye Cumhuriyeti'nin* kendisine bir yol çizmesi o kadar zor olmadı. Çünkü Türkiye, bir kurtuluş savaşı vererek Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine *Lozan Antlaşması'nı* kabul ettirmişti. *Artık o bir mağlup değildi* ve kendisine dayatılan bir barış antlaş-

16 Allan Bullock, "Almanya, 1933-1939, Hitler Almanyası", *20. Yüzyıl Tarihi, Haftalık Tarih* dergisi, Sayı 31, 10 Haziran 1970, s. 613-617.

17 Türkkaya Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 49.

masının siyasal ve pisikolojik yükünü taşımıyordu. O, bu dayatmayı aşmış olmanın moraline sahipti. Revizyonist olması için bir neden yoktu ve bu bakımdan bir ötekileştirme de yaşamıyordu. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nı verirken Sovyet Sosyalist Devleti'yle çok iyi ilişkiler içinde olmuştu. Başarısında onların desteğinin büyük katkısı vardı. Bu ülkenin rejimini benimsemese bile bir ötekileştirme süreci içinde değildi.

Lozan Antlaşması "ulus-devlet"in kuruluşunun dayanaklarını oluşturuyor

Birinci Dünya Savaşı, Rus İmparatorluğu'nu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yıktığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da yıkmıştı. Ama Lozan Antlaşması misakımilli sınırları içinde bir ulus-devletin yaratılması olanağını yaratmıştı. *Lozan Konferansı'ndan* dönen İsmet İnönü, Büyük Millet Meclisi'nde barış antlaşmasının özelliklerini anlatırken, bu konferansı, Türkiye'nin Avrupa'nın ortasında girdiği *bir imtihan* olarak nitelemiştir. Bu imtihanda Türkiye, *"medeni âlem ortasında davasını teşrih ve müdafaa edecek medeni ve siyasi bir seviyede olduğunu"* kanıtlamıştır. Ulaşılan sonuç *"Mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun dahilinde harice karşı gayritabii kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahili imtiyazlardan müberra bir vaziyet; gayritabii mali mükellefiyetlerden azade bir hal, müdafaa hakkı mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan"dır. "Bu vatanın adı Türkiye'dir."*[18]

Türkiye'nin, yeni sınırları içinde bir ulus-devleti oluşturup geliştirebilmesi için içte ve dışta barışa ihtiyacı vardı. Nitekim Mustafa Kemal, TBMM'nin ikinci dönem birinci toplanma yılını 1 Mart 1924'te açarken;

> "Efendiler! Cumhuriyet'in siyaseti hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak *sulhun ve muahedatın muhafazasına* müteveccihtir. Münasebatı tevsi, mütekabilen hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette mutekabiliyet hattıhareketimizdir.
>
> Muahedelerin mevkii meriyete vaz'ından sonra Cemiyet-i Akvama, Türkiye Cumhuriyeti'nin de duhulü derpiş olunacak bir noktadır. Biz, Cemiyet-i Akvamın, kavilere vasıtaı tahakküm olmıyarak, milletler arasında ahenk ve muvaneseti temin, ihtilafatı, hak ve adil dairesinde tetkik ve hale medar olacak bir müessese halinde tecelli ve inkişaf etmesini temenni ediyoruz"

diyordu.[19]

---

18 *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayımları, 2, İstanbul, 1946, s. 35, 60.

19 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, 1, İstanbul, 1945, s. 319.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında belirlenen bu dış politika çizgisinin uygulanması noktasında, Atatürk'ün, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile doğrudan ilişki halini her zaman koruduğu söylenebilir.

Türkiye barışçı bir dış politika uygulamaya çalışıyor

Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında barışçı bir politika izlemek istiyordu. Ulus-devletini kurmak için barışa ihtiyacı vardı. Ama bu kolay değildi. Çünkü yakın çevresindeki ülkeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sırasında oluşmuş ulus-devletlerdi ve bu uluslar, ideolojilerini Türkleri ötekileştirmek üzerine kurmuşlardı. Bu durumda barışçı bir politika izlemek kolay değildi. *Türkiye barışçılığını dünyaya kanıtlamak* için henüz üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'nden yararlandı. Yunanistan'la mübadele konusundaki ve İngiltere'yle Musul konusundaki sorunlarını Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözme yoluna gitti.

Milletler Cemiyeti'nden umutların henüz kesilmediği bir dönemde 27 Ağustos 1928'de Paris'te 60 ülkenin imzaladığı ve savaşı uluslar arasında bir politika aracı olmaktan çıkaran *Briand-Kellogg Antlaşması'nı,* Türkiye 19 Ocak 1929'da, henüz Milletler Cemiyeti'ne üye olmadan imzaladı. Savaş sonrasında barışı sürdürmek için kurulmuş Milletler Cemiyeti platformu içinde ulaşılan çözümler, Türkiye'nin politikalarının barışçı niteliğinin âdeta bir kanıtı oluyor, milletler camiası içinde ona meşruiyet kazandırıyordu. 1925 yılında SSCB'yle imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı 1927 yılında yapılan Ticaret Anlaşması izledi. Bir dizi ikili dostluk, tarafsızlık ve uzlaşma anlaşması imzalandı. Bunlar; Arnavutluk (1925), İtalya (1928), Afganistan (1928), Bulgaristan (1925, 1929), Yunanistan (1930), İran (1932), Romanya (1933), Yugoslavya (1933) anlaşmaları olarak sıralanabilir.[20] Türkiye, özellikle çevresinde olan ve *eskiden savaştığı ülkelerin uluslarını öteki olmaktan çıkarıyor*, dostluk ilişkileri kurmaya çalışıyordu.

Türkiye sanayileşme planını uygulamaya koyuyor

Dış ilişkilerini barışçı bir çizgide geliştiren Türkiye, içeride de çağdaş bir ulus-devleti oluşturacak, radikal bir modernite projesini yaşama geçirecek devrimleri gerçekleştiriyordu. Başlangıçta, Lozan Antlaşması'nın getirdiği geçici sınırlamalar içinde liberal ekonomik çizgideki uygulamalarla ekonomisini canlandırmaya çalışıyordu. Bu sınırlamaların sona erdiği 1929 yılında yaşanmaya başlanan dünya ekonomik bunalımının da katkısıyla Türkiye, devlet eliyle,

20 Ahmet Yavuz, *Türkiye Cumhuriyetinin Akdettiği Milletlerarası Andlaşmalar*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1976.

daha içe dönük bir sanayileşme politikası uygulamaya başladı. *Birinci Sanayi Planı'nı* hazırladı ve uygulamaya koydu. Sovyetler'den sonra bir sanayileşme programı uygulayan ikinci ülkeydi. 1931'de CHP'nin ünlü altı ilkeyi kabulü ve liberal ekonomi politikalarını terk etmesi, Türkiye'nin savaş sonrasının yeni rejimlerinin deneyimleriyle kendi deneyimi arasında paralellikler görmesine yol açtı. Yakup Kadri, Falih Rıfkı gibi rejimin sözcüsü olan yazarlar *Moskova, Roma ve Ankara'yı* karşılaştıran kitaplar, seri yazılar yazdılar.[21] *Kadro* dergisi, bu üç ülkenin deneyimini, savaş sonrası rejimleri kavramıyla bütünleştirmeye çalıştı. Hatta Türkiye'nin, Birinci Sanayi Planı'nı hazırlamasından sonra Başbakan İsmet İnönü, bu planın finansmanını sağlamak için hem Moskova'ya hem de Roma'ya gitti. CHP'nin genel sekreterliğini yapan Recep Peker özellikle İtalyan deneyiminden etkilendi. Bu kısa saptamalardan sonra denilebilir ki Türkiye, 1930'ların başlarında, yakınında yeni bir dünya savaşı tehlikesinin bulunduğunu henüz algılayamamıştı.

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreç, 1933 sonrasında tüm dünyada hızlanmaya başladı. Üye olan ülkelerin Milletler Cemiyeti'nden ayrılmaya başlamasının bu bakımdan iyi bir gösterge oluşturduğu söylenebilir. 1933'te Almanya ve Japonya, Milletler Cemiyeti'nden çekildi. 1931 yılında Mançurya'yı işgal eden Japonya artık zaten Milletler Cemiyeti içinde kalamazdı. Almanya ise Versay Antlaşması'ndan kurtulmak için Milletler Cemiyeti'nden ayrılması gerektiğini düşünüyordu. Nitekim *Almanya, 1935 yılında, Versay Antlaşması'nın silahsızlandırmayla ilgili hükümlerini tanımayacağını* ilan etti. Aslında Mustafa Kemal'in konuşmaları, Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra rahatsızlık duymaya başladığını göstermektedir; 70 milyonluk, çalışkan ve disiplinli bu ülkenin milli ihtiraslarını kamçılayacak bir cereyanın altında er geç Versay Antlaşması'nı tasfiyeye yöneleceğinin farkındadır.[22] Ama bu yıllarda Almanya'nın henüz, Türkiye'yi doğrudan rahatsız eden bir talebi yoktur. Ankara'da ilk tehlike çanlarını çaldıran ise İtalya'daki gelişmeler olur.

İtalya'nın *mare nostrum* politikası Türkiye'yi rahatsız ediyor

Türkiye, *Duce*'nin dış politikasını kaygıyla izliyordu. Bir yandan genç faşistlerin emperyalist güdülerle koşullandırılması, öte yandan İtalyan donanmasının güçlendirilmesi Türkiye'nin kaygılarını artırıyordu. Buna rağmen 1928-1932 yılları arasında Türkiye ile İtalya arasında belli bir yakınlaşma ol-

21 Yakup Kadri, "Ankara-Moskova-Roma", *Kadro*, Sayı 6, Haziran 1932, s. 37-40. Falih Rıfkı, *Moskova Roma*, 1932.

22 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, METU Press, Ankara, 1998, s. 101.

muştu. Türkiye, bu yakınlaşma döneminde İtalya'dan savaş gemileri satın almıştı. İnönü, Roma'yı ziyaret etmişti. Ama Mussolini, 1934 Martı'nda 2. Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada *İtalya'nın tarihten gelen hedefinin Asya ve Afrika'da genişleme olduğunu*, bunun İtalyanların hem hak ve vazifesi olduğunu söyleyince kuşkular yeniden canlandı.[23] Türkiye hemen İtalya'dan Asya ve Afrika ile ne kastettiğini sordu. İtalya, bu konuşmada Türkiye'nin kastedilmediğini bildirdi ise de bu yanıt Türkiye'nin rahatsızlıklarını ortadan kaldırmaya yetmedi.

Akdeniz'de üç güç yarışıyordu.[24] Bunlar; İngiltere, Fransa ve İtalya'ydı. Bu üç güçten konumu en güçlü olan İngiltere'ydi. İngiltere, Akdeniz'in iki dış bağlantısı konumundaki Cebelitarık ve Süveyş'i denetliyordu; Akdeniz'i İmparatorluğun ciğeri olarak görüyordu. İtalya, İngiltere'nin yerini almak istiyordu. Bu istekte İtalyan ulusçularının Roma geçmişlerini canlandırmak istemelerinin payı yüksekti. Kendilerine model olarak da Venedik'i seçmişlerdi. Mussolini'nin Akdeniz'i *mare nostrum* (bizim deniz) diye adlandırması da Türkiye'yi çok rahatsız ediyordu. Atatürk, *Duce'nin* kışkırtıcı tutumu karşısında ona hemen sert yanıtlar vermeye başladı. 18 Şubat 1935'te Atatürk'ün İtalya'nın ilgi alanındaki Alanya ve Antalya'yı Zafer destroyeri ile ziyareti de İtalya'ya verilen yanıtın bir başka ifadesini oluşturuyordu.[25]

Tabii yalnızca sert yanıtlarla yetinilemezdi ve Türkiye güvenliğini artıracak *daha aktif bir dış politika* izlemeye başladı. Türkiye aktif politikasının ilk işaretlerini *Cemiyet-i Akvam'da* vermeye başladı. Atatürk, Türkiye'nin, kendisinin müracaat ederek değil, davet edilerek girmesini istiyordu. 6 Temmuz 1932'de cemiyetin genel kurul toplantısında İspanya ve Yunanistan temsilcilerin önerisi üzerine Türkiye üyeliğe davet edilmişti. Türkiye, bir Bakanlar Kurulu kararıyla bu davete olumlu yaklaştığını ilan etmiş ve kabul kararını bildirmesi üzerine de Genel Kurul, 18 Temmuz 1932'de 43 üyenin oybirliğiyle Türkiye'yi kabul etmişti.[26] Daha sonra 17 Eylül 1934'te de Türkiye Milletler Cemiyeti Konsey üyeliğine seçilmişti.[27] Başlangıçta kendisi gibi Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti'ne girmesini istemeyen Sovyetler Birliği de Türkiye'yi izleyerek 1934 yılında Milletler Cemiyeti'ne girmişti. İtalyan tehdidi, bu platform içinde Türkiye'yi 1936 yılından itibaren İngiltere'ye yak-

23 İlhan Uzgel, "İtalya'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 295.

24 Bu dönemde Akdeniz'deki güçler yarışması için bkz. Cavit Oral, *Akdeniz Meselesi*, 1. ve 2. Cilt, İstanbul, 1943 ve 1945.

25 Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 367.

26 İlhan Uzgel, "Uluslararası Güvenlik, Silahsızlanma Çabaları ve Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 311.

27 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, Cilt 1, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 146.

laştıracaktır. İspanya İç Savaşı'nın Akdeniz sorununu daha endişe verici hale getirmesi ve İtalyan denizaltılarının Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine girişmesi sonrasında 2 Ocak 1937'de İngiltere ve İtalya'nın Roma'da bir sulhname imzalamasıyla sorunlar çözülememiş, İtalyan denizaltılarının faaliyetleri sürmüştür. Bu süreçte Milletler Cemiyeti içinde alınan kararlar da etkili olmuyordu. Bunun üzerine İsviçre'nin Nyon kentinde İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın da katıldığı bir konferans toplandı. 14 Şubat 1937'de Akdeniz'de ilgili devletlerin denizaltılara karşı devriye tutmaları kararlaştırıldı ve devriye tutulmaya başlayınca korsan denizaltı faaliyeti durdu. Bu toplantıya davetli bulunan Almanya ve İtalya katılmamıştı.[28]

Türkiye, çevresinde oluşturduğu dostluk ve işbirliği paktlarıyla kendi güvenliğini artırmaya çalışıyor

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye, Balkan ülkeleriyle ikili dostluk anlaşmalarıyla tarihten gelen gerginlikleri önemli ölçüde azaltmıştı. 6-10 Ekim 1929'da Atina'da toplanan Evrensel Barış Kongresi'nde bir *Balkan Birliği* kurulması fikri gelişmişti. Daha sonraki yıllarda toplanan Balkan Konferanslarında olgunlaşan fikir, 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında Balkan Antantı'nın (Entente) kurulmasıyla hayata geçmiş oldu.[29] Kısa bir süre sonra 6 Mart 1934'te, bu birlik TBMM'de onaylandı. Bu ülkeler Bulgaristan'ın kuşkularını tüm uğraşmalarına rağmen ortadan kaldıramamış ve aralarına katılmasını sağlayamamıştı. Atatürk, Balkan ülkeleriyle Türkiye'nin kaderinin müşterek olduğunu düşünüyordu. Ona göre Balkan Birliği bir savunma paktı olmanın ötesinde *kültür ve ekonomi* cevheriyle de zenginleştirilmeliydi.[30]

Bu pakta katılan Balkan ülkeleri, Balkanlar'da sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına aldıklarını ilan ediyorlardı. Bu ülkelerin Balkanlar dışındaki bir ülkeyle olan sınırları bu paktın kapsamı dışında kalıyordu. Türkiye bir deklarasyonla bu paktın kendisini Rusya'ya karşı bir yükümlülüğe sokamayacağını belirtmişti. Anlaşma metinlerinde ülkelerin saldırı karşısındaki yardımlaşmasının askerî yardımlaşmayı içerip içermediği açıklıkla belirtilmemişti. Ama anlaşma metninden böyle bir sonuç çıkarılabilmekteydi.[31] Eğer

28 http://en.wikipedia.org/wiki/Nyon_Conference.

29 Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", A. Suat Bilge vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 106-114.

30 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 413.

31 Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 8.

imzacı ülkelerden biri tek başına ya da başka bir ülke ile birlikte bir diğerine saldırırsa imzacıların saldırgana karşı bir yükümlülüğü kalmayacaktır. Bu paktın imzalanması hem İtalya hem de Almanya'da belli bir tedirginlik yarattı. İtalya'nın karşı çıkması sonucu Arnavutluk, pakta katılamadı.[32]

1938 yılı Mayıs'ında Celal Bayar ve Tevfik Rüştü Aras, Bulgaristan'ı ziyaret ederler ve Balkan Antantı ülkeleriyle Bulgaristan arasında bir müzakerenin başlamasına aracılık ederler. Bulgaristan ve antant arasındaki müzakerelerden sonra 31 Temmuz 1938'de Selanik Antlaşması imzalanır. Bu antlaşmada, Bulgaristan'a konulmuş olan silahlanma sınırlamalarının kalktığı kabul edilir. Bulgaristan'ın Türkiye ve Yunanistan sınırları üzerinde bulunan silahsızlandırılmış bölgeler kaldırılır. Bulgaristan ve Balkan Antantı'nın diğer üyeleri, kendi aralarındaki ilişkilerde kuvvete başvurmamayı kabul ederler.[33] Selanik Antlaşması, Türkiye'nin Bulgaristan'la ilişkilerini güçlendirirken, sınır hattını güçlendirme olanağını da sunar.

Balkan Paktı, Türkiye'nin batısındaki güvenliğini belli ölçüde artırmıştı. Ama bu pakt, elbette ülkenin doğusundan gelecek saldırılara karşı bir güvence sağlamıyordu. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu ilk yıllarda Balkanlar'da olduğu gibi doğusundaki İran ve Afganistan'la da ikili ilişkiler kurarak çevresinde bir dostluk halkası oluşturmuştu. Türkiye, *İtalya'nın 1935 Ekimi'nde Habeşistan'a saldırısını* faşist hedefler doğrultusunda eylemlerin başlatılması olarak yorumladı. Bu da onu doğusunda da bir pakt arayışına itti. Bu doğrultuda 2 Ekim 1935'te Türkiye, İran ve Irak arasında bir üçlü anlaşma paraf e edilmiştir, bu ülkeler arasına daha sonra Afganistan da katılmıştır. Antlaşmanın resmiyet kazanması için İran ve Irak arasındaki sınır uyuşmazlığının çözülmesi beklenmiştir. Nihayet bu pakt 8 Temmuz 1937'de Tahran'da *Sadabat Sarayı'nda* imzalanmıştır.

Balkan ve Saadabat Paktlarını imzalayan Türkiye, dış politikasında *ikili ilişkiler döneminden, çok ülkeli paktlar dönemine geçmiş* bulunuyordu. Dünyada uluslararası ilişkilerdeki türbülanslı ortam bir paktlar dönemine geçişi gerekli kılmıştır. Aslında imzalanmaya başlanan bu paktlar bir yandan savaşı önlemeye çalışırken öte yandan yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın da habercisi oluyordu.

İtalya'nın Habeşistan'a (Etiyopya) saldırısı sonrasında Milletler Cemiyeti'nce belli müeyyidelerin uygulanması için karar alınmıştı. Büyük Britanya, bu durumda Türkiye ve diğer Akdeniz ülkeleriyle ilişki kurarak, bu müeyyi-

---

32 Oktay Zaif, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikasında Meydana Gelen Siyasi Olaylar (1923-1939)", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 381-385, ve Brock Millman, A.g.m., s. 483.

33 B. Cengiz Hakov, "İkinci Dünya Savaşı Arifesi ve Başlangıç Döneminde Bulgar-Türk İlişkilerinin Bazı Siyasi Yönleri", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 1950.

delerin uygulanması sırasında İtalya'nın gösterebileceği tepkiler karşısında, Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesinde işbirliği yapılıp yapılmayacağını araştırdı. Türkiye bu arayışı olumlu karşıladı. *İngiltere ile Türkiye arasında* bir karşılıklı garanti protokolü imzalandı. Taraflar bu protokolün uygulanmasından istediklerinde tek taraflı olarak vazgeçebilecekti. Bu protokol; İngiliz hedeflerinin, Akdeniz anlaşmalarının uygulanması sırasında İtalyanlarca saldırıya uğraması halinde uygulamaya girecekti. Türkiye'nin, bu *garanti çerçevesini genişletme çabaları* İngiltere tarafından kabul görmedi. Milletler Cemiyeti tarafından İtalya'ya ilişkin müeyyidelerin uygulamadan kaldırılması üzerine İngiltere garantisini tek taraflı olarak kaldırdı.[34]

Savaşın yakınlaştığını sezen Türkiye, İngiltere'yle ilişkisini güçlendirmek için fırsat arıyor

İngiltere'nin, Türkiye'nin girmeye hazır olduğu uzun erimli ilişkiye yanaşmaması Atatürk'ü üzdü. Feridun Cemal Erkin'in hatıratında anlattığına göre; İngilizlerin Türkiye ile uzun erimli ilişkiye girmemesi üzerine, 1936 yılı Temmuz ayında İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'i kabul eden Atatürk, *"Hükümetinize lütfen yazınız Sayın Büyükelçi, bu cevaptan teessür duydum, tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört, beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip başımıza İkinci Dünya Harbi felaketini çıkaracaklar"* der. Sir Percy, yirmi yıl sonra Feridun Cemal Erkin'e bu konuşmayı hatırlatmıştır.[35] Yani, *1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin önderleri İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını* görmektedirler.[36]

Atatürk'ün, yalnız savaşın çıkacağını değil, savaşı kimin kazanacağını da kestirdiği anlaşılmaktadır. Prof. Ernst Jackh, Atatürk'ün, Truva Harabeleri önünde kendisine "Biz orada (Çanakkale Boğazı) İngiliz- Fransız donanmasını, boğazın dışında tuttuk ve onların, Müttefikler'i Rusya ile irtibat kurma-

34 Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s. 81.

35 Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 83-84.

36 Birçok yazıda Atatürk'ün 27 Eylül 1932'de ABD Genel Kurmay Başkanı MacArthur ile yaptığı mülakatta İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağı tarihi ve savaş sonrasında Avrupa'da Rusya'nın hâkimiyetinin artacağını kestirdiği üzerinde durulmuştur. Bu yazılar konuşmadan yirmi yıl kadar sonra ABD'de yayınlanan bir yazıya dayanmıştır. Ama Cemil Koçak bu mülakat konusunda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hikmet Bayur'un 28 Eylül'de yazdığı bir özette "Önümüzdeki on sene zarfında cihanşümul harbin hemen imkânsız olduğunu söylemiş fakat terki teslihatın esaslı olamayacağını, zira emniyetin teessüs etmemiş olduğunu ifade buyurmuşlardır" denildiğini saptamıştır. Bu nedenle burada Türkiye'deki yöneticilerin 1932'de savaş beklentisi içinde olduğu yazılmamıştır. Bu nedenle bu tarih daha çok kanıtın bulunduğu 1935 yılına alınmıştır. Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 47-50.

larını önledik. Rusya böylece çökmüş oldu. Ama neticede biz de yıkıldık. Siz Almanlar İngiliz boğazından, biz bu boğazdan çıkamayız. *Zaferi Okyanus'u kontrol altında tutan, ihtiyacı olduğu zaman istediği yere nakledebilen ülke kazanır*" demiştir.[37]

20 Haziran 1935'te Atatürk, Amerikalı gazeteci Gladis Baker'e verdiği mülakatta, harp çıktığında "Amerika büyük ve kuvvetli, ve dünyanın her yerinde alakası olan bir devlet olduğundan kendisinin siyaset ve iktisadiyat cihetinden ikinci derecede bir mevkie düşmesine asla müsaade edemez" diyerek *ABD'nin savaş dışı kalamayacağını* kestirmiştir.[38]

Sonuçlarını Türkiye'nin önderleri kadar kestiremeseler de İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığını pek çok siyaset adamı görmektedir. Böyle bir durumda *dünyada kartlar yeniden karılmaktadır*. Her ülke, ya savaşın zararlarından kaçınmak ya da savaş sonrasında ortaya çıkacak yeni bölüşümden daha iyi pay alabilmek için, dış ilişkilerini yeniden biçimlendirdiği bir döneme girmektedir. Bu dönem akıllıca kullanılırsa eskiden gerçekleştirilemeyen bazı isteklerin yaşama geçirilmesi için fırsat yaratılabilirdi. Nitekim 1930'lu yılların ikinci yarısında Türkiye'nin ortamın bu özelliğinden oldukça yaratıcı bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, istediğini elde ediyor

Türkiye, Lozan Antlaşması'nda istediği şekilde çözümlenmeyen *Boğazlar'ın savunması* konusunda ilerlemeler sağlamak istiyordu. Bu fırsatı, 7 Mart 1936'da Alman birliklerinin Versay Antlaşması'nca askersizleştirilmiş olan Ren bölgesine girmesi verdi. Almanların bu hamlesi, Avrupa başkentlerinde, Türkiye'nin de Boğazlar bölgesine askerlerini sokacağı konusunda bir beklentiye sebep olmuştu. Atatürk, Alman örneğini izlemedi, aynı sonucu diplomasiyle almaya çalıştı. 11 Nisan 1936'da Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere birer nota göndererek Sözleşme'nin değişen koşullar dolayısıyla gözden geçirilmesi isteğini bildirdi. Notada, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında yaşanan kolektif garantilerin ağır çalıştığını, etkili olamadığını gösterdiğini, ayrıca İtalya'nın Leros, Rodos ve Oniki Ada'da yaptıklarını belirttikten sonra kendisini güvenlikte görmediğini vurgulayarak istekleri dikkate alınmazsa Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri alacağını bildiriyordu.[39]

İsviçre'de Cenevre Gölü kıyısında, Lozan'ın yakınındaki Montrö'de (Mon-

---

37 Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye," *Milliyet*, 4 Eylül 1967, s. 5.

38 Mustafa Baydar, *Atatürk'le Konuşmalar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 1952, s. 115.

39 Ludmila Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1933*, Habora Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1978, s. 91-94.

treux) 22 Haziran 1936 tarihinde Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla toplanan konferans, Boğazlar rejiminde önemli değişiklikleri kabul etti. İtalya ise yeni sözleşmeyi 1938 yılında kabul etti. Lozan Barış Antlaşması'nda bulunmayan Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmayı imzalayanlar arasında olması önemliydi.

Bu konferansa kadar Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerine karşı çıkmış olan İngiltere, konferans sırasında olumlu davranmış ve etkili olmuştur. Bu konferans *İngilizlerle Türkleri yakınlaştırmıştır*. Bu yakınlaşma Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde bir soğuma başlatmıştır.[40] Bu soğumayı gidermek için Türkiye bir ek anlaşma önermiştir. Buna göre Türkiye, Sovyetler'in saldırgan olarak nitelediği savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmeyecektir. Ancak bu anlaşma İngilizlerin kesin olarak karşı çıkması üzerine gerçekleşememiştir.[41]

9 Kasım 1936'da yürürlüğe giren *Montrö Boğazlar Sözleşmesi;* Boğazlar bölgesinin askersizleşmiş statüsüne son veriyordu. Artık Türkiye, Boğazlar'ını silahlı kuvvetleriyle savunabilecektir. Boğazlar Beynelmilel Komisyonu'nun yetkileri, Türkiye'nin hükûmetine geçmektedir. Bu sözleşmeyle genel olarak ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişi için serbestlik ilkesi getiriliyordu. Savaş gemilerinin geçişi içinse daha kısıtlayıcı kurallar konulmuştu. Barışta, tüm ülkelerin küçük ve hafif savaş gemileri Türkiye'ye gerekli bildirimlerde bulunmak ve belli sayıları ve toplam tonajları belli miktarları aşmamak koşuluyla Boğazlar'dan geçebileceklerdir. Savaş durumunda Türkiye tarafsızsa savaşan ülkelerin savaş gemilerinin hiçbiri Boğazlar'dan geçemeyecektir. Tarafsız ülkelerin savaş gemileri ise barıştaki koşullarla geçebilecektir. Eğer Türkiye savaşta tarafsa savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranabilecektir.[42] Montrö Boğazlar Sözleşmesi, bir anlamda Türkiye'nin savaşan ülkeler açısından stratejik önemini daha da artırmış oldu.

Montrö sonrasında İnönü'nün *Financial Times*'da Atatürk hakkında yazdığı bir yazıda, Türkiye'nin dış siyasetine ve savunması sorununa bakışta gelinen noktayı, "*Milli müdafaa meselelerinde ise, yeni bir nazariye, milli siyasete temel olmuştur. Haksız olmaktan kati olarak içtinap etmek lazımdır. Maddi veya manevi bir tecavüze uğradığımız zaman ise tecavüzün büyüğü veya küçüğü olmaz, Türkiye'nin bütün varlığını ortaya koymaya mecburuz*"[43] diye anlatmaktadır. Bu bakış açısı, Türkiye'nin yaklaşımının Almanya ve İtalya'dan

---

40 Ludmila Jivkova, *a.g.e.*, s. 95-107.

41 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 72.

42 Kudret Özersoy, "Montreux Boğazlar Konferansı", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 374-381.

43 İsmet İnönü, "Atatürk'ün Birkaç Hususiyeti", *Ulus*, 8 Şubat 1937.

farkını açık olarak göstermektedir. Öncelik, dünya milletler camiasında haklı olmaktadır. İstekler, kurallar içinde uzlaşmayla sağlanacaktır. *Güç, hak elde etmek için değil savunma için kullanılacaktır.*

Almanya'nın Yeni Nizam Doktrini, Hitler'in niyetini açık hale getiriyor

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın çıkacağını anladığı ve sonuçlarını da kestirmeye başladığı sırada *Nazi Almanyası, Türkiye'yi ve Balkanlar'ı etki alanı* içine almakla birlikte ekonomilerini de kendisine bağlamak için ciddi gayretler içindeydi. Geliştirdikleri *"Yeni Nizam"* Doktrini'ni uygulamaya koymaya çalışıyorlardı.

Naziler, "Yeni Nizam" Doktrini'ni, 19. yüzyılın sonunda Friedrich Ratzel'in siyasal coğrafya çalışmasında getirdiği organik devlet ve toplum modelinin, mekânsal yönünün yeniden yorumlanmasıyla geliştirilen *lebensraum (yaşam alanı)* kavramına[44] dayanarak geliştirdiler. 1924'te Münih Üniversitesi profesörlerinden eski bir general olan Karl Haushofer, 1915 Darülfünun reformunda İstanbul'a coğrafya enstitüsünü kurmak için gelmiş olan Erich Obst ve Hermann F.C. Lautensach gibi coğrafyacıların katkısıyla *Zeitschrift für Geopolitik* dergisini çıkarmaya başlamıştı. Bu dergi zamanla Nazilerin incili haline geldi. 1939'da Kurt Vohnwinkel bu dergide Alman "yaşam alanı"nı tanımlarken bu alanın üç farklı alandan oluştuğunu ileri sürüyordu. Birinci ve merkezde bulunanı, Almanların yaşamakta olduğu alanlardı. İkincisi Almanların yanı sıra Alman kültürel etkisi altında bulunan kimselerin yaşadığı yerlerden oluşuyordu. Üçüncüsü ise Almanların azınlıkta olduğu ama kültürel ve ırki üstünlükleri nedeniyle diğer grupları yönetmek hakkının bulunduğu geri kalmış yöreleri kapsıyordu.[45]

Naziler, bu siyasal coğrafya doktrininden yola çıkarak ekonomik bunalımlara düşmeyecek bir dünya düzeni oluşturmanın yolu olarak "Yeni Nizam" ideolojisini geliştirdi. Yeni Nizam'ın temelinde nasyonal sosyalizm ideolojisi yatmaktadır. Bu ideolojide bireyin özgürlüğü yadsınmaktadır, bireyin sosyalleşme sürecinde önemli olan kamu yararıdır. Önemli olan; *organik olduğu düşünülen devlettir.* Bu halde devletin çıkarları bireyin çıkarı haline gelmektedir. Nasyonal sosyalizmin birinci ayağını oluşturan milliyetçilik; her şeyden önce kan, ırk birliğine ve toprak bütünlüğüne dayanan Almanlığın ha-

44 George Tahtam, "Geography in the Nineteenth Century", T. Grift (ed.) *Geography in The Twentieth Century*, Methuen, U.S.A, Philosophical Library, Great Britain, 1957, s. 63-65.

45 Samuel van Valkenburg, "The German School of Geography", T. Grift (ed.) *Geography in The Twentieth Century*, Methuen, U.S.A, Philosophical Library, Great Britain, 1957, s. 103, 106, 109.

yat ve dünya görüşüdür. Sosyalistlik savı ise sınıfsız bir halk bütünlüğü anlayışı ile temellendirilmektedir. Ama bu sınıfsızlık savı ancak üstün olan arı ırk için geçerli olacaktır.[46]

Hitler.

Irk üstünlüğü savına dayandırılan bir ideolojisi olan Nazilerin, bu konudaki değerlendirmelerinin büyük ölçüde dış politika tercihlerine bağlı olduğu da Almanya'daki Türklerin durumundan yola çıkarak iddia edilebilir. 1935 yılında annesi Alman, babası Türk olan bir genç, Nazi gençlik örgütünde önemli bir yere gelmişti. Rakipleri, onu arı ırka mensup olmadığını ileri sürerek şikâyet etmişler. O da ırki durumuna açıklık kazandırılması isteğiyle Türk Büyükelçiliği'ne başvurmuştur. Bunun üzerine Büyükelçilik, konuyu Alman makamlarına taşımıştır. Irk Politikası Dairesi de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın dış siyaset konusundaki hedeflerini göz önünde tutarak Türk halkının, Asya kökenli olmayıp Balkan kökenli olduğunu, yani arı ırktan olduğunu ilan etmiştir.[47] Benzer bir öykü 1938 yılında Bergakademie Freiberg'de MTA için mandencilik okuyan öğrencilerin hatıralarında da anlatılmaktadır. Burada okuyan Türk öğrencilerin Alman kızlarla çıkmalarına kızan Alman gençler, Türkler arı ırktan değil diyerek olaylar çıkarmaya başlayınca akademi idaresi Irk Enstitüsü'ne başvurarak Türklerin arı ırktan olduğunu söyleyen bir yazı almıştır. Bunun üzerine olaylar yatışmıştır.[48] Bu yıllarda Almanya'da öğrenci olan Nejat Eczacıbaşı'nın hatıralarında anlattığı üzere, Türklerin pasaportlarına ve ilgili belgelerine belli bir dönem sonra *arier* damgası vurulmaya başlanmıştır.[49]

46 Nurullah Esat Sümer, *Muasır İktisat Nizamı*, Ankara, 1944, s. 114-120.

47 Ahmad Mahrad, "İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti", *Tarih ve Toplum*, Sayı 108, Aralık 1992, s. 17-18.

48 Önay Yılmaz, *Nazilerle Beş Yıl*, Remzi Kitabevi, Şubat 2005, s. 190.

49 Nejat F. Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1982, s. 45.

Yeni Nizam'ın, ekonomik bunalıma düşmeyen bir dünya ekonomisi tasarımı, dünyanın *kendine yeterli (otarşik) bölgesel yaşam alanlarına* ayrılması kabulüne bağlı olarak geliştirilmiştir. Bu alanlardan biri de Avrupa otarşisi olacaktır. Avrupa otarşisinin kurulması, İngiliz liberalizminin ortadan kaldırıldığı bir Avrupa'ya iktisadi bütün olarak kendi sahasında kendi kuvvet ve imkânlarıyla yaşamak iktidarını geri verecektir. İngiltere'nin kıta ablukasını anlamsız hale getirecektir. Bu otarşi alanındaki tüm ülkeler kendi kaynaklarının daha iyi kullanılmasına dayanan bir işbölümü geliştirilecektir. Bu işbölümü bir dayanışma yaratacak ama *milletler arasında bir mertebe sıralaması* bulunacaktır. Bu otarşik alanda ekonominin işleyişi piyasa kurallarından çok siyasal gerekliliklere dayanacaktır.[50]

"Yeni Nizam", *Berlin-Roma eksenli bir merkez çevresinde* doğal kaynaklar ve pazar büyüklüğü bakımından büyük ölçüde kendine yeterli bir alanın oluşturulmasını öngörüyordu. Almanya tarafından, Avrupa ve tüm *Balkan ülkelerinin yanı sıra Türkiye'den Afganistan'a* kadar uzanan alanların tümü, yeni nizamın coğrafik sınırları içinde görülüyordu. Oysa bu alanda bulunan ülkeler böyle bir "yeni düzenin" parçası olmayı kabul etmiyorlardı.[51] Yeni Nizam Projesi, kara hâkimiyeti üzerinden betimlenmesine karşın kaçınılmaz olarak denizler üzerinde iddia taşıyordu. Almanya'yı Avrupa'da ilgilendiren artık sadece Rhein Nehri değil aynı zamanda da Tuna Nehri'dir. Ayrıca Akdeniz de bu projenin tamamlayıcı bir parçasıdır. Almanlar, bu alan içinde yer alacak ülkelerde; tüm iktisadi güçlerin sulh ve sükûn içinde gelişeceğini, özel girişimlerin verimliliği ve milli gelirin kararlılığının uzun yıllar için güvence altına alınmış olacağını, ayrıca gizli kalmış olan iyi vasıflarının ortaya çıkmasına olanak vererek kültürel ve sosyal kalkınmalarının artacağını iddia etmektedir. Almanya'nın bu doktrininin öne sürdüklerinin gerisinde ise Hitler'in "*Kutsal Alman İmparatorluğu*"nu diriltmek[52] ve "*Drang Nach Osten*" (Doğuya Doğru Açılına)[53] politikasını canlandırmak arayışları fark edilmektedir.

Almanya, dış ticarette *kliring* sistemini kullanarak Türkiye'yi kendine bağlı hale getirmeye başlıyor

Almanya, Türkiye'yi Yeni Nizam Avrupası'nın bir parçası haline getirmek için etkisi altına almaya çalışıyordu. Büyük sayılarda Türk öğrenci Alman-

50 Nurullah Esat Sümer, *a.g.e.*, s. 112-124.

51 Otto von Franges, "Cenup Doğusu Avrupa'sındaki Tuna Devletleri ve Almanya'nın Büyük İktisadi Sahası", *Maliye Mecmuası*, Sayı 20, Nisan-Haziran 1941, s. 253-284.

52 Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, tarih belirtilmemiş, s. 144.

53 Bu politika 12. ve 13. yüzyıllarda Alman yerleşimcilerinin Almanya'nın doğusundaki Slavların topraklarına yönelmesini gerçekleştirmeyi öngörüyordu. Hitler, kendisine yeni bir yaşam alanı oluşturmak için bu politikayı yeni bir bağlamda canlandırmıştır.

ya'da okuyor, Alman uzmanlar Türkiye'ye gönderiliyor, yoğun propaganda faaliyeti sürdürülüyordu. Esas denetim altına alma çabası ise ekonomik alanda gelişiyordu. Almanya'nın bu konudaki işini kolaylaştıran, dış ticarette Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında tüm dünyada daha da yaygınlaşan *kliring (takas)* sisteminin varlığıydı. Nitekim 1937 yılında Türkiye'nin dış ticaretinin yüzde 90'ı *kliring* anlaşmalı ülkelerle yapılmaktaydı.

Kliring (clearing) sistemi; iki taraflı bir takas sistemidir. Genellikle dış ticarette iki ülke arasında yapılan anlaşmalara dayandırılan *bir ödeme biçimidir.* Anlaşmayı yapan iki taraf, *kliring* işlemleriyle ilgili iki kurumu görevlendirmektedir. Türkiye, antlaşmalarında bu amaçla, kuruluş kanununda böyle bir görev açıkça belirtilmemiş olmasına karşın Merkez Bankası'nı görevlendirmiştir. Yapılan antlaşmalarda iki ülkenin paraları arasındaki kur belirtilmektedir. Mal ihraç ve ithal eden tüccarlar, kendi ülkelerindeki takas işlemleriyle ilgilenen kuruma gerekli ödemelerini yapmakta ya da alacaklarını tahsil etmektedir. İki ülke arasında dengeli bir ticaret varsa sistem sorun çıkarmadan işleyebilmektedir. Fakat denge durumu yoksa sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bir ülke çok ihraç ediyor buna karşılık az ithal ediyorsa, karşıdaki ülkenin ilgili kurumunda önemli miktarda kaynak birikebilmekte ve bu kaynak kullanılmadan atıl kalmaktadır. İhracatçılar, ihraç eden ülkenin ilgili kurumunda yeterli fon birikmediği için paralarını hemen tahsil edemiyordu. Bu ülke, ihracatçılarının parasını ödeyebilmek için yeterli kalitesi olmayan fakat yüksek fiyatları olan malları ithal etmek zorunda kalıyordu. Bu nedenle de bu usul, *dış siyasette etki alanı kurmak isteyen ülkeler tarafından* bir ödeme usulü olmanın dışındaki amaçlarla, bir etki alanı oluşturmak için kolayca kullanılabiliyordu.[54]

Almanya bir ülkenin tarımsal ürünlerini ve hammaddelerini aldığı zaman, o ülkeleri âdeta kendi sanayi mallarını almaya mahkûm ediyordu. Almanya, bu dış ticaret sistemini tüm Balkan ülkelerinde ısrarla uyguluyordu. Bu bir taraftan Almanya'nın stratejik hammadde alımını kolaylaştırıyor ve kendisine bağımlı bir pazar yaratmasını sağlıyor, diğer bir taraftan da siyasal yakınlaşma için kapı açıyordu. Öte yandan Balkan ülkeleri de tarımsal ürünlerine ve hammaddelerine sürekli alıcı bulmuş oluyordu. Kısa süre içinde Almanya bu kanalla Yeni Nizam içinde yer almasını düşündüğü ülkelerin dış ticaretinin yüzde 50 ya da 70'ini denetler hale gelmişti.[55]

1936 yılında Türkiye'nin ihracatının yüzde 52'si Almanya'ya yönelmişti. İthalatının yüzde 48'ini de Almanya'dan yapıyordu.[56] 1936 yılında takas sis-

---

54 Namık Zeki Aral, *Hukuki Zaviyeden Kliring Usulü*, Hukuk İlmini Yayma Kurumu, Ankara, 1940.

55 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 200.

56 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 242-243.

teminde *Türkiye'nin 45 milyon lira alacağı* birikmişti. Türkiye bu fazlayı kullanmak için Krupp'un Germania tezgâhlarına gemi ısmarlamak durumunda kaldı. Trak, Sus, Tırhan, Etrüsk, Kadeş bu sırada ısmarlanan gemiler arasındadır.[57] Türkiye bu ilişkide kaybettiğini düşünmeye başlamıştır. Mallarını ucuza sattığını, aldığı malları ise yüksek fiyatla aldığını düşünmektedir. Bu nedenle 1936 yılında dış ticaret anlaşmasının süresi dolunca *Türkiye, yeni ticaret anlaşmasını müzakere ederek değiştirmek istedi.* Yeni anlaşmayı müzakere ederken Türkiye, ihracatının yüzde 15'inin döviz olarak ödenmesini talep etti. Türkiye, Almanya'nın kendisinden ihtiyacından fazla mal alarak eski pazarlarına satmasının ve karşılığında mal alamadığı fazlanın da Alman bankalarında faiz ödenmeden birikmesinin yarattığı rahatsızlığı önlemek için, bazı mallarda kontenjan getirmek istiyordu. Bu yolla başka pazarlara dövizle satabileceği mallarına serbestlik kazandırmayı hedeflemişti. Türkiye'nin her iki önerisi de Almanlar tarafından kabul edilmedi. Almanya tarafından 28 milyon Alman markı kur garantisi verildi. Müzakereler sonrasında Türk-Alman Ticaret Anlaşması 15 Eylül 1937'de uygulamaya girdi. Bu anlaşma 31 Ağustos 1938'e kadar geçerli olacaktı.[58] Anlaşma 26 Temmuz 1938'de yeniden müzakere edilip Türkiye'nin istekleri doğrultusunda değiştirilerek 31 Ağustos 1939 tarihine kadar uzatıldı.

Savaşa hazırlanan Almanya için bu ticaret anlaşmalarında en dikkat edilen konu, Türkiye'den alınan kromdu. Türkiye'nin ihraç ettiği krom miktarı sürekli artarak 1939 yılında 115.000 tona çıktı. Bu miktar Almanya'nın krom ihtiyacının yüzde 60'ına tekabül ediyordu.[59]

İngiltere, Türkiye ekonomisi üzerindeki Alman etkisini azaltmak için mücadeleye başlıyor

1936 yılında Montrö Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiltere, *Türkiye'nin Almanya'nın etki alanı dışına çıkarılması* için kararlı bir mücadele vermeye başlamıştır. Ankara, İngiltere ve Almanya arasında önemli bir mücadele alanı haline gelmiştir.[60] Bu bakımdan *Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın* yapımı en çarpıcı örnektir. Birinci sanayi planında bulunan en önemli proje olan bu fabrikaya Türkiye henüz gerekli finansmanı bulamamıştır. Bir arayış içindedir. Bu projenin finansmanını ve yapımını sağlayan ülkenin Türkiye üzerindeki etkisinin oldukça artacağı açıktır. Bu mücadele görünüşte Almanların Krupp ile İngilizlerin Brasseret şirketi arasında yaşanmış-

57 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 206-207.

58 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 214-218.

59 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 224.

60 Albert Viton, "The Power Clash in Ankara", *Common Sense*, Cilt 8, Ağustos 1939, s. 13-15.

Karabük Fabrikası temel atma töreni.

İnönü, Karabük Fabrikası temel atma töreninde konuşma yapıyor.

tır. Bu yarışmayı Brasseret firmasının kazanmasında İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in girişimlerinin etkili olduğu söylenebilir.[61] Tabii daha önce de üzerinde durduğumuz üzere Türkiye'nin bu tarihte İngilizlere yakınlaşma arayışında bulunması büyükelçinin işini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır.

Bu konuda Almanya ve İngiltere arasında siyasal amaçlı bir yarışma olmasına rağmen İngilizler bu yarışmaya girmeden önce Mr. Somerville Smith'i Türkiye'ye göndererek araştırma yaptırmışlardır. Somerville, Türkiye'nin finansman durumunu sağlam bulmuş ve Türkiye'nin projesinin finanse edilmesini tavsiye etmiştir.[62]

23 Haziran 1936'da Sümerbank, temelde bir müşavirlik firması olan *H.A: Brasseret and Co. Limited* ile Ankara'da bir fabrika yapım anlaşması imzaladı. Bu fabrika 180.000 ton kapasiteli olacak ve iki buçuk yılda tamamlanacaktı. Her biri 300 ton/gün kapasiteli iki yüksek fırını, her biri 70 ton/gün kapasiteli dört Siemens Martin Ocağı, 700 ton/gün kapasiteli kok fabrikası, 900 ton/gün kapasiteli haddehanesi bulunacaktır. Fabrikanın maliyeti ise 2.745.000 İngiliz lirası olacaktır. Bu mukavelenin gerektirdiği finansmanı sağlamak için 29 Ekim 1936'da İngiliz-Türk Comptoir Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma yarı resmi bir *kliring* sistemi getirmektedir. İngiltere Türkiye'den bu ödemeyi yapmaya olanak verecek düzeyde ithalat yapacaktır. İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi (Export Credits Guarantee Department) gerekli kolaylıkları gösterecektir.[63] Müşavir firma olarak "Sir Alexandr Gibb and Partners" atanmıştır. İnşaatı, İş Bankası'nın bir kuruluşu olan İnşaat Türk yüklenmiştir. 3 Nisan 1937'de Karabük'te demir ve çelik fabrikasının temel atma töreni İngilizler açısından bir siyasal gösteri niteliği kazanmıştı. Bu temel atma töreni Avrupa'da, İngiliz dış siyasetinin Almanlar karşısında kazandığı bir zafer olarak yorumlandı.

Bu durumda Almanya, İngilizlerin başarısını bir bakıma dengelemek üzere Alman Ekonomi Bakanı ve Merkez Bankası Başkanı *H. Schacht'ı Türkiye'ye gönderdi.* Almanya'nın 1924 krizinden çıkmasını sağlayan Schacht'ın Türkiye'deki saygınlığı yüksekti. Türkiye Merkez Bankası kurulurken ona da danışılmıştı. Sihirbaz maliyeci olarak tanınıyordu. Schacht'ın ziyareti 14-19 Kasım 1936 tarihleri arasında sürdü. Üst düzeyde temaslarda bulundu. Karabük Fabrikası kararının değiştirilmesi konularında yoklamalarda bulundu. Yine de Türkiye'nin, ihracatının bir kısmının dövizle karşılanması konusundaki talebini kabul etmedi. Türkiye'nin aldığı gemilerin ödemelerinde ba-

---

61 A. Şükrü Esmer, "Türk İngiliz Dostluğu", *Ulus*, 7 Nisan 1937.

62 Pub. Rec. Off., ADM 116-4394, Proposed Loan or Industrial Credit for Turkey.

63 B.S.W. Karlinski, "Turkish English Industrial Cooperation", *The Financial Times*, 25 Şubat 1937 Pub. Rec. Off., ADM 116-4400 Report on Visit of Engineer Rear Admiral G. Morgan C.B.E., and Constructor Rear Amiral W.J.A. Davies O.B.E to The Naval Establishments in Turkey.

zı kolaylıklar sağladı ve Türkiye'nin kömür alma talebinin karşılanması sözünü verdi. Ama sonuçta bu ziyaret İngilizlerin başarısını gölgeleyemedi.[64]

Türkiye, Hatay sorununu gündemine alıyor

Atatürk, 1936 yılında Lozan Antlaşması'yla çözümlenememiş bir başka soruna el attı. Fransa'da iktidarda bulunan Halk Cephesi'nin Sosyalist Başbakanı Léon Blum, Fransa'nın mandeteri olduğu Suriye'ye bağımsızlığını vererek bir mali yükten kurtulmak istiyordu. 9 Eylül 1936'da Suriye ile Fransa arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşma iki tarafça onaylandıktan üç yıl sonra Suriye bağımsızlığa kavuşacaktı. Yapılan anlaşma yürürlüğe girerse Sancak'taki (Hatay) Türklerin statüsü tehlikeye girecekti. Bu antlaşma, *Türkiye'nin Hatay konusundaki* girişimlerini yoğunlaştırdı.[65] 26 Eylül 1936'da Milletler Cemiyeti'nde Fransa temsilcisinin yaptığı konuşmada, Fransa'nın bu niyetini açıklaması üzerine Tevfik Rüştü Aras söz alarak bu haberi sevinçle karşıladığını, Fransız Hükümeti'nin İskenderun Sancağı'na da aynı şekilde davranmasını umduğunu bildirmiştir. Suriyeliler gibi Sancak halkı da kendi kaderine kendi sahip olmalıydı. Türkiye, 1936 Ekimi'nde Fransa'ya verdiği bir notada; 1921 ve 1926 anlaşmalarıyla Türkiye ve Fransa'nın Lübnan, Suriye ve Sancak'ın bütünlüğünü kabul ettiklerini, şimdi ise Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a ayrı ayrı bağımsızlık vermek isteyerek bu bütünlüğü ortadan kaldırmakta olduğunu, bu durumda Türkiye'nin Sancak için de bağımsızlık talep etmekte olduğu bildirilmiştir.[66] O yıl 1 Kasım 1936'da meclisi açış nutkunda Atatürk *"Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatını bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler"* diyordu.[67] Dünyada *kartlar yeniden karılırken* Türkiye bir kez daha fırsatı değerlendirmek istiyordu.

Taraflar bir uzlaşmaya varamayınca, gelişen koşullar altında Türkiye'nin artan önemini dikkate alan İngilizlerin de telkiniyle konu Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. Milletler Cemiyeti'nin bir komisyon kurarak yaptırdığı incelemeler sonucunda, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda Sancak'ın yeni statüsü ve anayasası hazırlandı. Milletler Cemiyeti Konseyi, 29 Mayıs 1937'de bu statü ve anayasa önerisini oybirliğiyle kabul etti. Aynı gün Fransa ile Türkiye arasında iki anlaşma imzalanarak Milletler Cemiyeti'nin kararı yürür-

---

64 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 232.

65 Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Hatay Sorunu", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası 1919-1980*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 239.

66 Jorge Blanco, *Villalta Atatürk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982, s. 691.

67 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 377.

lüğe konulmuş oldu. Bu antlaşmayla içine girilen süreç sonucu *Hatay Devleti kurulmuş ve 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmıştır.*[68] Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli, Türkiye'nin kararlılığının farkındadır. Bu sorunun hızlı bir şekilde, Türkiye'nin isteği doğrultusunda çözülerek Türk, İngiliz ve Fransız üçlü anlaşmasının açıklanmasının Fransa için en doğru yol olduğunu düşünmektedir.[69] Hatay Meclisi'nin Türkiye'ye katılma kararı alması üzerine de *23 Haziran 1939'da Türkiye ve Fransa arasındaki antlaşmayla Türkiye'ye devredilmiştir.* Bu çözümün bir başka ilginç yönü, Milletler Cemiyeti'nin gerekliliği konusunda uluslararası camiada pek çok tartışmanın yaşandığı bu dönemde, Türkiye'nin bu aracı kullanarak, siyasal konjonktürün de yardımıyla çok önemli bir sonuç almış olmasıdır. Saracoğlu bu sonucu, savaşta kazanılan hiçbir zafer böyle sonuçlar getiremezdi diye gururla yorumlayacaktı.[70]

Hitler Avrupa'da "Yeni Nizam"ı uygulamaya koyuyor

İngiltere, Türkiye üzerindeki Alman etkisini azaltabilecek önemli adımlar atıyordu. Ama bu, Hitler'in "Yeni Nizam"ı hayata geçirmek için Avrupa'da yarattığı emrivakiler karşısında etkili olamıyordu. Almanya, 1935'te Saar bölgesini halk oylaması yoluyla yeniden kazandıktan sonra Milletler Cemiyeti'nden şaşaalı bir şekilde ayrıldı. Artık, Versay Barış Antlaşması'nın getirdiği askerî güç sınırlamasını tanımıyordu. 7 Mart 1936'da Ren bölgesinin askerden arındırılmış statüsünü tanımadığını ilan ederek askerlerini bu bölgeye sokmuştu.[71] 12 Mart 1938'de de *Avusturya'yı ilhak (Anschluss) etti.* "Yeni Nizam" Doktrini çerçevesinde Alman nüfusunun yoğun olduğu Südetler bölgesinde de hak talep ediyordu. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere güçlenen Almanya, kendi yaşam alanı tasarımını aşama aşama gerçekleştiriyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na Bağlı *Südetler'de* çoğunlukla Almanlar yaşıyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu bölge Çekoslovakya'ya bağlanmıştı. Ama Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Alman yaşam alanında görülen bu bölgede karışıklıklar baş gösterdi. Anschluss'dan sonra ikinci aşamada Hitler, ilgisini bu alana yoğunlaştırdı. Çekoslovakya ise Hitler'in bu alana ilişkin istekleri karşısında direndi. Durum, savaş çıkma aşamasına geldiğinde 69 yaşındaki İngiliz Başvekili Chamberlain, Hitler'e telgraf çekerek acele görüşme istedi. O zamana kadar uçağa binememiş olan

---

68 Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 285.

69 René Massigli, *La Turquie devant La Guerre, Mission A Ankara 1939-1940*, Librairie Plon, 1964.

70 Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Nisan 2010, s. 26.

71 Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 109, 110.

Anschluss sırasında Avusturyalılar.

Chamberlain, korkusunu yenerek 15 Eylül 1938'de Berchtesgaden'da Hitler'le bir araya geldi. Chamberlain, Südet bölgesinin Almanya'ya katılmasının Almanya'yı tatmin edip etmeyeceğini sormuş ve olumlu yanıt alınca bunu Fransa ve Çekoslovakya'ya kabul ettirmek için elinden geleni yapacağına söz vermiştir. Bu toplantı sonrasında Chamberlain ve Daladier bir araya gelerek bu kararı Çekoslovakya'ya kabul ettirmek için uğraşmayı kararlaştırdılar. Temaslar sonrasında, yalnız kalacaklarını anlayan Çekoslovakya yöneticileri, 21 Eylül günü Chamberlain ve Hitler'in anlaşmasını tanıyacaklarını ilan etti. Südetlerin Almanya'ya katılmasıyla Çekoslovakya, yalnız değerli sanayi kuruluşlarını değil, Almanya'ya karşı tek doğal savunma olanağını da kaybetmiş oluyordu. Chamberlain, Bad Godesberg'de, 22 Eylül 1938'de Hitler'le bir araya geldiğinde ise büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Chamberlain, verilecek bölgenin saptanması için bir uluslararası komisyon kurularak, bu komisyonun Almanya ve Çekoslovakya ile müzakere etmesini düşünürken Hitler, Südetlerin 28 Eylül 1938 günü gece yarısından önce teslim olmasını isiyordu. 26 Eylül'de Berlin'deki spor salonunda konuşan Hitler, Südet sorununun birkaç gün içinde, gerekirse zorla çözüleceğini ilan etti.[72]

Bu durum Avrupa'yı savaşın eşiğine getirdi. Fransız Başbakanı Daladier, İngiltere'ye gitti. İngiltere kısmi seferberlik ilan etti. Savaşı önlemek için gi-

72 Fikret Arıt (Türkçesi), *Büyük Savaş, 2. Dünya Savaşı Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 24-26.

Akbaba, *sayı 65, 28 Mart 1935.*

rişimler başladı: Roosevelt, Hitler'e Avrupa devletleriyle görüşmesini öneren bir mektup yazdı. Mussolini ise Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa arasında bir toplantı düzenlenmesini istedi. Hitler'in, Mussolini'nin önerisini kabul etmesi üzerine 29-30 Eylül 1938'de *Münih'te dörtlü bir konferans* düzenledi. Konferansta, barışı sağlamak için *Çekoslovakya'nın küçülmesine* karar verilmiştir. İmzalanan Münih Antlaşması'yla, nüfusu Alman olan Südet bölgesi Almanya'ya terk edildi. Paylaşmadan; Macaristan Rütenya'yı, Polonya Techen bölgesini işgal ederek pay aldı. Küçülen Çekoslovakya'nın sınırlarını ise İngiltere ve Fransa garanti ediyordu.[73] Münih Antlaşması'ndan daha altı ay geçmeden Hitler, 15 Mart 1939'da Çek Cumhurbaşkanı Hacha'yı Berlin'e çağırarak Almanya'ya sığınmaya zorladı. Alman müzakerecileri, Hacha'ya, hazırladıları anlaşmayı uygulatmak için baskı uyguladı. Hatta bitap düşen ve bayılan Hacha'yı, iğnelerle canlandırarak hazırladıkları metni imzalatmışlardır. Ardından Hitler, birliklerini Prag'a göndererek 16 Mart 1939'da artık Çekoslovakya gibi bir devletin olmadığını açıkladı. Sınırları garanti eden Fransa ve İngiltere ise *Çekoslovakya'nın ortadan kalkması* karşısında Almanya'yı protesto etmekten başka bir şey yapamadı.[74] Böylece bir kez daha, saldırgan diktatörlükler, uzlaşmacı demokrat rejimlerin sözcülerine karşı emrivaki yapmayı başarmış oldu.

Münih Antlaşması, imzalayanlar için bir utanç konusu olmuştu. Fransa ve İngiltere, Versay Antlaşması'nın 1919'da kendilerine sağladığı statükoyu sürdürebilecek gücü kendilerinde görmüyordu. Onun için de reel politik anlayışı içinde davranarak Almanya'nın sakinleştirilmesi yolunu izliyorlardı. Fransa Başbakanı Daladier, Fransa'nın Müttefiki olan Çekoslovakya'nın parçalanmasını sağlayan anlaşmayı imzalayarak ülkesine döndüğünde, protesto edilmeyi beklerken büyük bir coşkuyla karşılanınca şaşkınlığa uğramış, kendi kendine sahtekârlar diye söylenmiştir.[75]

---

73 Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul, 1982.

74 Zeki Kuneralp, *a.g.e.*, s. 20.

75 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 195.

Türkiye, İngiltere'yle bir ticaret ve kredi anlaşması imzalıyor

İngiltere, Avrupa'da Hitler'i yatıştırmaya çalışmanın ötesinde bir şey yapamasa da Türkiye'de Alman etkisini azaltma yönündeki çabalarında mesafe almaya devam ediyordu. Ocak 1937'den itibaren Türkiye, Genel İthalat Rejimi'ni uygulamaya başlamıştı. Bu düzenlemede de *kliring* sistemi sürerken, ithalattaki kontenjan uygulaması kaldırılıyordu. Bu rejim içinde, dış ticaret İngiltere lehine işlemeye başlayarak sorunlar yaratmaya başlamıştı. Bu sorunu çözmek için yeni bir ticaret anlaşması yapma yoluna gidildi.

27 Mayıs 1938 tarihinde Londra'da imzalanan 3 ticaret anlaşmasının birincisinde, Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın yapımı dolayısıyla 2 Eylül 1936'da yapılan *kliring* anlaşmasına ilişkin bazı yeni düzenlemeler bulunuyordu. İkinci anlaşma, bir iktisadi kredi anlaşmasıdır. Serbest ithalat rejimi uygulaması yüzünden *kliring* hesabında İngiltere lehine biriken farkın ticari ödemelerde yarattığı blokajı ortadan kaldırmak için Türk Hükümeti'yle İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi arasında *10 milyon sterlinlik bir kredi anlaşması* imzalandı. Üçüncü anlaşmayla ise *İngiliz Hükümeti tarafından Türk Hükümeti'ne 6 milyon sterlinlik bir kredi* açılıyordu. Türkiye bu krediyi milli savunma için yapacağı alımlarda kullanacaktı. Faiz ve ödeme koşulları bakımından çok elverişli bir krediydi.[76] 16 milyon sterlin o günlerde yaklaşık 84 milyon TL ediyordu.

Bu anlaşmaların Avrupa'daki yankıları çok güçlü olmuştur. Avrupa basını bu anlaşmanın siyasi önemi üzerinde durmuştur ve genellikle *Almanların etki alanı oluşturma mücadelesinde İngilizlere karşı kaybı olarak* yorumlanmıştır. Türkiye'deki rejime yakın olan gazeteciler ise bu anlaşmaları, dünya bankacılığının "The City"sinin Türk ekonomisine güveninin bir göstergesi olarak yorumlamıştır.[77] Oysa bu çok iyimser bir yorumdur. Çünkü İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi "The City" tarafından çözümlenemeyen durumlarda devreye girmektedir.

İngilizlerle yapılan anlaşmanın siyasal etkilerini gidermek için Almanya, hemen harekete geçerek iktisat nazırı *Dr. Funk'u* Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye'ye gönderdi. Bu ziyaret, Almanya'nın Doğu çıkarması olarak görülüyordu. Dr. Funk, 5 Ekim 1938'de Türkiye'ye geldi. Ön hazırlıkları Türkiye'de yapılan, Türkiye ile Almanya arasında 150 milyon marklık (yaklaşık 75 milyon TL), sanayi ve askerî siparişlerde kullanılabilecek bir *kredi anlaşması, 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalandı.* Bu kredinin yüzde 20'si Türkiye'de kullanılabilecekti.[78] Mal siparişleri 31 Aralık 1941'e kadar yapılabilecekti. Kre-

76 Cemal Kutay, *Celal Bayar*, Cilt 4, Kenan Basımevi, Istanbul, 1940, s. 1638-1640.

77 A.Ş. Esmer, "İngiltere-Türkiye", *Ulus*, 30 Haziran 1938.

78 Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 1711.

dinin geri ödemesi ise Türk Ticaret Anlaşması'na göre yapılacaktı. Anlaşma iki ülke arasında karşılıklı notalarla yürürlüğe konulacaktı. Türkiye bu konuda bir adım attı ve 9 Mayıs'ta anlaşmayı TBMM'de onayladı. Ama Alman Hükümeti Mayıs ayında bu anlaşmayı uygulamaya koymanın anlamını yitirdiğini açıkladı.[79]

Balkanlar büyük bir güvensizlik alanı haline geliyor

Her ne kadar Chamberlain, Münih Konferansı'ndan İngiltere'ye döndüğünde barışın kurtarıcısı olarak karşılandıysa da bu yatıştırmacı ve karışmazlıkçı tutum, Avrupa'da İngiltere'ye ve Fransa'ya duyulan güveni sarstı. Bu durumda, sarsılan güveni bir ölçüde de olsa tamir edebilmek için İngiltere ve Fransa, Almanya'nın yayılmacı eğilimlerinin yöneldiği alanlardaki *ülkelere garanti vermeye* başladılar. Bunlar arasında Polonya, Yunanistan ve Yugoslavya bulunuyordu.[80] Gerçekte SSCB'yle bir ittifak olmadıkça verilen bu garantiler, Hobsbawm'ın sözleriyle; kâğıt israfından başka bir şey değildi.[81]

Bir Balkan direncinin örgütlenmesinde, *Bulgaristan'ın* tutumundaki belirsizlik önemli bir engel oluşturuyordu. Bulgaristan, en iyi silahlanmış olan Balkan gücüydü. Bulgaristan'ın desteklediği bir Romanya'nın Almanlara karşı direnebileceği hesap ediliyordu. Bulgaristan ise 1913 yılındaki sınırlarına dönmek istemekte ve komşularından toprak taleplerinde bulunmaktadır. Bulgaristan'la toprak sorunu olmayan tek komşu ülke Türkiye'dir. Türk Hükümeti, Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a verilmesi yoluyla Bulgaristan'ın kısmen tatminini sağlamaya dönük bir proje üzerinde çalışmaya başlar. 1939 Şubatı'nda Bükreş'te toplanan Balkan Antantı Konseyi'nde bu konu da ele alınır. Mart ayında, Bulgar Başbakanı G. Köseivanov'un Ankara'yı ziyareti sırasında bu konu yeniden ele alınır. Fakat Bulgaristan'ın kısmi çözüme razı olmayışının yanı sıra Alman karşıtı bir Balkan Birliği'ne girmek istemeyişinden ötürü, Türkiye'nin bu yeni girişiminden de bir sonuç alınamaz. Bulgaristan ile Balkan ülkeleri arasında gerilim artar. Türkiye, Bulgar sınırına asker yığar.[82] Artık Bulgaristan, Mihver ülkeleri doğrultusunda yol almaya başlamıştır. Bir başka deyişle Bulgaristan, Türkiye'nin yaptığını yapamıyor; Birinci Dünya Savaşı'ndaki tarafını değiştiremiyordu.

İtalya, Akdeniz'i *mare nostrum* yapma hedefine doğru yol alabilmek için öncelikle Adriyatik'i tam hâkimiyeti altına almak, bir *mare clousum* yapmak istiyordu. Bunun önündeki engeller ise Arnavutluk ve Yunanistan'dı. Duce,

79 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 238-239.

80 Ludmila Jivkova, *a.g.e.*, s. 165.

81 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 207.

82 B. Cengiz Hakov, *a.g.e.*, s. 1951.

26 Mart 1939'da, *Arnavutluk'u himayesi altına almak amacıyla* Kral Ahmet Zogo'yla görüştüyse de onun olurunu alamayınca İtalya, 2 Nisan'da Arnavutluk'u işgal edeceğini Almanya'ya bildirdi. 8 Nisan 1939'da da işgale başladı. 16 Nisan'da, Arnavutluk tacının İtalya kralına verilmesi töreni yapıldı. *Duce*, hemen Yunan sınırına giden yolların yapılmasını emretti.[83] İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, onun Balkan Yarımadası'nda birincil rol oynama isteğini gösteriyordu. İngiltere'nin bu saldırı karşısında etkili bir karşı koyuş göstermemesi Türkiye'nin güvenini sarsmıştı. Ankara'daki Büyükelçi Hugessen, 11 Nisan günü İngiltere'ye gönderdiği mesajda; Türkiye Dışişleri Bakanı'nın, İtalyanların Arnavutluk'a saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın sert tedbirler almalarını ve Yunanistan'a yapılacak olası bir saldırı halinde takınacakları tutuma da açıklık getirmelerini istediğini belirtiyordu. Ayrıca İngiltere'nin, Türkiye'yi, harekete geçme azminin bulunduğuna ikna etmesinin, yalnız Türkiye açısından değil, tüm Balkan ülkeleri açısından önemli olduğunu vurgulamıştı. 13 Nisan'da İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı garanti verdiler.[84]

Yine 13 Nisan 1939'da İngiliz Büyükelçisi, İnönü'ye bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin yapacaklarını soran ve bazı öneriler içeren bir mektup getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye de derin kaygılar duymaya başlamıştır. *15 Nisan 1939'da İnönü, İngiltere Büyükelçisi'ne bir muhtıra verir.*[85] Bu muhtırada; bir yandan Mihver ülkelerinin Avrupa'daki küçük devletlerin varlıklarını sürekli tehdit ettiklerine değinip öte yandan İtalya'nın Akdeniz'de hâkimiyet kurma çabalarının üzerinde durduktan sonra bu durumda Türkiye ve İngiltere'nin çıkarlarının paralelliğini koruduğu belirtilmektedir. Bundan sonra Türkiye'nin pratikte yapacakları konusuna gelince; Rusya'nın nasıl davranacağı belirlilik kazanmadan Türkiye'nin açıkça Mihver karşısında vaziyet almasının doğru olmayacağı, eğer Türkiye açıkça vaziyet alırsa Mihver güçlerinin en kısa zamanda Boğazlar'a yöneleceği anlatılmaktadır. Bu durumda, Mihver devletlerinin Akdeniz'deki ve Balkanlar'daki tacizleri karşısında Türkiye'nin tarafsız kalmak zorunda kalacağı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, İngiltere'den; Boğazlar'ın savunmasına müzaheret etmesi, Bulgarlarla Romenler arasında Türkiye'nin yaptığı arabuluculuğa yardımcı olması ve ayrıca Sovyetler'in işbirliğini sağlamak için çaba göstermesi gibi beklentiler de belirtilmiştir.

Bu muhtıranın yanıtını, Büyükelçi H.K. Hugessen, 20 Nisan 1939'da getirdi. Yanıta göre, genel olarak iki devlet paralel düşünmektedir. Ayrıca gizli yürütülmüş bu teması Fransa'ya bildirme sorumluluğunu İngiltere yük-

83 Kont Ciano, *Kont Ciano'nun Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1946, s. 24-29.

84 Ludmila Jivkova, *a.g.e.*, s. 186-196.

85 Bu muhtıra ve cevapları, İnönü Arşivi No. 02436'da bulunmaktadır.

lenmiştir. 21 Nisan 1939'da İsmet İnönü'nün başkanlığında, Bakanlar Kurulu'nun ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın katıldığı bir toplantı yapılır. Bu toplantıda, yapılan yazışmaların ve durumun bir değerlendirilmesi yapılır. Türkiye'nin karşısındaki seçeneklerin içinde artık tarafsızlığın bulunmadığı, bir taraf seçme durumunda kalınacağı üzerinde durulur. Mihver, şimdilik daha güçlü görünse de Türkiye'nin İngiliz-Rus grubu içinde yer almasının doğru olacağı üzerinde uzlaşılmıştır.

İngiltere Savunma Komitesi'nin 17 Nisan'daki toplantı tutanağında Avrupa'da, Almanya ve İtalya'ya karşı kurulacak savunma koalisyonunda, stratejik önem verilen iki ülkenin *Polonya ve Türkiye* olduğu görülmektedir. Artık İngiltere, Türkiye'den karşılıklı garantiler alma koşuluyla, Alman saldırısı karşısında Türkiye'ye garanti vermeye hazır hale gelmiştir.[86]

Türkiye taraf seçmek gereğini duyuyor

Bu aşamada *Türkiye, İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmaya girişerek tarafsızlık politikasını terk etmek* üzereyken Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan büyükelçilere 4 Mayıs 1939'da bir şifreli telgraf gönderilmiştir. Bu telgraf, Türk Hükümeti'nin geleneksel tarafsızlık politikasını neden değiştirdiğini ve son yıllardaki gelişmeleri nasıl yorumladığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu telgrafa göre, Münih Antlaşması ve Südet'in işgalinde bile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti soğukkanlılığını ve tarafsızlığını korumuştur. *Türkiye Çek devletinin ortadan kaldırılmasıyla* birlikte Hitler'in, ırk üstünlüğü ve yaşam alanı kavramlarına dayanan Yeni Nizam Doktrinlerinin sonuçlarının nereye varacağını görmeye başlamıştır. Gelişen olaylardan esas olarak ikisi endişeye yol açmıştır. Bunlardan birincisi, *Almanya'nın Romanya'ya iktisadi anlaşmayı zorla* kabul ettirmesidir. İkincisi ise *İtalya'nın Arnavutluk'u işgalidir.* Bu iki olay Mihver devletlerinin hangi araçlarla hangi hedeflere ulaşmak istediğine açıklık getirmiştir.

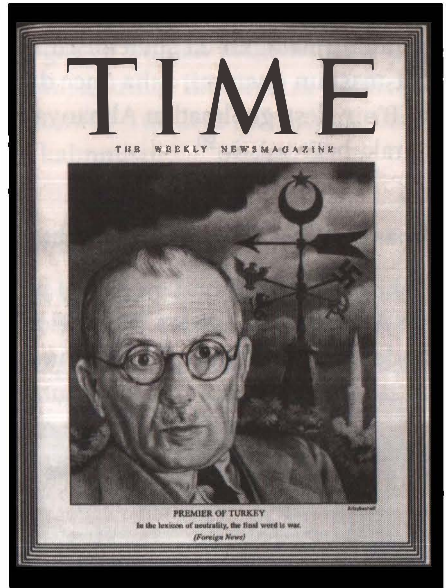
Mart ve Nisan aylarındaki bu iki olay, Türkiye'ye göre Fransa ve İngiltere'yi ataletten kurtarmıştır. Onlar da ortadaki tehlikeyi doğru olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Bu iki olayla birlikte uzlaşmazlık odakları Balkanlar'a sıçramıştır. Uzlaşmazlık odakları Avrupa'dayken tarafsız ve sakin olabilen Türkiye, şimdi stratejik konumunun kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmek durumundadır. Bu da Türkiye'yi, tarafsızlık politikasını terk ederek kurulan emniyet cephesinde yer almaya zorlamıştır. Bu nedenle Türkiye, İngilizlerle ve Fransızlarla görüşmelere başlamıştır. Ayrıca bu görüşmelerin yanı sıra Sovyetler'le olan dostluk da geliştirilecektir.[87]

---

86 Ludmila Jivkova, *a.g.e.*, s. 201.

87 Zeki Kuneralp, *a.g.e.*, s. 13-14.

Türkiye, Sovyetler'in de içinde bulunacağı bir anlaşmayı tercih ediyordu. 1939 yılının ilk yarısında İngiltere, Fransa ve SSCB arasında üçlü anlaşma için müzakereler başlatılmış ve bir taslak hazırlanmıştı. Bu taslak, bu üç ülkenin bir Avrupa ülkesinin saldırısına karşı acilen yardımlaşmasını öngörüyordu. Bu anlaşma, açıklanmayacak bölümüyle Türkiye, Yunanistan, Romanya, Polonya, Belçika, Estonya, Letonya ve Finlandiya'yı da bu yardımlaşma ağı içine alacaktı. Ama bu anlaşma, Fransa ve özellikle İngiltere'nin SSCB konusundaki tereddütleri dolayısıyla gerçekleşememiş, askıda kalmıştır.[88]

Şükrü Saracoğlu (Time, 12 Temmuz 1943).

Mihver devletlerinin siyasal projeleri doğrultusunda askerî eylemlere giriştiği bir dönemde, Sovyetler de kendisini güvence içine alacak bir pakt arayışı içindeydi. Rusya, bu üçlü pakt arayışının dışında 15 Nisan 1939'da Türkiye'ye başvurarak bir saldırı karşısında yapılacakların birlikte saptanmasını istemişti. 28 Nisan ile 5 Mayıs arasında Türkiye'ye gelen Hariciye Komiser Yardımcısı Potemkin, Saracoğlu'yla görüşmelerde bulunmuştur ve bu iki isim, sınırlı bir hududu ve sorumluluğu olacak bir yardımlaşma paktının yararlı olacağı konusunda anlaşmışlardır. Potemkin, Ankara'dan sonra Almanya'ya karşı bir pakt oluşturmak için Sofya, Bükreş ve Polonya'yı da ziyaret etmişse de onları razı edememiştir. Sovyetler, özellikle Polonya'yı pakta razı edebilmek için İngiltere'yi de devreye sokmuştur. 8 Mayıs'ta İngiltere, Sovyetler'e verdiği cevapta Polonya'yı bir pakta razı edemediklerini ve bu durumda Rusya'nın tek taraflı olarak garanti vermesinin doğru olacağını, İngiltere'nin de Rusya yanında yer alacağını bildiriyordu.[89]

İnönü, Potemkin'in ziyaretini Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek için kullanmak istemiştir. Potemkin'i kabulünde bir Sovyet-Türk Paktı'nın gerekliliği üzerinde durmuş ve Türkiye'nin, Sovyetler'den silah yardımı alabilirse faşist Almanya'ya direnebileceğini belirtmiştir. Ama bu anlaşmanın,

---

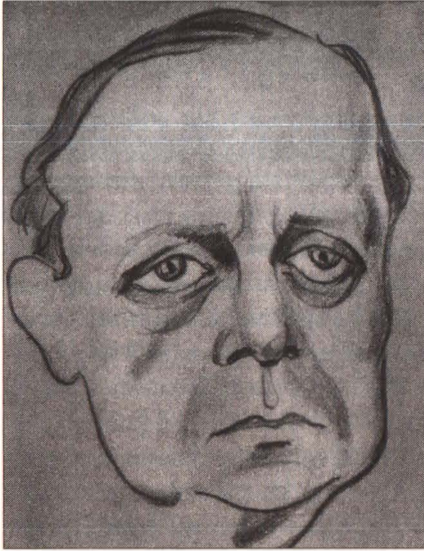
88 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye*, Havass, İstanbul, 1981, s. 45-52.

89 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 57.

Türkiye'nin Fransa ve Almanya'yla savunma ittifakı yapma ihtiyacını ortadan kaldırmadığını da söylemiştir. Ayrıca Potemkin'e İngiliz-Fransız-SSCB anlaşmasının önemini, daha önce de Fransız General Weygand'a Fransa'nın, SSCB'nin desteği olmadan Almanya'ya karşı koyamayacağını söylediğini anlatarak, belirtmiştir.[90]

Almanya, von Papen'i Türkiye'ye büyükelçi atıyor

Türkiye'nin yeni arayışlara girdiği bu dönemde, oldukça uzun bir zamandan beri Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği boş bulunuyordu. Maslahatgüzarın, gönderdiği raporlarda, Türkiye'nin tarafsızlıktan ayrılabileceği konusunda işaretlerin bulunduğunu bildirmesi üzerine *Ribbentrop, Ankara Büyükelçiliği'ni, üçüncü kez yaptığı teklifte von Papen'e kabul ettirir*. Balkanlar'da yaşanmakta olan gelişmeleri izlemekte olan von Papen, Türkiye'ye hareket etmeden Hitler'le konuşarak doğrudan Hitler'le ilişki kurma ve kendi faaliyetlerinin tamamen Gestapo'nun yetkileri dışında kalacağı sözünü aldıktan sonra Nisan sonunda Orient Ekspress'e biner.[91]

Ribbentrop.

Von Papen, gerçekten Türkiye'ye atanmak için çok uygun bir isimdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda, Suriye Cephesi'nde bulunmuştur.[92] Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrosuyla silah arkadaşlığı yapmıştır. Weimar Cumhuriyeti döneminde şansölyelik yapmıştır. Hitler'in ilk kabinesinde şansölye yardımcısı olarak bulunmuş, Marburg'da yaptığı konuşmayla Nazilerin düşmanlığını kazandıysa da Anschluss sırasında Almanya'nın Viyana Büyükelçisi gibi üst bir pozisyonda bulunmuştur. Almanya'nın Ankara'ya bu nitelikte bir büyükelçi ataması, diplomatik çevrelerde Almanya ne yapmak istiyor sorusunun sorulmasına neden oldu.

---

90 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 38-41.

91 Franz von Papen, *Memoirs*, Andre Deutch Ltd, Londra, 1952, s. 443-447.

92 Von Papen 1914 yılında Washington'da ataşemiliter olarak bulunurken sabotaj yapılmasında aktif görev almış ve Meksika'da karışıklık çıkartılmasında da çalışmıştı. Curt Riess, *Topyekûn Casusluk*, Avunduk Yayınları, tarih belirtilmemiş, s. 10-11.

27 Nisan'da Ankara'ya geldiğinde hemen itimatnamesini sunarak çalışmaya başlayan von Papen; İnönü, Saracoğlu ve Numan Menemencioğlu'yla yaptığı görüşmeler sonucu, Türkiye'nin arayışlarının İtalyanların tahrik edici durumundan doğduğunu saptar. Bu konuda Türklere güvence verilmesi için telgraf üstüne telgraf çeker, ama geç kalınmıştır.

Türk-İngiliz, Türk-Fransız ortak deklarasyonları açıklanıyor

Türkiye'nin, Mihver ülkelerinin eylemleri karşısında bir politika değişikliği yaptığı, *12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz, 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız ortak deklarasyonlarıyla* açıklandı. İttifaklar, genelde, Akdeniz'de bir savaş çıkarsa karşılıklı yardımlaşma için bir anlaşma yapmak niyetini ifade ediyordu. Bu ittifakın yapıldığının açıklanması Rusya'da olumlu karşılandı. *İzvestiya*'da bu deklarasyonu öven yazılar yazıldı.[93] Bu deklarasyon üzerine von Papen, Berlin'e gönderdiği raporda; "Türkiye'de bizim şu anda etkimiz İngiltere ve Fransa'nın etkisinden aşağı kalırsa Türkiye'nin doğusundaki ülkeler olan, Irak, İran ve Arap dünyasıyla olan ilişkilerimiz ölümcül bir darbe yemiş olur"[94] diyordu. Bu deklarasyonlar sonrasında Almanya, rahatsızlığını göstermekte gecikmedi. Türk-Alman Kredi Anlaşması yürürlüğe konulmadı. 1 Eylül 1939'da süresi dolan Türk-Alman Ticaret Anlaşması da uzatılmadı.

İngiltere ve Fransa'nın arayışları karşısında Almanya da yeni arayışlara giriyor

22 Mayıs 1939 günü İtalya ile Almanya arasında Çelik Pakt imzalandı. 30 Mayıs 1939'da Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop, Moskova'daki Alman Büyükelçisi'ne Rusya'yla ilişki kurulmasını bildirdi. Hem Almanya hem de Rusya, görüşmeye başladıklarında aralarında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu bilmekteydiler. Bir anlaşma yapmaktan çok nihai çatışmayı geciktirmek için müzakereye girişmekteydiler. Rusya, Almanya ile görüşmeye başlamakla birlikte[95] son dakikaya kadar İngiliz ve Fransızlarla da görüşmeleri sürdürür. Moskova'ya gelen bir İngiliz-Fransız askerî heyeti, 12 Ağustos'ta Voroşilov başkanlığında bir heyetle müzakere eder, müzakereler sürerken 22 Ağustos'ta hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından Almanya ve Rusya'nın bir saldırmazlık paktı imzalayacağı haberi yayılır.[96] Almanya, İngiltere ve Fransa'nın tereddütlerinden ustaca yararlanmaktadır. İtalyan Dı-

---

93 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 57.

94 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 74.

95 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 60.

96 *İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri*, May Yayınları, İstanbul, 1968, s. 187-189.

şişleri Bakanı'nın 6 Ağustos 1939'da hatıra defterine yazdığına göre "Mihver devletleri ve bilhassa İtalya harp edecek durumda değildir. Harp etmek için lazım olan şartlardan henüz mahrumlardır. Buna rağmen hepsi de Almanya tarafından harbe sürüklenmektedir".[97]

Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanıyor

Almanya ile Sovyetler arasındaki görüşmelerin belli bir aşamaya ulaştığı 4 Ağustos 1939'da Sovyet Büyükelçisi, Saracoğlu'nu Moskova'ya davet eder. Saracoğlu konuyu hükümete götürür. Hükümet bu ziyaretin yapılmasında bir yandan Sovyetler Birliği'ne Türkiye'nin iyi ilişkiler kurma isteğinin gösterilebileceği, öte yandan Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasında kopan ilişkiler konusunda bir iyileşme oluşturulabileceği gibi düşüncelerle bir yarar gördü.[98] Saracoğlu da 10 Ağustos'ta büyükelçiyi çağırarak Moskova'ya gideceğini, ama Rusya'nın üzerinde çalışmak üzere bir ön proje göndermesinin iyi olacağını söylemiştir. Büyükelçi, böyle bir ön proje hazırlanabilmesi için projenin kapsamını belirleyecek bazı sorular sormuştur. Türkiye'nin, bu soruları 25 Ağustos'ta yazılı olarak yanıtlamasından bir gün önce *24 Ağustos 1939 günü ise Rusya ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktı* imzalandı.[99]

Bu saldırmazlık paktının Türkiye'de büyük bir şok yarattığı, o günlerde yazılan gazete başyazılarında açıkça görülmektedir. Ama Türkiye kısa süre içinde yeni duruma uyum sağlamıştır. Çekindiği iki gücün ittifak yapması Türkiye'ye, İngiltere ve Fransa'yla ittifakını sıkılaştırmaktan başka bir seçenek bırakmıyordu.

1 Eylül'de Almanya'nın Polonya'ya saldırması sonrasında Fransa ile İngiltere, stratejilerini koordine etmek üzere 12-22 Eylül arasında Yüksek Harp Konseyi Toplantısı yaptılar. Bu toplantıda gelişen Balkan Devletleri Bloku kurulması fikri üzerine, Türkiye ile ilişki kurulması kararlaştırıldı. 19 Ekim'de de *Ankara'da Türkiye, Birleşik Krallık ve Fransa "Üç Taraflı Yardım Muahedesi"ni* imzaladılar. Paris'te büyükelçi olarak bulunan Behiç Erkin, 19 Ekim'de yapılan bu anlaşmayı Paris'teki Amerikan büyükelçisinin tebrik telefonundan öğrenmiştir. Hatıratında bu konuda kendisine bilgi verilmemiş olmasından yakınmaktadır.[100]

Bu üç taraflı yardım muahedesinin yapılması sırasında Türkiye oldukça uzun süren bir pazarlık yaptı. Pazarlığın bir yanı ekonomik yardım koşullarına ilişkin iken diğer yanı anlaşma metninin yazılmasına ilişkin olarak

97 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 37.

98 Feridun Cemal Erkin, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 139.

99 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 10.

100 Behiç Erkin, *Hatırat (1876-1958)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 447.

gelişti. Türkiye, "Ortak Bildiriyle" Almanya'nın karşısında vaziyet almasının önemli kayıpları beraberinde getireceğini görmekte ve bunların önemli ölçüde karşılanmasını istemektedir. Bu kayıpların başında, Almanya'nın silah gönderimini kesmesi dolayısıyla ortaya çıkacak olan silah ve teçhizat akımındaki açık gelmektedir. Bundan sonra ise Almanya'yla olan *kliring* ilişkilerinin bitişinin ortaya çıkaracağı sorunlar gelmektedir. *Kliring* sisteminden dolayı ekonomisi Almanya'ya bağlı hale gelen Türkiye, yeni koşullarda mallarını ihraç etmekte önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Türkiye'nin *kliring* sisteminden kurtulması ve bu sistem dolayısıyla ortaya çıkan blokajın kaldırılması gerekmektedir. Bu da başlangıçta oluşacak birikmeleri ortadan kaldıracak bir ödeme yapılmasını gerektirmektedir. Üçüncü olarak Türk parasının değerinin korunması için 15 milyon altın sterlinin T.C. Merkez Bankası rezervlerine katılması istenilmektedir.

Akbaba, *sayı 325, 11 Nisan 1940.*

Bu isteklerin gerçekleştirilmesi, 27 Ağustos'ta yapılmış bir hesaba göre 60 milyon sterlinlik bir program gerektirmektedir. Bu 60 milyon sterlinlik bilançoya üç isteğin maliyetinin toplanmasıyla ulaşılmaktadır: Orbay heyeti ile yapılan askerî görüşmelerde Türkiye'nin 35 milyon sterlinlik bir askerî malzeme ve teçhizat kredisine ihtiyacı olduğu ortaya çıkmış, bununla beraber Türk parasını değerlendirmek için de 15 milyon altın sterlin istenilmektedir. Ayrıca diğer amaçlar için 10 milyon sterlinlik kredi gereksinmesi vardır.[101] İngilizler, Türkiye'nin parasının korunması için 15 milyon altın sterlin verilmesini gerekli görmemekte; aşırı kıymetli olan parasının, yüzde 15 oranında devalüe edilmesinin sorunların çözümüne yardımcı olacağını düşünmektedirler. Ama müzakereler sonrasında anlaşma imzalandığında Türkiye'ye, 6 milyonu askerî malzeme ve teçhizat alımında kullanılabilecek 16 milyon sterlinlik kredi verilmesi (bu kredi miktarı, daha önce ticaret anlaşmasında saptanan kredi miktarını teyit etmiş oluyordu) ve 15 milyon altın sterlinlik bir kredinin de Merkez Bankası'nın rezervlerini artırmak için teslim edilme-

101 Pub. Rec. Off., T 160-972, 27 Ağustos 1939 tarihli Foreign Office yazısı.

sini kabul etmişlerdi. Aslında anlaşma yapıldığında, Orbay'la yapılan görüşmelerde, askerî malzeme alımı için kullanılabilecek kredi miktarının toplamının 6 milyon sterlinden 35 milyon sterline çıkarılması konusunda önemli bir yol alınmıştı. Nitekim 8 Mart 1940'ta imzalanan bir anlaşmayla 25 milyon sterlinlik ek kredi sağlanmıştır. Anlaşma metninin yazımında da Türkiye, 2 numaralı ek protokolle istediğini büyük ölçüde sağlamıştır. Türkiye bu protokolle; eğer İngiltere ve Fransa'ya karşı yüklendiği yükümlülükler onu bir şekilde Sovyetler Birliği'yle savaşa götürecek bir nitelik kazanırsa, o yükümlülüklerini yerine getirmekten kurtulmaktadır.

Yıllar sonra (1967 yılında) İnönü'nün yaptığı bir çözümlemeye göre Türkiye, Mihver'in içinde bulunmanın doğru olmayacağını, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya tarafında yer almanın gerekli olacağını savaştan bir yıl önce açıkça görmüştür. Ama Rusya ve Almanya arasında anlaşma yapılınca bir tereddüt doğmuştur. Bu anlaşmanın açıklanmasından sonra üçlü anlaşmayı imzalamayı İnönü; *"Bu karar cesuranedir. Fakat doğru olduğu olaylarla sabit olmuştur"* diye değerlendirmiştir.[102]

Kuruluşundan beri tarafsızlık politikası izlemiş olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başlarken taraf olmuştur. Ama bu koşullu bir taraf olmadır. Taraf olması ordusunun donatım düzeyine de bağlıdır. Donatım ise göreli bir yargıya dayanmaktadır; savaş teknolojisindeki değişmelere ve Türk ordusunun büyüklüğüne bağlı olarak değişecektir. Şimdi bu yeterliliğin ne anlama gelebileceğini doğru olarak kavrayabilmek için Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin gelişiminin öyküsü üzerinde durmaya başlayalım.

2. 1923-1939 ARASINDA TÜRKİYE'NİN SİLAHLI GÜCÜNÜN KURULUŞ VE GELİŞİMİ

Olağanüstü koşullarda yürütülen ve başarıya ulaşan Kurtuluş Savaşı sonrasında, ordunun nasıl düzenleneceği çok önemli bir sorundu. Mustafa Kemal daha 1923 seçimleri sonrasında meclisi açarken "istiklali devletin, hayatı milletin harisi yegânesi ise kahraman ordumuzdur. Binaenaleyh, teşkilatı askerîyemizin itinayı mahsusla tanzim ve ilâsı (yükseltilmesi) en mühim esaslardandır" diyordu.[103] Mustafa Kemal'in ordu hakkındaki bu düşüncesinin teyidi için çok zaman geçmesi gerekmedi. *Locarno'da İtalyan Başbakanı Mussolini ve Yunanistan Başbakanı Venizelos'un* bir araya gelmesi sonrasında dünya basınında bu toplantıda Türkiye toprakları üstündeki taleplerin görüşüldüğünün yazılması ve İtalyan donanmasının Akdeniz'de manevralar yapmaya başlaması, suskun kalınamayacak bir durum yaratmıştı. Bunun üzeri-

102 *Gizli Belgeler, a.g.e.*, s. 149-151.

103 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 319.

ne Mustafa Kemal İzmir'e giderek *14-21 Şubat 1924'te* ordunun tüm komuta kademesinin katıldığı bir *harp oyunu* düzenlemiştir. Oyunda ele alınacak problem bizzat Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Bu oyunda, harp oyunlarında genellikle yapıldığı gibi düşman kuvvetleri renklerle belirtilmiyor; Yunan güçleri, İtalyan güçleri diye açıkça belirtiliyordu. Oyun, güvenilir bir ordu kurulması gerekliliğini açıkça ortaya koydu. *İzmir'in modern bir müstahkem mevki* haline getirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bu oyunlarla ilgili haberlerin dünya basınında yer alması da sağlandı.[104]

Mareşal Fevzi Çakmak.

Ordu siyasetten ayrılıyor

II. Meşrutiyet döneminden beri ordu ve siyaset büyük ölçüde iç içe geçmişti. Cumhuriyet'in önderleri bu iç içe geçmişliğin ordu ve onun savaş performansı üzerinde yarattığı olumsuzlukları çok yakından biliyorlardı. Ordunun yeniden düzenlenmesinde ilk yaptıkları iş orduyla siyaseti birbirinden yalıtmak oldu. Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te TBMM'nin İkinci Dönem Birinci Toplanma Yılı'nı açarken "Memleketin hayatı umumiyesinde *orduyu siyasetten tecrit etmek* umdesi, Cumhuriyet'in daima nasbı nazar ettiği bir noktai esasiyedir"[105] diyordu. Bu ilkenin uygulamaya geçişi ise 1924 Ekimi'nde oldu. Mustafa Kemal asker milletvekillerinden, siyaset ve milletvekilliği arasında seçme yaparak görevlerinden birinden istifa etmelerini istedi. Böylece 1924 yılı sonunda, siyaset ve ordu arasındaki yalıtılma büyük ölçüde gerçekleşti. Mareşal Fevzi Çakmak'ın ordunun başında kalmasıyla bu ilkenin daha sonraki yıllarda ihlal edilmesi engellendi. Tabii bunu ordunun hiçbir siyasal etkisinin kalmadığı biçiminde yorumlamak çok yanlış olur. Ordu, siyasetin günlük işleyişine karışmamakta ve subay kadrolarının siyasi kadrolar-

---

104 Cemil Şenalp, "1924 İzmir Harp Oyunları", *Bilgi ve Bellek*, Sayı 01, Kış 2004, s. 144-161.

105 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 318.

la iç içe olmasına olanak verilmemektedir. Ama güvenlikle ilgili konulardaki kararlarda genelkurmayın kararları büyük ölçüde belirleyicilik taşımaktadır. Bu Mareşal Çakmak'ın kişiliğiyle de kaynaşmış olan, ağırbaşlı bir karışmamadır. Taha Parla, Mustafa Kemal'in bu konuşmasının devamında asker ve siyaset ayrımı ile din ve siyaset ayrımı arasında paralellik kurduğuna, bunu yaparken de hem dine hem de orduya siyaset üstü bir yer verdiğine dikkati çekiyor.[106]

Cumhuriyet'in askerlikten gelen önderleri, orduya yapılacak harcamaların ülkenin gelişmesini geciktireceğinin bilincindedirler. Ama bununla birlikte siyaset dışında tutulan ordunun zayıf olmasını da istememektedirler. Çünkü yeni kurulan Cumhuriyet'in iki bakımdan belli bir gücü olan bir orduya gereksinmesi vardır. Kültürel alanda önemli devrimler yapan, aşiret örgütlenmelerinin hâlâ çok etkili olduğu bir ülkede bir ulus inşa etmeye çalışan yönetimin, iç düzeni koruması için orduya ihtiyacı bulunmaktadır. Nitekim Cumhuriyet çok kısa süre içinde bu gerçekle yüzleşecektir. Öte yandan, Türkiye her ne kadar komşusu olan ülkelerle ilişkilerinde barışçı bir dış politika izlemek istese de bu barışçı politikasının ciddiye alınabilmesi için de belli bir güçteki bir orduya sahip olması gerekiyordu. Çünkü çevresindeki Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğmuş yeni ulus-devletlerin pek çoğunun var olan topraklarıyla yetinmeyen, irredentist (yayılmacı) politikaları bulunmaktadır. Böyle bir ortamda barışın korunması için Türkiye'nin küçümsenemeyecek bir silahlı güce sahip olması gerekmektedir. Tabii ki toplumun ekonomik gücü, gerçekleştirilebilecek askerî gücü sınırlamaktadır. Bir başka deyişle ordunun gücü niyetlerden çok toplumsal yapı tarafından belirlenmektedir.

Ordu küçültülerek Birinci İkmal Planı uygulanmaya başlanıyor

Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ordu, Lozan sonrasında yeniden düzenlenmeye başlanmıştı. 5 Ağustos 1923 tarihli bir kararla yeni bir kuruluş projesi kabul edilmişti. Uzun savaş yıllarından ülkenin ekonomisi çok yorgun çıkmıştı, silahlı kuvvetlerin tanzimi için ayırabileceği kaynaklar sınırlıydı. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı sırasında 1922'de mevcudu 300.000'e kadar çıkmış olan[107] ordu, sulh koşullarına göre küçültülüyordu. *1924 yılında orduda asker sayısı 80.000'e kadar düşürüldü.* Ordu küçültülürken aynı zamanda 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 644 sayılı yasayla *Birinci İkmal Planı* kabul edildi. Bu yasayla, gelecek yıllarda sarf edilmek üzere 150 milyon liralık bir olağanüstü ödenek kabul ediliyordu. Bu miktar, 1925 yılı bütçesi gider tahmininin yüz-

---

106 Taha Parla, *Türkiye Resmi Kültürün Kaynakları*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 175.

107 Brock Millman, A.g.m., s. 42.

de 75'ine eşit bir büyüklüktedir. Bu kaynak uzun zamanda harcanacak bir ödenek olmasına karşın yine de Türkiye'nin o günün koşulları düşünüldüğünde, büyük bir kaynaktır. Devletin, yıllık harcamalarını düzenleyen bütçelerine bakılırsa, silah sanayisi kurma ve silahlanma programlarını uygulaması olanaksızdır. Gerçekleşmesi bir yıldan fazla sürecek programların uygulanabilmesi için, bir bütçe yılına sığmayan harcamaların yapılmasına olanak veren yeni bir mekanizmaya gerek vardı. Bu mekanizma da ikmal planları halinde geliştiriliyordu. İkmal planları, silah siparişleri verilmesine olanak verdiği gibi silah ve cephane üreten fabrikaların gelişmesine de olanak veriyordu. Böyle bir mekanizmanın kurulması silah alımına aracılık yapan tüccarların ortaya çıkmasını da kolaylaştırdı.

Ordunun küçültülmesi sırasında silahlı kuvvetlerin gelecekteki iddiasının kaybedilmemesine dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Bunun için bir yandan Osmanlı döneminden, Kurtuluş Savaşı'ndan kalan ve Yunan ordusundan ele geçirilen teçhizatın akılcı bir şekilde değerlendirmesine gidiliyor, öte yandan yeni kadroların yeterli bir biçimde yetiştirilmesi için özellikle *eğitim kuruluşlarının geliştirilmesine* önem veriliyordu. Eğitim için Almanya'dan, Versay Antlaşması'ndan ötürü işsiz kalmış subaylar danışman olarak getirildi. 1925'ten itibaren Yıldız Harp Akademileri'ndeki eğitimde General Mittelberger etkili oldu. Türkiye ayrıca eğitim için Almanya'ya subay da gönderdi. 1938 yılında Almanya'da eğitim gören subay sayısı 12 iken Türkiye, 12 kişilik bir yeni kontenjan daha istemiştir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sırasında orduda Alman sempatisinin yüksek olmasına neden olacaktır.[108]

Yeni alımlara, daha çok silah sanayisinin kurulması için sadece gelişen ileri teknolojili silah alanlarında ve eğitimde yararlanılacak bir tür başlangıç kapasitelerinin yaratılması amacıyla başvuruluyordu. Bu alımların, ordunun savaş gücünü hemen artırmaktan ziyade, gelecek yıllarda bu alanlarda eğitilmiş kadroların oluşmasını sağlamak için yapıldığı söylenebilir. Bu düzenlemeler yapılırken Mustafa Kemal hep *"memleketin gücünün üzerinde hayallerden uzak durulması"* gerektiğine dikkatleri çekmiştir.[109]

1923 yılında düzenlenen yeni kuruluşunda *Kara Kuvvetleri*, üç ordu müfettişliği halinde örgütleniyordu. 1'inci Ordu Müfettişliği'nin karargâhı Ankara'daydı ve Balıkesir'deki 2'nci, İstanbul'daki 3'üncü, Eskişehir'deki 4'üncü Kolorduların birleştirilmesi ile kurulmuştu. 2'nci Ordu Müfettişliği'nin karargâhı ise Konya'daydı ve Afyon'da bulunan 1'inci, Konya'da olan 5'inci ve Kayseri'de olan 6'ncı Kolordulardan oluşuyordu. 3'ncü Ordu'nun karargâhı ise Diyarbakır'daydı (bu karargâh, 1925 yılında Erzincan'a nakledilmiş-

---

108 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, Ankara, 1977, s. 76. Erdal Şimşek, *a.g.e.*, s. 226.

109 *Nutuk*, s. 437.

tir) ve karargâhı Diyarbakır'da olan 7'nci, karargâhı Tokat'ta bulunan 8'inci ve karargâhı Erzurum'da olan 9'uncu kolordulara sahipti. Her kolorduya iki tümen bağlı olduğundan *ordunun kuruluşunda toplam 18 tümeni* bulunuyordu. Bunların dışında *3 süvari tümeni* vardı. Ayrıca *İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars'ta müstahkem mevki kumandanlıkları* oluşturulmuştu. Bu yeniden düzenlemede bir yandan silahlı kuvvetlerin büyüklüğü azaltılırken, yurttaşlar üzerinde askerlik yükünü azaltacak şekilde de askerlik süresi bir buçuk yıla indirilmiştir.[110]

Kurtuluş Savaşı sırasında kapalı kalmış olan Mektebi Harbiye ve Erkânı Harbiye Mektepleri, 1923 yılında yeniden açılarak eğitime başlamışlardır. Ayrıca bu yıllarda ordunun özellikle teknik sınıflarının eğitimi örgütlenmeye çalışılmıştır. 1923'te İstanbul'da Piyade Endaht Mektebi ile Metris Topçu Atış Mektebi kurulmuştur. Bunları 1926'da Konya'da Şoför ve Nakliye Mektebi'yle, İstanbul Fen Tatbikat Mektebi'nin kurulması izlemiştir. Bu okullarla orduya istihkâm, muhabere ve demiryolu subay ve astsubayları yetiştirilmeye başlanmıştır. 1926 yılında Muğla'da bir dağ talimgâhı kurulmuş, bir yıl sonra Eğridir'e nakledilmiştir. 1927 yılında Maçka'da, topçu ve nakliye okulları birleştirilerek Topçu ve Nakliye Mektebi kurulmuştur. 1928 yılından itibaren de Piyade Endaht Mektebi, Piyade ve Atış Mektebi haline getirilmiştir.

Madanoğlu hatıratında, 1927 yılında Muğla'da askerin durumunu şöyle anlatmaktadır: "Askerin üstünde başında yok. Verilen giysiler yazlık. Yerde sürünme, emekleme, sıçrama, yatma, çökme, kalkma, derken on beş günde askerin giysileri parçalanıyor. Bir kez yıkanınca büzülüyor, çekiyor... O zaman askerin iç çamaşırları bugünkü gibi kısa değil. Uzun don ve kollu iç gömlekleri var. Biz bu iç çamaşırları ceviz boyasıyla kahverengine boyayıp don-gömlek talime çıkıyoruz. Esas üniformayı teftişe saklayalım diye... Pabuçlar da dayanıklı değil." Bir başka hatıratta, 1932 yılında uçaksavar kursuna katılan Kenan Kocatürk benzer bir öykü anlatmaktadır. Bu kez iç çamaşırlarını boyamak için mutfaktan toplanan soğan kabukları kullanılmıştır.[111] "Her şeyden yoksunduk. Talime çıktığımızda top sesi yerine davul çalardık, futbol maçlarında çevrilen kaynana zırıltılarıyla makineli tüfek sesini taklid ederdik... Atsız bir araba bulur, üstünü yatak çarşaflarıyla örter tank biçimi verir, top yerine soba borusu yerleştirirdik. Erler bu sözde tankı iterlerdi. Talimler bu hava içinde geçerdi" [112]

Atatürk'ün 1927-28'de TSK'nın motorize hale getirilmesi konusunda ver-

110 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 49.

111 Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları 1909-1999*, Kastaş Yayınları, tarih belirtilmemiş, s. 103.

112 Cemal Madanoğlu, *a.g.e.*, s. 54-55.

diği direktif üzerine orduya *ilk tanklar, Renault'tan* alınmıştır.[113] Daha önce belirtildiği üzere, sınırlı sayıdaki bu tür alımları silahlanma etkisiyle değil, daha çok uzun erimli eğitim etkisi dolayısıyla hesaba katmak gerekir. İlk tank taburunun Lüleburgaz'da kurulması ancak 1934 yılında Rusya'dan alınan 8 tonluk T-26 Vicker taklidi tanklarla olmuştur. Ayrıca bu taburun bir de zırhlı otomobil bölüğü bulunuyordu ve 1. Süvari Tümeni'ne bağlıydı.[114]

Kırıkkale'de savaş sanayisi kurulmaya başlanıyor

Birinci Dünya Savaşı'nda cephanesini üretemeyen bir orduda savaşmanın tüm sıkıntılarını yaşamış olan Cumhuriyet'in önderleri, ordunun silah ve cephanesinin üretilmesinde ülke içindeki üretimi artırmaya öncelik vermişlerdir. İlk aşamada, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da kurulmuş olan *İmalat-ı Harbiye* kuruluşlarından ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde geliştirilmiş bulunan Tophane ve Zeytinburnu askerî fabrikalar grubundan yararlanmışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında Doğu Cephesi için Erzurum'da bir silah tamirhanesi, Batı Cephesi için Eskişehir'de silah tamirhanesi ile Keskin Fişek İmalathanesi, Ankara'da top tekerleklerini tamir etmek için marangoz atölyesi ve silah tamirhaneleri kurulmuştu. Bu tamirhanelerde; İstanbul'dan kaçırılan kamaları çıkarılmış toplara kama yapılıyor, boş kovanlar dolduruluyor, cephanelerle silahların uyumu sağlanıyor, bozuk silahlar tamir ediliyor, tüfek ve makineli tüfek namluları imal ediliyor, süngüler silahlara uyduruluyordu.[115]

Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlanmasından kısa bir süre sonra İmalatı Harbiye'nin Ankara'daki silah tamirhanesi yanar. Bu bina tamir edilerek daha gelişmiş bir şekilde 1923 yılı Ağustosu'nda Ankara Silah Fabrikası olarak açılır.[116] Bunu izleyen adım 1924 yılında Ankara'da fişek fabrikasının açılması olur. Bu fabrika yeni yaptırılan bir binaya, İstanbul Fişek Fabrikası'nın ve Keskin İmalathanesi'nin makinelerinin taşınmasıyla atıldı. 1923 yılından itibaren Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü her yıl düzenli olarak mühendislik tahsili için yurt dışına, esas olarak Almanya'ya, öğrenci göndermeye başladı. İzmir'in geri alınmasından sonra İzmir'deki "The Campbell Gaz Engine Co. Ltd"nin fabrikasına el konularak İzmir Tamirhanesi haline getirildi.

Bu alandaki esas gelişmelerse Birinci İkmal Planı'nın kabulü sonrasında 1925 yılında oldu. Türkiye, *silah sanayisini, stratejik nedenlerle başkentin yakınındaki Kırıkkale'de* kurmaya karar vermişti. Bu karar, İmalatı Harbiye

---

113 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, 1978. s. 53.

114 Kenan Koçtürk, *a.g.e.*, s. 160.

115 *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, Ankara, 1940, s. 75-81.

116 Bülent Varlık, *Ali Tunalı Vatana Hizmette 70 yıl*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2005, s. 149.

Umum Müdürü olan Asım Paşa başkanlığında bir heyetin hazırladığı çalışmaya dayandırılmıştı.[117] Kırıkkale seçilirken Kızılırmak'ın doğusunda bulunması ve Yahşihan'a kadar demiryolu bağlantısının bulunması belirleyici olmuştur. Kurulacak fabrikalar konusundaki adres ise Almanya'ydı. Türkiye Almanya ile iki farklı kanaldan ilişki kuruyordu. Birinci kanal Alman Silah Dairesi'yken ikinci kanal Alman Dışişleri Bakanlığı'ydı. 4 Mayıs-18 Haziran 1925'te Cenevre'deki silah ticareti konferansına katılan Türk delegasyonunun başı ve Cumhurbaşkanlığı danışmanı Tevfik Paşa, konferans sonrasında Berlin'e giderek Alman Dışişleri Bakanlığı yoluyla Türkiye'nin silahlanma programının Alman firmaları eliyle gerçekleştirilmesi için temaslarda bulundu. Alman Dışişleri Bakanlığı, bu konuda çekingen davranıyordu. Oysa Silah Dairesi'yle kurulan ilişkiler gelişmekteydi. Bu durum iki taraf arasında bir güven bunalımı doğurdu. Bu güvensizlik 1925 yılı Aralık ayında bir ölçüde giderildiyse de Türkiye ile Almanya arasında bir anlaşma yapılamamıştı. Türkiye, programını uygulamada Avrupa firmalarıyla baş başa kalmıştır.[118]

Bu ilk yıllarda Almanya, Versay Antlaşması gereğince savaş malzemesi yapmaktan men edilmiş olduğu için yapım projelerinin bir kısmını İsveç'teki Bofors mühimmat ve çelik fabrikalarına devretmiş bulunuyordu. Türkiye, ilk silahlarını ve patlayıcı maddelerini Bofors Fabrikası ve onunla yakın ilişki içinde olan Nobel Frodt Fabrikası'ndan almaya başladı. Böylece kuzey ülkeleri, Almanya'nın yerini almaya başlamıştı.[119]

Türkiye, Alman Dışişleri Bakanlığı'yla görüşmeler sürerken onlardan bağımsız olarak Kırıkkale'ye ilişkin ihaleleri vermeye başlamıştı. 1925 yılında, 15 cm'ye kadar *top mermisi yapacak bir fabrikanın yapılması*, bir Danimarka firması olan Nilsen Winter'e ihale edilmiştir. Kendisi de topçu olan Başvekil İsmet Paşa, günde 1.500 mermi yapabilecek kapasiteye sahip bir fabrika kurulmasını istiyordu. Ama bu kapasitede bir fabrikanın maliyetinin yüksek olduğu görülünce, fabrikanın başlangıçta günde 500 mermi yapabilecek bir kapasitede kurulması, daha sonra peyderpey geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapasiteyi daha iyi anlamak için söylersek; bu tarihlerde, Bulgaristan'ın kurmakta olduğu fabrikanın günlük topçu mermisi üretim kapasitesi 100'dü.[120] Fabrikanın yapımı 1928 yılında tamamlanmıştır ve fabrika mermi gövdeleri üretmeye başlamıştır. 1931 yılında ihale edilen trotil imalathanesinin 1932 yılında bu fabrikaya eklenmesiyle, fabrika tam atım topçu mü-

117 Selahattin Adil (Paşa), *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, 1982, s. 448.

118 Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askerî ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 51-55.

119 Selahattin Adil (Paşa), *a.g.e.*, s. 438.

120 Selahattin Adil (Paşa), *a.g.e.*, s. 456.

himmatı üretmeye başlamıştır.[121] 28 Aralık 1933'te de Anadolu'da bir trotil fabrikası kurulması için 2370 sayılı yasa çıkarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan tapaların ıslah ve yenileştirilmesi işi ise 1927 yılında bir Fransız şirketine verilmiştir. Bu şirket işini Zeytinburnu Tapa Fabrikası'nda yapmıştır. Bu iş tamamlandıktan sonra tapa fabrikası, 1932 yılında Kırıkkale'deki top mühimmatı fabrikasına taşınmıştır. 1934 yılında ısmarlanan yeni tezgâhların gelip monte edilmesiyle birlikte tapa fabrikasının yapımı da 1936 yılında tamamlanmıştır.

12 Temmuz 1926'da Kırıkkale'de *bir pirinç döküm ve haddehanesi* inşası Landes Crona firmasına ihale edilmiştir. Bu tesis 1928 yılında deneme üretimine başlamasına rağmen esas olarak 1929 yılında çalışmaya başlamıştır. Bununla birlikte yılda 9.000 ton üretim kapasitesi olan bu döküm tesisleri ancak 1931 yılından sonra verimli olarak çalıştırılabilmiştir. Tesisin 1.000 tonluk bir presi vardır ve haddeleri bakır ve prinç çubuk, tel, sac/levha, boru çekebilecek niteliktedir.[122]

Bu kompleksin enerji ihtiyacını karşılamak için 19 Ocak 1926'da yine Nilsen Winter firmasına *dizel santrali yapılması* işi ihale edilmiştir. Hava saldırılarına karşı korunması için dizel jeneratörleri değişik binalara dağıtılmış, tevzi merkezi yeraltında inşa edilmiştir. Enerji tesisleri 1929 yılında işlemeye başlamış, santraller için 1932 yılında bir tamirhane kurulmuştur. Enerjinin yetersiz kalması üzerine 1935-1937 yılları arasında Anadolu'nun ilk büyükçe sayılabilecek termik elektrik santrali de burada kurulmuştur.[123]

29 Eylül 1929'da *çelik döküm ve haddehanesi* iki Alman firması GHH (Gute-Hoffnungs-Hütte) ve DEMAG anonim şirketlerine ihale edilmiştir. 15 Temmuz 1932'de ise fabrika Türk işçilerine teslim edilmiştir. 24 Haziran 1930'da yapılan ek bir mukaveleyle fabrikanın kapasitesinin ray yapacak şekilde geliştirilmesi için anlaşma yapılmıştır. Bu çelik fabrikası Kırıkkale'de kurulan silah sanayinin kalbini teşkil edecektir. Silahlar bu fabrikanın ürettiği çelikten yapılacaktır. 1932 yılında Almanya'da eğitimini tamamlayarak Türkiye'ye gelen, Türkiye'nin ilk Metalürji Mühendisi Selahattin Şanbaşoğlu, oluşturulan Kırıkkale kompleksini şöyle anlatmaktadır:

> "1932'de Kırıkkale'de askerî fabrika sahası dışında sadece on üç ev vardı. Meyhane, kahvehane ve kasap dükkânı aynı yerdi. Yol yoktu. Haftada iki tren geçerdi. Gazete gelmezdi. Fabrikaya trenle ya da çamur tarlalardan geçerek gidilirdi. İşçi tamamen oranın köylüsüydü. İki-üç saatte köyünden eşekle veya yaya gelirdi. Fabrikada eşeklere ayrı yer vardı.

121 *Askerî Fabrikalar Talimatnamesi*, s. 87

122 Bekir Sıtkı Oransay'ın yayınlanmamış hatıratından.

123 Bekir Sıtkı Oransay'ın yayınlanmamış hatıratından.

Kırıkkale'nin ana imal görevi vasıflı çeliktir. Bunda başarılıdır. 1932'de imalat çok azdı. (günde) 100 ton çelik çıkarıyordu. Fabrika onar tonluk iki Siemens-Martin ocağı, bir tane 2 tonluk elektrik ark ocağı, dökümhane, iki tane kupol ocağıyla beraber, haddehaneden oluşuyordu. Haddehane hem sac, hem yuvarlak, hem dört köşe, hem lama malzemeyi imal edecek vaziyette yapılmıştır.

Başlangıçta hepimiz acemi idik. Doğru dürüst kütle halinde üretim yapamıyorduk. O esnada Harlas isminde bir ustabaşı geldi. Skoda firmasında ustabaşıydı. Oraya 15'lik top imalatı için tekemmüle gitmiş olanlar, onu alıp geldiler ve bizim fabrikadaki çelik imalatında bu adamın çok büyük yardımı ve tesiri oldu."[124]

Bu tesislerde ilk çelik blok 20 Ocak 1932'de haddelenebilmiştir. 4 Haziran'da da ilk kez ray çekilmiştir. Bu fabrikaların gelişebilmesi için Milli Müdafaa Vekâleti'nden devamlı sipariş alması gerekmektedir. Oysa ikmal planlarının verdiği harcama yetkileri kesilince siparişler düşmektedir. O nedenle fabrikanın verimliliğinin sürdürülmesi için MMV dışından alınacak siparişler özellikle önem taşıyordu. O sırada askeriye dışında önemli çelik siparişi verebilecek tek kuruluş Devlet Demir Yolları İdaresi'dir. Ancak idarede Ali Çetinkaya'nın Nafia Vekili olmasından sonra bile askerî fabrikalara ray siparişi vermekte tereddüt edilmiştir. Türkiye'de üretilen rayların standardına güvenilmemektedir. Bunun üzerine Türkiye'de üretilen raylar İsviçre'ye gönderilerek denenmiş ve bu denemelerde standartların çok üstünde bir sonuç alınınca ray siparişinin yolu açılmıştır.[125]

Ayrıca çelik ocaklarına verilen hurda ve parça çelikleri keserek hazırlamak vb. işlerde kullanılmak için, elektroliz (Linde) yöntemiyle çalışan *oksijen tesisleri* kurularak 1935 yılında işletmeye alınmıştır. Ayrıca bu çelik tesislerine 1937 yılında sac kesme ve düzleme tezgâhları eklenmiştir. Bunların dışında çelik fabrikasına bir *nal döküm fabrikasının* eklenmesi kararlaştırılmış ve 14 Nisan 1932'de inşaata başlanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde Ahırkapı'da kurulmuş ama işletilmemiş fabrikanın Ankara'ya nakledilmiş makineleri kullanılarak, 29 Mart 1933'te ilk nal basılmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı'nda nal bulmakta çok zorlanmış olan ordunun önemli bir açığı kapatılmış oluyordu.

Kırıkkale'de yeni bir sanayi kompleksi oluşturulurken, Ankara'daki silah fabrikası, Zeytinburnu ve Tophane fabrikalarından getirilen tezgâhlarla güçlendirilmiş ve 60.000 kadar eski tüfeğin, 7,65 mm çapından 7,90 mm çapına çıkartılması için çalışmaya başlanmıştır. Ankara'da 1923 yılında kurulma-

---

124 Bilsay Kuruç, "Sanayileşme Bir Malzeme Hareketidir. Selahattin Şanbaşoğlu", Oya Baydar Gülay Dinçel (editörler), *75 Yılda Çarkları Döndürenler*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s. 6-7.

125 Selahattin Şanbaşoğlu'yla 12 Haziran 1995'te Tarih Vakfı'nca yapılan sözlü tarih çalışması üçüncü CD'dir.

ya başlayan fişek fabrikası; 1925 yılında Soloton fabrikasına ısmarlanan tav ocakları ve Friç Werner Fabrikası'na ısmarlanan tezgâhlarla güçlendirilmiş, günde 2 vardiyada 250.000 fişek yapabilecek kapasiteye ulaştırılmıştır. Ankara'da ordunun top tekerleği vb. gereksinmelerini karşılamak için 1921 yılında kurulan marangozhane, Zeytinburnu'ndan nakledilen tezgâhlarla genişletilerek bir marangoz fabrikası haline getirilmiştir. Kapsül konusunda da sıkıntı yaşanıyordu; 1929 yılına kadar piyade tüfeği fişeklerinin kapsülleri Avrupa'dan ithal ediliyordu. Bundan kurtulmak için 1 Mart 1930'da *Kayaş'ta bir kapsül fabrikası* kuruldu. 1934 yılında yılda 30 milyon kapsül üretecek kapasiteye ulaşıldı. Ayrıca bu fabrikada 1932 yılında topçu mühimmatına ilişkin işal kapsüllerinin, 1933 yılından itibaren de tapa müsademe ve tahrip kapsüllerinin imalatına başlanmıştır.

İstanbul'daki silah fabrikaları ve tezgâhlarının büyük ölçüde Ankara'ya nakledilmesine karşın bazı üretim tesisleri hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Bunlardan biri *Bakırköy Barut Fabrikası'ydı*. Bu fabrikada 1932'de pamuk barutu imalatına, 1933'te dumansız barut imalatına geçildi. 1933 senesinde de Türkiye'de yetiştirilen pamuğun kullanılabilmesi için denemelere girişildi. İkincisi ise *İstanbul Silahdarağa Av ve Rövelver Fişekleri Fabrikası'ydı*. Maliye Vekâleti 8 Kasım 1925 tarih ve 672 sayılı kanunla, barut ve patlayıcı maddelerle, fişek ve av mühimmatı inhisarını hazine adına işletmek iznini almıştı. Bu imtiyaz 30 yıl süreyle bir Fransız sermayesine verildi. Bu imtiyazı alan sermaye, Elmadağ (Küçük Yozgat)'da karabarut ve dinamit imal eden bir fabrika ve İstanbul Haliç'te av fişeği, av saçması ve rövelver fişeği imal eden bir fabrika kurdu. İstanbul'daki bu fabrika 1932 yılına kadar hiçbir imalat yapmadı.[126] Bunun üzerine bu tesisler, 1934'te Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne verildi. Üretime geçilmesi için fabrikada yeni düzenlemeler yapılması gerekti. Askerî fabrikaların faaliyet alanının genişlemesi üzerine 1932 yılında çıkarılan 2013 sayılı yasa ve buna eklenen 1933 yılında çıkarılan 2236 sayılı yasayla, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne döner sermaye payı verildi.

Deniz kuvvetleri yeniden düzenleniyor, Gölcük Tersanesi oluşturulmaya başlanıyor

Deniz kuvvetleri alanında da benzeri bir akılcı tutum izleniyordu. Bu alandaki gelişmeleri temelde iki olgunun biçimlendirdiği görülmektedir. Bunlardan biri Lozan Barış Antlaşması'ydı. Bu antlaşmada, Boğazlar bölgesinin özel bir komisyon tarafından idare edilmesi ve silahsızlandırılması kararlaştırıldığından, donanma için İstanbul dışında bir üs aranması gerekmiştir. İkincisi

126 *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, s. 167-175.

ise Osmanlı donanmasından, oldukça fazla sayıda, Haliç'te yatan, tamir bekleyen gemilerinin devralınmış olmasıydı. Bu donanmanın çalışır duruma getirilmesini de Yunanistan'ın göreli olarak kuvvetli bir donanmasının bulunması hususu acilleştiriyordu.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Lozan Antlaşması'nın koşulları Marmara Denizi'nde donanmaya üs olacak bir yer aranmasını gerektiriyordu. Bu iş için 1923 yılında İzmit Körfezi seçildi. Bu üssü korumak için de Darıca, Dil İskelesi-Topçular, Hersek bölgesinde bir müstahkem mevki oluşturulması ve *"Marmara Üssü Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Komutanlığı"* kurulması kararlaştırıldı.[127] Körfez çevresi üs hizmetlerine göre bölgelere ayrılmış; eskiden bir çuha fabrikası bulunan Çulhane alanı torpido bakım ve hizmetlerine, Derince alanı cephane muhafaza ve bakım hizmetlerine, Seymen yöresi kömür depolamaya, *Gölcük sahası tersaneye* tahsis edilmiştir. Tersaneye tahsis edilen bu alanda bulunan çiftlik 1924 yılında kamulaştırıldı.[128] İstanbul'dan İzmit'e nakledilen tesislerin ilki 1924'te Çulhane'de kurulan torpido fabrikası ve deposu olmuştur. Aynı yıl İzmit Tersane Meydanı'nda sac barakalar içinde bir mayın grubu kurulmuştur. Esliha Tamirhanesi adıyla İstanbul'da çalışmakta olan top fabrikasının tezgâh ve teçhizatları 1926 yılında İzmit'e nakledilerek tersane içinde kurulan sac barakalara yerleştirildi.[129] Yeni tersanenin İzmit Körfezi'nde kurulmasına karar verilince Deniz Kuvvetleri'nin Kasımpaşa'daki havuzları ve tersanesi Seyri Sefain İdaresi'ne 1 Temmuz 1927'de devredildi.[130] Haliç'te sadece denizaltı üssü olarak kullanılan Valide Kızağı ve atölyeleri Deniz Kuvvetleri'ne bağlı kaldı.

Bu yıllarda Deniz Kuvvetleri'nin Kocaeli dışında İstanbul, İzmir ve Amasra Bahriye kumandanlıkları bulunuyordu. İzmir Bahriye Kumandanlığı;1926 yılında Akdeniz Bahriye Kumandanlığı adını, 1929 yılında da İzmir Müstahkem Mevkii Bahriye Kumandanlığı adını aldı. Bu kumandanlık emrinde Naldöken'de bir mayın grubu kuruldu. Amasra Bahriye Kumandanlığı ise Samsun'a nakledilerek Karadeniz Bahriye Kumandanlığı adını aldı, 1929'da da lağvedildi.[131]

Bu süreçte Osmanlı geleneğinin etkisiyle atılan adımlar da söz konusudur; 30 Aralık 1924'te Bahriye Vekâleti kurulmuştur. Meclis'te tüm silahlı kuvvetlerin kurmay işlevlerinin tek elde toplanması konusunda güçlü eği-

---

127 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 10.

128 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 172. Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 11.

129 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 172. Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 12.

130 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 36.

131 İ. Kayabalı ve C. Aslanoğlu, "Denizler ve Türkiye", *Türk Kültürü*, Sayı 129, Temmuz 1973, s. 767-772.

limler bulunmasına karşın deniz kuvvetlerinin kurmay başkanlığı da Bahriye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu vekâlet ilk olarak Osmanlılardan kalan donanmanın onarımı meselesini ele almıştır. Donanmada; 2 kruvazör, 2 torpido kruvazör, 3 torpido bot, 7 gambot ve bazı yardımcı gemiler dışındaki savaş unsurları hizmet dışında bırakılmıştır. Hizmet dışı bırakılan Turgut Reis zırhlısından çıkarılan toplar, Kocaeli'ndeki yeni müstahkem mevkiye yerleştirilmiştir.[132] Elde kalan gemiler tamire alınmıştır. Mecidiye'nin ise Rusya'dan getirildiğinde topları yoktu; topları takıldı.[133] Hamidiye, Berk, Peyk, Taşoz, Samsun, Basra, Hızır Reis, İsa Reis, Kemal Reis gemileri ise sadece onarıldı. Pahalı olması dolayısıyla, Yavuz'un tamiri için ise hemen harekete geçilememiştir.

Hangi gemilerin tamir edileceği aynı zamanda bir strateji sorunuydu.[134] Cumhuriyet'in başında donanmanın geliştirilmesine ilişkin iki strateji yarışıyordu. Bu stratejilerden ilki savunma donanması, diğeri ise hücum donanması kurmaktı. Yavuz'un tamiri bu bakımdan kritik bir karardı. Yavuz'un tamirine girişilmesi hücum kapasitesi olan bir donanmanın kurulması demekti. Oysa Mareşal Çakmak "Lozan Antlaşması'nın hükümleri Boğazlar bölgemizi tarafsız bir bölge haline getirmiş; dolayısıyla Türkiye'nin savunmasının ortasında bir gedik açılmıştır. Donanma, Bursa'daki kolordu kumandanının emrinde olacak, bu gediğin savunmasını sağlayacaktır. Bu durum karşısında Yavuz'u onarmaya lüzum yoktur. Muhrip ve denizaltılar bu işi yapabileceklerdir" diye düşünüyordu.

Osmanlı donanmasına Birinci Dünya Savaşı'nda Alman amiraller, daha önce de İngiliz amiraller kumanda etmişti. Özellikle Amiral Souchon, donanmayı, Yavuz'la birlikte İstanbul'a gelmiş olan "General" adlı bir yardımcı gemiden, Alman subaylarla yönetmişti. Savaş sonrasında "General" gemisi Almanya'ya gidince tüm belgeler ve talimnameler de Almanya'ya gitmişti. Bu süreçte Türk deniz subayları arasından bir kumanda heyeti yetişmemişti. Oysa Cumhuriyet yöneticileri bir Türk kumanda heyetinin oluşmasını istiyordu. Bir müşavir heyeti çağrılarak onların yardımıyla yeni bir kumanda heyeti oluşturulması yoluna gidildi. Alman Deniz Kuvvetleri'nden emekli olmuş subaylardan kurulu on kişilik bir heyet, sözleşmeli müşavir grubu olarak ve emir ve komuta yetkisi olmaksızın, 1 Mart 1926'dan itibaren Deniz Kuvvetleri'nde çalışmaya başladı. Alman heyeti, bütün subayları inceleyerek donanmanın ana mevkilerine, seçtikleri bazı genç subayların atanma-

---

132 Selahattin Adil (Paşa), *a.g.e.*, s. 434. Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 23.

133 Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1967, s. 6.

134 Afif Büyüktuğrul, "Atatürk'ün Deniz Kuvvetlerimiz Konusunda Tutumu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Kasım 1969, Sayı 26, s. 26.

sını önermiştir. Bu teklifler olumlu bulunmuş ve uygulamaya konulmuştur. Donanma bu yeniden yapılanmadan sonra gelişmeye başlamıştır.[135] Müşavere heyeti, kadrolardaki yeniden yapılanmanın paralelinde geniş bir eğitim programı önermiş ve donanmanın ana talimnameleri yeniden yazılmaya başlanmıştır. 1918-1923 yılları arasında öğrenci kaydedilmemiş olan deniz okullarına 1923 yılından itibaren öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır.

Belli tereddütlerden sonra Yavuz'un tamirine karar verilmiştir. Yavuz'un tamirine öncelik verilmesinde, Yunanlıların Averof zırhlısının Balkan Harbi'nin kaybında oynadığı önemli rolün, Cumhuriyet yöneticilerinin zihinlerinde hâlâ canlı olmasının payı olduğunu da unutmamak gerekir. Bu kararla, kurulan donanmanın bir hücum kapasitesine sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu bir dış siyaset sorunu olarak görülmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda Tevfik Rüştü Aras; "Yavuz onarılır onarılmaz Yunan Başbakanı bana denizlerde silahlanma yarışına girişmememizi teklif etti" diye anlatmıştır.[136]

Yavuz zırhlısının onarımı ayrıca ele alınmıştır. Değişik ülkelerden Yavuz'un kendi tersanelerinde tamir edilmesi için öneriler geliyordu. Ama hükümet bu zırhlının Türkiye'de tamir edilmesi kararını almıştır.[137] *Yavuz'un tamiri* için bir Fransız şirketi olan Chantier de St. Nazaire'le anlaşılmıştır. Önce bir Alman şirketi, küçük bir göl ve fındık tarlalarıyla kaplanmış Gölcük'te, Yavuz'u kaldırabilecek bir havuzu inşa edecek, daha sonra da Fransız şirketi onarımı gerçekleştirecekti. Bu havuzlama işleminin gerçekleşmesiyle Gölcük'te bir tersanenin kurulması da başlatılmış olacaktı. Havuz işi, uzmanların yetersizliğini bildirmesine karşın Filender şirketine ihale edilmişti. 1927 Şubatı'nda Yavuz'un havuza alınmasında kaza çıkar, havuz zedelenir ve Yavuz ancak 20 Eylül 1927'de havuza alınabilir. Bu kaza yüzünden sigorta primlerinin artması, tamiratı yapacak Fransız şirketiyle ihtilaf yaratmış ve Yavuz'un tamiratı uzamıştır.[138] Ayrıca bu süreç; *Havuz-Yavuz Davası* diye ünlenen yolsuzluk kovuşturmalarına da neden olmuştur.[139] Yavuz, havuzdan 10 Ekim 1929'da çıktı. Daha sonra da modernizasyon için ayrılan kaynaklar kullanılarak, suni sis cihazları, uçaksavar silahları ve mayınlara karşı sistemlerle donatıldı. İlk atış deneylerini ise 11 Ağustos 1930'da yapabildi.

---

135 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 176. Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 14-15.

136 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 26.

137 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 26.

138 *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, s. 159-180.

139 *TBMM*, 24 Aralık 1927'de Sabık Bahriye Vekili İhsan Bey hakkında tahkikat yapılması kararlaştırıldı. 16 Nisan 1928'de Yüce Divan, Yavuz-Havuz Davası'nda İhsan Bey ve Bilecik Milletvekili Fikret Bey hakkında mahkûmiyet kararı verdi.

Osmanlı döneminden kalan gemilerin onarılması, sınırlı kaynakla kapasite yaratmanın ekonomik bir yoluydu. Ama bu onarılan gemiler arasında denizaltılar yoktu. Oysa Cumhuriyet'in önderleri Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli bir rol oynamaya başlayan *denizaltılar alanını boş bırakmak* istemiyordu. 1924 yılında üç kişilik bir heyet Fransa, Hollanda ve İsveç'e gönderilmiş, heyetin önerisi üzerine; daha sonra I ve II. İnönü adını almış olan iki denizaltı 1925 yılında Hollanda'ya ısmarlanmıştır. Bu iki denizaltının ısmarlanmasında belli bir Alman etkisi kendini göstermektedir. Bu denizaltıların ısmarlandığı tezgâhlar, barış antlaşmasıyla Almanların denizaltı yapmasının yasaklanmasından sonra Hollanda'ya taşınan tezgâhlardır. Bu Alman tasarımı denizaltılar, bu şirkete verilmiş ilk siparişlerdir. Ayrıca bu denizaltıların finansmanı için gizli bir Alman fonundan 1 milyon mark yardım sağlanmıştır.[140] Denizaltılar donanmaya 17 Mart 1928'de katılmıştır.

1928 yılının donanmanın yeniden örgütlenmesi bakımından bir dönüm noktası olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Havuz-Yavuz Davası'nın ortaya çıkardığı yolsuzluk üzerine; 16 Ocak 1928'de Bahriye Vekâleti kapatılarak işlevleri Milli Müdafaa Vekâleti'nde yer alan Bahriye Müsteşarlığı'na devredildi.[141] 1928 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nda Deniz Kurmay Başkanlığı teşkil edilince komuta bağında da bir değişiklik oldu. Donanma Komutanlığı; idari ve lojistik bakımdan Milli Savunma Bakanlığı'na, hareket ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na bağlandı.[142] 16 Mayıs 1928'de 1244 sayılı "Sefain ve Müessesat-ı Askerîye Bahriyenin As ve Esliha ve Mühimmat Mübayaası için Yirmibeş Milyon Liraya Kadar Taahhüd İcrası Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu yasayla hükümete yıllık miktarı 3 milyonu geçmemek üzere on yıllık bir yetki verilmişti.

Bu yıl Türkiye ve İtalya arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmeler görülür. 30 Mayıs 1928'de Türkiye ve İtalya arasında Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması imzalanır. Bu dönemde İtalya, Türkiye ve Yunanistan'la Doğu Akdeniz'de daha çok Fransa karşısında etkili olacağını düşündüğü bir blok oluşturmak istiyordu. Daha, Türkiye'nin donanmasını güçlendirme programı kabul edilmeden, İtalyanlar Türkiye'ye savaş gemisi satma girişimi içindeydi. İtalyan Odero gemi tezgâhı, 1926 yılında destroyer satmak için Türkiye'ye öneri getirmişti. Bu yolla İtalyanlar, Türkiye'nin deniz kuvvetlerinde İtalyan etkisini artırmak istiyordu. 1927 yılında Ansaldo Tezgâhları, Türkiye'ye bir jest yaptı. Bu tezgâha, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1907 yılında ısmarlamış olduğu Drama kruvazörüne; Trablusgarp'ta Osmanlı İmparatorluğu'yla İtal-

---

140 Dilek Barlas, Serhat Güven, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian- Turkish Navals Arms Trade, 1929-32", *Middle Eastern Studies*, Cilt 38, Sayı 4, Ekim 2002, s. 148.

141 İ. Kayabalı ve C. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 769.

142 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 127-128.

ya arasında savaşın başlaması üzerine İtalyan donanması el koymuştu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Ansaldo'ya yaptığı ödemeler de geri verilmemişti. Bu şirket 70.000 sterlini geri ödemeyi kabul etti. On yıllık programın kabulünden sonra Türkiye; 4 destroyer, üç hücumbot ve 2 denizaltı alımı için bir ihale düzenledi. Bu ihaleye İngiliz tersaneleri de girmişlerdi. 24 Mayıs 1929'da Türkiye, ihaleyi İtalyanların kazandığını ilan etti. İngilizler, ihaleyi İtalyanların kazanmasını siyasi güdülere ve Banca Commerciale'nin Türkiye'ye açtığı 1 milyon sterlinlik krediye bağlıyordu.[143]

Gölcük'teki tersane sahasının bir fabrikaya dönüşmesine, 1927 yılında Almanların yüzer havuzu ve Fransızların Yavuz'u tamir için gerekli atölyeleri kurmasıyla başlanmıştı. 1930 yılında Haliç'teki tesis ve tezgâhların Gölcük'e nakline başlanarak Gölcük'te buhar santrali, akümülatör şarj istasyonu, mayın fabrikası ve deposu kurulmasına girişildi. İtalya'dan 1931 yılında Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları; Doğan, Martı, Denizkuşu hücumbotları ve Adatepe, Kocatepe destroyerleri geldi. Gemi mühendisi genç subay Ata Nutku, Adatepe ve Kocatepe'de stabilite problemleri saptadı. Venedik'te Svan tezgâhlarında yapılmış olan hücumbotlar da 34 knot değil, ancak 31 knot hız yapıyorlardı.[144] Bu sorunlar gemilerin kabulünü bir süre geciktirdi. Daha sonra bu gemilere 1932'de Zafer ve Tınaztepe destroyerleri katıldı.[145] Bu sırada mürettebat eğitimini tamamlamış olan Yavuz'un da katılmasıyla donanma belli bir güce kavuşmuş oldu.[146] 8 Mayıs 1933'te çıkartılan *2137 sayılı yasayla, Gölcük'te bir savaş tersanesinin ve limanının kurulması* onaylandı. Ata Nutku, henüz Gölcük'te tersane kurulmadan, o tarihe kadar İstanbul Tersanesi'nden nakledilen teçhizatları kullanarak 26 Mayıs 1934'te bir küçük yağ tankerini kızağa koydu. Bu yağ gemisi 1 Kasım 1935'te denize indirildi. Bu, Türkiye'nin gemi inşa iradesinin ilk örneği olmuştu.[147]

Deniz kuvvetleri filosu güçlendirilirken kumanda kademesini ve diğer askerî personeli yetiştirecek eğitim kurumları da geliştirilmeye çalışılmıştır. Bahriye Mektebi'ne ilk olarak 1924 yılında öğrenci alınmıştır. Bu okulda dört yıl okuyan öğrenciler okul gemisinde deniz talebesi olarak meslek eğitimi görmekteydi. 1 Haziran 1928'de programlarında değişiklik yapılan mektep, Deniz Harp Mektebi ve Lisesi adını almıştır ve ilk mezunlarını 1931'de vermiştir. 1928 yılından itibaren imtihanı kazanan öğrenciler İngiliz, Fransız, Amerikan, Alman, İtalyan, Japon donanmalarına eğitim ve staj için gön-

143 Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *a.g.e.*, s. 149-153.

144 1 knot hız saatte 1.852 km yol almaya tekabül etmektedir. Saatte 1 deniz mili hız diye de tanımlanabilir.

145 Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *a.g.e.*, s. 158-159.

146 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 64.

147 Murat Koraltürk, "Türkiye'de Gemi İnşa Sanayiinin Tarihsel Gelişimi", Zeki Arıkan Lütfi Sancar (Editörler), *Türk Denizcilik Tarihi*, Boyut Yayıncılık, Temmuz 2009, s. 252.

derildi. Komuta kademesini geliştirmek için de 2 Kasım 1930'da Deniz Harp Akademisi açıldı. Bu akademi ise ilk öğrencilerini 1932 ve 1933 yılında mezun etti.[148]

Hava kuvvetleri geliştiriliyor, Kayseri Uçak Fabrikası kuruluyor

Kurtuluş Savaşı sırasında cephe kumandanları, özellikle istihbarat bakımından, uçaklara sahip olmamanın sıkıntısını yaşamışlardı ve bunun üzerine savaş sırasında değişik olanaklar kullanılarak Büyük Taarruz öncesi 37 uçaklık küçük bir hava kuvveti kurulabilmişti.[149] Bu uçaklardan yirmisi, Almanya'daki Türklerin topladıkları parayla İtalya'dan satın alınan Spad XIII C1 avcı uçaklarıydı. Kurtuluş Savaşı sona erdiğindeyse Yunanlıların da kullandığı havaalanı olan Gaziemir'de, ganimet olarak alınan uçakların da onarılmasıyla, 1923 yılında *Hava Kuvvetleri Müfettişliği'ne* bağlı 3 hava tayyare bölüğü, 1 deniz hava tayyare bölüğü ve bir hava okulundan oluşan daha çok nüve denilebilecek bir güç oluşturulmuştu. Bu güç *İzmir merkezliydi.* Birinci ve ikinci bölük İzmir Gaziemir'de, üçüncü bölük Afyon'daydı. O da daha sonra İzmir'e alındı. Deniz bölüğü de İzmir Bayraklı'da kurulmuştu. İzmir Halkapınar'da da bir Tayyare Tamirhanesi bulunuyordu.

1923 yılında MMV, Avrupa'da havacılık konusundaki gelişmeleri saptamak üzere altı kişilik bir heyeti Avrupa'ya gönderdi. Heyet beş ay süren bu seyahatinde sırasıyla Fransa, İtalya ve Almanya'da ayrıntılı incelemeler yaptı.[150] Heyette bulunan Vecihi Hürkuş'un anlattığına göre onları en çok etkileyen ülke İngiltere olmuştu. Ama siyasal nedenlerle, hava okullarında öğrenci yetiştirmek, pilot ve teknisyen getirmek ve uçak almak için anlaşmalar Fransa'yla yapıldı.

Bu süreçte öncelik verilen unsurun eğitim olduğu anlaşılmaktadır. Bir yandan Tayyare Mektebi'nin Adana'dan Gaziemir'e nakledilmesi ile Fransız ve Avusturyalı öğretmenlerin gözetimi altında 39 subayın eğitimine başlandı. Öte yandan uçuş eğitimi için Fransa'ya öğrenci gönderildi. Ayrıca Yunanlıların bıraktığı uçak parçalarından, 3 Caudron G3 eğitim uçağı monte edildi. 1924 Mayısı'ndan sonra, satın alınan eğitim uçakları gelmeye başladı. 1932 yılına kadar Fransa'dan 39 Gaudron C27, 32 Gaudron C59, 10 Morane-Saulnier MS35, 10 Morane-Saulnier MS53 eğitim uçağı getirildi. Gaudron C27'lerin güvenilir uçaklar olmadığı anlaşılınca bu uçaklar 1928'den iti-

148 hhtp://www.dho.edu.tr (9 Temmuz 2005).

149 21 avcı uçağı, 12 keşif uçağı, 1 eğitim uçağı, 3 deniz uçağı bulunuyordu. İ. Kayabalı ve C. Aslanoğlu, "Türk Hava Kuvvetleri", *Türk Kültürü*, Haziran 1972, Sayı 116, s. 503.

150 M. Bahattin Adıgüzel, *Türk Havacılığında İz Bırakanlar*, Türk Hava Kurumu Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s. 67.

baren 20 Morane-Saulnier MS147 uçağıyla değiştirildi.[151] Deniz uçağı bölüklerinin sayısı 1926'ya kadar üçe çıkarıldı. Eskimiş olan Gotha WD13 deniz uçaklarını değiştirmek ve yeni bölükleri donatmak üzere İtalya'dan 20 Savoia 16 Bis/ms deniz uçağı alındı. Savaş görevi için de yeni uçaklar satın alındı. Breguet 14 A2 uçakları Kurtuluş Savaşı sırasında hem Yunan hem de Türk ordusu tarafından keşif uçağı olarak başarıyla kullanılmıştı. Havacılar, Breguet'lerin yeni modellerini satın almak istiyorlardı. 1925 Ağustosu'nda yeni model Breguet 19A-2'nin Paris'ten Ankara'ya yaptığı uçuşun da etkisiyle bu modelden 20 uçak ısmarlandı. 1928'de bir keşif bombardıman uçağı olan Breguet 19 B-2'den 31 adet sipariş verildi. 1929 yılında 16 Letov S-16T Smolink uçağı Çekolovakya'ya ısmarlandı ve keşif uçağı olarak kullanıldı.

1925 Ocakı'nda Türk Hükümeti, eskiden Türk ordusunda çalışan Alman subaylar aracılığıyla 10 Junkers A-20 hafif bombardıman uçağı siparişi verdi. Bu uçaklar parçalar halinde geldi ve İzmir'de monte edildi. 1925 Ekimi'nde 30 Junkers A-20 uçağı daha ısmarlandı. Hızlarında sorun çıkınca kabulleri gecikti. Daha sonra donanma için denize inip kalkabilecek türleri ve nihayet Türk Hava Kurumu için de 20 Junkers A-20 L2 uçağı sipariş edildi.[152] Türkiye, Junkers A-20 uçaklarının gelmesiyle bölük sayılarını artırmaya başladı. Toplam 65 Junkers A-20 uçağı satın alındı. 1925 yılında Eskişehir'de kurulan iki bölükle "Eskişehir Tayyare İstasyonu" oluşturuldu ve 1927 yılında da Eskişehir Tayyare Mektebi çalışmaya başladı. Ayrıca aynı yıl Eskişehir'de bir tayyare tamirhanesi kurulmaya girişildi. Junkers A-20 uçaklarının 50'sinin montajı Eskişehir'de gerçekleştirildi. Bir başka deyişle İzmir dışında *yeni bir havacılık merkezi Eskişehir'de* gelişmeye başlamış oldu. 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla yapılan askerî harekâta gerekli hava desteğini sağlamak için 3. Ordu Tayyare Grubu, Mardin'de konuşlandırılmıştır. İsyanın bastırılması sonrasında bu grup Diyarbakır'a nakledilmiştir.[153]

Türk Hükümeti ile Junkers arasında 15 Ağustos 1925'te Kayseri Uçak Fabrikası'nın kurulmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla, projenin uygulanması için *Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi* (eşit Türk-Alman Ortaklığı) kuruldu. Şirket, Kayseri fabrikasının yanı sıra, Eskişehir'de de bakım ve küçük onarımların yapılacağı bir tesis kuracaktı. Şirket, hava yolu taşımacılığı ve işletmeciliğinin yanı sıra petrol araması da yapacaktı.[154] Junkers, ünlü bir şirket olmakla birlikte mali sorunlar yaşıyordu. Yine de fabrika, Alman Dışişleri'nin desteğiyle projenin ilk kısmı tamamlana-

---

151 Ole Nikolajsen, *Turkish Military Aircraft since 1912*, Dutch Avitation Society/Scramble, The Netherlands, s. 42.

152 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 51.

153 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 43.

154 Zeynep Gülten, *İlk Uçak Sanayiimiz*, Hava Müze Komutanlığı Yayını, s. 3.

rak 6 Ekim 1926'da tamir yapacak bir kapasitede açılmıştır. Henüz demiryolu Kayseri'ye ulaşmadığı için makineler Almanya'dan denizyoluyla İskenderun'a, oradan demiryoluyla Ulukışla'ya, oradan da arabalarla Kayseri'ye taşınmıştır. Projeye göre fabrikanın bir uçak fabrikası haline gelebilmesi için 1927 yılında yeni yatırımlar yapılmıştır. Burada esas itibariyle, mevcut uçakların büyük revizyon ve onarımları ile birlikte uçak montajı da yapılıyordu. Avrupa'daki benzer tesislerin kapasitesine sahipti. Tabii ki Versay Barış Antlaşması'nın Almanya'ya getirdiği sınırlamalar, bu tür anlaşmaları Alman silah endüstrisi için cazip hale getirmişti.[155]

Bu fabrikada, Almanya'dan getirilen 5 mühendis ve 120 işçi yanı sıra 240 Türk işçi çalışıyordu. 1928'de Junkers'in arz ettiği K-39 ve K-45 tipi uçakların performansı yeterli görülmeyince anlaşmazlık çıkmış ve fabrika, MMV'den yeni sipariş alamayınca 28 Haziran 1928'de kapanmıştır.[156] 24 Kasım 1929'da Junkers firmasıyla anlaşılarak fabrikanın hisseleri, 520.000 lira karşılığında, Türk Tayyare Cemiyeti'nce satın alınmıştır. Devir teslim sonrasında fabrika, 1930 Mayısı'nda *Tayyare ve Motor Tamir Fabrikası* adıyla yeniden çalışmaya başlamıştır.[157] 1931 Ağustosu'ndan sonra Hava Müsteşarlığı'na devredilmiş, daha sonra ise *Kayseri Tayyare Fabrikası* adını almıştır.

Fabrikada, 1926-1928 arasında 30 adet, tamamı metal olan A-20 avcı uçağının montajı yapılmıştır. 3 adet de dört yolcu taşıyabilen F-13 yolcu uçağının montajı yapılmış ve hava posta taşımacılığında kullanılmaya başlanmıştır.[158] Junkers'le işbirliğinin bozulması üzerine MMV, bir Amerikan firmasıyla 1932 yılında lisans anlaşması yapmış ve Curtis 35 Hawk. II tipi avcı uçağı üretimine geçilmiştir. Bu uçaklardan 1933-34 yıllarında 24 adet monte edilmiş ve 7 adedi de kısmen üretilmiştir. Üretilen ilk 6 avcı uçağından biri, 50 dakikalık bir uçuştan sonra 3 Mayıs 1934'te Ankara'ya gelmiştir.[159] Ayrıca Amerika'dan lisansının alınmasıyla birlikte 1933 yılında, eğitim uçağı olan Curtis 48 Fledging 2C-1'den 7 adet üretilmiştir.[160]

Daha önce de belirtildiği üzere, Kurtuluş Savaşı'nın son yılında Almanya'daki Türkler, topladıkları parayla İtalya'dan 20 tane Spad XIII C1 avcı uçağı almışlardı. Bu uçaklar hem Kurtuluş Savaşı'nın son aşamasında hem de doğuda Şeyh Sait İsyanı sırasında kullanılmıştı. Bu eski nesil uçaklar ye-

155 Mesut Hakkı Çaşın, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkisi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Ankara, 1998, s. 131.

156 Zeynep Gülten, *a.g.e.*, s. 6.

157 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 66-72.

158 Zeynep Gülten, *a.g.e.*, s. 12.

159 *Cumhuriyetin 75 yılı*, s. 153.

160 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 53, 65. Bu uçak 650 beygir gücünde bir motora sahipti ve saatte 320 km yapıyordu. *Ayın Tarihi*, Sayı 6, Mayıs 1934, s. 2.

rine yenilerini almak için 1926 yılında bir yarışma düzenlendi. Katılan değişik avcı uçağı tipleri arasından Dewoitine D21C-1 uçağı seçildi ve 1927'de 10 adet ısmarlandı. Yarışma için gelen 2 uçakla birlikte 12 uçak hizmet vermeye başladı.[161] Mustafa Kemal havacılığı, salt bir askerî girişim içine hapsetmek istemiyordu. 16 Şubat *1925'te Türk Tayyare Cemiyeti'ni kurarak* havacılık heyecan ve tutkusunu gençliğe yayacak bir sivil destek örgütü yaratmıştı. Havacılığın makinist ihtiyacını karşılamak üzere; 1926 yılında, Yeşilköy'de, Tayyare Cemiyeti'nin yardımıyla, Fransız Hanriot Şirketi'nce Makinist Mektebi kurulmuş ve beş öğrenci uçak mühendisi olarak yetiştirilmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Ankara'da da bir Planör imalathanesi kurulmuştur.[162] Bu süreçte Türk Tayyare Cemiyeti'nin en büyük katkısı, yürüttüğü kampanyalar ve düzenlediği Tayyare Piyangosu'nun yardımıyla uçak alımı için kaynak yaratmasıydı. *1931 yılına kadar 187 yeni* uçağın alınmasını sağlayan bir düzeyde kaynak sağlamıştı.[163]

1928 yılında, Hava Kuvvetleri Müfettişliği lağvedilerek Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde *Hava Müsteşarlığı* kurulmuş, Grup ve (Hava) Tayyare İstasyon Komutanlıkları kaldırılarak onların yerine tayyare taburları oluşturulmuştur. 1930 yılında eğitim için Fransa ve İngiltere'ye gönderilen personele ek olarak İtalya ve ABD'ye de öğrenci gönderilerek farklı deneyimlerden yararlanılmaya çalışılmıştır. 1932 yılında tayyare taburlarına birer tabur daha eklenerek Tayyare Alaylarının kuruluşuna geçilmiş; *Eskişehir'de 1'inci, Diyarbakır'da 2'nci, İzmir'de 3'üncü Tayyare Alayı* kurulmuştur. Aynı yıllardaki diğer birkaç gelişme olaraksa; uçaksavar topçu taburları kurulmaya başlanması, 1931/32 ders yılında Hava Harp Okulu'na öğrenci alınması,[164] ordu içinde hava kuvvetlerinin ayrı bir sınıf olmasının belirginlik kazanmasıyla birlikte havacıların 1933 yılından itibaren mavi renkli üniforma giymeye başlamaları sayılabilir.[165]

Silahlı kuvvetlerin geliştirilmesi konusunda *Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılanlar* değerlendirildiğinde; Türkiye'nin, ekonomik olanaklarının sınırlılığına karşın silahlı kuvvetlerini yeniden düzenlerken geleceğe yönelik ciddi bir başlangıcı gerçekleştirdiği söylenebilir. Buraya kadar anlatılanlardan görüldüğü gibi anlatının nesnel yönleri bu yargıyı destekler niteliktedir. Ama bunun uluslararası bir kanı haline gelebilmesi için, geliştirilen yeni yapının değerlendirilmesine olanak veren olaylar üzerinde de durmak gerekir. Bu on yılda bu tür bir performans değerlendirmesi yapmaya olanak verecek

161 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 53.

162 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 241-247.

163 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 44.

164 Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 107, 108-113.

165 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 73-75.

iki olgu üzerinde duralım; birinci olgu iç isyanlar, ikinci olgu ise dış gözlemcilere açık olarak yapılan manevralardır.

Ordunun performansı iç isyanlarla ve manevralarla sınamadan geçiyor

Bir silahlı güç temelde dış tehditlere karşı hazırlansa da *iç isyanlar* karşısında görev almak durumunda da kalmakta ve bu durum aynı zamanda onun performansının ölçümü için bir fırsat ortaya çıkarmaktadır. İlk on yıl içinde Cumhuriyet, iki önemli iç isyanla karşılaşmıştır.

Bunlardan ilki, 13 Şubat'ta Genç ilinin Piran köyünde sıkılan kurşunlarla başladı. 16 Şubat 1925'te *Şeyh Sait'in* taraftarları Genç'in merkezini (Darıhini) yağmaladılar. 25 Şubat'ta Elazığ'ı işgal ettiler. 7 Mart'ta Diyarbakır'a saldırdılar. Saldıranların sayısı 5.000'e ulaşmıştı.[166] İlk üç hafta boyunca ayaklanmacılar, hükümet güçlerine üstün gelerek isyan alanını genişletmişlerdi. Mürsel Paşa komutasındaki ordu birlikleri Diyarbakır önünde isyancıları durdurdu. Hükümet güçleri, 26 Mart'ta karşı saldırıyı başlattı ve 15 Nisan'da Şeyh Sait'i ele geçirerek iç isyanı bastırdı. Kış koşullarına ve yol durumundaki zorluklara karşın isyan 68 günde bastırılmıştı.[167] İngiliz Dışişleri haberleşmelerine göre ordu; isyan bölgesi dışından, Ankara ve İzmir'den gelen tümenlerle Adana'da toplanmış, Suriye'deki demiryolunu kullanarak isyan bölgesine nakledilmiştir. 2'nci, 5'inci, 7'nci, 12'nci, 17'nci, 41'inci tümenlerle, 1'inci ve 8'inci süvari tümenleri isyanın bastırılması için mobilize edilmiştir. O zaman Türk ordusunda bir tümende 6.300, bir alayda 2.100 asker bulunuyordu. Mobilize edilmiş bu güçte: 37.300 süngü, 3.000 kılıç ve 192 top ve 46.500 asker bulunuyordu.[168]

İkinci önemli iç isyan *Ağrı Ayaklanması* olarak bilinmektedir. 1926 yılı sonrasında doğuda ve özellikle Büyük ve Küçük Ağrı arasındaki yörede Kürt isyancılarla ordu birlikleri arasında çatışmalar söz konusuydu.[169] İsyancıların kolayca İran'a kaçabilmesi sonuç alınmasını engelliyordu. İran'la işbirliği yapılarak 7 Eylül 1930'da başlatılan harekâtta, istenilen sonuç alındı. Bu harekâtta 9. Kolordu'ya bağlı iki tümen, bölgedeki jandarma alayları ile Karaköse ve Erciş'teki iki uçak taburu kullanıldı. İngilizlerin tahminlerine göre bu isyanı bastırmak için 10.000 asker kullanılmıştır. 14 Eylül'de Genelkurmay kati sonuç alındığını ilan etti.[170] Bu iki deneyimle ordunun içte duruma

---

166 Faik Bulut, *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 42.

167 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 40, 48-49.

168 Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle "Kürt Sorunu"*, Ankara, 1975, s. XVI, 36, 62, 68-69.

169 Bu konuda bkz. Faik Bulut, *a.g.e.*, s. 79-162.

170 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 100, 106-107. Faik Bulut, *a.g.e.*, s. 162-174. Ağrı Ayaklanması konusundaki İngilizlerin yazışmaları için bkz. Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 180-209.

Kâzım Orbay (Vanguard, Şubat 1944).

hâkimiyet derecesi konusunda dış dünyaya önemli bir mesaj verilmiş oldu.

Bu iç isyanlar *jandarma* güçlerinin önemini de ortaya çıkarmıştı. 1930 yılında Kâzım Orbay'ın Jandarma Genel Kumandanlığı'na getirilmesiyle, jandarma güçleri yeniden yapılandırıldı. 22 Haziran 1930 tarihinde 1706 sayılı kanunun kabulü ile ilk defa jandarma teşkilatı ile ilgili temel esaslar oluşturulmuştur. Jandarma içinde erlikten gelen "çantadan yetişme" kadrolar elenmiş, bu kadrolara subaylar atanmaya başlanmıştır.[171] 1933 yılında jandarma subaylarının Kara Harp Okulu'nda yetiştirilmesi esası kabul edilmiştir.

Silahlı kuvvetler, performansını, düzenlediği *manevralarla* da ortaya koyuyordu. Bunlar arasında 1929 Ekimi'nde düzenlenen Bursa manevrası, kara, deniz ve hava işbirliğinin gerçekleştirildiği ilk büyük manevraydı. Bu manevrada ordunun kapasitesi değişik bakımlardan sınanıyordu. Denizaltıların etkililik düzeyi, Kocaeli Müstahkem mevkiinin savunma olanakları, kara ve deniz birliklerinin birlikte hareket kabiliyetleri anlaşılmak isteniliyordu. 9 Ekim 1929'da donanma İzmit'te toplandı. 10 Ekim 1929'da müstahkem mevki manevrası yapıldı. Daha sonra Mudanya'dan bir kolordu Maltepe'ye nakledildi. Mudanya İskelesi'nden yüklenen kuvvetler, donanmanın desteği altında ertesi sabah erkenden Maltepe ve Pendik kıyılarına çıkarılmıştı. Donanmanın 1930 yılı tatbikatında, deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliğinin gerçekleştirilmesine ağırlık verildi. 1931 yılı manevrası ise Karadeniz kıyılarına yöneldi. Mareşalin ve Harp Akademisi komutanlarının da katıldığı 6 Eylül 1933'te başlayan harp, denizaltı ve ihtiyat filosunun Antalya'ya kadar uzanan tatbikatı da âdeta dünyaya donanmanın gelişme programında ulaştığı düzeyi sergilemek için yapılmıştı.[172]

Daha önce de ele aldığımız üzere, 1930'lu yılların ortalarına doğru, özellikle de Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Türkiye'nin önderleri dünya barışının korunmasının zorlaştığının farkındadır. İsmet Paşa, *Vu* dergisinin

171 Cemal Madanoğlu, *Anılar (1911-1938)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 113.

172 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 64-65. Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 50.

özel sayısına "Avrupa ciddi bir siyasi buhran geçiriyor. Büyük harp sonundan beri açılan sulh ve uluslar arası birlikte çalışma fikirleri bu son senelerde temelinden sarsılmış görünmektedir. Her tarafta bu fikirlerin nazariyattan ibaret ve *asıl emniyetin silahta ve ittifakta olduğu zanları yeniden canlanmıştır*" diye yazıyordu.[173]

Böyle bir ortamda hazırlık yapmak gerekiyordu. Ama topyekûn savaş döneminde yapılacak hazırlık sadece silahlı kuvvetlerle sınırlı kalamazdı. Tüm ekonomi savaş koşullarına hazır hale getirilmeliydi. Nitekim Başvekil İsmet Paşa, daha önce de değindiğimiz, Cumhuriyet'in 10'uncu yılı dolayısıyla *Kadro*'ya yazdığı yazıda[174] "*İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası* olarak kendi lüzumunu gösterdi" diyordu. 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Sanayi Planı da böyle bir hazırlığın parçasıydı.

Yüksek Müdafaa Heyeti kuruluyor ve İkinci İkmal Planı uygulamaya konuluyor

Bir yandan tehdit algılamasının değişmesiyle öte yandan topyekûn harp gereğinin bir sonucu olarak milli müdafaa konularında yeni bir karar organının yaratılması gerekmiştir. 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı kararnameyle "*Yüksek Müdafaa Heyeti*" kurulmuştur (Bu tür organlar o yıllarda Avrupa'da çok sayıda ülkede yaratılmıştır). Bu heyet Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşmakta, başkanlığını başvekil yapmaktadır. Heyet, içinde askerî hiyerarşinin en tepesi ile siyasal icrai organ bir araya gelerek ordunun seferberlik öncesindeki hazırlıkları için gerekli kararları almaktadır.[175]

Yüksek Müdafaa Heyeti'nin ilk önemli kararları; silahlı kuvvetlerin geliştirilmesinde yeni bir aşamanın habercisi olan *İkinci İkmal Planı'na* ilişkin kararlarıdır. Bu plan 70.000.000 liralık bir harcamayı öngörüyordu. Bu harcama için iki farklı yasayla yetki verilmiştir. 12 Mayıs 1934'te çıkarılan 2425 sayılı yasayla, silahlı kuvvetleri geliştirmek için 49,5 milyon liralık olağanüstü ödenek verilmişti.[176] 25 Aralık 1935'te çıkarılan 2881 sayılı yasayla da hava kuvvetlerini geliştirmek için 21,5 milyon liralık taahhüde girişilmesine yetki veriliyordu. Ama senelik ödeme miktarı 7,2 milyonu geçmeyecekti. Bu plana, Birinci İkmal Planı'na ayrılanın yarısı kadar bir kaynak ayrılmıştır. Ama bunu küçümsememek gerekir. Çünkü ekonomik bunalım hâlâ sür-

---

173 İlhan Turan (haz.), İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale ve Söyleşiler 1933-1938*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 127.

174 İsmet (İnönü), "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, Sayı 22, Ekim 1933.

175 Kâzım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 151-157.

176 Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 34. *TBMMTD*, 1, 56, 27 Mayıs 1940, C. 1, s. 272.

mektedir. Ayrıca Türkiye, aynı yıl, 100 milyon liralık bir kaynak gerektiren Birinci Sanayi Planı'nı uygulamaya koymuştur.

1934 yılına kadar dikkatini bir ulus-devlet oluşturmaya, dolayısıyla daha çok içeriye yöneltmiş durumda olan Türkiye, çevresindeki gelişmeler dolayısıyla dikkatini dışa çevirmek durumunda kalıyordu. Türkiye'nin yeni bir ikmal planı hazırlaması dıştan yeni tehditlerin algılanmaya başlamasıyla yakından ilgiliydi. Daha önce belirttiğimiz gibi Mussolini önderliğindeki *İtalya, bir tehdit olarak* görülmeye başlanmıştı. Mussolini'nin ateşli nutuklarının paralelinde Oniki Adalar'ı özellikle de Leros'u tahkim etmesi, Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Bu tehditler Türkiye'yi bir yandan Yunanistan'la bir Balkan Paktı arayışına itiyor, öte yandan Akdeniz'deki en önemli donanma gücü olan Britanya'nın desteğini sağlamanın önemini hatırlatıyordu.[177] Tabii ki Türkiye'nin İtalyan tehlikesine karşı Balkanlar'ın örgütlenmesinde böyle bir öncü rol oynayabilmesinde, Cumhuriyet'in silahlı kuvvetlerinin o döneme kadar gösterdiği gelişmenin de önemli bir payı vardı.

Boğazlar Türk askerinin denetimine giriyor

Bu dönemde silahlı kuvvetlerin konumlanmasını etkileyen bir başka gelişme *Montreux Sözleşmesi'nin* gündeme gelmesi oldu. 5 Aralık 1935'te İsmet İnönü, T.R. Aras, Türk subayları ve Alman deniz uzmanları aralarında bir görüşme yapmışlar; görüşmede Türkiye Boğazları yeniden Türk askerinin denetimine girmezse Çanakkale Boğazı'nın savunması için yeni gemilerin alınması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.[178] Oysa Montreaux Antlaşması'nın 20 Temmuz 1936'da imzalanmasıyla Boğazlar Bölgesi tamamen Türkiye'nin egemenliğine geçti. Bu aynı zamanda ordunun sorumluluğunun artması demekti. 21 Temmuz'da *Türk askeri, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki askersiz bölgeye girmiş* ve Yavuz da dahil olmak üzere tüm donanma bu harekâta katılmıştır.[179] Artık Boğazlar'ın savunulması için alınacak gemileri değil, Boğazlar'a konulacak topların çapları ve sayısını konuşmak gerekecektir.

Kara kuvvetlerinde asker sayısı artırılıyor

1934 sonrasında İtalya'nın tehdidini hisseden ülkelerden biri olan Yunanistan gibi Türkiye'de silahlı kuvvetlerini geliştirmeye çalışıyordu.[180] Bu süreç-

---

177 Millman Brock, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-1942", *Midlle Eastern Studies*, Temmuz 1995, Cilt 31, Sayı 3, s. 483.

178 Ludmilla Jilkova, *a.g.e.*, s. 88.

179 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 168, 175.

180 Brock Millman, A.g.m.

te Türkiye'nin *kara kuvvetleri*, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kuruluşunu koruyordu. Ama büyüklüğü *1936 yılında 120.000*'e yükselmişti. Bu dönemde askerlik süresinin 1,5 yıl olduğu ve 1935 nüfus sayımına göre bu yaş grubunda 165.000 kişi olduğu hesaba katılırsa ordu büyüklüğünün, doğal demografik sınırlarının biraz altında tutulduğu söylenebilir.

Bu dönemde ordunun konuşlanmasında esas olarak İtalyanların çıkarma yapmasını engelleyebilme kaygısı göz önünde tutuluyordu. Trakya ve Kafkaslar sınırının korunması askerî gündemde henüz yer almıyordu. Yeni satın almalar yapıldığında eski topların değişik menzildeki Bofors (dağ topu), Skoda, Krupp, Rhein-Metall toplarıyla yenilenmesine çalışılıyordu. Alınan bir miktar Zis marka Rus motorlu aracıyla orduda mobilite artırılmaya çalışıldı. Yine 1934 yılında Rusya'dan alınan T-26 tanklarıyla Lüleburgaz'da ilk tank birliği kuruldu. Harp Okulu, 26 Eylül 1936'da Ankara'daki okul binası inşaatının bitmesi üzerine İstanbul'dan Ankara'ya nakledildi.[181]

Yeni savaş gemileri alınarak deniz kuvvetleri güçlendiriliyor

Türkiye, *deniz kuvvetlerini* güçlendirmeye devam etti. Donanmaya 1935'te Ülkü kömür gemisi katıldı. Aynı yıl *Denizaltı Filotila Kumandanlığı* kuruldu. Bu filotilaya 1936'da Gür denizaltısı ve Erkin denizaltı ana gemisi katıldı. Gür denizaltısı, Almanların Germania Werft firmasınca, İspanya hesabına, Cadiz'de inşa ediliyordu. İspanya iç savaş tehlikesi karşısında bu denizaltıyı almaktan vazgeçince Türkiye'ye satıldı. 1936'da Gür adı verilerek, sancak çekildi.[182] Yine 1936 yılında, 16.500 tonluk Alman bandıralı Terrier transatlantiği denizaltı ana gemisi olarak alındı ve Erkin adı verildi. Denizaltı Filo Komutanlığı da bu gemide yer almaya başladı. Daha önce bahsettiğimiz ama burada tekrardan değinmemiz gereken gemi; genç gemi inşa mühendislerinin başını çektiği yeni gemilerin Gölcük'te yapılması iddiasının ilk uygulaması olarak Gölcük tezgâhlarında yapılan Gölcük Yağ Gemisi, 1937 yılında hizmete girdi.[183]

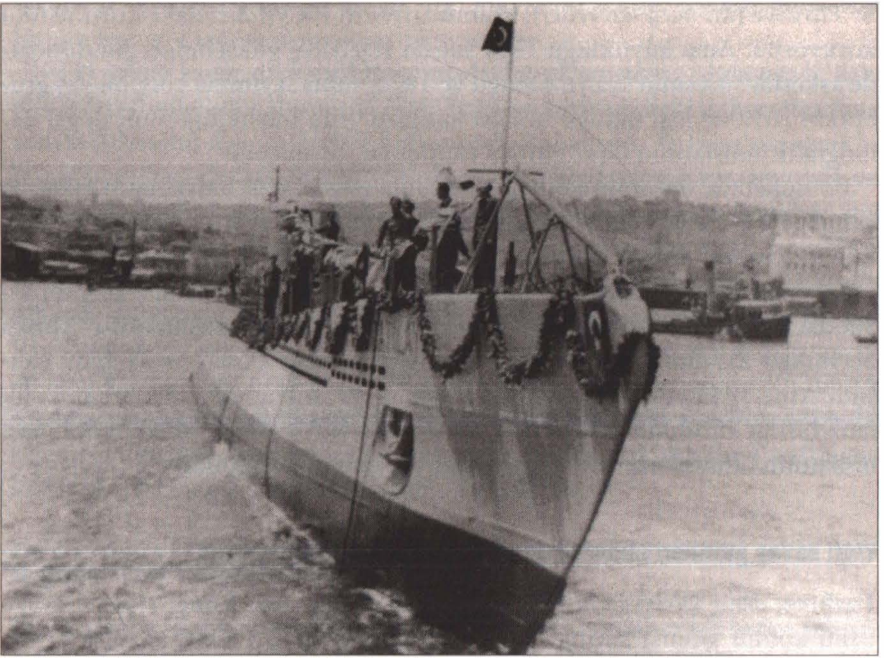
Deniz gücünün geliştirilmesinde Alman-Türk işbirliği devam ediyordu. Versay Antlaşması'na göre denizaltı gemisi inşa etme hakkından mahrum bulunan Alman Deniz Kuvvetleri, büyük bir deniz filosu hazırlamaya başlamıştı. Bu arada Türk deniz subaylarının Alman donanmasında staj görmelerine karşın, Alman denizaltı subaylarının da Türk denizaltılarında staj görmeleri Türk Hükümeti'ne teklif edildi. Bu teklifin kabul edilmesiyle, Alman

---

181 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 331.

182 Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1960, s. 57.

183 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 69.

Atılay denizaltısı suya iniyor.

subayları gruplar halinde 1935 senesi yaz aylarından itibaren Erdek'te bulunan denizaltı gemilerinde eğitim gördüler. Bu subayların eğitimine Birinci İnönü denizaltısı ve yatmalarına da İsa Reis gambotu tahsis edildi. Türkiye'ye gelen *Alman denizaltı subayları ikişer ay eğitim gördü.*[184] İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Alman devlet başkanı olarak savaşa son veren teslim anlaşmasını imzalayan Büyükamiral Dönitz de albay rütbesindeyken üçüncü grupta eğitim gören subaylar arasında yer almıştı.[185]

3 Şubat 1936'da 2912 sayılı yasayla, denizaltı gemisi ısmarlamak için 2.100.000 liralık olağandışı bir tahsisat ayrılmıştı. Bu tahsisata dayanarak Germania Werft firmasıyla üçü hücum, biri mayın denizatlısı olmak üzere *dört denizaltı gemisi için* anlaşma yapıldı. Bunlardan ikisi Almanya'daki Kiel-Germania tezgâhlarında üretilecek, diğer ikisi ise parçalar halinde hazırlanarak Haliç'teki Valide Taşkızağı'nda monte edilecekti. Bu denizaltıların adlarını; Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldıray olarak Atatürk vermişti.[186] Bunlardan Batıray, mayın denizaltısının adı olacaktı. 14 Ağustos 1937'de bu denizaltılardan Haliç Tersanesi'nde inşa edilecek ilk denizaltı olan Atılay'ın omurga-

184 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, 1982, s. 185.

185 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 66.

186 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 187.

sı İnönü'nün de katıldığı bir törenle kızağa konuldu. 9 Eylül 1937'de de Yıldıray'ın omurgası kızağa konuldu.

1939 yılında Gölcük limanının ve tersanesinin genişletilmesi ve geliştirilmesi için Philipp Holzmann, A.G. Siemens-B. Union, Gutenhoffnungshütte ve Julius Berger Tiefbau-AG firmalarıyla 30 milyon marklık bir anlaşma yapılmıştır.[187] Bu ihale öncesinde İngilizler, yaptıkları bir değerlendirmede İzmit Körfezi'nin Doğu Akdeniz'in merkezinden 600 mil kadar uzakta olduğunu, çevresinde büyük gemilerin havuzlanabileceği alternatif bir başka tersanenin bulunmamasının önemli olduğunu söylemişlerdir. Ancak Rusya'yla olacak bir savaşta Kırım'dan kalkacak uçakların menzilinde kalacağını, özellikle de Bulgaristan ve Romanya'dan yapılacak saldırılara açık olduğunu belirterek bu körfezin stratejik öneminin bulunmayacağı saptamasını yapmışlardır.[188]

Bu süreçte ayrıca 1939 yılında; Saldıray ve Atılay denizaltılarıyla, Çanak ve Kovak mayın tarayıcıları, Atak mayın dökücüsü, Pınar su gemisi ve Doğanaslan römorkörü donanmaya katıldı.[189]

500 uçak hedefi konularak hava kuvvetleri geliştirilirken ayrı bir Hava Harp Akademisi kuruluyor

Hava kuvvetleri, Birinci İkmal Planı çerçevesinde oluşturulan yapısı içinde gelişmesini sürdürdü. Onuncu yıl kutlamaları uluslararası bir olay haline gelmiş ve bu kutlamalar içinde, yeni gelişen hava kuvvetleri etkin bir yer almıştı. İleride yapılacak hava gösterilerine de yol açılmıştı. Bu kutlamalara Yunanistan ve Sovyetler Birliği de katılmıştı. Sovyetler, kutlamalar sonrasında 3 Polikarpov R-5 uçağıyla 1 Tupolev ANT-9 uçağını Türkiye'ye hediye etmişti. Bu katılımlara karşılık olarak Türkiye de 1934 yılında, Yunanistan ve Sovyetler'in ulusal kutlamalarına birer uçak filosu gönderdi.

1934 yılında, Yeşilköy'de faaliyet gösteren makinist mektebi, bir havacılık merkezi haline gelen Eskişehir'e nakledildi. 1936 yılında karacı kurmay subaylar, Hava Kuvvetleri'nden ayrıldı. Onların yerini Kara Harp Akademisi'nde okumuş havacı kurmay subaylar almaya başladı.[190] 1936'da İstanbul'da *Hava Harp Akademisi kuruldu*. İngilizlerin Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden (RAF) gelen öğretmenlerle eğitime başlandı. Bu durumda, İngiliz

187 Erdal Yiğit, "Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki Ekonomik Güçlüklerinin Askerî ve Siyasî Alanlardaki Stratejik Kararlarına Etkisi ile Ege Adalarının Durumu", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Ankara, 1998, s. 426.

188 Pub. Rec. Off., ADM 116-4394, 27 Mayıs 1937 tarihli Foreign Office yazısı.

189 Zafer Güney, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'ye Yapılan Yardımlar*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 37 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

190 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 251.

Hava Kuvvetleri'nin başarılı olmasının etkisi olduğu kadar, Göring'in Türk Hava Kuvvetleri'nin eğitilmesi için Alman subayları göndermekte isteksiz olmasının da payı vardı.[191]

1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde, dünyada uçak teknolojisindeki gelişmelerden ötürü var olan uçaklarının yenilenmesine gerek duyuluyordu. Bu gereksinmeyi karşılamak için bir yandan Kayseri'deki fabrikanın kapasitesinden yararlanılıyor, öte yandan yeni uçak siparişleri veriliyordu. 1935 yılında Kayseri Uçak Fabrikası'nda, üretimde olan Curtis 35 Hawk II'ler yerine Hawk III'lere geçilmesi için denemeler yapılmışsa da Hawk II'lerin modernize edilerek yapımının sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu modernleşmiş tipler, ancak 1938-1939 yıllarında kısmi olarak üretilmiştir.[192] Yeni siparişlere bakıldığında ise ilk olarak 1936'da Amerika'ya hafif bombardıman uçağı Vultee V-11GBT'den 40 adet ısmarlandığı görülmektedir. Eğitim için İngiltere'den bir uçan sınıf mahiyetindeki De Havilland DH84 Dragon uçağından 4 adet satın alınmıştır.[193] Ayrıca daha önce filosunda bulunan Fransız Dewoitine avcı uçaklarından 12 adet şipariş edilmiş, 1934 Aralıkı'nda 12 Dewoitine 510 TH avcı uçağının üretimi tamamlanmıştı. Ama *Fransa, bu uçakların ihraç edilmesine izin vermedi.* Bu Türkiye'de bir hayal kırıklığı yarattı. Bunun üzerine Polonya'dan PZL-24 uçakları ısmarlandı. 14 adet P-24, 1936 yılında teslim edilmiş ve üretim zaman içinde Kayseri Fabrikası'na kaydırılmaya başlanmıştır. Daha sonra Polonya'dan ısmarlanan uçak sayısı 100'e çıkarıldı. Türkiye, tarafsızlık politikası izlerken bir yandan uçaklarının kaynaklarını çeşitlendiriyordu. Hafif ve bir kısım ağır bombardıman uçaklarını ABD'den, orta bombardıman uçaklarıyla eğitim uçaklarını İngiltere'den, ağır bombardıman ve eğitim uçaklarını Polonya ve Almanya'dan alıyordu. Kurtuluş Savaşı sonrasında Fransa'ya yönelmiş olan siparişler, Dewoitine'lerin teslim edilmemesi üzerine kesilerek yeni ülkelere yönelmiştir.[194]

Türkiye yeni savaşta hava kuvvetlerinin kazanacağı önemin farkındaydı. Uçak sayısını artırmak istiyordu. Ama bunun masraflarını bütçe içinde karşılamak olanağı bulunamıyordu. Bu sıkıntıyı İnönü, 24 Mayıs 1935'te Tayyare Cemiyeti'nin Kongresi'ni açarken şöyle anlatıyordu:

> "Arkadaşlar, tayyareciliğin bugün kazandığı yeri söyledikten sonra size acı bir hakikatı daha söylemek isterim. O da tayyareciliğin anlayışlı ve akıllı geçinenlerimiz gözünde bile ucuz ve kolay bir silah zannolunmasıdır. Işe yarayan orta bir tayyare aşağı yukarı 60.000 liraya alınır. 60.000 liralık tayyareyi

191 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 77.

192 Zeynep Gülten, *a.g.e.*, s. 19.

193 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 63, 64.

194 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 63.

daima işe hazır tutmak için her sene 60 bin lira harcamak lazım gelir. Bu bir sırçadır, alırsınız ve bir lahza içinde harap olduğunu ve hiçbir işe yaramadığını görürsünüz. Bir Tayyareciyi daima vazifeye hazır bulundurabilmek için o tayyarenin fiyatını her sene bütçeye koymak lazımdır."[195]

"Memleket tayyare bütçesi olarak 6 milyon koymuş. Bu ülkenin vazifeye hazır 100 tayyaresi var demektir. Hiç olmazsa 500 tayyaremiz olmalıdır ki Türkiye'nin varlığını koruyabilecek az çok yeter bir kuvvetimiz olduğunu sanabilelim. [...] Beş sene önceye göre hava saldırılarının tehlikesi artmıştır. Türkiye havadan bir taarruza maruz kalırsa bu taarruz memleketi mahvedebilir. [...] Devlet bütçesinden hava müdafaası için böyle otuz milyon liralık parayı bugün ve yarın ayırıp karşılanması imkânı yoktur. Halk tehlikeyi bilerek adını tehlikeyi bilenler defterine yazdırmasını ve her yıl belli bir parayı örneğin 20 TL ödemeyi taahhüt etmelidir."[196]

Atatürk, *tehlikeyi bilenler defterine* adını 10.000 lirayla, İnönü ailesi de 1.000 lirayla yazdırmıştır. Türk Tayyare Cemiyeti, bağışlarla ve kendisine tahsis edilen kaynakları kullanarak *1932-1936 arasında 149 yeni uçağın alınmasını* sağladı.[197]

Cumhuriyet'in önderleri, havacılığı, salt devlet içine ve askerî alana hapsetmek istemiyorlardı. Topluma yayılmış kampanyalara önem veriyorlardı. Bu kampanyaların en önemli boyutu kaynak sağlamaktı. Ama başka boyutları da oldukça önemliydi. Havacı yetiştirebilmek için gençliğin bu alanla ilgisini kurmak gerekiyordu. Bu amaçla *1935 yılında "Türk Kuşu" kuruldu.* Bu kurumda Rusya'dan getirilen öğretmenler, gençleri eğitiyordu. Aynı zamanda eğitilmek üzere Rusya'ya öğrenci gönderiliyordu. İlk gönderilen 8 öğrenci arasında Sabiha Gökçen de vardı. Bir diğer boyut ise havadan gelecek tehlikelere karşı bir farkındalık yaratılmasıydı.[198] Bu konuda da en çok zehirli gazların kullanılması konusunda kaygı duyuluyordu.[199]

1936 yılında sivil havacılık konusunda bir başka ilginç gelişme *Nuri Demirağ'ın havacılık alanına girmesi* oldu. Demiryolu mütaahhitliği yoluyla önemli bir kapital birikimi sağlayan Demirağ, 1926 yılında Fransa'ya uçak mühendisliği eğitimi için gönderilmiş olan Selahattin Alan'ı yanına alarak havacılık alanına girdi. 1936 yılında İstanbul Beşiktaş'ta bir araştırma atölyesi kurdu. Yeşilköy'de 1.500 dönümlük Elmas Paşa çiftliğini alarak "Gök Stadyumu"

195 İlhan Turan (haz.), *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*, *TBMM* Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara-2003, s. 140.

196 İlhan Turan, *a.g.e.*, s. 142, 145.

197 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 64.

198 *Hava Tehlikesi*, Umum Mütekaidini Askerîye Cemiyeti, 1935.

199 *Tayyare Bombaları ve Zehirli Gaz Hücumlarına Karşı Korunma Yolları*, İstanbul, 1935.

adı verilen ilk sivil hava meydanını kurdu. Burada hangarlar, atölyeler yaptı ve Gök Uçuş Okulu'nu kurmaya girişti. Bu okula, Divriği'de kurduğu ortaokul düzeyindeki "Gök Okulu"ndan mezun olan gençlerle üniversite öğrencileri kabul edilecekti. Atölyesinde 5 Alman mühendisi çalıştırıyordu. Uçak üretiminde otorite kabul edilen Prof. Gasner ile de anlaşmıştı.[200]

İkinci İkmal Planı'nın yapılmasından sonra kısa bir süre geçmesine karşın Türkiye'nin tehdit algılamalarında önemli değişimler olmaya başlamıştı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra gösterdiği silahlanma çabası ve uyguladığı genişlemeci politikalar Cumhuriyet'in önderlerini rahatsız etmeye başlamıştı. Daha büyük bir yaşam alanı isteyen *Hitler'in, Balkanlar'a ve sonunda Türkiye'ye yönelmesini* bekliyorlardı. Bu, İtalyan tehdidinden çok farklı nitelikteki bir tehditti. Türkiye'nin tek başına ya da Balkan ittifakıyla karşı koyabileceği bir şey değildi. Yeni bir strateji izlenmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda iki yönlü bir stratejinin benimsendiği görülmektedir. Bir yandan dış ilişkilerle geliştirilecek ittifaklarla güvence aranırken, öte yandan silahlı kuvvetlerin daha da geliştirilmesi için adımlar atılacaktı. Dış ittifak arayışlarının merkezinde İngiltere bulunuyordu. Türkiye'nin yöneticileri, Almanların savaşa çok iyi hazırlandığını görüyorlar ama savaşı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi sonunda Amerika'nın katılmasıyla Britanya'nın kazanacağına inanıyorlardı. Bu nedenle bir yandan 1936 yılından itibaren Britanya ile ilişkilerini geliştirmeye yöneldiler, öte yandan askerî hazırlıklarını artırdılar.

Bu süreçte askerî oyunlar ve manevralarda bir yoğunluk yaşandı. 28 Mayıs 1936'da Atatürk, İstanbul'da Harp Akademisi askerî tatbikatını izlemek üzere Topçu Atış Mektebi'ne gitti. 7-11 Ağustos 1936 arasında *Trakya Manevraları* Mareşal Çakmak'ın *gözetiminde* başladı. Kırklareli-Babaeski-Lüleburgaz arasında gerçekleştirilen manevralar basında, "Çok sayıda savaş uçağı, tank, zırhlı otomobil ve süvari güçleri katıldı ve Türk ordusunun savaş yeteneğini artırmak için uygulanan savaş oyunları uzmanlarca son derece başarılı bulundu" diye yer aldı. Bu yorumla birlikte içte ve dışta yapılan diğer yorumlarda, bu manevraların Balkan Paktı dışında kalan Bulgaristan'ı etkilemeyi amaçladığı üzerinde de duruluyordu.[201] 12 Ağustos'ta, Edirne'ye 35 km uzaklıktaki Hasköy'de ordu büyük bir resmigeçit yaptı.[202] 13-15 Ekim 1936 tarihleri arasında İzmir'de de ordu manevraları yapıldı ve bunu 16 Ekim'de Seydiköy-Cumaovası arasındaki sahada yapılan resmigeçit izledi. Daha önceki yıllarda manevralar, İtalyan tehlikesine karşı Ege'de toplanmış iken bu yılda Trakya manevralarının devreye girmesi, *Almanya'dan gelen tehdidin daha güçlü bir biçimde algılandığını* göstermektedir.

---

200 Fatih N. Dervişoğlu, *Nuri Demirağ*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 90-102.

201 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 170.

202 Utkan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 379-380.

1937 yılında da Trakya manevraları 15-20 Ağustos tarihleri arasında yapıldı. Bu tarihte, karargâhı Lüleburgaz'da bulunan 1. Hafif Tümen oluşturulmuş bulunuyordu. Bu tümen; Kara Kuvvetleri'nin yegâne çevik birliğiydi ve 2 bindirilmiş piyade alayı, 1 motorlu topçu alayı ve 1 tank alayı ile tümene bağlı diğer birliklerinden oluşuyordu. Komutanı, Harp Akademisi hocalarından Albay Kurtcebe Noyan'dı. İlk kez böyle bir tümen oluşturulduğu için manevrada gözler hep bu birlik üzerinde bulunuyordu.[203] Atatürk, İnönü ve Çakmak'ın katıldığı manevrada Meriç boyunca sarı düşman kuvvetlerinin düzenlediği bir saldırı, kırmızı Türk güçlerince karşılanarak Meriç kıyısında durdurulduğu bir sırada, sarı kuvvetlerin Müttefiki olan mavi kuvvetlerin, Karadeniz'in Midye kıyılarında bir çıkarma yaptığı haber alınıyordu. Kırmızı güçler mavi güçlere karşı bir savunma yapacaktı. Harekâta uçaklar, tanklar ve uçaksavarlar katılıyordu. Kırmızı güçlerin kati netice alacağı belli olunca manevra sonuçlandırıldı. 22 Ağustos 1937'de Saray Ovası'nda yapılan resmigeçite 80.000 kişilik bir güç ile tank alayı, motorlu topçu alayı, motosikletli alay ve 95 uçak katıldı.[204]

Algılanan tehdidin yoğunlaşmasıyla birlikte Almanya'nın karşısında bir yandan Balkan Paktı oluşturularak bir siyasal önlem alınırken, öte yandan ordunun güçlendirilmesi için daha İkinci İkmal Planı'nın üzerinden iki yıl geçmeden Üçüncü İkmal Planı hazırlandı.

Ordu için Üçüncü İkmal Planı uygulamaya konuluyor

Üçüncü İkmal Planı'nın gerçekleştirilmesi için 29 Mayıs 1936 tarih ve 2980 sayılı kanunla 67.500.000 liralık kaynak ayrılmıştır. Dışişleri Bakanı Dr. Aras'ın, Percy Loraine'e anlattığına göre plan Mart ayında tamamlanmıştır. Türkiye, barışa en büyük zararın zayıf güçler tarafından verildiğine, zayıflığın müdahaleyi davet ettiğine inandığı için Türk ordusunu, hiçbir komşu ülkenin politikalarını saptarken ihmal edemeyeceği bir düzeye getirmeye karar vermiştir. Türkiye hazırlıklarını bitirdiğinde hiçbir Balkan gücü yok olmayı göze almadan savaşa giremeyecektir.[205] Bu ikmal planıyla amaçlanan budur.

Hükümet, 2980 sayılı yasayla orduya top ve teferruatlarıyla, top malzemesi satın alınmak ve bu malzemenin imali için Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nce tesisat yapılmak için senelik ödeme miktarı 7,5 milyonu geçmemek ve 1946 yılı mali yılı sonuna kadar ödenmek üzere 67,5 milyonluk taahhüde girişme yetkisiyle donatılmıştır. 11 Haziran 1936 tarih ve 3037 sayılı, 25.780.000 lira olağanüstü tahsisat verilmesine ilişkin yasada da Gölcük'te

---

203 Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 176.

204 *Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü.*

205 Brock Millman, A.g.m.

korunaklı akaryakıt tankları inşa edilmesi gibi milli savunmayı ilgilendiren konulara tahsisat ayrılmıştı.

Üçüncü İkmal Planı'nda öncelik, topçu gücünün geliştirilmesine verilmiştir. Bu konuda bir yandan Kırıkkale Askerî Kompleksi güçlendirilirken (O günlerde, Askerî Fabrikalar Umum Müdürü Tümgeneral Eyüp Durukan'ın çabaları etkili olmuştur), öte yandan satın almaya gidilecektir. Ankara'daki silah fabrikasında üretilen toplar gereksinmeyi karşılamaktan uzaktı. Bundan dolayı Kırıkkale'de *yeni bir top fabrikasının kurulması* kararlaştırıldı. 1937 Şubatı'nda fabrika, GHH-Rheinmetal-Borsing firmalar grubuna ihale edildi. Bu ihaleden iki parti malzeme gelmiş ama savaşın çıkması üzerine top fabrikası tamamlanamamıştı. Top namlusu ve kundaklarını dökebilecek ocakların ve kalıpların hazırlanması işi 15 Mayıs 1939'da GHH firmasına ihale edilmişse de savaş çıkması üzerine bu malzeme de teslim alınamamıştır.[206] Ama ordunun tanksavara çok ihtiyacı olduğundan Kırıkkale fabrikalarının var olan imkânlarıyla 3,7/50 cm'lik tanksavar imaline girişilmiştir. Şanbaşoğlu bu girişimi, "*Bu, üstün teknik bilgi isteyen bir şeydir. Lisans alınmadı. Top ebadı bilerek takliden yapıldı. Savaş başlayınca dışarıdan artık hiçbir şey gelmedi. Umum Müdürü Eyüp Paşa, krom nikelli çelik gerektiren ileri top namlusu istedi: Gulemen'dan kromu getirdim. Maliye Bakanlığı'nın nikelli bozuk paralarına da el koydum. Böylece, 1939-1945 arasında önce 3,7'lik daha sonra 5,7'lik tanksavar topu için 500 namluluk çelik çıkardık*" diye anlatmaktadır.[207]

1934 senesinde, Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası artık tam atım topçu mühimmatı üretebilecek hale gelmişti ve 7,5/35 ile 10,5/23 cm'lik mermiler yapıyordu. Orduda çok değişik kaynaklardan gelen silahlar bulunduğu için bunların tümünün mühimmatını üretmek kolay değildi. Daha sonra 2 ve 3,7 cm'lik topların mermileri yapılmaya başlandı. 15/24 cm'lik mermilerin yapımı ise ancak 1937 yılında gerçekleştirilebilmiştir.[208]

Ankara'daki tüfek fabrikasının üretiminin yetersiz kalması üzerine Kırıkkale'de ikinci bir tüfek fabrikasının kurulmasına karar verildi. 13 Nisan 1935'te Fritz Werner firmasına tüfek yapımı için gerekli tezgâhlar ısmarlanmış ve Kırıkkale'de tüfek işletmesi için yeni bir bina yapılmıştır. Böylece 1939 yılında *Kırıkkale'de tüfek imalatı* başlamış oldu. Kapasitesi de günde 100-150 tüfek düzeyindeydi. Elmadağ (Küçük Yozgat) Karabarut ve Nitrogliserinli Dinamit Fabrikaları, 2441 Nolu 27 Mayıs 1934 tarihli kanunla İnhisarlar Vekâleti'nden ayrılarak Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne devredilmişti. Askerî

---

206 *Askerî fabrikalar Tarihçesi* s. 110, 116.

207 Bilsay Kuruç, A.g.m., s. 7.

208 Kemal Alpat, "Kırıkkale Grup Salonunda 29 Mart 1937 Günlemecinde Verdiğim Konferans", *Askerî Fabrikalar Mecmuası*, Sene 5, Sayı 56, 1 Eylül 1937, s. 463-468. *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, s. 88.

yönetimde "fitil fabrikası", "trotil fabrikası" (1936), *buşing* sisteminde "hamızı kibrit (sülfürik asit) teksifhanesi" (1935) ile "oleum fabrikası"nın (1936) yapımına girişilmiştir. Son fabrikanın çalıştırılması ancak 1939'da gerçekleştirilmiştir. Bunlara sonradan "nitrogliserinli barut fabrikası" (1939) da eklenmiştir. Ama burada suyun yetersiz olması nedeniyle daha büyük miktarlarda üretim yapılamayacağı anlaşılınca *Kırıkkale'de* Kızılırmak kıyısında yeni bir "*nitroselülozlu barut fabrikası*" kurulması kararlaştırıldı. Fabrika 4 Aralık 1936'da Köln-Rottveil firmasına ihale edildi. Bu yatırım gerçekleştirilmiş ve 1 Mayıs 1939'dan itibaren üretim tamamen Türk işçilerince devralınmıştı.

Kırıkkale'de, üretimin artırılması, gerekli temel malzemeyi üreten "çelik döküm fabrikası ve haddehanesi"nin geliştirilmesini gerektiriyordu. Bu doğrultuda fabrikayı yapan firmayla 21 Nisan 1935'te ek anlaşma yapılmış ve bu ihalenin öngördüğü yapı ve tesisatlar 25 Temmuz 1936'da teslim alınmıştır. Fabrikanın, donanmanın gereksinmelerini karşılamak için de geliştirilmesi gerekmiştir. Deniz Müsteşarlığı'nın sac talebi üzerine, çelik fabrikasına sac haddeleri ve onları işleme tezgâhlarının sağlanması işi 2 Nisan 1936'da Wagner firmasına ihale edilmiş ve haddehane ile tezgâhlar 28 Eylül 1937'de teslim alınmıştır.

Şanbaşoğlu kendisinin de çalıştığı bu çelik fabrikasında hep yeni şeyler yapılmaya çalışıldığını belirttikten sonra yapılanları takım çeliği, karbon çelikleri, krom-vanadyumlu, krom-molibdenli takım çelikleri yapılması olarak sıralamakta; ayrıca sıcak iş çelikleri olarak kobaltlı volframlı çeliklerle yüksek hız çeliklerinin her türlüsünün yapıldığını belirtmektedir. Kendilerini en çok fişek yapımında kullanılan yüzde 0,08 karbonlu platina yapılmasının zorladığını ama onu da başardıklarını, magnezitin ilk defa Kırıkkale fabrikalarında yakıldığını anlatmaktadır.[209]

Kırıkkale Kompleksi'nde üretim artınca enerji gereksinmesi de artıyordu. Bu gereksinmeyi karşılamak üzere 28 Mayıs 1935'te yapılan anlaşmayla kömür santrali yapımı AEG firmasına ihale edildi. Santralin üç buhar türbini bulunuyordu. Biri 6.250 kw diğer ikisinden her biri 3.000 kw'lıktı. Bu santralin türbinleri 1 Mart 1937'de işletmeye açıldı.[210]

1936 yılında, başvekilin ve milli müdafaa vekilinin sözlü emirleriyle, deneme olarak bir tank üretilmiştir. Bu deneme, motor, şanzımanlar ve diferansiyel dışında her şeyin Türkiye'de yapılabileceğini göstermiştir; şanzıman ve diferansiyellerin üretilebilmesi için dişlilerin Türkiye'de üretilmesi gerekiyordu. Bunun için Kırıkkale kompleksine *dişli atölyesi eklenmesi* kararlaştırıldı. 1937 yılında Hahn und Kolb firmasına gerekli tezgâhlar ısmarlandı.

---

209 Mahmut Kiper (ed.), *Selahattin Şanbaşoğlu Anısına*, TMMOB Metalürji Mühendisleri Odası, Ankara, 1998, s. 96.

210 *Askeri Fabrikalar Tarihçesi*, s. 100.

1938 yılında fabrikanın kesin kabulü yapılmış ve talebi yüksek olan dişliler üretilmeye başlanmıştır.

Kırıkkale Merkez Kompleksi'nin yanı sıra silah tamirhaneleri kurularak silah üretim kapasitesi geliştirilmeye çalışılmıştır. Erzurum'daki silah tamirhanesi 1935 ve 1936'da yapılan bazı eklentilerle gelişti ve özellikle Ruslardan kalan silah ve mühimmatın ıslah edilmesine yönlendirildi. İzmir'deki silah tamirhanesi de 1935'te, özellikle varolan mühimmatın ıslahında görevlendirildi. 1938 yılına gelindiğinde ise bu tesislere bir silah fabrikası niteliği kazandırıldı. Islah edilmek istenilen mermilerin bozuk infilâk maddeleri, su buharı ile eritilerek boşaltılıyor, fiziki muayeneden geçirildikten sonra çapları ölçülüyor ve nihayet trotil patlayıcı maddesi doldurulduktan sonra boyanarak sandıklanıyordu.[211] Eski mühimmatın ıslahı, ordunun artan gereksinmesini karşılamanın en ekonomik yoluydu. İlginç gelişmeler, Alman tehlikesinin algılanmasıyla birlikte İstanbul ve Trakya'da da yaşandı. Mareşalin emirleri üzerine 1935'te Zeytinburnu Silah Tamirhanesi, eski fişek fabrikasının binalarında harekete geçirilmiştir. 1938'de Çorlu ve Çanakkale'de yeni silah tamirhaneleri kurulmaya başlanmış ve 1939'da tamamlanmıştır.

Türkiye, kara ordusunun 22 tümenlik gücünü 30 tümene çıkarmayı planlıyor

İngiliz kaynaklarına göre Üçüncü İkmal Planı'nda Türkiye, ordusunun 22 tümenlik gücünü artırarak *30 tümenlik bir karagücü* oluşturma kararı almıştı. 1937 yılı sonunda İngiliz Büyükelçiliği'nin hazırladığı rapora göre Türkiye, savunma planını, İtalya'dan gelecek bir saldırıyı gözönünde tutarak hazırlamıştı. Bu raporda orduda zırhlı araçların ve tankların eksikliği vurgulanmış; motorize ulaştırmasını 28 değişik marka ve köhne araçla yürütmeye çalışılmasından ötürü ordunun çevikliğinin düşük olduğu, dolayısıyla sınırlarda büyük miktarda asker tutulduğu, topçu ve piyade silahlarında bir standardizasyon bulunmadığı, değişik ülkelerden alınmış silahların cephanesinin sağlanmasının zorluğu belirtilmişti.[212]

Planın içeriği hakkında açık bilgi yok ama Türkiye'nin silah üretimini artırmak için yaptığı girişimler ve eski mühimmatın ıslah edilme çabaları ile daha sonraki günlerde yapılan silah alım anlaşmaları bu konuda bazı ipuçları vermektedir. 1935 nüfus sayımı sonuçlarına göre 1,5 kuralık[213] nüfusun

211 Kemal Alpat, A.g.m., s. 56.

212 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 32-33.

213 Bir kura belli bir yıl doğumlu askerlik çağındaki erkek nüfus miktarıdır. Demografik verilere göre 1 kura 1935 nüfus sayımına göre 110.000, 1940 sayımına göre 130.000 olduğu kestirilebilir. Yalnız fiilen askere alınabilenler bu sayılardan düşüktür. Bundan hastalıkları ve sakatlık-

165.000 olduğu düşünülürse, bu otuz tümenin gerektirdiği asker sayısı için ya askerlik süresi uzatılacak ya da tümenlerin kadroları düşük tutulacaktır. Başvurulan yol, ikincisi olmuştur. Bu planın gerçekleştirilmesi için değişik kaynaklardan silah almaya ihtiyaç vardı ve bunun için de kredi bulmak gerekiyordu. Bu süreçte, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere değişik ülkelere heyetlerin gönderildiği anlaşılmaktadır. 1937'de Krupp'la yapılan anlaşma sonucu; 15'lik toplar, hafif topçu malzemesi ve römork alımı gerçekleşmişti.[214] Bundan başka 1938 yılında, iki Bakanlar Kurulu kararıyla Almanya'dan pazarlıkla tank, tanksavar topu, mühimmat ve 8 adet Heinkel uçağı alınması kararlaştırılmıştır.

1937 yılında Akdeniz'de bazı ticaret gemileri kimliği belirsiz denizaltılarca torpillenerek batırılmaya başlanmıştı. Bunların İtalyan denizaltıları olmasından kuşku duyuluyordu. Bu soruna çözüm bulmak üzere İngiltere ve Fransa, ilgili ülkeleri 10 Eylül 1937'de *Nyon Konferansı'na* çağırdı. Çağrılanlardan İtalya, Arnavutluk ve Almanya konferansa katılmadı. Antlaşmayla her ülkenin kendi karasularını denetlemesi, Akdeniz'de ise güvenliğin sağlanmasında İngiliz ve Fransız donanmalarının görevlendirilmesi kararlaştırdı. Akdeniz'de kıyısı olan ve yardım talep eden ülkelere, İngiltere ve Fransa, donanmalarıyla yardımcı olacaktı. Antlaşma 14 Eylül günü yapıldı. Türkiye, antlaşmayı dört gün sonra TBMM'den geçirerek onayladı.[215] Bu antlaşma Türkiye'nin İngilizlerle ilişkisini geliştirmesinde önemli bir fırsat yaratmıştı.

1937 yılında İngiliz deniz ataşesinin değerlendirmesine göre "Çağdaş deniz kuvvetlerinin en küçükleriyle karşılaştırıldığında bile donanmanın durumu tatmin edici olmaktan uzaktı" Donanma, çağdışı kalmış Yavuz zırhlısı ile 4 muhrip ve 5 denizaltıdan oluşuyordu. Bu gemiler de Birinci Savaş'tan bu yana gelişmiş bulunan saldırı ve savunmaya dönük yeniliklere sahip değillerdi. Gemiler hava saldırısına karşı büyük ölçüde savunmasızdı; sahil ve liman savunması için de yeterli teçhizatı yoktu.[216]

Ordunun gerektirdiği hayvan gücünün sağlanabilmesi için Türkiye'de atçılığın geliştirilmesine girişiliyor

1930'lu yıllarda ordular henüz motorize olmamıştı. Türkiye'nin de ordu gücünü artırırken ordunun hareketini sağlayacak yeterli sayıda çekici hayvan-

---

ları dolayısıyla askere alınmayacakları ve askerlik şubesi kayıtlarındaki eksiklik dışı ulaşılamayanları düşmek gerekir.

214 Erdal Yiğit, A.g.m., s. 426.

215 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 182.

216 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 34.

la donatılması gerekiyordu. Çektiği cephane ve malzemeyi yerlerine yetiştirecek, hatta çamurlara batmış motorlu araç ve topları çıkarıp kurtarmayı yine at ve manda başaracaktır.[217] Türk ordusunun hayvan ihtiyacı bir yandan var olan süvari birlikleri için gerekliyken, öte yandan piyade tümenlerindeki topların hayvan gücüyle çekilmesinden doğuyordu. Ayrıca ordu birliklerinin gıda ve cephane ikmalinin hayvanlarla çekilen arabalarla yapılması da önemli ölçüde hayvan gücünü gerektiriyordu. Kullanılan hayvanlar genellikle, at ya da katır oluyordu. Mekkâre olarak katırlar, küçük cins atlar ve merkepler alınıyordu. Yük taşıyıcısı olan mekkârelere binmek yasaktı. Mekkâreler genellikle elverişsiz yollarda birerli kolda yürüyorlar, bir günde 1.000 metre yüksekliğe çıkabiliyorlardı. Atlar genellikle ikiye ayrılıyor. Bunlardan birincisi soğukkanlı atlardır. Bu atlar; iri ve mukavim kemikli, ağır ve toplu vücutlarının yardımıyla büyük ve ağır yükleri yavaş bir yürüyüş kabiliyeti ile çekmeye elverişlidir. Sıcakkanlı atlar ise; çevik ve hızlı yürüyücüdürler. Arap atı soyundandırlar. Süvari birlikleri bu atlardan oluşturulmaktadır. Türkiye birinci türdeki atları bir ölçüde ithal ederken ikinci türdeki atları kendi yetiştirmeye çalışmış, 1931-1936 arasında da atçılığını geliştirme çalışmalarına başlamıştır. Karacabey harasında sahra toplarını çekmek için "Karacabey Nonyüsleri" yetiştirilmeye girişilmiş, Karacabey yarım kan Arap atları orduda subay bineği olarak kullanıma sokulmuştur. Ama her ikisinin de sayısı gereksinmeye göre azdır.

Türkiye'de genelde at neslinin yüksekliği küçük kalmaktadır. Süvari talimnamesinde bir süvari erinin atı için teçhizatıyla beraber olan muayyen ağırlık; 131,480 g olarak gösterilmiştir. Eğer hafif makineli taşıyorsa ağırlık; 154,675 g'dır. İstenilen hizmeti görecek bir atın yüksekliği 1,48 m olmalıdır. Oysa Türkiye'de, tedarik edilebilecek hayvanların üçte ikisinin yüksekliği 1,43 m'yi, göğüs çevresi ise 1,60 m'yi bulmamaktadır. Bir atın hızı yüksekliğiyle, sırtında taşıyabileceği yük ise göğüs genişliğiyle ilişkili olduğundan bu ölçüler süvari birliklerini tatmin etmemektedir. Nakliye hizmetleri talimatnamesine göre arabanın ağırlığı da dahil olmak üzere bir yerli koşum atına 275-300 kg'lık yük isabet etmektedir. 1,40 m yüksekliğinde, 1,58 m göğüs çevresinde ve dakikada 40 kilo/metrelik enerji sarf edebilecek yerli hayvan, orta düzenli bir yolda bu yükü pekâlâ çekebilecektir.

Hayvanla taşımacılığın performansı, yalnız hayvanın çekim gücüne değil aynı zamanda da kullanılan arabaların niteliğine bağlıdır. Türkiye'de genellikle demir şınalı tekerlekli arabalar kullanılmaktadır. Demir tekerleklerde şına dar olduğundan derin çizgiler çizerek toprağı yarar ve bundan dolayı hayvanın arabayı çekmek için sarf ettiği güç artar. Şına tekerlekli arabada, 2,5 tonluk yükün nakli için altı çift ağır koşum atı gerekli olmaktadır.

217 Adil Güray, *Modern Harp Gücünde At Kudretinin Değeri*, Gn. Kur. Bşk. Yayınları, Ankara, 1951.

Oysa pnömatik lastik tekerlekli arabalara koşulan iki hafif breton atı 4-5 tonu kolaylıkla taşıyabilmektedir. Ordunun motorlu araçların çekim gücüne değil, hayvan gücüne dayandırılması akaryakıt gereksinmesini azaltıyordu. Bu, Türkiye için önemliydi. Ama diğer bir yandan ordunun gıda sağlama sorununu artırıyordu. Çünkü hayvanın beslenmesi çok pahalıydı. Clausewitz, hayvan gücünün beslenmesi için insan gücünün beslenmesi için gerekli olandan dört kat daha fazla yükün taşınması gerektiğini söylüyordu. Hayvana yalnız arpa ve yulaf verilirse hazmedilmeden dışarı atılmaktadır. Saman ve kuru otla karışık verilmesi gerekir. Dövülmüş ya da öğütülmüş mısır, nohut, bakla, çavdar ve buğdayla takviye yapılabilir. Yeşil ot ya da ağaç yaprağı yedirilebilmelidir. Günde 15 g tuz verilmelidir. Verilen su 8-12 derecede taze, temiz, kokusuz olmalı ve her hayvan ayrı ayrı kovalardan su içmelidir. Yalak, hastalıkların bulaşmasına neden olmaktadır. Yani anlaşılacağı üzere hayvanların beslenmesi bilgi ve özen istemektedir.

Ordu savaşta kullanacağı hayvanların tümünü barış zamanında bünyesinde tutmamaktadır. Genelde, gerekli hayvan ve arabaların seferberlik sırasında halktan alınması yoluna gidilir. Bu nedenle tüm ülkedeki hayvan ırklarının geliştirilmesi, topyekûn savaşın gereklerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde, ordu için üç yılda bir mükellefiyet saptaması yapılarak hayvan ve araba sayıları tesbit ediliyordu. Türkiye, savaşın arifesinde 18 Ocak 1939 günü çıkarılan 3563 sayılı kanunla; 12 yaşından yukarı atlarla, 15 yaşından yukarı katırların yerlerine yenilerinin tedarikiyle ordudan tasfiyelerini kararlaştırmıştır.

Türkiye'nin donanmasının gücünü artırma girişimleri sürüyor

Dünyada yaşanan gelişmeler üzerine, *Türkiye de donanmasını* güçlendirme arayışına girdi. 1937 yılı sonunda deniz kuvvetleri komutanının İngiltere'ye ziyaretinde yaptığı temaslarda, akıllarda olanın; her bir filosu 35 knot yapabilen 10.000 tonluk ve 8'lik kruvazörler ile refakat muhriplerinden oluşmuş iki filoluk bir donanma olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu filolardan biri Akdeniz'de diğeri ise Karadeniz'de bulunacaktır. Türkiye'nin bu kruvazörleri alış için 1938 yılı başlarında girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır.[218] Ama bu konuda pratik bir adım atılamamıştır. Bu dönemde sadece, ikisi Almanya'da ve ikisi de Türkiye'de yapılan denizaltıların yapımı sürdü.

Tevfik Rüştü Aras'ın anlattığına göre 1937 yılında İnönü'nün de katıldığı, Harp Akademisi'nde düzenlenen bir savaş oyununda, İtalyan donanmasına karşı Türkiye'nin, sahillerini korumak için tek başına donanmasını güç-

---

218 Brock Millman, "The Turkish Armed Forces on The Eve of The Second World War: The British View", s. 49.

lendirmesinin etkili olmayacağı, bunun için hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi ile deniz ve hava kuvvetleri arasında bir işbirliği yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.[219]

Türkiye, hava filosuna Polonya uçaklarını katıyor

Bu gerekliliğin kavranması, Türkiye'nin *hava kuvvetlerini geliştirmeye* verdiği önceliği artırmıştır. Bu nedenle Türkiye, bir yandan Kayseri fabrikasında üretim yaparak, öte yandan da yeni satın almalarla hava kuvvetleri güçlendirilmeye başladı. 1935'te 3 tane Gotha 145A Alman eğitim uçağı alınmıştı. Bunlardan 43 tanesi 1936-1939 arasında Kayseri'deki fabrikada üretildi. Bu uçaklar eskiyen Caudron C59'ların yerine kullanılmaya başladı.[220] Bu dönemde, üç Balkan ülkesiyle birlikte Türkiye de Polonya avcı uçaklarını hava filosuna katmaya başladı. 1936'da PZL-24A'dan 14 tanesi, Polonya'dan gelerek monte edildi. Bunlardan 6 tane de Kayseri'de üretildi. 1937-1939 arasında 44 tane PZL-24C, 1939 yılında 2 PZL-24G uçağı daha üretildi. Böylece Kayseri'de üretilen Polonya uçaklarının toplamı 52'ye ulaşmış oldu. Daha önce de değindiğimiz üzere, 1935 yılında Curtis Hawk III'lere geçilmesi için denemeler yapılmışsa da Hawk II'lerin modernize edilerek yapımının sürdürülmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca 1938-1939 yıllarında 14 adet yeni model Curtiss 35 Hawk II kısmen üretildi. 12 adet Fleet Model 7 eğitim uçağının montajı yapıldı. Böylece bu dönemde Kayseri fabrikasında üretilen toplam *uçak sayısı 107'ye ulaşmıştı.*

Nuri Demirağ'ın girişimi de 1937 ve 1938'de ilk üretimini yapmıştır. Türk Hava Kurumu, 65 planör ve 12 eğitim uçağı ısmarlamıştı. Planörler yapılarak teslim edildi. Eğitim uçakları ise performası sipariş koşullarına uymadığı için kabul edilmedi. Bu, fabrikanın önünü tıkadı. Gelişmesini engelledi. Nuri Demirağ, bir yandan eğitim uçaklarının kabulünü sağlamaya çalışırken öte yandan Nu. D.38 tipi altı kişilik çift motorlu bir yolcu tayyaresi geliştirmeye çalışıyordu.[221]

Türkiye, 1937 yılında, ABD'den 20 Martin 139WT tipi bombardıman uçağı, Almanya'dan 24 Heinkel He111F-1 çağdaş bombardıman uçağı sipariş etti; bunlardan 8'i 1937'de, 6'sı 1938'de teslim edilmiştir. 1936 yılında İngiltere'den 12 Bristol Blenheim Mk.1 bombardıman uçağı sipariş edilmiş; bunlardan ikisi 1937'de geri kalanı da 1938'de teslim edilmiştir.[222] Almanya ile 10 yılda ödenmek üzere 40 milyon marklık askerî malzeme alımı sözleşme-

219 Tevfik Rüştü Aras, "Uçak Fabrikası", *Milliyet*, 10 Mart 1967.

220 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 70.

221 M. Bahattin Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 127.

222 Hakkı Çaşın, *A.g.m.*, s. 132.

si yapılmış; 60 adet Messerschmitdh-109 avcı uçağı, 8 Heinkell-III tipi bombardıman uçağı için anlaşılmıştır. Fakat 1939'da ilişkilerin kesilmesi üzerine bu uçaklar Türkiye'ye teslim edilmemiştir.[223]

Türkiye hava kuvvetlerinin *1938'de, savaşan 215 uçağı vardı;* bunun 59'u avcı, 79'u yeni teslim alınmış bombardıman uçağıydı. Tüm gayretlere karşın, İsmet İnönü'nün 1935'te öngördüğü 500 uçak hedefinin henüz yarısına ulaşılmış bulunuyordu. Ama yine de 1935 yılındaki sayı ikiye katlanmıştı. Uçak sayısının artışı paralelinde 1937 yılında *Kütahya'da, 4'üncü Tayyare Alayı* ve 1938'de *Bursa'da 5'inci Av Alayı* kurulmuştur.[224]

1937 yılı sonunda Türkiye, eğitim için Kurmay Akademisi'ne, hem uçuş deneyimi hem de hava kuvvetleri yönetim deneyimi olan iki İngiliz subayını davet etmişti. İngilizler, Arthur S. Gould Lee ve Stephen McKeever'i özel görevle 1937 Kasımı'nda Türkiye'ye gönderdiklerinde Alman modelinde örgütlenmiş Yıldız Akademisi için bu önemli bir yenilikti. Eski generallerin İngilizler hakkındaki olumsuz düşüncelerine karşın Mareşal Çakmak'ın, dünyadaki en etkili hava gücünün RAF olduğuna ikna olması sonucu bu gelişme gerçekleşmişti.[225]

1938 yılında Türk Hava Kuvvetleri'ni ziyaret eden İngiliz Hava Amirali Elmhirst'un raporunda bildirildiğinde göre "Türkler hava subayı yetiştirme programlarının zayıflığını açıkça belirtmişlerdir." Bunun nedeni uçuş talimine başlamadan beş yıl yerde eğitim yapılmasıdır. Eğitim uçaklarının azlığı böyle bir eğitime neden olmaktadır.[226]

Hava Müdafaa Komutanlığı kuruluyor

Türkiye, yaptığı bu hazırlıkların bir son dakika telaşı içinde yapıldığının bilincindedir. Topyekûn savaş anlayışı içinde savaşın artık yalnız cephelerde değil, cephe gerisinde de süreceğinin farkındadır. Dolayısıyla savaş hazırlığının cephe için yapıldığı kadar, cephe gerisi için de yapılması gerekmektedir. Bu amaçla 1 Haziran 1936 tarihinde çıkarılan 3231 sayılı yasayla *Hava Müdafaa Genel Komutanlığı* kurulmuş ve vazife alanı belirlenmiştir. 1938 yılında da 3502 sayılı Hava Taarruzlarına Karşı Koruma Yasası çıkartılır. Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olan Hava Müdafaa Genel Komutanlığı, ilgili kurumların görüşünü alarak ülkenin tümü için *hava koruma planlarını hazırlayacak,* bunun uygulanmasında halkın, özel ve kamu tüzel kişilerinin sorum-

223 Erdal Yiğit, A.g.m., s. 426.

224 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 77.

225 Arthur S. Gould Lee, *Special Duties*, Sampson Low, Marston & Co, Londra, s. 3-8.

226 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 34.

luluklarını belirleyen talimatları saptayacaktır.[227] 1937 yılında *Gaz Komutanlığı* kurulur. Bütün bunlar bir pasif savunma anlayışının uygulamaya konulması demekti. Çünkü yurdun her tarafına uçaksavarlar koymak hem çok pahalı hem de gereksizdi. Bu nedenle savunmanın pasif savunma önlemleriyle desteklenmesi, çoğu yerde de sadece pasif savunma önlemleriyle yetinilmesi gerekmiştir.[228]

Cephe gerisine ilişkin tüm tehditler havadan gelmiyordu. Ülke içindeki asayişin bozulmaması ve beşinci kol faaliyetlerinin engellenmesi için de önlemler alınması gerekiyordu. 29 Ocak 1938'de Umumi Emniyet ve Asayişe ait İstihbarat ve Çetelerin Tenkili konusunda alınacak önlemlere ilişkin bir talimatname yayınlandı. Bununla tüm ülke mekânında köylere kadar uzanan bir istihbarat ağı oluşturuluyordu.[229]

Ordunun isyanlarla ve manevralarla sınanması sürüyor

Silahlı kuvvetler kendisini yakında çıkması beklenen savaşa hazırlarken pratikteki performansı da[230] bir iç isyanla sınanıyordu. 1937 yılında ordu, yeni bir iç isyanda görev almak durumunda kaldı. 21 Mart 1937'de Tunceli-Erzincan yolu üzerindeki Pah Köprüsü'nün yakılmasıyla *Dersim İsyanı* başlamış oldu. Bu isyan 4. Genel Müfettişlik'in emrine giren birliklerle bastırılacaktı. Mayıs ayında 310 subay, 8.313 er, 411 hafif makineli tüfek, 74 ağır makineli tüfek ve 28 dağ topundan oluşan bir güç toplanmıştı.[231] Hava kuvvetleri de harekâta katılıyordu. İsyancı Seyit Rıza, 12 Eylül'de teslim olduğunda altı aya yakın bir süre geçmiş oluyordu. İsyan yöresinde harekât 22 Ekim'e kadar sürmüştür. Bu sırada Tunceli'de 5.050 silah toplatılmıştır.[232]

Silahlı kuvvetler zor doğa koşullarındaki doğuda harekâtını sürdürürken 17-20 Ağustos 1937 tarihleri arasında *Trakya manevralarını* gerçekleştirmeyi ihmal etmedi. İlk kez askerî ataşeler de (İngiliz, Amerikan, Alman, Macar, Bulgar, Yugoslav, Afgan) manevralara çağrılmıştı. Manevraya göre Türkiye,

---

227 Müslime Şen, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de uygulanan Sivil Savunma Önlemleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 393-403. Rıdvan Tunçman, "Hava Hücumlarına Karşı Korunma Çareleri", *Askerî Fabrikalar Mecmuası*, Sene 6, Aralık 1938, s. 253-261. Şevket İncikaya, "Hava Hücumlarına Karşı Korunma Çareleri Gaz Temizleme", *Askerî Fabrikalar Mecmuası*, Sene 7, Sayı 72, Ocak 1939, s. 18-24.

228 Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, İstanbul, 1938, s. 47.

229 Jandarma Genel Komutanlığı, *Umumi Emniyet ve Asayişe ait İstihbarat, Çetelerin Tenkili Hususunda Alınacak Tedbirlere Dair Talimatname*, Ankara, 1938.

230 Bu yıllarda doğunun durumu ve askerî görevlerin niteliği ve yerine getirilmesinde karşılaşılan zor durumların canlı bir tasviri için bkz. Cemal Madanoğlu, *Anılar*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982.

231 Faik Bulut, *a.g.e.*, s. 230.

232 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 178-179.

Meriç boyunca sarı düşman güçlerinin saldırısına uğramıştır ve çarpışa çarpışa saldırıyı engellemiştir. Durumu stabilize etmiştir. Bu sırada sarı güçlerin Müttefiki olan mavi güçler Karadeniz'in Midye sahillerinden kolordular çıkartarak buradaki küçük güçleri geriye sürerek saldırısını İstanbul'a yöneltmiştir. Kırmızı kuvvetler bir yandan İstanbul'dan getirdiği kuvvetlerle düşman karşısında bir kolorduluk bir güç oluşturarak direnişe geçerken diğer bir yandan Marmara Ereğlisi'ne bir kolordu daha çıkararak bir karşı saldırıyla mavi kuvvetler bozguna uğratılır.[233] Manevrada tanklar, uçaklar, uçaksavarlar kullanılır. Topçuların performansı dikkat çeker. Seçme birliklerle yapılan bu manevra ile Türkiye, dış dünyayı Türk ordusunun performansıyla etkilemek istiyordu.[234] 22 Ağustos 1937'de Birinci Ordu, Saray civarında bir resmigeçit yaptı. Geçide 80.000 kişilik bir güç katıldı. 8 Ekim 1937'de *Ege'de İkinci Ordu manevraları* başladı. Aynı gün Ankara'dan Aydın'a hareket eden Atatürk; 10 Ekim'de Söke, 11 Ekim'de Çamlık bölgesindeki manevraları izleyerek, 12 Ekim'de Ankara'ya dönmüştür. 15 Ekim'de de II. Ordu Germencik Ovası'nda büyük bir resmigeçit yapmıştır.

1937'de Dersim'deki isyan bastırılmasına karşın hükümet, burada yeni bir harekât yapılmasını planladı. Atatürk'ün sağlığının kötüleştiği bir dönem olmasına karşın bu bölgede ciddi bir tedip, temizlik harekâtı yapıldı, yasak bölgeler oluşturuldu. Bu harekât 12 Haziran 1938'de başlatıldı. Gerekli olup olmadığı çok tartışmalı ve Dersimlilerin büyük kayıplarına neden olan bu harekât, sonuna bir manevra eklenerek tamamlanmak istendi. 10 Ağustos'ta başlayan manevralar bu bölgedeki tedibin tamamlanması şeklinde planlanmıştı. Birlikler 24-28 Ağustos'ta resmigeçit için Elazığ'a intikal etti. 31 Ağustos'ta Elazığ'da büyük bir resmigeçit yapıldı. Ama harekât tamamlanamamıştı. Tedip ve tarama 15 Eylül'e kadar uzatıldı. Bunu 8 Eylül'de Gaziantep'te yapılan Güney Manevraları izledi.[235]

Savaş yaklaşırken Türkiye, Dördüncü İkmal Planı'nı hazırlıyor

Bu yıllarda Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve artan tehditler karşısında hazırlanan Üçüncü İkmal Planı, Türk Hükümeti'nce yetersiz görülmeye başlanmıştı. Hükümet hemen, daha yeterli bir silahlı kuvvetler oluşturabilmek için *Dördüncü İkmal Planı*'nı hazırlamaya başladı. Bu amaçla 22 Şubat 1938'de Mareşal Çakmak'ın da katıldığı, Kabine ya da bir başka deyişle Yüksek Müdafaa Heyeti toplantısı yapıldı. Celal Bayar'ın başkanlık yaptığı bu toplantıda 30'dan fazla karar alındı. 23 Şubat 1938'de de başvekil, maliye ve mil-

---

233 *Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*; 7 Gün Neşriyatı, 1937

234 Brock Millman, A.g.m., s. 45.

235 İsmet İnönü, *Defterler*, Faik Bulut, *a.g.e.*, s. 246-272.

li müdafaa vekilleri beraber beş senelik silahlanma programının esaslarını saptadı.[236] 28 Mayıs 1938 tarih ve *3395 sayılı kanuna dayalı* olarak hükümete bu amaçla 125.500.000 liralık harcama yetkisi verildi. Her sene yapılacak ödeme ise 12,5 milyon lirayı geçemeyecekti. Ayrıca Maliye Vekâleti, toplam meblağla ve yıllık harcama meblağları ile sınırlı olmak üzere bono çıkarabilecektir.[237] Hazırlanan plan hemen uygulamaya konuldu. Bu plan, savaş yılları içinde İngiltere'den alınacak kredilerle birlikte önemli ölçüde kuvvetlerin yeniden yapılanmasını belirleyecektir. 1939 yılı başında yıllık 12,5 milyon liralık harcama sınırının yetersiz olduğu anlaşılınca, meclisten 26 Ocak 1939'da geçirilen 3587 sayılı 3395 sayılı kanuna ek yasayla bu sınır; 1939 yılı için 18 milyona, 1940 yılı için 17 milyona yükseltilmiştir. Dördüncü İkmal Planı'nın uygulanma öyküsü bundan sonraki bölümde anlatılacaktır. Bu bölümü kapatırken Cumhuriyet'in on beş yıl içinde silahlı kuvvetlerini geliştirmek için yaptıklarının *genel bir değerlendirmesini* yapmakta yarar var.

On beş yıla baktığımızda açık olarak görülen şudur: Cumhuriyet çok büyük olmasa da güçlü bir ordu kurabilmek için mali olanaklarını olabildiğince zorlamak durumunda kalmıştır. *Esas gerçekleştirmek istediği;* üç temel güç olan kara, deniz ve havada belli bir gelişme düzeyinde bir muharip güç oluşturmanın yanı sıra ve yine belli bir gelişme düzeyinde *askerî sanayi kurmak* olmuştur. Karada Kırıkkale Askerî Kompleksi ile havada Kayseri Uçak Fabrikası başarılmış, denizde kurulmak istenilen Gölcük Sanayi Kompleksi'nde ise biraz geç kalınmıştır. Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki ekonomik gücü düşünülürse, bunların her birinin çok iddialı projeler olduğu görülür. Kurulan bu sanayi komplekslerinin özellikle bir eksiği vardı; hiçbirinde henüz motor üretilememekteydi. Kuşkusuz sanayileşme yolunda ilk adımlarını atan bir ülkede bu kolayca başarılacak bir hedef değildir. Ama savaş başlarken Cumhuriyet'in önderleri için başarılması gereken bir iddia olarak durmaktaydı.

Özel kesimde silah ticareti ve üretimi başlıyor

Önceki bölümde bahsi geçen *projelerin hepsi devlet projesidir.* Bunların devlet eliyle gerçekleştirilmesi sadece gizlilik kaygısına bağlanamaz; özel kesimin kapital birikimi de henüz bu ölçekte yatırımları gerçekleştirebilecek çapta değildir. Denilebilir ki ordunun donatılması için yapılan dış alımlar belli bir kapital birikimine yol açabilir ve bu birikim askerî sanayinin kurulmasında kullanılabilirdi. Nitekim bu askerî ikmal planlarının gerektirdiği dış alımlarda aracılık yapan en az üç kişi hakkında bilgimiz bulunuyor. Bunlardan biri *Selahattin Adil Paşa;* Kurtuluş Savaşı'nın son döneminde Mil-

236 Cemal Kutay, *Celal Bayar*, 4. Cilt, Kenan Basımevi, İstanbul, 1940, s. 1454.

237 *TBMMTD*, I: 56, 27 Mayıs 1940, C. 1, s. 272.

li Müdafaa Vekâleti müsteşarıdır ve ordudan ayrılarak ordunun dış alımlarında aracılık etmiştir. Programların öyküsünü anlatırken sözü geçen Bofors, Nobel-Frodt, Ericsson, Nilsen Viser, Ravoks, Gotha, Heinkel firmalarının mümessilliğini yapmıştır. Bu programların uygulanmasında rolünün büyük olduğu anlaşılmaktadır. Mümessilliklerin sağladığı kapital birikimini bir kablo fabrikası kurmakta kullanmış, Yervant Efendi'yle birlikte 21 Şubat 1929'da bir komandit şirket kurmuştur. İstanbul'da bir anonim şirket kurarak Almanya'dan tezgâhlar getirtmiş ve 1935 yılında Milli Savunma Bakanlığı'nın on bin km telefon kablosu siparişini almış, Ericsson firmasıyla birlikte bu kabloların İstanbul'da üretimini gerçekleştirmiştir.[238] 1938'de Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp döneminde Almanya'dan alınacak uçaklar için kurulan ilişkiler, General Naci Titiz'in bakanlığı döneminde kuşkuyla karşılanır. Yeni bakan, 30 Mart 1939'da Selahattin Adil Paşa'nın alacağı uçak başına 3.000 lira komisyondan vazgeçmesini yoksa uçakları almayacağını söyler. O da bunu bir onur sorunu yaparak Temmuz 1939'da işini kapatıp silah piyasasından çekilmiş ve böylece bu birikim süreci önemli bir sonuç vermeden kesilmiştir. Bu alanda çalıştığını bildiğimiz ikinci kişi *Satvet Lütfi Tozan*'dır. Genellikle Prens Sabahattin'in tilmizi olarak tanınan Satvet Lütfi, bu dönemde ve İkinci Dünya Savaşı sırasında silah ticaretinden önemli kazançlar elde etmiştir. Polonya'dan yapılan alımlarda onun aracı olduğuna ilişkin bilgiler vardır.[239] Ama bu birikimini askerî sanayi yatırımlarına dönüştürmemiştir. Bu alanda çalıştığını bildiğimiz üçüncü kişi ise *Ahmet Emin Yalman*'dır. Amerikan Curtis uçakları, Wright motorları ve Sprerry projektörleri grubu, 1930 yılında Ahmet Emin Yalman'a Türkiye pazarına girmek için temsilcilik verir. Daha önce Kayseri fabrikasının gelişimini görürken sözünü ettiğimiz şekilde, Curtis grubuyla lisans anlaşmaları yapılmıştır. O tarihte Türkiye'deki havacılık piyasasına Fransız firmalarının ve bundan dolayı Breguet uçaklarının hâkim olduğu düşünülürse bir Amerikan firmasının piyasaya sokulması kolay değildir. Ahmet Emin Yalman bu başarıyı, Fransız uçaklarına aracılık yapan Yılmazlar ve Cudiler firmalarını kendi şirketine ortak alarak sağlamıştır.[240]

Türkiye'de silah alımında aracılık yapanların, dünya piyasasında da oldukça etkili oldukları, İkinci Dünya Savaşı arifesinde ortaya çıkan *Ekrem König* olayında açıklık kazanmıştır. König, Türkiye'nin milli müdafaa ve hariciye vekillerinin imzalarını ve mühürlerini taklit ederek ve bu vekâletlerden bazı destekler de sağlayarak, Türkiye adına Kanada'ya uçak sipariş eder ve bu uçakları İspanya iç savaşı sırasında Cumhuriyetçilere satar. Bu sah-

238 Selahattin Adil (Paşa), *a.g.e.*, s. 473.

239 Cemal Kutay, *Belgrad'ı Kurtaran Türk*, Cemal Kutay Kitaplığı, İstanbul, 1979.

240 Fatih M. Dervişoğlu, *a.g.e.*, s. 112-113.

tekârlık 1938 yılı ortalarına doğru açığa çıkar. Ekrem König'in adı Havuz-Yavuz Davası'nda da geçmiştir. Bir ölçüde Türkiye'nin örtülü faaliyetleriyle de ilgili olan König'e 1938 Haziranı'na kadar Dahiliye Vekâleti Tahsisatı Mesturesinden para veriliyordu. Bu yolsuzluk konusundaki yargı süreci sırasında bir başka silah tüccarının kimliği de açığa çıkmıştır. Çek Skoda fabrikalarının temsilcisi *Fuat Baban*'ın da silah ticaretinde aktif olduğu anlaşılır. 21.000.000 liralık bir silah siparişi için 200.000 lira rüşvet verdiği iddia edilir. König olayı sonrasında Başvekil İnönü, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'in istifasını istemiştir. 17 Ocak 1939'da soruşturmanın selametle yürütülebilmesi için Özalp istifa eder. Yerine Bursa Milletvekili General Naci Tınaz atanır.[241]

Bu yıllarda askerî mühimmat üretimi bakımından tek önemli özel girişimci *Nuri Killigil Paşa'dır*. Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Paşa, Almanlarla ilişki içindedir ve Türkiye'ye döndükten sonra silah ticareti yapmıştır. Ticarette sağladığı kapital birikimiyle 1938 yılında kok kömürü üreten bir şirketi satın alarak, bu şirketi "madeni eşya fabrikasına" dönüştürür. Zeytinburnu'ndaki bu fabrikada matara, demir çubuk, gaz maskesi ve mermi yapacaktır. 1941 yılında fabrikaya yeni motorlu tezgâhlar getirir. 1945 yılında fabrikayı Sütlüce'ye taşır. Burada Brand havanları, havan topları, mermi, tabanca üretir. Ürettiklerini Milli Savunma Bakanlığı'na satmaktadır.[242] Türkiye koşullarında ihmal edilemeyecek düzeyde üretim yaptığı bilinmektedir.[243] Bu girişimlere daha önce sözünü ettiğimiz *Nuri Demirağ'ın* havacılık girişimlerini de eklemek gerekir.[244]

Milletler Cemiyeti'nin ortaya koyduğu; savaş malzemesinin üretimininin denetim altına alınması hususu uyarınca Bakanlar Kurulu, 7 Kasım 1938'de Tükiye'de Harp Silah ve Mühimmatı Yapan Hususi Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında bir kanun taslağını TBMM'ye sunmuştur. Buna göre hangi harp sanayi müesseselerinin üretim yapmasına izin verileceği her yıl Bakanlar Kurulu kararıyla saptanacaktır. Yeni kurulacak müesseselerin nerede ve hangi nitelikte yapılacağı da MMV'nin iznine tabi olacaktır. Ayrıca söz konusu fabrikaların üretimlerinin yurt dışına çıkarılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilecektir. Bu taslak 3 Ocak 1940'ta yasalaşmıştır.[245]

---

241 Bu konuda ayrıntılar için bkz. Cemil Koçak, *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 395-407.

242 Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, UM: AG Yayınları, Ankara, 1996, s. 12.

243 2 Mart 1949'da Sütlüce'deki silah fabrikasındaki kimyahanede çıkan bir patlama sonrasında yanmıştır. Nuri Killigil de hayatını bu patlama sırasında kaybetmiştir. *Cumhuriyet*, 3 Mart 1949.

244 Fatih M. Dervişoğlu, *Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*, Ötüken Yayınları, Ocak 2007, s. 90-112.

245 *TBMMTD*, İ: 19 29/12/1939, C. 1, s. 151-154.

Bütün bu gayretleri ve bilgileri bir araya getirdiğimizde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı arifesinde, Birinci Dünya Savaşı'na girerkenki durumuna göre daha hazırlıklı olduğu söylenebilir. Ama gösterilen bu çabaların anlatımı yanlış bir kanıya yol açmamalıdır. Gerçekte ordunun malzeme ve teçhizatı ve bunları üretebilme kapasitesi, sanayi temeli bir savaşa girmek için çok yetersizdir; *savaş içinde ayakta kalabilmesi için savaş sanayisi gelişmiş ülkelerin ciddi desteklerine muhtaçtır.*

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI VE SİLAHLI KUVVETLERİNİN GELİŞİMİ

1. SAVAŞAN ÜLKELERİN STRATEJİLERİ VE DIŞ POLİTİKALARINDAKİ GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

1 Eylül 1939'da Alman ordusunun Polonya'ya girmesi, 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle ve böylece İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla "savaş", her şeyin önüne geçmişti. Savaşın, savaşa hazırlık döneminde toplumun yapılanmasına etkisi ile savaş başladıktan sonraki etkisi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Savaş başladıktan sonra, savaşın talepleri en güçlü belirleyici durumundadır. Savaşın tarafları için artık sorun, bir varolma sorunudur. Bu noktadan sonra Charles Tilly'nin çok ünlenmiş *"devletler savaşları yapar, savaşlar devletleri yapar"* saptaması geçerlik kazanmaktadır.

Böyle uzun soluklu ve dünyanın önemli bir kısmının katılmak durumunda kaldığı bir dünya savaşının nihai sonucunu, cephelerdeki savaştan çok ekonomik güçlerin belirlediği söylenebilir. Ama başarılı savaş doktrinlerinin, ekonomik güç farklılıklarının ortaya çıkardığı dezavantajları belli ölçüde ortadan kaldırabildiği, uzun dönemde başarıyı getiremese bile kısa erimde önemli başarılar sağlayabileceğini unutmamak gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'nın büyük güçlerinin savaş kapasiteleri nasıl farklılaşıyordu

Savaşın başlangıcında, ülkelerin neden ve ne tür askerî stratejiler seçtiğini anlamlandırabilmek için savaşın taraflarının ekonomik güçlerinin ve as-

kerî malzeme üretim kapasitelerinin ne olduğunun kısa bir değerlendirmesini yapalım.

Savaşın başlatıcıları Mihver ülkeleriydi. Mihver, ilk olarak 1936'da Almanya ile İtalya arasında imzalanan Mihver bağdaşması ile oluşmaya başlamıştı. Aynı yıl Almanya ve Japonya arasında bir Anti-Komintern Pakt imzalanmıştı. 1937 yılında bu pakta İtalya'nın da katılmasıyla Mihver gerçekleşmiş oldu. Bu aynı zamanda faşist cephenin oluşması demekti. Mihver'i oluşturan Japonya, İtalya ve nihayet Almanya'dan her biri 1931 yılından itibaren ayrı ayrı Asya, Afrika ve Avrupa'da birçok işgal hareketine girişmişti. Faşizm konusunda dünya deneyimi, birikmişti. Faşizmin savaş anlamına geldiği açıklık kazanmıştı. Mihver güçlerinin her biri, 1937 yılı sonrasında da kendi etki alanı saydığı bölgelerde genişlemeci saldırgan politikalar izlemeyi sürdürdüler.[1] Bu nedenle değerlendirmemizi Mihver ülkelerinden başlayarak yapmaya çalışalım; savaşı arayanlar onlardır.

Almanya'nın durumu

Almanya, Hitler'in iktidara gelmesinden itibaren, Versay Antlaşması'nın kendine getirdiği sınırlamaları aşmak için çalışmalara girişmişti. 1933 yılında bir "Devlet Savunma Bakanlığı Kurulu" kurulmuştu. Kurulda *Führer*'in bir temsilcisi ile birlikte içişleri, ekonomi bakanları ve genelkurmay başkanı bulunuyordu. Kurulun emrinde bulunan kurullardan en önemlisi "Harp Ekonomisi İdare Kurulu'ydu".[2] Ayrıca silahlı kuvvetlerini büyüterek bir savaş hazırlığı içine girmişti. 1933'te 7 tümen olan ordusunu, 1935'te zorunlu askerlik uygulamasını yürürlüğe koyarak 36 tümene çıkartmıştı. 1938'e gelindiğinde 71 tümeni, savaş başladığında ise 101 tümeni bulunuyordu. Savaş hazırlığında özellikle hava kuvvetleri Luftwaffe'ye önem verilmişti. 1933 yılında 26 olan filo sayısı, savaş başladığında 302'ye yükselmişti; 1932'de yılda sadece 36 uçak üretirken, bu sayıyı 1936'da 5.112'ye, savaşın başladığı 1939 yılında ise 8.295'e yükseltmişti. Savaş başladığında 4.000 cephe hattı uçağı bulunuyordu. Almanya bu süreçte hava kuvvetlerinin yanı sıra donanmasını da geliştiriyordu. Planlarını 1940'lı yılların ortalarında İngiliz donanmasıyla boy ölçüşebilecek bir düzeye gelecek şekilde yapmıştı. Ama deniz kuvvetleri, Mareşal Göring'in hava kuvvetlerine sağladığı türden bir siyasal desteğe sahip değildi. Savaş çıktığında bu program henüz tamamlanmamıştı, yeterli savaş gemisine sahip değildi. İngiltere'nin ticaretini bloke etmede kullanılacak denizaltıların sayısı bile planlanana göre düşüktü. Ama yine de ge-

---

1 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 196-197.

2 Muzaffer Erendil, *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, T.C. Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 43.

liştirdikleri *enigma* şifrelerinin üstünlüğüne dayanarak İngiltere'nin ticaretini bloke edebileceklerini düşünüyorlardı.[3] Deniz kuvvetlerinin zaafı, sadece gemi sayısının azlığından ileri gelmiyordu. Aynı zamanda deniz kuvvetleriyle hava kuvvetleri arasında gerekli olan tamamlayıcılık sağlanamamıştı. Deniz kuvvetleri yeterli hava desteği olmadan savaşmak durumunda kalacaktı.[4] Bütün bu hazırlık sürecinin genel özelliği saptanmak istenirse *saldırı silahlarına öncelik verildiği* söylenebilir; bunun kara kuvvetleri açısından anlamı ise *ağır tank ve ağır topçu öncelikli bir silahlanmaydı.*[5]

Göring.

Almanya'nın savaşa hazırlanması için sadece ordusunu güçlü silahlarla donatması ve bunu sürdürebilecek silah üretim kapasitesini geliştirmesi yeterli değildi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgelerini kaybetmiş olan Almanya'nın savaş öncesinde *büyük hammadde stokları yapması* gerekiyordu. Alman ekonomisi ise böyle bir yükü taşıyacak güçte değildi. Gerçi Hitler'in bir silahlanma programı yürütmeye başlaması 1932 yılındaki işsizlik sorununun çözülmesini sağlamıştı. Ama Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatları ve genel olarak dünyada çöken dış ticaret, altın ve döviz rezervlerini de tüketmişti. Almanya, dünyanın altın ve döviz rezervlerinin ancak yüzde 1'ine sahipti. Dünya rezervinin yüzde 54'üne ABD, yüzde 11'ine İngiltere, yüzde 11'ine de Fransa sahipti. Bu durumda da Almanya sadece takas mekanizmasına dayanarak gerekli stokları oluşturmak durumundaydı, bunda da zorlanıyordu. 1937 yılında Almanya'nın milli geliri 17 milyar dolardı, bunun yüzde 23,5 gibi çok yüksek bir oranını savunma harcamalarına ayırıyordu. Bu orana 1934-35 yılının yüzde 4'ünden gelerek yükselmişti.

Almanya, diğer Avrupa ülkelerinden daha önce silahlanmaya başlayarak

3 Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1990, s. 356-359.

4 Afif Büyüktuğrul, *İkinci Dünya Harbinde Deniz Harb Sanatı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1964, s. 19.

5 B.H. Liddell Hart, *Avrupa'nın Savunması*, Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti Yayınları, Ankara, 1954, s. 253.

Akbaba, *sayı 282, 1 Haziran 1939.*

1939 yılına gelindiğinde, savaş hazırlığına geç başlayan ülkelere göre önemli bir üstünlük elde etmişti. Bu diğer ülkelerin, savaş malzeme ve araçlarının üretimine verdikleri önemi artırmalarıyla belli bir süre içinde kapanacak bir üstünlüktü. Bu nedenle Almanya bu üstünlüğü hemen değerlendirmeyi düşünmeye başladı. Almanya, *savaş planlarını 1940'lı yılların ortalarında savaşa gireceğini* düşünerek hazırlamıştı. Oysa elde edilen geçici üstünlüğün büyüklüğü, savaşı erken başlatmanın, aynı zamanda hazırlığı kısaltmanın yollarından biri olarak görülmesine yol açtı.

Savaş arifesinde *Almanya sürekli genişleyerek savaşa hazırlığını kolaylaştırıyordu* denilebilir. Avusturya ile birleşmesi yalnızca beş yeni tümen, bir miktar demir cevheri, petrol alanları ve epey gelişmiş bir metal sanayisi değil, aynı zamanda 200 milyon dolarlık bir altın ve döviz rezervi getirmişti. Çekoslovakya'nın işgaliyle, büyük metal ve hammadde stokları sağlandı. Döviz varlıkları ele geçti. Gelişmiş bir silah sanayi devralındı. Bu sanayi Balkan ülkelerinden önemli döviz geliri sağlayacak bir kapasiteye sahipti. Bunların dışında belli bir büyüklükte bir ordu ele geçmişti. *Bu genişlemeler sonucu Almanya'nın nüfusu 60 milyondan 88 milyona, toprağı da 470.082 km^{2}den, 764.046 km^{2}ye* yükselmişti.

Almanya'nın Polonya'ya saldırısı bu tür genişleyerek savaşa hazırlanma stratejisinin yeni bir uygulaması olarak görülebilir. Polonya'nın Almanya ve Rusya tarafından bölüşülmesi hem yeni kaynak sağlayacak hem de Sovyetler'den sağlanacak stratejik malzeme akımını kolaylaştıracaktı. Almanya, Polonya'ya saldırırken İngiltere ve Fransa'nın diğer genişlemelerde olduğu gibi sessiz kalacağını düşünüyordu. Nitekim İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano, hatıratında, Von Ribentrop'un kendisiyle İngiltere ve Fransa'nın tarafsız kalacağına ilişkin olarak bahse girdiğini anlatmaktadır.[6] Nazilerin bu beklentisi gerçekleşmedi. Polonya'nın işgali 1 Eylül 1939 şafağında başladı. İngiltere

6 Kont Ciano, *Kont Ciano'nun Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1946, s. 9-10.

savaş ilanını, Fransa'nın erteleme isteği doğrultusunda 3 Eylül öğleyin saat 12'ye kadar geciktirdi. Saat 17'de de Fransa savaş ilan ettiğini açıkladı.[7] İngiltere ve Fransa eylemli olarak hemen Polonya'nın yardımına koşamasalar da savaş ilan etmişlerdi. Böylece işgalle savaş gücünü artırma stratejisinin sınırları olabileceğinin ilk işaretlerini vermişlerdi.[8]

Savaş başladığında Almanya'nın tek üstünlüğü savaş hazırlığına önceden başlamış olması değildi. Aynı zamanda geliştirdiği yeni savaş doktrini de savaş meydanında sonuç alma bakımından üstünlük taşıyor, ümit doğuruyordu. Geliştirilen doktrin; "*Yıldırım Savaşı (Blitzkrieg)*" Doktrini'ydi. Bu doktrin üç ilkeye dayanıyordu: Bunlardan birincisi savaş hazırlığında bir ön almak, ikincisi üstün mekanize güçlerle saldırmak, üçüncüsü düşmanın savaş güçlerini seferber etmesine olanak vermeden kesin sonucu alarak onu savaş dışı bırakmaktı.[9] Doktrin, diğer büyük güçlere göre ekonomik gücü zayıf olan ülkelere uygun bir stratejiyi oluşturuyordu. Bu doktrinin en kritik öğesi ilkelerden de anlaşılacağı üzere kısa zaman içinde sonuç almaktır; sonuç kısa sürede alınamayıp savaş uzadığında başarısızlık olasılığı yükselecektir.

İtalya'nın durumu

Mihver'i oluşturan devletlerin ikincisi olan İtalya, Mussolini'nin önderliğinde sesi en çok çıkan ülke olmasına karşın hem ekonomik hem de askerî bakımdan *büyük güçlerin en zayıf olanıydı.* 1937 yılında milli geliri 6 milyar dolardı. Bu gelirinin yüzde 14,5 gibi yüksek bir oranını milli savunmaya harcıyordu. İtalya'nın, Habeşistan'ı işgali ve İspanya İç Savaşı'na aktif olarak katılımı, köy tarımını ve küçük üreticiliği korumak için yaptığı harcamalar sanayi temelini geliştirmek için yatırım yapmasını engellemişti.[10] 1930'lu yılların ikinci yarısında İtalya'nın günlük ihtiyaçlarını karşılamak için bile yeterli dövizi yoktu. İki savaş arasında yıllık milli gelir artışı ise yüzde 1 düzeyinde kalmıştı. Bu performans düşüklüğü İtalya'yı Mihver ülkeleri arasında ikinci sınıfa düşürmüştü. İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano bu durumu hatıratında; "*Biz İtalyanlar, Almanlardan daima köle muamelesi görmüşüzdür.* Herhangi bir mesele hakkında hiçbir zaman fikrimiz sorulmamıştır. Almanların Sovyetler'e karşı harbe başladıklarından, ben ancak yarım saat sonra haberdar edilmiştim" diye anlatmaktadır.[11]

---

7 R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, Dost Yayınları, Ankara, 2005, s. 29.

8 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 360-362.

9 Kurmay Yarbay Seyfi Kurtberk; *Milletin Harbe Hazırlanması*, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1946.

10 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 345.

11 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 10.

Savaşa yaklaşıldığında, İtalya'nın iki savaş arasında silahlanmaya yaptığı yatırımların büyük ölçüde teknolojik olarak aşılmış modellere yapıldığı açık hale gelmişti. İtalyanların ana muhabere tankı 3,5 tonluk iki makineli tüfeği olan Fiat L3'tü. Bunlara alay edercesine *"pudra kutusu"* deniliyordu. Oysa Fransız ve Alman tankları 20 tona yakındı. İtalya diğer ülkelerin tanklarıyla savaşabilecek 15 tonluk tankların üretimine 1940 yılında geçmeyi planlıyordu. Bu üretime ancak 1943 yılında geçebildi. Motorlu araçları, İtalya'nın savaştaki başlıca hedefi olan Libya'nın çöl koşullarında çalışmaya uygun değildi.[12] 1930'ların ortasında savaş uçaklarında önemli bir dönüşüm yaşanmıştı. Avcı uçakları, saatte 200 km hız yapan, hafif silahlarla donatılmış, bez kaplı uçak olmaktan çıkıp; saatte 400 km hız yapan, ağır makinelileri, topları olan, pilot yeri zırhla korunmuş, yakıt tankları delinmez, tek yüzeyli duralüminyum uçaklara dönüşmüştü. İtalya, filosunu henüz yeni nesil uçaklara dönüştürememişti. Fiat CR 42 çift yüzeyli uçakları İngiliz ve Amerikan uçakları yanında yetersiz kalıyordu. İtalya hava kuvvetlerinin 8.500 uçağı olduğu iddia ediliyordu. Oysa yeni nesilden 454 bombardıman ve 129 avcı uçağı vardı. Donanmasına ise diğer kuvvetlere göre daha çok yatırım yapmıştı; savaşın başlangıcında 113 denizaltısı bulunuyordu. Daha önceki bölümde üzerinde durduğumuz üzere bu denizatlıların faaliyeti Nyon Konferansı'nın toplanmasına neden olmuştu. Bu denizaltıların da devrinin geçmiş olduğu kısa sürede anlaşıldı.[13] Ayrıca İtalyan genelkurmayında yaygın olan; *İtalya bir uçak gemisidir; inanışı, deniz kuvvetlerini uçak gemisiz bırakmıştı.* Bu da donanmayı hava desteğinden mahrum olarak savaşmak durumuna sokmuştu.[14]

Savaşa hazır olmak bakımından İtalya'nın en yetersiz kaldığı konu ise *yeterli hammadde stoklarının bulunmamasıydı.* İtalya, kaynakları zengin bir ülke değildi ve döviz sıkıntısı yeterli stok yapılmasını engellemişti. Savaş koşullarında Akdeniz, İngiliz deniz kuvvetlerince denetlendiği için deniz yoluyla gerekli maddeleri sağlaması olanağı da yoktu. Bu bakımdan Almanya'ya bir ek yük getirecekti. Savaş kapıya geldiğinde, önceki yıllarda bütçesinin büyük kısmını silahlanmaya ayırmış olmasına rağmen ordusunu yeterince güçlü hale getirememişti. Savaşa girdiğinde çok önemli lojistik problemlerle karşılaşacaktı. Kara gücünün gerçekteki tümen sayısı siyasal söylentilerle dünyaya yayılandan yani 145'ten oldukça uzaktı. Ayrıca bunlar motorize değildi.[15] İtalyan generali Favagrossa'nın yazdığına göre; *İtalyan komuta kademesi ve dışişleri bakanı, ordunun yetersizliğini bilmekte* ve Mussolini'ye savaşa

12 Carlo Favagrossa, *Harbi Neden Kaybettik*, Gnkur. Bşk. Yayınları, Ankara, 1952, s. 202-204.

13 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 343-350.

14 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 23.

15 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 22.

katılmaması konusunda telkinde bulunmaktaydı. Savaş çıktığında Mussolini de savaşa girmek istemiyordu.[16]

Japonya'nın durumu

Mihver'i oluşturan ülkelerden üçüncüsü *Japonya'ydı.* Japonya Birinci Dünya Savaşı'ndan sanayisini ve ticaret filosunu güçlendirerek çıkmıştı. 1930'lara gelirken milli geliri yılda yüzde 7,2 hızla büyüyordu. Ancak büyük ekonomik buhran Japon ekonomisini de büyük ölçüde etkilemişti. 1930'da Japonya'nın nüfusunun halen yarısı tarım alanındaydı. Ordu mensuplarının çoğu kırsal kökenliydi ve ekonomik bunalımın kırsal kesimde yarattığı sıkıntılara karşı çok duyarlıydı. Çözümü daha güçlü ve yayılmacı politikalarda görüyorlardı. Japonya, var olan bazı haklarından da yararlanarak Mançurya'yı denetimi altına aldı. Milletler Cemiyeti'nin kınamaları Japon işgalini ortadan kaldırmaya değil, Japonya'nın cemiyetten çekilmesine yol açtı. 1931'de Japonya parasını altın esaslı olmaktan çıkarınca yen yaklaşık olarak yüzde 40 değer kaybetti. Bunun üzerine ihracatı canlanarak ekonominin gelişmesini yeniden hızlandırdı. 1938'de yönetim harcamaları 1931 düzeyinin üç misline, askerî harcamaları ise 12 misline yükselmiş bulunuyordu.[17]

Ekonomik gelişmenin hızlanmasına karşın *Japon Adaları'nın doğal kaynakları sınırlıydı.* Hemen hemen her türlü hammadde üretimi bakımından dışa bağlıydı. 70 milyonluk nüfusu beslemek için yeterli toprağa sahip değildi. *Bu açıkları kapatmak için ana kıtada denetlediği toprağı artırmak istiyordu.* Nitekim 1933 yılında Çin'deki Jehol Eyaleti'ni alarak yayılmacılığını sürdürdü. 1937'de Çin'deki denetimini genişletmek için savaş başlattı. *1938'de de hemen hemen tüm Çin limanlarını denetim altına aldı.*

Japonya ordu ve donanması, 1936 yılından itibaren nihai bir dünya savaşına olan hazırlıklarının hızını yükseltti. Hem ordu hem donanma hem de hava kuvvetleri iyi eğitimliydiler, çok sayıda usta pilotları, görevlerine son derece bağlı mürettebatları vardı. Savaş öncesinde Japon ordusu 1 milyondan fazla askere ve yetişmiş 2 milyon yedek desteğine sahipti. 1937'de 24 tümeni vardı. 1941'e gelindiğinde ise gücünü 51 aktif tümene yükseltecekti. Tankları açısından güçlü değildi. Ama seyyar topçuları iyiydi. Nehir geçme, amfibik çıkarmalar açısından iyi eğitimliydiler. Ayrıca *gelişmiş bir hava kuvveti oluşturmuşlardı.* 1937'deki 54 hava filosunu, 1941'de 133 hava filosuna yükseltmişti. Savaş başladığında ise 2.000 ilk hat uçağı bulunuyordu. Uçaklarının kapasitesi yüksekti. Zero avcı uçakları Avrupa'daki en iyi uçaklarla eşdeğer kapasiteye sahipti. Japonya'nın silahlı kuvvetlerine güveninin arttığı bu

16 Carlo Favagrossa, *a.g.e.*, s. 7-12.

17 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 84-86.

dönemde, kapasitesinin gerçek sınırlarının ne olduğunu 1939 yılı Mayıs ve Ağustos aylarında Sovyetler'le girdiği sınır çatışmalarında görmüştü. Sovyet ordusunun silahlarının üstünlüğü onlar için sürpriz oldu. İlerideki planlarını Sovyetler Birliği ile çatışmayacak yönde geliştirdiler.[18] Savaş başladığında *Japonların en zayıf yanı ise ticaret filosuydu.* 6.000.000 tonluk ticaret filosu savaşın başında ancak gereksinmeyi karşılayabilecek bir büyüklükteydi. Ama savaş kayıplarını karşılayacak bir üretim programına sahip değildi.[19]

Çin'deki operasyonlar bir tarafa bırakılırsa, Japonya'nın Pasifik'te yapacağı harekâtların hepsi amfibik olacaktı. Bunun için ABD donanması karşısında aktif bir savunma yapacak güçlü bir donanmaya gereksinme duyuyordu. Japon donanmasının komutanı *Yamamato, uçak gemilerinin deniz savaşlarındaki önemini en erken kavrayan amiraldi.* Yamamato, uçak gemilerini esas vurucu güç olarak görüyor, muharebe gemilerini sadece uçak gemilerini koruma aracı olarak düşünüyordu. Bu nedenle Japonya, ABD'den daha çok uçak gemisi yaptı. Kara ordusunun ve deniz kuvvetlerinin ayrı ayrı hava kuvvetleri bulunuyordu. Adalarda bulunan hava meydanlarındaki uçaklar da büyük amiralin emrindeydi. 1936 yılından savaşa girinceye kadar 230 gemiden oluşan bir donanma oluşturmuştu. Eklemek gerekir ki bu gemilerin *radar teknolojisine sahip olmamaları* savaşta en önemli dezavantajlarını oluşturacaktı.[20]

1937'nin sonlarına gelindiğinde Çin'de 700.000'i aşkın Japon askeri bulunuyordu. Bu sayı sürekli arttı ve Çinlilerden oluşan, Japon subaylarının denetiminde 100.000 ya da 150.000 kişilik bir Mançuko ordusu da oluşturmuştu ama Çinlileri teslim olmak zorunda bırakacak kati sonucu alamamıştı. Çin'deki savaş Japonya'ya günde 5 milyon dolar harcama yapmasına neden olan büyük bir yük getiriyordu. Bu yüksek harcamalar Japonya'nın dış borçlanmasına ve yüksek dış borç birikimine neden olmuştu. Ama Japon ordusunun *iyi bir savaş deneyimi biriktirmesini* de sağlamıştı.[21]

İç bütünlüğü bulunmayan Mihver

İkinci Dünya Savaşı başladığında bu *üç Mihver gücü* yıldırım savaşı doktrinine uygun olarak savaşa hazırlanmakta ön almışlardı. Bu önemli bir geçici üstünlük sağlamıştı. Ama bu üstünlüğün olduğu dönemde bile önemli zaafları vardı. *Zaafların* en başta geleni bu üç gücün arasında belli bir *eşgüdümün bulunmayışıydı.* Her ülke büyük ölçüde kendi başına hareket ediyordu. Ay-

---

18 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 351-354.

19 (Yazarı belirtilmemiş), *Japonya ile Harp*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1953, s. 6.

20 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 27

21 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 354.

rıca Japonya, diğer iki güçten çok uzakta bulunuyordu. Bunun dışında Almanya ile İtalya arasındaki ilişkide karşılıklı güvensizlik bulunuyordu. İtalyanlar, Almanya'nın âdeta emretmeye varan tavırlarından rahatsızdılar. Almanya ise İtalya'nın savaş sırasında kendisine bir yük olabileceğinden çekiniyordu. Mihver'in temel zafiyeti: Almanya'nın kısa erimde nihai sonuç alınabileceğine ilişkin inancıydı. Bu beklenti, kendi gücü ve karşısındaki güçlerin, özellikle Rus silahlı kuvvetlerinin nitelikleri konusundaki yanlış değerlendirmelerden kaynaklanıyordu. Aynı tür yanlış değerlendirmeleri özellikle ABD güçleri konusunda Japonya da yapıyordu.

İngiltere'nin durumu

Mihver oluşurken onun karşısında olduğu açıkça belli olan iki devlet vardı. Bunlar İngiltere ve Fransa'ydı. *İngiltere*, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasındaydı. Ama savaş sonrasında ekonomisini yeni koşullara uydurmakta çok başarılı olamamıştı. Bir yandan imparatorluğun dominyonlarından gelen siyasal talepler, öte yandan yaşanan dünya ekonomik krizi İngiltere'nin güç kaybına neden oluyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında özerk dominyonların zorlamasıyla 1926'da açıklanan Balfour Bildirisi ve 1931'de çıkarılan Westminister Yasası'yla önemli dominyonlar büyük ölçüde bağımsız hale gelmişlerdi.

29 Krizi ile beraber İngiltere, iki geleneksel politikasından uzaklaşmak durumunda kaldı. Bunlardan birincisi serbest ticaret politikasından uzaklaşmasıydı; 1930 Ocakı'nda Keynes'in başkanlığında kurulan komisyon, ihracata prim verilmesini ve gümrük duvarlarının kaldırılmasını önerdi. İkincisi ise para alanındaydı; 21 Eylül 1931'de İngiltere, parasının altın standartlı olmasından vazgeçip değerini yüzde 30 düşürerek ihracatını artırmaya, ithalatını azaltmaya çalıştı. 1932 yılında, Ottowa Konferansı'nda dominyonları bir araya getirerek hiç olmazsa imparatorluk içinde ticari dolaşımı kolaylaştırmaya çalıştı.[22] İngiltere'nin krizden çıkması kolay olmadı. 1933'te gemi yapımı savaş öncesinin yüzde 7'sine kadar düşmüştü. Ekonomi, 1934 sonrasında yavaş yavaş toparlanmaya başladı. Eski sanayilerin bir kısmı yok olurken uçak, otomobil, kimya ve elektrikli araçlar sanayileri gelişmeye başlamıştı.

İngiltere, hâlâ dünyanın ABD, SSCB ve Almanya'dan sonra dördüncü büyük sanayi gücüydü ve stratejik açıdan pek çok üstünlüğe sahipti, ama kendi konumunu da Birinci Dünya Savaşı öncesine göre daha az güvenli görüyordu. 1933'te kamu harcamalarının yüzde 46,6'sı sosyal hizmetlere ayrılır-

---

22 İlhan Tekeli Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ, Ankara, 1982, s. 304-315; İlhan Tekeli Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara, 1977, s. 17

ken, silahlı kuvvetlere yüzde 10,5'i ayrılıyordu. İngiltere'nin tehlikeyi sezmesi, İtalya'nın Habeşistan'ı alması ve Alman hava gücü Luftwaffe'nin yükselmesiyle oldu. 1936'dan sonra savunma harcamaları artmaya başladı. Ama yine de harcamaların miktarı Almanya'nın üçte biri kadardı. İngiltere harcamalarını artırmakta zorlanıyordu. Çünkü ABD'nin çıkardığı tarafsızlık yasası İngiltere'ye, bu amaçla ABD'den borçlanma yolunu tıkamıştı. Yine de harcamalarını 1937'de GSMH'nın yüzde 5,5'ine, 1938'de yüzde 8,5'ine, 1939'da da yüzde 12,5'ine yükseltebilmiştir.

Silah harcamalarına ayrılan pay arttıkça *sanayi donanımlarının ve mühendislerin yetersizlikleri de* ortaya çıkıyordu. Silah üretimi için gün geçtikçe İsveç'e, ABD'ye daha çok sipariş vermek gereğini duymaya başladılar. 1933 yılında yılda 633 uçak üreten İngiltere uçak üretimini 1935'te 1.140'a, 1938'de 2.827'ye, 1939'da 7.940'a çıkardı.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sonrasında halkı için askerî mükellefiyet usulünü kaldırarak gönüllü askerlik yaklaşımını benimsemişti. Böyle bir sistemle topyekûn bir savaş yürütülmesi olanaksızdı. İngiliz başbakanı 26 Nisan 1939'da genel askerî mükellefiyet usulüne geçildiğini ilan etti. İngiltere gecikerek de olsa savaşa hazırlık bakımından önemli bir adım atmıştı.[23]

İngiltere'nin savaşa hazırlanırken önemli bir dezavantajı, gerek İngiliz halkının, gerek artık büyük ölçüde bağımsızlaşmış Avustralya, Güney Afrika, İrlanda, Kanada gibi dominyonların halklarının savaşa katılmadaki isteksizliğiydi. Ayrıca Birleşik Krallık'ın bir imparatorluk olarak gerçekleştirmek istediği savunma işlevlerinin İngiltere'nin ekonomik kapasitesiyle uyumlu olmayışı, savaşa hazırlıkta izlenecek yaklaşımın berraklaşmasını engelliyordu. İngiltere, temelde bir deniz gücüydü. İngiltere'nin varlığını sürdürebilmesi için öncelikle Almanların, İngiltere adası etrafında bir kuşatma oluşturmasını engellemesi gerekiyordu. Bunun için ilk olarak okyanuslarda korsan faaliyet yürüten Alman kruvazörlerinin, denizaltı ve uçaklarının bu faaliyetlerini engellemek istiyordu. İkinci olarak Akdeniz'de donanmasının egemenliğini korumak, üçüncü olarak da Amerika'yla işbilirliği içinde Uzakdoğu'daki konumunu sürdürmek arayışı içindeydi.[24] Ayrıca İngiliz ordusunun ve RAF'ın Hindistan'da, Irak'ta, Mısır'da, Filistin'de ve sömürgelerinde artan polislik işlevi; İngiltere'ye, ekonomisinin taşıyabileceğinden çok daha büyük bir yük getiriyordu. Mali durumlarının yeni bir savaşı kaldıramayacağını düşünüyorlardı. Artık üç büyük okyanusta ve Akdeniz'de eşzamanlı hareket edebilecek bir donanma kapasitesine sahip değildi.[25] Özellikle, kraliyet donanmasının Singapur'da önemli bir filoyu bulundurma isteği ile *Uzakdoğu'daki*

---

23 Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 47

24 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 11.

25 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 204.

sömürgelerini Japonlara karşı korumaktan vazgeçemeyişi, İngiliz stratejisinin rasyonelleşmesini engelliyordu.[26]

İngiltere'nin, ekonomik bakımdan zorlanmasına karşın iki önemli üstünlüğü bulunuyordu. Bunlardan birincisi *uçağı bir deniz silahı olarak gören* anlayışıydı. Deniz savaşlarına uygun uçaklar ve bu amaçla yetiştirilmiş pilotlar ve uçak gemileri bulunuyordu. İkincisi ise *savaş öncesinde radar teknolojisinin önemli ölçüde geliştirilmiş* bulunmasıydı; uzaktan görebilmenin sağladığı olanaklar, hem savunma hem de saldırıda önemli üstünlükler sağlayacaktı.[27]

Bu durumda, İngiltere'nin kendi olanaklarıyla tutarlı olarak uygulayabileceği stratejinin ana çizgileri de ortaya çıkmaktadır. Bir yandan savaşa hazırlanmakta gecikmesi, öte yandan halkının savaştan kaçınmak istemesi, bütün bunlardan daha önemlisi Avrupa'dan kopuk bir adada bulunması dolayısıyla bir *yıpratma savaşı doktrininden* yararlanmak durumunda olmasıydı. Bu doktrinde esas olan, saldırgan düşmanı stratejik müdafaayla oyalamak, yıpratmak ve bu yolla zaman kazanmaktır. Bu kazanılan zaman içinde; halkın savaşa desteğini sağlamak, sulh ekonomisinde biçimlenmiş ekonomisini dönüştürerek savaş ekonomisine geçmek ve seferberliğini tamamlamak, bundan sonraki aşamada da savaşan güç oluşturmakta üstünlüğü sağlamak gibi hususlar ön plana çıkacaktır. Ve en sonunda üstün savaş güçlerini kullanarak netice alacak, stratejik saldırıya geçilecektir.[28]

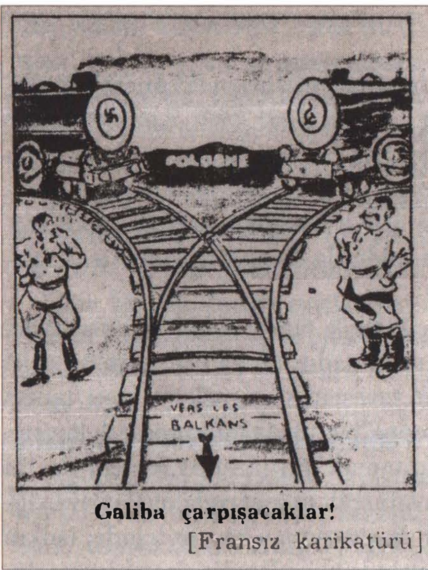
Fransa'nın durumu

Mihver'in açıkça karşısında olan ikinci ülke *Fransa*'dır. 1930'lu yılların başında Fransa, Avrupa sahnesinde İngiltere'den daha etkili görünüyordu. 1926'da parasını istikrara kavuşturmuştu. 1920'deki 3 milyon ton olan çelik üretimini 1929'da 9,7 milyon tona yükseltmişti. Ama Fransız ekonomisi 1933 sonrasında önemli sıkıntılar yaşamaya başladı. Dünyada İngiltere de dahil olmak üzere birçok ülke, paralarını altın standardına bağlı olmaktan çıkarınca Fransa'nın, parasının değerini korumak için aldığı kararlar sonucu ithalatı yüzde 60, ihracatı ise yüzde 70 oranında düştü. 1935'teki deflasyon kararı, sanayinin daha da büyük kayıplar yaşamasına neden oldu. 1936'da iktidarda olan halk cephesi, çalışma saatlerini düşürünce, sanayi bir kayıp daha yaşadı. 1936 Ekimi'nde geniş çaplı devalüasyon, Fransa'dan büyük miktarda altın çıkışına neden oldu. 1938'de frankın değeri 1928'deki düzeyinin ancak yüzde 36'sını buluyordu. Çelik üretimi 10 yıl öncesinin

26 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 369-373.

27 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 11-12.

28 Seyfi Kurtberk, *a.g.e.*, s. 7.

Akbaba, *sayı 309, 21 Aralık 1939.*

ancak yüzde 64'üne ulaşılabiliyordu. Münih toplantısı yapılırken Fransa'nın milli geliri, 1929'daki gelirinden yüzde 18 daha azdı.[29]

Ekonomik sıkıntılar, Fransa'nın milli savunma harcamalarını artırmasına olanak vermiyordu. 1934 yılında, milli gelirinin ancak yüzde 4,3'ünü milli savunma harcamalarına ayırabiliyordu. Léon Blum, bu harcama düşüşünü geriye çevirmeye uğraştı. 1937'de milli gelirin yüzde 9,1'ini milli savunma harcamalarına ayırmaya başladı. Bu harcamalar aynı zamanda bütçesinin yüzde 30'unu oluşturuyordu. 1937'de Almanya yılda 5.606 uçak yaparken Fransa 370 uçak üretebilmişti; *uçak üretimindeki büyük güçler sıralamasında sonuncu sırada yer alıyordu.* Hükümet, ancak 1938'de hava kuvvetlerine para akıtmaya başlamıştı. Gelecek vaat eden 520 Dewoitine avcı uçağından ilk 80 tanesi orduya Ocak-Nisan 1940 tarihinde teslim edilmişti. Yıldırım harbi patlak verdiğinde, pilotlar eğitime yeni başlamıştı.[30]

Fransa'nın en iyi donatılmış gücü donanmaydı. Ama Almanların kara saldırısına karşı hemen hemen hiçbir etkisi olmayacak bir konumdaydı. Ordunun başındaki Gamelin, Georges, Weygand gibi isimler yaşlı bir kadro oluşturuyordu. Kafaları savunmadan yana işleyen, taktik yeniliklere ilgi duymayan kimselerdi. Almanların manevralarında kullandıkları taktikleri bile izlemiyorlardı. Bu grubun elinde gelişmiş olan Fransız stratejisi *olumsuz savunma doktrini* olarak adlandırılabilir. Fransızlar, büyük tahkimat hatları gerisinde üstün taarruzları karşılayarak yıpratıcı bir savunma yapmayı, bu sırada da savaş güçlerini harekete geçirerek uzayacak savaşın sonunda üstünlük sağlamayı öngörüyordu. Bir bakıma savaş doktrinleri İngilizlerin paralelindeydi. *Bir yıpratma savaşı öngörüyordu.* Ama İngiltere gibi bir adada değillerdi. Büyük harcamalarla oluşturdukları, eski bir bakanın ismini taşıyan *Majino hattının,* denizin İngiltere'ye sağladığı korumayı sağlamadığı daha savaşın başında açık hale gelecektir.[31] Savunma stratejisinin ana eksenini *Maji-*

29 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 364-365.

30 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 365-367

31 Seyfi Kurtberk, *a.g.e.*, s. 13-14.

General Max Weygand ve General Archibald Wawel (2 Kasım 1939).

no hattının oluşturması, tank birliklerinin de yanlış kurulmasına neden olmuştu. Bir saldırı gücü olarak değil savunma hattının yardımcısı olarak düzenlenmişlerdi.

Mihver'e karşı olan Fransa ve İngiltere'nin önce kendi aralarında işbirliği yaparak çevrelerine yeni Müttefikler toplamaları uğraşına girmesi gecikmişti. Fransa'nın Hitler'e karşı çıkma güdüsü vardı; fakat ekonomik güçsüzlüğü onun daha aktif bir pozisyon almasını engellemişti. Bu nedenle İngilizleri bekliyorlardı. İki ülke, ancak 1939'da kararlı bir biçimde ittifak kurmak için bir araya gelebildiler. Bu kararsızlık sırasında İtalya, Mihver'e kaymıştı. Almanya'nın saldırısına direnebilecek olan Rusya konusunda İngiltere'nin çekingen tutumu ilişkilerin kurulmasını savsaklatıyordu. Ayrıca Rusya'nın antifaşist kanada katılma olasılığını hep gözardı ediyordu. İki ülke, ittifak kurduktan sonra, Almanya'nın doğuya ve Balkanlar'a saldırısına maruz kalabilecek ülkelere güvence vermeye başladı. Ama seçtikleri *savunma ve yıpratma stratejileri* ile Almanya'nın *Doğu Avrupa'daki genişlemesini durdurma isteği arasında ciddi bir tutarsızlık bulunuyordu.* Bu da verilen güvenceleri pratikte anlamsızlaştırıyordu.

Mihver'in saldırısı başladığında *Rusya ve ABD tarafsız* kalan iki büyük güçtü. Savaş sırasında taraflarını seçmek durumunda kalan bu iki güç, savaşın

kaderini de belirleyecekti. Şimdi bu iki ülkenin savaşa hazırlanışını ve potansiyellerini ele alalım.

Rusya'nın durumu

Rusya, Birinci Dünya Savaşı'ndan Polonya, Finlandiya ve Baltık devletlerini kaybederek çıkmıştı. Savaş, var olan sanayisini, demiryolları altyapısını, çiftliklerini tahrip etmişti. Bunun akabinde Bolşevik Devrimi ve iç savaş, 1921 yılına kadar büyük bir toplumsal kargaşanın yaşanmasına neden olmuştu. Rusya'da, Bolşeviklerin duruma hâkim olması sonrasında ekonomi, 1921 yılında Lenin'in Yeni Ekonomik Politika'yı (NEP) ilanıyla birlikte kendisini toparlamaya başladı. 1928'e gelindiğinde hem tarımda hem de sanayide savaş öncesi düzeye ulaşılmıştı. Ama ulaşılan bu nokta, Sovyetler Birliği'nin hızlı sanayileşme hedeflerini karşılamaktan uzaktı.

1928 sonrası, Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başladı. Bu yılda, Sovyetler Birliği, Birinci Beş Yıllık Planı'nı uygulamaya koydu. Plan, sanayide yüzde 136'lık bir artışı öngörüyordu. Sayıları artan işçilerin beslenmesini sağlamak için makineli tarıma geçiş ve hızlı bir kolektifleştirmeye gidildi. Kapitalist dünya büyük bir ekonomik bunalım yaşarken Sovyetler Birliği sanayileşme planını başarıyla uyguluyordu. Ama tarım alanında aynı başarı sağlanamadı. 1929'da kulakların tasfiyesinden sonra üretimde düşmeler oldu ve özellikle hayvan sayılarında büyük kayıplar yaşandı; 1928'de at sayısı 33,5 milyon iken, 1935'te 16,5 milyona, sığır sayısı da 70,5 milyondan 38,4 milyona düştü. 1930'dan sonra önce tahıldan başlamak üzere kolektifleştirme öncesindeki düzey aşılmaya başladı. Hayvancılıkta gelişme daha yavaş oldu. Sığır, koyun ve keçi sayısında, 1929'daki sayıya ancak 1939 yılında ulaşılmıştır. At sayısı hâlâ 1929 yılındaki sayının yarısı kadardır. Sadece domuz sayısı 1929 yılındaki sayıyı aşmıştı.[32]

Tarımda kolektifleştirmeyle birlikte tarımsal alanın işletme dokusu tamamen değişti. İki önemli birim oluştu: Kolektif çiftlikler, devlet çiftlikleri. 1938 yılında kolektif çiftlikler (kolkhoz) ortalama 500 ha, devlet çiftlikleri (sovkhoz) ortalama 2.500 ha büyüklükteydi.[33] Bu ortalama büyüklükteki çiftliklerin işletilebilmesi için tarımın büyük ölçüde makineleşmesi gerekmişti. Bu gelişmeler sonucunda 1928 yılında 73,3 milyon ton olan tahıl üretimi 1937 yılında 97,4 milyon tona yükselmişti.[34] Patates ve sebzelerde kişi

---

32 Maurice Dobb, *1917'den bu yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1968, s. 245.

33 N.N. Baransky, *Ekonomic Geography of the U.S.S.R*, Foreign Languages Publishing House, Moskova, 1956, s. 64.

34 Abram Bergson, *The Economics of Soviet Planning*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1964, s. 184.

başına, dörtte bir oranında bir artış yaşanmıştı. Yalnız kişi başına şeker üretiminde, 1937 yılında 1928 yılındakinin iki misline ulaşabilmişti.

Tarımda başarının sınırlı kalmasına karşın, sanayi alanında planlı gelişmeyle büyük başarılar elde edilmiştir. 1940 yılında, pik demiri üretimi 15 milyon tona, çelik üretimi 18,3 milyon tona (1928: 4 milyon ton), kömür 166 milyon tona (1928: 35,4 milyon ton), petrol üretimi 31 milyon tona yükselmişti.[35] Bu sanayi kapasitesine ulaşmak için, iki plan döneminde milli gelirinin yüzde 25'ini sanayiye yatırmıştı. Yurt dışından çok sayıda uzman getirmiş, kendi işgücünü eğitmişti. 1928'de 47.000 olan mühendis sayısını, 1941'de 289.900'e çıkarmıştı.[36] 1928-1937 arasında elektrik üretimi 7 kat, imalat makineleri üretimi 20 kat ve traktör üretimi 40 kat artmıştı. Rusya; Fransa, Japonya ve İtalya'dan ve muhtemelen İngiltere'den de daha fazla üretim yapıyordu.

Sovyet ekonomisi, gösterdiği büyük gelişmeye karşın yine de temel malların üretiminde Almanya'nın gerisindeydi. 1938'de Almanya'nın pik üretimi 18 milyon ton, çelik üretimi 23 milyon ton, kömür üretimi 186 milyon tondu. Sovyetler'in, sadece, petrol üretimi Almanya'yı dört misli geçiyordu. Bunun dışında Almanya'nın işgal ettiği ülkelerdeki üretimi bu verilere eklendiğinde, Sovyetler Birliği'ndeki üretimle arasındaki fark daha da artıyordu.[37] Görüldüğü üzere sanayileşme tutkusu, Sovyetler Birliği'ni, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Birinci Dünya Savaşı'nın Rusya'sının potansiyeline göre çok farklı bir yere getirmişti. O artık dünyanın sanayileşmiş güçlerinden biriydi. *Sanayisi de savaş sanayisine dönüştürülebilecek nitelikteydi.*

SSCB, devlet bütçesinin yüzde 12 ilâ 16'sı gibi bir yüzdeyi askerî harcamalara ayırıyordu. Özellikle birinci plan döneminde, sanayi yatırımlarını yüksek tutabilmek için askerî harcamalarını düşük tutmuştu. Bu dönemde ordu 600.000 askerle sınırlıydı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra ordunun büyüklüğü 1934'te 940.000'e, 1935'te 1.300.000'e yükseltildi. Bunun iki misli kadar yetersiz milis güçleri vardı. Sovyetler, bu dönemde çok sayıda tank ve uçak üretti. SSCB, 1932'de 3.000'den fazla tank ve 2.500'den fazla uçak üretiyordu. 1939'da 10 binin üzerinde (10.382) uçak üretir hale gelmişti. Rusya da İtalya gibi tank ve uçağa erken yatırım yapmasının kurbanı olmuştur. 1930'ların sonunda bu teknolojiler yetersiz kalmıştı. 1941'de 24.000 Rus tankından sadece 967'si Almanların o dönemdeki tanklarına eşit ya da üstündü. Sovyet donanması Baltık, Karadeniz ve Uzakdoğu filoları olmak üzere örgütlenmiştir. Ama savaşın ancak yardımcı bir gücü olarak görülmektedir, etkisizdir.[38]

---

35 N.N. Baransky, *a.g.e.*, s. 23.

36 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 379.

37 Maurice Dobb, *a.g.e.*, s. 289-290.

38 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 381-382.

Rusya'nın esas savaş hazırlığının *1938'de Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın uygulamaya* girmesiyle başladığı söylenebilir. Bu planda özellikle ulaştırma, maden, çelik ve kimya sanayiine önem veriliyordu. Demiryoluna diğer planlarda da yatırım yapılmıştı. Yine de sistemin altyapı açığı vardı. 1942 yılına kadar 7.000 mil demiryolu yapılması öngörülmüştü. 5.000 mili çift hat, 1.200 mili elektrikli olacaktı. Ağır sanayi için de yüzde 103'lük bir artış öngörülmüştü.[39]

1937 yılında milli savunma harcamaları için bütçenin yüzde 16,5'i ayrılırken, bu pay 1940'ta yüzde 32,6'ya yükselmişti. Bu sırada *asker sayısı 1941'de 4.320.000'e yükseldi.* Orta Rusya ve Urallar'ın gerisinde büyük sanayi tesisleri kuruluyor, *T-34 tanklarında olduğu* gibi yeni bir teknolojik sıçrama yapılıyordu.[40] Ama önemli sanayi tesisleri Belarus ve Ukrayna'da bulunuyordu ve Almanların yıldırım savaşı stratejisinin tehdidi altındaydı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu

Savaş öncesinde kendi içine kapalı olan ikinci büyük güç *Amerika Birleşik Devletleri'ydi.* ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkmıştı. Dünyanın en büyük sanayi ve ekonomik gücüydü. Dünya siyasetinde çok önemli roller oynayabilecek bir potansiyeli bulunuyordu. Dünyanın en büyük altın stoklarına sahipti. Ama barış anlaşmaları sonrasında ABD, dünya liderliği rolünü oynamamış, dış siyasetinde bir kez daha geleneksel Monroe Doktrini'ne dönmüş ve içine kapanmıştı.

1920 sonrasında ABD'de orta sınıflar hızla büyüdü ve bu sınıfın tüketim güdüleriyle canlı tutulan bir ekonomik gelişme yaşanmaya başladı. Bu büyümenin bayrak gemisi otomobil üretimiydi. Birinci Savaş'tan güçlenerek çıkmış, dünyada en büyük otomobil üreticisi haline gelmişti. 1929'da Fransa yılda 211.000, İngiltere 182.000, Almanya 117.000 taşıt üretirken Amerika 4,5 milyon taşıt üretiyordu. Bu kadar büyük ölçekte otomobil üretimi, ABD'nin yerleşme yapısını hızla dönüştürüyordu. Büyük kentler etrafında hızlı bir altkentleşme (suburbanization) yaşanmaya başlamıştı.[41] 1929 yılında Başkan Hoover'in yönetimindeki bir grup tarafından hazırlanan rapora büyük bir iyimserlik hâkimdi. Bu rapora göre ekonomi, yeni istekleri karşıladıkça karşılanması gereken yeni istekler de yaratılmış olacaktı. Bu durum da sonsuz bir gelişme ufku var demekti ve ABD, bunun sadece ucuna dokunmuştu; önü açıktı.[42] Bu iyimser havanın ardı sıra 24 Ekim 1929'da Wall

---

39 Maurice Dobb, *a.g.e.*, s. 287.

40 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 384.

41 W.W Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, 1964, s. 76-77.

42 Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, Routledge & Kegan Paul Ltd, Londra, s. 321.

Street'de yaşanan banka iflaslarıyla, tüm dünyayı saracak olan Büyük Ekonomik Kriz, ABD'den başladı. Sanayideki üretim 1929'dan 1932'ye yarı yarıya düşmüştü. Tarımda düşme, 1930'dan sonra açıkça hissedilmeye başlandı. 1933'te 15 milyon işsiz vardı. Amerikan ihracatı, 1929'da 5.24 milyar dolardan 1932'de 1,61 milyar dolara düştü. 1929'da ABD'nin dünya üretimindeki payı yüzde 41 iken 1932'de yüzde 31,8'e düşmüştü.[43] Refah içindeki ABD, birden büyük bir sefaletle yüz yüze gelmişti. Bu durum başkanlık seçimlerine yansıdı ve F.D. Roosevelt önemli bir çoğunlukla iktidara geldi. Bir beyin takımıyla birlikte yeni bir politika uygulamaya başladı. Böylece ABD'de *New Deal* dönemi açıldı. Bir ulusal moratoryum ilan edilerek bankaların yeniden çalışması sağlandı. Paranın altın standardına bağlılığı kaldırıldı. Doların değeri yüzde 40 düşürüldü. İşsizlere belli bir tahsisat ayrıldı. Tarımda yeni kredi düzenlemelerine gidildi. Tennesse'de iddialı bir bölgesel plan yapılarak uygulanmaya başlandı. Bu önlemler sonucu ekonomi kendini toparladı. 1937 yılında ABD'nin dünya üretimindeki payı yüzde 35,1'e yükselmişken, aynı yıl ABD ekonomisi yeniden ağır bir kriz geçirdi. ABD'nin dünya üretimindeki payı yüzde 28,7'ye düştü. İlerleyen süreçte *ABD ekonomisinin krizden çıkması ve işsizliğin yenilebilmesi ancak dünya savaşı koşulları içinde gerçekleşebilmiştir.*

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD yeniden içine kapandığında ordusunu da küçültmüştü. Ordudaki asker sayısı 140.000'e kadar düşmüştü. Makul bir hava kuvveti bulunuyordu. Donanmasına daha çok önem veriyor, uçak gemisi ve ağır kruvazör üretim programları bulunuyordu. ABD, ancak *1937'ye gelindiğinde, Avrupa'da faşizmin gelişmesinden rahatsız olmaya başladı.* Savaşın kendini hissettirdiği 1937'de bile ABD, milli gelirinin yüzde 1,5'ini savunmaya ayırırken, Almanya yüzde 23,5'ini, Japonya yüzde 28,2'sini, Sovyetler yüzde 26,4'ünü ayırıyordu. 1937'de Japonya'nın Çin'i işgali ve USS Panay'ı bombalaması Roosevelt'i rahatsız etmişti. Bu olaylara tepki gösterebilmek ve gerekli eylemlere girişebilmek için istediği yetkiyi ise kongreden geçiremedi. Yeniden bir ekonomik kriz yaşayan Amerika içine kapanma politikasının dışına çıkmak konusunda isteksizdi. Buna rağmen ABD'de 1937-1938 arasında uçak üretimi ikiye katlandı. *1938'de En Büyük donanma yasasını uygulamaya koydu.* Bu dönemde savaş teknolojisinde atılım yapmayı sağlayacak yenilik arayışlarına girişildi. *B-17 Bombardıman uçağı* geliştiriliyor, deniz piyade sınıfı amfibik savaş doktrinini inceltiyordu. Ordu, doğru dürüst tank yokken bile bu yeni savaş doktrini üzerinde duruyordu. Avrupa'da savaş patladığında Amerika hazır değildi. 1939 yılı Temmuzu'nda ordusunun büyüklüğü 174.000 kişiden ibaretti.[44] Ancak ABD, bu geç kalmış-

43 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 388.

44 G.C. Marshall, *Ordu Hakkında Rapor*, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul, 1947, s. 4.

lığını telafi edebilecek büyük bir ekonomiydi, çok büyük bir üretim kapasitesine sahipti. Bir silahlanma programı ilan edildiğinde bu kapasitesini kısa sürede savaşın gereksinmelerine uygun hale getirebilirdi. ABD âdeta savaşın koşulları içinde uyandırılacak bir devdi.[45]

Amerika'nın gücü, sadece büyük sanayi gücünden gelmiyor, aynı zamanda sanayi üretimini savaş koşullarında çok etkin olabilen, büyük ölçekli olan, hünersiz emek kullanabilen, standart kitlesel üretim yaparak gerçekleştirmesinden kaynaklanıyordu. Amerika, Fordist üretimi ilk uygulayan ülkeydi. Bu üretim sistemi; Almanya ve Japonya'da hâkim olan, küçük firmalar eliyle yürütülen, *artizanal* hünerlere ve ürünün sürekli geliştirilmesine dayanan, daha çok barış zamanında yararlı olabilecek olan *craft* sistemi karşısında çok başarılı olmuştu. Savaş sırasında İngilizler ve Sovyetler, sanayilerini Amerikan modeline göre yeniden yapılandırmaya başladılar. Almanlar ve Japonlar da bu modele geçerek savaş sırasında üretimlerinde bir sıçrama yapabildiler. Almanya'da von Speer'in savaş üretiminin başına gelmesinden sonra 1942-43'te sağladığı büyük artış böyle bir yeniden yapılanma sonucu olmuştur.[46]

İki tarafın da hesaplarının tutmayışı dünya savaşının çıkmasını erkene alıyor

Almanya, savaş hazırlıklarını tam olarak tamamlamamıştı ve Çekoslovakya işgalinden sonra tüm büyük güçler savaşın yaklaştığına emin olarak savaş hazırlıklarını hızlandırmıştı. Bu gelişmeler Almanların bir baskın savaşıyla sonuç almasını zorlaştıracaktı. Bu nedenle Hitler Almanyası yeni hamleler yapmaya girişti. 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdığında önemli bir stratejik hamle yapmıştı ama bir dünya savaşını başlattığının farkında değildi. O daha çok savaşı başlatmadan savaşa hazırlığını güçlendirecek bir hamle yapmayı istiyordu. Bu konuda onu cesaretlendiren; 1936'da Rhineland'ın askersizleştirilmiş bölgesini işgalinden itibaren yaşanan gelişmelerdi. Avusturya'yı içine alması ve Çekoslovakya'yı işgali önemli bir direniş olmadan gerçekleşmişti. Özellikle İngiliz Başbakanı Chamberlain'in ve Lord Halifax'ın tutumu onu cesaretlendiriyordu. Hitler, Münih Antlaşması'ndan sonra çevresine İngiltere'yle altı yıl savaş olmayacağını söylemişti.[47]

Böyle bir siyasal algılama içinde, Yeni Nizam Doktrini'nin Polonya genişlemesiyle ilgili kısmını uygulamaya girişti. Polonya'yı ele geçirmesi, bir yan-

---

45 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 386-390, 396.

46 Mark Harrisson, "The Economics of World War. II: an Overview, Mark Harrison (ed.), *The Economics of World War. II*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 39.

47 Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, Cilt 1, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 16.

dan Versay Antlaşması'yla kaybettiği Danzig (Gdansk) ve Silezya'yı, yani Alman kültürünün bulunduğu yerleri ele geçirmesini sağlayacaktı. Öte yandan da savaş içinde Almanya'nın gıda gereksinmesini karşılayacak verimli topraklara ve belli bir sanayi ile madenlere sahip olacaktı.

Almanya, bu genişlemeyi büyük ölçüde savaşsız elde etmeyi yeğleyecekti. Hitler, Danzig limanı ve Doğu Prusya'ya bir geçiş koridoru vermesi koşuluyla Polonya'ya Müttefik'lik önermişti. Aynı günlerde komutanlarına yaptığı bir konuşmada *Hitler, sorunun Danzig değil Lebensraum'un kurulması olduğunu söylüyordu.*[48] Polonyalılar, Fransa ve İngiltere'nin destek vaadine de dayanarak bu önerileri kabul etmedi. Çünkü Çekoslovakya'nın işgalinden sonra İngiltere, 29 Mart'ta, herhangi bir saldırı karşısında Polonya'yı koruyacağını ilan etmişti. Hitler, İngiltere'nin bu garantiyi Rusya'nın desteğini almadan vermeyeceğini düşünüyordu. İngiltere ideolojik nedenlerle, geliştirebileceği bu ilişkiyi, geliştirmemişti. Bu durumda Almanya, Polonya'ya saldırmadan önce Sovyetler Birliği'yle ilişkilerini yumuşatarak geliştirmeye karar verdi.

Stalin, Çekoslovakya'nın işgalinden sonra İngiltere ve Fransa'ya kuşkuyla bakmaya başlamıştı. Çekoslovakya'ya sadece Sovyetler Birliği askerî destek vermek istemişti. Ama Polonya ve Romanya'nın izin vermemesi üzerine kuvvetlerini gönderememişti. Sovyetler, *Almanya'nın güçlenmesine Batılı Müttefikler'in göz yumduğunu düşünüyordu.* Sovyetler, Almanya'ya güvenmediği için Batı'yla ilişkisini güçlendirmeye çalıştı, onlara öneriler sundu. Fakat Churchill, Britanya Hükümeti'ni böyle bir anlaşma yapmaya ikna etmek için uğraşmasına rağmen Başbakan Chamberlain'ı aşamayınca bir sonuç alınamamıştı.[49]

Türkiye de İngiliz, Fransız ve Sovyet görüşmelerinin olumlu olarak sonuçlandırılmasını istiyordu. Bu amaçla İnönü, 20 Ağustos 1939'da Molotov'a bir mesaj göndermişti. Moskova'daki üçlü görüşmeler sırasında Mareşal Kliment Voroşilov, Almanya'yla savaş çıkarsa İngiliz ve Fransızların kaç tümenle katılacağını sorduğunda; Müttefikler'den, 16 tümen seferber edeceklerini öğrenmiştir. Oysa Sovyetler'in 120 tümeni savaşa sokması beklenmektedir. Almanların Polonya'ya saldırması halinde İngiliz ve Fransızların yapabilecekleri, en fazla, bir ikinci cephe açmaktı. Bu saldırı karşısında Sovyetler'in Polonyalılara yardım etmesi olanağı yoktu. Çünkü Polonyalılar, Rusların ülkelerine girerek Almanlara karşı savaşmasını istemiyordu.[50] Polonyalıların Alman saldırısı karşısında Rusların da savaşa girmesine karşı çıkması, Sovyet yöneticilerini Alman önerilerine açık hale getirdi. Sovyet-

---

48 Gerhard L. Weinberg, *A Word at Arms*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 44.

49 Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s. 258.

50 Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye", *Milliyet*, 7 Eylül 1967.

ler, kendileri savaşa girmezse Alman birliklerinin Polonya'yı işgal ederek kendi sınırlarına dayanacağını düşünüyorlardı. Savaşın, Polonya topraklarında verilmesini tercih ediyorlardı.[51] Sonunda, *23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği Almanya Antlaşması imzalandı.* Polonya'nın ve Doğu Avrupa'nın iki ülke arasında bölüşülmesi kararlaştırılmıştı. Bu iki ülke birbirine güvenmiyor ve uzun erimde aralarında bir savaş olacağını biliyorlardı. Ama bu antlaşma iki tarafa da uzun sürebilecek savaşta durumsal bir üstünlük sağlıyordu. Almanya Polonya'yı bölüşerek doğusunu emniyete aldıktan sonra bütün güçlerini batıya yöneltebilecekti. Sovyetler Birliği de batıda İngiltere ve Fransa'yla savaşacak olan Alman kuvvetlerinin çok yıpranacağını, savaşı kazanarak doğuya dönebilse bile Sovyet birlikleri için artık çok büyük bir tehlike oluşturmayacağını düşünüyordu. Ayrıca silahlanmasını ilerletmek için zaman kazanacaktı.[52]

Almanya Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatıyor

Almanya Sovyetler Birliği'yle anlaşma yaptığında, Polonya'ya saldırmak için uygun bir mevsime de gelinmişti. Yaz boyunca toprak sertleşmiş, ekinleri de biçilmişti. Irmakların suları çekilmişti. Henüz sonbahar yağmurları başlamamıştı. Savaş alanı, âdeta Almanların yeni tank savaşı doktrini için uygun bir platform haline gelmişti. Belki tek engel, Polonya'da gelişmiş bir yol sisteminin bulunmayışıydı. İlk saldırı emri 25 Ağustos sabahı için verildi. Ama Hitler bu saldırıyı son dakikada durdurdu. Çünkü İngilizler karışmadan bir çözüm yolu bulunup bulunamayacağını sınamak istiyordu. Nihayet 1 Eylül sabahı, bir savaş ilanı olmadan, saldırı başladı.[53] Savaşın bahanesini ise Hitler'in, iki Alman toprağını birbirine bağlayan bir koridor üzerinde bir otoban inşa etme isteğinin reddedilmesiydi.

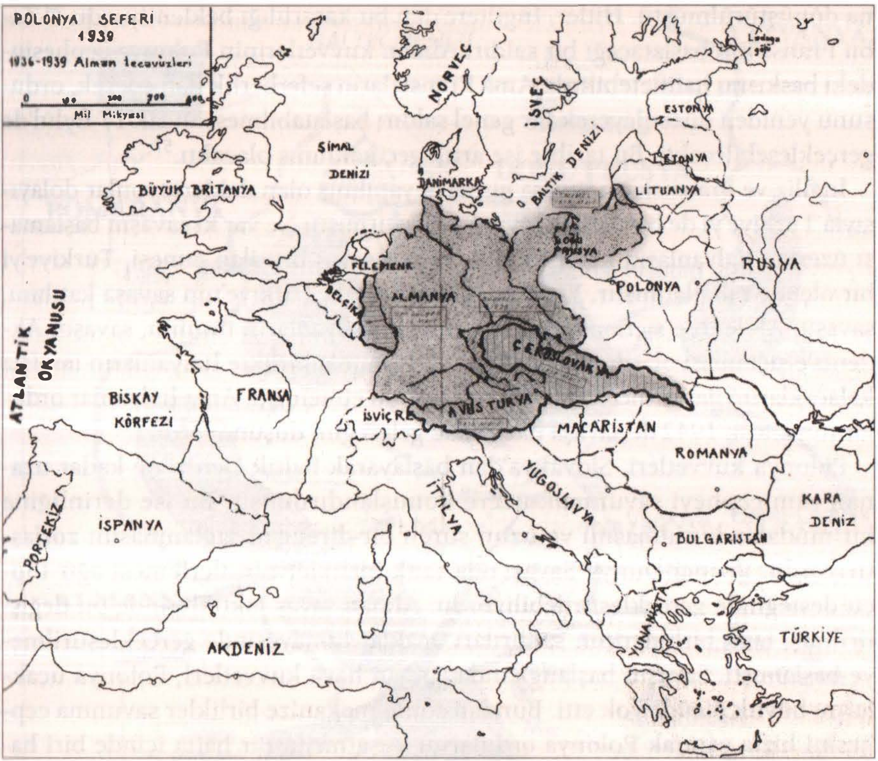
Polonya'nın, 30 düzenli piyade tümeni ve 10 yedek tümeni bulunuyordu. Hareketli birlikleri 11 süvari tugayı ve 1 zırhlı tugaydan ibaretti. Bu çok küçük bir güç değildi. Fransız ordusuna yakın bir büyüklükteydi. Polonya ordusu, büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı ordusuydu. Almanlar ise Polonya cephesine 55 tümen sürüyordu. Bunlardan 24'ü büyük ölçüde muvazzaf askerlerden oluşan birinci dalga piyade tümenleriydi. 15'i, ikinci ve üçüncü kategorideki tümenlerdi. 6 tümen ise panzer tümeniydi. Bunlar, motorize piyade ve topçularla, ağır ve orta tank birliklerinden oluşmuştu. Geriye kalan 10 tümen yeni ele geçirilen yerleri takviye etmekte kullanılacak motori-

---

51 Felix Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 21.

52 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 22-24.

53 Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, Birinci Cilt 1939-1942, Meydan Larousse, Paris-Match, İstanbul, Şubat 1976, s. 13.

Polonya Seferi (1939) [1836-1939 Alman tecavüzleri].

ze piyade birlikleriydi. Ayrıca önemli bir kısmı eski olan 600 Polonya uçağına karşı Almanlar, 2.000 uçağı savaşa sürmüştü.[54]

Almanya, zırhlı birliklerle hava kuvvetlerini birlikte kullanacağı Yıldırım Savaşı Doktrini'ni uygulamak için uygun koşullara sahipti. Uygun bir topografya ve iklim koşullarında, sadece Polonya güçleriyle karşı karşıyaydı. Bunun ötesinde, kısa bir süre içinde Sovyet ordularının doğudan girmesini ve Polonya'nın gücünü bölmesini bekliyordu. Bununla birlikte 1 Eylül'de Alman saldırısı başladıktan sonra, 3 Eylül'de önce İngiltere sonra Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti.[55] 2 Eylül'de İtalya, 5 Eylül'de ABD tarafsızlıklarını bildirdiler. Sovyet-Alman Antlaşması'nın Paris'te yarattığı tereddütler İngiltere'nin kararlı tutumu sayesinde atlatılmıştı. Polonya'ya Mayıs ayında verilen genel garanti, İngiltere tarafından âdeta bir karşılıklı yardım antlaşması-

54 R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, Dost Yayınları, Ankara, 1989, s. 31.

55 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilanından sonra 4 Eylül'de Avustralya, 6 Eylül'de Yeni Zelanda, 7 Eylül'de Güney Afrika ve Kanada Almanya'ya harp ilan etti.

na dönüştürülmüştü. Hitler, İngiltere'den bu kararlılığı beklemiyordu.[56] Tabii Fransa'nın başlatacağı bir saldırı Alman kuvvetlerinin Polonya cephesindeki baskısını hafifletebilirdi. Ama Fransızların seferberlik ilan ederek, ordusunu yeniden düzenleyerek bir genel saldırı başlatabilmesi ancak 17 Eylül'de gerçekleşebilecekti. Bu tarihte ise artık geç kalınmış olacaktı.[57]

İngiliz ve Fransızların savaşa girmesi, yapılmış olan deklarasyonlar dolayısıyla Türkiye'yi de bir ölçüde savaşa yaklaştırmıştı. Ne var ki savaşın başlaması üzerine İtalyanların kendisini bu savaşta savaş dışı ilan etmesi, Türkiye'yi bir ölçüde rahatlatmıştır. Yapılan deklarasyonda Türkiye'nin savaşa katılımı, savaşın Akdeniz'e sıçramasına bağlanmıştı. İtalyanların tutumu, savaşın Akdeniz'e sıçraması olasılığını azaltmıştı.[58] Bununla birlikte İtalyanların tarafsız kalacaklarını ilan etmesi Almanları memnun etmemişti. Ama İtalyanlar ordularının ancak 1942'de savaşa hazır hale geleceğini düşünüyordu.[59]

Polonya kuvvetleri, Slovakya'dan başlayarak Baltık Denizi'ne kadar uzanan tüm cepheyi savunmak üzere konuşlandırılmıştı. Bu ise derinliğine bir müdafaa kurulmasını ve uzun süren bir direnişin sağlanmasını zorlaştırıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda tank birliklerinin ilerlemesi ağır topçu desteğinde gerçekleştirilebiliyordu. Alman savaş taktiklerinde bu değiştirilmiş, tank birliklerinin saldırıları uçaklar himayesinde gerçekleştirilmeye başlamıştı. Savaşın başlangıcında Alman hava kuvvetleri, Polonya uçaklarını büyük ölçüde yok etti. Bundan sonra mekanize birlikler savunma cephesini hızla yararak Polonya ordularını kuşatmıştı. Bir hafta içinde biri hariç tüm savunma orduları ve tümenleri kuşatılmış bulunuyordu. Bozulmamış tek ordunun 10 Eylül'de başlatmaya çalıştığı karşı saldırı da kısa sürede Alman kuvvetlerince karşılandı ve bu ordu da kuşatıldı. Rus birlikleri de 17 Eylül'de gecikmiş olarak Polonya topraklarında ilerlemeye başladı. Varşova tek başına 27 Eylül'e kadar umutsuz bir direnişi sürdürdü. Bu tarihte Varşova'nın teslim olmasıyla Polonya savaşı pratikte sona ermiş oldu. Romanya sınırında bazı birlikler 6 Ekim'e kadar direnişlerini sürdürdüler. Bu tarihte hükümet üyeleri ve bazı kumandanların Romanya'ya iltica etmesiyle, Almanya'nın doğuya açılımı beklediğinden daha da kolayca sonuçlandı. Savaşın kısa sürede sonuçlanmasında Alman savaş makinesinin gücü kadar, Alman kurmaylarının değerlendirmesine göre Polonyalıların izlediği yanlış savunma stratejisinin payı da yüksekti. Polonyalılar savunma cephesini sınırda değil içeride kursalardı, daha uzun süre direnebileceklerdi.[60] Bu durumda

56 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 15.

57 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 40.

58 Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye", *Milliyet*, 7 Eylül 1967

59 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 60.

60 Erich von Manstein, *Kaybedilen Zaferler*, K.K.K., İstanbul, 1962, s. 19-25.

BALTIK DENİZİ
LİTVANYA
KUZEY ORDU GRUBU (Bock)
Königsberg
Danzig
DOĞU PRUSYA
POMERANYA
3.ORDU (Küchler)
4.ORDU (Kluge)
POMORZE ORDUSU
Johannisburg
NAREW GRUBU
Bydgoszcz
MODLİN ORDUSU
Narew
Bialystok
KUTRZEBA'NIN ORDUSU
Poznan
Warta
Bug
Vistül
Bzura
Kalisz
Lodz
Pilica
Varşova 28 EYLÜL
Brest-Litovsk
P O L O N Y A
ALMANYA
ROMMEL'İN ORDUSU
Tomaszov
8.ORDU (Blaskowitz)
Radom
Lublin
Kielce
Chelm
Sandomierz
10.ORDU (Reichenau)
Nida
SZYLLING'İN ORDUSU
San
Dunajec
Wislok
GÜNEY ORDU GRUBU (Rundstedt)
Krakow
SOSNKOWSKİ'NİN ORDUSU
Lviv
Biala
Przemsyl
Silezya
12 EYLÜL
Jablunka Geçidi
K A R P A T L A R
14.ORDU (List)
SLOVAKYA

POLONYA'NIN İŞGALİ

ASIL POLONYA BİRLİKLERİ
POLONYA ORDUSU İHTİYATLARI
ALMAN TAARRUZLARI

POLONYA'NIN PAYLAŞILMASI

ALMANYA'NIN İŞGAL ETTİĞİ TOPRAKLAR
RUSYA'NIN İŞGAL ETTİĞİ TOPRAKLAR

Polonya'nın işgali.

Polonya'nın işgalinin dünya kamuoyunda yarattığı şok etkisi bu kadar yüksek olmayacaktı.

23 Ağustos Antlaşması'yla Polonya bölüşülürken Vistül Nehri'nin batısı Almanya'ya, doğusu Rusya'ya bırakılacaktı. Litvanya, Almanların elinde kalacak, Estonya ve Letonya Rusya'ya bırakılacaktı. Almanya savaşın sonunda Birinci Dünya Savaşı'na girdiği zamanki sınırlarına geri dönmekte ısrar edince Litvanya'nın Rusya'ya bırakılması koşuluyla bir uzlaşmaya varılmıştı.

Saracoğlu'nun Moskova yolculuğu bir hayal kırıklığı oluyor

Sovyetler Birliği, Almanya ile saldırmazlık paktını henüz imzalamadan, 4 Ağustos 1939'da Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu Moskova'ya davet etmiş ve Saracoğlu konuyu hükümete götürmüş, hükümetin uygun görmesi üzerine bu daveti kabul etmiş ve görüşmelere[61] temel oluşturması için Sovyetler'in üzerinde çalışılacak bir proje hazırlanmasını talep etmiştir.[62] Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatması üzerine, 4 Eylül'de Sovyet Büyükelçisi, verilen bir notayla Ankara'ya gelişmelerin nedenlerini açıklıyordu. Büyükelçi, İngiltere ve Almanya'nın anlaşarak Sovyetler Birliği'ne bir komplo kurabileceklerinden çekinen Sovyetler'in, Almanya'nın önerdiği bir saldırmazlık paktını kabul etmek durumunda kaldığını anlatıyordu.[63] Türkiye, Sovyet notasına verdiği yanıtta yeni duruma uygun olarak dört maddelik bir anlaşma projesi sunmuştur. Bu projenin birinci maddesinde; Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye'ye ya da Rusya'ya saldırı olursa tarafların işbirliği ve yardımlaşmasını öngörüyordu.[64] Almanlarla yapılan müzakerelerin kayıtlarından, Stalin'in bu anlaşma önerisine olumlu baktığı, Voroşilov'un da böyle bir anlaşmanın Türkiye'yi Fransa'dan ayırmak için yararlı olacağını düşündüğü anlaşılmaktadır.[65]

22 Eylül'de Türk heyeti, bir Rus savaş gemisiyle İstanbul'dan Odesa'ya hareket etti. Türk heyeti Odesa'dan Moskova'ya giderken batıya sevk edilen askerî birliklerle karşılaşmışlardı. 25 Eylül'de Moskova'ya vardıklarında Sovyetler Birliği, Polonya'yı işgal etmiş bulunuyordu. Tabii Rusya'nın yayılmacı bir dış politika uygulamaya başlaması Türkiye'nin kuşkularını artırmıştı. İki heyetin ilk konuşmasında Molotov'un ilgisi iki ülkenin ittifakı konusundan çok Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla ittifakının koşulla-

61 Bu konuda ayrıntılar için bkz. Rıfkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamın Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

62 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 139.

63 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 61.

64 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 62.

65 *Amerika Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet Nazi Siyasi Münasebetlerine ait Gizli Vesikalar ve Türkiye*, Kültür Kitabevi, İstanbul, tarihi belirtilmemiş, s. 5.

rını anlamaya ve yönlendirmeye yönelmiştir. Ayrıca Saracoğlu'na, Montreux Sözleşmesi'nin bazı hükümleri konusunda değişiklikler isteyen bir yazı vermek istemiş, Saracoğlu böyle bir kâğıdı almayı reddetmiştir.[66] Türk heyeti Moskova'yı terk etme noktasına gelir. Bu noktada Stalin'in araya girmesi üzerine heyet müzakereyi sürdürmeye karar verir. Bir başka sürpriz, 27 Eylül'de Ribbentrop'un Moskova'ya gelmesi olur. Stalin, Moskova'daki Alman Büyükelçisine; Türkiye'ye bir yardım anlaşması teklif ettiğini, antlaşmanın Boğazlar'ı ve Balkanlar'ı da kapsayacağını, ancak Türkiye'yi Büyük Britanya ile Fransa'ya karşı operasyonlara katılmakla yükümlü kılmayacağını bildirir. Stalin, böyle bir antlaşmanın Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayacağını düşünmektedir. Ribbentrop, büyükelçisine, bu anlaşmada Britanya ile Fransa'nın Boğazlar'dan savaş malzemesi nakletmesinin önlenmesinin Almanya ve Rusya'nın çıkarına olacağını Molotov'a bildirmesi talimatını verir.[67]

Şükrü Saracoğlu (Cephe, Temmuz 1945).

Ribbentrop'un ziyareti sırasında Türkiye ile yapılan müzakereler kesilmiştir. Sovyet yönetimi zaman kazanmak için Türk Heyetine bir program yapar. Ertesi gün Saracoğlu, Moskova Ziraat Sergisi'ni ziyaret eder. Akşam, Fındıkkıran Balesi temsiline giderler. Türkiye'de, denetlenen basın, Moskova'da doğan krizi yansıtamaz, Matbuat Genel Müdürlüğü bu sıkıntılı durumların gazetelere yansımasını önler.[68]

Ribbentrop'un Moskova'daki görüşmelerinin merkezinde nüfuz sahaları paylaşımı vardır. Müzakereler sırasında Von Ribbentrop Almanya, İtalya ve Japonya'nın aralarında nüfuz sahaları bölüşmesi yaptığını; Almanya'nın Gü-

---

66 Sovyetler'in Montreux'de yapmak istediği değişiklikler için bkz. Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 142.

67 Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 2010, s. 33-34.

68 Atlan Öymen, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye", *Milliyet*, 17 Eylül 1976.

Akbaba, *sayı 389, 3 Temmuz 1941.*

ney Afrika'ya, İtalya'nın Akdeniz'in Afrika kıyılarına, Japonya'nın Asya'ya yöneldiğini, Sovyetler'in bu üçlüye katılarak gözlerini güneye çevirip ılık sulara çıkabileceğini söyler. Molotov, güneydeki ılık denizlerin neresi olduğunu sorduğunda aldığı yanıt Basra Körfezi ve Hint Denizi olur. Bu, Sovyetler'in Boğazlar konusundaki taleplerini karşılamaktan uzak bir öneriydi. Molotov, Montreux Antlaşması'nın değiştirilmesinin ötesinde, Sovyetler Birliği'ni Boğazlar'dan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruyabilecek fiilî garantiler istiyordu.[69]

28 Eylül'de Sovyetler'le Almanya, nüfuz bölgelerini belirleyen bir gizli anlaşmayı imzalarlar. Bu anlaşmayla, Baltık ülkeleri ve Polonya'da belirlenen bir hattın doğusu Sovyetler'e bırakılıyordu. Savaşa son vererek barışı sağlamak için birlikte çalışacakları, savaş devam ederse bunun sorumluluğunun İngiltere ve Fransa üzerinde olacağı, Almanya'nın savaş için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri Sovyetler'in sağlayacağı kabul edilmişti. Ribbentrop'un ayrılmasından sonra 1 Ekim'de Türk heyetiyle müzakereler yeniden başlar. Toplantıda konuşulanlar Almanlara bildirilmektedir. Müzakerelere Stalin de katılmaktadır. Üç talep dile getirilir: Çanakkale Boğazı'nın ortaklaşa savunulması, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin ge-

69 Necmi Osten, *İkinci Dünya Savaşının Bilinmeyen Yanları*, İstanbul, 1992, s. 90-91.

milerinin Boğazlar'dan geçmeyeceğine dair garanti oluşturulması ve anlaşmanın Sovyetler Birliği'ni Almanya ile savaşa sürüklemeyeceği konusunda bir rezerv bulunması.[70] Saracoğlu, bu önerileri Ankara'ya bildireceğini söyler. Bu öneriler üzerine Ankara, Londra ve Paris arasında yoğun ilişkiler kurulur. Ama *Sovyetler'le yapılacak anlaşma Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi koşuluna bağlı hale gelince* de Saracoğlu'nun ziyareti sonuçsuz kalır.[71] Türk heyeti, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılır. Aynı gün Refik Saydam, CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmasında, "Hariciye Vekilimiz Moskova'ya giderken Sovyetler'le aramızda ne yolda bir antlaşma yapılabileceği iki hükümetin beyninde görüşülmüştü. Moskova'da bu esaslar dahilinde cereyan eden müzakerelerin bir anlaşmaya varması mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, Sovyet hükümetinin hariciye vekilimize büsbütün yeni teklifler serd etmiş olmasıdır" der.[72] Görüşmelerin kesilmesiyle birlikte bu görüşmelerin, Türkiye ile bir anlaşma yapmaktan çok Türkiye'nin yapacağı üçlü anlaşmayı Almanların istekleri doğrultusunda etkilemek için yapıldığı açık hale gelir.[73]

Türkiye, Büyük Britanya ve Fransa Üçlü İttifak yapıyor

Saracoğlu, 19 Ekim'de Moskova torpidosuyla Türkiye'ye dönmek için Karadeniz'e açıldığında *Ankara'da Türkiye, Birleşik Krallık ve Fransa "Üç Taraflı Yardım Muahedesi"ni* imzalıyorlardı. 15 yıl geçerli olacak bu anlaşmanın birinci maddesine göre Türkiye'ye karşı bir Avrupa devletince tecavüz olursa[74] İngiltere ve Fransa işbirliği yapacak, bütün olanaklarıyla yardım edeceklerdi. İkinci maddesine göre de bir Avrupa devleti Akdeniz'de Birleşik Krallık ve Fransa ile savaşa girerse Türkiye işbirliği yapacak ve tüm olanaklarıyla yardım edecektir, aynı şekilde bir Avrupa devleti Akdeniz'de Türkiye ile savaşa girerse Birleşik Krallık ve Fransa işbirliği yapacak ve tüm olanaklarıyla yardım edecektir. Üçüncü maddede; Fransa ve Birleşik Krallık, 13 Nisan 1939 tarihli beyannameleriyle Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantilerden ötürü çatışmaya girmek durumunda kalırlarsa Türkiye de işbirliği yapacak ve tüm olanaklarıyla yardım edecektir. Dördüncü maddeye

70 Altan Öymen, *Milliyet*, 13 Eylül 1976.

71 Yücel Güçlü, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, Ankara, Haziran 2002, s. 54-55.

72 Rıfkı Salim Burçak, *a.g.e.*, s. 106.

73 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 63-72.

74 Anlaşmanın müzakereleri sırasında Müttefikleri'nin yardıma gelmesi zorunluluğunun düşman güçlerinin Türkiye'nin "güvenlik zon"unu aşması halinde başlamasını istemiştir. Türkiye böyle bir güvenlik zonu olarak Bulgaristan ve Yunanistan'ın sınırını düşünüyordu. Bu koşul anlaşmaya girememiştir. Pub. Rec. Off., WO 106-3110, 12 Eylül 1939 tarihli yazı.

Ankara Antlaşması (19 Ekim 1939).

göre; Fransa ve Birleşik Krallık ikinci ve üçüncü madde kapsamına girmeyen bir şekilde bir Avrupa devleti tarafından tecavüze uğrarsa taraflar derhal istişarede bulunacaktır. Bu halde Türkiye bu çatışmada en azından tarafsız kalacağına söz vermektedir. Beşinci maddede ise bu anlaşmanın hiçbir devlete karşı olmadığı belirtilmiştir. Anlaşmanın *II. Nolu Protokol'ünde Türkiye'nin bu anlaşmanın yükümlülükleri dolayısıyla, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'yle silahlı bir çatışmaya zorlanamayacağı* belirtilmiştir. Anlaşma ile Türkiye'ye açılacak özel krediler, acil malzeme yardımları tespit edilmiş, Türkiye'nin anlaşmayla üstlendiği taahhütlerin de ancak bahsi geçen acil malzeme yardımı ve altın istikrazının verilmesinden sonra yürürlüğe gireceğine açıklık kazandırılmıştır.[75] Üçlü İttifak'ın gizli 3'üncü maddesi; Oniki Ada'ya yönelen saldırılar karşısında Türk birliklerinin, İngiliz ve Fransızların hava ve kara desteğiyle, Oniki Ada'yı tehlikesiz duruma getirmesini öngörüyordu.[76]

İngilizlerin savaş kabinesinde, Türkiye'ye verilecek 15 milyon sterlinlik altın kredisi yüksek bulunmuştu. Ama İngiltere, Türkiye'nin gücendirilmesini göze alamıyordu. Kabinede, 15 milyon altın sterlin yüksek bir fiyat ama Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayacaksa ödenmeyecek kadar yüksek bir fiyat değil, sonucuna varıldı.[77]

19 Ekim'de Ankara'da Birleşik Krallık ve Fransa arasında imzalanan "Üç Taraflı Yardım Muahedesi"; İngiltere ve Fransa'nın, 12-22 Eylül arasındaki

75 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 12-13.

76 Süleyman Seydi, "Oniki Ada'nın Yunanistan'a Devrinde İngiltere'nin Rolü", *Toplumsal Tarih*, Sayı 140, Ağustos 2005, s. 51.

77 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 88.

Yüksek Harp Konseyi toplantısında gelişen, Balkan Devletleri Bloku kurulması fikrinin uygulanmaya başladığını gösteriyordu. Türkiye ise İngiliz büyükelçisinin belirttiğine göre bir taraftan Sovyetler'le ilişkilerin netlik kazanmasını bekliyor, öte yandan şipariş verdiği askerî malzemeyi teslim almaya çalışıyordu. Üçlü muahedeyi, askerler arasında Türk ordusunun eksiklerinin giderilmesi için yapılacak görüşmeler izledi.

Garip savaş dönemi

Polonya'nın işgali ve Sovyetler'le kurulan yeni ilişkiler Almanya'ya oldukça önemli stratejik üstünlükler sağlamıştı. Hammadde ve stratejik madde eksikliklerini Sovyetler Birliği'nden sağladıklarıyla kolayca giderebiliyordu, ayrıca doğusunu sağlama almıştı. Kısa zamanda sağlanan başarı, Alman ordusuna önemli bir moral üstünlük sağlamıştı. Hitler, Müttefikler'in kabul etmeyeceğini bile bile 6 Ekim'de bir barış önerisi yaparak bu moral üstünlüğünü uluslararası siyaset alanına döktü. İngiltere ve Fransa'nın müdafaa savaşlarıyla ve ticari ablukalarla Almanya'yı yıpratma stratejisi bu aşamada bir sonuç vermemişti.

Alman afişi.

Almanya için en rasyonel tutum, Fransa ve İngiltere üzerinde baskının etkisini en yükseğe çıkarmak için batı saldırısını hemen başlatmaktı. Her geçen gün İngiliz ve Fransızların hazırlığı artıyordu. Örneğin İngiliz ve Fransızlar 1940 yılının ilk altı ayında 6.794 uçak üretirken, Almanlar 558 uçak üretebilmişti. Aynı dönemde İngiliz ve Fransızlar 1.412 tank üretirken, Almanya 558 tank üretmiştir. Almanya'nın rakiplerine kıyasla düşük olan üretimi, kapasitesinin yetersizliğinden ziyade, ekonomisini henüz tam olarak savaş ekonomisine dönüştürmemiş olması yüzündendir. *Hitler, generallerine 12 Kasım 1939'da batı saldırısının hemen başlatılmasını emretti.* Hitler, bu kararı aslında Polonya savaşının gidişatının belli olduğu 7 Eylül'de vermişti. *Ama bu saldırı tarihi, saldırının başladığı 10 Mayıs 1940 tarihine kadar 29 kere ertelendi.*[78] Bu ertelemelerin bir kısmı Alman generallerin hazırlıkla-

78 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 33.

rın yetersiz olmasına dair kaygılarından, bir kısmı da iklim koşullarından, kuvvetli yağışlardan kaynaklanmıştı.[79]

Polonya'nın işgalinden Almanya'nın batıya saldırısına kadar geçen *yedi aylık süre, genellikle "garip savaş" olarak* adlandırılır. Bu dönemde, Alman kuvvetleriyle İngiliz ve Fransız orduları arasında doğrudan bir savaş olmadı, bir tür soluklanma dönemi oldu. İki taraf da yeni savaş planları yapıyordu. Bu savaş planlarının Türkiye'yi yakından ilgilendirenlerinden biri, *Sovyetler Birliği'nin Bakü petrol yataklarının Müttefik hava kuvvetlerince bombalanmasıdır.* 1940 Ocakı ile 1941 Haziranı arasında Sovyetler Birliği'nden Almanya'ya 16 milyon varil petrol gönderilmiştir. Bu nedenle Fransa, 1940 Şubatı'nda, petrol yataklarının tahribi için bir proje hazırlamıştır. Fransız Büyükelçisi René Massigli, 3 Mart 1940'ta bu projeyi Şükrü Saracoğlu'na açmıştır. Saracoğlu'nun bu projeden Türk büyükelçilerden aldığı bilgiler dolayısıyla haberdar olduğunu öğrenmiş ve projeyi destekleyebileceği kanısına varmış, durumu Paris'e bildirmiştir.[80] Konu, 28 Mart 1940'ta İngiliz-Fransız Ortak Savaş Konseyi'nde görüşüldüğünde, Türkiye'nin tavrının önemli olduğu saptanmıştır. Türkiye'yle kurulan ilişkilerde; Türkiye'nin, açık olarak olur vermemekle birlikte, Türkiye üzerinden yapılacak bir operasyona göz yumacağı anlaşılmıştır. Daha sonraki yıllarda Türkiye ile ilişkileri olumsuz yönde etkileyeceği gerekçesiyle *İngilizler, bu projeyi desteklememiştir.*[81] Almanların Paris'i işgali sonrasında, Massigli'nin yazışmaları Almanların eline geçince, Alman DNB ajansı bu yazışmaları 3 Temmuz 1940'tan itibaren yayınlayarak Türkiye Rusya ilişkilerinde gerginlik yaratmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Sovyet büyükelçisi istişarelerde bulunmak üzere Moskova'ya çağrılmıştır. Türkiye adına da DNB Ajansı'nın, Massigli'nin raporlarında bazı kelimeleri tahrif ettiğini kanıtlayan ve Massigli'nin Saracoğlu'na yazdığı açıklayıcı mektubu içeren açıklamalar yapılmıştır.[82] Kış aylarında *Müttefikler de değişik cephelerden Almanya'ya saldırı planları yaptılar.* Bir başka saldırı hedefi; İskandinav ülkeleri, Norveç, İsveç ve Finlandiya'ydı. Bu saldırı, Almanya'ya özellikle kuzeyden gelen demir cevheri akımını kesmeyi amaçlıyordu. İkinci hedef, Belçika üzerinden Ruhr'a yönelen bir saldırı yaparak Almanya'nın sanayi gücünü çökertmeye yönelmişti. Yunanistan ve Balkanlar'dan taarruz ederek Almanya'nın doğu kanadında bir rahatsızlık yaratmak istiyordu. Hatta Kafkaslar işgal edilerek Almanya'nın Rusya üzerinden petrol sağlama olanakları tıkanmak isteniyordu. Genel olarak Müttefikler'in planları, Almanya'nın saldırganlık kapasitelerini düşürmeye dönüktü.

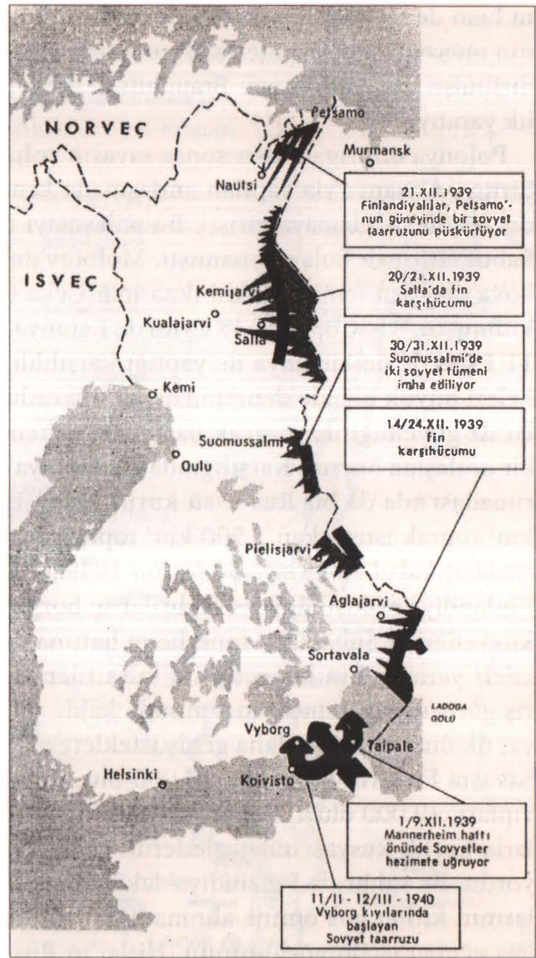
79 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 32-33.

80 Altan Öymen, "Savaş Günlerinden Bir Belge Hikâyesi", *Radikal*, 5 Aralık 2010, s. 40-41.

81 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 101-103.

82 Altan Öymen, *a.g.e.*, s. 41.

Almanya ise Fransa'yı tamamen çökerterek İngiltere'yi Almanya'nın öngördüğü barışa razı etmeyi amaçlıyordu. Eğer 12 Kasım 1939'da Alman saldırısı yapılsaydı saldırı, 1914 yılında hazırlanan "Schlieffen" planının benzeri bir planla yapılacak ve büyük olasılıkla hızlı bir ilerleme sağlayamayacaktı. Kara Kuvvetleri Komutanı von Brauchitsch ve Kurmay Başkanı Hadler, Alman kuvvetlerinin bir büyük batı saldırısı başlatmak için henüz yeterli olmadığını, daha önemlisi bir başarı sağlansa bile savaşın bir dünya savaşına dönüşeceğini ve Almanya'nın da bu dünya savaşını kazanamayacağını düşünüyordu. Kış döneminde, genç generallerden *Rundstedt, Kurmay Başkanı Erich von Manstein'a esas saldırının Ardenler'e yapılmasını öneren bir plan hazırladı.* Bu plan 10 Ocak'ta Hitler'e sunuldu. Hitler'in bunu içine sindirmesi kolay olmadı. Ama bu yeni yaklaşım, sonunda, 17 Şubat'ta benimsendi. Bu plan, Alman ordusunun kapasitelerine daha uygun olarak hazırlanmıştı.[83]

Sovyetler'in Finlandiya'yı işgal harekâtı.

Polonya savaşında elde edilen başarı, ordu yönetimiyle Hitler arasındaki ilişkileri iyileştirmekten çok kötüleştirmişti. *Nazi Partisi kadrolarından gelen Göring, Himmler ve Goebbels, ordunun partinin direktifleriyle uyum içinde olmadığını ileri sürerek sorun çıkarıyorlardı.* Bu sorunu gidermek için Blomberg, harbiye nazırı olduğu dönemde Hitler'e askerî kuvvetler başkomutanlığını önermişti. Bu Hitler'in de istediği bir şeydi; hem devlet başka-

83 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 42-49.

nı hem de en yüksek askerî amirdi. Kara kuvvetleri komutanı, devlet reisinin müşaviri mevkisinden sadece itaatle görevli bir kumandan düzeyine indirilmişti. Bu durum von Brauchitsch görevi devraldığından beri rahatsızlık yaratıyordu.[84]

Polonya'nın işgalinden sonra savaşın soluklanma döneminde Sovyetler Birliği, Almanya'yla yapılan antlaşmada kendisine bırakılan etki alanında denetimini sağlamaya girişti. Bu anlaşmayı üç Baltık ülkesi yöneticilerine kabul ettirmek kolay olmamıştı. Molotov'un sözleriyle, bu ülkelerin Moskova'ya gelen temsilcilerini ikna için Çeka (Rus siyasi polisi) devreye sokulmuştu.[85] SSCB, önce 28 Eylül'de Estonya, ardından 5 Ekim'de Letonya, 11 Ekim'de de Litvanya ile yaptığı karşılıklı yardım anlaşmalarıyla bu ülkeleri büyük ölçüde denetimi altına alıyordu. Rusya, Finlandiya'ya Baltıklar'da güvenliğini artıracak bazı sınır düzenlemeleri yapılmasını öngören bir antlaşma önerdi. Karşılığında Finlandiya'dan bazı adaları ve Hanko Yarımadası'nda da bir Rus üssü kurulmasını istediler. Finlandiya'dan 1.700 km^2 toprak istenirken 3.500 km^2 toprak da teklif ediliyordu. *Finlandiya bu istekleri kabul etmeyince 30 Kasım 1939'da Sovyet orduları işgale giriştiler.* Finlandiya ordusu ilk Rus saldırılarını bozguna uğrattı. Bunun üzerine Rus kuvvetleri, 1 Şubat'ta Mannerheim hattına karşı giriştikleri saldırıyla mevzileri yararak Fin kuvvetlerini kuşattılar. 6 Mart 1940'ta Finlandiya, barış görüşmesi istemek durumunda kaldı. 12 Mart'ta teslim olan Finlandiya, ilk öneriden çok daha geniş isteklere evet demek durumunda kalmıştı. Savaşta Finlerin kayıpları; 18.000 ölü, 42.000 yaralıyken Sovyetler'in kayıpları; 49.000 ölü 159.000 yaralı olmuştu.[86] Sovyetler Birliği bu anlaşmalarla Çarlık Rusyası'nın eyaletlerini yeniden denetimi altına almış bulunuyordu. Bu saldırıda Finlandiya'daki savaşın zor koşulları, ulaşım bağlantılarının kıtlığı göz önüne alınmadığından *Rus kuvvetleri açıkça bir başarısızlığa uğramıştı.* Bu görüntünün, Hitler'in Rus ordusunun gücü konusunda yanlış kanılar edinmesine ve dolayısıyla yanlış kararlar vermesine yol açtığı söylenebilir.[87]

İngiltere, Norveç gemilerinin İsveç'ten Almanya'ya yaptıkları demir nakliyatını önlemek istiyordu. İngiltere'nin bu girişimleri Almanya'yı rahatsız etmeye başlamıştı. Alman deniz kuvvetleri de Norveç'in limanlarını İngiltere'ye açması halinde denizaltı muharebelerinde zor duruma düşeceğini düşünüyordu. 27 Ocak'ta Hitler, Norveç'i işgal planlarının hazırlanmasını istedi. Almanya hazırlıklarını yaparken Müttefikler'in de Norveç'e bir çıkar-

---

84 Erich von Manstein, *a.g.e.*, s. 60-82.

85 Feliks Çuyev, *a.g.e.*, s. 20.

86 *II. Dünya Harbinin İlk Seferleri*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1953, s. 39.

87 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 40-43.

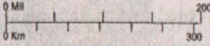
NORVEÇ'İN İŞGALİ

8 NİSAN,İNGİLİZ DENİZ KUVVETLERİNİN DÖŞEDİĞİ MAYINLAR

9 NİSAN,ALMAN DENİZ ÇIKARMA HAREKÂTI VE TAARRUZLARI

ALMAN HAVA İNDİRME HAREKÂTI

HAVAALANLARI

14 Nisan 1940
İngiliz birlikleri
karaya çıkıyor.

Narvik

27 Mayıs
Müttefikler Narvik'i
tekrar ele geçiriyor.

Gällivare
Demir Filizleri
Madenleri

7 Haziran
son Müttefik birlikleri
Norveç'i tahliye ediyor.

NORVEÇ DENİZİ

16/17 Nisan'da
İngiliz birlikleri karaya çıkıyor.
1/2 Mayıs günleri
geri çekiliyor.

Namsos

TRONDHEIM FİYORDU

18 Nisan'da
İngiliz birlikleri karaya çıkıyor.
30 Nisan-1 Mayıs
günleri geri çekiliyor.

Trondheim

Aandalsnes

İSVEÇ

GUDBRAND VADİSİ

SHETLAND
ADALARI

NORVEÇ

Bergen

FORNEBU

Oslo

9 Nisan
(Alman kruvazörü
Blücher batıyor)

ORKNEY
ADALARI

Larvik

Scapa Flow
İngiliz
Deniz Üssü

Stavanger

SOLA

Kristiansand

SKAGERRAK

7 Nisan
İngiliz Donanması,
Scapa Flow'dan
denize açılıyor.

16 Şubat
İngiliz esirlerini taşıyan
Alman gemisi Altmark,İngilizler
tarafından ele geçiriliyor.

KATTEGAT

Rosyth

Edinburg

DANİMARKA

JUTLAND

Kopenhag

KUZEY DENİZİ

BALTIK DENİZİ

9 Nisan 1940
Almanya Danimarka ve
Norveç'i işgal ediyor.

BRİTANYA

ALMANYA

Norveç'in işgali, 1940.

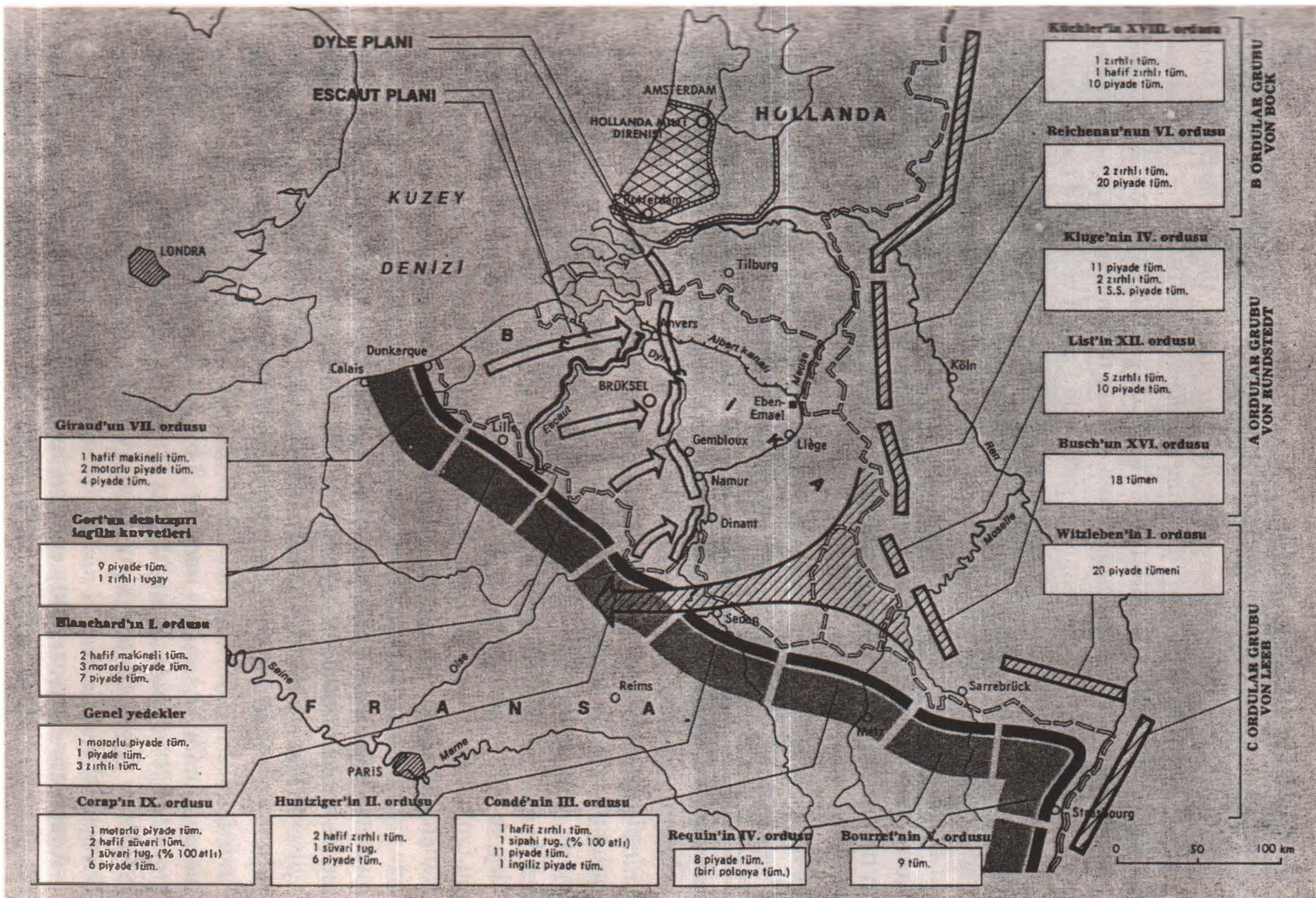
ma planı hazırladıkları haberini aldılar. *9 Nisan 1940'ta Hitler, Danimarka ve Norveç'in işgal emrini verdi.* Aynı gün Danimarka savaşmadan teslim oldu.[88] Almanlar 4.500 kişilik hava indirme birliklerini de kullanarak Oslo'dan Narvik'e kadar uzanan tüm önemli limanları işgal ettiler. İngiliz deniz kuvvetleri, istihbarat bilgisi aldığı halde Alman gemilerini ellerinden kaçırdı. Almanların Trondheim'i almalarıyla birlikte Müttefikler'in korktukları durum gerçekleşmişti; Almanya deniz savaşları için stratejik bir üssü ele geçirmişti. İngiliz deniz kuvvetleri, Alman hava gücü karşısında, Almanları işgal ettikleri yerlerden çıkarmak için gerekli büyüklükte bir gücü harekete geçiremedi. İngilizler, gücünü, en kuzeyde demir limanı işlevini gören Narvik limanına yoğunlaştırdı;*14 Nisan'da buraya 20.000 kişilik bir çıkarma yaptı.* Kentteki 6.000 kişilik Alman gücü, 27 Mayıs'a kadar direndi. Alman güçleri Narvik'i terk ettiğinde Almanya'nın batı taarruzu başlamış ve belli bir düzeyde de ilerlemişti. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti de 24 Mayıs'ta Norveç Harekâtı'nı durdurma kararı aldı ve 7 Haziran'da Narvik'i boşalttı. Norveç'te kalan bütün Müttefik kuvvetleri, Kral da dahil, Norveç Hükümeti üyelerini de alarak 8/9 Haziran'da tahliye edildi. Ama İngilizlerin üstün deniz gücü Alman donanmasının önemli bir maliyet ödemesine yol açtı. Almanlar üç kruvazör, on muhrip, 10 ticaret gemisi ve 8 denizaltı kaybettiler. Bir cep savaş gemisi, dört kruvazör de ağır yaralandı. Müttefik zayiatı ise daha çok uçak saldırılarıyla gerçekleşmişti; 1 uçak gemisi, 2 kruvazör, 9 muhrip ve 8 denizaltıydı. 6 kruvazör ve 8 muhrip de ağır hasar görmüştü.[89] Bu savaşlar sonucu, Danimarka ve Norveç de Almanya'nın denetimine geçmiş oldu. Bu durum Almanlara Baltık ve çevresinde çok önemli bir kontrol sağladı. Böylece İsveç'ten demir madeni naklini güvence altına almış oldular ve Atlantik üzerindeki deniz ulaştırmasına ve deniz üslerine kolayca saldırı yapabilecekleri bir konum elde etmiş oldular. Ayrıca kuzey kanadını sağlama almak olanağı ortaya çıktı. Bu başarısızlık Chamberlain'in istifasına yol açtı. Chamberlain'in yerine geçebilecek iki aday bulunuyordu: Lord Halifax ve Winston Churchill. İbre başlangıçta Lord Halifax doğrultusundaydı, Muhafazakâr Parti ve Kral VI. George onu tercih ediyordu. Hatta muhalefetteki İşçi Partisi, onun liderliğindeki bir koalisyon hükümetinde yer almaya hazırdı. Fakat Halifax, Avam Kamarası'ndaki konuşmalarıyla kendisini bir seçenek olmaktan çıkardı.[90]

---

88 Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, TC Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1989, s. 19.

89 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 59-70. *II. Dünya Harbinin İlk Seferleri*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1953, s. 52-53.

90 Richard Holmes, *In The Footsteps of Churchill*, Basic Books, New York, 2006, s. 202.

1940 Mayıs taarruzu öncesinde Fransız ve Alman ordularının mevzi düzeni.

Yedi aydır beklenen Alman saldırısı 10 Mayıs 1940'ta başladı. Saldırı başladığında güçler arasında çok büyük farklılıklar yoktu. *Almanya'nın batıda 89'u cephe hattı tümeni olmak üzere 136 tümeni bulunuyordu.* Tümenler, 18.000 askere sahipti. Piyade tümenlerinin 46'sı ilk dalga tümeniydi. 6 motorize piyade tümeni ile *10 panzer tümeni vardı.* Panzer tümenlerinde 250 tank bulunuyordu. 2.500 civarındaki tankın yarısı eski PzKw I ve II hafif tanklarıydı.

Fransızların 91 tümeni bulunmaktaydı. Bunlardan 3'ü hafif mekanize tümen (HMT), 3'ü zırhlı tümen, 7'si motorize piyade tümeniydi. 31 A tipi piyade tümeni bulunuyordu. Bu tümenler 16.500 askerden oluşuyordu ve hafif süvari tümenleri önemli ölçüde mekanize ve kısmen de zırhlıydı. Fransızların HTM'leri Almanların panzer tümenlerinin bir benzeriydi. 200 tankları bulunuyordu. Bunların yarısını, PzKw III ve IV'lerin eşdeğeri H-38 tankları oluşturuyordu ve panzerlerde olduğu gibi 10.000 kişilik bir güce sahipti. Zırhlı tümenler ise 5.600 kişilik güçlerdi. 156 tankı bulunuyordu. Bunlardan 90'ı H.39, 66'sı *Char B* tanklarıydı. Zırhlı tümenlerin kuruluşuna ancak Ocak ayından sonra başlanmıştı. Bu tümenler stratejik kararları uygulayacak hareketli birlikler olmaktan çok, cephelerin sürekliliğini sağlayacak karşı hücum araçları olarak görülüyordu.

İngilizlerin ise bu cephede her biri 13.600 askerden oluşan 10 piyade tümeni bulunuyordu. Bu tümenlerin teçhizat ve levazım için motorlu araçları mevcuttu. Ama çoğunun piyade için kamyonları bulunmuyordu. Her birinde 66 hafif tank olan iki hafif zırhlı keşif tugayı, her birinde 28 hafif tank olan dört alay ve 100 piyade tanklı bir tank tugayı vardı. Matilda olarak adlandırılan bu tanklar ağır ama çok dayanıklı zırha sahipti. Savaş başladığında bir tank tümeni daha geldi. Bu tümen, 312 orta boy "kruvazör" tankına ve iki motorize piyade taburuna sahipti. Belçika tümenleri de katıldığında Fransız ve İngilizlerin gücü aşağı yukarı Almanların gücüne eşit nitelikteydi. Tank sayıları da toplam olarak eşitti. *Ama Almanların 1.200 ağır tankına karşılık Müttefikler'in benzer nitelikli 850 tankı bulunuyordu.* Müttefikler'in esas zayıflığı hava kuvvetlerindeydi. Kuzeydoğu Cephesi'nde, ilk hat hizmetinde 1.046 Fransız, 416 İngiliz uçağı ile 300 Belçika ve Hollanda uçağı bulunuyordu. Almanların ilk hat uçakları sayısı ise 3 binden fazlaydı.[91] Bu durum, yani *iki tarafın güçleri arasındaki farklılık, bir tarafın kazanmasını kaçınılmaz kılacak büyüklükte değildi.* Savaşın sonucunu orduların yönetimindeki üstünlükler belirleyecekti.

Almanların, karşısındaki cepheleri hareketli birliklerle yarıp parçalayarak savunma birliklerini kuşatma ile etkisiz hale getirmeye dayanan stratejisi

91 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 38-39.

Akbaba, *sayı 337, 4 Temmuz 1940.*

karşısında Fransızlar, savunma cephelerinin sürekliliğini esas alan bir strateji uyguluyordu. Fransız savunma cephesi doğuda sabit bir yapı olan Maginot hattı ile başlıyordu. Fransız sınırı sona erdiğinde de bitiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda bazı modern surların Alman topçu saldırılarına karşı koyabilmeleri, 1930'lu yıllarda Fransızları, Almanya'dan gelecek saldırılara karşı Fransız Alman sınırında ünlü *Maginot hattını* yapmaya itmişti. Geçmişteki benzerlerine göre çok daha kalın beton duvarlara sahip, ağır toplarla donatılmış bu devasa yapının içinde yaşam alanları, cephane ve yiyecek depoları bulunuyordu. Ayrıca hattın değişik kesimlerini birbirine bağlayan yeraltı demiryolları bulunuyordu.[92]

Fransız savunmasının temel sorunu, Maginot hattından sonra *Belçika yönünden gelecek Alman saldırısına karşı, cephenin nasıl sürdürüleceğiydi.* 26 Ağustos 1939'da Almanya, Belçika topraklarının saldırıdan masun kalacağını bir kez daha ilan etmişti. Bunun üzerine Belçika Hükümeti de tarafsızlığını ilan etmişti ve *Alman saldırısı olmadan Fransız askerlerinin Belçika'ya girmesine izin vermiyordu.* Bu konuda İngiltere, Fransa ve Belçika arasında yapılan görüşmelerde bir sonuç alınamadı. Bu durumda savunma hattının kurulmasında iki seçenek vardı. İlk seçenek, Maginot Hattı'ndan sonra cephenin Fransa Belçika sınırını izlemesiydi. Bu halde Alman saldırısı iyi hazırlanmış bir cepheyle karşılaşacaktı. Ama bu savunma hattı daha uzundu ve Belçika kendi kaderine bırakılacağı için tüm Belçika'nın kaynakları da Almanya'nın eline geçmiş olacaktı. Ayrıca Belçika limanları da Almanya'nın eline geçeceği için İngiliz deniz iletişimi üzerindeki riskler çoğalacaktı. Bu nedenle ikin-

92 *Ana Britanica,* Cilt 15, İstanbul, 2004, s. 156.

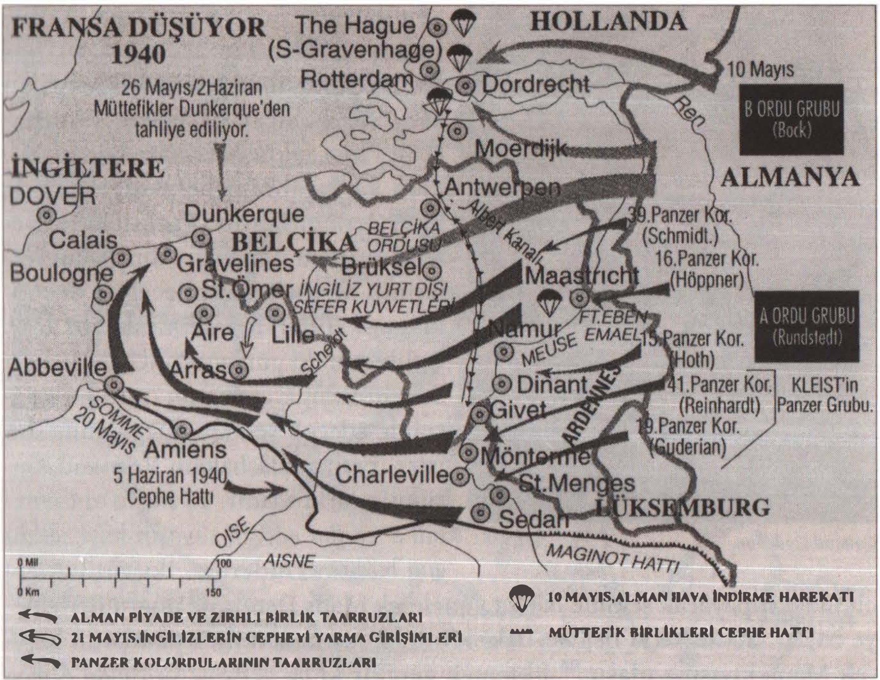
Maginot hattı.

ci bir seçenek öne çıktı; Alman güçleri harekete geçtiğinde Belçika'ya girilecek ve İngiliz, Belçika ve Fransız kuvvetleri Brüksel de dahil Belçika'nın büyük kısmını koruma altına alan bir cephe oluşturacaktı.[93]

Alman orduları için, Manstein'in saldırı vizyonuna uygun bir saldırı planı hazırlanmıştı. Almanya, kuvvetlerini üç ordu grubuna ayırmıştı. *C Ordular Grubu, Maginot karşısında* konumlandırılmıştı ve *başında Orgeneral von Leeb* bulunuyordu. *B Ordular Grubu,* Aşağı Meuse'den ilerleyerek *Belçika ve Hollanda'yı işgal edecekti*. Başında *Orgeneral von Bock* vardı. *Orgeneral von Rundstedt'in başkomutanlığını yaptığı A Ordular Grubu içinde ise esas kuvvetler yer alıyordu.* Bu kuvvet Ardenler'den ilerleyerek Fransız savunmasının en zayıf olduğu Sedan kesiminde bir yarma harekâtına girişecekti.

10 Mayıs'ta, Alman saldırısı başladığında İngiltere ve Fransa'da siyasal sorunlar bulunuyordu. Saldırı, İngiltere'de kabine buhranını çözdü. *Churchill, Savaşın sonuna kadar önemli değişiklikler olmadan sürecek olan kabinesini kurdu.* Hobsbawm'ın nitelemesiyle 1914'ten beri tüm siyasal kanaatleri yanlış çıkan bir romantik olan Churchill, ilk kez Almanya konusunda gerçekçi davranıyordu. Münih sonrasında Hitler'in yaptıkları, özellikle de 1939 Mar-

93 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 37-38.

Fransa'nın Almanya tarafından işgali, 1940.

tı'nda Çekoslovakya'yı işgali, İngiliz kamuoyunda direniş eğilimini artırmıştı.[94] Churchill, seferberliğini tam gerçekleştirememiş, askerî fabrikaları sulh zamanının temposuyla çalışan bir ülkeye başbakan olmuştur. Ama savaş konusunda toplumuna kararlılık aşılayabilecek deneyime ve karizmaya sahiptir.[95] Fransa'da ise istifa eden başbakan Reynaud, istifasını geriye alarak bunalımı dondurmuş oldu.

Almanların *B Ordular Grubu'nun* saldırısı iki farklı yöne yöneldi. Bunlardan birincisi hava indirme birlikleri, bir panzer tümeni ve bir piyade tümeniyle Hollanda'ya yönelmişti. *Hollanda, büyük kentlerin bombalanmaması için 14 Mayıs'ta teslim oldu.* Saldırının diğer kolu Belçika'ya yöneldi. Almanlar, Müttefik kuvvetlerin tuttuğu Anvers-Namur hattını 15 Mayıs'ta ele geçirdi. Almanların *havadan indirdikleri birlikler, Müttefikler'in çekilme sırasında köprüleri tahrip etmesini önlüyor* ve Alman harekâtını hızlandırıyordu.

A Ordular Grubu da 10 Mayıs'ta Ardenler üzerinden ilerlemeye başladı. Üç panzer kolordusu ve önemli motorize piyade tümenleri burada toplanmıştı. Saldırıyı yapan öncü birliklerin komutanı, yıldırım savaşının en başarılı

94 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 206.

95 Richard Holmes, *a.g.e.*, s. 202.

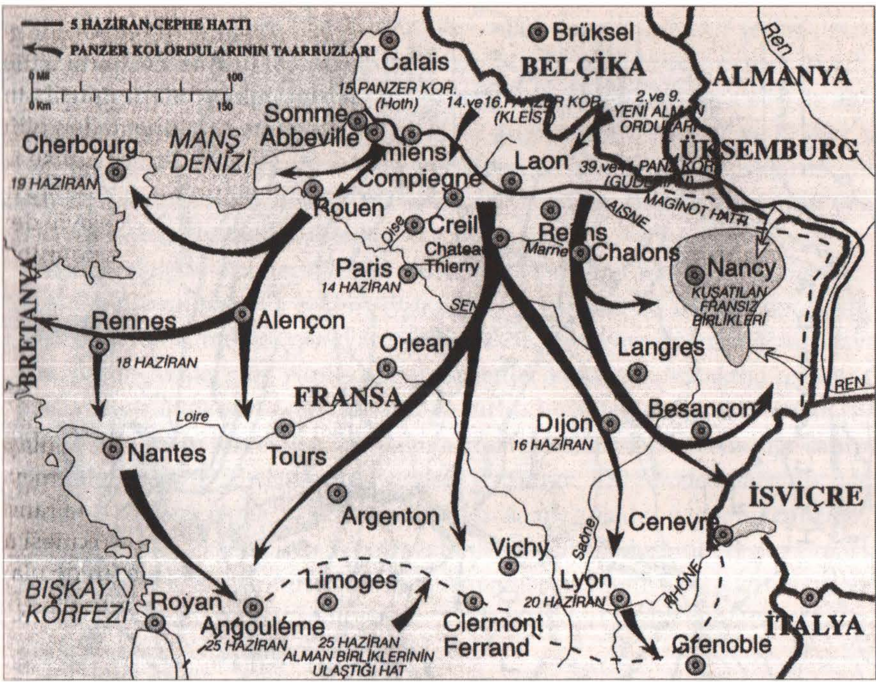

General Guderian.

uygulayıcısı *General Guderian'dı.* Birlikler, 13 Mayıs'ta Sedan'ın batısından, piyade birliklerini beklemeden Meuse'i geçmeye başlarlar. Fransızların karşı saldırısına uğramadan, Alman karargâhının beklediğinden de hızlı ilerlemişlerdir. Fransızların, yeterli topçusu olmayan Alman kuvvetlerinin Meuse'i geçebileceğini düşünmemesi Hitler'de tereddüde yol açar. Birliklerin iki gün süresince ilerlemeyi durdurmasını, cephenin durumu konsolide edecek şekilde düzenlenmesini ister. Fransız Başbakanı Reynaud, durumun farkındadır. *15 Mayıs'ta Churchill'e telefon ederek savaşın kaybedildiğini bildirir* Guderian, iki günlük gecikmeyi kapayacak şekilde batıya yönelerek Manş Denizi'ne doğru ilerlemeye başlar. 20 Mayıs'ta Belçika'daki Müttefik kuvvetlerinin irtibatlarını keserek Manş kıyısına ulaşır.[96] Eklemek gerekir ki *bu ilerleme sırasında Alman güçleri bir karşı saldırıya açıktı.* Ancak Müttefikler'in bu saldırıyı gerçekleştirecek bir örgütlenmesi yoktu.

Bu durumda Belçika'daki İngiliz, Fransız ve Belçika kuvvetleri imha edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 25 Mayıs akşamı İngiliz komutanı, Dunkerque'e çekilme kararı verir. 27 Mayıs'ta Belçika kralının teslim olmasıyla İngilizler için çekilmeden başka yol kalmaz. *"Dinamo Planı" denilen boşaltma harekâtı başlar.* İngiltere Dunkerque'e 765 gemi gönderir. 27 Mayıs'la 4 Haziran arasındaki boşaltma tamamlandığında; 224.000 asker İngiltere'ye sağ olarak ulaşmış, ayrıca 121.000 Fransız askerinin tahliyesi de gerçekleştirilmişti. Müttefikler'in bu savaştaki tek başarısı bu geri çekilmeydi. Bu başarıda İngiltere'nin örgütlenme becerisi ve Fransızların artçı rolünü başarıyla gerçekleştirmesi kadar, *Hitler'in 24 Mayıs'ta harekâtı üç gün durdurmuş olmasının* da payı yüksektir. Von Kleist'ın birlikleri, Hitler'in şahsi emirleri sonucu durdurulmuştu. Kendi kurmay heyetinin direnişine rağmen uygulattığı üç günlük durdurma olmasa; İngiltere, silahlı güçlerini tahliye etme olanağı bulamayacaktı.[97] Askerlere rağmen Hitler'in böyle bir yolu izlemesinin nedeni olarak İngilizlerle sulh yapma isteği düşünülebilir. Hitler'in Ribbentrop'a söylediğine göre; Hitler, İngiltere'nin prestijini kaybetmesini istemi-

96 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 77-81.

97 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 84-87.

Fransa'nın işgali ve Alman birliklerinin Fransa içindeki manevraları.

yordu. Çünkü prestiji zedelenmiş bir İngiltere'nin sulh yapmayacağını düşünüyordu.[98]

16 Mayıs 1940'ta Alman kuvvetlerinin Paris'e ilerlemesi önünde bir engel kalmamıştır. Hükümet, Paris'i terk etmeye hazırlanmaktadır. Ama Alman tankları Paris'e yönelmez. 17-18 Mayıs günleri Fransız Hükümeti Paris'te kalmaya devam eder. Başbakan Reynaud, Savunma Bakanlığı'nı da yüklenerek Mareşal Philippe Pétain'i Madrid elçiliğinden General Max Weygand'ı Doğu Akdeniz Fransız kuvvetleri komutanlığından merkeze çağırır. Mareşal Pétain, başbakan yardımcısı olur. Weygand, 20 Mayıs'ta gelerek başkomutanlık görevini Gamelin'den devralır. 1914 dönemi askerlerinden olan Weygand, yeni dönemin savaşını yönetecek bir zihniyete sahip değildir. Fransız ordusunda motorlu ve zırhlı birliklerin önemini kavrayan az sayıdaki kumandandan biri olan De Gaulle'ün tezlerine karşı çıkmıştır. Hitler bu tayini sevinçle karşılar.[99] Belki de Fransa için rasyonel yollardan biri, Fransız kuvvetlerini tahliye ederek Afrika'nın kuzeyinde uzun erimli bir savaşa hazırlanmaya başlamaktı. Ama bunun siyasal olarak yapılabilmesi

98 Maxim Mourin, *a.g.e.*, s. 91-92.

99 Raymand Cartier, *a.g.e.*, s. 101.

10-24 mayıs tarihlerinde alman zırhlılarının izlediği yol

12 may.
18 may.
25 may.
27 may.
Müttefik ordularının belirli tarihlerdeki durumları

5 haziranda cephe hattı

9. panzer tüm.

HOEPPNER'in
16. zh. kolordusu
3. ve 4. panzer tüm.

SCHMIDT (HOTH)'un
39. zh. kolordusu
5. ve 7. panzer tüm.

REINHARDT'ın
41. zh. kolordusu
6. ve 8. panzer tüm.

GUDERIAN'ın
19. zh. kolordusu
2., 1. ve 10. panzer tüm.

WEYGAND PLANI

DE GAULLE KARŞI HÜCUMU

10-27 Mayıs 1940'ta Alman panzerlerinin ilerleyişi.

akla bile gelemiyordu. *Fransız orduları nihai savaşı verecekti ve İngilizlerin Fransa'da sadece iki tümeni kalmıştı.* Artık büyük ölçüde yalnızdılar. İngiltere'den istedikleri avcı uçakları desteğinin de gelmeyeceği kısa sürede anlaşıldı. İngiliz hava kuvvetleri kumandanı, İngiltere'nin Norveç ve Fransa savaşlarında 400 Hurricane uçağı kaybettiğini, artık yeni avcı uçaklarını gönderemeyeceğini bildirmiştir.[100] Fransa zor koşullar altında ordusunu yeniden düzenlemeye çalışmaktadır.

Hitler 27 Mayıs'ta yeni saldırının emrini imzalar. *5 Haziran'da Somme ve Aisne'ye Alman hücümu başlar. Fransızlar, Belçika'da 30 tümenlerini kaybetmişlerdi* ve 89 tümenlerinin bulunduğu 10 Mayıs'a göre önemli ölçüde zayıflamışlardı. Afrika'dan, Alpler'den getirilenler ve *yeni kurulanlarla cepheye 66 tümen sürebilmişlerdir.* Ama motorlu ve zırhlı birlikleri çok küçülmüştü. Buna karşın Alman kuvvetleri 10 Mayıs'a göre çok daha fazla üstünlüğe sahipti. *Almanlar cepheye 13 yeni panzer tümeni getirmişti. 130 piyade tümeni ise âdeta savaşmadan bekliyordu.*[101] Ren boylarından Manş'a kadar uzanan cephede 27 Fransız tümeni karşısında Wehrmacht'ın 45 tümeni bulunuyordu. Fransızların 22 yedek tümeninin karşısında Almanların iki misli yedek tümeni vardı. Artık Alman ordusu motorlu ve zırhlı birlikleri kadar geleneksel piyade güçlerinde de üstünlüğe sahipti.[102]

5 Haziran saldırısından sonra Fransız birlikleri yer yer başarılı direnç gösterse de Almanların ilerlemesi ve stratejik yerleri ele geçirmesi hızla gerçekleşiyordu. 7 Haziran'da Weygand, hükümete, hiç vakit geçirmeden mütareke istemelerini önerdi. Hükümet, *9 Haziran'da Paris'i terk etmeye karar verdi* ve Tours'a gitti. İtalya'da *Duce*, Almanya'nın başarıları karşısında damadı Kont Ciano'ya "Başkaları tarih yazarken, bizim elimiz cebimizde seyirci kalmamız bir züldür"[103] diyordu. *10 Haziran'da İtalya da Fransa'ya savaş ilan etti.*[104] Weygand, Paris'in Alman uçaklarının saldırılarıyla *tahrip olmaması için Paris'i açık şehir ilan ettirdi.* Almanlar bu öneriye Saint-Germain, Versailles, Juvisy, Saint-Maur ve Meaux çizgisinin kuzeyindeki tüm direnişin durdurulması koşuluyla evet dediler, koşulları kabul edildi. Fransız ordusu Paris'i koruyordu.[105]

11 Haziran'da Churchill, son bir umutla Tours'a gider. Ama beraberinde bir şey getirmemiştir. Fransızların hava desteği taleplerine evet diyemez. Fransızlar, İngilizlerin kendilerini yalnız bırakması karşısında hayal kırıklığına uğ-

---

100 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 125.

101 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 91.

102 Raymond Cartier. *a.g.e.*, s. 135.

103 Maxime Mourin, *İkinci Cihan Harbinde Sulh Teşebbüsleri*, Kara Kuvvetleri Yayınları, Ankara, 1952, s. 81.

104 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 92.

105 Raymond Cartier. *a.g.e.*, s. 138.

ramışlardır. Durumun sorumlusu olarak İngiltere'yi görmektedirler. *14 Haziran'da Alman kuvvetleri Paris'e girerek ilerlemelerini sürdürürler.* C Ordular Grubu orduları aynı gün Maginot Hattı'na girdi. Weygand bu süreçte mütareke kararının alınması için baskı yapmaya devam ediyordu. Britanya'nın boynunun tavuklarınki gibi üç haftada büküleceğine inanıyordu.[106] Bu süreçte *Churchill'in ateşkes yapılmayıp Fransız-İngiliz işbirliğiyle Kuzey Afrika'da direnişin başlatılması önerisi, Fransız kabinesini kızdırmaktan başka bir işe yaramaz.* Başbakan Reynaud istifa eder. Mareşal Pétain yeni kabineyi kurarak 16 Haziran'da mütareke isteğini Hitler'e ulaştırır. Almanya, koşullarını, 20 Haziran günü, 1918 Mütarekesi'nin imzalandığı yerde ve hatta aynı vagonda Fransızlara bildirir. Fransa 22 Haziran'da koşulları kabul eder. Fransa'nın kuzeyi ve batı kıyıları işgal bölgesi ilan edilir. Diğer kesimleri ise kukla hükümete, Vichy Hükümeti'ne bırakılır. Eric Hobsbawm'a göre bu karar Fransız halkından büyük bir tepki görmez. Makul karşılanır.[107] Fransız kuvvetleri etkisiz hale getirilir. *25 Haziran'da ateşkes yürürlüğe girer.* Bunu İtalya ile yapılan mütareke izler.[108]

Fransa'nın bu kadar kısa zamanda çöküşü "tuhaf yenilgi" olarak adlandırılıyordu. Marc Bloch bu çöküşün açıklamasını, ordu genelkurmayının yaşlılar tarafından yönetilmesinin ötesinde, kendilerini yeni dönemin gereksinmelerine uyarlayamayan parlamenter sistemin zafiyetiyle yapıyordu.[109] Bu dönemi yansıtan bir günlükte "Fransa'nın düşmesi, demokrasinin yirmi yıl boyunca işsizliği, enflasyonu, deflasyonu, işçi huzursuzluğunu, parti egoizmini ve benzeri şeyleri yenme vaatlerini yerine getirmedeki başarısızlığın doruk noktası olmuştur" deniliyordu.[110] Duygusal yıkım en üst düzeye çıkmış, toplumun önemli bir kesimi umudunu kaybetmiştir. Bu çöküş karşısında çözümü Almanya'da görenler de ortaya çıkıyordu. André Gide kaçınılmazı kabul etmek, akıllı olacaktır demekte. Teilhard de Chardin ise bir dünyanın ölümüne değil doğuşuna tanık oluyoruz diye yazmaktadır.[111] Fransa'da savaş yalnız cephede değil toplumun moralinde de kaybedilmiştir.

Cephelerde yenilgi yaşanırken İngiltere, Fransız donanmasının bazı gemilerinin kaçırılmasını sağlar. 18 Haziran 1940'ta Charles de Gaulle Londra'ya giderek "Özgür Fransa'nın kendi yönetiminde savaşa devam edeceğini" açıklar. İngiltere, Fransa halkının eğilimine göre ayrıksı bir konumu temsil eden bu hareketi destekler. *3 Temmuz 1940'ta Fransız filosu İtalyanların eline geç-*

---

106 David Thomson, *Tarihin Amacı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1983, s. 73.

107 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul, Temmuz 2012, s. 193.

108 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 93.

109 Zikreden Mark Mazower, *Karanlık Kıta: Avrupa'nın Yirminci Yüzyılı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 155. M. Bloch, *Strange Defeat*, New York, 1968, s. 149.

110 G. Waldeck, *Athene Palace*, New York, 1942, s. 124.

111 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 155.

mesin diye Cezayir'in Oran ve Mers-el Kebir limanlarında İngilizler tarafından bombalanarak batırılır.

Fransa'nın savaş dışı kalmasıyla Almanya, kendisi açısından bir anlamda ulaşmak istediği hedefe ulaşmıştı. Bunun ötesi için henüz bir planı yoktu. Hatta *22 Haziran'da Hitler, 35 tümeninin seferberlik durumunu kaldırdı*. Hitler için en iyi durum İngiltere'nin savaşı sürdürmemesiydi.[112] İngiltere savaşa devam etmezse içine girilen savaş bir dünya savaşına dönüşmeyecek *ve Almanya kazanımlarını konsolide edebilecekti.* Bütün bunlardan daha önemlisi Rusya'ya saldırmak isteğini hemen uygulamaya koyabilecekti. Ama bu süreçte Machiavel'in *"İsteyen savaşı başlatabilir, ama durdurmak elinde değildir"* saptaması, geçerliliğini bir kez daha gösteriyordu. Almanya'nın batı saldırısını başlattığı gün başbakan olan Churchill, Chamberlain dönemi İngilteresi'nden çok farklı bir tutum içindeydi. Tek başına kalsa da İngiltere savaşı sürdürecekti. Süreç içinde İngiliz halkı da bu tutumu destekler hale gelmişti. Bu durumun açıklık kazanması üzerine *Hitler, 2 Temmuz'da İngiltere'yi işgal planının hazırlanmasını* emreder.

Hitler, Fransa'nın çökertilmesiyle çok parlak bir zafer kazanmıştı. Bu zaferin kazanılmasında kurmay kademesinin tercihlerinden çok, Hitler'in atak, risk alan tercihlerinin etkisi olmuştur. Ancak bu etki uzun erimde Alman savaş makinesinin çökmesinin nedenini de hazırlamıştır. ABD genelkurmay başkanının savaş sonrasında yazdığı bir değerlendirme raporunda belirttiği üzere *bu başarı Hitler'i Alman komuta heyetini dinlemez hale getirmiştir*. Hitler, temkinli ve başarılı Alman komuta heyetinin önerilerini dinlemeyerek ordunun büyük kayıplar vermesine yol açmıştır.[113]

Almanya'nın 10 Mayıs'ta başlayıp 22 Haziran 1940'ta sonuçlanan Batı Harekâtı sırasında, İngiltere ve Fransa'nın Üçlü Anlaşma'ya dayanarak Türkiye'den talep edebileceği bir şey yoktu. Ama İtalya'nın savaşa katılacağını haber almaları üzerine, İngiliz ve Fransız elçileri kendilerine ulaşan istihbarat sonucu 1 Haziran'da Saracoğlu'nu ziyaret ederek, İtalya'nın harbe girmesi halinde Türkiye'nin seferberlik ilan etmesini ve aynı şekilde hareket etmeleri konusunda Balkan devletlerini ikna etmesini istemişlerdir. Türkiye de Atina, Belgrad ve Bükreş'i bu konuda yoklamıştır.

İtalya savaşa giriyor

10 Haziran 1940'ta Mussolini, Roma'daki Venedik sarayının balkonundan "Kara, deniz, hava savaşçıları, devrimin ve lejyonun kara gömleklileri, İtalyan İmparatorluğu ve Arnavutluk Krallığı'nın kadın ve erkeklerine" *İngiltere ve*

---

112 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 95.

113 G.C. Marshall, *Ordu Hakkında Rapor II. Kitap*, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul, 1947, s. 2.

Mussolini ve Hitler.

Fransa'ya karşı savaş ilan ettiğini bildiriyordu.[114] Savaş başladığında İtalya'nın 1942'den önce savaşa hazır olmadığını düşünen Mussolini, Alman başarıları karşısında fikrini değiştirmiş ve savaşa girmek konusunda acele etmeye başlamıştı. Roosevelt'in savaşa girmemesini telkin eden mesajlarına da kızıyordu. Alman saldırısının başladığı 10 Mayıs gecesi, Hitler'in, batı saldırısını neden başlattığını açıklayan ve İtalya'nın kendi geleceği için karar verme zamanının geldiğini bildiren mesajı Mussolini'ye ulaştığında, Mussolini büyük ölçüde kararını vermişti. Hitler'le yazışmalar sonucunda İtalya'nın 11 Haziran'da savaşa girmesi kararlaştırıldı.[115]

11 Haziran'da İngiliz ve Fransız büyükelçileri, Türkiye'ye İtalya'ya savaş ilan ederek seferberlik yapması, ayrıca deniz ve hava üslerini de Müttefikler'e açması gerektiğini bildirmişlerdir. Türkiye, aslında ordusunun gücünü artırmak için asker sayısını artırmaya başlamıştır. Ama *hükümet 15 Haziran'da bu teklifi kabul etmemeye karar vermiştir*. Bu kararını üçlü anlaşmanın ikinci protokolündeki, kendisini Sovyetler Birliği'yle çatışmaya sokabilecek durumlarda yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğine ilişkin çekinceye dayandırmıştır.[116] Bu çekinceyi temellendirmek için Türkiye, Moskova'da yaptıkları yoklamadan olumsuz sonuç aldıklarını da ekler.

Bu kararın CHP Parti Grubu'nda konuşulması sırasında Refik Şevket İnce, Recep Peker ve Hikmet Bayur; Türkiye'nin söz verdiğini, hemen savaşa katılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu konuşmaları köşkteki odasından izleyen İnönü, hemen Meclis'e gider, ama Refik Saydam ve Saracoğlu'nun konuşmasından sonra CHP grubu sakinleşmiştir. Hükümetin kararı kabul edilir. Bundan sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu kararı İngiliz ve Fransız büyükelçisine bildirir. Bu büyükelçilerin beklemediği bir durumdur. Öfkelenirler, Türkiye'yi bahane bulmakla suçlarlar. İnönü'den randevu isterler. Bü-

---

114 Altan Öymen, *Milliyet*, 19 Eylül 1967.

115 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 76-81.

116 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 15.

yükelçiler, İnönü'nün huzuruna çıktığında dışişlerinden gelen bir not Fransa'nın teslim olduğunu bildiriyordu. İnönü, büyükelçilere, Paris'in düşmüş ve mütareke görüşmelerinin başlamış olmasından duyduğu üzüntülerini bildirdi. Büyükelçiler, bu haberi ilk kez İnönü'den alıyordu. Fransız elçisi duygusallık içinde ağlıyordu. Onu teselli etmek isteyen *İnönü; "ağlamayınız ekselans, Fransa'sız bir Avrupa düşünülemez" diyecektir.*[117]

Sonunda İngiltere, Türkiye'nin böyle bir hakkı olduğunu kabul etmiş ama Dunkirk'teki çekilmeden sonra Türkiye'ye yeni silah gönderemeyeceğini açıklamıştır.[118] 20 Haziran'da ise İngiliz büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu ziyaret ederek İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin ne yapacağı konusunda bilgi istemiştir. Türkiye'nin yanıtı ise Balkan Paktı'nın savaşa girme zorunluluğu yaratmadığı biçiminde olmuştur.[119]

Bu tarihten sonra İngiltere duruma razı olmuştur. İngiltere'nin tüm cephelerde savunmaya geçtiği bir dönemde, Türk ordusunun savaş hazırlığı yapmasına bir katkısı olamayacaktır. *Artık İngiltere bakımından en iyi durum Türkiye'nin tarafsız kalmasıdır.* 26 Haziran'da Türkiye, savaş dışı kalacağı konusunda bir deklarasyon yayınlamak için İngilizlerle ilişki kurduğunda, İngilizlerin istediği sadece *"şimdilik"* sözcüğünün ilavesi olmuştur. Bu deklarasyon açıklandığında von Papen, Berlin'e çektiği telgrafta oyun kazanıldı diyecektir.[120]

İngiltere Savaşı başlıyor

17 Haziran'da Fransızların Reynaud kabinesi düştü, yerine gelen Pétain kabinesi ise mütareke talebinde bulundu. Bu arada 18 Haziran'da *Duce* ve Hitler buluştu. *Duce*, Fransa'nın tümü ile donanmasının da teslimini istiyordu. *Oysa Hitler, batı savaşının sona erdirilmesini sağlayacak, koşulları hafif bir mütareke yapmak istemektedir.* Bu sırada İtalyan kuvvetleri, Alpler cephesinden Fransa saldırısını başlatır.

22 Haziran'da Fransa'nın böyle bir mütareke anlaşmasını imzalayarak teslim olmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın bu aşaması tamamlanır.[121] 24 Haziran'da da İtalya ile Fransa arasında ateşkes ilan edilir. Hitler, aslında Batı Avrupa'daki hedeflerine ulaşmıştır. Tarihte hiçbir lider Avrupa'da bu kadar büyük bir alanı denetimine almamıştır.

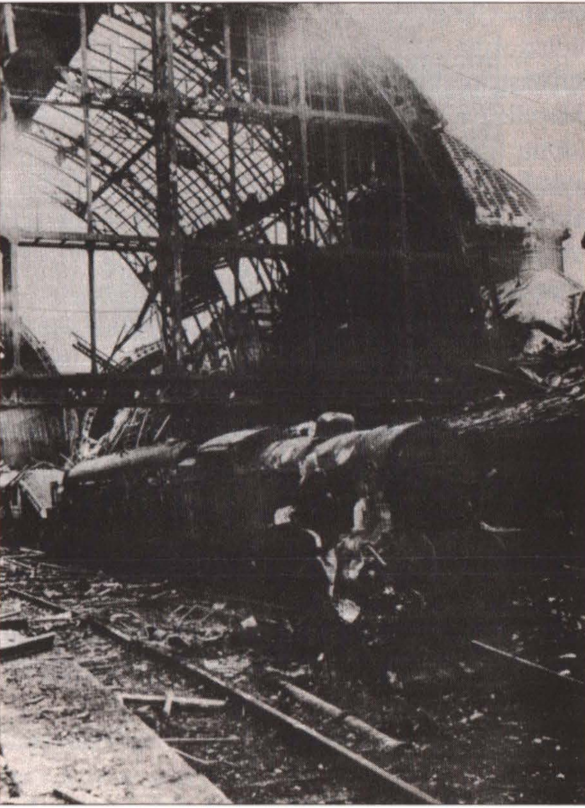
117 Turhan Aytul, A.g.m., s. 61-62.

118 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 114-115.

119 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 16.

120 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 117.

121 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 83-85, Fransızlar İtalyanlarla benzer bir mütarekeyi 24 Haziran'da imzalamıştır.

Alman uçaklarının bombaladığı bir istasyon.

Almanya'nın İngiltere'yle savaşmak gibi bir planı yoktur. Nitekim Almanya 22 Haziran'da 35 tümenin seferberlik durumunu kaldırmıştır. Hitler, İngiltere'yle barış antlaşması yaparak Sovyetler Birliği'ne yönelmek için serbest kalmak istiyordu. İngiliz Başbakanı Churchill, 18 Haziran 1940'ta, Fransa savaşı bitti; İngiliz Savaşı'nın başlamak üzere olduğunu umuyorum diyerek İngiliz halkını Alman saldırısına karşı hazırlıyordu.[122] Konuşma Waterloo Savaşı'nın 125'inci yılında yapılmıştı. Bu konuşmayı İngiliz halkının isteğini dile getirdiğine inanarak yapıyordu. Oysa General Ismay'ın hatıratında belittiği üzere bu iradeyi ayağa kaldıran bizzat Churchill'in kendisiydi.[123] Daha önce de değindiğimiz üzere savaşı başlatan zafer kazansa bile savaşı sona erdirme iradesine sahip değildi. *Churchill, Almanya İngiltere'ye diş geçirmeden savaşı kazanamaz,* bu da elinden gelmeyecektir diyordu.[124]

2 Temmuz'da Alman Başkomutanlığı, İngiltere için işgal planının yapılmasını emretti. Bu amaçla hazırlanan çıkarma planına *"Deniz Aslanı Harekâtı"* adı verildi. Daha önce de değindiğimiz üzere İngiliz savaş gemileri aynı gün, Oran yakınında Mers-el- Kébir'deki Fransız filosunu bombalayarak imha etti. Bu gemilerin Almanya ve İtalya'nın eline geçmesini engelledi.[125] *Hit-*

---

122 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 95.

123 Richard Holmes, *a.g.e* , s. 208.

124 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 154.

125 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 56.

ler, Mussolini'nin İngiltere'ye saldırı için asker ve uçak verme teklifini reddetti. Tersine İtalyanlara Süveyş kanalının bombalanması için hava desteğinde bulunma teklifini yaptı.[126] Ayrıca Hitler, 9 Temmuz'da, silahlanmada ağırlığın kara kuvvetlerinden deniz ve hava kuvvetlerine kaydırılmasını önerdi.[127] *Hazırlanan plan, harekâtın 15 Eylül'de başlaması kabulü üzerine* hazırlanmıştı. Hitler, Rusya'ya saldırı başlatmanın mevsim dolayısıyla gecikmiş olmasıyla birlikte İngiltere'yle savaşın sürdürülmesinin Sovyetler'in kuşkularını azaltacağını düşündüğü için bu plana evet demişti.[128] İlk dalgada 13 tümen, altı panzer ve üç motorize tümen bulunacak, bunun ardından 17 tümen daha çıkarılacaktı. Çıkarma, İngiltere'nin güneyinde 120 km'lik bir sahilde yapılacaktı. İlk saldırıda 90 bin asker yer alıyordu, üçüncü gün kıyıda 260 bin kişi bulunacaktı. Karşı tarafta, Eylül ayında, İngilizlerin 27 piyade tümeni vardı ama bunun sadece 4'ü tam donanımlıydı. Bu çıkarma harekâtının başarılı olması Alman deniz ve hava kuvvetlerinin başarılı olmasına bağlıydı. Kara kuvvetleri, her iki güce de güvenmiyordu. Çıkarma için 155 nakliye gemisi, 3.000 küçük çıkarma gemisi, 1.720 tekne, bot ve 470 römork kullanılacaktı. Deniz kuvvetleri de bu çıkarma teknelerini beş büyük savaş gemisi, 10 kruvazör ve 50 destroyerle korumaya çalışacaktı. Bu güç İngiliz deniz güçleri karşısında yetersizdi. Bu durumda harekâtın başarısı, hava kuvvetlerinin hem İngiliz hava kuvvetlerinin hem de İngiliz donanmasının faaliyetlerini engelleyebilmesine bağlıydı. Göring, bu konuda hava kuvvetlerine güveniyordu. Bunun ispatlanması için çıkarma harekâtı öncesinde hava kuvvetlerinin İngiltere'ye saldırılar yapması planlandı.[129]

13 Ağustos'ta saldırı başladığında Almanların normal bombardıman uçakları (Dornier-17, Dornier 172, Dornier-215, Heinkel-1 ve Junker-88) toplamı 875, Ju-87 Stuka tipi pike bombardıman uçaklarının sayısı 316'ydı. 702 tane tek motorlu Messerschmitt 109 ve 227 adet çift motorlu ME-110 avcı uçağı vardı. İngiltere'nin 13 Ağustos'ta savaşa sürebildiği 704 avcı uçağından 620'si[130] Spitfire ve Hurricane'lerden oluşuyordu. Beaverbrook'un Uçak Üretim Bakanlığı'na atanmasından sonra üretim miktarı 2,5 kat artmıştı. Almanlardan daha çok uçak üretiyorlardı. *Almanlar, pike bombardıman uçaklarına İngilizler tarafından çok kayıp verdirilince kısa sürede savaştan çekildi.* Almanlar artık sadece yüksekten uçan bombardıman uçaklarını kullanabilirlerdi. Bu uçakların da avcı uçakları tarafından korunması gerekiyordu. Bu durum, Alman filolarındaki avcı uçaklarının etkin kullanımını azaltıyor-

---

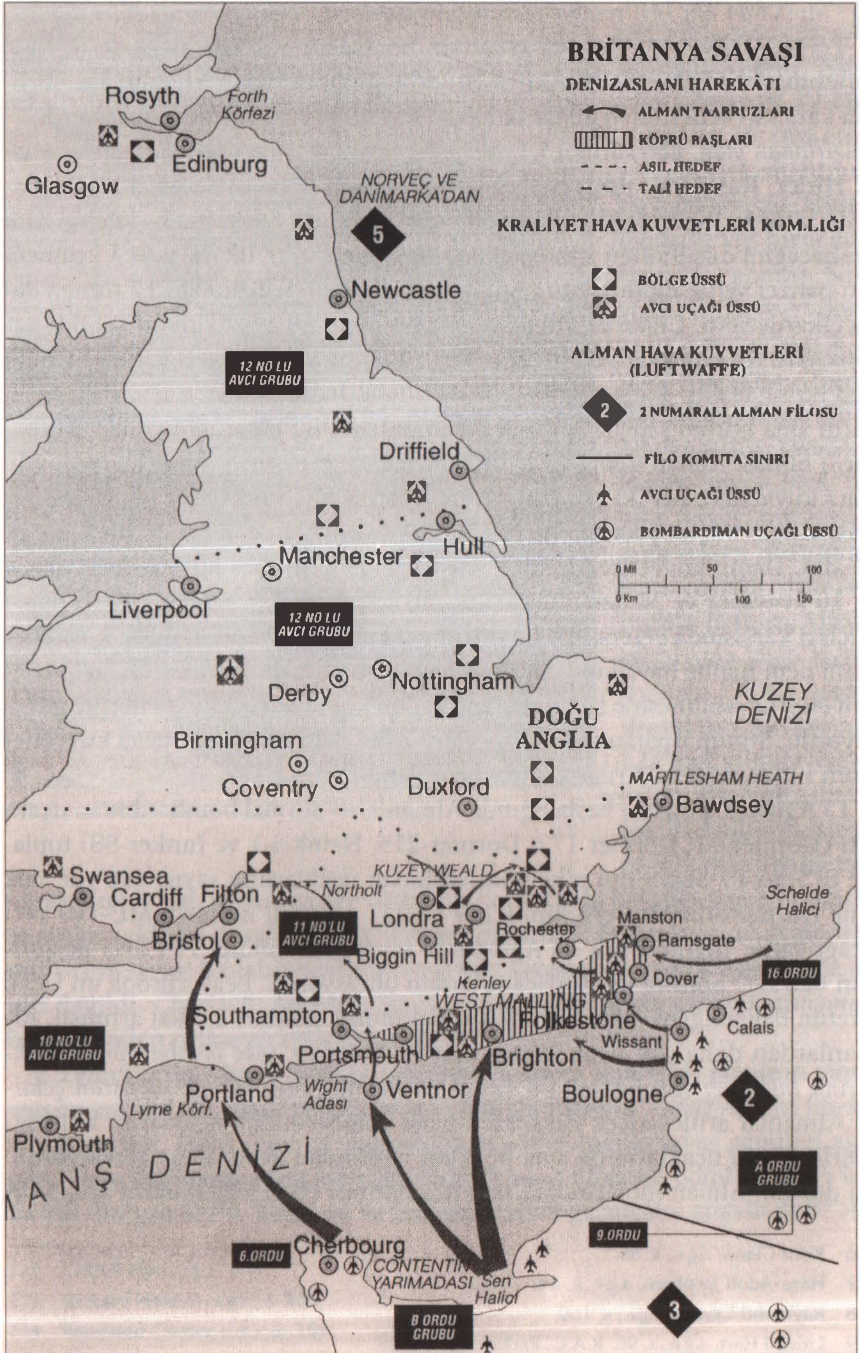
126 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 88.

127 Hans-Adolf Jacobsen, *a.g.e.*, s. 24.

128 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 160.

129 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 96. R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 57

130 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 158.

Britanya Savaşı.

du. Avcı uçaklarından ME-110'ların Spitfire karşısında yetersizliği kısa sürede anlaşıldı. İngiliz ve Alman hava kuvvetleri arasındaki savaş, büyük ölçüde ME-109'larla Spitfire'lar arasındaki bir üstünlük arayışına indirgenmişti. Saatte 600 km hızı olan ME-109'lar Spitfire'lardan daha hızlı tırmanıyordu. Ancak manevra hızları daha yavaştı. Harekât yarıçapı 170 km'den küçük kalıyordu ve bu Londra üzerinde, savaşmak için ancak 20 dakika kalabilmeleri demekti. Ama 20 mm'lik uçaksavar topu atış bakımından ona bir üstünlük sağlıyordu.[131]

Bir hava gücünün üstünlüğü sadece uçakların kapasitesine ve sayısına bağlı değildi. En az bunlar kadar önemli olan, yeterli sayıda usta pilotun bulunmasıydı. Ayrıca savaşta oldukça *hızlı bir şekilde artan pilot kaybı söz konusudur ve bu kaybı kapayacak hızda pilot eğitebilmek gerekir.* Almanlar başlangıçta bu bakımdan üstündü. Savaş, İngiltere yakınındaki hava sahasında ve deniz üstünde olduğundan, düşen uçakların pilotlarının kurtarılması çok önemliydi. Bu konuda Almanlar iyi örgütlenmişti. 30 Heinkel deniz uçağı sürekli kurtarmada çalışıyordu. Ancak yine de Alman pilotları büyük oranda esir düşüyor ya da kaybediliyordu. İngilizler de düşen pilotlarını kurtarabiliyordu. Ama İngiltere'nin yakınlığı bu bakımdan onlara üstünlük sağlamıyordu. En büyük fark; İngiltere, pilotlarına bir kahraman muamelesi yaparak onların morallerini üstün tutarken; Göring, uğranan başarısızlıklarda pilotları suçluyor ve hava kuvvetlerinin moralini düşürüyordu. İngiliz-Alman hava savaşındaki bir başka İngiliz üstünlüğü radar sistemini geliştirmiş olmalarından kaynaklanıyordu. *Uçaksavarlarını radar kontrollü hale getirmişlerdi.* Gece savaşan Beaufighter'lar radarla donatılmıştı.[132] Aslında 1938 yılında Almanlar, İngilizlerin radar üzerinde çalışmaya başladıklarını biliyorlardı. 1940 Mayısı'nda Boulogne kıyılarında bir seyyar radar istasyonunu ele geçirmişler, fakat Alman uzmanlar bunu ilkel bulmuşlardı. Radar konusunda Fransa'dan elde edebilecekleri bilgiler üzerinde de ısrarcı olmamışlardı.[133] Alan Turing'in, Turing Makinesini yapması sonrasında İngiliz hava kuvvetlerinin, "*Enigma şifresi*"*ni 1940 Ocakı'nda çözmüş olması da* Almanların başarısını sınırlamıştı.[134]

Alman uçaklarını karşılayan yalnız İngiliz uçakları değildi. 1939 Eylülü'nde İngiliz uçaksavar komutanlığı için 2.232 ağır uçaksavar topu, 1.860 hafif uçaksavar topu, 4.128 ışıldaktan oluşan ideal bir plan hazırlanmış-

---

131 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 98.

132 Richard Homes, *a.g.e.*, s. 219.

133 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 102.

134 İngilizlerin Alman hava kuvvetlerinin *enigma*sını çözmesi Polonyalılar sayesinde olmuştur. 1939 yılında *enigma*yı okuyan Polonyalılar, bir *enigma* makinesini Paris üzerinden İngiltere'ye göndermiştir. Robin Dennison, *a.g.e.*, s. 60.

tı. Ama Alman saldırısı başladığında ancak 695 ağır, 253 hafif uçaksavar ve 2.700 ışıldak mevzilendirilmiş bulunuyordu. Şavaş başlayınca Deniz kuvvetlerinin limanları savunmak için 255 ağır uçaksavar topu talep etmesi, durumu daha da zorlaştırdı. Bu talep edilen miktar o tarihte Londra'nın savunması için ayrılan miktara eşitti.[135]

Almanlar, İngiltere'ye hava saldırılarının başlayacağı *adlertag*'i (Kartal Günü) 13 Ağustos olarak saptadı. İlk saldırılar İngiliz Hava Kuvvetlerinin imhasına, daha çok da güneydeki havaalanlarının tahribine yöneldi. Göring, günde 1.500 çıkış yapan Alman hava kuvvetlerinin 4-5 günde sonuç alacağına inanıyordu. Oysa sonuç alınamıyordu. 24 Ağustos'ta Almanlar ikinci taarruz aşamasına geçti. Taarruz, Londra civarındaki hava kuvvetleri üslerine ve radar merkezlerine yönelmişti. Ama bazı uçaklar yanlışlıkla Londra'yı bombalayınca *80 İngiliz uçağı gece Berlin'e misilleme* yaptı. Bu sonuç almaya dönük olmayan simgesel hamle; Hitler'i kızdırarak Londra'nın bombalanması emrini vermesine yol açtı.[136] Ağustos ayı boyunca İngilizler 338 Hurricane ve Spitfire uçağını kaybederken 104 uçakları da ağır hasar görmüştü. Almanların avcı uçaklarında (ME-109) kayıp ve ağır hasar miktarı 179'du, yani İngilizlerin kaybı 2 kat olmuştu. Bu durum Göring'e hedefe yaklaşıldığı kanısını verdi. 7 Eylül'de hava savaşının yeni bir aşamasına geçildi. Londra gündüz de bombalanmaya başladı. 300 bombardıman ve 648 avcı uçağından oluşan bir güç ilk saldırıya geçtiğinde, avcı uçakları yeni bir koruma stratejisi izliyordu. İngiliz avcılarının etkisi sınırlanmıştı. *Londra'yı savunan uçaksavar toplarının sayısı sadece 264'tü.* Bu saldırı Londra'da 300 sivilin ölmesine ve 1.300 sivilin de yaralanmasına neden olmuştu.

7 Eylül'de Almanların çıkarmayı yapacak gemileri ve tekneleri de görev yerlerinde toplanmaya başlamıştı. Londra'ya Alman saldırıları sürerken Hitler, İngiltere çıkarmasını 17 Eylül'e erteledi ve *deniz kuvvetleriyle yaptığı değerlendirme* toplantısında İngiliz hava savunmasının çökertilmediğini saptayarak *17 Eylül'de de Deniz Aslanı Harekâtı'nı yani İngiltere'nin işgalini süresiz erteledi.* Göring, Londra'ya gündüz saldırılarını düzenli olarak sürdürüyordu. Ama başarı oranı da düşüş gösteriyordu. Ekim ayında Almanların uçak kayıpları İngilizlerden çok olmuştu. Kasım başında Göring, bir taktik değişikliği yaptı; gece saldırılarıyla kentler, sanayi merkezleri ve limanların bombalanmasına yönelindi. Bu saldırılar 16 Mayıs 1941'e kadar sürdü. İngilte-

135 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 104.

136 Savaş etiği bakımından sivil halkın bombalanması, savunulması kolay olmayan bir tutumdur. Sivil halkın bombalanmasına ilişkin ilk saldırının Hitler tarafından yapıdığını söylemek zordur. Daha önce İngilizlerin yaptığı saldırılar için kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin 12 Ocak 1940'ta İngiliz uçakları Sylt'i bombalamış, sivil halkın kayıplarına yol açmıştır. 10 Mart 1940'ta Fransa'nın hava meydanlarından kalkan İngiliz uçakları, Friburg felaketine yol açmıştır. Yaşar Çimen, *Bir Medeniyet Göçerken*, İstanbul, 1943, s. 15.

Çocuklar Londra'dan kırsal alana tahliye ediliyor (1939).

re'ye saldırılarda 43.000 sivil ölmüş ve 139.000 sivil yaralanmıştı. 2.500.000 kişi de evlerini kaybetmişti.[137] *Londra arka arkaya 87 gece bombalanmıştı.* Londra halkı, metro tünellerinde oluşturulan sığınaklarda moral bozukluğuna uğramadan bu baskıya dayanmıştı, yıkılmamıştı. Bu tarihten sonra Alman hava kuvvetleri, doğuya yöneldi. Artık Deniz Aslanı Harekâtı gündemden kalkmıştı.

Almanların İngiltere savaşının ikinci yönü denizlerde sürdürülüyordu. Almanlar İngiltere'ye gelen ticaret gemilerini batırarak İngiltere'yi ekonomik bağlarından koparmak istiyor ve bunu da baskın gemileriyle ve uçaklarıyla yapmaya çalışıyorlardı. İlk yıl içinde 8 milyon tonluk kuru yük gemisi batırılmıştı. İn*giltere, yeni gemiler üretse de ticaret filosu 17 milyon 718 bin tondan 14 milyon 828 bin tona düşmüştü.* Almanya'nın Norveç ve Fransa'yı işgalinden sonra Focke-Wulf Condor uzun menzilli uçakları, bu amaçla çok etkin olarak kullanılmaya başlanmıştı. İngilizler, ticaret gemilerini, yolculuklarını konvoylar halinde düzenleyip korumaya alarak, uçaksavarlarla donatarak, Hebridler ve İzlanda'da avcı uçakları üsleri kurarak korumaya çalışıyorlardı.

Almanların denizaltılar yoluyla İngiltere üzerinde bir ambargo uygulayabilmesinin iki önemli engeli vardı. Bunlardan birincisi, Almanların başlangıçtaki *denizaltı filosunun küçüklüğü ve denizaltı üretim kapasitesinin düşüklüğüydü.* 3 Eylül 1939'da Alman deniz kuvvetlerinin 57 denizaltısı vardı. Ayda

137 Richard Homes, *a.g.e.*, s. 219.

2 denizaltı üretiyordu. Bunlardan da ancak üçte biri fiilî savaşta kullanılabilecekti. Çünkü savaş deneyimi göstermektedir ki bir denizaltı savaşında denizaltıların üçte biri istihbaratta, üçte biri de harekât sahasına gidiş ve dönüş yolculuğunda bulunmaktadır. Bu düşük sayılarda, Almanların savaş başlamadan önce İngiltere'yi düşman olarak düşünmemesinin payı oldukça yüksektir. İkinci nedeni, bu denizaltıların ticaret gemilerini batırırken savaş hukukuna uygunluk bakımından çok dikkatli davranmalarıdır.[138] Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan ders alan Hitler, denizaltı savaşının Amerikalıların savaşa girmelerine yol açacak biçimde yürütülmemesi direktifini vermişti. Nitekim Amerika İkinci Dünya Savaşı'na Almanların sürdürdüğü denizaltı savaşı dolayısıyla değil, Japonların Pearl Harbor baskını sonucu girmişti.[139] 1940 Temmuzu'nda Hitler, Alman deniz kuvvetlerine ayda 25 denizaltı (U-boat) teslim edilmesini emretti. 1941'de Almanlar Amiral Dönitz komutasında uygulanan "kurt sürüsü" taktikleriyle, korumalı konvoylara büyük kayıplar verdirmeye başlamışlardı. İki önemli gelişme Almanların üstünlüğüne son verdi. Bunlardan birincisi *gemilerde taşınabilir denizaltısavar radarının geliştirilmesi*, ikincisi ise *Alman deniz haberleşmesinin Enigma şifresinin 1941 Haziran ayı başında çözülmesiydi. Enigma*'nın çözüldüğü ay İngiliz gemilerinin kayıpları üçte bire düşmüştü.[140]

Almanların "Yıldırım Savaşı Doktrini" karşısında, İngilizlerin "Yıpratma Savaşı" doktrininin başarılı olabilmesinin ilk koşulu; Büyük Britanya adalarının işgalinin önlenmesiydi. 1941 yılı ortalarında artık bu adaların işgal edilemeyeceği ve iktisadi ablukaya alınamayacağı anlaşılmıştı. Bunda Hitler'in İngiltere'yi bir öteki olarak görmemesi, onunla bir barış anlaşması yapılabileceğine inanması, dolayısıyla İngiltere'ye saldırmakta gecikmesinin payı da küçümsenemez. Yıldırım savaşı, zamanı iyi kullanmak demekti. Zamanlamada yapılacak hatanın kapatılması çok zordu. Bu sonucun alınmasında İngiliz halkının tutumu kadar, İngiltere'nin Avrupa anakarasından kopukluğunun Alman kara kuvvetlerinin etkinliğini sınırlamış olması da önemliydi. Ama yıpratma savaşının sonuç alabilmesi için bir yandan Alman güçlerinin imparatorluğun geniş etki alanı içinde savaşa zorlanmasıyla gücünün dağıtılması ve yıldırım savaşı yapabilme gücünün kırılması, öte yandan ABD'nin sanayi üretiminin savaş için üretime dönüştürülmesiyle birlikte bu gücün iş-

---

138 Nurenberg Mahkemesi Dönitz'in denizaltı savaşını hukuka uygun olarak yürüttüğünü kabul etmiştir.

139 Kurt Assmann, *a.g.e.*, s. 249-257.

140 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 62-65. Polonyalı şifre bilimciler *Enigma* şifresini çözmüştü. Ama Almanlar yeni *Enigma* makineleri yapmıştı. Şifreleri hızla çözemedikçe savaşta iş yaramıyordu. İngiliz gizli servisi Dr. Alan Turing'i ekiplerine çağırdı. Turing'in çalışması sayesinde İngilizler Alman U-Boat'larının mesajlarını bir saat içinde çözer hale geldi. Atilla Akar, *Casuslar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 118.

birliğinin sağlanması gerekiyordu. Churchill'in başbakanlığa gelişinden sonra uyguladığı bu strateji sonuç almaya başlamıştı.[141]

İspanya'nın Mihver'e katılması ve Cebelitarık'ın ele geçirilmesi gerçekleşmiyor

Almanya'nın Batı Harekâtı'nda sağladığı göz kamaştırıcı başarı, Mihver'e yeni katılımların olabileceği konusunda ümitler yaratıyordu. İspanya'nın faşist diktatörü General Franco, 3 Haziran 1940'ta Alman başarısını kutlamıştı. Bunun üzerine Almanya iki hazırlığa girişti. Bunlardan biri İspanya'nın Mihver'e katılması için görüşmelerde bulunmak, diğeri ise Cebelitarık'ın işgali için bir plan hazırlamaktı. Felix adı verilen bir harekâtla Cebelitarık'ın alınması başarıyla sonuçlandırılırsa Büyük Britanya İmparatorluğu'na stratejik bir darbe indirilmiş olacaktı.

İspanya Dışişleri Bakanı Serrano Súñer, 16 Eylül 1940'ta Berlin'i ziyaret etti. Düzenlenen Hitler-Franco görüşmesi, 23 Ekim 1940'ta Hendaye'de Hitler'in özel treninde gerçekleşti. Hitler, Franco'ya, İspanya'yı 10 Ocak 1941'de savaşa sokmasını ve Cebelitarık'ı işgal etmesini önerir. *Franco, İspanya'nın Cebelitarık'ı çok istediğini ama bunu Alman desteğiyle yapamayacağını, ancak İspanya'nın güçlenmesi halinde kendisinin yapacağını,* İspanya'nın iç savaştan çok yorgun çıktığını, ordusunun tepeden tırnağa yeniden donatılması gerektiğini; ama bu sorunun kısa sürede çözülemeyeceğini, bu durumda İspanyol halkını savaşa sokamayacağını bildirir.[142] Sonuç alınamayınca Almanya bir denemede daha bulunur; Felix Harekât Planı'nı hazırlayarak Amiral Canaris'i bu plan konusunda müzakerelerde bulunmak üzere 7 Aralık 1940'ta Madrid'e gönderir. Canaris bu planla İspanya'dan sadece, 10 Ocak 1941'de *Alman birliklerinin Cebelitarık'ın işgali için sınırlarından geçmesine izin verilmesini istiyordu.* İspanya bu izni vermeye razı olmayınca Felix Planı gündemden kaldırılır.[143]

Macaristan Mihver cephesine katılıyor ve Almanya, Balkan Savaşı'nı başlatıyor

Birinci Dünya Savaşı sonrasından İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar Macaristan'ın hâkimi Miklós Horthy'dir. Faşist hareketin Macaristan'da belli bir gücü vardır. Nitekim 1932 yılında kurulan Gyula Gömbös Hükümeti, Macar faşist hareketini temsil ediyordu. 1936'da Gömbös'ün ölümü sonra-

---

141 Stephen J. Lee, *a.g.e.*, s. 301-306.

142 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 185.

143 Hans-Adolf Jacobsen, *a.g.e.*, s. 27.

sında kurulan Kálmán Darányi Hükümeti, nasyonal sosyalist partileri yasaklamıştı. Ama 1938'de Szálasi yeniden bir nasyonal sosyalist parti kurar. 13 Mart 1938'de Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı *(Anschluss)* Macaristan'ı Almanya'nın komşusu haline getirmiştir. Bu durum Macaristan iç politikasını çok karıştırır. 29 Mayıs 1938'de Yahudi yasası Macar Parlamentosu'nda kabul edilir. 1938 Ağustosu'nda Hitler, Macar Hükümeti'ne Çekoslovakya'ya birlikte saldırma önerisi getirir; Macarlar kabul etmez. 2 Kasım 1938'de Ribbentrop ile Kont Ciano, Çekoslovakya ile ilgili 1. Viyana Kararı'nda, 12.103 km^2lik alanın Macaristan'a verilmesini kararlaştırır. 15 Mart 1939'da Macar birlikleri 12.061 km^2lik Kárpátalja bölgesini işgal eder ve Macaristan Polonya'yla komşu haline gelir. Almanya'nın Polonya'yı işgalinden sonra 30 Ağustos 1940 tarihinde Ribbentrop ve Kont Ciano'nun aldıkları 2. Viyana Kararları'yla, 43.104 km^2lik Kuzey Erdel ve Székelyföld, Macaristan'a verilir. İkinci Dünya Savaşı başlangıcında Macaristan, büyüme hedeflerini gerçekleştirmiş olur. Böylece, *Macaristan da 20 Kasım 1940'ta Mihver ülkelerine katılır.* Buna karşılık Macar Krallığı, 12 Aralık 1940'ta Yugoslavya Krallığı'yla saldırmazlık paktı imzalar. Bu girişimlerden anlaşılacağı üzere Almanya, Rusya'ya saldırmadan önce güneyini güvence altına almak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için de Bulgaristan ve Romanya'yla yapıldığı gibi Yugoslavya'yla da 25 Mart 1941'de bir protokol imzalanarak Mihver'e katılması sağlanmıştı. Yugoslav Hükümeti'nin temsilcileri Viyana'da bu protokolü imzalarken Belgrad'da bir generaller komitesi iktidara el koydu. Yugoslavya dış politikasını değiştirdi. İngiliz kurmay subayları, Belgrad'a geldi. Yugoslav ordusu seferberlik ilan etti.[144] Almanya'nın, Rusya'ya saldırmadan önce güneyini güvence altına alması için Balkan Savaşı'nı başlatmaktan başka bir çaresi kalmamıştı. Almanya *11 Nisan 1941'de Yugoslavya'ya karşı savaşa girecektir.*[145] Bu savaş, Almanya'nın Rusya saldırısının iki ay kadar gecikmesine yol açmıştır. Bu gecikme savaşın kaderini etkileyecek bir zaman kaybıdır.

Yeni bir savaş alanı: Akdeniz ve Kuzey Afrika

İtalya'nın 11 *Haziran 1940'ta Savaşa girmesiyle* birlikte Akdeniz bir savaş alanına dönmüştür. Aynı gün İskenderiye'deki İngiliz filosu denize açılarak önemli miktarda İtalyan gemisini esir almıştır. Ama İtalya yine de Sicilya ve Rodos Adası dolayısıyla Akdeniz'de stratejik üstünlüğe sahiptir. 1 Haziran'da İtalya'nın Doğu Afrika'da, 91.000 kendi askeri ile geri kalanı sömürge askerlerinden oluşan 199.000 kişilik bir gücü vardır. Bu bölgede İngiliz-

---

144 H. Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 24.

145 Nizam Önen, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 203-207.

lerin ise Sudan ve Somali'ye dağılmış 22.000 askeri bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da İngilizlerin 36.000 kişilik Nil ordusuna karşılık İtalyanlar bu bölgeye 160.000 kişilik bir kuvvet çıkarmıştır. Bu sayılara bakıldığında İtalyanların Doğu Akdeniz'i denetlemesi olanaklı görünüyordu; Cebelitarık, Avrupa'daki bir başka faşist gücün tehdidi altındaydı.[146] Almanya, kendisi İngiltere Savaşı'nı yaparken İtalyanların Kahire'ye yönelerek İngilizleri sıkıştırmasını istiyordu. Bu durum, Almanya'nın doğrudan müdahalesi halinde İngilizlerin Akdeniz'de tam bir mağlubiyete uğratılması fırsatını yaratıyordu. Nitekim Alfred Jodl, İngiltere'nin işgali yerine, Kanarya ve Asor Adaları'nın alınmasını, Cebelitarık'a el konulmasını, Süveyş'in kontrolünde İtalyanlara yardımcı olmak için Libya'ya zırhlı birlikler gönderilmesini önermişti. Buna da *Akdeniz Harekâtı adı* verilmiştir.

İtalya'nın savaşa girmekle yarattığı durum Sovyetler Birliği'ni de etkilemiş; Molotov 25 Haziran 1940'ta İtalya'yla, Almanya'nınkine benzer bir anlaşma yapma arayışına girmiştir. Molotov, İtalyan sefiriyle konuşurken Türkiye'ye derin bir kuşku ile baktığını, bunun nedeninin Türkiye'nin Rusya'ya ve diğer memleketlere dostça olmayan tutumu olduğunu, kuşkularının Türklerin Boğazlar konusundaki tutumları sebebiyle daha da yoğunlaştığını belirtmiştir. Sovyet Hükümeti'nin Batum'a olan Türk tehdidini azaltmak durumunda olduğunu ve buna karşı kendisini güney ve güneydoğuya doğru korumak durumunda kalacağını ve böyle bir harekât halinde aynı zamanda Alman ve İtalyan menfaatlerinin korunacağını eklemiştir. Sovyetler'in İtalya'dan beklediği; Karadeniz'de Sovyet hegemonyasını tanımasıdır.[147] Sovyetler, Türkiye'ye ilişkin olarak oluşturduğu bir senaryo üzerinden İtalya'yla müzakere başlatmıştır.

1940 Haziranı'nda Ortadoğu'daki İngiliz kuvvetlerinin başında General Archibald Wavell bulunuyordu. Onun komutası altındaki birliklerin toplam mevcudu 50.000 kadarken karşısındaki yarım milyona varan İtalyan askeri sayıca ezici bir üstünlüğe sahipti. Akdeniz kapandığı için, İngilizlerin takviye birliklerini Afrika'nın güneyinden dolaştırarak göndermesi de aylar alıyordu. İtalyan güçleri Libya'nın Sirenayka bölgesinde İtalyan Mareşal Graziani'nin komutasında bulunuyordu. Graziani, birliklerinin saldırı için hazır olmadığını biliyor ve saldırıyı geciktirmek istiyordu. Oysa Mussolini, Kahire'nin işgalinin Londra'nın işgalinden önemli olduğunu düşünüyor ve acele ediyordu.[148] İngiliz garnizonu Nil deltasının 200 km batısında Mersa Matruh'ta bulunuyordu. İngiliz güçleri, zayıf olmasına karşın İtalyanlara sürekli taciz saldırıları yapıyorlardı. *İtalyanlar, dikkatle hazırlandıktan sonra 13 Ey-*

146 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 161.

147 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 75.

148 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 90-92.

General Wavell, Afrika Savaşı'nı yönetiyor (Yedigün, sayı 414, 10 Şubat 1941).

lül'de, 6 tümenle çölde ilerlemeye başladılar. İngiliz garnizonuna 100 km kala Sidi Barrani'de konaklayarak burada tahkim edilmiş mevziler oluşturdular. İtalyanlar, ilerleme yapmadan bu mevzilerinde bekliyorlardı. Bu bekleme sırasında İngiliz birlikleri biraz takviye edilmişlerdi. *12 Kasım 1940'ta İngilizler, İtalyan filosuna aniden saldırarak Cavour zırhlısını batırdılar.* Littorio ve Duilio harp gemilerini ağır hasara uğrattılar.[149] Amiral Cunningham, yerel olarak denizde İtalyanlara karşı üstünlüğü sağladı. En önemlisi Churchill'in, risk alarak ticaret gemilerine yüklediği üç zırhlı alayın savaş alanına ulaştırılmış olmasıydı. 7 Aralık gecesi, 275 tank ve 30.000 askerden oluşan İngiliz birlikleri, 120 tank ve 80.000 askerden oluşan İtalyan güçlerine karşı saldırıya geçtiler. *11 Aralık'ta İtalyan güçleri panik halinde batıya doğru kaçıyordu. 44.000 asker esir alınmış, 400 top ele geçirilmişti.* İtalyanlar iki günde beş tümen kaybetmişti. Zaferin kazanılmasında *Matilda tanklarının üstünlüğü çok etkili olmuştu.*[150]

Bunun üzerine 10 Aralık'ta Hitler, 10'uncu Hava Kolordusu'nun Sicilya'da konuşlanmasını emrediyor, İtalyanlar da Almanlardan zırhlı kolordu gönderilmesini istiyordu. Bu destekler gelmeden önce, sadece Avusturyalı birlikleri gelmişken, İngiliz kuvvetleri, 3 Ocak 1941'de Berdiye'ye 22 Matilda tankıyla saldırıya geçtiler; 40.000 esir, 236 top ve 129 tank ele geçirildi. 21 Ocak'ta İngiliz güçleri Tobruk saldırısını gerçekleştirdi; 30.000 esir, 236 top, 87 tank daha ele geçirildi.

İngilizler, bu saldırıları sürdürerek sonuç almaya yönelmediler. Çünkü Churchill, kuvvetlerin bir bölümünün Balkanlar'a yönelen Almanlara karşı Yunanistan'a gönderilmesini istiyordu. Bu, İngilizlerin Almanlara karşı Balkanlar'da bir cephe oluşturmak arayışının sonucuydu. Gen. Wavell de, So-

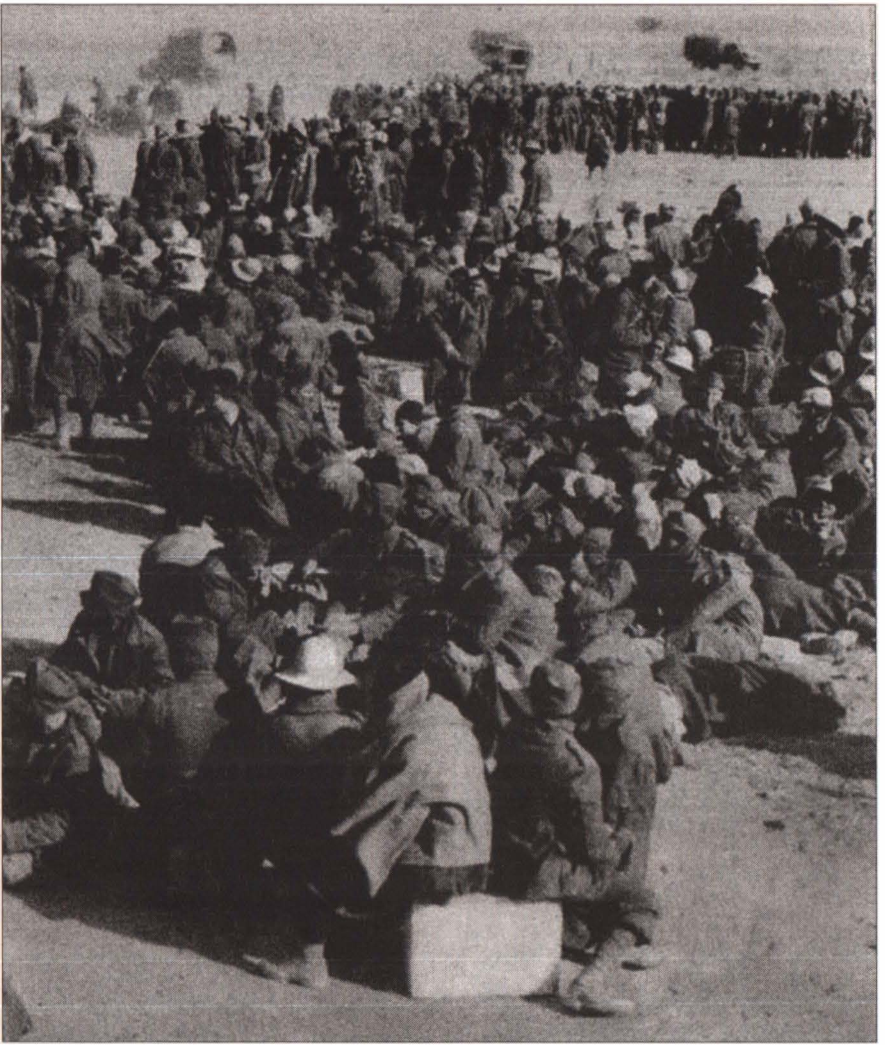
149 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 101.

150 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 120-125.

Afrika'da teslim olan 267.000 Mihver askerinin malzemelerinden.

mali'deki durumu güçlendirmek için bazı birliklerini Somali'ye göndermek istiyordu. Churchill, Yunan Hükümeti'ne İngiliz güçlerini kabul etmesi için baskıda bulunuyordu. Yunan Hükümeti'nin bu isteği kabul etmemesi üzerine İngiliz kuvvetleri Bingazi'nin işgaline yönlendirildi. İngiliz uçaklarının keşif uçuşları İtalyanların Bingazi'den Agheila'ya çekilme hazırlığı içinde olduğunu gösterince, İngiliz kuvvetleri 250 km'lik bir çevirme harekâtını uy-

Libya'da İtalyan esirleri.

gulamaya koydular. İtalyanları Beda Fromm'da savaşa zorlayarak; 20.000 esir, 216 top ve 120 tank daha ele geçirdiler. İngiliz güçleri Trablus'a uzanarak İtalyanları Libya'dan tamamıyla temizlemek olanağını elde etmiştir. *12 Şubat'ta Churchill, ilerlemenin durdurulması ve Sirenayka'yı elde tutmak için yeterli kuvvet bırakıldıktan sonra* geri kalan kuvvetlerin Yunanistan'a gönderilmek için hazırlanmasını emretmişti.[151]

151 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 125

Churchill bu başarı üzerine "Hiçbir savaşta, bu kadar fazla birlik bu kadar az birliğe teslim olmamıştır" diyerek İtalyan güçlerinin durumunu küçümsemiştir. İngilizler oldukça küçük kuvvetlerle, *Doğu Afrika'yı da 1941 Nisanı'nda İtalyan güçlerinden temizlemiş* bulunuyordu.[152]

İtalyan güçleri Kuzey Afrika'dan temizlenirken savaşın yükü Almanlara geçiyordu. 19-20 Ocak'ta yapılan Hitler-Mussolini görüşmesinde *Alman birliklerinin 15 Şubat 1941'de Kuzey Afrika'ya varışı konusunda anlaşılmıştı.*[153] Bu karar aynı zamanda Almanya'nın, Türkiye'ye saldırma seçeneğini masadan kaldırması anlamına geliyordu. İngiltere Savaşı'nda sonuç alamayışı sonrasında *Almanya, Britanya'nın gücünü başka alanlarda kırma arayışına gitti.* Süveyş'i işgal etmek ve İran petrol sahalarına ilerlemek için iki seçenekli bir askerî plan geliştirdiler; hedefe ulaşabilmenin seçeneklerinden birisi Libya'dan hareketle Mısır üzerinden hedefe ilerlemek iken ikincisi ise Bulgaristan, Türkiye, Suriye ve Filistin üzerinden bir harekât geliştirmekti. İtalya'nın Kuzey Afrika'daki başarısızlığı Hitler'i birinci seçeneğe zorlamıştı. Böylece *Türkiye bu aşamada savaş alanı olmaktan kurtulmuş bulunuyordu.*[154]

İtalyan kuvvetlerinin başarısızlığı karşısında, 1940 Aralıkı'nda İngilizler Oniki Ada için plan yapmaya başladı. İngilizler, adalardaki yiyecek sıkıntısı dolayısıyla İtalyan garnizonlarının Türklere teslim olmalarından çekiniyordu. Bunun için Türk Hükümeti'nden, İtalyan garnizonlarının teslim olması halinde, İngilizlerin Oniki Adalar'ı işgaline ve yönetimine engel olmayacağı konusunda garanti istediler. *Türkiye, savaş sonuna kadar adaların İngiliz yönetiminde kalmasına itiraz etmedi.* Bunun üzerine İngiliz genelkurmayı, Amiral Cunningham'a 21 Aralık 1940'ta Oniki Ada'ya saldırmak için hazırlık yapması emrini verdi. *1941 Şubatı'nda Cunningham'ın birlikleri Meis'i işgal ettiyse de* işgali Oniki Adalar'a yaygınlaştıramadı. Çünkü Almanlar Oniki Adalar'a birliklerini göndererek Doğu Akdeniz'de çok önemli bir stratejik pozisyon elde ettiler.[155]

Balkanlar, savaş arenası haline geliyor

Batı Savaşı, kendi mantıksal sınırlarına ulaşıp dengeler kurulunca Almanların, İtalyanların ve İngilizlerin girişimiyle Balkanlar aktif bir savaş alanı haline geldi ve bunun üzerine de uluslararası siyaset Türkiye üzerinde yoğunlaştı.

Savaş başladıktan sonra Türkiye, güvenliğini İngiliz-Fransız anlaşmasının yanı sıra, Balkanlar'da oluşturulacak bir savunma blokuna da dayandır-

152 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 129-135.

153 Hans-Adolf Jacobsen, *a.g.e.*, s. 288-295.

154 Zehra Özer, *a.g.e.*, s. 132-133.

155 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 52.

mak istiyordu. 2 Şubat 1940'ta yapılacak olan Balkan Paktı Konseyi toplantısını bir fırsat olarak görmüştü. *Romanya da* Besarabya'nın Sovyetler tarafından işgal edileceğinden korktuğu için *Balkan blokundan yararlanmak* istiyordu. Romanya; Bulgaristan, Macaristan ve hatta hâlâ savaşa katılmamış olan İtalya'nın da katılmasıyla yeni bir blok oluşturulmasını istiyordu. Bölgeyi tarafsız tutacak böyle bir blokun Almanya'nın bile desteğini bulacağını düşünüyordu. *Türkiye de bu planı benimsemişti.* Fakat Alman hariciyesi böyle bir blokun oluşumunu engellemek için Türkiye'nin imzaladığı üçlü anlaşmayı kullanıyordu.[156]

İngilizler ise 1940 Nisanı'nda, Almanların Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye saldırması durumunda, saldırıların şiddetine göre yoğunlaşacak üç kademeli bir plan geliştirmişti. *Leopold* kod adı verilen ilk kademe planda İngilizler, Trakya ve Anadolu'ya 30 gözlemci grubu yerleştirmeyi düşünüyorlardı. İkinci kademeyi oluşturan *Tiger* kod adlı plana göre Anadolu'da üç İngiliz avcı uçağı filosu konuşlandırılacaktı. *Bear* adı verilen üçüncü planda ise Türkiye'ye her birinde 10 uçak bulunan, Almanların Bulgaristan, Romanya ve Güney Yugoslavya'daki üslerine ve iletişim sistemlerine saldırı düzenleyebilecek beş filo gönderilecekti. Almanlar Barbarossa Harekâtı'nı başlatıncaya kadar İngilizler başka planlar da geliştirdiler, ama *Türkiye bunlardan hiçbirini kabul etmedi.*[157]

Almanlar, Sovyetlerle yaptığı anlaşmada Besarabya'yı Sovyetler'in işgal etmesini kabul etmişti. Sovyetler de 1940 Haziranı'nda Besarabya'yı ve Bukovina'nın kuzeyini ele geçirdiler. 1 Temmuz 1940'ta Stalin, İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Cripps'e, Besarabya'yı aldıktan sonra Balkanlar'da ilerlemeyeceklerini çünkü Türkiye'den çekindiklerini söylemiş ve Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunda İngilizlerden yardım istemiştir.[158] İngilizler de bu konuda Türkiye nezdinde girişimde bulunmuşlardır. Sovyetler'in yayılmacı tutumunun, Almanlar ve İtalyanlarda ciddi kaygı uyandırmaya başladığı bu dönemde, Sovyetler'in Mihver'e katılmayacağı da açıklık kazanmıştır.

1940 yılının ikinci yarısına gelindiğinde ise Almanlar kara kuvvetlerinin sayısını artırmaya başlamışlardır. 120'ye indirilmiş tümen sayısı; önce 180'e, sonra 21 Ağustos 1940'ta da 200'e çıkarılmıştır. Almanya, savaşı yeni alanlara yayarken aynı zamanda silahlı gücünü de buna uyumlu hale getiriyordu.[159]

---

156 Altan Öymen, *Milliyet*, 17 Eylül 1976.

157 Robin Dennisson, *Churchill'in Gizli Savaşı*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 67

158 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 76.

159 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 193.

Almanya, Romen ordusunu Rusya'ya karşı savaşa hazırlıyor

Hitler ve Mussolini, 30 Ağustos'ta Romanya'yı zorlayarak Erdel'i Macaristan'a bıraktırdılar. Bu durum, *Romanya'da 4 Eylül 1940'ta General Ion Antonescu'nun iktidara gelmesine* yol açtı. Antonescu iktidara gelince Balkan Paktı'nın eskimiş olduğunu ve Romanya'nın bu anlaşmayı tanımadığını ilan etti.[160]

Romanya, Alman savaş ekonomisi açısından çok önemliydi. Buğday ve mısır üretimi, onlardan da önemlisi petrol kaynakları, Romanya'nın işgalini Almanlar açısından kaçınılmaz kılıyordu. Nihayet *7 Ekim 1940'ta Alman birlikleri Romanya'ya girdi.* Yeni iktidar gönüllü olarak 23 Kasım'da Alman Birliği'ne girdi.

Bu dönemde Bükreş'in Türkiye Sefareti'nde ataşemiliter olarak bulunan Kenan Kocatürk'ün anlattığına göre 1940'ta Romen ordusu; 4 ordu ve 11 kolordu içinde tertiplenmiş 35 piyade ve 4 süvari tümeni, 5 dağ tugayı ve 1 muhafız tümeninden oluşuyordu. Bu ordu sınırlarını korumaktan acizdi. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere, Besarabya ve Bukoniva'yı koruyamamıştı. Almanya'nın Romanya'ya girmesi sonucu Romanya'nın Mihver ülkeleri içine girmesi üzerine, Romen ordusu yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. Korgeneral Hansen komutasında bir eğitim heyeti geldi. Ayrıca bir zırhlı ve motorlu eğitim tümeni (Kern Division) ile bir hava tümeni gönderildi. Korgeneral Hansen'in planıyla Romen ordusu, sadece üç piyade tümeni kalacak şekilde terhis edildi. Bu üç tümen, Alman eğitim tümeninden gönderilen üç alayla eğitildi. Bu üç tümeni çekirdeğe alarak yeni birlikler oluşturuldu ve eğitildi. *8-9 ay zarfında 9 piyade vel süvari tümeni, 3 dağ tugayı, 1 de zırhlı tümen hazırlandı.* Artık Romen askeri, gücü kâğıt üstünde hayali bir ordu olmaktan çıkmış, savaş gücü olan bir ordu haline gelmişti.[161] Bu süreçte aynı zamanda Alman genelkurmayı yalnız Romen ordusunu hazırlamıyor, Romanya'yı kendi orduları için bir harekât üssü olarak düzenliyordu.

Türkiye İngilizlerin savaşa katılma önerilerini geri çeviriyor

Bu gelişmeler karşısında Üçlü Anlaşma'nın üçüncü maddesinin tümüyle işlerlik kazanması gerekiyordu. *Büyükelçi Hugessen 12 Ekim'de Londra'ya, bu aşamada Türkiye'den hiçbir şey istenmemesini yazmıştı.*[162]

17 Ekim'de İngiliz büyükelçisi, Saracoğlu'na; Hitler Mısır'da savaşmak için

---

160 Mehmet Ali Ekrem, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Romen İlişkileri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 3112.

161 Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 270-271.

162 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 126.

Türkiye'den geçiş izni isterse Türkiye'nin ne yapacağını sordu. Saracoğlu, Türkiye'nin, tüm olanaklarıyla direneceğini ve bu durumda Suriye yollarının Türk ve İngiliz güçlerince işgal edilmesiyle birlikte İngiltere'nin hava desteği sağlaması gerekeceğini söyledi. Tabii Üçlü Anlaşma'da öngörülen yardımların da yapılması gerekecekti.[163]

İtalya, Arnavutluk'u işgalinden itibaren Yunanistan'ı tehdit altında tutuyordu. Yunanistan'a bir İtalyan saldırısının beklenmekte olduğu bu günlerde, *Bulgaristan'ın da saldırması durumunda çıkacak savaş* dolayısıyla *Türkiye de Trakya'daki hazırlıklarını hızlandırmaya* başlamıştır. 17 Ekim 1940'ta, Türk büyükelçisiyle görüşen Molotov, bu hazırlıklardan duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.

Mussolini, Hitler'in emrivaki bir halde savaş başlatmasına bir karşılık vermek istiyordu. *14 Ekim'de Yunanistan'a saldırı kararı verdi.* Başkomutan Mareşal Badoglio'nun, böyle bir harekât için Arnavutluk'taki güçlerin yeterli olmadığını ve bununla birlikte Preveze'nin de donanmanın asker çıkarması için uygun olmadığını söylemesine rağmen 28 Ekim, saldırının başlangıç tarihi olarak saptandı. 22 Ekim'de Mussolini, Hitler'e yazdığı bir mektupta genel olarak Yunanistan'a karşı harekete geçilmesinden söz etti. Fakat bir tarih vermedi.[164]

28 Ekim 1940'ta İtalya'nın Atina büyükelçisi sabaha karşı 3'te, Başbakan Metaksas'a ültimatom verdi. İtalya'nın, toprak talepleri üç saat içinde yerine getirilmezse savaş ilan edeceğini bildirdi. İstenilen, tüm Yunanistan topraklarının İtalyanlara açılmasıydı. Aynı gün İtalyan saldırısı başladı.[165] Yunan Hükümeti'nin Kasım ayında Girit'teki Suda Körfezi'ni İngiliz donanmasına açması üzerine İngiliz kuvvetleri adaya çıktı. İtalyanların eline geçmesinden önce adaya çıkan İngilizler, Akdeniz'de çok stratejik bir konum sağlamış oldu.[166]

Bu durum Türkiye'yi tekrar savaşla karşı karşıya bıraktı. Balkan Paktı Türkiye'ye bir savaş yükümlülüğü getirmiyordu. Üçlü Anlaşma karşısında Türkiye, yine 2 No'lu Protokol kozunu kullanarak savaşa girmedi.[167] Ama Bulgaristan'a verdiği bir notayla, Yunanistan'a saldırmaları halinde Türkiye'nin de savaşa gireceği bildirdi. *Saracoğlu 28 Ekim'de, Yunan büyükelçisine; Bulgaristan'a, Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin savaşa gireceğini* söylediğini, açıkladı.[168]

---

163 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 17.

164 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 98-99.

165 W.S. Churchill, *The Second World War*, Cilt II, Penguin Books, Londra, 1953, s. 472.

166 W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt II, s. 473.

167 Altan Öymen, *Milliyet*, 25 Eylül 1967.

168 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 17.

Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgali.

İnönü 1 Kasım 1940'ta, o yılın politika çizgisini belirleyen meclisi açış konuşmasında "Harbin dışında bir devlet olarak vaziyetimiz, bütün devletlerle en normal münasebetler içinde bulunmamıza mâni değildir. Ancak *bu vaziyetimiz, topraklarımızın, karasularımızın ve havalarımızın muharip devletlerce kullanılmasına kati olarak manidir*" diyecektir.

İtalyanlar 200 bin kişilik bir kuvvetle Epir-Teselya doğrultusunda harekete geçmişti. İtalyan saldırısından sekiz gün geçtikten sonra Yunan direnişi sonuç almaya başladı. 15 tümenlik Yunan ordusu, 10 Kasım 1940'ta karşı

saldırıya geçerek ve Görice ve Gjirokaster'i geri alarak İtalyan güçlerini deniz kıyısına itti. Bu başarı Churchill'i umutlandırdı. *İngiltere, Almanya'nın Balkanlar'a sarkmasını sınırlamak istiyordu.* Bunun için, daha önce üzerinde kısmen durduğumuz biçimde, Kuzey Afrika'daki güçlerinin bir kısmını Yunanlılara yardımcı olabilmek için Selanik'e göndermek istiyordu. Ortadoğu İngiliz Kuvvetleri Komutanı Wavell, Churchill'in ısrarıyla 13 Ocak 1941'de Atina'ya giderek iki topçu alayı ve 60 tank göndermeyi teklif eder. Metaksas, on tümen gönderilmesi söz konusu olsaydı bu katkıyı kabul edebileceklerini, ama önerilen küçük güç için Almanların husumetini çekmenin doğru olmayacağını söyleyerek bu öneriyi reddeder.[169] İngiltere'nin bu hamlesinden sonuç alabilmesi için *Türkiye'nin mutlaka savaşa çekilmesi* gerekiyordu. Bu nedenle bu tarihten sonra İngiliz diplomasisi Türkiye üzerinde yoğunlaştı.

Tehlikenin kapıda olduğunu hisseden Türkiye'de, *23 Kasım 1940'ta, İstanbul dahil olmak üzere altı ilde sıkıyönetimin ilan edilmesinden* sonra, İstanbul Müzelerindeki değerli eşyalar ile bankalardaki altınların Ankara'ya ve diğer İç Anadolu kentlerine gönderilmesine başlandı. Öte yandan 12 Ocak 1941'de Sir K. Hugessen, Saracoğlu'nu ziyaret ederek Almanların Balkanlar üzerindeki baskısının arttığını, Yugoslavların Almanya'dan gelecek geçiş talebine direnmeye kararlı olduğunu, Türkiye ile Yugoslavya arasında bu konuda işbirliği yapılmasını telkin etmeye çalıştı. İngilizlerin bekledikleri, Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilanı ve Alman kıtalarının Yugoslavya ve Bulgaristan'dan geçmelerini savaş sebebi sayacağını açıklamasıydı. Bu istekler Türkiye'nin savaş dışı kalma stratejisine ters düşüyordu. Saracoğlu, 19 Ocak günü İngiliz büyükelçisini makamına çağırarak İngiltere'nin telkinleri doğrultusunda hareket etmenin bir yararı olmayacağını, bu nedenle uygulamayacaklarını bildirdi. Ayrıca İngiltere'nin son günlerde Mısır'a çıkardığı motorize fırkanın malzemesinin Trakya'ya çıkarılmasının, Türkiye'nin yapacağı her türlü deklarasyondan daha etkili olacağını söyler.[170] Aynı günlerde, ayrıntısını ileride ele alacağımız şekilde bir İngiliz askerî heyeti Ankara'da müzakerelerde bulunmaktadır. İngiliz askerî heyetiyle 22 Ocak'ta General Marshall'ın da katıldığı bir toplantı daha yapılarak durum gözden geçirilmiştir. Türkiye savaş dışı kalma isteğinin nedenlerini bir kez daha açıklamıştır.

İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarcı olmaktadır. 31 Ocak 1941'de Churchill, İnönü'ye gönderdiği bir mesajda; Almanların Bulgaristan'daki konumlarını güçlendirdiklerini, bir süre sonra Selanik'i işgal edeceklerini ve Türkiye'yi de koşullarını kabule zorlayacaklarını bildiriyordu. İngilizler,

---

169 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 197.

170 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 18.

Türkiye'nin direncini artırabilmek için onu Alman hava kuvvetlerinin etkisine karşı koruyacak bir desteğin gerekliliği üzerinde duruyordu. *Türkiye'de İngiliz hava üsleri kurulursa Türkiye'nin savunulması kolaylaşacak, Almanların Yunanistan'a saldırısı engellenecek, Romanya'nın petrol bölgesine saldırılar düzenlenebilecektir.* Bu amaçla İngiltere, derhal on filoluk (100 uçak) bir hava kuvvetiyle, 100 adet uçaksavar vermeyi ve ilk kademeyi oluşturacak askerî personeli sivil olarak göndermeyi öneriyordu. Ayrıca Türkiye'de konuşlanmış bu hava üsleriyle, Bakü'yü bombalamaya yönelmiş uçakların petrol alanlarında yaratacağı tehdidin, Rusları Almanlara yardım etmeden vazgeçirecek en güçlü ikna edici olduğunu söylüyordu.[171]

1 Şubat 1941'de bir İngiliz askerî heyeti Türkiye'nin sahip olduğu üç tank alayını teftiş ederken Almanya 680.000 kişilik bir orduyla Romanya'yı işgal etmiş bulunuyordu.[172] *İnönü, İngiliz büyükelçisini 6 Şubat günü kabul ederek Türkiye'nin savaşa girmesinde bir yarar görmediğini,* İngiliz silahlı kuvvetlerinin Türkiye'ye girmesine de müsaade edilmeyeceğini söyler. Ayrıca daha önce saptanmış bulunan 25 milyon sterlinlik malzemenin tesliminin hızlandırılmasını ister.[173] Ayrıca Türkiye'yi cesaretlendirmek için 14 Şubat 1941'de ABD Büyükelçisi Murray, Refik Saydam'a; Roosevelt'in, Alman saldırısına direnecek ülkelerin, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun verdiği olanaklardan yararlandırılacağını bildiren mesajını getirmiştir.[174]

Savaş başladığında Johnson kanunu, Amerika'nın silah satımını parasının peşin ödenmesi koşuluna bağlamıştı. Ayrıca bu mallar Amerika'da teslim alınacak yeni sahipleri tarafından nakledilecekti. *Buna Cash and Cary* ilkesi deniliyordu. Krediyle silah satış yolu tamamen kapanmıştı. Bu koşullarda bir ülkenin ABD'den silah alması âdeta olanaksızdı. ABD bu engeli *2 Kasım 1939'da Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu* çıkararak aşmaya çalışmıştı. Yasa çıktığında en büyük siparişler İngiltere'den geliyordu. Yeni yasaya göre silahlar savaş sırasında ariyeten verilecek ve savaştan sonra aynen iade edilecek ancak eskiyen ve kaybolanların karşılığı ödenecektir.[175] Bu yasa, ABD başkanına Amerika'nın müdafaası için hayati önemi olan her ülkeye yardım etme olanağı sağlıyordu. Bu yolun açılması Türkiye'nin askerî malzeme alımının finansmanında önemli ölçüde kolaylık sağlamıştır. Bu yasanın sağladığı olanaklar içinde ABD'de üretilen bir tank, ister Amerikalılar ister Çinliler ister İngilizler tarafından Mihver'e karşı kullanılabilecekti. *1943*

---

171 W.S. Churchill. *a.g.e.*, s. 30-33. Altan Öymen, *Milliyet*, 28 Eylül 1967. Robin Denison, *a.g.e.*, s. 72.

172 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 72.

173 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 20.

174 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 20.

175 Seyfi Kurtberk, *Harp ve Ekonomi*, İnsel Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 160.

yılı Ağustosu'na kadar bu yoldan yararlanan ülkelerin sayısı 33'e yükselecektir. Bu tarihe kadar ABD'nin başka milletlere yaptığı malzeme ve hizmet yardımının miktarı 14 milyar dolara yükselmiştir.[176]

Bulgaristan'ı bir emrivaki altında bırakmak isteyen Almanya, turist ya da sivil teknisyen olarak çok sayıda askerini Bulgaristan'a sızdırıyordu. İngiliz haber alma teşkilatına göre 1941 Ocakı'na kadar 4.000 *Luftwaffe* mensubu Bulgaristan'a sızmıştı.[177] 17 Şubat 1941'de Almanların artan sızması karşısında Bulgaristan'ın talebi üzerine Türkiye ile Bulgaristan arasında bir saldırmazlık deklarasyonu imzalanır. Ancak bu deklarasyon dostluk ifadelerinden başka bir şey ifade etmemektedir. Oysa İngilizler, Türkiye'nin anlaşmaya, Bulgaristan topraklarından yabancı kıtaların geçmesine izin verilmemesi ibaresinin konulmasında ısrarcı olmasını istemişlerdi. Ancak bunu Bulgar tarafına kabul ettirmek olanağı bulunmamıştır. Bu saldırmazlık deklarasyonu bir anlamda Bulgaristan'ın Mihver'e katılmasının önündeki engeli kaldırmıştır. Bulgaristan Alman askerlerinin yerleşmesine Türkiye'nin karşı koymayacağı mesajını almıştır.[178]

İngiliz dışişleri bakanı ve genelkurmay başkanı Balkanlar'ı ve Ankara'yı ziyaret ediyor

Yunanistan'da Alman hayranı olan Metaksas'ın 29 Ocak 1941'de ölmesi üzerine Churchill, Balkanlar'da Alman ilerleyişine karşı direnişi örgütlemek ve *Belgrad, Atina ve Ankara arasında bir direniş birliği sağlamak* için yeni bir girişimi örgütler. 12 Şubat'ta Londra'dan yola çıkan İngiliz *Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Genelkurmay Başkanı Sir John Dill*, Kahire'ye uğrayıp Başkomutan Sir Wavell ve Hava Kuvvetleri Komutanı Longmore'u da yanlarına alarak Ankara, Atina ve Belgrad'ı ziyaret edecektir. Belgrad, Almanya'dan korkmasından dolayı heyetin ziyaretini kabul etmez.[179]

İngiliz Heyeti, 26 Şubat 1941'de Ankara'ya gelir. Saydam, Saracoğlu ve Mareşal Çakmak'la yapılan toplantıda İngilizler; Almanların, Bulgaristan yoluyla Yunanistan'a saldırmalarının beklendiğini, kendilerinin yardım edeceğini, Türkiye'nin de bu durumda Almanya'ya savaş ilanının gerekliliğini savunurlar. Türk tarafı ise bu senaryoya bir başka senaryoyla yanıt verir. Türk tarafı, Almanların Boğazlar'ı ele geçirmek için saldırıya geçmesi olasılığının da yüksek olduğu, bu durumda *Rusya'nın Polonya'ya yaptığı gibi doğudan sal-*

176 Hazım Atıf Kuyucak, "İare ve İcar Programının Son durumu", *Radyo İktisat Saati Konuşmaları XII*, Ankara, 1944, s. 7.

177 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 135.

178 Cengiz Hakov, *a.g.e.*, s. 1954.

179 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 200.

dırabileceği, Türkiye'nin durup dururken Alman saldırısını üzerine çekmesinin akılcı bir tutum olmadığı üzerinde durur. İngilizlerin Yunanistan'a yardım için yapabildiklerinin azlığı Türkiye'nin çekimserliğini artırmıştır. Bu toplantıda Türk ordusunun desteklenmesine devam edilmesi ve Kuzey Afrika'da ele geçirilen İtalyan savaş malzemesinden uygun olanlarının Türk ordusuna verilmesi kararlaştırılmıştı. 27 Şubat'ta yayınlanan ortak bildiride iki hükümetin ittifaka bağlılıkları ve politikalarının tam bir uyum içinde olduğu belirtilmiştir.[180] Yani İngiltere istediği sonucu alamamış ve ittifakın sürdürülmesiyle yetinmek durumunda kalmıştır.

İngiliz Heyeti, Yunanistan'daki durumun çok vahim olduğunu görür. Kuvvetleri İtalyan güçleri karşısında bağlı olduğu için bir Alman saldırısı karşısında kullanılabilecek sadece 3 tümenleri bulunduğunu görürler. Churchill yine de Yunanistan'a destek vermek için İngiliz kuvvetlerinin Trablus'a ilerlemesini durdurarak Mısır'daki komutanlıktan 4 tümenin sevke hazır hale getirilmesini ister.[181]

14 Mart'ta Eden ve Saracoğlu, bir kez daha Kıbrıs'ta bir araya gelirler Eden, Saracoğlu'ndan Balkanlar'da olacak yeni Alman saldırılarına Türkiye'nin karşı koyması konusunda söz almak ister, ama Saracoğlu sadece Almanların Selanik'e saldırmaları halinde Yugoslavya'yla görüşmeye söz verir. Ama Türkiye'nin Yugoslavya'yla olan görüşmeleri 24 Mart 1941'de karşılıklı güvensizlik dolayısıyla kesilir.[182] Bu dönemde İngilizler, Türkiye'nin savaşa girmesini çok istemektedir. Dışişleri, Ankara'daki büyükelçisine gerektiğinde *büyük ölçüde rüşvete başvurulmasını* da önermiştir. Büyükelçi, bu konuda bu türde bir yaklaşımının Türkiye için geçerli olmayacağını, Türkiye'deki siyasal önderlerin bu yollarla etkilenemeyeceğini, tek etkileme yolunun Türkiye'nin askerî ve sivil gereksinmelerini karşılamak olduğunu bildirir.[183]

Churchill, Balkanlar'da işbirliğinin sağlanamayacağı belli olunca son bir girişimde daha bulunur. Churchill'in hesaplamalarına göre Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye ve İngilizler, Almanların Balkan saldırısına karşı 70 tümenlik bir gücü savaş platformuna sürebilecektir. Almanların buraya 30 tümenlik bir güç ayırabileceğini, bu durumda Balkanlar'da sulhun korunabileceğini, Almanların da hesaplarını değiştirerek Rusya'ya yöneleceğini düşünmektedir. 27 Mart'ta İnönü'ye bir telgraf çeker. Aynı gün İngiltere'ye dönüş yolunda, Malta'da bulunan Eden'a çektiği telgrafta da, bölgede kalarak Almanlara karşı dört gücün bir deklarasyon yapmasını sağlamaya çalışmasını

180 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 21.

181 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 200.

182 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 138.

183 Pub. Rec. Off., FO 371-30095, 21 Nisan 1941 ile 3 Mayıs 1941 tarihli yazılar.

ister. Eden Atina'ya, General Dill Belgrad'a gider. Yugoslavya ikna edilemeyince bu son dakika girişiminde de sonuç alınamamış olunur.[184]

Almanya, Rusya saldırısını başlatmadan önce gerisini güven altına almak istiyor

Bu konjonktürde Türkiye'nin, Balkan savaşının tarafı olması İngiltere için ne kadar önemliyse Almanya için de savaş dışı kalması o kadar önemliydi. O da diplomatik ilişkilerini bu amacı sağlamak için geliştiriyordu. Alman genelkurmayı, 3 Temmuz 1940'tan itibaren Sovyetler Birliği'ne saldırı planları üzerinde çalışıyordu. *Hitler, 13 Aralık 1940'ta Barbarossa Harekâtı emrini vermişti. Saldırı hazırlıkları 15 Mayıs 1941'e kadar tamamlanacaktı.*[185] İngiltere'nin Balkanlar'da etkili olmaya çalışması, Almanya'nın, doğu saldırısını başlatmadan önce Balkanlar ve güneyini kısa zamanda denetim altına almasını gerektiriyordu. Almanya bu nedenle değişik arayışlara girdi. Bu arayışlardan en kapsamlısı Akdeniz'i İngiliz faaliyetlerine kapatmaktı. Almanya bunun için Avrupa'nın üçüncü faşist devleti olan İspanya'yı savaşa sokmayı düşünmekteydi. Ama daha önce üzerinde durduğumuz üzere bu konuda başarısızlığa uğramıştır.

Almanya'nın hazırlıkları sırasında, Türkiye'nin işgali de gündeme gelmiştir. *Alman Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı'nın 11 Haziran 1940 tarihini taşıyan* çalışmasında, Akdeniz'e hâkim olmak için Türkiye üzerinden yapılacak bir taarruz planının ihmal edilmemesi öneriliyordu. Alman istihbaratı, Türkiye'nin Trakya'da 28 tümeninin bulunduğunu ve bu kuvvetlerin teknik donanımının sınırlı olduğunu tahmin ediyordu. Alman genelkurmayı, *Türkiye'ye saldırı için 50 seçkin tümene ihtiyaç olduğunu* hesap ediyordu. Ama Hitler, daha 1940 yılı bitmeden genelkurmayına[186] Türkiye üzerinden bir taarruzun söz konusu olamayacağı bildirildi.

Bu durumda Hitler'in Balkanlar'da elde etmek istediği sonuç, Balkanlar'ı denetime almak ve Türkiye'yi savaş dışında tutmaktı. Ankara Büyükelçisi von Papen'in gayretleri de bu amaca yöneldi. 25 Şubat akşamı büyükelçilikte von Papen, Refik Saydam ve Saracoğlu'nun da bulunduğu bir yemekte Batıdaki Zafer (Der Seig Im Wester) filmini göstermiştir. Von Papen bunun Türk siyasetçilerini çok etkileyeceğini ummaktadır. Aynı film İsveç'te de gösterilmiştir. Alman Dışişleri, bu filmi tarafsız ülkelerdeki etkilerini artırmak için kullanmıştır.[187] 28 Şubat gecesi von Papen, Saracoğlu'na Bulgaristan'ın Üçlü

184 W.S. Churchill, *a.g.e.*, III. Cilt, s. 143-153.

185 R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 73.

186 Altan Öymen, *Milliyet*. 30 Eylül 1967.

187 Pub. Rec. Off., FO 371- 30095, 27 Şubat 1941 tarihli yazı.

Pakt'a girdiği bilgisini verir.[188] *1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Almanya- İtalya-Japonya arasındaki Üçlü Pakt'a katıldığı* resmen açıklanır. Böylece Bulgaristan, topraklarını Alman kuvvetlerine açmış bulunmaktaydı. 2 Mart'ta da Alman ordusu Bulgaristan'a girer.

Hitler, Türkiye'ye güvence verince Türkiye savaşın eşiğinden dönüyor

Pratik olarak Alman kuvvetleri bir anlamda Türkiye'nin sınırına dayanmıştır. Bu durumda Türkiye'nin savaş dışı konumunun sürdürebilmesi için Almanya'nın Türkiye'ye güvence vermesine gerek vardır. *4 Mart 1941'de İnönü von Papen'i kabul ettiğinde* Hitler'in 26 Şubat tarihli mektubunu İnönü'ye sundu.

Bu mektubun başlangıcında, 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle Dünya Savaşı'nın başladığı söylenerek savaşın sorumluluğunun karşı tarafa yüklenmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca "Bulgarların Mihver'e katılacağı bildirildikten sonra, Türkiye ile Almanya arasında gerçek bir işbirliği için koşulların hazır olduğu söyleniyor. Almanya'nın Bulgaristan ve Romanya'yı tehlike geçer geçmez boşaltacağını, ortaya çıkan "yeni nizam" içinde Almanya ve Türkiye'nin güçlü ticaret ortağı olacağını, Almanya'nın Türk mallarını satın alacağını belirtiyordu. Ayrıca hem şimdi hem de gelecekte Türkiye ve Almanya'yı birbirine düşman yapacak neden bulamadığını da dile getiriyordu. "Ben bu sebepten Bulgaristan'da bulunan Alman birliklerine, orada bulunuşlarından yanlış bir anlam çıkarılmaması için Türk sınırından uzak kalmalarını emrettim. Türk Hükümeti, hedefe varmak arzumuzda alacağı bazı tedbirlerle bu durumumuzun değişmesine bizi zorlamadıkları takdirde, *Alman birlikleri Türk sınırından uzak kalacaklardır*" deniliyordu.[189]

İnönü de bu kabul sırasında Türkiye'nin ittifaklarına sadık kalarak, savunma önlemlerini almakla birlikte Almanya ile çatışmamak için elinden geleni yaptığını, Almanya'nın da aynı samimiyetle davranması halinde çatışmanın önüne geçileceğini bildirir. Von Papen, 8 Mart'ta Saracoğlu'na yaptığı ziyarette bu güvenceyi, *Alman birliklerinin Türk sınırına 100 km'den daha fazla yaklaşmayacağını* söyleyerek daha da somutlaştırır. 9 Mart'ta ise Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bir saldırıya uğraması karşısında tarafsız kalacağını bildirir. Bu gelişmeler Türkiye'nin üzerindeki baskıyı azaltır.

İnönü'nün Hitler'e yanıtını özel elçi Nurettin Vergin uçakla götürerek 12 Mart'ta Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye teslim etmişti. Türkiye serin-

---

188 Altan Öymen, *Milliyet*, 30 Eylül 1967.

189 (Alman Dışişleri Arşivi No: F. 110308-8-10) Zikreden Cüneyt Arcayürek, "İkinci Dünya Savaşına Ait Gizli Belgeler Türkiye Ne Kazandı Ne Kaybetti", *Hürriyet*, 23 Ekim 1972.

kanlı bir tutum izliyordu. Bu yanıtta "Türkiye'nin *milli* toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymaya azimli" olduğu belirtildikten sonra "Türk ordusunu Alman ordularıyla karşı karşıya getirecek hiçbir sebep mevcut bulunmadığına ve Almanya, Türkiye'nin emniyet ve istiklalinin zaruretleri muvacehesinde anlayış gösterdiği müddetçe böyle bir felaketin kaydedilmeyeceğine kani idik ve hâlâ da kani bulunmaktayız" deniliyordu.[190] Hitler'in mektubunun sonundaki tehdit içeren cümle de *"Türkiye tecavüzden masun olma hususundaki mukaddes hakkı üzerinde herhangi bir devletin kazanacağı zafer açısından hüküm yürütülmesine müsaade edemez"* denilerek yanıtlanıyordu. Ayrıca Almanlara karşı Türkiye'nin tutumunun sınırını da "Reich Hükümeti, Cumhuriyet hükümetini tutumunu değiştirmeye mecbur edecek tedbirlere tevessül etmedikçe" diye çiziyordu.[191]

Mektubu 19 Mart'ta sunduğunda Hitler'in Hüsrev Gerede'ye söylediklerinin Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşı olan duyarlılığına hitap ettiği görülmektedir. Hitler, Romanya'ya girmelerinin sebebinin Sovyetler'in burayı almasını engellemek olduğunu belirtmiş ve Sovyetler'in Üçlü Pakt'a girmek için Boğazlar'da üs istediğini, Bulgaristan'a garnizonlar göndermeyi önerdiğini, kendisinin ise bu istekleri reddettiğini söylemiştir. Ayrıca *Türkiye'den hiçbir talebi olmadığını eklemiştir.*[192] Hitler'le Gerede'nin konuşması tüm ayrıntısıyla 12 sayfalık not halinde Türkiye'ye gönderilir. *Führer*'in açıklamaları, özellikle de *Sovyetler'in Üçlü Pakt'a girmek için boğazlar üzerindeki isteklerini reddetmiş olması,* Türkiye'yi etkilemiştir. İnönü, *Führer*'e bu davranışından dolayı teşekkür etmekle von Papen'i görevlendirir.

Saracoğlu, von Papen'e "Türkiye, Almanya ile ilişkilerini yeni bir ölçüye oturtmak istemektedir" demiştir.[193]Almanya ile Türkiye'nin ilişkileri yeniden şekillenme yoluna girdiğinde, Dışişleri Bakanı Saracoğlu 18-19 Mart günlerinde Eden ve General Dill ile görüşmek üzere, davet üzerine Kıbrıs'a gitmiş bulunuyordu. İngilizler, Almanya'nın Yunanistan'a saldırması ve Yugoslavya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi halinde, Türkiye'nin de Almanya'ya savaş ilan edeceğini bildiren bir mesajın Yugoslavya'ya gönderilmesini isterler. İngilizler 200 tank önerirler. Türk-Alman ilişkilerinin geldiği yeni noktada Türkiye'nin bu öneriyi kabul etmesi için bir neden kalmamıştır.[194]

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında artmaya başlayan gerilim, Sovyetler'in Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirir. Eden, Türkiye'ye geldiğinde heyeti içinde Moskova Büyükelçileri Cripps de vardır. Türkiye'nin Sovyetler ko-

---

190 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 22.

191 Altan Öymen, *Milliyet*, 1 Ekim 1967.

192 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 23.

193 Cüneyt Arcayürek, *Hürriyet*, 24 Ekim 1972.

194 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 23. Cüneyt Arcayürek, *Hürriyet*, 29 Ekim 1972.

nusundaki esas kuşkusunun, eğer Almanya Türkiye'ye saldırırsa Rusya'nın da Polonya'ya yaptığı gibi Türkiye'nin doğusundan saldırıya geçmesi olduğunu öğrenmiştir. Bu kuşkuyu Sovyetler'e iletir. Bunun üzerine *25 Mart 1941'de* hem Ankara hem de Moskova'da, *Türkiye'nin topraklarını savunma için savaşa girmesi halinde Sovyetler'in tarafsız kalacağı açıklanır.* Yani 1939 Eylülü'nde gerçekleştirilemeyen saldırmazlık paktı, 1941 Martı'nda gerçekleştirilmiştir.

Almanların Balkan saldırısı on sekiz günde sonuçlanıyor

25 Mart günü Viyana'da imzalanan bir anlaşmayla Yugoslavya'nın Mihver'e katıldığı açıklandı. İki gün sonra, Yugoslav genelkurmay başkanı hükümet darbesi yaptı ve Yugoslavya'nın tarafsız kalacağını açıkladı. Sovyetler'in teklifi üzerine 5/6 Nisan gecesi Yugoslavya ile Sovyetler arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı. Bir anlamda Almanya'nın Romanya ve Bulgaristan'da uyguladığı model Yugoslavya'da çalışmamıştır. Ayrıca Yunanistan'da İtalya'nın başarısızlığı, *Hitler'in 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırı başlatmasına neden olur.*[195] Alman uçakları Belgrad'ı üç günde yerle bir eder. 6 Macar tugayı ve 1 İtalyan ordusuyla takviye edilen Alman güçleri iki koldan saldırarak 13 Nisan'da Yugoslav ordusunu kuşatır. 17 Nisan'da Yugoslavya teslim olur. 6 Nisan'da Bulgaristan sınırından hareket eden Alman kolu da Metaksas hattını düşürdükten sonra 9 Nisan'da Selanik'e doğru ilerler. Yugoslavya'dan ilerleyen bir kol da Makedonya'daki Yunan güçleriyle İngiltere'nin yardıma gönderdiği İngiliz güçlerinin arasına girer. *24 Nisan'da Makedonya'daki Yunanistan kuvvetleri teslim olur.* Alman güçleri 26 Nisan'da Atina'ya girerler. 29 Nisan'a kadar İngilizler Attika'daki güçlerinden 48.000 kişiyi Girit'e aktarabilmişlerdir. İngilizlerin tahliyesini önlemek için 28-29 Nisan'da Mapatan Burnu'na gelen İtalyan gemileri, İngilizlerin İtalyan şifrelerini çözmeyi başarması üzerine, İngiliz filosuna yakalanarak, bozguna uğramış, 3 kruvazörünü kaybetmiştir. *Bu harekât hava desteği olmadan Alman saldırısına karşı konulamayacağını bir kez daha göstermiştir.* Almanlar 344.000 Yugoslav, 218.000 Yunan ve 12.000 İngiliz askerini esir aldılar. Bu harekâtta *Almanların kaybı sadece 250 olmuştu.*[196]

Yunanistan'ın tamamen işgal edilmesiyle Almanların talebi üzerine Türkiye, Atina Büyükelçiliği'ni; Gümülcine, Selanik ve Midilli Konsoloslukları'nı kapatmak durumunda kalmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı, Rodos Konsolosluğu'nun kapatılması halinde, İtalyan ve Almanların İzmir konsolosluklarının kapatılmasını isteyeceğini hissettirince Almanlar 2 görevlinin çalıştığı Rodos'taki konsolosluğun kapatılmasından vazgeçerler. Marmaris'ten az sa-

195 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 24.

196 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 222. Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 207.

Rommel Afrika'da.

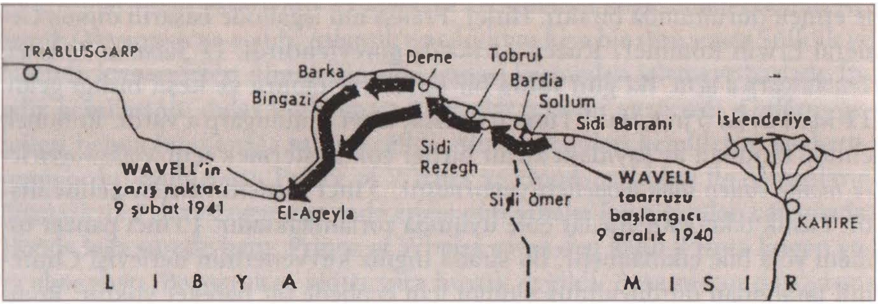
yıda da olsa balıkçı motorlarının Rodos'a gitmesine izin verirler. Almanların Midilli, Sakız ve Sisam'ı işgal ettiği günlerde İngiliz büyükelçisi Saracoğlu'na *Türkiye'nin* Almanya'dan önce davranarak kendisine yakın *Ege Adaları'nı işgal etmesini* önermiştir. Saracoğlu ise aynı teklifin Yunanistan'dan da gelmesi halinde konuyu Bakanlar Kurulu'na götüreceğini söylemiştir, Yunanistan böyle bir öneri getirmeyince bu gelişme olmamıştır. Von Papen de benzer bir öneriyi getirmiştir. Ama bir koşulu vardır. O da, Türkiye'nin Irak'taki Alman yandaşlarına malzeme gönderilmesine müsaade etmesidir. Türkiye, İngiltere'yle yapılmış anlaşmalara açıkça aykırı olan bu öneriyi kabul etmemiştir.[197]

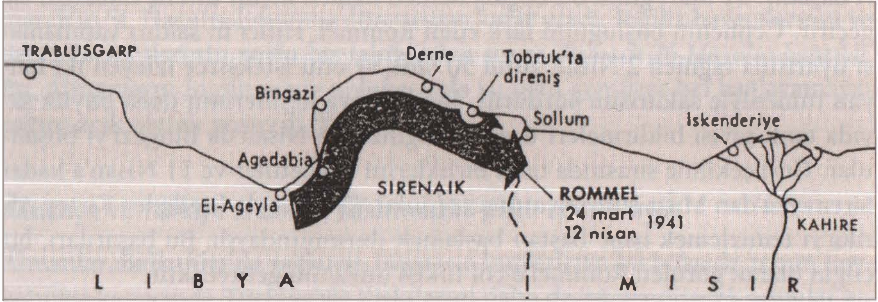
Hava kuvvetlerinin stratejik önemini çok iyi bilen Alman kurmayları, Girit'in İngiliz hava ve deniz kuvvetlerince kullanılmasının yaratabileceği sorunları ortadan kaldırabilmek için burayı işgal etmeye karar verdiler. İngiltere tarafından denetlenmekte olan Girit'i, savaşın ilk günlerinde İtalyan deniz kuvvetleri ele geçirmek istediyse de başarılı olamamıştı. *Almanlar 20 Mayıs 1941'deki ilk hücumu 1.200 uçakla başlattılar.* Girit'in kuzeybatısına paraşütçülerini indirdiler. İndirilen asker sayısı 17.000 olmuştu.[198] Bu o tari-

---

197 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 108-109.

198 Cevdet Küçükşeren, *İkinci Dünya Harbinde Geri Hizmet ve İkmal İşlerindeki Yenilikler*, Genelkurmay Başkanlığı X. Şube, İstanbul, 1947, s. 12.

Kuzey Afrika'da Alman ordusunun harekâtı.

he kadar dünyada yapılan en büyük indirmeydi. *1 Haziran'da İngiliz kuvvetleri adayı tahliye etmiş* bulunuyordu. 16.000 asker tahliye edilebildi. 16.000 kayıp ve 12.000 esir verilmişti. Özellikle çekilme sırasında Alman hava kuvvetleri, Akdeniz'deki İngiliz donanmasını büyük kayıplara uğrattı. İngilizler *üç kruvazör, altı muhrip kaybettiler*. Aralarında Akdeniz'deki tek uçak gemisi de bulunan 13 gemi ise ağır hasar gördü.[199] Ama bu kez Almanlar da yüzlerce uçak kaybetmişti. 4.000 askeri öldürülmüş, 2.500 askeri yaralanmıştı. Durum Yugoslavya harekâtından çok farklıydı.[200] Ancak yine de bu savaştan Göring'in hava birlikleri saygınlıklarını artırarak çıkmışlardır.

Akdeniz tekrar savaş alanı haline geliyor,
Kuzey Afrika Savaşı yeniden başlıyor

Akdeniz politikasını İtalya'nın tek başına götüremeyişi, İngilizlerin Akdeniz'deki faaliyetlerinin rahatlaması sonucunu doğuruyordu. 6 Şubat'ta Graziani'nin Beda Fromm'dan atılması, Almanya'yı Kuzey Afrika'ya müdaha-

199 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 147.
200 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 229.

le etmek durumunda bıraktı. Hitler, Fransa'nın işgalinde başarılı olmuş General Erwin Rommel'i Kuzey Afrika'da görevlendirdi. *12 Şubat'ta Rommel, Trablusgarp'a uçtu.* İki gün sonra bir tanksavar taburu ve keşif birliği geldi. 11 Mart'ta da 5'inci Hafif Tümen'in tank alayı Trablugarp'a vardı. Rommel, elinde bulunan az sayıdaki zırhlı birliği çok göstermek için *Volkswagen'lere monte edilen tank modelleri yaptırmıştır.* 5'inci tümenin hepsi gelmemiştir. Lastik tekerlekli araçlar çöle uyumda zorlanmaktadır. 15'inci panzer tümeni yola bile çıkmamıştır. Bu sırada İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişi Churchill tarafından durdurulmuş olduğu için cephede bir hareket yoktur. Rommel elindeki sınırlı bir kuvvetle Agheila Boğazı'nı elde etmek için bir saldırı başlatır. 31 Mart günü bu boğazı hemen hemen hiçbir direnç olmadan ele geçirir. Cephenin boşluğunu fark eden Rommel, Hitler'in saldırı yapmaması uyarısına rağmen 2 Nisan günü 50 tank ve onu isteksizce izleyen iki İtalyan tümeniyle saldırısını sürdürür. İngiliz hava keşiflerinin daha büyük sayıda tank sayısı bildirmeleri üzerine İngilizler 3 Nisan'da Bingazi'yi boşalttılar. Geri çekilme sırasında tank birliklerini kaybettiler ve 11 Nisan'a kadar Sirenayka'dan Mısır sınırına atılmış oldular. Dolayısıyla İngilizler Kuzey Afrika'yı temizlemek işine baştan başlamak durumundaydı. Bu başarıları, bir çılgın olarak görülen Rommel'e çöl tilkisi unvanını getirecektir.[201]

İngilizler, Bismarck zırhlısını batırıyor

Almanya, donanmasını, İngiliz donanmasıyla boy ölçüşebilecek hale getirecek bir hazırlık yapamadan savaşa başlamıştı. Ama savaşın başlangıcında *Norveç'i denetim altına alması* ve Fransa'nın Atlantik kıyılarında deniz üssüne sahip hale gelmesi Almanya'ya deniz savaşları bakımından önemli bir avantaj sağlayınca *İngiltere'nin ablukasındaki deniz kuvvetlerini daha cesaretle* kullanmaya başladılar. 1941 senesi başında Scharnhorst ve Gneisenau zırhlıları, iyi planlanmış bir ikmal sistemiyle Brest'ten Atlantik'e açılarak 22 ticaret gemisini batırıp hiçbir hasar görmeden Brest'e dönmüşlerdi. Bu başarı elde edilirken Almanya, dönemin en güçlü zırhlısı Bismarck'ı da savaşabilir hale getirmişti. İki ay içinde de aynı nitelikte Tirpitz zırhlısını savaşa sürebilecekti.

İngiltere, Atlantik'teki ablukasında genel olarak başarı sağlamış; iki zırhlı, limanda İngiliz uçaklarının saldırısıyla denize açılamaz hale gelmişti. Almanlar, Mayıs ayında Bismarck ve Printz Eugen zırhlılarının yanına 3 muhribi katarak Atlantik'e sefere gönderdiler. İngiliz istihbaratı bu kararı öğrenmişti. İngiliz Anavatan Filosu'ndan 3 zırhlı ve bir uçak gemisi hazırlandı. İngiliz uçakları Alman filosunu izlemeye çalışıyorlardı. Fakat Alman filosu ha-

201 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 126-128. Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 204.

va koşullarından yararlanıp 23 Mayıs'ta Danimarka boğazından çıkarak Atlantik Okyanusu'na açıldı. Atlantik'e açıldıktan kısa bir süre sonra Suffolk ve Norfolk kruvazörleri Alman filosunu teması kesmeden izlemeye başladı. İngiliz gemilerinin radar kullanması Almanlar için bir sürprizdi. Onların gemileri henüz bu olanağa sahip değildi. Alman gemileri kendilerini kaybettiremiyordu. İngilizlerin Prince of Whales ve Hoods zırhlıları ile Almanların Bismark ve Printz Eugen arasında ertesi gün sabaha karşı yapılan çatışmada; Hoods kısa sürede battı, Prince of Whales savaş dışı kaldı. Printz Eugen yara almamıştı. Bismarck'ın aldığı yara büyük değildi. Ama mazot depolarındaki tahribat akaryakıt kaybına neden oluyor ve denizde iz bırakıyordu. Donanma komutanlığı, Printz Eugen'in Atlantik seferine devam etmesi ve Bismarck'ın St. Nazaire limanına dönmesine karar verdi. İngiliz havacılarının ve deniz kuvvetlerinin zorlu bir takibinden sonra *Bismack 26 Mayıs'ta batırıldı.* Bu, Almanların İngiltere'nin ablukasında su üstü gemilere bel bağlayamayacağını açık olarak gösterdi.[202]

Almanya ve Türkiye arasında saldırmazlık paktı imzalanıyor

Almanlar, Balkanlar'da sağlanan başarı ve İngilizlerin bu bölgede zemin kaybetmesi karşısında Türkiye'yle ilişkilerini daha da güçlendirecek adımlar atmak istiyordu. Bu doğrultuda Nisan ortalarında von Papen Berlin'e çağrılır. Dönünce 12 Mayıs'ta Saracoğlu'nu ziyaret ederek Hitler'den yeni bir mesaj getirdiğini söyler. Ayrıca bu konuşmada Edirne civarındaki arazi ve sahillere yakın adaların Türkiye'ye bırakılacağı, aradaki emniyet ve dostluğu ifade eden bir şey yapılabilirse her çeşit harp malzemesini verebileceklerini, ancak bunların Almanlara karşı kullanılmayacağından emin olmalarının gerekeceğini, gizli veya açık Türk taahhütleriyle uyum içinde, yeni bir anlaşma yapmak istediklerini bildirir.[203]

İnönü, 14 Mayıs'ta von Papen'i kabul eder. Hitler, mektubunda İnönü'nün mektubuna teşekkür ettikten sonra *Almanya'nın Balkanlar'daki savaşa kendi arzusu olmamasına rağmen girdiğini* ve barışın iadesine çalışılırken Türkiye'nin meşru haklarının göz önünde tutulacağını, iki ülke arasında çıkar uzlaşmazlığına yol açabilecek bir sorun olduğunu düşünmediğini belirtir. *Von Papen,* bu görüşmeden sonra gönderdiği yazıda; İnönü'nün *Führer*'in mesajından çok etkilendiğini, *Türkiye'nin bir anlaşma imzalamaya hazır olduğunu, Türk-İngiliz anlaşmasıyla çelişmeyecek bir formül bulunabileceğini söylediğini* ve Irak'a savaş malzemesinin gönderilmesi tasarısına gerçekleşmiş gözüy-

---

202 Kurt Assmann, *Almanya'nın Mukadderat Seneleri*, Gnkur. Bşk. Yayınları, Ankara, 1952, s. 150-166.

203 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 25.

le bakılabileceğini bildirir. Ribbentrop ise von Papen'den daha temkinlidir. Gönderdiği bir karşı yazıda, Türkiye'yle yapılacak bir anlaşmanın Yugoslavya'da olduğu gibi bir darbeye yol açıp açmayacağını sorar.[204]

Yapılacak anlaşmanın Almanya için uzun vadeli amaçlarının yanı sıra kısa vadeli bir hedefi daha bulunuyordu: *Irak'ta 3 Nisan 1941'de Alman yanlısı bir ayaklanma gerçekleştirmiş olan Raşid Ali Geylani'ye* destek vermek. Almanya ona ancak Türkiye yoluyla yardımcı olabilecekti. Onun için Irak'a Türkiye üzerinden askerî malzeme gönderme arayışı içindedir.[205] Bu nedenle Ribbentrop'un talimatı üzerine, Şubat ayında kesilen Türkiye-Almanya müzakereleri yeniden başlatılır. Almanya, Türkiye'nin vereceği transit geçiş izninin karşılığında *Trakya'da yapılacak sınır düzeltmelerine razı olacağını* bidirmiştir. Bu husus gizli bir protokolle düzenlenecektir.[206]

Irak'taki bu gelişme Suriye'deki Vichy yanlısı hükümeti Müttefikler açısından bir sorun haline getirmiştir. Bu arada İngilizler, Suriye'nin Türkiye ve İngiltere tarafından denetim altına alınmasını gündeme getirir. Bu gelişmeler Araplar arasında tepki doğurabileceği için *Saracoğlu, 28 Mart 1941'de Ulus* gazetesinde *Türkiye'nin Suriye üzerinde bir talebinin olmadığını açıklar.* Ama İngiliz büyükelçisi Ankara'da, kuzeyde Halep'e kadar olan kesimlerin Türkiye'de kalabileceği vaadini de içeren arayışlarını sürdürür. Ama Türkiye, Almanya'yı da kışkırtabileceğini düşünerek bu önerilere sıcak bakmaz.[207] İngilizlerin bu dönemde Türkiye'ye bir başka toprak önerisi daha olur; İngilizler, artık Almanlara karşı savunamayacakları Midilli ve Sakız adalarını, Yunanistan'ın rızasıyla geçici olarak Türkiye'nin işgalini önerir. Saracoğlu, von Papen'e 30 Nisan 1941'de Türkiye'nin bu adaları işgal etmek istediğini bildirir. Von Papen bu konuyu hükümetine bildireceğini dile getirir. Alman tarafı, eğer Türkiye transit geçiş izni verirse bu teklife evet demek eğilimindedir. Türkiye'nin bu izni vermeyeceği açıklık kazanınca Almanlar bu adaları 11 Mayıs 1941'de işgal ederler.[208]

Türkiye, Almanya'nın istekleri karşısında temkinli davranmaktadır. Almanya ile anlaşmayı, İngiltere'yi çok gücendirmeden yapmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Türkiye, Hitler'in mektubu konusunda İngilizlere bilgi verir. *17 Mayıs'ta Saracoğlu, Sir Hugessen'i davet ederek* büyükelçiye Almanlarla Sovyetler arasında müzakerelerin yapıldığını, Türkiye'nin sırtından yapılacak bir anlaşmanın sonuçlarına razı olmamak için *Almanlarla görüşeceği-*

---

204 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri Türkiye'deki Alman Politikası(1941-1943)*, Havass, İstabul, 1977, s. 9-10.

205 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 225.

206 Zehra Önder, *a.g.e.*, s. 136.

207 Y. Olmert, "Britain, Turkey and the Levant Question during the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Cilt 23, Sayı 4, Ekim 1987.

208 Zehra Özer, *a.g.e.*, s. 138.

ni, bu görüşmelerde Almanlardan Türk-İngiliz ittifakına ters düşen öneriler yapmamalarının isteneceğini belirttikten sonra bu görüşmeleri İngilizlerin de uygun görmesini umut ettiğini söyler. Bu günlerde Türkiye'nin uygulamaya başladığı politika, dünya siyasetinde Türkiye'nin rolünü çok kritik hale getirmiştir. Nitekim 19 Mayıs 1941 tarihli *Times, kapağına İsmet İnönü'nün resmini* koymuştur.

İngiliz büyükelçisi Türkiye'nin bu anlaşmada nereye kadar gidebileceği konusunda bir fikir edinmek için 20 Mayıs günü dışişleri genel sekreterini ziyaret eder. Henüz Londra'dan haber almamıştır. Kendi düşüncelerini bildirir. Ona göre Almanların istedikleri ile verdikleri arasında bir dengesizlik söz konusudur. Almanlarla yapılacak müzakerede nelere dikkat edilmesinin önemli olduğu üzerinde durur. Böylece Türkiye'nin Almanlarla yapabileceği saldırmazlık anlaşmasının büyükelçiye makul gelebilecek sınırları ortaya konmuş olur. 22 Mayıs'ta Eden'ın görüşü Türkiye'nin Dışişleri'ne bildirilir. Eden, Almanların Türkiye'yi bir tuzağa düşürmek istediğini, en iyi yolun; Hitler'in mektubunu haber vererek Sovyetler'le fikir teatisinde bulunmak olduğunu belirtir. *İngiltere'nin kesin hayır yanıtı ise 24 Mayıs'ta gelir.*[209]

23 Mayıs'ta von Papen, Dışişleri'ne *beş maddelik bir anlaşma tasarısı* getirir.[210] Birinci maddede Almanya, Türkiye'ye saldırmama taahhüdü veriyor. İkinci maddede Türkiye, Alman çıkarları aleyhine çalışmama ve İngiliz ittifakının kendisini Almanya'yla savaşa sürüklemeyeceği taahhüdünü veriyor. Üçüncü maddede ise ortak çıkarlar için sürekli müzakerede bulunmak hükmü getiriliyordu. Önerilen 1 no'lu Gizli Protokole göre Almanya; Edirne çevresinde Türkiye lehine değişiklik, Ege'de Türkiye yakınlarındaki adaların Türkiye'ye bırakılması ve Boğazlar'ın statüsünde Türkiye lehine değişiklikler öngörüyordu. 2 No'lu Protokol ise Almanya'nın, savaş malzemesini transit olarak Türkiye'den geçirmesine olanak veriyordu.

Savaşın İngilizler aleyhine gelişmekte olması, İngiltere'nin Türkiye'ye bakışını yumuşatır. 29 Mayıs'ta İngiliz Büyükelçisi Eden; Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullarda tecrit edilmiş olduğunu, çıkacak bir savaşta İngiliz yardımının sınırlı kalabileceğini, bu durumda Türklerin maruz kalacakları tehlikeyi savuşturmak için kendilerine daha önce bildirilmiş sınırlar içinde Almanlarla ilişkide olmasını makul bulduğunu bildirir. 3 Haziran'da İngilizler yeniden, en iyi yolun Sovyetler Birliği ile müzakere olduğu görüşüne geri döner.[211]

Almanya ile Türkiye arasındaki müzakereler esas olarak Türkiye'den sınırsız askerî malzeme geçirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Burada vurgu sınırsız-

209 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 28-29.

210 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 29.

211 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 31.

lık üzerinedir. 17 Mayıs'ta Ribbentrop, von Papen'e yazdığı mektupta "İran, Afganistan gibi tarafsız devletlere yaptığımız nakliyattaki gibi Türkiye'nin birkaç vagona müsaade etmesi yeterli değildir. Bizim için Ortadoğu'daki gelişme önemlidir ve önemli olan diğer mesele, Suriye ve Irak'a bol miktarda askerî malzeme sevk etmemizdir" diyordu. Bunun sağlanması karşılığında Edirne civarında sınır düzeltmeleriyle, adaların vaat edilebileceğini belirtiyordu.[212]

Bu dönemde *Almanların, belli bir miktar malzemeyi Samsun limanından, üzerine İran yazarak, Irak'ta Raşit Ali'ye göndermeyi başardığı bilinmektedir.*[213] Diğer tarafta Bağdat üzerine İngilizlerin operasyonu başlamıştır ve Türkiye kanalıyla sağlanan destek yetersizdir. Suriye'deki Vichy Hükümeti, Raşit Ali'ye silah sağlamış, bazı zırhlı araçların geçirilmesine izin vermiştir. Ayrıca 13 Mayıs'ta Musul'a bazı Alman uçakları gönderildiyse de bu destekler yeterli olmamıştır.[214] Raşit Ali, kaçarak Almanlara sığınmıştır. *Ribbentrop, 1 Haziran'daki mektubunda, artık Irak'a malzeme nakline gerek kalmadığını bildirmiştir.* Ama Suriye'deki Vichy Hükümeti'nin bu tutumu üzerine İngilizler, 8 Haziran'da Suriye'ye müdahale edince Türkiye üzerinden askerî malzeme nakledebilmek yeniden önem kazanır.

İnönü, anlaşmanın protokolsüz imzalanmasına karar verir. Gizli anlaşmaların Türkiye'nin dış politikasına zafiyet getireceğini düşünmektedir. Protokoller dışta bırakılınca pazarlık edilecek bir şey kalmaz. *18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması, Ankara'da imzalanır.* Tarafların varolan taahhütleri kayd-i ihtizarisine sahip olarak "doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeği taahhüt" ediyorlardı. Antlaşma süresi on yıldır. Saracoğlu, basına yaptığı açıklamada mevcut taahhütler arasında en başta gelenin Türk-İngiliz ittifakı olduğunu özellikle belirtmiştir.[215] Anlaşma, 25 Haziran 1941'de TBMM'de görüşülerek onaylanır. Türkiye, savaşın iki tarafına da kendileri için en iyi çözümün Türkiye'nin savaş dışında kalması olduğunu kabul ettirmiştir. Bu da genellikle İnönü'nün diplomatik bir zaferi olarak yorumlanmıştır.[216] Alman tarafı da bu antlaşmayı İngiliz diplomasisine karşı kazanılmış bir başarı olarak görmüştür. Türkiye hemen İngilizlerle temas etmiş, bu antlaşmayla Türkiye'nin taraf değiştirmediği konusunda güvence vermiştir.

İtalyanlar da Türkiye'yle, Almanya'yla imzaladığına benzer bir antlaşma imzalamak istemektedir. 21 Haziran 1941'de Kont Ciano, Türkiye'nin büyü-

---

212 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *a.g.e.*, s. 11-13.

213 Cüneyt Arcayürek, *Hürriyet*, 23 Ekim 1972.

214 Franz von Papen, *a.g.e.*, s. 477.

215 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 32.

216 Ömer Aziz Veziroğlu, *1941 İnönü Zaferi Türk-Alman Paktı*, Türk Neşriyat ve Gazetecilik Bürosu, İstanbul, 1941.

kelçisini çağırarak isteğini bildirir. Türkiye muhtemelen İtalya'yı önemli bir tehdit olarak görmediği için böyle bir antlaşma aktetmez.[217]

Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmanın uygulanması sırasında biriktirilen gerilimler

23 Ağustos 1939'da Moskova'da imzalanan Alman-Sovyet saldırmazlık paktı ile daha sonra Saracoğlu Moskova'da iken Ribbentrop'un imzaladığı yine bu iki ülke arasında Doğu Avrupa'daki çıkar bölgelerini saptayan gizli anlaşmalar, gerilim yaratmıştı. Özellikle de Sovyetler'in Finlandiya ve Romanya konusundaki uygulamaları sert notaların gönderilmesine neden olmuştu.

Alman genelkurmayı, 3 Temmuz 1940'tan itibaren Rusya'ya saldırı planı üzerinde çalışıyordu. Ama Hitler, İngiltere'nin işgalini süresi belirsiz bir şekilde ertelemek zorunda kalınca, molotov, 17 Ekim 1940'ta görüşmek üzere Molotov Berlin'e çağrıldı. Almanya; Sovyetler Birliği, Japonya, İtalya ve Almanya arasında çıkar bölgeleri paylaşmasına dayanan dörtlü bir pakt oluşturma arayışına girdi. Bu müzakerelerde Almanya, önerilerini "Yeni Nizam" Doktrini'ne oturtuyordu. *12 Kasım günü Ribbentrop,* Molotov'la yaptığı konuşmada, İngilizlerin fiilen yenildiğini ama mağlubiyetin itirafının beklendiğini söyleyerek *artık sıranın dünyadaki çıkar bölgelerinin bölüşülmesine geldiğini* söyler. Almanya, Avrupa'da yeni nizamı kurduktan sonra *kendisi için yeni hayat sahası olarak Orta Afrika'yı düşündüğünü* belirtir. Bunun dışındaki alanlarda, Büyük Asya alanının oluşturulmasında Sovyetler kendi isteklerini rahatça formüle edebilecekti. Örneğin *Almanya, Sovyetler'in güneyde açık denize çıkmasını uygun görüyordu. Bu güney denizi Hint Okyanusu ya da Basra körfezi olabilirdi.* Ama Rusların düşündüğü güney denizi farklıdır. Onlar, Boğazlar'ın denetiminde söz sahibi olmayı, Bulgaristan ve Romanya'daki çıkarlarına da açıklık kazandırılmasını istiyordu. Molotov'un bu konulardaki ısrarı karşısında kızan Hitler, "Eğer Almanya Rusya'yla hesaplaşacak bir saha ararsa, bunun için Boğazlar'a ihtiyaç duymaz" diyecektir.[218]

13 Kasım'da Ribbentrop'la Molotov arasındaki görüşmede Almanlar, Montreux Sözleşmesi'nde, Sovyetler'in savaş filolarını her zaman sınırlama olmadan geçirme hakkına sahip olmasının yanı sıra, Karadeniz'de kıyısı olmayan tüm ülkelere Karadeniz'in kapanmasını sağlayacak değişikliklerin yapılmasını önerirler. Balkanlar'daki durum ise Molotov'u hiç tatmin etmez. *Molotov Dörtlü Anlaşma'yı imzalamadan Rusya'ya döner.*

Yapılacak anlaşmanın tarafları üçe inmiştir. Bu amaçla Berlin'e gelen Mat-

---

217 Zehra Özer, *a.g.e.*, s. 154.

218 Altan Öymen, *Milliyet*, 26 Eylül 1967. W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt II, s. 513-514.

suoka ile görüşmeler sırasında Hitler, savaşın başından beri *toplam 248 tümen gücün savaş dışı bırakıldığını* söyler. Bu bilançoda 60 Polonya, 6 Norveç, 8 Hollanda, 22 Belçika, 138 Fransız tümeni vardır. 12 ya da 13 İngiliz tümeni de Avrupa dışına sürülmüştür. Bu görüşmelerde Alman tarafı, esas düşmanın İngiltere olduğu ve ABD'nin savaşa girmesine neden olabilecek bir şey yapılmamasına özen gösterilmesi üzerinde durur. Ribbentrop, Japonya'nın savaşa girme kararı vermesinin zamanının geldiğini, Japonların saldırı için seçebileceği en stratejik hedefin İngilizlerin Singapur'daki üssü olduğunu söyler. Bu *gordion* düğümünü kesmek olacak ve İngilizlerin Uzak Asya'daki denetimini kaybetmesi sonucunu doğuracaktır.[219]

26 Kasım'da Stalin'in Dörtlü Anlaşma'yı imzalamak için ileri sürdüğü dört şart Hitler'e bildirilir. Stalin, Sovyetler'in Boğazlar'daki güvenliğini, Sovyetlerin Bulgaristan'la bir saldırmazlık paktı imzalamasında, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda Sovyet hava ve deniz kuvvetlerine uzun vadeli üslerin kiralanmasında görüyordu. Ayrıca Finlandiya'daki Alman askerlerinin geri çekilmesini, Japonya'nın Kuzey Saccharin bölgesindeki kömür ve petrol imtiyazlarından vazgeçmesini, Bakü ve Batum'un güneyinin Sovyet etki alanı olarak kabul edilmesini istedi. Bu istekler Hitler'i kızdırdı ve *5 Aralık 1940 günü Generalleri Brauchitsch ve Halder'i çağırarak Sovyetler Birliği'ne saldırının planlanmasını istedi.* Hitler, 21 numaralı gizli emrinde, Alman silahlı kuvvetlerinin savaşın sona ermesinden önce de Sovyet Rusya'yı süratli bir savaşla mağlup etmeye hazırlıklı olacağını, *hazırlıkların 15 Mayıs'a kadar* tamamlanmasını bildiriyordu.[220]

Dörtlü Pakt'ı imzalamayan Sovyetler Birliği, Almanya'yı kışkırtmamaya çok dikkat etmektedir. 1 Mayıs'ta Moskova'da Alman dostluğu alkışlanıyordu. Hitler'i sevmeyen Alman sefiri Kont von der Schulenburg, Almanya'nın iki cephede savaşır hale gelmemesi için barışın bozulmamasına uğraşmaktadır. Schulenburg, Stalin ve Molotov'un her türlü tavizi vermeye hazır olduklarını, Sovyetler'in ticari anlaşmaların gereklerini kusursuz yerine getirdiğini, petrol, buğday, pamuk, kereste akımının bir gecikme olmadan sağlandığını bildirir. Ama artık çok geçtir.[221]

Hitler, Barbarossa Harekâtı'yla Rusya'ya saldırıyı başlatıyor

Hitler, *22 Haziran 1941'de "Barbarossa Operasyonu"nu başlatırken,* 1941 sonundan önce sonuç alabileceğine inanıyordu. Alman kuvvetlerinin bir kısmının Balkanlar'da meşgul olması, saldırıyı bir aydan fazla geciktirmişti. Bu

219 W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt III, s. 162-165.

220 Altan Öymen, *Milliyet*, 27 Eylül 1967.

221 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 231.

gecikmenin yıldırım sonuçlar alabilme bakımından maliyeti yüksek olacaktır. Hitler, Barbarossa'yı başlattığında, *Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan bir sahada 3 milyon insanı, 600.000 atı, 600.000 motorlu aracı 19.000 katarı harekete geçirmişti.*

Harekâtın başladığı gün Hitler, Alman halkına Rusya saldırısının gerekçelerini açıklarken Bolşevizmin tehlikelerine değinmiş, bu tehlikeyi önleme zamanının geldiğini bildirerek Almanya'nın Batı kültürünü Bolşevik tehlikesinden kurtarmakla görevlendirildiğini söylemişti.[222]

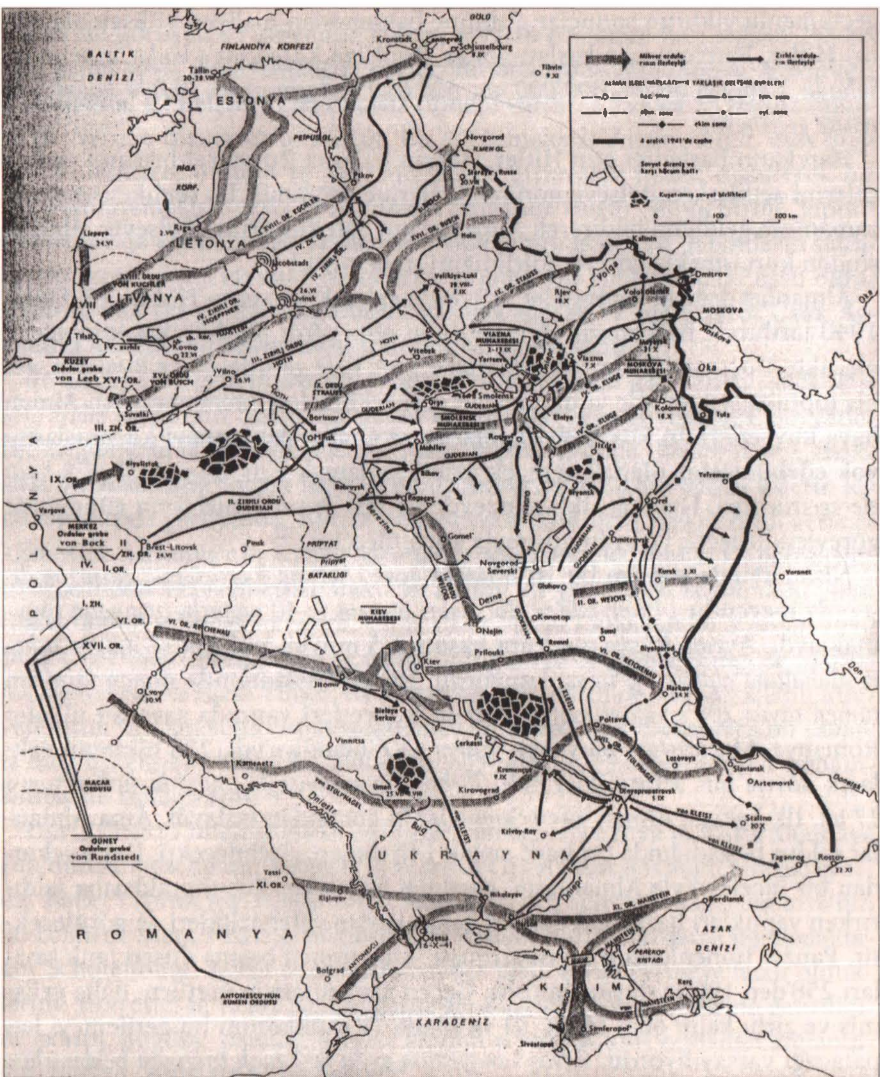
Almanlar değişik seçenekler üzerinde çalıştıktan sonra Hitler, 18 Aralık 1940 tarihinde Barbarossa Harekâtı için olur verdi. Bu harekât kısa süreli olacaktı. Düşman kitleleri kuşatılarak etkisiz hale getirilecek ve Rusların, geniş toprakları üzerinde yıpranmadan geri çekilmeleri engellenecekti. Alman hava kuvvetlerinin Rus silah depolarını ve Urallar'daki sanayi kuruluşlarını yok edebilmesine olanak verecek üsleri sağlamak için *Volga-Arkhgelsk hattı ele geçirilecekti.* Harekât, ikisi kuzeyde ve biri *Pripet bataklığının* güneyinde görevlendirilecek üç ordu grubuyla yürütülecekti.[223]

Nisan ayında yapılan bir istihbarata göre, *Avrupa Rusyası'nda garnizon dışı ordu* mevcudu *145 piyade ve 26 süvari tümeni ve 40 motorlu tugaydan* oluşmaktaydı. Ayrıca Rusya'nın kura başına 1,5 milyon nüfusla *12 milyon askeri silahaltına alabileceği* hesaplanıyordu. Saldırı başladığında *Alman tarafının tümen sayısı 208'e yükseltilmişti.* Alman kuvvetleri yanında savaşan ülkeler Romanya, Macaristan, Slovakya, İtalya ve Finlandiya'ydı. 208 tümenin yaklaşık dörtte biri Müttefikler'indi. *Zırhlı tümen sayısı 21, motorlu tümen sayısı 17 idi.* İlk bakışta Alman gücü Sovyetler'in gücünden fazlaydı. Ama Almanlar saldırı başladığında cepheye ancak 146 tümen sürebilecekti. Daha yakından bir incelemeyle Almanların, derinliği fazla olan Rus topraklarına saldırırken yaptıkları hazırlığın değişik bakımlardan yetersizlikleri de görülecektir. Panzer tümenlerinin sayısı artmıştı. Ama tümen başına düşen tank sayıları 258'den 196'ya düşürülmüştü. Geçen zaman içinde üretilen, daha gelişmiş ve zırhı kalın olan Mark. III ve Mark. IV tanklarının bu gerilemeyi kapatacağı varsayılıyordu. *Savaş sanayisinin ayda 600 tank üretmesi beklenirken ancak 227 tank üretilebilmişti.* Rusya gibi uçsuz bucaksız toprakları olan bir devlete saldıran tank sayısı 3.330'du. Bu sayı Fransa'ya saldıranlardan sadece 750 fazlaydı. Rus cephesine sevk edilen *15 motorlu tümen, piyade mevcudunun sekizde birini* oluşturuyordu. Gerisi yaya olarak ilerleyecekti. Topçu gruplarının çoğuna nakliye kolları, erzak katarları koşuluydu. *Onları bekleyen bataklığa hazır değildirler.*

---

222 Rudolf Hofmann Wlter Görlitz, *İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1995, s. 2.

223 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 227.

Doğu Avrupa'da Alman ordusunun ilerleyişi.

Rusya'ya saldırının bir özelliği de yol sisteminin gelişmemiş bulunmasıydı. Bu durumda tank birliklerinden yararlanmak için *tankların paletli olması* gerekiyordu. Oysa *panzer tümenlerindeki 3.000 aracın ancak 300'ü paletliydi.* Bu kompozisyon Batı saldırısında sorun yaratmamıştı, çünkü yollar iyiydi. Oysa paletli araçların azlığı yağmur mevsiminde Rusya'nın çamurlaşan arazisinde pek çok sorun yaratabilecekti. Sovyetler Birliği'nin ulaşım politikasındaki tercihleri dolayısıyla karayollarını geliştirmemiş olması ve *demiryol-*

larında ray aralığını Avrupa demiryollarından 3,5 inch geniş tutması Almanların ilerlemesinde ek bir güçlük oluşturuyordu.[224]

Bu saldırı diğer yıldırım savaşlarında olduğu gibi Luftwaffe'den çok şey bekliyordu. 1.500 uçak hâlâ İngiltere cephesinde bağlıydı. *Rus cephesine ise 720 avcı uçağı, 1.160 bombardıman uçağı ve 120 keşif uçağı ayrılmıştı.* Benzin stoku üç aylık, benzol stoku bir aylık ihtiyacı karşılayacak kadardı. Alman ordusunun belki de tek gerçek üstünlüğü sadece *askerinin savaş deneyiminin yüksekliğiydi.*

Kabul edilen harekât planında; *Rus ordusu merkezden yarılacak,* merkez grubu Smolensk'e varınca ikiye bölünecekti; kuzeye dönen kısmı Leningrad'ın işgaline yönelmiş kuzey grubuyla birlikte buranın temizliğini yapacak, güneye yönelen kısmı güneye yönelmiş ordu grubuyla Ukrayna'nın işgalini gerçekleştirecekti. *Cephe gerisinde ise* yeni bir düzenleme yapılacaktı; *Parti, Gestapo, SS gibi yapılar, yani Hitler* devletinin tüm baskı sistemi çalışacaktı.[225]

İşgal harekâtının "Oldenburg" denilen bir ekonomik planla birlikte yürütülmesi düşünülüyordu. Plan, işgal edilen Rus topraklarının işletilmesini amaçlıyordu. Genelkurmaydan bağımsız olarak oluşturulacak bir ekonomik heyet bu operasyonu yönetecekti. Hazırlanan raporda, *savaş ancak bütün silahlı kuvvetlerin üçüncü yılında Rusya tarafından beslenmesi halinde sürdürülebilir* deniliyordu. Bu planda pamuk ve keten tohumlarının ele geçirilmesine birinci derecede, buğdaya ikinci derecede önem veriliyordu.[226]

İngilizler, Alman saldırısının 22 Haziran'da başlayacağını haber alarak Sovyetler'e bildirmişti. Ruslar bunun İngilizlerin bir oyunu olabileceğini düşünmüşler ve genel olarak yaptıkları hazırlığın ötesinde bir hazırlık yapmamışlardı. Saldırı tarihini, Rusya'nın Japonya'daki efsaneleşmiş casusu Richard Sorge da harekâta katılacak Alman kuvvetlerinin miktarıyla birlikte bildirmişti. *Stalin bunun mümkün olmadığına inanıyordu.*[227] *Ordusunun Almanya'yla başa çıkacak düzeye gelmesini 1943 yılı için planlamıştı.*[228] Sovyet ordusu 22 Haziran'da yüzde 80'iyle silahaltına alınmıştı. Almanların üç ordu grubu karşısında beş ordu grubu halinde savunma amaçlı olarak yer almış bulunuyordu. Asıl yığınaklarını, yani tümenlerin ve zırhlı birliklerinin yarıya yakınını, Ukrayna'da yapmışlardı.

22 Haziran Pazar sabah 5.30'da Alman radyolarında okunan bildirisin-

---

224 Holand Hunter, *Soviet Transport Experience*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1968, s. 50.

225 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 226-230. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 170.

226 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 162.

227 Atila Akar, *a.g.e.*, s. 232.

228 *II. Dünya Harbinde Doğu Avrupa Cephesi*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1953, s. 10.

de Hitler, "Alman milletinin, Alman Reich'ının Avrupa'nın kaderini bir kere daha Alman askerine emanet etme kararına vardım" diyordu. *Molotov, saat 12.15'te halkına savaşın başladığını bildirdi.* Akşam 9.00'da *Churchill,* "Hitler, çökertmediği takdirde cinayetlerin hesabını vermek zorunda kalacağı bu adayı yok edebilmek için Rusya'ya saldırıyor. *Rusya'yı istila planı, İngiltere'yi istilaya doğru atılmış bir ilk adımdan başka bir şey değildir"* diyordu. ABD, Almanların ve Rusların savaşa girmesini, Amerika'nın Atlantik'teki faaliyetlerini yoğunlaştırmak için bir fırsat olarak görüyordu.[229] Metin Toker'in anlattığına göre Alman saldırısı İnönü'ye Yalova'daki köşkünde oğlu Ömer tarafından uyandırılarak bildirilmiştir. Bu haberin İnönü'yü oldukça rahatlattığı hatta yatağında katıla katıla güldüğü aktarılır.

Alman kuvvetleri, 22 Haziran sabaha karşı Karpatlar'dan Baltık'a kadar uzanan 1.500 km'lik çok geniş bir cephede saldırıya geçti. Alman kuvvetlerinin *von Leeb komutasındaki Kuzey Ordular Grubu, Doğu Prusya'ya girdi;* Baltık Devletlerinden saldırarak *Leningrad'a* ulaşacaktı. *Von Bock'un komutası altındaki Merkez Ordu Grubu, Varşova bölgesinden* Rusların Kuzey Polonya'da kurdukları savunma mevzilerinin her iki kanadına topyekün bir taarruz başlattı; Minsk ve Smolensk üzerinden *Moskova'ya doğru saldıracaktı. Von Rundstedt'ın komutası altındaki Güney Ordular Grubu ise Pripyat Bataklığı güneyinden,* Karpatlar'ın yanında, Galiçya'da ve Lviv'in kuzey tarafında Rusların savunma mevzilerine saldırdılar; saldırı daha sonra *Dinyeper ve Kiev üzerine yönelecekti.* Esas ağırlık merkezdeki gruba veriliyordu. Diğer ordulara birer panzer grubu verilirken *tank savaşının ustaları Guderian ve Hoth'un iki panzer grubu merkezde yer alıyordu.*[230]

Merkez ordular grubu, Rus kuvvetlerini ilk olarak Bialystok'ta kuşattılar, daha sonra *30 Haziran'da Minsk'i ele geçirdiler.* Almanlar, gerek Bialystok'ta gerek Minsk'teki kuşatmada *300.000 askeri esir alsa da en az bu kadar birlik kaçmayı başarmıştı.* Çünkü yeterli motorize araçlarla donatılmamış olan piyade tümenleri, kuşatma çemberini kapatmada gecikiyorlardı. Kaçan birlikler geride yeniden savunma mevzilerine giriyordu. *Rus birlikleri kolay dağılmıyordu.* Rus askeri çok yüksek bir direnç gösteriyordu. Amaçladıkları gibi, *Rus kuvvetlerini başlangıçta kuşatarak imha edemiyorlardı.* Bu durumda savaş, istemedikleri bir şekilde Dinyeper'in gerisine geçmek durumunda kalacaktı. Almanlar, Temmuz'un ilk günlerinde Stalin hattını yarmaya yöneldiler, *12 Temmuz'da Stalin hattını Rogachev ve Vitebsk arasındaki çok geniş bir cepheden, beklediklerinden daha kolayca yardılar.* Bu başarı, panzer gruplarının piyadeden bağımsız hızlı harekâtıyla sağlanmıştı. Almanlar, Smolensk'e yöneldiler. Yağan yağmurlar paletli araçları sınırlı olan Almanların ilerlemesini

229 Raymond Cartier, *a.g.e.,* s. 233.

230 Liddell Hart, *a.g.e.,* s. 171.

Barbarossa Harekâtı'nda Almanların ele geçirdiği Rus silahları.

yavaşlatıyordu. Buna rağmen *Guderian'ın birlikleri 16 Temmuz'da Smolensk'e girmeyi başardı.* Ama *Hoth'un panzer birlikleri bataklık ve yağmur engeline takılmıştı;* Smolenks'in çevresinde kuşatmayı kapatmakta gecikince Rus birlikleri Smolenks civarında yeniden mevzilenebildiler. Bu harekâtın son safhasında, kıskacın kapanmasına 15 km kalmışken Ruslar şiddetle direndiler. Almanlar 500.000 askeri tutsak edebileceklerini sanıyordu. *5 Ağustos'ta ancak 300.000 askeri esir edebildiler.* Bock'un kuvvetlerinin *Moskova'ya varmasına 300 km kalmıştı.* Hitler'in kararsız tutumu nedeniyle *merkez grubu Desna üzerinde beklemeye geçirildi.*[231]

Güney cephesinde Alman saldırısı başladığında *Rus kuvvetleri büyük üstünlüğe sahip görünüyordu.* Rundstedt'in güney ordular grubunun karşısındaki Sovyet kuvvetleri, iç savaş dönemi kahramanlarından *Mareşal Buddenny komutası* altında bulunuyordu. Buddenny'nin otuz adet tank ve motorize tümeni, beş süvari tümeni, 45 de piyade tümeni vardı. Emrindeki çeşitli tankların toplam sayısı 5.000'i buluyordu. Rundstedt'in vurucu gücünü oluşturan Kleist'ın panzer grubunda ise sadece 600 tank vardı. Rundstedt bir baskın taktiği uyguladı. Bug ve San Nehri yakınına gece yaklaşan birlikler baskınla köprüleri ele geçirdiler. Bundan sonra Kleist'ın zırhlı birlikleri Lutsk ve

231 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 173-177

Barbarossa Harekâtı esnasında yanan bir köy.

Brody arasındaki gedikten ilerledi. 2 Temmuz'da da Antonescu'nun iki Rumen ordusu Prutt'u aşarak Besarabya'yı geri aldı. Rundstedt'in baskına rağmen Rusların direnci sürüyordu. Bundan dolayı güney grubu merkez grubu kadar hızlı ilerleme gösterememektedir. *Kleist'ın grubu Kiev'e ilerlemesini sürdürürken Hitler, merkez grubundan Guderian'ın panzer gubunu da Kiev'i kuşatmaya* yönlendirir. Hitler, Moskova'ya ilerlemek yerine Kırım'ın ve Donetz kömür madenlerinin ele geçirilmesine, Rus ordusuna Kafkasya petrollerinden yapılan petrol ikmalinin kesilmesine öncelik vermiştir. Kleist ve Guderian'ın birlikleri *Kiev'in 200 km doğusunda kıskaçlarını kapattığında 600.000 Rus askeri kıskaç içinde kalmıştı.* Ama bu operasyon tamamlandığında Eylül'ün sonuna yaklaşılmıştı. Güneydeki ilerleme sırasında Sovyetler'in, Ukrayna'daki milliyetçilerin Almanlarla işbirliği yapmasından çekinerek milliyetçiler arasında temizliğe girişmesi bir başka önemli sorun alanı oluşturuyordu.[232]

Von Leeb'in *kuzey grubunun karşısında,* yine bir iç savaş dönemi kahramanı olan *Mareşal Voroşilov'un kuvvetleri* bulunmaktadır. Leningrad yönündeki Sovyet birlikleri, güney cephesine göre daha zayıftır. 22 Haziran'da Almanlar cepheden saldırarak Dubissa Vadisi'ne ulaşıyor. Dört günde 200 km ilerliyor. 29 Haziran'da bütün birlikler Duna'ya, 18 Temmuz'da ise Estonya'nın sınırına ulaşmıştı. *On sekiz günde 20 kadar tümen imha edilmiş ya da dağıtıl-*

232 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 235.

Moskova savunması, 30 Eylül - 5 Aralık 1941.

Kolkhoz Süvarileri (1939).

mıştır. Ama önemli bir kuşatma harekâtı gerçekleştirilememiştir. Eski müstahkem mevkiler ardındaki büyük *Rus birlikleri, Leningrad'ın hızlıca ele geçirilmesine imkân vermiyordu.*[233]

Merkez grubunun durdurulan ilerlemesi *30 Eylül'de tekrar Moskova'ya doğru harekete geçti.* Bock'un orduları 600.000 kişilik bir askerî gücü kuşatarak esir aldı. *Bu kuşatmadan alınan sonuç Moskova yolunu açmıştı.* Ama bu başarı elde edildiğinde *Ekim ayı sonuna* gelinmişti. Alman birlikleri yorulmuş, hava kötüleşmiş, zemin bataklaşmıştı. Moskova önünde yeni savunma birlikleri mevzilenmeye başlamıştı. *Alman ordusu kumandanları genel olarak* kış koşullarında *taktik bir beklemeye geçilmesini istiyorlardı.* Oysa Hitler ve Bock, Moskova'ya saldırının devam etmesini istediler. Havanın izin vermesi üzerine *15 Kasım'da Alman birlikleri Moskova ilerlemelerini sürdürdüler,* 30 km kala durmak zorunda kalındı, 2 Aralık'ta bir kez daha taarruza geçildi. *Bazı birlikler Moskova'nın varoşlarına girdilerse de* bu ilerleme ormanlık bölgede *Rus birliklerince durduruldu.*

Güneyde ilerlemeyle Kırım ve Donetz kolayca ele geçirilmiş, Don ve Rostof'a ulaşılmıştı. Ama Guderian, Moskova yönüne çekildiğinden *güneydeki ilerleme Kafkasya'ya* ulaşamamıştı. *Von Rundstedt, Ruslar tarafından geri püskürtülünce Mius Nehri üzerinde bir savunma hattı kurmak istedi.* Hitler bu harekâtı yasaklayınca Rundstedt komutanlıktan istifa etti. Ama bundan sonra *Rus saldırısıyla cephe yarılınca Hitler, geri çekilmenin zorunluluğunu kabul etti.*

---

233 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 236.

Barbarossa Harekâtı.

Kuzey grubunda, von Leeb de, Leningrad önlerinden kuzeye doğru geri çekilme önerisi kabul edilmeyince istifa etti. Guderian da Hitler'den izin almadan çekilince görevden alındı. Kara Kuvvetleri Komutanı von Brauchitsch hastalık gerekçesiyle görevden affını istedi. Von Bock da aynı gerekçeyle görevden ayrıldı. *Doğu saldırısı, başladıktan altı ay sonra, büyük kayıplar veren Sovyet birlikleri tarafından durdurulmuştu.* Bu da üst komuta kademesinin görevden ayrılmasına neden olmuş ve *Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevini de Hitler kendi uhdesine almıştır.*[234] Hitler, Alman birliklerinin kış aylarında, kötü yönetimden ötürü yaşanan büyük kaybının sorumluluğunu, kendi üstünden atarak generallere yüklüyordu. Goebbels'in anlattığına göre *Führer* gelinen durumu, 1941 yazı saldırısında kendisi esas saldırıyı Kafkasya'ya yöneltmeye çalışırken generallerin sürekli olarak Moskova'ya gitmek için ısrar etmeleri sonucunda yarattıkları karmaşa dolayısıyla amaçlanan sonuçlara ulaşılamamasına bağlamaktadır.[235]

Gerçekte Hitler, Rusya'ya yeterli miktarda gücü olmadan saldırarak büyük bir risk almıştı. Elde edilen sonuçlar Alman ordusunun taktik ve organizasyon üstünlüğü sayesinde elde edilmişti. *Rus askeri iyi savaşıyordu ama ko-*

234 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 180-183.

235 Dr. Goebbels, *Savaş Notları*, Milli Hareket Yayınları, Istanbul, 1968, s. 49.

muta kademesi başarısızdı. Savaşın ilk aşaması iklim tarafından durdurulduğunda, *Alman generalleri kış boyunca dinlenebilecekleri mevzilere çekilinmesini, Rundstedt ise bu çekilmenin Polonya'ya kadar olmasını ve Rusya'nın fethinden vazgeçilmesini öneriyordu.* Oysa Hitler saldırının sürdürülmesini istiyordu. Bu da Alman ordularının 1941 kışını, elverişsiz koşullarda, büyük kayıplar vererek geçirmesine neden oldu. Alman ordusunun en büyük şanssızlığı ise ordunun komutasının Hitler'in eline geçmesi, yani ordunun en büyük üstünlüğü olan komuta üstünlüğünü kaybetmesiydi.[236]

Almanların Rusya'daki ilerlemeleri, İngilizler bakımından, Türkiye'nin güney ve doğusunun Müttefikler'in elinde tutulmasını zorunlu kılıyor

Barbarossa Harekâtı'nın başladığı 22 Haziran 1941'de Churchill, yaptığı radyo konuşmasında; kendisinin o vakte kadar yani 25 yıldır komünizmin en tutarlı muhalifi olduğunu, ama ortaya çıkan bu durumda tüm geçmişte söylediklerinin silindiğini, Nazilerle çarpışan herkese yardım edeceklerini, Rusya'ya, Rus halkı için ellerinden gelebilecek her şeyi yapacaklarını söylemişti.[237] Bu bağlamda Türkiye'nin durumu önem kazanıyordu.

Ege Denizi'ni denetim altına alması, Suriye'nin Vichy Hükümeti denetiminde bulunması, yanı sıra Irak'daki Raşit Ali'nin Alman yanlısı darbesi, bütün bunlar Türkiye'nin Almanlar tarafından çevrilmesi demek olacak ve Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini zorlaştıracaktı. Bu nedenle Türkiye, Almanların buralara malzeme nakline karşı çıkmış ve İngilizlerin Irak ve Suriye'de denetimi ele geçirmelerini kolaylaştırmıştı. Eden'ın 19 Mayıs 1941'de Churchill'e yazdığı gibi, *Almanların Türkiye'ye yerleşmesi, İngilizlerin artık kendilerini Kahire'de rahat hissetmemeleri sonucunu doğuracaktır.* Bunun için daha önce üzerinde durduğumuz üzere İngiltere bu iki soruna da hemen bir çözüm bulmuştur.

Almanlar'ın Rus hatlarını yararak hızla ilerlemesi karşısında *13 Temmuz'da İngilizlerle Sovyetler arasında "Ortak Hareket" karşılıklı yardımlaşma anlaşması* imzalandı. Bu bir ittifak değil daha sınırlı bir anlaşmaydı. Anlaşmanın metni Türkiye'ye ulaştığında Sovyetler'e yardım amacıyla Boğazlar'ın kullanılmasına da atıf yapıldığı görüldü. Bu Almanya ile yapılmış anlaşma çerçevesi içinde Türkiye savaşa girmeden gerçekleşebilecek bir şey değildi. Türkiye itirazını etti ve bu amaçla Basra Körfezi'nin kullanılmasının daha doğru olacağını bildirdi.[238]

---

236 B.H. Liddell Hart (1954), *a.g.e.*, s. 24-31.

237 Richard Holmes, *a.g.e.*, s. 216.

238 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 110.

Türkiye'nin tarafsızlığını korunması ve Almanların Rusya'da hızla ilerlemesi karşısında, Müttefikler'in Rusya'ya yardım edebilmesi için İran'ın *Temmuz ayında Sovyetler ve İngilizlerce işgal edilmesi zaten gündeme gelmiş bulunuyordu.* Türkiye, böyle bir harekâtın ileride kendisi için bir emsal oluşturabileceği düşüncesiyle, bu gelişmeye oldukça kuşkulu yaklaşıyordu. Churchill'e göre Ortadoğu'da artırılan İngiliz askerî mevcudiyeti, "Türkiye'yi elde tutmamız ve Rusya'yı desteklememiz açısından fevkalade önemli" idi. 10 Temmuz 1941'de Wavell Londra'ya, Avam Kamarası Savunma Komitesi'ne çektiği telgrafta "İran üzerinden Rusya'ya elimizi uzatmamız zorunludur. Bu (İran) hükümet buna kolaylık göstermediği takdirde bunu yapacak bir hükümeti işbaşına getirmemiz gerekmektedir" diyordu.

Akbaba, *sayı 439, 13 Ağustos 1942.*

İran Hükümeti'nden İran'daki tüm Almanların sınır dışı edilmesini isteyen İngiliz-Sovyet notası, bir bahane icat etmek için verilmişti. İran Hükümeti'nin ret cevabı sonrasında işgal için bir gerekçe yaratılmış olacaktı. 11 Ağustos'ta İngiliz ve Sovyet büyükelçileri Türkiye'ye, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı gösterileceği konusunda güvence verdi. 19 Ağustos'ta İran'a verilen ikinci notaya da olumsuz yanıt alınınca, doğrudan askerî harekâta başlandı. İran ordusu 60.000 kişilik küçük bir orduydu. Ülkeyi savunmaktan çok şahı savunmaya yönelmişti. Bu harekât Türkiye'de büyük bir düş kırıklığı yarattı. İşgalden önce Atlantik Paktı söylevinde ülkelerin iç işlerinde serbest kalmasını savunan Roosevelt'e Şah'ın yaptığı başvurunun etkili olamayışı, ilkelerin gerçekler karşısında nasıl güçsüz kaldığını gösteriyordu. İşgal bölgelerinde özellikle Sovyet askerlerinin tutumu eleştiri konusu olmaya başladı. Bütün bunlar Türkiye'nin uyguladığı politikada kendisini haklı görmesine destek veriyordu.[239]

İran Körfezi ve İran bağlantısının kurulması Sovyetler Birliği'nin Amerika ve İngiltere'den desteklenmesi bakımından önemliydi. Rusya'ya denizden

239 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 152-157.

kuzey yoluyla ulaşılması Alman saldırıları dolayısıyla önemli riskler taşıyordu. Oysa İran Körfezi yoluyla silah ve malzeme göndermenin riski düşüktü. 1942 yılında İran yollarının aylık geçiş kapasitesi önce *75.000 tona, Ekim ayında da 100.000 tona* çıkarıldı. Ayrıca Basra ve körfez kıyılarında, Sovyetlere verilecek uçakların montajı yapılmaya başlandı.[240]

Türkiye'deki Turancılar Almanların Rusya içinde ilerlemesini bir fırsat olarak değerlendiriyorlar

Fehmi Yavuz'un anılarında anlattığına göre kendisi Karabiga'da askerlik yaparken 21 Haziran 1941'de Almanların Rusya'ya saldırıya başlaması, Türkiye'de Alman ordusuna sempati besleyen Türk subayları arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. O sırada Erdek'te subay olarak bulunan Alparslan Türkeş subaylara görkemli bir ziyafet çekmiştir. Fehmi Yavuz da bu ziyafete katılanlar arasındadır. Bu ziyafette, Rusya'nın çökeceği ve Kızılelmaya kavuşmanın yakın olduğu konusundaki beklentiler dile getirilmiştir.[241]

Barbarossa Harekâtı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Almanların elinde 2 milyonun üzerinde esir toplanmıştı. Bu esirler Sovyetler Birliği'nin geniş coğrafyasındaki değişik milletlerden gelmişti. Bu esirler, henüz yirmi yıllık bir geçmişi olan Sovyet rejimine sadakatleri bakımından da önemli farklılıklar taşıyordu. Öte yandan Sovyetler Birliği askerî gücünün direnci arttıkça Alman kurmayları cepheye sürebilecek yeni asker kaynakları bulma arayışlarına giriyordu. Bu iki etki bir araya geldiğinde, bu esirler üzerine, değişik çevreler değişik projeler geliştirdiler.[242]

Almanların "Sovyet Doğu Halkları" olarak adlandırdığı Rus olmayan kavimler, Sovyetler Birliği'nin nüfusunun yüzde 15'ini oluşturuyordu. Bu gruplar içinde özellikle Stalin'in uyguladığı milliyetler politikaları tepkiler doğurmuştu. Bu doğu halkları sadece Müslüman Türklerden oluşmuyordu. İçinde Ermeniler, Gürcüler gibi Müslüman olmayan kesimler de bulunuyordu. Alman stratejisi bakımından asıl önemli olan esirlerden yararlanmak değil, Sovyetler Birliği'ndeki bu grupların içinde *Bolşeviklik karşıtı siyasal akımları güçlendirerek huzursuzluk yaratabilmekti.* Bu konuda da en önemli akımlar Pantürkizm ve Panislamizm idi.

Ama Nazilerin ırkçı bakış açıları, bu yöndeki gelişmeleri sağlamak için bazı dezavantajlara sahipti. Onlar Tatar, Kırgız, Moğol gibi Asyalıları aşağı ırk "untermensch" olarak tanımlamışlardı. İlk esirler alındığında Yahudiler gibi Asyalılar da yok edilecekler arasında sayılıyordu, cephe gerisindeki *Ges-*

240 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 73-74.

241 Fehmi Yavuz, *Anılarım*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, tarih belirtilmemiş, s. 10.

242 Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, Mavi Yayınlar, Ankara, 1984.

tapo örgütlenmesi de bu görevi yerine getiriyordu. Müslümanların sünnetli olması da bu esirlerin bir kısmının Yahudi sayılarak yok edilmelerine yol açmıştı.[243]

16 Temmuz'da Almanlarca, bu alanda faaliyet göstermek için bir *"İşgal Altındaki Doğu Mıntıkaları Bakanlığı"* kurulmuştu. Bakanlığa Rosenberg getirildi. Ama kısa sürede Alman Dışişleri Bakanlığı'yla aralarında görev alanı yarışması başladı.[244] Von Papen ve Pantürkist hareketin Türkiye'deki temsilcileri olan eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla, Rusya'dan Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş bazı Türkler bu konuda çok aktiftiler. Bunlar arasında *Şükrü Yenibahçe, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Büyükelçi Memduh Şevket Esendal, Prof. Zeki Velidi, Ahmet Cafer, Tatar kökenli General Hüseyin ve Hüsnü Emir Erkilet gibi isimler sayılabilir.* Ayrıca Almanlar, tanınmış bir Türkolog ve koyu bir Nazi olan Prof. Dr. A. von Gabain'i savaş sırasında sık sık Türkiye'ye gönderiyordu.[245] 27 Temmuz'da von Papen, Berlin'e gönderdiği raporda Almanların işgal ettiği Türk bölgelerinin geleceğinin Almanya ile Türkiye arasındaki işbirliğini artırmakta kullanılabileceğine dikkati çekti. 5 Ağustos'ta da Pantürkist hareketin liderleri hakkında ayrıntılı bilgiler gönderdi. Bu notta, General Hüseyin Hüsnü Erkilet, Doğu Türkleri konusunda hükümetin ajanlarından biri olarak tanımlanmıştır.[246] Von Papen, 28 Ağustos'ta konuyu İnönü'ye açtı. Von Papen'in anlattığına göre *İnönü, bu konunun ancak Rusya seferi belirli bir sonuca ulaştıktan sonra konuşulabileceğini söylemiştir.*[247]

İki taraf karşısında da tarafsızlığını özenle koruyan İnönü'nün yönlendirdiği Türkiye'nin, kendisini bir maceraya atması söz konusu değildir. 25 Ağustos'ta Ribbentrop, Türkiye Büyükelçisi Gerede'yle yaptığı konuşmada Turan konusunu açtığında Türkiye'nin kendi sınırları dışında topraklarla ilgilenmediği, Turancılık'ın ölü bir fikir akımı olduğu yanıtını almıştır. Gerede, kendi düşüncesine uymasa da hükümetin görüşünü sadakatle yansıtmıştır. Bu kesin tutuma rağmen Almanlar, burada gördükleri fırsatı değerlendirmek için çabalarını sürdüreceklerdir.[248]

Bu konularda ilişki kurmak için, von Papen'in aracılığıyla Almanya'ya ilk giden Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa olmuştur. 11 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilişkilerinden sorumlu müsteşar yardımcısı Dr. Ernst Woerman ile konuşmuştur. Nuri Paşa, bu konuşmasında seyahatinin

243 Cengiz Özkarabekir, *Her Cephede Savaştık*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 157-160.

244 Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s. 72.

245 Pub. Rec. Off., WO 204-11570," Pan Turanian Movement", 23 Ekim 1943.

246 SSCB Dışişeri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *a.g.e.*, s. 30.

247 Altan Öymen, *a.g.e.*, 4 Ekim 1967

248 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 160-166.

Türk Hükümeti'nden gizli olmadığını, başbakanı ziyaret ettiğini söylemiştir. *Nuri Paşa, Pantürkist hareketin amacının Türkiye sınırları dışındaki Türklere özgür bir devlet yapısı kazandırmak olduğunu,* bu bölgelerin öncelikle Azerbaycan ve Dağıstan, sonra Kırım ve Volga ile Urallar arasında kalan ve Tatar Sovyet Cumhuriyeti'ne kadar uzanan alanlardır. Türkiye toprak istememektedir. Ama yeni kurulacak devlet, Türkiye'nin etki alanında bulunacaktır. Alman muhatabı, Nuri Paşa'ya bunun Atatürk'ün politikasına uymadığını belirttiğinde Nuri Paşa, Atatürk'ün politikasının Sovyetler Birliği gerçeği karşısında geliştiğini, Sovyetler Birliği çökünce bu politikanın dayanağı kalmayacağını söylemiştir. Woerman'ın bu görüşleri savunacak bir hükümetin varlığını sorgulaması üzerine *Nuri Paşa, zamanı gelince böyle bir hükümetin iktidara geleceğini söylemiştir.* Ayrıca ordunun büyük kısmının bu düşüncelerden yana olduğunu belirtmiştir.[249]

Woerman, 18 Eylül'de von Papen ve elçilik müsteşarı Hilger'le birlikte yemek yemiş, 25 Eylül'de Nuri Paşa ile yeniden görüşmüştür. Woerman 27 Eylül'de yazdığı raporda; Almanya'nın taktik ve stratejik çıkarlarının ayrılması gerektiğini, Sovyetler'in yıkılmasından sonra *Transkafkasya ve Ural-Volga arasındaki toprakların Almanların etkisi altına girmesi gerektiğini,* Türkiye'ye bağlı devletlerin kurulmasının doğru olmayacağını belirtirken Türkistan'da ise böyle gelişmelere göz yumulabileceğini söylüyordu.[250] Nuri Paşa Eylül sonunda Berlin'den ayrılmıştır. Almanlar, Nuri Paşa'nın kendisinin yöneteceği bir Pan-Turancılık Merkezi kurulması önerisini kabul etmemiş, ama bu konuda Türk ve Tatarlarla iyi ilişkileri olan Büyükelçi Werner Otto von Hentig'i bu işten sorumlu bir göreve getireceklerini, böylece ilişkilerin sürdürüleceğini bildirmişlerdir. Ama Almanlar, Pan-Turanist hareketin önderliği için Macaristan'da yaşayan II. Abdülhamid'in oğlu Prens Abdülkadir'le de ilişki sürdürüyorlardı. Belki de Macaristan ve Türkiye'deki Pan-Turanist hareketler arasında bir ilişki kurmayı da amaçlıyorlardı.[251]

Almanlar, genelkurmay başkanının onayı ile gazetelerde askerî yorumlar yapan General Ali İhsan Sabis ve General Hüseyin Hüsnü Erkilet'i Doğu Cephesi'nde gezi yaptırmak için çağırmışlardı. Gezi, 1 Ekim'de başlayacaktı ve Türk Hükümeti'nden gizlenmekteydi. Erkilet, Nuri Killigil silah fabrikasının temsilcisi olarak İtalya'ya gitmek için Ali İhsan Sabis ise romatizma tedavisi bahanesiyle Karlsbat'a gitmek için Türkiye'den çıkış izni istemiştr. Bu ziyareti Bükreş Ataşemiliteri Kenan Kocatürk, Alman ataşesinin ağzından kaçırması üzerine öğrenmişti. Olay, Çankaya'nın tepkisine neden olunca, von Papen bu gezi konusunda Hitler ile İnönü arasında kalmıştır. Türk

249 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 3.

250 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 5-7.

251 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 8-12.

Hükümeti, General Ali İhsan Sabis yerine Harp Akademisi Komutanı General Ali Fuat Erden'in adını vermiştir. Erden, İnönü'ye yakınlığıyla biliniyordu. Ayrıca Alman yazışmalarında Erden, stratejik ve taktik konularda Türkiye'nin en önemli kumandanlarından bir olarak tanıtılıyordu. Bu bir gazetecilik gezisinden çok siyasal mahiyeti önemli olan bir temas olarak değerlendiriliyordu. Gezi, 15 Ekim-5 Kasım arasında yapıldı. İki generalin gezisine Hentig de katılmıştı. Gezi, Doğu Cephesi'ni ve *Führer*'in karargâhını da kapsamıştı.[252] *Hitler, Türkiye'den gelen heyeti karargâhında kabul ederek savaşın gidişatına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır.* Tabii bu çok özel bir muameledir.[253] Birlikte savaşmadıkları bir ülkenin askerleri ilk kez bu karargâha girmektedir. Bu gezi sırasında özellikle General Erkilet, Doğu halklarından lejyonlar kurulması ile siyasi temsil teşkilatlarının kurulmasını telkin etmeye çalışmıştır.[254]

Ali Fuat Erden, Türkiye'ye döndükten sonra von Papen'i ziyaret ederek teşekkür etmiştir. Von Papen, Almanya'ya; Erden'in, dönüşünden bir gün sonra, izlenimlerini Saracoğlu ve Mareşal Çakmak'ın da katıldığı bir toplantıda İnönü'ye sunduğu ve toplantının altı saat sürdüğü haberini vermektedir.[255] 1941 Kasımı'ndan itibaren Alman ordusunun lejyonlar konusundaki direnişi kalkmış, lejyon birlikleri kurulmaya başlanmıştır. *Bu birliklerde yüzde 15 oranında Alman askerinin bulunması isteniyordu. Lejyonlar Alman askeri üniforması giyiyor, özel işaretler taşıyordu.* Genellikle ganimet silahlarla donatılıyorlardı. Bu dönemde Hüseyin Hüsnü Erkilet, Edige Kırımal, Müstecip Ülküsal vd.'leri Almanya'ya giderek Türk esirlere uygulanan propaganda faaliyetine katılmışlardır. General Mürsel Bakü, bu konuyu Çakmak'la konuşmuştur. Çakmak, sivillerden gitmek isteyen varsa gidebileceğini, ama Türk subaylarına izin verilmeyeceğini söylemiştir.[256]

1942 Ocakı'nda Büyükelçi Hentig, Pan-Turanist hareketin geliştirilmesiyle görevlendirildi. 1942 Nisanı'nda Alman Dışişleri Bakanlığı, Fransa, İtalya, Balkanlar, Türkiye ve İsviçre'de bulunan birçok mülteciyi Berlin'e çağırdı. Mayıs ayında Adlon Oteli'nde toplananlar daha çok Schulenburg ile Nuri Paşa'nın önerdiklerinden oluşuyordu. Bu toplantı düzenlenirken Doğu Bakanlığı'na haber verilmemişti. Rosenberg bu durumu kendi yetki alanına tecavüz olarak görüyordu. Konuyu Hitler'e götürmesi üzerine Hitler de Dışişleri Bakanlığı'nın işgal altındaki Sovyetler Birliği topraklarındaki konularla

252 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 25-27. Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 293-295. Seyahatın ayrıntılı öyküsü kitabın 295-322 sayfaları arasında verilmektedir.

253 Bu gezinin ayrıntıları için bkz. H. Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim*. Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1943.

254 Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s. 80-81.

255 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *a.g.e.*, s. 33.

256 Altan Öymen, *a.g.e.*, 4 Ekim 1967.

ilgilenmesini yasaklayan bir emir vermişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı'nın bu konudaki faaliyetleri Ankara ve Kabil'deki misyonlarının inisiyatifleriyle sınırlanmış oluyordu.[257]

Bu gelişme sonrasında Adlon Oteli'nin misafirleri *Doğu Bakanlığı'na* devredildi. Rosenberg'in sempatiyle yaklaşmadığı bu grupla, bakanlığın Kafkasya Dairesi Başkanı Profesör von Mende iyi ilişkiler kurdu. Mende, 1942 Ağustosu'nda Sovyet savaş esirlerine uygulanacak muamelenin saptanması ve çıkacak sorunların çözümü için "Doğu Milletleri Mensupları Merkezi (ZAVO)"nin kurulmasını sağladı. Daha sonra da yeni kurulan "Yabancı Kavimler Dairesi"nin başına getirildi. Milli temsicilikler kuruldu. *Doğu lejyon birliklerindeki asker sayısı 1943 yılında 300.000'i bir yıl sonra da bunun iki katını aşacaktır.*[258] Alman ordularının yayılması sırasında önemi sürekli olarak artan Doğu Bakanlığı, Alman orduları geri çekilmeye başlayınca işlevini yitirmiştir.

Almanya'nın işgal ettiği yerlerde nasıl bir düzen kurmayı amaçladığı belirginleşmiyor

Turancıların geleceğe ilişkin umutlarının ne kadar gerçekleşebileceği, işgal edilen yerler konusunda Almanların planının ne olduğuna bağlıydı. Almanlar savaşın temel amacının "Alman halkı için adil ve sürekli bir barış ve yaşam alanının düzenlenmesi" olduğunu söylüyorlardı. Bu ibare ise işgal edilen alanların nasıl bir statüye sahip olacağı konusunda bir yanıt getirmiyordu. Goebbels, basında savaş hedeflerinin açıkça tartışılmasına olanak vermiyordu. Almanya bu konuda açık bir hedef koymuyor, belirsizliğin sürmesini istiyordu. Hitler "Gücümüz yettiği kadarıyla istediğimizi yapabiliriz ve gücümüz yetmediğini yapamayız" diyordu.[259]

Almanya; Polonya ve Çekoslovakya'yı, işgalden sonra ilhak etmişti. Hitler, işgalden bir süre sonra yaptığı bir konuşmada Polonya'nın Herrenvolk (Ana ırk) bir Arbeitsreitch (işçi devleti) olacağından bahsediyordu. Bu nedenle ilhak edilmişti. Hitler'i Batı Avrupa'dan ziyade Doğu Avrupa ilgilendiriyordu. *Mein Kampf (Kavgam)*'da Alman kolonileştirmesi sayesinde Ukrayna'nın dünyanın en güzel bahçelerinden biri haline geleceğini anlatıyordu. İskandinavya, Hollanda, Belçika ve hatta Fransa'nın Hitler'in projesindeki yeri açık değildi. Bu nedenle de Batı Avrupalı siyasetçiler, kendi devletlerinin bütünlüğüne saygı gösterileceğini ve barış anlaşmaları yapılmasını bekliyorlar-

257 Emrullah Tekin, *Alman Gizli Operasyonları ve Türkler*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 131-137

258 Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s. 55. Emrullah Tekin, *a.g.e.*, s. 138-144.

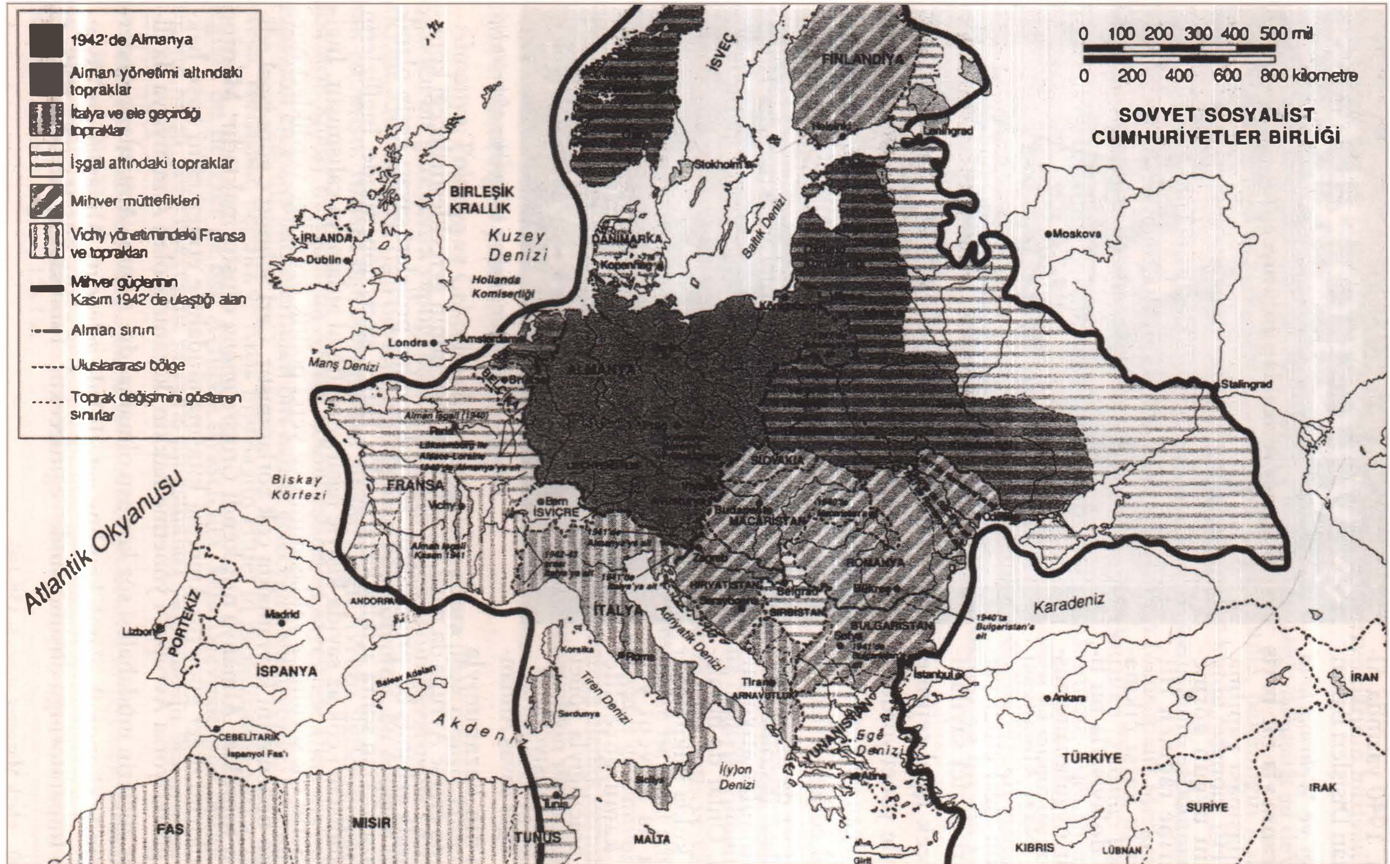
259 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 156-158.

dı. 1940 yazında Alman Dışişleri Bakanlığı ve *Wehrmacht'ın*, Fransa'yla bir barış anlaşması yapılmasını uygun görmelerine rağmen Hitler'in karşı çıkması dolayısıyla bu fikir uygulanamamıştı. Nazi Almanyası, tüm işgal ettiği yerleri geçici sayılabilecek işgal rejimleriyle yönetiyordu.[260] Olağan yol olarak işgal edilen yerlere sivil ya da askerî komutanlar atıyorlardı. Onlar da buraları kukla hükümetler ya da mevcut yerli kamu görevlileri aracılığıyla yönetmeye çalışıyorlardı.

Almanların işgal ettikleri ülkelerde kullandıkları afişlerden biri.

Eğer savaş Almanya'nın kazanımıyla sona ererse Avrupa'da nasıl bir yönetim sisteminin gerçekleştirileceği konusunda gelişmiş bir proje yoktu. Herhalde nihai projeleri savaşı kesin olarak kazandıktan sonra açıklık kazanacaktı. Hitler, savaş döneminde, İngilizlerin Hindistan'ı çok az sayıda kişiyle nasıl yönettiğini anlamaya çalışmıştır. İngilizlerin ırk sorununa yaklaşımının ve yerel politik özerkliğe verdikleri önemin nedenlerini kavramakta çok zorlanmıştır. Carl Schmitt'e göre işgal edilen topraklar Almanya'nın kendi *Grossraumunu* oluşturmaktadır; Monroe Doktrini diğer güçlerin Amerika kıtasına müdahale etmemesini nasıl haklı gösteriyorsa Avrupa'yı yönetme hakkını kazanmış olan Almanya'ya da diğer güçlerin müdahalesi söz konusu olmamalıdır. Avrupa Almanların önderliğinde ekonomik olarak kendine yeterli hale gelecekti. Almanlar da "Avrupa İmparatorluğu düşüncesinde" eğitilecektir. Tabii savaşın ileriki yıllarında

260 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 158-160.

Mihver güçlerinin Avrupa'yı işgali: Kasım 1942.

Alman ilerlemesi durduktan ve gerileme başladıktan sonra artık bu düşüncelere yer kalmayacaktır.

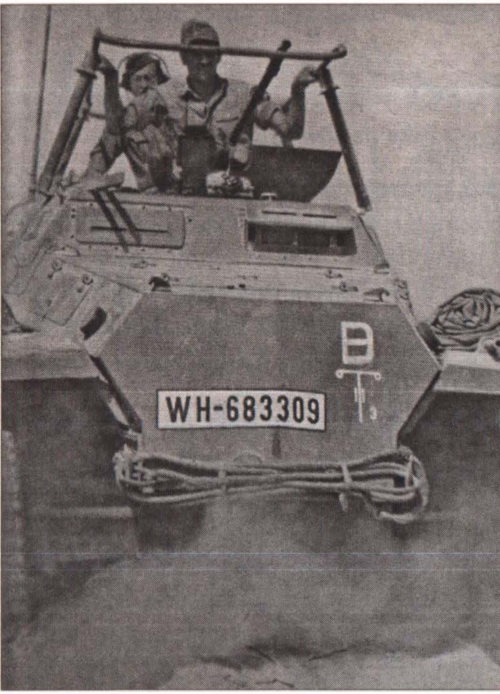
Almanya İngiltere'yle savaşını Kuzey Afrika'da sürdürüyor

1941 yılı başında İngilizlerin İtalyan güçlerini Sirenayka'dan çıkarmasından sonra, İtalya'nın Kuzey Afrika'dan tamamen uzaklaştırılmasını önlemek isteyen Hitler'in, Erwin Rommel komutasında iki zırhlı tümenlik küçük bir gücü Trablusgarp'a çıkardığını, Rommel'in 31 Mart'ta başlattığı saldırının beklenmedik bir hızla başarı sağladığını ve 11 Nisan'da İngiliz kuvvetlerinin Tobruk'taki bir kıyıbaşı dışında Sirenayka'yı boşaltıp Mısır sınırına çekilmek durumunda kaldığını görmüştük.

1941 yılı ilk yarısında İngilizlerin Sirenayka'da, Yunanistan'da ve Girit'te Almanlar karşısında uğradığı başarısızlık dünya siyasetindeki prestijini büyük ölçüde sarsmıştı. Churchill için Kuzey Afrika'da bir zafer kazanmak Mısır'ın ve Akdeniz'in stratejik önemi dolayısıyla olduğu kadar, İngiltere'nin prestijini tamir etmek bakımından da önemliydi. Kuzey Afrika'da zafer kazanmak Hitler için ise aynı önceliğe sahip değildi. Alman tarafında daha çok askerî stratejistler Kuzey Afrika savaşının sürdürülmesini istiyordu. Hitler, Amiral Raeder'in zoru ve Rommel'in direnmesiyle Afrika'ya küçük bir birlik ve hava kuvveti göndermeye razı olmuştu. *Amiral Raeder, Mart ayında Hitler'e bir plan sundu. Bu plan Mayıs'ta Rommel'in Nil taarruzunu, Temmuz'da da paraşüt birliklerinin Malta'yı işgalini öngörüyordu.* Bir Alman generalinin yaptığı bir çalışmada Nil harekâtının başarısı için 4 panzer tümeninin yeterli olabileceği saptanmıştı. Hitler, doğu saldırısını olabildiğince daha çok güçle başlatmak istediği için bu planın gerektirdiği birliklerin buraya tahsis edilmesine izin vermiyordu.[261] Rommel'in, elindeki çok az sayıdaki kuvvete rağmen Nisan ve Mayıs ayında yaptığı iki saldırıyı İngilizler püskürttü.

İngilizler, özellikle de Churchill, buradaki birliklerin güçlendirilmesi için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Hazırlattığı zırhlı birlikleri 5 gemiyle Mısır'a gönderdi. Riski göze alarak bu gemileri Cebelitarık'tan geçirdi. Bu İngilizlere altı hafta kazandırmıştı. Gemilerden biri Sicilya'da batsa da diğer *4 gemi 12 Mayıs'ta İskenderiye'ye 238 tankı indirmeyi başardı.* İngiliz kuvvetleri komutanı Wavell, daha bu takviye gelmeden Tobruk'ta *"Brevity Harekâtı"* adını verdiği bir karşı saldırıda *başarılı olmamıştı. Rommel'in 88 milimetrelik uçaksavarları tanksavar olarak kullanması* İngilizlerin tank kayıplarını artırmıştı. Takviyenin gelmesi üzerine Churchill, Almanların Kuzey Afrika'dan sürülmesini sağlayacak *"Battleaxe Harekâtı"nı 14 Haziran'da başlattı.* Fakat bu harekâtta başarı sağlanamadı. İngilizler 91 tank kaybederken Alman-

261 William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu III*, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 1406.

Afrika'da Alman motosikletlileri.

ların kayıpları ise 12'de kalmıştı. Almanların başarısında 88 milimetrelik topların etkisi yüksek olmuştur.[262]

Alman kuvvetleri yeterince destek ve gerekli malzeme alamıyordu. İngilizler, 1941 Temmuzu'ndan sonra İtalyan radyo sinyallerinin çözülmesi üzerine, Mihver devletlerine asker ve malzeme taşıyan gemilerin bilgisini elde etmeye başlamışlardı. Alman hava kuvvetleri, Doğu Cephesi'ne nakledildiği için bu gemiler savunmasız kalıyor ve büyük kayıplar veriyordu. Temmuz ve Ekim ayları arasında Alman gemileri yüklerinin beşte birini kaybediyordu. Bu kayıp *Kasım ayında yüzde 62'ye ulaşmıştı.*[263] *Almanlar, Hitler'in Temmuz ayında Malta'ya düzenlenecek harekâta izin vermemesini pahalıya ödüyorlardı.*

İngilizler, Alman kuvvetlerinin destek sağlayamadığı bu dönemde, iyi bir hazırlıktan sonra 1941 yılı Kasımı'nda *"Crusader Harekâtı"yla* Alman kuvvetlerini Kuzey Afrika'dan uzaklaştırmak istiyordu. İngilizler, dört adet olan tank birliklerinin sayısını on dörde çıkarmıştı. Bu birlikler yeni *Crusader* tankları ve hızı yüksek olan Amerikan Stuart tanklarıyla donatılmıştı. Rommel ise tanklarının sayısını artıramamıştı. Sadece bazı topçu ve piyade birlikleri almıştı. Taarruz başladığında *İngilizlerin 200'ü Matilda olmak üzere 710 tankı* bulunuyordu. Oysa *Almanların tank sayısı 174'tü.* Ayrıca İtalyanların modası geçmiş 146 tankı bulunuyordu. İngilizlerin düşmanlarına karşı tank üstünlüğü 1'e 2'ydi. Alman tanklarına göre bir hesap yapılırsa üstünlük 1'e karşı 4 oluyordu. Almanların hemen hemen hiçbir yedeği yokken İngilizlerin yedek ya da sevk edilmekte olan 500 tankı daha bulunuyordu. İngilizlerin 700 uçaklık hava gücü karşısında Almanların 120 ve İtalyanların 200 uçağı bulunuyordu. *Rommel geçen sürede 50 mm'lik tanksavarlar sağla-*

262 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 184-195.

263 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 113.

mıştı. İngilizlere göre en önemli üstünlüğü buydu. Ayrıca *Kasım ayında Luftwaffe'nin uçakları Sicilya'ya gelmeye başlamıştı. Sayıları 425'e ulaştı.* Aralık ayında *Akdeniz'e 21 Alman denizaltısı sokuldu.*[264]

Kasım ortasında Crusader saldırısı başladığında Churchill, yalnız malzeme ve asker yığmamış aynı zamanda da kumanda heyetini değiştirmiş bulunuyordu. Ama yeni komuta heyeti de eski muharebe taktiklerini uyguluyordu. *Rommel'in hareketli stratejisi karşısında İngiliz birlikleri kolayca dağıtıldı.* 24 Kasım dönüm noktalarından biri oldu, Rommel elindeki tüm hareketli birliklerle İngiliz cephesinin derinliğine girerek başarısını sarsıcı hale getirmek istedi. Birliklerinin hepsini yönlendiremeyince İngilizler dengeyi kurdular. Yakıt ikmalindeki aksamalar da Almanların durumu düzeltmesini engelledi. Kuzey Afrika'da savaş 13 Ocak'a kadar sürdü. İki taraf da önemli kayıplar verdi. Rommel, birliklerini savaşarak batıya çekebilmişti. Bu sürede sadece 19 Aralık'ta Bingazi'ye çıkan otuzar tanklık iki birlikten oluşan bir yardım almıştı. Bu yardımların alınabilmesinde *İtalyan denizaltılarının İskenderiye Limanı'nda İngilizlerin Ark Royal uçak gemisi ile 3 zırhlı ve 3 kruvazörünü batırmasının ve Sicilya'daki Alman hava kuvvetlerinin etkisi oldu.* Kuzey Afrika'da savaş 1942'de de sürecekti.[265]

Kuzey Afrika'da askerî durumun kötüleşmesi üzerine Almanlar; Güney İtalya, Sicilya ve Korsika'nın İngilizlerin eline geçmesinden korkmaya başladı ve bu bölgedeki Alman birliklerinin kumandasına *Kasım 1941'de Mareşal Kesselring'i atadılar.* Ama bu gerçekte tüm savaşan güçlerin komutası anlamını taşıyordu.[266]

Atlantik Beratı (Charter) ilan ediliyor

10 Ağustos 1941'de Roosevelt ve Churchill New Foundland'daki küçük bir koyda bir araya geldi, toplantının başında Churchill'in sözüyle ifade edildiği üzere *"Nihayet! Görüşmeye başlamışlardı."* Bu görüşmeden sonra 14 Ağustos'ta da *Atlantik Beratı*'nı açıklamışlardır. Bu metnin kaleme alınmasını Roosevelt istemişti. Bu şart aslında Birinci Dünya Savaşı'ndaki Wilson İlkeleri'ne benzer *sekiz ilke* getiriyordu. Bu ilkelere göre Müttefikler, her türlü çıkar kaygısının dışında kalacaktı. Halkların istekleri dışında hiçbir ülkenin toprağına müdahale edilmemesi, milletlere kendi yönetim biçimlerini seçme hürriyetinin tanınması, iktisadi işbirliği ve korku ve sefalete son verilmesi, hammadde kaynaklarının serbest bırakılması, denizlerin dünya milletlerine açılması ve silahsızlanma, gerçekleştirilmesi gerekenlerdi. Bu

---

264 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 197. R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 113.

265 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 196-212. R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 113.

266 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 122.

ilkeler gerçekte dünya kamuoyunu doyurmamıştı. Bu metin, o yıllarda performansı başarısız olan eski demokrasileri hatırlatıyordu. Almanların "yeni düzen"le, SSCB'nin "komünizm"le vaat ettikleri karşısında yankı uyandırmıyordu.[267]

Dünya kamuoyu bu toplantıda gerçekte ABD'nin savaşa girmesinin konuşulduğuna inanıyordu. Churchill, savaşın kaderinin ABD'nin savaşa girmesine bağlı olduğunu biliyor ve ABD'nin savaşa doğrudan girmesini istiyordu. Roosevelt, Sovyetler Birliği'ne Churchill gibi kuşkuyla bakmıyordu. Antifaşist bir savaşın verilmesine inanıyordu. Ama ABD'deki kamuoyunun baskısı dolayısıyla savaş dışı konumunu koruyordu.[268] Pearl Harbor baskınına kadar Amerikan politikası; İngilizleri, Rusları ve Çinlileri destekleyerek savaş dışı kalmayı başarmaktı.[269] 7 Aralık'ta Japonya'nın savaş ilanı ABD'yi kaçınılmaz olarak savaşın içine çekmişti. Ama 11 Eylül'de Roosevelt, ABD gemilerine ateş emrini vermesine karşın henüz Almanya'ya savaş ilan etmemişti. Japonya'ya verdikleri söze uygun olarak 11 Aralık 1941'de Hitler ve Mussolini de ABD'ye savaş ilan edince, artık savaşın tarafı olmak kararı ABD'nin elinde olmaktan çıkmıştı.[270] *Von Papen*, Alman Dışişleri'ne yazdığı bir yazıda; Amerika'nın savaşa katılmasının Türkiye'nin savaşın sonucu hakkındaki görüşlerini değiştirdiğini, daha önce Mihver ile İngiltere arasında bir uzlaşım olasılığını da düşünen *Türkiye'nin savaşın artık Anglo-Sakson blokunca kazanılacağından emin olduğunu belirtmiştir.*[271]

Japonya'nın ABD'ye savaş ilanı ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na çekilişi

Dünyada, ABD ve Avrupa ülkeleri dışında tek sanayileşmiş ülke olan Japonya'da, yönetimde ticaret ve sanayi burjuvazisinden çok askerler ve onların zihniyeti hâkimdi. Halk ordusunun yenilmezliğine güveniyorlardı. Bu yapı onun, 1929 yılında yaşanan ekonomik buhrandan çıkmanın yolunu Asya'da yayılmacılıkta görmesine yol açmıştı. 1931 yılından itibaren Japonya, Asya kıtasındaki siyasal ve ekonomik denetimini artırmak için saldırgan bir tutum izlemeye başladı. Bu yıldan itibaren Mançurya'yı, Kore'yi, 1937 sonrasında da Çin'in kuzeydoğusunu Pekin ve Şanghay dahil olmak üzere işgal etmişlerdi. *Japonya, 1939 Ağustosu'nda Mançurya'da bir sınır ihtilafı dolayı-*

267 Mark Mazower, *Karanlık Kıta: Avrupa'nın Yirminci Yüzyılı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Temmuz 1910, s. 195.

268 Eric Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 202-203.

269 Richard Homes, *a.g.e.*, s. 236.

270 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 251.

271 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri*, Havass, İstanbul, 1977, s. 39.

sıyla Sovyetler'le girdiği çatışmada önemli bir kayba uğradı. Bu Japonya için beklenmedik bir durumdu. Belki de bu etkiyle 1939 Eylülü'nde Almanya ve İtalya ile Üçlü Paktı imzaladı. Ayrıca 1941 Nisanı'nda Sovyetler Birliği'yle de tarafsızlık anlaşması yaparak kendini güven altına almaya çalışmıştı. 1940 yılında Japonya, Almanya'nın Batı Avrupa'da sağladığı başarıdan yararlanarak Hindiçini'yi, koruma amacıyla işgal etmeyi Fransa'ya kabul ettirmişti.[272]

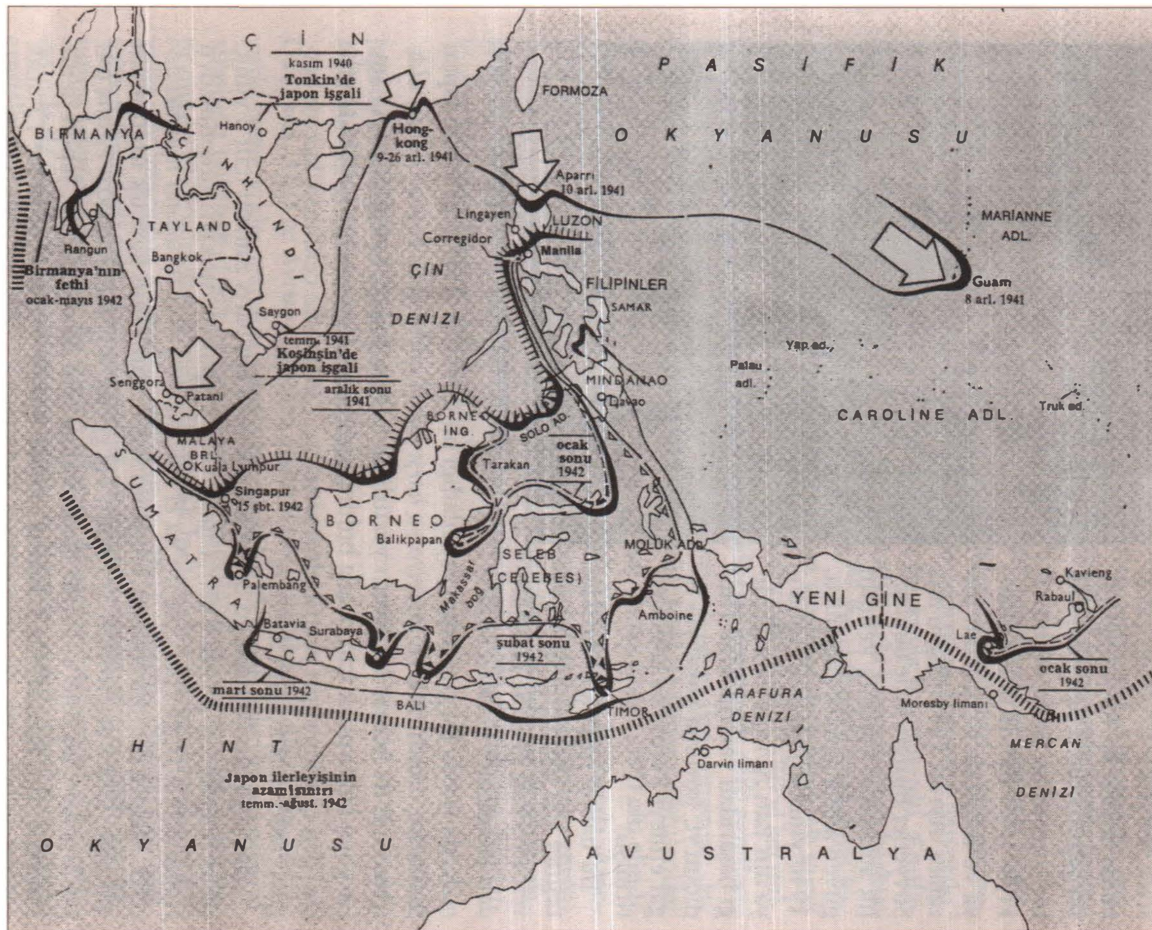

Roosevelt Japonya'ya savaş ilan ediyor (8 Aralık 1941).

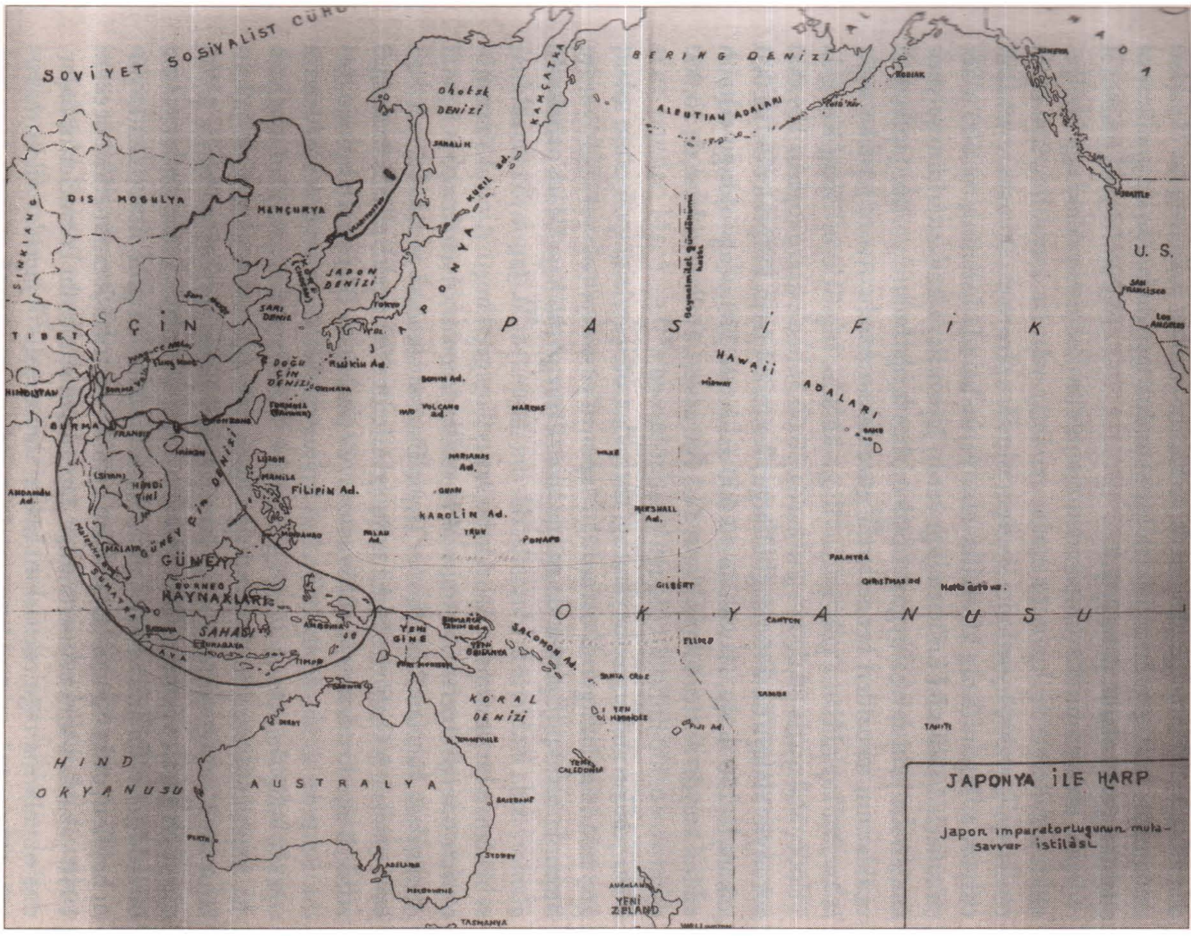
Bu hamle ABD için bardağı taşıran son damla oldu. *Roosevelt 24 Ocak 1941'de Japonlardan Hindiçini'yi hemen boşaltmalarını* istedi. İki gün sonra yayınladığı bir direktifle ABD'deki bütün Japon mallarını dondurma ve *Japonya'ya karşı petrol ambargosu koyma kararı aldı.* Churchill de benzer bir kararı yürürlüğe koydu. Japonya, 6 Ağustos'ta ambargoyu kaldırtmak için ricada bulundu. ABD ise Japonya'nın sadece Hindiçini'den çekilmesinin yeterli olmayacağını, Çin'den de çekilmedikçe ambargoyu kaldırmayacağını ilan etti.

Ambargonun konulduğu dönemde Japonya'nın barış zamanı için 3 yıllık, *savaş zamanı için 1,5 yıllık petrol stoku vardı.* Japonya, stokları tükenmeden *Hollanda'nın Doğu Hint Adaları'na el koyabilirse petrol sorununu halledebilecekti.* Malaya'nın bulunduğu bölgenin işgali, dünyanın kauçuk üretiminin 4/5'inin, kalay üretiminin 2/3'ünün ele geçmesini sağlayacaktı. *Pasifik'teki Japon donanması ABD ve İngiliz donanmasına göre daha güçlüydü.* Japon deniz kuvvetlerinin hizmetinde 10 savaş gemisi, dördü 35'ten az altısı ise 72 uçak taşıyabilen 10 uçak gemisi, 18 ağır kruvazör, 18 hafif kruvazör, 113 destroyer ve 63 denizaltısı bulunuyordu. Bunların karşısındaki Müttefikler'in ise 10 savaş gemisi, 3 uçak gemisi, 14 ağır kruvazör, 22 hafif kruvazör, 100 destroyer (muhrip) ve 69 denizaltısı bulunuyordu. Japon donanmasında, o güne kadar yapılmış savaş gemilerinden daha büyük olan *400 mm'lik toplarla*

272 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 83-93.

Mihver güçlerinden Japonya'nın Pasifik Okyanusu'ndaki ilerleyişi.

Güney Çin Denizi'ndeki Japon saldırıları.

donatılmış 63.000 tonluk Yamamoto ve Musaşi gemileri bulunuyordu.[273] Japon donanması uçak gemilerinde açık bir üstünlük taşıyordu. Ayrıca gemileri ve silahları genel olarak daha iyiydi.

Japon ordusunun 51 tümeninden önemli bir kısmı Asya'daki işgal bölgesindeydi. *Pasifik Savaşı'na 11 tümen ayırabiliyordu.* Bu kuvvetler 250.000'i muharip, 150.000'i yardımcı sınıftan olmak üzere 400.000 askere takabül ediyordu. Japon deniz kuvvetlerinin, yarısı karada üslenmiş ve 600'ü keşif amaçlı 1.000 adet ön-hat uçağı vardı. Japon hava kuvvetlerinin ise yarısından azı yeni savaşa uygun 1.500 ön-hat uçağı bulunuyordu. Japon avcı uçaklarının menzilleri benzerlerine göre daha uzundu. *Ayrıca Japonlar amfibi harekât kapasitelerini geliştirmişti.* Buna karşılık İngilizlerin Hong Kong'da 11.000, Malaya'da 88.000 ve Burma'da 35.000 olmak üzere toplam 134.000 askeriyle Malaya'da 246 uçağı olduğu; Amerikalıların Filipinler'de 11.000 askeriyle 250 uçağı, Hawaii'de 45.000 askeriyle 130 uçağı olduğu tahmin edilmekteydi. Ayrıca Filipinlilerin 110.000 askeri, Hollandalıların da 25.000 asker ve 40.000 milisinin olduğu düşünülüyordu.[274]

Bir yandan ambargonun yarattığı zorluklar, öte yandan Japonya'nın askerî güç konusundaki göreli üstünlüğü Japonya'yı savaşa çok yaklaştırıyordu. Bununla birlikte *Japonlar savaşı sürdürmek için gerekli kaynaklara ancak yeni alanları istila ettiklerinde ulaşabileceklerini düşünüyordu.* Japonya'nın saldırısı beklenen bir durumdu. Aslında bu savaş ilanı gecikmişti. Amiral Yamamoto'nun önerisi üzerine *7 Aralık 1941 sabahı Japonlar, Amerikalıların Hawaii Adaları'nda bulunan Pearl Harbor Deniz Üssü'ne altı uçak gemisi eşliğinde baskın biçiminde bir saldırıyı başlattı.* Bu gemilerde 320 uçak vardı. Limanda 8 zırhlı, 3 ağır kruvazör, 6 hafif kruvazör, 29 muhrip ve 5 denizaltı bulunuyordu. Sekiz zırhlıdan dördü battı, biri kıyıya çekildi, diğerleri çok ağır hasara uğradı. *ABD'nin şansına 3 uçak gemisinden hiçbiri o gün limanda bulunmuyordu.* Amerikalıların 188 uçağı tahrip olmuş, 68'i ağır hasar görmüştü. Japonların ise 21 uçağı tahrip olmuş, 70 uçağı ağır hasar görmüştü. Ayrıca 3.077 ölü, 876 yaralı vermişti. *Bütün bunlar 1 saat 50 dakika içinde olmuştu.* Ama bu saldırının limanda olması açık denizde olmasına göre Amerikan kaybını hafifletiyordu. Limanda, batırılan gemiler çıkarılarak tamir edilebilecekti. 1940 yazından sonra Amerikalılar, Japonların şifrelerini çözmelerini başarmış olmalarına rağmen baskını haber alamamıştı.[275] *Japonlar saldırıyla birlikte ABD'ye de savaş ilan ettiler.*

Japonların saldırı planında Pearl Harbor'da alınacak sonucun önemi çok fazlaydı. Buradaki donanma gücünün tahribi, Japonların asıl ele geçirmek is-

---

273 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 278. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 222.

274 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 222-223. R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 99.

275 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 224. (Yazarı Belirtilmemiş), *a.g.e.*, s. 15-27

tedikleri zengin nikel, manganez, demir, altın, kalay gibi maden alanlarıyla; kinin, kauçuk ve nebati yağ üretim bölgelerini kontrol etmeleri için gerekli zamanı kazandıracaktı.

Pearl Harbor baskınıyla birlikte Japonlar, Japonya'nın etrafında oluşturmayı amaçladıkları savunma çemberi bakımından çok kritik öneme sahip Wake ve Guam adalarına da saldırı tertipledi, çıkarma yapmayı planladılar. *Wake'e saldırılar 8 Aralık'ta başladı.* Amerikalılar, üç günlük bombardımandan sonra 11 Aralık'taki çıkarmayı püskürttülerse de 23 Aralık'taki çıkarmada teslim oldular. Guam'daki direniş daha kısa sürdü, 10 Aralık'ta başlayan çıkarma bir gün sonra sonuca ulaşmıştı.[276]

Bu nedenle Pearl Harbor saldırısı günü, Filipinler'e ve Malay Yarımadası'na da çıkarmaya başladılar. *8 Aralık'ta Hong Kong'taki İngiliz üssüne saldırıya giriştiler.* İngiliz üssü 18 gün dayanabildi. Japonlar Filipinler'in *Luzon Adası'nın kuzeyine ilk çıkarmayı 10 Aralık'ta yaptılar.* Süratle hava hâkimiyetini ele geçirdiler. Luzon'a asıl büyük çıkarmayı 22 Aralık'ta Lingayen Körfezi'ne yaptılar. MacArthur komutasındaki Amerikan kuvvetleri ise savaşarak yavaş yavaş Bataan'a çekildiler. Burada *9 Nisan'a kadar direnen 45.000 Filipin ve 9.300 Amerikan askeri teslim oldu.* 6 Mayıs'ta Corregidor ve14 Mayıs'ta Mindanao'daki Amerikan kuvvetlerinin teslim olmasıyla Filipinler tamamen Japonların eline geçti.[277]

Japonlar Malaya ve Singapur'un işgali için üç tümen güç ayırmışlardı. Malaya'ya, çıkarma birliklerini engellemek için gönderilen çok iyi donatılmış *Prince of Whales ve Repulse kruvazörleri, 10 Aralık 1941'de Japon uçakları tarafından batırıldı.* Japon kuvvetleri Malaya'yı 54 günde işgal etti. Hava desteği olmayan İngilizler daha fazla dayanamamıştı. Japonların Singapur Adası'na çıkmasından bir hafta sonra, *15 Şubat'ta Singapur da düştü.* Singapur'un düşüşünün stratejik önemi kadar sembolik önemi de vardı. İngilizlerin artık Pasifik'te yok olması demekti. İngilizlerin en önemli üssü düşmüştü. *Japonlar 15 haftada almayı düşündükleri sonucu 10 haftada almışlardı.* Ayrıca Japonların başarısında kullandıkları tanklar da etkili olmuştu. İngilizler çoğu esir olmak üzere 140.000 askerlik bir kayıp vermişlerdi.[278] Bu, İngilizlerin savaş tarihlerinde verdikleri en büyük kayıplardan biri olmuştu.

Tabii ki *Pearl Harbor'un tahrip olması Japonların elini büyük ölçüde serbest bırakmıştı.* Bundan sonra Japonlar *Hollanda'nın Doğu Hint Adaları'na yöneldiler* ve11 Ocak'ta Borneo ve Celebes adalarına ayakbastılar. Sumatra'da, Palembang civarındaki petrol rafinerileri stratejik bakımdan en önemli yerdi, 15 Şubat'ta buraya 450 paraşütçü indirdiler. Ertesi gün kıyıya çıkartılan bir Ja-

---

276 (Yazarı Belirtilmemiş), *a.g.e.*, s. 29-30.

277 (Yazarı Belirtilmemiş), *Japonya ile Harp*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1953, s. 44-80.

278 R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 102.

pon tümeni ile *bu adadaki rafinerileri önemli bir tahribata uğramadan ele geçirdi.* 1 Mart'ta Cava'ya üç noktadan çıktılar. *Cava deniz muharebesi Amerikalılar için felaketle sonuçlandı ve ada 9 Mart'ta düştü.* Böylece Japonlar başta petrol olmak üzere kauçuk, kalay vb. maddelerde kendilerine yeter hale geldiler.[279]

Bu aşamadan sonra Japon yayılması batıya yöneldi. *Amaç, Çin'i güneyden kuşatarak onun direnişini kırmaktı. Burma ve Tayland alındı.* Burma'nın Japonya için özel bir önemi vardı. Çan-Kay-Şek, 16 ayda 200.000 işçiyle motorlu araçlara elverişli modern bir yol yapmıştı. Japonya'ya karşı savaşta İngilizler ve Amerikanlar, Çin'i bu yolu kullanarak destekliyordu. Japonlar, ikmal maddelerinin gönderildiği *Burma'nın Rangun limanını da 8 Mart 1942'de ele geçirdiler.*[280] Onu izleyen iki ay içinde *İngiliz birlikleri Burma'yı terk ederek Hindistan'a çekilmek durumunda kaldılar.* Böylece Japonlar, Pasifik'e ve Çin'e giriş kapılarını ele geçirme harekâtını tamamlamış oluyordu.

Arcadia Konferansı'nda, İngiltere ile ABD arasında savaşın nasıl sürdürüleceği kararlaştırılıyor

Amerika'nın savaşa girmek zorunda kalması Churchill'in beklediği durumu ortaya çıkarmıştır. Artık dünyanın en büyük sanayi potansiyeline sahip olan ABD, tüm potansiyelini Almanya'nın yenilmesi için kullanabilecektir. Yapılacak işbirliğini saptamak için Washington'da *22 Aralık 1941'le 14 Ocak 1942 tarihleri arasında Arcadia Konferansı* toplandı. Konferansa Stalin de çağrılmıştı. Onun katılmayışı üzerine konferans Roosevelt, Churchill ve onların üst kademe askerî yetkilileri arasında yapıldı.[281] Ama bu toplantı artık antifaşist cephenin oluştuğunu belgelemiş oluyordu.

Bu konferansta *dört önemli stratejik karar* verildi. Bunlardan birincisi öncelikle Almanya'nın yenilmesinin gerekliliğidir. Bunun sağlanması için Churchill'in "halkayı kapatmak" dediği bir stratejisi uygulanacaktı. Bu halka Rusya cephesinden başlayacak ve Atlantik, İngiltere, Kuzey Afrika, Ortadoğu, İran üzerinden geçerek Kafkasya üzerinde kapanacaktı. Stalin ve Roosevelt'in Avrupa'da ikinci cephe açılması isteğini henüz erken bulan Churchill, ABD başkanını kendi stratejisine ikna etmişti. Bu stratejide Kuzey Afrika'ya bir çıkarma yapılması öneriliyordu. *Churchill'in Avrupa çıkarması yerine Kuzey Afrika çıkarmasını önermesi* ABD askerlerine hazırlık için yeterince zaman kazandırmaya yönelikti.

İkinci önemli karar, İngiltere'nin *Müttefikler'in hazırlanma yeri haline* getirilmesidir. ABD birlikleri talim yapmak ve Avrupa çıkarmasına hazırlan-

279 (Yazarı Belirtilmemiş), *a.g.e.*, s. 88-99.

280 (Yazarı Belirtilmemiş), *a.g.e.*, s. 123.

281 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 306.

mak için İngiltere'ye gönderilecektir. *Amerikalıların hazırlık planı çok geniştir.* 1943'te 143 tümenlik bir ordu kurulacak, 1944'te buna 192 tümen daha eklenecektir. 269 gruptan oluşacak bir hava gücü ile mevcudu 4.000.000 olan bir donanma kurulacaktır.[282]

Bir başka önemli karar, tüm hammadde ve gemi taşıma kapasitelerinin Müttefikler arasında bir araya toplanarak müşterek kararlarla tahsis edilmesidir. *Washington'da Birleşik Kurmay Başkanlıkları Komitesi oluşturulmasıyla* savaşın koordinasyonu bu komite tarafından sağlanacaktı. Askerler arasındaki gerilim Roosevelt ve Churchill'in ilişkilerine de yansıyordu. Churchill, İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir John Dill'e güveni kalmadığı için yerine General Alan Brooke'ı atadı. Ama Sir John Dill'in Amerikan askerleriyle iyi ilişkileri, onu Washington'daki komitenin çalışmasında kilit bir konuma getirdi.[283] Böyle bir ortak karar komitesinin kurulması da kendi başına Mihver'e karşı bir üstünlük oluşturuyordu. Mihver ülkeleri arasında böyle bir koordinasyon mekanizması bulunmuyordu.

ABD ve Büyük Britanya Arkadia Konferansı'nda, *1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu onayladı;* iki Müttefik savaşı kazandıklarında *ayrı ayrı ateşkes ve barış anlaşması yapmayacaklardı.*

ABD savaş makinesi, devreye giriyor

İkinci Dünya Savaşı çıktığında ABD ordusu 174.000 asker büyüklüğündeydi. Roosevelt, gelişmeler karşısında hemen ordusunu büyüterek belli bir hazırlık yapmak istediyse de 1939 yılında kongre ve senatodan yeterli fon alamamıştır. ABD'de siyasetçiler henüz savaşa katılmak istememektedir. 1940 yılında cumhurbaşkanı, kongreden ardı ardına aldıkları ödeneklerle orduyu büyütmeye başlamıştır. 1941 yılı ortalarında ordu büyüklüğü 1.400.000'e yükselmiş yani sekiz misli artmıştır. ABD kara kuvvetleri, 4 ordu, 9 kolordu ve 29 tümenle 4 tümenlik zırhlı kuvvetten oluşmaktadır. Hava kuvvetleri 54 savaş grubu büyüklüğündedir. Bu hızdaki bir büyümeyi sağlamak kolay değildir. Bu büyüme için bir yandan Seçimli Hizmet Kanunu devreye sokulmuş, öte yandan hızlı bir şekilde asker ve subay yetiştirebilecek mekanizmalar kurulmuştur. 1941 baharında hava kuvvetlerinin yeniden büyütülmesi üzerine, yılda 30.000 pilot ve 100.000 makinist yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Zırhlı kuvvetlerin kurulması için de çok çaba harcanmıştır.

1941 sonunda ABD savaşa girmek zorunda kalınca bu yapılan hazırlığın ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. *ABD'nin yeni koşullarda 7.700.000 kişilik bir ordu kurması gerektiği görülmüştür.* Bu ordunun 1.751.000'i hizmet

282 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 373.

283 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 307.

birliklerine, 2.340.000'i hava kuvvetlerine, 423.000'i karargâhlar ve komuta mekanizmasına, 3.186.000'i savaşan kara kuvvetlerine ayrılmıştı. Savaş bittiğinde ordunun büyüklüğü savaş kadrosu içinde bulunmayan birliklerle birlikte 8.300.000 düzeyindeydi. Bu sayılarda, donanmanın ve savaş amacıyla kullanılan ticari filonun insan gücü olmadığı düşünülürse, ABD'nin nasıl bir seferberlik sorunuyla karşılaştığı açık hale gelir. *ABD'nin demografik olarak o yıllarda 15-16 milyon kişilik bir kaynağı vardı.* Bir tahmine göre *ABD bu kaynağın 14.000.000'unu seferber edebilmiştir.* Bu seferberlik sırasında kadın işgücünün kullanılmasına da önem verilmiştir.

Amerikan savaş makinesinin devreye girmesi yalnız insan gücünün seferber edilmesi değildi. Aynı zamanda dünyanın en büyük sanayi gücünün üretiminin, silah ve cephane üretimine dönüşmesiydi. ABD bu dönüşümü başarıyla yaptı. *Talep yetersizliğinden bunalım içinde olan ekonomi, savaşın talepleriyle çok verimli olarak çalışmaya başladı.* ABD üretim sayılarına ilişkin istihbaratı toplayan Goebbels, bunların yüksek rakamlar olacağını düşünüyordu. Örneğin 1944'te uçak üretim rakamları: ABD 96.318, SSCB 10.382, Britanya 26.461, Britanya topluluğu 4.575 olmak üzere Müttefik toplamı 137.736; Almanya 39.807, Japonya 28.180, İtalya 0 olmak üzere Mihver toplamı 67.977 olmuştur.[284] Artık ABD yalnız kendisi için değil, tüm Müttefikler'i için üretmektedir.[285] ABD'nin potansiyeli sadece sanayide değil, tarımda da çok yüksektir. Bu nedenle savaş sırasında ordusunu en iyi besleyen ülke olmuştur. *Savaş sırasında ülkenin üretim donanımı yüzde 50, mal üretimi de yüzde 50'den fazla arttı.* Yılda yüzde 15'lik bir büyüme yaşandı. Savaş bitiminde dünya altın rezervinin 2/3 yani 20 milyar dolar altın ABD'nin elinde birikmişti.

Böyle bir savaş mekanizmasının devreye girmesi savaşın dengelerini önemli ölçüde değiştirecek, savaşın kaderini belirleyecektir. Bir başka deyişle *ABD savaşa girince Mihver için savaş kazanılmaz bir duruma gelmiştir.* Savaşın sonunda ABD, 7,5 milyonu deniz aşırı yerlerde olmak üzere 12,5 milyonluk bir orduya sahipti. Donanması 1.200 ana savaş gemisinden oluşuyordu. UK donanmasından hayli büyüktü. Havadaki egemenliği daha görkemliydi; 2.000'den fazla bombardıman uçağı, 1.000 ultra menzilli B-29 uçağı bulunuyordu. Ayrıca savaşın sonuna doğru atom bombası tekeline sahip hale geldi.[286]

---

284 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 415.

285 Bu konuda bkz. G.C. Marshall, *a.g.e.*, Kitap. I ve Kitap. II. Savaşın son iki yılında ABD; Büyük Britanya'ya 76.737 Jeep, 98.207 kamyon, 12.431 tank ve 1031 ağır top, 4 hava ordusu donatacak kadar uçak, Sovyetler Birliği'ne 28.356 jeep, 218.888 kamyon, 4177 tank ve 252 ağır top, 2 hava ordusu donatacak kadar uçak göndermiştir.

286 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 417-420.

Savaş içinde Avrupa sefaleti yaşarken Almanya Yahudi soykırımını kitleselleştiriyor

Savaş ilerlerken hemen hemen tüm Avrupa işgal edilince Avrupa'nın beslenmesini sağlamak Almanya'nın sorumluluğuna geçmişti. Bu durumda dağıtılan gıda maddeleri karneye bağlanmıştır. Almanya'nın gıda maddelerini farklı topraklarda, değişik normlara göre dağıttığı anlaşılmaktadır. Dağıtılan maddelerin miktarı; Polonya'da 800, Belçika'da 960, Norveç'te 1.500, Fransa'da 1.600, Hollanda'da ve Almanya'da 2.250 kalori üzerinden hesaplanıyordu. Yunanistan'da durum diğer ülkelerden de kötüydü. Yaygın bir açlık sürüyordu. Cephe gerisinde örgütlenme görevinin verildiği *Gestapo*, yerli işbirlikçileri örgütleyen acımasız bir uluslararası örgüt haline gelmişti. Almanların aldıkları esirlerin beslenmesinde daha da acımasız davranıyordu. Altı ay içinde 2 milyondan fazla Sovyet savaş esiri açlıktan ölmüştü.[287] Dağıtılan gıda maddelerinin miktarı İngiltere'de 2.800 kalori üzerinden hesaplanıyordu. Savaş sırasında tarafsızlar da dahil *24 Avrupa ülkesinde gıda maddeleri vesikaya bağlanmış bulunuyordu.*

Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinden itibaren Almanya'daki Yahudiler ayrımcılığa uğramış, yaşamları çok zorlaşmıştı. Ama savaş içinde Yahudilere karşı olan uygulamalar yeni işgal edilen yerlerde de yaygınlaştırılıyordu. Polonya işgal edildiğinde Himmler, bir *Apartheid Devleti* kurma planı yapmıştı. 1940 Mayısı'nda Hitler, bu plana göre tüm Yahudileri Lublin bölgesine yığmanın bir çözüm olmayacağını görmüştü. Fransa'nın yenilgisi sonrasında Himmler yeni bir program hazırladı. Polonya'nın tüm nüfusu ırksal bakımdan taranacak, değerli olanlar Almanya'ya getirilecek, geri kalanı ucuz işgücü olarak kullanılacaktı. Yahudiler ise bir Fransız sömürgesi olan Madagaskar'a gönderilecekti.[288] Ancak bu planlar uygulanamadı. *1 Eylül 1941'den* itibaren Almanya'daki Yahudilere *sarı yıldız takma zorunluluğu* getirildi. Bu zorunluluk daha sonra Fransa dışında tüm işgal edilen ülkelere yaygınlaştırıldı. Sarı yıldız takanların ana caddeler ve büyük meydanlarda dolaşması yasaklanmıştı. Belli saatler dışında dükkânlardan alışveriş yapmalarına izin verilmiyordu. Daha sonra çıkan bir emirle de kamu hizmetlerinde çalışmaya zorlandılar.

Hitler, 18 Eylül 1941'de Himmler'e gönderdiği bir emirle, himaye altındaki devletlerde batıdan doğuya doğru yürütülecek bir hareketle bu bölgelerin *Yahudilerden hızla arındırılmasını* istedi.[289] İlk formüle edildiği haliyle Nazi Doktrini'nde, Yahudilerin sadece Almanya'daki haksız kazançları-

---

287 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 180.

288 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 179.

289 Emir Kıvırcık, *Büyükelçi*, GOA Basın Yayın, İstanbul, 2007, s. 28.

Buchenwald kurtarıldığında bulunan cesetler.

nı Almanya'da bıraktıktan sonra Almanya dışına çıkarılması öngörülüyordu. Bir ara Hitler, tüm Avrupa'daki Yahudileri Uralların ötesine sürmek istemiş ama Sovyetler Birliği'ni buna razı edememişti. Yahudiler, Polonya'ya sürülmeye başlandı. Polonya'nın zaten kalabalık olan gettoları, tüm Avrupa'daki yaşam yerlerinden koparılarak getirilen Yahudilerle yaşanamaz hale getiriliyordu. Polonya Genel Valisi Hans Frank yayınladığı emirle; Yahudilerin, tarımla uğraşmalarını ve her türlü ticaret yapmalarını yasaklamıştı. Bir başka *emirnameyle; Yahudilerin, et ve etli besinler, yumurta, süt, krema ve ekmek hariç unlu besin dağıtımından yararlanması olanağı ortadan kalkmıştı.* Genel valinin anılarında açıkça belirtildiği üzere Yahudilerin beslenme yetersizliğinden ölmesi bekleniyordu.[290]

Almanlar 1942 yılında, nihai çözümü Yahudilerin yerlerinin değiştirilmesi olarak değil, öldürülmeleri olarak görmeye başladılar. Nihai çözüm artık soykırım anlamına geliyordu. Alman kuvvetleri Rusya'da doğuya doğ-

290 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 248.

ru ilerledikçe, cephedeki birliklerin gerisinden Heydrich'in *Einsatzgruppen (motorize ölüm timleri)* geliyordu; Yahudileri, partizanları arıyordu. Bu birlikler Sovyetler Birliği'nde 2,7 milyon Yahudi'yi öldürdüler.

Sovyet subayları (Mauthausen Esir Kampı, Avusturya).

10 Şubat 1942'de Yahudiler için Polonya'da ötenazi kampları inşa edilmeye başladı; *imha edileceklerdi. Belzec, Chelmno, Sobibor, Majdanek, Treblinka ve Auschwitz kampları Sovyet esirlerine inşa ettirilmeye başladı.* İlk kamp olan Belzec'in başına bir ötenazi uzmanı olan Christian Wirth getirildi. Bu kampta karbon monoksitle gazlama, 1942 Martı'nda başladı. Ölüm kampları için ucuz, zehirli gazlar geliştirildi ve bu kamplar âdeta bir ölüm fabrikası olarak çalıştırılmaya başladı. 1943 sonunda ölüm kampları kapatıldığında; Belzec'de 550.000, Chelmno'da 150.000, Sobibor'da 200.000, Treblinka'da 750.000 Yahudi ölmüştü.[291]

Böyle bir işgal rejimine Avrupa milletlerinin boyun eğmeleri ya da tepki göstermemeleri beklenemezdi. Fransa'da *ilk direniş emareleri 11 Kasım 1940 öğrenci hareketleriyle başladı.* İngiliz istihbaratının ve De Gaulle grubunun çalışmaları da direnişin örgütlenmesine yardımcı oluyordu. Almanya'nın Sovyetler Birliği topraklarına girmesine kadar Fransız komünistleri direnişte aktif olarak yer almadılar. 22 Haziran saldırısından sonra direnişe komünistlerin de aktif katılımıyla partizanların güç kazanması hızlandı. Yugoslavya'da işgalin hemen arkasından iç savaş başlamıştı. Yunanistan'daki direniş, 31 Mayıs 1941'de Nazi bayrağını Akropol'deki direkten indirmek için iki gencin direğe tırmanmasıyla alevlendi. Polonya'da da işgalle birlikte direniş de başlamıştı. *İşgal kuvvetleri direnişçilere gözdağı vermek için Krakow Üniversitesi öğretim üyelerinin tümünü tutuklayıp 107 rehineyi kurşuna dizmişler-*

291 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 180-182.

Trenle toplama kampına götürülen insanlar.

dir [292] Kitabın sonuç bölümünde göreceğimiz üzere Partizan hareketleri Almanlar için ciddi bir askerî tehdit oluşturamasa bile işgal alanlarında yarattığı tehditle işgalcilerin güç tekelini kırıyordu.

Almanların Avrupa'da Yahudiler üzerine kurduğu baskı, mültecilik yoluyla Türkiye'ye yansıyor

Almanların uygulamaya başladığı bu Yahudi temizliği, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni, Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşı Yahudilerin durumu bakımından yakından ilgilendiriyordu. Türk vatandaşı olarak Avrupa'da yaşayan Yahudilerin çoğunluğu Fransa'da yaşıyordu. 28 Ekim 1941'de Vichy Hükümeti bir kararname çıkararak tüm Yahudilerin özel kamplarda toplanıp doğuya gönderilmesini kararlaştırdı. Alman işgali sırasında Paris büyükelçisi olan Behiç Erkin, Vichy'e giderken Paris'teki konsolosluğu açık bırakmıştı. Almanlar Yahudileri toplama kararını uygularken hangi ülkenin tebaası olduğunu dikkate almıyordu. Behiç Erkin, Paris'teki konsolosluğu ve Vichy'deki sefareti kullanarak Türk vatandaşlarının toplanması ve kamplardan kurtarılması için mücadeleye giriştiğinde Türk vatandaşlarının kimler

292 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 251.

Paris'te kıyafetine sarı yıldız takılan bir Yahudi.

olduğunu tartışmaya yer bırakmayacak biçimde saptamak gerekmiştir. Türkiye'den göç ederek Fransa'da yerleşenlerin önemli bir kısmı Türkiye ile ilgilerini kesmişler, çocuklarını Fransız nüfusuna kaydettirmişlerdir. Türkiye bunları koruyamamaktadır. Sefaret, Türkiye ile ilişkisini düzgün olarak sürdürenleri tespit etmiştir. Bu tespitte, Türk vatandaşı olan Yahudilerin sayısı 1.598 olarak bulunmuştur.[293] *Bu vatandaşlardan 628 kadarı Alman işgal bölgesinde* bulunuyordu. Yapılan müzakereler sonrasında Almanlar, bunların Türkiye'ye gönderilmesini kabul etmiştir. 1943 Şubatı ile 23 Mayıs 1943 arasında Türkiye'ye, 8 kafile halinde 314 kişi gönderilmiştir. Bundan sonra bir kafilede 14 kişinin gönderilmesi planlanmıştır. *290 kişi ise Türkiye'ye gitmeyi istememiştir* [294] Türkiye'nin bu sonucu alabilmesinde Behiç Erkin'in ustalığı kadar, Türkiye'nin izlediği savaş dışı kalma politikasının yarattığı saygınlığın da etkisi vardı.

Yahudilere karşı yürütülen kampanyanın Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren bir başka yönü, Bulgaristan ve Romanya'dan kaçarak Filistin'e gitmek is-

293 Bilal N. Şimşir, *Türk Yahudileri II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 2010, s 45.

294 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 70-71. Behiç Erkin'in torunu olan Emir Kıvırcık yazdığı *Büyükelçi* kitabının 37-134 sayfaları arasında geliştirdiği anlatıda "Fransa'da 10.000 Türkiye vatandaşı Yahudi, 10.000 kadar da Fransız vatandaşlığına geçmiş Türkiye kökenli Yahudi bulunuyordu. Behiç Erkin 20.000 kişilik Yahudi grubun kamplara gönderilmesini engellemek konusunda olağanüstü bir mücadele vererek, önce bu grubun kamplara gitmesini engellemiş, kampa gönderilenlerin de kamplardan çıkarılmasını, 1942 Kasımı'ndan sonra özel trenler tertipleyerek isteyenlerin Türkiye'ye gidebilmesini sağlamıştır" denilmektedir. Bu verilen sayılar gerçekleştirilebilene göre çok abartılıdır.

teyen Yahudi mülteciler dolayısıyla ortaya çıktı. Savaş döneminde Varna ve Köstence limanlarından 32 mülteci gemisi ayrılmıştı. Bunların bir kısmı Filistin kıyılarına ulaşmış, bir kısmı denizlerde batmış veya batırılmış, belli bir bölümü de İstanbul'dan trenle Filistin'e gönderilmiştir. Bu trafiğin kamuoyuna yansıması; 1940 Aralıkı'nda Silivri açıklarında batan Salvador ve 1942 yılında İstanbul'da uzun süre bekletildikten sonra Karadeniz'e çekilerek kaderine terk edilen Struma'nın, Rus denizaltısı SC 213 tarafından atılan bir torpidoyla batırılmasıyla olmuştur.[295] Gemideki 769 yolcudan sadece David Stoliar kurtulmuştu.[296] Bu mülteci akımının karşılaştığı güçlükler tek bir ülkeden kaynaklanmıyordu. Örneğin Struma'nın batışının sorumluğunun Almanya, Türkiye, İngiltere ve Rusya arasında nasıl paylaştırılacağı çözülmesi zor bir sorundur. Bu faciada İlk bakışta sorumluluğu görülmeyen İngiliz politikalarının aslında önemli bir katkısı olmuştur. O da Danacıoğlu'nun[297] belirttiği üzere, İngilizlerin Yahudi soykırımına, kendisinin Ortadoğu politikası açısından bakmasından kaynaklanıyordu. İngiltere, Arapların Alman sempatizanlığına kaymasını engellemek için 1939 Mayısı'nda, beş yıl içinde Filistin'e göç edebilecek Yahudi sayısını 75.000'le sınırlamıştı; vize vermiyordu. Bu durumda bu göçmenlere kalan yol, küçük gemilerle kaçak olarak gitmekti. Bu, çürük çarık ticari teknelerle yapılan yolculuklar da felaketle sonuçlanıyordu ve *Bu trafiğe göz yummaması için Türkiye'ye baskı yapan Almanya'dan çok* İngiltere'ydi.

Savaşan ülkeler savaş ekonomilerini yeniden düzenliyor

Almanların savaş doktrini için *en kritik malzeme petroldü.* 1942 yılı başında, büyük bir darlıkla karşılaşmadan, yıllık talepleri olan 12 milyon tonu karşılayabiliyorlardı. Almanya'nın üretimi 700.000 ton, Polonya'nın üretimi 500.000 tondu. Tahrip etmeden ele geçirdikleri Romanya'dan 8.500.000 ton elde ediyorlardı. Sentetik petrol üretimi de 3.000.000 tondu. Sentetik üretim, yüksekte ve hızlı uçan uçaklar için petrolden daha değerli bir yakıt oluşturuyordu. *Toplam 12.700.000 tonluk üretim,* eğer halkın petrol tüketiminde tasarruf yapılırsa savaşı sürdürmelerine olanak veriyordu.[298]

Fransa'nın yıkılmasından, Balkanlar'ın ve Rusya'nın önemli bir bölümünün işgal edilmesinden sonra *Almanya, hemen hemen tüm Avrupa'nın iaşesin-*

---

295 Esra Danacıoğlu, "Karadenizde Batırılan Melküre", *Toplumsal Tarih,* Cilt 8, Sayı 44, Ağustos 1997, s. 6. Bu konuda yazılmış bir roman için bkz. Hakan Akdoğan, *Struma Karanlıkta Bir Ninni,* Doğan Kitap, İstanbul, Şubat 2008.

296 *Milliyet,* 1 Mayıs 2013, s. 18.

297 Esra Danacıoğlu, "Silivri Faciası Üzerine", *Toplumsal Tarih,* Cilt 4, Sayı 24, 4 Aralık 1995, s. 11-15.

298 Seyfi Kurtbek, *Harp ve Ekonomi,* İnsel Kitabevi, İstanbul, 1942, s. 129-131.

Messerschmitt Me 109 uçaklarının üretimi.

den sorumlu hale gelmiştir. Sulh döneminde Avrupa'nın buğday sarfiyatı 538 milyon ton iken şimdi 488 milyon ton üretiliyordu. Açık, diğer kıtalardan gelen buğdayla kapatılıyordu. Şimdi bu açık miktarı ele geçen topraklarda üretilmek durumundaydı. Ama savaş dolayısıyla işgücü sağlamaktaki sıkıntılar açığın kapatılmasını zorlaştırıyordu. Bu durumda tayınlamaya gidilmesi zorunlu hale geliyordu.[299] Tarımdaki işgücü açığını kapatmak için harp esirleri çiftliklerde kullanılıyordu.

Almanlar giyecek sağlamakta da rahat durumda değildir. Doğal ve suni dokuma üretimi, gereksinmenin ancak yüzde 40'ını karşılayabiliyordu. Savaş başladığında Almanya'nın bir yıllık yün ve pamuk stoku vardı. Savaş ilerledikçe işgal edilen ülkelerin stoklarına el konulmakta, yün paçavralar toplanarak yeniden üretime sokulmaktadır. Bu toplamanın miktarı 40.000 tona kadar ulaşmıştır. Almanya kumaş sarfiyatını sınırlayarak dokuma konusundaki sıkıntıyı azaltmaya çalışmaktadır.[300]

İşgal edilen topraklardan Fransa, Hollanda ve Belçika'da ele geçirilen tesisler, çelik üretim kapasitesini yüzde 50 artırmıştı. Kauçuk bakımından da iyi stoklar ele geçirilmişti. Almanya içinde yeterli tesis vardı. Fakat Almanya seferberliğini yaparken bunların işçi, yakıt ve taşıma tasarrufu yapacak şekil-

299 Seyfi Kurtbek, *a.g.e.*, s. 129.

300 Seyfi Kurtbek, *a.g.e.*, s. 128.

Top mermisi dolduran kızlar (Rusya).

de rasyonalizasyonunu gerçekleştirememişti. 1942 Şubatı'nda bunun farkına varılması ve savaş üretiminden sorumlu Fritz Todt'un bir uçak kazasında ölmesi üzerine Hitler'in mimarı olarak tanınan *Albert Speer Silah ve Mühimmat Bakanlığı'na getirildi. 1941'deki üretimi 1942'de % 40 artırmak gibi iddialı bir hedefle* işe girişti.[301]

Almanlar savaşı sürdürebilmek için daha çok üretim yapmaları gerektiğini görüyorlardı. Bunun için işçi sorununun çözülmesi gerekiyordu. *Ordu sivil işgücünden 7,5 milyondan fazla işgücü çekmişti.* Almanlar, Nazilerin *kadınları fabrikadan uzak tutma* politikaları yüzünden diğer savaşan ülkelerde olduğu gibi kadın işgücünü bir seferberlikle artıramıyorlardı. Bu durumda sivil sektörlerde kullanılan işgücünün bir kısmı askerî üretime kaydırıldı. Sorunun çözümü için önemli ölçüde esirlerin kullanılması ve yabancı işgücüne dayanılması gerekiyordu.[302] Bunun için çalışma müfettişi Fritz Saukel'i, *7,5 milyon yabancı işçinin savaş sanayisi için çalıştırılmasını sağlamakla görevlendirmişlerdir.* Ama direniş Avrupa'sında bunu gerçekleştirmek kolay değildir. Almanya yüksek ücret önerilmesine rağmen Fransa'dan ancak 100.000, Hollan-

301 Seyfi Kurtbek, *Almanya'da Milli Seferberlik ve İktisadi Harp*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s. 36-39.

302 Seyfi Kurtbek, *a.g.e.*, s. 42-43.

Alman Panzer IV tankı.

T-26 hafif Sovyet tankı.

Amerikan Sherman M4 tankı.

T-34 Sovyet tankı.

Alman tanksavar.

da'dan 140.000 işçi sağlayabilmiştir.[303] Polonya'dan sağlanan işçi miktarı ise 1.100.000'e ulaşmıştır.[304] 1942 yılında yabancı işçiler; sivil işgücünün % 12'sini, tarım işgücünün % 18'ini, sanayi işgücünün % 18'ini oluşturuyordu.[305]

Sovyetler Birliği'nin makine stoku, Almanların 1,3 milyon tonuna, İngilizlerin 0,7 milyon tonuna karşı sadece 0,5 milyon tondu. Özellikle de bazı kritik öneme sahip aletlerin üretiminde yetersizlikleri bulunuyordu. Alman saldırısından sonra 1941-42 kışına gelindiğinde makine sanayisinde üretim kapasitesinin yüzde 20.25'ini, besin sanayisinde kapital donatımının yüzde 40'ını işgal dolayısıyla kaybetmiş oluyordu. Tahıl tarımına ayrılan toprakların üçte birini, şeker pancarına ayrılan toprakların 10'da dokuzunu ve domuz sayısının yarısını yitirmişti. Kömür üretiminin üçte ikisi, demir üretiminin yüzde 60'ı, çelik üretiminin yüzde 50'si yok olmuştu.[306]

Rusya büyük kayıplarına karşı çökmemişti; direnişini sürdürüyor, 1942 yılı saldırılarına hazırlanıyordu. Sovyetler Birliği, Almanya'nın ilerlemesi karşısında Ukrayna'daki sanayi kuruluşlarını doğuya nakletme kararı verdi. 7 Ağustos'ta Dnipropetrovsk hadde tesisleri, 14 Ağustos'ta Zaporoj demir-çelik tesisleri sökülmeye başladı. Bir buçuk milyon açık ve kapalı yük vagonuyla, Temmuz'dan Kasım'a kadar 419'u Ukrayna'dan, 498'i Moskova'dan olmak üzere *1.360 sanayi tesisi taşındı.* Bu tesislerin *450'si Urallar'da, 210'u*

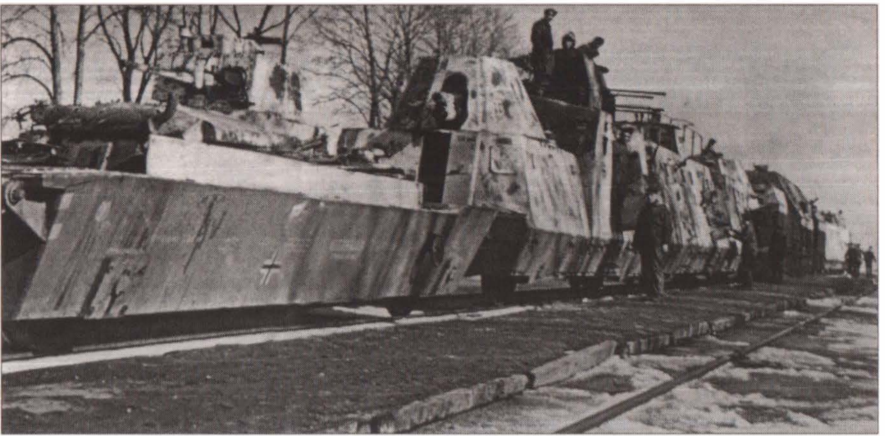
---

303 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 250.

304 Seyfi Kurtbek, *a.g.e.*, s. 128.

305 Seyfi Kurtbek, *a.g.e.*, s. 43.

306 Maurice Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul, 1968, s. 292.

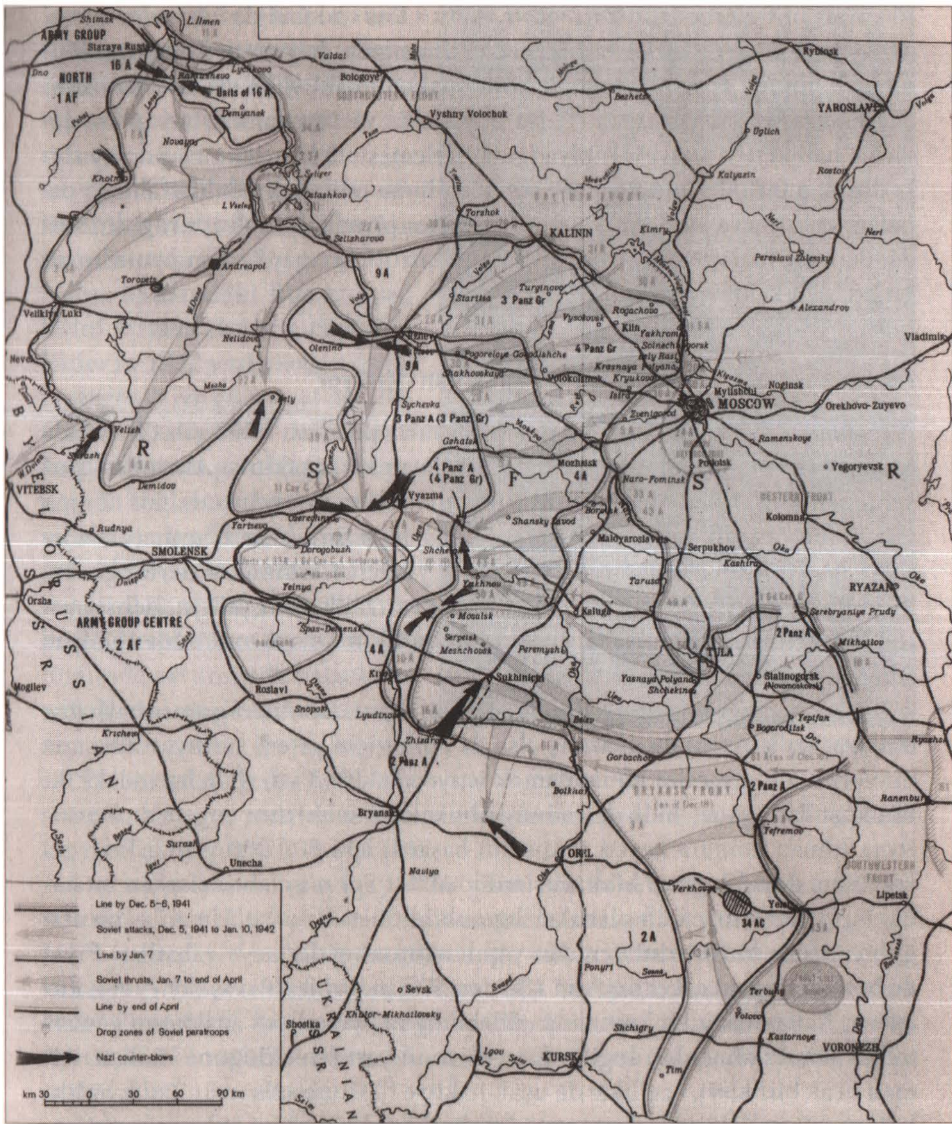
Rusya'da Alman zırhlı treni.

Batı Sibirya'da ve 250'si Kazakistan'da yeniden kuruldu. Hafif sanayi Volga bölgesine, mühimmat, tank, top ve uçak fabrikaları Urallar'a taşındı. 25 milyon insan konutunu kaybetti. Bu kısa sürede yalnız fabrikalar değil aynı zamanda büyük nüfus kaydırmaları da yaşandı. Kiev ve Harkov nüfusunun yarıdan fazlası doğuya kaydırıldı. *Genel olarak Alman işgalindeki bölgelerin nüfuslarının yarısı Rusya'nın derinliklerine doğru göç etti.*

Çok sayıda yeni sanayi kenti kuruldu. Bu, o zamana kadar gerçekleştirilmemiş boyutta bir operasyondu.[307] İnsan kaynaklarını ve sanayisini ülkenin derinliklerine çeken Sovyetler Birliği, büyük kayıplarına rağmen direnişinin altyapısını yeniden kuruyordu. Kısa sürede de İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanların yıldırım savaşı taktiği uygulamasına olanak veren tank ve uçak üretiminde, Almanya'yı geçiyordu. Almanya 1941 yılında 5.200, 1942 yılında 9.300 tank ve motorlu top üretirken; SSCB 1941'de 6.590, 1942'de 24.446 tank ve motorlu top üretmeye başlamıştı. *SSCB'nin ürettiği T-34 tankı ilk kez 1941 sonbaharında üretilmeye başlandı.* Bu tanklar bir Amerikan tankından uyarlanmıştı, kolay kullanılıyordu. Saatte 55 km hız yapıyordu; tüm tanklardan hızlıydı. 52 mm'lik zırhı olan 28 tonluk bu tank, 76 mm'lik topuyla çok etkili oluyordu. Zırhlarının meyilli konumu, daha ince bir zırhla yüksek bir koruyuculuk sağlamasına olanak veriyordu. *Bu tank, Almanların saatte 45 km hız yapan 20 tonluk Panzer III ve Panzer IV orta tanklarından daha üstündü.* Almanya 1941 yılında 11.424, 1942 yılında 15.288 uçak üretirken SSCB 1941 yılında 15.735, 1942 yılında 25.436 uçak üretebilmişti.[308]

307 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 265. Maurice Dobb, *a.g.e.*, s. 293, 295.

308 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 147-148. B.H. Liddell Hart (1954), *a.g.e.*, s. 146-147.

Alman kuvvetlerinin Moskova'da püskürtülmesi Aralık 1941 - Nisan 1942.

İkinci Dünya Savaşı genellikle, karada tankların savaşı olarak bilinir. Tankta sağlanan üstünlüğün savaşın kaderini belirlediği kabul edilir. 1942 yılı sonrasında Rusya'nın sağladığı üstünlükte tank üretimi sayısındaki artış kadar, *atlı birliklerini oluşturmakta uyguladığı yeniliklerde çok etkili olmuştur.* Ruslar yeni, modern silahlarla, savunma ve saldırı gücü geliştirilmiş ye-

ni süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Ayrıca Rus ordusunda *hayvanlar için gıda "komprime"ları hazırlanmıştır.* Sıkıştırılmış gıda, hayvanın kolanının altına yedi günlük *komprime* olarak konulmaktadır. Bu yolla *düşman içine sızabilme kapasiteleri artırılmıştır.*[309] Bu birliklerin varlığı, tanklarla yapılan çevirme hareketleri sırasında, piyadenin ilerlemesindeki gecikmeler dolayısıyla düşman birliklerinin kaçması sonucu alınan esir sayısındaki azalmayı ortadan kaldırmaya yardımcı oluyordu. Ayrıca piyade ile tank işbirliği sırasında, ilerleme hızları arasındaki farklılıklardan ötürü ortaya çıkan uyumsuzluğu ortadan kaldırıyordu.

Almanların 1942 yılı saldırısı Stalingrad'dan dönüyor

Almanların 1941 yılı Haziranı'nda başlayan saldırıları 1942 yılı Ocakı'nda Moskova'nın kapısından dönmüştü. Rusların karşı saldırısı Almanları geri çekilmek durumunda bırakmıştı. Alman birlikleri kış aylarında salt donma yüzünden önemli kayıplar vermişti. *Almanların Rusya'nın üç ayda çökertileceği varsayımı gerçekleşmemişti.* Rusya'nın yüzlerce kilometre derinliğindeki coğrafyası Wehrmacht'ın sonuç almasını engelliyordu. Rusya, dehşet verici insan ve araç kaybına ve 2.590.000 km²lik bir alanı terk etmesine karşın yenilmemişti.

Rusların aldığı bu sonuç Alman kurmaylarını daha ileri gitmenin doğru olmayacağı konusunda uyarmış olsa da Hitler için yeterli bir uyarı oluşturmuyordu. O, projesini tamamlamak istiyordu. 1942 yılı ilkbaharındaki iklim koşulları ve özellikle de çamur, Almanların saldırısını engelledi. Bu süreçte Alman komuta heyeti saldırının başarısı için 800.000 yeni askere gereksinme duyulduğunu bildirmişlerdir. Albert Speer'in fabrikalardan bu kadar işçinin çekilmesinin olanaksızlığını bildirmesi üzerine Almanlar bu açığı bir ölçüde birliklerini yeniden yapılandırarak gidermeye çalıştılar. Piyade bölüklerindeki asker sayısını 180'den 80'e indirdiler. Savaş deneyimi, küçük birliklere daha iyi kumanda edilebildiğini, kayıpların azaldığını göstermişti. Alman tümenleri İngiliz tümenlerinin yarı büyüklüğüne inmişti. Alman uçak birlikleri, özellikle de uçak nakliye filosu zayıflamıştı. Tank birliklerinin sayısındaki artış da görünüşteydi. İki zırhlı tümeni eklenmiş gibi görünüyordu. Ama gerçekte bu tümenler altı süvari tümeninin kaldırılmasıyla sağlanmıştı.[310]

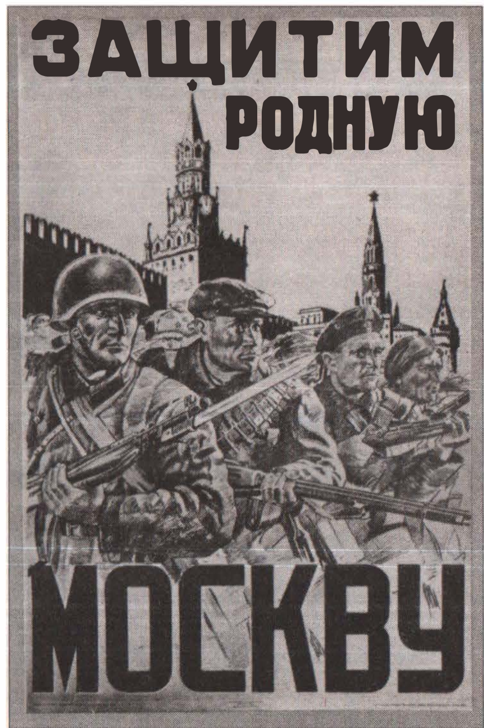
Hitler, *1942 yazı saldırısını güneyde yoğunlaştırarak petrol sahalarına kadar ulaşmak istiyordu.* Saldırı için iki ordu grubu oluşturuldu. Mareşal List'in

---

309 Recep Balkan, "Asri Savaşların Özel Vasıfları Karşısında Süvarilerin Rolü", *Süvari Mecmuası*, Sayı 121 Birinci Teşrin 1942.

310 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 258-259.

komutasındaki A Ordu Grubu, Kafkasya'ya ilerleyecekti. Hitler savaşın ancak Kafkasya'dan petrol ve buğday elde ederek sürdürülebileceğine inanıyordu. Güneyde B Ordu Grubu diye adlandırılan kuvvetler Bock'un kumandasındaydı. Bu grup Don Nehri batısındaki Rus kuvvetlerini kuşatarak imha edecekti. Hitler'in *1942 yazı planları içinde Leningrad'ı ele geçirmeyi amaçlayan bir ikincil saldırı da* bulunuyordu. Bunun gerekçesi Finlandiya ile bağlantıyı kurmak ve buradaki tecrit edilmiş durumu ortadan kaldırmak istemesiydi. Alman orduları, Doğu Cephesi'nin bu saldırı alanları dışındaki bölümünde savunmada kalacak ve mevzilerini güçlendirecekti. *Güney saldırısından sonuç alınınca Stalingrad ele geçirilecek daha sonra da Volga'ya yönelinecekti.* Bu durumda Rus ordularının petrol kaynaklarıyla ilişkisi koparılmış olacaktı.

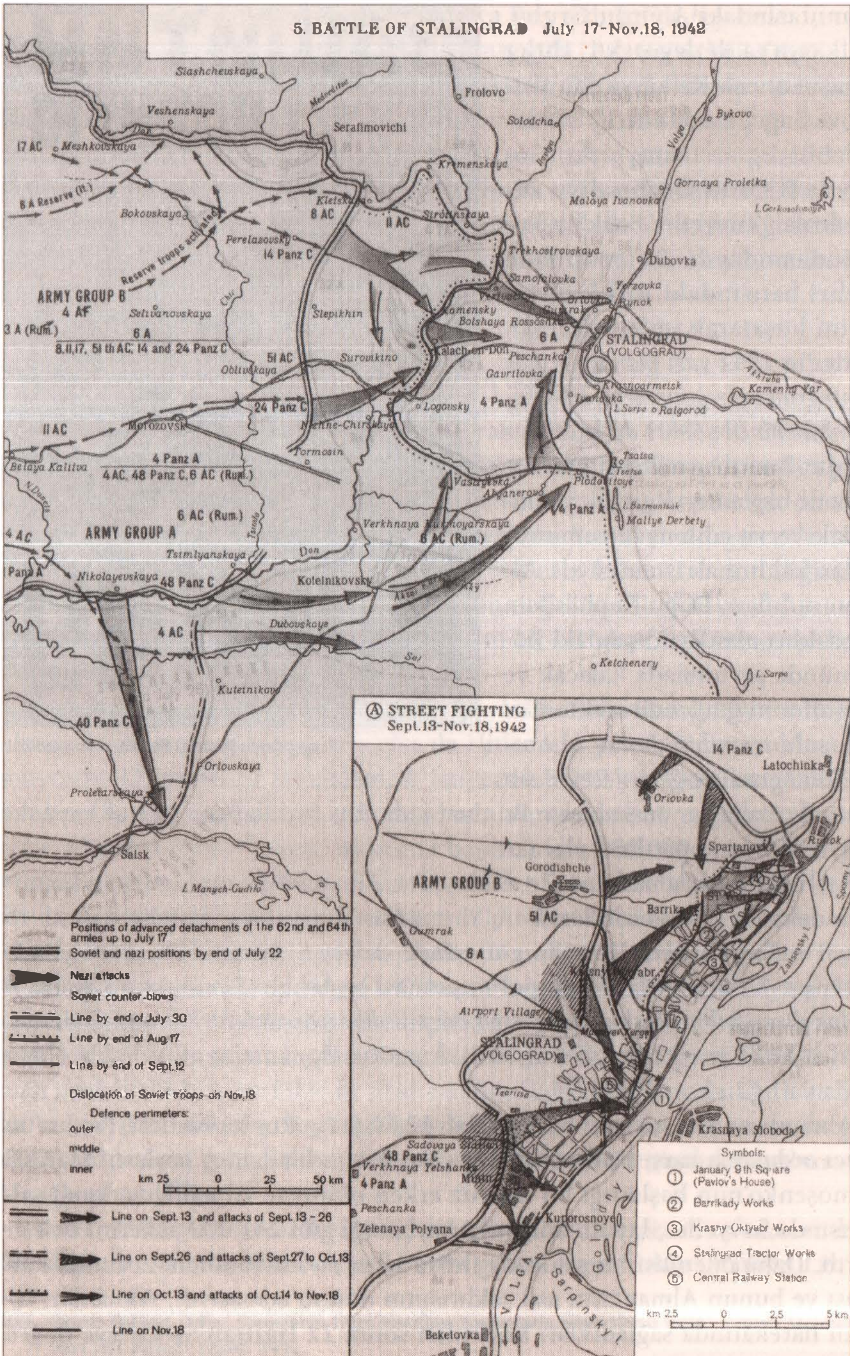

Sovyet savaş posteri, Moskova Savunması.

Asıl saldırı başlamadan önce, 8 Mayıs'ta, Almanların von Manstein komutasındaki 11. Ordu birlikleri Kerç Yarımadası'nı işgal için harekete geçti. *16 Mayıs'ta Kerç'i aldılar.* Kırım'ın güneyinde sadece Sivastopol Rusların elinde kalmıştı. 7 Haziran'da Sivastopol kuşatması başlatıldı. *Sivastopol 4 Temmuz'a kadar direnebildi. Ruslar böylece en önemli deniz üssünü kaybetmiş oluyordu.* Ayrıca 250 bin asker kaybetmişlerdi. Ama Rus donanması aktif halde olmasa da varlığını koruyordu.[311]

Almanların ana saldırısı başlamadan 12 Mayıs'ta Rus kuvvetleri, Paulus'un 6'ncı ordusuna karşı Harkov'u ele geçirmek için bir saldırı başlattı. Mareşal Timoşenko'nun başlattığı bu taarruz erken olmuştu. Almanların karşı saldırısında Sovyetler, İzyum bölgesini kaybettiği gibi 241.000 askerini de esir verdi. Daha önemlisi bu saldırıda ihtiyatların da kullanılmak zorunda kalması ve bunun Almanların asıl saldırısının önünü açmasıydı. Almanlar, İzyum harekâtında sağladıkları başarıdan sonra 22 Haziran'da kuzeye doğru

311 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 263-265. R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 121.

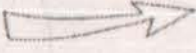
Stalingrad çarpışması 17 Temmuz - 18 Kasım 1942.

RUSYA'DA GİDİŞAT DEĞİŞİYOR

0 Mil 150
0 Km 200

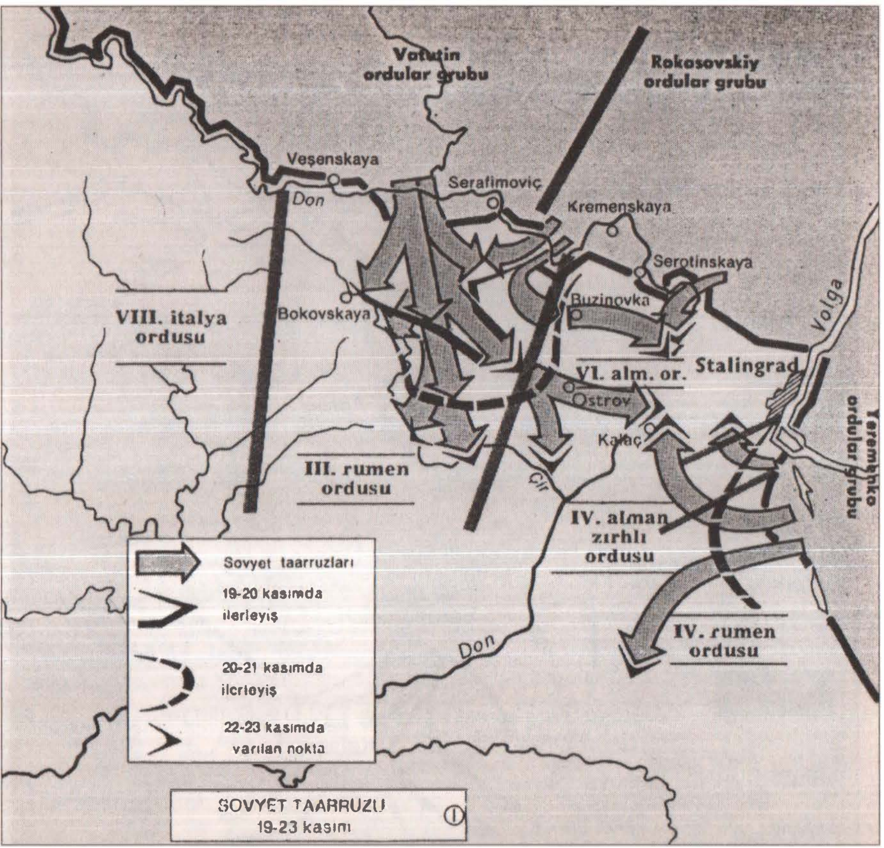
CEPHE HATTI 18 KASIM 1942

19 KASIM /13 OCAK, RUS TAARRUZLARI

12/18 ARALIK, MANSTEIN'İN KARŞI TAARRUZU

Livni
Kursk
Voronej
VORONEJ CEPHESİ
Stariy Oskol
Don
Belgorod
Novaya Kalitva
8. İTALYAN ORDUSU
GÜNEY-BATI CEPHESİ
DON CEPHESİ
Harkov
B ORDU GRUBU
Serafimovich
Don
6.ORDU KUŞATILIYOR
19 KASIM 1942 RUS KARŞI TAARRUZU BAŞLIYOR
GÜNEY ORDU GRUBU
Milerovo
Chir
Stalingrad
Morozovsk
Kalaç
Mius
Stalino
Gukova
Donetz
STALİNGRAD CEPHESİ
DON ORDU GRUBU
Volga
Taganrog
Mariupol
Rostov
Kotelnikovo
Proletarsk
Astrahan
Elista
AZAK DENİZİ
Salsk
Maniç
Tihoretsk
A ORDU GRUBU
Kerç
KUBAN YARIMADASI
Stavropol
Novorossiysk
Krasnodar
Armavir
1942 ARALIK SONU RUS TAARRUZU BAŞLIYOR
1.PANZER ORDUSU
HAZAR DENİZİ
Tuapse
Maykop
KAFKASLAR
Piyatigorsk
Mosdok
KARA DENİZ
Grozniy
KAFKAS CEPHESİ

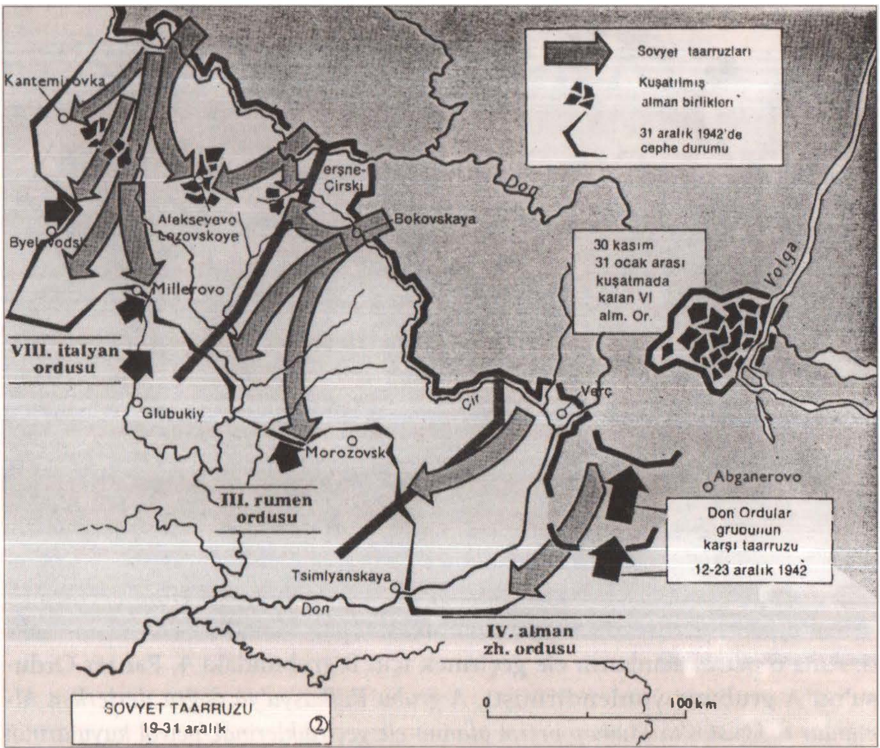
Alman ilerleyişinin durması ve Sovyet karşı taarruzu.

Almanya'ya karşı Sovyet taarruzu.

çok güçlü bir zırhlı birlik harekâtıyla, Donetzs yönünde ilerleyerek nehrin batı yakasında bir köprübaşı oluşturmuştu. Böylece *28 Haziran'da başlatılacak Alman saldırısı için çok değerli bir kanat desteği* sağlanmış oldu.

28 Haziran'da günü geldiğinde Almanların saldırısı güneydeki birliklerinin ikili çevirme hareketiyle başladı. Bu hareketler Rus ordularının Don Nehri'nin doğusuna çekilmesine neden oldu. Ruslar iki çevirme hareketinde toplam 80.000 esir verdiler. Çevrilen birlikler piyadenin motorlu güçlere yetişmekte gecikmesinin yarattığı boşluklardan kolayca kaçabiliyordu. *Çok büyük kayıplara uğramadan Don'un gerisinde mevzilendiler.* Önce *A Grubu, Kafkaslar'da ilerlemeye* başladı. Ağustos'ta 483 km ilerlemişlerdi. *B Grubu Volga'ya* ve nehrin batı kıyısınca Stalingrad'a ilerledi. *23 Ağustos'ta Stalingrad'ın kuzeyine ulaşmışlardı.* Dıştan bakıldığında Almanlar zafer kazanmış görünüyordu. *Hitler Stalingrad'ın alınmasında ısrar ediyor, kumandan-*

Almanya'ya karşı Sovyet taarruzu.

ların istediği taktik çekilmelere razı olmuyordu; Kafkasya'ya ilerleyen güçlerden bir kısmını Stalingrad'a çekti. Bu durumda Alman orduları, Stalingrad'da üstün olmadıkları ve çok kayıp verdikleri sokak savaşlarına girmek zorunda kaldılar.[312]

Bu stratejik bir hataydı. Orgeneral Asım Gündüz'ün bu cepheyi ziyaretinde General Keitel'e söylediği gibi askerî talimatlar; kalelere çarpılmayacağını, ufak bir kuvvet bırakılarak etrafından dolaşılarak gidileceğini söylüyordu. Oysa Almanlar Leningrad, Moskova ve Stalingrad'a takılıp kalmıştı. Keitel, bu kararların askerlerin değil Hitler'in kararı olduğunu söyleyerek kendisini savunmuştu.[313] Gündüz, Türkiye'ye döndükten sonra Alman Askerî Ataşesi General Rohde'ye daha kapsamlı bir eleştiri yapmıştır.

Alman saldırısının ilk günlerde yarattığı bozgun havasında Hitler, kritik bir tercih yapmak durumunda kalmıştı: Eğer B Ordu Grubu tüm gücüy-

312 R.C.A. Parker, *a.g.e.*, s. 122.

313 Turhan Aytul, *a.g.e.*, s. 71.

Stalingrad Muharebesi.

le Stalingrad'a yürüseydi, Sovyet savunması toparlanmadan şehri alabilecekti. Ama o petrol alanlarını ele geçirmek için B grubundaki 4. Panzer Ordusu'nu A grubuna yönlendirmişti. *A grubu Kafkasya'ya doğru ilerlerken Almanlar 8 Ağustos'ta Maikop petrol alanını ele geçirdiklerinde petrol kuyularının tamamen imha edildiğini gördü.* 21 Ağustos'ta, Kafkaslar'ın en yüksek tepesi Elburuz'a gamalı haçlı bayraklarını diktiler. 25 Ağustos'ta Kleist'ın tankları önemli petrol alanlarından Grozni'ye 75 km yaklaşmıştı. Hitler, Kafkas orduları komutanı Mareşal List'e Grozni'ye saldırmasını emrettiğinde, 4. Panzer Ordusu'nu yeniden Stalingrad'a yönlendirmiş bulunuyordu. *Zayıflayan A grubu, Petrol sahasına ulaşamadığı gibi Stalingrad'ın ele geçirilmesi fırsatı da yitirilmiş bulunuyordu.*[314] Almanların Grozni'yi ele geçiremeyişinin bir nedeni Alman güçlerinin zayıflaması iken, diğer bir nedeni Rusların Hazar Denizi kıyılarına getirdikleri süvari tümenlerinin gösterdiği savunma başarısıydı. Kafkaslar'da ve Stalingrad'da Sovyet birliklerinin direnişi artarken ve sonbaharın yağmur mevsimi yaklaşırken Alman ordularının Rusya'daki konumundaki stratejik hassasiyet çok açık hale gelmişti. Özellikle 6. Ordu'nun Stalingrad'dan Don boyunca Voronej'e kadar uzanan 525 km'lik kesimi çok zayıftı. Hitler buraya Voronej'den başlayarak 2. Macar Ordusu'nu, 8. İtalyan Ordusu'nu ve 3. Romanya Ordusu'nu yerleştirmişti. Stalingrad'ın güneyindeki tepelere de 4. Romen Ordusu yerleştirilmişti. Hitler bu bölümdeki savaş gücü düşük birliklerin oluşturduğu tehlikeyi görmezden geliyordu. Ey-

314 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1410-1411.

Stalingrad'a Alman saldırısı.

Sovyet askeri bayrak sallıyor (Stalingrad).

Stalingrad.

Stalingrad.

lül sonunda bu tehlikeyi Hitler'e anlatmaya çalışan Hadler, başarılı olamayınca, genelkurmay başkanlığından uzaklaştırıldı.[315] Hitler onun yerine kendisini dinlemesini beklediği Kurt Zeitzler'i atadı. Zeitler bir tuğgeneraldi ve her şeyin Hitler'in emrinde olması için atanmıştı.

Rus kuvvetleri, 14 Ekim'de, Almanların Stalingrad çevresindeki çevirme hareketini durdurdu. Ruslar, geçen sürede, bir karşı taarruz için güçlerini düzenleme olanağı bulmuştu. Karşı saldırıyı 19-20 Kasım günleri başlattılar. Bu tarih, zeminin sertleştiği ama henüz kar yağışının başlamadığı, harekâta elverişli bir tarihti. Generaller; Jukov, Vasilevski ve Voronov'un hazırladığı plana göre Stalingrad'ın kuzeyinden ve güneyinden ilerleyen güçler, B Grubu Orduları'nı 23 Kasım'da kuşatmayı tamamladılar.[316] Oysa Paulus cephenin ortasında bir zayıflamaya yol açmadan çekilebilirdi. Hitler, ele geçirilen yerin hiçbir şekilde terk edilmesine izin vermeyen ve *askerlik doktrinlerinde yeri olmayan bir strateji uyguluyordu. Alman ordusu komutayı Hitler'in ele almasının kötü neticelerini yaşamaya başlamıştı.*[317]

Stalingrad muharebesi 1942 kışından 1943 başına kadar sürdü. Sovyet güçleri Alman 6. Ordusu'nu çembere alınca, *1943 Ocakı'nda 6. Ordu 22 generali, aç ve donmak üzere olan 91.000 askeriyle teslim oldu.* Stalingrad seferi Almanlara 500.000 askere malolmuş ve öz güvenlerini yok etmişti. Rusların bu seferde kaybı 1.000.000'a varmıştı ama moralleri zirveye çıkmıştı. Stalingrad halkı büyük kayıp vermişti. Alman hava kuvvetlerinin kenti bombalaması sonucu kent halkından 40.000 kişi ölmüştü. Stalin sivil halkın tahliyesini reddetmiş, kalıp direnmelerini istemişti. Almanlar, partizan faaliyetine katıldıklarından kuşkulandıkları herkesi idam ettiler. 60.000 sivili çalışma kamplarına sürdüler. *Stalingrad direnişinden sadece 10.000 kişi sağ çıkabildi.* Bu 10.000 kişi arasında iki ebeveyni de sağ kalmış sadece 9 çocuk bulunuyordu.[318]

Türkiye'deki kurmaylar da bu hatayı açık olarak görüyordu. 1942 yılının sonlarına doğru, Almanlara sempatiyle bakan ve Doğu Cephesi'ni Hitler'in davetlisi olarak gezmiş bulunan Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Ankara'da Alman askerî ataşesine; "Stalingrad kesin olarak bir stratejik nokta değildir, kuvvetlerinizin hatta ordunuzun burada oyalanması önemli bir hata olmuştur," diyecektir.[319]

---

315 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1410.

316 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 277.

317 B.H. Liddell Hart (1954), *a.g.e.*, s. 39.

318 Michael S. Neilberg, *Dünya Tarihinde Savaş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 124-125.

319 Turhan Aytul, A.g.m., s. 71.

Rommel'in kuvvetleri, 1941 yılı sonunda İngiliz kuvvetlerince Cyrenaica'dan El Ageila'ya kadar geri sürülmüştü. Ama *Rommel, 5 Ocak'ta alabildiği 100 yeni Panzer III tankıyla* kuvvetlerini toparlayarak 21 Ocak 1942'de başlattığı karşı saldırıyla, kaybettiği yerlerin yarısına yakınını geri alarak *El Gazala'ya gelmişti.* Hitler, Amiral Raeder'in direnişi sonucu bir miktar takviye ve küçük bir hava kuvveti göndermeye razı olmuştu.

Churchill, Ortadoğu harekât alanındaki 635.000 askerinin hareketsiz kalmasını istemiyor, baharda başlatılacak bir saldırıyla sonuç alınmasında ısrar ediyordu. İngilizler Haziran'da bir saldırı planlarken ve henüz Rusya'daki Alman saldırısı başlamadan önce *27 Mayıs 1942'de Rommel, iki zırhlı tümen ile bir motorize tümenden oluşan Almanya'nın Afrika'daki güçleri* ve biri zırhlı 8 İtalyan tümeninin de desteğiyle karşı saldırıyı başlattı. İngiliz çöl ordusunu Mısır sınırına kadar geri sürdü ve 21 Haziran'da İngiliz savunmasının kilit noktası olan Tobruk'u içerisindeki 35.000 asker ve çok miktarda ikmal malzemesiyle aldı. İki gün sonra Mısır sınırından geçerek *1 Temmuz'da El Alameyn'e girdi; ama gücü erimişti.* El Alameyn'e girdiğinde 13 tankı kal-

Matilda tankları (Tobruk, 1941).

General Sir Bernard Montgomery.

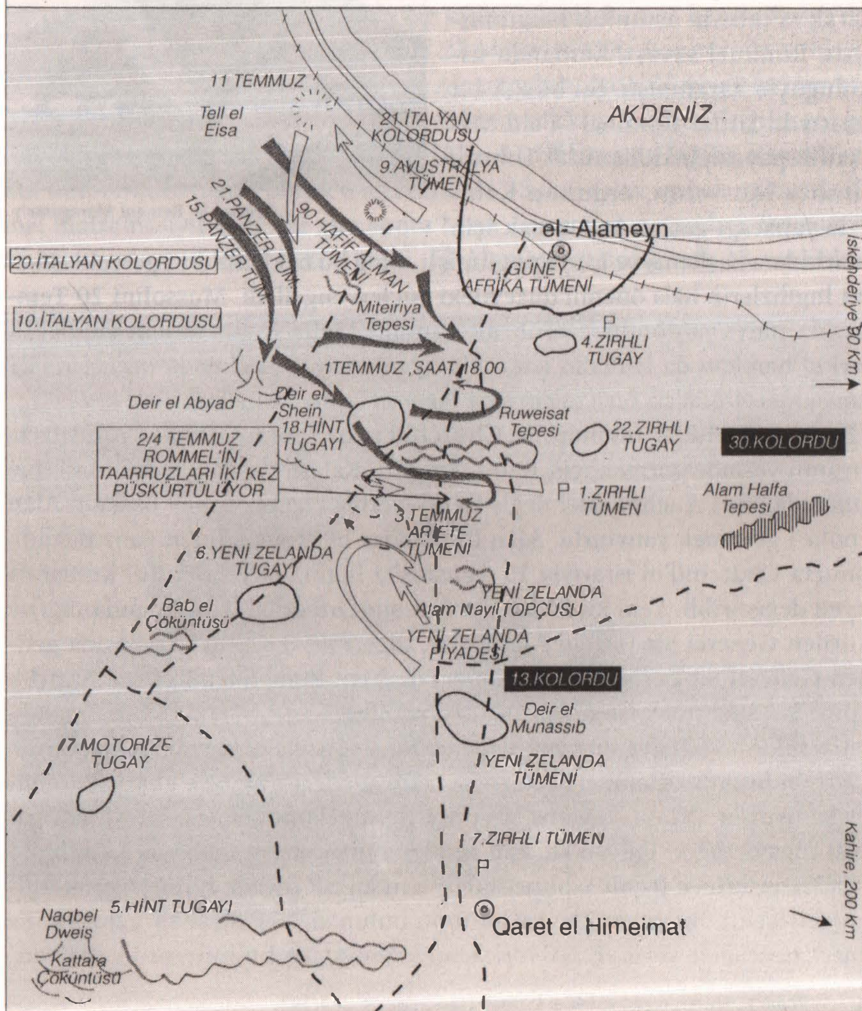
mıştı. 4 Temmuz'da saldırıya son vermek durumunda kaldı. El-Alameyn İskenderiye ve Mısır deltasından 100 km kadar uzaktı. *Kahire'de İngiliz karargâhında arşiv malzemesi yakılmaya başlanmıştı.* 27 Mayıs'ta saldırı başladığında İngilizlerin zırhlı araçları Almanlardan üç misli fazlaydı. Amerikan *Grant* tanklarının ulaşmasıyla İngilizler hem nicelik hem de nitelik olarak tanklarda üstünlük kazanmışlardı. Rommel savaşı, kumanda üstünlüğüyle kazanmıştı. Bu büyük bir başarıydı. Hitler Rommel'i Feld-Mareşallik payesiyle donattı.[320] Tobruk alınınca Mussolini, ordunun Kahire'de yapacağı geçitte bulunmak için hazırlıklara başlamış ve Libya'ya gitmişti. Ama bu beklentilerin gerçekleşmesini İngilizlerin hâlâ önemli düzeydeki güçleri engelledi. Mussolini 20 Temmuz'da İtalya'ya döndü.[321] Tobruk alınınca Malta'yı almak için yapılacak Herkül harekâtı da Hitler'in kararıyla uygulamaya sokulmadı. *İngilizlerin 21 Temmuz'da giriştikleri karşı saldırıyı ise Rommel kolayca engelledi.*

Bu başarısızlıklar İngiltere'de Churchill'i çok yıpratıyordu. 4 Ağustos'ta durumu yerinde görmek için Kahire'ye gitti. Kafasında, İngiliz kuvvetlerine kumanda eden Auchinleck'i değiştirerek yerine Genelkurmay Başkanı Alan Brooke'ı getirmek yatıyordu. Alan Brooke ise bu değişiklikten yana değildi. Sonuçta Churchill'in ısrarıyla 15 Ağustos'ta İngiliz kuvvetlerinin kumanda heyeti değiştirildi. Yeni kumandanlardan biri Ortadoğu Başkumandanlığı'na getirilen General Sir Harold Alexander, diğeri ise 8. Ordu'nun başına getirilen General Sir Bernard Montgomery'di. Yeni kumandanlar iyice hazırlık yapmadan saldırmak istemiyordu.

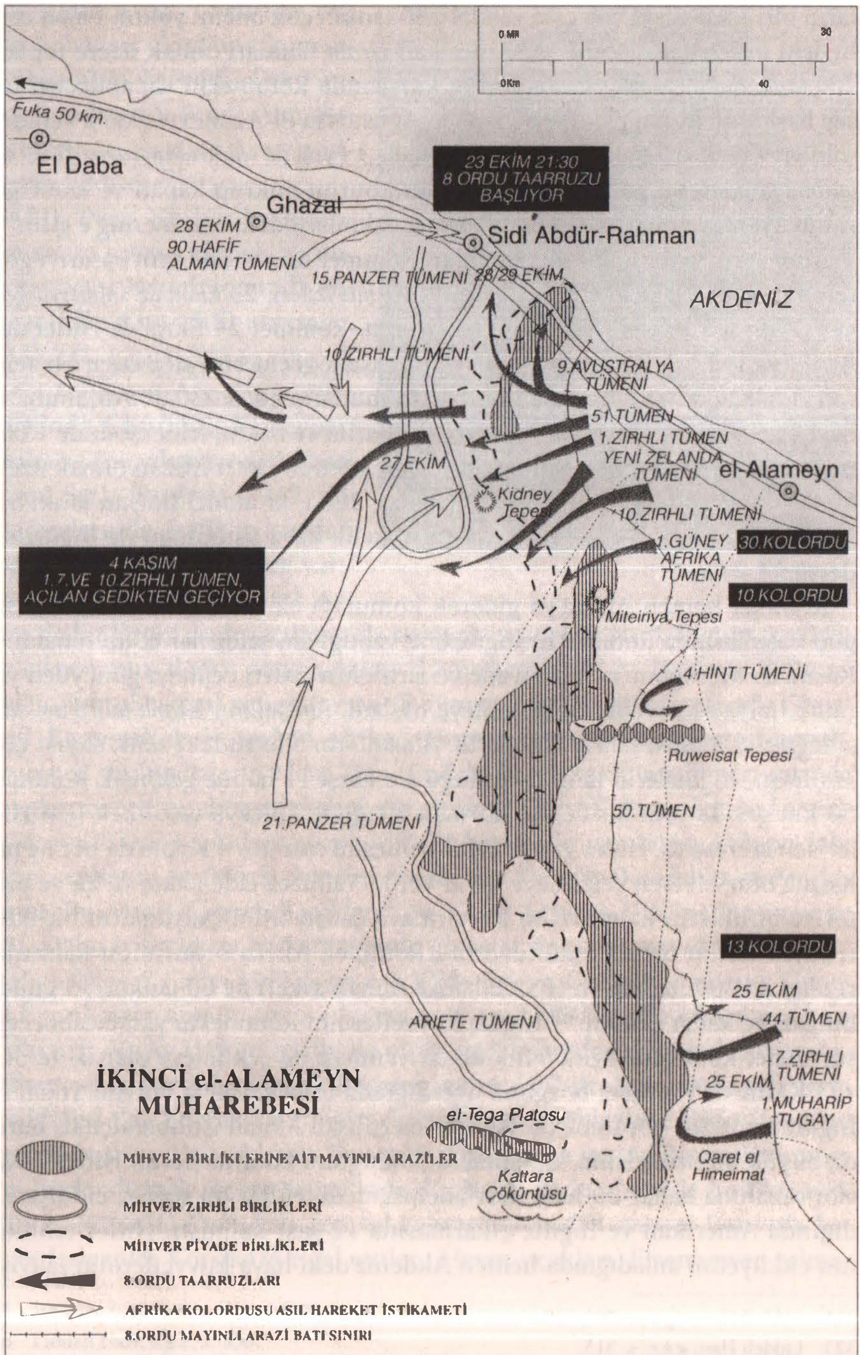
Almanların Malta'yı almamış olmaları Kuzey Afrika'daki başarılarını büyük ölçüde sınırlıyordu. Rommel'i yeterince takviye edecek araç ve akaryakıt gönderilemiyordu. Bütün Ağustos boyunca Rommel'in gücüne, biri Alman paraşüt tugayı, diğeri İtalyan paraşüt tümeni olmak üzere iki birlik katıldı. Bu birlikler yeterince teçhiz edilmedikleri için ancak piyade birliği olarak kullanılabilecekti. Bu arada 75 mm'lik topu bulunan 27 Panzer IV gelmişti. *İki panzer tümeninde yaklaşık 200 top monte edilmiş tank* bulunuyordu. İtalyan-

320 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1404. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 282-292.

321 Kont Ciano, *a.g.e.*, s. 20.

Birinci El-Alameyn Muharebesi.

İkinci El-Alameyn Muharebesi.

ların birliklerindeki çok eski model 240 tankın çok önemi yoktu. Fakat cephedeki *İngiliz tank gücü,* 160'ı Amerikan *Grant* tankları olmak üzere toplam *700 tankı bulunuyordu.* Bu üstünlük karşısında Rommel'in yapabileceği tek şey baskındı. Rommel kuvvetlerini 31 Ağustos'ta El-Alameyn'e karşı yeniden saldırıya geçirdi. Fakat *cepheyi yaramadı. 3 Eylül'de saldırıdan vazgeçti ve savunmaya geçti.* Bu geri çekilmeden sonra burnu mikrop kapan ve karaciğeri büyüyen Rommel, tedavi için Viyana yakınlarındaki Semmering'e gitti.[322]

Alman kuvvetlerinin kumandanları Rommel sonrasında aynı başarıyı gösteremiyordu. Hazırlıklarını yapan *İngiliz kuvvetleri, 23 Ekim'de saldırıya geçmiş ve karşılarındaki Alman direncini kırmıştı.* Rommel 24 Ekim'de Hitler'den Afrika'ya giderek Alman kuvvetlerinin başına geçmesini rica eden bir telefon aldı. Saldırı başladığında İngilizlerin muharip gücü 230.000'di, muharebeye hazır 1.440 tanları vardı. Mısır'da onarım ve bakım kademesinde 1.000 tank daha bulunuyordu. Rommel'in asker gücü 27.000'i Alman olmak üzere 80.000'di. 260 değişik türde panzer tankı, 280 eski model İtalyan tankı bulunuyordu. Hiçbir yedek gücü yoktu. Üstelik hava üstünlüğü de İngilizlerdeydi.[323]

Rommel hemen Afrika'ya giderek komutayı ele aldı. Bu oldukça eşitsiz güç koşullarında Rommel'in İngilizlere yaptığı ani saldırılar etkili olmadı. 2 Kasım'da Montgomery'nin piyade ve zırhlı kuvvetleri cepheyi güneyden yararak İtalyan kuvvetlerini çevirmeye başladı. *Almanların 1 tank tahribine karşı İngilizler 4 tankı tahrip etmişlerdi. Almanların* ellerindeki tank sayısı çok azalmıştı. İngilizlerin tank üstünlüğü 1'e karşı 11 haline gelmişti. Rommel, 60 km geride yeni bir cephe kurmak isteğiyle Fuka'ya çekilmek için Hitler'den izin istedi. Hitler geriye çekilmemesini emretti. 4 Kasım'da her ne pahasına olursa olsun çekilmeye karar verdi. Yalnızca elde kalan zırhlı ve motorize birliklerin kalıntılarını kurtarmaya çalışıyordu. İtalyanların birlikleri zaten teslim olmuş bulunuyordu. Rommel, Afrika ordusunun kalıntıları olan 25.000 İtalyan ve 10.000 kadar Alman askeri ile 60 tankla, 15 günde Bingazi'ye kadar çekildi.[324] İngiliz kuvvetlerinin Rommel'in yaratacabileceği sürprizler konusunda çok temkinli davranması bu çekilmeye olanak verdi.

3 Kasım'da Rommel bozguna uğradığında Cebelitarık'ta bir Amerikan ve İngiliz armadası görülmüştü. İspanya'da çalışan Alman istihbaratçıları burada büyük bir armadanın toplanmakta olduğunu bildirmişlerdi. Hitler 7 Kasım sabahına kadar bu haberleri önemsemedi. Hitler bu haberi ciddiye aldığında Amerikan ve İngiliz çıkarmasına 12 saat kalmıştı. Hitler tehlikenin ciddiyetini anladığında hemen Akdeniz'deki hava kuvvetlerinin takviye

---

322 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 308-309.

323 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 315.

324 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1416-1418. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 320.

edilmesini istedi. O an için bunun imkânsız olduğunu kumandanlarından öğrendi. Öte yandan Rundstedt'e Fransa'nın geri bölümünün işgaline hazırlanılmasını bildirdi.[325]

Dwight D. Eisenhower.

ABD, Pearl Harbor baskınından sonra savaşa girmek zorunda kalınca 1941 yılı sonunda Roosevelt ile Churchill arasında, yapılacak işbirliğini saptamak üzere toplanan Arcadia Konferansı'nda Churchill Kuzeybatı Afrika'ya bir çıkarma yapılması fikrini ileri sürmüştü. 1942 yılının ortalarında, Stalin'in istekleri doğrultusunda Cherbourg yarımadasına çıkarma yapılarak Avrupa'da bir ikinci cephe açılması da seçenekler arasına girdi. İngilizler erken bir çıkarmanın doğru olmayacağını düşünüyorlardı. 21 Haziran'da Rommel'in Tobruk'u işgal etmesi üzerine 8 Temmuz'da çektiği bir telgrafla Churchill, Roosevelt de Kuzeybatı Afrika çıkarması konusundaki ısrarını artırdı. Roosevelt de İngilizlerin Manş Denizi'ndeki harekâta ikna edilmesi şartıyla bu çıkarmanın yapılmasını kabul etti. *"Meşale (Torch)" adı verilen bu harekâtı General Eisenhower idare edecekti.*[326] Bu harekâtın yapılması Avrupa'daki ikinci cephenin gecikmesi demekti. Onun için Stalin'in ikna edilmesi gerekiyordu. Bu görevi Churchill yüklendi ve 12-16 Ağustos 1942'de Moskova'ya gitti. Stalin başlangıçta bu karara tepki gösterse de sonra razı oldu.[327]

Müttefikler, 8 Kasım 1942'de gece 1.30'da Fas ve Cezayir kıyılarına General Eisenhower komutasında *çıkarma yapmaya başladılar.* Bu çıkarmaya karşı direnişi, Vichy Hükümeti'nin de onayıyla Alman dostu Amiral Darlan örgütlemeye girişiyordu. Pétain, 8 Kasım günü ABD ile diplomatik ilişkilerin kesildiğini ilan ederek çıkarmaya direnileceğini söyleyince *Hitler,* bir süre tereddüde düşerek geri kalan Fransa'yı işgal etmek yerine Pétain Hükümeti'ni güçlendirmek seçeneği üzerinde durduysa da kısa sürede bu fikri terk edip *10 Kasım'da Fransa'nın geri kalan kısmının işgalini emretti.* Bununla beraber İtalyanlar Korsika'yı işgal ettiler. Alman uçakları, Eisenhower gelme-

325 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1420.

326 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 330.

327 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 360.

den önce Fransa'nın elinde bulunan Tunus üzerinde uçmaya başlamıştı. 25 Kasım'da Hitler, Fransız donanmasının ele geçirilmesi için Toulon Limanı'nın işgalini emretti. 27 Kasım'da Alman hava kuvvetleri Toulon'a saldırdı. Amiral Laborde'un verdiği emir üzerine Fransız askerleri donanmayı batırdı. *Mihver güçleri, Toulon'u işgal etti ama çok ihtiyaçları olan donanmayı ele geçiremediler.* Hitler, Eisenhower'dan önce davranarak Tunus'u aldı. Rommel'in Afrika kolordusunun kurtulan kuvvetleri ile İtalya'dan gönderilen bazı paraşüt birlikleri, General Nehring'in komutasında Müttefikler'in saldırılarına başarıyla karşı koydular. Oluşturulan bu noktayı korumak için *Hitler ve Mussolini 250.000 kişilik bir Alman ve İtalyan kuvvetinin gönderilmesini emretti.* Eğer *Hitler böyle bir gücü bir ay önce Rommel'in emrine verseydi şimdi belki de Nil kıyılarında olacaktı.* Oysa Müttefik kuvvetleriyle Akdeniz arasında sıkışan bu kuvvetin, geleceği yoktu. *1943 ilkbaharında 5 Mayıs-12 Mayıs arasında bu kuvvetler Eisenhower'ın birliklerince esir alındılar.*[328]

Kazablanka Zirvesi

Müttefikler'in Avrupa stratejisini saptamak için *Roosevelt ve Churchill 14-24 Ocak 1943'te Kasablanka'da Anfa Oteli'nde bir araya geldiler.*[329] Toplantıya Hür Fransa adına Charles de Gaulle katılıyordu. Aslında de Gaulle toplantıya katılmak istememişti. Churchill'in, de Gaulle'e, toplantıya katılmazsa Fransa'yı Henri Giraud'un temsil edeceğini bildirmesi üzerine toplantıya gelmek durumunda kalmıştı. Bundan böyle Hür Fransa'yı de Gaulle ve Giraud birlikte temsil edecekti. Roosevelt bu toplantıya Stalin'in katılması için çok uğraşmıştı. Stalin, Sovyet birlikleri kati sonuç alacak bir saldırıyı planlarken ülkesini terk edemeyeceğini bildirmişti. Sovyetler bakımından en büyük beklenti Avrupa'nın batısında ikinci bir cephenin açılmasıydı. Ama bu konuda konferanstan çıkan karar; *Müttefik Yüksek Komutanlığı kurulması ve bu komutanlığın Manş'ı aşarak yapılacak bu saldırının hazırlıklarının yapılmasıyla görevlendirilmesinin* ötesine geçemedi.[330]

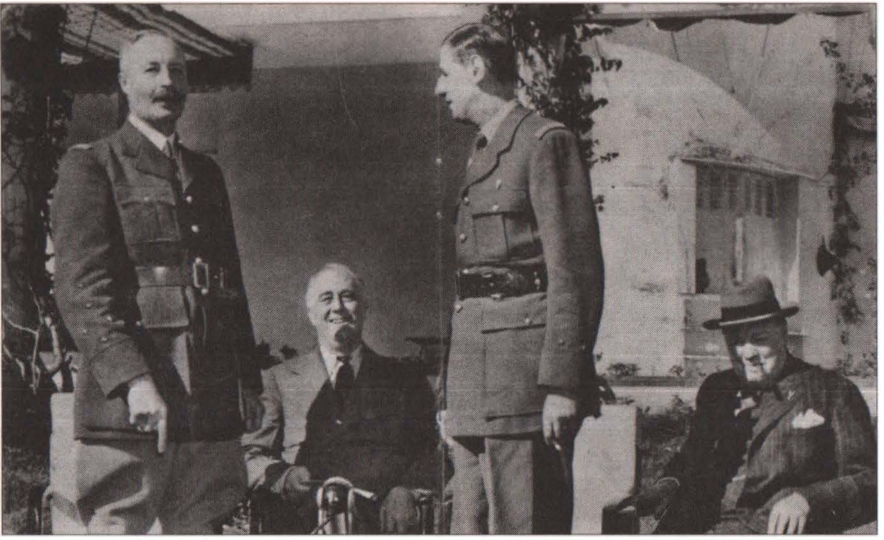
Kazablanka toplantısında Roosevelt ve Churchill, savaşta birinci önceliğin U-Boat'larla savaşa verilmesini kararlaştırdılar. Denizlerdeki taşıma zorlukları tüm diğer hedeflerin gerçekleştirilmesini engelliyordu. Denizaltı inşaat tezgâhlarının bombalanmasına ağırlık verilecekti.[331] *Konferansta, Sicilya'ya çıkarma yapılması ve İtalya'nın işgali kararlaştırıldı.* Bu, 1943 yılında Avrupa'da Sovyetler'in karşısındaki Alman güçlerini azaltacak ikinci cephe-

328 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1422-1425. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 353-361.

329 Hhtp://en.wikipedia.org/wiki/Kazablanka_Conference_(1943).

330 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 139.

331 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 380-381.

Roosevelt, Churchill ve Fransız generaller Giraud ve de Gaulle, Kazablanka Konferansı'nda (1943).

nin açılmaması demekti. Ama Churchill, ABD tarafına Oniki Adalar ve Yunanistan'a karşı harekâta girişilmesi planını kabul ettirememişti.

Kazablanka toplantısının savaşın kaderi bakımından en önemli kararı, *kayıtsız şartsız teslim ilkesinin* kabul edilmesi olmuştur. Bu bir tür tükeninceye kadar savaşma sonucunu doğuracaktır. Savaşı uzatacak, savaşın kaybeden liderlerinin iç darbelerle uzaklaştırılmasını zorlaştıracak, *savaşın toplam tahribatını artıracaktır.* Churchill bu kararın bir müzakere sonucu değil, Roosevelt'in bir emrivakisi sonucu alındığını anlatmaktadır. Zirve'nin sonunda, 24 Ocak 1943 tarihinde yapılan basın toplantısında Roosevelt, insiyaki bir şekilde Amerikan İç Savaşı sırasında başkan olan Grant'ı hatırlatarak "kayıtsız şartsız teslim ilkesi"ni dile getirmiştir. Churchill de Müttefikler arasında anlaşmazlık olduğu görüntüsü vermemek için itiraz etmemiştir.[332]

Türkiye Başbakanı Refik Saydam'ın, 8 Temmuz 1942'de İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasındaki ani ölümü sonrasında Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun başbakanlığa gelmesi İngilizler tarafından olumlu olarak karşılanmıştı. Genç oluşu, yönetim içinde desantralizasyonu savunması, halkla içten bir ilişki içinde olması İngilizler bakımından olumlu görülüyordu.[333] Kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı'na Numan Menemencioğlu getirildi. Bu beklenen bir gelişmeydi. Namık Kemal'in torunlarından olan Menemencioğlu,

332 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 115.

333 Pub. Rec. Off., FO 371-33376, Report on Turkey, 15 Ekim 1942.

Numan Menemencioğlu.

çok iyi yetişmiş bir hariciyeciydi ve uzun süredir Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği'ni yapıyordu. Türkiye'nin dış politika çizgisinde önemli bir değişme olmayacaktı. Kazablanka toplantısının Türkiye'yi en rahatsız eden kararı, Mihver ülkelerinin kayıtsız şartsız teslim olması koşulunun açıklanması olmuştur. *Bu koşul Türkiye tarafından savaş sonrasında Almanya'nın Avrupa sahnesinden silinmesi diye yorumlanıyordu.* Bu koşul, savaşın kaybeden tarafının tam olarak tükeninceye kadar savaşmasına neden olacaktı. *Savaş sonrasında Rusya'nın egemen olacağı bir Avrupa ise Türkiye'yi bir hayli kaygılandırıyordu.*[334]

Churchill'in bu toplantının gündemine taşıdığı bir başka konu, Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi oldu. Churchill bu konuda hazırlık yapıyordu. 13 Kasım 1942'de Stalin'e gönderdiği kişisel bir mesajda, Türkiye'yle bugüne kadar olduğundan daha çok ilgileneceğiz diyordu. 18 Kasım'da Churchill, İngiliz ordusu kurmay başkanlarına gönderdiği bir notta; Türkiye'nin baharda savaşa girmesi için sürekli ve esaslı bir çaba gösterilmesi gerektiğini, Türk ordusunun 3 yıldır seferberlik altında bulunduğunu ve savaşa hazır olduğunu söylüyordu. Churchill'e göre Türkiye, tek eksikliği olan modern özel silahlarla, kış boyunca Mısır'dan ve Amerika'dan sevk edilebilecek olan tanklar, uçaksavar ve tanksavar toplarıyla teçhiz edilir ve aynı zamanda Rusya, Amerika ve İngiltere tarafından toprak bütünlüğü garantisini alırsa savaşa girebilir.[335] 24 Kasım 1942'de Churchill bu düşüncesini Stalin'e yazmış ve üç gün sonra olumlu yanıt almıştır.[336]

23 Ocak 1943'te Kazablanka toplantısında genelkurmay başkanlarının

334 Edward Weisband, *2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 149.

335 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 89.

336 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin-Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye 1941-1944*, Havass, İstanbul, 1981, s. 79-83.

İnönü, Başbakan Refik Saydam'la.

1943 yılında harbin sevk ve idaresi konusunda verdikleri raporda; *"Türkiye'nin aktif bir* Müttefik olarak harekâta *dahil olmasını sağlayacak durumun yaratılması" da* yer alan konular arasında bulunuyordu. Ama bu konuda uğraşma işi İngilizlere bırakılmıştı. *Askerî teçhizatın sağlanmasından da İngilizler sorumlu olacaktı.* Bu karar Türkiye'yi rahatsız etti. Türkiye, İngiltere'nin etki alanı olarak görülmek isteniyordu.[337]

Bu toplantı sonrasında Churchill, Türkiye'ye gelmeye karar vermiştir. Fakat Churchill'in savaş kabinesi bu ziyareti uygun bulmamıştır. Çünkü bir sonuç alınabileceğini düşünmemektedirler. 25 Ocak'ta Attlee ve Eden özellikle, görüşme yerinin Ankara olmasına karşı çıkmıştır. İkisi de Alman ajanlarının oldukça fazla olduğu Ankara'yı güvenli bulmuyorlardı. *Buna karşın Churchill 25 Ocak'ta bir mesaj göndererek İnönü'den gizli bir toplantı talep etmiştir*

Adana buluşması

Adana buluşmasını İnönü, *Hayatımın Notları* başlığı altında kaleme almıştır. İnönü Arşivi'nde bulunan bu notlar bu kitabın eklerinde aynen verilmektedir. Gelişmeleri bu notların da yardımıyla izleyelim. *Churchill İnönü'ye gön-*

---

337 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 148.

İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull-Hugessen.

derdiği 26 Ocak 1943 tarihli muhtırada, kendisiyle, olmazsa başbakanla, Kıbrıs'ta, genel meseleleri ve Türkiye'nin modern silahlarla güçlendirilmesini konuşmak üzere bir gizli görüşme talep etmektedir. Ayrıca Amerikan büyükelçisi de İnönü'ye bu konuda Roosevelt'ten bir mesaj getirmiştir. *İnönü talebin önemini değerlendirerek hemen olumlu cevap verir* Kendisinin ülkeyi terk edemeyeceğini, Churchill'in Türkiye'nin herhangi bir yerine gelmesi halinde kendisiyle, eğer gelemezse de Kıbrıs'ta başbakan ve Mareşal Çakmak'la bir toplantı yapılabileceğini iletir. *28 Ocak'ta Churchill Adana'ya geleceğini bildirir* Gerekli hazırlıklar başlar. Daha önce benzer bir talebi kabul etmemiş olan İnönü'nün bu talebi kabul etmesi Churchill'i sevindirmiştir.[338]

Gizliliğini sağlamak için *toplantının 30-31 Ocak 1943 günlerinde Yenice İstasyonu'nda İnönü'nün treninde yapılması* kararlaştırılmıştır.[339] Toplantıya Türkiye tarafından Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saracoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Erkin, General Şefik Çakmak ve Albay Faik Kayabalı katılmıştır. İngiliz tarafında ise Başbakan Churchill, Dışişleri Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Ankara Büyükelçisi Sir H. Knatchbull-Hugessen ve içinde İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Gen. Sir Alan Brooke, İran ve Irak Başkomutanı General Sir Henry Maitland Wilson, Ortadoğu Başkomutanı General Sir Harold Alexander ve Ortadoğu Levazım işlerinden sorumlu Tümgeneral Sir Wilfrid Lindsell ile Hava Mareşali R.M. Drummond ve Deniz Tuğbay J.G. Dundas'ın bulunduğu geniş bir askerî heyet bulunuyordu. Churchill'in, Türkiye'nin savaşa sokulmasının önemini kavramayan *Eden'ı heyete dahil etmemesi dikkat* çekiyordu. Ankara toplantının yerini gizliyordu. Büyükelçi Hugessen karlı bir havada Ankara'dan ava çıkıyormuş gibi ayrılarak Ankara dışındaki bir istasyondan trene binmiştir. Ama bu sırrın gizlenemediği von Papen'in Dı-

338 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 90. Robin Denison, *a.g.e.*, s. 135.

339 Yenice İçel'dedir. Toplantının Adana Konferansı olarak tanınması üzerine son yıllarda Yeniceliler toplantının İçel'de yapıldığına özellikle dikkati çekmektedir.

Adana Konferansı.

şişleri Bakanlığı'na bir telefon açarak bu konuda sorular sormasından anlaşılmıştır.[340]

Churchill Türkiye'ye gelirken İnönü'ye bir muhtıra göndermiştir. Bu muhtırada; kuzeydeki tehlikenin Sovyetler'in Stalingrad'daki başarısı üzerine, güneydeki tehlikenin de Rommel'in uzaklaştırılması üzerine azaldığını, ama *petrol bölgelerine açılmak üzere olan Almanların Türkiye'ye saldırmaları olasılığının bulunduğunu* bu nedenle Müttefikleri'ne en iyi yardımda bulunmak üzere geldiklerini bildiriyor ve Türk ordusuna modern teçhizatın sağlanmasını hızlandıracaklarını söylüyordu. Woodward'ın yorumuna göre Churchill; Almanların, hem Doğu Cephesi'nde hem de Kuzey Afrika'da çok sıkışmış olmasından ötürü, yaz aylarında özellikle *petrol sorununu çözmek için son çare olarak Türkiye'ye saldırabileceğini düşünmektedir*. Bu muhtemel saldırı karşısında Türkiye'nin direncinin artırılmasına çalışmaktadır.[341] *Bu muhtıra, Türkiye'nin hemen savaşa girmesini* istemiyordu. Söz edilen tehlikeye karşı ordunun güçlendirilmesine Türkiye de olumlu bakıyordu. Türkiye'nin esas kaygısı, acele ettirilerek savaşa erken sokulması ve Almanlar kar-

340 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 137

341 Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Cilt IV, Her Majesty's Stationary Office, Londra, 1975, s. 115.

şısında zor durumda kalınca da *Rusların savunma gerekçesiyle Türkiye'yi işgal etmesiydi.* İnönü toplantıya giderken bu kaygısını Churchill'e açıkça anlatabilmeyi umuyordu.[342]

Churchill *Commando* ile dört saatlik bir uçuş sonrasında Adana'ya saat 14.00'te iner. Churchill'i Adana havaalanında başvekil ve dışişleri bakanı karşılar. Trende birlikte yemek yiyerek İnönü'nün treninin bulunduğu Yenice'ye gelirler. Öngörüşmeler 30 Ocak Cumartesi günü, 17.30'da siyasal kadrolar arasında başlamıştır. Esas görüşmeler ise Churchill ve İnönü arasında Fransızca olarak yürütülmüştür. *Churchill siyasal kadrolara Türkiye'den bir taahhüt beklemediğini,* temelde Türkiye'nin nasıl güçlendirileceğini konuşmaya geldiğini, *Türkiye'nin kendisini güçlü gördükten sonra kararı kendisinin vereceğini belirtir.* Türk yöneticilerin sıcak ve kibirsiz ilişkileri İngilizlerin dikkatini çekmiştir. Türkler, savaşın gidişatı hakkında ve Kazablanka'da alınan kararlar konusunda hemen hemen hiçbir şey sormamışlardır.[343]

Daha sonra genel toplantının yapılacağı salona geçilir. Toplantıyı İnönü açar ve sözü Churchill'e verir. O da bir not hazırladığını bu notu okuyacağını söyledikten sonra notu Fransızcaya çevirerek okur, okumasını bitirince notu İnönü'ye verir.[344] Notta ordunun silahlanma sorununa ilişkin meseleler ayrıntıyla ele alınmaktadır. Türkiye'deki taşıma sorunları ve verilecek silahları kullanacak personelin eğitimi üzerinde durulmaktadır. İnönü de konuşmayı dikkatle dinlediğini, Büyük Britanya ve Müttefikleri'nin Türkiye'ye ilişkin dostça tutumunu gayet iyi anladığını, hazırlanan notta siyasal ve askerî çalışmaların öngörüldüğünü, askerlerin görüşmeyi sürdüreceklerini, her şeyin siyasal yaklaşıma bağlı olduğunu, başbakanla görüşmesinden yardımın Türkiye saldırıya uğraması halinde yapılacağını öğrendiğini, Türkiye'nin halen tarafsız olduğunu bildirir. Churchill de Türkiye'den tarafsızlığını bozmasının beklenmediğini belirtir. İnönü bunu anladığını, ama Churchill'in konuşmasında, Türkiye'nin Balkanlar'da bir anarşi halinde müdahale olanağının bulunduğundan söz ettiğini, bu tür politik konuları Churchill'le konuşmak istediğini belirtir. Daha sonra genel toplantı salonunda askerler, çalışma yapmaları için yalnız bırakılırlar, *siyasetçiler küçük salona çekilirler.*

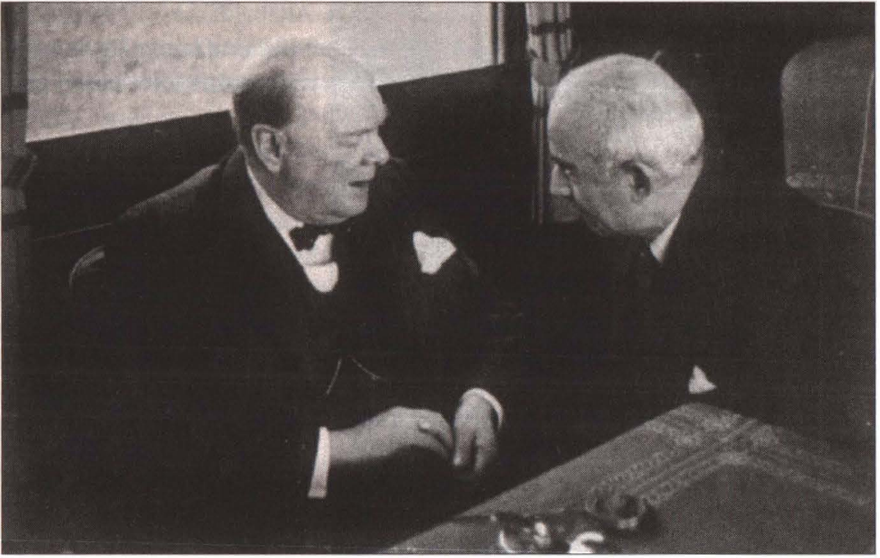
Askerlerin konuşmaları sırasında Hava Mareşali Drummond Mareşal Fevzi Çakmak'a, Türkiye'ye saldırılması durumunda İngiltere'nin katkısının Kraliyet Hava Kuvvetleri yoluyla olacağını, bu harekâtı planlamak için bazı subayların hemen Türkiye'ye gönderilmesinin yararlı olacağını anlatır. Çak-

---

342 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 153.

343 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 138-139.

344 Bu notun metni W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt IV, s. 631-635'te verilmektedir.

"Adana Buluşması".

mak da bu isteği kabul edince sivil kıyafetler içinde Kraliyet Hava Kuvvetleri subaylarının Türkiye'ye sızması gerçekleştirilir.[345]

Siyasetçiler aralarında Rus-Alman cephesinde olabilecek gelişmeleri konuşmuşlardır. İnönü, bu görüşmelerde İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği itimatın arttığını gördüğünü, bunun nedeninin ne olduğunu sorar. Bu soruya Churchill'in verdiği cevap; Türkiye'nin silahlarını kendilerine çevirmeyeceğini düşündükleri, Türkiye'nin yolları tıkadığı ve bu tıkama işlevini daha kuvvetli olarak devam ettirmesini istedikleri şeklinde olur. İnönü daha sonra savaş sonrası için Almanya'nın mahvının düşünülüp düşünülmediğini sorar. İnönü'nün bu soru konusunda verilen cevaptan çıkardığı, bugünkü yönetimin mahvedileceği, ama Alman milletinin mahvedilmeyeceği olur. *İnönü, notlarında, Rusya ve İngiltere arasındaki ittifaktan söz ettiğinde Churchill'in harbi kazanmak ittifakı diye düzeltme yaptığına* dikkati çekmektedir. Bunun geçici bir ittifak olduğunu aklından hiç çıkarmamaktadır.

Savaş sonrası düzenin ne olacağı konusu ertesi güne bırakılarak akşam yemeğine geçilir. İnönü hazırladığı notta, ilk gün toplantısı sonunda *İngilizlerin bu temastan ve Türk ordusunu güçlendirmekten beklentilerinin ne olduğunu üç madde halinde özetlemiştir. Bunlar:* 1) Almanlar Bulgarları güçlendiriyorlar, bunun karşısında İngilizler Türkleri zayıf bırakmamak istemektedirler. 2) Türkiye kuvvetli olsun ki Bulgaristan'da ya da Balkanlar'da çıkacak anar-

345 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap*, İstanbul, 1974, s. 1534.

şiye karşı hazır olsun, 3) Almanların, Rusya ve Afrika'da başarısız olmaları üzerine merkezden ileri bir harekât yapması tehlikesine karşı Türkiye'nin güçlü olmasını istemektedirler. İnönü'nün sözleriyle yemek çok neşeli geçmiştir. Neşenin kaynağı Churchill'in nükteleridir.

31 Ocak'ta siyasetçiler arasındaki toplantı 11.30'da başlar. Churchill toplantı öncesinde kafa yorduğu, savaş sonrası dünya düzeni hakkındaki düşüncelerini "Sabah Düşünceleri" başlığını koyduğu bir not halinde toplamıştır.[346] Dünya barışının korunması, özgürlük, eşitlik ve refahın yaygınlaştırılması için *Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulacaktır*. Bu teşkilat, Cemiyet-i Akvam'dan daha güçlü olacaktır. Üyeler yalnız alışılmış şekilde milletler değil, milletler konfederasyonları olacaktır: İskandinav Konfederasyonu, Tuna Bloku, Balkan Bloku gibi. Benzer örgütlenmeler Uzakdoğu vb.'leri içinde düşünülecektir. Toplantı açılınca Churchill bu düşüncelerini *kendisinin henüz müzakere edilmemiş düşünceleri* olarak sunar.

Saracoğlu, savaş sonrasında *Almanlar yenilirse somut gerçeğin Avrupa'da komünizm hâkimiyeti olacağını söyler*. Churchill ise savaş sonrasının galiplerin kendi aralarında kavga etmeyecekleri anlamına gelmediğini, Rusya'nın sebepsiz bir saldırısı karşısında uluslararası mekanizmanın ayağa kalkacağını, *Almanya gibi davranan bir Rusya'nın dostu olamayacaklarını söyler*.[347]

İnönü'nün notlarında Churchill'in yeni uluslararası düzen konusunda söyledikleri bulunmamaktadır. Bu toplantıda *Churchill, Türkiye ile ilişkilerin* nasıl gelişebileceği konusunda *üç aşamalı bir analiz* yapmıştır. İnönü'yü ilgilendirenler daha çok bunlardır. Birinci aşamada Türkiye tarafsızlığını koruyarak silahlanacak, güçlenecektir. İkinci aşama Türkiye'nin bu aşamanın tamamlandığına karar vermesi üzerine, tarafsızlığın daha esnek yorumlandığı bir aşamaya geçilecektir. Yani Türkiye Müttefikler'in bazı emrivakilerine göz yumacaktır. Üçüncü aşama ise Türkiye'nin Müttefikler'le birlikte hareket etmeye başlaması olacaktır. Bu aşamada Türkiye, verilmesi gereken teminatlardan söz ederek tam tarafsızlıktan ayrılırsa büyük çapta yardım görmesi ve savaş sonrası için İngiltere'nin ayrıca güvence vermesi gerekeceğini belirtmiştir.[348] Churchill ayrıca bu konudaki düşüncelerinin samimiyetini göstermek için Stalin'le yaptığı yazışmaları gösteriyor. Devam ederek Türkiye'nin savaşa girmesinin üç olasılığı; 1) Almanların saldırısına maruz kalması, 2) Balkanlar'da olabilecek bir anarşiye müdahale etmek zorunda kalması, 3) Atlantik Beratı'ndaki görüşleri benimseyerek kendisinin savaşa girmesi olduğunu söylemiştir. Churchill İnönü'ye eğer siz şimdi savaşa girmek isterseniz, buna en önce ben karşı çıkarım diyecektir.

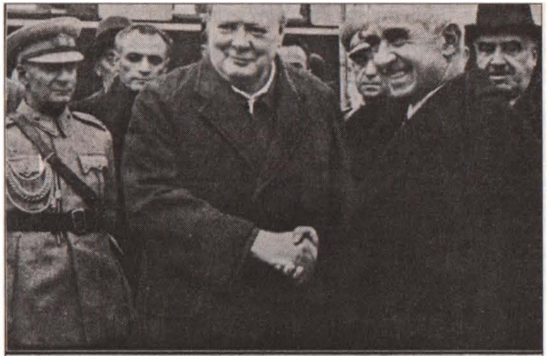
---

346 Bu not W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt IV, s. 636'da verilmiştir.

347 Pub. Rec. Off., AIR 23-825, Adana Conference. W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt IV, s. 635-636.

348 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 158-159.

Churchill, umumi bir toplantı yapılarak askerlerin mutabık kaldığı hususlarla toplantı tebliğinin kararlaştırılmasını istemiştir. Ama aynı zamanda 31 Ocak öğleden sonra Kahire'ye dönmeye karar vermiştir. Tebliğin metni üzerinde mutabakat, Churchill İnönü'nün treniyle havaalanına götürülürken yenilen yemek sırasında sağlanır. Yemek yine neşeli ve dostane geçer. Churchill kadehini kaldırdığında Atatürk'ten söz eder, önce muarız sonra hayranı olduğunu söyler, İnönü ve Türk milleti için iyi dileklerde bulunur. İnönü de kadehini kaldırdığında Churchill'i idealin, vatanseverliğin ve enerjinin şahlanmış timsali olarak niteler. Curchill'in Adana'dan ayrılması, İngiliz uçaklarından birinin Adana pistinde kayarak çamura saplanması sonucu gecikir.[349]

"Adana Buluşmaları" (Yedigün, sayı 519, 15 Şubat 1943).

Toplantı iki taraf için de tatmin edici geçmiştir. Toplantı öncesinde ilk oturumda İnönü'nün bulunması, daha sonraki oturumlarda Churchill'le müzakereyi Saracoğlu'nun yürütmesi kararlaştırılmıştır. Ama iki lider birbirini çok sevmişler, toplantı sonuna kadar birbirlerinden hiç ayrılmamışlardır. Toplantı temelde İngiliz-Türk ittifakının güçlenmesine yol açmıştır.[350]

Bu toplantıda konuşulanlar tam olarak gizli kalmamıştır. Goebbels'e intikal eden istihbarata göre *Churchill Adana'da İnönü'ye Almanya'yı yok etmek niyetini taşımadığını söylemiş* ve savaş sonrasında Avrupa'nın güney, kuzey

349 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 140, 142.

350 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 117

ve orta bloklardan oluşmasını düşündüğünü bildirmiştir. Von Papen Saracoğlu'nu, İngilizler Türklerden bir şey koparamadı diye memnuniyetini belirterek tebrik etmiştir. Belki de iki tarafın da şifreli yazışmaları çözerek Türkiye'nin ilişkilerinden haberdar olması tarafsızlığının korunmasını kolaylaştırmıştır.[351]

Churchill ulaşılan sonuçları, Stalin'e gönderdiği 1 Şubat 1943 tarihli mesajda; "dostane bir görüşme yapıldığı, Türklerin Müttefikler istikametinde büyük bir yol kat etmiş bulunduğu, yapılacak şeyin Türk ordusunu modern silahlarla teçhiz etmek olduğu, Toros demiryollarıyla alabilecekleri her şeyin gönderilmesinin ayarlandığı, Mısır'dan malzeme nakletmek için bazı gemilerin de gönderileceği, çölde ele geçen bazı Alman malzemesinin de Türkiye'ye verileceği" şeklinde özetlemiştir. Ayrıca Ankara'da, silahların ulaştırılmasını kolaylaştırmak için *Türk-İngiliz Müşterek Askerî Komisyonu'nun kurulacağı,* Türklerden savaşa girmeleri için hiçbir sarih talepte bulunulmadığı ama *Türklerin bu yıl içinde savaşa gireceğinin tahmin edildiği* belirtilmektedir.[352]

Türklerin ikna edilmesindeki *esas zorluk Rusya-Türkiye ilişkisindedir.* Bu konu Türkiye'yi iki bakımdan ilgilendiriyordu. Öncelikle savaş sonrasında Türkiye, Rusya'nın hâkim olacağı bir Avrupa'yı kendisi için çok sakıncalı görüyordu. Türkiye'nin daha da çekindiği şey, yeterli gücü olmadan savaşa sokulmasının koruma kisvesi altında bir Rus istilasına neden olabileceğiydi. Churchill Rusya'ya karşı en iyi çarenin bulunacağı konusunda Müttefikler Koalisyonu adına söz verir görünüyordu. Savaşın başından beri İngilizlerin çok sayıda önerisiyle karşılaşmış olan Türkiye, bu tür sözlere karşı şüpheyle yaklaşıyordu.[353]

Churchill, Stalin'e bu konuyu anlatırken "Sovyetler Birliği'nin büyük gücü açısından savaş sonrası konumlarından doğal olarak endişe duymaktalar. Kendi deneyimlerine dayanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin şimdiye kadar hiçbir antlaşma ya da taahhüdünü bozmamış olduğunu kendilerine söyledim; iyi bir antlaşma yapmanın zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında bir muharip gibi muzafferlerle birlikte oturması olduğunu kendilerine söyledim" dedikten sonra, *Rusya tarafından gelecek bir dostluk jestine, Türklerin derhal yanıt vereceğini ve böyle bir tutumun yararlı olacağını düşündüğünü belirtiyor.*[354]

---

351 Goebbels Savaş Notları s. 84'te düşman şifrelerinin çoğunu çözdüklerini, bu arada İngiltere ve Türkiye'nin şifrelerinin de çözülmüş olduğunu söylemektedir.

352 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 85.

353 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 155-157. Adana Konferansı'na katılmış olan Feridun Cemal Erkin, bu konferansın Weisband'ın Türkiye'yi savaşa sokmak için yapıldığı görüşüne katılmamaktadır. O bu toplantının Türkiye'nin gerçek ihtiyaçlarını saptamak için yapıldığı görüşündedir.

354 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980. s. 135-139.

Churchill, Stalin'e gönderdiği telgrafta yalnız Türkiye'ye verilecek silahlardan değil aynı zamanda ilkbaharda Suriye'de 8, 9 ve 10'uncu Ordulardan oluşan mühim bir kuvvet toplayacağından da bahsetmektedir. Bu çok önemlidir. *Yaz aylarında Almanların Türkiye'ye saldırması olasılığına ne kadar çok ağırlık verdiğini* göstermektedir.

Stalin'in Churchill'e 6 Şubat'ta gönderdiği yanıt tereddütlüdür; Almanların Ruslara saldırmasından önce ve sonra Türklerle ilişki kurmak için yaptıkları girişimler konusunda; Türklerin, Almanları kızdırmaktan korkarak bir yanıt veremediklerini, bu durumda da aynı şekilde davranacakları varsayılabilir diyordu.[355]

Adana Konferansı sonrasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı, ortalığı yatıştırıcı bir açıklama yapmıştır. Tam bir dostluk ve samimiyetten söz ederek, Churchill'in Türk dış politikasını övdüğünü ve bu politikada değişiklik yapılmamasını rica ettiğini açıklamıştır.[356] Adana buluşması sonrasında Türkiye, Moskova'daki Büyükelçisi Açıkalın'dan Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirecek bir açıklama konusunda Molotov'la ilişki kurmasını istemiştir. Fakat *Molotov'la kurulan ilişkiler olumlu olarak gelişmez.* Açıkalın, Türkiye'ye dönerken 4 Ağustos 1943'te veda için Molotov'u ziyaret ettiğinde ona söyledikleri, Rusya'nın tek beklentisinin Türkiye'nin savaşa katılması olduğu olmuştur.[357] Bunun dışındaki davranışları kendilerine haksızlık olarak görmektedirler.

Rusya'nın bu bakış açısı 3 Eylül 1943'te *War and Working Class* dergisinde açıkça dile getirildi. Bu yazıda Türkiye'nin, üçlü antlaşmada İngiltere ve Yunanistan'a karşı yükümlendiği sorumluluğu yerine getirmediği, *Türk-Alman antlaşmasıyla da 1941 yılından sonra azar azar Almanya lehine çalışan bir savaş dışı konumu benimsediği belirtiliyordu.* Türkiye bu yazıya Necmettin Sadak'ın kaleminden bir yanıt verdi. Rusya'nın savaş öncesinde Almanya ile yaptığı anlaşma hatırlatılıyordu. Bir süre sonra *War and Working Class* dergisinde yayınlanan yeni bir yazı, Türkiye'nin savaş dışı kalmasının Hitler ordularının İran ve Mısır'a gitmesini engellediği üzerinde durarak gerilimi düşürdü. Bu tarihlerde İngilizler durumu; Ruslar, Türklerin savaşa girmesinden çok Müttefikler'le ilişkilerinin daha yardımlaşmacı olmasını istiyor diye yorumluyordu.[358]

Adana Konferansı sonrasında 11 Şubat 1943'te *Churchill, Avam Kamarası'nda* yaptığı konuşmada; "Bizim politikamız Türkiye'yi sıkıntıya sokmak de-

---

355 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 89.

356 Robin Denniston, *a.g.e.*, s. 148.

357 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 97

358 Pub. Rec. Off., WO 201-1232, 16 Eylül 1943, 27 Eylül 1943 Ankara'dan Foreign Office'e gönderilen yazılar.

ğil, tersine Türkiye'nin uğradığı bir felaket Britanya'nın ve Birleşmiş Milletler'in uğradığı bir felaket olacaktır. Türkiye en karanlık günlerde bile, şimdiye kadar, herhangi bir yerden gelen saldırganlığa karşı sıkı durarak, *savaşın Türkiye üzerinden İran ve Irak'a yayılarak doğu savaşı için hayati öneme sahip Abadan petrol alanını tehdit altına alınmasını önleyerek bize değer biçilemez bir hizmet verdi.* Onun kahraman piyadeleri günümüzün savaş alanlarında belirleyici rol oynayan gerekli silahlardan yoksun kalmayacak şekilde Türkiye'nin modern savaşın bütün araçlarıyla çok iyi bir şekilde teçhiz edilmesi, Birleşmiş Milletler'in ve özellikle Büyük Britanya'nın önemli düzeyde yararınadır. *Biz onlara alabilecekleri hızda silah verebiliriz. Türklere silah verme hızımız onları kullanmayı öğrenme hızından biraz daha fazla olabilir"* diyordu.[359]

Okyanuslarda da savaş Müttefikler'in lehine dönüyor

Japonların, 7 Aralık'taki Pearl Harbor baskınından 7 Mart'ta Cava'nın teslimine kadar geçen *üç ay içinde, Güneydoğu Asya'nın fethi* tamamlanmıştı. Bu sırada *Japonlar sadece 5.000 asker ve en büyüğü bir destroyer olan 23 savaş gemisi kaybetmişlerdi.* 18 Nisan 1942'de bir Japon denizaltısının su üstüne çıkarak Los Angeles kıyılarını bombalaması ABD'yi sembolik olarak yaralamıştı.[360] Büyük Britanya donanması Singapur'un düşmesi üzerine Güneydoğu Asya'yı terk ederek Seylan'a çekilmek durumunda kalmıştı. Japonlar, İngiltere'nin bu kadar geri çekilmesiyle yetindiler ve *Yeni Gine'den, Solomon Adaları'ndan, Yeni Hebridler'den, Yeni Kaledonya'dan, Fiji Adları'ndan, Midway'den ve Aleut Adaları'ndan oluşan güvenlik kuşağını oluşturdular.*

Bu gelişmeler karşısında ABD ve İngiltere okyanusları aralarında paylaştılar; Avrupa-Atlantik kesiminde iki ülke işbirliği yapacak, Ortadoğu ve Hint Okyanusu İngiliz donanmasınca, Pasifik ise Amerikan donanmasınca savunulacaktı. ABD Pasifik'i iki bölgeye ayırdı. *Pasifik Okyanusu'ndaki kuvvetlere General Nimitz, Güneydoğu'daki Adalara ve Avustralya kesimine General MacArthur komuta edecekti.* Avustralya'nın savunması için 25 tümen kuvvete ihtiyaç olduğu hesap edilmişti. Avustralya'nın nüfusu ancak 12 tümen asker çıkarabiliyordu. Açığı ABD askerleri kapamak durumunda kalıyordu. MacArthur ilk olarak bir ordu oluşturmaya girişti. Amerikan amiralleri, Japonların ilk hedefinin Port Moresby olacağını kestirerek 2 uçak gemisi, 8 kruvazör ve 11 destroyerlik bir filoyu Japonlara baskın yapmak üzere Papua Körfezi açıklarına gönderir. Fakat Japonları tuzağa düşüremezler. *Deniz savaşından taktik olarak Japonlar galip çıkmışlardır.* Amerikalılar 2 uçak gemisi kay-

359 Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 15 Şubat 1943 From Foreign Office to Angora.

360 Raymand Cartier, *a.g.e.*, s. 343.

bederken Japonlar 1 uçak gemisini kaybetmiştir.[361] Port Moresby'i isgalden vazgeçmişlerdir.

Yamamoto, ABD'ye karşı bu küçük kazançların yetersiz kalacağının bilincinde olarak büyük ve kesin bir zaferin peşindedir. Bunun için olabildiğince güçlü bir deniz kuvveti toplayarak Amerikan donanmasını savaşmaya zorlamak istemektedir. Bunun için iki hedef seçmiştir. İlk hedef Aleut takımadalarından üçünün, Attu, Kiska ve Adak'ın işgal edilmesidir. İkincisi ise Midway Atolü'nün ele geçirilmesidir. Bu hedeflerin stratejik önemi yüksekti. Midway Pasifik'in Cebelitarık'ı olarak adlandırılıyordu. Amerika buraya askerî tesisler kurmuştu. *Midway'e saldıran Japon donanması Amerikan donanmasına göre çok daha güçlüydü.* Ama Amerikalılar şifrelerini çözebildikleri için 4 Haziran'da Japon saldırısının başlayacağını öğrenmişlerdi. Japonlar karşılarında, saldırıyı karşılamaya hazır bir düşman buldular. Savaş ilk gün Japonların üstünlüğüyle ve zero uçaklarının başarısıyla gelişirken Amerikan bombardıman uçaklarının ani baskını savaşın kaderini değiştirir. Japonlar dört uçak gemisi, buna karşılık Amerikalılar sadece bir uçak gemisi kaybetmişlerdir. *Dört uçak gemisinin kaybı Midway savaşının dönüm noktasıydı.* Hava hâkimiyetinin karşı tarafa geçmesi üzerine Yamamoto 5 Haziran günü bütün gemilerine tam yol geri emrini vermiştir.[362] Bu saldırıdan önce 3 Haziran'da başlatılan Aleutianlar Savaşı sırasında Japonlar, Kiska ve Attu'yu işgal ettilerse de Amerikalıların havadaki yüksek direnci karşısında kesin bir sonuç almadan saldırılarını durdurdular.

1942 yılının ikinci yarısındaki *Güneybatı Pasifik Savaşı, Guadalcanal ve Tulagi adalarında yoğunlaşır.* 9 Ağustos'ta Amerikalılar bu iki adaya çıkarma yaparlar. Aslında stratejik önemi yüksek olmayan bu alan Japonların ve Amerikaların bir boy ölçüşme alanı haline gelir. Donanmalar ve karaya çıkarılan birlikler arasında 9 Şubat 1943'e kadar beş büyük çarpışma yaşanır. Japonlar 5, Amerikalılar 2 uçak gemisi kaybederler. *Japonların 9 Şubat'ta çekilmelerinden sonra Japonların yenilmezlik efsanesi de sona ermiş olur.*[363]

Amerikalıların Japon şifrelerini çözmüş olması, Yamamoto'nun *18 Nisan 1943'te* yapacağı bir uçuşu öğrenmelerine olanak vermişti. Amerikan uçakları iyi planlanmış bir saldırıyla bu uçağı düşürdüler ve *Japonlar efsaneleşmiş büyük amirallerini kaybettiler.*[364] Amerikan donanması 11 Mayıs'ta Attu'ya ve Kiska'ya çıkarak kuzeydeki bu adaları yeniden denetim altına aldı.

Amerikan kumanda heyeti Pasifik'in güneybatısındaki Rabaul'u almaya yöneldi. Bu nokta, çok stratejik bir noktadır. Burası ele geçirilince Yeni Kale-

---

361 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 349-350.

362 Raymond Cartier, *a.g.e.*, s. 352-363.

363 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II. s. 13-23.

364 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II. s. 87.

donya'ya ve Avustralya'ya Japon tehdidi azalacak ve Carolinler'i tehdit altına alarak Japonya'ya yönelmenin kapısını açacaktır. Rabaul, Amiral Hitoshi İmamura komutasındaki 8 no'lu stratejik bölgenin merkezidir. Buraya ulaşmayı amaçlayan Amerikalılar, 30 Haziran'da bir kol halinde Yeni Georgia'ya, öteki bir kol ile de Woodlark ve Kirivana adalarına yönelirler. Bu yerler elde edildikten sonra saldırıyı Yeni Gine'ye yayacaklardı. 14 Eylül'de Amerikan paraşütçüleri, Lae Adası'nı ele geçirirler. 1 Kasım'da Amerikalılar Bougainville'ye çıkarlar. Rabaul'a 265 mil kadar yaklaşmışlardır. *1943'ün sonuna gelindiğinde Amerikan donanması güçlenmiştir.* Üç yeni uçak gemisi Rabaul'u bombalamakla görevlendirilir. *Noel'den birkaç gün önce Rabaul işgal edilmiştir.*[365] Aralarında uzun mesafeler bulunan, adadan adaya sıçrayarak yürütülen savaş, yavaş gelişmektedir.

Alman deniz ve hava kuvvetleri Atlantik'teki etkinliğini kaybetmeye başlıyor

1941 sonu ile 1942 yılı başı arasında Alman ve İngiliz hava kuvvetleri arasında büyük bir sessizlik hâkimdi. *30-31 Mayıs gecesi 1.130 İngiliz bombardıman uçağı Köln'ü bombalayarak büyük hasara yol açar.* Bu bir dönüm noktasıdır. Bir gün sonra 1.000 uçaklık bir güç Essen'i bombalar. *4 Temmuz'da ABD hava kuvvetleri de bu saldırılara katılmaya başlar.* Amerikalılar gündüz bombalamalarını yaparken İngilizler geceleri saldırmaktadır. Savaşın başlangıcında oldukça kuvvetli olan Luftwaffe giderek gerilemektedir. 1939 yılında yılda 2.141 uçak imal eden ABD, 1942 yılında 12.627'si bombardıman uçağı olan 47.836 uçak imal etmeye başlamıştır.[366]

Almanlar Dönitz'in denizaltılarıyla 1942 yılında 8.333.258 ton gemi batırmıştır. İngiliz ve Amerikan tersanelerinde 8.090.000 ton gemi imal edilmektedir. *Dönitz'in uyguladığı kurt sürüsü taktiği başarılı olmaktadır.* Ama artık U-Boot'lar 1940 yılına göre onda bir etkinlikle kayıp verdirmektedir. Bu açığı Dönitz denizaltı sayısını 260'a çıkararak kapatmaktadır. Ama *1943 Mayısı'nda Almanlar birden, çok sayıda denizaltı kaybetmeye başlamıştır.* Bir ayda denizdeki denizaltılarının üçte birini kaybederler. Denizaltıdan daha önemli olan yetişmiş personelin kaybıdır. Bunun nedeni bir süre sonra anlaşılır. Denizaltılar oksijenlerini yenilemek ve hızlı gidebilmek için su üstüne çıktıklarında, birden ortaya çıkan uçakların ışıldaklarına yakalanmakta ve imha edilmektedir. Almanların buna karşı geliştirilmiş oksijen türbini teknolojisi vardır. Ama bu kökten çözüm, uygulanamaz. Ama denizatlılara konan şnorkel cihazlarıyla deniz altında kalma süreleri artırılarak sorun giderilme-

365 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II. s. 94-95.

366 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II. s. 10.

ye çalışılır. Deniz altında 17,5 mil hız yapabilecek XXI tipi denizaltıların yapımına geçilmek istenir. Yeterli sayıda yapılabilirse 1944 yılında denizaltı savaşı yeniden canlandırılabilecektir. *Ağustos ayında Müttefikler'in Atlantik'teki kaybı 4 gemiye kadar düşmüştür.*

Dönitz'in başarısı Büyük Amiral Reader'ı rahatsız etmektedir. Deniz üstü zırhlılarının 1942 Aralıkı'nda Murmask'a giden bir konvoyu engelleyememesi Reader'ı istifa zorunda bırakır. *Hitler onun yerine Dönitz'i getirir.*

Rusya Savaşı'nın ikinci döneminde Kızılordu, yaptığı karşı saldırıyla Alman kuvvetlerini geriye çekilmek durumunda bırakıyor

Rusya topraklarındaki savaşın ikinci dönemi, Sovyetler'in 1942 Kasımı'nda başlattıkları Stalingrad karşı saldırısıyla başladı. 23 Kasım'da Kızılordu birlikleri, Stalingrad'daki Almanların 6. Ordu'sunu kuşatmış bulunuyordu. *Hitler, General Paulus'un 6. Ordu'sunun bir yarma harekâtıyla Stalingrad'dan çıkmasına izin vermedi.* Orada kalmasını, gerekli malzemeyi hava kuvvetlerinin sağlayacağını bildirdi. Oysa hava kuvvetlerinin artık böyle bir kapasitesi kalmamıştı. *Kızılordu, 20 Alman ve 2 Romen tümenini kuşatmıştı.* Manstein'ın, topladığı kuvvetlerle, Paulus'u rahatlamak için dışarıdan başlattığı saldırı, 40 km yaklaşmasına rağmen Stalingrad'a ulaşamıyordu. Paulus 21 Aralık'ta, bir saldırıyla Manstein'ın kuvvetlerine ulaşmak için izin istedi. Hitler buna izin vermedi. Eğer Manstein'ın saldırısı sırasında Paulus da bir yarma harekâtına girişseydi, Alman kuvvetlerinin bir kurtulma şansı olabilirdi. Son şansın kullanılması fırsatı da kaçırılmıştı. 8 Ocak 1943'te Kızılordu Paulus'a iyi şartlarla teslim olma fırsatı verdi. Hitler ne olursa olsun direnilmesini istiyordu, teslime izin vermedi. 10 Ocak'ta Ruslar Stalingrad savaşının son safhasını başlattı. 24 Ocak'ta Alman kuvvetleri ikiye bölündü. Son havaalanlarını da kaybettiler. Hitler, hiçbir kurtuluş ümidi kalmamış Alman kuvvetlerinin kumandanlarını birer birer terfi ettirmeye başlamıştı. *Paulus da Feld Mareşal yapıldı. Paulus 2 Şubat'ta teslim emrini vermek zorunda kaldı; Ruslar 24 generali ve 100.000 askeri esir aldılar.* Hitler özellikle Paulus'un kendisini vurmayıp teslim olmuş olmasını içine sindiremiyordu. Savaştan sonra divan-ı harbe vereceğini söylüyordu.[367]

Ruslar, 16 Aralık'ta Don Donetsk koridorundaki güçlere karşı yeni bir kuşatma harekâtına başladılar. Harekât İtalyanların tuttuğu cepheden başlamıştı. Cephe o kadar hızla bozuldu ki Ruslar, esirleri kontrol edemediler. Harekâtın sonuna doğru 60.000 kadar Alman askeri esir alındı. Bu ilerleme Kafkasya'daki Alman kuvvetlerini de tehdit etmeye başlamıştı. Staling-

367 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 124-125. William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1435. Dr. Goebbels, *a.g.e.*, s. 123.

rad'dakinden daha büyük bir başarısızlığı önlemek için Hitler, Ocak ayında bu kuvvetlerine geri çekilme emri verdi. Mareşal Kleist bu emri aldığında kuvvetleri Rostov'un 650 km doğusunda bulunuyordu ve Rostov'daki boğum yerinin kapanmasına 60 km kalmıştı. *Kleist kış ortasında bu 60 km'lik boğum kapanmadan kuvvetlerinin çekilmesini sağlamış ve hatta bir karşı taarruz yaparak Rus saldırısını durdurabilmişti.* Rusya savaşının 1942 yılı böylece tamamlanmış oluyordu.[368]

Hitler, 1943 ilkbaharında hâlâ, durumu bir karşı saldırıyla düzeltecebileceğini düşünüyordu. *1943 yılında bir topyekûn seferberliğe gitti. İki milyon kişiyi daha askere aldı.* Tarım ve sanayideki işgücü eksikliğini gidermek için yabancı işçi ve harp esiri kullanmaya başladı. Yeni Panter ve Tiger tanklarının yanı sıra bir tahrip edici tank olan Ferdinand yapıldı. *Alman ordusunun mevcudu 10.300.000'e yükseldi*; 6.682.000'i cephedeydi. Bunların yüzde 71'ini oluşturan *4.800.000'i ise Sovyet-Alman cephesindeydi.* Buna ek olarak *yandaşı ülkelerin 525.000 askeri de Sovyet-Alman cephesine* sürülmüştü. Almanlar cephelerini güçlendirmek için ellerinden geleni yapmışlardı.

Bununla birlikte Sovyetler'in çabaları cephelere daha çok kuvvet yığabilmelerini sağlamıştı. *Kızılordu cepheye 6.442.000 askerlik bir güç sürmüştü.* Kızılordu'nun *silahlar konusunda da önemli bir üstünlüğü vardı.* Almanların 54.300 top ve havanına, 5.850 tank ve motorlu topuna, 2.980 uçağına karşı; Kızılordu'nun 98.790 top ve havanı, 9.580 tank ve motorlu topu ve 8.290 uçağı bulunuyordu.[369]

Hem Alman hem de Sovyet güçleri Novosil ile Taganrog arasında kümelenmişti. *Alman kumanda heyeti, Kursk çıkıntısı denilen yere saldırmaya karar verdi.* Nisan ayında Kale (citadel) Operasyonu diye adlandırılan saldırı planlarını hazırladılar. Alman kuvvetleri güneyde Orel doğrultusundan ve kuzeyde Harkov'un yakınından başlayan iki kollu saldırıyla Kursk'taki Sovyet kuvvetlerini kuşatmak istiyordu. Eğer Kursk'ta başarı sağlayabilirse Sovyetler Birliği'ni uzlaşmaya zorlayabileceğini tahmin ediyordu. Avrupa'da ikinci bir cephenin açılmamış olması Almanların buraya *17 panzer tümeni toplayarak güçlü bir yığınak* yapmasını sağlamıştı. 900.000 askerden oluşan 50 tümen 10.000 top ve havan, 2.700 tank ve 2.000 uçaklık bir güç yığılmıştı. *Almanlar yeni tankları Panter ve Tiger'ları* kullanacaktı.

Kızılordu da iyi hazırlanmıştı. Onlar da Almanların merkez ve güney ordularını tahrip ederek *Dinyeper'e kadar, Ukrayna'yı ve Donetz havzasını boşaltmak* istiyordu. Bunun için Sovyet saldırısı Batı Cephesi'nin sol kanadından başlayacak ve güneybatıya yönelecekti. Nisan'da Kursk'a giden general G.K. Zhukov yaptığı incelemeden sonra savunmada kalınması, Almanların

368 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 279-280. B.H. Liddell Hart (1954), *a.g.e.*, s. 33.

369 Institute of Marxism-Leninism, *a.g.e.*, s. 176-177.

Sovyet cephesinde Almanya ve Sovyet kuvvetlerinin harekâtları.

özellikle tanklarını imha ettikten sonra taze rezervlerle saldırılmasını önerdi. Kızılordu kurmayları arasındaki uzun görüşmelerden sonra *Stalin, savunma muharebesi yapılması kararını Mayıs ortalarında verdi.*[370] Bu merkeze Sovyetler de 1.337.000 askerlik, 19.300 top ve havanlık, 3.300 tank ve motorlu topluk, 2.650 uçaklık bir güç yığdı. Savunma için 5.000 km'lik hendek ve haberleşme koridorları kazılmıştı. *Savunma hatlarının derinliği 150-190 km'ye uzanıyordu.*

Hitler, Alman-Sovyet savaşının kaderini belirleyecek saldırının *5 Temmuz'da başlamasına karar verdi.* Sovyetler saldırı gününü öğrenmişti. İlk gündeki saldırıda Almanlar çok sayıda kayıp karşılığında 6-8 km ilerleyebilmişti. 6 Temmuz'da Rusların karşı saldırısı, Almanlar tarafından durduruldu. 12 Temmuz'a kadar Almanlar, Kursk'a doğru ilerlemek için yaptığı ısrarlı saldırılardan sonuç alamadılar. 12 Temmuz'da Ruslar karşı saldırıyı başlatarak sonuç aldı. *16 Temmuz'da Almanlar Kursk'un güneyinden kuvvetlerini geri çekmek durumunda kaldılar.* Çok kısa bir süre içinde *Almanların 1943 yazı saldırısından bir sonuç alamayacağı belli olmuştu.*[371]

Artık uzun zamandır planlanan Sovyet saldırısı başlatılabilirdi. Karşı saldırıda Kızılordu; 2.226.500 askerlik, 33.000 top ve havanlık, 4.800 tanklık 4.300 uçaklık bir gücü mobilize etti. 18 Ağustos'ta Orel'deki Alman köprübaşı yok olmuştu. *22-23 Ağustos'ta Harkov'u geri aldılar. Kursk Savaşı 50 günde sonuçlanmıştı.* Almanlar 30 tümen kaybetmişti. Bunlardan yedisi panzer tümeniydi. Ayrıca 3.500 uçak kaybetmişlerdi. *Hava üstünlüğü Ruslara geçmişti.*[372] Savaş sırasında partizanlar çok sayıda Alman ikmal trenine sabotaj yapmıştı.

Alman kumandanlar, sağlam bir direnme mevzisi kurabilmek için Dinyeper'in gerisine çekilinmesini istiyorlardı. *Manstein, Hitler'i çekilmeye ancak 14 Eylül'de razı edebilmiştir.* Güney Ordular Grubu tamamıyla Dinyeper'in gerisine çekilecek, Merkez Ordular Grubu Dinyeper'in kollarından Soj üzerinde ilerleyerek Kuzey Ordular Grubu'yla birleşecekti. Hitler Finlandiya'da siyasi gelişmelere yol açmaması için Leningrad yakınındaki mevzileri elinde tutmak istiyordu. Romanya'da siyasal gelişmelere yol açmaması için de Kırım'dan çekilmeye izin vermemişti.[373] Aslında Almanların geri çekilmesi sırasında *Hitler'in hemen hemen her noktada direnişin sürdürülmesinde ısrarcı olması, Alman komuta heyetinin en önemli taktik üstünlüğünü ortadan kaldırıyordu;* Alman kumandanları esnek savaş stratejileriyle, bazı alanları boşaltarak, beklenmedik karşı saldırılar yaparak çok başarılı sonuçlar alıyorlardı.

370 Institute of Marxism-Leninism, *a.g.e.*, s. 178.

371 Institute of Marxism-Leninism, *a.g.e.*, s. 185.

372 Institute of Marxism-Leninism, *a.g.e.*, s. 185, 191.

373 Raymond Cartier, *a.g.e., Cilt II*, s. 132.

Oysa sürekli direnen ve baskı altında çekilmek durumunda olan bir ordu bu olanaklarını kaybediyordu.[374]

Hitler, Dinyeper gerisine çekilme kararını geciktirerek IV. Panzer Ordusu'nu büyük tehlikeye atmıştı. Bu ordu Kiev ve Çerkassi Köprülerinden son anda geçerek kurtulabilmişti. Merkez kesimde 24 Eylül'de Rus birlikleri Smolensk'i geri aldılar.

25 Eylül'de Kızılordu'nun ilk birlikleri Dinyeper kıyılarına ulaştı.[375] Kızılordu'nun tuttuğu köprübaşları ve partizan sızmaları nehrin bir engel olma niteliğini kısa sürede aşındırmıştı. Hitler'in Zaporojye, Dnipropetrovsk, Kremençug ve Kiev'deki Alman köprübaşlarının terk edilmesine izin vermemesi Alman savunmasında zaaflara yol açıyordu. 1943 yılının kurak geçmesi çamur mevsiminin kısa sürmesine neden olmuş ve savaşta Almanların beklediği bir kesinti doğmamıştı. *Stalin 7 Ekim'den itibaren Vitebsk'ten Kuban'a doğru kurtuluş taarruzunun başlamasını emretti.* Stalin, artık çok umutludur. Roosevelt'e, Hitler'in ordularını sandığından güçsüz bulduğunu söylemektedir. İngiliz ve Amerikan tehdidi dolayısıyla Almanya batıda 3 milyon asker tutmaktadır. Bu Kızılordu üzerindeki baskıyı önemli ölçüde azaltmaktadır. 14 Ekim'de Kızılordu Zaporojye'deki köprübaşını 1. panzer tümeninden alır. Ertesi günü saldırıya devam eder ve Zaporojye-Kremençug arasını alır. Almanların 1. Zırhlı Ordusu kuşatılma tehdidi altına girer, Manstein Fransa'dan gelen iki panzer tümeniyle bu tehlikeyi ortadan kaldırır. *Ruslar harekâtın ağırlığını Azak kıyılarına yöneltir. 22 Ekim'de Melitopol alınır.*

Kasım ayında Rusların harekâtı kuzeye doğru kayarak Kiev'e yöneldi. 3 Kasım günü Vatutin'in değiştirdiği saldırı planı başarılı olur ve *6 Kasım'da Kiev geri alınır.* 12 Kasım'da Jitomir'e girerler. Alman savunma hattı parçalanmıştır. Ancak Almanlar zırhlı birliklerini bir yerde toplayarak, 15 Kasım'da bir karşı saldırıya geçip 20 Kasım'da Jitomir'i yeniden aldılar. Alman cephesini yeniden düzelttikten sonra Kiev'e yöneldiler. Çözülen buzların yarattığı çamur içinde Alman tankları ilerleyemez. *Ama 1943 yılı sonunda Alman güçleri hâlâ Dinyeper boyları, Nikopol manganez ve Krivoy Rog demir madenlerini elinde tutmaktadır.*[376]

Rusya topraklarındaki savaşın *1942 Kasımı'ndan 1943 Aralıkı'na kadar* devam eden ikinci döneminde Sovyet Kızılordusu güneyde 500-1.300 km ilerledi ve *Almanların işgal ettiği toprakların % 46,2'sini geri aldı.* Sovyet saptamalarına göre *Alman kuvvetlerinden 56 tümen tamamen imha edildi.* 162'si çok büyük kayıplara uğradı. *7.000 tank, 14.300 uçak, 50.000 top kaybettiler.* Hava üstünlüğü Sovyet hava kuvvetlerine geçti. Alman cephesi gerisindeki örgüt-

---

374 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 193.

375 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 133.

376 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 135-136.

lü partizanların sayısı iki misline çıktı. Kızılordu'nun başarıları Sovyet halkının birliğini artırdı. Komünist partiyi güçlendirdi.[377]

Washington Konferansı

12-25 Mayıs tarihleri arasında Churchill ve Roosevelt yeniden bir araya gelirler. Bu gayri resmi bir buluşmadır. Churchill bu buluşmada; Adana Konferansı'nda sözünü ettiği Balkanlar'da ve Tuna bölgesinde bölgesel konfederasyonlar kurma düşüncesini anlatır. *Bu toplantıda İtalya'nın saf dışı kılınması için, işgali kararlaştırılır.* Bu işgal Almanların Balkanlar'daki konumunu zayıflatacaktır. Bu durumda Türkiye'nin savaşa girmeye ikna edilmesi kolaylaşacaktır. Böylece *Türk havaalanları kullanılmaya başlayacağı için Romen petrol alanları bombalanabilecektir.* Avrupa'da ikinci cephenin açılması 1944 ilkbaharında gerçekleşecektir.

Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill savaş sonrası düzeni üzerinde bir anlayış birliği geliştirmiştir. Savaş sonrasında barışı koruma sorumluluğu ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilecektir. Bu dört devletin oluşturduğu Dünya Konseyi'ne bağlı Avrupa, Amerika ve Uzakdoğu Bölge Konseyleri kurulacaktır. *Avrupa'da bir konfederasyon kurulacak ve bu Tuna, Balkan ve İskandinav Federasyonlarını* içerecektir.[378] Tabii ki bu, Atlantik Beratı'nda öngörülenden çok daha gelişmiş bir savaş sonrası önerisidir.

Sicilya'nın İşgali ve İtalya'nın savaş dışı kalışı

Müttefikler Avrupa'ya Sicilya'nın işgali yoluyla geri dönmeye karar vermişlerdi. Ocak ayındaki Kazablanka Konferansı'nda Sicilya'nın işgali için uzlaşmışlardı. Rommel, Tunus'taki kuvvetlerin çekilerek bu kuvvetlerle İtalya'da savunma mevzisi kurulması konusunda Hitler'i ikna edememişti. Bu nedenle Nisan ayındaki sisli havaların sağladığı çekilme fırsatı kullanılamamıştı. *6 Mayıs 1943'teki Müttefik saldırısında Mihver cephesi çökmüş ve 8 tümen teslim olmak durumunda* kalmıştır.

İtalyan birliklerinin durumu ve savaş içindeki performansı, İtalya'yı savunamayacağını gösteriyordu. İtalya'nın savunulması için Alman birliklerine gereksinme duyuluyordu. Ama Mussolini, İtalya'nın Alman birliklerince savunulmasını onuruna yediremiyordu. Alman birliklerinin gelmesine çok geç razı oldu. Hitler de çok fazla birlik göndermek istemiyordu. Çünkü İtalyanların taraf değiştirebileceklerinden çekiniyordu. Ayrıca Hitler ve Güney İtal-

---

377 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *Great Patriotic War of the Soviet Union 1941-1945*, Progress Publishers, Moskova, s. 231-232.

378 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 122.

ya'daki Mihver Birlikleri Kumandanı Mareşal Kesselring'den farklı düşünüyordu. Müttefikler'in Sicilya'ya değil Sardinya Adası'na ve Yunanistan'a çıkarma yapmalarını bekliyor onun için bir yandan Fransa'da bazı önlemler alıyor, diğer bir yandan 3 tümen ve 1 panzer tümenini Yunanistan'a gönderiyordu.[379]

Sicilya'daki İtalyan garnizonunda, dört sahra tümeni ile moralsiz ve yeterli teçhizatı bulunmayan altı kıyı savunma tümeni bulunuyordu. Almanlar da iki panzer tümeni gönderdiler. Tüm birlikler İtalyan Vali, Komutan General Guzzoni'nin emrine verildi. Ama Alman birlikleri gerçekte emirlerini Mareşal Kesselring'den alıyordu.

Müttefikler'in Birleşik Kurmay Başkanlığı *19 Ocak 1943'te Husky adı verilen bir harekâtla Sicilya'ya çıkarma yapmaya karar vermişti.* Müttefikler'in Tunus Harekâtı'nın gecikmesi Sicilya Çıkarması'nı da geciktirdi. *Çıkarma ancak 10 Temmuz'da gerçekleştirildi.* Bu büyük bir çıkarmaydı. 8 tümen aynı esnada çıkarılacaktı. Neredeyse daha sonra gerçekleşecek olan Normandiya çıkarmasından daha kapsamlıydı. Sicilya'ya ilk üç günde 150.000 asker çıktı. Çıkarma tamamlandığında Müttefikler, 250.000'i İngiliz ve 228.000'i Amerikan olmak üzere toplam 478.000 askeri adaya çıkarmıştı.

Patton'un komuta ettiği, Amerikalılardan oluşan *Batı Özel Görev Kuvveti,* 1.124 çıkarma botunu taşıyan 580 gemiden oluşuyordu. Çıkarma Gela ve Licata'ya yapıldı. *Montgomery'nin İngiliz Doğu Özel Deniz Görev Kuvveti'ni* değişik türden 795 gemi taşıyordu. Bu kuvvet Siracusa ve Passero Burnu arasındaki bölgeye çıktı. *Müttefikler'in muharebeye hazır 4.000 uçağına karşılık Mihver'in 1.500 uçağı bulunuyordu.*[380]

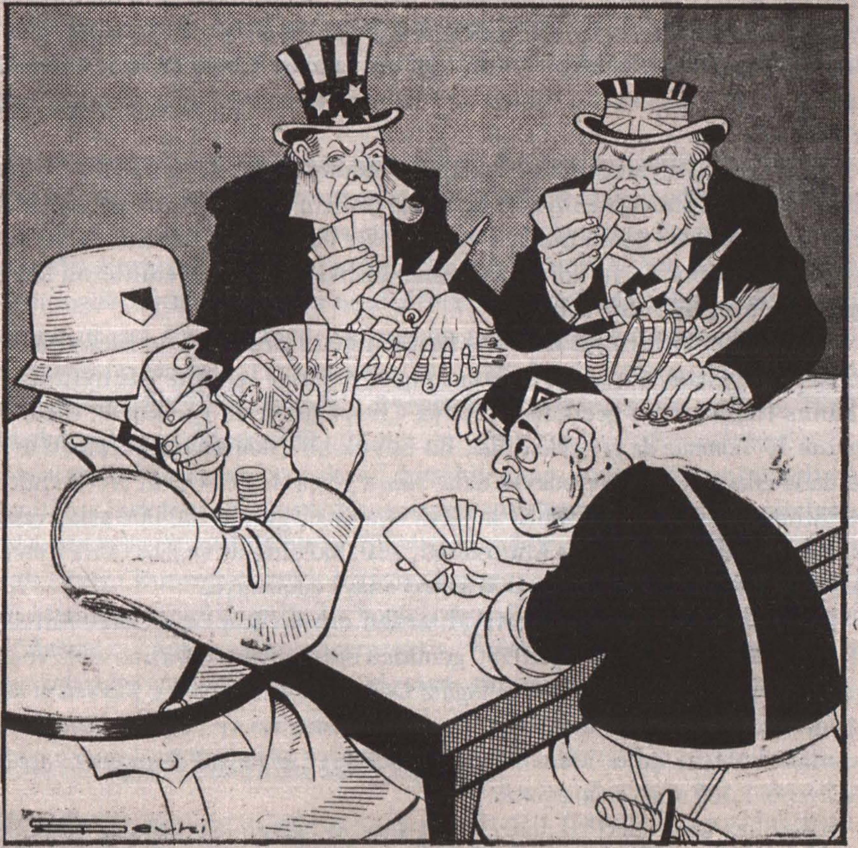
Amerikan kuvvetleri çıkmaya başlayınca iki İtalyan kıyı tümeni direnmeden mevzilerini terk etti. Ama Alman kuvvetleri 56 tonluk Tiger tanklarını kullanarak Amerikan kuvvetlerine bir karşı saldırı düzenledi. Amerikan kuvvetleri, denizdeki gemilerin açtıkları ateşten ve hava kuvvetlerinin desteklerinden yararlanarak kıyıda tutunmayı bildi. Müttefikler karşısında Alman direnişinin sürmesi üzerine 1 Ağustos'ta Amerikalılar adaya yeni tümenler getirerek dengeyi bozdular ve Alman kuvvetlerini çevirerek teslim almak için birkaç çıkarma girişiminde bulunduysa da sonuç alamadılar. Sonuçta *15-16 Ağustos'ta 40.000 Alman ve 60.000 İtalyan askeri* teçhizatlarını yanlarına alarak adayı tahliye etti.[381]

Sicilya'nın istilası başladığında İtalya'da iktidar, *en az*ından üç parçaya bölünmüş görünüyordu. Birinci grupta Kral Vittorio Emanuelle, gözden düşmüş Mareşal Badoglio, Eski Başbakan Bononi ve çevresi bulunuyordu.

379 Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 459-465.

380 Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 465-470.

381 Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 470-474.

Akbaba (sayı 487, 29 Temmuz 1943).

İkinci grupta iktidarın bir parçasını oluşturan Grandi, Bottai ve Ciano gibi İtalya'yı savaştan çekmek isteyen isimler bulunuyordu. Üçüncü grupta ise parti sekreteri Scorza gibi ne olursa olsun Almanlarla birlikte savaşa devam etmekten yana olanlar bulunuyordu. Sicilya'nın istilası tamamlanıp Müttefik güçleri İtalya'ya yöneldiğinde *Hitler için öncelikli sorun, İtalya'da siyasi liderliğin nasıl yeniden* canlandırılacağıdır. *Yeni bir faşist lider aramaktadır.* Bu konuda Rommel'e yönelttiği bir soruda aldığı yanıt böyle bir İtalya'nın bulunmadığı olmuştur. Bunun üzerine Feltre'de 20 Temmuz'da Mussolini'yle bir görüşme düzenler. Ama bu toplantıdan bir karar çıkmaz. 24 Temmuz'da, 1939 yılından itibaren toplanmamış bulunan 28 üyeli Nasyonal

Faşist Devrimi Büyük Konseyi, *Duce*'nin başkanlığında toplanır. Devrimin saygınlığı olan eski önderleri Mussolini'den başarısızlık konusunda hesap sormaktadır. Konseyde 19 üye Mussolini'ye güvensizliklerini ilan etmiştir. Güvensizliğini bildirenler arasında damadı Kont Ciano da vardır. Mussolini bu güvensizlik ilanının ertesi günü kraldan randevu alarak onun desteğini sağlamak ister. Ona gittiğinde tamamen değişmiş bir kralla karşılaşır. Komplonun bir parçası olan kral, ona İtalya'nın en sevilmeyen adamı olduğunu söyleyerek istifasını talep eder. Kral'ın salonundan çıktıktan sonra hemen tutuklanır.[382]

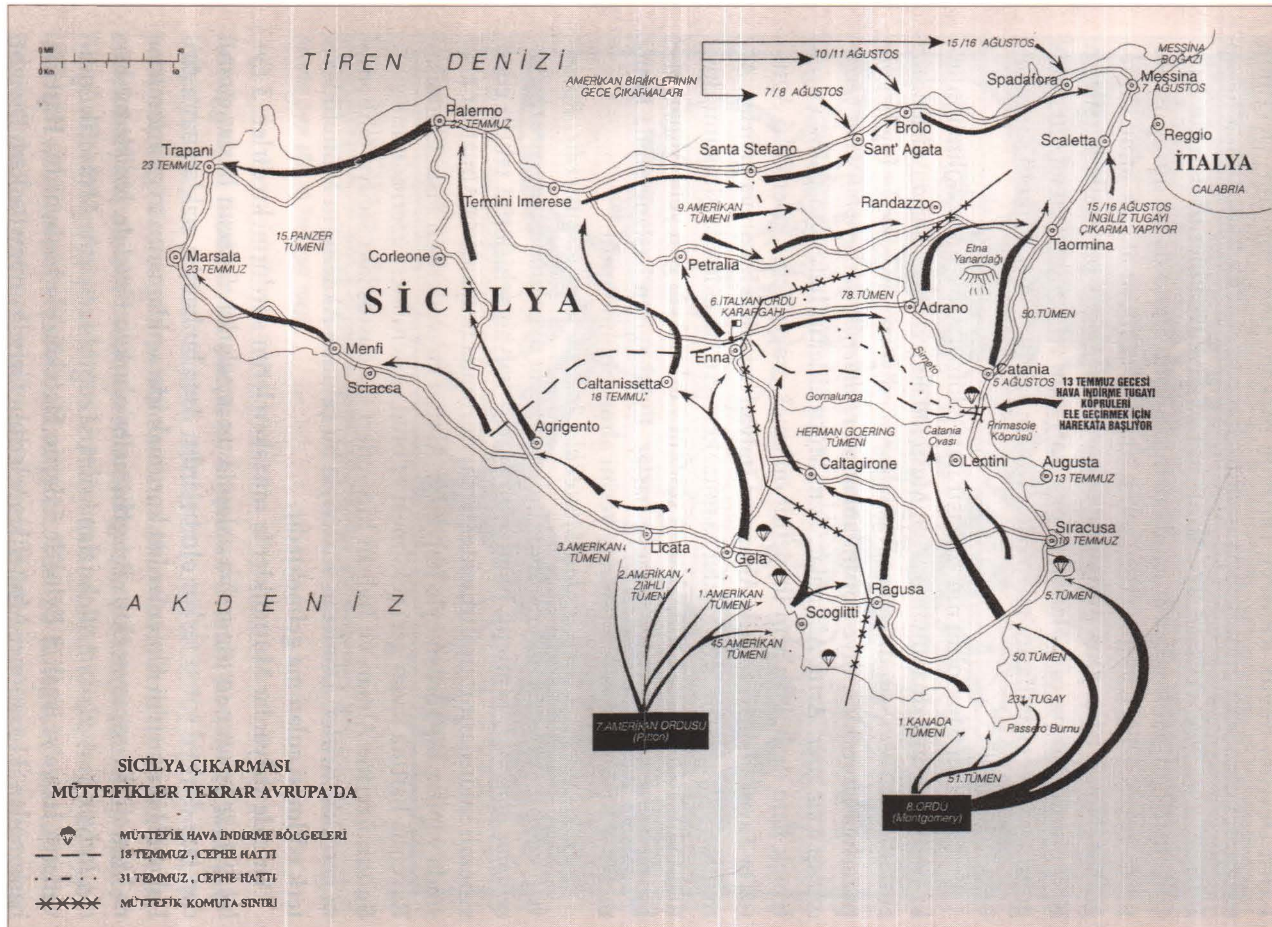
Ertesi sabah Mussolini'nin düşüşü ilan edilir. Darbeyi Mussolini'nin eski polis müdürü düzenlemiştir ve *Mussolini'nin yerine Badoglio getirilmiştir.* Hitler bu darbeyi, şimdi bana savaşa devam ediyoruz diyecek ve İngilizlerle pazarlığa girecekler, diye yorumlamaktadır. *Hitler bu darbeye bir yanıt verme arayışı içine girer.* Artık Almanlar, hem Müttefikler'in İtalya'yı işgalini engellemek hem de İtalyanların ihanetini önlemek arayışı içine girerler. 6 Ağustos'ta Tavisio İstasyonu'nda Alman ve İtalyan heyetleri bir araya gelirler. Almanlar İtalyanların Müttefikler'le müzakerelere başladığı kuşkusunu duymaktadır. İtalya'da zaten 10 Alman tümeni vardır. Aynı gün yeni Alman birlikleri kuzeyden İtalya'ya girmeye başlar. Eylül ayının başlangıcında Rommel'in 8 tümeni Alpler'in önünde yerini almış bulunuyordu.[383]

İtalyanlar değişik kanallardan Müttefikler'le ilişki içine girmişlerdir. Roosevelt kayıtsız şartsız teslim ilkesinin İtalyanlara da uygulanmasında ısrar edince sonuç alınamaz. Müttefik bombardımanları İtalyan şehirlerini tahrip eden sistemli saldırılarını sürdürmektedir. Bu durumda İtalyanlarla Almanlar arasında yapılan bir görüşmeyle İtalyan ve Alman kuvvetlerinin Pisa- Floransa-Ravenna hattına kadar geri çekilmesi ve orada direnilmesi üzerinde anlaşılır. Bunun üzerine Alman ve İtalyan kuvvetleri 9 Ağustos'taki Sicilya tahliyesini gerçekleştirirler. Dönitz'in sözleriyle bu çekilme Akdeniz'in Müttefikler'e terk edilmesi anlamına gelmektedir.

Yine de İtalyanlar Müttefikler'le müzakerelerini sürdürmektedirler. *3 Eylül 1943'te kayıtsız şartsız teslim anlaşmasını imzalarlar.* Savaşın başlangıcından tam dört yıl sonra teslim olmuşlardır. Ama bu hemen açıklanmamıştır. İtalyan Hükümeti'ni Almanlardan korumak için açıklamanın uygun zamanını Müttefikler saptayacaktır. Bu gelişmeler olurken *Keitel de, birliklerine bütün İtalyan kuvvetlerinin silahsızlandırılması emrini vermiştir.* Müttefik kuvvetlerin İtalya'yı işgali 8 Eylül'de Salerno Harekâtı'yla başlıyordu. Harekât başlamadan iki saat önce Müttefik güçlerinin Genelkurmay Başkanı Dwight D. Eisenhower İtalyanların kayıtsız şartsız teslim olduğunu açıkladı. Bir süre

382 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 112-113.

383 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 114-115. Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 479.

Müttefik güçlerin Sicilya çıkarması.

MÜTTEFİKLER İTALYA'YA ÇIKIYOR

MÜTTEFİKLERİN İLERLEMESİ
3 EYLÜL / 28 ARALIK 1943

ANGLO-AMERİKAN TAARRUZLARI
ALMAN KARŞI TAARRUZLARI
1.PARAŞÜT TÜMENİ :ALMAN BİRLİKLERİNİN 3 EYLÜL'DEKİ DURUMU
MÜTTEFİK ORDULARI KOMUTA SINIRI

Terni
Pescara
Ortona
28 ARALIK
3. PANZER TÜMENİ
Aquila
İTALYAN ORDU KARARGAHI
Civitavecchia
Monterotondo
Roma
KESSELRING'İN KARARGAHI
Ostia
Frascati
6 NOLU YOL
Velletri
7 NOLU YOL
2. PARAŞÜT TÜMENİ
Anzio
Gaeta
GUSTAV HATTI
Casino
13. İNGİLİZ KOLORDUSU
5. İNGİLİZ KOLORDUSU
Termoli
3 EKİM ÖZEL AMERİKAN TUGAYI ARDINDAN 78. TÜMEN KARAYA ÇIKIYOR
Foggia
27 EYLÜL
Barletta
22 EYLÜL 78. TÜMEN KARAYA ÇIKIYOR
Bari
Benevento
1. PANZER TÜMENİ 1 EKİM
Melfi
İTALYA
ADRİYATİK DENİZİ
Napoli
1. PARAŞÜT TÜMENİ
Salerno
Auletta
Potenza
Matera
Brindisi
11 EYLÜL
Eboli
Polla
Taronto
10. ORDU (Vietinghoff)
14 EYLÜL CEPHE HATTI
Lagonegro
AVALANCHE HAREKATI 9 EYLÜL SAAT: 0330 5. ORDU (CLARK) KARAYA ÇIKIYOR
Belvedere
Castrovillari
SLAPSTICK HAREKATI 9 EYLÜL 8. ORDU'YA BAĞLI 1. HAVA İNDİRME TÜMENİ
26. PANZER TÜMENİ
Cariati
29. PANZER TÜMENİ
TİREN DENİZİ
Pizzo
Catanzaro
10 EYLÜL
30. İNGİLİZ KOLORDUSU
13. İNGİLİZ KOLORDUSU
Messina
Palermo
Termini
Reggio
BAYTOWN HAREKATI 3 EYLÜL SAAT: 04.30 8. ORDU (MONTGOMERY) KARAYA ÇIKIYOR
Messina Boğazı
SİCİLYA
0 Mil 100
0 Km 150

SALERNO KÖPRÜBAŞI
9 / 16 EYLÜL

0 Mil 10 20
Napoli
Avellino
14 EYLÜL 3 VE 15. TÜMENLER CEPHEYE GELİYOR
19 NO'LU YOL
HERMAN GÖRİNG PANZ.TÜMENİ
14 EYLÜL 26. PANZER TÜMENİ
Nocera
Cava
Chiunzi Geçidi
Salerno
Montecorvino
16. PANZER TÜMENİ
Castellammare
Amalfi
Maiori
Vietri
Eboli
Ponte Sele
Sorrento
Battipaglia
AMERİKAN RANGERLERİ
İNGİLİZ KOMANDOLARI
46. TÜMEN
29. PANZER TÜMENİ
56. TÜMEN
Persano
Capri Adası
13 EYLÜL
Sele
45 İHTİYAT TÜMENİ (10 EYLÜL)
Paestum
29. PANZER TÜMENİ
36. TÜMEN
Capaccio
10. İNGİLİZ KOLORDUSU (McCreery)
Agropoli
6. AMERİKAN KOLORDUSU (Dawley)
Castellabate
9 EYLÜL 5. ORDU (Clark)
CEPHE HATTI, 12 EYLÜL
CEPHE HATTI, 14 EYLÜL

Müttefik güçlerin İtalya'ya çıkışları.

sonra İtalyan radyosu da bu açıklamayı doğruladı. Artık Müttefik çıkarması karşısında sadece Almanlar kalmıştı. Roma'daki kral, hanedan mensupları, bakanlar, generaller iki korvete sığınarak Brindisi'ye gidiyorlardı. Almanlar artık 80 tümenlik İtalyan kuvvetlerini esir sayarak ve önemli ölçüde askerî malzemeye el koymuş oldular.[384] *İtalya'daki Alman birliklerinin kumandası ikiye bölünmüş durumdadır. Kuzeydeki Rommel'in birlikleri güneydeki Kesselring'in birliklerine yardımcı olamamaktadır.*

8-9 Eylül 1943'te yapılan Müttefik çıkarması karşısında Kesselring, yalnız kalmıştır. Müttefikler Napoli iyi savunulduğu için çıkarma yeri olarak Salerno'yu seçmişlerdir. Bu körfeze 69.000 Amerikan ve 100.000 İngiliz askeri 450 gemiyle nakledilir. İlk üç gün Müttefikler için iyi gider ama ayın *13'ündeki Almanların karşı saldırısı başarılı olur;* kıyıya geri itilirler. Ayın 14-15'inde Almanlar nihai sonuç almak üzere saldırırlar ve *bu kez kıyıdaki kruvazörlere karşı radyo güdümlü füzeler kullanırlar ve ikisini batırırlar.* Ama gönderilen paraşüt birliklerinin sağladığı destekle Müttefikler, tutunmalarını sürdürürler. Aslında Almanların da pek beklemedikleri bir biçimde Kesselring'in Müttefikler'i Roma'ya 200 km mesafede durdurması Hitler'i birliklerini güneye sevketmeye yönlendirdi.[385]

Duce, hapsedilmiş olmasına rağmen İtalyan Hükümeti için sorun olmayı sürdürmektedir. Hitler'in onu kaçırmasından korkulmaktadır. Mussolini önce Ponza, daha sonra Maddalena Adası'na gönderilmiştir. Oradan da Apeninler'in Gran Sasso tepesinde bir otele taşınmıştır. *Buradayken 12 Eylül'de Almanlar, Mussolini'yi kaçırdılar.* Münih'teki aile fertlerini de toplamışlardı. *15 Eylül'de Rastenburg'da Hitler'le Mussolini buluşur.* Mussolini çok yıpranmıştır. Bir süre Almanya'da dinlendikten sonra İtalya'ya döner. *Almanlar İtalya'nın elde kalan kısmında faşist hareketi yeniden canlandırmaya uğraşır.* Ama Mussolini'nin Roma'ya geri dönüşüne izin vermezler. Mussolini, Garda Gölü'nün batı kıyısındaki Salo kasabasına yerleştirilir.[386]

Churchill'in Oniki Ada saldırısı başarısızlıkla sonuçlanıyor

İtalya'nın çöküşünden sonra Oniki Ada'nın kimin elinde kalacağı yeniden tartışma konusu olmuştu. Savaşın başında Churchill bir ara lojistik destek karşılığı Oniki Ada'nın Türkiye'ye verilmesini düşünmüştü. Ama İngiliz Dışişleri, bu görüşe karşıydı. Onlar uzun erimde bu adaların Yunanistan'a verilmesini İngiliz çıkarlarına uygun görüyordu. İngilizler, İtalya'nın çökerken adaları Türklere bırakabileceğinden ve bunu Almanların da çıkarlarına uy-

---

384 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 119-123.

385 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 125.

386 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 128.

gun bulabileceğinden çekiniyorlardı. Von Papen bu konuda bazı girişimler yapmış bulunuyordu.[387]

Churchill, İtalya'nın düşüşünden sonra *Oniki Adalar'ın alınmasını hem bu nedenlerle hem de Türkiye'nin savaşa sokulmasında çok etkili olacağı için istiyordu.* 20 Temmuz 1943'te Wilson *"Accolade" adı verilen harekâtı* planladı. İtalya'nın çöküşünden sonra ani bir saldırı öneriliyordu. 14-24 Ağustos tarihleri arasında toplanan Québec Konferansı'nda Churchill'in Oniki Ada harekâtını yürütebilmesi önemli ölçüde kısıtlanmıştı. İtalya'nın düşüşü sonrasında Churchill, Alan Brooke'ı Amerikalıları bu harekâta ikna etmekle görevlendirdi. Churchill, Alan Brooke'ı Amerikalıları ikna edemediği için sıkıştırıyordu. Eğer Alan Brooke Amerikalıları razı edilebilseydi, Rodos ve Girit alınabilecek ve Tuna'ya kadar yol açılacaktı.

Hitler de İngilizlerin Balkan Cephesi açma planından haberdardı. Bu bakımdan Rodos ve Girit'e yapılacak bir saldırıyı bekliyordu. *Almanlar, 1943 Mayısı'nda* Mihver güçlerinin Kuzey Afrika'daki yenilgisinden sonra İtalya'nın düşmesi olasılığına karşı *Konstantin Harekâtı planlarını hazırlamış* ve Yunanistan'daki Bulgar kuvvetlerini artırmış, bunun yanı sıra Korint Kanalı'na, Mora'ya ve Güney Yugoslavya'ya seçkin Nazi birlikleri göndermişti. Rodos da güçlendirilen yerler arasındaydı.[388] Bu nedenle Hitler, İtalyanlar düşünce Rodos'taki Alman kuvvetlerinin ne pahasına olursa olsun adayı savunmasını emretmişti. *Churchill, 3 Ağustos'ta kuvvet kumandanlarına* Türkiye'ye malzeme göndermeyi kesmelerini ve *Oniki Ada'ya yönelik bir eylem planı hazırlamalarını emretti.* 5 Ağustos'ta Wilson, Eisenhower'dan beş gemi, P-38 lightning uçaklarından oluşan dört filo, nakliye uçağı ve asker istedi. Bütün bunların 14-15 Ağustos'a kadar Ortadoğu'ya gönderilmesi gerekiyordu. 7 Ağustos'ta *Eisenhower,* bunların hepsi olmasa da önemli bir kısmının verilebileceğini söylemesine rağmen *12 Ağustos'ta Accolade Harekâtı'ndan vazgeçilmesine* karar verdi. Buna rağmen Wilson 23 Ağustos'ta Accolade Harekâtı için birliklerini silahlandırdığı izlenimini verdi.[389]

İtalya'nın teslim olup Müttefikler'in Salerno'ya asker çıkardıkları 9 Eylül'den sonra *Churchill, 13 Eylül'de Wilson'a çektiği telgrafla İtalyan askerlerinin yardımıyla Rodos'un işgalini istedi.* 25 Eylül'de de Eisenhower'a Rodos'un hem Akdeniz hem Ege açısından çok önemli olduğunu, Almanların buradaki birliklerini takviye etmelerinin büyük bir felaket olacağını bildirmiştir. Eisenhower'ın destek vermeyi reddettiği *harekâtı İngilizler tek başına gerçekleştirecekti.* Wilson, bu harekâtı sınırlı olanaklarla başlattı. Bir yandan Oniki Adalar'dan kolay işgal edilebilecek olanlar olan Kastellorizo, Leros, Kos ve

---

387 Süleyman Seydi, A.g.m., s. 52-53.

388 Esra Danacıoğlu Tamur, "Ege'de Büyük Kaçış", *Toplumsal Tarih,* sayı 146, Şubat 2006, s. 51.

389 Robin Denniston, *a.g.e.,* s. 168.

Sisam adaları işgal edilecek, öte yandan Rodos'taki General Scarioni ve Amiral Campioni'nin komutasındaki İtalyan birlikleri ile Rodos'taki *7.000 kişilik Alman gücünü* yok etmek üzere birleşecek olan kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşan karma bir birlik bu adaya gönderilecekti. Bu girişimin başarısı büyük ölçüde limanın ve hava pistinin başlangıçta kontrolüne bağlıydı. Eğer bunda başarı sağlanırsa gemilere bindirilmiş bir tugay da adaya çıkarılacaktı. 9-10 Eylül'de bir İngiliz karma birliği Scarioni ve Campioni'yle birleşmek için Rodos'a hareket ettiğinde Almanlar, İtalyan birliklerini temizlemeye başlamış ve Scarioni Almanlar tarafın esir alınmıştı. Konstantin Harekâtı kapsamında Almanlar, General Klermann'ın tümenini, kendisinden çok fazla sayıda (30.000) olan İtalyan güçlerini teslim almaya ve Rodos'a muhtemel bir İngiliz saldırısına karşı hazırlamışlardı. Alman kuvvetleri hava desteğiyle kenti ve limanı top atışına tutarak saldırıya geçtiler. *11 Eylül'de Campioni Rodos'taki İtalyan garnizonlarına Almanlara teslim olma emrini vermiş bulunuyordu.* Rodos Limanı, artık bütünüyle Almanların kontrolü altındaydı.[390]

Bazı Yunan adalarındaki İtalyan güçleri Almanlara teslim olmayarak direndiler. Zante, Korfu ve Kefalonya'da çatışmaya girdiler. Kefalonya'daki 155 İtalyan subayı ve 4.750 İtalyan askeri öldürüldü. Rodos'ta da Almanlara teslim olmayı reddeden bir kısım İtalyan birlikleri bazı çatışmalardan sonra 11 Eylül'de Marmaris'e sığındılar. 11-24 Eylül tarihleri arasında Rodos'tan Marmaris'e iltica edenlerin sayısı 1.232'ye ulaşmıştı.[391]

Wilson'ın Churchill'le haberleşmesi sonucu harekâta devam edilerek *17 Eylül'de Kos, 21 Eylül'de Leros ve 23 Eylül'de Sisam Adası alındı.* Eylül sonunda İngilizler; Kos, Leros, Sisam, Symi, Stampalia ve İkaria'da konuşlanmışlardı. İngilizlerin sonuç alabilmesi hava desteğine bağlıydı. Bu desteğin sağlanmasının bir yolu *Türkiye'nin havaalanlarını* açmasıydı. Türkiye ise bu konuda destek vermemekte kararlıydı. Diğeri ise Müttefik karargâhının hava desteği vermesiydi. Bu sırada bu bölgede Müttefikler'in 4.000 uçağı, Mihver'in 800 uçağı bulunmasına karşın *Müttefik karargâhı hava desteği vermeyi reddetmişti.*

23 Eylül 1943'te *von Papen, Menemencioğlu'nu ziyaret ederek,* Mussolini'nin Ribbentrop'a Oniki Ada'yı Türkiye'ye vermesini önerdiğini söyleyerek Türkiye'nin bir tür ağzını arar. Menemencioğlu artık Mussolini'nin meşru bir yönetici konumunda olmadığını, bu durumda Türkiye'nin adaları Almanlardan teslim alamayacağını söyler. Zaten *Türkiye, Almanların Mussolini Hükümeti'ni tanıma önerisini reddetmiştir.*[392] Türkiye her taraftan gelen bu tür fırsatçı tekliflere kapalı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ve bu teklifi

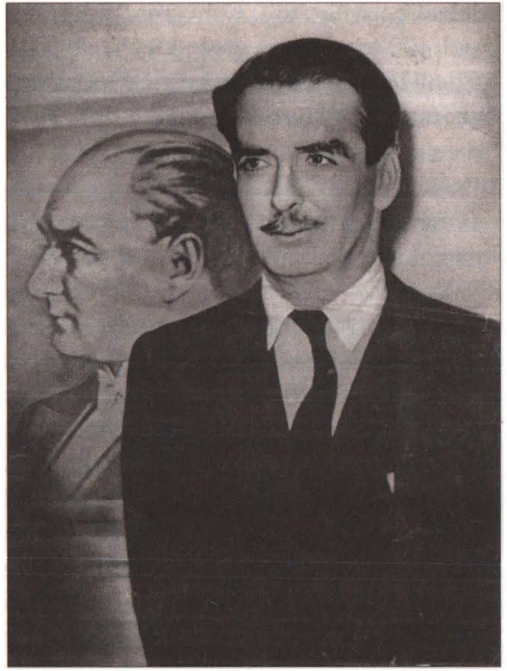
390 Esra Danacıoğlu Tamur, *a.g.e.*, s. 53.

391 Esra Danacıoğlu Tamur, *a.g.e.*, s. 53.

392 Pub. Rec. Off., WO 201-1232, 4. Ekim 1943 tarihli yazı.

İngiliz büyükelçisine de bildirir. İngiltere, Türkiye'ye bu tutumu için teşekkür eder.[393]

Ekim başından itibaren Müller komutasındaki Alman birlikleri Oniki Ada'yı İngiliz işgalinden temizlemeye başladılar. Ekim başında 2.000 asker, 17 gemi ve 130 bombardıman uçağından oluşan bir Alman kuvveti, Kos'a geldi. 5 Ekim'de Kos Adası'nda 600 kişilik bir İngiliz birliği esir düştü. 7 Ekim'de Kalimnos, Almanların eline geçti, burada bir garnizon kurdular. 12 Ekim'de Eden, Wilson ve Ortadoğu komutanlarıyla Kahire'de buluştu. Kos'un geri alınmasına gerek olmadığına ama *Leros'un mutlaka elde tutulmasına karar verdiler.* 22 Ekim'de Leros'a iki gemiyle bir İngiliz taburu yola çıkarıldı. Gemilerden biri yolda batırılınca 135 asker ve subayla 135 mürettebat öldü. 10 Kasım'da Alman çıkarma gemileri Leros'a ulaşmış bulunuyordu. Müller "leopar" harekâtını başlatmıştı. İngilizler de 11 Kasım'da Kos'u bombaladı. Ayrıca Türkiye'nin karasularından çıkıp gelen İngiliz destroyerleri de ateş açmışlardı. Aslında *Türkiye, havaalanlarını kullanmasına izin vermese de İngilizlerin karasularını kullanmasına göz yumuyordu.* Buna rağmen Hitler, Alman uçaklarının Türk karasularındaki İngiliz gemilerini bombalamalarına izin vermedi. Leros'taki İngiliz birlikleri adadaki İtalyan birliklerinin de desteğini alan bir direnişten sonra 16 Kasım'da adayı Almanlara teslim etmiş bulunuyordu. 18 Kasım'da Leros'tan kurtulanların Ada'yı boşaltmalarını sağlamak üzere İngiliz özel deniz ataşesi Kelly, İzmir'de bulunuyordu. Kasım ayının sonunda Müttefik askerleri, kayıklarla Sisam Adası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığındılar.[394]

Eden, Londra Halkevi'nde (Vanguard, Kasım 1943).

Türkiye, *İngilizlerin bu harekâtı sırasında "esnek" bir tarafsızlık politikası uygulamıştı.* İngilizlerin Suriye'den gönderilen malzemesi demiryoluyla Kuşadası'na gönderiliyor, oradan da Ege Denizi'nde İngilizlerin elinde bulunan

393 A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 185.

394 Robin Denniston, *a.g.e.*, s. 168-176, 183.

adalara geçiriliyordu. Örneğin, 9 Ekim'den adanın düştüğü 17 Kasım'a kadar 1.400 ton araç ve gereç Leros'taki İngiliz kuvvetlerine ulaştırıldı. 28 Eylül'den 16 Kasım'a kadar Leros'a 480 ton, Sisam'a ise 3.000 ton yiyecek gönderilmişti. *Bu yiyecekleri adalara Türkiye'deki kayıklar götürmüştü.* Wilson Sisam'ın boşaltılmasını emrettiğinde 1.400 kadar İngiliz ve İtalyan asker ve subayını Türkiye'nin kıyılarına yine bu kayıklar götürmüştür.[395]

Türkiye Oniki Adalar'ın İngilizler ve Almanlar arasında el değiştirmesi sırasında sürekli olarak mülteci alıyordu. *Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Türkiye'ye sığınan mülteci sayısı 21.000 oldu.* Sığınanlardan asker sayısı en yüksek olan İtalyanlardı. *İtalyan askerleri Tefenni'de* bir kampa konuldu.[396]

İngilizlerin Oniki Adalar'da uğradığı bozgun Türkiye'nin hâlâ önemli bir risk altında olduğunu gösteriyordu. Bu durumda Türkiye'nin savaşa katılmamak konusunda direnci artıyordu. Aslında 18 Kasım 1943'te *Churchill'in* General Wilson'a çektiği telgraftaki *"kendimi elleri arkasından bağlı savaşıyor hissediyorum"* sözleri durumu çok iyi yansıtmaktadır. Bu durum İngilizlerin Almanlara yenilmesinden çok Churchill'in Müttefikler arası müzakere süreçlerinde kaybetmesidir. Kendi projesini kabul ettirerek yeterli gücü sağlamadan savaşmaya çalışmasının sonuçlarını taşımak durumunda kalmıştır.[397]

Quebéc'teki Quadrant Konferansı ve dışişleri bakanlarının Moskova toplantısı

Savaşta gelişmelerin Müttefikler lehine dönmesi üzerine Roosevelt ve Churchill, kurmay heyetleriyle savaşın nasıl geliştirileceği konusunda görüşmelerde bulunmak üzere *17-24 Ağustos 1943'te Quêbec'te bir araya geldiler.* Savaşın sonunun yaklaşmakta olduğunun sezilmesi, iki ülke arasındaki uzlaşmazlıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır.

Anlaşmazlığın ilki Akdeniz Harekâtı ile Manş'tan Avrupa'ya çıkma harekâtı arasındaki önceliktir. Churchill artık Avrupa'ya yapılacak çıkarmaya karşı çıkmamaktadır. *1944 yılında Overlord Harekâtı'nın yapılmasını kabul etmektedir.* Eğer Churchill Akdeniz Harekâtı üzerinde ısrarını sürdürürse, Sovyetlerin Almanlarla ayrı bir anlaşma yapma olasılığı artacaktır. *Harekâtın 1944 Mayısı'nda olması kararlaştırılır.* Ama Churchill çıkarmaya en azından on ay daha varken Akdeniz Harekâtı'nın sürdürülmesini ve Almanların rahat bırakılmamasını istemektedir. Churchill'e göre Sicilya Harekâtı sürdürülmelidir.

395 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 198.

396 İtalyanlardan 3.041'i kendi istekleri üzerine 20 Şubat -21 Mart tarihleri arasında Suriye sınırından sınırdışı edildi. Esra Danacıoğlu Tamur, *a.g.e.*, s. 54.

397 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 186.

Ama bu harekât Adriyatik Denizi'nden geliştirilerek Balkanlar'daki direnişçilere destek verilmelidir. Roosevelt, Churchill'in Balkanlar'a Sovyetler Birliği'nden önce girmek için yaptığı bu ısrara katılmıyordu. Overlord Harekâtı için İngilizlerin Akdeniz'den 7 tümenlik bir gücü İngiltere'ye kaydırması gerekiyordu. Oysa Churchill bu 7 tümenin Amerika'dan sağlanmasını istiyordu. Amerika bu kuvvetleri kolayca sağlayabilirdi ama 7 tümenin Akdeniz'de kalması İngiltere'yi Balkan istilasına teşvik etmek anlamına gelebileceği için Roosevelt bu öneriyi kabul etmiyordu. Ayrıca konferansta Almanya'nın bombalanmasının artırılması istendi.[398]

Akdeniz Harekâtı'nın yönetimini Amerika yüklendiği için Manş Kanalı Harekâtı'nın başına bir İngilizin gelmesi bekleniyordu. Churchill bu görevin kendisine verileceğini Alan Brooke'a müjdelemiştir. Ancak Roosevelt'in bu konudaki isteksizliği karşısında bizzat *Churchill, "Overlord Harekâtı"nın komutasının bir Amerikalı generale verilmesini teklif etmiştir.* Bu toplantıda komutanın Marshall mı yoksa Eisenhower mı olacağı henüz kararlaştırılmamıştır. *Buna karşılık Güneydoğu Asya ve Akdeniz Harekâtları komutanlıkları İngilizlere bırakılmıştır.* Birincisine Amiral Mountbatten, ikincisine General Alexander getirilmiştir.

Québec Konferansı'nda üzerinde durulan bir başka konu; Almanya'nın çökmesi hızlı gerçekleşirse, Sovyetler'in bütün Almanya'yı işgal etmesine engel olmak üzere, Müttefikler'in *Berlin'e Kızılordu'yla birlikte girmesini sağlayacak olan "Rankin Planı"nın kabul edilmesi oldu.*[399]

Diğer bir uzlaşmazlık konusu Pasifik'teki savaşın nasıl götürüleceği üzerineydi. Roosevelt bu savaşa İngilizlerin karışmamasını istiyordu. Bunun nedeni Churchill'in önerilerinin gerisinde harekâtı Sumatra'ya kadar yaygınlaştırmakla, burada sömürgeciliğin yeniden canlandırılması isteğinin bulunduğu kuşkusuydu. İngilizler de özellikle Güneydoğu Asya'dan dışlanmaya razı değillerdi.

Québec Konferansı'na Stalin'in katılamayışı, savaş sonrasındaki düzen konusunun ele alınmasına olanak vermemişti. Bu nedenle savaş sonrasındaki düzene ilişkin tartışmaların yapılacağı ve üç liderin bir araya geleceği bir konferansın düzenlenmesine karar verildi. Bu ana konferansı düzenlemek için bir ön konferans toplanması kararlaştırıldı. *Bu konferans 19-30 Ekim tarihleri arasında Moskova'da* toplandı. Toplantıya üç ülkenin dışişleri bakanları; Cordell Hull, Anthony Eden ve Vyacheslav Molotov katıldı. Bu konferans sonunda yayınlanan *Moskova Deklarasyonu'nda* dört ayrı konuda mesaj verilmeye çalışılıyordu. Bunlardan birincisi Birleşik Dört Milletin Deklarasyonu adını taşıyordu. Bu deklarasyonu imzalayanlara *üç büyüklerin ya-*

398 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 611-614.

399 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 615.

nı sıra Çin de katılmıştı. Savaş sonrasında sürdürülebilir bir barış kurulması için *Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın gerekliliği anlatılırken Çin'in* bu teşkilatın önemli aktörlerinden biri olacağının işareti verilmiş bulunuyordu. Diğer üç mesajın altında sadece üç büyüklerin imzası bulunuyordu. Mesajlardan ikincisinde *İtalya'nın faşizmin etkisinden kurtarılacağı,* üçüncüsünde 15 Mart 1938'de açıklanan *Almanya ve Avusturya arasındaki birleşmenin tanınmadığı,* dördüncüsünde ise savaş suçlularının ve *savaşta katliam yapanların mutlaka cezalandırılacağı ilan ediliyordu.* Ayrıca dört devlet savaş sonrasında bir *nüfuz alanları politikası izlemeyecekleri* konusunda kâğıt üzerinde de olsa uzlaşmışlardı. Avrupa'da fedarasyonlar oluşturulması fikrinden ise Rusya'nın karşı çıkması üzerine vazgeçilmiştir.[400]

Dışişleri bakanları toplantısının gündeminde de Türkiye'nin savaşa girmesi önemli bir yer tutmuştur. Bu kez Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarlı olan Molotov'dur. Sovyetler Birliği'nin ısrarcı olmasında Türkiye'nin savaşa girmemesinin Almanların Balkanlar'da çok büyük kuvvetler bulundurmadan bu bölgeyi güvenceye almasına yol açtığı, bu nedenle de Sovyet Cephesi'ne daha çok kuvvet yığabildiğini düşünmesinin etkisi vardır. Ayrıca *Türkiye* savaşa girmeyecek olmasına rağmen *İngilizler tarafından silahlandırılırsa Sovyetler Birliği bunu İngilizlerin kendisine karşı Türkiye'yi güçlendirmesi* olarak yorumlayacaktır.[401]

Eden, Molotov'un *Türkiye'nin savaşa sokulması konusundaki isteklerini* hemen Churchill'e bildirmiştir. Bu Churchill için hoş bir sürpriz olmuştur. Türkiye'nin savaşa girmesini daha çok Sovyetler'in Balkanlar'ı denetlemesini engellemek için istediğinden dolayı bu isteğin Moskova'dan gelmesi İngilizleri çok sevindirdi ve *Eden, konferansta Moskova'nın isteklerini destekledi.* Aynı şekilde Hull da Roosevelt'e Moskova'nın isteğini bildirdiğinde, Roosevelt konuyu doğrudan yanıtlamak yerine Ortak Stratejik İnceleme Komutanlığı'na gönderdi. Hull'a gönderilen yanıt oldukça belirsizdir. İngilizlerin tutumu gibi bir desteği ifade etmemektedir. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi korumak için neler yapabileceği konusunda açıklık istemektedirler ve ayrıca ikinci cephenin açılmasını geciktirebileceğinden de endişe etmektedirler.[402] Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler açısından açacağı sorunların Almanlara açacağı sorunlardan az olacağını ve üç büyüklerin ciddi olarak baskı kurması halinde Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalacağını düşünüyordu. Aslında Türkiye'den istenenler, *Times* dergisinin 12 Temmuz 1943 tarihli sayısında yazdığı gibi şöyledir: "Tarafsızlık, savunma için sert bir duvar değildir, esnektir. Alanlar

400 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 124.

401 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 200-202.

402 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 206-207.

arasındaki geçidi tarafsız bir güç tuttuğu zaman, esneklik artar. Tarafsızlık, giderek bir gücün diğeri üstünde etkisiyle doğru zamanda, doğru güce, doğru santim santim yer vermeyi kapsamaktadır. Tarafsızlık sözlüğünde sonsöz savaştır. *İşte savaşın bu aşamasında Türkiye böyle santim santim kayma sürecine itiliyordu"* [403]

Moskova Konferansı bitince Molotov ile Eden, 1 Kasım 1943'te aralarında bir gizli protokol imzaladı. İki bakan, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce Birleşmiş Milletler'in yanında savaşa katılmasını; bunun için Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği adına Türkiye'den Türk havaalanlarını, iki hükümetin uygun gördüğü öbür kolaylıkları tanıyacak bir şekilde Müttefik kuvvetlerinin emrine vermesini isteme konusunda anlaşmışlardı. Oniki Adalar'daki sıkıntılı hal almış bulunan savaş dolayısıyla İngiltere, Türkiye'deki *havaalanlarını hemen kullanmak istiyordu.* Sovyetler Birliği açısından bakılınca da Sovyetler, Nazilere karşı tek başına savaşıyor, Nazilerin mağlup edilmesinin pahasını kendi halkı ödüyordu. Bu pahayı başkalarıyla bölüşmek istiyordu. Bu nedenle kolayca anlaşmışlardı. Daha da önemlisi İngilizler, *Moskova'nın Almanlarla ayrı bir barış anlaşması yapması olasılığını ortadan kaldırmak istiyordu.*

Menemencioğlu, Eden'la Kahire'de bir araya geliyor

İngiliz Büyükelçisi Hugessen, Menemencioğlu'nun Eden'la Kahire'de buluşmaya istekli olup olmayacağını yokladıktan sonra, *5 -8 Kasım 1943 tarihleri arasında Menemencioğlu, Eden'la Kahire'de buluşmaya çağrıldı.* Menemencioğlu hasta olmasına karşın uzun ve zahmetli bir yolculuğu göze almıştı. İki dışişleri bakanı arasındaki ilişkiler sıcak değildi. Hugessen'in tüm gayretleri Eden'ın, Menemencioğlu'nun Alman yanlısı olduğu konusundaki inancını ortadan kaldırmamıştı. Yine de müzakere 5 Kasım'da başladı.[404]

Müzakere başladığında Eden, Türkiye'nin adalarda yaptığı yardımlara teşekkür etmiş ve şimdi daha çoğunu istediklerini söylemiştir. Eden, Müttefikler adına, Türkiye'nin yılbaşından önce savaşa girmesini; İngilizler adına, *batıdaki havaalanlarını 3 Aralık'a kadar İngiliz uçaklarına açmasını* talep etmiştir. Menemencioğlu, adalarda yapılanın Türkiye'nin politikasının devamı olduğunu, *Türkiye'nin depo teşkilatı ve teknisyenler yoluyla başlangıçtan beri işbirliği yaptığını* dile getirmişti. Von Papen'in bunların tarafsızlığa uymadığı konusundaki yakınmaları karşısında, kendisinin Türkiye'nin İngiltere'nin Müttefiki olduğunun unutulmaması gerektiğini söylediğini an-

403 *Times* bu sayısında kapağa Şükrü Saracoğlu'nu koymuştur. Yılmaz Saraçoğlu (der.), *Şükrü Saracoğlu ve Dönemi*, İstanbul, Haziran 2000, s. 132.

404 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 216-219.

latmış ve Türkiye'nin savaşa olumlu moral etkisi olacak diye girip milletini ataşe atamayacağını, Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlayacağı yararın açık olması gerektiğini bildirmiştir. Toplantıya katılan Korgeneral Ismay, adalar dolayısıyla İngiltere'nin Türkiye'nin batısındaki havaalanlarına acil gereksinmesi olduğunu anlatmıştır. *Menemencioğlu, böyle bir harekâtın parçası olarak havaalanlarının kullanılmasının Türkiye'ye Almanların saldırısına neden olacağını,* Türkiye'nin böyle bir saldırıyı karşılayacak kadar hazır hale gelmeden bu teklifi kabul etmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir. Bundan sonra İngiliz askerleri Türkiye'nin havaalanlarını açmasının Almanların saldırısına neden olmayacağı konusunda Menemencioğlu'nu ikna etmeye çalışmışlardır. Menemencioğlu, hava meydanlarını açmanın savaş demek olduğunu dile getirerek salt Müttefikler istiyor diye bu meydanları açarak savaşa girmesi Türkiye'den istenemez, *bizden istenilen pasif bir biçimde savaşa girip darbeleri üzerimize çekerek ölmektir,* bunu hiçbir kamuoyu kabul etmez diyecektir.[405]

Türkiye'nin topyekûn olarak savaşa girebileceğini ama bu durumun üç büyük güçle müzakere edilmesi gerektiğini, oysa Rusların savaş sonrası Balkanlar konusunda nasıl bir projesi olduğunu İngilizlerin bile bilmediği bir durumda Türkiye'nin savaşa girme kararını nasıl vereceğini sorar. Menemencioğlu Moskova Konferansı'nda İngilizlerin Balkanlar konusunda Rusya'ya ödün vermiş olabileceği kaygısını taşımaktadır. Eden, Menemencioğlu'na Tito'dan korkmamak gerektiğini, komünist olmadığını, halk cephesinden olduğunu, Yunanistan'daki Partizanların durumunun da aynı olduğunu söylemiştir. Oysa Menemencioğlu, Türkiye savaşa girerse *Sovyetler Birliği'nin Titoizm benzeri bir hareketle Türkiye'yi etki altına almaya çalışacağı konusunda kaygı* duymaktadır.[406] Ayrıca Adana'da Türkiye'nin savunması için 40 filonun gerekliliği üzerinde uzlaşıldığını, oysa şimdi yapılan öneride 20 filonun söz konusu olmasındaki farklılığa dikkati çeker.[407] Toplantının sonunda Menemencioğlu, getirilen teklifleri hükümete götüreceğini ve alınacak sonucu kısa sürede ileteceğini bildirir.

Eden'la Menemencioğlu yeniden *8 Kasım'da* Kahire'deki İngiliz Büyükelçiliği'nde bir araya gelirler. Menemencioğlu savunma pozisyonundan çok saldırıyı yeğlemiştir. İkili arasındaki tartışmada Menemencioğlu, *İngilizlerin Türkiye'ye malzeme vermeyişini Rusların telkiniyle yaptığını düşündüğünü söylüyor.* Eden ise Türkiye'nin savaşa girmesini Rusların istediğini İngiltere'nin de bunu Türkiye'nin yararına bulduğu için desteklediğini söylüyor. İngiliz ve Amerikan kamuoyunun savaş sonrasında çok etkili olacağını, bu nedenle

---

405 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 194-204.

406 Pub. Rec. Off., FO 195-2484, 23 Ocak 1944 tarihli yazı.

407 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 204-214.

Türkiye'nin sıkı sıkıya tarafsızlığa yapışmasını anlayamadığını anlatıyor. *Menemencioğlu savaşın başından beri İngilizlerin Türklere üç kez yanlış telkinde bulunduğunu*, eğer Türkiye bu telkinlere uysaydı bunun hem Türkiye hem de Müttefikler için çok pahalıya mal olacağını hatırlatıyor. Ve *İngiltere'nin aynı hatayı tekrar etmekte olduğunu belirtiyor.*[408]

Eden, Türk heyetini ikna edebilmek için tüm yollara başvurmuştur. Hatta Rusya'yı ileri sürerek Türkiye'yi tehdit etmiştir. Oysa Menemencioğlu konuşmalar başladığında Eden'ın Rusların sözcülüğünü yaptığı kanısına varmıştır. Eden Churchill'e çektiği, toplantıyı özetleyen telgrafta belirttiği üzere: *"kimse ikna olmak istemeyen bir Türk kadar sağır olamaz"dı.* Menemencioğlu 15 Kasım'da Türkiye'nin hayır yanıtını İngiliz büyükelçisine resmen bildirir.[409] Bu sırada İnönü Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalabileceğini düşünmeye başlamıştır. Asım Us'un notlarına göre İnönü; Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Asım Us ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ı toplayarak halkın yarın savaşa girebileceğimizi bilmesi gerekir dedikten sonra "Bu savaşta, şehirlerimiz harap olacaktır. Fakat kanun çıkaracağız. Özel yıkımlar devletin garantisi altında olacaktır. Savaştan sonra tamir edeceğiz" diyerek basından halkın savaşa hazırlanmasını talep etmiştir.[410]

Menemencioğlu, ret yanıtını verdikten sonra 16 Kasım'da CHP grubuna giderek hükümet adına *Mihver ülkelerine savaş açabilmek yetkisini* istedi. *9 saat süren bir görüşmeden sonra bu yetkiyi aldı.* Bu Türkiye'nin strateji değiştirmesi demekti. Ancak bu karar Türkiye'nin savaşa girmesini İngiltere'nin yapacaklarına bağlıyordu; *savaşa girmek için yeterli silah yardımı yapılmalı,* hazırlık için iki aylık süre tanınmalı ve savaşın planı ortak olarak hazırlanmalıydı. *Menemencioğlu bu kararı Hugessen'e hemen bildirmiştir.* Ayrıca Türkiye'nin savaşa katılma kararı verebilmesinin Türk ve Batılı Müttefik kuvvetlerinin Balkanlar'da yapacağı işbirliğinin niteliğinin belirlenmesine bağlı olduğunu anlatmıştır. Bunun ertesinde Türkiye kendi görüşünü *Amerikan büyükelçisine Türk Hükümeti'nin havaalanlarının açılmasını değil, Türkiye'nin savaşa girmesinin tartışmaya açık olduğunu anlatır.* Amerika Türkiye'nin savaşa katılması için baskı yapmamaktadır. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de operasyonlar başlatmasını istemeyen Amerika için, Türkiye'nin bu tutumu çok yararlı olmaktadır.[411]

---

408 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 212.

409 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 143.

410 Asım Us, *a.g.e.*, s. 582-583.

411 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 230-234. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 128

Savaşan her ülke, savaş ekonomilerini sürekli yeniden yapılandırarak, yeni silahlar oluşturarak, savaşın kaderini değiştirmeye çalışıyor

Almanya cephelerde gerilemektedir. Ülke artık Müttefik kuvvetlerinin uçakları tarafından sistematik olarak bombalanmaya başlamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Almanya *Albert Speer'in silahlanmayı yönetmeye* başlamasından sonra büyük atılım yapmıştır. Bunu yaparken Nazi hiyerarşisinin üst kademesindeki uyumsuzluklarla ve kadınların ideolojik nedenlerle üretime sokulmak istenmeyişinin sorunlarıyla başa çıkmak durumundaydı. Bu zorluklara rağmen üretimi, denetimi merkezileştirerek ve bürokrasiyi azaltarak *dört misli artırmayı başarmıştır.*[412]

Savaşın ilk yıllarında Almanya, ekonomisini savaş için tam olarak seferber etmemişti. Funk, ekonomi bakanı olarak hükümetin halktan gerektiğinden fazla fedakârlık istemesinin doğru olmayacağını savunuyordu. Başlangıçta bu nedenle yeterli desteği bulamayan Speer, 1943 senesinde *"Silahlanma ve Harp İstihsal Bakanlığı"* kurulup da bu bakanlığın başına getirilince istediği atılımı yapacak fırsatı elde etti. Speer, bu tarihten sonra hedeflerine ulaşabilmek için bir yandan *üretimi rasyonalize ederken* diğer bir yandan *toplumun tüketimini denetim altına almaya çalıştı.* Kıt maddelerin dağıtımı için *Planungsamt kuruldu.* Speer, silah üretimini 1943 yılında 1942 yılına göre yüzde 56 artırabilmişti. Bu yılda Speer'in karşılaştığı bir başka sorun Almanya'nın ağır bir Müttefik bombardımanı altına girmesiydi. Ama Alman harp ekonomisi hava saldırılarına karşı iyi korunmuştu; *Alman harp sanayisinin üretiminde önemli bir kesinti yaratmıyordu.* Buna karşılık hava saldırıları *halkın direnişini kamçılıyordu.* Speer'in fedakârlık istemesi kolaylaşıyordu. Almanya 1944 yazına kadar çok önemli hammadde dar boğazıyla karşılaşmadan silah üretimini sürdürmüştür. Bu süreçte en kritik madde olan *sentetik petrol 18 fabrikada üretiliyordu.* Bu fabrikalar, Almanların petrol gereksinmesinin yüzde 35'ini, uçak yakıtının yüzde 90'ını karşılıyordu. Bu fabrikaların bulunduğu yeri Müttefikler'in ağır şekilde bombalamasına karşın üretimleri önemli derecede aksamamıştır.[413]

Speer *yabancı işçi ordusunu 14.000.000'a* çıkarmıştı. Hizmete sokulan tank miktarı 1940'ta 36.000 ton iken, 1942'de 150.000 tona, 1944'te 590.000 tona yükselmiştir. Speer'den önce uçak yapımında da durum kötüdür. Almanlar 1940'ta 10.247 olan yılık uçak üretimini 1942'de ancak 15.409'a çıkarabilmiştir. Uçak yapımı Speer'e verilince uçak üretimi 1943 yılında 24.807'ye,

---

412 http://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer

413 Seyfi Kurtbek, *Almanya'da Milli Seferberlik ve İktisadi Harp*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s. 39-42, 64.

V2 adlı Alman füzesi.

1944'te 40.593'e yükselmiştir.[414] 1943 yılında Almanlar 75 mm ve daha büyük çaplı top üretimini de ikiye katlamıştı.

Hitler, 1943 yılına gelindiğinde, artık savaşı geleneksel silahlarla kazanamayacağını bilmektedir ve *savaşın kaderini değiştirecek kitle imha silahları arayışına girmiştir* 1943 yılında Almanlar *V1 uçan bombasını* yapmış bulunuyordu. 2.200 kg'lık, 166 m/sn hız yapabilen V1'ler 3.500 marka mal olmaktadır. Böyle bir bombanın uçaklarla bombalamaya göre en büyük üstünlüğü, *uçakların düşürülmesi sonucu ortaya çıkan pilot kaybının olmamasıydı.* Ama Almanların esas umudu daha sonra *V2 adını alacak olan bombadaydı.* Üzerinde çalışılan bu bomba; 14 m uzunluğunda, 12,6 ton ağırlığında, sesten hızlı (1.520 m/sn) ve 90 km yükseklikte uçabilecekti. Bunlarla savaşta füze teknolojisine geçilmiş oluyordu.

Savaş sırasında Almanya denizaltı teknolojisinde de önemli gelişmeler gerçekleştirmiştir. 1942 yılında ayda 20 denizaltı üreten bir kapasiteye ulaştılar. Denizaltılara kendilerinin bir radar tarafından tespit edildiğini gösteren cihazlar takıldı. Su üstündeyken sürprizlerle karşılaşma olasılığı azaldı. Denizaltılara takılan bir tür şnorkelle dizel motorlarına deniz altındayken hava

---

414 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 131.

vermek *ve akümülatörlerini şarj etmek olanağı sağlandı.* Böylece denizaltıların sık sık su yüzüne çıkması zorunluluğu azalınca uçaklarla avlanması riski azaldı. Ama bu yeni türler ancak 1944 yazında hizmete girebildi.[415]

Sovyetler Birliği de silah üretimini çok hızlı artırabiliyordu. Aylık tank üretimleri 2.000'e yükselmişti. *Bu Almanların ürettiğinin iki katıydı.* Sovyetler Birliği, doğuda kurduğu sanayi kapasitesini hızla artırıyordu. 1941-1945 arasında her biri 2,5 milyon ton kapasiteli 10 yeni fabrika kuruldu. Magnitogorsk'ta dünyanın en büyük çelik fırını bu yeni kurulan fabrikalardan biriydi.[416] Böylece *çelik üretim kapasitesini yüzde 50 artırdılar.* 1942 yılında, işgal altına girmemiş bölgelerde *tarım için kullanılan topraklar 20.200 km² artırıldı. Büyük şehirlerin etrafında sebzelikler kuruldu.* 1942 yılında 1940 üretimine göre sebze üretimi yüzde 14 artırıldı. Sovyetler Birliği, geri aldığı topraklarında özellikle tarım üretimini yeniden örgütlemeye girişti. Ukrayna'nın geri alınmasından sonra iki yıl içinde 26.000 kollektif çiftlik ve 1.000 traktör istasyonu kuruldu.[417]

Savaşın kaderini değiştiren olgu, ABD'nin Mihver karşısında savaşa girmesiydi. ABD güçlü ekonomisini savaş için üretime yönlendirince hiçbir ülkenin yarışamayacağı ölçekte bir askerî üretim ortaya çıktı. *1940-1945 arasında 300.000 uçak, 86.000 tank ve 71.000 savaş gemisi ürettiler.*[418]

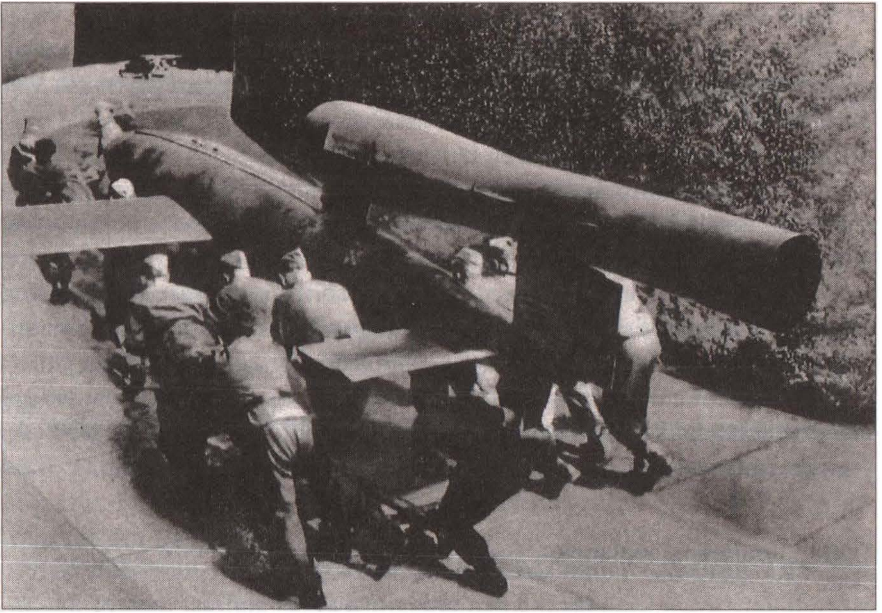
Esas yarışma ise atom bombası yapımındaydı. Aslında bu yarışma 1939 yılında başlamıştı. Bu yılda, Almanya'dan kaçmış bulunan Otto Robert Frisch ve Lise Meitner, *Nature* dergisinde "nötronlarla uranyumun parçalanması, yeni tip bir nükleer reaksiyon" başlıklı bir makale yayınlanmışlar, aynı yıl Otto Hahn ile Fritz Strassmann da Almanya'da yayınladıkları bir yazıda uranyuma yapılacak nötron bombardımanıyla bir "baryum izotopu" oluşacağını gösteriyorlardı. ABD'de aralarında Einstein'ın da bulunduğu bir heyet, Roosevelt'e bu konuda bir rapor hazırlayarak; Almanya'nın, U-235'i zenginleştirmesi halinde nasıl bir üstünlük sağlayacağını anlattılar. İngiltere'de Imperial College'de bulunan J. J. Thomson, hükümetin bilimsel konulardaki başdanışmanı Sir Henry Tizard'dan bu konuları içeren bir mesaj aldı. Yine aynı yıl Fransız fizikçiler, nötronları yavaşlatmak için ağır suyla birlikte uranyumu kullanarak kontrollü zicirleme reaksiyon olanaklarını geliştirmeye başlamıştı. Bu bilim adamları, Fransa'nın düşmesinin ardından Cambridge'e gelmiş ve plütonyumun kullanılma olanakları üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Bu sırada iki Amerikalı fizikçi atom bombası yapılma sürecini anlatan bir yazıyı yayınlamıştı. Atom bombası yapılması bir bilimsel sırdan çok

415 Kurt Assmann, *a.g.e.*, s. 273.

416 Maurice Dobb, *a.g.e.*, s. 294.

417 Maurice Dobb, *a.g.e.*, s. 295-296.

418 Stephen J. Lee, *a.g.e.*, s. 307

V1 adlı Alman füzesinin rampası taşınırken.

uygulama sorunu haline gelmişti. 1939 yılının ilkbaharında Hamburglu Profesör Hentsch, Alman Savaş Bakanlığı'na yazdığı bir raporda yeni bombanın olanaklarından söz ederek, bunu ilk kullanan ülkenin savaşta kesin üstünlük sağlayacağını vurgulamıştı. Alman iktisat bakanı da hemen uranyum aramaya girişmişti.

1940 yılında Nazilerden İngiltere'ye kaçan O.R. Frisch ve R.F. Peierls, uranyum-235'ten nasıl bir atom bombası yapılabileceğini ve patlamanın yaratacağı radyasyonun etkilerini anlatan bir not yazdı. Aynı yıl MAUD komisyonu kuruldu. Bu komisyon 1941 yılı Temmuzu'nda bu bombanın yapılabileceğini, savaşta kesin sonuç alınmasını sağlayacağını belirtti. İngilizler uygulamaya giriştiler. Savaş dışında iken ABD'de de bu konudaki çalışmalar ağır ilerliyordu. *Ekim 1941'de Roosevelt İngilizlerle eksiksiz bilgi alışverişi yapılmasını onayladı* ve Churchill'e işbirliği yapılmasını öneren bir mektup yazdı. *Ama İngilizler ayrı çalışmaya devam ettiler.*[419] Almanlar, Nazi baskısı dolayısıyla bu konudaki yetenekli çok sayıda bilim adamını kaybetmişti. Ama yine de böyle bir projeyi gerçekleştirecek bilim insanlarına sahiptiler. Amerikalıların savaşa girmesinden sonra durum değişti. ABD projesini yürüten Bush ve Conant kendilerinin tek başlarına bombayı gerçekleştirebi-

419 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 254-255.

leceğini düşünüyordu. *Artık ABD, İngilizlere bilgi vermiyordu.* Churchill'in işbirliği isteklerine karşı Roosevelt duyarsız davranıyordu. 1942 yılı Haziranı'nda Amerikalılar atom bombası yapmak için Manhattan Projesi adı verdikleri projeyi devreye soktular. Projenin başına J. Robert Oppenheimer getirildi. 1943 Ağustosu'nda yapılan Québec toplantısında ABD ve İngiltere iki ülkenin ortak rızası olmadan atom bombasının kullanılmayacağı ve bomba üretimine ilişkin bilgileri başka ülkelere aktarmayacakları konusunda uzlaştılar. İki ülke arasında bilimsel alışveriş tam ve etkili olacaktı. Ama bombayı imal edecek fabrikayı, en kısa zamanda yapabilen kuracaktı. Bu ise alanın ABD'ye bırakılması demekti. Roosevelt öldüğünde bombanın yapıldığını bilmiyordu. *16 Temmuz 1945'te Amerikalılar atom bombasını başarıyla patlattı.*[420] *Bu bombayla* savaş içinde tahrip gücünü artırmak için girişilen yarışta ulaşılan noktada, savaşın mantığını değiştirecek bir caydırıcılık ortaya çıkmış oluyordu.

Tahran Konferansı toplanıyor

Müttefikler savaşı kazanacaklarını anlayınca savaş sonrası düzeni düşünmeye başladılar. Bu bakımdan Tahran Konferansı, bir dönüm noktası oldu. Konferans *28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihinde Tahran'da Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapıldı.*[421] Savaş sırasında üç büyükler diye adlandırılan önderler, bu konferansta temelde savaş sonrası siyasal düzen için belirleyici olacak kararlar vermişlerdir.[422]

Savaş bitmeden böyle bir toplantının yapılmasında *Roosevelt ısrarcı olmuştur.* Çünkü savaş sonrasında bu konularda uzlaşmanın Churchill'in imparatorluk anlayışından dolayı zor olacağını düşünmekteydi. *Geleceğe ilişkin kararların kendisiyle Stalin arasında belirleneceğini düşünüyordu.* Bu nedenle Roosevelt, Stalin'e Bering Boğazı'nda bir adada Churchill'in katılmayacağı bir toplantı önermişti. Stalin rivayete göre uçağa binme korkusu yüzünden bu fırsatı değerlendirmemişti. Üç büyüklerin başkanlarının toplanması gündeme geldiğinde toplantının yerinin ne olacağı da özel bir çekişme konusu olmuştu. Bir ara Roosevelt toplantı yeri olarak Ankara'yı önerdi.[423] Ancak Stalin, Rusya dışında bir yere gitmek istemiyordu. Verdiği en büyük taviz Tahran'ı toplantı yeri olarak kabul etmek oldu.[424] O sırada Tahran Av-

---

420 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 256-257.

421 Bu, üç büyükler arasındaki konferanslar serisinin ilkidir. Tahran'ı Kahire, Yalta, Potsdam konferansları izleyecektir.

422 http://en.wikipedia.org/wiki/Teheran_Conference.

423 SSCB Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 108.

424 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 133.

rupa'dan servetleri ile kaçıp gelmiş kişilerin lüks ve rahat bir hayat sürdükleri bir yerdi. *Hitler, haber alma teşkilatı karargâhını burada kurmuştu.* Bunların başı Tebriz Başkonsolosu Schultze-Holthus'tu; İran Hükümeti, Alman temsilcilerini İran dışına çıkardığında orada kalmıştı. 1943 yazında Holthus Isfahan'daki aşiretlerden birine yerleşti ve ona Otto Skorzeny'nin okulunda eğitilmiş paraşütçüler de katıldı. Tahran'daki SD teşkilatına bağlı Mayer adlı bir ajan da etkili çalışıyordu. Mayer bazı göçebe aşiretlerini İran Hükümeti'ne karşı ayaklandırdı. *Tahran Konferansı öncesinde paraşütle indirilen altı sabotajcı da ona katılmıştı.*[425]

Roosevelt, Atlantik'i savaş gemileriyle geçerek Oran'a ulaşmış, oradan başkanlık uçağı *"Kutsal İnek"*'le Kahire'ye gelmiştir. Burada 22-26 Kasım tarihleri arasında *Birinci Kahire Toplantısı diye bilinen*, önemli bir sonuç alınamayan bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantının yapılmasını Churchill talep etmişti. Tahran Konferansı öncesinde başkanla oturup ön anlaşmalar yapmak istiyordu. Böyle bir ön anlaşmayı yapmak istemeyen *Roosevelt, İngilizlere haber vermeden Çankayşek'i ve Molotov'u Kahire'ye çağırmıştı.* Roosevelt, savaş sonrası düzen önerisi bakımından Çankayşek'e önem veriyordu. Ona destekler vaat etti. Toplantı, Churchill'in görüşmek istediklerinin görüşülmesine fırsat olmadan tamamlandı.[426]

27 Kasım'da Roosevelt yine "Kutsal İnek"le Tahran'a uçmuştur. Stalin ve Sovyet heyeti de trenle Stalingrad'a, oradan da Si-47 uçaklarıyla Tahran'a uçtular.[427] İngiliz ve Amerikan heyetlerinin toplamı 500 kişiyi aşıyordu. Tahran'daki toplantının örgütlenmesi sırasında, *Hitler'in, Alman Ajanı Otto Skorzeny'i Roosevelt'i kaçırmakla görevlendirdiği* haber alınır. ABD Büyükelçiliği kent dışındadır. Dolayısıyla Roosevelt'in güvenliğini sağlayabilmek için Sovyet ve İngiliz Büyükelçilikleri bir konferans adası haline getirilir. *Stalin, Roosevelt'i güvenlik gerekçesiyle Sovyet Büyükelçiliği'nde kalmaya davet eder.*[428] Roosevelt de bu öneriyi kabul eder. Bu durum Churchill'i dışta bırakarak Roosevelt'in Stalin'le konuşmasına olanak vermiştir. Toplantıda ve yemeklerde yapılan konuşmalarda Roosevelt, savaş sonrasında kurulacak bir Birleşmiş Milletler düzenini ve ABD, Rusya, İngiltere ve Çin'den oluşacak Güvenlik Konseyi'ni savunmaktadır. Diğerlerine bu vizyonu aktarmaya çalışmaktadır. Stalin ise savaş sonrasında Almanya'nın ekonomik ve teknik gücünü oluşturan 50-100 bin kişilik bir grubunun temizlenmesini, Fransa'nın da

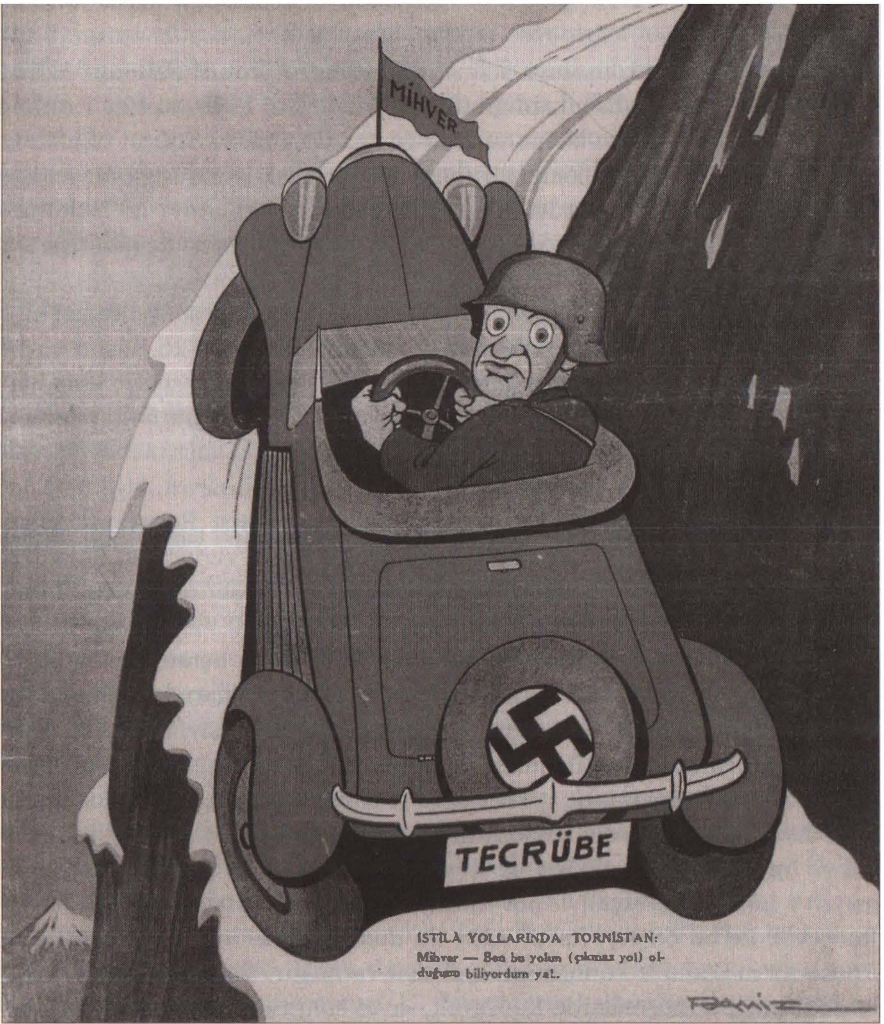
---

425 Valentin Mihalyoviç Berojkov, Bilinmeyen Taraflarıyla İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1970. Bu yazı serisi daha sonra bilgi yayınlarında bir kitap halinde yayınlanmıştır. Valentine Berejkov, *Tahran 1943*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970.

426 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 238-239.

427 S.M. Shtemenko, *İkinci Dünya Savaşında Rus Harekâtı*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 210-211.

428 Valentin Mihalyoviç Berojkov, *Cumhuriyet*, 16 Mart 1970.

Akbaba, *sayı 372, 11 Şubat 1943.*

işbirlikçiliğinin cezalandırılmasını istemektedir. Stalin yemeklerde bunun yoklamalarını yapıyordu. *Churchill ise Rusya karşısında kıta Avrupa'sının geleceğinin karartılmasının değil, tersine güçlendirilmesinin arayışı içindeydi.*[429]

Bu toplantıda Roosevelt savaşın yükünü çok ağır bir biçimde taşımakta olan Rusya'nın yani Stalin'in taleplerine, Churchill'in taleplerinden daha yakın olmuştur. Bu bakımdan da *en belirleyici konu Avrupa'da ikinci cephenin*

429 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 137.

açılmasıdır. Stalin, 1941 yılından itibaren Avrupa'da ikinci bir cephenin açılmasını istemektedir. Fransa'nın batısından ikinci cephenin açılması *"Overlord Harekâtı"* diye adlandırılmaktadır. Buna karşı da Churchill Akdeniz Harekâtı'nda ısrarlı olmaktadır. Churchill, Akdeniz Harekâtı'nı, İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkarlarını korumak ve Sovyetler'in Balkanlar'a sarkmasını engellemek için istemektedir. Québec Konferansı'ndan beri Roosevelt İngiliz taleplerine karşı olduğunu belirtmiştir. Bu konferansta da bu tutumunu sürdürür. Sabah kahvaltısında *Overlord Hârekatı'nın Mayıs'ta yapılacağını ve bu harekâtın Fransa'nın* güneyinden yapılacak *bir harekâtla da destekleneceğini söyler.* İkinci cephenin açılması kararlaştırılır.

İkinci cephe 1 Mayıs'ta açılacaktır. *İlk saldırı için İngiltere'de 35 Anglo-Amerikan tümeni toplanacaktır.* Kuzey Fransa'da bu birliklerin sayısı ABD'den gelecek birliklerle 50 ya da 60 tümene çıkarılacaktır. Bu ana çıkarma dışında, bu saldırıya yardımcı olacak bir başka çıkarmayla da bir başka cephenin açılması istenmektedir. Bu alternatif için iki aday ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi Güney Fransa'dan yapılacak saldırıdır. Diğeri ise Roosevelt'in önerdiği; Adriyatik'in kuzeyinden yapılacak bir çıkarmayla Tuna'ya yönelen bir saldırıdır. Bu saldırıyla eş zamanlı olarak Güney Fransa'dan bir ikinci saldırının yapılması kararlaşır.[430]

Üç büyükler Mihver ülkeleriyle *ayrı ayrı barış yapılmayacağı ve savaşın durdurulması için kayıtsız şartsız teslim koşulunun aranacağı konusunda uzlaşılmıştır.* Savaş sonrası teslim alınan ülkeler ABD, Birleşik Krallık ve Sovyet denetiminde olan bölgelere ayrılacaktır. Rusya'nın, *Doğu Polonya'dan Oder-Neisse Nehri ve Curzon hattının doğusundaki Sovyetler Birliği topraklarına katılması talebi* ABD ve İngiltere tarafından kabul edilmiştir. Bu topraklara karşı, Alman topraklarından Polonya'ya toprak verilecektir. Baltık Devletleri, Polonya, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Doğu Avrupa Devletlerinin de Sovyetler Birliği'nin etki alanında kalacağı kabul ediliyordu. Ayrıca Yugoslavya'nın partizanlarına silah verilmesi ve komando harekâtıyla desteklenmesi kararlaştırıldı.

Konferans sonrasında iki bildiri yayınlandı. Birinci bildiride Alman kuvvetlerinin mutlaka yenileceğine olan inanç belirtiliyor, Birleşmiş Milletler'in nasıl bir umut olduğu anlatılıyordu; "Buraya azim ve umutla geldik. Buradan düşüncede ve amaçta gerçek dostlar olarak ayrılıyoruz" deniliyordu. İkinci bildiri toplantının yapıldığı İran'a özeldi. İran'ın savaş dolayısıyla yaşadığı sorunların farkında olunduğu bildiriliyor, bağımsızlığı, toprak bütünlüğünün korunması konusunda güvence veriliyor, ekonomik yardım yapılacağı anlatılıyordu.[431]

---

430 W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt V, s. 311-313.

431 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 58-61.

Konferansta Türkiye üzerinde de çok konuşulmuştur. Türkiye'yi sürekli olarak konferansın gündemine getiren Churchill olmuştur. *Churchill, Akdeniz'de açılacak bir cephe önerisinin, Overlord Harekâtı'nı geciktireceğinden korkulduğu için* destek bulmayacağını bilmektedir. Onun için projesini, Roma'nın işgaliyle Overlord'ın başlaması arasında 6 ay bulunacağını söyleyerek, *savaşın altı ay durdurulamayacağı, bu arada bir şey yapılması gerektiğine dayandırmaktadır.* Churchill'e göre Balkanlar'da 21 Alman tümeni vardı. Ayrıca Ege Adaları'nda 54 bin kişilik bir Alman kuvveti bulunuyordu. Ayrıca 12 Bulgar tümeni vardı.[432] *Churchill, Alman güçlerini Balkanlar'da tutarak meşgul etmek için Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini,* savaşa girmesi halinde Türkiye'ye Anglo-Amerikan komuta heyetinin kullanmadığı 17 hava filosunun ve bunun dışında üç uçaksavar alayının verilmesinin vaat edildiğini, Türklerin 50 tümeni olduğunu ve elde bulunan 2-3 tümenin de Ege Adaları'nı ele geçirmek için kullanılacağını söyler.[433] Ege Denizi açılınca da Rusya'ya bu kanalla kolayca yardım edileceğini savunur. Türkiye'nin ikna edilmesi için de Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırmasını engelleyecek bir garanti olarak Bulgaristan savaşa girerse Rusya'nın Bulgaristan'a savaş ilan edeceğinin güvencesinin Stalin tarafından verilmesini düşünüyordu. Bu durumda Türkiye'nin Savaş sonrasında galipler arasında bulunmak için savaşa gireceğini tahmin ediyordu.[434] Churchill, Türkiye'nin ikna edilerek savaşa girmesi sağlanırsa Türkiye'nin havaalanlarının kullanılmasının Rodos ve Ege Adaları'nın ele geçmesinin kolaylaştıracağını dolayısıyla Almanları oldukça zor durumda bırakacağını görmektedir. Ancak Roosevelt ve Stalin, Türkiye'nin kolayca ikna edilemeyeceğine inanıyordu. *Roosevelt toplantıda bu görüşünü "Türk Cumhurbaşkanının yerinde olsaydım, İkinci Cephe Harekâtı'na zarar verebilecek bir paha isterdim"* diye belirtmiştir.[435] Konferansta Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefikler'in yanında savaşa girmesinin arzulandığı, kendisini savaş içinde bulması halinde ise de Sovyetler Birliği'nin yardımcı olacağı belirtilmişti. Stalin böyle bir söylemi kullanıyordu. Ama aslında Stalin Türkiye'nin savaşa girerek Boğazlar'ı Müttefikler'e açması konusunda çok istekli değildir. Müttefikler'in Karadeniz'e girmesini istememektedir. Savaşı kendisinin sonuçlandırabileceğini kestirmekte, sadece batıda açılabilecek ikinci cephe ile ilgilenmektedir. Stalin çok istekli olmamasına karşın Churchill'in ısrarları karşısında ve bir çıkarma harekâtı içermemek koşuluyla Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda girişimlerde bulunulmasını kabul etti. Bunun üzerine *İnönü'nün Kahire'ye çağrılmasına karar verildi.* Churchill, Müt-

432 Valentin Mihalyoviç Berojkov, *Cumhuriyet*, 23 Mart 1970.

433 Valentin Mihalyoviç Berojkov, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1970.

434 W.S. Churchill, *a.g.e.*, Cilt V, s. 311-348. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 107-110.

435 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, s. 18.

tefiki olmak niteliğiyle Türkiye'yi, önümüzdeki Noel'den önce savaşa girmeye zorlama görevini üzerine aldı. Ancak Churchill, İnönü'nün Kahire'ye geleceğiden emin değildir.[436] Bu süreçte bütün *Tahran Konferansı konuşmaları Eden tarafından Ankara büyükelçisine* bildirilmiştir. *Buradan da Çiçero eliyle Almanlara aktarılmıştır.*

Roosevelt, Churchill ve İnönü 4-7 Aralık 1943'te Kahire'de buluşuyorlar

Toplantı, Tahran dönüşünde Roosevelt Kahire'deyken yapılacaktı. Başlangıçta toplantıya Roosevelt, Churchill ve Stalin yerine Dışişleri Bakanı Yardımcısı Andrei Vyshinski katılacaktı. Ama Vyshinski ulaşım zorlukları dolayısıyla toplantıya katılamamıştır.

Tahran Konferansı'nda Kahire toplantısının yapılması kararlaştırıldığı için Roosevelt ve Churchill 1 Aralık'ta ayrı ayrı telgraflar göndererek *İnönü'yü Kahire'ye davet ederler.* Tahran toplantısı sonrasında gelen böyle bir davet İnönü'yü kuşkulandırmıştır. *Eğer yapılacak görüşme Kahire'de alınan bir kararın tebliği niteliğinde ise katılmayacağını, ama eşitler arasında bir ilişki içinde ortak dava için bir çözüm arayışına girilecekse katılacağını bildirir.* Gerekli güvencelerin verilmesi üzerine İnönü 4 Aralık sabahı Adana'ya gider. Roosevelt Adana'ya damadıyla birlikte özel uçağını, Churchill de oğluyla birlikte özel uçağını yollamıştır. *İnönü Roosevelt'in,* Dışişleri Bakanı Menemencioğlu da Churchill'in uçağına binerek Kahire'ye uçtu.

İnönü, Adana havaalanına geldiğinde uçağa binmek için gelen *askerî heyeti geri gönderdi.* Çünkü ayrıntılı askerî müzakerelere girmek istemiyordu. Buna karşın hükümeti ve partisi tarafından verilen *savaşa girmek için karar alma ve açıklamaya tam yetkili kılınma kararını cebinde götürüyordu.* Bu kararla İnönü, Kahire toplantısında elini çok güçlendirmişti.[437] Aynı gün toplantı Kahire'de Roosevelt'in kaldığı Mena House'da saat 17.00 de başladı.[438]

Toplantıyı Roosevelt açar. Onun konusu savaş sonrası dünya düzenidir. *Yirmi yıl sonra Almanya ve Japonya yeni bir savaşa girme hevesine kapılmamalıdır. Bunu sağlayacak olan da kurulacak Birleşmiş Milletler'dir;* sonra sözü Churchill'e bırakır. Kendi belagatine güvenen Churchill, İnönü'yü ikna edebileceğini düşünmektedir. Söz kendisine geldiğinde Türkiye'den tehlikelerin katlanılamaz olduğu dönemlerde savaşa katılmasının istenmediğini, şim-

436 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 111.

437 Türk Heyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın ve genç bir memur olan Turgut Menemencioğlu'ndan oluşuyordu.

438 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 144. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 113. Kahire mülakatının zabıtları, İnönü Arşivi No. 02275'te bulunmaktadır. (İAKMZ)

di Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılmayı düşünmesinin zamanının geldiğini, *eğer katılmazsa savaş sonrasında yeni düzen kurulurken Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in üyeleri arasında, sıralarda oturmayacağını seyirci olarak koridorlarda* yer alacağını söylemiştir. Avrupa'nın en büyük askerî gücü olan Rusya'yla aynı safta olmamanın tehlikeli olabileceğini de ekler. Ayrıca Almanya, Türkiye'ye saldırır ve Bulgaristan harekete geçerse Stalin'in Bulgaristan'a savaş açacağını kendisinin ve Roosevelt'in temin ettiğini dile getirir. İnönü ise Türkiye'nin, en tehlikeli günlerde yani Almanların Kafkasya'ya indikleri, El-Alameyn'e ulaştıkları günlerde bile Müttefikler'in yanında olduğunu, şimdi savaşa girmeyecek olursa savaş sonrasında endişeleri olabileceğinin ileri sürülmesinin kabul edilemeyeceğini belirtir. İnönü'ye göre "Müttefikler'le aynı ilkeleri güden bir memleket savaşa girmedi diye tehlikeye maruz kalmamalıdır. *Ne İngiltere ne de Amerika bize diyebilir ki siz savaşa girmediğinizden dolayı tehlikeyi hak ettiniz"* [439] Roosevelt bunun bir durum analizi olduğunu, tehdit olarak algılanmamasını söyler. İnönü, Türkiye'nin evvela Adana'da sonra Kahire'de Müttefikler'le işbirliği yapmak için toplantılara katıldığını, *tarafsızlıkla uyuşmayan birçok şey yapıldığını,* Almanların bu gelişmeleri yakından izlediğini belirtmiş, Almanların Türkiye'nin savaşa hazırlandığını bildiği anda saldıracağına dikkat çekmiştir. İnönü daha sonra *Türkiye'nin savaşa girmesinin iki safhada olabileceğini;* birinci hazırlık safhasında Türkiye'nin yeterli malzeme sağlanarak *savaşabilir hale getirilmesini,* ikinci safhada Müttefikler'le işbirliğine geçilebileceğini düşünmüştür. Bu safhada İngiliz ve Amerikalılar *Türkiye'ye yakın bir yerde (Balkanlar'da) harekete geçerek bir plan hazırlar ve bu planda bir rol almamızı önerirlerse Türkiye'nin bunu kabul etmeye açık olduğunu,* fakat hakkınızdaki şüpheleri gidermek için savaşa girin planlamayı sonra yaparız şeklindeki bir tavrı kabul edemeyeceklerini söyler. İnönü'nün bu ciddi tutumu toplantıyı etkiler. Karşı tarafın en zayıf noktasını yakalamıştır. *Churchill hemen planı burada yapacağız der.* Roosevelt hazırlık tamamlanmadan, planlar yapılmadan Türkiye'nin bir ya da bir buçuk ay sonra savaşa girin diye sıkıştırılamayacağını söyler.[440] 4 Aralık 1943'te Roosevelt'in İngilizlere, "Eğer ben Türk olsaydım, tarafsızlığı bırakıp savaşa girmek için İngilizlerin vaat ettiğinden daha fazla yardım teminatı isterdim," dediği bilinmektedir.[441] İlk gün İnönü, *toplantının kendi istediği minvalde kalmasını sağlamıştır.*

İkinci günkü toplantı yine Mena House'da önce *Roosevelt ve İnönü arasında başlar. İnönü karşısında çok anlayışlı bir muhatap bulur.* İnönü mecliste Türkiye'nin savaşa girmesi için gerekli kararın alındığını, ama savaşa girme-

439 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 229.

440 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 228-232.

441 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 114.

nin büyük bir olay olduğunu, hazırlık gerektirdiğini söyler. Roosevelt Churchill'e zaman tespiti için önce bir hazırlık planı yapılması gerektiğini söyler. İnönü, Churchill'in bir plan gönderdiğini ama bunun sadece hava meydanlarına ve personeline ilişkin olduğunu belirttiğinde *Roosevelt, o planın İngilizlerin planı olduğunu ve Şubat'ta havaalanlarının kullanılmasını öngördüğünü*, kendisinin bunu gerçekçi bulmadığını belirtir. İnönü hazırlığın daha geniş kapsamda, en azından Adana'da öngörülen kapsamda olması gerektiğini belirtir. Roosevelt Adana'da söz verilen silahların ne kadarının teslim edildiğini sorar, *İnönü yüzde 10'u diye yanıtlar.* Roosevelt ise malzemelerin gönderildiğini sanmaktadır. Çünkü malzemeler Amerika'dan yüklenmiştir. ABD'nin Türkiye Büyükelçisi *Steinhardt, malzemenin önemli bir kısmının El-Alameyn'e gittiğini söyler.*[442]

Toplantının bu noktasında *İnönü, kendisinin hazırlıktan anladığını belirterek hazırlık sürecini*; ilk olarak Türk ordusu için malzeme gönderme planının ortaklaşa hazırlanması ve bunun gerçekleşmesine bağlı olarak Türkiye'nin savaşa katılma zamanı saptanması, ikinci olarak işbirliği planı yapılması yani bir Balkan harekâtı ortak stratejisi geliştirilerek ne tür askerî harekâtlar yapılacağı ve Türk ordusunun ne tür sorumluluklar yükleneceğinin belirlenmesi, üçüncü olarak ilgili siyasi konuların görüşülmesi ile siyasi sorunların çözümü üstünde bir uzlaşma belirlenmesi şeklinde tanımlar. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra savaş ilan edilmeden 24 saat önce İngiliz uçakları gelmelidir. *Roosevelt de Türkiye'nin girişinin bir takvime değil bir plana bağlanmasının doğru olacağını düşünmektedir.* Menemencioğlu Churchill'in hava filosunun gelmesini hazırlık döneminin bir bölümü olarak gösterdiğini ama bunun doğru olmadığını, çünkü hava filosu gelince savaşın başlayacağını ekler.[443]

Toplantının bu aşamasında toplantıya İngiliz Heyeti de dahil olur. Roosevelt konuşmalarda ulaşılan noktayı özetleyerek *kendisinin Türkler gibi düşündüğünü*, Türkiye'nin savaşa gireceği tarihin hazırlığa bağlı olarak saptanması gerektiğini bildirir. Toplantının bu aşamasında İngilizler, Adana sonrasında teslimatın yapılmamasının sorumluluğunu Türkiye'ye yüklemek ister. General Douglas, uzun zamandan beri hazır olan 70 uçağı Türkiye'nin teslim almadığını söyler. İnönü, bu uçaklar Adana'ya geldiğinde Churchill'in de geldiğini, bunların hepsinin eski olduğunu ve kendisinin yenilerini Türkiye'ye göndereceğini söylediğini ama göndermediğini söyleyerek yanıtlar. Churchill daha yumuşak bir şekilde İtalyan Cephesi'nin açılması dolayısıyla Adana Listesi'nin gönderilemediğini söyler. Adana'da bu gelişmenin öngörülemediğini söyler. İnönü kozlarını oynamaya devam eder. Şimdi sonucun

442 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 145. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 115-118.

443 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 235.

ancak açık ve samimi görüşmeyle alınabileceğini ama *İngilizler ne olursa olsun Türkiye'yi savaşa göndermek istiyorlarsa sonuç alınamayacağını belirterek* biz karar verdik, sizinle birlikte savaşmak istiyoruz, memnun değil misiniz diye sorar. Churchill hemen çok iyidir, yeni bir safhadır diye yanıtlar. İnönü o halde prensip tespit edildi, şimdi metodu bulalım diyerek ve kendi aşamalarını sayarak bunları bilmek bizim hakkımızdır, *hiçbir şey bilmeden, Müttefikler'in bizim kuvvetlerimizi nasıl kullanacaklarını bilmeden, kuvvetlerimizi nasıl verelim diye sorar.* Churchill yatıştırıcı tutumunu koruyarak her şeyi bilmek ve incelemenin Türkiye'nin hakkı olduğunu söyler. İnönü İngilizlerin sunduğu planı eleştirerek sözünü sürdürür. Bu planla İngilizlerin Adana'dan beri verilen 250 uçaksavar topunun yarısının İngilizlerce kullanılmasını önerdiğini, bunun dışında 60-70 topun ve hava meydanı malzemelerinin verilmesini öngördüğünü belirtir. Siz bu planın uygulanmasıyla hazırlık devresinin biteceğini düşünüyorsunuz der. İnönü İngiliz planının, hazırlık safhasının ancak bir parçası olabileceğini, hazırlık planının uzmanlar tarafından ortaklaşa hazırlanmasını ister.

İngilizlerin Türkiye'nin bu tutumu karşısında kendi pozisyonlarını savunması zorlaşmıştır. *Churchill 20 İngiliz filosunun Türkiye'ye konumlanması sonrasında durumun değişeceği, Türkiye'ye saldırılamayacağı üzerinde durmuştur.* Bu konuda Türkiye'yi ikna etmek için Portekiz örneğini vermektedir. Oysa bu inandırıcı değildir. 16 Kasım günü Almanların Ege'de hava üstünlüğünü ellerinde tutarak Leros Adası'nı ele geçirmiş olması Türkiye'nin, Almanların hâlâ büyük bir tehdit oluşturduğu tezini desteklemiştir.[444] Roosevelt müzakerenin bu şekilde devam etmesinin yararlı olmadığını dile getirir, ayrıntıların daha küçük bir heyette ele alınmasını ister.

Bunun üzerine aynı gün yani *5 Aralık 1943'te, Churchill'e ayrılmış bulunan villada* dışişleri bakanları, askerler ve bürokratların katıldığı toplantı saat 18.00'de başlar. Aslında konu operasyonlar düzeyinde ele alınınca, konuşulan İngilizlerin önerisi olmakta ve Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamanın platformu haline gelebilmektedir. İnönü askerleri Kahire'ye getirmemekle zaten böyle bir müzakere yapmak istemediğini göstermiştir.

General Douglas, Türkiye'nin hava savunmasını yapmak ve Ege Denizi'nde saldırıya geçebilmek için Türkiye'ye 12'si Spitfire ve 5'i bombardıman filosu olmak üzere toplam 17 filo uçağın gönderileceğini, bunların uçabilmesini sağlayacak dinleme, depolama ve bakım hizmetleri için 2.000 kişi verileceğini, buna Türkiye'nin vereceği yardımcı personelin de ekleneceğini söyler. Eden, bu gücün yeterliliğinin tartışılabileceğini ama Adana'dan beri durumun değiştiğini, şimdi o malzemenin verilmesinin hükümetine önerilemeyeceğini belirtir. *Menemencioğlu önerilen programın Türkiye'nin savun-*

444 Altan Öymen, "II. Dünya Savaşında Türkiye", *Milliyet*, 9 Ekim 1976.

masını değil İngiliz üslerinin savunmasını öngördüğünü, bu programı İnönü'nün açıkça reddettiğini söyleyince General Wilson yeni sayılar açıklamak zorunda kalır. Şimdiye kadar sözü edilen kuvvetlerin sadece öncü olduğunu, gönderilecek kuvvetlerin toplamının 32.000 olduğunu, bunlardan 11.600'ünün hava kuvvetlerine, gerisinin kara ordusuna mensup olacağını söylemektedir. Ayrıca 6.000 nakil vasıtası, 5 hafif topçu alayı (250 top), 5 ağır topçu alayı (125 top) da gönderilecektir.[445]

İngilizler tezlerinin İnönü'yü ikna etmediğini görmektedirler. *Churchill, 6 Aralık toplantısı öncesinde İnönü'den özel konuşma isteğinde bulunur.* İnönü'ye tahsis edilen villada yapılan görüşmede Churchill kendi hazırladığı planı İnönü'ye verir. Bu plana göre 15 Şubat'a kadar Türkiye'de havaalanları hazırlanacaktır. 15 Şubat'ta İngiliz uçakları havaalanlarına inecektir. Bundan sonra Akdeniz yolunu açmak için Rodos'a ve Adalar'a karşı harekete geçilecektir. *Türkiye'nin savaşa girmemesi İngiltere için daha iyidir. İstenilen sadece havaalanlarının açılmasıdır.* Almanlar Türkiye'ye saldıramayacaktır. Kendileri saldıramayınca Bulgarları da teşvik edemeyeceklerdir. Ege yolu açılınca Rusların desteklenmesi kolaylaşacak, savaş kısalacaktır. İnönü bu planı Türkiye'nin savaşa katılma konusundaki görüşleriyle uyum içinde olmadığı için kabul etmemiştir. Bu reddin gerekçesini, kendisinin *Meclis'ten aldığı savaş kararı verme müsaadesinin; A) Askerî hazırlık devresi, B) Fiilî* işbirliği *çalışması, C) Siyasi müzakere şeklinde sürdürülecek bir hazırlıkla sınırlandırılmış olmasına* dayandırmıştır.

Mena House'da 6 Aralık'taki genel toplantıya geçildiğinde, İnönü'nün bir gün daha kalmaya karar verdiği, toplantının Roosevelt'in ayrılmasından sonra da sürdürüleceği açıklanır. Churchill, görüşmelerde gelinen noktayı kendi anlayışına göre özetler. Üç safhalı bir yaklaşım konuşulmuştur. Bunlar; hazırlık safhası, tayyarelerin inişi, kati hareket safhalarıdır. Ortak bir hareket planı yapılacak, Türkiye'nin savaşa girdiğinde işbirliğini belirleyen bir proje hazırlanacaktır. Bunların uygulanması sırasında Türkiye bir savaşa sürüklenirse her türlü yardım yapılacak, kendisine garantiler verilecektir. *İnönü burada, hazırlık safhasının Türkiye'nin anladığı gibi anlaşılması gerektiğini,* Müttefikler'in anladığı anlamdaki bir hazırlığın Almanları kışkırtacağını ve Türkiye'nin Almanlarla yalnız olarak karşı karşıya kalacağını, Türkiye'nin böyle bir durumu kabul edemeyeceğini bildirir. Roosevelt yeterli hazırlığın yapılmasını ve Türkiye'nin tehlikeye atılmaması gerektiğini söyler. İnönü Türkiye'nin hazırlıksız ve acele hareket etmesinin düşünüldüğünü, böyle bir durumda Türkiye'nin seferberlik yapması gerektiğini, iki ayda seferberliğin belli bir ölçüde gerçekleştirilebileceğini ama bunun bugünkü zayıf teçhizatla yapılması gerektiği konusundaki argümanlarını sıralar. Churchill, seferberli-

445 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 236-242.

ğin uzun süreceğini ve Almanları kuşkulandıracağını, oysa Türk ordusunun zaten yarı yarıya seferber olduğunu, Türkiye'nin hava kuvvetlerinin aniden konuşlandırılmasıyla güçlendirilmesinin yeterli olacağını, Almanların karadan saldıramayacaklarını ve havadan gelecek tehlikelere karşı da yeterli hava gücünün zaten sağlanmış olacağını söyleyerek kendi projesini savunur. İnönü bunun Churchill'in planı olduğunu, hazırlıksız bir planı kabul etmeyeceğini söyler. Roosevelt kendisinin ayrılmak durumunda olduğunu belirterek Şubat'ın 15'ine kadar Türkiye'yi savaşa sokmadan, saldırıya uğramadan nasıl hazırlayabiliriz diye sorar. İnönü kendi önerisinin mantığı içinde sorularını sıralar. "*Bu safhanın 15 Şubat'ta biteceğini düşünüyorsunuz. Bu iki ay zarfında bize ne verebilirsiniz? Biz ne alabiliriz?* Bunu ben erkân-ı harbiyeme sormalıyım. Peki bu safhadan sonra ne olacaktır. Hemen harekete mi geçilecektir? Bunun üzerinde bir çalışma yapmadan bir şey söylenilemez" der.

Roosevelt 7 Aralık'ta ayrılacağı için, Roosevelt'le İnönü arasındaki ikinci özel konuşmaya geçilir.[446] Bu görüşmede önce Roosevelt harpten sonra kurulacak düzen ve Birleşmiş Milletler konusundaki projesini anlatır. Ankara'da bu fikirlerin yayılması için yardımcı olmasını ister. *İnönü, Roosevelt'e çok sıcak davranır.* ABD'den gelecek fikirlere karşı sempatisinin bulunduğunu söyler. Bu toplantıda gösterdiği iyi niyetten dolayı teşekkür eder. Bizi yalnız bırakmayacağınızı ümit ederim der. O da Türkiye'yi yalnız bırakmama sözü verir. Menemencioğlu, Türkiye'nin anayasasının müsaade ettiği ölçüde ittifak haline girmek isteğini söyler. Roosevelt, diğer devletlerle olduğu gibi bir deklarasyon yaparız der. Sonuç olarak Kahire toplantısında *İnönü, Roosevelt'le anlaşmıştır. Ama Churchill istediğini elde edememiştir.*[447] Bu sonucun alınmasında Roosevelt'in Churchill'in önerilerine kuşkuyla bakmasının ve bunun gerisinde bir oyun aramasının da önemli bir payı vardır.

7 Aralık 1943 günü Churchill'e tahsis edilen görüşmeler başladığında Churchill, ısrarını sürdürerek yeni bir öneri yapar. Hava üsleri hazırlıkları, diğer malzemelerin verilmesi, savaş planlarının müzakeresi, cephane sağlanması ve siyasi konular 15 Şubat'a kadar sürecek, 15 Şubat'ta Türkiye'de havaalanları İngiliz filolarının inmesine hazır hale gelecektir. Bu tarihte Türkiye'ye filoları kabul etmek isteyip istemedikleri sorulacaktır. Cevap olumlu ise kara ve hava orduları için cephane ikmali devam edecek, Türkiye'ye deniz yolu açılacak, İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri takviye olarak verilecek ve Türkiye ile Müttefikler arasında mutabık kalınmış olan plan uygulanmaya başlayacaktır. Eğer cevap olumsuz ise Müttefikler kaynakları başka alanlara nakledecek ve Türkiye'yle işbirliği arayışlarından vazgeçecektir. Bu plana ek olarak Türkiye'ye 2.000 sivil personel, 132 hafif ve 56 ağır uçaksa-

446 A. Suat Bilge, *a.g.e.*, s. 242-245.

447 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 121.

var topu ve dinleme cihazları gönderilerek havaalanlarının hassas bölgelerine yerleştirilecektir. Bu plan hakkında Churchill 4-5 gün içinde yazılı cevap beklediğini bildirmiştir.

Eğer yanıt olumsuz olursa *Türkiye'nin savaş dışı kalmaya kararlı varsayılacağı ve bundan sonra her şeyin değişeceği belirtilmiştir.* Menemencioğlu, bu önerideki tehdit havası karşısında Ankara'da genelkurmay ve ilgililerle temas edildikten sonra yanıtın verileceğini söyler. Churchill, Türkiye'yi sıkıştırma taktiğinin sonuç vereceğinden emindir. *İnönü, Kahire'den ayrılırken havaalanına uğurlamaya hem Churchill hem de Eden gelmiştir.* İnönü ayrılırken Churchill'in yanağını öper. Churchill aynı gün kızına kendisinin karşı konulamaz olduğunu, İnönü'nün kendisini öptüğünü söyler. Oysa Büyükelçi Hugessen daha Kahire'ye gelmeden çektiği bir telgrafla, aceleye getirerek ve sıkıştırarak Türkiye'nin savaşa sokulamayacağı konusunda, İngiliz heyetinin dikkatini çekmiştir. *Churchill'in izlediği strateji sonucu Kahire Toplantısı bir karara ulaşmadan dağılmıştır.*[448]

İnönü, Ankara'ya geldiğinde coşkulu bir şekilde karşılanır. Bir yabancı diplomat Türklerin savaş kazanmış bir devletin üyeleri gibi döndüğünü söylemiştir. Ankara'da gerekli temaslar yapıldıktan sonra 18 Aralık 1943'te Menemencioğlu tarafından *Büyükelçi Hugessen'e olumsuz yanıt verilir.* Bu yanıtta iki taraf arasında ciddi bir anlaşmazlığın olduğu, İngiliz tarafının tarih kavramını öne çıkardığı, Türkiye'nin ise hazırlık kavramı üzerinde durduğu belirtildikten sonra "Şunu size kesinlikle belirtmek isterim ki Türk milleti ve Hükümeti, bir oldu bittiyi veya kasıtlı olarak yapılmış kışkırtmalardan doğan bir durum sonucu savaşa sürüklenmeyi hiçbir şekilde kabul etmeyecektir. Reddetmenin bütün sonuçlarına rağmen böyle bir savaşı reddetmekte tereddüt etmeyecektir" denilmektedir.[449]

İlk bakışta Kahire Konferansı'nda da Türkiye'nin savaşa girmemek konusundaki tutumunu sürdürdüğü sanılabilir. Oysa müzakerelerin içeriği iyice incelendiğinde Türkiye'nin önemli bir şekilde taktik değiştirdiği görülmektedir. *Artık Türkiye, savaş dışı kalmaktan çok savaş biterken alacağı rolün ne olacağının belirlenmesini isteyen bir söyleme geçerek İngiltere'yi zor bir konuma itmiştir.* Türkiye'nin talep ettiği Balkanlar stratejisinin açıkça ortaya konulması, İngilizlerin Rusya'yla açık bir çelişkiye düşmeden gerçekleştirebileceği bir şey değildi. Bu aşamada Müttefikler'in Türklere söyleyebildikleri; Türkiye'nin savaşa girerse kazanan tarafta olacağı, savaş sonrası çıkarlarını koruması için en iyi durumun bu olacağıydı.

Bu müzakere sırasında Türkiye'ye verilmesi pazarlık konusu edilen araç

448 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 146, 147. Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 122. Keith Hamilton, *a.g.e.*, s. 32.

449 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 147.

ve teçhizatın Müttefikler'in bu yıllardaki üretimleri ve bir muharebedeki kayıplarıyla karşılaştırılırsa ne kadar küçük ve marjinal olduğu açıktır. Eğer Müttefik karagâhında İngiltere, Amerikalıları Ege harekâtına ikna edebilmiş olsaydı bu araç ve malzeme miktarları söz konusu bile olmazdı. *Sorun, İngiltere'nin Müttefik karargâhında kabul ettiremediği projesini Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye çalışmasından doğmaktadır.*

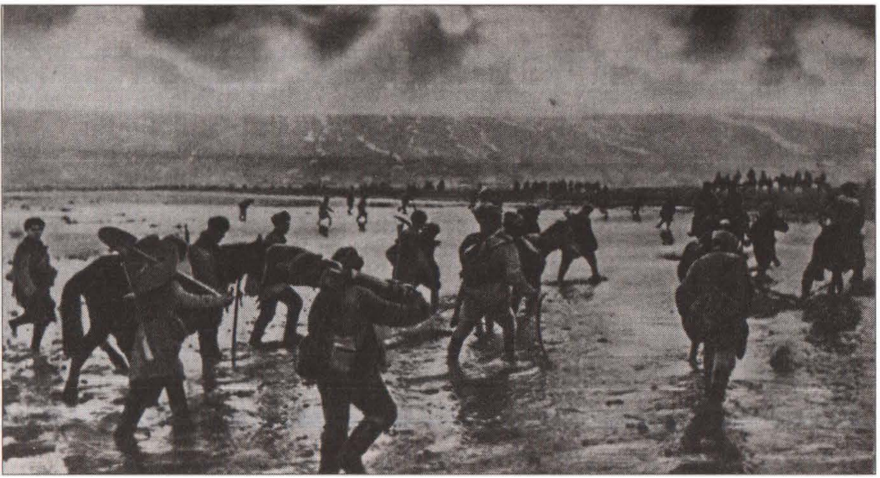
1944 kışında ve ilkbaharında Kızılordu saldırısı

1944 yılının başında Kızılordu sayısal olarak üstündü. 6.165.000 subay ve asker, 88.900 top ve havan, 4.900 tank ve motorlu top, 8.500 uçağı bulunuyordu. Almanların, Sovyet cephesinde 4.200.000 subay ve askeri, 706.000 de uydusu olan ülkelerin subay ve askeri bulunuyordu. 54.000 top ve havanı, 5.400 tankı ve motorlu topu, 3.000 uçağı vardı. Alman ordusu gücünün yüzde 63'ünü Sovyet cephesinde tutuyordu. Ayrıca Sovyetler'in cephe gerisindeki partizanları da etkilerini sürekli artırıyorlardı.[450]

Kızılordu, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan cephedeki kış saldırısında dikkatini güneybatıya yönlendirmişti. Kırım'ı ve Dinyeper'in batısındaki Ukrayna'yı geri almak için Almanların Güney ve A Ordu Grubu'nu yenmek istiyordu. Kış saldırısının ikinci hedefi Kuzey Ordu Grubu'nu dağıtarak Leningrad etrafındaki kuşatmayı kaldırmaktı. Cephenin ortasında ise Almanların Merkez Ordular Grubu'nu geriye iterek Beyaz Rusya'nın önemli bir kısmını geri almak istiyordu. *Almanlar, Sovyet saldırısını her noktada karşılayacaktı. Yedekleri yoktu ama manevra yaratabilmek için zırhlı güçlerinde yedekler yaratmaya çalıştılar.* 1943 yılı boyunca uçakların bombardımanı ve topçu atışları, Leningrad'da sivillerden 16.747 kişinin ölmüne, 33.782 kişinin yaralanmasına neden olmuştu. Ama şehirde Komünist Parti örgütlenmesi halkın moralini yüksek tutuyor ve ordunun ihtiyaçları için silah üretimini, halk için gıda üretimini gerçekleştirmeyi başarıyordu. Almanların bu bölgede 741.000 asker ve subayı, 10.070 top ve havanı, 385 tank ve motorlu topu, 370 uçağı bulunuyordu. Almanlar gelişmiş bir savunma sistemi hazırlamıştı. Bunun karşısında Kızılordu'nun Leningrad-Volkhov ve 2. Baltık Cephesi'nde; 1.241.000 asker ve subayı, 21.600 top ve havanı, 1.475 tank ve motorlu topu, 1.500 uçağı bulunuyordu.

Leningrad ve Novgorod saldırıları 14 Ocak 1944'te başladı. Bu saldırıya Baltık donanması da yardımcı oluyordu. 20-21 Ocak'ta Novgorod geri alındı. Leningrad saldırısı da başarıyla gelişti ve Alman kuvvetleri Luga Nehri'nin gerisine sürüldü. Böylece *Leningrad'ın 900 gün süren kuşatması kaldırılmış oldu.* 26 Ocak 1945'te *Leningrad halkına buradaki müdafaa için 930.000 Lenin*

450 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 238.

Odessa yakınındaki bir bataklıkta Sovyet birlikleri (Nisan 1944).

Madalyası verildi. 15 Şubat'ta Kızılordu, Narva Nehri ve Psikov Gölü'ne kadar ilerledi. 22 Şubat'ta Estonya'ya girdi.[451]

Dinyeper'in batısındaki Ukrayna toprakları ve Kırım, bir çeşit açık hava konsantrasyon kampı haline gelmişti. Sovyetler'in bilgilerine göre Ukrayna'da Naziler, 4.500.000 sivili öldürmüştü, Kırım'da 90.000 kişi ölmüş ya da işkenceden geçmişti. Bu baskıya karşı Ukrayna'da 50.000 partizan silahlanmıştı. Güneybatı Cephesi'nde Kızılordu'nun 2.365.000 asker ve subayı, 28.800 top ve havanı, 2.040 tank ve motorlu topu, 2.370 uçağı bulunuyordu. Bunun karşısında Manstein'ın Güney Grubu, Kleist'ın A Grubu Ordularının 1.760.000 asker ve subayı, 16.800 top ve havanı, 2.200 tank ve motorlu topu, 1.460 uçağı bulunuyordu. Hitler, Sovyetler'in Romanya'daki petrol kaynaklarını ele geçirmek için saldırılarının buraya yöneleceğini düşündüğü için olabildiğince yığınak yapmıştı.

Hitler ile komuta heyeti arasında savunma savaşı hakkında görüş ayrılığı bulunuyordu. *Hitler kademeli savunma hatları yerine kendi dalgakıran kuramının uygulanmasını istiyordu.* Bu ordular grubu içinde dört dalgakıran belirlenmişti. Bu kentler müstahkem mevki haline getirilerek savunulacaktı. Bu müstahkem mevkiler kuşatılsa bile terk edilmeyecekti. Böylece düşman saldırı dalgaları parçalanacaktı. Bu gerçekte Stalingrad'da uygulanan stratejinin tekrarıydı ve çok büyük sayıda esir verilmesine neden olmuştu.[452]

Kızılordu, üstün durumdaydı. Ama karşısındaki kuvvetin de küçümsenmemesi gerektiği açıktı. Kızılordu'nun 1. Ukrayna Cephesi saldırısı Aralık'ın

451 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 244.

452 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 234.

Ukrayna'da tanklar bataklık yerde ilerliyor (Nisan 1944).

son günlerinde başladı. Vatutin'in komuta ettiği ordular grubu 24 Aralık'ta Vinnitsa doğrultusunda harekete geçti. 4'üncü Panzer Ordusu, Sovyet saldırısını durduramadı; 300 km genişlikte ve 100 km derinlikte bir gedik açılmıştı. Ocak başında Almanlar 10 piyade ve 2 panzer tümenini 1. Ukrayna Cephesi'ne getirdi. Vinnitsa ve Uman'a ek kuvvetler yığdılar. İki karşı saldırı başlattılar. Kızılordu'nun saldırısı 80-200 km ilerledikten sonra 14 Ocak'ta durdu.[453]

Kızılordu'nun başarısına ve sayılara bakarak yapılacak yorumlamalar yanılgıya yol açabilir. Bu sırada 1. Ukrayna Cephesi'nin karşısında bulunan 47 Zırhlı Kolordu'nun komutanı von Vormann'ın Kızılordu'nun durumu hakkında yaptığı betimleme çok aydınlatıcıdır. O, *Kızılordu'yu "alelacele toparlanmış insan kitleleri, diye anlatır; sırtlarında doğru dürüst üniforma bile yok...* Aralarında kadın taburları da var. Daha birkaç hafta önce Rostov'da yemeklerimizi pişiren, çamaşırlarımızı yıkayan kadınlar bunlar... Bu insan kalabalıkları *sağlam bir kıtayla karşılaşınca korkunç kayıplara uğruyor, ama deniz dalgaları gibi biri kırılıp dağılırken ardından bir ikincisi geliyor* ve durmadan yenileniyor" [454]

General I.S. Konev'in komuta ettiği 2. Ukrayna Cephesi, 5 Ocak'ta saldırıya geçti. Ocak'ın ortasında Kirovograd'ı işgal etti. General R.Y. Malinovsky'nin komuta ettiği 3. Ukrayna Cephesi 10-11 Ocak'ta saldırıya geçti. General N.Y. Sobottin komutasındaki 4. Ukrayna Cephesi, Nikopol bölgesindeki düşmanı tahrip etmek için saldırıya geçti ve 5-6 gün içinde sonuç aldı. Ocak'ın sonunda tüm cepheler saldırılarını sonuçlandırmış oldular. 3 Şu-

453 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 246.

454 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 153.

bat'ta Korsun-Shevchenkovsky'de Kızılordu 10 tümen ve 1 tugaylık Alman gücünü kuşattı. Almanlar için durumun ümitsiz hale gelmesi üzerine Ruslar 8 Şubat'ta insani koşullarla teslim için öneride bulundular. Almanlar teslim olmayı reddettiler ve dıştan saldırılarla kuşatmayı kırmak istediler. Büyük kayıplar vermelerine rağmen sonuç alamadılar. 17-18 Şubat'ta kuşatılan birlikler bir çıkış yapmaya çalıştı ama yine sonuç alamadılar. Korsun-Shevchenkovsky Savaşı sonuçlandığında Almanlar 18.000 esir verdiler, 55.000 asker ve subay öldü ya da yaralandı.[455] 1. Ukrayna Cephesi, 27 Ocak'ta yeni bir saldırı başlattı. Kalın çamur tabakasına rağmen başarılı oldu. 2 Şubat'ta Lutsk ve Rovno'yu geri aldı. 3. ve 4. Ukrayna cephesindeki saldırılarla *8 Şubat'ta Dinyeper'in doğu kanadı Almanlardan tamamen temizlenmiş oldu.* Ayrıca aynı gün Nikopol'u da geri aldılar.

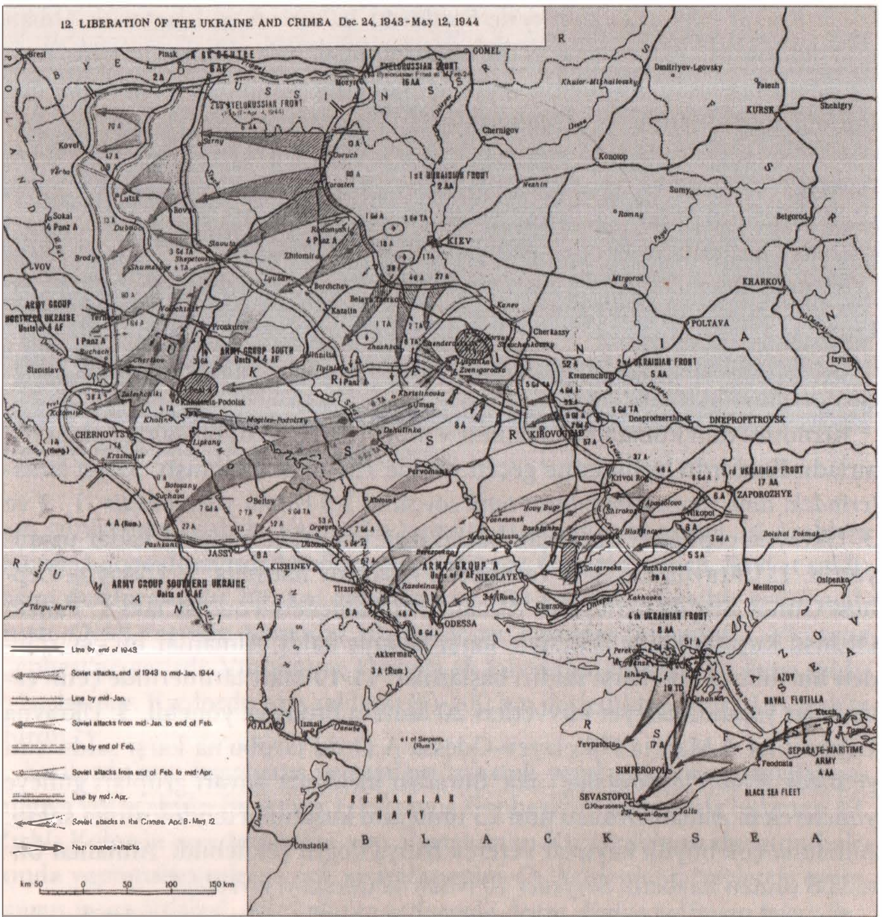
Kızılordu'nun kumanda kademesi 4 Mart 1944'te yeni bir saldırı planı hazırladı. Kızılordu birliklerine geçen sürede 750 tank katılmıştı. *Sovyet birliklerindeki tank sayısı Almanların tank sayısının 2,5 katına yükselmiştir.* 1, 2 ve 3. Ukrayna cepheleri Lutsk'tan başlayarak Dinyeper halicine kadar uzanıyordu. 1. Ukrayna Cephesi Ternopol-Proskurov hattında, 2. Ukrayna Cephesi Güney Bug'da ilerleyince Almanların Kamenets-Podolsk'taki 1. Panzer Ordusu kuşatılmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Almanlar bu çevirmeden kurtulmak için karşı saldırı başlattılar. 11-19 Mart tarihlerinde çetin çatışmalar yaşandı. Sovyet kuvvetleri 20 Mart'ta Brody'ye yöneldi. 3. Ukrayna Cephesi ise 6 Mart'ta Nikolayev-Odessa A Ordu Grubu'na karşı saldırısını yeniledi. *8 Mart'ta Novy Bug'ı aldı.* Buradan mekanize süvari grupları güneye yönelerek 6. Alman Ordusu'nun 13 tümenini kuşatılma tehdidi altına soktu. Almanlar çok büyük kayıplar vererek batıya doğru çekilebildi. Almanlar burada 8 tümen kaybetti. *Sovyetler 10 Nisan'da Odessa'yı geri aldı.*[456]

Kızılordu'nun saldırılarında başarılı olup büyük sayılarda esir alabilmesinde, daha önce üzerinde durduğumuz üzere zırhlı birlikleriyle süvari birliklerini birbirini tamamlayıcı olarak kullanmasının payı yüksekti. Hücum savaşında zırhlı ve motorlu birlikler, seri hareketleriyle düşman gerilerine sarkabiliyorlardı. Ama düşman mevzisi içinde açılan gedikten ileri sürülen piyade birliklerinin müdahalesi gecikiyor, bu gecikme dolayısıyla çevrilen birlikler kanatlardan kaçabiliyordu. Oysa süvari birlikleri tamamlayıcı bir biçimde kullanılınca kanatlar kısa sürede kapatılıyor ve sonuç alınıyordu.[457] Bu durumu Alman komutan Manteuffel *"Rus Ordusu'nun ilerleyişi Batılıların anlayamadığı, tahayyül edemediği bir şeydi.* Tankların ardında çok büyük, çoğu da atlıların oluşturduğu birlikler vardı. Askerler sırtlarındaki çuvallarda,

455 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 247.

456 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 249-250.

457 Recep Balkan, *a.g.e.*, s. 4.

Ukranya ve Kırım'ın Alman işgalinden kurtulması, 24 Aralık 1943 - 12 Mayıs 1944.

geçtikleri köy ve tarlalardan topladıkları kuru erzak ve sebzeleri taşıyorlardı. Atlar ise evlerin damlarında bulunan samanları yiyorlardı. Hemen hemen bundan başka yedikleri bir şey yoktu. *Ruslar, asgari üç hafta süreyle hayatlarını böyle idame ettirebiliyorlardı.* Buna alışkındılar" diye anlatmaktadır.[458]

Kırım'ı kurtarma görevi 4. Ukrayna Cephesi'ne verilmişti. Sovyetler'e göre burada bulunan Almanya'nın 17 ordusunun 195.000 asker ve subayı, 3.600 top ve havanı, 215 tank ve motorlu topu, 148 uçağı bulunuyordu. 4. Ukrayna Cephesi'nde 470.000 asker ve subay, 5.982 top ve havanı, 559 tank ve motorlu topu ve 1.250 uçağı vardı. Harekâta ayrıca Karadeniz'deki Sov-

458 Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 514.

yet donanması da katılıyordu. Batılı kaynaklara göre burada Almanların ancak 20.000 kişilik bir kuvveti vardı. Sivastopol'daki Alman kumandanı bu birliklerin denizden tahliyesini istiyordu. Ama *Hitler Sivastopol'un iki ay kadar elde tutulmasını istiyordu.* Çünkü hemen kaybedilecek *Sivastopol'un Türkiye'nin savaşa girmesine neden olacağını düşünüyordu.* Saldırı 8 Nisan'da başladı. 11 Nisan'da Kerch'i geri aldılar. Almanlar 12 Nisan'da Sivastopol'a çekildi. Kızılordu'nun Sivastopol'a saldırısı 5 Mayıs'ta başladı, *9 Mayıs'ta neticelendi.* Nazilerin Sivastopol'u alması 250 günde olmuştu. Sovyetler 5 günde geri aldı. Almanlar burada 100.000 ölü ve esir verdiler.[459]

Kızılordu'nun 1944 yılı başında elde ettiği bu başarılar, Müttefikler içinde Sovyetler'in saygınlığını artırdı. Kış ve ilkbahar saldırısında hemen hemen tüm planlanan hedefleri ele geçirmişlerdi. Sadece merkezdeki Bobruisk ve Minsk'i ele geçirmeyi başaramamışlardı. Sovyetler 329.000 km^2 toprağını kurtarmıştı. Ayrıca 2 Nisan'da Romanya'nın kuzeyine girdiler. Romanya'ya girerken orada bulunmalarının sadece savaş koşullarından doğduğunu ve o topraklarda kalıcı bir taleplerinin olmadığını bildirdiler. Sovyetler'in tahminine göre bu saldırıda Almanlar 1 milyondan fazla asker ve subay, 20.000 top ve havan, 8.400 tank ve motorlu top, 5.000 uçak kaybetmişti. Hitler, Manstein ve Kleist'i görevden aldı. Birçok tümen ve tugay komutanını tevkif ettirerek yargılattı.[460]

Müttefikler'in İtalya'da açtıkları cepheden Roma'ya ulaşmaları çok gecikiyor

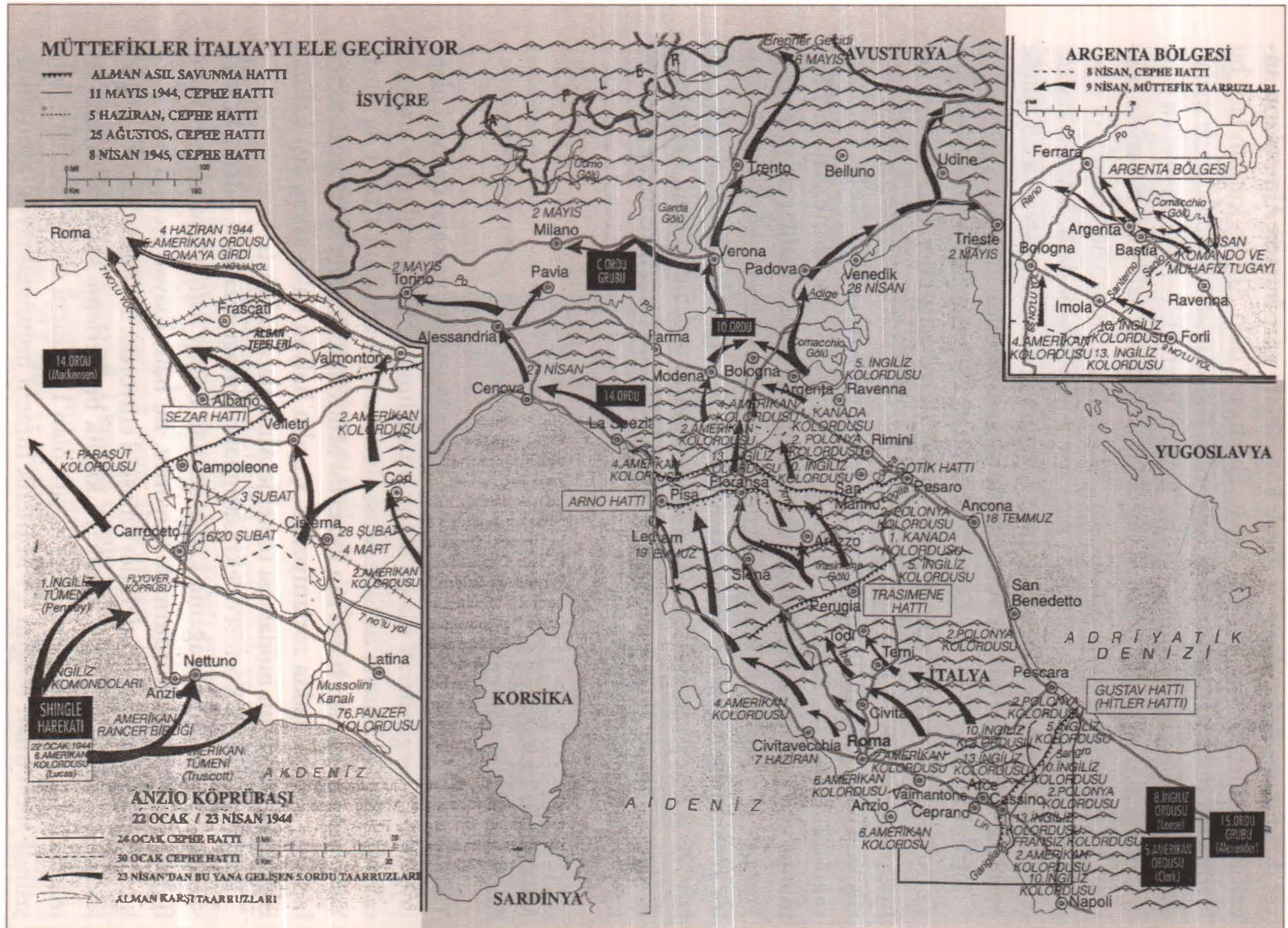
Yeni faşist hükümetin kurulmasından sonra Mussolini'ye karşı darbeyi planlayan grup yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. İdam edilenler arasında eski dışişleri bakanıyla birlikte Mussolini'nin damadı Kont Ciano da vardı. Yeni faşist hükümet, İtalya'nın kuzeyini Müttefikler'e karşı savunacak askerî birlikler oluşturmakta zorlanıyordu. Çünkü İtalyan halkı savaş dışı kalmak istiyordu. İtalya'nın müdafaası temelde Almanlara kalmıştı.

Kesselring, Gaeta Körfezi'ndeki Garigliano Irmağı ağzından Adriyatik kıyısındaki Sangro Irmağı ağzına kadar uzanan *Gustav hattını inşa ederek* Müttefikler'in ilerleyişini durdurmak istiyordu. Bu hattı İtalyan işçileri inşa ederken, Alman birlikleri Müttefikler'i meşgul ediyordu. 15 Kasım'dan 15 Ocak'a kadar Müttefik kuvvetleri ancak 15 km'lik bir ilerleme sağlayabilmişti. Almanların bu cephede mevcutları küçük olan 12 tümeni vardır. Bunların karşısında mevcutları dolgun 14 Müttefik tümeni bulunmaktaydı. Müttefikler

---

459 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 252-253. Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 231.

460 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 253-255.

İtalya'nın Müttefikler tarafından tamamen kontrol altına alınması.

Gustav hattını aşmanın yolunu hattın gerisinde Anzio kumsalına yapılacak bir çıkarmada buluyorlardı. Bu çıkarma Albano Dağları'nı hedefliyordu. Bu dağlar ele geçirilirse Alman birliklerinin can damarı olan 6 ve 7 numaralı karayolları kesilecekti. Müttefikler, Alman birliklerini Gustav hattında tutmak için 17 Ocak'ta bir dizi saldırı başlattıysa da önemli bir ilerleme sağlayamadılar. 22 Ocak'ta Anzio kumsalına bir kolorduluk bir güç çıkarılır. İlk gün bu çıkarma Almanlar için bir sürpriz olmuştur. Müttefikler Roma'ya gidecek yolda bir köprübaşı elde eder. Aynı gün Roma'ya havadan Müttefikler'in geldiğini haber veren 2 milyon bildiri atılır. Almanlar ertesi gün buraya 9 tümen ve bir zırhlı kolordu yığarak Müttefik güçlerini, çıktıkları noktaya doğru geri çekilmek zorunda bırakmışlardır. Müttefikler'in güçlü hava ve deniz desteği kıyıda tutunmalarını sağlamışsa da iki taraf birbirini kilitlemiş olur.[461]

Bu durumda Müttefikler, Roma yolunu açmak ve Gustav hattını yarmak için Cassino'ya saldırdılar. Saldırı sırasında Müttefikler'in yanlış istihbarat sonucu Monte Cassino Manastırı'nı ağır şekilde bombalayarak yıkmaları yoğun eleştirilere neden olur. Bu bölgede Nisan sonuna kadar süren şiddetli muharebelerde Müttefikler sonuç alamıyor ve Nisan sonunda saldırılar hafifleyince Kesselring hemen cephenin gerisinde Senger kilidini, Roma'nın güneyinde Sezar hattını ve Floransa'dan geçen Gotik hattını inşa ediyor. Almanlar yeni saldırıyı 25 Mayıs'ta beklerken Müttefikler 12 Mayıs'ta büyük bir saldırı başlatmışlardır. Almanlar, yine de canlı bir direniş göstermektedirler. Müttefikler'in *Roma'ya girişi ancak 4 Haziran'da olur. Almanlar, Roma'yı açık şehir ilan etmişlerdir; el değiştirirken tahrip olmaz.*[462] İki gün sonra Normandiya çıkarması başlar, İtalya'daki harekâta ara verilir.

Normandiya çıkarması gerçekleştiriliyor

Avrupa'da ikinci cephenin açılması 1942 Aralıkı'ndan beri Müttefikler'in gündemindedir. Teknik hazırlıkların yapılması için bir İngiliz generali görevlendirilir. Québec Konferansı sonrasında ise Overlord Harekâtı'nı yönetecek komutan belli olur. *14 Temmuz 1943'te Eisenhower göreve başlar.* Çıkarmanın yerini koşullar belirlemiştir. Hollanda ve Belçika kumsalları kıyı akıntıları dolayısıyla devre dışı bırakılmıştır. Calais de tahkim edilmesi ve kumsallarının uygun olmayışı dolayısıyla dikkate alınmamıştır. İlk bakışta uygun olan Bretagne, İngiltere'ye uzak oluşu ve yol bağlantılarının zayıf olması dolayısıyla elenmiştir. *Sonuçta çıkarma yeri olarak Normandiya seçilmiştir.* Tahran Konferansı'nda 16 İngiliz ve 20 Amerikan tümeninin Normandiya'ya çıkarılması kabul edilmiştir. Yine Tahran Konferansı'nda Normandiya'da bir

461 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 163-165.

462 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 168-175.

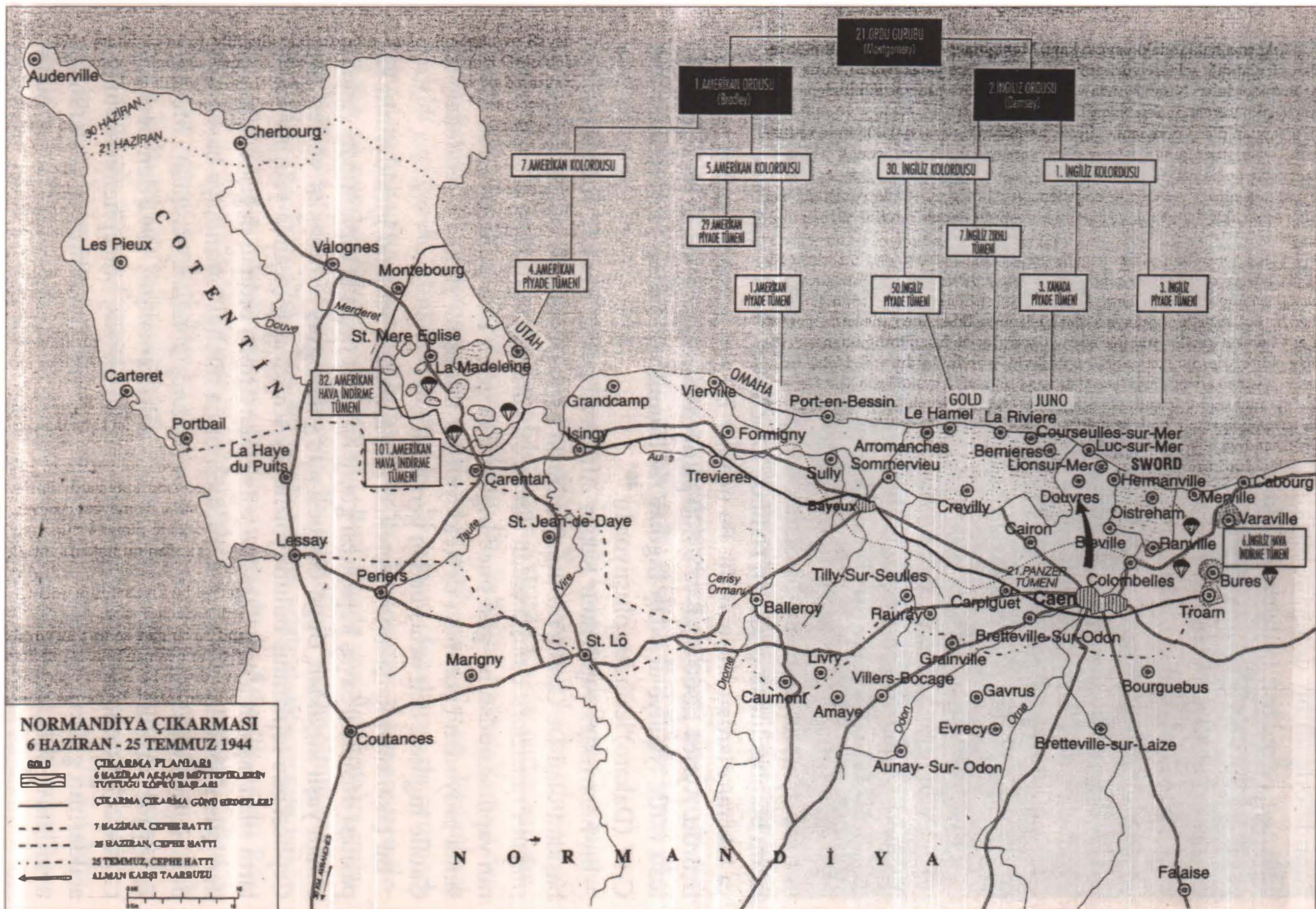
Normandiya Çıkarması.

çıkarma yapılırken *Güney Fransa'da Provence'dan bir başka çıkarma yapılması* kararlaştırılmıştı. Çıkarma tarihi olarak 1 Mayıs 1944 saptanmıştır.

Hazırlıklar ilerlediğinde Eisenhower'ın kurmay heyeti Normandiya'da genişleyen harekât dolayısıyla Provence çıkarmasının eş zamanlı olmasından vazgeçmiştir. Savaş sanayisinin kendisinden beklenen üretimi yapabilmesi için *çıkarma tarihi 1 Haziran'a alınmıştır.* Hazırlık sırasında tüm güçlerin İngiltere'de toplanması, bu kuvvetlerin gerektirdiği altyapının sağlanması, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin istediği 133 havaalanının ve havacıların eğitim binalarının kısa sürede sağlanması kolay olmamaktadır. Adaya 1.750.000 İngiliz, 1.500.000 Amerikan, 175.000 İmparatorluk askeri ve değişik ülkelerden 44.000 gönüllü toplanmıştır.

Denizlerde Alman etkisinin artık kırılmış olması dolayısıyla adada bu yığınağı yapmak zor olmamıştır. *Artık Queen Mary ve Queen Elizabeth gemileri yanlarına refakat gemileri almadan her ay tam kadrolu iki tümeni Atlantik'ten geçirmeye başlamışlardı.* Müttefikler'in önemli bir desteğini de Fransa'da örgütlenmiş olan direnişçiler ve onların yaptığı sabotajlar oluşturmaktadır.[463] Ayrıca Müttefikler Kuzey Afrika'da ve Akdeniz'de yaptıkları çıkarmalarla bu

463 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 185.

Normandiya Çıkarması, 6 Haziran 25 Temmuz 1944.

konuda önemli bir deneyim birikimi sağlamışlardı. Ama bu kadar büyük bir gücü ve onların malzemesini karaya çıkarmak kolay değildi. Çıkarmayı gerçekleştirecek *çıkarma gemisi ve teknelerinin sayısı 4.126'dır. Bunlara eşlik eden savaş teknelerinin sayısı ise 1.213'tür.* Bu kadar çok sayıdaki tekneyi yoğun olarak mayınlanmış bir denizden geçirerek bir çıkarmayı yapmak kolay değildir. Müttefikler'in, İngiliz kıyısından belli bir uzaklıkta oluşturdukları bir dağıtım noktasından çıkarma yapılacak 5 noktaya kadar uzanan belli koridorlar, mayından temizlenmiştir. Her tekneye izlemesi gereken mayınsız kanal güzergâhlarını gösteren haritalar dağıtılmıştır. Her kanalda, çıkarma yapacak birliklere cep denizaltıları yol gösterecektir.

Donanmanın gemilerinin tepesinde *7 zırhlı, 23 kruvazör, 168 destroyer ve firkateyn* bulunuyordu. Bu çok büyük bir filodur. Hava kuvvetleri de o zamana kadar görülmemiş bir büyüklüktedir. *Harekâta 13.000 uçak ayrılmıştır.* 11.590'ı uçuşa hazırdır. Bu uçakların 6.080'i Amerikan filosuna aitti. 5.510'u ise İngiliz hava kuvvetleri ve diğer katılanlara aitti. Müttefikler kendi hava üstünlüklerini 1'e 15 olarak hesaplamaktadırlar. Bu filonun büyük kısmı bombardıman uçakları; Halifax, Lanchester, B-17 Uçan Kale, B-24 veya Liberatorlardan oluşuyordu. Bu uçaklar 2-7 ton arasında bomba taşıyabiliyordu. Ayrıca 1.360 uçak ve 3.500 planörden oluşan gelişmiş bir nakliye filosu vardı. Nakliye uçakları İngilizlerin Hamilkar, sterling ve Amerikalıların C-47 (Dakato)'lerinden oluşuyordu.[464]

Bu hazırlıklar yapılırken Kuzey Afrika'da geçici Fransız Hükümeti'nin başkanı olan De Gaulle'ün ikna edilmesi gerekiyordu. *De Gaulle, Fransa dışından Fransızlara danışılmadan alınan bu karara karşı çıkıyordu.* Çıkarmanın yapılmasından bir gün önce İngiltere'ye gelen De Gaulle çıkarma sonrasında radyodan çıkarmayı destekleyen bir konuşma yapmayı reddeder. De Gaulle İngiltere'den uzlaşmadan geri döner.[465]

Bu çıkarmayı karşılaması gereken Almanya'nın batıdaki birliklerinin kapasitesi düşüktü. Savaş kapasitesi güçlü birlikler doğuda toplanmıştı. Askere alınan yaşlı kuşaklar, Doğu Cephesi'nde yaralanmış bulunanlar vb.'leri Batı Cephesi'nde toplanmış bulunuyordu. Ayrıca savaşın başında yalnız Almanların silah taşıyabileceği ilkesiyle yola çıkan Alman ordusu değişik milletlerden gelen gönüllülerle bir Babil Kulesi olma niteliği kazanmaya başlamıştı. *Batı Cephesi'ndeki topçu, hemen hemen tamamıyla kullanılmaktadır.* Motorize piyade birlikleri yoktur, *piyadelere bisiklet verilmiştir.* 1942'den beri Batı Cephesi Başkomutanlığı'nı yapan Mareşal Rundstedt, bu cephenin savunma açıklarının giderilmesi için çok sayıda girişimde bulunmuştu. Hitler'in bu uyarılara duyarlı hale gelmesi ise 1943 Kasımı'ndan sonra oldu. Hitler, bu ta-

464 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 188.

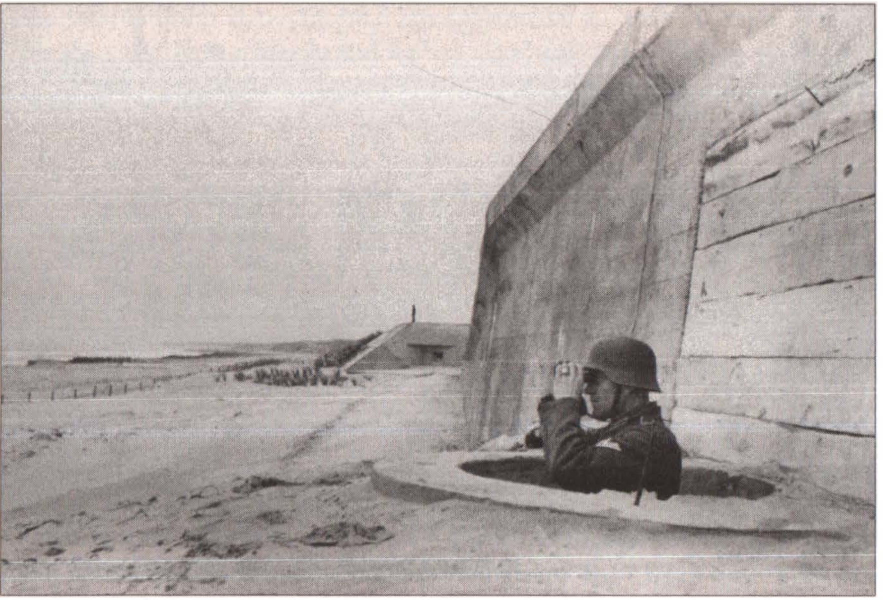
465 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 186.

Normandiya Çıkarması. İngiliz topçularının önünü inekler kesiyor.

rihte yayınladığı bir emirde doğuda toprak kaybedilebileceği ama batıda olacak kayıpların sonuçlarının ağır olacağı ve bu nedenle Batı Cephesi'nin güçlendirileceğini belirtiyordu.

Almanlar, ikinci cephenin nereden açılacağı konusunda kesin bir bilgiye sahip değillerdir. Bu çıkarmanın Norveç'ten Yunanistan'a kadar uzanan geniş yelpazede değişik yerlerden olabileceğine ilişkin birçok istihbarat alınmıştır. Ama saldırı İngiltere havaalanlarından kalkacak *avcı uçaklarınca* destekleneceği için çıkarmanın bu *uçakların menzili içinde olacağı düşünülerek hazırlık yapılıyordu.* Alman stratejisinde, çıkarmayı olanaksız hale getirecek bir *Atlantik duvarı oluşturmak* bulunuyordu. Amaçlanan, düşmanı gemilerinden çıkamadan hezimete uğratmaktı. Bu bölgede yer alan *ordular grubunun başına Mareşal Rommel getirilmiştir.* Bu stratejinin seçilmesinin bir başka nedeni *gecikmiş olan V1 ve V2 bombalarının etkili olabilmesi için bunların rampalarının Atlantik kıyısına kurulması gereğiydi. Atlantik duvarı Boulogne'da, Le Havre'da ve Cherbourg'da* büyük ölçüde kurulmuştur. *Calais'de istihkâm yapımı henüz başlangıç* aşamasındadır. 547 kıyı topundan ancak 299'u koruganlara yerleştirilmiştir. Rommel, bu bölgenin savunmasından sorumlu hale gelince hemen hemen her malzemeden yeni engeller icat ederek kıyıyı tahkim etme çabasına girmişti. *Kıyıda kurmak istediği 10 km derinlikli mayın tarlası için de yeterli patlayıcı bulamıyordu.* Bu hazırlıklardan önce Almanlar 1943 yılında *60 tonluk Kaplan tanklarını yapmaya başlamıştır* Bir avantaj oluşturabilecek, zırh kalınlığı 100 mm olan 88 mm'lik ağır bir top ta-

Almanlann Atlantik duvarı.

şıyan bu tanklar İngiliz ve Amerikan tanklarının hepsinden üstündür.[466] Çılgınca bir gayretle kıyıyı tahkim etmeye çalışan *Rommel esas çözümü Hitler'in iktidardan uzaklaştırılmasında görüyordu.* Bu hazırlığı yapan Batı Cephesi'nin Rundstedt dışındaki üst kademe komuta heyetinin hemen hepsi Hitler'e karşı düzenlenen komplonun içinde bulunuyordu. Hazırlıklara geri dönersek deniz kuvvetleri de çok zayıflamıştır denilebilir. *İşe yarar düzeyde 5 destroyer, 15 kadar S-Boot vardır*, ayrıca Brest'te 15; Lorient, Saint Nazaire, La Pallice arasında ise 11 denizaltı bulunmaktadır.[467]

Hava kuvvetlerinde durum çok daha kötüdür. *Führer*'in Batı Cephesi savunucularına vaat ettiği *1.000 adet Düsenjager tipi tepkili (jet) uçağı fabrikalardan çıkmamıştır.* Hava kuvvetlerinin *150 bombardıman ve 266 avcı uçağı* vardır. Müttefikler'in üstünlüğü Almanlara göre 1'e 50 dir. Müttefikler, Mart ayından itibaren demiryollarını ve önemli köprüleri sürekli bombalamaktadır. Çıkarma yerini kamufle edecek şekilde bu bombalama değişik yerlere dağıtılmaktadır. Özellikle Amerikalıların 1 tonluk bombalar atan B-26 uçakları çok etkili oluyordu. *Müttefikler'in hava gücü Almanların Atlantik duvarına yerleştirdikleri 64 radarın önemli bir kısmını tahrip etmişti.*

Harekâta çok sayıda birliğin katılmasının kargaşa yaratabileceği kaygısıy-

466 B.H. Liddell Hart (1954), *a.g.e.*, s. 147.

467 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 179-181.

la, çıkarma için gece saatleri değil sabahın erken saatleri seçilmiştir. Suların çekilme saatlerini de göz önüne alarak *5 farklı çıkış noktası için ayrı ayrı kumsallara yanaşma saatleri seçilmişti.* Çıkarma 4 Haziran'da yapılacaktı ancak hava koşulları elverişli olmadığı için bir gün geciktirilir. *5 Haziran'da da hava koşulları çok elverişli değildir. Ama çıkarma kararı uygulanır.* Tam gece yarısı, Manş Kanalı'nı aşan planörlerle ve paraşüt birlikleriyle, çıkarma noktalarının gerisine köprübaşlarını tutarak tahrip olmasını engelleyecek birlikler indirilmeye başlamıştır. Almanlar, gece saat 1 civarında paraşütçü birliklerinin farkına vararak bazılarını esir ederler. Saat 2'de tüm Alman kumandanları uyandırılmıştır. Almanlar paraşütçüleri kuşatmak için bazı yedek birlikleri harekete geçirirler. Daha *çıkarma gemileri sahile yanaşmadan İngiliz hava kuvvetleri Almanların en önemli on bataryasına saldırmaya* başlar.[468]

Normandiya Çıkarması'na katılacak Amerikan askerleri.

Bu hazırlıklar yapılırken çıkarma gemileri ve birlikleri çıkacakları kumsalların önüne yaklaşır. Bu sırada Manş'ta 5 kuvvetinde bir rüzgâr esmektedir. Gemiler, yaklaştıkça, bu gemileri Alman bataryalarının saldırısından korumak için oluşturulan bir suni sis perdesinin arkasına gizleniyordu. *Saat 6.30'dan itibaren birlikler ve silahlar kıyıya çıkarılmaya başlar.* Rommel'in yeni tür engellerle donattığı kıyıda Alman direnişi başarılı olmaktadır. Birçok tank çıkarılamadan denize gömülmektedir. Rundstedt iki tümeni harekete geçirerek tedbir almak istemekte ama *Führer*'den izin alınmayınca bu önlem gerçekleştirilememektedir. Çünkü uyumakta olan *Führer uyandırılamamaktadır.* Rommel birliklerinin başına geçmiştir. Ama bu çıkarmayı, şaşırtma girişimi olarak düşünmektedir. O, asıl saldırının Somme Irmağı'nın ağzından yapılacağını düşünmektedir.

Öğle saatlerinde Churchill, Avam Kamarası'nda çıkarmanın başladığını ve planlanan şekilde geliştiğini bildiriyor. Hitler de o saatlerde uykusundan

468 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 192.

uyanmıştır. Günlük toplantı yapılır. Hitler, Normandiya haritasının önünde durumu ironikleştirir. Koca kurda yem olmaya geliyorlar diyerek kahkahalar atar. *O da bu çıkarmanın aldatma olduğunu düşünür.* 15'inci Ordu'dan kuvvet çekilmesini yasaklar. İki zırhlı tümeni Rommel'in emrine verir. Macaristan'ın yeni başbakanı şerefine düzenlenen toplantıya gider.[469]

5 Haziran akşamı çarpışmalar durur, birlikler yorulmuştur. *Alman hava kuvvetleri hiçbir saldırı yapamamıştır.* Müttefik hava kuvvetleri duruma hâkimdir, gece de faaliyetlerini sürdürerek Alman birliklerinin yer değiştirmesini saptamaktadır. Gece yarısına kadar 75.215 İngiliz, 57.500 Amerikalı denizden çıkarılmış; 15.500 Amerikalı, 7.900 İngiliz havadan indirilmiştir. Ama *Müttefikler, ilk günkü hedeflerinin hiçbirine ulaşamamışlardır. 5* çıkarma *noktasının hiçbir yerinde 1.500 m'den fazla ilerlenememiştir.* Ama yine de Müttefikler elde edilen konumdan memnundurlar. Çıkarmada kayıpları 9 ila 10 bin arasında kalmıştır. Bunların üçte biri ölümdür. 7.000 savaş gemisinin katıldığı çıkarmada *1 destroyer torpillenerek batırılmış, biri de mayınla sakatlanmıştır.* 11.590 uçağın yaptığı 14.674 uçuşta *sadece 127 uçak kaybedilmiştir.*[470] Müttefikler gelecekteki günlerde konumlarını geliştireceklerini düşünmektedirler.

Çıkarmanın yeri belli olduktan sonra iki tarafın da kuvvetlerini çıkarma sahasına yığmasında önemli zorluklar bulunuyordu. Müttefikler'in sorunu, *çıkarma alanında limanların bulunmayışı ve kötü hava koşullarıydı.* Çıkarma öncesinde İngiltere'de liman oluşturabilmek için birçok hazırlık hızlıca yapılmıştı. Bu hazırlıklardan bir kesimi eski büyük gemileri, içine çimento ve ağırlıklar doldurup zincirleme batırarak dalgakıranlar yapmaktı. Bir diğer yol ise İngiltere'de devasa *beton sandıklar yapıp, üzerini boşaltmak için çelik iskelelerle donatmak ve yüzdürerek çıkarma bölgesine* getir*dikten sonra batırmak olmuştur.* Bu gibi hızlandırıcı yollara başvurulsa da limanların yapımı yine de vakit almıştır. Amerikan birliklerinin Cherbourg'u 29 Haziran'da almasına karşın, limanın kullanılır hale gelmesi Temmuz'un sonunu bulmuştur. *Almanların sorunu;* Müttefikler'in hava saldırıları ve direnişçi sabotajları dolayısıyla *birliklerini kaydırmakta sıkıntı yaşamalarıydı.* Nitekim Hitler, bu nedenle 20 Haziran tarihli genel karşı saldırı planını iptal etmek zorunda kalmıştır.[471] Batı Ordusu'nun artık düşmanı denize dökme şansı kalmamıştır. *Hitler, artık stratejisini Müttefikler'i çıktıkları ağaçlık köprübaşına hapsetmeye ve V-1 ve V-2'lerle İngiltere'yi çökertmeye bağlamıştır.*

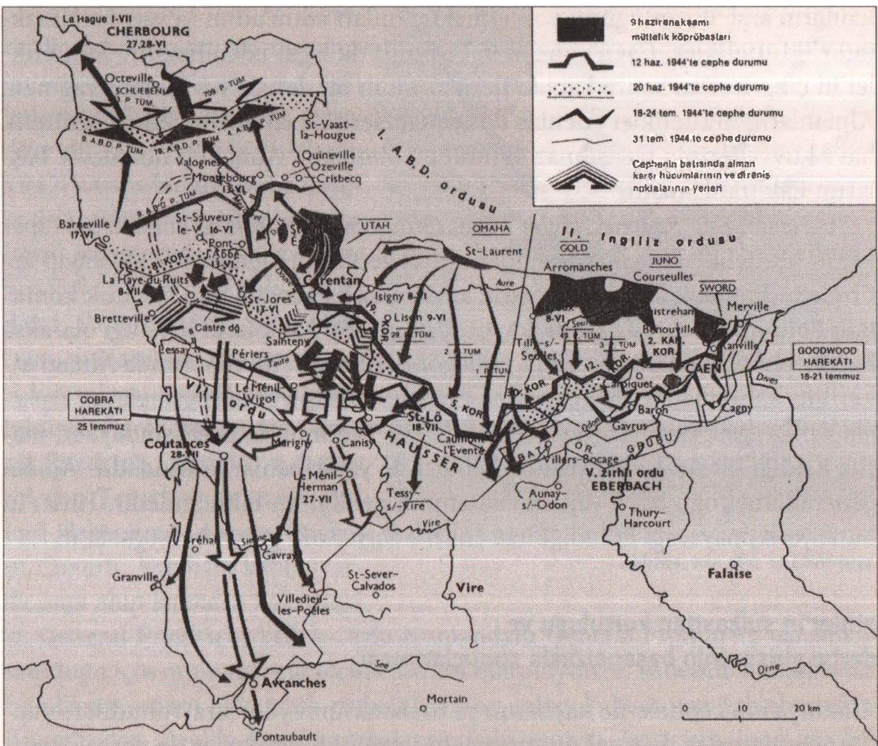
Almanlar, 13 Haziran'da ilk kez 10 adet V-1 füzesi atar. Bunlardan sadece biri Londra'ya ulaşır. Yeni ayarların yapılmasından sonra 15 Haziran'da at-

---

469 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 197.

470 Richard Holmes, *a.g.e.*, s. 264.

471 R.A.C. Paker, *a.g.e.*, s. 215-218.

Normandiya Çıkarması tamamlanana kadar Müttefik ve Alman ordularının konumlanışı.

tıkları 244 füzeden 144'ü İngiltere'ye ulaşmış, 73'ü tam Londra'nın üstünde patlamıştır. Bu füzeler 1942 yılından beri hava saldırılarının dışında kalmış olan İngilizler için moral bozucu olmuştur. Normandiya çıkarması sonrasında İngiltere'de doğan rahatlamayı ortadan kaldıran *psikolojik bir etki yaratmıştır.* Ama savaşın kaderini değiştirecek bir sonuç da doğurmamıştır.[472]

Almanların Batı Ordular Grubu komutanları, 30 Haziran'da Villiers-Bocage ve Saint-Lô hattına çekilmeyi önerir; Hitler bunu kabul etmeyince grup komutanı *Mareşal Rundstedt, görevinden alınmasını ister.* Onun yerine *Doğu Cephesi'nden von Kluge atanır.* Ondan, Doğu Cephesi'nin disiplinini ve cesaretini Batı Cephesi'ne taşıması beklenmektedir. Oysa Kluge, kısa sürede, çok iyi teçhiz edilmiş gelişmiş ülke askerleriyle savaşmanın Doğu Cephesi'ndeki çarpışmalardan daha zor olacağını görecektir. *Müttefikler'in ilerlemesindeki gecikmelerin nedeninin* Almanların gösterdiği *direnişten çok, elma bahçelerinden ve bataklıklardan kaynaklandığını* farkedecektir. Bu arazi yapısı Ameri-

---

472 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 210.

kalıların araç üstünlüğünü yok etmekte, onları adım adım savaşa zorlamaktadır. Müttefikler, Caen'i ancak 9 Temmuz'da işgal edebilmiştir. Müttefikler'in çıkarmadan sonra karada ilerlemesinin bu derece yavaşlığına rağmen, Almanların Müttefikler'i denize dökememelerinde en önemli etken Müttefik hava kuvvetlerinin tartışılmaz üstünlüğü olmuştur. Almanlar neredeyse başlarını kaldıramamıştır.

16 Temmuz'da Rommel, Hitler'e Batı Ordusu'nun durumunu anlatan bir rapor yazar. Müttefikler'in çıkarmasından sonra geçen süre içinde 97.000 kayıp verilmiştir. Bunların 2.360'ı subaydır; aralarında 24 general ve 358 birlik komutanı bulunmaktadır. 225 tank kaybedilmiştir. Bu kayıpların karşılığı olaraksa Batı Cephesi'ne 6.000 kişi ve 17 tank gönderilmiştir. Bu raporunda Alman askerinin kahramanca çarpışmasına rağmen *direnişin sonuna gelindiğini, cephenin yarılacağına emin olduğunu bildirir.*[473] 19 Temmuz'da arabasındayken maruz kaldığı bir uçak saldırısında kendisi de yaralananlar arasındadır. Alman generallerin çoğu barış yapma zamanının geldiğinin bilincindedir. Hitler'in buna yanaşmayacağı bilindiği için *Hitler'e karşı darbe girişimleri yoğunlaşır.*

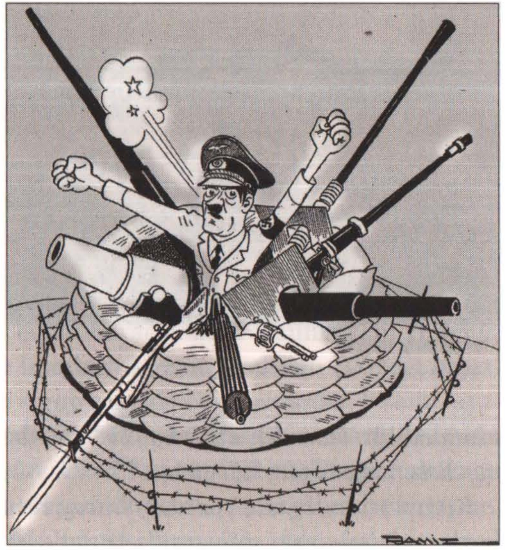
Hitler'in suikasttan kurtuluşu ve darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması

Almanya'nın cephelerde kaybetmeye başlamasının yanı sıra Yahudilere yaptığı uygulamalar ile işgal ettiği yerlerde özellikle de Rusya'da gerçekleştirdiği katliamlar bir araya gelince; kara kuvvetleri içinde bazı subaylar, Almanya'nın kurtuluşunu Hitler'in varlığının ortadan kaldırılmasında görmeye başlamışlardır. Genel olarak komplocular, Hitler'in öldürülmesiyle birlikte bir darbe yapılması ve daha sonra Müttefikler'le bir barış yapılarak savaşa son verilmesi arayışı içindeydi. *Bu grubu oluşturanlar arasında ordunun en üst kademesindeki Feld-Mareşaller ve gizli servis mensupları da bulunuyordu.* Alman orduları kaybettikçe komploculara katılanlar artıyordu. Hitler'in karşısında değişik nitelikte çevreler yer alıyordu. Bunlardan biri Kreisau çevresiydi. Bu çevre, iki ünlü askerin ailesinden gelen düşünce önderlerinin etrafında oluşmuştu. Önderlerinden biri *Moltke'nin torunlarından* Kont Helmuth James von Moltke, diğeri *Clausewitz'in torunlarından* Kont Peter Yorck von Wartenberg'di. *Onlar, Hitler'in yaptıklarından tiksiniyorlardı.* Ancak şiddet içeren bir komplonun parçası olmak istemiyorlardı. Çünkü Hitler'in yakında yenilmesini ve daha sonra Avrupa'da yeni bir düzenin kurulmasını bekliyorlardı. Bu nedenle de savaş sonrası Avrupa üzerinde duruyorlardı. Bu tutumları onları idam edilmekten kurtarmadı.[474]

---

473 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 219.

474 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1552-1554.

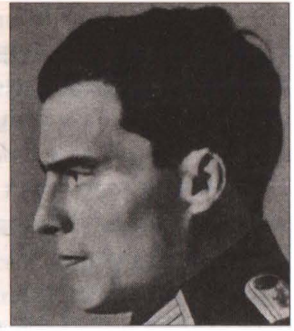

Akbaba, sayı 460, 19 Ekim 1944.

Komplocuların başını General Beck çekiyordu. Komplocular içinde en aktif siyasetçi eski Leipzig Belediye Başkanı *Goerdeler*'di. *Müttefikler'le ilişkilerini* 1942 Kasımı'ndan sonra İsviçre'de stratejik servisler başkanlığını yapmış olan *Allen Dulles kanalıyla* yürütüyorlardı. Goerdeler, Dulles'e 1943 Şubatı'nda *"Şimşek Harekâtı"* adı verdikleri komployu uygulayacaklarını bildirdi. Harekâtın içinde General Friedrich Olbricht ve General von Tresckov da vardı. Askerî Haberalma (*Abwehr*) Başkanı *Canaris, harekâta katılmıyordu ama olup bitenden haberdardı.* General Friedrich, Yedek Ordu Kumandanı General Fromm'un yardımcısı olduğu için onun da belli ölçüde haberi bulunuyordu. Suikastta kullanılacak bombanın seçimi bir küçük rütbeli kurmay subay Fabian von Schlabrendorff tarafından yapıldı. Saatli bombalar ses çıkarıyordu. *İngilizlerin kendi ajanları için hazırladıkları ses çıkarmayan kimyasal bir bomba seçilmişti.* Bu bombayı bir içki şişesi biçiminde, Hitler'in yaveri eliyle, 13 Mart 1943'te Smolensk'e giden Hitler'in uçağına sokmayı başardılar. Yaverin bombadan haberi yoktu. O bir generale başka bir generalin içki hediyesini götürdüğünü sanıyordu. Bomba, pimi çekilerek uçağa konuldu. 30 dakika sonra patlayacaktı. Ama patlamadı. *1943 yılında, komplocu grubun altıya yakın girişiminden sonuç alınamamıştır.*[475]

Nazi hareketini ilk yıllarında destekleyen *üniversite öğrencileri de* Stalingrad bozgunundan sonra *direnen gruplar arasına girmişlerdi.* 1943 yılı başlarında Münih Üniversitesi öğrencileri, Gestapo ve SS'leri toplantı salonundan attı ve sokak gösterileri yaptılar. Hareketin başı olarak görülen Felsefe profesörü Kurt Huber ve iki öğrenci; Hans Scholl ve kız kardeşi Sophia idam edildi.

Aslında Himmler, komplo girişimlerinden haberdardı. Gestapo, komplocuları izliyordu. Bunlar tutuklananlarının ifadelerinden yararlanarak Canaris'in "Abwehr"in başından uzaklaştırılmasını sağladı. 10 Eylül 1943'te Berlin'de Frau Solf'un düzenlediği çay partisine katılan Nazi karşıtlarını izleten Himmler, onları 12 Ocak 1944'te tutuklattı. Bu toplantıya katılanların çoğu

475 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1559-1560.

Stauffenberg (sağda).

idam edildi. *Himmler, 18 Şubat 1944'te Abwehr'in dağıtılmasını sağladı. Ordunun haberalma örgütü kalmamıştı.*[476]

Komplocular içinde yer alan *Yarbay Kont von Stauffenberg,* üst kademe subayların kararsızlığı sonucunda Hitler'e karşı başarılı bir suikast ve bir darbe yapılamaması üzerine Stalingrad bozgunundan sonra cepheye atanmak istedi. Cephede çarpışırken 7 Nisan 1943'te bir mayın tarlasında yaralandı. Sağ gözünü, sağ elini ve sol elinin iki parmağını kaybetti. 1943 yılında Berlin'e döndü. Ama büyük bir azimle komplocu cepheyi canlandırmaya çalıştı. 1944 yılı Ocakı başında Stutgart Belediye Başkanı Dr Karl Strölin'in yardımıyla *Mareşal Rommel'i kendilerine katılmaya ikna ettiler. O Hitler'in öldürülmesi* düşüncesinden çok, ordu tarafından tutuklanması ve *halkın önünde yargılanmasını istiyordu.* Rommel 15 Mayıs 1944'te "Batı'da savaşı bitirmek ve Nazi rejimini yıkacak tedbirleri" saptamak için bir toplantı düzenledi.[477]

1944 yılı yazına girerken Stauffenberg ve arkadaşları, Hitler'i iktidardan uzaklaştırmak için yapılacak harekâtın planlarını iyice geliştirmişlerdi. Buna *Valkyrie Harekâtı* adını veriyorlardı. Harekât önce Hitler'in öldürülmesi ve hemen Berlin'de Nazi aleyhtarı bir hükümet kurulmasını gerektiriyordu. Bunun için de Berlin'de askerî güçlerin komplocuların emrine girmesinin sağlanması gerekiyordu. Hitler'in öldürülmesini Stauffenberg kendisi üzerine alıyordu.[478] 1944 yılı ortasına gelince *Müttefikler'in Normandiya çıkarmasını başarıyla yapması Berlin'deki komplocuları şaşkınlığa uğrattı.* Harekete geçmezlerse *çok geç kalmış olacaklardı.* Bu sürede Stauffenberg, kıdemli albaylığa terfi etmiş, Anayurt Ordusu Kumandanı Fromm'un kurmay başkanlığına getirilmişti. Yeni askerlerin toplanarak cepheye gönderilmesinde çok önemli bir görev yapıyordu. Bu ona Hitler'le toplantılara katılmak olanağı sağlıyor-

476 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1567

477 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1572-1578.

478 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1581-1584.

du. Hitler'e suikastı o yapacaktı. 15 Temmuz 1944'te Stauffenberg, Hitler'le toplantıya katılacağını öğrenince yanına özel kimyasal bombasını alarak gitti. Komplocular, bu kez başarılı olunacağından emindiler. Bunun için Stauffenberg saat 1'de toplantıya girmeden iki saat önce komplocular Berlin'de askerî kuvvetlerini yürüşe geçirmişlerdi. Ama toplantı sırasında *Hitler toplantıyı terk edince suikast yine başarılamamıştı.* Stauffenberg hemen Berlin'e telefon ederek harekâtın çok duyulmadan durdurulmasını sağladı.[479]

Stauffenberg *20 Temmuz 1944'te tekrar Hitler'in karargâhına çağrılacağını* öğrenince suikastı bu günde gerçekleştirmeye karar verdi. Ama bu kez patlama olmadan Berlin'deki harekâtı başlatmayacaklardı. Stauffenberg Hitler'in masasının altına, ayağının dibine bombayı koymuş, odadan çıkmayı başarmıştı. Onun odadan çıkmasından sonra masada bulunanlardan birinin, ayağına dokunan çantayı itmesi bomba ile Hitler'in arasına masanın ayağının girmesine sebep oldu. *Kısa bir süre sonra bomba, 155 mm'lik bir bomba gibi patladı.* Karargâhı tahrip etti. Patlama olduğunda, karargâhın haberleşmesinden sorumlu komploculara yakın bir kişi karargâhın tüm haberleşmesini kesmişti. Karargâha giriş ve çıkışlar da durdurulmuştu. *Stauffenberg patlamayı Berlin'e haber verip karargâhtaki denetimleri geçerek karargâh dışına çıkmış ve uçakla Berlin'e hareket etmeyi başarmıştı.*[480]

Stauffenberg, Hitler'in o karargâhtan sağ çıkmayacağını düşünüyordu. Oysa *masanın ayağı Hitler'in hayatını kurtarmıştı.* Bazı yaralarla bu suikastı atlatan Hitler, aynı gün Mussolini'ye ev sahipliği yapabilmişti. *Stauffenberg üç saatlik bir yolculuktan sonra Berlin'e geldiğinde Hitler'in ölmediğini ve Berlin'de harekâtın başlatılmadığını gördü.* Arkadaşlarını harekete geçirdiyse de karargâhın sessiz kaldığı üç saat kaybedilmişti. *Valkyrie Harekâtı başlatıldı ama geç kalınmıştı. Komplocuların Paris'teki uzantıları da harekete geçerek Paris'teki SS ve SD subaylarını tevkif ettiler.* Berlin'deki gerekli adımlar atılmayınca komploculların kaybettikleri, kısa sürede açık hale geldi. Bunun üzerine *Beck, Olbricht ve Stauffenberg intihar etti. Bu başkaldırı 12,5 saat içinde bastırıldı.* Geniş bir tevkifata girişildi. Bir kayda göre 7.000 kişi tutuklanmış, 4.900 kişi asılmıştı. *Hitler Rommel'e ise bir seçenek* sunulmasına karar verdi. Aleyhindeki ifadeler ona gönderildi. Eğer doğru değilse Halk Mahkemesi önüne çıkması, doğruysa intihar etmesi bildirildi. *O General Burgdorf'un getirdiği zehri kullanmayı seçti. Rommel'in bir kazada aldığı yaralardan öldüğü ilan edildi.* Hitler bir milli cenaze töreninin yapılmasını emretmişti. Gamalı Haç'a sarılı tabutu gömülürken Mareşal Rundstedt onun için yüreği *Führer*'e bağlıydı diyordu.[481]

---

479 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1600-1602.

480 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1605-1616.

481 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1617-1651.

Normandiya'da Alman direnci kırılıyor, Paris geri alınıyor

20 Temmuz'da olanlar üzerinde durmamak, hem Müttefikler'in hem de Hitler'in hesaplarına uymaktadır. Normandiya Cephesi'ndeki savaşın şiddeti de suikast üzerinde durmaya fırsat vermemektedir. İlk bakışta Müttefik harekâtı, plana uygun gelişmektedir; ama, büyük gecikmelerle. Müttefikler, Cotentin bölgesinde, Avranches'e saldırıya göreli olarak elverişli bir eksen bulmuşlardır. Ayrıca *bir çavuşun Sherman tanklarının* önüne eklediği bir düzenek de *bu kesikli ormanlık alandaki harekâtı kolaylaştırmıştır.* Harekât 24 ve 25 Temmuz'da hava bombardımanıyla başlatılıyor. Ağır bombardımana rağmen 26 ve 27 Temmuz'da Almanların direnişi sürüyor. *28 Temmuz'da Amerikan tank birlikleri ilerlemeye başlamıştır.* 30 Temmuz'da Avranches'i almışlar, ayın 31'inde de Bretagné yolu üzerindeki son Normandiya kasabası olan Pontaubault'u ele geçirmişlerdir. Müttefikler ilk planlarında *20 günde ulaşmayı düşündükleri noktaya* ancak çıkarmanın *54'üncü günü ulaşabilmişlerdir.*[482]

Mareşal Kluge bir zırhlı kolorduyla Avranches'e saldırıp ileriye geçmiş bulunan Patton'un zırhlı birliklerinin bağlantısını keserek ülke içindeki Amerikan ilerlemesini engellemek istedi. Ama 7 Agustos'ta başlatılan saldırının, Alman tank birliklerinin birbirini desteklemeyen tutumu dolayısıyla başarılı olmayacağı daha ilk gün anlaşıldı. Amerikan birliklerinin durdurulamayan harekâtı, Alman birliklerini kuşatma tehlikesiyle karşı karşıya bırakınca, 16 Ağustos'ta Hitler çekilme iznini verdi. *Seine Nehri'nin gerisine çekilirken Almanlar 10.000 ölü, 50.000 esir verdiler.* Müttefikler 5 gün gecikmeyle kuşatmayı tamamlamıştır. Bunun üzerine *Mareşal Kluge görevden alındı.* Kluge Hitler'in, kendisinin de suikasta karıştığından şüphe ettiğini biliyordu. Almanya'ya dönerken *aldığı zehirli kapsülle intihar etti.*[483]

Müttefikler başlangıçta Seine'de durmayı planlıyorlardı. Almanların Belçika, Lüksemburg, Alsace ve Loraine'den çekilmeye başlaması üzerine 19 Ağustos'ta daha ileri gitmeye karar verdiler. *24-25 Ağustos'ta Normandiya'dan gelen birlikler varoşlardaki çatışmalardan sonra Paris merkezine ulaştı.*[484] Hitler Paris'in savunulmadan terk edilmemesini istiyordu. 9 Ağustos'ta Choltitz'i Paris'e atamıştı. Ama Paris'teki birliklerin çoğu Normandiya Cephesi'ne gönderildiği için elinde bir güç yoktu. O nedenle de bütün gayretini Alman birliklerinin harekâtı için yolların açık bulundurulmasına yoğunlaştırmıştı. Amerika tarafından Fransa'nın temsilcisi olduğu resmen kabul edilen Charles de Gaulle, 21 Ağustos'ta Eisenhower ile karargâhında görüşür. De Gaulle, Paris'e girmek istemektedir. Aynı gün, Paris'e girilmesini hızlandıran bir olay olur.

482 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 575. Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 226.

483 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 585.

484 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 220-221.

Çıkarma sonrası Müttefiklerin Avrupa'da ilerleyişi.

General Patton (Yedigün, sayı 655, 30 Eylül 1945).

10 Ağustos'tan itibaren Paris'te ayaklanmalar olmaya başlamıştır Direniş sırasında saygınlıkları artmış olan *komünistler, bir ayaklanmayla yönetime el koymak istemektedirler.* 19 Ağustos'ta Wehrmacht askerlerine saldırılar başlar. Emniyet Müdürlüğü işgal edilir. Choltitz işgalcilerle ateşkeş yapar. Ama Komünist Partisi ateşkesi kabul etmez, direnişin sürdürülmesini ister. Paris sokakları barikatlarla donanır. 20-24 Ağustos arasında sokak çatışması olur. Choltitz 19 Ağustos'ta Hitler'den, köprülerin tahribi ve son ere kadar savaşılması için emir alır. Ama bu emirleri uygulamaz. Müttefikler Paris'e Fransız birliklerinin girmesini ister. Bu iş için Amerikan birlikleri daha elverişli konumda olmasına karşın 2 zırhlı Fransız tümeni seçilmiştir. 200 km mesafeden gelen bu kuvvetlerin bir kısmı 24 Ağustos akşamüzeri kente ulaşır. Ama Fransızların karşılaştıkları direnç dolayısıyla gecikmesi üzerine Amerikan birlikleri de harekete geçirilir. *25 Ağustos'ta Fransız ve Amerikan birlikleri şehre girerken Choltitz birliklerine çekilme emri verir* Ama önemli binalarda kalan Alman askerleri direnir. Choltitz'in bulunduğu Meurice oteli ele geçirilir. Esir alınan komutanın verdiği direnmeyin emri üzerine Almanlar direnişten vazgeçer. Paris sokakları karışır, esirler öldürülür, işbirlikçi avı başlar. *26 Ağustos'ta De Gaulle Paris'tedir.* Komünist Partisi güdümlü Milli Cephe'nin onu yönlendirme çabaları sonuçsuz kalır.[485] *Paris, savaşı çok büyük yıkımlarla karşılaşmadan atlatmıştır.*

Almanların komuta heyetinde büyük bir temizlik yapılırken Müttefikler cephesinde de İngiliz ve Amerikan askerlerinin komuta heyetleri arasında ciddi bir uzlaşmazlık bulunuyordu. Amerikan birlikleri tank savaşının olanaklarını kullanarak hızla ilerliyordu. *Montgomery ise düşmanın dağılmak üzere olduğunun farkında olmadan çok ağır bir tempoyla ilerliyordu.* Bu ise Almanların direncinin toplanmasına neden oluyordu. Savaşın kısa sürede alınabilecek sonucunu geciktiriyordu. *Bu gecikme savaşın sonuna doğru yapılan katliamların artmasına da olanak veriyordu. Bu anlaşmazlığın başını Patton çe-*

485 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 276-285.

kiyordu. Özellikle Ağustos'ta Patton'un birliklerinin günlük ikmalinin kısıtlanması, bu kısılan ikmalin İngiliz birliklerine verilmesi; onun, Saar bölgesini alıp Eylül'ün başında Ren'e ulaşmasını engellemişti. *31 Ağustos'ta Patton'un birlikleri Meuse'ye girdi. Günlük 1.500.000 litre yakıt yerine 120.000 litre yakıt almıştı.* Diğer birlikler 3 Eylül'de Brüksel'e, 4 Eylül'de Namura ve Anverse'e girdi. Bu tarihten sonra Patton'un birlikleri diğer birlikler kadar yakıt almaya başladı. 5 Eylül'de Metz'e ulaşabilse de artık geç kalınmıştı. *Metz'de pekiştirilen Alman savunması Müttefik ordularını iki ay meşgul edecektir.* Bu tarihlerde Müttefikler, 2-3 günlük bir toparlanma için savaşa ara verdiler. Patton'un kesilen yakıtı ve verilen bu soluklanma arası, Almanlara Ren'in gerisinde yeniden örgütlenme olanağını sağladı. Bu da savaşın süresinin kısaltılmasını engelledi.[486]

Türkiye, Almanya ile ilişkisini keserek savaşa giriyor

1944 yılı başında Linnel, Wilson ve Arnauld'dan oluşan İngiliz askerî heyeti, Mareşal Çakmak ve Asım Gündüz'le müzakere ediyordu. Bu müzakere iki tarafın savaşın nasıl gelişeceği ve Türkiye'nin karşılaşacağı tehditlerin neler olabileceği konusunda görüş alışverişinde bulunmasının ötesine geçmiyordu. Bu kilitlenme karşısında dışişleri bakanı İngiliz büyükelçisine 16 Ocak 1944'te 10 sayfalık uzun bir mektup yazarak duruma açıklık kazandırmak ister. Bu mektupta, İngiliz askerî heyetinin savaşın bu aşamasında Türkiye'yi bir Alman-Bulgar saldırısının olamayacağına ancak hava hücumlarının mümkün olabileceğine ikna etmeye çalıştığını; *büyükelçinin de Türkiye'nin hava saldırılarına karşı hazırlık yapmasını kabul ettiğini,* ancak hava hazırlığıyla genel askerî hazırlığın birbirinden ayrıldığını, oysa Türkiye'nin tek amaçlı bir hazırlık değil tüm yönleriyle bir hazırlığı öngördüğünü, Türk halkının istekle savaşa girmesini sağlayacak hususların bir bütün olarak görülmesi gerektiğini, İngilizlerin yaklaşımı yüzünden iki ay kaybedildiğini, eğer anlaşma sağlanırsa Türkiye'nin savaş planlarına katkısının yüksekliğinin görüleceğini bildirir. İngiliz büyükelçisinin 19 Ocak tarihli, yeni bir adım içermeyen yanıtından sonra *Menemencioğlu, 25 Ocak'ta yazdığı yeni mektubunda* "Bir savaşın risklerine katlanmak gerekirse de karşısında dayanma gücü olmadan kudretli bir hasmı kışkırtmak, tahrikçiler için benzerleri tarihte hezimetlerle sonuçlanan bir meydan okumadan ileri gitmez. *Hava savunması konusunda mutabıkız, ama bütün bir hazırlık planı olmadan savaşı kışkırtmayı hiç düşünmedik*" demektedir.

Müzakerelerin tıkanması üzerine *İngiliz heyeti 3 Şubat 1944'te kimseye haber vermeden Ankara'dan ayrıldı.* Ne generaller Mısır'a dönerken konuşmuş

486 Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 595-60.

ne de Büyükelçi Hugessen konuşmuştu. Türkiye de susmayı seçti. Hugessen'in Amerikalı meslektaşına açıkladığına göre İngiltere, silah sevkiyatını durdurmanın yanı sıra diplomatik ilişkilerini azaltmak kararını almıştı. Ama İngiltere, Türkiye'yle ticari ilişkilerini sürdürecekti.[487]

Bu gerilimden sonra *Türkiye'nin Almanya'ya sevk ettiği krom miktarında bir artış gözlendi.* Aslında bu artış 1943 yılı takas karşılıklarının birikmesi sonucuydu. Ama bu durum Amerikalıların tepkisine neden oldu. *19 Nisan 1944'te İngiliz ve Amerikan büyükelçileri bu konuda Türkiyeye bir nota sundu.* Bir gün sonra Türkiye krom sevkiyatını yüzde 45 azaltmayı kabul etti. Müttefikler krom sevkiyatının tam olarak durdurulmasını istiyordu. Türkiye beş gün sonra sevkiyatı tam olarak durdurdu. 10 Mayıs'ta bu iki büyükelçi verdikleri notalarla, Türkiye'nin Macaristan ve Romanya ile ticari ilişkilerini kesmesini istediler. Menemencioğlu, Müttefikler Mihver'in Romanya kanalıyla sağladığı akaryakıtı sağlamadıkça bu talebin karşılanmayacağını bildirdi. *26 Mayıs'ta Türkiye, İngiliz ve Amerikalılara, kromit cevheri ihraç etmeme niyetiyle ilgili bir anlaşma taslağı sundu.* Gelecek yıllarda öteki stratejik malzemelerin de ihracı yarı yarıya düşürülecekti. Hugessen ve Steinhardt bu anlaşmayı ufak değişikliklerle kabul ettiler.[488]

22 Mayıs 1944'te Numan Menemencioğlu, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a Balkanlar'da işbirliği önerisi yaptı. Bu öneride Balkanlar'ın özgürlük ve bağımsızlığının yanı sıra, iki ülkenin, güvenliğine aykırı gelişmeler karşısında karşılıklı danışma esasını kabul etmesi ve siyasi işbirliği yapması öngörülüyordu. Bu Türkiye'nin savaş sonrası için yeni arayışlara girdiğini gösteriyordu. Büyükelçi, öneriyi Molotov'a ilettiğinde Türkiye'yle böyle bir yakınlaşma için ön koşulun; Türkiye'nin Almanlarla ekonomik ve siyasi tüm ilişkilerini kesmesi ve Müttefikler'in yanında savaşa girmesi olduğu yanıtını alır.

Türkiye üzerinde Müttefikler'in ikinci baskı konusunu, Türkiye'nin Boğazlar'dan ticaret gemisi kılığında geçen silahlı gemilere göz yumması oluşturuyordu. İngilizler gemileri izleyerek yükleri konusunda ihbarda bulunmaya başladı. *Haziran başında İngiliz sefaretinin böyle bir ihbarı üzerine Kassel gemisi aranmak için durduruldu, ancak gemi aranmayı kabul etmedi. Menemencioğlu*, von Papen'in gemide silah bulunmadığı konusunda kişisel güvence vermesi üzere *geminin geçişine izin verdi.* Eden bu durumu İngiliz Parlamentosu'nda konuşarak protesto etti. Türkiye, İngiltere'ye, Montreux Anlaşması'nın ötesine geçen bir uygulama yapılmasını istemekle suçlayan bir nota verdi. Bu durumda İngiliz büyükelçisi konuyu açmak için İnönü'den randevu istedi. Randevu verildiğinde yapılan görüşmeye dışişleri bakanı

---

487 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 310.

488 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 324.

da katılmıştı. Büyükelçi konuyu anlatarak Churchill'in mesajını ilettiğinde, İnönü bu anlaşmazlıktan haberi olmadığını bildirerek Menemencioğlu'na fikrini sorar ve İngilizlerin haksız olduğu konusunda oldukça sert bir yanıt alır. Büyükelçinin konunun inceleneceği söylenerek gönderilmesinden sonra toplanan Bakanlar Kurulu'na başkanlık eden *İnönü, konuyu gündeme getirerek Montreux Anlaşması'nın 24. maddesine göre Türkiye'nin arama yapabileceğini bildirmesi* ve bu konuda genelkurmayın görevlendirilmesini söyleyince, Menemencioğlu Montreux'un buna olanak vermediği konusunda sert bir tepki gösterdi. *Saracoğlu, cumhurbaşkanıyla böyle konuşulamayacağını söyleyerek Menemencioğlu'nun istifasını istedi.*[489]

Türkiye, yeniden Boğazlar'dan geçmesi söz konusu olduğunda Kassel gemisinde yapılan aramada silah ve cephanelerin bulunması üzerine *Almanya'yı protesto ederek E.M.S Manheim tipi tüm teknelerin geçişini yasakladı.* Ayrıca Boğazlar'dan geçecek tüm Alman gemilerinin aranması emrini verdi. Bu kararları açıklayan, Dışişleri Bakanlığı'nı da üzerine alan Şükrü Saracoğlu'ydu. Numan Menemencioğlu istifa etmek durumunda kalmıştı. Her ne kadar Numan Menemencioğlu Müttefiklerce Mihver yanlısı olarak bilinse de dış politika tam olarak İsmet Paşa'nın denetimi altındaydı. *İnönü Müttefikler'i yatıştırmak için Menemencioğlu'nu uzaklaştırmak durumunda kalmıştı.*[490]

Müttefikler'in baskıları dolayısıyla Numan Menemencioğlu'nun istifasından sonra İngiliz büyükelçisi, 30 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı görevini de yüklenmiş olan Şükrü Saracoğlu'nu ziyaret ederek Batı Cephesi'nin açılmasından sonra durumun tamamen değiştiğini, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde de milletler arası dünyada rolünü sürdürebilmesi için Almanya ile tüm iktisadi ve diplomatik ilişkilerini kesmesi gerektiğini bildirir. Saracoğlu bu teklifi hoş karşılamasa da İngiltere'nin bu isteği 1939 anlaşması kapsamında yapıp yapmadığını sormuştur. Bu aslında Türkiye'nin İngilizlerin istediğinden daha büyük bir adım atmaya hazır olduğunu göstermektedir. Nitekim 3 Temmuz'da Türkiye'nin İngiltere ve ABD'ye verdiği yanıtta, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini 1939 anlaşması doğrultusunda keseceği söyleniyordu. Türkiye, barışın kurulması sırasında uluslararası sorunların çözülmesi müzakerelerine Türkiye'nin ortak Müttefik olarak katılmasını, ABD'nin ödünç verme ve kiralama mekanizmasının yeniden işletilmeye başlamasını, sürprizlere karşı koyma imkânı sağlayacak askerî malzemelerin ve hava savunma malzemesinin verilmesini, ilişki kesme sonucu müşterisiz kalacak Türk mallarının satın alınmasını ve savaşın zorluklarının yarattığı mali sorunları aşabilmek için yardım edilmesini talep ediyordu. Bu yanıt İngiltere'yi ve ABD'yi memnun etmiştir. Ama Sovyetler Birliği bu kararı gecik-

489 Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 139-141.

490 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 329-335.

miş görüyor ve önemsemiyordu. Türkiye'nin bu kararını uygulayarak ilişkisini kesmesi için tatilde olan TBMM'nin toplanması gerekiyordu. *Bu tarih 2 Ağustos 1944 olarak belirlenmişti.*[491] Başbakan, kararı mecliste savunurken bu kararın bir savaş ilanı olmadığını, bir savaş kararına dönüşmesinin karşı tarafın tavrına bağlı olduğunu özellikle belirtmişti. Karar mecliste oybirliğiyle onaylandı.[492]

Sovyetler Birliği, Alman birliklerini topraklarından atıyor

1944 yılının ilk yarısında Sovyetler Birliği üretim potansiyelini geliştirmişti. İlk altı ayda 16.000 uçak, 14.000 orta ve ağır tank ile motorlu top, 26.000 adet 76 mm'den büyük top, 90 milyon top mermisi, bomba ve mayın üretmişti. Yaz taarruzuyla birlikte *Katyusha roketlerini de kullanmaya başlayacaklardı.* Aynı dönemde Alman silah sanayisi de üretimini artırmayı başarmıştı. Ancak Temmuz'da en yüksek düzeyine ulaştıktan sonra düşmeye başlayacaktır.

6 Haziran'da Avrupa'da ikinci cephenin açılması Sovyetler Birliği açısından Alman cephesinin yükünü bir ölçüde azaltmıştı. Ama savaşın sonucunu yine de Doğu Cephesi'nde yaşanacaklar belirleyecekti. 4.450 km uzunluğunda bir cephede Kızılordu ve Alman orduları karşı karşıya geliyordu. 1944 yazında cephede Kızılordu'nun 6.500.000 askeri, 83.000 top ve havanı, 8.000 tankı ve motorlu topu, 11.800 uçağı bulunuyordu. Almanların ise 4.000.000 askeri, 49.000 top ve havanı, 5.200 tank ve motorlu topu ve 2.800 uçağı bulunuyordu. Kızılordu'nun üstünlüğü açıktı ama karşısında yine de hâlâ küçümsenemeyecek bir ordu bulunuyordu. Ama *Almanların hava güçlerinin zafiyeti çok açık hale gelmişti.*[493] Kızılordu'nun 1944 yılı yaz taarruzu Leningrad-Karelia Cephesi'nde açıldı, amacı Fin ordusunu yenerek Karelia'yı kurtarmaktı. Ancak aslında bu yan bir amaçtı. Kızılordu'nun saldırısı esas olarak Kuzey Ukrayna ve merkezdeki Alman ordusunu tahrip ederek Beyaz Rusya'yı (Belarus), Litvanya'nın bir parçasını, Ukrayna'nın batısını ve Polonya'nın doğusunu Almanlardan temizlemeyi amaçlıyordu. *Almanlar ise* 1944 yazı için Doğu Cephesi'nde olabildiğince direnmek istiyorlardı. *Savaşın kazanılmasını ise artık beklemiyorlardı. Bekledikleri, Sovyetler Birliği ile ABD ve İngiltere arasında bir uzlaşmazlık* çıkmasıydı. Bunun için zaman kazanmak istiyorlardı. Onlar Sovyet saldırısının güneybatıdan gelmesini bekliyorlardı.

Leningrad-Karelia Cephesi'nde saldırı 10 Haziran'da başladı. 9 Ağustos'ta saldırı durduğunda Kızılordu değişik noktalarda 110-250 km arasında ilerle-

---

491 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 311.

492 *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2 Ağustos 1944 tarihli toplantısı*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından, No: 7, 1944, s. 9.

493 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 257.

mişti. Finlilerin savaşma gücü büyük ölçüde kırılmıştı. *25 Ağustos'ta Finlandiya, ateşkes müzakerelerinin başlamasını talep etti.* Savaştan çıkarak Almanya ile ilişkilerini kesti. Ateşkes 19 Eylül'de Moskova'da imzalandı. *Finlandiya, Alman güçlerini sınırdışına çıkarma sözü vermişti.*[494]

Beyaz Rusya'da Almanların ekonomik ve sosyal hayattaki tahribatı çok yüksek olmuştu. 2.220.000 sivil ve harp esirini öldürdüler. Minsk gettosunda öldürülen Yahudilerin sayısı 90.000 olmuştu. Bu ortam aynı zamanda güçlü bir partizan grubunun oluşmasına neden olmuştu. Bu partizanlar, 20-23 Haziran'da Alman ikmal sistemlerine büyük bir saldırı yaptılar. Demiryolu trafiğini yavaşlattılar. 23 Haziran'da da Kızılordu'nun saldırısı başladı. 25 Haziran'da Vitebsk, 27 Haziran'da Bobruisk kuşatıldı. Hitler'in dalgakıranlarından ikisi kısa sürede çöker. Ancak Belarus Savaşı'nın odağı Minsk'ti. Kızılordu Minsk'in doğusunda 105.000 kişilik çok güçlü bir Alman ordular grubunu çevirdi. 7-8 Temmuz'da bu grubun önemli bir kesimi imha edilirken 57.600'ü esir alındı. Bunlar arasında 12 de general bulunuyordu. Bu esirler başlarında generalleri olmak üzere Moskova sokaklarından yürüyerek geçirildi. Saldırının başlamasından sonra 11-12 gün içinde merkezdeki Alman cephesinde 400 km'lik bir yarık açılmıştı. *Temmuz'un ortasında yalnız Beyaz Rusya değil Litvanya'nın da önemli bir kısmı geri alınmıştı.*[495] Litvanya'nın başkenti Vilnius, Almanların tüm direncine rağmen 13 Temmuz'da geri alınmıştı.

Temmuz'un ikinci yarısında ve Ağustos'ta, saldırı bölgesinin kuzey ve güneyinde birtakım gelişmeler oldu. *Kızılordu artık Polonya içine girmiş bulunuyordu. 1 Ağustos'ta Varşova'da büyük bir ayaklanma oldu* ve birden tüm kente yayıldı. Kentin merkezinde Yahudi gettosu bulunmakta ve bu gettoyu 5 m yüksekliğinde, 18 km uzunluğunda bir duvarla çevrilme işi de Yahudilere yaptırılmaktadır. Bu gettoda verilen yiyecek çok azdır. Her sabah belli sayıda Yahudi imha edilmeye götürülmektedir. İlk silahlı direniş 1943 yılı Ocakı'nda olmuştur. Bu tarihten sonra direniş örgütlenmiştir. 19 Nisan'da Naziler, evleri boşaltmak için gettoya zırhlı araçlarla girerler. Ancak büyük bir direnişle karşılaşarak gettoyu terk etmek durumunda kalırlar. Bunun üzerine getto top ateşine tutulur. Yahudiler de Wehrmacht'ın binalarını yakarlar. Ertesi gün Nazi birlikleri alev makineleriyle gettodaki binaları yakarlar. 23 Mayıs'ta operasyon tamamlanır. Alman işgali altında yok edilenler sadece Yahudiler değildir. *Ruslar tarafından 1939'da esir edilen 10.000 Polonyalı subayın katledildiği öğrenilmiştir.* Polonyalı vatanseverler bu nedenle Rus ordularının yaklaşmakta olmasından çok tedirgindirler. *Moskova, Polonya için öngördüğü manda hükümetini Lublin'de harekete geçirmiştir.* Aydınlar hür Po-

---

494 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 259-260.

495 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 268-269.

lonya için tek şansı bir ayaklanmada görmeye başlamışlardır. Yeraltı teşkilatı ve Londra'daki Polonya Hükümeti'nin verdiği yetkiyle General Bor, ayaklanmayı başlatmıştır ve bu ayaklanma kısmen duruma hâkim olmuştur. 3 Ağustos'ta Stalin'den destek sağlamak için Moskova'ya giden Mikolajczyk, istediği desteği bulamaz. İngiliz uçaklarının sağladığı malzeme destekleriyle direnişçiler dayanmayı sürdürürler. *2 Ekim'e kadar Almanlara direnirler.* Bu tarihte teslim olmak zorunda kalırlar. Bu direniş sırasında *Ruslar âdeta, Varşova yönünde ilerlemek için bu ayaklanmanın bastırılmasını beklemişlerdir.*[496]

Beyaz Rusya saldırısı sonrasında Almanlar, 3'ü Panzer tümeni olmak üzere 6 tümeni Ukrayna'dan çekmek zorunda kalmışlardı. 24 Haziran'da 1'inci Ukrayna Cephesi'nde toplanan Kızılordu'nun ilerlemesi başladı. Bu 1.200.000 kişilik, 2.400 tanklık bir kuvvetti. Alman direnci özellikle Lvov'da güçlü oldu. Direniş 17 Nisan'da kırıldı; cephede açılan 200 km'lik gedik sonrasında Kızılordu, Brody civarında 8 tümenlik Alman gücünü kuşattı ve Polonya'ya girildi. *27 Temmuz'da Lvov geri alındı.* Kızılordu'nun saldırısı buradan Vistül Nehri ve Karpatlar doğrultusunda gelişti. Almanlar 50 km derinliği olan bir savunma sistemi oluşturmuştu. Ağustos başında Almanlar, Vistül'ü geçen kuvvetleri elimine etmek için güçlü bir karşı saldırı başlattı. Ancak bu gayretler Kızılordu'nun köprübaşı oluşturmasını engelleyemedi. Karpatlar'da Alman direnişi sürüyordu. Almanların buradan da geriye püskürtülerek *Ukrayna'nın tamamen geri alınması ancak 27 Ekim'de gerçekleşti.*[497]

1944 yazında Beyaz Rusya'dan Almanların temizlenmesi ve Litvanya'nın büyük bir kısmının kurtuluşu sonrası Kızılordu'nun komuta heyeti *10 Temmuz'da Letonya'ya, 17 Temmuz'da da Estonya'ya saldırı başlattı.* Bu saldırı Vitebsk'te ve Minsk'te olduğu gibi yıldırım hızıyla yönetilmiyorsa da uygulanan sürekli baskı Alman kuvvetlerinin çekilmesi sonucunu doğuruyordu. Temmuz ve Ağustos aylarında Kızılordu birlikleri 200 km ilerledi. *26 Eylül'de Estonya, 22 Ekim'de Litvanya Alman kuvvetlerinden temizlendi.* 15 Ekim'de Letonya'nın başkenti Riga alındı. Baltık denizindeki Moonsund takımadaları ise 27 Eylül-24 Kasım arasında temizlendi. *1944 sonbaharında Sovyetler Birliği, Alman saldırısı başlamadan önceki sınırlarına ulaşmış bulunuyordu.*[498]

Fransa'nın kurtuluşu tamamlanıyor

Normandiya'nın yarıklı ağaçlık topografyasından kurtulan Müttefik kuvvetler önü açık düzlük alanlara çıkınca özellikle *Patton'un tank birlikleri, savaşın başlangıcında Alman zırhlı kuvvetlerinin uyguladığı yıldırım savaşı tak-*

496 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 239-243.

497 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 274-278.

498 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 279-289.

tiğine benzer bir taktiği uygulayabilme durumuna gelmişti. Bu sırada geciktirilen *Güney Fransa çıkarması "Ejderha" adı verilen bir operasyonla 15 Ağustos'ta* yapılmaya başlandı. Gece Provence'e paraşütçü birlikleri indirilirken saat 8'de Cannes ile Hyères arasına 3 Amerikan tümeni çıkarılıyor. Ayrıca İtalyan Cephesi'nden birlikler kaydırılıyordu. Çıkarmayı yapan güçler arasında Fransız askerlerinin bulunması heyecan yaratıyordu. Çıkarmaya, 300 parçalık deniz desteği ve 2.000'e yakın çıkarma gemisi katılmıştı. Akdeniz kıyısı 19'uncu Alman Ordusu tarafından savunuluyordu. Bu ordunun bazı birlikleri de Normandiya Cephesi'ne kaydırılmıştı. İlk geceden, paraşütçüler ve çıkarma birliğinin ilişkisi kurulmuştur. 62. Alman Kolordusu komutanıyla beraber esir edilmiştir. Hitler kumandanlarının Güney Fransa'nın boşaltılması isteğini 17 Ağustos'ta onaylamıştır. Toulon ve Marsilya garnizonlarından askerlerin çekilmesine izin vermemiş, sonuna kadar dayanılmasını istemiştir. Bu iki garnizonun kuşatılması görevi ise Fransız birliklerine verilmiştir. *28 Ağustos'ta Toulon, 27 Ağustos'ta Marsilya düşer.* Üçüncü liman kenti *Brest 19 Eylül'e kadar dayanır.* Rhone Vadisi'nde 19'uncu Alman Ordusu çekilmeyi başarıyor. Müttefikler arası uyumsuzluk, Alman güçlerinin kuşatılmasını engelliyor. Ama Müttefik kuvvetleri belli bir gecikmeyle de olsa *3 Eylül'de Lyon'u kurtarıyor.*[499] Fransa'ya yapılan iki ayrı çıkarmada, çıkarılan birliklerin ilerlemesiyle Avrupa'nın batısı Alman birliklerinden temizlenmektedir. Güneyden çıkan birliklerin *Lyon'u aldığı gün Normandiya* çıkarmasına *katılmış İngiliz birlikleri Brüksel'i kurtarmışlardır.* Bir gün sonra Anverse'e girilir. 10 Eylül'de iki çıkarma kolu Bourgogne'da birbiriyle birleşir.

Aynı gün bir Fransız kolordusu Dijon'a girerken bir Amerikan kolordusu Lüksemburg'u kurtarır. *11 Eylül günü bir Amerikan devriye grubu Lüksemburg yakınından Almanya sınırına girer. Normandiya* çıkarmasından *96 gün sonra Almanya'nın istilası başlamıştır.* Bu tarihte Kızılordu, Alman sınırına yaklaşmış ama henüz aşmamış bulunuyordu.

Müttefikler'in hareketi bu aşamaya geldiğinde benzin ikmalinde krizle karşılaşır. Normandiya Çıkarması'yla birlikte Manş kıyısından savaş bölgelerine petrol hatları döşenmeye başlamıştır. Bu borular sık sık kaçakçılar tarafından delinmektedir. Ayrıca pompalama istasyonlarının yetersizliği bu hatların iyi işlememesine neden olmuştur. Bu durumda savaş ikmalinin işleyebilmesi demiryollarına bağlı kalmaktadır. Müttefikler hemen demiryollarını tamir ederek işletmeye koyma çabası içinde girmişlerdir. Müttefikler Eylül ortalarında 5.400 km demiryolunu işletmeye başlamıştır. General Ross, buna ek olarak kırmızı top otoyolunu kurmaktadır. Bu ulaşım kıtlığında Anvers Limanı'nın tahrip olmadan ele geçirilmesi, günde 100.000 ton boşaltma

499 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 266-271.

kapasitesini devreye sokmuştur. Ama 15'inci Alman Ordusu'nun Escaut Irmağı'nın ağzını kapatmaya devam etmesi bu kapasitenin etkin olarak kullanılmasına olanak vermemektedir.[500]

13-16 Eylül arasında *Québec'te ikinci defa bir araya* gelen Amerikalı ve İngiliz siyasetçileri, Almanya'nın kayıtsız ve şartsız tesliminden sonra uygulanacakları saptamaya başlamışlardır. Toplantıya Roosevelt'in Maliye Bakanı Henry Morgenthau Jr.'nin adını taşıyan bir plan sunulur. Bu plan, Almanya'daki tüm sanayi tesisleri imha edilerek Almanya'nın tam tarım ülkesi haline indirgenmesini öngörmektedir. Bu Stalin'in Tahran Konferansı'ndaki görüşüne yakındır. Bu plana Churchill, Eden, de Gaulle ve Cordell Hull karşı çıkmışlardır. *Onlar, Avrupa'da hiçbir milletin ölüme mahkûm edilmemesini savunmuşlardır. Sonunda Roosevelt de bu görüşe katılır.*[501]

Tüm bu gelişmelere karşın *Almanlar yine de direnişlerini yeniden örgütlemeye çabalıyorlardı.* Umutlarını, geliştirdikleri tepkili (jet) uçaklara bağlamışlardı. 10 Mayıs 1941'de ilk kez, saatte 1.000 km hızla uçabilen Me-163 uçağını yapmışlardı. Şimdi, yapılan çift reaktörlü Me-220'ler ve Arado-234'lerden çok şey bekleniyordu. İyi bir avcı uçağı olabilecek Me-220'ler komutanların itirazına rağmen Hitler'in ısrarı üzerine bir bombardıman uçağına dönüştürülmüştü. *1 Eylül'de Hitler emekliye ayrılmış olan Rundstedt'i yeniden başkomutanlığa getirir.* Teçhizatı büyük ölçüde Atlantik duvarına götürülmüş olan Siegfried hattı yeniden teçhiz edilmeye başlar. Hitler 16 yaşından 60 yaşına kadar herkesin askere alınmasını emreden bir kararname çıkarır. Halktan, kumbaracı tümenleri denilen küçültülmüş bir tümen çeşidini oluştururlar. Batıdaki cephede 48 piyade, 14 zırhlı tümen ve 4 zırhlı tugaydan oluşan bir güç oluşturulur, bunlardan yalnız 18'i tam savaş yeteneğine sahiptir.[502]

Müttefikler ilerlemeyi hızlandırmak için 17 Eylül'de Eindhoven-Arnheim eksenine 3 paraşüt tümeni indirirler, dördüncüsü İngiltere'de beklemektedir. Bu plandan haberdar olan Rundstedt buraya 2 panzer tümeni göndermiştir. Bu Müttefikler için bir sürpriz olur. 19 Eylül'de yeni hava birlikleri indirilemez. Almanlar, sınırın biraz ötesindeki bu eksende kaybedilen muharebenin sonuçlarının vahameti karşısında ellerindeki gücü olabildiğince Arnheim'e yığmaya başladılar. *Arnheim Müttefikler'in başarısızlığıyla sonuçlanır.* Avrupa'da başlayan yağmurlar, daha sonra yağan kar Müttefikler'in harekâtını durdurur. Almanlara zaman kazandırır. *Hollanda Müttefikler'ce henüz kurtarılamamıştır.* Bu durum Almanların güdümlü füzelerini kullanarak Londra'yı bombalamasını kolaylaştırmaktadır. Almanlar Eylül'ün ilk haftasından

500 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 287-288.

501 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 290.

502 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 288-291.

Cemal Nadir karikatürü (Semih Balcıoğlu ve Ferid Öngören, 50 yılın Mizah ve Karikatürü, *İş Bankası Kültür Yayınları, 1973, s.184).*

itibaren *V-2'leri kullanmaya başlayarak* V-1'lere göre çok daha etkili sonuçlar alırlar. Bu Alman propagandasının umut yaratmak için kullandığı en önemli araçlarından bir haline gelir. Bu süreçte Fransa kurtarılmıştır. Ama *kış ayları çok zor geçmektedir. Gıda, giyecek ve yakıt sağlanmasında Alman işgalinin hiçbir döneminde çekilmediği kadar sıkıntı çekilmektedir.* De Gaulle siyasi bütünlüğü gerçekleştirmekte zorlanmaktadır.[503]

Almanya'nın stratejik hava bombardımanına tutulması

1943 Ocakı'nda Kazablanka Konferansı'nda Müttefik hava kuvvetleri tarafından Almanya'nın askerî, sanayi ve ekonomik gücünü yıpratacak ve halkın moralini çökertecek stratejik hava bombardımanlarının yapılması kararlaştırılmıştı. İngilizler gece, Amerikalılar gündüz bombardımanı yapıyorlardı. Bu bombardımanlarda en öncelikli hedef Alman uçak sanayisinin imhasıydı. Kullanılmaya başlayan Oboe ve H2S yön bulma cihazları bombardımanın etkisini artırıyordu. İlk önemli saldırı Krupp Fabrikaları'nın bulunduğu Essen'e yapıldı. 1943 yılı Mart ve Temmuz ayları arasında "Ruhr Muharebeleri" sırasında Müttefikler, 4.000 kg ağırlığında tahrip gücü yüksek bombalar kullanmışlardır. İlk saldırıdan sonra Alman direnişi artmış ve Müttefik kayıpları yüzde 4,7'ye yükselmiştir. Aynı yılın Temmuz ve Kasım ayları arasında Müttefikler, 17.000 çıkışın yapıldığı "Hamburg Muharebesi"ni yürüttüler. Bu muharebede *Window* adlı radar karıştırma cihazlarını kullandılar. Bu aletler sayesinde kayıplarını yüzde 2,8'e dü-

503 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 296-298.

şürdüler. Hamburg merkezine büyük zararlar verdiler. Daha sonraki aylarda hava saldırıları Mannheim, Frankfurt, Hannover ve Kassel'e yayıldı. Bu dönemde Berlin uzaklığı dolayısıyla saldırı dışı kaldı. Yapılan deneme saldırılarında büyük kayıplar vermişlerdi. Ama Stalin ve Churchill'in isteğiyle 1943 yılının Kasım ayından 1944 yılının Mart ayına kadar sürdürülen Berlin Muhaberesi için 20.000 çıkış yapıldı. Müttefikler'in bu muharebedeki kayıpları yüzde 5,2'ye yükselmişti. Berlin'e verilebilen hasar da sınırlı kalmıştı. *30 Mart 1944'te Nürnberg'e 795 uçakla yapılan saldırıda 94 uçak kaybolmuş, 71'i hasar görmüştür.*[504]

Birleşik Bombardıman Kumandanlığı'nın bu konudaki başarısızlığının açık hale gelmesini, Normandiya çıkarması öncesinde bu komutanlığın görevinin Fransız demiryollarını bombalamak olarak değiştirilmesi önledi. *Müttefikler Alman avcı uçaklarının üstünlüğünü ortadan kaldırmak için Mustang avcı uçaklarının üretimine hız verdiler.* Bu yolla bombardımanlarının etkililiğini artırma yoluna başvurdular. Buna rağmen gece bombardımanlarında Alman uçakları üstünlüklerini koruyordu. *Müttefikler'in 1944 Haziranı'nda petrol tesislerine yaptığı saldırılardaki kayıpları yüzde 11'e kadar yükselmişti.* Bir yandan Almanların Müttefik uçaklarına verdirdiği kayıplar, öte yandan Albert Speer'in sanayi tesislerini dağıtmış olması ve Almanların kısa sürede hasarları onararak üretimlerine devam etmesi, Almanya'da önemli bir moral çöküntüsünü engelledi. Ama Normandiya çıkarmasından sonra Müttefikler'in özellikle petrol tesislerine saldırısının etkisi görülmeye başladı. Eylül ayında Almanların uçakları için temin edebildikleri yakıt miktarı 10.000 tondu. Oysa gereksinme 160.000 tondu. Speer'in büyük gayretle ürettiği tank ve uçaklar yakıt olmayınca bir işe yaramıyordu. Böylece Ekim 1944 ile Mayıs 1945 arasında Müttefik bombardıman uçakları hâkimiyetlerini kurarak bombardımanlarını yoğun şekilde sürdürdüler. Bu dönemde atılan bombaların yüzde 53'ü meskûn mahallere, yüzde 14'ü petrol tesislerine, yüzde 15'i ulaşım tesislerine atılmıştır. Yakıt konusunda içine girilen bu kriz, Almanların yeni geliştirdikleri jet avcı uçaklarının beklenen etkisinin ortaya çıkmasını engelliyordu. Ulaşım sisteminin tahribi, endüstrinin hammadde sağlamasında sıkıntılar yaratıyor ve üretimin durmasına yol açıyordu. Her ne kadar Almanlar 1944 Eylülü'nde V1 füzelerinden çok daha etkili V2 füzelerini kullanmaya başladılarsa da artık çok gecikmişlerdi. Alman sanayisi çökmek üzereydi. *1944 yılı Ekimi'nde Essen'deki Krupp fabrikaları üretimlerini durdurmak zorunda kaldı. 1945 yılında üretim büyük ölçüde çökmüş bulunuyordu.*[505]

---

504 Liddell Hart, *a.g.e.*, II Cilt, s. 625-629.

505 Liddell Hart, *a.g.e.*, II Cilt, s. 630-640.

Doğu Avrupa ülkelerinin Nazilerden temizlenmesini Kızılordu gerçekleştiriyor

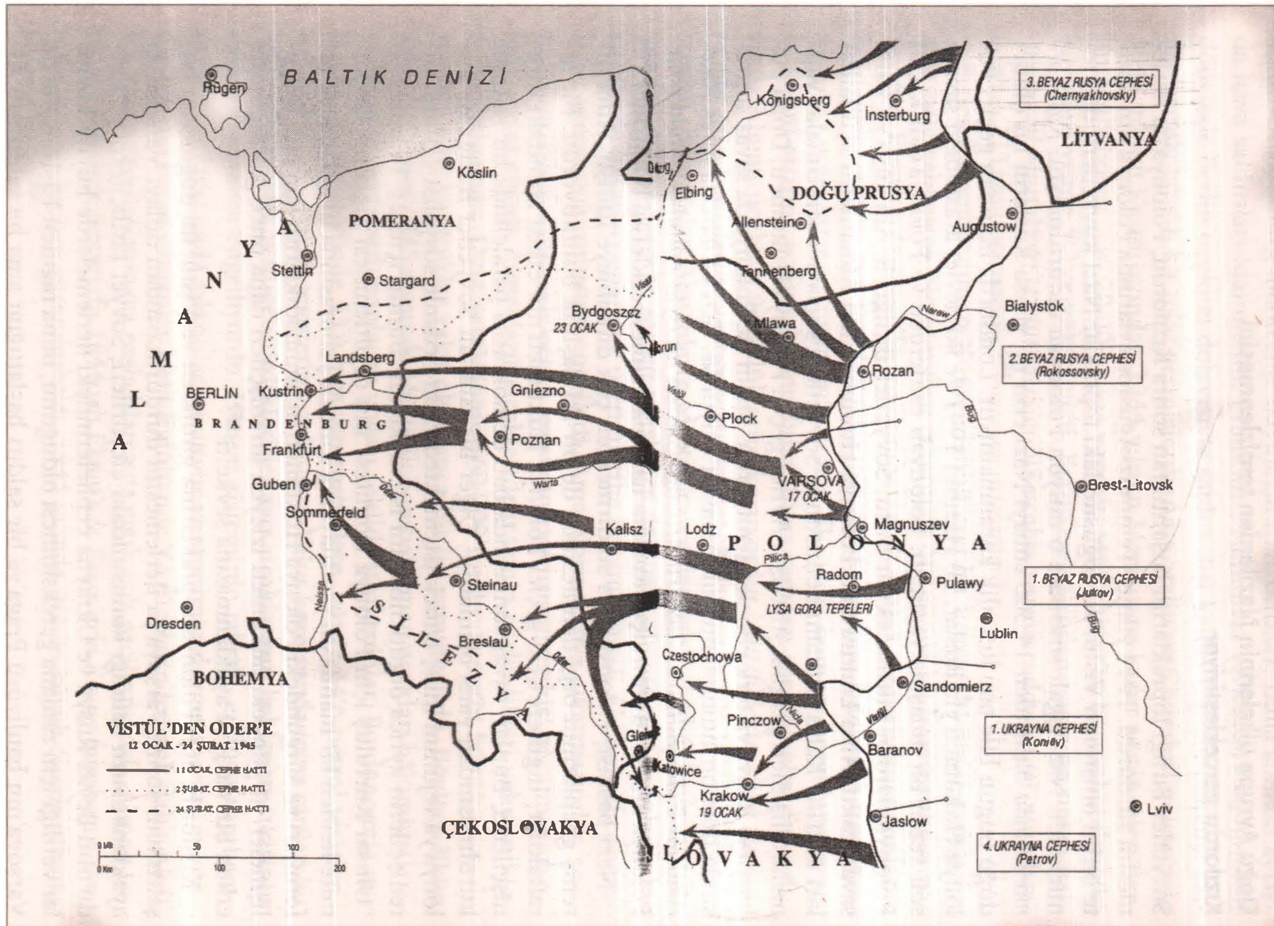
Sovyetler Birliği topraklarını boşalttıktan sonra Kızılordu, Polonya'da ilerlemesini sürdürdü. 1944 yılının Temmuz-Ağustos aylarında Polonya'nın dörtte birini oluşturan Vistül'ün doğusundaki topraklar Nazi kuvvetlerinden temizlendi. Nazi işgali sırasında 6 milyon Polonyalı öldürülmüştü. *Katin ormanlarında* öldürülen 14.300 subayı Nazilerin mi yoksa Rusların mı öldürdüğü bugün bile tam kesinlik kazanmamıştır. Londra'da bulunan geçici Polonya Hükümeti'yle Ruslar, 30 Haziran 1941'de iki devlet arasındaki savaşa son veren bir anlaşma yapmıştı. Polonyalı esirlerden ve Polonya'dan kaçan Polonyalılardan kurulacak bir ordu, Sovyetler Birliği'yle Almanya'ya karşı savaşacaktı. Ama Londra'daki Polonya Hükümeti'nin Almanların açıklamaları üzerine Katin katliamı konusunda Sovyetler'i suçlayıcı açıklamalar yapmaları ilişkileri gerginleştirmişti. Ayrıca geçici Polonya Hükümeti, Doğu Polonya'yı Rusya'ya terk etmek istemiyordu. Stalin ise Polonya'da savaş sonrasında dost bir hükümetin bulunmasını istiyordu. *Gerek Churchill gerek Amerikalılar Polonyalılara, Rusların istediği Curson hattıyla mutabık olduklarını,* Polonya'nın doğu sınırı için Ruslara harp ilan etmeyeceklerini bildirdiler.[506]

Nazi baskısı, Polonyalıları sindirmekten çok direnmeye itmişti. Ama direniş gruplarının örgütlenmesinde de bir iki başlılık bulunuyordu. Bir taraftakiler, İngiltere'deki geçici Polonya Hükümeti'nin etkisi altındaki direnişçilerdi. Bunlar, savaş sonrasında batı demokrasisi paralelinde bir rejimin kurulmasından yana olanlardır. Diğer bir taraftan Sovyetler Birliği ise Polonya'ya rejimini ihraç etmek istemektedir. Bu nedenle sosyalist eğilimli direnişçilerin ayrıca örgütlenmesini istemektedir. Bunun için 21 Temmuz'da "Ulusal Kurtuluş için Polonya Komitesi"nin örgütlenmesi sağlanır. Bu komite hemen bir manifesto yayınlayarak kurtuluş sonrasında uygulanacak reformları ve sürgündeki Polonya Hükümeti'ni tanımadıklarını ilan etti. Bu gelişmeler sürgündeki hükümeti izleyen direnişçileri daha önce gördüğümüz erken bir Varşova ayaklanmasına sevketti.[507]

Kızılordu'nun Polonya topraklarına girdikten ve Vistül'ün doğusunu boşalttıktan sonra Varşova'ya ilerlemesini durdurmasından dolayı Varşova'da ayaklananların ezildiği konusundaki eleştirileri, Sovyet tarihçileri; Kızılordu'nun Beyaz Rusya ve Ukrayna cephelerindeki ilerlemelerde büyük kayıplar verdiği için zamana gereksinmesi olduğunu, buna rağmen 15-16 Eylül'de Varşova'nın banliyösü Praga'ya bir saldırı başlattığını ama bu saldırının Al-

506 Louis J. Halle, *Soğuk Harp*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 64-66.

507 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 290-292.

Sovyet güçlerinin ilerleyişi.

manların karşı saldırısından dolayı başarıya ulaşamadığını ve bu dönem için-de Sovyetler'in direnişçilere askerî malzeme ile gıda sağladığını söyleyerek karşılamaktadır.

"Ulusal Kurtuluş İçin Polonya Komitesi" Nazilerden temizlenen alanlarda öngördüğü toprak reformunu uygulamaya başladı. Komite 31 Aralık 1944'te Polonya Cumhuriyeti Geçici Hükümetine dönüştü. Aynı tarihlerde 286.000 askeri olan bir halk ordusu kuruldu. Sovyetler Birliği'nce donatılan bu ordu Kızılordu'yla berabaraber Alman ordusunun temizlenmesini ve Özgür Polonya Hükümeti yandaşlarının sindirilmesini sağladı.[508]

Varşova-Berlin doğrultusundaki ilerlemenin emniyete alınması için Almanya'nın güneydeki kuvvetlerinin direncinin kırılması gerekiyordu. Bu nedenle Sovyet ilerlemesi Balkanlar'a yönelecekti. Antonescu'nun askerî-faşist rejimi 3,5 yıllık savaştan sonra önemli ölçüde yıpranmış ve Romanya'daki halk direnişi güçlenmişti. *1944 Nisanı'nda Amerikan uçakları sistemli olarak Bükreş'i bombalamaya başladılar.* Şehir önemli tahribata uğradı. Buna karşın halk arasında bir Amerikan sempatisi gelişiyordu.[509] 1944 ilkbaharında Sovyet ordularının Romen topraklarına girmesiyle Romanya Komünist Partisi'nin faaliyeti yükselmeye başladı. Belki bundan daha da önemlisi ilk kez Romanya sosyal demokratları komünistlerle birlikte bir mücadele cephesi oluşturdular ve 1 Mayıs'ta Romen halkını Antonescu'yu değiştirmeye çağırdılar. 20 Haziran'da Antonescu karşıtı koalisyona Ulusal Kralcılar ve Ulusal Liberaller katıldı. Bu koalisyonun temel isteği savaştan çekilmek ve Antonescu'nun diktatörlüğünün tasfiyesiydi.[510]

Kızılordu'nun Güney Ukrayna'daki grubu *20 Ağustos 1944'te Romanya'da Yaş-Bükreş eksenindeki saldırıyı başlattığında*, karşılarında yalnız Alman birlikleri değil Romen birlikleri de bulunuyordu. Kısa sürede Yaş ve Kişinev alındı. 23 Ağustos'ta Romanya ve Bükreş'teki ayaklanma Antonescu'yu düşürdü. Bu arada kral yandaşları bir hükümet kurduklarını ilan ettiyse de komünistler bu hükümeti tanımadılar ve 24 Ağustos'ta halkı yeni bir ayaklanmaya çağırdılar. Her ne kadar Hitler 23 Ağustos 1944'te Alman kuvvetlerinin Karpatlar'ın gerisine çekilmesini emrettiyse de artık geç kalmıştır. Alman kuvvetlerinin önemli bir kısmı kuşatılarak imha edilir. *31 Ağustos'ta* Kızılordu birlikleri Bükreş'e girer. Kızılordu'nun Bükreş'e girişi Güneydoğu Avrupa'daki güç dengesini tamamen değiştirdi. Romen askerî birlikleri de Kızılordu cephesine katılmaya başladı. *2. Ukrayna Cephesi Yugoslav sınırına doğru* yürümeye başladı. *3. Ukrayna Cephesi, Romanya-Bulgaristan doğrultusunda ilerledi.* Almanlar Yugoslavya'daki F Ordu Grubu'yla, Doğu Karpatlar'dan

---

508 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 292-294.

509 Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, İstanbul, tarih belirtilmemiş, s. 54.

510 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 294-296.

Batı Balkanlar'a kadar uzanan cephede direnişlerini kurmaya çalıştılar. *12 Eylül 1944'te SSCB, ABD, Britanya ve Romanya Moskova'da bir ateşkes imzaladı.* Bu anlaşmayla Romanya antifaşist Müttefikler'in yanında yer alıyor ve Romanya'da Sovyetler'in komutasında Müttefik Kontrol Komisyonu kuruluyor.[511] Bu gelişmeler Romen Komünist Partisi'nin denetiminde bir hükümet kurulmasını sağlayamadı. Ancak General N. Radescu'nun kurduğu hükümet iç savaşı göze alarak demokratik cephenin büyük nümayişlerine direndiyse de *6 Mart 1945'te P. Groza'nın Tarımsal Cephe Hükümeti'nin* kurulmasını engelleyemedi. Bundan sonra *Romanya'da sosyalist devrimci bir program uygulanmaya başladı.*

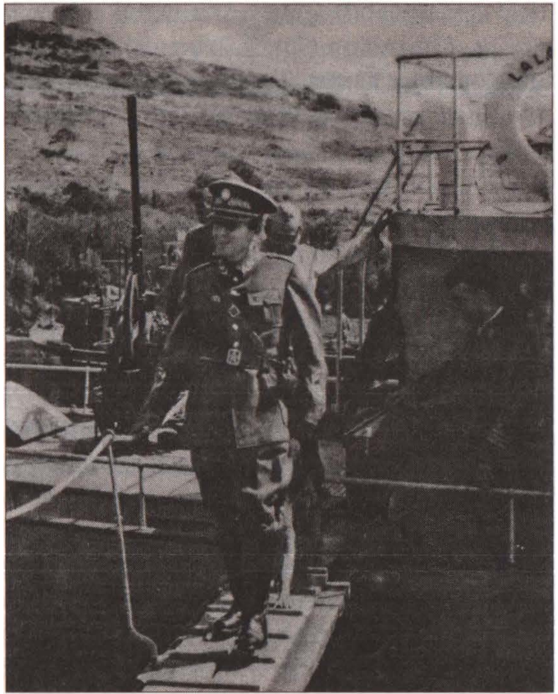
Bulgar Hükümeti ise görünüşte bağımsız olmakla birlikte aslında tamamıyla Nazilerin denetimi altındaydı. Ama Bulgar halkının Rus halkıyla yakın duygusal ilişkisi dolayısıyla Bulgar ordusu Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa sokulmamıştı. Ama Alman ordusuna her türlü desteği veriyordu. 3. Ukrayna Cephesi'ni oluşturan birliklerin Bulgaristan sınırına gelmesi, Bulgaristan'daki siyasal dinamiği hareketlendirdi. Partizan gruplar örgütlenmelerini artırarak ülkenin her noktasında silahlı çatışmayı başlattılar. *1944 yılı Temmuz ve Ağustosu'nda belli bölgelerde* bir tür halk idaresi kurarak silahlı bir ayaklanmayı örgütlemeye başladılar. Bu hareketin önderliğini *Georgi Dimitrov yapıyordu.* Sovyetler Birliği'nin Nazi yandaşı Bagrianov Hükümeti'ne Mihver'le ilişkisini kesmesi konusundaki telkinleri etkili olmadı. Ağustos ayında Bulgar Hükümeti bazı temsilcilerini Türkiye'ye gönderip Müttefik devletlerin temsilcileriyle temasa geçerek Amerikan ve İngiliz kuvvetlerini Bulgaristan'a çağırdılar. Bu çağrının pratik bir anlamı yoktu. Çünkü Kızılordu, sınıra gelmiş bulunuyordu. 5 Eylül'de Sovyetler Birliği artık Bulgaristan'ı kendisiyle savaşta sayacağını ilan etti. 7 Eylül'de Kızılordu'nun Bulgaristan'a gireceği açık hale gelince Bulgar İşçi Partisi ve Halk Kurtuluş Cephesi 9 Eylül'de Sofya'da ayaklanma yapılacağını ilan etti. *8 Eylül'de Kızılordu, Bulgaristan sınırını geçti.* Sofya'daki ayaklanma da başlayınca Kralcı Faşist Klik tutuklandı ve yeni hükümeti *Kimon Georgiev* kurdu. Bu hükümet hemen Almanya'ya savaş ilan etti ve *200.000 askerlik bir güçle Kızılordu'nun Macaristan ve Yugoslavya'ya yürüyüşüne katıldı.*[512]

Alman kuvvetlerinin Doğu Polonya, Romanya ve Bulgaristan'dan uzaklaştırılmasından sonra sıra Çekoslovakya'ya gelmişti. Kızılordu'nun ilerlemesi diğer ülkelerde olduğu gibi partizan grupların faaliyetlerini artırdı. *Direniş özellikle Slovakya'da güçlüydü.* Alman birlikleri 29 Ağustos'ta bu ayaklanmayı bastırmak için Slovakya'ya girdi. *8 Eylül'de Sovyet birlikleri saldırıya başladı.* Alman direnişi burada çok güçlü örgütlenmişti. Ekim'in sonuna kadar

511 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 296-305.

512 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 306-309.

Kızılordu ve Çekoslovak birlikleri *Almanlarla çok kanlı çarpışmalar yaptılar 27 Ekim'de Alman kuvvetleri, ayaklanan tüm kentleri* yeniden denetim altına almışlardı.

Tito denizcilerle (Vanguard, Kasım 1944).

1944 Eylülü sonunda *3. Ukrayna Cephesi birlikleri,* Bulgaristan sınırındaki Vidin'den *Yugoslavya'ya ulaştılar* Dört yıldır Alman işgali altında olan Yugoslavya'da güçlü bir direniş örgütlenmişti. Eylül ayında *Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu'nun gücü 400.000'e yükselmişti.* Bu ordu daha Sovyet birlikleri gelmeden bazı bölgeleri Almanlardan kurtarmıştı. Bu kuvvetleri İngiliz ve Amerikan Hükümetleriyle Sovyetler destekliyor ve yardım ediyordu. Churchill bu direnişin başındaki Josip Broz Tito'yu Yugoslavya'ya İngiliz birliklerinin çıkmasına razı etmeye çalışıyordu. Eylül ayında Tito Sovyetler Birliği'ni Kızılordu'yu Yugoslavya'ya göndermeye çağırdı. *28 Eylül'de Sovyet Birlikleri Vidin'den Yugoslavya'ya girdi.* 10 Ekim'de Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu'yla temasa geçecek kadar ilerlediler. *Belgrad 20 Ekim 1944'te Alman kuvvetlerinden temizlenmiş oldu.* Yugoslavya'nın doğusunun ve başkentinin Sovyet Bulgar ve Yugoslav güçlerince kurtarılması sonucunda, Alman komuta heyeti, kuvvetlerini Balkan Yarımadası'nın güneyini boşaltarak Yugoslavya'nın kuzeybatısına çekmek zorunda kaldı. Belgrad operasyonundan sonra Sovyet birlikleri Macaristan'a yönlendirilirken, Rusya Yugoslav birliklerine 350 uçak, 65 T-34 tankı, 579 top, 3.300 havan topu, 170 uçaksavar ve 500 ağır makineli tüfek verdi. Yugoslav birliklerinin ülkelerinin kurtuluşunu tamamen sağlaması 15 Mayıs 1945'e kadar sürdü.[513]

Bu gelişmeler Yunanistan ve Arnavutluk'taki siyasal durumda da radikal değişmeler yarattı. Her iki ülkede Alman işgali sırasında halkın sürekli bir direnişi söz konusuydu. Arnavutluk'taki Ulusal Kurtuluş Ordusu savaşçıları,

513 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 313-315.

1944 Ağustosu'nda Güney Arnavutluk'u büyük ölçüde Almanlardan temizlemişti. Almanların Güney Balkanlar'dan çekilmeye başlamasıyla Arnavutluk Komünist Partisi, Tiran üstüne saldırılarını yoğunlaştırdı. *29 Kasım'da Arnavutluk tamamıyla Alman kuvvetlerinden temizlenmişti.*

Yunanistan'da ise moral düzeydeki direniş, Alman işgalinden kısa bir süre sonra, antifaşist bir genç olan *Manolis Glezos'un* bir arkadaşıyla birlikte 30 Mayıs 1941'de Akropol'deki Nazi bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağını çekmesinden sonra başlamıştı. *İlk silahlı direniş, 7 Haziran 1942'de* Atina'nın 300 km kuzeybatısındaki Karpenisi bölgesindeki Domnista köyünde, Albay Aris Velouchiotis liderliğindeki 15 kişilik bir çeteyle başlar. Bu başlangıç, gelişerek *Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELAS) haline gelir.* İngiliz SOE paraşütçüleri 1942 yılında ELAS'çılarla birlikte stratejik önemi olan Gorgopotamos Köprüsü'nü imha etmişlerdi. Yunanistan'daki bu direnişin gelişmesinde *Komünist Partisi etkili bir rol oynuyordu.* Sol eğilimli örgütler arasında bir cephe oluşturuldu. Bu cephenin, yani *Ulusal Kurtuluş Cephesi'*nin *(EAM)* bir milyonun üstünde katılımcısı vardı. Devrimci Gençlik Örgütü'nün 400.000 üyesi bulunuyordu. Ulusal Kurtuluş Ordusu'nda 125.000 kişi vardı. Bu gelişmeler karşısında *İngilizler, Albay Napoleon Zervas'*ın *Hür Demokratik Yunan Ordusu'nu (EDES) kurmasına* yardım etmişlerdi. Ama EAM'a göre gücü çok azdı. Sol örgütlerle aralarında ciddi gerilimler vardı. Nazi kuvvetleri çekilmeye başladığında bu örgütler Yunanistan'daki durumu kontrol altına alabilecek durumdaydı. Oysa Hitler'in çekilme emrini vermesinden bir gün sonra *4 Ekim 1944'te İngilizlerin çıkarması başladı.* Bu çıkarma beraberinde *İngiltere'den kralı ve Kahire'de sürgünde bulunan Yunan Hükümeti'ni getirdi.*[514] Churchill 9 Ekim 1944 gecesi Moskova'da Stalin'i ziyaretinde, Romanya ve Bulgaristan'ın Sovyet etki alanı kabul edilmesine karşın Yunanistan'ın İngiliz etki alanı olarak kabul edilmesini önerdi. Bu Roosevelt'in anlamadığı bir dildi. Ama Stalin ve Churchill bu dilde daha rahat anlaşıyorlardı.[515] *Yunanistan, İngiliz etki alanına bırakılmıştı.*

Almanlar, Oniki Ada'yı terk etmeyi düşündükleri ve Türkiye'nin henüz Almanya'yla ilişkilerini kesmediği dönemde, *Türk Hükümeti'ni bu adaları teslim almaya çağırmıştır.* Feridun Cemal Erkin'in anlattığına göre Türkiye bu konuyu Müttefikler'e danışmıştır. Yine onun anlattığına göre Sovyetler Birliği bu öneriye olumlu bakmıştır. Ama İngiltere buna karşı çıkarak o adaları kendisinin işgal edeceğini bildirmiştir.[516] 15 Eylül 1944'te İngilizler Yunanistan'ı kurtarmak için Kitera Adası'nı işgal etti. 5 Ekim'de de Patras'a girmişlerdi. *Stalin ve Churchill'in anlaşmasından sonra 14 Ekim'de Atina ve Pire kurtarıl-*

---

514 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 316.

515 Louis J. Halle, *a.g.e.*, s. 70.

516 Feridun Cemal Erkin, "12 Adayı Yunanistan'a Kim Verdi", Milliyet, 27 Temmuz 1976.

dı. Türkiye bu gelişmeyi büyük coşkuyla karşıladı. İngilizlerin, halkta çok yaygınlaşmış etkisi olan komünist eğilimli EAM-ELAS'la, kendilerine yakın olan Albay Zervas'ın yönettiği EDES'i uzlaştırması kolay değildi. Kurtuluş sonrasında *4 Kasım 1944'te Atina'da komünistlerin* gösterileri başladı. Böyle bir direnişi bekleyen İngilizler bu konuda hazırlıklıydı. Hemen bu grupları Atina dışına süren bir harekât gerçekleştirdi.[517]

Yunanistan'da direniş güçleri içinde komünistlerin güçlü olmasına karşın Stalin, Churchill'e verdiği sözü tuttu. Komünist güçlerin Atina ve Yunanistan dışına sürülmesine ses çıkarmadı. *Bu komünist direnişçiler Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya'ya sığındılar.* 1946 ilkbaharında *Yunanistan'daki iç savaşı, bu ülkelerdeki komünist rejimlerin de desteğiyle bu direnişçiler başlattılar.* Bu da Stalin'in Avrupa'da oluşan komünist blok üzerindeki denetiminin sınırlarını göstermek bakımından önemli olmaktadır.[518]

Macaristan, Almanların Avrupa'da kalan son uydusuydu ve 23 yıldır Horthy'nin diktatörlüğü altındaydı. Ama Horty, Kızılordu'nun Romanya'da ilerlemesi başlayınca Müttefikler'le temas ederek onları gizlice Macaristan'a davet etmişti. Müttefikler, Horthy'e bu konuda Sovyetler Birliği'ne başvurmasını bildirdiler. Bu temasların öğrenilmesi üzerine Almanlar, Macaristan'daki güçlerini artırdılar. *Sovyetler Birliği, 27 Ekim'de 2. ve 4. Ukrayna Cephesi birliklerini Macaristan'a sokarak* ilerlemeye başlayınca Komünist örgütlenmesi açığa çıktı. 2 Kasım'da Kızılordu Budapeşte'ye girmeye çalıştı, ama başarılı olamadı. Alman kuvvetleri başkenti çok iyi savunuyordu. 12 Aralık'ta Kızılordu komuta heyeti Budapeşte'nin kuşatılmasını emretti. 20 Aralık'ta saldırı başladı, 6 gün sonra kentin etrafında kuşatma tamamlandı. 1945 yılı Ocakı'nda, kuşatılan Alman kuvvetleri kuşatmayı yarmak için üç karşı saldırı yaptı; ancak başarılı olamadılar. Sovyet birliklerinin silah gücü Almanların üç katıydı. Ama Naziler, Budapeşte'de 300'den fazla noktada direnç odakları oluşturmuşlardı. Başkentin alınabilmesi için bu noktaların birer birer işgal edilmesi gerekiyordu. Bu noktalardaki çarpışmalardan sonra *Peşte'nin kurtarılması 18 Ocak'ta tamamlandı.* Buda'daki temizlik 13 Şubat'a kadar uzadı. Bundan sonra 180.000 Alman askeri teslim oldu. Böylece Macaristan'ın kurtuluşu tamamlanmış oldu.[519]

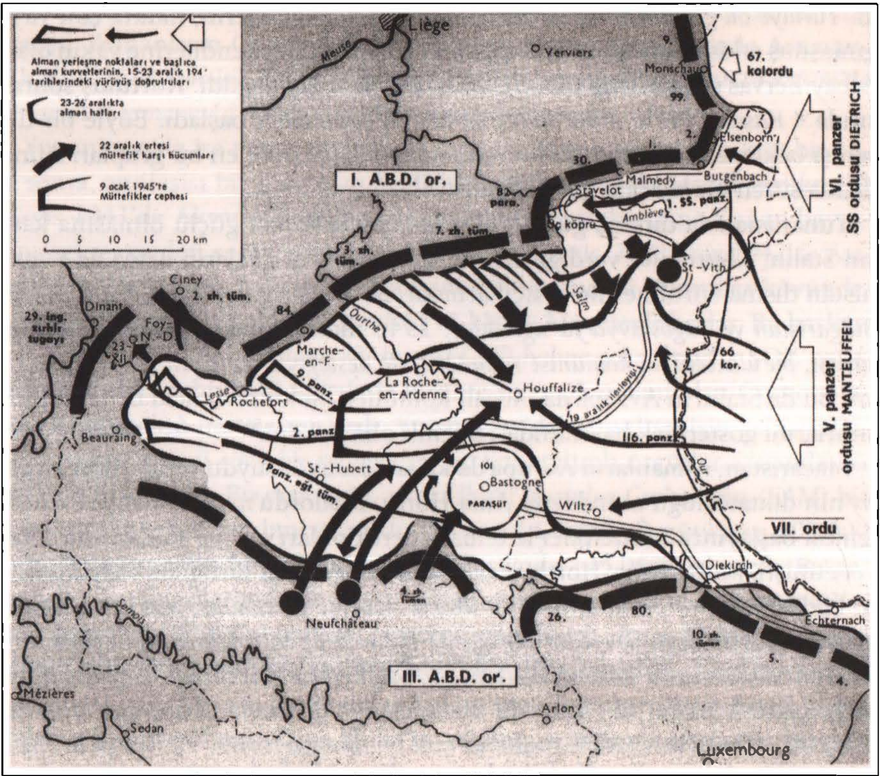
Hitler'in Ardenler'deki karşı saldırı çabası

Avrupa'daki Müttefik komutanları, planlarını Almanların bir karşı saldırı yapabilecekleri olasılığını gözden uzak tutarak hazırlamışlardı. Montgomery,

517 Edwards Weisband, *a.g.e.*, s. 356-359.

518 Louis J. Halle, *a.g.e.*, s. 84.

519 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 316-324.

Alman direniş hatları ve Müttefiklerin taarruzları.

16 Aralık 1944'te yazdığı bir yazıda "Düşman, mevcut durumuyla bütün cephelerde savunma halindedir; büyük bir karşı taarruza geçebilecek durumda değildir" diye yazmıştı. Aynı sabah Almanlar müthiş bir taarruz başlatarak büyük bir sürpriz yaptı. Amerikalılar, Almanya'ya yaklaşma saldırıları için Ardenler yöresini taarruz için uygun bulmamışlardı. Buradan Almanların bir saldırı yapabileceğini de hiç beklemiyorlardı. Oysa 1940 yılında Almanlar, Batı Cephesi'ni çökerten harekâtı da buradan başlatmışlardı. Haber Eisenhower'ın Versay'daki karargâhına ulaştığında ciddiye alınmadı; bir gösteri saldırısı olarak düşünüldü. Oysa Almanlar Ekim ayından itibaren cepheden çektikleri panzer tümenleriyle ciddi bir hazırlık içine girmişler, 6'ncı Panzer Ordusu'nu kurmuşlardı. 17 Aralık'ta 1.000 tank ve motorlu topçudan oluşan, 7'si zırhlı tümen olmak üzere 20 tümenlik Alman saldırı gücü; 4 tümenle tutulmaya çalışılan *Müttefikler'in 120 km'lik Ardenler Cephesi'ni yarmış ve 30 km içeriye girmişti.*

Başlangıçta ele edilen başarı, Almanların özel birliklerle uyguladığı bir taktiğin sonucuydu. İki aşamalı bir taktik uygulanıyordu. Cephe yarıldıktan sonra İngilizce konuşan Amerikan üniformaları giymiş birlikler Müttefik hatlarının gerisinde telefon hatlarını keserek, değişik yerlere mayınlanmış bölge işaretleri asarak kargaşa yaratacaktı. İkinci dalgada Amerikan tankları kullanan bir tank tugayı Meuse üzerindeki köprüleri kontrol altına alacaktı. Saldırı planı Hitler'ce hazırlanmıştı. 6'ncı Panzer Ordusu, Meuse Nehri'ni geçerek Anvers'e ilerleyecekti. 5'inci Panzer Ordusu'nun da Brüksel'e yönelmesi planlanmıştı. Saldırının amacı, İngiliz ordusunun lojistik bağlantılarını kesmek ve Avrupa'yı terke zorlamaktı. Hitler, eğer bu gerçekleşirse batıdaki rahatlamayla birlikte doğuda Rusları durdurabileceğini düşünüyordu. Hitler bu planı Ekim ayında Rundstedt'e danıştığında konulan hedeflere göre harekete geçirilen birliklerin yetersiz olduğu yanıtını almıştı. Rundstedt tank sayısının azlığı yanı sıra, yeterli takviye ve mühimmatın da olmadığını görmüştü.[520] Bütün sorunlara rağmen saldırı ilk gün iyi başlamıştı. 17 Aralık'ta Schnee Eifel'de 7.000 asker esir alındı. 18 Aralık'ta Almanların 5'inci Panzer Ordusu Bastogne yakınlarına geldi. Eisenhower'ın iki yedek tümeni savaşa sokması dolayısıyla burayı alamadılar. Bunun üzerine Manteuffel Bastogne etrafından dolaşarak Meuse Nehri'ne ilerledi. Bu hamle Müttefik karargâhında bir telaş yaratmış olsa da yakıt kıtlığı Almanların harekâtını sınırlıyordu. *23 Aralık'a kadar havanın sisli ve kapalı olması Alman birliklerini Müttefikler'in hava saldırılarından korumuştu.* 24 Aralık'tan sonra Almanlar hava saldırılarına açık hale gelmişti, Luftwaffe de yeterli korumayı sağlayamıyordu. Daha kritik görevler 6'ncı Panzer Ordusu'na verilmişti. Bu eksende Müttefikler iyi direniyor, ilerleme hızlıca gelişemiyordu. Bunun üzerine 20 Aralık'ta Hitler saldırıda esas rolü Manteuffel'nin birliklerine verdi. *Müttefikler, Patton'un birlikleriyle 22 Aralık'tan itibaren Bastogne'a karşı taarruza geçmişlerdi; 26 Aralık'ta durumu dengelemiş* bulunuyorlardı. 26 Aralık'tan itibaren Müttefikler'in karşı saldırısı başladı, Almanlar geri çekilmeye zorlandı. Sonuç olarak geçici parlama şeklindeki bu saldırı, aslında Alman ordusunun savunmasını güçlendirmekten çok zayıflatmıştı.[521]

Yalta Konferansı toplanıyor

Yalta Konferansı öncesinde *Churchill, Moskova'da Stalin'le savaş sonrasında nüfuz bölgeleri üzerine gizli bir anlaşma yapmıştır.* Curchill bu anlaşmayla ilgili notları devlet arşivine vermemiş, "Tolstoy" başlıklı bir dosyada toplayarak Başbakanlık özel arşivine vermiştir. İngiltere, Polonya'nın tümünü Sov-

520 Liddell Hart, *a.g.e.*, II Cilt, s. 684-687.

521 Liddell Hart, *a.g.e.*, II Cilt, s. 689-691.

yetler Birliği'nin nüfuz bölgesine bırakmıştır. Sovyet nüfuzu Romanya'da yüzde 90, Bulgaristan'da yüzde 75, Yugoslavya ve Macaristan'da ise yüzde 50 olarak saptanmıştır. Yunanistan'da ise İngiltere'nin nüfuzu yüzde 90 olacaktır. Churchill, Akdeniz'in İngiliz nüfuz alanı olacağını Stalin'e kabul ettirmiştir. Türkiye de İngiliz nüfuz bölgesinde kalacaktır. ABD bu anlaşmadan haberdardır. Churchill, Moskova'ya gitmeden önce Roosevelt'le anlaşmıştır.[522] Böyle bir ön anlaşmanın olması Yalta Konferansı'nı büyük ölçüde, bu gizli anlaşmanın aleni hale getirilmesinin bir aracı haline getirmişti.

Tahran Konferansı'nda olduğu gibi Yalta Konferansı'nın yerinin seçilmesi de sorun olmuştu. Stalin üç büyükler toplantısının mutlaka Sovyetler Birliği topraklarında yapılmasını istiyordu. Churchill, buna karşı çıkıyordu; ancak sağlık durumu kötü olan Roosevelt toplantının Yalta'da yapılmasını kabul edince yapabileceği bir şey kalmamıştı. Ama Yalta Konferansı'ndan önce Malta'da Roosevelt'le ikili bir konferansın yapılmasında ısrarcı olmuştu. Churchill, 2 Şubat'ta La Valletta Limanı'nda Roosevelt'i karşıladığında Roosevelt'in sağlık durumunun kötülüğü karşısında şaşkınlık geçirmiştir. Ancak ABD heyetinde hasta olan sadece Roosevelt değildir. Dışişleri Bakanı Hopkins de çok hastadır. *Roosevelt Malta'da, Yalta'da ele alınacak konuları müzakere etmeyi kabul etmez.* Yalta Konferansı 4 Şubat 1945 tarihi ile 11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanır. Malta'dan Kırım'a bir hava köprüsü kurulur, 150 kişilik heyet, Kırım'daki Saki Havaalanı'na götürülür. Bu havaalanından Yalta'ya gitmek için 200 km'lik dağlık bir yolu altı saatte aşmak gerekmektedir. *Yalta'daki olanaklar da kısıtlıdır.* Haberleşme eksikliklerini gidermek için İngiliz yolcu gemisi *Franconia* ve Amerikan nakliye gemisi *Cacontin* Türkiye'den izin alarak gönderilir. Roosevelt geldiğinde çok yorgundur. Ayrıca konaklama koşulları çok elverişsizdir. Stalin Yalta'ya, misafirleri geldikten sonra trenle gelir.[523] 4 Şubat 1945'te Grand Livadia Palace'da ana *toplantı yapılmadan önce Stalin ile Roosevelt baş başa görüşürler.*

Üç büyüklerin her biri toplantıya kendi gündemini getirmiştir. Roosevelt, Pasifik Savaşı'na Sovyetler'in destek vermesini sağlamaya çalışmaktadır. Churchill, Doğu Avrupa'da özellikle Polonya'da özgür seçimlerin yapılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Stalin ise Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği için güvence sağlayacak bir etki alanı oluşturmak için uğraşmaktadır. Bu isteklerle birlikte her üçünün de çözmeye çalıştığı ortak sorun, savaş sonrasında Almanya'nın nasıl yönetileceğiydi. Sovyetler'in bu konuda askerî üstünlüğü oluşmuştu. *Konferans yapılırken* Doğu Avrupa'yı fiilen kontrol ettikleri gibi; *Mareşal Zhukov, Berlin'den sadece 40 km uzaktaydı.* Bunun yanı sıra Doğu Avrupa'daki Sovyet birlikleri Eisenhower'in kumandasındaki Müttefik bir-

---

522 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1555-1556.

523 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 340-343.

Churchill, Roosevelt ve Stalin, Yalta Konferansı'nda (1945).

liklerinin üç katı kadardı. Ayrıca Roosevelt, Stalin'den Birleşmiş Milletler'e katılacağı konusunda söz almaya çalışır.[524]

Polonya konusu gündeme geldiğinde Stalin, Sovyetler'in, Doğu Polonya'daki toprakları elinde tutmaya devam etmesini müzakere etmeyeceğini, bununla birlikte Almanya'dan bazı toprakların Polonya'ya verilebileceğini belirtti. Buna karşılık *Polonya için daha sonra tutmayacağı, serbest bir seçimin yapılması sözünü veriyordu.*

Roosevelt'in Sovyetler'in Pasifik Savaşı'na katılması konusunda çok ısrar etmesine gerek yoktu. Çünkü Stalin Rus-Japon Harbi'nde uğradığı toprak ve prestij kaybını kapatmak istiyordu. Bu, Sovyetler'in Doğu Asya'da etkisini artırması için iyi bir fırsat oluşturacaktı. Stalin, Almanya'nın yenilmesinden sonra 90 gün içinde Japonya'ya savaş açmayı kabul etti. *Sovyetler'e, Sakkalin ve Kuril Adaları'nı işgal hakkı verildi.*

Üç büyükler, Almanya'nın yönetimi konusundaki eski anlaşmalarını teyit etti. *Üç devlet Almanya'da işgal zonlarına sahip olacaklardı.* Daha sonra ABD ve İngiltere kendi zonlarından pay vererek *Fransa'nın da bir zona sahip olmasını sağladılar* Berlin, Sovyet zonu içinde bulunmasına rağmen dört zona ayrılacaktı. Fransa, ayrıca Müttefikler Denetim Konseyi'nde de yer almıştır. *Churchill*, Stalin'in tüm karşı koymalarına rağmen savaş sonrası *Almanya'nın*

---

524 Hhtp://en.wikipedia.org/wiki/Yalta_Conference

yönetiminde Fransa'nın da yer almasını sağlayarak 1940'ta Fransa'nın işgali sonrasında "Fransa'nın itibar ve büyüklüğüne uygun olarak yeniden kurulacağı" konusundaki sözünü yerine getirmiş oluyordu. *Almanya askersizleştirilecek ve denazifikasyona tabi tutulacaktı.* Almanya'nın çok sayıda ülkeye bölünmesi ve sınırlarının ne olacağını saptamak üzere bir komite oluşturulacaktı. *Sovyetler'in Almanya'daki fabrikaların sökülerek galip ülkelere taşınması konusundaki ısrarları ise bir karara bağlanamamıştı.*[525]

Eski Milletler Cemiyeti yerine *Birleşmiş Milletler kurulacaktı.* Sovyetler de Birleşmiş Milletler'e girecekti. Ama bu, Güvenlik Konseyi üyelerinin veto etme haklarının bulunacağı konusundaki anlayışa bağlı bir kabuldü.

Üç büyükler tarafından, *işgal edilmiş ülkerin orijinal devletlerinin yeniden oluşturulması,* vatandaşlarının ülkelerini seçmesi ve demokratik rejimlerin kurulması hususları kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya vatandaşları, kendi rızaları olmasa bile bu ülkelere teslim edilecektir.

Japonya'nın Pasifik Okyanusu'nda yenilgisinin kesinleşmesi

Amerikan donanmasının ve hava kuvvetlerinin Pasifik Okyanusu'nda hâkimiyetini artırması; Japon İmparatorluk Karargâhı'nı 1943 Eylülü'nde işgal ettiği bazı yerleri terk ederek Bonin Adaları, Mariana Adaları, Caroline Adaları, Batı Yeni Gine, Hollanda Doğu Hint Adaları ve Burma'dan geçen hattın gerisine çekilme kararını vermek zorunda bıraktı.[526] *Japonlar direnç göstererek Marshall, Solomon, Bismarck, Amiral Adaları'ndan ve Batı Yeni Gine'den çekildiler.* Amerikan kuvvetlerinin saldırıya geçtiği ve Japonya'nın kendine çizdiği alanın içinde kalan *iki noktada, Japonlar tüm kuvvetleriyle direndiler.* Bu iki muharebe, Pasifik Savaşları'nın kaderini belirledi. Bunlardan ilki 1944 Haziranı'nda General Nimitz'in Mariana Adaları'ndaki Saipan'ı almaya girişmesiyle başladı. *15 Haziran'da iki ABD deniz tümeni Saipan'a çıkarılmaya başlandı.* Japonların burada 32.000 kişilik bir gücü bulunuyordu. Japon Başkomutanlığı, Birleşik Filo'nun Amerikan kuvvetlerini imha etmesi emrini vermişti. Japonya burada kazanılacak başarının savaşın kaderini belirleyeceğini düşünüyordu. Japonya 5 uçak gemisi, Yamato ve Musashi dahil 7 savaş gemisi, 11 ağır kruvazör, 2 hafif kruvazör ve 28 destroyeri burada toplarken; Amerikalılar 7 uçak gemisi, 8 hafif nakliye gemisi, 7 savaş gemisi, 8 ağır kruvazör, 13 hafif kruvazör ve 69 destroyerlik bir güce sahipti. Japonların uçak sayıları Amerikalıların uçak sayılarından azdı ama bu açığı karadan kalkan uçaklarla kapamayı umuyorlardı. *19 Haziran'da Japon uçakları Amerikalılara dört kez saldırdı.* Amerikalıların Japon avcı uçaklarına verilen emirleri dinle-

525 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 345.

526 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 243.

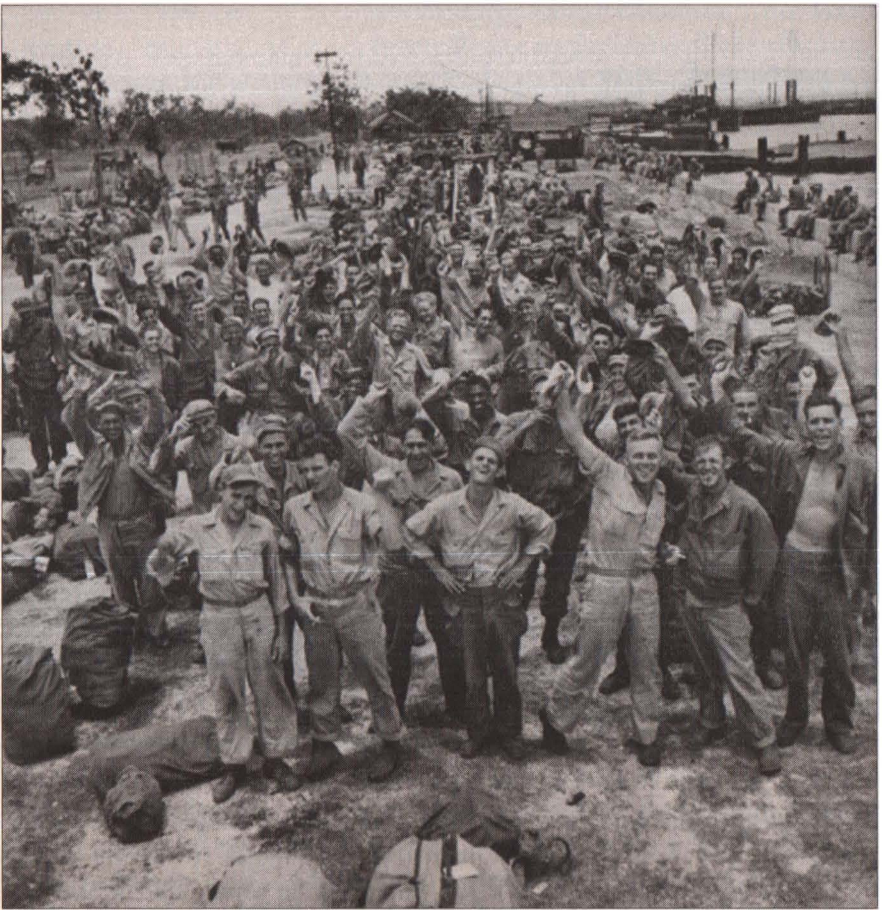

Saipan Savaşı'nda kullanılan bir Amerikan topu.

yerek ona göre davranmaları, Japonların 330 uçak ve 400 pilot kaybetmelerine neden oldu. Amerikalıların toplam kaybı ise 30 uçak ve 27 pilot olmuştu. Bunun üzerine Japonlar, hızla geri çekildiler. Bu savaşı *Amerikalılar "Büyük Marianalar Hindi Avı"* diye adlandırdılar. Ancak Amerikalılar, Japonları izlemekte geciktiler. Ertesi gün Amerikan avcıları harekete geçtiğinde, Japon gemileri avcı uçaklarının menzilinin dışına çıkmak üzereydi. ABD uçaklarından 30'u geri dönemedi, 80 uçak suya çakıldı.[527] Bu savaşta Amerikan denizaltıları iki Japon uçak gemisi batırdı. *Japonların toplam uçak gemisi kaybı 3 oldu.* Japon nakliye gemilerinden önemli bir kesimi imha edildi. Saipan'daki japon piyadeleri neredeyse son erine kadar direndiler. *Adanın ele geçirilmesi Temmuz ayının ortalarına kaldı.*

Bu büyük yenilgi *18 Temmuz 1944'te General Tojo Hükümeti'ni istifa etmek zorunda bırakır.* Yeni kurulan General Koiso Hükümeti, Amerikan ilerlemesini durduracak bir savunma stratejisi geliştirmeye çalıştı. Çin'deki muharebelere devam edilecekti. Ama *kritik önem verilen husus, Filipinler'in savunulma-*

527 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 244.

Filipinler'de Japonya'nın teslim olduğu haberini alan askerler.

sıydı. Eğer bu adalar kaybedilirse Japonlar, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndan gelen petrolün kesilmesiyle çok güç durumda kalacaktı. Japon donanması zırhlılar bakımından hâlâ güçlü durumdadır. Yamato ve Musashi dünyanın en büyük zırhlılarıdır. Ama uçak gemileri bakımından çok zayıflamışlardır. Bazı zırhlılara ekler yapılarak uçak gemisi açığını kapatmaya çalışırlar.[528]

Bu aşamadan sonra *Amerikalıların, Filipinler'i almadan da savaşı* sürdürmeleri olanaklıydı. Çünkü denizaltıları çok etkili çalışıyordu. Çok sayıda Japon petrol tankerini batırıyorlardı. Amiral King, Filipinler'e uğramadan doğrudan Formoza, ya da Iwo Jima ve Okinawa'ya yönelmeyi düşünüyordu. Ama *General MacArthur'a, 1942 yılında ayrılmak zorunda kaldığı Filipin-*

528 Liddell Hart, II. Cilt, *a.g.e.*, s. 649.

ler'e bir kahraman gibi dönmek çok çekici geliyordu. 15 Eylül'de MacArthur'un kuvvetlerinden bir birlik Morotai Adası'na, General Nimitz'in kuvvetlerinden bir birlik Palau Adası'na çıkmıştı. Böylece Amerikalıların Pasifik'teki iki gücünün ilerleme yönleri Filipinler üzerinde kesişiyordu.[529]

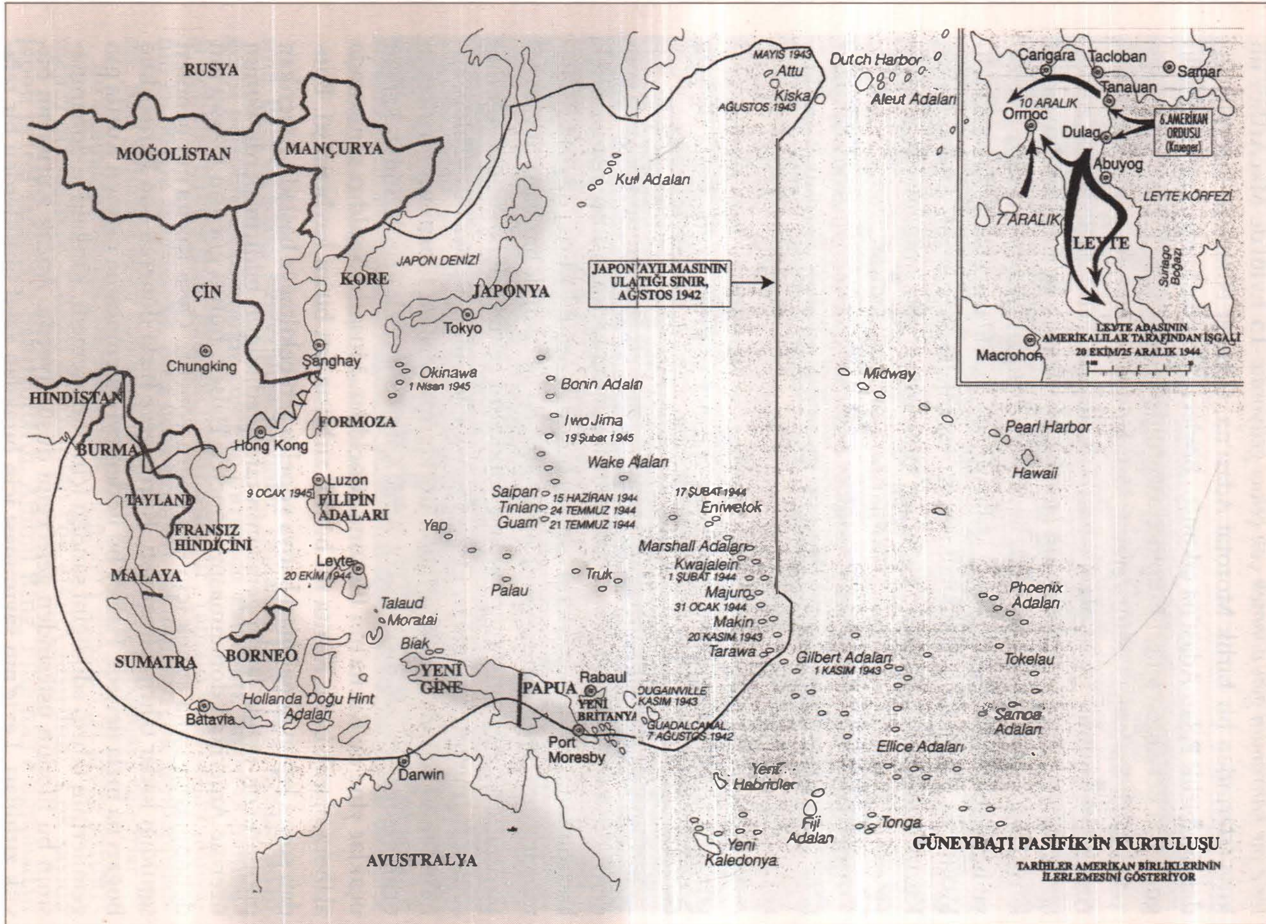
Japonlar, Şo (zafer) adını vererek hazırladıkları savunma planlarından birincisini Filipinler planı olarak hazırlamışlardır. *Petrol sağlamadaki zorluklar yüzünden Japon donanmasının büyük kısmı Borneo ve Sumatra'daki petrol kuyularına yakın konumlanmıştır.* Hazırlanan planda, Ozawa'nın filosu ve zayıf uçak gemilerinin yem olarak kullanılmasıyla, onların çektiği Amerikan filosunu ve Filipinler'i işgale kalkışacak Amerikan birliklerini, Amiral Takeo Kurita komutasındaki deniz gücünün imha etmesi planlanmıştır. Bu imhada Japonlar, Yamato ve Musashi zırhlılarına güvenmektedirler.[530]

Amerikan Komuta Heyeti *Pasifik'in kaderini etkileyen ikinci savaşın Leyte'de verilmesini kararlaştırdı.* 10 Ekim 1944'ten itibaren Amerikan uçakları Formoza, Luzon ve Okinawa'yı bombalamaya başladılar. *20 Ekim 1944'te Amerikalılar 700 gemi ve 175.000 askerle Leyte* Çıkarması'nı *başlattılar.* Japonlar kıyıda direnememişler; geriye, dağlara çekilmişlerdir. Daha ilk gün General MacArthur adaya çıkmıştır. Leyte çarpışması denize kaymıştır.

23 Ekim'de Amiral Kurita'nın gemileri harekete geçtiğinde iki Amerikan denizaltısının saldırısına uğradı. Bunlar iki Japon kruvazörünü torpilleyerek batırdığında, bu kruvazörlerin birinde bulunan Amiral Kurita da denize düşmüş bulunuyordu. Kurtarılan Kurita, Yamato'ya çıkarak harekâta devam etti. Amiral Ozawa'nın Amerikalıların dikkatini çekmek için gönderdiği mesajlara rağmen Amerikalılar, Ozawa'ya yönelmediler. Ozawa'nın uçak gemilerinden ve karadan kalkan Japon uçakları Amerikan filosunun Pirinceton uçak gemisini savaş dışı bıraktı. Ama Amerikan uçak gemilerinden kalkan uçaklar yine de Kurita'nın filosuna yöneldiler. Musashi 5 saldırı sonrasında alabora olarak battı. Kurita iki büyük zırhlısından birini kaybetmişti. Bundan sonra Japon donanması batıya yönelip geri çekilmeye başladı. Amerikan pilotları çok sayıda Japon gemisinin tahrip edildiğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Amerikan donanmasını yöneten Halsey, bütün gücünü Ozawa'nın donanmasını imha etmek için ona doğru yöneltti. Oysa Kurita'nın gemileri sanıldığı kadar tahrip olmamıştı. Kurita gece hızla dönerek San Bernardino Boğazı'na hızla ilerledi. Halsey bu ilerlemeyi öğrenmesine rağmen Kurita'nın gemilerinin tahrip edildiğini sandığı için önemsemedi. Kinkaid'in donanmasının bu filonun üstesinden geleceğini düşünüyordu. Ancak Kurita'nın büyük zırhlıları, Leyte'nin savunması için bırakılan zayıf birliklerden bir refakatçi uçak gemisini ve üç muhribi batırdı. Diğer Amerikan gemileri güneye

529 Liddell Hart *a.g.e.*, II. Cilt, s. 651.

530 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 321.

Güneybatı Pasifik'te Japon işgalinin sona erişi.

kaçtı. Halsey, Kinkaid'in ısrarlı çağrıları karşısında Leyte Körfezi'ne kulak verdiğinde artık çok uzaktaydı. Japonlar, Leyte Körfezi'nde çok tehlikeli bir durum yaratabilecekti. Ancak Kurita elde ettiği istihbaratı yanlış değerlendirerek Leyte Körfezi'ne saldırmadan çekilmeye karar verdi. Bu durumda Halsey'in gecikmesinin önemi kalmamıştı. *Halsey'in aldığı risk, Ozawa'nın dört uçak gemisinin batırılmasını sağlamıştı.*[531]

Bu muharebeler denizcilik tarihinin en büyük muharebeleri olarak kabul edilmiştir. Bu savaşta Japon uçakları, "kamikaze" saldırıları yapmalarına rağmen Amerikan gemilerine önemli bir zarar veremediler. Amerikalıların kayıpları yüksek değildi; bir hafif uçak gemisi, iki refakatçi uçak gemisi ve üç destroyer ile sınırlı kalmıştı. Japonlar 4 uçak gemisi, 3 ana savaş gemisi, 6 ağır kruvazör, 3 hafif kruvazör ve 8 muhrip kaybetmişti. *Leyte Adası'nın Japon birliklerinden temizlenmesi 10 Aralık'a kadar sürdü.*

Leyte Savaşı sonrası Japon donanmasının ve hava kuvvetlerinin önemli ölçüde zayıflamış olması Amerikalıların elini çok rahatlatmıştı. Ayrıca *Japonların yaşadığı petrol kıtlığının hava ve denizdeki faaliyetlerini sınırlaması da önemli bir etkendi.* Bu, kaderi denizlere bağlı olan Japonya'nın, kaderinin belirlenmiş olması demekti. Artık ABD, hedeflerine Pasifik'teki birçok adayı almadan, doğrudan sadece stratejik noktaları alarak ulaşabilirdi. Japon askerleri kaybedeceklerini bilseler bile teslim olmayıp ölünceye kadar çarpışmayı tercih ediyorlardı. Örneğin Saipan'da hemen hemen tüm Japon askerleri ölmüştü, ama *Amerikan askerlerinin kayıpları da yüzde 20 gibi çok yüksek bir düzeye varmıştı.* Bu nedenle gelinen bu nokta, Amerikan kayıplarını azaltmak bakımından önemliydi.[532]

Leyte'nin alınmasından sonra *MacArthur'un hedefi Filipinler'in Luzon Adası'nı işgal etmekti.* Bu adaya hava saldırılarını düzenleyebilmek için *15 Aralık'ta Mindaro Adası'nı işgal ettirdi.* 164 gemilik Amerikan donanması 3 Ocak 1945'te Luzon Yarımadası'na doğru yola çıktı. *9 Ocak'ta donanma Lingayen Körfezi'ne vardı.* Luzon Adası'na hava kuvvetlerinin desteğiyle dört tümen asker çıkarıldı. Bundan sonra donanma Çin Denizi'ne yöneldi. Çıkarılan birlikler de Manila'ya doğru yöneldi. *Amerikalılar 29 Ocak'ta yeni birlikler gönderdiler.* Yamashita'nın Japon birlikleri dağlara doğru çekildi. Yamashita, Manila'nın tahrip olmaması için kentin açık şehir ilanını emretti. Ama Manila'yı savunan Amiral Iwabachi bu emri kabul etmeyerek kenti sokak sokak savunmaya girişti. *Manila'nın tamamen ele geçirilmesi 4 Mart 1945'e kadar uzadı.*[533] Mart ayının ortalarında Luzon'un dağlarında savaş devam etse de Manila Limanı'nı Amerikalılar kullanmaya başlamıştı.

---

531 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 654-657

532 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 249-250.

533 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 659-660

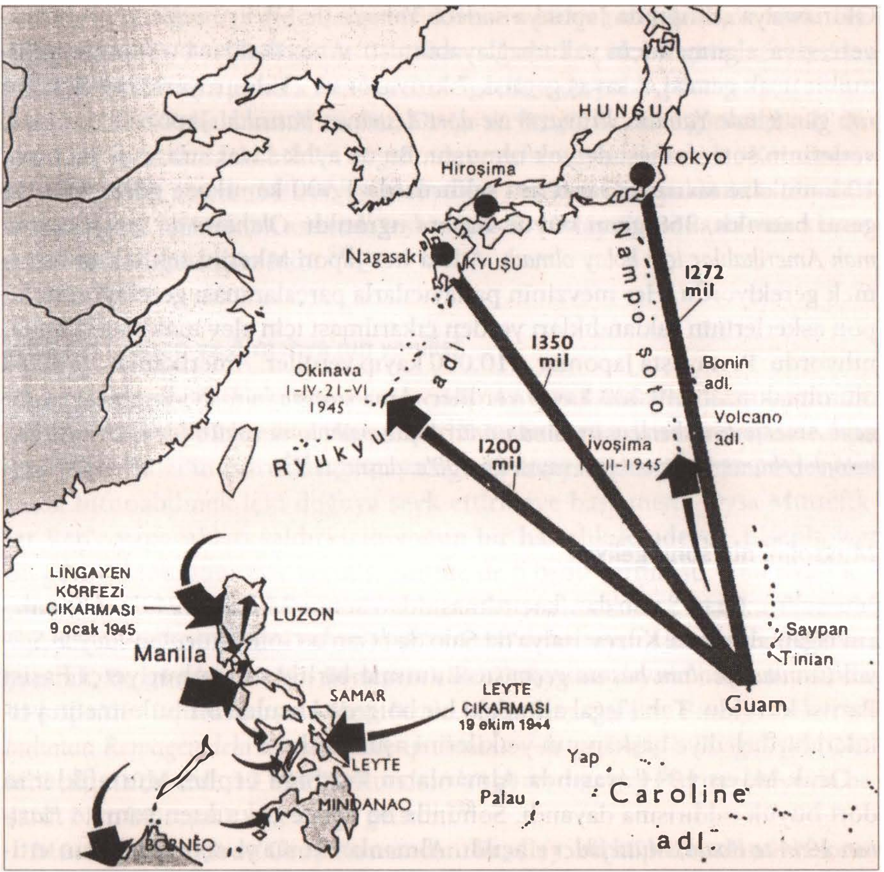

ABD deniz piyadeleri (Şubat 1945, Iwo Jima).

Filipinler'in ele geçirilmesinden sonra *Amerikalılar doğrudan Japonya'yı işgal etmeye karar verdiler* Japonya'nın bombalanabilmesi için *iki stratejik adanın* ele geçirilmesi gerekiyordu. Bunlardan biri Saipan ile Tokyo arasında bulunan Bonin Adaları'ndaki *Iwo Jima,* ikincisi ise Güneybatı Japonya ile Formoza arasında kalan Ryukyu Adaları'ndaki *Okinawa'ydı.* Amerikalılar Kasım ayının sonlarından itibaren Mariana Adaları'ndan kalkarak Tokyo'yu bombalayan B-29'lar ve onlara eşlik eden avcı uçakları için acil iniş alanı olarak Iwo Jima'yı istiyordu. Bu küçük adanın Amerikalılar bakımından öneminin farkında olan Japonlar, Eylül 1944 sonrasında buraya 25.000 kişilik bir kuvvet yerleştirmişlerdi. *Bu ada 8 Aralık'tan itibaren denizden ve havadan bombalanmaya* başlamıştır. *19 Şubat 1945'te deniz piyadeleri adaya çıktı.* Japonlar çok büyük bir direniş gösterdiler. Beş hafta süren direnişte hemen hemen tüm Japon askerleri hayatlarını kaybetmiştir. *Ada ancak 26 Mart'ta ele geçirilebildi.* Mart sonunda Amerikalılar havaalanlarını kullanmaya başladılar. Mağaraların güvenli hale getirilmesi ise iki ay daha uğraş gerektirmişti.[534]

Pasifik çarpışmalarının en serti Okinawa'da oldu. Buranın stratejik öneminin farkında olan Japonlar, bu adaya 77.000 kişilik bir güç yığmıştı. *Savaş 1 Nisan 1945'le 22 Haziran 1945 arasında,* üç ay sürdü. Japonlar çok iyi mevzilenmişlerdi ve gizlenmiş topçu atışlarıyla Amerikaların kara ve deniz topçu-

534 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 661-662.

Pasifik'te Müttefik taarruzları ve Japonya'nın geri çekilmesi.

larının ateşlerine karşılık verebiliyorlardı, yanı sıra derin kazılmış ve iyi hazırlanmış savunma mevzilerine sahiptiler. *Japonlar Kikusui (yüzen Krizantem) denilen toplu saldırılarda kamikaze (Kutsal Rüzgâr) taktiği kullanıyorlardı.* Ayrıca intiharcı pilotun yönlendirdiği *pike füzesi, Amerikalıların adlandırmasıyla "Baka"* kullanıyorlardı. ABD donanması ilk gün Okinawa'ya 60.000 asker çıkardı ve daha sonraki günlerde toplam asker sayısını 180.000'e çıkardı. Amerikan filosu 8 savaş gemisi, 13 hafif kruvazör, 11 filo nakliye gemisi, 6 hafif nakliye gemisi ve 5 ağır nakliye gemisinden oluşuyordu. Yeni bir durum olarak Birleşik Krallık'ın 2 savaş gemisi, 4 uçak gemisi, 8 kruvazör ve yeterli destroyerlerden oluşan bir gücü savaşa katılıyordu. *İngiliz uçak gemilerinin güverteleri çelik olduğu için ahşap güverteli Amerikan gemilerine göre Kamikaze saldırılarına karşı koymakta daha iyi donatılmışlardı.* Amerikalılar

Okinawa'ya çıktığında Japonya sadece *Yamato* ile bir kruvazör ve 8 destroyere savaşa gitmek için yakıt sağlayabilmişti. Amerikalılar bu filonun yolunu bir uçak gemisi, 6 savaş gemisi, 7 kruvazör ve 21 destroyerle kestiler. *Yarım gün içinde Yamato, kruvazör ve dört destroyer batırıldı.* Japon deniz kuvvetlerinin son efsanesi de yok olmuştu. Bu üç aylık savaş sırasında Japonlar 10 kamikaze taarruzu yaptı. Bu saldırılarda 1.500 kamikaze görev aldı. 34 gemi batırıldı, 368 gemi büyük hasara uğratıldı. *Okinawa'da savaşı kazanmak Amerikalılar için kolay olmadı.* Âdeta her Japon askerini tek tek imha etmek gerekiyordu. Her mevzinin patlayıcılarla parçalanması gerekiyordu, Japon askerlerinin saklandıkları yerden çıkarılması için alev makineleri kullanılıyordu. Bu savaşta Japonlar, 110.000 kayıp verdiler. Amerikalılar 12.500'ü ölü olmak üzere 49.000 kayıp verdiler. Ama *savaşın burada ulaştığı şiddet düzeyi Amerikan askerleri arasında onarılmaz psikolojik çöküntüler yarattı. Psikolojik çöküntü yaşayanların sayısı 26.000'e ulaşmıştı.*[535]

Mussolini'nin sonu geliyor

Mussolini, Gran Sasso'dan kaçırılmasından sonra *17 Eylül 1943'te* Almanların işgali altındaki Kuzey İtalya'da Salo'da (Garda Gölü) kurulan *İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin başına geçmişti.* Bununla birlikte Cumhuriyetçi Faşist Partisi kuruldu. Tabii işgal altındaki bir bölgede kurulan bir hükümetin yetkileri bir belediye başkanının yetkilerini aşmıyordu.

Ocak-Mayıs 1944 arasında Almanların kurduğu cephe, Müttefikler'in dört büyük saldırısına dayandı. Sonunda bu cephe çöktükten sonra *4 Haziran 1944'te Roma, Müttefikler'e* açıldı. Almanlar Roma'yı açık şehir ilan ettiğinden önemli bir tahribat yaşanmadı. Alman savunması daha kuzeyde Pisa, Floransa, Bologna ve Rimini arasında uzanan bölgede *Gotik hattını oluşturdu.* Bu hatta karşı Müttefikler'in 1944 yılı sonbaharında yürüttüğü "Zeytin Harekâtı" başarılı olamadı. İtalya'nın ele geçirilmesi için 1945 yılı ilkbaharını beklemek gerekiyordu.

9 Nisan 1945'te Müttefik orduları, yeni taarruzlarını başlatmışlardı. VIII. Amerikan Ordusu, Adriyatik boyunca Venedik'e doğru ilerlemekteydi. V. Amerikan Ordusu kış dolayısıyla durmuş olan Bologna Harekâtı'nı yeniden başlatmıştı. 21 Nisan'da Bologna alınır, *23 Nisan'da Po Nehri aşılır. Amerikan kuvvetleri Milano'ya 60 km mesafededir.* Kentte de genel grev başlamıştır.[536]

Milano'daki Mussolini, bir yandan Müttefikler'in güneyden ilerlemeleri, öte yandan partizanların birçok bölgeyi kontrol etmeye başlaması üzerine 25 Nisan'da Kardinal Schuster'ın evine Ulusal Liberasyon Komitesi'yle pazarlığa

535 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 249-252. Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 724.

536 Raymond Cartier, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 375-380.

oturmaya gittiğinde, Almanların birliklerinin İtalya'nın teslimine karar verdiğini öğrendi. Bunun üzerine 27 Nisan sabahı küçük bir grupla İtalya'dan kaçarak İspanya'ya gitmek için harekete geçtiğinde yolda partizanlar tarafından çevrildi. Yakalanan *Mussolini, Dongo'da bir çiftlik evine götürüldü. 28 Nisan 1945'te hakkındaki hüküm uygulandı ve tabancayla öldürüldü.* Kendisinin ve metresinin cesedi, Milano'ya götürülüp Merkez Garı yakınında bir elektrik direğine tepetaklak asılarak teşhir edildi. 1 Mayıs'ta Milano'nun kimsesizler mezarlığına gömüldü.[537]

Hitler'in intiharı ve Almanya'nın yenilişi

Hitler, Ardenler'de karşı taarruza geçmiş, Anvers Limanı'na karşı yoğun bir şekilde V2'leri kullanmaya başlamıştı.[538] Bu saldırılardan hareketle de batıdan Müttefikler'in taaruzları olmayacağını varsayarak birliklerini, Oder hattında tutunabilmek için doğuya sevk ettirmeye başlamıştı. Oysa Müttefikler Ren'e yapacakları saldırı için yoğun bir hazırlık içindeydi. Eisenhower bu görevi Montgomery'e vermiş, emrine de 5 ordu verilmişti. Amerikalı komutanlar bu karardan rahatsızdı ve buna bir tepki olarak *7 Mart'ta, Patton'un Üçüncü Amerikan Ordusu'na ait tanklar* Eifel'deki zayıf Alman savunmasını yararak, üç günde 100 km ilerleyerek *Ren'in kıyısına dayandı.* Ren kıyısındaki köprüler uçurulmuştu. Ama *Birinci Amerikan Ordusu, Bonn yakınlarında bulunan Remagen'deki köprüyü tahrip olmadan ele geçirmişti.* Bu gelişme Hitler'i çılgına çevirdi. 10 Mart'ta Rundstedt'i görevden aldı. Yerine İtalya'da başarılı olan Mareşal Kesselring'i getirdi.[539]

Müttefikler'in Ordu Grup Kumandanı Bradley, bu köprü baskınının sonuna kadar sürdürülmesini istiyordu. Ama karargâhtan gelen bir emirle ilerlemeleri durduruldu. Çünkü Montgomery büyük taarruzu 24 Mart için planlamış bulunuyordu. Buna rağmen Bradley'in kuvvetli desteğini alan *Patton, 21 Mart'ta Koblenz ve Mannheim arasını Alman birliklerinden temizledikten sonra 22 Mart'ta Oppenheim bölgesinden Ren'i geçti.* Amerikan birlikleri âdeta hiçbir karşı koyma olmadan ilerliyordu.[540] Montgomery, Wesel yakınlarında taarruz hazırlıklarını tamamladığında yirmi beş tümen toplamış, 250.000 tonluk malzeme ve mühimmat yığmış bulunuyordu. *23 Mart 1945'te 3.000 top atışıyla ve bombardıman uçaklarının saldırısıyla desteklenen piyadeler nehri geçtiler. Alman direnci çok zayıftı.* 28 Mart'ta geniş bir köprübaşı oluştur-

---

537 A.O., "Benito Mussolini", *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, 1986, s. 1478-1479.

538 Eylül 1944'ten Mart 1945'e kadar atılan 3.000 V-2'den 1250'si İngiltere'ye, 1750'si Anvers'e atılmıştı. *Batı Avrupa Harbi*, E.U.Rs. Yayınları, Ankara, 1955.

539 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1688.

540 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 711-714.

Doğudan ve batıdan gelenler Elbe üzerinde el sıkışıyor (25 Nisan 1945).

muşlardı. Ama Montgomery, 1.500 tank ve 20 tümenlik bir kuvvet toplamadan genel taarruzu başlatmadı. Müttefik güçleri ilerlemeye başladığında karşılarında pratikte önemli bir Alman direnci bulmuyordu. Gerek Alman halkı gerek Alman birlikleri arasında; ülkenin daha fazla tahrip olmaması düşüncesinin yanı sıra, Müttefik birliklerinin bir an önce Berlin'e ulaşmasıyla Sovyetler'in işgal edeceği alanın azaltılması düşüncesi yayılmış bulunuyordu. *Müttefik güçlerinin ilerlemesinin önündeki en önemli engel Müttefikler'in bombardımanının yarattığı tahribattı.* Hitler ise savaşın sivil halk düşünülmeden sürdürülmesini istiyordu. *19 Mart'ta Albert Speer'e verdiği emirde bütün fabrikaların, ana elektrik, su ve gaz şebekelerinin tahrip edilmesini istiyordu.* Bu duyarsızlık Speer'in Hitler'e sadakatini sarstı. Sanayi ileri gelenleri ve ordu mensuplarıyla konuşarak *emrin uygulanmamasını sağladı.* Hatta *Hitler'in sığınağına zehirli gaz vererek öldürmeye uğraştıysa da başaramadı.*[541]

Montgomery Ren'i geçtikten sonra bir kolu Bremen, Hamburg ve Baltık kıyılarından Lübeck'e doğru ilerlerken, IX. ve I. Amerikan orduları doğrudan ilerleyerek Ruhr'u geçmiş ve IX. Ordu kuzeye I. Ordu güneye dönerek

541 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 715-716.

1 Nisan'da Ruhr'da bulunan Mareşal Model'in komutasındaki B Ordu Grubu'nu kuşatmıştı. 15'inci ve 5'inci Panzer Orduları'nın da içinde bulunduğu bu grup, 18 gün direnebildi. 18 Nisan'da 325.000 Alman askeri teslim oldu. Aralarında 30 general bulunuyordu. Mareşal Model, esir olmamak için intihar etmişti.[542]

İngilizler, saldırıların hedefinin Berlin olması gerektiğini düşünüyorlardı. Oysa *Eisenhower* Müttefikler'in Berlin'e yönelmesinin 100.000 asker kaybına neden olacağını hesaplıyordu. *O, Berlin'e girilmesinin Ruslara bırakılmasından yanaydı.* Eisenhower, Avusturya ile Bavyera'da bir direniş olmasından çekiniyor ve buraları bir an önce denetim altına almak istiyordu. İngilizler ise Rusların Polonya ve Romanya'da Yalta Konferansı kararlarına uymadığını, emrivakiler yaptığını düşünüyorlar ve Berlin'in işgalinin yalnızca Ruslara bırakılmamasını istiyorlardı. Ancak Roosevelt'ten Eisenhower'a bir uyarı gelmeyince *Berlin'in işgalinde Ruslar yalnız kaldı.*[543]

Mart başında Jukov, Oder üzerindeki köprübaşını genişletmiş fakat hattı yaramamıştı. Ruslar, kanatlardaki ilerlemelerini sürdürerek *13 Nisan'da Viyana'ya girmişlerdi.* Nisan ayının ortalarında Amerikan ve İngiliz orduları Elbe kıyılarında Hamburg-Wittenberg-Magdeburg kesimine gelmişlerdi. Hatta bazı yerlerde Elbe Nehri'nin karşı yakasına da geçmişlerdi. Cephe buradan Nürnberg ve Stuttgart'a uzanıyordu. *Müttefikler'le Berlin arasında 100-120 km* bulunuyordu. *Kızılordu'nun uzaklığı ise 60 km kadardı.* Eisenhower birliklerini Elbe'de durdurdu. Elbe'yi aşan birliklerini geri çekti. Rus birliklerini Elbe kıyısında beklediler.[544] Jukov'un birlikleri ise Oder'i geçerek 21 Nisan'da Berlin'in yakınlarına vardılar. *Batıdan gelen Müttefik birlikleriyle doğudan gelen Kızılordu birlikleri ilk kez, 25 Nisan 1945'te Elbe kenarındaki Torgau kasabasında birleşti.*

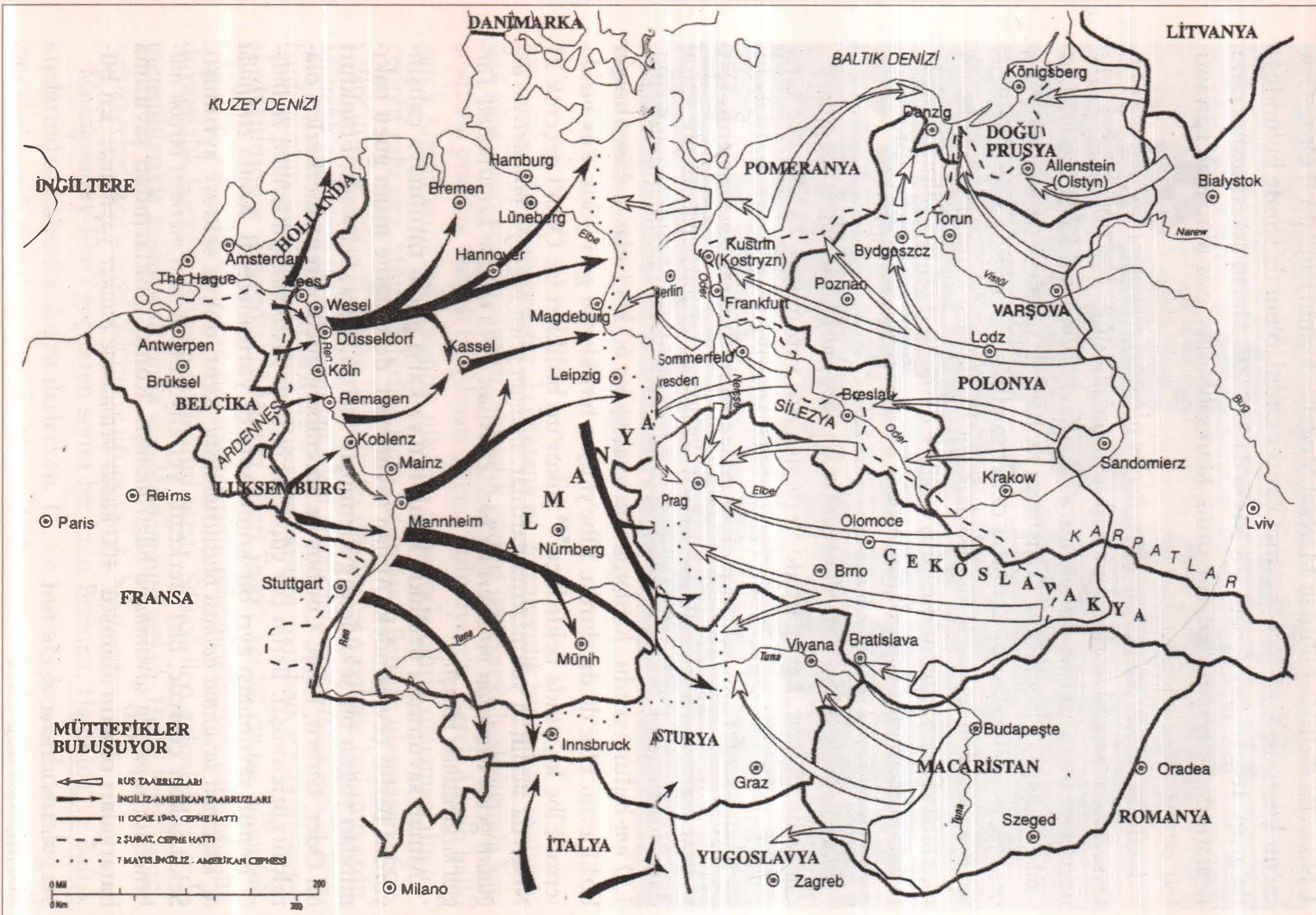
Alman savunması özellikle Kızılordu'ya karşı güçlü tutulmaya çalışılıyordu. Berlin çevresindeki Alman savunması, derinliğine insan gücü bakımından yoğun bir şekilde örgütlenmişti. Stettin, Garz, Schwedt, Frankfurt on Oder, Guben, Forst, Cottbus ve Spremberg güçlü direnç merkezleri olarak örgütlenmişti. *Berlin çok güçlü bir biçimde savunma için tahkim edilmişti.* Kentin savunması ayrı bir komutanlıkça yürütülecekti. *Kentin etrafında üç kademeli savunma halkası oluşturulmuştu.* Kent, dokuz sektöre ayrılmıştı. Sekiz sektör çevrede, biri merkezde yer alıyordu. *Kentin merkezi birçok mühendislik yapısıyla savunmaya hazırlanmıştı.* Konut bloklarından savunma bataryaları oluşturulmuştu. *400 kadar betonarme bunker yapılmıştı.* En bü-

---

542 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1691.

543 Raymond Cartier, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 361.

544 Necati Yaşmut, "İkinci Dünya Harbinin Hikâyesi", *Almanya Niçin Mağlup Oldu?*, İstanbul, 1947, s. 341-343.

Sovyet güçlerinin diğer Müttefik kuvvetlerle buluşması.

yükleri altı katlıydı. İçine 1.000 kadar asker alıyordu. Savunma için çok sayıda gençlik grubu seferber edilmişti. *Savunmanın tümü dört ordu halinde örgütlenmişti.* 1.000.000 kişilik, 10.400 top ve havanı, 1.500 tankı ve motorlu topu olan bir güçtü. Kentin çevresinde, çok sayıda havaalanı ve hava savunması için radar sistemleri bulunuyordu.[545]

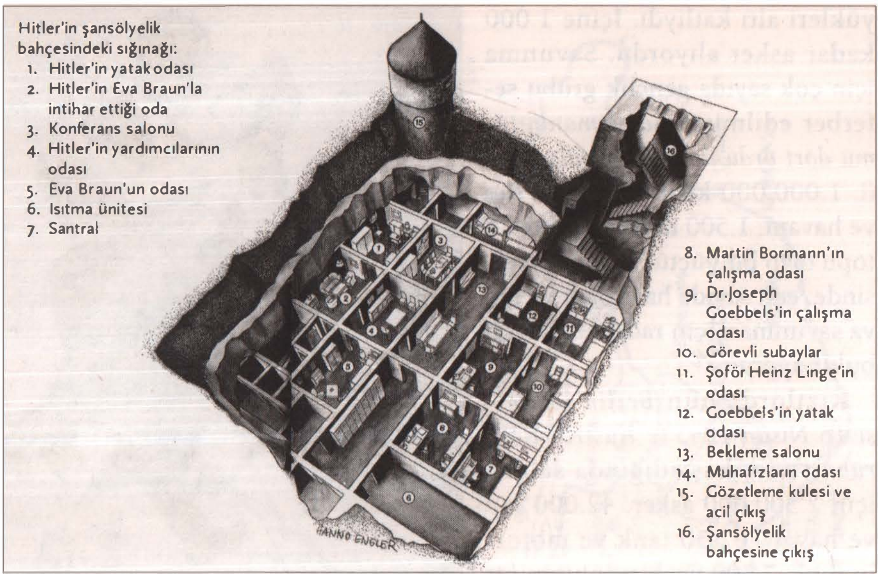

Akbaba, *sayı 460, 19 Ekim 1944.*

Kızılordu'nun *Berlin saldırısı 16 Nisan 1945'te Küstrin Köprübaşı'ndan* başladığında saldırı için 2.500.000 asker, 42.000 top ve havan, 6.250 tank ve motorlu topla 7.500 uçaktan oluşan bir güç yığılmıştı. Saldırıda ilk gün ilk halka yarıldı ama ikinci halkadaki tilki kuyuları ve anti tank hendekleri karşısında durmak zorunda kalındı. *Kızılordu 21 Nisan'da çevre yolunu aşarak kentin altkentlerine (suburb) girdi.* 21 Nisan'da, kömür kalmadığı için Berlin'deki tüm fabrikalar çalışmalarını durdurdu. Gaz ve elektrik de kesildi. Bu durum kentteki paniği artırdı. *Berlin şehri 25 Nisan'da Jukov ve Koniev'in birliklerince tamamen kuşatılmıştı.* Hitler, artık Berlin'de kıstırılmıştı. 25 Nisan'da ilerlemeyi hızlandırmak için kent merkezi 2.000 uçakla bombalandı. Kızılordu askeri sokak savaşlarında deneyimliydi. Etkili olarak çarpışıyordu. 1 Mayıs'ta Berlin'in güneydoğusunda 60.000 asker imha edildi, 120.000 asker esir alındı. Kent merkezinde Reichstag'a giden yol Moltke Köprüsü'nden geçiyordu. 28-29 Nisan'da köprü alındı. 30 Nisan'da Reichstag için savaşılmaya başlandı. Reichstag ancak 2 Mayıs sabahı ele geçirilebildi. *2 Mayıs'ta kentin tümü Kızılordu tarafından işgal edilmişti.*[546]

Kentte genç çocuklar Kızılordu'ya direnirken *Hitler Berlin'deki sığınağında son günlerini yaşıyordu.* 20 Nisan'da 56'ncı doğum günü kutlanırken, bir ara Hitler'in Berlin'den Obersalzberg'e giderek Alp Dağları'nda "Milli Tabya" denilen yerde son direnişi yapması düşünülmüştü. Bu belki de Goebbels'in efsane yaratma uğraşının bir parçasıydı. Hitler Ardennes'teki saldırıda başarısız olunca 16 Ocak'ta Berlin'e dönmüştü. Başbakanlık binasının altında 15

545 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 374-375.

546 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 376-384.

Hitler'in son günlerini geçirdiği sığınak.

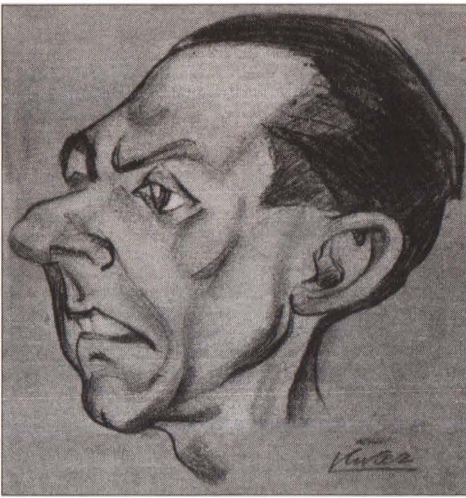
metre derinlikte yaptırdığı sığınaktan, çözülmekte olan ordularını yönetecekti. Bu artık rasyonel bir yönetimden çok bir mucize bekleyişine dönüşmüştü. Carlyle'nin *Büyük Frederick'in Tarihi* kitabını okuyor ve *oradaki gibi bir mucize bekliyordu.* Bunun için, Hitler'in iktidara geçtiği gün hazırlanmış bir yıldız falına bakıyordu. *12 Nisan'da Goebbels, Hitler'e Roosevelt'in ölüm haberini verdiğinde Hitler bunu mucizenin başlangıcı olarak görmüştü.*

Doğum gününde sevgilisi Eva Braun da Berlin'deki sığınağa dönmüştü. Belki de son kez Nazi liderleri bir araya geliyorlardı. Göring, Goebbels, Himmler, Ribbentrop ve Bormann; askerlerden Dönitz, Keitel, Jodl ve Krabs kutlamaya katılmışlardı. Kuzeyde kalan kuvvetleri yönetme görevi Amiral Dönitz'e verildi. Güneydekilere ise komutan aranıyordu. Henüz Berlin'den çıkma olanağı vardı. Dönitz kuvvetlerinin başına gitti. Himmler, Göring ve Ribbentrop da kentten ayrıldı. *22 Nisan'da yaptığı toplantıda Hitler Berlin'den ayrılmayacağını bildirdi.* Berlin'in sonuna kadar savunulması için verdiği emre her şeyden önce kendisinin uyması gerektiğini düşünüyordu. Berlin'i terk etmeyi kendine yakıştıramıyordu. *Hitler, sıranın barış görüşmelerine geldiğinin farkındaydı. Bu işi Göring'in, kendisinden iyi yapacağını düşünüyordu.* Bunu Jodl'a söyledi. Ayrıca Keitel ve Jodl'a güneydeki birliklerin başına geçmelerini emretti.[547] Jodl sığınaktan ayrılınca hava kuvvetlerinden Koller'e Hitler'in dediklerini nakletti.

547 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1703-1707.

Sovyet askeri Reichstag'a Sovyetler Birliği bayrağını dikiyor.

Goebbels.

Koller de bir avcı uçağına binerek Münih'e gidip bu bilgiyi Göring'e nakletti. *Zaten 29 Haziran 1941'de imzalanmış bir kararnameyle, Hitler ölecek olursa yerine Göring'in geçeceği saptanmıştı.* Göring, görevi almaya hazırdı. Heinrich Himmler, Hitler'den bir mesaj gelmeden girişimlere başlamıştı bile. Luebeck'teki İsveç Konsolosluğu'nda Kont Bernadotte'den, General Eisenhower'a Almanya'nın teslim olmaya hazır olduğunu bildirmesini rica etti. Rus Cephesi'ni batıdaki Müttefikler ele alıncaya kadar doğuda savaş sürdürülecekti. Göring ise girişimde bulunmadan önce Hitler'e bir telgraf çekerek görevi teyit etmesini istedi. Bu telgraf üzerine Göring'in düşmanı Bormann, sığınağında sürekli ihanete uğradığını söyleyip duran Hitler'i kışkırtmakta zorluk çekmedi. *Hitler Göring'e çektiği telgrafta tüm görevlerinden alındığını bildirdi. Kısa süre sonra da SS'ler tarafından tutuklandı. Hitler artık duygusal krizlerle karar veriyordu.*[548]

Keitel ve Jodl'un sığınaktan ayrılmasından sonra sığınakta Hitler ve Eva Braun, Goebbels ve karısı, bir de Bormann ile sekreterler kalmıştı. Hitler artık intihar etmeye karar vermişti. Onunla birlikte intihar etmek isteyen üç kişi vardı: Eva Braun ve Goebbels'ler. Hitler'in olmadığı bir dünyada yaşamak istemiyorlardı. 26 Nisan'da Rus mermileri, sığınağın bulunduğu Başbakanlık binasına düşmeye başlamıştı. Hitler de evrakları ve yazışmaları yaktırıyordu. 28 Nisan'da Hitler, Himmler'in Kont Bernadotte'ye yaptığı teslim önerisinden haberdar oldu. Hitler çevresindekilere bunun hayatında karşılaştığı en büyük ihanet olduğunu söyledi. Sığınakta artık her şey çok dramatik bir hale gelmişti. Artık Rusların çok yaklaştığı, 30 Nisan'da binaya saldırabilecekleri öğrenilmişti. 29 Nisan günü Mussolini'nin öldürüldüğünü öğrenmişti. Aynı gece Hitler Eva Braun'la resmen evlendi. Ertesi sabah bir tür ölüm kahvaltısı yapıldı. Siyasi vasiyetnamesini hazırlamıştı. Vasiyetnamesinde savaşın sorumlusunun kendisi olmadığını, tüm olup bitenlerin sorumlusunun Yahudiler olduğunu söylüyordu. Savaşın kaybının sorumlusu olarak askerleri gösteriyordu. *Bir kararnameyle eskiden Göring'e verdiği görevleri ve hakları ondan alarak Amiral Dönitz'e verdiğini söylüyordu.* Görevi bir amirale vermekle kara

548 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1706-1711.

Müttefik orduları Berlin'i bombaladıktan sonra Reichstag.

ve hava kuvvetleriyle SS'lere kırgınlığını da ifade etmiş oluyordu. Hitler, Goebbels ve Bormann'a sığınağı terk edip Dönitz'in kuracağı hükümete katılmalarını emretti. Haber amirale radyoyla bildirildiği gibi kuryeler de gönderildi. Bormann da sığınağı terk ederek Dönitz'e ulaşmak için çalışmaya başladı. Artık çok geç kalmıştı. Hayatını kaybetti. Goebbles ise Hitler'in vasiyetine bir ek vasiyet yazarak sığınakta kaldı. *30 Nisan 1945'te* öğle yemeğini yiyen Hitler ve Eva B*raun arkadaşlarıyla vedalaştıktan sonra intihar ettiler. Cesedinin yakılması için hazırlıkları kendisi yaptırmıştı. Onun istediği gibi yakıldı.*[549] 1 Mayıs akşamüstü de altı çocuğunu iğneyle uyutturduktan sonra Goebbels ailesi de intihar etti. Onların cesetleri de yakıldı. *1 Mayıs gecesi saat 9'da Führerbunker yanıyordu.* Buraya gelen *Rus birlikleri Hitler'in cesedini bulamadılar.* Ama Goebbelslerin tam yanmamış cesetlerini hemen tanıdılar.[550]

549 1970'te KGB bu kemikleri çıkararak yaktırmış ve bir akarsu kıyısında havaya savurmuştur. KGB'nin bu operasyonunu KGB Ajanı Vladimir Gumeryum açıklamıştır. *Milliyet*, 2 Mayıs 2010, s. 6.

550 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1718-1740.

2 Mayıs 1945'te Ruslar Berlin'i aldığında Alman savunması 150.000 ölü, 300.000 esir vermiş bulunuyordu.[551] Berlin'in işgalinde yaşananlar, Ruslarla, Amerikalılar ve İngilizler arasındaki güvensizliği açığa çıkarmıştı. Berlin'in alınmasında Rusların kayıpları 300.000'ler düzeyine ulaşmışken, Ren Nehri'ni geçen ABD ordusununı kuzeydoğu, doğu ve güneydoğuya ilerlerkenki toplam kaybı 8.351 olmuştu. Jukov'un anılarında aktardığı gibi bu dönemdeki istihbarat raporlarından Stalin'in Müttefik ordularının gayri samimi davrandıklarını düşündüğü anlaşılmaktadır.[552]

8 Mayıs'ta Müttefikler Genel Karagâhı'ndan yapılan bir açıklamada "Tüm Alman kara, deniz ve hava kuvvetleri 7 Mayıs günü Orta Avrupa saatiyle 01.45'te Müttefikler seferi kuvvetleriyle Rus kıtalarına kayıtsız ve şartsız teslim oldu" deniliyordu. *8 Mayıs 1945'te Alman silahlı kuvvetlerinin kayıtsız şartsız teslim olduğuna dair belge, Berlin'in banliyölerinden biri olan Karlshorst'ta imzalandı.* Orta Avrupa saatiyle 23.01'de yürürlüğe girdi.[553] Alman kuvvetleri silahlarını teslim etmeye başladı.

2 Mayıs'tan sonra Moskova sokaklarında bir festival havası hâkimdi. *9 Mayıs Moskova'da milli bayram ilan edildi. Saat 21.00'de Stalin Kremlin'den halka hitap ederek Hitler Almanyası'nın teslim olduğunu ilan etti.*[554] Müttefik kuvvetlerinin Kızılordu'nun denetimindeki Berlin'e girişi gergin bir havada gerçekleşti. Bu kuvvetlerin geçeceği yollar Sovyet birliklerinin denetimi altındaydı. Alman halkının Müttefik kuvvetlerini karşılaması engellenmişti. *Müttefik askerlerinin konaklayacağı binalar da Sovyet birliklerince kuşatılmıştı.*[555]

Berlin'in düşmesinden sonra sıra Çekoslovakya'da bulunan son Alman birliklerinin temizlenmesine gelmişti. Ama Dönitz Hükümeti ve Alman kumandanlar Çekoslovak kalesinin tutulmasıyla savaşı uzatabileceklerini düşünüyorlardı. *5 Mayıs'ta Dönitz yaptığı konuşmada amaçlarının Almanların ilerleyen Kızılordu tarafından imha edilmesini önlemek olduğunu,* savaşın sadece bu amaçla sürdürüleceğini söyledi. Zaten Kuzeybatı Almanya, Danimarka ve Hollanda'da silah bırakılmış ve 4 Mayıs'ta teslim belgesi imzalanmıştı. Bu durumda Prag'ın ele geçirilmesi Sovyetler Birliği için aciliyet kazandı. *30 Nisan 1945'te Churchill, Truman'a çektiği bir telgrafta, Amerikan güçlerinin Prag'a ve Çekoslovakya'ya Kızılordu'dan önce girmesinin* gerekliliği konusunda onu ikna etmeye çalışıyordu. 4 Mayıs'ta Eisenhower, General Antonov'a Amerikan askerlerinin Prag'a ilerlemesi için emir vereceğini bildirin-

---

551 Liddell Hart, *a.g.e.*, Cilt II, s. 860.

552 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1558.

553 Muzaffer Erendil, *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, TC. Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1944, s. 11.

554 S.M. Shtemenko, *a.g.e.*, s. 411-413.

555 Necati Yaşmut, *a.g.e.*, s. 347-348.

ce Antonov bunun Yalta kararlarına aykırı olduğunu, böyle bir yardıma ihtiyaçlarının bulunmadığını bildirdi. *Çekoslovakya'daki direnişçiler ve Komünist Partisi üyeleri 5 Mayıs'ta Prag'da ayaklanarak radyo evini ele geçirdi.* Alman generalleri bu ayaklanmanın bastırılması için hemen güç kullanmaya başladılar. Çekoslovakya'da hâlâ büyük bir Alman kuvveti bulunuyordu. 1 Mayıs'ta Kızılordu'ya Çekoslovakya'nın işgali için harekete geçmesi emredilmişti. 6 Mayıs'tan sonra Alman direnişi çözülmeye başladı. Alman birlikleri çekilerek Amerika'nın işgali altındaki bölgelere sığınmaya başlamıştı. 7 Mayıs'ta Prag'da ayaklananların durumu tehlikeye girmişti. *Kızılordu'nun 10-11 Mayıs tarihlerinde Prag'da gerçekleştirdiği kuşatma sonuç verdi*; Alman birliklerini esir aldılar. 9-17 Mayıs tarihleri arasında 1.391.000 Alman askeri teslim oldu. Bunların arasında 101 general bulunuyordu.[556]

Dönitz'in Danimarka sınırındaki Flensburg'da oluşturduğu hükümet, 23 Mayıs 1945'te Müttefikler tarafından dağıtıldı. Bütün bakanlar tutuklandı. Dönitz daha önce SS Şefi Heinrich Himmler'i hükümetinden uzaklaştırmıştı. Himmler de memleketi olan Bavyera'ya giderken tutuklanınca ağzında sakladığı siyanürü ısırarak intihar etti.[557]

Potsdam Konferansı toplanıyor

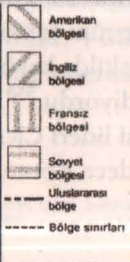
Almanya'nın kayıtsız ve şartsız teslim olmasından sonra üç büyükler, Berlin-Brandenburg Metropoliten alanındaki Prens Wilhelm Hohenzoller'in sarayı Cecilienhof'ta, savaşın sonuçlarını derleyip toplamak için *17 Temmuz-2 Ağustos 1945* arasında toplandı. Bu toplantıya katılan liderler Yalta Konferansı'ndan farklıydı. Uzun süredir hasta olan Roosevelt 12 Nisan 1945'te ölmüştü. Konferansta ABD'yi Harry Truman temsil ediyordu. Birleşik Krallık'ta ise 5 Temmuz 1945'te seçim yapılmıştı. Ancak konferans başladığında sayımlar devam ettiği için İngiltere'yi Churchill temsil ediyordu. Sayım 26 Temmuz 1945'te tamamlanarak sonuçlar açıklandığında İşçi Partisi'nin büyük bir seçim zaferi kazandığı görülmüştü. Yüzde 50'ye yakın oy alan İşçi Partisi tek başına iktidara gelmişti. Churchill, 8 Mayıs 1945'te zafer gününde Sağlık Bakanlığı balkonundan muazzam bir topluluğa zafer işareti yaparken bu sizin zaferinizdir dediğinde tüm topluluk, hayır senindir diye yanıtlamıştı. Oysa genel seçimleri açık şekilde kaybetmişti. Bu hiç beklemediği bir sonuçtu. Hançerlenmiş gibi hissediyordu.[558] Konferansın sonunda İngiltere'yi, yeni başbakan olan İşçi Partisi lideri Clement Attlee temsil etmeye başlamıştı. Liderler arasında yerini sadece Komünist Partisi Genel Sekreteri Jo-

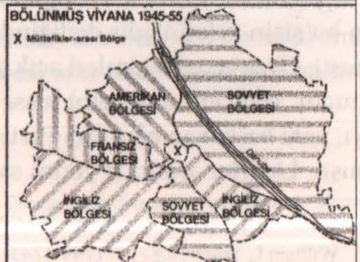
556 Institute of Marxism-Leninism, CC CPSU, *a.g.e.*, s. 390-393.

557 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1744-1745.

558 Richard Holmes, *a.g.e.*, s. 261, 277-280.

Avrupa'da Müttefik işgali altındaki bölgeler.

seph Stalin koruyordu. Stalin'in konferansa bir gün gecikmeyle katılmasının da bir kalp rahatsızlığı nedeniyle olduğu söyleniyordu.

Konferansın *ana konusu yenilmiş olan Nazi Almanyası'nın nasıl yönetileceğiydi.* Ama tabii ki savaş sonrası dünya düzeni, barış anlaşmalarının nasıl yapılacağı, savaş tahribatının nasıl giderileceği de ele alınacak konular arasındaydı. Bir anlamda, Yalta'da alınan kararların uygulamaya nasıl konulacağı kararlaştırılacaktı. Konferans Stalin'in önerisi üzerine Truman'ın başkanlığında yürütüldü. Truman, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Versailles Konferansı'nda yaşanan gerginliklere düşmemek için *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden oluşan bir Dışişleri Bakanları Kurulu'nun barış konferansını hazırlamak için çalışmasını önerdi.*[559] Konferans sırasında bu önerinin kabul edilmesi üzerine bu kurulun ilk toplantısını 1 Eylül 1945'te Londra'da yapması kabul edildi.

Konferansta Müttefikler tarafından Almanya'nın işgalinin amaçlarının; demilitarizasyon, denazifikasyon, demokratizasyon ve dekartelizasyon olduğu ilan edildi. Bu bağlamda bütün Alman ordusu, bütün Nazi örgütleri ve bu ideolojiyi yeniden üretmeye dönük tüm girişimler dağıtılacaktı. *Almanya ve Avusturya, Yalta'da kabul edildiği şekilde dört işgal zonuna ayrılacaktı. Benzer şekilde Berlin ve Viyana'da da dört işgal zonu bulunacaktı.* Nazi savaş suçlularının yargılanması üzerinde anlaşıldı. *Almanya'ya 1937 yılından sonra katılmış tüm yerler eski ülkelerine geri verilecekti.* Almanya'nın doğu sınırı Oder-Neisse hattının batısına çekilecekti. *Bu Almanya'nın 1937 yılına göre yüzde 25 küçülmesi demekti.* Doğu Prusya, Silezya, Batı Prusya ve Pomeranya'nın üçte ikisi Almanya dışında kalıyordu. Bu yerler arasında sadece Silezya sanayi bölgesiydi, diğer yerler daha çok tarımsal alanlardı. Doğu sınırının ötesinde kalan Almanlar düzenli olarak Almanya'ya nakledilecekti. Sovyetler Birliği savaş tazminatı isteklerini kendi işgal bölgesinden ve Almanya'nın dış aktif değerlerinden karşılayacaktı. *Ayrıca Alman barış ekonomisi için gereği olmayan sanayi kapasitesinin yüzde 10'unu Sovyetler Birliği kendisine nakledebilecektir.* Ayrıca SSCB Polonya'nın tazminat isteklerini kendi payından karşılayacaktı.[560] Almanya'daki yaşam standardının Avrupa ortalamasından fazla olmaması için sökülecek sanayinin neler olacağı daha sonra saptanacaktı. *Almanya'nın savaş potansiyelini yok etmek için tüm sivil tersane ve uçak yapım tesisleri ya sökülecek ya da tahrip edilecekti.* Metal ve kimya sanayisi gibi savaşta kullanılma potansiyeli olan sanayi dallarında üretim en aza indirilecekti. Bu miktarların neler olacağı *"Müttefik Kontrol Komisyonu"nca* saptanacaktı. Ekonomi desantralize edilecek; tarım ve hafif endüstri temelinde yeniden kurulacaktı.[561]

---

559 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, s. 138.

560 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, s. 363.

561 Hhtp://en.wikipedia.org/wiki/Potsdam_Conference.

Konferansta üzerinde durulan ikinci önemli konu Polonya'nın durumu olmuştur. *Üç büyükler "Polonya Ulusal Birlik Geçici Hükümeti"ni tanıdılar.* Üç büyükler Polonya ile ilişkilerini bu hükümet üzerinden kurmayı kabul etmişlerdi. Bu, Amerika ve İngiltere'nin Londra'daki Polonya Hükümeti'ni tanımaktan vazgeçmeleri demekti. Polonya silahlı kuvvetleri ve ticaret filosu mensuplarından Polonya'ya dönmek isteyenlere kolaylık gösterilecek ve bu kişiler tüm Polonya vatandaşlarına tanınan kişi ve mülkiyet haklarından yararlanacaklardır. Barış antlaşmasına kadar Polonya'nın batı sınırını Oder-Neisse hattının oluşturması kabul edilmiştir. Danzig, Polonya'nın olacaktır.[562]

23 Temmuz'da konferansın gündeminde Türkiye'nin boğazları da yer aldı. Konuyu gündeme Truman getirdi. Koferansta konuşurken *Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini,* Karadeniz boğazlarının tüm dünyaya açık olması ve uluslararası bir mekanizmayla geçişlerin serbestliğinin güvence altına alınmasını düşündüğünü söyledi. Onun önerisi çok genişti. Kiel Kanalı'nı, Ren ve Tuna suyollarını da kapsıyordu. Gerekçesini de önümüzdeki 25 yılda Tuna ya da Boğazlar yüzünden çıkacak bir savaşa katılmak istemiyorum diye açıklıyordu. Churchill, Sovyet Rusya donanmasına ve ticaret filosuna, hem savaşta hem de barışta Boğazlar'dan serbest geçiş sağlanması için Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini desteklediğini ve Boğazlar'da uygulanacak serbest rejimin üç büyük gücün ve ilgili devletlerin garantisi altında olmasının doğru olacağını söylemiştir. İlginç olan; Stalin'in, Montreux'un değiştirilmesini isteyen *Truman'ın bu geniş önerisi karşısında, bu öneriyi etraflıca incelemek üzere başka konulara geçilmesini önermesiydi.* Konferans bildirisinin 16'ncı bölümünde, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda uzlaşıldığı ve *Türkiye'yle üç hükümet arasında müzakerelerin başlatılacağı bildiriliyordu.* 17'nci bölümde uluslararası suyolları konusu Dışişleri Bakanları Konseyi'ne havale ediliyordu.[563]

Diğer sorunların çözümlenmesi ise barış konferansına bırakılmıştır. Potsdam Anlaşması'na ek olarak *26 Temmuz'da ABD, İngiltere ve Çin yayınladıkları Potsdam Deklarasyonu'yla Japonya'nın teslim koşullarını ilan etmişlerdir.* Bu kayıtsız şartsız bir teslim olacaktır. Sovyetler Birliği henüz Japonya'ya savaş ilan etmediği için bu deklarasyona imza koymamıştır.

Burma Savaşları ve Japonya'nın atom bombasının atımından sonra çöküşü

Hindistan ile Çin arasındaki Birmanya'nın (Burma) Japonya'nın elinde bulunması stratejik sorunlar yaratıyordu. Müttefikler, Çankayşek'e yardım ede-

562 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, s. 366-368.

563 *Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler*, s. 244-247, 381.

bilmek için Birmanya'yı yeniden ele geçirmek istiyordu. Birmanya'daki Japon Kumandanı General Mutagushi bu noktayı, Hindistan'da Büyük Britanya İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanmayı başlatmak için kullanmak istiyordu. Almanya'dan bir denizaltıyla getirilen Subhas Chandra Bose'ye, Bengal'in taçsız kralı olarak Singapur'da hür Hindistan Hükümeti kurduruldu.[564] Japonya'da nihai savaşa girmeden bu bölgede temizlik yapılması, özellikle İngilizlerin gündeminde yer almaktaydı. *İngilizler, buraya yapılacak seferin imparatorluğun gücünü yeniden kazanmasına katkısı olacağını düşünüyorlardı.* Müttefikler, 1944 yılı yaz aylarında Japonları, Birmanya'nın kuzeyindeki stratejik merkez olan Myitkyina'dan çetin savaşlar sonrasında çıkarmışlardı. Daha sonra 14'üncü İngiliz-Hint Ordusu'yla, Birmanya'dan bir kanat hareketiyle Mandalay'ın güneyinden Irrawaddy'e geçerek kenti ele geçirip Orta Birmanya'yı tutan 15'inci Japon ordusunun ilişkilerini kesmek istediler. Japonların şiddetli direnişine karşın harekât Şubat ayında başarıyla tamamlandı. *20 Mart'ta Mandalay alındı.*[565] İngilizler Birmanya'da üçüncü hamlesini Akyab Limanı'na yöneltti. Bir amfibik operasyonla 1945 Ocakı'nda bu liman ele geçirilince Rangoon'a yönelindi. *Rangoon 3 Mayıs'ta Japonlardan temizlendi.*[566]

1945 yılı Mart ayından itibaren *Amerikalılar, Mariana Adaları'ndaki B-29 uçaklarını üç katına çıkararak* Japonya'yı sistematik olarak bombalamaya başlamışlardı. B-29'lar tahrip bombaları yerine yangın bombaları taşımaya başlamıştı. *9 Mart'ta 279 B-29'la Tokyo'ya yapılan saldırıda kentin* dörtte *bire yakın kısmını yakmışlardı.* Bunu izleyen 9. günde Osaka, Kobe ve Nagoya yakıldı. On gün sonra saldırılar kesildi. *Bu sürede 10.000 ton yangın bombası atılmıştı.* Bombardımanlar, Temmuz ayında kullanılan bomba miktarının üç katına çıkararak sürdü. *Temmuz sonlarına doğru Japonya'nın beş büyük kenti yüzde 40-60 arasında tahrip olmuştu.* Bu kadar büyük tahribat halkın moralini bozuyordu.[567]

Okinawa Savaşı'nı kaybetmesinden sonra Japonya, nihai savaşa hazırlanmak için yakıt ve uçak biriktirmeye başladı. Daha fazla pilot yetiştirmeye girişti. Amerikan istihbaratının Japonya'nın hammadde stoklarını ve üretim kapasitesini abartmasının yanı sıra Japon askerinin Okinawa'da gösterdiği direnç; Roosevelt'in Yalta Konferansı'nda, Almanya'nın yenilmesinden sonra Sovyetler'in de Japonya'ya karşı savaşa girmesi konusunda ısrarcı olmasının nedeni olmuştu.

Amerikan komuta heyetinin Japonya'yı işgal planına göre *1945 Kasımı'nda 14-15 tümenlik bir güçle Kyushu'ya çıkılacaktı.* Honshu Adası'na ise *1946*

---

564 Raymond Cartier, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 331.

565 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 859.

566 Gerhard L. Weinberg, *a.g.e.*, s. 860.

567 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 730-732. Raymond Cartier, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 412.

Bombalama sonrasında Tokyo.

Bomba sonrasında Hiroşima.

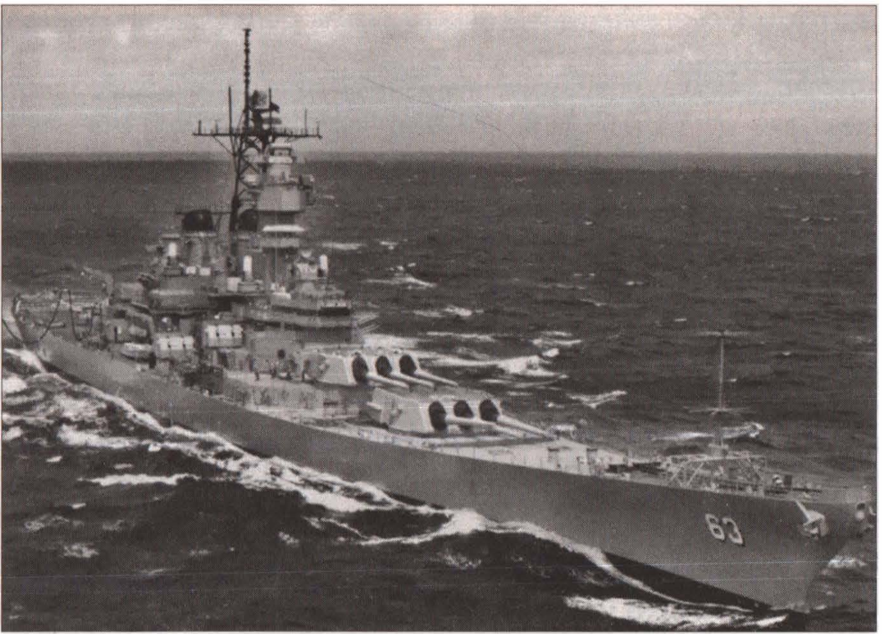
Martı'nda 25 tümenlik bir güçle çıkarma yapılması planlanıyordu. Stalin 8 Ağustos 1945'te Mançurya ve Çin'de savaşa girerek Japon ordusunu meşgul edecekti. *Bu senaryonun uygulanması Amerikalıların atom bombasını kullanması sonucu gereksizleşti.* Churchill savaş anılarında, Potsdam'a atom bombasının başarıyla denendiği şifresi ulaşınca, doğudaki katliamı durdurma yolunun bulunduğunu düşündüğünü anlatmaktadır. Okinawa Savaşı'nda Japon askerinin gösterdiği direnç, Japonya'nın geleneksel savaş biçimleriyle işgal edilmesinin büyük kayıplara yol açabileceğini gösteriyordu. Bu kaygı atom bombasına ümit bağlanmasına yol açtı.[568]

Aslında Japonya'da da barış arayışları ortaya çıkmaya başlamıştı. 1 Nisan'da Okinawa Savaşı başladığında Japonya'da Koiso Kabinesi düştü. *Yerine geçen Amiral Suzuki barış yandaşıydı.* Okinawa'nın kaybedilmesinden sonra sıranın Japon adalarına geleceğini de biliyordu. Japonlar Şubat ayında İmparator Hirohito'nun girişimiyle Ruslardan barış için aracı olmalarını istemişlerdi. Ama Müttefikler'in *"kayıtsız koşulsuz teslim" koşulu buna engel olmuştu. Bu durum Suzuki'nin adım atmasını zorlaştırıyordu.* Cephede ölünceye kadar savaşmaya kendilerini adamış olan Japon askerlerine onurlarını zedeleyici bir ateşkesin kabul ettirilemeyeceğini düşünüyorlardı. Özellikle Japonlar için ilahi olan imparatorun elenmesini halka kabul ettirmek zordu. Bu düğümün çözülmesinde ilk adımı imparator 20 Haziran'da Yüksek Savaş Konseyi'ni toplayıp savaşın en kısa zamanda sona erdirilmesi için çarelerin aranmasını isteyerek attı. Bunun üzerine Japon Dışişleri Bakanlığı 13 Temmuz'da Stalin'e imparatorun barış isteğini bildirdi. Potsdam'a gitmek üzere olan Stalin bu konuda soğuk bir yanıt verdi. 15 gün sonra yenilenen öneriyi de Stalin yine olumlu olarak yanıtlamadı. Amerikalılar bu ilişkiden haberdar olmuştu. Bu aşamada Stalin'in Uzakdoğu'da savaşa girmesini istemiyorlardı. Bu nedenle de ABD atom bombasını savaşı bitirmek için çözüm olarak görmeye başlamıştı.[569]

Potsdam'da alınan kararlar üzerine, atom bombası atılmadan önce *Müttefikler, 27 Temmuz'da Japonya'ya Truman, Churchill ve Çankayşek'in ağzından nihai olarak bir teslim çağrısında bulundu.* 28 Temmuz'da Japonlar, Potsdam koşullarını kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Amiral Leahy gibi atom bombasının kullanılmasını barbarca bulanlar olsa bile ilk bombanın Hiroşima'ya atılmasına karar verildi. Bomba 5 Ağustos'ta atılacaktı. *Hava kötü olunca 6 Ağustos'ta atıldı. Enola Gay adı verilen B-29 uçağıyla 32.000 feet'ten atılan* U-235 tipi *Little Boy* (Küçük Oğlan) diye adlandırılan *bomba, Hiroşima'nın 2.000 feet üstünde patladı. Yaklaşık 140.000 insan öldü.* Bu, kentte yaşayanların dörtte birini oluşturuyordu. *8 Ağustos'ta Rusya, Japonya'ya savaş ilan etti ve ertesi gün Kızılordu Mançurya'ya girdi.* 9 Ağustos'ta ikinci atom bombası

568 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 252, Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 730.

569 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 733.

Missouri Zırhlısı.

olan plütonyum-239 tipi *Fat Man (Şişman Adam)*, Japonların donanma üssü olan Nagasaki'ye atıldı. *Burada 74.000 kişi ölmüştü.* Alınan sonuç, bu bombaya iki milyar dolar harcayanların ABD Kongresi'nde hesap vermesini kolaylaştırmıştı.[570]

Bu gelişmeler imparatorun savaşa son vermek için kararlı girişimlerde bulunmasına neden oldu. 14 Ağustos'ta Yaşlı Devlet Adamları Konseyi'nde imparatorun, kişilik ve egemenlik haklarına dokunulmazlık verilebilecek şekilde ilan edilmiş olan Potsdam Bildirisi'ndeki koşulların kabul edilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine gelişmeler hızlandı. *Japon yetkililerin, 2 Eylül 1945'te Missouri zırhlısında kayıtsız koşulsuz teslim anlaşmasını imzalamasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamasından 6 yıl sonra sona ermiş bulunuyordu.*[571]

San Francisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler'in kuruluşu

25 Nisan 1945'le 26 Haziran 1945 arasında San Francisco'da toplanan konferans, savaş sırasında savaş sonrası düzen konusundaki çalışmaların sonucunun alınmasını sağladı. Bu çalışmaların ilk adımı, Roosevelt ile Churchill

570 R.A.C. Parker, *a.g.e.*, s. 271. Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 16.

571 Liddell Hart, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 738.

arasında 1941 Ağustosu'nda imzalanan Atlantik Beratı'yla (Charter) başladı. Bu beratta ülkelerin toprak bütünlükleri için garanti veriliyor ve hiçbir ülkede halkın seçmediği bir yönetimin olamayacağı bildiriliyordu. Bu beratı 1 Ocak 1942'de imzalayan Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı konumlanan 26 ülke Birleşmiş Milletler olarak adlandırılıyordu. 1943 yılında yayınlanan Moskova bildirgesinin 4'üncü paragrafında bir Birleşmiş Milletler örgütüne atıf yapılıyordu. Bu örgütün niteliğine belirginlik kazandırmak için Washington D.C.'deki Dumbarton Oaks'ta 21 Ağustos 1944 ile 7 Ekim 1944 arasında ABD, Çin, İngiltere ve Sovyetler Birliği temsilcilerinin katıldığı bir konferans toplandı. Bu konferansta Birleşmiş Milletler'in genel hatları ve yapısı belirlenmişti. Ama Güvenlik Konseyi ve oylama sistemi üzerinde uzlaşılamamıştı. Bu konuda 1945 yılında Yalta Konferansı'nda belli bir çözüme ulaşılmıştı. Kurulan Birleşmiş Milletler'in eşit olan devletler arasındaki bir örgüt olmaktan çok, büyük devletlerin vesayetindeki bir örgüt olması kararlaştırılmıştı.

25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'na *Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan 45 ülke çağrılmıştı.* Bu ülkelerden biri de Polonya'ydı ama hükümeti henüz kurulmadığı için konferansa katılamadı. Fransa, Suriye ve Lübnan'ın da çağrılmasını istedi. Ayrıca Beyaz Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna SSC ile yeni özgürleşmiş olan Danimarka ve Arjantin de çağrıldı. Sonuçta *Birleşmiş Milletler Beratı'nı bu 50 ülke imzaladı.* Bu 50 devletin 9'u Avrupa, 21'i Amerika, 7'si Ortadoğu, 5'i İngiliz Milletler Topluluğu, 3'ü Sosyalist, 2'si Doğu Asya ve 3'ü Afrika devletiydi. Dünya nüfusunun yüzde 80'inden fazlasını temsil ediyorlardı. Polonya da hükümet sorunu çözülünce 28 Haziran 1945'te bu beratı imzaladı.

Bu konferans o zamana kadar yapılmış en büyük konferanstı. 850 delege katılıyordu. Danışmanlarla ve sekretaryayla birlikte sayı 3.500'e ulaşıyordu. Basın mensuplarının sayısı ise 2.500'den fazlaydı. San Francisco'daki belge, çok sayıda komitenin çalışmasıyla hazırlanmıştır. *Konferansta alınan kararlar üçte iki çoğunlukla alınmıştır.* Konferansta en sıcak tartışmalar beklenileceği üzere Güvenlik Konseyi üzerinde olmuştur. Dumbarton Oaks'ta dört olan konsey üyelerinin sayısı Fransa'nın katılmasıyla beşe yükseltildi. Beş büyük ülke içine girmeyenler, bu beş üyeden birinin barışı bozucu davranışlarının nasıl engelleneceği sorusunu gündeme getirmişlerdir. Diğer önemli bir tartışma *Uluslararası Adalet Divanı'nın kararlarının devletleri bağlayıcılığı* konusunda olmuştur. *Bağlayıcılık kabul edilmemiştir.* BM'nin mütevelliliğine bırakılmış topraklarda ulaşılmak istenilen hedeflerin bağımsızlık ya da kendi kendini yönetim olduğu belirtilmiştir. *Bu müzakerelerde ulus-devletler yetkilerini titizlikle korumuşlar, BM'nin güçlü bir uluslararası örgüt olarak kurulmasını engellemişlerdir.* Ayrıca imzalanan bu beratın bağlayıcı hale gelme-

si için her ulusun parlamentosundan geçmesi gerekiyordu. *10 Ekim'de bütün bu süreç tamamlandı ve BM kurulmuş oldu.*[572]

Türkiye savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin tehdidi ile karşılaşıyor

1939 yılında Moskova'ya giden heyetin eli boş dönmesinden sonra İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere her zaman bir güvensizlik hâkim olmuştur. Türkiye'nin Rusya'ya güvenemeyişinin gerisinde, Almanlardan öğrenildiği üzere Sovyet Alman Anlaşması sırasında dile getirilen *boğazlar konusundaki isteklerin* payı oldukça yüksekti. *Rusya'nın güvensizliğinin gerisinde* ise başlıca iki neden bulunuyordu. Bunlardan birincisi *Türkiye'deki Turancı kesimin faaliyetlerinden* kaynaklanıyordu. Almanların, işgal ettiği topraklarda ve aldığı esirler içindeki Türk ve Müslümanların örgütlenerek Kızılordu'ya karşı savaştırılmasının sağlanmasında bu kesimin katkısı olduğunu düşünüyordu. İkincisi ise *Türkiye'nin savaşa katılmayı geciktirmesiydi.* Savaşta başarısı geliştikçe Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılmamasından âdeta memnun olmaya başlamıştı. Bunun da iki nedeni vardı. Bir yandan Türkiye'nin savaşa girmesinin İngilizlerin Balkanlar'da bir cephe açmasına neden olacağını ve bu cephenin Almanların yenilmesini hızlandırmaktan çok Rusya'nın Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki etki alanını sınırlamak için açılacağının farkındaydı. Öte yandan Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmemesinin savaş sonrasında Türkiye konusundaki taleplerini gerçekleştirmesini kolaylaştıracağını düşünüyordu.

Türkiye de durumun farkında olarak Birleşmiş Milletler'in kuruluşunda galip devletler arasında yer alabilmek için 3 Ocak 1945'te Japonya ile siyasal ilişkilerini kesmiş, *12 Ocak 1945'te boğazları Müttefik gemilerine açmış ve 23 Şubat'ta da Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.* Aynı gün Amerika'yla Ankara'da, Kiralama ve Ödünç Verme Yasası'nın çerçevesinde bir askerî araç ve gereç anlaşması imzalanmıştır. 23 Şubat'ta, Kızılordu'nun kuruluş gününde Moskova'da verilen kabule katılan Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri yetkililerinin Türkiye'nin savaşa katılmakta geciktiğini söyleyen sitemleriyle karşılaşır. Ertesi gün Sarper, Türkiye'nin savaşa girdiği konusunda bilgi vermek için Molotov'u ziyaret eder. Konuşmalar sırasında Molotov, büyükelçiye Rusya'nın Montreux Antlaşması'ndan rahatsızlığını ve boğazlar konusunda daha çok söz sahibi olmak istediğini bildirir. Yalta Konferansı'nda bu konuyu gündeme getirdiklerinde Müttefikler'den de destek gördüğünü ama gelişmiş bir öneri olmadığı için sonuca varılmadığını belirterek bu konuda gerekli hazırlıkları yaptıklarını ekler. Sovyetler Birliği he-

572 Hhtp://www.un.org/aboutun/sanfransicisco/history.html 25 Nisan 2007.

nüz isteklerini açıkça belirtmemiş, ama yakında böyle bir talebi olabileceğinin ilk işaretini vermiştir.

Sarper bu ilk işaret üzerine Sovyetler Birliği'nin konuyu nasıl geliştireceği konusunda bir çalışma yaparak ilk olarak Sovyetler'in 1925'te imzalanmış olan dostluk anlaşmasını yenilememesinin beklenmesi gerektiğini Ankara'ya bildirir. Bu gelişmeler üzerine Ankara büyükelçileri kanalıyla Washington ve Londra ile ilişkiler kurmaya başlar ve Sarper'i Ankara'ya çağırır. *Sarper, Moskova'dan ayrılacağı 19 Mart günü Molotov tarafından çağrılarak* 17 Aralık 1925'te yapılan dostluk anlaşmasının, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen gelişmeler karşısında yeni şartlara uymadığı ve ciddi bir şekilde düzeltilmesi gerektiği, bu doğrultuda 7 Kasım 1935 tarihli protokole uygun olarak anlaşmanın feshedilmek istendiği, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne bildirilir.

Bu diplomatik saldırı dünya basınında önemli yankılar uyandırmıştır. Ama *Türkiye bu saldırı karşısında İngiltere'yle aradığı temaslarda tam bir duyarsızlıkla karşılaşmıştır.* 4 Nisan 1945'te Türkiye'nin yanıtını Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyetler'in Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a bildirir. Bu yanıtta, ortadan kalkacak anlaşmanın yerine yeniden belirlenecek bir anlaşmanın yapılmasının uygun olacağı belirtilmektedir. Ama eski anlaşmanın değiştirilmesini Sovyetler Birliği istediği için yeni önerinin de onun tarafından yapılmasının beklendiği de açıkça ifade edilmiştir.[573] San Francisco Konferansı, Hasan Saka'nın bu konuda zemin yoklamak için yeni temaslar bulmasına olanak vermiştir. 5 Mayıs'ta Eden'la yaptığı temasta onun konuya çok yabancı olduğunu saptar. 7 Mayıs'ta da Molotov'la konuşur. Ondan da açık yanıtlar elde edemez.

Aslında Sovyetler Birliği böyle bir öneriyi geliştirmeyi istememekte, önerinin Türkiye tarafından yapılmasını sağlamak istemektedir. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Türkiye Dışişleri kadrolarının San Francisco'da bulunduğu sırada Selim Sarper'le kurduğu ilişkiyle Türkiye'nin bir öneri geliştirmesini sağlar. Türkiye bir ittifaka kadar gidebilecek bir öneri geliştirmiştir.[574] Sarper 21 Mayıs 1945'te Saracoğlu'ndan aldığı talimatla birlikte Moskova'ya döner.[575]

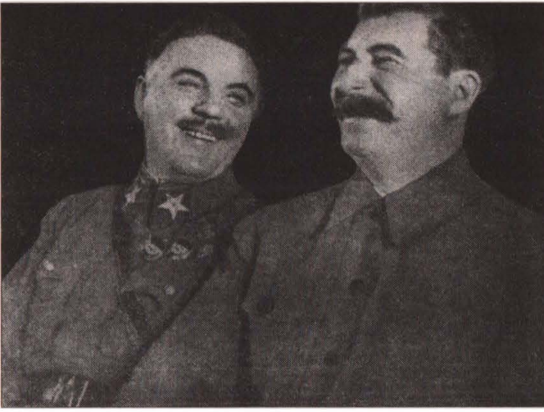
7 Haziran'da Büyükelçi Sarper Molotov'la görüşmeye gittiğinde yeni bir sürprizle karşılaşır. Molotov 1921'de birtakım *arazi düzenlemeleri yapan sözleşmenin* Sovyetler'in zayıf olduğu bir dönemde yapıldığını ve bunun *düzeltilmesi gerektiğini* bildirir. Bu, Sovyetler'in yeni bir talebidir. Ayrıca *Türkiye'nin Boğazları* savunma ehliyet ve olanağının sınırlı olduğunu, *200 milyon kişinin*

---

573 Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 146.

574 Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 148.

575 Bu konuda daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 246-249.

Stalin ve Voroşilov (Yedigün, sayı 656, 30 Eylül 1945).

kaderinin Türkiye'ye bırakılamayacağını söyler. Nihat Erim, günlüklerinde, bu konuşmada Sarper'in izlediği stratejiyi eleştirmekte ve Molotov'un taleplerini aşırı olarak ifade etmesini kolaylaştırdığını söylemektedir.[576]

Sarper'in konuşmayı bildirmesi üzerine Ankara hiç beklemeden; Türkiye'nin, arazi terki ve üs verilmesi gibi konuları hiçbir şekilde müzakere etmeyeceğini, uluslararası nitelikte olan Montreux Antlaşması'nın iki ülke arasında müzakere edilemeyeceğini bildirir.[577] Bu görüşmenin İngiliz ve Amerikan Dışişleri'ne bildirilmesi üzerine İngiltere Türkiye'ye, verdiği yanıtı olumlu bulduğunu ifade eden bir yazı gönderir; Amerika ise; gerekirse Sovyetler Birliği'nin protesto edilmesini önerdiyse de öne çıkan, Sarper-Molotov görüşmelerinin abartılmaması gerektiği şeklindeki yanıttır.

18 Haziran'da Molotov ve Sarper yeniden görüşürken Molotov, Gürcistan ve Ermenistan sırtından Türkiye'ye ödün vermeyeceğini söyler. *Türkiye'nin görüşmede arazi tavizi içeren bir anlaşmayı müzakere etmeyeceğini bidirmesi üzerine, ittifak anlaşması müzakere dışı kalır.* Montreux Antlaşması ve Boğazlar sorunu üzerinde konuşulmaya başlayınca Türkiye'nin tavrının çok taraflı bir anlaşmanın ikili bir anlaşmayla değiştirilemeyeceği fikrine dayandığı ortaya çıkar. Molotov'un, bu durumda Sovyetler'in güvenliğinin nasıl sağlanacağını sorması üzerine Sarper, çözümün ancak iki ülke arasında yapılacak bir ittifak anlaşmasıyla bulunabileceğini söyler. Molotov'un arazi terki olmadan ittifak anlaşmasının yapılamayacağını söylemesi üzerine görüşme yeniden tıkanır.[578]

San Francisco dönüşü Hasan Saka, İngiltere'ye uğrayarak Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde gelinen noktayı Eden'a anlatır. Bu kez Türkiye, karşısında daha anlayışlı bir muhatap bulur. Ama Amerika hâlâ duyarsızdır. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere yeni başkan olan Truman'ın, 17 Temmuz 1945 tarihindeki Potsdam Konferansı konuşmasında su geçitleri konusunu gündeme getirerek son iki yüzyılda Avrupa'da savaşların bu suyolları-

576 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Cilt I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2005, s. 40.

577 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 143.

578 Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 150-152.

nın bencil kontrolünden doğduğunu, bu suyollarının örneklerinin Tuna ve Ren suyolları, Karadeniz boğazları ve Kiel kanalı olduğunu ve tüm bu suyollarının hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan serbest denizciliğe açılması gerektiğini savunduğunu görmüştük. Bu konuşma Türkiye için bir sürpriz olur. *Türkiye, büyükelçisi kanalıyla Amerikan Dışişleri'ne* İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar'ı bencilce kullanmadığını dile getirir. Ayrıca *Sovyetler'in taleplerinin olabilecek sonuçlarını anlatmaya çalışır, bir sonuç alamaz.*[579]

Temmuz 1945 seçimlerinde İngiltere'de iktidar değişmiştir. İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Dışişleri bakanlığına Eden'ın yerine Ernest Bevin gelmiştir. *Bevin, Akdeniz ve Ortadoğu'da, İngiltere'nin geleneksel rolünü korunması gerektiğine inanmaktadır.* Bunun için *Rusya'nın Türkiye'den taleplerine karşı* duyarlıdır. 1945 yılı Cumhuriyet bayramında Türkiye Büyükelçiliği'ni ziyaret eder. Türkiye'nin karşılaşacağı tehditlerin Britanya'nın çıkarları aleyhine olduğunu ve Türkiye'nin korunacağını ilan eder.[580]

Savaşın sona ermesinden sonra Türkiye, bir yandan Sovyet tehdidi karşında kendisini güvence altına almaya çalışırken, öte yandan savaş dolayısıyla yüklendiği yükümlülükleri de tasfiye etmeye çalışmaktadır. Bunlar arasında Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'ndan kaynaklanan yükümlülüklerin tasfiyesi de yer alıyordu. ABD, gönderdiği askerî malzeme için bir ödeme yapılmasını istemiyordu. Türk ekonomisine katkısı olacak malzemenin yaklaşık yüzde 10'una tekabül eden bir ödeme yapılması öngörülüyordu. Başbakan Saracoğlu bu yükümlülüğünü ödeyen ilk ülke olmak istedi. *Amerikan büyükelçisiyle yediği yemekte yapılacak toplam ödemeyi 4,5 milyon dolara bağladı.* 7 Mayıs 1946'da bir tasfiye anlaşması imzalandı.[581]

7 Ağustos 1946'da Ankara'daki, Washington'daki ve Londra'daki Rus temsilcileri, bu ülkelerin dışişleri bakanlarına *bir nota verdiler.* Nota, temelde Türkiye'yi hedef alıyor, ama Potsdam Anlaşması dolayısıyla Amerika ve İngiltere'ye de bildirimde bulunuluyordu. Bu notada Türkiye, savaş sırasında Boğazlar'ı iyi müdafaa edemeyişi dolayısıyla eleştiriliyordu. Ayrıca Karadeniz'in her zaman tüm ticaret gemilerine açık olmasını, Karadeniz'de kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerine her zaman açık tutulmasını, Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerine ise özel bir rejim uygulanması öneriliyordu. Karadeniz'e giriş çıkış rejiminin sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerce belirlenmesi ve Boğazlar'ın güvenliğinin Türkiye ve Rusya tarafından sağlanması isteniyordu.[582] Türkiye, notaya hemen yanıt vermedi, notanın önce ABD ve İngiltere tarafından yanıtlanmasını istiyordu.

---

579 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 422.

580 Yücel Güçlü, *The Life and Career of a Turkish Diplomat: Cevat Açıkalın*, s. 72-73.

581 Yılmaz Saracoğlu, *a.g.e.*, s. 124.

582 Metin Toker, "Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu", *Milliyet*, 19 Şubat 1971.

Nürnberg Mahkemesi.

Savaş sonrasında barış tam olarak kurulamadan soğuk savaşa geçiş süreci yaşanıyor

1944 Eylülü'ndeki Québec Konferansı'ndan itibaren, savaş suçlularının nasıl cezalandırılacağı konusu Müttefikler'in gündeminde yer almaya başlamıştı. Müttefikler'in, ateşkesin Mihver ülkelerinin kayıtsız şartsız teslim olmasından sonra yapılacağı ilke kararı, *suçluların Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmaları sonucunu doğurdu*. ABD Savaş Bakanı Henry L. Stimson, 1945 Nisanı'nda Avrupa'daki savaş suçlularının yargılanması konusunda bir taslak hazırladı. Yargılamanın hukuki temeli 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Beratı'yla belirlenmişti. *Uluslararası Askerî Ceza Mahkemesi 18 Ekim 1945'te Berlin'de toplandı*. Yargılama yeri olarak *Amerikan işgal bölgesindeki Nürnberg seçildi*. Nürnberg'de 200, diğer askerî yargı kanallarında 1.600 suçlu yargılandı. Yargılamada öncelik 24 Nazi önderine ve 6 örgüte verildi. *Öncelik verilen yargılama 20 Kasım 1945'te başladı ve 1 Ekim 1946'da karara bağlandı*. Nürnberg'deki yargılamalar 1949 yılına kadar sürdü.[583]

En önemli Nazi sanayicisi Gustav Krupp'un sağlığı, yargılanmasına elvermiyordu. Savcılık onun yerine oğlu Alfred Krupp'u yargılamaya çalıştıysa da bunda da başarı sağlayamadı. Martin Bormann (Nazi Partisi Sekreteri)

583 hhtp://en.wikipedia.org/Nuremberg _Trials 18 Mayıs 2007.

yakalanamadığı için gıyaben ölüme mahkûm edildi. Arbeitsfront Başkanı Dr. Robert Rey yargılama başlamadan kendisini su borusuna asarak intihar etmişti. Bu nedenle Nürnberg Mahkemesi'nde karar verilirken sanık yerinde 21 kişi bulunuyordu. R. Hess (Hitler'in İngiltere'ye kaçan yardımcısı), E. Raeder (Donanma Komutanı) ve W. Funk (Hitler'in Ekonomi Bakanı) ömür boyu, A. Speer (Hitler'in Mimarı, Silah Üretimi Bakanı) ile B. von Schirach (Hitler gençlik teşkilatı başkanı) yirmi, Baron Konstantin von Neurath (Ribbentrop öncesi Dışişleri Bakanı) on beş, K. Dönitz (Donanma Komutanı, Hitler ölünce yerine geçen başkan) on yıl hapis cezasına mahkûm edildi. 16 Ekim 1946 gecesi J. von Ribbentrop (Dışişleri Bakanı), W. Keitel (OKW Başkanı), E. Kaltenbrunner (Alman Gizli Servisi'nin başı), A. Rosenberg (Irkçı ideoloji teorisyeni, Doğu'da İşgal Edilmiş Topraklar Bakanı), H. Frank (Polonya Genel Valisi), W. Frick (İçişleri Bakanı), J. Streicher (*Der Stürmer* dergisinin Yahudiler aleyhine yürüttüğü kampanyadan sorumlu), A. Seyss-Inquart (Anschluss gerçekleştiğinde Avusturya Başbakanı, Polonya'da Frank'ın yardımcısı), F. Sauckel (Esir işçiler programının yürütücüsü) ve A. Jodl (OKW Harekât Bölümü Şefi) idam edildiler. Hermann Göring (Hava Kuvvetleri Komutanı) saklamayı başardığı zehri içerek idamdan kurtuldu. F. von Papen (1932'de Başbakan, Ankara Büyükelçisi) ve Dr. H. Schacht (Savaş öncesi Reichbank Başkanı) beraat ettiler, daha sonra Almanya'yı Nazilerden temizleme mahkemesinde yargılanarak ağır cezalara çarptırıldıysalar da, kısa bir süre sonra serbest bırakıldılar. Ayrıca Hans Fritzsche (sesi Ribbentrop'a benzeyen spiker) de beraat etti.[584]

Hess.

Potsdam Konferansı'nda barış anlaşmaları için görüşmelere başlamadan önce ABD, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve Çin dışişleri bakanlarının hazırlık toplantıları yapması kararlaştırılmıştı. 11 Eylül-2 Ekim 1945 tarihleri arasında Londra'da, 16-26 Aralık 1945 tarihleri arasında Moskova'da ve 25 Nisan-16 Mayıs 1945 günleri arasında Paris'te yapılan Dışişleri Bakanları toplantıları çok verimli geçmedi, son toplantı İtalya'nın Sovyetler Birli-

584 William L. Shirer, *a.g.e.*, s. 1747.

ği'ne ödeyeceği tazminat üzerinde anlaşılamadığı için dağılmıştı. Ancak 15 Haziran-12 Temmuz 1946 arasında Paris'te yeniden toplandıklarında İtalya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Finlandiya'yla yapılacak anlaşmaların esasları üzerinde uzlaştılar. Kararlaştırılan beş antlaşmanın metinleri 10 Şubat 1947'de imzalandı ve ilgili devletlerin onaylaması sonrasında 15 Eylül 1947'de yürürlüğe girdi.[585]

İtalya Anlaşması'nda, İtalya'nın savaşın sorumlularından biri olduğu belirtiliyor, ama Müttefikler'le arasındaki ana sorunları halletmesi halinde Birleşmiş Milletler'e girmesine olanak veriliyordu. İtalya, Fransa sınırındaki bazı yerleri Fransa'ya, Dalmaçya adalarını Yugoslavya'ya, Oniki Adalar'ı Yunanistan'a verecekti.[586] Trieste, BM denetiminde bir serbest bölge haline getirilecekti. İtalya, bütün faşist kuruluşların yeniden canlanmasını engelleyecek, eski sömürgeleri olan Libya, Eritrea ve İtalya Somalisi üzerindeki haklarından vazgeçecek, Arnavutluk ve Habeşistan'ın egemenliğini tanıyacaktı. Askerî gücü tam bir tahdide tabi tutuluyordu. Sovyetler Birliği'ne, Yugoslavya'ya, Yunanistan'a, Habeşistan'a ve Arnavutluk'a mal şeklinde tazminat ödeyecekti.[587]

Bulgaristan'la yapılan anlaşmada 1 Ocak 1941 sınırları geçerli kabul edildi. 1940 yılında verilmiş bulunan Güney Dobruca, Bulgaristan sınırları içinde kalmıştı. Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Finlandiya anlaşmalarında da İtalya Anlaşması'na benzer sınırlar getirilmişti. Daha sonraki Dışişleri Bakanları Konferansları'nda Avusturya, Almanya ve Japonya anlaşmaları konusunda uzun süreler harcanmasına karşın önemli bir ilerleme kaydedilemedi. 1947 sonrasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında yükselen gerilim, daha barış anlaşmaları yapılmadan soğuk savaşa doğru yol alınmasına neden oldu.[588]

Savaş içinde Müttefikler'in aralarında düzenledikleri toplantılarda aldıkları Almanya, İtalya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olması kararı, bu ülkelerin savaş sonrası dünyada bir politik güç olarak yer almaması demekti. Özellikle *Amerika'da İkinci Dünya Savaşı bir hükümetler sorunu olarak değil, halklar sorunu olarak görülüyordu.* Barışsever halklar saldırgan uluslara karşı savaşıyordu. Saldırgan ulusların hükümetleri değiştirilse bile sonuç değişmezdi. Roosevelt, Hitler'i Alman halkının gaddarlığının bir sonucu olarak görüyordu. *Alman halkı kendisiyle hiç barış yapılamayan bir düşman ola-*

585 *Büyük Savaş,* Milliyet Yayınları, İstanbul, Mayıs 1974, s. 299-300.

586 Türkiye Almanya'nın teslim olmasından sonra 13 Mayıs 1945'te İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Paterson'a Türkiye'nin güvenliği için son derecede önemli olan Leros, Kalimnos, Kos, Nisiros ve Syme ile Meis'in Türkiye'ye verilmesini istediğini bildirdiyse de bir sonuç alamamıştır. Süleyman Seydi, A.g.m., s. 55.

587 *Büyük Savaş,* s. 300-301.

588 *Büyük Savaş,* s. 301-302.

Uluslararası sınırlar
Toprak değişikliği
El değiştiren alanlar
0 100 200 mil
0 100 200 300 kilometre
DANİMARKA
Kopenhag
1940 sonrası Litvanya Sovyet Cum.
1945'te SSCB'ye ait
Vilnius (Vilna)
Kaliningrad
Gdansk
1945'te Polonya'ya ait
Minsk
SOVYET SOSYALİST
CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
HOLLANDA
Amsterdam
Lahey
BİRLEŞİK KRALLIK
DEMORATİK
Berlin
ALMAN
CUMHURİYETİ
Varşova
POLONYA
1945'te Polonya'ya ait
1945-7 arası SSCB'ye ait
Kiev
Brüksel
BELÇİKA
Bonn
FEDERAL
ALMAN
CUMHURİYETİ
LÜKS.
Prag
1945'te Çekoslovakya'ya ait
Paris
Saarland özerk 1945-57
ÇEKOSLOVAKYA
1945-7 arası Çekoslovakya'ya ait
1945-7 arası SSCB'ye ait
1944-7 arası SSCB'ye ait
Viyana
Bratislava
FRANSA
Budapeşte
1945-7 arası Romanya'ya ait
AVUSTURYA
LIECHTENSTEIN
Bern
İSVİÇRE
MACARİSTAN
ROMANYA
1954'te İtalya'ya ait
1945-7 arası Yugoslavya'ya ait
Trieste
1954'te Yugoslavya'ya ait
Bükreş
Belgrad
İTALYA
1945-7 arası Fransa'ya ait
YUGOSLAVYA
1945'te Bulgaristana ait
MONAKO
SAN MARİNO
BULGARİSTAN

İkinci Dünya Savaşı sonrası Orta ve Doğu Avrupa.

rak kalmalıydı. Kayıtsız şartsız teslimin istenmesi böyle bir düşüncenin ürünüydü.[589]

Alman gücünü Avrupa'dan tamamen silmeden barış yapmamak fikri temelde *Avrupa'da bir boşluk yaratmak demekti.* Ancak böyle bir boşluk uzun süre kalamazdı. Bu boşluk sonunda barışçı bir dünyanın kurulmasına değil soğuk savaşın inşasına neden oldu. Avrupa'da doğan boşluğu ABD doldurmak istemiyordu. Yalta'da Roosevelt, Amerikan kuvvetlerinin Avrupa'da iki yıldan fazla kalmayacağını hissettirmişti. Nitekim ABD, silahlı kuvvetlerinin mevcudunu 12 milyondan 1,4 milyona indirmişti. Savaş sonrasında ABD'nin işgalinde kalan yerlerin yaygınlığı düşünülürse bu çok küçük bir kuvvetti. İngiltere savaştan oldukça yorgun olarak çıkmış, bu işlevi yerine getirebilecek gücü kalmamıştı.

Amerika'nın bu boşluğu doldurmak hususundaki çözümü büyük ölçüde, Wilson'un Cemiyet-i Akvam'ını yenilemekti. ABD bu ilk girişimin dışında kalmıştı ancak şimdi katılacaktı. Cemiyet-i Akvam'ın barışı ve güvenliği koruyabilmek için askerî gücü yoktu, şimdi ise olacaktı. İşlerliği, temelde, Güvenlik Konseyi kanalıyla büyük devletler arasında sağlanacak oydaşmalara dayandırılmıştı. Bu uluslarası mekanizmanın uluslararası güçler dengesinin işlevlerinin yerine geçemeyeceği ise kısa sürede ortaya çıkacaktı.[590]

Stalin, Birleşmiş Milletler mekanizmasından çok, ikili gizli anlaşmalardan anlıyordu. Örneğin, daha önce de değindiğimiz üzere; Churchill'le Romanya ve Bulgaristan'ın Rusya'nın etki alanına bırakılması karşılığında, Yunanistan'ın İngilizlerin oluşturacakları bir yönetime bırakılması hususunda anlaşmıştı. Stalin Rusyası'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünya düzeni için talepleri göz önüne alındığında, bu taleplerin Çarlık Rusya'nın sınırlarına dönmek isteğini gösterdiği hemen fark edilir. Türkiye'den toprak taleplerini de bu çerçeve içinde düşünmek gerekir. *Stalin, bir komünist ideoloğundan çok bir Rus olarak davranıyordu denilebilir.* Stalin, ayrıca bu büyük ülkenin etrafında *geniş bir tampon alan yaratmak da istiyordu.* Bu boşluğu doldurmaya çok hevesliydi. *Savaş sonrasında 5-6 milyonluk bir orduyu muhafaza ediyordu. 50.000 tankı ve 20.000 uçağı savaşa hazırdı.* Ayrıca güçlü bir donanma oluşturmaya başlamıştı. Özellikle denizaltı sayısını hızla artırmaya başlamıştı.[591]

Stalin ve Moskova; Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Çekoslovakya'ya komünist hükümetleri kabul ettirmişti. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta böyle bir zorlamaya gerek kalmamış, bu ülkeler komünist rejimi kendileri gerçekleştirmişti. 1946 yılında İngiltere ve ABD, Sovyetler'in etki alanını Lübeck'ten Adriyatik'e kadar uzattığını düşünse de gerçekte Rusya ile

---

589 Louis J. Hale, *Soğuk Harp*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s. 38-39.

590 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 55.

591 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 40-41.

komünist rejimlerin ilişkileri görüldüğünden karmaşıktı. Moskova, Yugoslavya'da Çetnikler ile Tito arasında bir seçme yaparken uzun süre tereddütte kalmıştı. Fransa ve İtalya'da komünistlerin direniş hareketlerindeki yüksek etkinliği onlara büyük bir saygınlık kazandırmıştı. 1946 yılında İtalya'da kurulan koalisyon hükûmetinde Adalet, Maliye, Ulaştırma ve Kalkınma Bakanlıkları komünist partililere verilmişti. Fransa'da da durum farklı değildi. Ekim 1945 seçimlerinde komünistler sandıktan en güçlü parti olarak çıkmışlardı. ABD ve İngiltere'den gözlenen bu tablo ABD'yi Avrupa'ya dönmeye zorlayacaktı.[592]

Aslında Avrupa'da böyle bir boşluğun bulunması ve Sovyetler'in buraya doğru çekilişi, *ilk bakışta bir Sovyet yayılması olarak görülse de gerçekte uzun erimde onun zaafını oluşturacaktı.* Sovyetler, bu boşluğu doldurma angajmanlarından (Avusturya, Macaristan, Çekolovakya ve Polonya) sınırlı bir şekilde de olsa kurtulmak girişiminde bulununca, ortaya çıkan ayaklanmalar Moskova'daki iktidar açısından önemli sarsıntılar yaratmıştır.[593]

İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD'de, Sovyetler Birliği'ni araştıran enstitüler henüz kurulmamıştı. Rusya konusunda uzmanları yoktu. ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'nde bulunan George F. Kennan ve Charles E. Bohlen bu konuda yetişen ilk uzmanlar olmuştu. *1946 yılı Şubatı'nda Kennan'ın hazırladığı rapor, ABD'nin yeni bir dış politika geliştirmeye çalıştığı bu dönemde oldukça etkili oldu.* Bu rapor Rusya'nın kendisini kapitalist bir kuşatma altında gördüğünü, bu nedenle güç mantığını kullandığını, ABD'nin önce Rus gerçeklerini anlaması gerektiğini dile getiriyordu. ABD'nin, daha az asabi bir Sovyet aleyhtarlığıyla ve toplumun iç istikrarını korurken, *diğer halklara "arzu ettiği dünyanın bir örneğini" sunması gerektiğini bildiriyordu.* Kennan Washington'a çağrıldı ve ona dış politikanın oluşturulmasına katılması için olanaklar sağlandı.[594]

1942'de İngiltere, Rusya ve İran arasında yapılmış bir anlaşmaya göre Kuzey İran'a Sovyet askerleri yerleşmişti. Anlaşmaya göre savaş sona erdikten 6 ay sonra Rus kuvvetleri İran'dan çekilecekti. Moskova 1 Mart 1946'da durum aydınlanıncaya kadar askerlerini çekmeyeceğini açıklamıştı. *İran'ın Güvenlik Konseyi'ne başvurması üzerine Sovyetler, birliklerini İran'dan çekti.*[595]

Seçimleri kaybetmiş ve muhalefete geçmiş olan Churchill, 5 Mart 1946'da ABD'de yaptığı bir konuşmada savaş sonrasında gelinen durumu gayet açık olarak ortaya koyuyordu. Ona göre "Çok kısa bir süre önce Müttefik zaferlerinin aydınlattığı harp alanlarının üzerine gölge düşürülmüştür. Sovyet Rus-

592 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 83-86.

593 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 51.

594 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 102-103.

595 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 97.

ya ve onun komünist enternasyonalinin yakın gelecekte ne yapmayı düşündüğünü kimse bilmiyor. İstilacı ve komünistleştirici eylemlerin, şayet varsa, sınırlarını kimse tayin edemiyor. *Baltık Denizi'ndeki Stettin'den Adriyatik Denizi'ndeki Triyeste'ye kadar Avrupa kıtası boyunca bir 'demir perde'nin inmekte olduğu anlaşılıyor.* Bu çizgi gerisindeki eski, tarihi Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin başşehirleri bulunuyor: Varşova, Berlin, Prag, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya; hepsi ünlü şehirler ve bu şehirlerin çevresindeki halklar, Sovyet etki alanı olarak isimlendirmek zorunluluğunda olduğum bölgede yaşamaktadır.[596] Demir perde sözcüğü kısa zamanda benimsendi. Soğuk savaş döneminin terminolojisi de oluşmaya başlamıştı.

Amerika, 1898'de İspanya-Amerika savaşında kazandığı zaferden sonra içine girdiği tecrit politikasını terk etmeye zorlanıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na saygın bir asker olan George C. Marshall'ın atanmasından yaklaşık bir ay geçtikten sonra 21 Şubat 1947'de İngiltere, ABD'ye sessiz sedasız iki nota veriyordu. Bu notaların birincisinde; İngiltere'nin, etki alanına bırakılan Yunanistan'ın komünistlerin denetimine geçmesini önlemek için yönetime destek sağladığı ama 31 Mart 1947'den sonra bu desteği sağlayamayacağı bildiriliyor, ABD'nin bu yükümlüğü üzerine alması öneriliyordu. *İkinci notada ise İngiltere, Türkiye konusundaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini, bu yükümlülüklerin de ABD tarafından taşınmasını talep ediyordu.* Aslında bu iki nota tarihte bir dönüm noktası oluşturuyordu. *Bu bir anlamda Büyük Britanya İmparatorluğu'nun çökmesi demekti.*[597]

Marshall, 22 Şubat'ta Princeton'da verdiği bir konferansta, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası içe kapanmasının olumsuz sonuçlarını anlattıktan sonra, "Dünya düzeni ve güvenliği için bir sorumluluk bilincinin gelişmesi, dünya düzeni ve güvenliği için gerçekte olanlarla kaçırılan fırsatların artan önemini kavrayan bir bilincin gelişmesi... Bunlar; benim görüşüme göre bizim kuşağın yükümlülükleridir" diyordu.[598] Bu sorumluluğu taşıyabilecek bir ekonomik güce sadece ABD sahipti. Amerika ve Kanada savaş sonrasında İngiltere'ye 5 milyar dolarlık bir kredi açmıştı. Ama bu kredi günlük ihtiyaçların karşılanmasına gitmiş, ekonomi canlandırılamamıştı. 1946-1947 kışında İngiliz halkı dışarıdan yardım gelmezse aç ve soğukta kalacak duruma gelmişti. İngilizler bu koşullarda Türkiye ve Yunanistan'da üzerlerine düşen işlevleri yerine getiremiyorlardı.

Truman ve Marshall tarihi bir sorumlulukla karşı karşıya kalmıştı. *12 Mart 1947'de Truman, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin olağanüstü toplantısında Yunanistan ve Türkiye'nin desteklenmesi adına gerekli ödeneği almak için bir*

---

596 Louis J. Halle, *a.g.e.*, s. 100.

597 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 106-107.

598 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 106.

konuşma yaptı. Bu konuşmada Yunanistan için "Eğer kendisinin riayet ettiği muhtar bir demokrasi olacaksa, Yunanistan desteklenmek zorundadır. Amerika Birleşik Devletleri bu desteği sağlamak zorundadır. Demokratik Yunanistan'ın başvuracağı başka bir devlet yoktur" diyordu. Türkiye içinse "Türkiye de dikkatimizi çekiyor... Yunanistan'ın içinde bulunduğu durum gibi, Türkiye'nin de muhtaç olduğu yardımı alması lazımsa, Amerika Birleşik Devletleri'nin buna da hazır olması zorunludur" ifadesini kullanıyordu. Bu konuşma ve kongrede yapılan görüşmelerde kullandığı "Ben zannediyorum ki Amerika Birleşik Devletleri politikası, silahlı azınlıklar tarafından girişilen zulme ve dışarıdan yapılan baskıya karşı koyan özgür halkları desteklemek zorundadır" cümlesi, daha sonra *"Truman Doktrini"* olarak ünlenecektir. Bu, bir anlamda "Britanya İmparatorluğu'nun yerine Amerikan İmparatorluğu'nun geçmesi" demekti.[599] Başkan, kongreden, 30 Haziran 1948'de sona erecek bir döneme kadar Türkiye ve Yunanistan'da 400 milyon dolar harcamak ve ilgili personeli göndermek yetkisi istemiş ve almıştı.

İlerleyen süreçte Truman Doktrini'nin yalnız Türkiye ve Yunanistan'la sınırlı kalmayacağı belli olmuştu. Bu doktrin; Avrupa'nın kalkınma programından, Rusya'nın Elbe'den Kore'ye kadar uzanan toprak isteklerinin önlenmesine kadar değişik sonuçları olabilecek bir kapsamdaydı. *Avrupa'daki boşluğun giderilerek Rusya'nın yayılımının engellenmesi*; bunun için de Avrupa'nın güçlendirilmesini gerektiriyordu. *Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yapılacak diploma töreninde konuşma daveti almıştı.* Dışişleri bakanı, bu konuşmayı Avrupa'nın kalkınma programını açıklamak için bir fırsat olarak gördü. Marshall, Avrupa'da çok ciddi hale gelmiş bulunan ekonomik ve sosyal durumdaki problemlerin genel bir tablosunu çizdikten sonra, Avrupa'nın kalkınmasının ancak Avrupa devletlerinin ortak gayretiyle gerçekleşebileceği üzerinde duruyor ve Amerika'nın üzerine düşen görevleri yapacağını bildiriyordu. Marshall'ın önerisi Avrupa'da bir heyecan dalgası yarattı. Bevin Londra'da, Bidault ise Paris'te desteklerini açıkladı. Bu proje konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dışişleri bakanlarının temaslarından sonra, *Marshall Planı'nı* örgütlemek için 27 Haziran'da Paris'te ilk konferans toplandı. İngiltere ve Fransa Rusya'yı da konferansa çağırmıştı. Konferans toplandığında Molotov, ulusal egemenlikleri kısıtlayacağı gerekçesiyle Avrupa'nın kalkınmasıyla ilişkili hiçbir programa katılmayacağını açıkladı. Paris toplantısından sonra 4 Temmuz 1947'de İngiltere ve Fransa, Rusya ve İspanya hariç bütün Avrupa ülkelerini ortak programı hazırlamak için bir hafta sonra Paris'e çağırdı. Moskova kendi etkisi altındaki ülkelerin bu toplantıya katılmasını yasakladı.[600] Bu olaylar artık demir per-

599 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 115-116.

600 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 124-130.

denin indiğini ve Soğuk Savaş'ın başladığını açık olarak ortaya koyuyordu.

1947 Temmuzu'nda *Foreign Affairs*'de imzasız olarak yayınlanan, ancak Kennan'ın yazdığı bilinen "Sovyet Tutumunun Nedenleri" başlıklı yazıda "Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'ne karşı izleyeceği her politikanın en önemli etkeni, Rusların yayılma eğilimine karşı, uzun vadeli fakat kararlı ve uyanık bir güç politikası olmak zorundadır" deniliyordu.[601]

Bu gelişmeler karşısında *Avrupa'daki boşluğun doldurulması için bulunan yollardan biri de Federal Almanya'yı yeniden yaratmaktı.* Bir diğeri ise *4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nı (NATO) kurmak oldu.* NATO beyannamesinin 5'inci maddesine göre; Avrupa ve Amerika'daki üye ülkelerden herhangi birine ya da birkaçına karşı girişilecek silahlı bir saldırı bütün üye ülkelere yapılmış sayılacaktı. Bu kuruluşun gerektirdiği silahlanmayı sağlamanın mali yükünü ilk yıllarda büyük ölçüde ABD taşıyacaktı.

2. 1939-1946 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'NİN SİLAHLI KUVVETLERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN UYGULADIĞI ASKERİ STRATEJİLER

1939 yılına gelindiğinde Türkiye, 16 yıl süren ısrarlı bir çalışma sonucu silahlı kuvvetlerini belli bir noktaya getirmişti. 1938 yılı sonunda kabul edilen *Dördüncü İkmal Planı'yla*, daha önceki planlardan çok daha farklı, yeni bir vizyonla kendisini savaşa hazırlayacaktı. Türkiye, İngilizlerle 27 Mayıs 1938 tarihinde çok elverişli bir faiz haddi ve geri ödeme süresi koşullarıyla imzaladığı 6 milyon sterlinlik kredi anlaşması dolayısıyla siparişlerini İngiltere'ye yöneltmiştir. Ama İngilizlerin iç yazışmalarından Türkiye'nin sipariş listesinin 21 milyon sterlinlik bir kapsamda olduğu anlaşılmaktadır.[602]

Böyle bir atılımı hangi adımları atarak gerçekleştirdiğini görmeden önce, Türkiye'nin 1939 yılı başında, ülke içinde ve dışında, silahlı kuvvetlerinin potansiyelinin ve performansının nasıl değerlendirildiğini görelim.

Savaşın başında kara kuvvetlerinin durumu

1938 sonunda *kara kuvvetleri;* 3 ordu grubu, 23 tümen, 1 zırhlı tugay, 3 süvari tugayı, 7 sınır garnizonunda bulunan 20.000 subay ile 174.000 askerden oluşmaktadır.[603] Türk ordusunda erlerin elinde silah olarak 7,9 mm mermi atan Alman mavzer tüfeği bulunmaktaydı. Yakın mesafe savunması için subaylarda çeşitli tabancalar vardı. Bunlardan biri Rus *Tokarev* tabancası, bir

601 Louis J. Hale, *a.g.e.*, s. 104.

602 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 35

603 Hakkı Çaşın, A.g.m., s. 132.

Ayasofya'nın minaresine yerleştirilen mitralyöz (1941).

başkası Alman patentiyle Kırıkkale farbrikalarında üretilen *Walther* tabancasıydı. Brünn, Koçkins hafif makineli tüfeği; Maksim, Hoçkins, Şvartlöze ağır makineli tüfeği; Mantelli, Schneider, Krupp, Bofors (7,5/20'lik) dağ topları; Rus, Alman, Rheinmetal (10/30'luk), İngiliz hafif sahra (105'lik), 15/24'lük Skoda sahra obüsleri; son olarak Vickers-Armstrong (İngiliz) uçaksavar toplarıyla ve müstahkem mevkilerde çeşitli çakılı toplarla ordunun teçhizatı bir tür silah müzesi görüntüsüne sahipti.

1939 Mayısı'nda harp okulunda topçu eğitimi yapmaya ayrılmış bir öğrenci olan Tümgeneral Muzaffer Erendil, o yıllarda Tuzla ve Gebze topçu alaylarında yaptığı stajı anlatırken ordunun durumunu çok açık olarak anlatmaktadır: Tuzla'daki topçu alayı altı bataryadan oluşmaktadır. Topçu bataryalarından beşi İstiklal Harbi'nde Yunanlılardan ele geçirilmiş 7,5 cm'lik Schneider toplarıyla (menzili 5,5 km), biri ise 10,5 cm'lik Alman obüsleriyle kurulmuştu. *Türk topçusu bütünüyle koşulu idi.* Toplar üç çift katanayla (bir ağır at cinsi) çekilirdi. Bu atlar, Macaristan'dan alınırdı. Bataryanın diğer binek hayvanları Çukurova ve Uzunyayla gibi bölgelerden sağlanıyordu. O tarihte bataryaların cephane ve ağırlıkları Adapazarı yapısı özek ağaçlı 250 kg'lık arabalarla taşınıyordu. Gebze'deki alayda ise milli imkânlarla alınmış 15'lik Skoda obüsleri bulunuyordu. Çatal kundaklı bu topların menzili 15 km'ydi. Traktörle çekiliyordu. *Topçu eğitimini veren batarya kumandanı ise Hitler'den*

söz ederken baba diyordu.[604] İkinci Dünya Savaşı başında Türk topçusunun tümüyle çekili olduğunu söylemek, yani motorize olmaması çok olumsuz bir kanıya yol açmamalıdır. Birçok orduda topçunun çekili olması oldukça yaygın bir durumdu. 1939 yılında Alman ordusundaki 250 tümenden ancak 50'si moto-mekaniktir. Geriye kalan 200'ü atlıdır. 1942'de bile Alman ordusunda 960 bin at mevcuttu. Bunun 464 bini topçuda, 50 bin kadarı süvaride, geri kalan 446 bini piyade ve nakliyede kullanılıyordu. *1941'de, Kızılordu'nun, nakliyatının yüzde 80'lik kısmını at kuvvetiyle sağlamış olduğu Müttefikler'ce saptanmıştır.*[605]

Bu hatırat bize, Cumhuriyet'in başlangıcından beri gördüğümüz ileri teknolojili silah alma çabalarının kara kuvvetlerinin temel niteliğini değiştiremediğini ortaya koymaktadır. *Türk ordusu, silah ve malzeme standartları bakımından Birinci Dünya Harbi standartlarının ancak biraz üzerindedir.* Muzaffer Erendil'in betimlemesi, bu tarihte silahların yeterliliğinin ötesindeki bir soruna işaret etmektedir. Türkiye'nin artık baş tehdit olarak gördüğü *Almanya, ordunun genç subaylarınca bir "öteki" olarak görülmüyordu.* Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte savaşılmış olması, Cumhuriyet'in başından beri ordunun geliştirilmesinde yakın işbirliği yapılması şimdi *Almanya'nın "ötekileştirilmesinde"* sorunlar yaratıyordu.

Savaşın başında deniz kuvvetlerinin durumu

1939 yılı başında donanma tamamen Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıydı. Savaşa girilirse mareşalin kararlarına göre sevk ve idare edilecekti. Boğazlar da Birinci Ordu'nun kuruluşuna dahil bulunuyordu. Boğazlar'a ilişkin deniz düzenlemeleri de dahil olmak üzere, tüm aktif ve pasif savunmadan Birinci Ordu sorumluydu.[606] *Deniz Kuvvetleri* üç filo halinde örgütlenmişti. *Harp filosu*; Yavuz zırhlısı (komodorluk gemisi), Kocatepe, Adatepe, Tınaztepe ve Zafer muhriplerinden oluşuyordu. *Denizaltı filosunda*; Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya, Dumlupınar ve Gür denizaltılarıyla Erkin ana gemisi bulunuyordu. *İhtiyat filosunda*; Berk-i Satvet, Peyk-i Şevket, Hamidiye ve Mecidiye vardı. Ayrıca 3 torpidobot, 3 mayın arama ve tarama gemisiyle bazı yardımcı gemiler bulunuyordu. Bu deniz kuvvetlerine 5 Haziran 1939'da, 1936 yılında Almanya'ya ısmarlanmış olan hücum denizaltısı Saldıray katıldı. Aynı yıl ısmarlanmış olan mayın denizaltısı Batıray da 31 Ağustos'ta Kiel Limanı'nda denize indirilmişti ama Türkiye'ye teslim edilmesinden önce savaşın başlaması üzerine Alman deniz kuvvetlerince el konulmuş ve savaş süresin-

604 Muzaffer Erendil, *Agh.*, s. 33-35.

605 Adil Güray, A.g.m., s. 9-21.

606 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 81.

ce kullanılmıştır, savaş bitince de kendi kendini batırmıştır. Bu dört denizaltı arasından Türkiye'de montajları yapılacak olan iki denizaltıdan biri olan Atılay, montajı Haliç'te tamamlanarak 1939 yılında denize indirilmiştir. Oysa savaş başladığında, Yıldıray'ın dizel motorları Türkiye'ye ulaşmamış, inşaatı yarım kalmıştı. 13 Ağustos 1940'ta Yıldıray, Haliç'ten Gölcük'e çekilmiş, orada tamamlanmaya çalışılmıştır. Savaş sırasında Yıldıray'ın dizel motorları 1943 yılında sağlanmış, inşaatı zor koşullar altında ancak 1945 yılında tamamlanabilmiştir.[607]

Savaşın başında hava kuvvetlerinin durumu

1939'da *Türk hava kuvvetlerinde* 298'i savaş, 189'u eğitim uçağı olmak üzere toplam 487 uçak vardı.[608] Savaş uçakları Blenheim I, Fairy Battle, Vultee V.2, Heinkel 111, Martin 139 Ws, Spitfire, Hurricane, Maurane Saulnier 406, PZL, Curtiss-Hawk, W. Lysander, Supermarin Southampton ve Supermarin Walrus; savaş ve eğitim uçakları Avro Anson, Dragonfly, Falcon, Foche-Wulf, Fledling, Brèguet XIX, Gotha 145, Smolink Koolhoven, Monaspar, Henriot 182 ve Fleet'ti.[609]

Bu çok çeşitli uçaklardan oluşan filoyu, savaş koşullarında işler halde tutmak zordu. Eldeki 300 kadar savaş uçağının bir kısmı Kayseri fabrikalarında üretilebilirdi. Ama Türkiye'nin havacıları, en yeni uçakları istiyordu. İzmir hava üssünü ziyaret eden İngiliz ataşesi, burada iyi bir üs yönetimi olduğunu gözlemiştir. *En önemli sorun ise savaş pilotlarının ve uçak teknisyenlerinin sayısındaki eksiklikti.* 1940 başlarında hava kuvvetlerinde 450 pilot vardı, 350 de mekanisyen bulunuyordu. Bu mekanisyenlerden 100'ü Kayseri Fabrikası'nda çalışıyordu.[610] Pilotların muharebe ve kötü hava şartlarında uçuş performanslarının ise İngiliz ve Alman pilotlarına göre düşük olduğu biliniyordu. Savaşın hemen öncesinde İngiliz Hava Kuvvetleri'nden bir heyet gelerek, Türkiye'nin hava kuvvetlerinin donanım ve organizasyonunun zayıf olduğu saptamasını yapmış ve Türk tarafına bilgi vermişti.[611] Türk genelkurmayı da durumun farkındaydı. Hava Müşavirliği'nin 7 Kasım 1939 tarihli bir yazısın-

607 Raşit Metel, *a.g.e.*, s. 63-75.

608 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 332.

609 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 261. Filodaki uçaklar için bazı bilgiler: PZL (Polonya Av. uçağı), Curtis Hawks (Amerikan Av. uçağı 1934-35), Heinkel III (Alman bombardıman Uçağı Ekim 1937), Brèguet 19.B.2s (Fransız keşif ve bombardman 1928-29), Smolinks (Çek: 1925-26), Avro-Anson (İngiliz), Falcon (İngiliz Av. eğitim uçağı), Hurricane (İngiliz), Spitfire (İngiliz Av. uçağı), Bleinheim (İngiliz), Magister (İngiliz), Monapsar (harita uçağı), Fleet (Av. eğitim uçağı), Martin 139 (keşif ve bombardıman uçağı), Foche-Wulf (eğitim irtibat uçağı), Spitfire (İngiliz Av. uçağı), Vultee (keşif ve bombardman uçağı).

610 Brock Millman, *a.g.e.*, s. 50.

611 Zehra Öner, *a.g.e.*, s. 27.

da "Hava Kuvvetlerimizin bugünkü kudret ve kabiliyetiyle *yapılan hesaplar neticesi, bir sefer vukuunda, gerek kara, gerek deniz nakliyatını koruyamayacağı ve bu işlerin yerden alınacak aktif ve pasif vasıtalar ile temini neticesine varılmıştır"* deniliyordu.[612]

1937 Kasımı'nda Yıldız'daki akademiye gelen İngiliz subayları; eksiklikleri ve aksaklıkları kısa sürede tespit ettiklerini, tespitlere Türkiye'deki subayların da katıldığını, ama genç bir hava gücünün ordudan kalma alışkanlıklarının düzeltilmesinin kolay olmadığını, filonun esasını oluşturan Curtis-Hawk ve PZL tipi avcı uçaklarının döneminin geçmiş bulunduğu, Heinkel ve Blenheim bombardıman uçaklarının teçhizatının eskimiş olduğunu ve yedek parça stoklarının yetersiz olduğunu, bu eksikliklerin temelde ülkenin zengin olmayışından kaynaklandığını, fakir bir ülkenin büyük bir ordu kurabileceğini ama çağdaş bir hava gücünün oluşturulmasının çok pahalı olduğunu dile getirmektedirler. Onlara göre sorunlar sadece uçak ve teçhizat eksikliğinde değil aynı zamanda da yönetimdedir. Uçuş ve harekât yönetiminde deneyimli eski subayların yokluğu önemli karar hatalarına neden olmaktaydı. Uçuş gücü ile bakım hizmetleri arasında yeterli denge kurulmamıştı. *Eskişehir ve Kayseri tesisleri uçuş kayıplarını karşılamaya yetişemiyordu.*[613]

Savaşın başlangıcında silah sanayisinin durumu

Türkiye, 1924 yılından beri olanaklar elverdiğince Kırıkkale ve Elmadağ'da *silah sanayisini geliştirmek* için yaptığı yatırımların savaş içinde ne kadar yeterli olacağını sorgulamaya başlamıştı. 15 yıl içinde fabrikada tabanca, tüfek ve makineli tüfeklerin önemli parçaları, havanlar ve küçük tanksavarlarla, 105 mm'liğe kadar topların namluları imal edilir hale gelmişti. Kırıkkale yapısı 2,5 cm'lik tanksavar topları, o dönemin tanklarının zırhını delecek kapasitedeydi. Piyade silahlarının ve 105 mm'ye kadar topların mermileri üretiliyordu ama topçu mühimmatı fabrikasının kapasitesi ihtiyacın ancak dokuzda birini karşılayabiliyordu. Devlet fabrikaları, ordunun tüm gereksinmesini karşılamakta yetersiz kalınca, özel girişimlerin silah ve mühimmat üretiminden yararlanmak gerekliliği ortaya çıkıyordu. Bu durumda özel sektör üretimini denetim altına almak için *3 Ocak 1940'ta, 3763 sayılı Türkiye'de Harp Silah ve Mühimmatı Yapan Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkındaki Kanun* çıkarıldı. Çelik fabrikasında da yeterli denilebilecek geliştirme yapılmıştı. Topçu mühimmatı ve diğer fabrikaların ihtiyacını karşılayabilecek çeliği sağlayabiliyordu. Çelik fabrikasında yapılan bomba imalatı günde 2.000'e yükselmişti. Pirinç Haddehanesi, fişek fabrikası ve diğer fabrika-

612 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 333.

613 Arthur S. Gould Lee, *a.g.e.*, s. 35.

lar için lüzumlu pirinci hazırlayabiliyordu. Yalnız kurşun üretiminde sıkıntı çekiliyordu. Bu fabrika aynı zamanda bakırdan ferrobakır üretebiliyordu. *Küçük Yozgat (Elmadağ) Barut Fabrikası*, kısa zamanda üretimini artırmış, piyade ve topçu mühimmat fabrikalarının ihtiyacı olan barutu üretebilecek bir kapasiteye gelmişti. Buna karşın Türkiye, ordusunun hayvanlarının nal ve mıh gibi en zorunlu ihtiyaçlarını İsveç'ten sağlıyordu.[614] Bu dönemde ordunun henüz motorize olmadığı düşünülürse bu eksikliğin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. İstiklal Harbi'nden sonra ordunun elindeki hayvanların büyük bir kısmı orduya uygun olmadığı için köylüye dağıtılmıştı. Eksilen hayvanların bir kısmı yurt içinden, bir kısmı ise yurt dışından sağlanmıştı. Cumhuriyet hükümetleri tarafından yurt içinden hayvan tedarikini artırmak için on yıllık bir ıslah uygulaması yapılarak ordunun ağır hizmetlerini bile görecek hayvanlar yetiştirilmeye başlamıştı.[615] Ama bu üretim hızıyla, çok hızlı büyütülmesi gerekecek olan ordunun ihtiyacını karşılar hale gelmesi oldukça zordu.

Motorize olmamış bir ordunun, çok sayıda, askerî amaçlarla kullanılabilecek arabalara gereksinmesi vardır. Anadolu'da araba gereksinmesi daha çok küçük atölyelerdeki üretimle karşılanıyordu. *Büyük ölçekli fabrika düzeyinde tek üretim, Adapazarı Fabrikası'nda yapılıyordu.* Bu fabrika, Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikası ekseninde Adapazarı'nın İttihatçı girişimçileri tarafından kurulmuş, daha sonra Harbiye Nezareti'nin ortak olması üzerine ordunun gereksinmelerini karşılamak için üretime başlamıştı. Bu fabrika, Milli Mücadele döneminde de ordunun nakliye ve sıhhiye arabası gereksinmesini sağlamıştı. 1933'te Adapazarı Türk Ticaret Bankası tarafından satın alınan bu fabrika, araba üretiminin yanı sıra tarımsal araç ve gereçler üretimine yönelmişti.[616] 1943'te de Zirai Donatım Kurumu'na geçmişti.

Ordunun donatımında, *askerin giyiminin sağlanması da önemli bir kategori oluşturmaktadır.* Türkiye, Birinci Sanayi Planı'ndan beri kumaş üretiminde yerli üretim kapasitesini önemli ölçüde geliştirmiş bulunuyordu. Ankara'da, Cebeci'de ve Kayseri'de kurduğu askerî dikimevleriyle ordunun üniforma ve talim kıyafetlerinin dikimini sağlıyordu. Ayakkabı gereksinmesini ise kuruluşu 1812 yılına kadar giden Beykoz Kundura Fabrikası karşılıyordu. Bu fabrika 1933 yılında Sümerbank'a geçmişti. Ama yönetim eski müdürlerin elindeydi. *Asker için vaketadan mamul postallar üretiyordu.* Bu postallar nahoş kokusuyla ünlü hale gelmişti.

---

614 Muzaffer Erendil, *Agh.*, s. 51.

615 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 126.

616 Hamit Demirtaş, *Ziraatde Nakil Vasıtaları, Bunların Teknik ve İktisadi Ehemmiyetleri Üzerinde Tetkikler*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1941, s. 90.

Dış dünya, bu 15 yıllık çaba sonrasında Türk ordusunun durumunu *genelde olumlu olarak değerlendirmektedir.* 1937 manevralarını izlemiş bulunan İngiliz ataşelerinin değerlendirmesine göre, ordunun esas gücünü piyade oluşturmaktadır. Köylü kökenli bu piyadenin savaşkanlığı çok yüksektir. Kumanda kademesi deneyimlidir. Ama yeni olanakları savaş taktiklerine yansıtmalarında sorunlar bulunmaktadır. Özellikle hava kuvvetlerinden yeterli düzeyde yararlanılmamaktadır. *Hava kuvvetleri, daha çok uçağa bindirilmiş top gibi kullanılmaktadır.* Ama tüm Balkan ordularına göre açık arayla en iyi ordudur. İyi yönetilen bir *Türk ordusu dıştan saldıran güçlere karşı direnç gösterebilecek kuvvettedir.*[617]

Savaşın başında kara kuvvetlerinin konuşlanması

Dördüncü İkmal Planı, ordunun önüne çok daha iddialı bir hedef koymuştur. 1938 yılına kadar kadroları küçük olan ordu müfettişlikleri, Dördüncü Plan'la kuvvetli kadroları olan ordu komutanlıklarına dönüştürülmüştü. Bu yeni planda *kara kuvvetleri*; 14 kolordu (üçer tümenli), 1 süvari kolordusu (üç tümenli), 1 zırhlı tugay ve müstahkem mevkilerle müstakil alaylardan oluşuyordu.[618] Kara ordusunun seferi kuruluşu *"iaşe kuvvesi kesirsiz" 1.300.000'e çıkarılmıştı.* Bu, askere alınabilecek toplam nüfusun (18-45 yaş arasındaki erkek nüfus) % 30'unu oluşturmaktadır. Ayrıca seferi kuruluş dışında yapmakta olduğu işler ve Müttefikler'le işbirliği için gerekli örgütler ile deniz ve hava kuvvetleri içinde aynı yaş grubundan askere almalar da yapılacağı düşünülürse bu oranın çok daha yukarıya çıkacağı açıktır.

Konulan bu hedefin büyüklüğünü kavramak için askerlik süresinin 1,5 yıl olduğu kabulüyle, ülkenin demografisine uygun olarak kurulabilecek ordu büyüklüğünün 180.000 olduğunun hatırlanmasında yarar vardır. *Yani sulh zamanındaki ordunun olağan büyüklüğünün sekiz katı bir hedef konulmuştur.* Orduyu bu büyüklüğe ulaştırabilmek için, birçok kurayı uzun süreler için askere almak gerekecektir.

Üç ordu halinde örgütlenen Kara Kuvvetlerinde ordular arası sorumluluk dağılımı şu şekilde saptanmıştır:

Birinci Ordu (İstanbul); 3, 4, 6, 10, 15 ve 20. Kolordular ile İstanbul Komutanlığı, İstanbul Boğazı, Çatalca ve Kırklareli müstahkem mevkilerinden oluşuyordu.

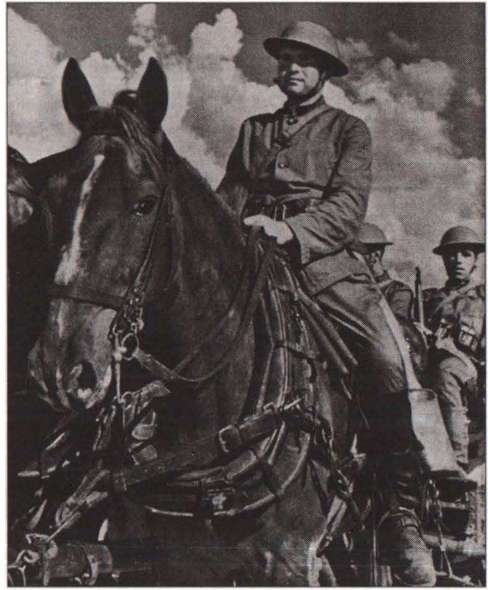
İkinci Ordu (Balıkesir); 1, 2, 5 ve 12'nci Kolordular ile Çanakkale ve İzmir ve Demirkapı (Bolayır) müstahkem mevkilerinden oluşuyordu.

---

617 Brock Millman, A.g.m., s. 45, 51.

618 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 60.

Üçüncü Ordu (Erzurum) 7, 8, 9 ve18'inci Kolordular ile Erzurum ve Kars müstahkem mevkilerinden oluşuyordu.

Topçu birlikleri 30 Ağustos töreninde (Radyo, *15 Eylül 1944*).

Ayrıca bağımsız bir 17'nci Kolordu bulunacaktı. 10, 12, 17, 18 ve 20'nci Kolordular henüz yoktu, yeniden kurulacaktı. Kolordular genellikle üç tümenli olacaktı. Tümenlerde 12.000, topçu bataryalarında 800-1.500 asker bulunacaktı. Tam mevcutlu bir kolorduda 3 piyade tümeni bulunuyordu, bu piyade tümenlerinde; 45.000 asker ve subay, 243 top, 486 hafif makineli, 324 makineli tüfek bulunuyordu. Kolordu karagâhı da 3.000 asker ve subayla ve 36 topla donatılıyordu. Bir kolordunun mevcudu 48.000 oluyordu. Bir piyade tümeninde 435 subay ve 11.949 diğer rütbelerden askerler ile 81 top, 162 hafif makineli, 108 makineli tüfeğin bulunması öngörülmüştü. Ayrıca bu toplar dağ ve sahra topları olarak ikiye bölünüyordu. Bu tümenlerde 3 piyade ve 2 topçu alayı yer alıyordu. Bu tümenlere eklenen, sadece tüfekle donatılmış olan yürüyüş alaylarıyla, tümen mevcutları 15.000'e ulaşıyordu. Süvari tümenlerinde, 3 süvari alayı ve 1 tümen topçusu bulunuyordu. Tümen topçusunun 12-24 topu bulunuyordu. Bir süvari tümeninde 48 otomatik tüfek, 48 makineli tüfek vardı. Süvari tümenlerinin mevcudu 4.000 at, 4.000 subay ve asker olarak hesaplanıyordu.[619]

Eskiden varolan Kars, Erzurum ve İzmir müstahkem mevkilerinin yanı sıra, 20 Temmuz 1936 Montrö Antlaşması üzerine Çatalca, Çanakkale ve İstanbul Boğazları müstahkem mevkilerinin kurulması gerekmişti ve en son olarak da Kırklareli Müstahkem Mevkisi'nin kurulması kararlaştırılmıştı.[620] Çanakkale ve İstanbul müstahkem mevkilerine bağlı birer deniz komutanlığı da kurulmuştu. Türkiye, Trakya sınırlarından gelecek düşmanı, sınırda oluşturacağı ve *Kırklareli'nden Edirne'ye kadar uzanan 200 km'lik Çakmak hattında* karşılamak istiyordu.[621] Bu hattın yapılmasında Yunanlılarla koor-

619 Pub. Rec. Off., WO 201-1105, Short Notes on the Turkish Army, May 1940.

620 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 59.

621 Pub. Rec. Off., WO 201-1047, 24 Nisan 1943 tarihli yazı.

Savaş başında Türk ordusu (Yedigün, sayı 340, 12 Eylül 1939).

dinasyon yapılmıştı. Hattın Tunca'dan doğuya doğru uzanan kısmını Türkler, batısını ise Yunanlılar yapacaktı. Edirne'nin etrafında dairesel bir savunma oluşturulacaktı. 1936 sonrasında 10 mil derinliğinde hazırlanan Çakmak hattının inşaatını İngilizler genellikle beğenmişlerdi.[622]

Yıllar sonra bir kurmay subayın yaptığı değerlendirmeye göre Türk ordusu; tankı, zırhlı araçları, hava desteği olmadığı için savunma savaşı yapacaktı, bunun içinde müstahkem mevzilere ve savunma hatlarına gereksinmesi bulunuyordu. Savaşın başlangıcında Polonya'da yaşananlar ve Fransa'da Maginot hattının işe yaramamasının açığa çıkmasına karşın *Türkiye, müstahkem mevzilerin inşasına devam edecekti. Çünkü başka çaresi yoktu.* Ama bu strateji, Türkiye'nin elindeki çimento ve demir olanaklarını buna kullanmasını gerektiriyordu. Ayrıca büyük ölçüde işçi ve askerin inşaatta kullanılmasını da gerektiriyordu.[623]

Türkiye'nin böyle bir kara kuvveti oluşturması ve bunun uzun süre silahaltında tutulması, Türk ekonomisinin taşıyabileceği bir yük değildi. Bu *ekonomik yükü azaltmak* için ordunun genişletilmesi olabildiğince *geciktirilmeye* çalışılacaktı. Bu nedenle, hazırlanan planın uygulanması dünyada yaşanan gelişmelere bağımlı hale gelmiştir. Türkiye, planını, dıştaki gelişmeleri gözleyerek ama çok acele etmeden uygulayacaktır.

1939 yılının başında İkinci Dünya Savaşı henüz başlamamışken, Türkiye de olabildiğince kredi sağlayarak yeni silah alımını hızlandırmaya çalıştı. 1939'un yaz aylarında Tayyare Piyangosu'nun ismi Milli Piyango'ya çevrildi.

---

622 Brock Millman, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42", *Middle Eastern Studies*, No. 31, 1995, s. 498.

623 Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınları, tarihi belirtimemiş, s. 173-174.

Bu kanaldan elde edilecek gelirler de savaş hazırlıklarında kullanılacaktı.[624] *İkmal planında öngörülen tank alayı haline yükseltilecek tank taburu için Fransızlardan 100 Renault, İngilizlerden 15 Vickers tankı alındı.*[625]

8 Mart 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Şakir Zümre'den hava kuvvetleri için klasik bomba ve yangın bombası alınması uygun görüldü. 24 Mart 1939 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla da Almanya'dan alınacak 60 Messerschmitt uçağının bedelinin Türk-Alman *Kliring* Anlaşması çerçevesinde ödenmesi kararlaştırıldı.[626] Bu alım, daha sonra Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile anlaşma yapması yüzünden gerçekleşemedi. *Hitler, 14 Mayıs 1939'da Türkiye'ye silah satılmamasını emretmişti.* Bu silahların kendisi aleyhine kullanılabileceği kuşkusunu taşıyordu. Bunun üzerine Almanlar, Skoda toplarını ve Messerschmitt uçaklarını teslim etmemek için Türkiye'ye makul olmayan gerekçeler ileri sürdüler.[627]

TBMM, harp tehlikesi karşısında donanmayı kuvvetlendirmek, *Çanakkale Müstahkem Mevkisi'ni güçlendirmek ve Gölcük Tersanesi'ni geliştirmek için 14 Nisan 1939'da 2,5 milyon* liralık olağanüstü bir ödeneği kabul etti. *Gölcük'te yapılacak deniz üssünün inşaatı 15.000.000 liraya bir Alman konsorsiyumuna ihale edildi.* Bu konsorsiyumda; Gütenhoffnüngshutte, Philipp Holzmann A.G, Julius Berger A.G ve Siemens Bau Union gibi uzun süredir Türkiye'de faaliyet gösteren firmalar bulunuyordu. İnşaat 4 yılda bitecekti. Türkiye başlangıçta 2 milyon verecek kalanı on yılda ödenecekti.[628]

Türkiye, askerî hazırlıklarını sürdürürken daha önce üzerinde durduğumuz şekilde *Avrupa'daki gelişmeler* hızla savaşa doğru ilerlendiğini gösteriyordu. Kısaca hatırlayalım, 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, Almanya'nın "hayat alanı" teorisini uygulamaya koyduğunu gösteriyordu. 13 Nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'u işgal etti. 22 Mayıs'ta Almanya ile İtalya arasında Çelik Pakt'ı imzalandı. Bunlar savaşa giden yolun açılması demekti. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesini hızlandırdı. 12 Mayıs 1939'da Türkiye-İngiltere, 23 Haziran'da Türkiye-Fransa bildirileri yayınlandı. Fransa bildirisinin yayınlanmasındaki gecikme, Hatay sorununun çözüme ulaşmasının beklenmesi dolayısıyla olmuştu. Tabii ki 1937'den beri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında gelişen yakınlaşma Hitler'i rahatsız ediyordu. Bu ilişkilerin gelişmesini önlemek üzere 18 Nisan 1939'da von Papen'i Ankara'ya

---

624 Muzaffer Erendil, *Agh.*, s. 37.

625 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 90.

626 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 333.

627 Yuluğ Tekin Kurat, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset", *Belleten*, Cilt XXV, Sayı 97, Ocak 1961, s. 98.

628 Pub. Rec. Off., T 160-971, 22 Mayıs 1939 tarihli yazı.

büyükelçi olarak atamıştı. Von Papen de Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlaşmanın, Almanya karşısında bir ittifaka dönüşmesini engellemeye çalışıyordu ama bunda başarı sağlayamamıştı.[629]

Bu gelişmeler karşısında yeni birliklerin oluşturulması için askere almalar başlar. Bakanlar Kurulu kararıyla 6 Haziran'da 1905 doğumlular silahaltına alınırken, 18 Haziran'da 1, 2 ve 4. Kolorduların yeni kurulacak tümenleri için 1913 doğumluların ve daha gençlerin yeteri kadarının silahaltına alınması kararlaştırılır. 24 Haziran'da Çatalca Müstahkem Mevkii'nin inşaatının daha çabuk bitirilmesi ihtiyacının gereği olarak çeşitli kolordularda bulunan acemi erlerin bu inşaatta çalışması için bir Bakanlar Kurulu Kararı çıkarılır. Temmuz ayında da 1913 doğumlu ve daha genç olanlardan yeterincesinin 6 ve 8'inci Kolordular için celbi kararlaştırılır.[630]

Büyüklüğü 180.000'ler düzeyinde olan bir kara kuvvetinden, büyüklüğü 1.300.000 olan bir kara kuvvetine geçmek, modern silah ve cephane yeterliliğinin ötesindeki çok önemli başka darboğazlar yaratıyordu. Bunlardan birincisi *yeterli subayın bulunmamasıydı.* İkincisi ise *bu birliklerin kalacakları bina ve yeterli yerleşim yerlerinin bulunmamasıydı.* Ordu, seferberliğini yaparken aynı zamanda da yerel malzemeyle büyük bir inşaat seferberliğine girmek durumunda kalıyordu. Aslında Türk ordusunda *uzun yıllardır bir genç subay eksikliği yaşanıyordu.* Orduda bölük komutanı yüzbaşılar İstiklal harbine katılmış yaşlı subaylardı. Alaylarda üsteğmen rütbeli subay sayısı birkaçı geçmiyordu. Bu nedenle, *1936, 1937 ve 1938 yıllarında harp okulundan 1.000 kadar subay mezun edilmişti.*[631]

Kurulan yeni birliklerin savunma stratejisine göre yerleştirildiği yerlerde önce yaşayacakları yerleri inşa etmek durumunda kalması, birliklerin talim yapmasını ikinci plana itiyor ve askerlerin savaşa hazır hale getirilmesini geciktiriyordu. Dönemin subaylarının hatıralarında bu husus açık olarak ortaya çıkmaktadır.[632]

Üç taraflı anlaşmanın askerî yönü, Ankara'da Fransızlarla müzakere ediliyor

İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında yapılacak siyasal anlaşma için hazırlık görüşmeleri sırasında, askerî anlaşma için de ayrı bir hazırlık çalışma-

629 Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a Girmesi ve Türk Alman Münasebetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 154-159.

630 Zafer Güney, *a.g.e.*, s. 129.

631 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 172.

632 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 62. Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları*, Kastaş Yayınları, tarihi belirtilmemiş, s. 197-205.

sı yapılıyordu. Bu bağlamda, Yakın Doğu Fransız Kuvvetleri Başkomutanı Max Weygand, 6 Mayıs 1939'da Türkiye'yi ziyaretinde Mareşal Çakmak'la konuşmuştu. *Fransız-Türk askerî görüşmeleri 16-26 Temmuz 1939 tarihleri* arasında yapıldı. Türk tarafından, Mareşal Çakmak ile yardımcısı Orgeneral Asım Gündüz ve ilgili subaylar katılıyordu. Başında General Huntziger'in bulunduğu Fransız heyetinde, Kurmay Başkanı Albay Bourget ve ilgili subaylar bu çalışmalara katıldı. Konu üzerinde önce Türkler ve Fransızlar arasında uzlaşılacak, daha sonra bu metin İngilizlerin görüşüne açılacaktır. Dördüncü toplantıdan sonra müzakerelere İngiliz askerî ataşesi de davet edilmiştir.[633]

Toplantı, Fransız tarafının önerdiği yedi konuluk bir gündemle başlamış, daha sonra başka konular da eklenmiştir. İlk gün, Bulgaristan ve Oniki Adalar ele alınmıştır. Balkanlar'da Alman saldırısına karşı Balkanlar'ın birliğinin sağlanmasında Bulgaristan'ın kararsız tutumu sorun yaratmaktadır. Bunun aşılması için iki yol önerilmiştir. Bu sorun ya Balkan Antantı içinde uzlaşma ile çözülelcektir ya da diğer Balkan ülkelerinden farklı olarak doğrudan tehdit altında olmayan Türkiye'nin girişimiyle sonuç alınacaktır. *Bu nedenle Türkiye'nin ordusunun ağırlığının Trakya'da olmasının gerekliliği üzerinde uzlaşmaya varılmıştır.*

Oniki Adalar'ın İtalyanların elinden alınmasına hem Müttefikler hem de Türkiye önem vermektedir. Bu adalar için iki önemli hedef konulmuştur: İlki *Oniki Adalar*'ın merkezi olan Rodos, diğeri İtalya'nın bir tür denizaltı üssü olarak kullandığı Leros'tur. Bu aşamada işgal için bir harekete girişmekten çok, sistematik bombardımanla yetinilmesinde uzlaşılmıştır.

General Huntziger'in müzakere masasına getirdiği önemli bir başka konu, *Selanik'in* nasıl elde tutulacağı olmuştur. Bu tartışmada, Yunan kuvvetlerinin karşısında yalnız İtalyanların bulunacağı, Alman ordularının işe karışmayacağı varsayılmaktadır. Fransızlar, savaşın ileri safhalarında Selanik'in elde tutulmasını karşı saldırıların başlatılabilmesi için gerekli görmektedirler. Bunun için de Selanik'e Ortadoğu'dan askerî birlikler göndermek istemektedir. Görüşmelerde, Bulgar-İtalyan işbirliği gerçekleşirse buna karşı Yunan-Türk işbirliğinin olanakları ele alınır. Fransızların esas öğrenmek istediği, Fransız birliklerinin nakline Türkiye'nin ne kadar yardımcı olabileceğidir. Türkiye, İstanbul üstünden Trakya'ya açılan demiryolunun Türkiye'nin yığınakları için kullanılacağını, bundan dolayı Fransız birliklerine açılamayacağını dile getirmiş, yapılabilecek olanın demiryolunun da kullanılarak Fransız birliklerinin İzmir'e getirilmesi ve oradan da gemilerle Selanik'e taşınması olduğunu ifade etmiştir.

Gündeme gelen bir başka konu *Romanya'nın saldırıya uğraması* karşısında

633 Pub. Rec. Off., WO 201-1039.

Türkiye'nin ne yapabileceği olur. Müttefikler onu, saldırı karşısında savunmaya söz vermişlerdir. Türkiye, Bulgaristan'ın bugünkü durumu sürerken doğrudan desteğinin olanaklı olmadığını bildirmiştir. Türkiye'nin bu kararında öne çıkan sebep Trakya'da yollarının kuzeye yönelmemiş olması, Meriç üzerindeki köprülerin Yunanistan doğrultusundaki yollarda bulunmasıydı.[634] Bu tartışmalar sırasında Rusya'nın konumu da konuşulmuştur. Bu sırada *mareşal, Rusya Müttefikler'e katılırsa* Oniki Adalar'a karşı onun hava kuvvetlerinden yararlanılabileceğinden, savunması için de Türkiye'nin tank ve ağır topçu birliklerinden katkı alınabileceğinden söz etmiştir.

Toplantıda, İngiliz ataşesi, Fransızların gizli servisler arasında işbirliği yapılması konusundaki önerilerine kesin olarak karşı çıktığı için bu konuda bir gelişme sağlanmamıştır. Toplantıda Weygand'la Mareşal Çakmak arasında iyi bir uyum doğmuştur. Türklerin Weygand'a, verdiği listedeki malzemelerden hangilerinin Fransızlarca karşılanabileceği belirlenmiştir.[635] Son gün, Selanik'in savunmasında Türkiye'nin katkısı konuşulur. *Türkiye* savaşa girerse değişik yardımlar söz konusu olabilecektir. Ama Türkiye aynı zamanda *tarafsız kalırsa limanlarını Müttefik savaş gemilerine kullandırmayabileceğini* de ifade etmiştir.

Ankara'da Fransa, Büyük Britanya ve Türkiye arasında ayrıca bir askerî anlaşma yapılıyor

Üç taraflı anlaşma, üzerinde çalışmalar yapılarak 23 Eylül'de parafe edildiğinde, üç taraf arasında ayrı ayrı askerî anlaşma metni hazırlanmış bulunuyordu. Saracoğlu'nun Moskova seyahatinin başarısızlıkla neticelenmesi sonrasında *19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakı imza edilerek açıklandığında* askerî anlaşma da açıklanır. Siyasal antlaşmanın altında sadece Fransız ve İngiliz büyükelçileriyle Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Refik Saydam'ın imzası bulunurken askerî Anlaşmanın altında bu üç imzaya ek olarak General Weygand, General A.P. Wavell ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın imzaları da bulunuyordu.[636] Türkiye bu antlaşmayla, Rusya ile girilecek bir savaşla sonuçlanmamak koşuluyla İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılmayı kabul etmişti. Ancak savaş malzemesi bakımından gereksinmeleri İngiltere ve Fransa tarafından karşılanacaktı. Türkiye bu taahhüdünü ancak

---

634 Brock Millman, *a.g.e.*, s. 496.

635 Üzerinde uzlaşılan malzeme listesi 1grup (12 top) 105 mm Schneider topu, 24 adet 155 mm'lik, 24 adet 240 mm'lik toplar, 10.000 hafif makineli (Mark 24/29), 100.000 8 mm'lik tüfek, 500.000 el bombası, 200 kamyon, 1.273 telsiz takımı, 400.000 gaz maskesi, 25 mm'lik tanksavarlar, istihkâm malzemesi, savaş sanayi için değişik girdiler diye sıralanabilir. Pub. Rec. Off., WO 201-1039.

636 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, Askerî Anlaşma Metni.

öngörülen malzemenin kendisine tesliminden sonra yerine getirecekti.[637] *Bu antlaşma 3738 sayılı kanunla 8 Kasım 1939'da yürürlüğe* sokulmuştur...

25 Kasım 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerde *Türkiye, o tarihte silahlı kuvvetlerin mevcudunun 300.000 olduğunu* bildirmiştir.[638] Türkiye, ordusunu büyütmekte acele etmemektedir. Ama Türkiye dışişleri bakanının Moskova'dan olumsuz izlenimlerle dönmesi üzerine Türkiye doğudaki sınırların takviyesi kararını aldı. Doğudaki birlikleri seferi kadrolarına çıkarmaya başladı. Artık Türkiye'nin *batıda ve doğuda iki cepheli bir savaşa, kış mevsimini de hesap ederek hazırlanması* gerekiyordu.

Türkiye, silah alımı için Kâzım Orbay başkanlığında bir heyetle Londra'da görüşmeler yapıyor

Türkiye, Dördüncü İkmal Planı'nı hazırladıktan sonra İngiltere'yle askerî silah ve malzeme alımı için hemen ilişkiye girmişti. İngiltere'den özellikle gemi ve donanmanın gerek duyduğu malzeme satın alınmak isteniyordu. Bu amaçla İngiltere'den yazışmalarda 1938 kredisi diye geçen bir kredi sağlanmıştır. Bu kredi 28 Haziran 1938'de TBMM'de onaylanmıştır. Bu onayın ardından *26 Temmuz 1938'de bir teknik heyet İngiltere'ye giderek ilişki kurar.* Türklerin programında; 1.345 gross tonluk 36 knot hız yapan H tipi 4 destroyer, 380-400 tonluk British Hellas tipi 4 denizaltı, 16 knot hız yapan 2 mayın dökücü, 34 knot hız yapan 650 tonluk 3 refakat gemisi, 40 knot hız yapan 4 torpidobot, 25 knot hız yapan 80 tonluk 4 denizaltı avcısı, 22 knot hız yapan 1 ağ döşeyicisi, 60 metre derinliği olan biri 1.600 metrelik diğeri 2.000 metrelik iki ağır ağ ile Çanakkale Boğazı'nın savunması için 15 inch'lik kıyı topları ve taretleri, son olarak da 20 adet Weymouth torpili bulunuyordu. *Görüşmelerde 4 destroyer, 4 denizaltı ve 2 mayın döşeyici ve yardımcı malzemeler üzerinde anlaşılır.*[639]

Ayrıca Türkiye 31 Ocak 1939'da 25 Avro Anson bombardıman eğitim uçağı almak istediğini bildirir. Bu uçakların sağlanabileceğinin anlaşılması üzerine bu satınalma için 25 Şubat 1939'da Bakanlar Kurulu kararı çıkarılır.[640] Ayrıca 23 Ocak 1939'da 10 Blenheim uçağı için anlaşma imzalanır. Blenheim uçakları 1939 yılı Ocak ayı sonunda, İtalyan hava sahasından geçerek Türkiye'ye ulaşmıştır.[641]

---

637 Kamran Gürün, "Savaşın İlk Yılı ve Türkiye", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 9-17.

638 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 339.

639 Pub. Rec. Off., T 160-1192, 26 Temmuz 1938 tarihli yazı.

640 Pub. Rec. Off., T 160-1192, 31 Ocak 1939 tarihli yazı.

641 Pub. Rec. Off., FO-371-29997, 20 Ocak 1939.

12 Mayıs 1939'da Türkiye-İngiltere bildirisinin imzalanmasından kısa bir süre sonra Türkiye'den üst düzey bir heyet İngiltere'ye gider. 5 Haziran 1939'da ise *Orgeneral Kâzım Orbay başkanlığında* bir heyet Londra'ya ulaşır. Teknik heyet İngiltere'ye gitmeden ordunun ihtiyaçları konusunda bir hazırlık yapılmıştır. 6 Mayıs 1939'da İngiliz hava ataşesi, Mareşal Çakmak'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Mareşal Çakmak, Türkiye'nin General Weygard'ın talebi üzerine Fransız tarafına ordusunun gereksinmeleri üzerine bir liste verdiğini, bu listenin genel olduğunu, daha ayrıntılı listenin birkaç gün içinde tamamlanacağını söylemiştir.

General Weygard'a verilen listenin başında Trakya'daki istihkâmların güçlendirilmesi için teknik yardım yer almaktadır. Bunu boğazlar ve Ege'deki üslerde savunma tertibatının güçlendirilmesi için teçhizat talebi izlemektedir. 250 savaş uçağı, 100 eğitim uçağı ve bunların uçurulabilmesi için gerekli teçhizat, eğitim tesisi, bakım altyapısı istenilmektedir. Ayrıca bu listede: 1.350 adet 3,7 cm'lik tanksavar topu, 1.000 uçaksavar (3,7 cm-20 mm), 260 uçaksavar (7,5 cm-9,4 cm), 300 hafif tank, 7,5 cm ile 24 cm arasında 536 top, 10.000 hafif mitralyöz, 5.000 ağır mitralyöz, 7,9 mm'lik 150.000 piyade tüfeği (30.000'i yarı otomatik olacak), haberleşme araçları, 400.000 insan ve hayvan gaz maskesi, 200.000 obüs mermisi, 1.500 kamyon, 120 benzin tankeri, benzin ve yağ stoklarının oluşturulması, değişik türde personel yetiştirilmesi gibi pek çok unsur da bulunmaktadır. Muhtemelen İngilizlerle daha önce müzakere edilmiş olduğu için bu genel listeye deniz kuvvetlerinin talepleri katılmamıştır.[642] *Bu liste hazırlanırken Türkiye'nin ordusunun insan gücünü hemen 500.000'e çıkaracağı kabul edilmiştir. Bu tarihte Türkiye'nin ordusunun toplam potansiyeli ise 2.000.000 olarak düşünülmektedir.*[643]

Türk heyetinin böyle bir liste üzerinden, daha önce yapılan anlaşmaları da göz önüne alarak müzakere yürüttüğü anlaşılmaktadır. 27 Haziran 1939 tarihli bir İngiliz saptamasına göre *Türklerin savaş ve savaşla ilgili gereksinmelerinin toplamı 115,5 milyon sterlin tutmaktadır.* Bunun 102,5 milyonu kara kuvvetleri için, 8 milyonu donanma, 5 milyonu hava kuvvetleri içindir. İngiliz tarafının yaptığı hesaba göre, kendilerinin programını etkilemeden bu taleplerin kara kuvvetlerine ilişkin olan kısmıdan 4,150 milyon sterlinlik kesimi, donanmaya ilişkin olan kısmından 8 milyon sterlinlik kesimi yani tümü, hava kuvvetlerine ilişkin kısmından ise 755.000 sterlinlik bölümü karşılanabilirdi. Çok kaba bir hesapla İngilizler Türkiye'nin taleplerinin ancak onda birini karşılayabilecekti.[644]

Türkiye'nin bu müzakereleri yürüttüğü sırada İngilizler Türklerin telsiz

642 Pub. Rec. Off., T 160-971, İngiliz Büyükelçisinin, 6 Mayıs 1939 tarihli telgrafı.

643 Pub. Rec. Off., WO 106-3110 Albay Kuban'ın notu. 26 Haziran 1939.

644 Pub. Rec. Off., T 160-971, 27 Haziran 1939 tarihli yazı.

konuşmalarının şifrelerini çözmüştür. İngilizler aynı zamanda İtalyanların da şifreyi çözdüğünü ve Türkiye'nin haberleşmesini izlediğini bilmektedir. *Ankara'daki Büyükelçisi aracılığıyla, İtalyanların* Türkiye'nin *telsiz haberleşmesini izlediğini bildirerek* kablolu haberleşme kullanılmasını tavsiye etmiştir.[645]

Müzakereler başladığında Türkiye'nin taleplerinin karşılanmasında iki önemli engel ortaya çıkar. Bunlardan birincisi askerî malzeme için *6 milyon sterlinlik kredinin yetersizliğidir.* İkincisi ise verilebilecek askerî malzeme ve silahın yokluğu ya da kıtlığıdır. Bu engellerin aşılması için Orbay çok uzun süre, muhtemelen Kasım ayı sonuna kadar Claridge Hotel'de kalır. Silah alımının gerçekleştirilmesi için ısrarcı olur.

İngilizlerle yapılan görüşmelerde, İngilizlerin Türkiye'nin isteklerinden karşılayabileceklerinin donanmanın talepleri dışında sadece 20 adet 3,7 inch'lik uçaksavar topu ile 50 savaş uçağı ve Boğazlar'ın savunması için gerekli bazı malzemeyle sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Bu sınır, malzeme yokluğu kadar 6 milyon sterlinin yetersizliği dolayısıyla da ortaya çıkmaktadır. İlk imkân 16 milyon sterlinlik kredinin 10 milyonunun askerî malzeme ve teçhizat alınımda kullanılması konusunda sağlanır. Türkiye'nin görüşmelerde toplam 35 milyon sterlinlik malzeme alışında ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Ankara'daki İngiliz Büyükelçisinin İngiltere'ye gönderdiği 15 Temmuz 1939 tarihli telgrafta bu isteğin çok görülmemesi gerektiği söylenilmektedir.[646] *Bu dönemdeki görüşmeler sonucu 25 milyon sterlinlik bir kredi anlaşması imzalanması konusunda bir görüş birliği oluşur.* Bu kredi yüzde 5 faizli ve 20 yılda geri ödemeli olacaktır.[647] Bu durumda kredi sorunu bir sınır oluşturmaktan çıkar. Artık sorun bu kadar silah ve teçhizatı bulabilmektedir.

Para kıtlığı, donanmanın gereksinmeleri için söz konusu değildir. Zaten müzakereler ilerlemiştir. Heyetin, İngiliz genelkurmayıyla yaptığı görüşmeler sonucunda; İngiltere'den alınacak kredi karşılığında *4 muhrip* (Sultanhisar, Demirhisar, Muavenet, Gayret), *4 denizaltı* (Oruçreis, Burakreis, Uluçalireis, Muratreis), *2 mayın döşeme gemisi* (Sivrihisar, Yüzbaşı Hakkı), *1 imla gemisi, 12 araba vapuru, 8 mayın tarama gemisi, 8 denizaltı avcısı, 7 ağ savunma teknesi ve 3 ağ gemisi* ısmarlanır.[648] 12 araba vapuru talebi donanmanın olmaktan çok, kara kuvvetlerinin savunma stratejisinin gerekleri dola-

645 5 Haziran 1939 tarihinde Ankara Büyükelçisine kablo ile çekilen telgraf.

646 Pub. Rec. Off., T 160-971, İngiliz büyükelçisinin, 14 Temmuz 1939 tarihli telgrafı.

647 Pub. Rec. Off., FO 371-23295, 23 Ağustos 1939 tarihli yazı. Türkiye bu kredinin 1938 kredisi terimleriyle olmasını istemiştir. İngiliz tarafı onun özel bir durum olduğunu yeniden tekrarlanamayacağını, Polonya, Romanya ve Yunanistan'a verilen kredilerle aynı koşullarda olacağını, bunun da piyasadaki terimlere göre düşük olduğunu söylemiştir.

648 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 332. Savaş dolayısıyla gemilerden bir muhrip iki denizaltı alınamaz. Burakreis ve Uluçalireis'e savaş dolayısıyla İngilizler el koymuştur. Uluçalireis 1943 yılında batmış, Burakreis ise Savaş sonrasında 1946'da teslim edilmiştir.

yısıyla listeye girmiştir. Trakya'daki bir Alman saldırısı karşısında gösterilen dirençte başarılı olunmayıp geri çekilme halinde, *Anadolu yakasında yeni bir savunma hattı oluşturmak için bu araba vapurlarına gereksinme duyulacaktır.*[649] Ayrıca 500 mayın, 50 adet 21 inch'lik torpido, 32 adet Türk tipi 21 inch'lik torpido, 350 derin su altı bombası, 12 su altı bombası fırlatıcı, 120 denizaltı mayını, 4 denizaltı bataryası ve denizaltı bataryası doldurma cihazı vb. de ısmarlanmıştır.[650] Ayrıca Yavuz zırhlısının hava savunması için 16 adet 40 mm'lik, 16 adet 20 mm'lik, 4 adet 12 cm'lik batarya istenilir.[651] Bu aşamadaki müzakereler sırasında Türk genelkurmayı Trakya, Boğazlar ve limanlarındaki silahları konusunda bilgi vermemiştir.[652]

Temmuz ortalarında Fransızlarla Türklerin askerî malzeme konusundaki görüşmeleri başlar.[653] Ama hem hava kuvvetleri için hem de kara kuvvetleri için gerekli silah ve malzemenin hepsinin İngiltere ve Fransa tarafından sağlanmasına olanak bulunmamaktadır. Onlar, kendi ordularını teçhiz etmeye çalışırken Türkiye'nin istediği tüm malzeme ve silahı sağlayamamaktadır. Bazı malzemelerin sağlanması için İngiltere, Hindistan'daki kapasitelerine başvurmuştur. 500 Vickers makineli tüfek vermek için araştırdıklarında, bunlar için motorlu taşıyıcı araç ve hayvanla taşıyıcı araç veremeyeceklerini görerek, 250 hayvanla taşıyıcı arabayı ve bu makineli tüfeklerin mermilerini Hindistan'ın sağlamasını önermişlerdir.[654]

Bu durumda İngiltere, *Türkiye'nin malzeme açığını kapamak için Avrupa'da başka ülkelerden* silah ve malzeme sağlanmasına aracılık etmeye başlamaktadır. Bu konuda İspanya, İsveç ve Belçika'yla ilişki kurulur. İspanya'nın tanksavar, uçaksavar topu, orta ve hafif top sağlama kapasitesi vardır. İngiltere bu konuda ilişkiyi başlatırsa da muhtemelen Türkiye'nin bu konuda olumlu bakmaması dolayısıyla gelişme olmaz. Buna karşın İsveç'le Bofors topları için ilişki kurulmasını Türkiye'nin olumlu görmesi üzerine, 24 adet 40 mm topun İngiliz kredisiyle alınması konusunda Aralık ayında Türkiye'yle Bofors arasında bir anlaşma yapılır. Ama İsveç'in bu topları Finlandiya'ya vermesi üzerine Türkiye'nin açığı kapanmaz. Türkiye'nin temaslarıyla Belçika'da Induscabel şirketi aracılığıyla iki tip silah bulunur. Bunlardan biri *Türkiye'nin programında bulunan 150.000 piyade tüfeğine ilişkindir.* Bulunan tü-

649 Bu araba vapurlarından 8'i İngilizlerce imal edildikten sonra Kap Burnu'nu dolaşarak Türkiye'ye doğru yola çıkartılmıştır. Bu gemilerden biri Türkiye yakınlarında batmış geriye kalan 7 gemi 1942 yılı başında Türkiye'ye teslim edilmiştir. Pub. Rec. Off., T 160-1333, 4 Ocak 1942 tarihli yazı.

650 Pub. Rec. Off., ADM 116-4198, Turkish Armament Credit 1938 & 1939.

651 Pub. Rec. Off., ADM 116 4198, 18 Eylül 1939 tarihli yazı.

652 Pub. Rec. Off., WO 106-3110, 1 Temmuz 1939 tarihli yazı.

653 Pub. Rec. Off., WO 106-3110, 22 Haziran 1939 tarihli yazı.

654 Pub. Rec. Off., T 160-1333, 2 Ekim 1939 tarihli yazı.

fek, 7,92 kalibre 1924 model Alman Mauser'dir. Bu silahlar İspanya savaşı için üretilmiştir, mülkiyeti bir Hollanda bankasındadır. Şirket bu silahların Türkiye'ye ihracı için gerekli izinleri almıştır. İkinci silah, *Boğazlar'ın müdafaasında kullanılabilecek ve 60 adet istenilen 208 milimetrelik toplardır.* Türkiye bu silahların alınmasında çok ısrarcı olmaktadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın da Türkiye yanında yer almasına karşın, İngiliz hazinesinin kredi anlaşmasının koşullarının böyle bir alışa izin vermediği konusundaki direnci aşılamaz ve Türkiye'nin silah alımı gerçekleşmez. *Churchill Türkiye'nin bu silahları almasını istemektedir. Kredinin hazinede bulunan 15 milyonluk altın sterlinden ödenmesi, Türk parası karşılığı olarak da sterlin tutulması önerisini ise Türkiye kabul etmez.* Bu İngiltere dışından silah arayışında, sadece Belçika'dan 780 adet 7,92'lik Vickers makineli tüfeğin, karşılığı İngiliz kredisinden verilmek üzere sağlanması konusunda 1940 yılı Martı'nda anlaşmaya varılabilir.[655] Ama Belçika'nın Almanlar tarafından işgali dolayısıyla bu silahlar alınamaz.

Bu müzakereler sürerken Almanya Polonya'ya saldırarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Polonya'nın kısa sürede yenilgisi Türkiye için bir fırsat yaratmıştır. *İngilizlerin Polonya'ya göndermek için yüklediği orta bombardıman uçağı niteliğindeki 26 Battles ve 14 Hurricane İstanbul Limanı'nda boşaltılmıştır.* Kendi talep listesinde de 30 Battles ve 15 Hurricane olduğu için Türkiye, bu uçakların satın alınması için gerekli müracaatı yapar.[656] Ayrıca S.S. Lassel ve Clan Menzies gemilerine *Polonya'ya göndermek için yüklenmiş olan cephane Türkiye'ye yönlendirilmiştir.* Bunlar arasında çok çeşitli cephane bulunmaktadır; 15.000.000 atımlık 303 inch'lik makineli tüfek mermisi, 12 adet 18 inch'lik torpido, 40 mm'lik top mermileri vb.'leri.[657]

Polonya Savaşı, yıldırım savaşında tankların önemini tüm dünyaya göstermiştir. Bunun üzerine Türkiye, uçaksavar ve özellikle de tanksavar topları sağlanması konusundaki ısrarını artırmıştır. 19 Aralık 1939'da Londra'da bulunan Numan Menemencioğlu, savunma koordinasyon bakanıyla yaptığı konuşmada; 1940'ın baharında Trakya'ya Alman saldırısı beklediklerini, Polonya'da yaşananlardan sonra tanksavar silahlarına olan gereksinmenin çok acil hale geldiğini bildirir. Türkiye 800 tanksavar silahı istemektedir. İngilizler ve Fransızlar da saldırı beklemektedir. Onlar da tanksavar silahına çok ihtiyaç duymaktadırlar. İngilizler Fransızlardan 280 anti tank topu alacaktır. Bunun 100 tanesini Türkiye'ye gönderebileceklerini söylerler. Fransızların da 100 tanksavar vermesini önerirler. Menemencioğlu, Fran-

---

655 Pub. Rec. Off., T 160-983 dosyasındaki çok sayıdaki yazıdan derlenen bilgi.

656 Pub. Rec. Off., T 160-1333, 5 Ekim 1939.

657 Pub. Rec. Off., ADM 116-4394, 1 Nisan 1940, List of Armament Stores Unloaded and Delivered from S.S. Lassel and Clan Menzies.

sızların İngilizlere vereceği 280 tanksavar topunun Türkiye'ye gönderilmesi ve ayrıca 200 tanksavar topu daha verilmesi konusunca ısrarcı olur. İngilizler 100 tanksavar topundan daha fazlasına söz vermezler.[658] Numan Menemencioğlu, Londra'dan Paris'e geçmiştir. General Orbay, bu konuda hükümeti etkilemesi için General Gamelin'e yazar. Paris'te de bu konuyu izleyerek 200 tanksavar sözü alır. Savaşın gelişimi içinde bu sözlerin ne kadar tutulduğunu bilmiyoruz.

İngilizler bu sayıların Türkler tarafından doyurucu bulunmadığını bilmektedir. 1939 yılı Aralık ayında Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'ü ziyaret eden bir İngiliz askerî yetkilisine General Gündüz, 1.000'e ihtiyacımız varken 100 veriyorsunuz diye sertçe karşı çıkmıştır. Ama Fransızlar hiçbir şey yapmadığı için İngilizleri bir ölçüde kayırmıştır. İngiliz görüşmeci, Asım Gündüz'ün moralinin çok bozuk olduğunu saptamıştır. Son altı haftadır çok yaşlandığını söylemiştir. Türkiye kendisini çok yakın bir tehlike altında görmektedir.[659] İngilizler, Türkleri Alman etkisinden korumak için bu isteklerinin karşılanmasına çalışmaktadır, İtalyanlara da başvururlar. Breda'nın 47 mm'lik anti tank ve 20 mm'lik uçaksavarları için temaslara girişirler.

Tanksavarlarda yaşanana benzer bir durum uçaksavarlarda da yaşanır. Türkiye 324 uçaksavar almaya çalışmaktadır. Macar Devlet Fabrikası, İsveç'in Bofors fabrikalarının lisansıyla 40 mm'lik uçaksavar topu üretmektedir. İngilizler tarafsız olması dolayısıyla Macaristan'ın bu silahları Türkiye'ye gönderebileceğini düşünmüşse de Almanlar Macaristan'ın silah ihracını yasaklayacaktır.[660]

İngilizlerin saptamalarına göre Orbay'la müzakereler sonucu alım programı toplam 13.823.590 sterline ulaşmıştır. Bunun 2.976.283'ü deniz kuvvetlerine, 5.691.563'ü kara kuvvetlerine, 3.938.577'si hava kuvvetlerine, 312.820'si Brassert firmasına (Karabük Demir ve Çelik. Fb.), 4.347'si değişik hammaddelere aitti.[661]

Türkiye hava gücünü yeniden düzenlerken uçak pistlerini geliştirmeye çalışıyor

Bir hava gücünün oluşturulması için yalnız gerekli uçakların sağlanması yeterli değildi. İyi bir havaalanları sistemine sahip olması gerekiyordu. Türkiye'de, 1942 yılında yapılan bir saptamaya göre iniş ve kalkışa uygun olan toplam yerlerin sayısı 139'dur. Bu yerlerin büyük kısmı topraktı ve yal-

---

658 Pub. Rec. Off., FO 371-23870, 24 Aralık 1939.

659 Pub. Rec. Off., FO 371-23870, 18 Aralık 1939.

660 Pub. Rec. Off., FO 371-23870, 15 Aralık 1939 tarihli yazı.

661 Pub. Rec. Off., T 160-1333, 2 Haziran 1942.

nız kuru havalarda kullanılabiliyordu. Her havada kullanılabilmesi için beton hale getirilmesi gerekiyordu. Bu iniş kalkış alanlarında yakıt ve yağ sağlanması ve tamir hizmetleri verilmesi halinde bu alanlar havaalanı niteliğini kazanıyordu. Pist uzunlukları ise hangi tür uçakların inip kalkacağını belirliyordu.[662] İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla dışarıdan uçak ve malzeme alışı zorlaşacaktı. Eldeki çeşitli uçakların çalışır halde bulundurulması ve toprak pistlerin beton pistlere çevrilmesi en önemli sorundu. Öncelikle dört havaalanı her koşulda uçuşa elverişili hale getirilmeye çalışıldı. 1939'da, pistlerin betonlanmasına Eskişehir'den başlandı.[663]

Türkiye, 22 Mayıs 1939'da hava gücünü, tümen düzeyine çıkartarak yeniden örgütledi. Bu bağlamda 2 hava tugayı kuruldu. Bunlardan birincisi Eskişehir'de ikincisi İzmir'deydi. Eskişehir'deki 1. Hava Tugayı'na 1'inci, 2'nci ve Kütahya'daki 4'üncü hava alayları bağlanıyordu. Başlangıçta İzmir'deki tugaya sadece genişletilmiş 3'üncü Hava Alayı bağlanmıştı. 1939 yılı sonuna doğru Çorlu'da 5'inci alay kurulduğunda o da İzmir Tugayı'na bağlandı.[664] Aynı yıl 7. Alay Merzifon'da, 8. Alay Erzincan'da kuruldu.[665]

Türkiye, 29 Haziran 1939'da Orbay Heyeti aracılığıyla İngiltere'den 258 savaş uçağı talep etmiştir. Spitfire uçaklarından oluşan 6 adet avcı filosu kurulmak isteniyordu. Her avcı filosunda 24 uçak ve 12 işletme yedeği bulunacaktı. Bunun için 216 uçağa ihtiyaç vardı. 42 uçak da bazı eski uçakların değiştirilmesi için listeye eklenmişti.[666]

Milli Müdafaa Mükellefiyeti Yasası çıkartılıyor

Türkiye'nin savaş dönemine hazırlanmasında atılan önemli bir adım, 7 Haziran 1939'da 3684 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Yasası'nın çıkarılması olmuştur. Yasanın gerekçesinde; Kurtuluş Savaşı'nda halktan alınmış olan malların bedelinin daha sonra tamamen ödendiği ve dolayısıyla halkın bu konuda güveninin olduğuna değinilmekte, daha önce seferberlik kanununda bu konuda bazı hükümler olmasına karşın kapsamlı bir mevzuat olmadığı, boşlukları gidermek için bu yasanın hazırlandığı belirtilmektedir.

Bu yasayla "umumi veya kısmi seferberlik halinde, fevkalade hallerde yapılacak seferberlik hazırlıkları ile kıtaların toplanmaları esnasında normal yollarla temin edilemeyen bütün askerî gereksinmeleri ya da hizmetleri kar-

---

662 Pub. Rec. Off., AIR 8-837, 27 Aralık 1942.

663 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 261.

664 Ole Nikolajsen, *a.g.e.*, s. 75.

665 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 77.

666 Musa Çadır, "İkinci Dünya Harbi Döneminde Askerî Lojistik Hizmet ve Destek Sağlamaya Yönelik İngilizlerle Yapılan Temaslar", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 410.

şılamaya bu kanun çerçevesi içinde her kişinin borçlu olduğu belirtilmiştir." Bu mükellefiyetin Türkiye'nin tümünde ya da belli yörelerinde uygulanmasına İcra Vekilleri Heyeti karar verecektir.

Bu isteği sadece askerler yerine getirebilecek, istekler halkın kabiliyetleriyle uyumlu olacak ve sahibine değerince tazminat verilecektir. Bu yükümlülüklerin yelpazesi çok geniştir: Sahiplerine gerekli olmayan binaları, yiyecekleri, içecekleri ve giyecekleri, hayvanların beslenmesi için ot ve yemi, motorlu ve motorsuz her çeşit nakil aracını, mürettebatıyla birlikte gemileri ve hava nakil araçlarını, değirmenleri, fırınları, fabrikaları, ilaç ve tıbbi cihazları kapsamaktadır. Yasayla, askerî birliklerin yürüyüş halindeki iskân ve konaklama gereksinmelerinin karşılanmasında da milli müdafaa mükellefiyetinden yararlanma yolu aralanmıştır. Her ilin ve kazanın merkezinde Milli Müdafaa Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlar milli müdafaa mükellefiyetine konu olan alanlarda, önceden gerekli bilgileri toplayacaktır. Özellikle motorlu, motorsuz nakil araçlarının listelerini hazırlayacaktır. Ayrıca, askerin yer değiştirmesinde kullanabileceği binaları saptayacaktır. Bu binayı verme mükellefiyeti, yatacak yer ve gerekli kap kacağı sağlama mükellefiyetini içermemektedir. Kullanılan bu bina karşılığında sahibine bir kira ödenecektir. Manevralar ve atışlarda doğan zararların devlet tarafından tazmini de bu yasa kapsamında düzenlenmiştir.[667]

Ağustos ayının sonunda ardı ardına savaşı başlatan gelişmeler yaşanıyor

Türkiye'de 16-22 Ağustos 1939'da her yıl tekrarlanan Trakya manevraları yapılıyordu. Bu manevralar savaş arifesinde özel bir önem kazanmıştı. Askerî gücün harekete geçirilmesinin bir işareti oluyordu.[668] Manevralara 70.000 asker katıldı, yabancı elçiliklerin ataşeleri ve önemli haber ajansları çağrılmıştı. Hitler'in DNB ajansı bu oyunlarda Trakya, İstanbul ve Boğazlar'a kuzeyden gelen mavi kuvvetlerin Almanları temsil ettiğini, kuzeyden gelen bu gücü Edirne-Kırklareli hattında durduran kırmızı kuvvetlerin yardımına gelen orduların ise İngiliz ve Fransız birlikleri olduğunu bildiriyordu.[669]Aynı günlerde İstanbul'da pasif korunma denemeleri yapılmıştı. Ankara'da, ilk, gece pasif korunma tatbikatı 25 Eylül'de yapıldı. Amerikan Genelkurmay Başkanı Marshall'ın aynı tarihlerde ABD'nin 70.000 as-

667 *TBMMTD*, İ: 23, 7 Haziran 1939, C. 1, s. 59. Mehmet Görkey, *Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1939.

668 Muzaffer Erendil, "Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları", Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s. 29.

669 Turhan Aytul, "Ankara'yı Titreten Beş Yıl", *Güneş*, 18 Eylül 1988.

kerle yaptığı bir manevrayı başarı olarak gördüğü düşünülürse gerçekleştirilen manevra daha doğru değerlendirilmiş olur.[670]

Önceki bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere 24 Ağustos 1939'da *Almanya ile Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık paktı* imzalanır. 29 Ağustos'ta Hitler Polonya'ya, Danzig ve Koridor'a ilişkin bir ültimatom verir. *1 Eylül 1939 günü sabahın erken saatlerinde Alman orduları Polonya'ya taarruz eder.* Almanya'nın uyguladığı yıldırım savaşı taktikleri Polonya ordusunu kısa sürede çökertir. 17 Eylül'de Sovyet askerleri de Polonya'yı işgale başlar. 29 Eylül'de Varşova teslim olduğunda Polonya, Almanya ile Sovyetler arasında bölüşülmüş olur. Sovyetler Eylül sonunda Estonya, Letonya ve Litvanya'yı ittifak anlaşması yapmaya zorlar. 30 Kasım 1939'da da Helsinki'yi bombalayarak Finlandiya'ya karşı savaşı başlatır. Türkiye gelişmeleri kaygıyla ve büyük bir dikkatle izlemektedir. *Türkiye'nin saldırının başlayacağını en az bir hafta önce öğrendiği anlaşılmaktadır.* Almanya'daki Türk askerî ataşeliği *24 Ağustos'ta Almanya'daki askerî öğrencilere Türkiye'ye derhal dönmelerini bildirmiştir.* Bu öğrenciler Romanya üzerinden gelerek 1 Eylül günü İstanbul'a ulaşmış bulunuyordu.[671] Daha Almanya'nın Polonya'ya saldırısı başlamadan Türkiye askerî önlemlerini artırır.

Alman Sovyet Anlaşması imzalanınca Türkiye Trakya'daki kuvvetlerini artırıyor

24 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet anlaşmasının imzalanması üzerine, *28 Ağustos 1939'da Bakanlar Kurulu*; 1) Trakya ve Batı Anadolu'daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviyesi, 2) Terhis zamanı gelmiş Trakya'daki askerlerin terhis edilmemesi, 3) Bu kolordulara ait taşıma araçlarının tamamlanması, 4) Duruma göre gerekirse kısmi seferberlik yapılması, 5) İleride görülecek yeni gelişmelere göre seferberlik kararı verilmesi kararlarını alır. Türkiye temkinli davranıyor, seferberlik ilanında acele etmiyor ama bir taraftan önlemler almayı da ihmal etmiyordu.

31 Ağustos 1939'da, Trakya ve Ege bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için yeteri kadar yedek subay, erbaş ve er silahaltına alınır.[672] Bu karar başta Trakya olmak üzere Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyılarının savunulması için gerekli tedbirlerin alınması ve buralardaki kara kuvvetlerine mensup, barış zamanı çekirdek kuruluşlarında bulunan birliklerin, özellikle topçu birliklerinin, noksan olan kadrolarının sefer kadrosuna yükseltilmesini

---

670 G. C. Marshall, *a.g.e.*, s. 5.

671 Gülderen Süer, *Bodrum'dan Çıktım Yola Mustafa Akıncı'nın Hayat Hikâyesi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2008, s. 133-134.

672 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 335.

kapsamaktadır. Trakya'da manevra için toplanmış olan I'inci Ordu birlikleri bu bölgede bırakılarak silah ve insan gücü eksikleri tamamlanma yoluna gidilir. Bu safhada, seferi mevcuda çıkmak için silahaltına alınan eski doğumlulara 45 gün süreyle yeni eğitim ve öğretim esaslarını öğretme çalışmaları yapılmıştır. Türkiye'nin böyle bir yola başvurması alınan *önlemlerin ekonomik maliyetini azaltma bakımından da uygundu.* Nitekim *kış mevsiminde* Balkanlar'da durumun biraz yatışması üzerine bu *ihtiyat erleri terhis edilmiştir.*

Trakya'da yapılan hazırlığa yakından bakıldığında pek çok sorunlar taşıdığı görülmektedir. Trakya manevralarından 15 gün sonra TBMM'de bir konuşma yapan *General Kâzım Karabekir,* konunun bir uzmanı olarak yaptığı bir değerlendirmede, *ordunun hazırlığının yeterli olmadığını* anlatmaktadır. Öncelikle savaş alanı olacak yörede yol yoktur. Trakya Balkan Harbi'nde ne halde bırakılmışsa öyle kalmıştır. *Yalnız Edirne'ye bir şose yapılmıştır ki o da kâfi değildir.* Bir iki gece yağmur yağdı mı ağır toplar hareket edemeyecektir. Buradaki köylerin hava hücumlarına karşı hiçbir savunması yoktur. Bu köylerde havadan açılacak bir makineli tüfek ateşi karşısında sığınılabilecek bir kovuk bile yoktur. Su yoktur ya da yetersizdir, askerî kuyular gereklidir.[673] Halkın açtığı kuyular yetersizdir. Su, kullanılırken etrafında bilezik taşı olmadığı için bulanmaktadır. Su kıtlığı karşısında asker Edirne şehrine giden su borusunu delmek zorunda kalmıştır. Kısacası ordunun yol, su ve bakıma gereksinmesi vardır.[674]

General Kâzım Karabekir'in eleştirileri karşısında bir savunma yapma gereksinmesini duyan Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, mecliste yaptığı açıklamada genelkurmayın Trakya'da istediği en önemli yolların; Tekirdağ, Malkara ve Keşan'dan Meriç'e kadar giden yol ile Edirne-Yunanistan asfalt şosesi olduğunu ve Nafia Vekâleti'nden başka bir şey istenmediğini söyleyerek Vekâleti'ni savunmuştur. Son gelişmeler karşısında yollara verilen önem artmıştır. Bir milyonu aşkın bir para ile Trakya yollarına başlanması kararı verilmiştir. Bu yolların en mühimi İstanbul-Saray-Kırklareli yoludur ki etüdü bitirilmiş ve ihalesi yapılmak üzeredir. Ayrıca o günlerde Türkiye'de iki artezyen kuyu ekibi vardır. Onlar Trakya'ya gönderilmiş ve üç yeni ekip kurulmaya başlanmıştır.[675]

---

673 19 Kasım 1934'te 2/150 sayılı kararname ile "Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıkalarında, nafia ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için", 1164 nolu kanun uyarınca Trakya Umumi Müfettişliği teşkil edilmiş ve bu müfettişliğe İbrahim Tali Öngören atanmıştı. Bir yıl sonra sağlık nedenleriyle görevinden ayrılmak zorunda kalınca bu göreve 9 Ağustos 1935'te imarcı İzmir Valisi General Kâzım Dirik atanır. Ama bu saptamalar alınan özel önlemlere rağmen Trakya'da altyapıda önemli bir gelişme yaşanmamış olduğunu göstermektedir.

674 Kâzım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 81.

675 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 85.

Kâzım Karabekir 1939 yılı sonuna doğru TBMM'de yaptığı bir başka konuşmada, orduda *askerin giyimi ve beslenmesi konusunda da eleştiriler getirmiştir.* Karabekir, Mehmetçik'in göğsünü açtığında içinde onu koruyacak bir pamuklu giysi bulamıyor. O, depoları çamaşırla dolu görmek istemektedir. Ayrıca kışlık gıdaya önem verilmesini ve askere kuru sebzenin yedirilmesini istemektedir.[676]

Savaş başlayınca donanma Erdek'e gönderiliyor

Savaşın başlamasıyla birlikte donanma Erdek'e gönderilmişti. Daimi olarak harekete hazır bir vaziyette liman nöbeti tutuyordu. Türk hava birlikleri alarma geçirilmiş; bölükler, hazırlanan yardımcı meydanlara dağıtılmış, uçak personeli uçaklarının altında gece gündüz nöbet tutmaya başlamışlardır. Almanya'nın saldırısı beklenilen bir durumdur. Türkiye'nin tehdit algılamasını çok fazla değiştirmemiştir. Ama *SSCB'nin Polonya'yı işgali* ve daha sonra Baltıklar'daki faaliyetleri, *Türkiye'yi yeni bir tehdit algılamasıyla karşı karşıya bırakmıştır.* Duruma açıklık kazandırmak için Türkiye, Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gönderir. Türkiye, Sovyet tehdidine karşı bir saldırmazlık paktı imzalamak istemektedir. Oysa Molotov'un Boğazlar'a ilişkin talebiyle karşılaşır. Saracoğlu, Sovyet tekliflerini reddederek 17 Ekim 1939'da Moskova'dan ayrılır. Daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere 19 Ekim'de Türkiye Birleşik Krallık ve Fransa arasında *"Üç Taraflı Yardım Muahedesi"* imzalanır. Türkiye tarafını seçmiştir ve yalnız değildir. Savunma stratejisini yeniden planlayabilecektir.

Türkiye, kara kuvvetlerini ülke sathında, Çakmak hattında yapılacak bir savunmaya ağırlık veren bir stratejiyi izleyerek konuşlandırıyor

1939 yılının son ayına gelindiğinde *Türk kara kuvvetlerinin ülke sathında nasıl dağılacağı* konusunda temel kararların ne olması gerektiği büyük ölçüde açıklık kazanmıştı. Esas olarak tehdit Avrupa'dan Trakya'ya yöneldiği için ordunun esas yığınağı burada bulunacaktır. Türk Trakyası elde tutulacaktı. Bunun için yer yer beton koruganlarla korunmuş, güçlendirilmiş sahra tipi bir tahkimat olan *Çakmak hattı* üzerine kuvvet yığarak savunma tedbiri alınacaktı. Bu hat, *Karadeniz'de İğneada'dan başlıyor, Mahya Dağı-Demirköy-Kırklareli-Edirne ve nihayet Meriç'te son buluyordu.* Bu hat Balkanlar'da, Bulgaristan ve Meriç Vadisi'nden Edirne'ye ve buradan da İstanbul'a yönelebilecek bir saldırının önünü kapamak için hazırlanmıştır. Bir anlamda Al-

676 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 129.

İstanbul Boğazı'na toplar kurulurken.

manlara karşı Polonya'nın kurduğuna benzer olarak sınır boyunca kurulmuş bir hattı. Çakmak hattı 1'inci Ordu'nun 3'üncü, 4'üncü, 10'uncu ve 20'nci Kolordularıyla; 2'nci Ordu'nun 2'nci Kolordusu tarafından oluşturulacaktı. İstanbul Boğazı, 1'inci Ordu'nun 15'inci Kolordusu'nun sorumluk alanını oluşturuyordu.

Trakya'da başarısızlığa uğranırsa savunma Marmara'nın doğu kıyılarında sürdürülecektir. Bunun için de 2'nci Ordu görevlendirilmektedir. 1'inci Kolordu'ya Çanakkale Boğazı bölgesinde, 5'inci Kolordu'ya Bursa, Mudanya, Bandırma ve Balıkesir bölgesinde, 12'nci Kolordu'ya Edremit, İzmir, Muğla bölgesinde, 6'ncı Kolordu'ya merkezi İzmit olmak üzere Adapazarı, Gebze ve Şile yöresinde sorumluluk verilmektedir. 2'nci Ordu Karargâhı da Balıkesir'de konumlandırılmıştır.

3'üncü Ordu, Doğu Anadolu'yu savunma görevini yüklenmiştir. 9'uncu Kolordu Erzurum, Doğubayazıt, Sarıkamış, Ardahan yöresinde, 7'nci Kolordu Diyarbakır, Siirt ve Elazığ yöresinde, 8'inci Kolordu Samsun ve Sivas yöresinde, 18'inci Kolordu ise Trabzon, Erzincan, Bayburt, Aşkale yörelerinde görev alacaktır. *Bağımsız olarak kurulacak olan 17'nci Kolordu*; Adana, İskenderun, İslâhiye, Gaziantep, Birecik ve Maraş yörelerinin sorumluluğunu taşıyacaktı.[677]

Orduların konumları sınırlara yöneltildiğinden *ülkenin orta kesimleri büyük ölçüde boş bırakılmıştı.* Oysa İkinci Dünya Savaşı'na *Almanlar paraşüt bir-*

677 Muzaffer Erendil, *Agh.*, s. 51.

likleriyle indirme olanaklarını geliştirmiş olarak başlıyordu. Bu durumda, bu tür indirmelere karşı ülkenin içindeki bu boşluğun sakıncalarını giderecek örgütlenmelere gidilmesi gerekiyordu. Bunun için İçişleri Bakanlığı ile koordinasyon içinde *yurt içi savunma teşkilatı bir düzene sokularak*, askerî ve sivil tesis ile fabrikaların işçilerine silah dağıtılması ve jandarma, bekçiler, korucular ve hatta halkın teşkilatlandırılması yoluna gidiliyordu.

Kışa girerken Aralık ayında ordunun yeni kuruluşuna geçmesini sağlamak için ilk adımlar atılır. İlkbaharda, iki cephede ve yeterli derecede kuvvetli olabilmek için, yine ilkbaharda silahaltına alınacak olan 1,5 yıllık hizmete tabi erler de dahil olmak üzere, bütün sınıflar askere alınır. Yeni kurulacak 2, 3, 4, 10 ve 20'nci Kolorduların karargâh, muhafız ve bağlı birliklerinin kurulması kararlaştırılır. Bunların hepsi Trakya'da konumlanmıştır. Türkiye doğudaki tehdidi hâlâ çok önemsememektedir. Doğuda Sınır Komutanlığı ile bazı küçük birliklerin kurulmasıyla yetinilir. 14 Aralık 1939'da da, 1940'ta kurulacak topçu birlikleriyle, mevcut kadroları çok noksan bulunan muhabere ve istihkâm birliklerinin ve zırhlı tugay ve ölçme alaylarının kadrolarını tamamlamak için 15.000 mükellef silahaltına alınır. Bu erler de acele eğitim ve öğretim programlarıyla, eğitime tabi tutulur. Ayrıca bir demiryolu inşa alayı için kuruluş emri yayınlanır.[678]

Nurettin Türsan, hatıratında *ordunun ciddi beslenme sorunlarıyla da karşı karşıya* olduğunu yazmaktadır. Savaş içinde levazım sınıfı ağır bir yük taşımaktadır. Birliklerin et, sebze, *beslenme maddeleri ikmali müteahhitler eliyle yapılmaktadır.* Ama *savaş sırasında böyle bir sistemin çalışmayacağı* görülüyordu. Bu yüzden önce *ilkel sahra fırınları kurularak ekmek ikmali sağlandı.* Seyyar mutfakların sayısı azdı. Mutfaklarda kazan usulü hâkimdi. *Erler ve hayvanlar Tayinat ve Yem Kanunu'na göre besleniyordu.* Ama *subaylar ve astsubaylar kendi paralarıyla erzak satın olarak kendi oluşturdukları tabildotlarla* besleniyorlardı. Subay ve astsubaylarının erlerin kazanından yemek yemesi suç olarak görülüyordu. Savaş sırasında böyle bir sistemin yaratacağı sorunlar fark edilerek *1941 baharında mareşalin bir emriyle erler ve subaylar aynı kazandan yemeye başladılar.*[679] Yalnız beslenme koşulları değil sağlık koşulları da iyi değildir. Yine Türsan'ın anılarına göre savaş boyunca *sabahleyin ilk iş bit muayenesi yapmak* olmuştur. Bitli çamaşırlar ya kaynatmak için yıkamaya ya da etüde gönderilmiştir. Bu yolla tifüs önlenmeye çalışılmıştır. DDT'nin kullanılmaya başlanmasından sonra bitle, tahtakurusu vb. haşaratla mücadele kolaylaşmıştır.[680]

---

678 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 340.

679 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 55, 175.

680 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 57.

Türkiye, Sovyet tehlikesine önem vererek doğudaki birliklerini güçlendiriyor

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla Üçlü ittifakı imzaladığı gün, *General Weygand ve General Wavell Türkiye'deydi.* Bu iki isim 18-22 Ekim 1939 tarihleri arasında Türkiye'de askerî konularda çalışma yaparlar.[681] *Üzerinde çalışılan konu, gerektiğinde Türkiye'den Rusya'ya karşı yürütülecek savaşın hazırlığıdır.* Nitekim Churchill, 1 Kasım 1939'daki Kâzım Orbay'la görüşmesi hakkında "Türkiye Rusya tarafından tehdit edildiği takdirde, İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin daveti üzerine bazı şartlar dahilinde Karadeniz'e, oradaki Rus kuvvetlerine üstün deniz kuvvetleri göndermeye mütemayildir. Bu nedenle İzmir ve İzmit Körfezlerinin denizaltı gemilerine ve uçaklara karşı savunma tertibatını yoluna koymak için oralara subaylar göndermelidir. Bu ihtiyat tedbirlerine Çanakkale ve Boğaziçi'nde denizaltı gemilerine karşı ağlar yapılması hakkındaki planlar da eklenecektir" dediğini hatıratında belirtir. General Orbay ise "bu beyanata gayet müteşekkir olduğunu, iki devlet arasında bir taahhüt olmadığı noktasını tamamen anladığını, dönüşünde bunu hükümetine bildireceğini ve ismi geçen üslerde gerekli hazırlık tertibatının yapılacağını" söyler.[682]

Fransa Başbakanı Daladier'in, General Weygand'ın görüşlerini alarak Kafkasya'dan Rusya'ya saldırı için Gamelin'e bir plan hazırlattığı, *bu planda Fransız uçaklarının Türkiye'deki üslerden yararlanarak Bakü'yü bombalamasının öngörüldüğü bilinmektedir.* Ankara'daki Fransız Büyükelçisi René Massigli, planın uygulanmasında Türkiye'nin işbirliği yapacağını hükümetine bildirmiştir. Ancak Türkiye bu iddiayı kesinlikle yalanlamıştır.[683] Tabii ki Üç Taraflı Anlaşma'ya 2 No'lu protokol maddesini koydurmuş olan Türkiye'den bu beklenemezdi.

25 Aralık 1939'da Mareşal Çakmak'la görüşen İnönü, not defterine; *mareşalin Ocak ayında bir Rus saldırısı olabileceğini düşündüğünü,* ancak yazın bu tehlikenin geçeceği kaydını düşmüştür.[684] *1940 yılının ilk aylarında* değişik birlikler eldeki malzemeye göre bu bakımdan güçlendirilir. Bu arada özellikle doğudaki 9'uncu Kolordu'nun, Kars Müstahkem Mevkisi ve Doğu Sınır Tugayı'nın tanksavar takımlarıyla donatılması kararlaştırılır.

Von Papen'in hatıratında anlattığına göre Almanya'nın Türkiye'deki Askerî Ataşesi General Rohde, Türk ordusunda öğretmen olarak çalışmıştı. İnönü ve Çakmak'ı Almanların yeni silahları ve taktikleri konusunda sürekli olarak bigilendirmektedir. Türkiye'nin önderleri, askerlik alanındaki ge-

681 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, Üçüncü Kitap,* İstanbul Matbaası, 1974, s. 1500.

682 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 334.

683 Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1502.

684 İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973,* 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 277.

lişmeleri yakından izlemektedir.[685] Bu gelişmeleri yakından bilen *Türkiye, mevcut birliklerini donatırken temelde üç alanda yenilik* yapmaya çalışmaktadır. Bunlar, piyade birliklerini *tanksavar ve havan takımlarıyla güçlendirmek*, kolordularda *kimya taburları oluşturmak* ve kritik yerleri ve birlikleri *uçaksavar bataryalarıyla donatmaktır.*

Türkiye'nin ordusunun güçlendirilmesi konusunda İngilizlerle Fransızların hazırladığı rapor kabul ediliyor

Üçlü İttifak Anlaşması, Türkiye'nin Almanya tarafından saldırıya uğraması halinde İngiliz ve Fransızların Türkiye'nin savunmasına yardımcı olacak birlikler göndermesini gerektiriyordu. İngiltere ve Fransa, bu sorumluluğunu nasıl yerine getireceği konusunda bir çalışma yaparak hazırladıkları raporu Türkiye'ye 15 Şubat 1940'ta sundu. İngilizlerin ve Fransızların Türkiye'ye gönderebileceği birlikler ve malzeme konusunda *iki önemli sınır vardı.* Bunlardan birincisi bu ülkelerin *kendilerinin de savaşa hazırlanmakta* olması, ikincisi ise *Türkiye'nin altyapısının gelişmemiş bulunmasıydı.*

Bu çalışmanın yapılmasında en kritik konu, *Türkiye'nin sınırlı olan altyapısının nasıl paylaşılabileceği* olmuştur. Bu konuda paylaşım kararının, Ankara'da Mareşal Çakmak'la General Weygand arasında 26 Ocak 1940'ta yapılan toplantıda kesinleştiği görülmektedir. İstanbul'daki liman tesisleri elverişlilidir ama *limanı ve İstanbul bağlantılı demiryollarını Türkiye'nin genelkurmayı kendisi kullanmak istemektedir.* Türkiye *Müttefikler'e temel üs olarak İzmir'i önermektedir.* İzmir'den kuzeye Bandırma demiryolu, karayolu olarak ise İzmir-Balıkesir-Bandırma yolu ile Bandırma-Çanakkale yolları elverişlidir. *Müttefik güçlerin Trakya'ya çıkarılması için* Tekirdağ-Bandırma hatının batısında kalan *Şarköy, Gelibolu ve Kilya Limanları* ayrılacaktır. Bu limanların yükleme boşaltma kapasiteleri çok düşüktür. Bu nedenle tanklar ve ağır malzemelerin boşaltılması İstanbul'da yapılacaktır. Türkiye de Müttefikler kullanmak isterse Erdek'te bir "büyük mavna" (large lighter) ya da "yüzer köprü" (Pontoon) ve yüzer vinç tahsis edebilecektir.[686]

Bu sistemin işleyebilmesi için Kilya (Çanakkale'nin karşı yakasındaki koy)-Gelibolu-Keşan-Uzunköprü-Havsa karayolunun yapılması ve Kilya, Gelibolu ve Şarköy limanlarının geliştirilmesi gerekmektedir. *Trakya'da Müttefikler'in temel üssü Kilya olacaktır.* İngiliz mühendislerinin keşif etütlerine göre; İstanbul-Edirne yolu Lüleburgaz'a kadar iyi, Lüleburgaz-Babaeski arası fena, Babaeski sonrası ise çok fenadır, hemen çamurlaşmaktadır. Edirne-Uzunköprü yolu çok kötüdür, bakımla iyileştirilemez. Eceabat-Kilya-Ge-

685 Franz von Papen, *a.g.e.*, s. 461.

686 Pub. Rec. Off., WO 201-1045, 26 Ocak 1940 tarihli yazı.

libolu yolu pratikte yok gibidir. 27 mili almak için 4 saat gerekmiştir. Gelibolu-Keşan yolu da çok kötü durumdadır. Yeniden yapılması gerekmektedir. Müttefikler'in yararlanmasına ayrılan temel yol olan Kilya-Havsa yolunun başlangıcını oluşturan Kilya-Gelibolu bölümü yaz aylarında da kullanılamaz durumdadır. Diğer kesimleri yağışın olmadığı dönemlerde kullanılabilecektir. Mühendisler karadan ve denizden Şarköy'e ulaşamadıkları için değerlendirme yapamamışlardır. Gelibolu Limanı'nın günlük kapasitesi 250 ton olarak tahmin edilmiştir. İç limanda tarama yapılırsa 400 tona çıkarılabilecektir. Kilya gelişmeye açıktır, iskeleler inşa edilirse 1.200 ton/gün kapasite yaratılacaktır. Kilya'nın güneyindeki Eceabat'ta varolan kapasite 200 ton/gündür; yapılan geliştirme çalışması tamamlanınca 300 ton/güne çıkacaktır. İngiliz mühendislerin saptamasına göre Türk demiryolları, Anadolu ve Trakya'da tam kapasitede kullanılamamaktadır. Bunun *temel nedeni de lokomotif ve vagon sayılarındaki eksikliklerdir.*[687]

İngilizler ve Fransızlar arasında 10-11 Şubat 1940'ta Kahire'de yapılan çalışma sonrasında *son şekli verilen plan 15 Şubat 1940'ta Türkiye'ye gönderildi. Plan, Basra'dan Trakya'ya kadar uzanan bir harp sahnesini kapsıyordu.* Alman-Sovyet anlaşması henüz sürdüğü için bu plan Türkiye'ye yönelecek iki farklı tehdide karşı hazırlanmıştı. Bir yönünde Almanya'dan Trakya'ya yönelen tehdit, diğer yönünde Almanlara petrol sağlayan Bakü'ye yönelik bir saldırı ile Sovyetler'den gelebilecek bir saldırıya karşı savunmayı içeriyordu. Bu plan temelde Kahire'de bulunan General Wavell ve Beyrut'ta bulunan General Weygand arasındaki müzakerelerle gelişti. Bu plan hazırlanırken İngilizler, *Weygand'ın bu harekâtın kumandanı olacakmış gibi davranmasından* önemli ölçüde rahatsız olmuşlardır. Hazırlanan planda Türkiye'ye yapılabilecek yardımın başlangıçta hava kuvvetleri alanında olabileceği, Müttefikler'in kara kuvvetlerinin gelmesi için altyapı alanındaki gelişmelerin beklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Planın hazırlanması sırasında Fransız tarafı genellikle Trakya'ya gitmek istememiş, Aleksandropolis'te yerleşerek oradan Türkiye'ye destek vermek istemiştir.

Hazırlanan plan çeşitli alt plan ya da operasyonlardan oluşmaktadır. Hava operasyonunun kod adı *Leopard*'dı. Türkiye'ye vurucu hava gücü olarak destek sağlayacaktı. *İngilizler Türkiye'ye 39 filo hava gücü ayıracaktı.* Bir bölümü *Irak'taki üslerde Kafkas petrol alanlarına saldırı için ve ayrıca Rus saldırılarına karşı koymak için* konuşlandırılacaktır. Diğer bölümü *Trakya'da gerçekleşecek olan Alman saldırısına karşı* konuşlandırılacaktır. Bir avcı filosu İstanbul'un batısında, 1 A/C filosu Lüleburgaz'da, 1 avcı filosu Eceabat ve Gelibolu'yu savunmaya uygun bir yerde, 2 bombardıman filosu Bandırma'nın güneyinde, 2 bombardıman filosu Balıkesir'de, 1 bombardıman filosu İzmir'de bulunacaktır. Fransızlar, 100 bombardıman uçağı, 52 avcı uçağı ve 32 ke-

687 Pub. Rec. Off., WO 201-1045, 8 Şubat 1940 tarihli rapor.

şif uçağı göndereceklerdir.[688] Harekâtın Türkiye kısmı *Lynx*, Irak kısmı *Pike* olarak adlandırılıyordu. Ayrıca *İzmir ve Kilya'nın hava saldırılarına karşı korunması için 24'er baraj balonunun kullanılması* öngörülmekteydi.[689]

Aynı tarihlerde *Türk genelkurmayı, İngiliz ve Fransız hava kuvvetlerinin* konumlanması için bir plan önermiştir. Batıda önemli bir tehdit yoksa hava kuvvetlerinin *tümüyle Kafkaslar'a karşı doğuda konuşlanmasını önermiştir.* Diyarbakır, Mardin ve Nusaybin meydanları Kraliyet hava kuvvetlerine, Elazığ ve Malatya meydanları Fransız hava kuvvetlerine, Erzincan ve Erzurum meydanları ise Türk hava kuvvetlerine ayrılacaktır. Avcı ve ordu işbirliği uçakları ileri iniş alanlarından yararlanacaktır. Bu amaçla İngilizler Kars, Fransızlar Karaköse, Türkler Erciş alanlarını kullanacaktır. Aslında *bu alanlar Bakü'yü bombalamak için çok uygun değildir. Kars'tan uçacak bir Blenheim'ın menzili 750 mildir.* Bu menzil, petrol kuyularını bombalamaktan çok depoları, dağıtım tesislerini bombalamak için yeterli olabilmektedir. *Musul'dan kalkacak Wellesley'lerin Bakü'ye ulaşması için İran'dan geçmesi gerekiyor* ve izin sorunu çıkıyordu.[690]

Eğer *doğuda tehlike yüksek değilse hava kuvvetleri batıda toplanacaktır.* Bu halde İzmir, Aydın ve Akhisar meydanları İngilizlere; Balıkesir, Bandırma ve Bursa meydanları Fransızlara tahsis edilecektir. Her iki gücün avcı uçakları koordinasyon içinde Trakya'da konuşlanacaktır. Eğer tehlike hem doğudan hem de batıdan geliyorsa ara çözümlere gidilecektir.[691]

İngilizler bu aşamada Türkiye'ye 12 tümen ayırabileceğini hesap etmektedirler. Bu gücün 3 tümeni Irak'ta olacak, geri kalan 9 tümeni Trakya ve Anadolu'daki üslerde konuşlandıracaktır. İngilizlerin göndereceği kara birliklerinin mevcudunun 18.000'inin Trakya, 10.000'inin ise Anadolu'da bulunması düşünülmektedir.[692] İngilizler Trakya'ya gönderecekleri birliklere ilişkin operasyonu *Tiger* olarak adlandırmaktadır. *Trakya'ya gönderilecek biri zırhlı dört tümenden oluşacak paketi de Cheetah* diye adlandırmışlardır. Fransızlar, 3 tümenlik bir güç gönderebilecektir. Ama Kilya-Edirne yolu yapılmadan ve üsler kurulmadan gönderecekleri kuvvet, 2 tank taburunu ve bir topçu alayını aşmayacaktır. Eğer yol ve üsler yapılırsa gönderecekleri kuvvet 2 tümene yükselecektir. Aleksandropolis demiryolu bağlantısının kurulması halinde de göndereceği tümen sayısını üçe çıkaracaktır.[693]

---

688 Pub. Rec. Off., WO 201-1045, 11 Şubat 1940 ve 8 Şubat 1940 tarihli yazılar.

689 Pub. Rec. Off., WO 32-9382, 24 Nisan 1940 tarihli yazı.

690 Pub. Rec. Off., WO 32-9382, 24 Ocak 1940 ve 26 Ocak 1940 tarihli yazılar.

691 Pub. Rec. Off., WO 201-1045, 1 Şubat 1940 tarihli yazı.

692 Pub. Rec. Off., WO 201-1148, Şubat 1940.

693 Pub. Rec. Off., WO 201-1045, 12 Ocak 1940 ve 11Şubat 1940 tarihli yazılar, WO 32-9382, 21 Şubat 1940 tarihli yazı.

İngilizler *Lion adını verdikleri operasyonla İzmir'e 3 piyade ve 1 zırhlı tümen* göndereceklerdir. Ayrıca 1 piyade ve 1 zırhlı tümenden oluşan *Bear*, Türk ordusuna destek gücü olarak öngörülüyordu. Bu planın Basra'daki üç tümenlik kesimi *Salmon*, Hindistan-Basra arasındaki 1 tümenlik kesimi *Trout* diye adlandırılmıştı. Türk donanma üssünün korunması ise *Jaguar* kod adıyla tanımlanmıştı.[694]

Hazırlanan plan Türkiye'ye sunulduktan sonra yapılan inceleme sonrasında *Mareşal Çakmak*, Trakya'ya gönderilecek Müttefik kuvvetlerinin kesinlik kazanmasından sonra müzakerelerin başlamasını ve ayrıca planda *İtalyanların düşman olması durumunun irdelenmediğini*, bunun da irdelenmesini ister. Genel olarak Türkiye'nin bir saldırı karşısında kalması halinde Müttefikler'in askerî güç göndererek nasıl yardım edebilecekleri konusundaki bu görüşmeler, Ankara'da 15 -21 Mart 1940 tarihleri arasında İngilizler ve Türkler arasında gerçekleşti. Toplantıya Türk tarafından Orgeneral Asım Gündüz, İngiliz tarafından General Arthur Smith katılmıştır. Bu müzakerede İngilizler, üzerinde anlaşılmış olan plandaki konumunu korumuşlar, Trakya'da Alman saldırısı gelişirse İngilizlerin 2, Fransızların 3 tümenlik güçle yardıma geleceğini belirtmişlerdir. Bu müzakerelerde Türkiye'nin yeni bir öneri yaptığı görülmektedir. *Türkiye, Alman saldırısı karşısında* Trakya'da 10 tümenlik bir örtü gücü tutacak, geride ise 15 tümen bulunduracaktır. Bu güçlerle Alman saldırısını durdurduktan sonra *karşı taarruza geçebilmek için 20-25 tümenlik bir Müttefik gücü talep etmiştir.* Bu karşı taarruz Filibe'ye kadar uzanabilecektir. Müttefikler, bu aşamada böyle bir talebi karşılamalarının olanaksız olduğunu, ayrıca Türklerin güçleri yanında bu kadar büyük Müttefik güçlerinin sürekli olarak tutulamayacağını söylemiştir. İngilizler, bu görüşmeler bağlamında Eskişehir Hava Grubu'nu ziyaret ettiklerinde, grubun mensuplarının enerjik ve istekli olmalarından etkilenmişlerdir. Ama modern standartlara ulaşılması için çok şeyin gerektiğini, eğer Spitfire'lar verilirse tüm zorlukların ortadan kalkacağı biçiminde yaygın bir kanının bulunduğunu, bunun gelecekte büyük hayal kırıklıkları yaratabileceğini, ayrıca uçaksavarlarının bulunmadığını, demiryolu ve stratejik yerlerin savunmasının da zayıf olduğunu saptarlar. Aynı tarihlerde Halep'teki görüşmeler de olumlu sonuçlanmıştır.[695]

Zaten Türk Genelkurmayı'yla temas halinde *hazırlanan Müttefik raporu*, Türkiye tarafından benimsenir. Ama bu plana göre Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin Müttefikler'ini yanında bulabilmesi için bir an önce *Kilya-Havsa yolunun ve Müttefikler'e ayrılan limanlarda gerekli iskele ya da rıhtımların yapılması* gerekmektedir.

---

694 Pub. Rec. Off., WO 32-9382, 21 Şubat 1940 tarihli not.

695 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, Précis of Discussions at Aleppo Conference, WO 32-9382, 15 Şubat 1940 tarihli yazı. AIR: 20-5979, 15 Mart 1940 tarihli yazı.

1940 yılı Martı'nda İngiltere ve Türkiye bu plandaki bazı inşaatların birlikte yapılması için görüşür. Bu inşaatlar; Tekirdağ İskelesi, Kilya Limanı, Kilya-Havsa yolu, 9 uçak pisti ve bağlantı yollarıdır. Pistlerden ikisi, birisi Çorlu'da olmak üzere Trakya'da, 7'si Anadolu'da olacaktır. Pistlerin 5'i (Gaziemir, Cumaovası, Balıkesir, Bandırma) her hava koşullarında kullanılabilecek standartta olacaktır. *Türkiye bu projeye 12 Nisan'da evet demiştir.* Türk tarafı, inşaatların Bayındırlık Bakanlığı'nca ihale yoluyla yaptırılmasında ısrar etmiştir. İngilizler danışmanlık yapacaktır. Gerekli malzeme ve ekipman İngilizlerce verilecektir. Bu inşaatlar için Türkiye'ye gelen askerî personel Türkiye'de sivil giyinecektir. Türkiye kendi istihkâm subaylarını kendi tahkimatlarında kullanmaya ayırmıştır. Bayındırlık Bakanlığı, Bandırma-Balıkesir, İzmir ve Çanakkale'de bu işler için bir bölge teşkilatı kurmuştur. İhalelerin yapılması ve Mısır'dan malzeme ve teçhizatın gelmesinde yaşanan gecikmelerle birlikte Kilya'da yaygın olan sıtma dolayısıyla *inşaatlar planlandığı zamanlarda gerçekleştirilemez.* Türkiye'deki mühendisler yol ve iskele inşaatında belli bir birikimleri olduğundan, söz sahibi olmak istemişlerdir. Ama *pistlerin inşasında birikimleri olmadığını kabul ederek inisiyatifi büyük ölçüde İngilizlere bırakmış*lardır.[696]

Bu dönemde Türkiye, Kütahya ve Adana sivil havaalanlarında, Merzifon'da, Diyarbakır'da pist yapımı ihalelesini yapmıştır. Doğuda yapılacak havaalanları için keşif etütlerine başlamıştır. Türkiye, Rusların tepkisini çekmemek için İngiliz ve Fransızların bu araştırmalara katılmasına izin vermemiştir.

İngiltere ve Fransa'dan alınacak askerî malzemenin miktarı ve çeşitleri artıyor

Her ne kadar *İngiltere ve Fransa'yla yapılan anlaşmayla 25.000.000 sterlinlik askerî malzeme kredisinin* sağlanması işlemleri *8 Mart 1940'ta* tamamlandıysa da Kâzım Orbay heyeti müzakereleri yürütürken bu olanaktan haberdardı. Ama bu sürede yapılan bağlantı 13.823.590 sterlin düzeyinde kalmıştı. Türkiye Kasım ayında yeni bir B listesi vermişti. Çalışmalar daha sonraki günlerde de devam etti ve yeni bağlantılar yapıldı.

25 milyon sterlinlik (137,5 milyon TL) kredinin 4 milyonu Fransa'dan, 21 milyonu da İngiltere'den iki taksitte yapılacak alımlara ayrılmıştı. *Bu 25 milyonun yüzde 10'u olan 2,5 milyon taşıma giderlerine ayrıldıktan sonra 14 milyonu kara, 5 milyonu hava, 1,5 milyonu deniz kuvvetlerinin, 2 milyonu da askerî fabrikaların* gereksinmelerini karşılamak için kullanılacaktı. Mete Tunçay, hazırlanan listelerin krediye dayalı bir satıştan çok, bir askerî yardım

696 Pub. Rec. Off., WO 169-417, Pub. Rec. Off., AIR 20-5479, Nisan 1940 tarihli yazı.

mantığıyla hazırlandığını söylemektedir. Bu yargısının nedeni olarak *ana silahlar ve malzemeler dışında âdeta iğneden ipliğe çok ayrıntılı malzemelerin alınmasını* öngören listelerin hazırlanmasını göstermektedir. Örneğin hava birlikleri için çeşitli av, keşif, bombardıman tiplerinde 258 uçak, eğitim ve tek ve çift motorlu tekâmül uçaklarından da 100 uçak istenilmekle birlikte; yakıt, yedek malzemeleri, telsizler, fotoğraf makineleri, silah ve bombaları da istenilmektedir. Hazırlanan listeler, Türkiye'de ordunun ihtiyaç perspektifinin ne olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[697] Tabii bu liste aynı zamanda Türkiye'nin çağdaş bir savaşa girdiğinde karşılaşabileceği darboğazların büyüklüğü hakkında da ipuçları taşımaktadır. Bu arada *15-20 Mart 1940 tarihleri arasında Halep'te İngiliz, Fransız ve Türk kurmayları* savaş planları üzerinde çalışmış ve belli bir iş bölümü yapılmıştır.

1940 yılında da görüşmeler sürmüştür. Export Credit Department'ın kayıtlarına göre 28 Mayıs 1940'ta Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı alım bağlantılarının miktarı 15.163.409 sterline yükselmiş bulunuyordu. Bu miktarın 4.009.506'sı donanma, 6.132.014'ü kara kuvvetleri, 4.681.889'u hava kuvvetleri, 250.000'i hammaddelere ilişkindir.[698] *Bunlar içinde boğazlara yerleştirilecek 13,5" ve 15 inch'lik Vickers toplarının alımı da* bulunmaktadır. Türkiye'ye verilecek malzemelerden Fransızların yüklendiği kesim daha çok kara kuvvetlerinin silah, ulaşım ve muhabere araçlarıyla, askerî sanayinin hammade ve kimyasal madde talepleri olmuştur. Fransız listesinde 105 mm'lik 12 Schneider topu, 155 mm'lik 24 top, 240 mm'lik 24 top, 81 mm'lik 500 havan, 25 mm'lik 30 top, 1.500 hafif makineli tüfek, 25.000 8 mm'lik tüfek, 100 orta tank, 6 sahra atölyesi, 21 traktör, 328 adet 3,5 tonluk kamyon, 500 hafif van, 300 sahra kamyonu ve değişik miktarda telsiz, telefon ve telgraf malzemesiyle 400.000 gaz maskesi bulunuyordu. Ayrıca savaş sanayisinin gereksinmesi olan ferro titanyum, ferro vanadyum, ferro siklon alüminyum, carbite, kalay vb. bazı ara malları vermeyi kabul etmişti. *Fransa'nın karşılayamayacağını bildirdiği maddelerden en önemlisi ise 100.000 sahra telefonuydu.* Üzerinde uzlaşılan listedeki donanmaya ve hava kuvvetlerine ilişkin siparişlerin karşılanması İngiltere'den bekleniyordu. Donanma için üzerinde anlaşılmış olan 4 destroyer, 4 denizaltı, 2 mayın dökücü, 2 adet 15"lik top ve taretleri, 10 adet 13,5"lik top ve taretleri ile yeterli miktarda cephaneye; Çanakkale ve İstanbul Boğazlarıyla İzmir için gerekli 4,5 millik ağ ve savunma, döşeme tekneleri, 8 motorbot, 8 denizaltı avcısı, denizaltı bataryası doldurma teçhizatı ve çok sayıda ve değişik türde mayın, torpido ve derin su patlayıcısı eklenmişti.

---

697 Mete Tunçay, A.g.m., s. 35.

698 Pub. Rec. Off., T 160-982, Export Credits Guarantee Department'in 28 Mayıs 1940 tarihli yazısı.

Hava kuvvetleri için hazırlanan liste 36 Lysander, 25 Anson, 10 Blenheim, 15 Hurricane, 30 Battle, 30 Spitfire, 25 Magister uçağı ve teçhizatlarıyla; 215 uçuş elbisesi, 215 paraşüt; geçici çelik hangarlara 30 Spitfire, 400 uçuş elbisesi, 110 paraşüt ve 40 Blenheim için dönüşümü sağlayabilecek Browning topları ve yedek parçaları içeriyordu. *Ayrıca Türk pilotları eğitmek için İngiliz RAF'ın sağlayacağı 3 uçuş öğretmeni isteniyordu.* Havaalanı yapımı için gerekli makine ve araçlarını da içeriyordu. Kara kuvvetleri için 112 adet 3,7inch (94 mm) uçaksavar, 9 adet 75 mm Vicker uçaksavar, önce 200 adet sonra her ay 50 adet anti tank tüfeği, 5.000 Hockins hafif makineli tüfek, yeterli cephaneleriyle 50 hafif tank, 150 ton gliserin, 2.100 ton sodyum nitrat, 400 ton toluol, 1.000 ton nitrat asit vb. maddeler İngilizlerce sağlanacaktır.[699]

1939 yılında Türkiye'ye askerî malzeme ve silah satımını kesmiş olan Almanya, bir strateji değişikliği yaparak bu kararından vazgeçmiştir. *1940 Martı'nda Türkiye, Almanya ile askerî malzeme alımında bir anlaşma yapmıştır.* Almanya Türkiye'ye uçak, top, motorlu araç ve telsiz istasyonlarına ilişkin yedek parçaları ve Alman yapımı gemi aksesuarları ihraç edecek ve bunun karşılığı 5.200.000 sterlinlik deri, debagat maddesi, meyan kökü, zeytinyağı ve tiftik alacaktı.[700] Türkiye'nin böyle bir anlaşma yapmış olması İngilizlerin Türkiye'nin taleplerini karşılamakta gayretlerini artırmasına neden olmuştur. *Almanlar, Türkiye'ye 40 lokomotif önermiştir.* Oysa Türkiye İngiltere'den 58 lokomotif ve 500 adet 20 tonluk kapalı yük vagonu, 40 tonluk petrol tankı vagonu, 50 tonluk 1 *crane* istemiştir. Özellikle lokomotifler fabrikalara ısmarlanmıştır. Yapılması uzun süre alacaktır. Bu gelişmeler karşısında Almanlardan geri kalmamak için *İngilizler, kendileri için Fransa'ya ısmarlamış oldukları lokomotifleri Türkiye'ye verme kararı almıştır.*[701]

1940 yılı ortalarında Fransızların savaş dışı kalmaları sonrasında Fransa'nın sorumluluklarını da İngiltere yüklenir. İngilizler, iç yazışmalarından anlaşıldığına göre karşı karşıya kaldıkları bu durum sonucu "yaptığımız anlaşmalarda söz verdiğimiz silahları karşılayalım ama yeni söz vermeyelim" diyorlardı. *"İngiliz politikası, iyi niyetli olmalı ama güvenmemeliydi"* [702]

Kâzım Karabekir 19 Aralık 1939'da mecliste yaptığı konuşmada, 25 kişilik bir grupla İngiltere'den gelen topları incelediğini anlattıktan sonra gerek gelen malzemeden gerek kullanan personelin bu silahları kullanmak için yeterince eğitilmemiş olmasından şikâyetçi olmuştur. Kâzım Karabekir'in ko-

699 Pub. Rec. Off., T 160-1333.

700 Yuluğ Tekin Kurat, *a.g.e.*, s. 100.

701 Pub. Rec. Off., T 160-1351, 3 Temmuz 1940 tarihli yazı.

702 Pub. Rec. Off., WO 106-2007, 19 Ağustos 1940 tarihli yazı.

nuşmasından aşağıya aldığımız bu pasajlar yakınmaların niteliğini açıkça ortaya koymaktadır.[703]

> "Topların materyallerinde gördüğüm eksiklikleri izah ettiler. (Otomatik topta tanzim aletleri yoktu. Dinleme aletleri ve ışıldakları Harb-i Umumide Londra müdafaasında kullanılmış eski malzemeleriydi. Mesafeleri toplardan 2 km kısadır. Milli Müdafaa Vekili bunların yenilerinin İngiltere'de de olmadığını söylemiş.) Madem ki İngiltere'de yokmuş mesele yok. Toplar 10 km'lik mesafeden düşmana darbe indirecek kalitede olduğu halde dinleme ve gösterme cihazlarımız o kudrette değildir. Topların tecrübe endahtı yapıp yapmadığını sordum. Cevap alamadım.
>
> Peki siz nasıl ateş ettiniz? Siz zabıtları İngiltere'ye gittiniz topları teslim aldınız... Niçin ateş yapmadınız? Tecrübe endahtı olmadan toplar ya patlamazsa ne olacaktır? Dedim. Yoksa efrad muntazam talimle iyi yetişir. Oraya para verdik. Gönderdiğimiz zabitler acaba niçin böyle bir endaht yapmaya lüzum görmemişlerdir."

1940 ilkbaharıyla birlikte kızışan savaş, Türkiye'yi seferberliği ilan etmeyi ciddi olarak düşünmek durumunda bırakıyor

7, 8 ve 11 Mart 1940'ta cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Türkiye Yüksek Müdafaa (Heyeti) Meclisi, Alman ve Sovyetler işbirliğinin sürmesi halinde Türkiye'ye yapılacak saldırılarla ilgili üç farklı senaryoyu inceleyerek savaşa girildiğinde; Trakya ve Ege'de stratejik taarruz uygulanması, doğuda stratejik savunma manevraları uygulanması ve düşmanın Van-Sarıkamış-Artvin hattının batısına geçmesini önleyecek şekilde harekâtın sürdürülmesi kararlaştırılmıştır.[704] Genelkurmay Başkanlığı 13 Şubat'ta; 20. Bağımsız Tugay'ın, Çanakkale Müstahkem Mevkisi'nin kuruluşundaki iki piyade alayının 3. taburunun, 2. ve 23. tümenlerin tanksavar takımlarının kuruluş emirlerini yayınlamıştır. Türkiye bu hazırlıkları yaparken ve bir yandan da müzakereleri sürdürürken ilkbahar geliyor ve Mihver ülkelerinin 1940 yılındaki savaş planları belirginlik kazanıyordu. *9 Nisan 1940'ta Almanya, Norveç ve Danimarka'ya birer ültimatom vererek onları himayesine aldığını* bildirmişti. 10 Mayıs 1940'ta Alman orduları Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a saldırdı. Almanlar, Balkan Cephesi'ni değil Batı Cephesi'ni açmıştı.

---

703 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 126.

704 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 343.

16 Mayıs günü Fransa, İngiltere ve Yugoslavya, Ankara'ya verdikleri notalarla İtalya'nın yakında Yugoslavya'ya saldırabileceğini belirterek Türkiye'nin tutumunu saptamak için genelkurmayla temasa geçmek istiyorlardı. *1 Haziran'da İngiliz ve Fransız büyükelçileri,* Saracoğlu'nu ziyaret ederek, İtalya'nın savaşa katılması halinde Türkiye'nin seferberlik ilan etmesini ve Balkan ülkelerini de bu konuda teşvik etmesini talep ettiler.

Müttefikler'in zor duruma düştüğü bu günlerde Türkiye, Müttefikler'le ilişkilerini sadece dışişleri bürokrasisiyle değil aynı zamanda da askerlerle kurmaktadır. 20-21 Mayıs 1940'ta *Beyrut Konferansı* düzenlenmiştir. *Bu toplantıya Türkiye'den Mareşal Fevzi Çakmak katılmıştır.*[705] İngiliz tarafından da Ortadoğu Başkomutanı General Wavell ile Fransız General Massiet katılmıştır. Türkiye dışına çıkmak mareşalin genellikle yapmadığı bir şeydir. Mareşal, Türk güçlerinin 20-22 tümeninin Trakya'da, 10-12 tümeninin Kafkasya'da, 3-5 tümeninin de Ege'de konuşlandırıldığını bildirmiş. Oniki Adalar'a yapılacak bir saldırıda Türk donanması ve hava güçlerininin yardımı olamayacağını, sadece Fethiye ve Marmaris'teki iki dağ tümenini verebileceklerini söylemiştir. Toplantının ana konularından biri olan Rusya'nın Kafkaslar'dan yönelteceği saldırının en çok 20-25 tümenden oluşabileceğini tahmin ettiğini; Türkiye'nin örtü gücü olarak 4-5 tümeni Ararat-Kars-Ardahan hattına yerleştireceğini, esas karşılayıcı gücün 6-7 tümen olarak Karaköse-Erzurum-Oltu'ya yerleştirileceğini, sol kanadı korumak için ayrıca Van-Malazgirt-Hınıs-Erzurum-Oltu hattında güç bulundurulacağını bildirmiştir. Bu toplantı sonrasında *27 Mayıs-4 Haziran 1940 tarihinde,* Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyetiyle İngilizlerin Ortadoğu kumanda heyeti arasında *Hayfa Toplantısı* yapılmıştır.

Türkiye, bu bunalımlı günlerde *ordusunu olabildiğince güçlendirmeye devam etmiştir.* 1940 Mayısı'nda 18 piyade ve 3 topçu alayının, 4 tugay karargâhının, 4 piyade ve 3 topçu taburunun, 15 piyade alayının havan takımlarının ve İngiltere'den sağlanan 40 ve 97 mm'lik uçaksavar toplarının bataryalarının kuruluş emirleri yayınlanmıştır. Haziran 1940'ta 22. tümenin, 10. piyade alayının oluşmamış bulunan 3. Taburları'nın ve Keşan Kıyı Koruma Alayı'nın kuruluş emirleri verilmiş; 5, 6, 7, 16, 17 ve 41'inci Tümenlerin piyade alaylarının havan takımları kurulmuştur. Bunları 1940 Ağustosu'nda bir topçu alay karargâhı, 2, 3 ve 4. *Kolordular için birer demiryolu muhafaza taburu,* Çatalca Müstahkem mevkii için bir tabur kurulma emri verilmesi izlemiştir.[706]

Alman saldırısı daha önce de gördüğümüz üzere hızla gelişerek sonuç aldı. 4 Haziran 1940'ta Dunkerque, Almanların eline geçti. *14 Haziran'da Al-*

---

705 *Kâzım Karabekir Günlükler (1906-1948) Cilt 2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Kasım 2009, s. 1141.

706 Güngör Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 130.

man birlikleri Paris'te bir geçit töreni düzenledi. 10 Haziran 1940'ta Mussolini'nin Palazzo Venezia'nın balkonundan İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiğini açıklaması, Türkiye'nin savaşa girmesi bakımından kritik bir öneme sahipti. Bu gelişme ilk bakışta Türkiye'nin Üçlü Antlaşma'ya göre savaşa katılmasını gerektirecekti. *İtalya'nın savaşa girmesinden iki saat sonra Fransa ve İngiltere büyükelçileri, Saracoğlu'ndan, Üçlü Antlaşma'nın uygulanarak* İtalya ile ilişkilerin kesilmesini, genel seferberlik ilan edilmesini, deniz ve hava üslerinin Müttefikler'in kullanımına açılmasını talep etti. Saracoğlu 13 Haziran'da, bu koşullarda Antlaşma'nın 2'nci maddesinin talep edilen şekilde uygulanmasının Türkiye'yi SSCB'yle savaşa sokabileceğini, bu nedenle de Antlaşma'nın asli bir parçasını oluşturan 2 *numaralı protokole dayanarak* bu talebin Türkiye tarafından karşılanamayacağını, yani *Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini* bildirir. İngiltere'nin bu yanıtı yumuşatmak için yaptığı girişimler sonucu Başvekil Refik Saydam'ın "askerî hazırlıklarımız devam etmekle beraber... Her türlü tahrikten kaçınarak dikkatli vaziyetimizin memleket için olduğu kadar etrafımız için de barışın muhafazasına hizmet edeceğini ümit etmekteyiz" diye bir açıklama yapmasını sağlar. Bu durumda İngilizler yeni bir istekte bulunmaz, Türkiye'nin savaş dışı kalmasıyla yetinir.[707]

Türkiye, *seferberlik ilan etme* konusunda İngiltere ve Fransa tarafından sıkıştırılmadan önce Mart ayının başındaki Türkiye Yüksek Müdafaa Meclisi toplantısından sonra Milli Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki yazışmalarla seferberlik olasılığını tartışmaya başlamıştı. Milli Savunma Bakanlığı'nın 22 Mart 1940 tarihli yazısındaki açıklamalardan anlaşıldığına göre ordu, kuruluş şemasındaki bazı birlikleri kurmaya başlamasına rağmen seferberliğin başlangıcında Türkiye'nin *1.300.000 kişilik bir orduyu yeterli düzeyde donatarak harekete geçirmeye henüz hazır olmadığı anlaşılmaktadır.*[708]

Milli Savunma Bakanlığı genelkurmaydan seferberlik planında ekonomi yapılmasını istiyor

Müttefikler'le yapılan anlaşmalar yeni olanaklar sağlamaktadır. Ama bu olanaklar da harekete geçirilecek gücün büyüklüğü karşısında sınırlı kalmaktadır. Bu durumda Milli Savunma Bakanlığı, genelkurmaydan Türkiye'nin seferberlik planında, tasarruf etmeyi sağlayacak değişiklikler yapmasını istiyordu.

Genelkurmayın 29 Mayıs 1940 tarihinde yani üç ay sonra verilen yanıtın-

707 Kamuran Görün, A.g.m., s. 20-21.

708 Mete Tunçay, A.g.m., s. 36.

da; 1938 planı hazırlanırken henüz Müttefikler'le antlaşmalar yapılmadığından memleketin tüm sınırlarının korunmasının esas alındığı, dolayısıyla *ittifak muahedesi sonrasında bazı yeni düzenlemelerin yapılabileceği ifade edilmektedir*. Bir anlamda *genelkurmay da seferberlik planının eskimiş olduğunu kabul etmektedir*. Genelkurmayın yanıtından seferberlik hazırlıklarında "insan ve hayvan mevcudunu artıran temel sebebin, kol ve katarların memleketimizin coğrafi ve iklim durumu gözönünde tutularak mekkâreli ve arabalı olarak teşkili" olduğu anlaşılmaktadır. İnsan ve hayvan ihtiyacını azaltabilmek için coğrafya ve iklim bakımından mekkârenin kullanılması zorunlu olan yerler dışında, *tüm mekkâreli kolların arabalı kollara çevrilmesi halinde 1/3 hayvan ve 2/3 insan tasarruf edilebilecektir*. Tabii bu kollar motorlu olarak tertip edilebilse tasarruf daha da büyük olacaktır. Ama Türkiye'de motorlu araç üretilmediği için savaş koşullarında bu yola başvurulması zordur."Yine bu kuruluşa nazaran insan fazlalığını vücuda getiren diğer bir sebep de memleketin muhtelif bölgelerinde *adem-i icabet karşılığı olarak tertip edilen yüzde zamlar ile* henüz talim ve terbiye edilmemiş sağlam ve sakat birçok erlerin elde bulunması ve bunların emsalleriyle birlikte silah altına alınması keyfiyetidir".[709]

Milli Savunma Bakanlığı'nın yazısında, ekonomiye gereksiz yük yüklememek için seferberlik hazırlıklarının yeniden gözden geçirilip bazı tasarruflar yapılması önerilmekteydi. Bunlar arasında seferberliğin ilk aşamasında çok gerekmeyen kuruluşlardan kaçınılması, bazı yerlerde kolordu alayları yerine kolordu taburları kurulması, cephanesinin temini zor silahlarla donatılmış birliklerin adedinin azaltılması, umumi seferberliğin ilk günlerinde tehdit düzeyi düşük yörelerde ikmal teşkilatının seferberliliğin ikinci aşamasına bırakılması sayılmaktaydı. *Genelkurmay Başkanlığı'nın yanıtlarından bu önerilerden önemli bir kısmının kabul edilerek uygulanmaya başlandığı anlaşılmaktadır*. Genelkurmay ittifak muahedeleri dolayısıyla, İzmir Müstahkem Mevkisi ve cenup hududu üzerindeki birliklerin ikmal ve depo alaylarının seferberlikleri belli bir sistematikle geriye bırakılmaya başlanmıştır. Şark bölgesinin iklim özellikleri mekkâreli kolların elde tutulmasını gerektirmektedir. Bunların dışındaki yörelerde araba ve motorlu araç sağlanabildiği ölçüde mekkâreli kollar kaldırılarak hayvan ihtiyacı azaltılacaktır. Seferberlik talimatının 35. maddesi gözönünde tutularak *miktarları % 60 kadar çıkan takımların miktarında azaltma uygulanabilecektir*. Ayrıca kuruluştan çıkarılması istenilen topların mütehassıs heyetlerce saptanarak genelkurmaya bildirilmesi istenmektedir.

Ama genelkurmay yeni seferberlik planları hazırlanmadan, seferberlikte herhangi bir karışıklığa meydan vermemek üzere mevcut seferberlik hazırlık-

709 Mete Tunçay, A.g.m., s. 37.

larının dışına çıkmak istememektedir. Yalnız listeye dahil birliklerden yapılacak tasarruflar (silah, malzeme, vasıtalar), evvelemirde Trakya ve Şark bölgesindeki ilk hatlarda bulunan birliklere en yeni ve sağlamlar verilmek suretiyle ikmal edilecektir. *Genelkurmay ayrıca yeni seferberlik planlarının yapılması konusundaki çalışmalara bir an önce başlanmasını önermektedir.* Seferberlik planları ise kolordular tarafından hazırlanıyordu.[710]

Bu yazışmalar sürerken *Türkiye, seferberlik ilan etmemesine rağmen silahlı kuvvetlerin gücünü artırmaya devam etmektedir.* Daha önce saydığımız hazırlıklara yenileri eklenmektedir. *1940 yılı Mart ayında Çatalca ve Demirkapı mevkilerinde anti tank mânialar inşa edilmeye başlanmıştır.* Bu mânialarıın inşasında eski demiryolu rayları kullanılmaktadır. Bir İngiliz mühendis bu tahkimatta yeni rayların da kullanılmakta olduğunu şaşkınlıkla saptar.[711] 24 Haziran'da Bakanlar Kurulu, Çatalca Müstahkem Mevkisinin bir an önce tamamlanması için çeşitli kolordulardan acemi erlerin yeteri kadarının burada çalıştırılmasına karar verir. Temmuz ayında 1913 ve daha geç doğumlular için yapılan celpler 6'ncı ve 8'inci Kolordu bölgelerinde uygulanır, askerlikleri sona ermiş olanların terhisi durdurulur.[712]

Türkiye'nin, İngiliz ve Fransızlardan silah alımı için müzakerelerde bulunduğu bu dönemde, başka kaynaklardan da silah almaya çalıştığı ya da aldığı görülmektedir. İngiliz raporlarına göre *1940 Temmuzu'nda Türkiye Rusya'dan 100 hafif tank alarak Trakya'ya göndermiştir. Çanakkale Boğazı için top almıştır.* Japonlar, İngiliz elçiliği kanalıyla silah numunesi göndermişlerdir.[713]

Miili Müdafaa Vekâleti istimlâklarına kolaylıklar getiriliyor

Türkiye'nin savaşa hazırlık konusunda, inşa ettiği havaalanları, savunma hatları, depolama yerleri vb. yapımı önemli istimlâk sorunları yaratıyordu. Bunlardan kaçınmak ve Milli Savunma Bakanlığı'nın uygulamalarını kolaylaştırmak için *26 Haziran 1940 tarih ve 3887 sayılı Milli Müdafaa İhtiyaçları İçin Yapılacak İstimlâkler Hakkındaki Kanun hazırlanmıştır.* Bu kanuna göre "Milli Müdafaa ihtiyaçları için lüzumu olan ve hakiki veya hükmi şahısların tasarrufları altında bulunan gayrimenkullerin istimlâkine İcra Vekilleri Heyeti karar verecektir. *Bu kararlar aleyhine dava açılamayacaktır.*" İstimlâke konu olan gayrimenkullerin karşılığı olarak yapılacak olan ödemede vergi değeri esas alınacaktır. Sahipleri, istimlâk kararlarında saptanan bedelle-

710 Mete Tunçay, A.g.m., s. 38. Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 232.

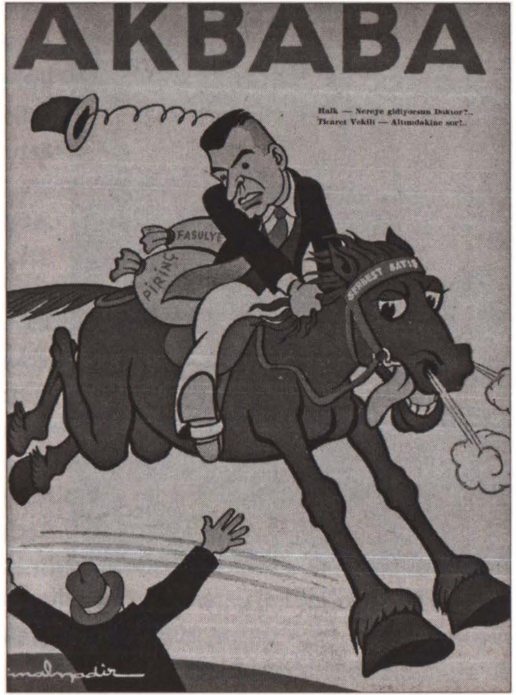
711 Pub. Rec. Off., WO 201-1047, 5 Mart 1940 tarihli yazı.

712 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 344-345.

713 Pub. Rec. Off., FO 371-25022, 1Temmuz 1940, 4 Temmuz 1940 ve 6 Eylül 1940 tarihli yazılar.

re itiraz edebileceklerdir. Bu itiraz istimlâki geciktiremeyecektir. Bedeldeki farklılıklar daha sonra yargı kararlarıyla giderilecektir. Eğer sahipleri kararın kendilerine tebliğinden sonra on beş gün içinde itiraz etmediyse karar kesinleşmiş olacaktır.

Devlete ait gayrimenkuller, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla hiçbir bedel ödemeden Milli Müdafaa Vekâleti'ne terk ve tahsis edilecektir. Yasanın yedinci maddesine göre milli müdafaa inşaat ve tesisatı için gerekli olan, hakiki ve hükmi kişilerin tasarruf ya da ruhsatnameleriyle kullanımları altında olmayan tüm kireç, taş ve kum ocakları, hiçbir resim ve ücret ödemeden Milli Müdafaa Vekâleti tarafından kullanılabilecektir.

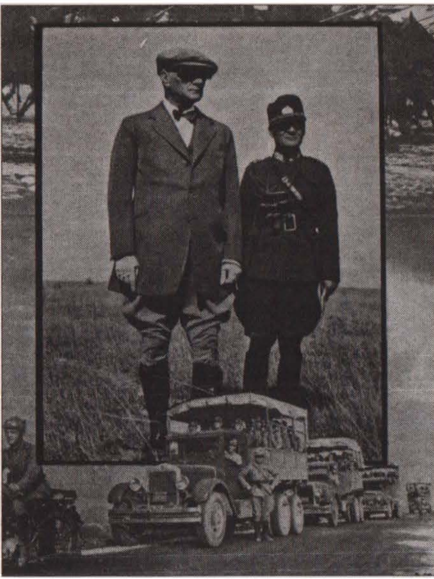
Akbaba, *sayı 443, 10 Eylül 1942.*

Türkiye'nin yığınaklarını gerçekleştirme biçimi TBMM'de eleştiri konusu oluyor

Türkiye, seferberlik ilan etmemekle birlikte yığınaklarını belli ölçülerde geliştirmeye çalışıyordu. Ama, bu hazırlığın yapılma biçimi 21 Ağustos 1940'ta TBMM'de *General Kâzım Karabekir* tarafından ciddi olarak eleştirilmiştir.

"Son gördüğüm bu yığınak safhası bendenizi endişelendirdi. Türkiye'de kışın, askerin hali ne olacağı üzerinde durmayacağım. Sevkiyat, genellikle İstanbul'un kilometrelerce süren varoşlarından geçiyor ve İstanbul tarafına, iki tane çürük araba vapuruyla yapılıyor. Bilhassa bu memleketin birçok ırkla meskûn, gayri Türk mıntıkasından geçiyor. *Hatta askerlerin bu yolda gösterdiği şiddetten, bütün vatandaşlar üzüntülüdür.* Bir milletvekili olarak bana şikâyete dahi geldiler; dediler ki: Sıkıyönetimden daha sıkı vaziyetteyiz. Neferler geliyor; hat üzerine yaklaştık diye geçeni yakalıyor ve bir lira ceza kesiyorlar. Parası yok, fakirse, polise gidiyor ve tazyik ediliyor".[714]

714 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 223.

Yedigün, *sayı 233, 25 Ağustos 1937.*

Kâzım Karabekir konuşmasında sevkiyatın İstanbul'dan değil, çevre limanlardan halka gösterilmeden feribotlarla yapılması gerektiğini söylemiş ve feribotların önemini belirtmek için "Savarona dahil feribotla değiştirmeliyiz" demiştir.[715] Eleştirileri yanıtlayan Milli Müdafaa Vekili Saffet Arıkan, askerî nakliyatın Sirkeci, Zeytinburnu ve Tekirdağ'dan yapılıp tamamlandığını, İngiltere'den alınacak krediden bir takım araba vapuru ısmarlandığını,[716] ikisinin hazır olduğunu, İzmir'den bazı körfez vapurlarının bu amaçla İstanbul'a nakledildiğini bildirmiştir.[717]

1940 yılı manevralarında gerçekçi bir oyun seçilmişti. Trakya'ya güçlü mekanize birliklerle yapılan bir Alman-Bulgar saldırısına nasıl karşı konulacağı, İstanbul ve Boğazlar'ın nasıl savunulacağı üzerinde duruluyordu. Bu karşı koyma sırasında Türk Hava Kuvvetlerinin İngiliz ve Fransız hava kuvvetleriyle yapacağı işbirliğinin karşılaşacağı sorunlar konusunda açıklık kazanılmıştır. Oyunlara çağrılan İstanbul valisi de alması gereken pasif savunma önlemlerinin çapını daha iyi kavrayabilmiştir.[718]

Donanma, yeniden Gölcük'e çekiliyor

1 Eylül'de savaşın başlamasıyla birlikte donanma, bütün filolarıyla Erdek'e gönderilmişti. Burada 4-6 saatte harekete geçmek üzere sürekli savaş nöbeti tutuyordu. Savunma düzenlemesi olarak Yavuz karaya yakın bir yerde demirlemişti. İhtiyat filo gemileri ve diğer muhripler Yavuz'un açık denize bakan yönünü bir kuşak olarak çevreliyordu. Denizaltı ana gemisi Erkin Çınaraltı bölgesinde ağlar içine alınmış, iki yanına da denizaltılar yanaştırılmıştı.[719]

715 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 224, 226.

716 Arthur S. Gould Lee, *a.g.e.*, s. 41.

717 Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 228.

718 İstanbul'da alınan önlemlerin ayrıntıları için bkz. Orhan Avcı (haz.), İsmail Hakkı Suerdem, *Anılarım*, Bilge Yayınevi, Ankara, Nisan 2004, s. 162-177.

719 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 81.

Donanmanın Erdek'te daimi olarak liman nöbeti tutması yıpranmaya neden oluyordu. Belli bir süre sonra donanmanın yeniden Gölcük'e çekilmesi düşünülmeye başlandı. 1940 Şubatı'nda Gölcük'le İngiliz Akdeniz Filosu arasında telsiz bağlantısı oluşturuldu. Yıpranmasını azaltmak üzere *Donanma, Haziran 1940'ta Gölcük'e çekildi.* Donanmanın tamir gemisinin bulunmaması böyle bir kararı zorunlu kılıyordu. Hava tehlikesine karşı Gölcük'e bir uçaksavar taburu getirildi. Denizaltı tehlikesine karşı Dilburnu-Tütünçiftlik arasına muhbir ağı çekildi. Yavuz'un ve havuzun etrafına torpido şıpkası çekildi. Ayrıca, savaş nedeniyle özellikle lojistik bakımından önem kazanan *İskenderun'da bir Deniz Komutanlığı kuruldu.*[720]

Denizcilik Bankası'na ait olan *Etrüsk, Sus, Trak ve Marakas gemilerine,* baş ve kıç güvertelerine 7,6'lık uçaksavar topu, köprü üstüne iki makineli tüfek, baş ambara sancak iskele birer *schwartzkopf* torpido konularak *harp gemisi flaması çekildi.*

Etrüsk, hastane gemisi haline getirilerek donanma komutanlığı emrine verildi. Sus, Trak ve Marakas savaş halinde geri alınmak üzere Deniz Yolları İdaresi'ne geri verildi. Pendik sınıfı 3 şehiriçi yolcu vapuru mayın tarama gemisi haline getirilerek, gerektiğinde kullanılmak üzere şehir hatlarına geri verildi. Koordinasyon Heyeti'nin 18 Şubat 1941 tarihli K/1 13 numaralı kararıyla Kanarya Gemisi satın alınarak donanmanın kömür taşıma hizmetlerine tahsis edildi.

1940'ın ikinci yarısında Dünya Savaşı yeni alanlara yayılırken yeni çelişkiler de oluşturuyordu. Almanya'yla saldırmazlık antlaşması imzalamış olan SSCB, savaşa girmemekle beraber yayılmasını sürdürüyordu. 16 Haziran 1940'ta da Estonya ve Letonya'yı işgal eder. 21 Temmuz'da Litvanya, Estonya ve Letonya Sovyetler Birliği'ne katılma kararı alır. 26 Haziran 1940'ta ise Sovyetler, Besarabya ve Bukovina'nın ilhakına ilişkin ültimatomu Romanya'ya verir. İki gün sonra da işgal eder. Romen silahlı kuvvetleri, 4. Ordu'sunu, 2 süvari ve 4 piyade tümenini tamamen kaybetmiştir. Romanya, Müttefikler'den umduğu desteği bulmamıştır. Bunun üzerine Kral Carol, Almanya'ya başvurur. 21 Ağustos'ta da Bulgarlar Dobruca'yı işgal ederler. Sovyetler Birliği'nin daha sonra, Romanya'nın tümünü ele geçirmek için uğraşmaya başlaması Almanya'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Ağustos ayında Almanya, Romanya'nın toprak bütünlüğünü, Romanya'nın Mihver devletlere katılması ve Alman silahlı kuvvetlerini Romanya'ya kabul etmesi ve her türlü önlemleri kabul etmesi koşuluyla garanti ettiğini açıklamıştır.[721]

Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, Batı Avrupa'nın işgalini tamamlayan Almanya, İngiltere'ye yöneldi. 25 Ağustos 1940'ta Alman savaş

---

720 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 82.

721 Kenan Kocatürk, *a.g.e.*, s. 250.

uçakları Londra'yı bombaladı. Bir gün sonra da İngiliz uçakları Berlin'i bombalayarak buna yanıt verdi. İtalyanlar, 6 Ağustos 1940'tan itibaren Doğu Afrika'da askerî harekâta başladı. 19 Ağustos'ta İngiliz Somalisi İtalyanların eline geçti. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığımız biçimde, 12 Eylül'de İtalyan askerleri Libya sınırından Mısır'a ilerlemeye başladı. 7 Aralık 1940'ta da İngilizler Mısır Cephesi'nde karşı saldırıyı başlatarak sonuç almaya başladılar. 27 Eylül 1940'ta Japonya, Almanya ve İtalya arasındaki askerî ittifaka katıldı. Bu üç ülke, her milletin dünyada kendine ait olan sahayı almasını uzun müddet sürecek bir barışın ön koşulu olarak görüyordu. Büyük Asya sahası ile Avrupa mıntıkalarında yeni bir nizam yaratıp sürdürmek ve bu alanlarda yaşayan milletlerin refah ve saadetini sağlamak için karşılıklı işbirliklerini örgütlemeyi kararlaştırdılar.[722] Savaşın yeni alanlara yayılması Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Artan risk altında Türkiye olanaklar elverdiğince iyi donatılmış, savunma potansiyeli yüksek bir orduyu hazır tutmaya çalışıyordu.

Yunanistan'ın askerî başarısı, Türkiye'yi savaşa girmekten koruyor

4 Ekim 1940'ta Hitler ve Mussolini, Brenner Geçidi'nde buluştular ve Balkanlar'ı konuştular. 7 Ekim 1940'ta Alman ve İtalyan askerleri Romanya'yı işgal etti. 28 Ekim 1940'ta İtalyan askerleri Arnavutluk'taki yığınağını kullanarak Yunanistan'a girdi. 4 Kasım'da İngilizler, Girit'e yerleşti. *Sonbaharda, savaş artık Balkanlar'a sıçramış bulunuyordu.* Bu durumda İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerse Üçlü Antlaşma'ya göre Türkiye'nin de savaşa katılması gerekecekti. *Buna dayanarak İngiltere Türkiye'nin en kısa sürede savaşa katılmasını istedi.* Türkiye ise savaşa katılmasının ancak İtalya'nın Selanik'i alması ve Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması halinde gerçekleşebileceğini bildirdi. *Yunan ordusu seferberliğini tamamladıktan sonra* iyi bir direniş göstererek ve savaşı Arnavutluk topraklarına geri döndürmeyi başararak *22 Kasım'da Görice'yi işgal edince Türkiye'nin savaşa girme koşulları da oluşamadı.*[723]

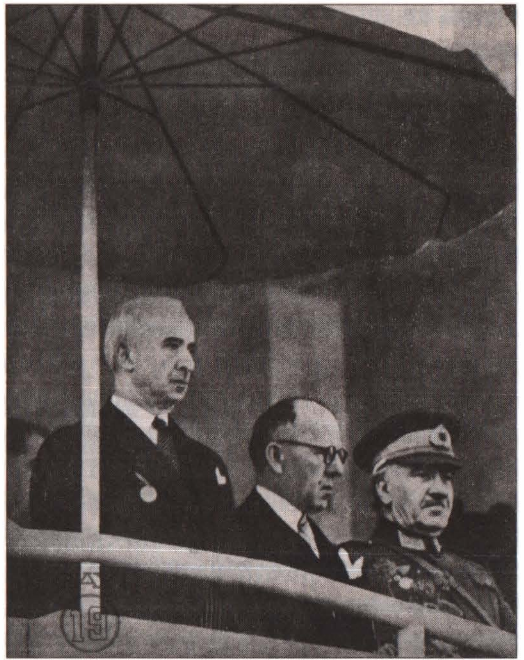
Beş ilde sıkıyönetim ilan ediliyor

Türkiye, Savaş tehdidi artık doğrudan Balkanlar'a yöneldiğinde ordusunu büyütmeyi sürdürüyordu. Ama yeni birliklerin kuruluşu azalmıştır. Çünkü *ordunun kuruluşu öngörülen büyüklüğe yaklaşmıştır.* Ama bu dönemde alı-

722 Nurullah Esat Sümer, *a.g.e.*, s. 117.

723 Cemalettin Taşkıran, "1941 Yılı Başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askerî Görüşmeleri (Ocak-Şubat-Mart 1941), *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 283.

nan bazı kararlar dikkat çekmektedir. Ağustos ayında Çatalca *Müstahkem Mevkisi için bir dekovil taburu kurulur.* İzmir'deki 3'üncü Muhabere Alayı, İngiliz uçaklarına yol göstermek için 500 watt'lık bir yayın yapmakla görevlendirilir. Trakya üzerindeki tehdidin yükselmesi üzerine de *20 Kasım 1940'ta İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edilir* Bu beş ildeki sıkıyönetimin kumandanlığına da *Korgeneral Ali Rıza Artunkal* getirilir.

Radyo, *sayı 19, 15 Haziran 1939.*

Tehdidin artmasının ve yakınlaşmasının paralelinde Türkiye, hava savunma tedbirlerinin uygulanmasını sıkılaştırır. 1939 yılında çıkartılmış, *"Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Savunma Nizamnamesi"* ile *"Işıkların Söndürülmesi ve Karartma Nizamnamesi"* uyarınca uygulamalar yapılmaya başlar. 18 Kasım 1940'ta, Bakanlar Kurulu kararıyla hava saldırılarına karşı bütün kent ve kasabalarda geceleri karartma uygulaması yapılmaya başlandı. İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde Kızılay, gaz maskelerini 6 liradan satışa çıkardı. *Halkın maske alması zorunlu tutulmuştu.* Kentlerdeki sokak lambaları maskelenmiş ve sayıları çok aza indirilmişti. Örneğin İzmir'de 4.000 elektrik ve 1.500 havagazı sokak lambası varken, toplam sayıları 150'ye düşürülmüştü. 21 Kasım 1940'tan sonra otobüslerin ve tramvayların lambalarına siyah kılıf geçirilmiş, binalardan ışık sızmaması için önlemler alınmıştır. Her evin bir sığınağı olması zarureti getirilmiş ve sığınaklar kazdırılmıştır.[724] *Hava Muhafaza Genel Komutanlığı* bu işlerde çalışacakları tanzim etmek için *yaklaşık 39.000 kişi kaydetmiş,* bazı mahallelerde tatbikatlar yaptırmış, hatta halkın tahliyesine girişmiştir. Bakanlar Kurulu *28 Kasım'da, trafiğe çıkan ticari ve özel motorlu araçlara kısıtlamalar* getirmiştir. *Bir gün tek numaralı, bir gün çift numaralı araçların* trafiğe çıkmasına izin verilmiştir. Şehirleri, sanayi ve ulaştırma tesislerini hava saldı-

724 Müslime Şen, "İkinci Dünya Savaşı'nda İzmir'de Uygulanan Sivil Savunma Önlemleri ve İtalyan-İngiliz Esirlerin Değişimi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri,* Ankara, 1998, s. 393.

rılarına karşı korumak için kara kuvvetlerine 68 adet 94 milimetrelik uçaksavar topu, 162 adet 40 milimetrelik uçaksavar topu, ışıldaklar ve dinleme aletleri alınır.

1940 yılının sonunda Balkanlar savaş alanı haline gelince İngiltere ile siyasal ve askerî ilişkiler yoğunlaşır. İngilizlerin beklentisi Türkiye'nin hazırlanarak bir an önce savaşa girmesidir. *Churchill, İngiliz dışişleri bakanına, Türkiye'den 1941 yazında 1,5 yıl sonunda 20 tümen beklediğini söyler.* İngilizlerin Türkiye'den beklentisi, Türkiye'nin Mihver saldırısı karşısında direnmesi ve Mihver'in Boğazlar'ı geçmesini önlemesidir. Eğer bu başarılamazsa Anadolu içerisinde direncini sürdürmesidir. En son ise Almanların bu müdafaayı da aşması halinde *İran, Irak petrol alanlarına ve Süveyş'e ilerlemesini engelleyecek bir Türk-İngiliz müdafaa hattının oluşturulmasıdır.* Bu nedenle de Türk ordusunun güçlendirilmesini ciddiye almaktadır. Savaş Kabinesi, 7 Kasım 1940 tarihli bir toplantısında Türkiye'ye bir askerî misyon gönderme kararı alır. Bu misyonda kara ve hava kuvvetleriyle ilişkilere General Marshall-Cornwall başkanlık edecektir. Ortadoğu başkumandanına karşı sorumlu olacaktır. Donanmayla ilişkilerde ise misyona Amiral W.A. Howard Kelly başkanlık yapacaktır. İlişkilerin ataşeler eliyle değil, özel bir misyonla yürütülmek istenmesinde Türkiye'de rütbeye verilen önemin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Büyükelçilik ise bu fikre sıcak bakmamıştır ve Askerî Ataşe Arnold'un şimdiye kadar Türk ordusunun üst kademesiyle iyi ilişkiler kurduğu ve güven sağladığını, eğer sorun rütbeyle ilgili ise Arnold'un rütbesinin artırılmasının düşünülebileceği ve bu misyon konusunda ise Türklere emrivaki yapılmasının iyi olan ilişkileri bozabileceği kanısındadır.[725]

İngilizler 1940 yılı Kasımı'ndan sonra Türk ordusuna malzeme gönderebilmek için Irak üzerinden Türkiye'yle doğrudan ilişki kurabilmeyi sağlayacak iki öneri geliştirmişlerdir. Birincisi *Diyarbakır-Cizre-Musul demiryolunu inşa etmektir.* Bu proje iki yılda gerçekleştirilebilecektir. Diğeri ise *Diyarbakır-Darnaklı-Zaho-Musul karayolunu gerçekleştirmektir.* Bu proje de altı ayda gerçekleştirilebilecektir. Türkiye demiryolunun gerçekleştirilmesini istediği için karayoluna karşı çıkar ama sonuçta her ikisi de gerçekleşmez.[726]

Beklenilebileceği üzere aynı günlerde Almanlar da Türkiye'yi savaş dışı tutmaya çalışmaktadır. *Von Papen 29 Kasım 1940'ta* İsmet İnönü tarafından kabul edildiğinde, "Almanya'nın kendi çıkarlarına öngördüğü 'yeni düzeni' reddetmemesi halinde Almanya'nın Türkiye'ye garanti vermeye ve yardım etmeye hazır olduğunu" söyler.

---

725 Pub. Rec. Off., WO 106-3129, 15 Kasım 1940, 16 Kasım 1940 ve 30 Kasım 1940 tarihli yazılar.

726 Pub. Rec. Off., WO 106-3189, 28 Kasım 1940, 20 Aralık 1940, 8 Ocak 1941 ve 28 Şubat 1941 tarihli yazılar.

1941 yılı Türkiye üzerindeki savaşa girme baskısının arttırıldığı bir dönem olarak başlar. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, 12 Ocak 1941'de Büyükelçi Sir K. Hugessen, Şükrü Saracoğlu'na Türkiye'nin hemen savaşa girmesini ya da Almanların Yugoslavya ve Bulgaristan'a girmesinin savaş sebebi sayılacağını ilan etmesini ister. Saracoğlu ise İngilizlerin Mısır'a çıkardığı motorize tümenin malzemesinin alenen Türkiye'ye nakledilmesinin herhangi bir beyanattan on kat daha fazla etkili olacağını söyleyerek bu teklifleri kabul etmez.[727] Bunun üzerine, bundan sonraki toplantının 22 Ocak 1941'de Ankara'da tekrarlanması ve toplantıya İngiliz Askerî Heyeti Başkanı Korgeneral Sir James Marshall-Cornwall'ın da katılması üzerinde anlaşılır.

Yeni koşullar gereği, İngiliz askerî heyetiyle Ankara'da yeniden durum değerlendirmesi yapılıyor

22 Ocak toplantısına hazırlık için görüşmeler sürdürülür. 15 Ocak-21 Ocak 1941 arasında Ankara'da General Cornwall başkanlığındaki İngiliz heyetiyle Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyeti arasında görüşmeler yapılır. Cornwall Türkçe bilmektedir. Churchill tarafından atanmıştır. Türkiye'nin savaşa sokulması için büyük bir gayret içindedir. Cornwall savaşa ilişkin hatıralarında İngilizlerce önerilen yeni silahları alma konusunda Türk tarafının çok isteksiz davrandığını anlatmaktadır.[728]

Hayfa Konferansı'ndan sonra geçen sürede durum çok değişmiştir. Fransa savaş dışı kalmıştır. Yunanistan İtalya'yla savaşmaktadır. Almanya Romanya'da yığınak yapmış Balkanlar'a yeni bir saldırı arifesindedir. Savaş, Doğu Akdeniz'e yaklaşmıştır. Konferans masasına iki konu getirilmiştir. Bunlardan birisi Oniki Adalar konusundaki İngiliz girişiminin nasıl gelişeceği, diğeri ise İngilizler hazır olmadan Almanların Türkiye'ye saldırması halinde ne yapılacağı konusudur.[729]

Saldırı olur ve Türkiye savaşa girerse, Suriye'nin Türkiye ile Mısır arasında kurulacak ilişkilere engel olmasına olanak verilmemesi üzerinde durulur. Eğer bu, müzakerelerle sağlanamazsa *Suriye'nin iki ülke tarafından işgal edilmesi kararlaştırılır.* Türkiye genelde Oniki Adalar'a güç ayırmak istemediğini, güçlerini esas tehlikeye karşı yoğunlaştırmak istediğini belirtir. Eğer Trakya'ya bir saldırı olmazsa *Oniki Adalar sorunu iki ülke arasında bölüşülerek ortadan kaldırılacaktır.* Türkiye'nin savaşa girmesi halinde *Ankara-İstanbul-Mısır arasındaki kablolu haberleşme bağının kapasitesinin artırılması gere-*

---

727 Cemalettin Taşkıran, A.g.m., s. 284.

728 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 71.

729 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, Extracts from Marshall-Cornwall Coversation 15-22 January 1941.

kecektir. Telsiz haberleşmesi güvensizdir. Mevcut bağlantı İstanbul-Selanik-Sakız üzerinden kurulmaktadır. İngilizler buna alternatif olarak Sakız-İzmir-Balıkesir-İzmit üzerinden ikinci bir hattın kurulmasını istemektedir. Bunun için İngilizler İzmir-Sakız arasındaki bağlantının güçlendirilmesine iki ay içinde başlayacaktır. Kartal-Çanakkale arasında bulunan ve 15 yıldır kullanılmayan kablonun kapasitesini de Türkiye test edecektir. Türkiye ayrıca 1/200.000'lik ve 1/25.000'lik haritaların İngilizce bastırılmasına çalışacaktır.

Trakya Cephesi'nde, Türkiye'ye yardımcı olmak için gelecek olan *İngiliz askerleri, karşı saldırıda kullanılacak stratejik yedek konumunda kalacaktır.* Kafkas Cephesi'nde Rus saldırısının Irak'a yönelmesinin beklenebileceği üzerinde de durulmuştur. İngilizler bu cephede Türkiye'ye yardımcı olmak için Hindistan'dan birlik getirecektir. Bunun için Kurtalan-Diyarbakır yolunun Cizre doğrultusunda uzatılmasını istemektedirler. Ayrıca İngilizler, Türkiye'deki cephelere göndermek için askerlerini besleyebileceği bir üs kurmak istemiştir. *Üs kurmak için tren güzergâhındaki İzmir-Menemen yöresinde 2.000 hektarlık bir yer saptayacak ve tahsis için Türk Hükümeti'ne başvuracaktır.*[730] İngilizler İzmir'e petrol ve bomba depolaması da yapmak istemektedir.

Türkiye tarafından, 1940'ta Müttefikler'ce tahsis edilen kredi çerçevesindeki malzemenin gelmesinde gecikmeler olduğu, Almanya'nın Romanya'ya yerleşmesinin ihtiyaçları acil duruma getirdiği belirtilmiş, Fransızların vermeyi yüklendiği malzemenin de İngiltere tarafından sağlanması istenmiştir. *Türkiye İngiltere'ye Libya'da ele geçirdikleri malzemeden Türkiye'nin gereksinmesi olanlarının yeteri kadar cephanesiyle birlikte verilmesini* ve İngiltere'nin ABD'ye yaptığı siparişlere Türkiye adına olanları da katmasını istemiştir. Bu öneriler İngilizlerce kabul edilmiştir. Türkiye 1941 yılı Ocakı'nda İngilizlere C listesi diye adlandırılan üçüncü malzeme ve silah listesini vermiştir.[731]

Türk ordusundaki bir zırhlı tugay da tümen haline getirilecekti. Bunun için bir tank alayı teşkili için gerekli malzemeyle, bir bindirilmiş alay teşkili için gerekli iki taburluk nakil vasıtasının İngilizlerce verilmesi konusunda uzlaşılmıştır. Bunların dışında Türkiye'ye verilmesi durdurulmuş olan gemilerin teslim edilmesi üzerinde de anlaşılır.[732]

Akdeniz ve Ege'nin güvenliği temelde İngiliz donanmasınca sağlanacaktır. *Eğer İngilizler az sayıda destroyer desteği verirse* Türk donanmasının *Karadeniz'de "karakol"(patrol) tutacağı* bildirilmiştir. Savaş öncesinde Türkiye'nin deniz kuvvetleri için ısmarladığı ve savaş çıkınca İngiliz donanmasının el koyduğu 4 muhrip ve 4 denizaltının teslim edilmesi istenmiştir. Bu ge-

---

730 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, *Kurmay Görüşmesi Hülasası*, Genel Kurmay Başkanlığı, II. Kanun 1941, Ankara.

731 Pub. Rec. Off., WO 201-1129, 6 Kasım 1942 tarihli yazı.

732 Cemalettin Taşkıran, A.g.m., s. 285.

milerden 1 muhrip, 1 denizaltı batmış bulunuyordu. Muhrip yerine bir benzerinin ve denizaltı yerine 5 arama tarama gemisinin verilmesi, ayrıca 3 ağ gemisi ve denizaltı savunma cihazları talep edilmiştir. Bu program üzerinde anlaşılır. İngilizler Gölcük Tersanesi'nin gerek duyduğu tezgâhları vermeyi de kabul ederler.[733]

Boğazlar'ın savunması için İngiltere'nin top ve tahkimat malzemesi vermesi üzerinde anlaşılır. Bunun için Türkiye tarafı gerekli korugan ve beton tesisleri yapacaktır. *Türkiye, 13,5 inch'lik ve 15 inch'lik top taretlerinin yerleştirileceği mevzileri hem boğaz kıyılarına hem de Gelibolu Yarımadası'nın kıyılarına yapmaya başlar.* Türkiye bu taretlerin ödemesini 1938 kredisinden yararlanarak yapmıştır. Ama İngilizler bu çok ağır top taretlerinin gönderilebilecekleri ancak iki gemi bulunduğunu ve bu gemileri bu amaçla uzun süre tahsis edemeyeceğini, bu nedenle de bu topları vermeyeceğini bildirdikten sonra *bu topları kendi Dover savunmasına tahsis etmiştir.*[734] Türklerin bu konuda ısrarcı olması sonucu Singapur'un savunması için İngiltere'nin gönderdiği toplar, bu adanın Japonlarca işgalinden sonra, Çanakkale'ye yöneltilmiştir. Türkiye'nin savaş dışı kalmakta olduğu açık hale gelince de İngilizler bu topları geri çekecektir. *Çanakkale'nin Asmatepe mevkisinde 1941 yılında büyük bir yer altı karargâhı inşasına başlanır.*[735]

Türkiye, İngiltere'den istediği limanlarını korumakta kullanacağı "denizaltı" savunma cihazları için, personel yetiştirmek ve kurs düzenleme yoluna gitmiş ve kendisine eğitim için gerekli malzemelerinin verilmesini istemiştir. İngilizler bu talebi karşılamaya karar vermiştir. Bu amaçla bir motorlu mavna (Pandora) ve bu mavna tarafından çekilen özel olarak tasarlanmış bir hedefin imal edilerek Türkiye'ye verilmesi için çalışmalara girişmişlerdir.[736]

Türkiye'nin İngiltere'den daha önce istediği malzeme listesinden hava kuvvetleri için o tarihe kadar 10 Blenheim uçağı ve yedekleri, 30 Hurricane uçağı ve yedekleri, 30 Battle uçağı ve yedekleri, 3 Spitfire uçağı, 6 Avro-Anson uçağı, 3 bin ton bomba, 357 paraşüt, 577 uçuş elbisesi, 15 portatif hangar, 5 silindir, 7 ışıldak, 1 kara telsizi, 6 benzin tankı ve 1 tamirhanenin teslim alındığı saptanmıştır. Bu dönemde Türkiye, Spitfire yerine elden geçirilerek gönderilmek istenilen Hurricane'leri teslim almayı reddetmiştir.[737]

---

733 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 84-85.

734 Pub. Rec. Off., ADM 116-4496, 21 Nisan 1943, 23 Nisan 1941 Armaments for Turkey, 30 Haziran 1940 tarihli yazı.

735 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 84.

736 Pub. Rec. Off., ADM 116-4506, 11 Kasım 1940, 22 Nisan 1941, 25 Nisan 1941, 27 Haziran 1941, 21 Kasım 1941 tarihli yazılar.

737 Robin Denniston, *a.g.e.*, s. 41. Bu uçaklardan 26 "Battle" ve 14 "Hurricane" uçağı Polonya için imal edilmiştir. Bu uçaklar gemiyle İstanbul'a getirilmiştir. Polonya'nın yenilgiye uğraması üzerine İstanbul'a bırakılmıştır. Pub. Rec. Off., FO 371-23870, 2 Ekim 1939.

İngiliz ve Türk ordularının kurmayları arasındaki en büyük değerlendirme farklılığı, Türkiye'nin Alman uçakları tarafından ne tür bir saldırıyla karşı karşıya kalacağı konusunda olmuştur. *İngilizler Almanların Trakya'ya saldırısının 600 uçakla yapılacağını düşünüyordu.* Oysa *Türk kurmayları* Almanların çok daha fazla sayıda uçakla saldırıya geçeceğini hesaplıyordu. Bu nedenle de *hava üstünlüğünü sağlamak için 1.300 uçaklık bir karşı gücün harekete geçirilmesine gerek* duyuyorlardı. Bunun 500 kadarı Türk hava kuvvetlerince karşılanmalıydı. *800 kadarını da RAF sağlamalıydı.* Bu hava gücünün kullanılabilmesi için de *60 havaalanı hazırlanmalıydı.*

Bu bakış açısıyla görüşmelerde Türk tarafı İngiltere'den gelmesi beklenen malzemeden ayrı olarak; Türk hava kuvvetleri için 1.500 kamyon, 9,4'lük iki toplu 45 uçaksavar bataryası, 2.5:3.7'lik ikişer toplu 45 uçaksavar bataryası, 135 normal ağır makineli tüfek, gerekli cephane, 70 bin ton uçak benzini, 70 milyon makineli mermisi, 3 milyon kum torbası, 80 bombasalan istemiştir. Bu toplantılarda İngiltere'ye; 216 av, 216 av pike bombardıman, 36 ağır bombardıman, 36 gözetleme av ve 6 deniz olmak üzere 510 uçağa, okul uçağı olarak da evvelce sipariş edilen 25 Magister uçağından ayrı 75 adet Magister, 75 adet Falcon, 75 adet Avro-Anson uçağına daha ihtiyaç duyulduğu iletilmiştir.[738] 22 Ocak'taki görüşmede, heyetler arasında yapılmış olan çalışmaya dayanarak tayyare kıtalarının noksanlarını tamamlamak için *Türkiye'ye; İngiltere'nin 60, Amerika'nın da 20 uçak vermesi kararlaştırıldı.* (Eylül ayında hünüz hiçbir uçak gelmemişti.) Ayrıca Avro-Anson okul uçağı da verilecekti.

Türkiye kendi üretim kapasitesini artırmaya çalışıyordu. MMV 1940 yılında, Kayseri Fabrikası'nda 100 Miles M14A Magister Mk. I eğitim uçağı üretmek üzere, İngiliz Philips and Pavis Aircraft Ltd. şirketinden lisans almıştı. Ama savaş koşullarında *Kayseri ve Eskişehir tesisleri bakım ve onarım hizmetlerini karşılamakta zorlanıyordu.* Bunun için bu üretim gerçekleştirilemedi. Bu yetersizlik karşısında Türk Hava Kurumu'nun *Etimesgut'ta bir uçak fabrikası kurması kararı verildi.* Fabrikanın temeli 1941 yılında atıldı. 1942 yılında da Magister tipi uçakların üretilmesine ilişkin lisanslar bu fabrikaya devredildi. 1944 yılına kadar bu uçaklardan 30 adet imal edildi.[739]

6 Şubat'ta İngilizlerin yaptıkları bir değerlendirmede Almanların önce Türkiye'ye daha sonra Suriye üzerinden Mısır'a yönelebileceğinden söz ediliyordu. Türkiye'nin işgalinin asıl amacının İngiltere'yi işgal etmek olduğu belirtiliyordu. İngiltere bu nedenlerle Türkiye'yi savaş içinde görmek istiyordu. Türkiye'de kurmay heyetleri arasında yapılan görüşmelerden sonra *Churchill, Türkiye'nin cazip bulacağını sandığı bir öneri yapmıştı.* 2 Şubat'ta iletilen bu öneride İngiltere, *Türkiye'ye 10 filo uçağı konuşlandırmak ve teç-*

738 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 348.

739 Zeynep Gülten, *a.g.e.*, s. 43. ve M. Bahattin Adıgüzel, *a.g.e.*, s. 88.

hizatıyla birlikte 100 uçaksavar vermeyi önermişti. Bu uçakları ve uçaksavarları kullanacak personel de Türkiye'nin isteğine göre sivil ya da askerî kıyafetle gönderilecekti. İnönü bu öneriyi kısa süre içinde reddetmişti. *Türkiye, Müttefikler'e tarafsız olarak yardımcı olmayı, zayıf bir savaşan* Müttefik *olmaya yeğliyordu.* Aslında Churchill, aynı uçakları Yunanistan'a teklif etmiş ve aynı yanıtı almıştı. 7 Şubat'ta General O'Connor'ın ordusunun Libya'daki 10'uncu İtalyan Ordusu'nu yok etmesi, İngilizlerin eline önemli miktarda silah ve cephane geçmesini sağlamıştı. Bu, İngilizlerin Türkiye'ye askerî malzeme göndermekte elini rahatlatmıştı.[740]

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve İmparatorluk Kurmay Başkanı Sir John Dill Türkiye'ye geliyor

Churchill, daha önceki bölümde de üzerinde durduğumuz üzere yaptığı sürpriz öneriden sonuç alamayınca, Türkiye'yi zorlamak için, *26 Şubat 1941'de İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve İmparatorluk Kurmay Başkanı Sir John Dill'i Türkiye'ye gönderdi.* Gelenlerin niteliğine bakıldığında toplantıda, Türkiye'ye askerî malzeme sağlamaya ilişkin konularından çok, stratejik konuların görüşüldüğü anlaşılıyor. Toplantıya Türkiye tarafından Refik Saydam, Şükrü Saracoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak ve Numan Menemencioğlu katılıyordu. Büyük Britanya kanadında Eden ve Dill'in yanı sıra Büyükelçi H. Knatcbull-Hugessen bulunuyordu.

Gelenlerin verdiği bigiye göre Almanya, Romanya'da 3'ü zırhlı, 2'si motorize 23 tümen ve 400-500 uçaklık bir kuvvet toplamıştır. Ayrıca Bulgaristan'a önemli ölçüde sızdığını, Bulgar havaalanlarında hazırlık yaptığını, yakında Yunanistan'a girerek Yunanistan'ı İtalyanlarla sulh yapmaya zorlayacağını ifade etmişlerdir. Eden birkaç gün önce gizli olarak Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Yunanlılar, Almanlara direneceklerdir. Buna yardımcı olmak için Afrika'daki savaşta serbest kalan güçlerden biri zırhlı 4 tümen ve özel topçu birlikleri göndermeye karar vermişlerdir. *İngiliz birlikleri Selanik'in batısında bir hat tutacaktır. Gönderilecek asker sayısının toplamı 100.000'e ulaşacaktır.* Daha önce Almanları kışkırtacağı gerekçesiyle İngiliz kuvvetlerini kabul etmeyen Yunanistan, bu kez kabul etmeye karar vermiştir. Halen Yunanistan'da İngilizlerin 3 avcı filosu, 4 Blenheim filosu ve 1 gece bombardıman filosu vardır. Yeni filolar gönderilecektir. Yunanistan'da İngiliz hava birliklerinin bulunması Türkiye için de önemli bir koruma sağlayacaktır. Buradaki bombardıman filoları Romanya petrol alanlarının bombalanmasında da kullanılacaktır. İngiliz birliklerinin Yunanistan'a gönderildiği dönemde gemiler bu işlere tahsis edileceğinden, muhtemelen Türkiye'ye malzeme

740 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 74.

gönderilmesinde bir yavaşlama olacaktır.[741] İngilizler bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceğini öğrenmek istemektedirler.

Mareşal Çakmak, yaptığı durum değerlendirmesinde, Alman hazırlığının Yunanistan'a olabileceği gibi *Boğazlar'a da yönelmiş olabileceğinin üzerinde durmuştur.* Türkiye'nin, bu saldırı karşısında direnç gösterirken doğudan Rus saldırısı karşısında kalabileceğine, Yunanistan'a verilecek desteğin yerinde olduğuna, ama Türkiye'nin de aynı ölçüde tehdit altında olduğuna ve Türkiye'nin *Trakya'daki gücünün motorize birliklerle takviye edilmesinin önemine değinmiştir.* Türk tarafı, Almanların Romanya'dan 1.500, Bulgaristan'dan 1.200 uçak hareket ettirebileceğini ve bu durumda İngilizlerin hava birliklerinin yetersiz kalacağını düşünmektedir.

Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu ise Almanların Yunanistan'a saldırdıktan sonra mutlaka *Türkiye'ye döneceğini belirterek, Türkiye'nin bu saldırıya direneceğini söylemiştir.* Eden, bu yorumda Türkiye'nin savaşa girebileceği konusunda bir açılım görerek hemen Türkiye Almanlara savaş ilan edecek mi diye sormuştur. Saracoğlu, eğer ortak yarar varsa bunun yapılabileceğini söyler. Ama bu aşamada Türkiye'nin Almanlarla ilişkisini kesmesinin ortak yarara katkı yapmayacağını ekler. *Türkiye Yunanistan'a saldırı karşısında birşeyler yapmalıdır. Ama bu yapamayacağını yapması anlamına gelmez.* Türk ordusunun mobilitesi sınırlıdır. Yunanistan'a yardım için yapılacak yeni düzenlemeler, Türkiye'nin Alman saldırısı karşısındaki savunma potansiyelini düşürecektir. Refik Saydam, Eden'a "siz Türklere saldırı tavsiyesinde bulunuyor musunuz," diye açıkça sorar. Eden böyle bir tavsiye yapmadığını söyler.[742] Toplantının sonunda Eden durumu özetler: Türkiye'nin Almanya ve Yugoslavya karşısında pozisyonu açık ve yerleşiktir; Almanya saldırırsa savaşacaktır ama Yugoslavya ile de ortak yarar açısından birlikte hareket etmeye açıktır. *Türkiye kendi potansiyelinin ortak yarar adına en doğru kullanılacağı zamana kadar bekleme taraftarıdır.* Refik Saydam bu özetlemeyi; Türkiye sözüne sadıktır, verebileceği en iyi hizmeti verecektir. *Ama şimdi güçsüzdür. Hizmet verebileceği güce erişinceye kadar bekleyecektir diyerek tamamlar.*

Bu, İngilizlerin Türkiye'den beklediklerinden geri, ama razı olmak durumunda oldukları bir pozisyondur. Dill, Türkiye'ye gelirken Wavell komutasındaki İngiliz Sefer birliklerinin Yunanistan'a değil Türkiye'ye gitmesi gerektiğine inanıyordu. Türkiye ise savaşa girme teklifini bir kez daha reddetmiştir.[743] *Dill, Türkiye'den ayrılırken* yazdığı bir teşekkür mektubunda, General Wavell'in mareşali Mısır'da ağırlamaktan memnun olacağını bidirirken *İngilizlerden tavsiye almaktan çekinmeyin, tamir ve bakım organizasyonların-*

741 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, 27 Temmuz 1941 tarihli yazı.

742 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, 27 Temmuz 1941 tarihli yazı.

743 Robin Denison, *a.g.e.*, s. 75.

dan azami derece yararlanın ve savaş zamanlarında inşaatların yapımında barış zamanı yöntemlerine bağlı kalmayın diyordu.[744]

İngilizler, Türkiye'nin Alman saldırısına karşı savunmasının sınırda yani Çakmak hattında değil, daha geride örneğin Çatalca hattında yapılması gerektiğini düşünmektedir. Polonya'da yaşananlar böyle bir hattın yararlı olmayacağını göstermiştir. Buna rağmen *Türkiye'nin kuvvetlerini Çakmak hattında tutmasını, Bulgaristan*'ın Yunanistan'*a saldırmasını engelleme hamlesi olarak yorumlamaktadırlar.* İngiliz istihbaratına göre Türk birliklerinin yüzde 40'ı Yunanistan ve Bulgaristan sınırına yığılmıştı. Alman saldırısına karşı konuşlanmış ordunun, birliklerinin büyük kısmının Trakya'da değil Anadolu'da konuşlanması beklenirken buraya yığılması, İngilizler tarafından *Türkiye'nin gerekirse Bulgaristan'ın işgaline yönelebileceğinin işareti olarak görülüyordu.*[745]

Tabii bu toplantıda da Türkiye'ye gönderilen malzemeler görüşülmüştür. İngiliz genelkurmay başkanınca Türk genelkurmay başkanına gönderilen 28 Şubat 1941 tarihli mektupta, Libya'da ele geçen malzemeden 20 adet 47/32'lik tanksavar topu, 20 adet 65/17'lik piyade topu, 15 adet 77/28'lik sahra topu, 15 adet 100/17'lik sahra obüsü, 200 orta ağır makineli tüfek, 1.000 piyade tüfeği ve 15 hafif tank ve mühimmatını göndereceğini bildiriyordu.[746] Bu silahlardan 150 orta makineli tüfek ile 550.000 mermisini, 50 hafif makineli tüfeği ve 1.000 piyade tüfeğini gönderdikleri bilinmektedir.[747]

İngilizlerin Türkiye'ye destek olarak savaşa girmesi halinde kullanacakları üssü saptamak üzere 4 Mart 1941'de bir İngiliz heyeti görevlendirilmiştir. Bu üs Menemen-İzmir-Cumaovası bölgesinde tesis edilecekti. *Üs, 1 zırhlı tümen, 2 piyade tümeni ve 12 hava bölüğünün iskânını, ikmal depolarını, tamir atölyelerini ve üs hastanelerini barındıracak biçimde 2.000-3.000 hektarlık bir büyüklükte düşünülmüştür.*[748]

Nisan ayı içinde İngiliz askerî ataşeleri ve *Cornwall, Trakya'da yaptıkları incelemelerden sonra* Türklerin Çatalca hattının batısında Alman saldırısına direnmesinin olanaksız olduğu kanısına varırlar. Çatalca hattında da henüz anti tank bariyerlerinin inşasının tamamlanmadığını, ancak bir ay sonra tamamlanabileceğini saptarlar. Cumhurbaşkanına ve Mareşal Çakmak'a Çatalca hattının batısındaki güçlerinin azaltılmasını telkin ederler. 14 Nisan 1941'de *General Asım Gündüz, Cornwall'a Çatalca hattının batısında tutulan kuvvetlerin bir blöf olduğunu,* Alman taaruzu başlarsa hemen Çatalca Demirkapı *(Bolayır) hatlarının gerisine çekileceğini söyler.* İngilizler, ulaşım ye-

744 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, 28 Şubat 1941 tarihli yazı.

745 Robin Denniston, *a.g.e.*, s. 108.

746 Cemalettin Taşkıran, A.g.m., s. 290.

747 Mete Tunçay, A.g.m., s. 38.

748 Musa Çakır, A.g.m., s. 413.

tersizliğini düşünerek Alman saldırısı karşısında Türk kuvvetlerinin çekilme için yeterli zaman bulamayacağından endişe etmektedirler.[749]

Hitler'in mektubu İnönü'yü rahatlatıyor

Türkiye bakımından İkinci Dünya Savaşı'nın en gerilimli günlerine gelinmiştir. Türkiye'de, Almanya'nın Bulgaristan'a saldıracağı bilinmektedir. Ama bu saldırının daha sonra Türkiye'ye yönelmesi ihtimali henüz ortadan kalkmamıştır. İşte tam bu günlerde *Hitler, İnönü'yü rahatlatacak bir mektup gönderir.* 26 Şubat 1941 tarihli mektup 4 Mart'ta von Papen tarafından İnönü'ye teslim edilir. Hitler, İnönü'ye gönderdiği bu mektupla Bulgaristan'ın Mihver güçlerine katıldığını, Alman ordularının Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı bazı güvenlik önlemleri alacağını, bu harekâtın hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı olmadığını bildirerek güvence vermiştir. Bu mektup İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki baskıları karşısında Türkiye'nin elini güçlendirmiştir.[750] 1 Mart 1941'de Bulgaristan, Mihver'e katılır. 2 Mart'ta Alman ordusu, Bulgaristan'a girer. Türkiye'nin, Alman tehlikesini tam sırtında hissettiği anda, 4 Mart 1941'de Hitler'in mektubu İnönü'ye ulaşmıştır. Daha önce üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuz üzere İnönü, Hitler'e yazdığı yanıtta, Türkiye'nin ittifaklarına sadık kalarak savunma önlemlerini almakla birlikte Almanya ile çatışmamak için elinden geldiğini yaptığını, Almanya'nın da aynı samimiyetle davranması halinde çatışmanın önüne geçileceğini bildirir.

Bu dönemde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan gerilim artmıştır. Bu durumda Sovyetler, Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirir. *24 Mart 1941'de Ankara-Moskova arasında bir saldırmazlık paktı imzalanır.* 1939 Eylülü'nde gerçekleştirilemeyeni, 1941 Martı'nın koşulları gerçekleştirilir hale getirmiştir.

Oysa Hitler, Rusya saldırısına bir an önce başlamak istemektedir. Bunun için Türkiye'yi sakinleştirdikten sonra saldırı sırasında gerisini sağlam tutacak operasyonları kısa sürede tamamlamak ister. *Almanya, 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırıya geçer.* Almanlar hızla sonuç alır. 17 Nisan'da Yugoslavya teslim olmuştur. 9 Nisan'da Selanik'e giren *Alman orduları 26 Nisan'da Atina'yı ele geçirir.* Göring hava birlikleriyle İngiliz işgalindeki Girit'i 20 Mayıs'ta ele geçirir. Almanya böylece tüm dünyaya hava birliklerinin gücünü göstermiş olur.

Bu gelişmeler olurken *25 Nisan 1941'de Türkiye, Almanya'yla bir ticaret an-*

---

749 Pub. Rec. Off., WO 106-3129, 4 Nisan 1941, 13 Nisan 1941, 18 Nisan 1941 tarihli yazılar.

750 Mektup için Bkz. Muzaffer Erendil, "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye'nin Harp Politikası ile Siyasal ve Askerî Güç İlişkileri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Ankara, 1998, s. 347.

laşması imzalar. Hitler mektubuyla Almanya için Türkiye'den beklenenin savaş dışı kalması olduğu ortaya çıkmıştır. Almanya'da böyle bir anlayış hâkim olmuşken, Dr. Carl Clodius'la yapılan *ticaret müzakereleri sırasında Türkiye'nin Almanya'dan silah alma yolu açıldı.* 9 Ekim 1941'de imzalanan bu anlaşmayla Almanlar, 15 Ocak 1943'ten sonra Türkiye'den krom alımı yolunu açmak istiyorlardı. Bu anlaşmada Hitler'in teslimini durdurduğu 7,5 cm'lik 20 uçaksavar ile 6.400 top cephanesinin teslimi ve ayrıca 100.000 top cephanesinin verilmesi öngörülmüştü.[751] Bu 20 top, Krupp tarafından imal edilmiş olarak fabrikada bekliyordu. Çünkü Alman ordusunun kullanmadığı bir standarttaydı. Bu siparişin değeri 6 milyon mark tutuyordu.[752]

Ticaret müzakereleri için Türkiye'de bulunan *Dr. Carl Clodius,* o günlerde Türkiye'nin durumunu şöyle yorumlamaktadır. *"Türkiye, Alman-Sovyet Savaşında tamamen Almanların tarafını tutmaktadır.* Savaşın umumi sonucu bakımından ise Türk devlet adamları, Rusya'nın mağlup edilmesinden sonra *İngiltere ile Almanya arasında bir muvazeneye dayanan bir sulha varılmasını istemektedirler"* Bu saptama Türkiye'nin savaş dışı kalma stratejisini uygularken Alman tarafıyla ilişkilerinde ne tür bir etki yaratmak istediğini ve bunda başarı sağladıklarını gösteriyor.

Hitler'in mektubunun verdiği güvenceye karşın *Türkiye, Trakya'daki güçlerini artırmayı sürdürmüştür. Mart ayında İstanbul ve Trakya'da 30 bin kişi, silahaltına alınır.* 1 süvari karagâhının, 3 piyade alayının, 6 piyade taburunun, 2 topçu alayının ve 2 topçu taburunun kuruluş emirleri yayınlanır. Midye-Kandıra kıyılarında sahil birlikleri kurulur. 12 Mayıs 1941'de 12'nci Kolordu'nun kuruluş emri yayınlanır. 3 piyade tümeni ve bağlı birliklerinin, 4 piyade alayının, 1 topçu tugayının, 2 süvari alayının ve Edremit Kıyı Koruma Taburu'nun kurulmasına başlanılır. 2 Haziran 1941 tarihinde de 17. Kolordu karargâhı ve gerekli birliklerin kuruluş emri yayınlanır. 1 tümen ve 1 tugay karargâhı, 2 piyade alayı, 10 piyade ve 4 topçu taburu kurulmuştur.[753]

Çakmak hattını bırakarak Çatalca hattında savunmayı esas alan yeni bir strateji belirleniyor

1941 yılının Nisan ayında Yunanistan'ın Almanlarca işgali üzerine Bulgaristan sınırının hemen gerisindeki Çakmak hattının batı kanadı hassasiyet kazandı. Bunun üzerine Çakmak hattı hızla boşaltılarak Trakya'da sadece ört-

---

751 Savaş öncesinde 108 uçaksavar sipariş edilmiş, Hitler silah verilmesini yasaklayıncaya kadar 88'i teslim edilmişti.

752 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri,* Havass, İstanbul, 1977, s. 54-55.

753 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 350-351.

NORTH WEST

Turkish D

23.

Delaying Force
Total:-
2 Corps
6 Inf. Divs.
1 Cav. Div.
1 Armd. Bde
Fortress Tps.

3 Inf. divisions.
1 Cav. division.

XX 3 Inf. divisions.

Kırklareli
Fortress Zone

Arm'd. Brigade.
Lüleburgaz
Babaeski
Kuleliburgaz
Uzunköprü

Çatalca Lines

4 Inf. Divs.

1 Army H.Q.
Hadımköy

Çatalca Fortress Command
2 Inf. Divs.
+ Fortress Troops

ISTANBUL CORPS
3 Inf. Divs.

Eastern Sector
3 Corps
Çatalca Fortress Comd.
12 Divs.

Çorlu
Tekirdağ
Malkara
Keşan

SEA OF MARMARA

XV
1 Inf. Div.

II
2 Inf Divs

Erdek
Bandırma
Mudanya

2 Infantry Divisions

Susurluk

2 Army
H.Q.

Balıkesir
Edremit

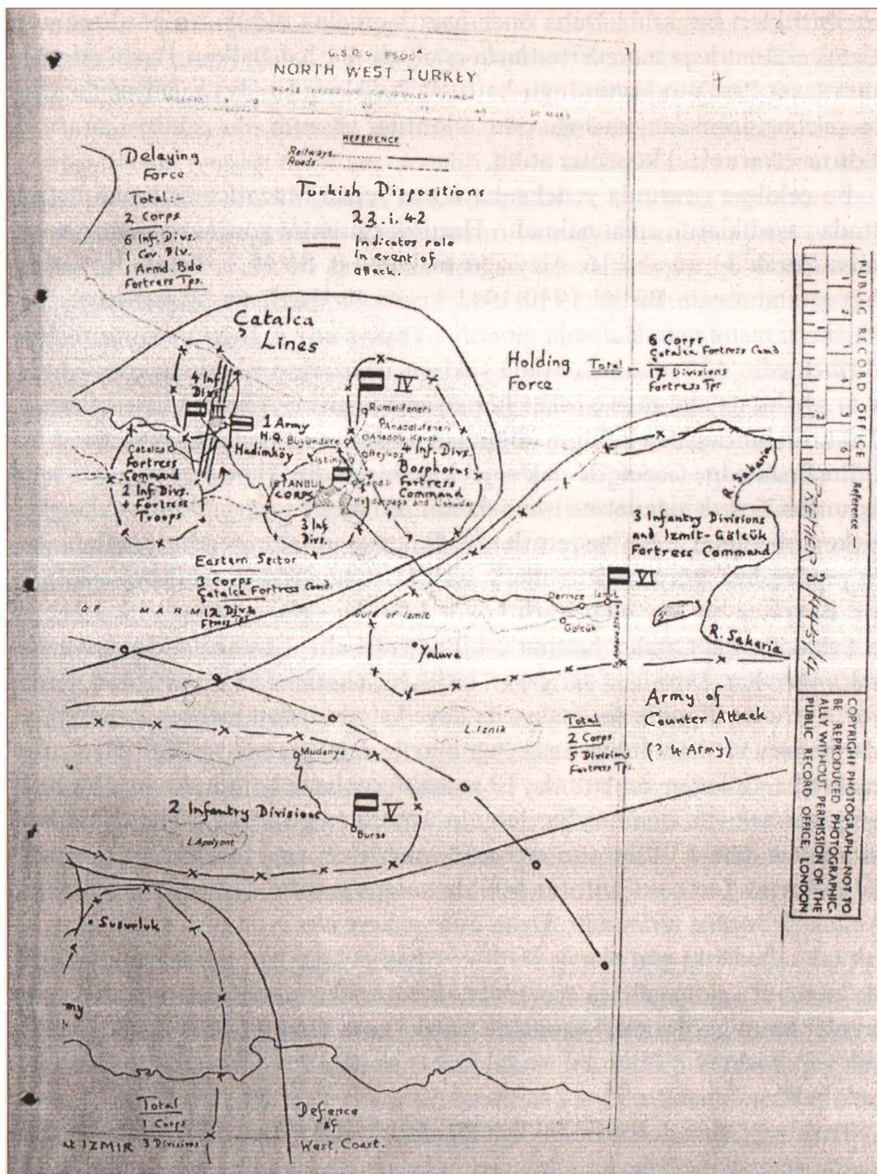
Total
1 Corps
3 Divisions

XII
H.Q. at IZMIR

Defence of West Co

PREMIER 3 445/4

Trakya ve Saroz Körfezi civarında Türkiye'nin savunma hattı ve savunma güçleri.

Marmara'nın güneyinde Türkiye'nin savunma güçleri.

me birlikleri bırakıldı. Daha önce hazırlanmakta olduğunu gördüğümüz, *Çatalca-Demirkapı mevzilerine hızla çekilindi.* Bu hat Balkan Harbi'nde Ahmet İzzet Paşa'nın savunduğu hattı.[754] *Birliklerin hareket kabiliyetinin azlığı bu çekilme sırasında iyice açığa çıktı,* sıkıntılar yaşandı. Bu çekilme sırasında Edirne civarındaki köprüler atıldı.

Bu çekilme sırasında yedeksubaylığını yapan Muzaffer Gökman hatıratında yaşadıklarını anlatmaktadır. Hazırlık eğitimini gördükten sonra asteğmen olarak 33. tümen 16. Alay ağır makineli 8. Bölük 2. Takım Komutanlığı'na atanmıştır. Birliği 1940-1941 kışına *Kırklareli'nin "Dokuz-höyük" köyünde iki metre toprak altında girmiştir.* Trakya'nın soğuğu ve çamuru bezdirmektedir. Almanların sınırlara yaklaşması üzerine askerin üzerinde bulunan ağırlık da alınmış ve asker her an savaşa girmeyi bekler hale gelmiştir. Taburun bir radyosu bulunmadığından da dünyayla hiçbir haberleşmesi bulunmamaktadır. Gazete'de pek seyrek gelmektedir. Tabiat şartları çok ağırlaşmıştır. Soğuk ciğerlerine işlemektedir. İki metre toprak altında aylar geçirirken bir tutam ateşe hasrettirler.[755] Gökman'ın tahminine göre Almanlarla yapılan bazı görüşmeler sonucu birlik Istrancalar'da Karlı köye çekilmiştir. Büyükçe bir köy olan Karlı köyde koşullar daha iyidir. Birlik 1941 yılı Şubat ayında Çatalça hattına çekilme emri alır. Istrancalar'dan yaya olarak yola çıkar. Lapa lapa kar yağar, birlik hiç aksamadan yürüyüşünü sürdürür. Durumu o günlerde Trakya'da deve katarlarından merkep katarına kadar her şey vardı, bölüklere gaz yağı kilo ile değil gramla verilirdi diye anlatmaktadır. Gökman, anılarında, 10 arabalık cephane kolunu komşu bir birliğe götürmek için donmuş bir derenin üzerinden geçirirken, buzun kırılması üzerine dereye düşen son arabanın askerlerce nasıl fedakâr bir çalışmayla kurtarıldığını çok canlı bir şekilde anlatmaktadır. *Birlik Çatalca hattında Kestanelik köyüne yerleştirilir.* Daha önce askere altı ayda bir verilen izin, artık iki haftada iki gün olarak verilmeye başlamıştır. Ancak bu izin günlerinde İstanbul'a gidip gelmek sorun olmaktadır. Edirne ve Kırklareli'nden gelen trenler uzun gecikmeler yapmakta ve tıka basa dolu olmakta, ayakta yolculuk yapılmaktadır. Bunun dışındaki seçenek sabah ve akşam gelip giden küçük halk otobüsüdür.[756]

Türkiye, Çakmak hattını bu koşullarda, elindeki kuvvetlerle savunamayacağını görmüştü. Daha az güçle savunulacak daha kısa bir hatta çekilinecekti. *Çatalca hattı;* Terkos Gölü-Çatalca-Kayak, Dağyenice, Kestanelik ve Sazı dereleri ve Marmara kıyısında Büyükçekmece lagününün doğu kıyısı arasın-

---

754 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 89.

755 Muzaffer Gökman, *Kitaplar Arasında 44 Yıl*, Eğitim-Öğrenci Yayınları, İstanbul, Ekim 1977, s. 97-104.

756 Muzaffer Gökman, *a.g.e.*, s. 102-105.

da uzanan hattır. *Çatalca hattının gerisinde iki hat daha hazırlanıyordu.* İkinci hat birinci hattın 550-1.500 metre gerisinden, üçüncüsü ise ikinci hattın 1.400-2.300 metre gerisinden geçiyordu. Hatlar arasında piyade siperleri ve avcı çukurları kazılmıştır. *Bu hatların her birinde anti tank hendeği kazılmıştır. Hendeklerin genişliği 60-90 cm, derinliği 30-40 cm'dir.* Birinci ve ikinci hatlardaki hendeklerin arka yüzleri beton kaplıdır ve anti tank toplarının bulunduğu beton koruganlarla donatılmıştır. Koruganların her birine su sağlanmıştır. *Derin hendeklere gömülmüş kablolu haberleşme,* görüşe dayanan ve telsiz haberleşmesi bulunmaktadır. Ayrıca iki uçtaki sahillerde koruganlar yer almaktadır. Sahra topçusu üçüncü hattın gerisinde yer almaktadır. *Dördüncü hat yapılırsa ağır topçu onun gerisinde yer alacaktır.*[757] Nurettin Türsan'ın hatıratına göre, 1. Ordu Komutanlığı'na *Cemil Cahit Toydemir geldikten sonra tepelerin en üstlerine "Yıldız Tabya"lar yapılmaya* başlanmıştır. Bunlar 5-6 köşeli birbirlerine hendekler ve siperlerle bağlı beton yuvalardır.[758]

1940-1942 yıllarında Trakya'da askerliğini istihkâm subayı olarak yapmış olan Sami Öngör, hatıratında, talimlerde en çok önem verilen konunun tanklara karşı savunma, özellikle de mayınlanmış alanların kurulması ve temizlenmesi olduğunu anlatıyor.[759]

Demirkapı (Bolayır) hattı ise Gelibolu Yarımadası'ndaki Saros-Kavak-Kazanağzı (Marmara kıyısında) hattıdır ki bu hattın kuzeyinde yer alan Koru ve Ganos (Işıklar) dağları doğal bir koruma sağlamaktadır.[760]

Muzaffer Erendil'in saptamasına göre *Çatalca hattı 1'inci Ordu'nun 20'nci, 3'üncü ve 4'üncü Kolorduları tarafından işgal edildi.* Tasarruf edilen 10'uncu Kolordu Zonguldak, Ankara ve Çerkeş'e konuşlandırıldı. Demirkapı mevzisine de 2'nci Ordu'nun 2'nci Kolordu'su yerleştirildi.[761] 1942 yılı başında Türk ordusunun konuşlanmasına ilişkin olarak İngilizlerin hazırladığı bir haritaya göre *saldırıyı geciktirecek güçler olarak; Edirne'de 10'uncu, Kırklareli'de 20'nci Kolordu ve Lüleburgaz'daki zırhlı tugay bulunuyordu.* Geciktirici güçlerin toplamı iki kolorduydu. Bu kolordular 6 piyade tümeni, 1 süvari tümeni ve bir zırhlı tugaydan oluşuyordu. Direnme hattı iki bölümdü. Direnme hattının doğusunu oluşturan Çatalca hattında 3'üncü Kolordu ve 1'inci Ordu'nun karargâhı bulunuyordu. İstanbul Boğazı'nın kuzeyinde 4'üncü Kolordu konumlanmıştı. İstanbul'da da bir kolordu bulunuyordu. *Direnme hattının batısını ise Demirkapı (Bolayır) hattı* oluşturuyordu. Bu hattı 2'nci ve 15'inci Kolordular savunuyordu. 1'inci Kolordu, Çanakkale'de konuşlan-

757 Pub. Rec. Off., WO 201-1062, Türkiye Raporu.

758 Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 89.

759 Sami Öngör, *Geçen Yılları Düşündükçe Anılar*, Tekin Yayınevi, İstanbul, Mayıs 1987, s. 129.

760 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 352.

761 Muzaffer Erendil, *Agh*, s. 56.

mıştı. Direniş hattının batı ve doğusunda toplam 6 kolordu bulunuyordu. Bu 6 kolorduda 17 piyade tümeni vardı. *Daha geride karşı taarruz için 5 ve 6'ncı Kolordular bulunuyordu.* Bu iki kolorduda beş tümen vardı.[762]

Almanya, Balkanlar'da ve Ege'de kendisi için gerekli güvenliği sağladıktan sonra Türkiye'ye yönelir. Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önerir. Türkiye, İngiltere'ye danıştıktan sonra daha önce üstlendiği uluslararası yükümlülükleri geçerli olmak koşuluyla, *18 Haziran'da Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması'nı* imzalar. Almanya, güneyindeki güvenceyi Türkiye'yle yaptığı antlaşmayla tamamladıktan sonra, daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız şekilde 22 Haziran'da Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçer. *Almanya Barbarossa Harekâtı'nı başlatmıştır.* Türkiye bu taarruzla birlikte önemli ölçüde rahatlar. Ama Almanlara güvenmemektedir. Rusya'dan sonra sıranın kendisine geleceğini düşünmektedir. İngiliz büyükelçisine askerler aracılığıyla Türkiye'nin güvendiği Müttefiki'nin İngiltere olduğu mesajı verilir.[763]

Bu günlerde Çakmak hattında Kırklareli'de yedek subay olarak Bofors dağ topları bataryasına kumanda eden Reşat D. Tesal izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: "Telaşın asıl büyüğünü biz Almanlarla varılan anlaşma gereğince, karşılıklı olarak kuvvetlerin geriye çekilmesinde yaşadık. *Asker çekilince halk da askerle birlikte Kırklareli'ye göçe başladı.*" Bu çekilme sırasında Tesal'ın birliği hatta bırakılan örtü kıtaları arasında bulunuyordu. Bir gece tümenin arabalarıyla Çakmak Hattı'ndan kaçırılan silah ve cephaneyi yakalar. Ama Tesal'a göre "*Talim açısından, birlik eratı mükemmeldi.* Savaş nedeniyle onların da bizim gibi terhisi yapılmadığından hepsi top kullanım ve bakımında ustaydılar. Topları rekor bir zamanda söküp takıyor, parçaları katırlara, yine aynı ustalıkla yükleyip indiriyorlardı. *Belli dönemlerdeki atış talimlerinde de başarıları tamdı.* Ve en önemlisi terhisin gecikmesi onlarda bir bezginlik yaratmıyordu".[764]

Savaşan tarafların Türk ordusunun savaş performansı hakkındaki kestirimleri

Türkiye'nin ordusunu büyütmek ve yeterli silah ve cephaneyle donatmak için gösterdiği tüm gayretlerin güçlü ve yeterli modern bir ordu yaratmaktan ne kadar uzak kaldığını, anlattığımız öykü açıkça ortaya koymaktadır. Daha önceki bölümlerde İngilizlerin Afrika'da Alman kuvvetlerine karşı savaşı kazanır hale gelmeden önce ne kadar büyük bir silah üstünlüğü sağlamak durumunda kaldığını görmüştük. Bu verilerle düşünüldüğünde, Türkiye'nin

762 Pub. Rec. Off., Premier 3. 445. 4. War Office, 23 Ocak 1942.

763 Pub. Rec. Off., WO 106-3129, 23 Temmuz 1941 tarihli yazı.

764 Reşat D. Tesal, *a.g.e.*, s. 147.

yöneticilerinin orduyu büyüterek teçhiz etmeye çalışırken esas hedefinin savaş kazanan, savaşçı bir ordu yaratmaktan çok; *savunmacı, saldırganın stratejik hesaplarını değiştirebilecek bir ordu yaratmak olduğu hemen kavranır.* Bu durumda ordunun gerçek savaşma kapasitesinden çok dış güçler bakımından nasıl görüldüğü önem kazanmaktadır. Böyle olunca da savaşan tarafların savaş sırasında Türkiye'nin ordusunu nasıl değerlendirdikleri önem kazanmaktadır.

Almanya'nın, Rusya'ya saldırıyı başlatmasından önce Türkiye'ye saldırma planları yaptığı bilinmektedir. Ancak Alman kurmayları 40 tümeni bulunan, büyük ve derin bir arazisi olan bir ülkede uğrayabilecekleri *zaman kaybını göze alamamıştır.* Türkiye'yi aşmak için düzenleyeceği bir saldırı üç ay zaman kaybına sebep olduğunda, Almanya'nın 1941 yılı yazında Rusya saldırısı gerçekleşemeyecektir. Saldırının 1942 yılı yazına kalması halinde ise Rusya savaş hazırlığını tamamlamış bulunacaktır. Bu da Yıldırım Savaşı Doktrini'ne yanlış bir zamanlama olacaktır. Yoksa Alman karargâhı, Hitler İnönü'ye mektubunu yazmadan önce Türkiye seçeneği üzerinde ciddi olarak çalışmıştır. Nitekim bu seçenek ortadan kalktıktan sonra *10 Ağustos 1941'de Alman genelkurmayı, Hizmete Özel Olarak Türkiye Hakkında Askerî-Coğrafi Veriler kitabı yayınlamıştır.*[765]

1941 yılında *İngiliz istihbaratının yaptığı bir tahmin de bu bakımdan çok ilginçtir.* İngilizler, Almanların üçü zırhlı yirmi tümen ve 1.500-2.000 uçaklık bir güçle saldırması halinde, İngiliz desteği olmasa da, *Bulgaristan'dan 15 Ağustos'ta başlatılan bir saldırının* Suriye sınırına ulaşabilmesinin *ertesi yılın Mart ayına kadar sarkabileceğini hesaplamışlardır.* Ama Türkiye yanına İngiliz hava desteğini alırsa Almanların kazanması olanaksızlaşacaktır.[766] İngilizlerin bu değerlendirmesini taraflı ya da bilgi eksikliğiyle yapılmış bir değerlendirme olarak görmemek gerekir. Orduyu ve kumanda kademesini iyi tanımaktadırlar. İngiliz Askerî Ataşesi *Tuğgeneral A.C. Arnold, ordu hakkında yazdığı bir raporda;* merkeziyetçiliğin inanılmaz düzeyde olduğuna, *Kurtuluş Savaşı'nda gösterilen müthiş başarının aşırı milliyetçiliğe ve kendi yeteneklerini abartmakta âdeta kibre dönüştüğüne,* bu durumun onları yabancı tavsiyelerine kapalı hale getirdiğine, gizliliğin ve haberleşmenin zafiyeti dolayısıyla savaş hazırlıklarında pek çok sorunla karşılaşıldığına, *mekanik konularda* âdeta *doğal bir yeteneksizlik bulunduğuna,* teknik yetersizliklerin âdeta bir kader gibi görüldüğüne değinmiştir. Yetersizliklerin giderilmesi için ise *ordunun başındaki yaşlı kadroların emekli edilmesi gerektiğini*

---

765 Bu konuda bkz. Atila Türk, "Nazi-Hitler Ordularının Türkiye'yi İşgal Hazırlıkları, 1941", *Toplumsal Tarih,* Cilt 1. Sayı 4, 1 Nisan 1994, s. 7-14. Bu kitapta Almanların Türkiye'nin hangi noktalarına savaşta stratejik önem verdikleri açık olarak görülmektedir.

766 Brock Millman, A.g.m., s. 52.

bildirmiştir. Yani İngilizler bu yetersizlikleri bilmelerine rağmen söz konusu kestirimi yapmışlardır.[767]

Bu değerlendirmeler, *Türkiye'nin ordusunu güçlendirerek savaş dışı kalma stratejisini başarıyla uygulabildiğini açık olarak ortaya koymaktadır*. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öyküsü kurulurken çok sözü edilmiş olsa da *İngiliz yardımının, bu başarıyı sağlayan ordunun mobilizasyonundaki katkısı* bu aşamada *çok sınırlıdır*. Ordu bu mobilizasyonu, Türkiye'nin iç kaynaklarıyla ve büyük meşakkatlerle gerçekleştirmiştir.

Ordunun pratikteki performansı

Bu dönemde Konya Ereğlisi'nden gelecek ve Çumra'dan toplanacaklarla birlikte oluşturulan 160 at ve 80 *furgon* arabasını, Çumra'dan Kırklareli'deki 24'üncü tümene teslim etmekle görevlendirilen bir subayın anlattıkları çok aydınlatıcıdır. Önce iki at bir arabaya, bir arabaya bir er hesabıyla ve yedekleriyle 84 kişilik bir kafile düzenlenir. Kafile trenle Bandırma'ya gider. Bandırma'ya kadar kumanya ve yem yeter. Kafileyi Etrüsk ya da Trak gemilerinden biri Bandırma'dan alarak Tekirdağ'a götürecektir. Bu bekleme sırasında trenden inen atları tutmak sorun olur. Daha önce burada atları kaçıran bir teğmen üzüntüsünden intihar etmiştir. Atlar çakılan kazıklara bağlanır, etrafına arabalar çevrilerek korumaya alınır. Kafile birkaç gün bu vaziyette gelecek gemiyi bekler, kafile başkanı ve erlerden hiçbiri kafileden ayrılamaz. Gemi gelince kafile kol haline girerek rıhtıma indirilir. Atların ürkmemesi için bazılarının gözleri bağlanarak gemiye bindirilir. Ambarda bağlanan atların başlarına yem torbaları asılır. Arabalar da istif edilir. Gemi, Tekirdağ rıhtımına yanaşınca araba koşum takımlarının çalınmamasına çok dikkat edilerek araçlar ve atlar tahliye edilir. Kafile, Tekirdağ yakınındaki konaklama yerine gider ve Bandırma'daki düzende konaklar. Kafile burada iki gün kalır, ikmalini yapar ve atları arabalara koşarak Çorlu'ya doğru yola çıkar. Çorlu'da yeniden ikmal yaptıktan sonra Muratlı, Lüleburgaz ve Pınarbaşı toprak yolundan Kırklareli'ye doğru yol almaya devam eder. Kırklareli uzaktır, yol bozuktur. Arabalar ve koşum takımları kullanılmış olarak halktan satın alınmıştır. Yine halktan alınan atlar zayıftır ve araba çekmeye alışkın değildir. Bir türlü araba koşumuna girmemektedir. Yolda arabalar bozulmaktadır. Bozulanlar diğer arabalara bindirilerek yola devam edilir. İki gün sonra Kırklareli'ne ulaşınca kentin dışında yeniden konaklama düzenine geçilir. *24'üncü tümen komutanı kırığı bozuğuyla gelen arabaları ve atları devir aldırır*. Gelen kafileyi kutlar, ihtiyaçlarını karşılatır. İşte mobilizasyon bu biçimde gerçekleştirilmiştir. *En ön saftaki birliklerin mobilitesi ve lojistiği bu araçlarla sağla-*

767 Zikreden Ayhan Aktar, *a.g.e.*, s. 176, 12 Mart 1942 tarihli R, 2467/1941/G Sayılı Rapor.

nacaktır.[768] Nitekim 1940 Nisanı'nda Trakya'yı gezmek olanağını bulan Macar askerî ataşesinin ordunun durumu hakkındaki değerlendirmesi olumsuzdur.[769] Ama her şeye rağmen bu yığınağın gerçekleştirilmiş olması, kararları değiştirmek için yeterli olmuştur. Bu kısa anıda olduğu gibi *ordunun mobilizasyonunda Milli Müdafaa Mükellefiyet Kanunu'ndan yararlanılmıştır.* Milli Müdafaa Kanunu'nun uygulanmasında herhalde bazı sorunlarla karşılaşıldı ki 3 Aralık 1941 tarih ve 4974 sayılı yasayla yasada bir değişiklik yapılarak bu borcunu yerine getirmeyenlere ceza getirilmiştir. Bu değişikliğe göre nakil vasıtalarını belli günde belli yere getirmeyenlere 5 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası verilebilecektir. Ordu tarafından istendiğinde araçlarını kullanılamaz hale getirenler para cezaları yanı sıra 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılabileceklerdir.[770]

Türk ordusu, kendi kapasitesinin sınırlarının farkındadır. Savaşın başından beri Almanya, *Yıldırım Savaşı Doktrini'ne* uygun bir harekât yürütmektedir. Böyle bir harekât, her safhasında güçlü hava desteğini ve zırhlı ve motorlu birliklerin geniş ölçüde kullanılmasını gerektiriyordu. *Mekanize savaş teorisi İngilizler tarafından düşünülmesine karşın Alman generalleri Guderian ve Rommel tarafından hayata geçiriliyordu.*[771] Bu nedenle bir yandan Türk ordusunun birlikleri *tanksavarlar ve uçaksavarla donatılarak direnme kapasitesi artırılırken* öte yandan bu birliklerde özel talim programları uygulanmaya başlamıştır. *Birliklerin üç günde 100 km yürüyüş yapacak kapasite kazanması,* savunma mevzileri önünde tank hendekleri açılması, tank hendekleri önünde tank avcı çukurlarının hazırlanması, tank avcısı olanlara tank mazgallarına cam tank bombası atma eğitiminin yaptırılması, tanklarla savaşta özellikle tankların yanında gelen piyadeye yönelinmesi, hayvanların uçak ve tank gürültülerine alıştırılması gibi hususlara önem verilmiştir.[772]

Silah sanayisinin performansı

Ordunun bu mobilizasyonunda *Türkiye'nin kurmuş olduğu silah sanayisinin katkısının* yeterince değerlendirilmemiş olduğu düşünülebilir. Bunda tarih yazıcılarının dikkatlerini dış ilişkilere ve alınacak askerî malzemeye yoğun-

---

768 Niyazi Hekimgil, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s. 198-199.

769 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 350.

770 *TBMMTD*, İ: 6, 21/11/1941, C. 1.

771 Liddell Hart, *Strateji-Dolaylı Tutum*, ATASE Yayın No: 8, Ankara, 1973, s. 250-295.

772 Selami Başaran, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Genel Kurmay Başkanlığı Ankara, 1999, s. 222. Nurettin Türsan'ın hatıratında daha yüksek bir yürüyüş hedefinden söz edilmektedir. Ona göre her piyade alayı 24 saat, tam teçhizat yürüyecek, bu süre içinde üç saat uyuyacak aldığı yol 80 km. olacaktı. Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s. 62.

laştırmasının katkısı olduğu kadar, bu bilgilerin çoğunlukla askerî sır kavramı içinde görülerek saklanmış olmasının etkisi de vardır. Hatta alınacak dış malzemeyi artırmak için bu konuda düşük bir görüntü verilmesinin yeğlendiği bile düşünülebilir. *Eyüp Durukan'ın, 1939'daki müdürlüğü* döneminde İngiltere'ye *üç silah fabrikası* ısmarlanmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri 37 mm'lik mermi, kovan ve işaret fişeği üretecekti, ikincisi havadan atılacak bomba üretimi içindi. Üçüncüsü ise 7,5 ve 15 cm'lik kovan yapımı içindi. Savaş başlayınca bunların yapımı gerçekleşemedi.[773]

Ayrıca Türkiye, İngiltere'den silah üretimi ve fabrikalar için teknik uzmanlar gönderilmesini talep etmiştir.[774] Bu talepler genellikle karşılanmıştır. Türkiye'nin silah ve gerekli cephaneyi üretebilmesi için çok çeşitli kimyasal ve patlayıcı madde girdisine gereksinmesi bulunmaktadır. Bunların çok azı Türkiye'de üretilmektedir. İngilizlere verilen talep listelerinde bu tür malzemeler uzun listeler halinde yer alıyordu. Yaşanan aksamalarda Türkiye Büyükelçiliklerinin doğrudan devreye girdiğini gösteren örnekler vardır. Örneğin 1940 yılı Aralıkı'nda ABD'de Türk Büyükelçiliği, 150 ton TNT almayı başararak Basra yoluyla Türkiye'ye gönderdi.[775] Daha sonra İngilizlerin devreye girmesiyle 300 ton daha TNT sağlandı.

Kırıkkale fabrikalarının performansı iki işlevi bakımdan değerlendirilebilir. Birincisi orduda mevcut silahlar için savaşta kullanılacak mermilerin ve cephanelerin yeterli miktarda üretilmesidir. İkincisi ise yeni kurulmakta olan birlikler için ve eski birliklerin silahça güçlendirilmesi için yeni silahların üretilmesidir.

Orduda çok çeşitli silah bulunduğu için tüm silahlara uygun cephanenin üretilmesi söz konusu değildir. *Ama temel piyade silahları ve 105 mm'ye kadar topçu cephanesi zaten üretilmektedir. Savaş sırasında orduya yeni giren Brand havanlarının mermilerinin imaline kısa sürede başlanmıştır.* Türkiye sıcak savaşa girmemiş olduğundan gerçek savaş koşullarında bu üretimin ne kadar yeterli olacağını bilemiyoruz.

Savaş başlamadan Kırıkkale'de 2,5 cm'lik tanksavar topları üretilmekteydi. *1940 yılında 3,7/50 cm'lik tanksavar topları yapılmaya başlandı.* Ayrıca sahra toplarının yedek namluları yapılıyordu. Bu yıl *47 mm'lik topların ilk denemeleri yapıldı, hatta* üretimine geçildi.[776] 1941 yılının sonlarında *imal edilen alev makineleri ile iki bölük oluşturuldu.* Daha sonra üretimin artması üzerine müstahkem mevkilere birer alev makine bölüğü kadrosu eklendi. *Ayrı-*

---

773 Pub. Rec. Off., FO 371-23295, 16 Aralık 1938, 17 Ağustos 1939, 23 Ağustos 1939 tarihli yazılar.

774 Pub. Rec. Off., FO 371-25012, 12 Kasım 1940 tarihli yazı.

775 Pub. Rec. Off., FO 371-25012, 2 Aralık 1940.

776 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 103.

ca sis cephaneleri de yapılmaya ve birliklere dağıtılmaya başlandı. Denemeleri yapılan yangın bombaları birliklere gönderildi. Yukarıda belirtilen imalattan başka tank lağımları, tanklara karşı benzin şişeleri, tank engeli telleri yapımına geçildi.

1940 yılı Şubatı'nda Türkiye, askerî fabrikalarda çalışan Almanların işine son verir.[777] 1940 yılı sonunda bu fabrikalarda 5.691 işçi ve 231 idareci olmak üzere 5.922 kişi çalışırken bu sayının sonraki yıllarda önemli ölçüde arttığını biliyoruz. Ama artışın sayısal miktarını bilmiyoruz.

Ordunun iletişimini sağlamak için *gereksinme duyduğu araçlar da kısmen, yerli olarak üretilmeye başlamıştı.* Bunlar arasında 1930-1935 modeli fabrika imali mahalli bataryalı telefonlar, okdemir tipi sahra telgraf makinesi, RTK Türk tipi kripto kursu sayılabilir.[778]

Türkiye'nin 1941 yılı Eylülü'nde donanması ve silah fabrikaları için 53 teknik uzman istediği anlaşılmaktadır. *İngiliz kayıtlarına göre Kırıkkale fabrikalarında 19 İngiliz teknik uzman çalışmıştır.*[779] Bunlardan kaçının gelerek silah fabrikalarında çalıştığını bilmiyoruz. Ama bazı uzmanlarının yüksek fırın, haddehaneler ve pres atölyelerinde çalıştığını biliyoruz.[780] İngilizlerden teknik yardım istendiği dönemde bir İngiliz uzmanın, Türkiye'nin Kırıkkale ve Ankara'daki silah fabrikalarında inceleme yaparak uzunca bir rapor hazırladığı görülmektedir.[781] İngilizlerin Türkiye'nin talebine yanıt vermeden önce sistemin tümü için bir değerlendirme yapmak gereksinmesi duyduğu anlaşılmaktadır.

Bu İngiliz uzman, *Tümgeneral G.S. Whitham'dır.* Whitham'a verilen görev *Türkiye'nin savaş üretimi konusundaki gerçek kapasitesinin ne olduğunu,* hem Türk hem de İngiliz tarafına bildirmek, askerî fabrikaların verimliliğini artırmak ve İngiliz mühendisliğinin Türkiye'deki saygınlığını yükseltmek olarak belirlenmişti. Whitham Türkiye'ye geldiğinde askerî fabrika yöneticilerince önce kuşkuyla karşılanmış, ama onun yararlı ve içten çalışmaları görüldükten sonra özellikle *Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Tümgeneral Sırrı Seyrek tarafından yakın kabul görmüştür. İnönü'nün de Whitham'ı kabul ederek* Türkiye'nin sanayileşme programları üzerinde, özellikle de makine tezgâhları fabrikasının kurulması konusunda konuştuğu anlaşılmaktadır.[782] Whitham'ın Türkiye'de benimsenmesinde, Türkiye'ye geldikten sonra as-

---

777 Curt Riess, *a.g.e.*, s. 443.

778 Tuğrul Baykent, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Kara Kuvvetleri Muhabere Sınıfında Gelişmeler (1945-1952)", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Ankara, 1998, s. 221.

779 Pub. Rec. Off., FO.371 33308, 9 Ekim 1942 tarihli yazı.

780 Pub. Rec. Off., WO 201-1070, 9 Eylül 1941, 1 Aralık 1941 tarihli yazılar.

781 Pub. Rec. Off., WO 208-1977, Bu dosya tamamen bu rapora ayrılmıştır. 17 Kasım 1941.

782 Pub. Rec. Off., AVIA 22-3231, Mission to Turkey Sept. 1941- Dec 1942.

kerî fabrikaların malzeme ihtiyaçları konusunda İngiliz tarafına gönderdiği raporların İngiltere'den malzeme gelişini hızlandırmış olmasının da etkisi vardı.[783]

Whitham, fabrikalarda yaptığı incelemeden sonra *üretilen ürünlerin üretim kalitesinden çok etkilenmiştir. Türk ustaların İngilizlerden alınan yeni makinelere iyi baktıklarını ve ustalıkla kullandıklarını saptamıştır.* Önerilerini fabrika fabrika yapmaktadır. Bunlara bakıldığında nitrik asit, oleum sülfür, toluol, elektrolit bakır gibi ara maddelerde sıkıntı çekildiği saptanmıştır. Önerilerinin önemli bir kısmı yönetimin etkinliğini artırmak için yönetim alanında toplanmıştır. Temel problem olarak fabrika üretimleri konusunda ordunun harekât planlarıyla tutarlı bir üretim programının yapılmamış olmasını görmektedir. İşgücünün kalitesinin ve sürekliliğinin sağlanması için öneriler yapmaktadır. İşgücünün sanat okullarındaki eğitiminin artırılması, fabrikada çalışanlara konut sağlanması, kadın işçi miktarının artırılması, sıtmayla mücadele, işçiler içinde iş gözetimcisi (superintendent) kademesinin oluşturulmasının önemi ve ordonatların fabrikaya yaptıkları siparişlerde fabrikaya ufak değişiklikler yapma esnekliğinin tanınması üzerinde durmaktadır.

Whitham'ın, fabrikaların iş akımlarında yaptığı yeniden düzenlemeler, fabrikaların üretimlerinde önemli artışlar sağlamıştır. Top fabrikasında 37 mm'lik top üretimi iki haftada 3 adet iken, 12 adede yükselmiştir. Pirinç ocağında üretim, günde 12,5 ton iken, 28 tona yükselmiştir. Hatalı üretim yüzde 200 azalmıştır. Top mermisi fabrikasında günlük üretim yüzde 100 artırılarak günde 1.750 mermiye çıkmıştır. Tüfek fabrikası yeniden düzenlenmiş ve günde 130 tüfek üretmeye başlamıştır. İngilizler, Bren tüfeklerinin üretilmesi konusunda Milli Savunma bakanlığını ikna edememişlerdir. Patlayıcı TNT imalinde kullanılan toluol ihtiyacı savaşın başında 400 tondu ve İngiltere'den ithal ediliyordu. Karabük çalışmaya başlayınca bunun 200 tonu Karabük fabrikalarınca üretilmeye başlandı. Türk tarafı fabrikalarının üretimini dengeleyerek *verimliliğini artıracak 350 makinelik bir talep listesi* hazırlamıştı. Bunun ne kadarının karşılandığını bilmiyoruz.

General Whitham 1942 yılı sonuna doğru Kırıkkale askerî malzeme ve *silah yapım kompleksinin kapasitesinin artırılması ve geliştirilmesi için bir proje hazırladı.* Onun saptamalarına göre Türk ordusunun kullandığı silahlar çok çeşitliydi. Tüm bu silahların cephanesinin sağlanması çok zordu. Whitham'a göre akılcı yol bu silahları, topları devre dışı bırakmak ve *bunların yerine İngiliz silah ve toplarını yerleştirdikten sonra çeşitliliği az olan cephanenin üretilmesiydi.* Ama İngiltere'nin savaş içindeki üretimiyle bunu gerçekleştirme olanağı yoktur. Whitham bu durumda önerilerini uçaksavar ve tanksa-

783 Pub. Rec. Off., CAB 111-228, 24 Ekim 1941 tarihli yazı.

var toplarının cephanelerini üretmek üzerinde yoğunlaştırmıştır. Üç fabrika üzerinde durmaktadır. *Bunlardan birincisi kartuş fabrikasıdır.* Whitham'a göre *Almanlar kartuş fabrikası kurmayarak dengesiz bir kompleks yaratmışlardır.* Bu dengesizliği ustalar, *top mermisi şekillendirme presini çok yaratıcı bir biçimde kullanarak aşmaktadırlar.* Ama bu üretimin verimliliğini çok azaltmaktadır. Kırıkkale Kompleksi içinde kartuş üretimi açığı bulunmaktadır. 37 ile 75 mm arasındaki *kartuşlardan haftada 10.000 kartuş üretecek biçimde yeni bir fabrika tasarlanmıştır.* 300.000 sterline mal olacaktır. Siparişler verilirse fabrika 1944 yılı Haziran/Temmuz aylarında üretime geçebilecektir. *İkinci önerisi mevcut pirinç fabrikasının üretimini yüzde yüz artırmak üzere bu fabrikaya modern bir prinç fırını eklenmesidir.* Maliyeti 100.000 sterlin olacak bu yatırımın üretime yansıması 1944 Haziranı'nda gerçekleşecektir. *Üçüncüsü top mermisi fabrikasıdır.* Varolan fabrikaya modern araçların eklenmesiyle fabrika yeni kartuş fabrikasının üretimiyle uyumu sağlayacak, 75 mm ve 6 inch mermilerin gövdesini üretecektir. 38.000 sterline malolacak bu eklerle üretim 1943 Aralıkı'ndan itibaren yükseltilecektir.

Ayrıca sisteme bu yeni eklentilerin getirdiği enerji ihtiyacını karşılamak için, güç santraline 3.500 Kw'lık bir kapasite eklenmesini öngörmektedir. 1942 yılında güç santralinin kapasitesi 15.000 Kw'tır. Bu santraldaki 6.000 Kw'lık buharlı jeneratörün durumunun iyi olmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Yeni bir buharlı jeneratörün İngiltere'den getirtilmesi zaman alacaktır.[784] Başka yollara başvurulması iyi olacaktır.

Whitham, İzmir Halkapınar'daki askerî fabrikada ve *İstanbul tamir atölyesinde de değerlendirme çalışması* yapmıştır. 233 kişinin çalıştığı *İzmir Halkapınar Fabrikası kaliteli koşum takımları üretmekte,* tüfek ve makineli tüfek tamiri yapmakta, süresi geçmiş cephaneleri boşaltıp yeniden doldurmaktadır. Bir yıllık faaliyeti 57 sahra topu tamiri, 103 hafif ve ağır makineli tüfek tamiri, 6 motorlu araç tamiri, 400 yeni servis arabası, 215 koşum takımı, 2.000 değişik yedek parça olarak saptanmıştır. İşçilerin devamlılığı yüksektir. Kadın işçi kullanılmamaktadır. Kantini iyi çalışmaktadır.[785] İstanbul tamir atölyesinde yaptığı değerlendirmede ise bu atölyenin iyi teçhiz edilmiş olduğunu, yedek parça üretiminde çizimlerin olmamasının sorun yarattığını, bir yedek parça üretilmesi ihtiyacı ortaya çıktığında bunlardan beş altı tanesinin birden üretilmesi gerektiğini söylüyor. Ayrıca tesisin kapasitesinin küçük olduğunu ama ordunun yüksek ihtiyacı karşısında işletilmesinin gerekli olduğunu da belirtmiştir.[786]

---

784 Pub. Rec. Off., FO.371-33304, *Turkey-Munitions Production Projects*, 28 Aralık 1942.

785 Pub. Rec. Off., FO 922-161, Major General G.S. Whitham, Report of Military Factory-Halkapınar, İzmir, 2 Ekim 1942.

786 Pub. Rec. Off., FO 922-161, "Military Factories Repair Shop", 26 Ocak 1942.

Whitham silah yapan iki özel kesim fabrikasını da değerlendirmiştir. Bunlardan biri *Şakir Zümre'nin fabrikasıdır.* Esas üretimi demir döküm ve komür sobası üzerine olan bu küçük fabrika; siper havanları, bunlar için bombalar ve derin deniz bombaları yapmaktadır. Bu fabrikanın temel sorunu Milli Savunma Bakanlığı'dan düzenli sipariş alamayışıdır. Bu durum verimliliğini azaltmaktadır.

İstanbul'daki *ikinci özel kesim kuruluşu Nuri Killigil'in fabrikasıdır.* Bu fabrikanın *etkin bir şekilde yönetildiği kanısını taşımaktadır.* Siper havanı ve bombası, uçak bombaları, el bombaları, uçak bombaları için füzeler üretmektedir. Killigil, yeni bir tabanca fabrikası da kurmuştur. Tabanca üretimi için gerekli tezgâhları Alman ve İtalyan modellerini kopyalayarak kendileri yapmıştır.

Whitham, askerî üretimle yakından ilişkili olduğu için Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarındaki üretimle de yakından ilgilenmiştir. Fabrika, üretime geçtikten sonra tasarımda yapılan bazı hatalar ortaya çıkmış olmasına karşın, işletilmiştir. Daha önce çelik üretimi hakkında yeterli birikimi olmayan *Türkler, 24-26 ay kadar sürede üretimi ve fabrikayı yürütecek kadar yetişmişlerdir. Bunu başarılı bulmakta,* bunun yanı sıra fabrikanın Türkiye'nin demir çelik talebini tamamıyla karşılayamadığını, bunu sağlamak için gerekli adımların atılmasını önermektedir.[787] Öneriler doğrultusunda 1942 yılında fabrikanın dengesizliklerini gidermek için oldukça önemli bir program uygulanmıştır.[788]

Milli Savunma Bakanlığı, Whitham'dan bazı özel kesim fabrikalarında da değerlendirme yapmasını istemiştir. Bu fabrikalar Turmasen Kablo ve Kauçuk Fabrikası, Çimento Fabrikası, Yıldırım Demir ve Harp Sanayisi ile Nejad ve Ferruh Şeşbeş'in fabrikalarıdır. Turmasen; galvanize sac, oluklu galvanize levha, kürek, nal, çivi, tel, prinç vida, antimon üretmektedir. Whitman *bu fabrikanın, modern bir fabrika olmamasına rağmen işini iyi yaptığını düşünmektedir.* Fabrika sahipleri soğuk çekim süreçleri ve makineleri ve % 99,4'lük antimon üretim süreci geliştirmişlerdir. Onların üretim heyecanını takdir etmektedir. Ama *hükümetin birtakım malzemeleri bu firmaya sipariş vermek yerine İngilizlerden talep etmesini eleştirmektedir.*

Çimento fabrikası 1929 yılında 200 ton/gün kapasiteli olarak kurulmuştur. 1936 yılında kapasitesini 400 ton/güne çıkarmıştır. 1942 yılında üç vardiya çalışarak 500 ton/gün üretim yapmaktadır. Fabrika yöneticilerini konusunda bilgili bulmakta ve maliyet hesabı tutulduğuna dikkati çekmekteydi. *Kablo ve Kauçuk Fabrikası* 1930 yılında kurulmuştur. Yılda 25.000 km kablo, 100.000 kg kauçuk madde ve ordu için *vulcanite goods* üretme kapasitesine

---

787 Pub. Rec. Off., AVIA 22-3231, Mission to Turkey Sept. 1941-Dec 1942.

788 Pub. Rec. Off., FO 371-37486, 7 Eylül 1943 tarihli yazı.

sahiptir. *Fabrikanın iyi çalıştığını düşünmektedir.* Yıldırım Demir ve Harp sanayisi Fabrikası ise gelişmemiştir. Saban demiri ve *ordu için düğme üretmektedir.* Aslında el bombası, sis bombası, süngü, tapan ve pompalar üretmek istiyorlar, ancak gerekli makineleri sağlayamamışlardır. *Nejad ve Ferruh Şeşbeş'in fabrikası da gelişmesinin başındadır.* Haftada 100 ton kaynaklanmış bir malzeme üretimi yapmaktadır. İngiltere'den kaynak fabrikası ithal etmeye çalışmaktadır. *Daha çok İskenderun için askeriyenin ihtiyacı olan tankları üretmektedir.* Karabük'ün ürettiği saclar çok pürüzlüdür. Onları akaryakıt tankları yapımında kullanmak sorun yaratmaktadır. Bunların pürüzlerini gidermek için ayrı işlem yapmalıdır. Withman'a göre Milli Savunma Bakanlığı bu ekibe çelik levha sağlarsa tank konusunda sıkıntısını giderebilir. Fabrikanın üretim bekleyen 96 tanklık bir sipariş listesi vardır.[789]

Savaş sırasında Türkiye, ileri teknolojili alanlarında üretimi gerçekleştirmek için büyük bir gayret içindedir. 10 Ocak 1941'de, Nuri Demirağ Fabrikası'nda üretilen yolcu uçağı ilk uçuşunu yapmıştır. 7 Haziran 1941'de, Etimesgut Fabrikası'nda yapılan ilk uçak havalanmıştır. *1943 yılında Kırıkkale'de ilk Türk tank şasileri yapılmıştır.*

Bu dönemde ordunun askerî sanatkâr (tüfekçi, kamacı, demirci, marangoz, saraç vs.) *mevcudu da yeni baştan düzenlenerek tamamlanmıştır.* Motorize olmamış bir ordu, mobilizasyonunu gerçekleştirebilmek için artizanal üretimin sanatkârlarına büyük ölçüde gereksinme duymaktadır. Türkiye'den sağlanan koşum takımları yetersiz kalınca bu konuda da dış alıma gidilmiştir. Bu bakımdan en sorunlu alanlardan biri askerin ayakkabısının sağlanması olmuştu. *Beykoz fabrikalarında yapılan postallar,* sığır derisi iyi tabaklanamadığından kokuyor, soğuk bölgelerde sabahları kıvrılıyor, ayağa giyilemiyordu. İngiliz ve Amerikan yardımıyla gelen fotinler bu sorunu çözdü. Bu yardımdan halkın en çok aklında kalan, diline giren de bunlar oldu. İngiliz fotinlerine "Çörcil", Amerikan fotinlerine "Ruzvelt" deniliyordu.[790]

Savaşın ilk yıllarında MMV'nin, Tevfik Rüştü Aras'tan, Londra'da Büyükelçi olarak bulunduğu sırada gerekli tahsisatın bütçeye konulduğunu belirterek, o sırada İngiltere'nin kurmakta olduklarına benzer bir uçak fabrikasının kurulması için girişimlerde bulunmasının istendiği anlaşılmaktadır. Savaş Sanayisi Bakanı Lord Beaverbrook, bu fabrikanın kurulmasını kabul etmiştir. MMV'nin, fabrika müdürlerinden birinin Türkiye'ye gönderilerek tafsilatlı bir görüşme yapılmasını istemesi üzerine bu girişim bir sonuca ulaşmamıştır.[791]

---

789 Pub. Rec. Off., FO 922-161, "Report on Factories in İstanbul", 14 Ağustos 1942.

790 Muzaffer Erendil, A.g.m., s. 52.

791 Tevfik Rüştü Aras, A.g.m.

Trakya ve İstanbul savaş riski dolayısıyla boşaltılıyor

Türk ordusu gücünü Trakya'da yoğunlaştırırken İstanbul ve Trakya'da okulların ve halkın Anadolu'ya gönderilmesi için tedbirler alınıyordu. 5 Nisan 1941'de Alman hava kuvvetleri Belgrad'ı bombalamaya başladıktan sonra üç gün içinde şehir tahrip olmuş ve 17.000 kişi ölmüştü. Türkiye bundan ders çıkararak özellikle *askerî okulları İstanbul dışına çıkardı*. Harp Akademileri Ankara'daki muhafız tümeni kışlasına, Piyade Atış Okulu Çankırı'ya, Topçu Okulu Halıcıoğlu'ndan Polatlı'ya, Süvari Okulu Ayazağa'dan Söke'ye, Fen Tatbikat Okulu (Muhabere+İstihkâm) Maçka'dan Ankara'ya, Nakliye ve Motorlu Birlikler Okulu ise Konya'ya nakledilmiştir.[792] Deniz Harp Okulu ve Lisesi Heybeliada'dan Mersin'e, Talim Alayı İskenderun'a gönderildi.[793]

Dış tehdit baskısının çok arttığı 1941 ilkbaharında; İstanbul ve Trakya bölgelerinde bulunan ortaokul ve liselerdeki talebelerden Anadolu'daki okullarda okumak isteyenlere tasdikname verileceği, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale'den Anadolu'ya gitmek isteyenlerin ücret alınmadan nakledilecekleri, iş güç sahibi olmayıp sadece emekli maaşıyla geçinenlerin emekli maaşlarını vardıkları yerlerden almak üzere nüfus başına 50 kiloluk eşyalarıyla birlikte devlete ait vapur ve trenlerden ücretsiz olarak yararlanacakları gibi, çok da tatminkâr bulunmayan tedbirler ilan edildi.[794]

Refah Vapuru faciası

1941'de yapılan anlaşmayla İngilizlerin el koydukları gemileri vermeyi kabul etmesiyle, bu gemileri teslim almak ve tesellüm denemelerinde bulunmak üzere *8 kişilik bir heyet 31 Mayıs 1941'de Türkiye'den hareket etti*, heyet ancak 28 Temmuz 1941'de İngiltere'ye ulaşabildi. Bu heyeti, denizaltı gemilerinin mürettebatı ve İngiltere'de eğitilecek 20 pilot adayının gönderilmesi izledi. İstanbul'da bulunan Ulaştırma Bakanlığı Koordinasyon Kurulu, bu iş için Barzilay ve Benjamin Kumpanyası'nın 40 yaşındaki *Refah Vapuru'nu* tahsis etti. Refah, 23 Haziran 1941'de saat 18.00'de Mersin'den yola çıktı. Hareketinden beş saat sonra, Mersin açıklarında hüviyeti tespit edilemeyen bir denizaltı tarafından batırıldı.[795] Bu olayda İngiltere'ye eğitime giden 126 denizaltıcı, 16 havacı ve gemi personelinden 25 kişi kaybedildi.[796] Geminin sağ-

792 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 86.

793 Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 62.

794 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, 1959, s. 360.

795 Raşit Metel, *a.g.e.*, s. 207.

796 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 133.

lam olan tek filikası 24 kişiyle gemiden ayrıldı ve Karataş'a doğru yol alırken denizden dört kişi daha topladı. Ertesi gün denizden toplanan 4 kişiyle birlikte ancak 32 kişi kurtarılmış oldu. Bu kazanın toplumdaki yansımaları çok olumsuz oldu. Bu facianın meclisteki müzakereleri sırasında Milli Savunma Bakanı Saffet Arıkan ve Ulaştırma Bakanı Cevdet Kerim İncedayı soruşturmanın selameti için istifa etmek durumunda kaldılar.[797]

Bu facia üzerine yapılan ikinci bir anlaşmayla bundan sonra Türkiye'ye verilecek olan muhrip ve denizaltıların İngilizlerce İskenderun'da teslimi kararlaştırıldı.

Teslim olan Fransız gemileri Türkiye'nin donanmasına katılıyor

Temmuz ayında İngiltere'den sağlanan *Loop* malzemesi ile Boğazlar, İzmir ve İskenderun Körfezleri su altı ihbar sistemleriyle donatılmaya başlandı. *Liman savunma ve avcı botları ve ağ gemileri donanmaya katıldı.*[798]

İngilizlerin Vichy yönetimine karşı hareketi sonucunda 10 Temmuz 1941'de *Beyrut'tan İskenderun'a sığınan 11 Fransız askerî yardımcı* gemisine el konuldu ve gemiler deniz kuvvetlerine devredildi.[799] Bunlardan en büyüğü 15.000 tonilatoluk Adur, bir donanma ikmal gemisiydi, *TCG Akar adı verilerek hizmete sokuldu.* Türkiye'nin eski Taşöz sınıfı torpidobotlarının yenisi olan Elan dışındakiler römorkörler, kurtarma gemileri ve balıkçı gemisinden çevirme mayın tarama gemileriydi. Bunlar Erdek'e götürüldü.[800]

Havacı personel ve pilot eğitiminde yeni adımlar atılıyor

Bu dönemde hava kuvvetleri alanının güçlendirilmesi konusunda atılan esas adımlar yeni uçak sağlamaktan çok, İngilizlerin esas eksik olarak gördükleri yetişmiş pilot ve personel açığını kapatmaya yönelmiştir. *1941 yılından itibaren İngiltere ve Kanada'ya eğitim için subaylar gönderilmeye başlanmıştır.* Batan Refah Vapuru'nda havacı subaylar da bulunuyordu. 1941-B ve 1942 Harpokulu mezunları İngiltere'ye uçuş eğitimine gitti. 1943'lüler (Harp Okulu ikinci sınıfındaydılar) ile hava sınıfı dışındaki sınıflardan da seçilerek sayıları 200'e çıkarılan pilot adaylarından sicil numaraları çift olanlar Amerika'ya, tek olanlar İngiltere'ye gönderildi. Uçuş eğitiminde başarılı olamayanlar kara birliklerine verilecekti.[801]

---

797 Necmi Osten, *a.g.e.*, s. 104-107.

798 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 190.

799 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 145.

800 Şemseddin Bargut, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, s. 184.

801 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 262.

Churchill, Rauf Orbay ve geride Rüştü Erdelhun. 7 Ekim 1942'de yapılan Diebe baskınından geri dönen İngiliz komando birliklerini ziyaret ediyorlar (Aralık 1942).

Pilot olarak İngiltere'ye eğitime gidenlerden Kemal Aydemir'in bildirdiğine göre Türk pilotları harekâtlara katılmamış olmasına rağmen gece eğitimleri sırasında Alman pilotları bir Türk pilotunun uçağını düşürmüş ve bir diğerini yaralamıştır. İngiltere'deki eğitim sırasında dört pilot şehit düşmüştür.[802]

Bu sırada İngiltere'de büyükelçi olarak bulunan *Rauf Orbay,* Türk pilotlarına verilen eğitimi yetersiz bulmaktadır. *Yalnızca eğitim uçuşları ve makineli tüfek eğitimlerine ağırlık verilmiş,* fakat daha teknik konular ihmal edilmiştir. Ona göre bir savaş pilotu olmaktan çok sivil pilot yetiştirilmiştir. Orbay bu konudaki düşüncelerini Churchill'e iletmiştir. Ayrıca *gizlilik öne sürülerek radarların verilmemesinden de yakınmıştır* Churchill bu konulardaki eksiklikler için bir sebep olmadığını söylemiştir.[803]

Türkiye'de de uçuş eğitiminin kalitesi geliştirilmeye çalışıldı. Türkiye'deki uçuş eğitiminde 1938 yılından itibaren Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin (RAF) ders malzemesi kullanılmaya başlanmıştı. Bu tarihten sonra havacılık eğitimi büyük ölçüde İngiliz hocaların elinde gelişmiştir. 1941-1943 yılları ara-

802 Nur Özmel Akın, *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 105.
803 Nur Özmel Akın, *a.g.e.*, s. 105.

sında Harp Akademisi'nde öğretmenlik yapan *iki İngiliz subayının yazdığı bir değerlendirme raporu, hava kuvvetlerinin eğitim durumu hakkında* ilginç saptamalar yapmaktadır. Bu değerlendirme raporuna göre subayların belli düzeyde *uçuş bilgileri bulunmasına karşın, savaş bilgileri zayıftır.* Subaylar büyük ölçüde sorumluluk almaktan kaçınmaktadırlar, genellikle her şeyi kumanda kademesinden beklemektedirler. *Yaşlı kuşak eğitimin geliştirilmesinde önemli bir engel haline gelmiştir.* Haberleşmenin çok zayıf olması, uzun mesafe operasyon uçuşlarında oksijen kullanılmaması, ana meydanların etrafında uydu meydanların bulunmaması, birliklerde savaş operasyonu ve gerekli malzemelerin sağlanması konusunda bir ayrıma gidilmemiş olması eleştirilmektedir. *Bu uzmanlar bakım ve tamir işlevlerini başarılı bulmaktadır.*[804] Ama bu hizmetlerde gecikme yaşanmaktadır. Bu konudaki kapasite yetersizliğini gidermek için acil önlemler alınmalıdır.

Türkiye, Almanların Rusya saldırısına rağmen kendi ordusunu ve savunma sistemini güçlendirmeye devam eder

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması Türkiye için rahatlatıcı etki yaratmıştı. Türkiye, imzaladığı saldırmazlık anlaşmasına uygun olarak resmi bir bildiriyle tarafsızlığını koruyacağını bildirir. Almanya önemli bir hazırlık yapmıştır. Bu harekâtın seferberliği için *10.000 lokomotif ve 150.000 vagon ısmarlamıştır.*[805] Başlangıçta Alman saldırısı hızla gelişmektedir. 12 Temmuz 1941'de Stalin hattı yarılır. Daha önce de gördüğümüz üzere, 13 Temmuz'da İngilizlerle Sovyetler arasında "Ortak Hareket" anlaşması imzalanır. Ama Türkiye'nin savaş dışı kalma konumunu korumada kararlılığı sonucunda, Rusya'ya yardım yolunun açılabilmesi için 25 Ağustos 1941'de İngiliz ve Sovyet askerleri İran'a girer.[806]

Türkiye, Almanya'nın Rusya'ya saldırısı üzerine bir ölçüde rahatlamıştır ama yine de ordusunu güçlendirmeye devam eder. Amiral Kelly ile General Asım Gündüz arasında yapılan konuşmadan *Türkiye'nin, Almanya'nın Rusya'ya saldırısının kendisine bir yıl kazandırdığını düşündüğü anlaşılmaktadır.* Asım Gündüz, Rus kuvvetlerinin Alman kuvvetlerini yenilgiye uğratacağını düşünmemektedir. Almanlarla ilişkisinden, *Almanların kış başlamadan Hazar Denizi'ne ulaşmayı beklediğini bilmektedir.* Ama bu saldırının Alman kuvvetlerini önemli ölçüde yıpratacağını, Türkiye'ye saldırmaya yöneldiğinde ise önemli ölçüde zayıflamış bulunacağını düşünmektedir. Türkiye, Al-

---

804 *Report on Employment in Turkey of Group Captains Vorley Harris and G. Bartholomew*, 10 Haziran 1943.

805 Salih Polatkan, *a.g.e.*, s. 38.

806 Metin Toker, *a.g.e.*, s. 110.

man saldırısının hedefinin Türkiye'yi aşarak Irak ve Suriye'ye ulaşmak olduğunu tahmin etmektedir. Bu durumda da Almanların Karadeniz'den çıkarma yapabileceğini düşünmektedir. Özellikle Alman hava kuvvetlerinin Karadeniz'deki Rus donanmasını yok etmesi halinde Alman tehdidinin Doğu Karadeniz'e yöneleceği düşünülmektedir.[807]

23 Temmuz 1941'de Türk tarafı İngilizlerle kurmaylar arası bir toplantı yapılmasını istemiştir. Ama müzakereler ancak Eylül'de başlayabilir. Türk tarafı, Almanların 1942 baharında Türkiye'ye yöneleceğini beklediklerini belirterek İngilizlerin ne tür bir yardım vereceğinin saptanmasını ister. Türkiye, İngiltere tarafından malzeme tesliminin hızlandırılmasını, zırhlı tugayının zırhlı tümene çıkarılması için zırhlı araçların verilmesini; Alman saldırısı karşısında İngilizlerin 3 zırhlı ve 2 motorize tümenle, uçaksavar ve tanksavar birlikleri göndermesini ve yeterli bir hava desteği istiyordu. İngiliz güçleri Balıkesir-Kütahya-Afyonkarahisar üçgeninde karşı saldırı için rezervde bulunacaktı.

Türkiye'nin savunması *Bolayır ve Çatalca mevzileri gerisiyle Karadeniz sahillerinde yer alacaktır*. Alman saldırısı karşısında geri çekilmek durumunda kalırsa terk edilen yerlerde nelerin tahrip edileceğine ilişkin bir tahrip planı hazırlanmıştır. Türkler, doğuda İngiliz birliklerinin bulunmasını istememektedirler. Ayrıca *Türkiye bu müzakerelerde bir hava savunma planı ortaya koymamıştır*.

İngilizlerin bu görüşmelerdeki pozisyonlarını saptamak için yaptıkları toplantıda Sir John Dill, Cyrenaica'daki savaşta alınacak sonucun olanak verdiğince Türklere maksimum yardım yapılarak, Alman birliklerine direnç göstermekte cesaretlendirilmesini istemiştir.[808] Yapılan görüşmelerde İngilizler, Cyrenaica'da durum el verirse 4 piyade tümeni ve 1 zırhlı tümen gönderebileceklerini, Batı Çölü'ndeki gelişmelere bağlı olarak 2 ağır bombardıman, 7 orta bombardıman, 8 avcı, 3 ordu kooperasyon filosu ve 100 kadar 3,7 inch'lik uçaksavar birimi gönderebileceklerini söylemişlerdir. Ayrıca Türkiye'de Almanlara karşı direnecek birliklerin kumandasının Beyrut-Hayfa anlaşmasına uygun şekilde düzenleneceği kabul edilmiştir.[809]

Türkiye, bir yandan İngilizlerle müzakere ederken öte yandan ordusunun eksik olan destek birliklerini tamamlanmaya çalışıyordu. Ağustos ayında yeni bir piyade tugayı, Eylül'de yeni bir piyade tümeni ve tugayı kurulur. Nisan'da askere çağrılacak olan kura ile Eylül'de askere çağrılarak bu kuranın eğitiminin kış aylarında tamamlanarak bahar aylarında cepheye sürülmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Eylül ayında 19. Piyade Tümeni ve 21. Piyade Tugayı ku-

807 Pub. Rec. Off., AIR 8-536, 24 Haziran 1941 tarihli yazı.

808 Pub. Rec. Off., AIR 8-976 30 Eylül 1941 tarihli yazı.

809 Pub. Rec. Off., AIR 8-976, 21 Eylül 1941 tarihli yazı.

rulmuştur. Yine Eylül ayında Fransızların Antalya ve İzmir'de kendileri için depolamış oldukları silahlar satın alınır. Ayrıca Doğu Karadeniz'in savunması güçlendirilmeye çalışılır. 17 Ekim 1941'de Erzincan ve Trabzon havalisinde konumlanacak olan 18'inci Kolordu'nun kuruluş emri yayınlanır. Ama kolorduya kumandan atanmaz. Bu yolla yeni kolordunun varlığı 9'uncu Kolordu altında gizlenmeye çalışılır. Oysa bu durumda 9'uncu Kolordu'ya bağlı tümen sayısı 7'ye çıkmıştır.[810] 1941 yılının son ayında da Kırklareli grubu tümen haline getirilmiş ve bu tümen için bir topçu alayı kurulmuştur.

Ordu mevcudunun artırılması yedeklerin askere alınması anlamına geliyordu. Hangi dönemde, hangi kuraların askere alındığı hakkında elimizde yayınlanmış bir bilgi yoktur. Ama Rıfat Bali'nin hatıratlara dayanan çalışmaları 1941 yılı Mayıs ayının ilk yarısında 1312-1333 (Miladi 1896-1912) doğumlu yirmi kura gayrimüslimin askere alındığını ortaya koymuştur.[811] Gayrimüslimlerin askere alınmasının ordunun büyümesiyle açıklanır bir yanı yoktur. Çünkü bu gayrimüslim askerler, ordu birliklerine değil, Anadolu'daki kamplara gönderilmekte, bu kamplarda inşaat işlerinde çalıştırılmaktaydılar. Bu kampların başlangıçta Bayındırlık bakanlığına ait inşaat birlikleri halinde örgütlendiği, ama özellikle Yahudiler arasında Almanya'daki temerküz kamplarını çağrıştırması dolayısıyla kaygı yarattığı, bunun üzerine bu kampları Mareşal Fevzi Çakmak'ın Milli Savunma Vekâleti'nin denetimi altına aldığı anlaşılmaktadır. Askere alınanlardan Rumi 1312-1320 doğumlu olanlar, 1941 yılı Aralıkı'nda 7 aylık bir süre sonrasında terhis edilmişlerdir. Rumi 1320-1332 doğumlu grup ise askere alınmalarından 15 ay sonra 24 Temmuz 1942'de askerlik hizmetlerini tamamlamışlardır. Hatıralar, gayrimüslimlerin askere alınmasında zecri olarak davranıldığını, ama kamp yaşamında, askerliğin ve inşaatlarda çalışmanın zorlukları dışında bu askerlerin yaşamlarının özel olarak zorlaştırıldığı konusunda çok bir şey söylenmemektedir. Hatta bazı kamplarda yaşamın pek sakin olduğu konusunda şahitlikler bulunmaktadır. Konuya ilişkin belgeler arşivlerde araştırmacıların bilgisine açılmadıkça böyle bir uygulamanın neden yapıldığını açıklamak adına ancak spekülatif değerlendirmeler yapılabilir. Yine de kanımızca bu uygulamanın bir nedeni bellidir: Gayrimüslimlere güvenilmemektedir, onlara bu nedenle silah verilmemektedir. Müslüman yedekler askere alınmaya başlayınca, gayrimüslimlerin askere alınmayışının onlar lehine bir eşitsizlik yaratacağı düşünülerek onlar da askere alınmış ama inşaatlarda çalıştırılmaya başlanmıştır.

18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzasından son-

---

810 Pub. Rec. Off., AIR 8-536, 3 Aralık 1941 tarihli yazı.

811 Rıfat N. Bali, "20 Sınıf İhtiyat Olayı", *Cumhuriyet Dergi Pazar Eki*, Sayı 177, 19 Aralık 1999. Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 412-423.

ra, İngilizlerden çok Amerikalılar tepki göstermiş ve Türkiye'ye yaptığı yardımı durdurmuştu. Türkiye'nin hava kuvvetleri kurmay başkanı, İngilizlerle temas ederek Almanlarla anlaşmanın önemli olmadığını, Türkiye'nin Müttefikler'den yana olan durumunun değişmediğini, Türkiye'nin Kahire'ye bir hava ataşesi göndermek istediğini bildirir. İngilizler de Türk tarafına yardımın *devam edeceğini söyler.*[812] *Bir ay sonra da yardım azaltılmış olarak yeniden başlar.*[813]

Türkiye'ye malzeme yardımı Savaş Kabinesi'nce yeniden ele alınır. *ABD'nin Rusya'ya her ay 10.000 kamyon vermeye başlayacağı zaman,* Türkiye'ye verilen *aylık 110 kamyonun tesliminin durdurulması* eleştiri konusu olur. Görüşmelerde Türkiye'ye, kullanılması zor olan *ileri teknik silahlar vermekten çok,* savaş sırasında *bu silahları kullanacak birliklerin gönderilmesinin doğru olacağı üzerinde durulur.* Bu ilke paralelinde müzakerelerde *Türkiye'ye savaş uçakları konusunda çok ısrarcı olmaması açıkça belirtildiği,* ama tank istekleri konusunda henüz böyle bir açık bildirim yapılmadığı belirtilir. Bu genel strateji tercihi sonucu Türkiye'ye verilecek yardımın piyadenin güçlendirilmesi, motorlu ulaşımın geliştirilmesi, askerî fabrikalar için gerekli hammaddenin karşılanması, bakım tesisleri kurulması ve eğitimi verilmesi, hava meydanlarının ve haberleşmenin geliştirilmesi konularında olması üzerinde bir görüş birliği sağlanır.[814] Bunun paralelinde 4 Aralık 1941'de *Roosevelt, Türkiye'nin savunmasının* Amerika için hayati önemi olduğunu belirttikten sonra, *Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama'dan yararlandırılarak askerî malzeme verileceğini ilan eder.*[815] ABD, Türkiye'nin Almanya'yla dostluk anlaşması imzalaması sonrasında kapadığı kapıyı yeniden açmıştır.

Türkiye'nin savaşabilme kapasitesi yalnız alacağı silahlarla oluşmayacaktı. Uçakların ve motorlu araçların işletilebilmesi için petrol temelli yakıtların sağlanması gerekiyordu. *Yakıt depoları İstanbul ve İzmir gibi liman kentlerindeydi.* Yakıtın bu limanlardan sağlanması artık çok zordu. İngilizlerce sağlanacak yakıt ya Hayfa'daki depolardan küçük gemilerle doğrudan limanlara götürülecek ya da İskenderun'a götürülüp oradan dağıtılacaktı. 1941 Ekimi'nde Milli Müdafaa Vekâleti petrol tanklarının kıyılardan içeri taşınmasını istedi. İngiltere bir yandan İran'dan yakıt tanklarının sağlanması, öte yandan da yakıt taşıyacak 1.000-1.500 tonluk gemilerin sağlanması için girişimlerde bulunuyordu. *Türkiye'ye İngilizlerin sağlaması gereken yakıt miktarı ayda 12.000 ton olarak hesaplanıyordu.*[816]

---

812 Pub. Rec. Off., ADM 116-4496, 24 Temmuz 1941. From Foreign Office to Angora.

813 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 352.

814 Pub. Rec. Off., PREM 3-445-3, WP.(41), 10 Kasım 1941.

815 Muzaffer Erendil, *Agh,* s. 80.

816 Pub. Rec. Off., FO 371-30054, 24 Eylül 1941, 2 Ekim 1941, 27 Ekim 1941, 3 Kasım 1941, 10 Kasım 1941 tarihli yazılar.

1941 yılı Eylülü'nde bir İngiliz-Türk teknik heyeti Türkiye'deki sivil ve askerî tersaneleri ziyaret ederek, Türkiye'nin gemi tamir ve inşa kapasitelerini değerlendirerek bu kapasitenin geliştirilmesi konusunda yapılabilecekleri saptamaya çalışmıştır. Bu heyette İngiliz tarafında Mühendis Tuğamiral C. Morgan ile Gemi İnşaatı Uzmanı Tuğamiral W. J. A. Davies, Türk tarafında ise Mühendis Deniz Albayı Hilmi Üler, Gemi İnşaat Binbaşısı Ata Nutku, Elektrikçi Deniz Önyüzbaşısı Nejat Atsan, Mühendis Deniz Binbaşısı Cemil Omaş bulunuyordu.[817]

Heyet, Gölcük'te 1927 yılında Fransızların yaptığı tesislerle ilgili; tavanlarının alçak olduğu, karanlık olduğu, kaldırma araçlarının yetersiz, makinelerinin eski olduğu, Yavuz için yapılmış büyük yüzer havuzun boş bulunduğu, yapılan metal dökümlerin çok kaba olduğu, tersanenin yol bağlantılarının kaplamasının bulunmadığı saptamalarını yapmıştır. Bu durumuyla 400'ü sanatkâr olmak üzere 1.000 kişinin çalıştığı *bu tersanenin Türk donanmasının* bakımını yapa*cak kapasitede olmadığı ifade edilmiştir.* Bunların yanı sıra hava saldırılarına karşı yeterli koruma mekanizmalarıyla donatılmamıştır. Ayrıca bu heyet, Haliç'teki ve İstinye'deki Denizyolları Tersanelerinin Gölcük Tersanesi'ne göre daha iyi teçhiz edilmiş bulunduğunu ve daha etkin çalıştığını, ama bu tersanelerin de sivil gemilere göre çok daha karmaşık olan savaş gemilerinin bakım ve tamirinde yetersiz kalacağını saptamıştır.[818]

Bu saptamaları yapan *heyet, Gölcük Tersanesi'nin geliştirilmesini önermiştir.* Heyet bu öneriyi yaparken bir Hollanda şirketi olan "Harbour Work Company" tarafından hazırlanmış bulunan Gölcük tersane planını önemli bir fırsat olarak görmüş ve bu plandaki tesislere bazı eklentiler yaparak hemen uygulanmaya başlaması *için bir yıllık bir program önermiştir.*

1941 yılı sonunda savaş yeni alanlara sıçrayarak tehdit algılarını değiştiriyor

1941 yılı sonunda Dünya Savaşı yeni alanlara yayılmaya devam etmektedir. Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere, Japonlar *7 Aralık 1941'de Pearl Harbor baskınını* gerçekleştirirler. ABD savaşa girmek durumunda kalır. 11 Aralık 1941'de Almanya, İtalya ve Japonya arasında bir İttifak Antlaşması imzalanır. 14 ve 15 Şubat 1942'de Japonlar, Sumatra ve Singapur'u işgal eder. Bu İngilizler için savaşın en kara günlerinden biri olur.

---

817 Pub. Rec. Off., ADM 116-4400, 8 Ekim 1941, Report on Visit of Engineer Rear Admiral C. Morgan C.B.E, and Constructor Rear Admiral W.J.A. Davies O.B.E to Naval Establishments in Turkey

818 Pub. Rec. Off., ADM 116-4400, 3 Ekim 1941 İngiliz büyükelçiliğinden MMV'li Saffet Arıkan'a yazılan yazı.

İngilizler savaşta ilk kez beyaz bayrak çeker. 6 Mayıs 1942'de 10 bin ABD ve Filipin askeri Japonlara teslim olur. 7 Haziran 1942'ye gelindiğinde ise ABD donanması Midway yakınındaki savaşta ilk kez Japon donanmasını bozguna uğratır.

29 Ocak 1942'de İtalyan ve Alman kuvvetleri yeniden Bingazi'ye çıktı. Almanların Mısır'daki ilerleyişi El-Alameyn'de durduruldu. İngiliz karşı saldırısı 23 Ekim 1942'de başladı. 4 Kasım 1942'de Almanlar El-Alameyn'den çekildi. Kasım ayında Kuzey Afrika'daki savaşlar yoğunlaştı. 7 Kasım 1942'de İngiltere ve ABD Fas ve Cezayir'e asker çıkardı, 9 Kasım'da Almanlar Tunus'a girdi, 13 Kasım'da Tobruk, Müttefikler tarafından yeniden ele geçirildi.

Sovyet cephesinde de savaş bütün şiddetiyle sürüyordu. 28 Temmuz 1942'de Sovyetler, Rostov'u boşaltmaya başlamışlardı. 1 Ağustos'ta Almanlar, Stalingrad'dan Krasnodar'a uzanan demiryolunu kapattılar, 23 Ağustos'ta, Don Nehri'ni geçtiler, *8 Eylül'de ise Stalingrad'ın batısında* Sovyetler Birliği'nin askerleriyle çatışmaya girmişlerdi.[819]

1942 yılına girerken İngiltere, Almanların saldırıları karşısında Türkiye'ye yapacağı yardımı yeniden saptamak gereğini duymuştur

Yılbaşında *hem İngilizler hem İnönü, 1942 ilkbaharında Hitler'in stratejisinin alternatiflerinden birinin Türkiye'ye saldırmak olduğunu düşünüyorlardı.* Polonyalı General Sikorski İngilizlere, Mart ayında Hitler'in Türkiye'ye saldıracağı hakkında bir istihbarat vermişti. İngilizler Almanların ilkbaharın son ayı öncesinde böyle bir saldırıya hazır olmayacağını düşünüyordu. Bu kanının dayanağı olarak da İstanbul kahvelerinde yaptıkları istihbarat çalışmasının, Yunanistan ve Bulgaristan'da Alman ve İtalyan kuvvetlerinin toplanmaya başlamadığını gösterdiği üzerinde durmaktadırlar.[820]

Ama İngilizler bu saldırı olasılığını ciddiye almakta ve Türkiye'nin direnememesi halinde savaşın genelinde ortaya çıkabilecek olumsuz stratejik sonuçlardan çekinmektedir. *İngilizlerin Almanlar bakımından olanaklı gördükleri altenatif,* bahar saldırısında Almanların, Rusya'da ilerlemekten çok, örneğin *100 kadar tümenle Rus kuvvetlerini bulundukları yerde tutmaya yöneleceği, buradan tasarruf edeceği 20-30 tümenlik bir kuvvetle de* Türkiye'ye Trakya'dan saldırıya geçebileceğidir. Almanların Trakya'dan sonra Anadolu'yu istila edeceği, burada 20 kadar tümen tutarken *10 tümenlik bir kuvvetle de Suriye ya da Irak'a saldırıya geçeceği* düşünülmektedir. *İngilizler Almanların iki buçuk ayda Suriye sınırına ulaşabileceğini düşünmektedir.* Kendilerinin bu sürede Suriye sınırına yığabilecekleri kuvvetin *9 tümen olabileceğini hesapla-*

819 *Cumhuriyetin 75 yılı 1923-1953*, s. 251.

820 Pub. Rec. Off., FO 371-33338, 8 Ocak 1942 tarihli yazı.

maktadırlar. Böyle bir saldırıda *Almanların başarı sağlaması halinde savaş Kafkaslar'a, Süveyş'e ve Pers Körfezi'ne yayılacaktır.* Tabii ki bu da Dünya Savaşı'nın gidişini çok etkileyebilecek bir durumdur.[821]

Böyle bir durum karşısında İngilizler bakımından Türkiye'nin uzun süre direniş gösterebilmesi çok önemli hale gelmiştir. *İngilizler,* Türkiye'nin, *Trakya'da büyük kuvvetler tutarak direnmesine dayanan savaş stratejisini doğru bulmamaktadırlar.* Onlar, *Türkiye'nin esas direnişi Anadolu kıyılarında göstermesini doğru buluyorlardı.* Ama İngilizlerin kendi iç yazışmalarında itiraf ettikleri üzere, Türkler vatanlarını savunmayı düşünürken *İngilizler Toroslar'ın güneyinde kurulacak nihai savunma hattının güçlü kurulmasını* düşünüyorlardı.[822]

Bu kaygıların yoğunlaştığı günlerde, 27 Ocak 1942'de İnönü, İngiliz askerî ataşesini kabul ederek savaş malzemeleri konusunu açmıştır. Ataşe, İngiliz Büyükelçiliği'nin hazırladığı Türkiye'ye verilecek malzemeler konusundaki bir listeyi İnönü'ye vermiştir. Büyükelçinin değerlendirmesine göre bu liste, piyade birliklerinin standartlarını yükseltmek için topçu silahları biraz hafif kalsa da iyi bir listedir. *İnönü de bu listeyi uygun bulmuştur.* Ama *bu listede asker çizmesi, ayakkabı ve giysilerinin bulunmadığına dikkati çekince* ataşe, bu tür malzemenin sağlanmasının süreceğini ama hazırlanan listede sadece silahların ve onların malzemelerini içerecek biçimde hazırlandığını belirtmiştir.

Ama İnönü'nün esas üzerinde durduğu konu *listenin zırhlı silahlarla malzemeleri ile uçaklarla malzemeleri konusunda* suskun kalmış olmasıdır. İnönü bu konuda ısrar etmektedir. İnönü, Türkiye'nin Alman saldırısı karşısında olabildiği kadar uzun süre Çatalca ve boğazda direneceğini belirttikten sonra Alman saldırısının hızı kesilince de bir karşı saldırı yapılması gerekeceği üzerinde durur; bu karşı saldırı için, İngiliz kuvvetlerinin beklenmesinin doğru olmayacağını ve büyük olasılıkla da gecikeceklerini düşündüğünü belirtmiş ve Türklerin bu karşı saldırıyı gerçekleştirmesi için yeterli sayıda tank, zırhlı silah ve uçakla donatılması gerekeceğini söylemiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü, İngilizlere karşı anlayışlı davranmaktadır. İngilizlerin, çok değişik cephelerde çarpışmaları dolayısıyla, zorunluluklar nedeniyle Türkiye'nin gereksinmesini karşılayamayacağını söylemesini anlayışla karşılayacağını, *ama eğer Türkler bu modern araçlara bakamazlar, kullanamazlar diye düşünülüyorsa bunu kabul edemeyeceğini söyler.* Türkiye'ye verilecek silahların gecikmesinin anlaşılabileceğini ama gereksizliği düşüncesinin kabul edilmeyeceğini açık olarak ifade etmiştir. 3 Şubat 1942'de Türkiye'nin dışişleri bakanıyla İngiliz büyükelçisi ve askerî ataşesi arasında yapılan toplantı-

821 Pub. Rec. Off., FO 371-33338, 27 Şubat 1942, From Angora to Foreign Office.

822 Pub. Rec. Off., FO 371-33338, 8 Ocak 1942 tarihli yazı.

da Türkiye'ye İskenderun ve Mersin'den malzeme gönderilmesini kolaylaştıracak ve havaalanları inşasını hızlandıracak ayrıntılı kararlar alınır.[823] İnönü'nün talepleri konusunda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Ankara'ya 16 Şubat 1942'de yazdığı yazıda; Türk ordusuna uçak ve tank verilmesinin İngiliz ordusunun kendi ihtiyaçları dolayısıyla şimdi mümkün olmadığı ama, gelecekte bu gereksinmenin karşılanacağı belirtilmekte, ayrıca tankların olmadığı bir durumda Trakya'da savunma yapılmasının yani ordunun önemli bir kısmının burada tutulmasının riski çok yükselteceği hatırlatılmaktadır. Bu nedenle de *Türk ordusunun savunmasını boğazın* Asya kıyısında kurmasının doğru olacağı ifade edilmektedir.

İngilizler, Savaş Kabinesi Kurmay Başkanlarının 24 Şubat 1942 tarihli toplantısında Türkiye'ye yaklaşımını değiştirir. Toplantıda Sir Charles Portal, gemi ulaşımındaki kısıtlamalar dolayısıyla İngilizlerin Alman saldırısını karşılayacak kara gücünü gönderemeyeceğini, bu nedenle de Türklerin moralini yükseltecek, direnişini artıracak miktarda tanksavar, uçaksavar ve tank gönderilmesinin iyi olacağını belirtir. *Sir Alan Brooke da tank verilse bile bunların savaşan bir güç haline getirilmesinin en az 8 aylık bir eğitimi gerektirdiğini belirttikten sonra* Türklere tanksavar, uçaksavar ve piyade tankı verilmesinin Türkiye'nin direncini çok yükselteceğini belirtir.[824] *Bu toplantı sonrasında İngilizlerin malzeme sağlama konusundaki tutumları değişir.*

1942 yılında savaşın en yoğunlaştığı döneme girilmiştir. Ama bu savaş Türkiye'nin çevresindedir. *Daha önceki yıllarda uyguladığı diplomasi ve ordusunda gerçekleştirdiği mobilizasyon Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı sağlamıştır. Türkiye kendi yoluna devam eder.* 1942 yılında ordunun daha çok eksik destek birlikleri tamamlanmaya çalışılır. Tanksavar, havan, muhabere ve istihkâm takımları konusundaki eksikler giderilir. 1942 Şubatı'nda 5. ve 6. Kolordular bünyesinde, piyade alaylarının eksik birlikleriyle demiryolu tugayının kuruluş emri verilmiştir. Mart ayında yedi tümenin piyade alaylarının tanksavar takımlarının kuruluş emri verilmiş ve 12. Kolordu Topçu Tugay Karagâhı kurulmuştur. Bu sırada Nisan ayında 1, 5, 6, 7, 12 ve 17. Kolorduların kimya takımlarının kurulması dikkati çekmektedir. 15, 48 ve 67. Tümenlerin piyade alayları için birer tanksavar takımının, 12. Kolordu'nun topçu komutanlığının, 21. ve 60. Piyade tugaylarının istihkâm ve muhabere takımlarının kuruluş emirleri yayınlanır. Almanlarla yapılan ticaret anlaşması sonucu Mayıs ayında Krupp Fabrikası'nda bekleyen 20 top alınır.[825] Ağustos ayında 65, 70, 71 ve 25. Tümenlerinin piyade alaylarının, 5. Kolordu'nun 215. Piyade Alayının havan takımlarının, İzmir Müstahkem Mevkisi

---

823 Pub. Rec. Off., FO 371-33338, 4 Şubat 1942, From Angora to Foreign Office.

824 Pub. Rec. Off., FO 371-33338, 24 Şubat 1942, War Cabinet Chief of Staff Meeting.

825 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 353.

için dört ağır makineli tüfek bölüğünün kuruluş emirleri verilmiştir. 26. Tümen'in iki alayının, 19. Tümen'in bütün alaylarının ve 62. Tümen'in bir alayının tanksavar takımları kurulmuştur. 1942 yılının Aralık ayında ise 29. ve 59. Tümenler için birer piyade tugay karargâhı, tank tugay karargâhı ile zırhlı tümen karargâhının kuruluş emri yayınlanır.[826]

Kara kuvvetlerinin harp silahları ile araç ve gereçlerinin ikmal işlerini bir elden yürütmek için Ocak 1942'de harbiye dairesi, motor dairesi, fen dairesi, sanat dairesi ve askerî fabrikalar bir müfettişlik emrinde toplandı.[827]

Ordunun malzeme ve destek birlikleri açığı kapatılmaya çalışılırken, *bir yandan da eğitim açığı kapatılmaya çalışılıyordu.* Zırhlı birlikler personelinin yetiştirilmesi için *1942 yılında Ankara'da İngilizlerce bir Tank Talimgâhı kuruldu.* Burada başarılı olanlar Kahire'ye gönderildi. Bu talimgâh 23 Eylül 1943'te Tank Okulu haline getirilecektir. Harp Akademisi savaş öncesinde Alman askerî düşüncesinin etkisi altında bir eğitim yapıyordu. 1 Eylül 1939'da savaş başlayınca Almanya'dan getirilmiş olan öğretim üyeleri memleketlerine dönmüşlerdi. *1942 yılından itibaren akademide İngiliz ve Amerikalı subaylardan yararlanılmaya başlandı.*[828]

1942 yılının Şubat ayında Milli Savunma Bakanlığı ödünç verme ve kiralama programı kapsamında ABD'ye 16 koltuklu DC'lerden 6 adet almak için başvurmuşlardır.[829]

İngilizlerle 1941 yılında yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin İngilizlere ısmarladığı 4 destroyer ve 4 denizaltıdan 2 destroyer ve 2 denizaltının 1942 yılında, kalanların da 1943'te verilmesi üzerinde uzlaşıldı. İlk destroyer Sultanhisar 1942 Ocakı'nda İngiltere'den yola çıktı. 19 Şubat 1942'de İskenderun'da Türk donanmasına devredildi. Bunu 30 Mart'ta Demirhisar muhribinin devir teslimi izledi. Bu muhriplerle birlikte Türk donanmasına ilk denizaltı savunma araçları (D.S.A) da girmiş oldu. Ancak denizaltıların İngiltere'de denenmesi sırasında sorunla karşılaşılması üzerine denizaltıların teslimi gecikir. Oruç Reis denizaltısı 9 Mayıs 1942'de, Murat Reis denizaltısı da 25 Mayıs 1942'de Türk donanmasına teslim edilir. Gemiler teslim edilirken bazı İngiliz mürettebat da Türkiye'de kalıp eğitime devam eder.[830] Denizaltıların akümülatörlerini imla eden (dolduran) Işın İmla Gemisi de donanmaya teslim edilir.

Ayrıca Türkiye'nin istediği araba vapurlarından bir kısmı verilir. Türkiye koşullarını zorlar ve 1942 yılında hurdaya çıkartılan *deniz karakol uçakları-*

---

826 Zafer Güney, *a.g.e.*, s. 132.

827 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 128.

828 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 100.

829 Pub. Rec. Off., AVIA 38-748, 17 Şubat 1942.

830 Pub. Rec. Off., FO 371-33360.

nın motorlarından istifade ederek hücumbot inşasına başlar; Şimşek ve Yıldırım Gölcük Tersanesi'nde, Bora, Kasırga, Tayfun Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilir.[831] Haliç'teki Taşkızak'ta ayrıca bir yüzer havuz ve bazı yardımcı gemiler yapılır. Bu sırada 1942 yılında Çanakkale Boğazı çıkışında su altı ihbar savunma sistemleri (loop) ile ilgili denemeler yapan *Atılay denizaltısı muhtemelen savaşan ülkelerin döktüğü mayınlardan birine çarparak batar ve 39 denizci kaybedilir.*

Altyapı projelerine öncelik veriliyor

Ege'nin Almanlar tarafından tamamıyla denetim altına alınmasından sonra İngiliz yardımının ve yardıma gelecek kuvvetlerin *Türkiye'ye ulaştırılmasında tek olanak güney limanlarının kullanılmasıydı.* Bu da güneydeki yol ve bazı demiryolu bağlantılarının geliştirilmesini gerektirmektedir. *İngilizler Ulukışla-Çakmak'ta büyük bir ana depo oluşturmak, gerekli yerlere dağıtımı da buradan yapmak istiyordu.* Onun için de 1942 yılı başında *birinci öncelik limanların geliştirilmesine ve bu limanların Ulukışla'yla bağlantısını sağlayacak yollara* veriliyordu.

Limanlar olarak İskenderun ve Mersin geliştirilecek, Susanoğlu ve Taşucu'na yeni limanlar yapılacaktı. Yapılacak yollar da Mersin-Tarsus-Ulukışla, Taşucu-Karaman ve Nusaybin-Mardin yollarıydı. Mersin-Tarsus-Ulukışla yolu 3.750.000 liraya "Messrs. Braithwaites and Cody"e ihale edilmişti. Türkler yolu inşa etmekte ısrar edince İngilizler, yolun, kalitesini kontrol edemeyiz diye Braithwaites'e verilmesinde ısrar etmiş ve Türkiye'ye Osmanlı Bankası eliyle teminat mektubu vermişlerdi.[832] Bu sırada Taşucu Limanı 600 ton/gün kapasitede inşa edilecek, daha sonra da Mersin-Silifke-Karaman yolu yapılacaktır.[833] İngilizlerin iç yazışmalarından Braithwaites ve Cody'nin Türkiye'ye karşı bir örtü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Gerçekte, yolu yapanlar İngilizlerin 1'No'lu İnşaat Grubu'dur.*[834] Nisan 1942'de Nusaybin-Mardin yolu konusunda İngilizlerin ilgisi azalır. Daha sonra İngiliz yardım malzemesinin ulaştırılmasındaki sorunları çözmek için *İskenderun Limanı'nın geliştirilmesine girişilir.* 10 Mart 1942 tarihinde İngilizlerin "United Kingdom Commercial Corporation" Şirketi inşaatı başlatır.[835] İskenderun Limanı'nda akaryakıt depolama kapasitesini artımak için *Socony'nin*

---

831 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 145. *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 192.

832 Pub. Rec. Off., FO 371-33314, 2 Nisan 1942 tarihli yazı.

833 Pub. Rec. Off., WO 32-9637, 28 Aralık 1941 ve 21 Mart 1942 tarihli yazılar.

834 Pub. Rec. Off., FO 371-33314, 18 Nisan 1942 tarihli yazı.

835 Musa Çakır, A.g.m., s. 415.

1.250.000 galonluk iki tankını İstanbul'dan, masraflarını kendisinin karşılaması koşuluyla nakletmesi kararlaştırılmıştır.[836]

İngilizlerin stratejik önem verdiği ikinci altyapı bağlantısı, *Diyarbakır-Arada demiryolunun yapılmasıydı.* Bu yolla Türkiye demiryolu sisteminin Irak bağlantısı güçlenecekti, bu da aynı zamanda Hindistan bağlantısının güçlenmesi demekti. 1941 Aralıkı'nda Türkiye, bu projeye olumlu baktığı halde, daha sonra bir ön koşul olarak Suriye sınırında demiryolu güzergâhına bağlı bir düzeltme yapılmasını istemiştir. Bir yandan İngiliz Hükümeti'nin bu öneriyi İngiltere'nin Suriye'nin sınırları konusunda verdiği garantiyi ileri sürerek reddetmesi, öte yandan İngilizlerin *Hindistan'daki başkumandanının bu projeyi desteklememesi nedeniyle,* bu projenin gerçekleştirilmesi konusunda *adım atılamaz.*[837]

Altyapı projeleri konusunda üçüncü öncelik Antalya-Burdur demiryoluna verilmiştir. Bu yolun finansmanının Türkiye tarafından karşılanması üzerinde uzlaşılmıştır. Türkiye çok pahalı olan bu bağlantının geliştirilmesi için gerekli adımları atamaz.

Almanya'yla krom ticareti anlaşmasını yapan Türkiye, Almanya'dan silah alma yolunu yeniden açar

1942 yazında Almanya silah şiparişlerinde kullanılmak üzere *Türkiye'ye 100 milyon reichsmarklık bir kredi açıldı.* Savaşın öncesinde Almanlarca açılmış olan 150 milyon marklık kredinin 90 milyon marklık kısmı sivil gereksinmeler, 60 milyon marklık kısmı askerî silah ve malzeme için kullanılacaktı. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla anlaşma imzalaması dolayısıyla bu kredi işletilmemişti. İşte şimdi bu kredinin 100 milyon marklık kısmı askerî amaçlarla kullanılabilecekti.[838] Bu kredinin açılmasını ve Türkiye'ye bir ya da iki zırhlı tümen gönderilmesini von Papen, Hitler'e önermişti. Türklerin Ruslara karşı kendilerini savunabilme kapasitesine erişmesinin Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını kolaylaştıracağını düşünen von Papen'in bu düşüncesini Hitler de paylaşınca *Clodius, Türkiye'ye gelerek kredi anlaşmasını imzalamıştır.*[839]

Bu gelişme İngiltere'de şaşkınlık yaratmıştır. Onların istihbaratına göre *Türklerin Almanlara verdiği listede 250 uçak bulunuyordu.* Bunların yarısı Focke Wulf 190 avcı uçağı, yarısı J. U. 88 orta bombardıman uçağı olacaktı. Ayrıca Heinkel uçaklarının yedek parçası ve *3.000 tank isteniyordu.* Liste An-

---

836 Pub. Rec. Off., FO 371-33314, 18 Nisan 1942 tarihli yazı.

837 Pub. Rec. Off., FO 371-33314, 12 Ocak 1942, 27 Ocak 1942 tarihli yazılar.

838 Pub. Rec. Off., ADM 116-4505, 15 Mayıs 1942 From Angora to Foreign Office.

839 Franz von Papen, *a.g.e.*, s. 48BB8.

kara'da müzakere edilmiş ve bir satın alma heyeti Almanya'ya gönderilmiştir. Almanların müzakerelerde krom talebini dile getirmeleri üzerine, Türkiye bir ara geriye çekilmiş, *Almanlar da listenin açılan kredinin 5 misli bir maliyeti olduğunu söyleyerek listeyi iade etmişlerdir.* İngiliz istihbaratına gore 60 adet Focke Wulf 190 verilmesi konusunda bir uzlaşma olmuştur. Almanlar bu uçakları Türkiye'ye parçalar halinde gönderip Alman teknisyenlerce monte edilmesini önerdilerse de Türkiye bu öneriyi kabul etmemiş, kendi pilot ve teknisyenlerini Almanya'ya göndermeyi önermiştir.[840]

Eden, savaş kabinesine sunduğu raporda önerilen savaş malzemesinin miktarının çok yüksek olduğunu, Almanların bu malzemeyi altı ayda vermeyi kabul ettiğini, bunun Müttefikler'in başarabileceklerinden çok yüksek olduğunu bildirir. Almanların, Müttefikler'in Türkiye'ye verebileceğinden fazla askerî malzeme verecek olması İngilizleri telaşlandırmıştır. Bunun üzerine *Türkler, İngilizleri yatıştırmak için Hugessen'e 100 milyon markın üzerine çıkmayacakları konusunda söz vermişlerdir.*[841]

5 Eylül 1942'de Almanya ile Türkiye bir kredi anlaşması imzalar. Bunun sonucu olarak *Türkiye, Almanya'dan 72 tane Focke Wulf 190 A-3 avcı uçağı alır.* Almanların en iyi uçakları olan bu uçaklar 1943 yılının ilk yarısında Türkiye'ye teslim edildi. Uçaklar, Boğazlar'ın savunmasından sorumlu olan ve Bursa'da konuşlanmış bulunan 5'inci Avcı Alayı'na verilirler.[842] Müzakereler sırasında *Almanların vermeyi kabul ettiği 72 tank da Türkiye'ye teslim edilir.*

Alman ordularının Rusya'daki ilerlemesi sürerken İngilizler Türkiye için "Sprawl Operasyon" Planı'nı geliştirir

İngilizler, Almanların Rusya'yı çökertikten sonra Türkiye'ye döneceği ve buradan Irak ve İran petrol alanlarına yöneleceği kaygısıyla 1941 yılı Ağustosu'nda yeni bir durum değerlendirme çalışması yapmıştır. *İngilizler için Ortadoğu Cephesi, Libya'dan Hindistan'a kadar uzanmaktadır.* Bu cephe İngilizlerce, denizden Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı ve Pers Körfezi ile Basra yoluyla beslenmektedir. Bu cephe İngiliz İmparatorluğu'nun stratejik konumu açısından çok önemlidir. Almanlar, Rodos ve Girit'i ellerinde tutarak Doğu Akdeniz ulaşımı ve Mısır üzerinde önemli bir tehdit oluşturuyordu. Buna ek olarak Türkiye'ye saldırması İngilizler için Ortadoğu Cephesi'nde çok büyük bir tehdit oluşturacaktı. İngilizler, Almanların batıda ve doğuda ilerlemesini

840 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, 24 Eylül 1942 Hava Ataşesi R.A. George'un raporu.

841 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 171.

842 Gary Leisler, "The Turkish Air Force, 1939-1945: The rise of a Minor Power", *Middle Eastern Studies*, No. 26, 1990, s. 387.

önlemek için Türkiye'de *"Sprawl Operasyonu'nu"* planladı. İngilizler iç yazışmalarında Ekim ayında ilgilerinin daha çok doğuya yöneldiğini Türkiye'ye söyleme zamanının geldiğinden söz etmektedirler.[843]

İngiliz üst düzey kurmayları, bu tehlikenin değerlendirilmesi konusunda yaptıkları bir çalışmada Almanların Türkiye'ye saldırıyı 1942 baharından once başlatamayacağını tahmin etmişlerdir.[844] *Almanların* Türkiye'ye saldırı için *üç seçeneği olduğu kabul edilmiştir.* Seçeneklerden biri Karadeniz'den demiryolu bağlantısı olan *Zonguldak ve Samsun Limanlarını kullanmaktır.* İkinci seçenek *Trakya'dan girerek İstanbul üzerinden Anadolu'ya* yayılmaktır. *Üçüncü seçenek* ise Ege Adaları ve Yunanistan üzerinden *İzmir'e saldırmaktır.* Bu seçeneklerin değerlendirmesiyle Alman saldırısının esas olarak Trakya üzerinden yapılacağı, İzmir'e de ek bir saldırı planlanacağı kabul edilmiştir.

Almanların Trakya'dan saldırıda 4 zırhlı, 4 motorlu ve 8 piyade tümeni kullanabilecekleri, İzmir'e karşı da 2 zırhlı, 2 motorlu ve üç piyade tümeniyle bir paraşütçü tümenini harekete geçirebilecekleri tahmin edilmektedir. Bunlar maksimum sayılardır. *Anadolu'ya geçtiklerinde, ulaştırma olanaklarının sınırlılığı dolayısıyla ancak 11 tümene gerekli gıda ve malzemeyi sağlayabilecekleri tahmin edilmektedir.* Almanların Balkanlar'da ve Ege'de hava saldırıları için ayırabileceği 200-300 uçağı bulunmaktadır. Rusya'da çatışmanın durmasından 4 hafta sonra Almanlar 300-400 uçağı daha Türkiye'ye yöneltebilecektir. 4 hafta sonra ise 200-300 daha uçak ayırabilecektir. *Toplam ayırabilecekleri uçak sayısı 800 ilâ 1.100'dür.* Bulgaristan, Yunanistan ve Adalar'da yeterli havaalanına sahiplerdir. 21 Ağustos 1941 itibariyle Almanların 600 operasyonel ve 450 nakliye uçağını harekete geçirebileceği kestirilmektedir.

İngilizlerin gönderebileceği kara gücü 2 zırhlı, 2 motorize ve *4 piyade tümeni olacaktır.* Bu kara birlikleri stratejik rezerv olarak işlev görecek karşı saldırıda kullanılacaktır. *RAF, 24 filoluk bir güç gönderecektir.* Bunun 12 filosu avcı, 7 filosu orta bombardıman uçağı, 2 filosu ağır bombardıman uçağı, 3 filosu orduyla işbirliğini sağlayan uçaklardan oluşacaktır. *17 ağır uçaksavar, 19 hafif uçaksavar bataryası gönderilecektir.* İngilizlerin daha fazla güç ayıramayışının sebebi ise Ortadoğu'daki diğer sorumluluklarıydı. Bu kuvvetler için günde *2.500 tonluk bir taşıma kapasitesinin kullanılması* gerekmekteydi. *Türkiye'nin bu amaçla tahsis ettiği demiryolu güzergâhının günlük taşıma kapasitesi 660 tondu.* Bu nedenle Suriye ve Çukurova bölgesinden Konya ve Kayseri'ye yönelen yolların geliştirilmesi ve *Adana-Afyon demiryolunda kapasite artışı gerekmektedir.* İngilizler bu yolların geliştirilmesi için yap-

---

843 Pub. Rec. Off., WO 201-1115, 13 Ekim 1941 toplantısı zabıtları ve "Command in Turkey-Operation Sprawl", 28 Ocak 1942.

844 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, Agenda for High Level Staff Conversation with Turkey.

tıkları istikşaf etütlerinde, bu yolların günde 600 ton yük taşıyacak standartlara yükseltilmesini öngörmektedir.[845] Trakya tarafından gelecek saldırı karşısında Türkiye ile İngiltere'nin üzerinde uzlaştığı bir plan vardır. Türk genelkurmayı bu plana göre Türkiye'ye stratejik rezerv olarak gelecek olan *İngiliz birliklerinin Balıkesir, Kütahya, Afyon üçgeninde yer almasını önermiştir.*

Alman ordularının hızla ilerleyerek *Kafkasya'yı almasından sonra* Türkiye üzerinden Irak ve İran'a yönelmesinin olanaklı olduğu saptanmıştır. Kurmayların yaptıkları değerlendirmeye göre Almanlar Kafkasya'ya en erken Ağustos ortalarında gelebilecektir. Buraya yerleşerek *Türkiye'ye saldırmaya hazır hale gelmeleri ise 15 Ekim'i bulabilecektir.* Ancak hava saldırılarını ise bir ay önce başlatabileceklerdir. *Yol olmaması dolayısıyla Türkiye'ye buradan gönderebilecekleri birlik sayısı 4 tümeni aşamayacaktır.* İngilizler buradaki Türk birliklerine yardım için 1 Hindistan piyade tümeniyle, 1 zırhlı tugay gönderebileceklerini söylerler. İngilizler kendilerinin batıya kuvvet göndereceğini, bunun da Türkiye'nin batıdaki bazı kuvvetlerini doğuya kaydırmasına olanak vereceğini savunur.[846] *İngilizler, Alman saldırısı karşısında tutulabilecek en iyi hattın Diyarbakır-Malatya-Maraş hattı olup olmayacağını sınamak için bir istikşaf etüdü yaptırır.*[847]

1 Mayıs 1941 itibariyle *her mevsim uçuşa elverişli havaalanı sayısı 19'dur.* Bunların 16'sı Ankara'nın batısında 3'ü doğusundadır. Bunlara ek olarak az sayıda da yalnız yazın kullanılabilir havaalanı vardır. *Havaalanlarının yaz aylarındaki toplam kapasitesi 720 uçak* olarak hesap edilmektedir. *Bu kapasitenin 600'ü batıda 120'si doğudadır.* Kış ayları kapasitesi olarak bu sayıların yüzde 75'i alınmaktadır.[848] Havaalanlarının dağılımında demiryolu bağlantısının kurulmasına önem vermiştir. Bu meydanların ve demiryollarının birlikte savunulması gerekmektedir.[849]

1941 Haziranı'nda Türkiye 5 kurayı askere çağırmıştır. Maraş'ta 10'uncu Kolordu'yu kurmuş, 5'inci Kolordu merkezi Konya'dan Adana'ya alınmıştır. Diyarbakır'da 7'nci Kolordu bulunmaktadır. *Mükellefiyet Kanunu'ndan yararlanarak doğudaki her köyden 5 at, 5 katır vermesi istenmiştir.* Türk Hükümeti Irak sınırındaki aşiretlere de tüfek dağıtmıştır.[850] Ayrıca Türkiye İran'la petrol ithalinde anlaşmıştır. *1941 yılının sonuna doğru Sovyetler'in Türkiye'ye 15.000 ton petrol vermesi bir dostluk işareti olarak görülür.* İngilizler Türkiye'de büyük miktarda petrol stoku oluşmasını Almanlar saldırırsa onların

845 Pub. Rec. Off., WO 201-1069.

846 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, Agenda for High Level Staff Conversation with Turkey.

847 Pub. Rec. Off., WO 201-1069. 12 Kasım 1941 tarihli yazı.

848 Pub. Rec. Off., WO 201-1062, 7 Haziran 5 Temmuz 1941 dönemi Raporu.

849 Pub. Rec. Off., WO 201-1064.

850 Pub. Rec. Off., WO 201-1062, Inteligence Report, 26 Temmuz 1941.

eline geçecek korkusuyla istememektedir. Hem Türkiye'ye güven verebilmek hem de Almanların eline geçme tehlikesini azaltmak için *Türkiye'nin dışında bir stok oluşturmak istemektedirler.*[851]

Alman ilerlemesi yavaşlayınca Türkiye üzerindeki tehdit yoğunlaşması artıyor

Almanya, 1941 yılında Rusya'da hızla ilerlemesine rağmen Sovyetler Birliği ordularının çökmediği ve 1942 yılı baharından sonra yeni savaş mevsiminde savaşı sürdüreceği açık hale gelince yeni bir alternatifi de düşünmeye başlamıştı. 1942 baharında Almanya, Sovyetler'deki cepheleri korurken Türkiye'ye saldırarak ve Türkiye'yi hızla aşarak Bakü, Irak ve İran'daki petrol bölgelerine yönelmek konusunda yeni bir stratejik tercih yapmak durumunda olduğunu düşünüyordu. 1942 yılında Rusların Alman ilerleyişini durdurduğu dönemde von Papen, Saracoğlu ve İnönü'yle Türkiye'yi savaşa sokmak için pazarlık yapmaya çalışıyordu. *Bu sırada 3. Ordu Komutanı olan Orgeneral Kâzım Orbay, doğu illerinde geziler yapıyor*, savaşa karşı bölge halkının moralini yüksek tutmaya uğraşıyordu.[852] *Von Papen'in Türkiye'yi savaşa sokma girişimleri de Almanların yeni strateji arayışlarıyla yakından ilişkiliydi.* Almanya sağlamak istediği avantajları bu yolla, savaşa girmeden elde etmiş olacaktı.

Alman kuvvetlerinin saldırısı karşısında Türkiye'nin savaşa girerek İngiliz kuvvetlerini çağırması halinde İngilizlerin ne yapabilecekleri 'Sprawl Planı"nda saptanmıştı. *İngilizler, Türkiye-Suriye-Irak sınırını 9 ve 10'uncu ordularıyla savunacaktı.* Türkiye'ye girecek hava ve kara birliklerinin başında bir hava mareşali olacak, Türkiye'nin tek muhatabı bu komutan olacaktır.

Bu aşamada 9 ve 10'uncu ordulara, Mihver güçlerinin 4 zırhlı ve 6 motorize tümeniyle karşılaşıldığında, yapacaklarını saptamaları için bir istikşaf etüdü yapmaları görevi verilmiştir. 10'uncu ordu Ergani-Maden-Maraş, 9'uncu ordu Malatya-Maraş-Tarsus hattını inceleyecektir. Bu dönemde İngilizlerin yaptığı bir araştırmada İskenderun Limanı'nın zırhlı tümen indirmek için uygun olmadığı anlaşılmıştır.

İngilizler, Almanların Türkiye'ye saldırısının 1 Nisan ya da 15 Mayıs'ta başlayabileceğini tahmin etmektedirler. Alman saldırısı öncesinde İngiliz birlikleri ve RAF Suriye sınırında toplanacaktır. *RAF'ın 26 filosu ve 16.300 kişilik yardımcı personeli savaş gününden 5 gün once Suriye'de, Halep çevresindeki 6, Rayak çevresindeki 4 havaalanında* toplanmış olacaktır. İngiliz ordusunun kullanacağı savaş malzemesi Türkiye'ye, savaş başladıktan sonra so-

851 Pub. Rec. Off., WO 201-1074, 1, 12 ve 14 Aralık 1941 tarihli yazılar.

852 Turhan Aytul, *a.g.e.*, s. 69.

kulacaktır. *Kara güçlerinin 14, hava kuvvetlerinin 30 günlük malzeme stokuyla savaşacağı kabul edilmektedir.* Bu kara güçleri için 13.500 tonluk, hava güçleri için 13.600 tonluk bir malzeme naklini gerektirmektedir. Zırhlı birliklerin nakliyatı için Mersin ve Suriye Limanları kullanılmaktadır. *Mevcut ulaştırma kapasitesiyle İngilizlerin savaşa katılmasının en erken 34 gün sonra olabileceği,* ama iyi ulaşım olanakları sağlanmazsa, savaşa katılmasının 67 günü bulabileceği hesaplanmıştır. Süreyi kısaltmak için havaalanlarına uçaksavarların önceden gönderilmesi, Türkiye'nin batıdaki İngiliz güçleri için sağladığı 5 *path* demiryolunun 9'a çıkarılması ve hava taşımasından yararlanılması önerilmiştir.[853]

Bu aşamada İngilizlerin Türk hava kuvvetleri için değerlendirmesi 137 avcı, 137 bombardıman, 31 keşif ve 9 deniz uçağı olmak üzere *toplam 314 uçaktır.* İlk hat uçaklarının yedekleri bulunmamaktadır. *Bu uçakların yüzde 50'si serviste kalmaktadır.* Savaş başlangıcından beri yetiştirilen 600 teknisyen yeterli olmamaktadır. Kayseri ve Eskişehir uçak fabrikalarının tamamen tamirata ayrılmasıyla biraz iyileşme sağlanmıştır. Pilot sayısı savaş başına göre artmıştır: *900 pilot vardır.* İngiliz eğitim timi geldikten sonra eğitimleri gelişmiş olsa da uçuş deneyimleri sınırlıdır. *Türkiye Boğaz'daki uçak yakıtı depolarını sökerek İskenderun'a taşımaya başlamıştır.*[854]

İngilizler "Sprawl Operasyonu"nun tamamlayıcısı olan bir *"Fatigue Programı" da geliştirmiştir.* Bu programa göre İngilizlerin, hava kuvvetleri için 30 günlük, kara kuvvetleri için 14 günlük gerekli yakıt, malzeme ve cephane depolaması yapılıyordu.

İngiliz kurmayları, yüksek teknoloji ürünü araç ve gereçleri Türkiye'ye vermekten çok etkili kullanılabilmesi için bunları kullanıcılarıyla birlikte göndermek istemektedirler. Oysa Türk kurmayları bu silahların Türklerce kullanılmasını ve bu hünerlerin öğrenilmesini sağlamak istemektedir. Bu iki istek arasında bir denge çözümü olarak bu tür silah ve gereçlerden bir miktarının Türk ordusuna verilmesi, diğer kısmının ise doğrudan İngiliz birliklerince karşılanması yoluna gidilmesi üzerinde uzlaşılmıştır.

1942 ortalarında İngilizler "Sprawl Planı"ndan "Octavius Planı"na geçiyor

İngiltere Sprawl Planı'ndaki sorumluluklarını yerine getirmekte ve yeterli gücü harekete geçirmekte zorlanacağını görünce sorumluluklarını azaltacak yeni bir plan hazırlamaya girişti. Buna *"Octavius Operasyonu"* adı veril-

853 Pub. Rec. Off., WO 201-1099, 1 Aralık 1941 ve 19 Mart 1942 tarihli Middle East Detailed Planning Staff.

854 Pub. Rec. Off., WO 201-1105, Plan for the Concentration of A British Force in Turkey.

di. Bu operasyon, Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin direniş göstermesi halinde Türkiye'ye gönderilecek kuvvetlerin ne olacağını belirliyordu. *Yapılacak yardım vurucu bir hava gücüyle bu hava gücünü korumaya yetecek kadar kara birliğinden oluşacaktı.* Octavius Planı, Mayıs 1942 ortalarında hazırdı.

Plan hazırlanırken *Almanların saldırılarını* esas olarak *Trakya'dan başlatacakları* kabul edilmişti. Saldırının Eylül'den sonraya kalmayacağı tahmin ediliyordu. Bu planda, ana saldırı koluna *ikinci bir kol olarak İzmir'den yapılacak saldırının ekleneceği,* Almanların saldırı için ayırabileceği uçak sayısının 1.250-1.500 uçak arasında olacağı, buna 650-850 İtalyan uçağının katılabileceği, Mersin ve İskenderun'a deniz kuvvetlerinin doğrudan bir saldırı yapmayacağı, denizaltı ve e-boat saldırılarıyla mayınlama yollarının tercih edileceği varsayılmıştır. Alman güçlerinin, Türk güçlerinin Trakya'daki direncini en erken 15 günde kırabileceği, Boğaz'ı geçebilmeleri için 7-15 gün daha gerekeceği, boğazı aştıktan sonra Anadolu'ya saldırı hazırlığının 15 gün alacağı, *Anadolu'da tank saldırısının ancak Mayıs ortası sonrasında başlayabileyeceği,* Toros'un güneyinin ise tankların ilerlemesine ancak Haziran ortasından sonra elverişli olacağı kabul edilmiştir.[855]

İngilizlerin, bu planı hazırlarkenki *Türk tarafına ilişkin kabulleri, Türkiye'nin 25 Nisan 1942'deki konumuna dayandırılmıştır.* Türkiye'nin kuvvetleri 4'ü dağ tümeni olmak üzere 43 piyade tümeni, 3 süvari tümeni, 1 zırhlı tugay ve 1 piyade tugayından oluşmaktadır. Yedekleriyle birlikte 314 uçak bulunmaktadır. Bunlardan ancak 34'ü modern tiptedir. Türk kuvvetleri, Trakya'da güçlü bir direniş göstermeye çalışacaktır. Burayı boşaltmak durumunda kalırsa da Boğaz, Marmara ve Çanakale kıyılarında direnecektir.

Oktavius Planı'na göre *İngiltere tarafından Türkiye'ye 10 filo uçak gönderilecektir.* Sprawl'la karşılaştırılırsa gönderilecek filo sayısı 26'dan 10'a düşürülmüştür. Bu güç yedekleriyle birlikte 223 uçaktan oluşacaktır. Daha önce gönderilecek 2 zırhlı, 2 motorize ve 4 piyade tümeni yerine bir piyade tümeni gönderilecektir. Ağır uçaksavar bataryası sayısı 17'den 3'e (24 top), hafif uçaksavar bataryası sayısı 19'dan 9'a (108 top) düşürülmüştür.[856]

Octavius Operasyonu'nun başında da Türklere muhatap olarak bir hava mareşali bulunacaktır. Eğer Alman birliklerinin hızla ilerlemesi sonucu Toros gerisine çekilinmek durumunda kalınırsa hava mareşali, komutayı ne zaman bırakacağına kendisi karar verecektir. Aslında bu plan bir anlamda geçicidir. Eğer Toroslar gerisine çekilinirse daha önce hazırlık keşfi yaptığını gördüğümüz 9 ve 10'uncu orduların aldıkları önlemler devreye girecektir.[857]

---

855 Pub. Rec. Off., AIR 23-966, Plan for the Concentration of a British Force in Turkey No. 2. 15 Mayıs 1942.

856 Pub. Rec. Off., WO 201-1115, 6 Eylül 1942.

857 Pub. Rec. Off., WO 201-1112, 21 Haziran 1942.

İngilizler, bu planın uygulanmaya konulmasının yanı sıra depolama yapmaya devam etmişlerdir. Depolamada *bir önceki operasyon planının "Fatigue programı" uygulanmaya devam edilmiştir.* Yani depolamada Octavius Planı'nın sayıları değil, bir önceki planın daha büyük olan sayıları esas alınmıştır. Bu depolama büyük ölçüde gerçekleştirilmiş bulunuyordu. Octavius Operasyonu, Sprawl'a göre küçültülmüş olsa da gerek hava meydanları gerek ulaşım bakımından *altyapı eksiklikleri sürüyordu.* Afyon, Çakmak, Konya, Kütahya havaalanlarına ikinci bir pist inşa ediliyordu.[858] *İskenderun Limanı'nın kapasitesi 2.000 ton/güne, Mersin Limanı'nın kapasitesi 1.200 ton/güne,* Susanoğlu'nun (Silifke) kapasitesi 400 ton/güne yükseltiliyordu. Bu limanların karayolu bağlantıları için Mersin-Tarsus-Pozantı-Ulukışla, Mersin-Silifke-Karaman, Nusaybin-Mardin yollarının büyük kısmı 1943 yılı ortalarında tamamlanmış olacaktı. *Depolama için Ulukışla-Çakmak'ta gelişmiş bir üssün planlaması yapılmış, toprağı istimlak edilmiştir.* Bu üssün inşaatının 1943 Ağustosu'nda tamamlanması beklenmektedir. Türklerin yapımını yüklendiği havaalanlarının inşaatları, programlarına göre çok geride kalmıştır.[859]

Değişen tehdide paralel olarak özellikle *Sivastopol'un Almanların eline geçmesinden sonra 1942 yılı ortalarında* Türk ordusunun konuşlanmasında da değişiklik yaşanmıştır. *Karadeniz kıyılarının savunmasına ayrılan kolordu sayısı dörde yükselmişti.* İzmit'te 6'ncı, Zonguldak'ta 10'uncu, Samsun'da 8'inci, Trabzon'da 18'inci Kolordu bulunacaktı. Bu yeni düzenleme dolayısıyla *3,5 tümen Trakya'dan gizlice Anadolu'ya kaydırıldı.* Gece gerçekleştirilen bu kaydırmada İngilizlerden alınan feribotlar kullanıldı. Anadolu'ya geçirilen birlikler, *yakıt tasarrufu amacıyla yerlerine yaya olarak gönderildiler.*[860]

1942 Eylülü'nde İngilizler yeni bir plan hazırlayarak Almanların saldırısı karşısında Türkiye'ye gönderecekleri kuvvetlerin sayılarında radikal küçültmeye gitmişlerdir. Bu plan *"Modified Octavius"* diye adlandırılmıştır. Artık *Türkiye'nin Alman saldırısı karşısında yardım istemesi halinde İngilizler 4 uçak filosu, 1 piyade birliği, 1 ağır uçaksavar ve 1 hafif uçaksavar bataryası* gönderecektir. Bu planın uygulanması için gerekli görülen yol ve liman altyapıları ise henüz tamamlanmamıştır. Mersin-Tarsus-Pozantı-Ulukışla yolu asfalt kaplama aşamasına ulaşmış, Mersin-Silifke-Karaman yolu inşaatına henüz başlanmamıştır. İngilizlerce yüklenilen Nusaybin-Mardin yolunun yüzde 80'i tamamlanmış bulunmaktadır; İngilizler, bu yolun gecikmesinin kendilerine olan güveni azaltacağının farkındadırlar. Diyarbakır-Mardin yolu Türk Hükümeti'nce yapılmaktadır. *İskenderun Limanı planlandığı 2.000 ton/*

---

858 Genellikle her filo için bir havaalanı ayrılmaktadır. Bombardıman filolarına havaalanlarında bir yardımcı piste daha gereksinme duyulmaktadır.

859 Pub. Rec. Off., WO 201-1115, 6 Eylül 1942.

860 Pub. Rec. Off., AIR 8-536, 10 Temmuz 1942 ve 21 Temmuz 1942 sayılı yazılar.

gün kapasitesine henüz ulaşmamıştır. Yıl sonunda 1.200 ton/gün boşaltma yapabilecektir. İskenderun'un derin su iskelesi ve demiryolunun yüzde 80'i inşa edilmiştir. *Mersin Limanı, planlandığı gibi 1.200 ton/gün boşaltma kapasitesine ulaşmıştır.* 400 ton/gün kapasiteli Susanoğlu (Silifke) İskelesi de tamamlanmıştır.[861] İskenderun ve Mersin Limanlarını korumak için "Indicator Loop"ları, denizaltı savunma cihazları ve antitorpido ağları konulacaktır. İngiltere'den malzeme geldikçe cihazlar monte edilmektedir.

İngilizlerle Türk tarafının yaptığı müzakereler sadece Alman saldırısı karşısında Türkiye'nin nasıl destekleneceği konusunda değil, aynı zamanda da Türkiye'ye verilecek uçaklar ve malzemeler konusunda sürüyordu. Savaş içinde yaşanan teknolojik gelişmeler Türk Hava Kuvvetleri'nin uçaklarını modası geçmiş hale sokmuştu. İngiliz Hava Ataşesi *Robert A. George* Kasım ayında *yaptığı bir değerlendirmede,* Türk Hava Kuvvetleri'nde bulunan Hurricane, Norane, PSL, Hawks, Heinkel, Battle, Vultee, Blenheim, Martin ve deniz uçaklarının *hepsinin eski olduğunu, savaş kabiliyetinin bulunmadığını saptamıştır.* Bu uçakların yenilenmesi konusunda yapılan müzakerelerde Türk tarafı *İngilizlerin mareşal listesi diye adlandırdığı bir liste vermiştir. Bu liste, 564 uçak ve bunun yüzde yüz yedeğinden oluşuyordu.* İngiliz hava ataşesi, Şefik Çakmak'la yaptığı görüşmelerde bu kadar uçağı uçurmak için *Türkiye'nin yeterli pilotu bulunduğunu kabul etmektedir.* Kısa süre içinde, İngiltere'de eğitilen 140 pilot daha Türkiye'ye geri dönecektir. Ama Türkiye'nin bu kadar uçağı uçuracak yer personeli bulunmadığını belirterek yeni bir liste hazırlanmasını istemiştir. Görüşmeler sonunda Türk tarafına her bir filosu 18 uçaktan oluşan 5 filo (90 adet) avcı uçağı, her bir filosu 16 uçaktan oluşan 3 filo (48 adet) bombardıman uçağı ve 12 uçaktan oluşan bir torpido bombardıman filosu verilmesinin gerekliliğini İngiliz tarafı kabul etmiştir. *Türkiye'ye verilmesi gereken uçak sayısı 150 olarak saptanmıştır. Buna yüzde 50 de yedek ilave edilecektir.*[862]

Tobruk'un 13 Kasım 1942'de tekrar ele geçirilmesinden hemen sonra *Churchill, Mısır'daki kumanda heyetine Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için sürekli çaba göstermeliyiz* diyordu. Kasım ayında Stalin de Hitler'in yenilgisinin hızlandırılması için Churchill'in görüşüne katılır. Ama Türkiye'yi ikna etmek o kadar kolay değildir. Ege'de ve Balkanlar'da Alman tehlikesi henüz kalkmamıştı. *Türkiye, Almanların hâlâ yüksek olan saldırı gücüne hedef olmak istememektedir.* Belki daha da önemlisi savaş sonrasında Sovyetler'in Avrupa'da tek hâkim güç haline gelmesinden çekinmektedir. Bu nedenle Almanya'nın savaş sonrasında yok edilmesini çok istememekte, dengenin bir şekilde korunmasını arzulamaktadır.

---

861 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, 20 Eylül 1942 From Mideast to Ankara.

862 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, 6 Kasım 1942 tarihli yazı.

1943 yılı açılırken Mihver güçleri için savaş talihinin döndüğü açık hale gelmiştir. *18 Ocak'ta Sovyetler, 16 ay süren Leningrad kuşatmasını yardı, 31 Ocak 1943'te de Almanlar Stalingrad'da yenildiler.* Mareşal von Paulus teslim olur. Müttefikler için artık amaçlanan savaşın süresini kısaltmak ve savaş sonrası düzenlerin ve dengelerin kurulmasını ayarlamaktır.

Alman ilerlemesi durunca İngiltere, Türklerin savaşa girmesi için gerekli koşulları oluşturmaya çalışıyor

1942 yılı Haziranı'nda İngilizler, *Türkiye'ye gidecek askerî personel için ülkeyi tanıtan, uyumu kolaylaştıracak bir rehber hazırlamıştır.*[863] Türklerle ilişkilerini yeniden değerlendirmeye başlamışlardır. Bu ilişkileri başarıyla geliştirememelerinin nedenini Türklerin kendilerine olan sarsılmaz güveninde bulmaktadırlar. Bu güvenin maddi dayanağı olmasa bile sonuç psikolojik bakımdan fark etmemektedir. Bu nedenle İngilizler, *Türklerin istedikleri çok uzmanlaşmış malzemeyi vermeyi askerî yararından çok politik olarak sağlayacağı sonuç için istemektedirler.*[864]

1942 yılının sonuna doğru İngilizler, Türkiye savaşa girerse İngilizlerin ne yapabilecekleri sorusunu ciddi olarak sormaya başlamışlardır. 18 Kasım'da Churchill İngiliz ordusu kurmay başkanlarına gönderdiği bir notta Türkiye'nin baharda savaşa girmesi için sürekli ve esaslı bir çaba gösterilmesi gerektiğini bildirmiştir. Onların yaptıkları hazırlıklar sonucunda Savaş Kabinesi bu konudaki politikasını 8 Ocak 1943'te belirlemiştir.[865]

Bu kararda *Türkiye'nin savaşa sokulmasının İngiltere'nin genel stratejisi bakımından dört yararı olacağı* söylenmektedir. Bunlar; 1) Türkiye'nin Romanya petrollerine ve Karadeniz nakliyatına hava saldırıları yapmakta bir üs olarak kullanılabilmesi, 2) Boğazların Mihver ülkelerine kapanması, Müttefikler'e açılması, 3) Türkiye'nin bir tehdit unsuru haline gelmesinin Almanları güçlerini dağıtmak zorunda bırakması, 4) Türk kromunun Almanya'ya akımının kesilmesi olarak sıralanmıştır. *Türklerin savaşa girişini engelleyen iki faktörün* ise bugünkü Alman gücünden ve savaş sonrasındaki Rusya'dan çekinmesi olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'nin savaşa girmeye ikna edilmesi için çekincelerinin giderilmesi gerekmektedir. Eğer Müttefikler tarafından yeterli hava ve kara desteği sağlanarak Mihver'in verebileceği zararın küçüleceği gösterilirse ikna etmek kolaylaşacaktır. *Artık Rusya'nın savaştan zayıflamış olarak çıkmayacağı anlaşılmıştır.* Bu durumda Türkiye'nin savaş sonrası güvenliği için yapabileceği en

---

863 Pub. Rec. Off., WO 106-3193, 18 Haziran 1942.

864 Pub. Rec. Off., WO 106-3195, 5 Eylül 1942.

865 Pub. Rec. Off., WO 106-3139 War Cabinet, J.P. (43) 8 (O), Ocak 1943.

iyi şeyin barış konferansında yer almak olduğunu Türklere anlatmak gerekecektir. *Türkiye'yi ikna etmekte Rus korkusunun etkili olacağını düşünmektelerdir.* Ancak Türkiye'nin ikna edilmesi için sadece silah vermeyi artırmak yeterli değildir. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde nasıl bir destek sağlanacağı için bir plan önerilmesi gerekmektedir. Bu ise bazı bakımlardan *daha önce vazgeçilen "Sprawl Planı"na dönüş anlamına gelmektedir.* Bu plan hava üstünlüğünü sağlamaya ve sürdürmeye ağırlık vermektedir. Trakya ve Batı Anadolu'nun savunmasında Türk hava ve kara güçlerine yardım edilecektir. İzmir'in deniz saldırılarına karşı korunmasına katkı verilecektir, Ankara'nın savunmasında yardımcı olunacaktır. Güneydoğu Avrupa'da stratejik hedeflere saldırılacaktır. Üs olan limanlar savunulacaktır. Bu tür bir destek için ilk aşamada *Türkiye'ye 26 uçak filosu gönderilmesi teklif edilecektir.* Anadolu'nun ulaşım koşullarının sınırlılığı dolayısıyla öncelikli *kara desteği* ilk aşamada İstanbul'un savunması için ve havaalanlarının savunması için gönderilecek *uçaksavar birlikleriyle sınırlı kalacaktır.* Türklerin zırhlı araçlar ve silahlar konusunda ısrarcı olması halinde araçları vermek yerine personeliyle birlikte göndermek tercih edilecektir.

Bundan sonraki aşamada, *saldırı başlatmak için hazırlık yapmak gerekecektir.* Bu aşamada yeterli güçte kara birliği gönderilebilmesi ise *İzmir Limanı'nın Müttefikler'in ulaşmasına açık hale getirilmesine bağlı olacaktır.* Bunun için Ege'nin açılması gerekecektir. İlk aşamada Girit'in işgali düşünülmemektedir. *Bunun için düşünülen Rodos ve Oniki Adalar'ın işgalidir. Bunun için İngilizler üç tümen ve 12 uçak filosu ayıracaklardır.* Batı Anadolu'daki havaalanları kullanılarak yapılan operasyonda başarılı olununca İzmir ve Ege koruma altında gerçekleştirilecek deniz ulaşımına açılmış olacaktır. 8 knot hızla hareket eden 20 gemilik konvoyların 14 günde bir İskenderiye'den İstanbul'a hareketi yeterli olacaktır. Bu konvoya 8 gemilik koruyucu refakatçi verilecektir.

Saldırı işlevleri hava kuvvetlerince yerine getirilirken belli bir aşamada kara kuvvetleriyle *saldırıya geçilecektir.* Bu konuda *iki alternatif* düşünülmektedir. Bunlardan *biri Trakya'dan kuzeye Bulgaristan'a yönelirken diğeri batıya Makedonya'ya yönelmektir.*

İngilizler, yeni bir plan geliştirmiş olmalarının da Türklerin malzeme talepleri karşılanmadıkça sonuç vermeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle bir yandan Türkiye'ye malzeme gönderilmesini hızlandırırken diğer taraftan kendilerine verilen listelerdeki taleplerin ne kadarının karşılandığı konusunda muhasebe yapmaya giriştiler. Türkiye'nin verdiği üç listeden B ve C listeleri büyük ölçüde karşılanmıştı. A listesinde önemli açıklar vardı. Özellikle *tank, tanksavar ve uçaklarda açık vardı.* Bunlara ilişkin yükleme emirleri verildi. Bu sırada *Türkiye eski listelerde bulunan Matilda tankları yerine Valen-*

tine tanklarının gönderilmesini tercih etmiştir.[866] 1942 Aralıkı başlarında İngilizler Türkiye'ye tank göndermeyi programlarına almışlardır.

ABD Başkanı Roosevelt ve Churchill *12-24 Ocak 1943'te Kazablanka'da* toplandıklarında Churchill'in kafasında böyle bir plan vardı. Churchill, askerî danışmanı Marshall'ın karşı olmasına rağmen *ABD başkanını Türkiye'nin güçlendirilerek savaş üssü haline getirilmesi konusunda iknaya çalıştı.* Burada belli bir sonuç alınca *19 Ocak'ta İngiliz kurmaylarına Türklerin Britanya'nın hava desteği altındaki savunmasına ilişkin mevcut planların saldırı operasyonlarını içerecek şekilde geliştirilmesi bildirildi.*[867] Churchill, 1943 Ağustosu'na kadar Türkiye'nin savaşa katılmasını istiyordu. Müttefikler, güneyden İtalya'ya güçlü bir sefer başlatacaklardı. İtalya'nın çöküşü ise Almanların Balkanlar'daki durumunu sarsacaktı. Sovyetler de Almanya'yı kuzeyden sıkıştırırken, Türkiye üzerinden başlatılacak bir harekât Almanya'nın çöküşünü hızlandıracak ve ayrıca savaş sonrasında *Balkanlar'da Sovyetlerin hâkimiyetinin oluşması engellenmiş olacaktı.* Ayrıntısını daha önceki bölümlerde gördüğümüz şekilde Türkiye, bu konuda Sovyetler'e dair kaygılarını dile getirmiş, ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesinin, 1939 yılında yapılan üçlü antlaşmadaki koşulunun Türkiye'nin ordusunun yeterli düzeyde teçhiz edilmesi olduğunu ama bunun gerçekleştirilmediğini belirtmiştir.[868] Ama Churchill Türkiye'yi ikna etmekte, Savaş Kabinesi'nce saptandığı gibi, eğer Türkiye hemen katılmazsa savaş sonrasında Sovyetler'in boğazlar konusundaki isteklerinin dizginlenemeyeceğini söylemesinin etkili olacağını düşünüyordu.

Adana Buluşması, İngilizlerle askerî malzeme ve silah alımı konuşmalarını yeniden başlatır

Bu süreçte Churchill, İnönü'yle yüz yüze görüşmek istemiştir. *Adana Buluşması'nın* nasıl gerçekleştiğini bir önceki bölümde ayrıntılı olarak ele almış, görüşmelerin siyasal yönünü ayrıntılı olarak görmüş, askerlerin arasında yapılan görüşmeleri bu bölüme bırakmıştık. Şimdi eksik bırakılan bu yönü tamamlayalım.[869]

Adana'da askerî bakımdan iki tür karar alınır. Bunlardan birincisi Müttefikler'in Türk ordusunun yedekleri de dahil gereksinmelerini karşılayacak dü-

866 Pub. Rec. Off., WO 201-1129, 26 Eylül 1942 tarihli yazı.

867 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 19 Ocak 1943 tarihli yazı.

868 Ergun Korbek, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 92-94.

869 Ergun Korbek, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 92-94.

zeyde silah ve cephane stoklarını hemen Türkiye'ye göndermeleridir. İkincisi ise Türkiye savaşa katılırsa İngiltere'nin, aralarında İstanbul ve İzmir'in de bulunduğu bazı özel bölgelerin korunması için hava savunmasına katılacak olmasıdır. İngilizler bazı kara birlikleri de gönderecektir. *Türkler savaşa girerse İngiliz komutası altında bir hava filosuyla, Türk komutası altında olacak birer tanksavar ve uçaksavar birliği gönderilecekti.* Ayrıca Türkiye'ye gönderilecek araçlar listesi de bulunuyordu.[870] 30-31 Ocak 1943'te Türkiye Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Alan Brooke arasında yapılan görüşmeler sırasında da General Brooke; iki zırhlı tümen, 4 veya 5 topçu alayı, 4 veya 5 uçaksavar alayı, 40 uçak (20 Bisley, 20 Hurricane II) verebileceklerini ve 12 kundağı motorlu top gönderebileceklerini, 10 lokomotif ve 140 vagonun verilmeye hazır olduğunu söyler.

Ordunun teçhiz edilmesi için dört madde halinde toplanan ayrıntılı kararlar alınır. Bu dört madde bir anlamda bundan sonra yapılacak çalışmaların yol haritasını çizmiştir. *Birinci maddeye* göre *Türkiye* kara, deniz ve hava kuvvetleri için *ihtiyaçlarını gösteren tam bir liste verecektir.* Bu listelerde ihtiyaçların öncelikleri belirtilecektir. Bu listelerdeki malzeme imkân bulununca hemen gönderilecektir. *İkinci maddeye* göre İngiliz temsilcileri, Mısır limanlarından, Türkiye'ye mühimmat ve diğer malzemeyi taşıyacak ticari gemileri sağlayacaktır. Bunlar Türk bayrağı altında çalışacaktır. Gemilerin türü ve tonajını Türk tarafı belirleyecektir. *Üçüncü maddeye* göre Türk genelkurmayı bu malzemenin teslim alınması, kullanılması ve muhafazası için bir plan hazırlayacak ve bu planı Ortadoğu İngiliz karargâhına bildirecektir. *Özellikle zırhlı ve mekanize birlikler alanında Türk subay ve erleri İngiliz okullarında eğitilecektir.* Zırhlı ve mekanize kuvvetler ve özel bölümlerde, Türk askerî yetkilileri istihdam edilecektir. Bu hususlarda Türk genelkurmayıyla İngiliz servis ataşeleri birlikte çalışmalar yapacaktır. *Dördüncü maddeye* göre ise İngiliz hizmet subayları Türk genelkurmayıyla işbirliği yaparak Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi halinde *Türkiye'ye verilecek yardım konusunda bir plan hazırlayacaktır.* Bu planın hazırlanmasında izlenecek yol ve planın içeriği konusunda da ayrıntılı belirlemeler yapılmaktadır. Plan, silahlı kuvvetlerin ve halkın gereksinmeleri bakımından limanların, demiryollarının ve karayollarının kapasiteleri ele alınarak kapasite sorunlarının yardıma getirebileceği sınırları ortaya konulacaktır. Buna bağlı olarak gerekli altyapının nasıl geliştirileceğini belirlemek için bir planlama yapılacaktır. *Bu planda aylık kapasite artışlarını gösteren bir takvim bulunacaktır.* Nihai kapasite hesaplandığında ise hava ve kara kuvvetlerinin yapısı ve konumu ele alınacaktır.[871]

---

870 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 160.

871 İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü", *Belleten* C. LXXIII, Ağustos 1999, sayı 237, s. 604.

Türkiye'nin hava kuvvetlerinin takviyesi planı oldukça ilerlediği için, İngiliz kurmay subayları, mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya gelerek Türk genelkurmayıyla müşterek harekât planını tamamlayacaklardır.[872] İngiliz tarafı İtalyanlardan ele geçirdiği malzemeden Türkiye'ye gönderilebilecekleri araştıracaklardır. Müzakereler sonrasında Türkiye ile İngiltere arasındaki silah alımı ilişkisi yeni bir anlaşmaya bağlanır. *Eski siparişler de eğer 31 Mart 1943'e kadar teslim edilmediyse yeni anlaşmaya tabi olacaktır.*[873] Bu anlaşma savaş bittikten sonra altı ay daha yürürlükte olacaktır.

Türkiye bu kararları uygulamak üzere hızla harekete geçti. *Bir "Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu" kurulmasına girişildi. 4 Şubat gününe Adana Listesi diye bilinen listeyi hazırladı.* Listelerden biri, İngilizler ve Amerikalıların teslim ettiği ve etmediği malzemeleri gösterecekti. Yeniden ihtiyaç görülen malzemeler ayrıca belirtilecekti. Bir başka liste, Libya Harekâtı'nda ele geçen Alman ve İtalyan malzemelerinden istenilenleri sıralayacaktı. Ayrıca bu malzemeden yararlanmak için gerekli uzman sayısı ve ülke içinde yetiştirilecek eleman sayısı belirtilecekti.[874] Ayrıca kundağı motorlu top ve zırhlı birlik tamirhaneleri için gerekli teknisyenlerin yetiştirilmesi için 192 teknisyenin Mısır'a gönderilmesi kararlaştırılır.

Adana Listesi diye bilinen bu liste çok geniş tutulmuştur. Deniz kuvvetleri de görüşmelerde öngörüldüğü üzere yeni bir liste hazırlar. Bu listenin, 1937 yılında Deniz kuvvetleri komutanının İngiltere'yi ziyaretinde sözünü ettiği programla birlikte, Kâzım Orbay heyeti öncesinde İngiltere'ye gönderildiğini gördüğümüz heyetin 1938 yılında önerdiklerini de kapsayan, çok geniş bir liste olduğu farkedilmektedir. Bu programlarda, daha önce istenmiş bulunan 2 Orion tipi kruvazör ve daha önce söz verilmiş olan Sultanhisar tipi 4 destroyere ek 6 destroyer, daha önce uzlaşılmış bulunan Oruç Reis tipi denizaltılara ek 2 denizaltı, 6 refakat gemisi, 8 denizaltı avcısı, 6 adet 5.000 tonluk kargo gemisi, 20 torpidobot ve mayın tarayıcılar, liman savunma botları, ağ gemileri gibi çok sayıda küçük gemi ve çok geniş ayrıntılı malzeme listesi bulunmaktadır.[875] Norveç kıyılarında mayınların çok etkili olarak kullanılması, Türkiye'nin mayın dökücü ve tarayıcılarına önem vermesine neden olmuştur. İngilizlerin tahminlerine göre eğer *Türk tarafının istekleri tam olarak karşılanırsa donanma personelini yüzde 100-150 artırmak gerekecektir.*[876]

---

872 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 358.

873 Pub. Rec. Off., T 160-1225. 1 Şubat 1943 tarihli yazı.

874 İzzet Öztoprak, *a.g.e.*, s. 194.

875 Pub. Rec. Off., T 160-1225, Adana list of Turkish Naval Requirement.

876 Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 6 Mart 1943 tarihli yazı.

İngilizler, donanma konusunda Türk tarafının taleplerinin karşılanmasının Türklerin savaşta etkinliğini çok az artıracağını düşünmektedir. Bu nedenle İngilizler kendi donanmalarının ihtiyacı olan konularda Türk tarafının isteklerini karşılamak eğiliminde değildir. Bu nedenle de 2 kruvazörün ve ek 6 destroyer ve ek 2 denizaltının *verilmesini kabul etmemişlerdir.*[877] *İç yazışmalarından "Bu savaşta Türk donanmasının potansiyel değeri olmayacaktır" yargısına vardıkları* anlaşılmaktadır.[878]

Türkiye'nin *hava kuvvetleri konusunda verdiği Adana Listesi'nde 964 savaş uçağı, 84 servis uçağı ve 150 eğitim uçağı bulunuyordu.* Havacı personelin eğitimi için üç yönlü bir program, yani hem Türkiye'de hem Ortadoğu'da hem de İngiltere ve ABD'de eğitim öngörülüyordu. Havaalanları için 40 portatif hangar, 1.000 portatif sundurma istenmişti. Ayrıca 12 bataryalık 40 mm'lik, 6 bataryalık 96 mm'lik uçaksavar isteniyordu. Her bir bataryada 6 top bulunacaktı. *İstenilen motorlu çekici, kamyon ve traktör toplamı 1.520'ydi.* Gerekli görülen uçak ve motorlu araç yakıtı ve yağı toplamı 46.000 ton civarındaydı.[879]

Adana Konferansı'nda yapılan davete bağlı olarak Salih Omurtag başkanlığında bir kolordu, bir tümen komutanı ve 10 yüksek rütbeli subaydan oluşan bir heyet 12 Mart 1943'te Kahire'ye gider. El Alameyn ve Bingazi'yi ziyaret eder.[880]

1941 Ocakı ve 1943 Ocakı'nda İngilizlerle ordunun güçlendirilmesi konusunda yapılan iki müzakere arasındaki önemli bir nitelik farkına dikkati çekmek gerekir. İngilizlerce 1941'de Türk ordusunun bir saldırıya karşı direnebilme gücü artırılmak isteniyorken *1943'te artık bir saldırıda da yer alabilecek ordunun güçlendirilmesi* söz konusudur. Tabii ki ikinci halde daha yüksek kapasitelerin yaratılmasına gerek vardır.

1. Ordu'daki *1. Zırhlı Alay'ın kuruluşu tamamlanır.* 2. Zırhlı Alay'ın kuruluş çalışmaları İstanbul Maltepe'de başlar. 24 Şubat 1943 tarihine kadar 1'inci Ordu'ya 49 *Stuart* ve 102 *Valentine* tankı gelmiştir.[881] İngilizlerle Boğaz'ın batısı için bir ağır zırhlı tugay, doğusu için bir hafif zırhlı tugay kurulması üzerinde uzlaşılmıştır.[882] *Tank okulu yeterli personel eğitmeye çalışmaktadır.* Mart ayı sonuna kadar 410 tank gönderilmiş olacaktır. Bu sayı bir zırhlı tümen kurmaya yeterlidir. O zaman tank sayısı yetişmiş personel sayısını aşa-

877 Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 28 Mart 1943, Adana Conference Naval Supplies to Turkey.

878 Pub. Rec. Off., ADM 119-282, Turkish Navy Report.

879 Pub. Rec. Off., FO 371-37441, Adana list.

880 Pub. Rec. Off., WO 106-3196, 12 Mart 1943 sayılı yazı.

881 Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 358. Stuard 7,5 cm topu olan 18 ton ağırlığında küçük bir keşif tankıdır. Valentine tankı ise 22 ton ağırlığında bir piyade refakat tankıdır.

882 Musa Çakır, *a.g.e.*, s. 415.

caktır. Ama genel olarak *Türklerin yeni silahları kullanacak personel yetiştirmedeki gayreti İngilizleri şaşırtmıştır.* Türkiye eğitim için gelecek İngiliz teknisyen sayısına hiçbir sınırlama getirmemekte, Ortadoğu'ya 200 subay ve ilgili personeli eğitim için göndermektedir.[883]

Müttefikler'in iç yazışmalarından, Kazablanka Konferansı'nda alınan kararlar dolayısıyla Müttefikler'in, taşıma olanakları elverdiğince Türkiye'nin isteklerinin karşılanmasından yana oldukları anlaşılmaktadır. Ama ticari malzemenin "lease-lend" (kiralama-ödünç verme) kanalıyla karşılanması konusuna karşıdırlar. Bunun Türk tarafını rahatsız etmeyecek biçimde anlatılması yolunu aramaktadırlar. İngilizler, savaş sahnesinde Türkiye'nin kendi sorumluluğunda olduğunu düşünmekte ve taleplerin İngiliz tarafınca toplanarak değerlendirildikten sonra ilgili ülkelere havale edilmesi, nihai malzeme teslim kararının Ortadoğu İngiliz komutanlığınca verilmesini istemektedirler. Amerikan tarafı ise buna katılmamakta, sorumluluğun bölüşülmesini savunmaktadır.[884] Sonunda da Müttefikler *Ankara'da İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi'ni kurar.* Türkiye'nin hazırladığı listeleri bu komite gözden geçirecektir. Bu komite de vereceği kararların temellendirilmesi için dört ilke benimsemiştir. Bunlar;

– Türk ordusunun kapasitesini bir yıl ya da 18 ayda geliştirebilecek olan ve ordunun absorbe edebileceği öneriler kabul edilmeli,

– Fabrikalar gibi uzun erimli projelerden 12 ay içinde sonuç alınacakları desteklenmeli,

– Savaş stokları son 6-9 aydaki performansa dayanarak saptanmalı,

– Haberleşmeyi geliştirecek öneriler konusunda cömert davranılmalı, şeklinde saptanmıştı.[885]

Türk ve İngiliz heyetleri "Hardihood Harekâtı" üzerinde uzlaşmaya çalışıyor

26 Şubat 1943'ten itibaren Türk ve İngiliz askerî heyetleri arasında *malzeme teslimi görüşmeleri yapılmaya başlanır.* 10 ve 16 Mart toplantılarında yapılan saptamalara göre deniz yoluyla *Mersin ve İskenderun Limanları'nda ayda 20.000 ton, Irak ve Suriye'den demiryoluyla ayda 27.000 ton* yük *nakledilebilmektedir.* Türkiye'ye *verilecek malzemenin toplamı 3,5 milyon tona ulaşabilecektir.* Bu malzeme bu kapasiteyle ancak 6,5 yılda nakledilebilecektir.[886] Bu

883 Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 2 Mart 1943, From Angora to Foreign Office.

884 Pub. Rec. Off., FO 371-37440, 11 ve 21 Ocak 1943 tarihli yazılar.

885 Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 24 Şubat 1943 Directive to British-American Coordinating Committee.

886 Musa Çakır, *a.g.e.*, s. 414.

durumda limanların ve demiryollarının kapasitelerinin geliştirilmesi gereksinmesi açık hale gelmektedir. İskenderun, Mersin, İzmir gibi bazı limanların ve iskelelerin kapasiteleri artırılmaya, ek lokomotif ve vagon ihtiyaçları karşılanmaya, karayolları geliştirilmeye, ilave depo kapasiteleri yaratılmaya girişilir. *1943 yılının Mart ayında Türkiye'ye 100 lokomotif ile 2.500 vagon verilmesi kararlaştırılmıştı.* Bunun yarısı hemen verilecekti.[887] Ama sorun bununla da çözülmeyecekti. Çünkü *Türkiye güneydeki yörelere, gemi yetersizliği yüzünden deniz yoluyla yeterli kömür getiremiyordu.*[888] İngiliz raporlarında verilen bir bilgiye göre kömür kıtlığı dolayısıyla *elektrik kesintileri günde 16 saate kadar yükselmişti.*[889] Bu nedenle *İngilizlerden 5 kargo gemisi kiralanmak istenir.* Bu gemiler, Türkiye'deki limanlarda manevra yapabilmesi için 5.000 gros tonluk olacaktır. 13 Mart 1943'te bu gemilerin hangileri olacağı saptanır.[890]

26 Mart 1943'te zırhlı birliklerde tümen, alay ve tabur komutanlıklarında görevlendirilecek 12 subay Kahire'ye gönderilir. Yeni kurulmakta olan zırhlı birlikler için Ankara'da açılan tank talimgâhı iki dönem mezun vermişti. Mayıs başında başlayacak olan üçüncü dönem için kursa 150 kişi alınır. Kapasitesi artırılacak tank birliklerinin insan gücü gereksinmelerini en kısa sürede karşılamak gerekmektedir. *İngilizlerle 2 Nisan 1943'te yapılan toplantıda, gönderilecek üç tanksavar alayının kullanma yerleri olarak Çatalca ve Demirkapı mevzisi kararlaştırılır.*

İşte Türkiye tam bu sırada Müttefikler'e ilginç bir mesaj verir: 31 Mart 1943'te *Türkiye ile Almanya, Türkiye'den krom gönderilmesi karşılığında Almanya'dan 18 milyon değerinde askerî malzeme gönderilmesi konusunda anlaşır.*[891] Âdeta Türkiye, Almanya'yla imzaladığı saldırmazlık antlaşmasına sadık kalacağını belirtmektedir. Bu günlerde Türkiye'nin İngilizlerle de ilişkilerini iyi tutumaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. 1 Nisan'da Ankara'dan İngiliz Dışişleri'ne gönderilen bir yazıda, *Türkiye'de İngilizlere yardımcı olma havası ağır basıyor, Türk gemileri Mısır'a kereste götürüyor denilmektedir.*[892]

Nisan ayı ortalarında Ortadoğu Başkomutanı General Sir H. Maitland Wilson ve Hava Mareşali Douglas, Türkiye'ye gelerek üst kademe temaslarda bulunur. General Wilson, Numan Menemencioğlu'yla konuşmasında *Türkiye'ye Adana'yı bir adım ilerletmek için geldiğini,* ama Türkiye'yi savaşa gir-

887 İzzet Öztoprak, *a.g.e.*, s. 196.
888 Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 186.
889 Pub. Rec. Off., CAB 107-21, 21 Nisan 1943 tarihli yazı.
890 Pub. Rec. Off., Pemier 3.446, Foreign Office'den Ankara'ya 13 Mart 1943 ve 375 Nolu telgraf.
891 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 100.
892 Pub. Rec. Off., WO 201-1234, 1. Nisan 1943 tarili Ankara'dan "Foreign Office"e gönderilen yazı.

mek için acele ettirmeye çalışmayacağını söylemiştir. Menemencioğlu da gelen heyetin müzakereleri Büyükelçiliğin ataşelerini dışlamadan yürütmesini tavsiye etmiştir. Ayrıca toplantının zabıtlarına göre Numan Menemencioğlu Türk genelkurmayının silah taleplerini yüksek tutabileceğini, onun için *hesapların İngiliz ordusundaki gereksinmelere göre yapılmasını söylemiştir.*[893]

Bir gün sonra *General Wilson'un başbakanla konuşmasında* İngiliz büyükelçisi, İngiltere'nin Türkiye'yi çok zarar göreceği bir duruma düşürmek istemediğini, istenilenin *Ege'yi açmak için yapılacak bir Oniki Adalar operasyonu ile Türkiye'deki havaalanlarının kullanılması olduğunu belirtir.* Saracoğlu, Almanların Türkiye'ye saldırma olasılığının sürdüğünü, Almanların 1943 yazında Rusya'ya mı Türkiye'ye mi saldıralım hesabı yaptığını söyler. Ayrıca Çatalca'daki üçüncü savunma hattının henüz tamamlanmadığını belirtir. *Wilson, Türkiye'ye absorbe edebileceğinden fazla tank, uçaksavar, tanksavar gibi silahlar gönderildiğini,* Trakya'nın savunmasının güçlendirilmesinde *anti tank mayınlara gereksinme olduğunu, 400.000 adet göndermek üzere olduklarını* ve daha da istenirse göndereceklerini söyler.[894] Wilson İngiliz büyükelçisiyle yaptığı değerlendirme toplantısında Türk ordusunun tank, uçaksavar ve tanksavar bakımından çok zayıf olduğunu, bu eksiğin giderilmesinin ve kullanıcıların eğitilmesinin aylar alacağını, eğer Türkiye'nin havaalanları kullanılmazsa Oniki Adalar operasyonunun başarılı olamayacağını anlatır. *Ona göre Almanların Türkiye'ye saldırması olasılığı düşüktür.* Almanların Türkiye'ye saldırabilmesi için iki aylık bir hazırlık yapmalarının gerektiğini, bu sırada Türkler izin verirse İngilizlerin havaalanlarına yerleşerek direnişi başlatabileceğini söyler.[895]

16-18 Nisan 1943 günlerinde iki ülke heyeti arasında müzakereler yapılır. Bu müzakereler öncesinde *Churchill, Türkiye'ye gönderilecek malzemeler listesini görmüş, listenin Türk tarafını hayal kırıklığına uğratabileceğini, listede verilebilecek en yüksek değerlerin yer almasını istemiştir.*[896] Görüşmeler başlarken İngiliz tarafını temsil eden Ortadoğu Başkomutanı General H.M. Wilson, Adana'daki konferansın devamı için geldiğini söyler. İngilizler, Yunanistan'da Alman güçlerinin yığınak yaptıklarının tespit edildiğini, bu yığınağın nedeninin saldırı amaçlı mı yoksa savunma amaçlı mı olduğu konusunda henüz bilgilerinin bulunmadığını, ama hazırlıksız yakalanmamak için bu müzakereleri yapmak gereksinmesini duyduklarını söyler. Hazırlıksız yakalanmamak için acil olarak RAF'ın Türkiye'ye yardımının presödürlerinin saptanmasının önemi üzerinde dururlar.[897]

---

893 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 16 Nisan 1943 tarihli minute.

894 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 17 Nisan 1943 tarihli minute.

895 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 18 Nisan 1943 tarihli minute.

896 Pub. Rec. Off., AIR 9-309, 14 Nisan 1943 tarihli yazı.

897 Pub. Rec. Off., AIR 20-2464, 4 Mayıs 1943 tarihli yazı.

İngilizler, Türkiye'ye büyük miktarda yardım planlandığını, yardımın büyük kısmının RAF kanalıyla yapılacağını, *bu nedenle esas ağırlığın uçaksavar eğitimine verilmesini* ve bunun için bir okul açılması gerektiğini söylerler. Mareşal Çakmak, okulun bulunduğu ama güçlendirilmesi gerektiğini söyler. Bu güçlendirme için *Türkiye, 10 uçak ve bu uçaklar tarafından çekilen 10 hedef istemiştir.* Henüz eğitim için gerekli bu araçlar teslim edilmemiştir. Mareşal eğitim için Mısır'a da personel gönderebileceklerini söyler. İngilizler bu teklife de olumlu bakar. *Wilson, Türkiye'nin ayda 9 uçaksavar personeli yetiştirdiğini, bunun 48'e çıkarılması gerektiğini söyler* ve *"Hardihood" diye anılacak olan beş kademeli bir plan önerir.*[898] *İlk aşamada* 25 RAF filosu gerekli uçaksavar birlikleriyle beraber gelecektir. Bu aşamada ayrıca 3 tanksavar alayı da gönderilecektir. *İkinci aşamada* 20 filo ve gerekli uçaksavar birlikleri gönderilecektir. *Üçüncü aşamada* 2 ağır, 3 hafif uçaksavar alayı ve 2 tanksavar alayı gelecektir. *Dördüncü aşamada* ise 2 zırhlı tümen gönderilecektir.[899]

İngiliz Generali Sir Wilson *iki zırhlı tümenin İzmir yolu açılmadan gelemeyeceğini, bu yolu açmak için İngilizlerin İtalyan adalarını işgal edeceğini, Türkiye'nin de Yunan adalarını işgal etmesini önerir.* Türkiye tarafı *saldırı olmadan savaşa girilmeyeceğini belirtir.* İkinci gün *Wilson,* Trakya'da yapılacak hava saldırıları karşısında hazırlık yapılması için *hava fotoğraflarının alınmasını önerir.* Türk heyeti kendilerinin bu konuda gerekli hazırlığı yaptığını, savaşa girilirse bunların kullanılacağını, eğer *Türkiye'nin istediği harita uçakları verilirse Türkiye'nin bu fotoğrafları yeniden alacağını bildirir.* Wilson, görüşmelerde, çarpışma halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerine nasıl komuta edileceği konusunu gündeme getirince Türk heyeti bu konunun Hükümetle ele alınması gerektiğini söylemiştir.[900]

Toplantı sonrasında Başbakan Saracoğlu, Wilson ve büyükelçiyi konuşmaya çağırır. *Wilson,* Türkiye'nin hizmet içi eğitiminin yavaş gittiğini, *gönderilen 100 tankın kullanıcılar eğitilemediği için boş durduğunu söyler.* Türkiye'nin savaş bilgisi ve deneyimi elde edebilmesi için savaşa girmesinin yararlı olacağı üzerinde durur. Alman saldırısı olacağı belli olunca gecikmeden İngilizlere Türkiye'ye girme olanağının sağlanması gerektiğini, hazırlığın bir ay alabileceğini söyler. Numan Menemencioğlu da Almanlarla yapılan müzakereler hakkında bilgi vermek için *Almanlardan olabildiğince çok kamyon ve lokomotif almaya çalışıldığını,* diğer konuların bir imajinasyon olduğunu anlatır.[901]

---

898 Pub. Rec. Off., AIR20-4978.

899 Pub. Rec. Off., AIR 20-2464, 24 Mayıs 1943.

900 İzzet Öztoprak, *a.g.e.*, s. 197.

901 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 19 Nisan 1943 tarihli minute.

Wilson 17 Nisan'da heyetler arası müzakerelerde istikşaf konusunu gündeme getirir. *Trakya'daki sahillerde İngiliz subaylarının keşif yapmasına olanak sağlanmasını ister.* Libya sahillerinde ön keşifler yapılmadığı için savaşta çok zorlanıldığını bildirir. *Mareşal Çakmak buna izin vermek istemez.* Uzun müzakerelerden sonra eldeki bilgilerin iki tarafın kurmaylarınca birlikte değerlendirilmesi, eğer eldeki bilgiler yetersiz ise bu bilgilerin Türk tarafınca toplanması üzerinde uzlaşılır. Müzakere sırasında *Mareşal Çakmak* savunmanın Çakmak ve Bolayır hatlarında yapılacağını, arada kalan alanlardan Almanların yapacağı saldırıyı karşılamak için *tank birliklerinin güçlendirilmesinin gerekli* olduğunu söyler. *Wilson ise* Alman saldırısını *tank mayınlarının ve tanksavar birliklerinin durduracağını,* bundan sonra Almanların *piyadeleriyle yapacağı saldırıları karşılamak için yeterli birlik bulunduğu üzerinde durur.*

Mareşal Çakmak'ın müzakereye getirdiği diğer bir konu, Almanların Karadeniz'e özellikle de Zonguldak kıyılarına yapacakları çıkarma olur. Bunun için altı tümenlik bir güç gerektiğinin düşünüldüğünü söyler. Wilson Almanların böyle bir saldırıyı gerçekleştiremeyeceğini, Alman tehdidinin hava kuvvetlerinden geleceğini savunur. Bu nedenle saldırılara karşı İngilizlerin geliştirdiği erken uyarı sistemlerinin kurulmasının önemi üzerinde durur.

İngilizlerle yapılan müzakerelerde, İngilizlerin önerdiği *"Hardihood"* adı verilen harekât İngilizlerin daha önce gördüğümüz "Sprawl Planı"nın yeni koşullardaki bir hali olarak görülebilir. Az önce de değindiğimiz bu planı biraz daha açalım: Bu dört aşamalı bir plandır. *Birinci aşama,* Türk ordusunun Trakya'yı elinde tutmasına yardım edecektir. Bunun uygulanmasının bir ay içinde gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu aşamada Kraliyet Hava Kuvvetleri *25 hava filosu gönderecektir.* Gönderilecek kara kuvvetleri, havaalanlarının savunması için 12 ağır, 15 hafif uçaksavar alayı ve iki tanksavar alayı ve yardımcı birimleriyle sınırlıydı. *İkinci aşama,* Güneydoğu Avrupa'ya doğru hava saldırılarının olanaklı kılınması için düşünülmüştür. Bu aşamada 20 filo daha gönderilecektir. Havaalanlarını savunacak 6 ağır, 12 hafif uçaksavar alayı ve bazı yardımcı birimlerin gönderilmesi öngörülmektedir.[902] *Üçüncü aşama,* Trakya'daki Türk birliklerine yardımın artırılmasını sağlayacaktır. Yeni hava birliği gönderilmeyecektir. Bu aşamada gönderile-

---

902 İlk iki aşamada gelecek 45 filonun Türkiye'de havaalanlarına dağılımı için hazırlanan plana göre saldırı amaçlı 18 tek motorlu avcı filolarının dağılımı Sarıgazi (2), Karamürsel (2), Karacabey (1), Kızıksa (2), Balıkesir (3), Yalova (2), Arifiye (2), Bandırma (2), Yenice (2) olarak saptanmıştır. Savunma amaçlı 6 tek motorlu avcı filolarının dağılımı İzmir (1), Eskişehir (1), Ankara (1), Afyon (1), Kozlu (1), Adana (1) olarak planlanmıştır. 2 Avcı/keşif filosu ise Arifiye (1), İzmir (1) olarak konuşlanacaktır. 3 hafif bombardıman filosu Yenişehir (2), İnegöl (1) olarak dağılacaktır. Çift motorlu 2 avcı filosu İzmir (1), Adana (1) olarak yer alacaktır. Üç orta bombardıman filosunun hepsi Eskişehir'de konuşlanacaktır. 9 ağır bombardıman filosunun dağılımı ise Uşak (3), Konya (3), Çardak (3) şeklinde planlanmıştır. Pub. Rec. Off., AIR 9-309, 15 Nisan 1943.

cekler arasında 3 ağır 12 hafif uçaksavar alayı, 3 tanksavar alayı ve yardımcı birlikler bulunacaktır. *Dördüncü aşama,* Ege'nin İzmir'e kadar açılması sonrasında Türklere yapılan yardımın artırılmasını öngörmektedir. Bu aşamada *Türkiye'de bir kolordu karargâhı kurulacak, 2 zırhlı tümen ve 3 hafif uçaksavar bataryası gönderilecektir.*[903] Bu plan Türkiye'nin ulaştırma kapasitesinin sınırlılığını göz önünde tutuyordu. İlk üç aşamada *günde 1.200 ton yük* taşımak gerekiyordu. Bu Türkiye'deki liman ve demiryollarının azami kapasitesiydi. Birlikler için Ulukışla-Çakmak üssünde 30 günlük, Afyon üssünde 10 günlük gereksinme stoku yapılacaktı. Ayrıca bu planın uygulanması sırasında oldukça ayrıntılı bir eğitim programının uygulanması da öngörülmüştü.

Müttefikler'in ve Türkiye'nin denizdeki en önemli amacı *Ortadoğu ile Mersin-İskenderun bağlantısını* açık tutmaktır. Bu bağlantıyı *kuran gemilere refakat sorumluluğu İngilizlerde olacaktır. Mersin'den İstanbul'a yapılacak olan taşımalara Türk gemileri refakat edecektir.* İngilizler Karadeniz'de Rus donanmasının hâkim durumda olduğunu, Türk donanmasının Karadeniz'de bulunmasına gerek olmadığını, *Türklerin dikkatlerini Zonguldak-İstanbul yolunun açık tutulmasına vermelerinin yeterli olacağını* düşünmektedirler. *Türkiye, denizaltılarını Ege'de kullanmalıdır. Ege açılıncaya kadar da İngiliz Levant filosuyla hareket etmelidir.* Yavuz'un bu bölgede hava saldırılarına hedef olmaktan başka işlevi olamayacağını, ama *Hamidiye ve Mecidiye'nin karşı saldırı sırasında işlevi olabileceğini, o aşamaya kadar korunması gerektiğini düşünmektedirler.*[904] *Türk tarafı,* Almanların Karadeniz limanlarına yapabilecekleri çıkarmalardan çekindiği için donanmasını *Karadeniz'den çekmek istememektedir.* Bu görüş ayrılığı, İngilizlerin ve Türklerin Türkiye'nin ne zaman savaşa gireceği konusundaki görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır. İngilizler, Türkiye'nin savaşa ancak Almanların yenilmesinin belli olmasından sonra gireceğini düşündüklerinden Türkiye'nin donanmasını Ege'ye çekmesini öngörmektedirler. Oysa Türkiye tarafı Alman saldırısından sonra ne yapacağını planlamaktadır.[905]

Hardihood'un uygulanması sırasında komutanlık kademelenmesinin nasıl oluşacağı da açıkça belirlenmiştir. *Tüm kuvvetlerin komutanı bir Türk subayı* (Genelkurmay Başkanı) olacaktır. Bu komutana bağlı *bir İngiliz hava mareşali Türk ve İngiliz hava kuvvetlerini yönetecektir.* Bu mareşal Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanıdır. Bu komutanın iki yardımcısından biri taktik hava kuvvetlerinden, diğeri stratejik hava kuvvetlerinden sorumlu olacaktır. İngiliz uçaksavar ve tanksavar birlikleri, ilişkilendirildiği kara bir-

903 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 13 Ağustos 1943 tarihli yazı. Pub. Rec. Off., WO 201-1179, 23 Mart 1943 tarihli yazı.

904 Pub. Rec. Off., ADM 199-282, 1 Nisan 1943 tarihli Turkish Navy Report.

905 Pub. Rec. Off., ADM 199-282, 9 Ağustos 1943 tarihli yazı.

liğinin Türk subayı olan komutanına bağlı olacaktır. Türk donanması, genelkurmaya bağlı olduğundan İngiliz donanma birlikleri de Türkiye'deki İngiliz kuvvetleri başkomutanına bağlı olarak görev yapacaktır. *Dördüncü aşamada büyük kara birlikleri gelince onun komutanı da İngiliz kuvvetleri başkomutanına bağlanacaktır.*[906]

Mayıs sonuna kadar Türkiye'ye; Martta 81, Nisanda 131, Mayısta 151 olmak üzere *toplam 363 tank gelir.*[907] Bu teslimat genel olarak Ortadoğu'ya tahsis edilen gemi metrekarelerinin düşürüldüğü bir dönemde yapılmıştır.[908] Silah ve araç teslimiyle birlikte eğitim faaliyetlerinin de başladığı görülmektedir. Eğitim iki kanaldan yürütülmektedir. *Eğitimin büyük kısmı Türkiye'de verilmektedir.* Açılan kurslar; sürücülük ve bakım, silah kullanım teknikleri (gunnery), telsiz, teknik depo işletimi, tank taburları, topçuluk, bakım ve tamir atölyeleri, kamuflaj gibi konuları kapsamaktadır. Diğer bölümü *İngilizlerin Mısır'daki Abbasiye ve Filistin'deki Hayfa tesislerinde verilmektedir.* İngilizler eğitimden genellikle memnundur, ancak uygulamanın bir ölçüde eksik kaldığını düşünmektedirler. 30 konuda bilgi verici kitap tercüme edilmektedir.[909] Türk tarafında *yabancılara karşı olan güvensizlik eğitimin verimliliğini azaltmaktadır.* Örneğin yeni teçhiz edilmiş iki zırhlı birlik, bir gün aniden, İngilizlere haber verilmeden ve henüz 29 sürücü eğitilmişken 15 mil uzağa nakledilerek İngilizlerle ilişkisi kesilmiştir.[910] Aslında eğitimin hızının, İngilizler için silah teslimінde Türkiye'nin alabilme kapasitesini oluşturduğunu düşünmektedirler. Türkiye'ye, verdikleri tankların ve uçaksavarların yetişmiş personel olmadığı için birliklerde kullanılır hale gelmediğini örnek olarak göstermektedirler.

1943 Nisanı'nda İngiliz askerî ataşesinin Mareşal Fevzi Çakmak'la yaptığı bir görüşmeden sonra yazdığı değerlendirme raporu, İngilizlerin bu ilişkileri nasıl gördüğünü göstermesi bakımından aydınlatıcıdır. İngiliz ataşe, Türkiye'nin temel iki korkusunun Rusya ve Almanya'dan gelebilecek saldırılar olduğunu, savaş sonrası için bazı ufak sınır düzeltmeleri dışında bir istekleri olmadığını ifade eder. *Oniki Adalar'ın bile Türkiye'yi heyecanlandırmadığı, bu nedenle Türkiye'nin savaşa girmeden mümkün olduğu kadar bekleyeceği kanısındadır.* Ordunun durumunun iyi olmadığının, savaşa girmesinin İngilizler için bir katkı olmaktan çok yük olabileceğinin üzerinde durmaktadır.

Nitekim ataşe, Mareşal Çakmak'la konuşurken Türkiye'yi savaşa çekmek istemediklerini ama Alman saldırısı karşısında daha hazırlıklı olmasını sağ-

---

906 Pub. Rec. Off., WO 201-1234, Command in Turkey J.P.S ME Paper No. 122, 5 Nisan 1943.

907 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 359.

908 Pub. Rec. Off., WO 201-1234, 15 Nisan 1943 tarihli Foreign Office'den Ankara'ya gönderilen yazı.

909 Pub. Rec. Off., WO 106-3196.

910 Pub. Rec. Off., WO 201-1233, Aid to Turkey, 4-9 Haziran 1943.

lamaya çalıştıklarını söylemiştir. Mareşal, Alman saldırısı karşısında kendi zırhlı birliklerini Çatalca ve Demirkapı'dan karşı saldırıya geçirmek istediğinin, bunda başarılı olabilmek için büyük tanklara ihtiyacı olduğunun üzerinde durur. Ataşe ise erken karşı saldırılarının olumsuz sonuçlar doğurabileceğini anlatarak, ilk aşamada önemli olanın saldırıyı belli bir hatta durdurmak olduğunu, daha sonra yeterli güç toplayarak karşı saldırıya geçilmesinin başarı olasılığının yüksek olduğunu belirtir. Bunun için önemli olan silahların tansavarlar ve tank mayınları olduğu, bunlardan da yeterli sayıda gönderildiğini/gönderileceğini, Türkiye'nin alabilme kapasitesiyle uygun sayıda da tankın verilmekte olduğunu söyler.

İngilizler, mareşali yorgun bulmakta, Asım Gündüz'ü engelleyici görmektedir. Bu durum da yüksek merkeziyetçilik ile birleşince işlerin ağır gitmesine neden olmaktadır.[911] İngilizlerin, Hardihood'un uygulanmasından memnun olmadığı, iç yazışmalarından anlaşılmaktadır. Müzakereleri, bir yandan ordunun başındaki yaşlı kadroların direnç göstermesinin, öte yandan da siyasi düşüncelerle hükümetin yavaşlattığı kanısındadırlar. *Kâzım Orbay'ın genelkurmay başkanı olmasının durumu değiştirebileceğini ima etmektedirler.*[912] İngilizlerin, iç yazışmalarından, ordunun üst kademelerinde büyük değişiklik yapılarak reorganizasyona gitmeden hakiki bir ilerleme olmayacağını düşünmekte oldukları anlaşılmaktadır.[913]

7 Haziran 1943 tarihli yazıda, İngilizlerce *Türkiye'ye 24 lokomotifin gönderilmekte olduğu,* günde 6 adet frensiz vagon verileceği, Ortadoğu'daki örgütlenme içinde frenli vagon yapmak için de önlemler alındığı bildirilir. Depo olarak kullanılmaması kaydıyla Socony Vacuum Kumpanyası hesabına sarnıçlı vagon verilecektir. İngiltere'den 500 kadar farklı cins ve kabiliyette motorlu araç yola çıkmıştır.[914] *Ocak-Mayıs 1943 arasında* Türkiye'ye verilen petrol hariç, silah ve gereçlerin toplamı *16 milyon sterlinlik bir değere ulaşmıştır.*[915]

1943 yılında İngilizler, malzeme gönderimini hızlandırırken dengeyi korumak isteyen Almanya'nın, cephelerdeki sıkışıklığına karşın Türkiye'nin istediği silahları verdiği anlaşılmaktadır. İngilizlerin saptamalarına göre 1943 yılı Mayısı'nda 72 Alman tankından 12'si ve 12 uçak teslim edilmiştir. Hepsi çok iyi durumdadır. En modern silahlardır. 12 tanklık alay Çubuk'a yerleştirilmiştir. Diğer tanklar gelince demiryolu üzerindeki Konya, Afyon ve Eskişehir'e yerleştirilecektir. Ayrıca *10 kadar subay ve teknisyen bu tankların ba-*

---

911 Pub. Rec. Off., WO 106-3196, 19 Nisan 1943 tarihli yazı.

912 Pub. Rec. Off., WO 106-3156, 29 Mayıs 1943, 5 Haziran 1943 tarihli yazılar.

913 Pub. Rec. Off., WO 201-1233, Aid to Turkey, 4-9 Haziran 1943.

914 İzzet Öztoprak, A.g.m., s. 198.

915 Keith Hamilton, A.g.m., s. 26.

kımı için Almanya'da eğitilmektedir.[916] Türkler bu eğitim için Alman personelin Türkiye'ye gönderilmesini kabul etmemiştir. 1943 Temmuzu'nda, Almanya'ya cepheleri görmesi için davet edilen,[917] Trakya'nın savunmasından sorumlu 1'inci Ordu Kumandanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, Hitler'le konuşurken Hitler tank teslimatında bir sorun olup olmadığını sorar. Hitler, edinilen tecrübeye göre gönderilen tankların en iyi olduğunu daha ağır tankların naklinde köprülerin sorun yarattığını söyler.[918] *Bu tanklar 22 tonluk T-3 (Mark III) ve 23 tonluk T-4 (Mark IV) tanklarıdır.* Eylül ayı sonunda ise *Selimiye Kışlası'nda bir Alman teknisyen, Almanların hibe olarak verdiği 5,60'lık 108 tanksavar topunun* montajını yapıyordu.[919]

İngilizlerden ve Almanlardan alınan tank sayısının artması üzerine Türkiye tank birliklerinin konuşlanmasını yeniden belirler. *Birinci Ordu içinde kurulacak bir tank tugayı İstanbul'da olacaktır.* Diğerleri Ankara, Konya, Afyon Eskişehir gibi *demiryolu üzerindeki yerleşmelere dağıtılacaktır.*[920]

İngilizler, Türkiye'ye malzeme gönderirken Türkiye'nin bu malzemeyi ne kadar hızla birliklere gönderebildiğine bakmaktadır. *Temmuz ayında, ayda 200 kadar top monte edilip Türkiye'ye gönderiliyordu.* 2,5 ve 3 tonluk *kamyonlardan İskenderun'da 200 kadar birikmişti.* İngilizler, böyle bir birikim olduğunda bu durumu Türkiye'nin absorbe edebilme kapasitesinden fazla silah ve malzeme gönderildiği şeklinde yorumluyorlardı. *Kaynakları rasyonel kullanmak açısından teslimatlarını yavaşlatıyorlardı.*[921] Bu malzemeler Türkiye'ye gönderilirken Türkiye'nin *altın ve döviz stoklarındaki artış yaşanması ABD bürokrasisinin dikkatini çekiyordu.* Askerî fabrikalar için gönderilecek malzemenin artık "ödüç verme kiralama" üzerinden verilmeyip Türkiye'nin hesabına yazılmasını İngilizlerle müzakereye açtılar. Ama bunu sağlayamadılar.[922]

24 Temmuz 1943'te İngilizler, iki mayın gemisini İskenderun'da Türkiye'ye teslim etti. DSA (Denizaltı Savunma Cihazı) Türkiye'ye ilk kez Sultanhisar muhribiyle girmişti. 1943 yılında İngilizler bir de DSA Masası verdiler. İstanbul'da Denizaltı Müdafaa Okulu açıldı. İngilizlerden alınan DSA

---

916 Pub. Rec. Off., WO 106-3196, 12 Mayıs 1943 tarihli yazı.

917 25 Haziran-7 Temmuz 1943 tarihleri arasında Doğu ve Batı Cephelerinde yapılan bu tetkik ziyareti hakkında hazırlanan bir rapor yayınlanmıştır. *Alman Harp Cephelerinde Tetkik Heyeti Raporu*, TC Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 25 Şubat 1944. Pub. Rec. Off., ADM 116-4746, 12 Mayıs 1943 tarihli yazı.

918 Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 132.

919 Cemalettin Oğuztan, Şükrü Erkal, *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, s. 249.

920 Pub. Rec. Off., WO 106-3196, 12 Mayıs 1943 tarihli yazı.

921 Pub. Rec. Off., WO 193-560, 31 Temmuz 1943 tarihli yazı.

922 Pub. Rec. Off., FO 371-37485, 16 Temmuz 1943, From the Department for Harriman from Stettinus.

cihazları diğer muhrip ve denizaltılara konuldu. Gemileri mıknatısi mayınlara karşı koruyacak *disgaving* malzemesi hemen Yavuz, Hamidiye, Mecidiye, Erkin, Ülkü ve Kanarya gemileriyle muhriplere monte edildi. İngilizler "vayping istasyonu" malzemesi de vermişlerdi. İlk istasyon Taşkızak'ta kuruldu, kısa bir süre sonra Heybeliada Çam Limanı'na, daha sonra da Fenerbahçe'ye nakledildi.[923]

Hardihood Planı gözden geçiriliyor

Churchill'in Adana görüşmesinde sözünü ettiği güney saldırısı 10 Temmuz'da Müttefik güçlerinin Sicilya çıkarmasıyla başladı. 23 Temmuz'da Müttefikler Palermo'yu ele geçirdi. 30 Ağustos'ta Napoli'ye girdiler. İtalya ile Müttefikler arasında 8 Eylül'de ateşkes imzalandı. Bunun üzerine 10 Eylül'de Alman askerleri Roma'ya girdi. 12 Eylül'de İngilizler Mussolini'yi tutuklu bulunduğu hapishaneden kaçırdılar. Müttefikler İtalya'yı çökertmişti ama istediği ilerlemeyi sağlayamamıştı.[924]

Sicilya ve Güney İtalya'nın *"Husky"* Harekâtıyla Müttefikler tarafından işgali, Akdeniz'de savaşan tarafların stratejik konumlarında çok önemli bir değişme yaratmıştır. Bu değişiklik İngilizleri Ağustos ayına doğru Hardihood Planı'nı gözden geçirme durumunda bırakmıştır.[925] Akdeniz'de sağlanan stratejik gelişmeler sonucu Müttefikler bakımından ağır bombardıman filolarının artık Sicilya ya da Güney İtalya'da konumlandırılması daha akılcı hale gelmişti. Buradan Orta Avrupa'ya, Tuna Vadisi'ne ve Balkanlar'a saldırı düzenlemek daha kolaydı.

Bombardıman uçakları programdan kaldırılınca 17.000 personel ve 2.000 araç tasarruf edilmiş oluyordu. Ayrıca nakliyat bakımından 430 ton/günlük bir kapasite de tasarruf edilmiş olacaktı. İnşaat programının da yüzde 30'u kaldırılabilecekti.

Bu değişiklik Müttefikler açısından Türkiye'nin savaşa girmesinin anlamını değiştirmiştir. Bu noktaya kadar Türkiye'den stratejik hava kuvvetlerine üs sağlanması istenirken şimdi sadece Boğazlar'ı denetim altında tutmasını istiyorlardı. Boğazlar'ın Almanlara kapatılması Almanların Yunanistan, Arnavutluk ve Adalar'daki kuvvetlerini beslemek için tek demiryoluna kalması demekti. Bu demiryolu günde 3.000 ton malzeme nakledebilecektir, bu da yetersiz olacaktır.

Hardihood'un birinci aşaması değişmeyecektir. İkinci aşama kalkacaktır. Üçüncü aşama da Balkanlar'daki politikaya göre şekillenecek, duruma göre

923 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 191.

924 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953*, s. 261.

925 Pub. Rec. Off., WO 201-1232, Review of Plan "Hardihood" Ağustos 1943 J.P.S.M.E Paper No: 132.

kara birlikleri gönderilecekti. Balkan politikasından kastedilen Ege'den Balkanlar'a bir çıkarma yapılması konusunda bir karar verilip verilmediğiydi. Dördüncü aşamada yine iki zırhlı tümenin gönderilmesi gerçekleştirilecekti.

Quebec Konferası'nda alınan bir karar uyarınca İngilizlerin, Türkiye'ye gönderdikleri silah ve malzeme konusunda yaptıkları 23 Ekim 1943 tarihli bir saptamada vardıkları sonuç şudur: Deniz savaşı silah ve malzemeleri alanında söz verilenin çok azı teslim edilmiştir. 2 destroyer, 2 denizaltı, 3 mayın gemisi ve diğer malzemelerin teslim edilmemesinin temel nedeni, İngilizlerin bu gemilere kendilerinin gereksinme duymasıdır. Kendi yazışmalarında zikredilen bir başka neden de Türkiye'nin kendisinin donanmaya önem atfetmemesidir.

Kara ordusuna yapılan teslimat da çok azalmıştır. Bunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan biri İngilizlerin Ortadoğu'da silah ve araç montaj kapasitesinin düşük olmasıdır. Bu nedenle *Temmuz ayından itibaren Türkiye'ye yapılan sevkiyatta azalma başlamıştır.* İkinci neden de Ağustos ayında Mısır'daki Ortadoğu Komutanlığı'na, gereksinme duyduğunda Türkiye'ye gönderilecek malzemeye el koyma yetkisinin verilmesidir. *Türkiye'ye 13.400 makineli tüfek yerine 7.302 makineli tüfek, 120.000 sten yerine 50.000 sten teslim edilebilmiştir.*

Uçakların teslimi konusunda da önemli gecikmeler olmuştur. İngilizler bunu Türkiye'nin teklif edilen uçakları eski model bularak kabul etmemesine bağlamaktadır. Türk tarafı önerilen 96 Vengeance'ı eski model olduğu için reddetmiştir. *Önerilen 492 uçaktan 100'ünün teslim edilebildiğini söylemektedirler.* Türkiye, son model uçakların verilmesini istemektedir.

Türklerin istedikleri petrol ve yağların ancak yarısı kadar teslimat yapılmıştır. Bunun nedeni de Türklerin hesabının tüm uçak ve araçların teslim edilmesi kabulüne dayanmasıdır. Oysa İngilizler, bu teslimat yapılmadığı için verilen miktarın yeterli olduğunu söylemektedirler. *Adana Listesi'nde istenen 50 lokomotiften 22'si, 1.800 vagondan 598'i teslim edilebilmiştir.* Vinç ve petrol tankları teslim edilmemiştir.[926] Adana'da uzlaşılmış olan 5 İngiliz gemisine Türk bayrağı çekilmesi hususu gerçekleştirilmiştir. 24 Nisan 1943'te Katie Moller'e "Ödemiş", Corlok'a "Adana" adı verilmiştir. 19 Mayıs 1943'te Gemlock "Aydın", 23 Temmuz 1943'te Mausang "Maraş" adını taşımaya başlamıştır. 23 Ekim 1943'te İsabel Moller'e de yeni bir ad verilerek Türk bayrağı çekilmiştir.[927] Bu gemilerin kiralanması Rauf Orbay'ın Savaş Nakliyatı Bakanı Lord Leathers'la yaptığı görüşme sonunda gerçekleşmiştir. "Bare-Boat" (çıplak tekne) denilen kiralama biçimi uygulanmıştır. Buna göre gemiler bütün makine ve teçhizatı tamam olarak alınacak, levazı-

926 Pub. Rec. Off., T-160-1225, 27 Ekim 1943 tarihli yazı.

927 Pub. Rec. Off., FO371-37436, Report by the Chairman of the Sub-Committeee, 27 Ekim 1943.

mı, tayfa ve mürettebatı Türkiye tarafından sağlanacak, Türk bayrağı altında çalışacaktır.[928]

En büyük açık, kamyonların tesliminde yaşanmıştır. Toplar verilmiştir ama bunu taşıyacak kadar motorlu araç teslim edilmemiştir. İngilizler bunun Türk tarafında yarattığı rahatsızlığın farkındadır. Sorun yalnız askerî amaçla verilecek kamyonlarda değil, sivil gereksinmeleri karşılamak için verilecek kamyonlarda da ortaya çıkmıştır. Türkiye'ye sivil amaçla ayda 270 kamyon verilmesi üzerinde anlaşılmıştır. Ağustos ayında Türkiye'ye gönderilecek *4,5 tonluk 176 kamyon, Türkiye'ye gönderilmeyerek hasat için Suriye'ye gönderilmiştir.*[929]

1943 Ekimi'ne varıldığında İngilizler, altyapı durumu konusunda yaptıkları bir değerlendirmede *askerî malzeme naklinde bir darboğaz olmadığını saptamışlardır.* Türkiye'nin limanları ve demiryollarıyla aylık toplam *askerî malzeme alabilme kapasitesi 60.000 tondur.* Bu kapasite *Toros demiryolunun kullanılamaması nedeniyle 42.000 tona düşmektedir.* Oysa İngilizler ayda 7.000 tonu sivil, 13.000 tonu askerî malzeme olmak üzere toplam *20.000 ton malzeme teslim edebilmektedir.* Bu da kapasite sınırlarından çok uzaktır.[930] İngiliz iç yazışmalarından aylık *20.000 ton malzeme naklinin İngiliz normlarına göre iki tümenin lojistiğine tekabül ettiği* anlaşılmaktadır.[931]

Sivil gereksinmeler için malzeme sağlanması, Türkiye ekonomisinin işlerliğini sürdürmeyi ve Mihver'in etkisini azaltmayı amaçlıyordu. İngiliz tarafı tüm taleplerinin karşılanamadığı, ama karşılanan kısmın Türk ekonomisinin işlerliğini sağlamaya yettiğini savunmaktadır.

İngilizler 25 havaalanını çalışır hale getirmek isterken Türkiye kendi uçak sayısının artırılmasını istiyor

30 Ocak 1943'te Adana'da yapılan askerî görüşmelerde General Şefik Çakmak, 40 Tomahawk ve 20 Hurricane II alındığını, ancak 500 savaş uçağına daha ihtiyaç duyulduğunu bildirir. Hava Mareşali Drumond çok yakında 20 Hurricane II ve 20 Bisley sevk edileceğini bildirir. Havaalanlarının tahsisi, sinyalizasyon ve iletişim sistemlerinin kurulması, radyo iletişim sistemlerinin oluşturulması ve hava taarruzlarında erken uyarı sistemlerinin kurulması konusunda İngiltere'den hava uzman grubunun hemen gönderilmesi için görüş birliğine varılır.[932] *İngilizler, iç yazışmalarında Türk hava kuv-*

928 Nur Özmel Akın, *a.g.e.*, s. 101.

929 Pub. Rec. Off., FO 371-37463, 21 Ekim 1943, 362 MIDES CYPHER.

930 Pub. Rec. Off., T 160-1225, 27 Ekim 1943 yazısı.

931 Pub. Rec. Off., WO 106-3190, 13 Kasım 1941 tarihli yazı.

932 İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askerî Yönü", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, II, Ankara, 1998, s. 185.

vetlerinin savaşın başındaki durumuna göre daha zayıf hale geldiğini, çünkü ön hat uçaklarının yeni geliştirilen uçaklarla değiştirilmemiş olduğunu yazmaktadırlar.[933]

1943 yılı Haziranı'nda İngilizlerce Afyon, Eskişehir, Tavşanlı, Alanyunt, Çardak, Dinar, Baladız, Uşak, Akşehir, Konya, Karaman, Çakmak, Mersin, Adana, İskenderun, İzmir, Bandırma, Balıkesir, Karacabey, Ankara, Ulukışla, Gemlik, İnegöl, Yenişehir ve Çan'da *24 hava meydanı hazırlanıyordu.* Bu maksatla 239 İngiliz teknisyeni bu meydanlarda çalışıyordu.[934] *İngilizler, bir yılda bitirilmesi öngörülen havaalanlarını beş ayda bitirmişlerdi.* İngilizler bu meydanları özellikle Ege Adaları'nın Almanlardan kurtarılmasında kullanmak istiyorlardı.

1943 yılının yardım pazarlıklarının can damarını, aralarında 16 bombardıman filosunun da bulunacağı *45 hava filosunun gönderilmesi* oluşturuyordu. Türk *havaalanları ancak 25 filoyu barındırabilecek kapasitedeydi.* İngiliz teknisyenleri, buna çözüm olarak *Afyon yakınlarında bir ileri hava üssü kurulmasını, ayrıca iki alanın da Milas ve Muğla'da yapılmasını* öngörüyordu.[935] İngilizler, Çakmak Kavşağı'na İngiliz Kraliyet Kuvvetleri'nden bir birliğin yerleştirilmesine söz vermişti. Bunların yapılması için gerekli malzemeyi sağlayacaklardı. Ayrıca İskenderun ve Mersin limanlarının kapasitesinin artırılması için inşaatı yüklenebileceklerini bildirmişlerdi. Ama inşaatları Türklerin yapması ve İngiliz teknisyenlerin denetlemesi üzerinde uzlaşılmıştı. Türkiye hava üslerinin kurulmasına Ağustos 1943'e kadar izin vermemişti. Ancak projenin yıl sonuna kadar yetiştirilmesi imkânsız hale gelmişti.[936] İngiliz inşaat şirketleri Afyon'da yapılacak tesislerin inşasına ve demiryolu onarımlarına 3 Eylül 1943'te başlamıştı.[937] *16 Ağustos 1943'te de Türkiye, hava tugaylarını tümen düzeyine yükseltmiştir.* Birinci Tümen Eskişehir'de, İkinci Tümen İzmir'de kurulmuş ve daha sonra Balıkesir'e nakledilmiştir.

Ağustos ayı ortalarında Türkiye'yle ilgili bir değerlendirme yapan *İngilizler, Türkiye'nin savaşa girmesinin zamanının henüz gelmediği kararına varmışlardır.* Bu günlerde İngilizler Türklerin savaşa girmesinin savaş sahnesinde dört etki yapabileceğini düşünüyorlardı. Bunlardan *birincisi* Almanların kara güçlerinin bir bölümünün Türkiye'ye yönelmesine neden olması, *ikincisi* Romanya'daki Ploiesti petrol sahalarının kolayca ve etkili olarak bombalanması, *üçüncüsü* Rusya'ya Boğazlar üzerinden yeni bir yardım gön-

---

933 Pub. Rec. Off., FO 371-37440, 20 Ocak 1943 tarihli yazı.

934 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 361.

935 1943 yılı yaz ve sonbahar aylarında Muğla'nın Kızılyaka köyünde ve Milas'da 3.000 dönümlük alanlarda birer havaalanının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Bayram Akça, "İkinci Dünya Savaşında Muğla", *Askeri Tarih Bülteni,* Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 158.

936 İzzet Öztoprak, *a.g.e.,* s. 198.

937 Musa Çakır, A.g.m., s. 414.

derme kanalının açılması, *dördüncüsü* İngiliz denizaltılarının Rusya'ya geçebilme olanağını elde etmesiydi. Bunlardan sadece dördüncüsü yeniydi. İngiliz kurmaylarının değerlendirmesine göre Almanların, Yunanistan'da bulunan güçleri ve Bulgar birlikleriyle, yeni güç kaydırmadan Türk ordusunu sınırda tutabileceklerine karar vermişlerdir. *İngilizler, Hardihood düzeyinde destek vermezlerse Türk ordusunun ilerleyemeyeceğini hesaplamışlardır.* Akdeniz'deki bombardıman için kullanılabilecek 6 bombardıman filosunun Türkiye'de değil Bingazi'de bulunmasının savaşın genel stratejisi bakımından daha uygun olacağına karar vermişlerdir. Bingazi'deki bombardıman uçakları Girit, Yunanistan ve Kuzey İtalya'nın bombalanmasında kullanılabilecektir. Ploiesti, Güney İtalya'dan kalkan uçakların bombalama menzili içinde bulunmaktadır. Boğazlar'ın açılabilmesi için Ege'nin açılması gerekecektir. Ancak bu hedefe hemen ulaşılamayacaktır. Karadeniz'de yeterli sayıda Rus denizaltısı bulunmaktadır. İngilizlerin oraya denizaltı göndermesi gerekmemektedir.[938]

İngilizler, bu değerlendirmeler sonucunda Türkiye'nin savaşa girmesinin zamanının gelmediğine karar vermişler, *politikalarını Türkiye'nin savaşa hazırlanmasıyla sınırlamışlardır.* Havaalanlarının yapımının tamamlanması, Hardihood için gerekli depolama olanaklarının yaratılması, Almanya'ya krom akışının durdurulması, Montrö Antlaşması'nın olanaklarından yararlanarak Alman gemilerinin engellenmesi gibi konulara yöneltmişlerdir.[939] Ama kısa bir süre sonra Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda yeniden ısrarcı olmaya başlayacaklardır.

İngilizler Kasım 1943'te yaptıkları yeni planlarla Türkiye'yi savaşa girmeye zorluyor

İngilizler Akdeniz'de stratejik üstünlük sağladıktan sonra, Ege'yi ve Boğazlar'ı açarak Rusya ile ilişkiyi kolaylaştırmak ve *Selanik'e çıkmak istiyorlardı.* Bunun için Oniki Adalar'ı ve Ege'nin doğusundaki Sisam, Sakız, Midilli'yi almak istiyorlardı. Bu durum yeniden Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştı.

4 Kasım 1943'te *Eden, Kahire'de komutanlarla bir toplantı yaptı.* Oniki Adalar'da yapılacak operasyonda *Türk havaalanlarının kullanılmasını sağlayacak ve Türklere güvence verebilecek bir program hazırlanmasını istedi.* Bu teklifi Türk dışişleri bakanına sunacaktı.[940] Bu nedenle İngilizler yeni planlamalara giriştiler. Ankara'daki İngiliz kurmayları, *13 Kasım 1943 tarihli "Türk-*

938 Pub. Rec. Off., AIR 9-463, 14 Ağustos 1943.

939 Public Rec. Off., AIR 9-463, 8 Ağustos 1943.

940 Pub. Rec. Off., WO 201-1214, Record of a Meeting Held at H.M. Embassy Cairo, Salı, 4 Kasım 1943.

lerin Ege'de Operasyon Yapma Kabiliyeti" başlıklı bir rapor hazırladılar.[941] Bu raporda 1939'da yapılan askerî anlaşmanın üçüncü maddesine göre Türklerin, Oniki Adalar'a yapılacak harekâtlarda kara kuvveti vermeyi, donanmaya ve hava kuvvetlerine yardımcı olmayı kabul ettiği, bu amaçla da 1940 yılı ortalarındaki Hayfa Toplantısı'nda sundukları planda; Rodos'a yapılacak saldırı için Türkiye'nin Fethiye ve Milas'da iki dağ tümeni bulunduracağı ve emir verilmesinden 20 gün sonra Yanathi Körfezi ve Teodoco Burnu'na çıkarma yaparak Profili-Messanagio Tepesi'ni ele geçirmeye çalışmasının belirlendiği anlaşılmaktadır. Ancak sonra, *şimdi durumun değiştiği, Rodos'ta güçlü Alman birliklerinin bulunduğu, Türklerin buraya çıkabilmesi için çıkarma gemilerine ve Sherman gibi ağır tank ve silahlara gereksinme duyacağı* ve bu konularda Türk birliklerinin eğitiminin bulunmadığı bildiriliyordu. İngilizler, Rodos Operasyonu için Türk birliklerinin kullanılamayacağına karar verdiler. Ama *Türk birliklerinin Oniki Adalar'ın diğerlerinin işgalinde kullanılmasının yararlı olacağını düşünüyorlardı.*[942]

Savaşa girmesi halinde Türkiye'ye gönderilecek İngiliz güçleri için *"Supercharge"* ve *"Little Hardihood"* planlarını hazırladılar. Bu planlar eğer Türkler savaşa girmeyi kabul ederse İngilizlerin Ege Operasyonu'nu desteklemesi için düzenlenmişti. *Bu planın İzmir kısmı, "Supercharge" diye adlandırılıyordu. Başlangıçta İzmir'e 2 avcı filosu gönderilecekti.* Daha sonra bu sayı 7 filoya çıkarılacaktı. Bu filolar Gaziemir ve Cumaovası havaalanlarıyla bir uç havaalanı olarak Milas'ı kullanacaktı. Bu filolar Ege'deki İngiliz operasyonlarına destek sağlayacaktır. *"Little Hardihood" İstanbul'un hava saldırılarına karşı korunmasını sağlamaya çalışmaktadır.* Başlangıçta 2 avcı filosuyla yarım filo gece avcısı gönderilecek, daha sonra bunlara 1 avcı filosu daha eklenecektir. İstanbul'daki filolar için *Yeşilköy Havaalanı kullanılacaktır.* Ayrıca *İstanbul ve İzmir'de 200 yataklı iki hastane yapılması öngörülmüştü.* Bu plan 16.000 personel ve 2.800 araç gerektiriyordu. Karar verildikten itibaren planın İzmir tarafı 27 gün, İstanbul tarafı 33 gün sonra işlemeye başlayacaktı.[943]

Bu planlarla birlikte İngilizlerin Türkiye'deki inşaat programlarında ilgisi Milas, Kızılyaka, Dalaman, Gökova, Antalya havaalanlarına yönelmiştir. Bu havaalanların pistleri 1.000 m olacak, ikinci aşamada 1.500 m'ye uzatılacaktır. Bunların yazlık pistleri birinci aşamada 450 m olacak, ikinci aşamada 750 m'ye uzatılacaktır. Bu inşaatlarda Mısır'dan getirilecek kokonat liflerinden dokunmuş hasırlar (coconut matting) kullanılacaktı.[944]

---

941 Pub. Rec. Off., WO.201-1250, "Ability of Turks to Undertake Agean Operations", 13 Kasım 1943.

942 Pub. Rec. Off., WO 201-1214, 24 Kasım 1943.

943 Pub. Rec. Off., WO 201-1214, "Supercharge and Little Hardihood", 16 Kasım 1943.

944 Pub. Rec. Off., WO 201-1214, 26 Kasım 1943 tarihli yazı.

İngilizlerin Ege'yi açma operasyonunun nihai amacı ise Selanik'in geri alınmasıydı. İngilizler bu konuda hazırladıkları plan içinde de Türklere sınırlı bir rol vermeyi düşünüyorlardı. Türk ordusu hareketli operasyonlar için eğitilmediğinden ve aynı zamanda teçhiz de edilmediği için Selanik'e saldıracak birlikler arasında yer alması düşünülmüyordu. *Türk ordusundan beklenen Bulgar sınırını korumasıydı. Hareketli birliklerin hepsinin İngiliz birlikleri olması* düşünülüyordu. Türkiye'nin ulaşım altyapısının çok sınırlı olması yüzünden bu birliklerin Trakya'da, Türkiye üzerinden toplanması olanaksız görülüyordu. Bu nedenle Selanik Operasyonu için önce Doğu Ege Adaları, Rodos, İstanköy, Midilli, Sisam, Sakız, Midilli, Limni adalarının alınması gerekiyordu. Bu adalar Almanların elinde oldukça Selanik'e konvoy gönderilemeyecektir.[945]

Tüm bu planlarda Türkler üzerinden yapılan hesapların tutabilmesi için öncelikle Türklerin evet demesi gerekiyordu. *Türklerin evet diyebilmesi içinse Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanların tepkisinin ne olabileceği konusundaki kestirimlerin çok kötümser olmaması gerekmektedir.* İngilizler, 20 Kasım 1943'te İkinci Başkan Asım Gündüz'le Türkiye'nin savaşa girme niyetini konuşabilmek için, sürmekte olan savaşın geleceğini değerlendiren bir bilgi değişimi yaparlar. Savaşın gelişimi ve kuvvet yığınakları konusunda iki tarafın elindeki bilgiler uyumludur. Ama *Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren üç konuda farklı değerlendirmeler* yapılmaktadır. İlk farklılık, Türklerin, Almanların Orta Avrupa'da hemen harekete geçirebilecekleri 40 tümenlik yedeği olduğunu düşünmesidir. İkinci farklılık, Türklerin, Güneydoğu Avrupa ve Adalar'da Almanlar ve Müttefikleri'nin 90 tümenlik gücü bulunduğu şeklinde bir aşırı değerlendirmesinde, üçüncü farklılık ise Almanların hâlâ Kırım'dan bir karşı saldırı yapabileceği üzerinedir. Asım Gündüz'ün bu değerlendirmelerinin ilginç bir özelliği, bunlardan her birinin Türkiye'nin savaşa girmemesi için bir gerekçe oluşturmasıdır. *İngilizler, Asım Gündüz'ün bu yanıtlarını* Alman eğitimli olmasına ve *Alman yenilgisini içine sindirememesine bağlamaktadır.*[946] Oysa bu yanıtları müzakerelerde savaşa girme kararından kaçınmak için gerekçe oluşturmaya bağlamak daha olanaklıdır.

Bu görüşmeden sonra İngilizler, Türklerin kararını değiştirebilmek için önce Türklerin savaşın gelişimine ilişkin bilgi ve yorumlarını değiştirecek çalışmalara giriştiler. Türkiye'ye ayrıntılı tahminler içeren bir rapor sundular. Raporda özet olarak Türklerin Güneydoğu Avrupa'daki Alman güçleri hakkındaki tahminlerinin çok yüksek olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Rus Cephesi'ndeki Alman kuvvetleri konusundaki tahminlerin de yük-

945 Pub. Rec. Off., WO 201-1214. "Capture of Salonika", J.P.S. ME Paper No. 134, 22 Kasım 1944.
946 Pub. Rec. Off., WO 106- 3156, 20 Kasım 1943 tarihli yazı.

sek tutulduğu belirtilmiş, Almanların Yunanistan'dan kuvvet çekmeye başladığı da eklenmiştir.[947]

Amiral Kelly, Kasım ayının sonuna doğru *Mareşal Çakmak'la konuşur. Bu konuşmanın zabıtlarından, Çakmak'ın, Türkiye'nin 1944 baharından önce savaşa giremeyeceğini*, çünkü Türkiye'nin İngilizlerce *yeterince savaşa hazırlanmadığını söylediği* anlaşılmaktadır. Çakmak, *Türkiye'de 2 günlük bir benzin arzı için yetecek benzin stoku olduğunu, kömür stoku bulunmadığını* ve Zonguldak'a bir hava saldırısının ülkeyi paralize edeceğini söylüyor. Zabıtlardan, bu konuşmadan Kelly'nin çok etkilendiği görülmektedir. *Mareşalden yeni bir liste verilmesini rica eder.* Mareşal, eski listelerden yarısının karşılanmasının bile yeterli olabileceğini söyler. Kelly, mareşalin 68 yaşını geçmiş olmasına rağmen görev süresinin bir yıl uzatılmasının Müttefikler bakımından iyi olduğunu, çünkü İngilizlere olumlu baktığını ve *diğerlerinden daha çok müdahale yandaşı olduğunu belirtmiştir.*[948]

Türkiye'nin savaşa katılmaktaki tüm isteksizliğine karşın İngiltere ısrarını sürdürüyordu. Ekim ayında Türk ve İngiliz dışişleri bakanları ayrıntısını daha önceki bölümlerde verdiğimiz üzere Kahire'de buluştu. Türkiye çekincelerini koruyordu. 28 Kasım-1 Aralık'ta toplanan *Tahran Konferansı'nın* gündemindeki maddelerden biri de Türkiye'nin savaşa sokulmasıydı. *Churchill'in ısrarı üzerine, İnönü'nün Kahire'de bir konferansa çağrılması kararlaştırılmıştı.*

Roosevelt'in oğlunun anılarından, İnönü'nün, Kahire'ye varınca Roosevelt'i iki saat süren bir görüşmeyle *Türkiye'nin ordusunun bugünkü halinde bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmesinin doğru olmadığına ikna ettiği* anlaşılmaktadır.[949] Aslında İngilizler, Türkiye'nin savaşa girmesinin Türkiye açısından ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlardı. 1 Aralık 1943'te Ankara'daki Britanya Büyükelçiliği, durumun çok gerçekçi bir değerlendirmesini yapıyordu. *Büyükelçiliğin hazırladığı rapora göre* "silahlarının yeterliliği ve hava hücumları karşısındaki kırılganlığı bir tarafa bırakılsa bile *Türkiye modern savaşı yapabilecek bir devlet değildir.* Kendi insan gücünü, sanayi kaynaklarını düzenlememiştir. *Yakıt arzının dengesini ancak savaş dışı koşullarda sağlayabilmektedir. Demiryollarını* yerel standartlarda belli bir başarıyla işletebiliyor olsa da *hiçbir ek yük taşıyacak bir kapasitede değildir.* Yönetim sistemi çok merkezidir, ağır çalışmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kalkmış olan rüşvet, memurların düşük maaşları karşısında tırmanmaya başlamıştır. Türkiye'de kamuoyunda açık kritisizm yapılamamaktadır". İngilizler bu nitelikte bir devletin savaşta çok zorlanacağını düşünmektedir. İngiliz Büyükelçiliği savaşa girme kararı verilirse Saracoğlu kabinesinin ayakta kalamayacağını düşün-

---

947 Pub. Rec. Off., WO 201-1214, 24 Kasım 1943.

948 Pub. Rec. Off., WO 201-12 14, 28 Kasım 1943 tarihli yazı.

949 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 260-261.

mektedir. Hatta rejime çok hâkim olan *İnönü'nün bile savaş kararı karşısında zorlanabileceğini,* ancak *bu kararın mareşal tarafından da desteklenmesi halinde sistem içinde muhalif seslerin ortaya çıkmayacağını,* ama yine de savaşın ilk günlerinde yaşanabilecek felaketli sonuçlar karşısında cumhurbaşkanının da iktidarının çok yıpranacağı kanısındadırlar.[950]

İnönü, Kahire Konferansı'na askerî heyet götürmüyor

İnönü, daha önce üzerinde durduğumuz üzere 4-6 Aralık 1943'teki *Kahire Konferansı'na* giderken yanına askerî heyet almadı. Müzakerelerin bir silah pazarlığına indirgenmesini istemiyordu. Türkiye'nin askerî durumu hakkında kendisi bilgi verir. Silahlanma programının uygulanmaması yüzünden zor duruma düşüldüğünü bildirir. Bu sırada *Balkanlar ve Ege Adaları'nda en modern silahlarla donatılmış 17 Alman tümeninin bulunduğunu,* Bulgar Alman ortak saldırısı karşısında direnebilmek için *hem silahlanmanın tamamlanmasını hem de ortak bir harekât planlamasının yapılması gerektiğini söyler.* İnönü için önemli olan ikincisiydi. İnönü Roosevelt'e, gelecek malzemenin yüzde 10'unun verildiğini söyledi. İngilizlerden sağlanan malzemenin büyük bir kısmı, kiralama ve ödünç verme kanununa göre ABD'den alınmış malzemeydi. Müzakerelerde Churchill, Türkiye'nin hazır olan 70 uçağı almadığını söyleyince İnönü bu uçakların eski ve modası geçmiş olduğunu söylemiştir. *Uzun tartışmalardan sonra Churchill anladı ki ortak bir askerî plan olmadan, siyasi gelecek konusunda ayrıntılı bilgi verilmeden Türkiye savaşa girmeyecekti.* Konferans sonunda Türkiye prensip olarak savaşa razı oldu. Ama bu savaş kendisine tebliğ edilen değil, birlikte planlanan bir savaş olacaktı. Türk Hükümeti, en geç Şubat 1944'e kadar havaalanlarının Müttefikler'ce kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti.[951]

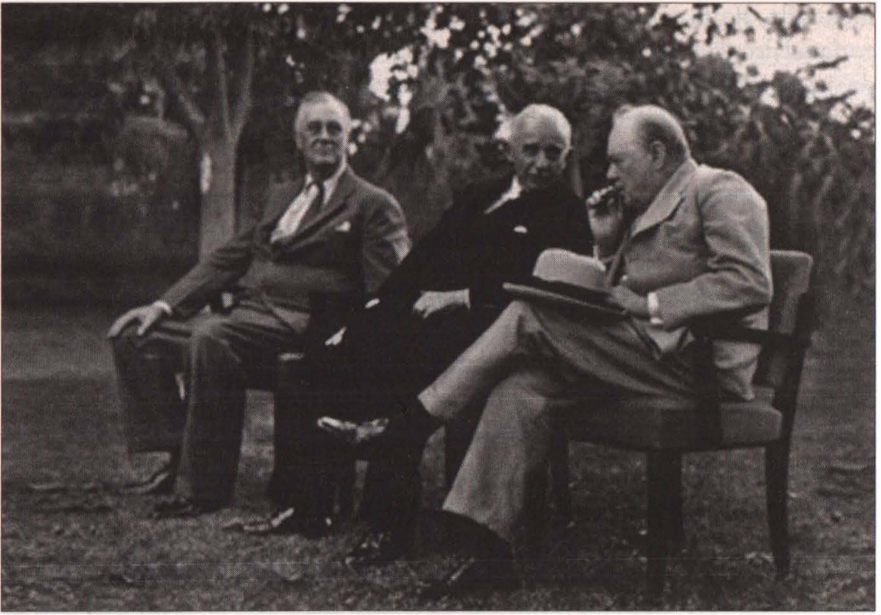
Konferanstaki beyanlara göre İngilizler, Amerika'nın da desteğiyle 1943 yılında Türkiye'ye 80 milyon dolarlık askerî yardımda bulunmuştu. General Wilson 5 Aralık 1943'te 350 tank, 48 otomatik silah, 300'e yakın uçaksavar topu, 300 sahra ve orta çaplı top, 200 havan topu, 500'e yakın tanksavar silahı, çok büyük çapta otomatik silah ve başka silah türleri, 420 havan topu ve Türkiye'nin savunması için bir milyona yakın tank mayını verildiğini bildirir.[952]

Kahire Toplantısı sonrası İngilizler, Türkiye'yle ilişkilerini kurarken *"Hercules Operasyonu"nu* gerçekleştirmeye yoğunlaşmışlardı. Bu operasyon *Oniki Adalar'ın işgaline yönelmişti.* Bunun için İngilizler en iyi piyade tümenle-

950 Pub. Rec. Off., T 160-1333, 1 Aralık 1943 tarihli yazı.

951 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 365.

952 İzzet Öztoprak, A.g.m., s. 199, Weisband, s. 189'dan naklen.

Roosevelt, İnönü ve Churchill (Kahire Konferansı).

rinden birini ve yardımcı birliklerini sağlayacak ve çıkarma gemilerini hazır hale getirecekti. Çıkarma araçları, Müttefik karargâhı tarafından "Anvil Operasyonu"na tahsis edileceği için Şubat ayı sonrasında kullanılamayacaktı. Bunun için Türkiye'ye hava operasyonları için teknik personel sızmasının Ocak ayının hemen başında başlaması ve şubat ayı içinde Türkiye'deki hava meydanlarının operasyonda kullanılabilir hale getirilmesi gerekiyordu.[953]

Kahire sonrası Türkiye'nin İngilizlere yeni bir liste verdiği görülmektedir. *Türkiye'nin 12 Aralık 1943'te İngilizlere* verdiği listede 500 Sherman tankı, 9.000 kamyon ve traktör, 486 top, 60 kundağı motorlu top (Bishop), 400 adet 40 mm Bofors, 1.000 tanksavar, 13.400 ton petrol, 500 ton değişik malzeme, 130 milyon piyade mermisi, 2.000 hafif makineli, 1.500 orta makineli, 50.000 tabanca, 10.000 T.M.G, 1 milyon el bombası, 230.000 anti tank bombası, 400.000 anti tank mayını, 216 Spitfire avcı uçağı, 48 Mitchell hafif bombardıman uçağı, 36 Mosquito, 53.400 ton uçak yakıtı, 23.000 ton bomba, 2.500 ton inşaat malzemesi talebi bulunuyordu.[954]

Denizcilerin 16 Aralık'ta verdiği listede ise 5 karakol gemisi, 8 denizaltı avcı botu, 6 refakat gemisi, 4 filo mayın arama tarama gemisi, 4 açık deniz rö-

---

953 Pub. Rec. Off., AIR 20-4970, 10 Aralık 1943 tarihli yazı.

954 İzzet Öztoprak, A.g.m., s. 209.

morrkörü, 6 liman römorkörü, 1 yağ tankeri, 1 kablo gemisi, 10 hücum botu, 2 ağ gemisi ve çeşitli mayın ve cephane bulunmaktadır. Bu iki liste daha sonra yazışmalarda *Aralık Listesi* olarak anılmıştır.

İngilizler, 1943 yılı Aralık ayı sonunda Türkiye için planlarını değiştirerek *"Force 686 Operasyonu"nu* hazırladılar. Bu operasyon hazırlanırken *esas amaç Türklerin savaşa girme konusundaki kaygılarını azaltmayı sağlamaktı.* Türklerin en önemli kaygıları hava saldırılarının yaratabileceği tahribattı. İngilizler bu tehlikenin temelde İstanbul ve İzmir'deki ahşap binaların yaygınlığından, en önemli kömür kaynağının tek bir kuvvet santraline bağlı olmasından ve demir yollarının tek hatlı olmasından kaynaklandığının farkındaydı. Hazırladıkları planla, hava kuvvetleriyle bu tehlikeyi azaltacak bir koruma planı önermektedirler.[955]

"Force 686" için *"Plan 437"* hazırlanmıştır. Bu planda *Türkiye'ye gönderecekleri filo sayısını 18 olarak saptamışlardı.* Bunun tamamlayıcısı olarak 5 ağır uçaksavar alayı, 5 hafif uçaksavar alayı ve gerekli destek birlikleri öngörülmüştü. İngilizler, Nisan ayında Hardihood kapsamında 49 filo üzerinde anlaşılmışken, artık buna gerek kalmadığını düşünmektedirler. Eski plana göre Türkiye bir saldırı üssü olarak bombardıman uçaklarıyla donatılacaktı. Savaş ilerleyince daha elverişli saldırı noktalarına ulaşılmasıyla artık Türkiye'ye gönderilen uçaklar avcı uçakları olacak ve bu uçaklar Türkiye'yi daha iyi savunacaktır.[956]

19 Kasım'da İngilizler, Force 686'nın karargâhını oluşturmuşlardır. *Bu karargâh, İngiliz savunmasının etkili olabilmesi için 7.500 İngilizin Türkiye'ye sızmasına* müsaade edilmesini istemektedir. Eğer buna izin verilirse Türkiye savaşa girdiğinde 7 filo hemen uçuş yapabilecektir. Türkiye bu sızma konusunda duyarlıdır. Kahire Konferansı'nda Churchill bu sızma konusundan İnönü'ye söz etmiştir. *Türkiye ilk aşama olarak 21 Aralık'ta 250 kişinin sızmasına izin verir.* Saracoğlu'nun bir konuşmasında belirttiğine göre 7.500 İngiliz personeli gönderme isteği Türk tarafında, *İngilizlerin bir gece aniden* yüzlerce uçağı havaalanlarına indirerek *bir emrivaki yaratabileceği konusunda kaygı yaratmıştır.*[957]

İngilizlerle askerî müzakereler yeniden başlıyor

Kahire Konferansı görüşmeleri ve "Force 686" için yapılan hazırlıklar bir araya gelince İngiliz ve Türk askerleri arasında yeni bir görüşmenin yapılması gereği ortaya çıktı.

---

955 Pub. Rec. Off., WO 201-1178, 26 Şubat 1944 tarihli yazı.

956 Pub. Rec. Off., WO 193-561, 16 Aralık 1943 tarihli yazı.

957 Pub. Rec. Off., FO 195-2484, 23 Ocak 1944 tarihli yazı.

İngilizlerin Türkiye'deki siyasi havayı değerlendiren bir çalışmasına göre *Kahire Konferansı'ndan sonra Ankara'da hava değişmiştir.* Türkler, kendilerine adil davranılmadığını, yeterli bilgi verilmediğini, *kendilerinden gözü kapalı olarak savaşa girmelerinin istendiğini* ve Alman tehlikesine ilişkin değerlendirmelerinin temelsiz bir biçimde gülünçleştirmeye çalışıldığını düşünmektedir.[958]

İngilizler, Ortadoğu başkomutanını üç kuvveti de kapsayan bir heyet oluşturularak Türkiye'ye gönderdi.[959] Bu heyetin yüklendiği misyon, Overlord Harekâtı başlamadan önce Türkiye'nin olabildiğince erken bir tarihte savaşa sokularak, Almanlar üzerinde Doğu Akdeniz'den gelen tehdidin yükseltilmesini sağlamaktı. Heyet 29 Aralık 1943'te Kahire'den yola çıktı. 31 Aralık'ta Türkiye'de resmi ziyaretler yapıldı. Bu kez Türk tarafı İngiliz heyetinin gelişini kamuoyundan gizlememişti. Heyet, Türk genelkurmay başkanının emekli olmak üzere olduğu günlerde Ankara'ya gelmişti. *Müzakereler sürerken Mareşal Fevzi Çakmak'ın yerini Orgeneral Kâzım Orbay aldı.*

1 Ocak 1944'te görüşmeler başladığında *Türk heyetinin başında Mareşal Çakmak,* İngiliz heyetinin başında *Hava Mareşali Sir John Linnell bulunuyordu.* Türk heyetinde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin de bulunuyordu. Bu durumda İngilizler de heyetlerine Sterndale Bennett'i kattı.

İlk toplantıda Linnell kendileri açısından bir durum değerlendirmesi yaptı. Yaptığı değerlendirmede öncelikle Türkiye'nin Müttefikler tarafından savaşa girmesinin neden istendiği üzerinde durmaktadır. Artık Mısır üstünde Alman tehdidi yok olmuştur. İtalya pratikte yenilmiştir, Almanlar tarafından savunulmaktadır. *Türkiye'nin savaşa girmesi sadece Almanya'nın yenilgisini hızlandırmak için istenilmektedir.* Sadece batıdan bir saldırı bekleyen Almanların, güneydoğudan yeni bir tehdit ortaya çıkınca batıdaki durumları sarsılacaktır.

Almanya'nın Türkiye'den Balkanlar'a saldırması beklenmemektedir. Almanların Yunanistan ve Ege Adaları'nı elde tutabilmesi demiryolu bağlantısı ve Boğazlar'dan geçen deniz yoluna bağlıydı. Türkiye'nin savaşa girmesi Boğazlar'ı Almanlara kapayacaktı. Ayrıca Türkiye savaşa girince havaalanlarının kullanılması, Ege Adaları'nın Almanların elinden alınmasını kolaylaştıracaktır. Müttefikler'in Rusya'yla ilişkisi de bir başka kolaylaşacak unsurdur.

Linnell, Türklerin savaşa girme kararı vermesi halinde karşılaşacağı tehdidi çok yüksek görmemektedir. Almanya, Karadeniz ve Ege'deki Türk gemile-

958 Pub. Rec. Off., FO-2484, Change in Political Atmosphere in Ankara, 20 Ocak 1944.

959 Bu heyetin temasları konusunda burada verilen bilgiler İngilizlerin hazırladığı "Report on the Combined Naval Army andA ir Force Mission from Headquarters, Middle East, to Turkish General Staff at Ankara, January 1944"den alınmıştır. Pub. Rec. Off., WO 201-1183.

rine; denizaltılarla, torpillerle, mayınlarla çok yüksek yoğunluğu olmayan saldırılar düzenleyebilecektir. Almanlar, Yugoslavya ve Yunanistan'da 20 tümen kadar güç tutmaktadır. Bu güçlerin her iki ülkedeki gerilla faaliyetleri rahatsız etmektedir. Bunlardan *Türkiye'ye saldırmak için ayırabileceği kara gücü yoktur.* Bulgarların ise savaşın bu aşamasında Türkiye'ye saldırması ihtimalinin düşük olduğu düşünülmektedir. Almanya'nın Türkiye'ye ayırabileceği uzun mesafe bombardıman uçağı sayısı 120-150, pike bombardıman (dive bomber) uçağı sayısı 60-75 arasında değişebilecektir. Sürekli bir bombardıman faaliyeti düşünüldüğünde günde ancak 20 sorti yapabilecekleri kabul edilmiştir. Bu durumda İngilizlerin en acil hedefi, Türk kuvvetleriyle işbirliğini gerçekleştirerek Ege'yi Müttefikler'e açmak ve deniz ulaşımını denetlemekti. Bunun için önemli merkezlere uçaksavar savunması sağlanacak, Ege Denizi'nde hava üstünlüğü gerçekleştirilecek, düşman kuvvetleri deniz ve hava hücumlarıyla vurulacak, Türkiye'nin Ege ve Marmara Denizi'ndeki gemileri korunacaktı.

Türk donanmasının Türklerin gemi nakliyatını özellikle de Zonguldak-İstanbul kömür nakliyatını koruması, başlangıçta İzmir ve Çanakkale olmak üzere Ege Denizi'ndeki gemi nakliyatını koruması, Trakya'daki askerî harekâtı desteklemesi beklenmektedir. Türk kara kuvvetlerinden; Trakya'da küçük örtü güçleriyle Demirkapı (Bolayır) ve Çatalca hatlarını savunması, İzmir ve Zonguldak'ı hava ve deniz saldırılarına karşı koruması, Ege'de adalara yapılacak operasyonlara katılması (Sisam, Sakız, Midilli ve Lemnos'un işgali anlamında), Suriye-İstanbul ulaşımını sabotaja ve hava saldırılarına karşı koruması, İstanbul ve Ankara'nın hava saldırılarına karşı emniyetinin sağlanması ve Zonguldak'ın hava savunmasına yardımcı olması beklenmektedir. Hava kuvvetlerinden ise Trakya'daki kara kuvvetlerine destek sağlaması, taktik keşifler yapması, İstanbul ve Ankara'nın savunmasına yardımcı olması istenmektedir.

İngilizlerin yardımı, *"Plan 437" doğrultusunda 18 uçak filosu göndermek, İzmir, Zonguldak ve Boğazlar'da uçaksavar savunması hizmeti vermek* ve Türkiye limanlarında hafif donanma güçleri bulundurmak olarak belirlenmiştir. İngilizler, İzmir ve İstanbul'u uçak saldırılarından koruyacak 7 filonun Türkiye savaşa girdiğinde koruma işlevini hemen başlatabilmesi için, *İngiliz personelin sivil kıyafetlerle Toroslar'dan tren yoluyla sızdırılmasını düşünmektedirler.* Türkiye'deki tüm Müttefik güçleri Türk kumandası altında bulunacaktır. İngiliz birliklerinin tek bir kumandanı olacaktır. Yalnız hava operasyonlarında birlik sağlanması için Türk hava kuvvetlerinin İngiliz komutası altında olması istenmektedir.

Tümüyle bu şekilde düşünülen operasyon için Türkiye'ye sağlanacak silah, malzeme ve araçların neler olabileceği konusunda da İngilizler bir çerçe-

ve geliştirmişlerdir. *Hava kuvvetlerine 81 Spitfire V, 27 en yeni Spitfire, 84 Baltimore ve bunların gerekli kıldığı malzeme, cephane ve gereçler verilecektir.* Kara kuvvetleri mobil operasyonlara girmeyeceği ve bulunduğu yerde savunma yapacağı için, sadece Trakya'daki birlikler için gerekli malzemeler verilecektir. Deniz kuvvetlerinin verilen görevi yapacak donanıma sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle sınırlı malzeme ve gerekirse uzman yardımı yapılacaktır. *Çok yakıt tüketen, masraflı olan Yavuz gibi büyük birimlerin yedekte tutularak bu gemilerdeki deneyimli personelin küçük ünitelerde değerlendirilmesi önerilmektedir.*

Bu müzakerelerde İngilizlerin çabaları, Türkiye'nin havaalanlarını İngiliz filolarına açmasına yoğunlaşmıştı. *Türkiye de genel askerî hazırlık ile hava konusundaki hazırlıkların ayrılamayacağını, bütünlüklü bir hazırlık olmadan Türkiye'nin savaşa girme riskini göze alamayacağını savunuyordu.* 6 Ocak 1944 tarihinde yapılan genel toplantıda, İngiliz önerisi karşısında Türk genelkurmayının görüşü ifade edildi. Türk genelkurmayı, Almanya'nın Türkiye üzerindeki tehdidini farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Türk tarafının değerlendirmesine göre 1941 Rus saldırısı öncesinde Almanlar, Rus cephesinde rahat edebilmek için Balkanlar ve boğazları güvence altına almışlardır. Bu nedenle güneydoğudan gelecek bir tehdide karşı çok ciddi önlemler alacağını düşünmektedirler. Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Bulgaristan'ın seyirci kalamayacağı kanaatine sahiptirler. Türkiye'nin değerlendirmesine göre Almanların Yugoslavya'da 15 tümeni bulunuyordu, ayrıca 4 Hırvat, 3 Bosna ve 2 Kafkas tümeni oluşturmuşlardı. Arnavutluk'ta 2-3, Yunanistan'da 7 ve Adalar'da 4-5 Alman tümeni bulunuyordu. Bunlardan 10 piyade, 1 zırhlı ve 1 hava piyade tümenini Türkiye'ye yönlendirebileceklerdi. Bulgarların ise 26 piyade tümeninden 1'i zırhlı 1'i süvari olmak üzere 14 tümeni Türkiye'ye karşı yöneltebileceklerini düşünüyorlardı. Almanların bu kuvvetleri hızla güneye kaydırabileceği 10 tane birinci sınıf yol bulunuyordu. Ayrıca Almanların Bulgaristan'da gelişmiş depo alanları da bulunmaktaydı.

Türklerin, Almanların Türkiye'ye ayırabileceği uçak sayısı bakımından da tahminleri yüksekti. Alman hava kuvvetlerinin Yunanistan'da 330, Bulgaristan'da 285 uçağı bulunuyordu. Bulgaristan'a Almanlar 150-200 uçak daha getirmişlerdi. Bulgaristan'da 21 birinci sınıf, 56 ikinci sınıf; Yunanistan'da 14 birinci sınıf, 52 ikinci sınıf; Ege Adaları'nda 3 birinci sınıf, 9 ikinci sınıf havaalanı bulunmaktadır. Bu altyapıyı göz önünde tutarak Alman hava saldırılarının Zonguldak, Balıkesir ve Eskişehir'e kadar etkili olabileceğini ve yapacakları sorti sayısının İngilizlerin öngördüğünden daha yüksek olacağını kestirmektedirler. Bu durumda Türk hava kuvvetleri, Boğazlar'da kara birlikleriyle işbirliğini gerçekleştirebilmeli, yine boğazlar alanında hava üstünlüğünü sağlamalı, ayrıca içte önemli hedef alanlarını savunmalıdır. Türki-

ye'nin hava kuvvetlerinin bu işlevleri yerine getirmesi için İngilizlerin vermeyi teklif ettiği uçak sayısı yetersizdir.

Türk genelkurmayı, İngiliz planının kara kuvvetleri için öngördüğü, Trakya'daki az sayıdaki örtü birliğinin gerisinde Demirkapı (Bolayır) ve Çatalca'da savunma yapma yaklaşımını tutarsız bulmaktadır. Eğer İngilizlerin öngördüğü gibi Türk birlikleri hareket kabiliyeti olmayan bir şekilde pasif bir savunma yaparsa bu felaketle sonuçlanacaktır. Güçlerini iki ayrı yere hapsetmiş Türk ordusu hareket edemezse, Almanlar aynı sayıda bir kuvvetle saldırmış olsalar da galibiyetleri kolay olacaktır. Çünkü birliklerini ikiye ayırmış olan Türk kuvvetleri karşısında birliklerini bu müdafaa mevzilerinden biri üzerinde yoğunlaştırarak üstünlük sağlayacak, önce bir grubu, daha sonra da ikincisini yenilgiye uğratabileceklerdir. *Bu nedenle Türkiye'nin Trakya'daki savunması için daha hareketli bir stratejiye ihtiyacı vardır.* Bu da İngilizlerin öngördüğü düzeyde değil, Türkiye'nin önerdiği Aralık Listesi'ndeki isteklerin karşılanmasını gerekli hale getirmektedir.

6 Ocak'ta yapılan bu sunuştan sonra iki taraf arasında önemli görüş ayrılıklarının bulunduğu ortaya çıkmıştır. *Türk tarafı, İngiliz büyükelçisine Aralık ayında teslim ettiği listenin eksiksiz karşılanmasını istiyordu.* Bu durumda İngiliz heyeti Ortadoğu Başkomutanlığı'ndan görüş alma gereğini duydu. Bu görüş gelinceye kadar heyetlerin alt komiteleri çalışma yaptılar. Bu alt komite çalışmalarında Türk genelkurmayı Türk ordusunun Trakya'da savunmada kalmasını kabul etmiştir. Ama yalnız Demirkapı ve Çatalca'da savunma yapmayı uygun görmemekte, Türk-Yunan-Bulgar sınırının daha güçlü savunulmasını istemektedir. Bu konu taktik bir sorun olarak Türk genelkurmayına bırakılmıştır. Alt komite tartışmalarının en yoğun cereyan ettiği konu ise Türkiye'ye gönderilecek İngiliz filosu konusudur. Bu müzakereler sırasında Türk tarafında bir yönetim değişikliği olmuş, hava kuvvetlerinde Şefik Çakmak'ın yerini Zeki Doğan almıştır. Türk tarafı 18 RAF filosu gönderilmesini yetersiz bulmakta, Hardihood'da olduğu gibi 49 filo gönderilmesini istemektedir. Müzakereler sonrasında Türk tarafı, stratejik pozisyonlar değiştiği için artık 16 bombardıman filosuna gerek olmadığını kabul etmiştir. *İngiliz tarafı ile Türkiye'yi korumak ve Ege'yi açmak için 25 filoya gereksinme olduğu üzerinde uzlaşılmıştır.* Bu 25 filonun; 13 avcı, 4 avcı bombardıman, 1 taktik keşif, 2 hafif bombardıman, 4 kıyı ve 1 gece avcı filosundan oluşması öngörülmüştür. Türk tarafı kendi 3 hafif bombardıman filosunu kuruncaya kadar, İngilizlerin göndereceği filolara iki hafif bombardıman filosunun daha eklenmesini talep etmiştir.

Alt komite çalışmalarında *Türk tarafı,* İngilizlerin, Hardihood Planı'nda olduğu gibi Gölcük Donanma Üssü'nün, İzmit demiryolunun, Eskişehir demiryolu atölyelerinin, Doğanca ile Bilecik arasındaki viyadüğün uçaksavar

savunmasını yüklenmesini istemiş; ancak *hava kuvvetlerine ilişkin plan kabul edilmeden uçaksavar savunması planı kabul edilmemiştir.* Alt komite müzakerelerinin yoğunlaştığı en önemli konulardan biri de *Türkiye'ye sızdırılacak 2.000 personel olmuştur. 20 saat süren çalışmadan sonra sayı 1.803'e inmiştir. Bunların 651 kişisi radar ve erken uyarı alanındadır.* İngilizler ve Türkler, radar ve erken uyarı sistemleri olmadan, *kumanda odaları kurulmadan kentlerin uçaksavar savunmasının gerçekleştirilemeyeceğinde anlaşmaktadırlar.*

Donanmayla ilgili müzakerelerde Türk tarafı Ege'de, liman savunması dışında sorumluluk almak istememiştir. Türk tarafının şimdiye kadar Halep Konferansı'nda yüklendiği kıyı savunması sorumluluğunu yerine getirdiği dile getiriliyor ve Türk donanmasının yardımcı tekne isteklerinin karşılanması kabul ediliyor.

Alt komite çalışmalarında İngilizler, Türk hava kuvvetlerinin de neden İngiliz komutasında olması gerektiğini Türk tarafına anlatmakta zorlanıyor. Türk tarafı, Aralık Listesi ile tüm eski listeleri ortadan kaldırdıklarını söylüyorlar. Bu mantıkla, 12 Aralık 1943 sonrasında verilen malzeme ve silahlar Aralık Listesi'ne sayılacaktı. *Ayrıca yine bu çalışmalarda İngilizler, Türklere demiryolları için 40.000 ton kömür vermeyi kabul etti, ama teslimat Türkiye'nin savaşa girme kararından sonra yapılacaktı.*

İngiliz heyetinin Kahire'den istediği görüş, 12 Ocak 1944'te Ankara'ya ulaştı. Ama yeni Genelkurmay Başkanı Orbay, 9-18 Ocak arasında hastaydı. İngilizler bu hastalığın gerçek olduğunu bilmektedirler. Onun için bu yanıtın görüşülmesi 19 Ocak genel toplantısına kalmıştır. *Kahire'den gelen yanıtta, Türkiye'ye Aralık Listesi'ndeki malzemenin gönderilmesine İngilizlerin sızmasına izin verilmesinden sonra başlanabileceği;* malzeme, araç ve gerecin gönderilmesinin Türkiye'nin malzemeyi emme hızına bağlı olacağı belirtiliyordu. *Kâzım Orbay, Aralık Listesi'nin* Türkiye'nin Trakya'da vaziyet alabilmesi için gerekli olduğunu, *bu listedeki taleplerin tek defada ve başlangıçta sağlanması gerektiğini bildirmiştir.* Bunun üzerine konferans yeniden dar boğaza girer. İngiliz tarafı yeniden Kahire'den görüş ister.

Görüşmelerin ağır gitmesi üzerine bu günlerde Churchill, Türkiye'ye bir ültimatom verilerek sürecin hızlandırılmasını istemişse de İngilizler iki nedenle bu yaklaşımı uygulamamaya karar vermişlerdir. Eğer Türkiye bu ültimatomu redderse bunun gizli kalmayacağını ve siyasal olarak önemli bir prestij kaybı yaşanacağını görmüşlerdir. Ayrıca bunun savaş sonrasında Türkiye'yi Sovyetler'e teslim etmek sonucu doğurmasından çekinmişlerdir.[960]

21 Ocak'ta Kahire'de, Wilson'a 19 Ocak'taki görüşmeler konusunda yazdığı notta Linnell, Kâzım Orbay'ın düşüncelerinin hükümetin telkiniyle oluşmadığını, kendisinin samimi düşünceleri olduğunu yazmaktadır. Buna kanıt

960 Pub. Rec. Off., AIR 8-1092, 22 Ocak 1944 tarihli yazı.

olarak *"Sextant Harekâtı"* başlayınca Türk genelkurmayının Birinci Ordu'yu savaş pozisyonuna sokmasını göstermektedir.[961]

İngiliz heyetinin başındaki Linnell, kriz sürerken 24 Ocak'ta Kâzım Orbay'a Aralık Listesi'ni eleştiren bir yazı gönderir. Türk heyetinin Aralık Listesi'nin gerisindeki düşünceyi kendilerine yeterince açıklamadığını belirttikten sonra oldukça keskin eleştirilerini sıralamaktadır: *Aralık Listesi Türkiye'nin eski aldıklarını hurdaya çıkarmaktadır.* Örneğin Türkiye 80 Hurricane II almıştır. Bu uçaklar avcı bombardıman uçağı olarak kullanılabildiği gibi keşif için de kullanılabilmektedir. Ayrıca 54 taktik keşif uçağı ve iki filo Focke-Wolfe 190 keşif uçağı bulunmaktadır. Bu uçakların savaş sahnesinden kaldırılıp hurdaya çıkarılması için bir neden yoktur. Benzer şekilde 200 Valentine, 176 Stuart ve Alman Mark IV tankları bulunmaktadır. Bunlar başka cephelerde savaş etmektedir. Bunların da *savaş sahnesinden kaldırılması ekonomik değildir.* Bununla birlikte *Türk ordusunun 216 Spitfire istemesi fazladır.* İngiliz tek pilotlu uçaklarının oluşturduğu bir filoda 4'ü ilk yedek olan 20 uçak bulunmaktadır. 7 filo oluşturulmak istendiğine göre 140 uçak gerekecektir. O halde İngiliz önerisini reddetmek için bir neden kalmamaktadır. Ayrıca bakım ve tamir ünitelerinin yetersizliğinden, tank birliklerinde kurtarma ünitelerinin eksikliğinden, depoların iyi işlemeyişinden, depolarda açılmamış çok sayıda malzeme bulunduğundan sözetmektedir. Linnell bu yazının ana fikrinin; Türkiye'nin, Aralık Listesi'nin koşulsuz olarak başlangıçta sağlanması isteğinden vazgeçmesi, buna karşılık aldığı silahları *bir birikme oluşturmadan birliklere intikal ettirebileceği miktarlara göre saptanan aylık programlarla işbirliğine girişmesi olduğunu söylemektedir.* Ayrıca bu konudaki sapmaların hangi koşullarda bir kopma sayılacağına ilişkin bir koşulun saptanması gerektiğini de söylemektedir.[962]

Menemencioğlu, 25 Ocak'ta İngiliz büyükelçisine yazdığı mektupta Türkiye'nin uzlaşı çizgisini "Teklifim şudur: *Mareşal Linnell'in de teklif ettiği gibi, radarlar ve hava savunma silahları da diğer askerî hazırlıklar çerçevesinde bir öncelik planına bağlansın* ve geldikçe yerlerine yerleştirilsin. Eğer inşaat gerekiyorsa, sizin planınıza göre biz yaparız. Malzeme listesi tamamlanınca, uzmanlar ve personel kitle halinde gelebilir. *Bu arada kurmaylar askerî plan, biz de siyasi plan üzerinde uzlaşabiliriz" diye belirtmişti.* Türkiye *tüm istekleri karşılanmadıkça savaşa girmemek konusunda kararlıdır,* tüm emrivaki kapılarını kapatmaktadır.[963]

İki tarafın müzakerecilerinin krizin aşılacağını düşündükleri anlaşılmaktadır. 28 Ocak 1944'te Ortadoğu'dan Savaş Bakanlığı'na gönderilen yazıda,

961 Pub. Rec. Off., WO 204 4238, 21 Ocak 1944 tarihli yazı.

962 Pub. Rec. Off., WO 204-4238, 18 Ocak 1944 tarihli yazı.

963 Raymond Cartier, *a.g.e.*, Cilt II, s. 309.

Plan 437'de Türk hava kuvvetleri için öngörülen hizmetleri bu birliklerin yerine getiremeyeceği, Bulgaristan ve Romanya'dan gelebilecek saldırılara karşı tek motorlu avcı uçakları filo sayısının 12'den 17'ye çıkarılması önerilmiştir.[964] Yine İngilizler 28 Ocak tarihli bir yazılarında Aralık Listesi'ndeki *500 Sherman tank isteğini haklı gören bir analiz yapmaktadırlar.* Türk tarafı karşı saldırı için Trakya'da 3 zırhlı tugay tutmak istemektedir. Bu tugaylardan biri Demirkapı, diğeri Çatalca, üçüncüsü ise bu iki hat arasında yer değiştirici (swinger) olarak konumlanacaktır. Bu tank tugaylarında 3 tank taburu bulunacaktır. Her taburda 174 Sherman ve keşif için 18 Stuart bulunacaktır. *Üç tugay için 522 Sherman ve 54 Stuart tankı gereklidir. Türklerin halihazırda 25 Sherman'ı olduğu bilinmekte, dolayısıyla Aralık Listesi'ndeki 500 tank isteği açıklık kazanmaktadır.*[965] *Ankara'daki deniz ataşesi gemi isteklerini makul bulmuştur.* İngiliz kurmayları Aralık Listesi'ni artık abartılı görmemektedir.

Ocak ayının sonuna geldiğinde *İsmet İnönü, milletvekillerine grup grup akşam yemeği vererek onları Türkiye'nin savaşa girme olasılığına karşı hazırlamaya çalışmaya başlamıştır.* Bu yemekler öncesinde yaptığı konuşmalarda kamuoyunun Türkiye'nin savaşa girme olasılığının yüzde 98 olduğunun farkında olmadığını belirttikten sonra, her ülke gibi Türkiye'nin de savaşa girmeye tam hazır olamayacağını, şimdi Türkiye'nin olabildiğince ordusunun eksikliklerini gidermeye çalıştığını söyler. Almanların şimdilik Türkiye'ye karşı çok agresif olmadığını, bunun onların zafiyetinin bir göstergesi olduğunu, ama Bulgarlarla birlikte Balkanlar'da bir saldırı planlarlarsa durumun değişebileceği belirtir.[966]

İngilizler müzakereleri kesiyor

Kahire'den beklenen karar Londra'da verilir. Müzakerelerde ilerleme sağlanamayınca *25 Ocak 1944'te İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'yle müzakerelerin kesilmesi kararını vermiştir.* Bu karar Kahire'den Ankara'ya ulaşır. Heyetin Türk tarafına haber vermeden müzakerelerden çekilmesi istenmektedir. Bunun üzerine İngiliz heyeti başkanı *Linnell, 3 Şubat 1944 sabahı Orbay'a telefon ederek ve Numan Menemencioğlu'na bir mektup bırakarak Ankara'yı terk etmiştir.*[967] İngiliz askerî yardımı durmuştur. ABD de 1 Nisan 1944'ten itibaren askerî malzeme göndermeyi kesmiştir. Churchill'in, Türkiye'nin Şubat veya Mart'ta savaşa girebileceği veya hiç değilse hava harekâtı için gereken üsleri verebileceği konusunda beslediği ümitler kaybolmuş-

964 Pub. Rec. Off., WO 204-4238, 28 Ocak 1944 tarihli yazı.

965 Pub. Rec. Off., WO 204-4238, Freedom CCF/385. 28 Ocak 1944.

966 Pub. Rec. Off., FO 195-2484, 23 Ocak 1944 tarihli yazı.

967 Pub. Rec. Off., AIR 8-1092, 1 Şubat 1944 tarihli yazı.

tur. Churchill "Türkiye'yi muzaffer milletler yanında yer almaya artık teşvik etmez olduk ve Türkiye'nin silahlandırılmasına büyük bir teessüfle son verdik" diyordu.[968]

Müzakerelerin kesilmiş olmasına karşın tarafların birbirini kolladıkları görülmektedir. *İki tarafa, Yugoslav ve Yunan büyükelçileri bilgi taşımaktadır.* Türk tarafı, Müttefikler'in büyükelçileriyle ilişki kurmamaktadır. Genel sekreter yardımcısı, Yunan büyükelçisine "büyükelçiler surat asıyorlar, asmaya devam etsinler" diyerek ilişki kesilmesine önem vermedikleri havasını yaymaya çalışırken; Menemencioğlu, eğer Müttefikler 250 avcı uçağı ve Çatalca ve Bolayır arasında kullanılacak bir zırhlı tümen verseydi Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul edecek noktaya gelmiş olacağını, buna rağmen Müttefikler'in acele ettikleri havasını yaymıştır.[969] Menemencioğlu'nun bir Amerikan gazetecisine sızdırdığı bu haber Amerikan Büyükelçisi Mr. Steinhardt'ın ilgisini çekmiştir. Türkiye'nin savaşa girmesi için bu fiyatın ödenebileceğini düşünmektedir. Ancak bunun üzerine konunun araştırılmasına girişince İngiliz büyükelçisinden durumun Numan Menemencioğlu'nun söylediklerinin tam tersi olduğunu saptamıştır. Menemencioğlu'nun bu fiyatın Türkiye'nin savaşa girmesi için ucuz olduğunu söylediği anlaşılmıştır.[970] *İngiliz büyükelçisi olup bitenleri Türkiye bizim peşinde koşmamızı istiyor diye yorumlamaktadır.*

Türkiye ile müzakereyi yürüten Hava Mareşali Linnell, müzakereler kesildikten sonra iki tarafın müzakere konumlarını şöyle özetlemiştir: Genelkurmay Başkanlığı'nda yaşanan değişmelerden sonra İngilizler karşılarında daha anlayışlı muhataplar bulmuşlardır. Ama siyasal belirsizlik çözülmedikçe müzakereler ilerlememektedir. Türk tarafı Türk Dışişleri'nin de etkisiyle muhtemel Alman saldırısına ilişkin tahminleri yüksek tutmuştur. Bu da Türklerin silah taleplerini yüksek tutmasına neden olmaktadır. Diğer malzeme talepleri makul düzeydedir. Siyasal değerlendirmelerde değişiklik olmazsa *Türkler Aralık Listesi'nin karşılanmasında ısrar* edeceklerdir. *Bu listenin karşılanması ise radar talepleri dolayısıyla en az dört ay alacaktır.* Ayrıca Linnell, Türkiye'ye yeni bir misyon gönderilmesini gereksiz bulmakta, Suriye'de Türkiye için toplanmış personelin hemen dağıtılmasını ve Türkiye'ye ticari malzeme görüntüsünde gönderilen askerî malzeme nakliyatının durdurulmasını önermektedir.[971] *21 Şubat 1944 tarihinde "Force 686"nın varlığına son verilmiştir.*[972]

---

968 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 366.

969 Pub. Rec. Off., FO 371-44067, 5 Şubat 1944 Memorandum of Conservation Between Mr. A.N. Walker and Ali Fuad Cebesoy, 19 Şubat 1944. "From Angora to Foreign Office"

970 Pub. Rec. Off., FO 371-44067, 4 Mart 1944.

971 Pub. Rec. Off., WO 201-1183.

972 Pub. Rec. Off., WO 201 1216, 11 Şubat 1944 tarihli yazı.

İngilizlerin müzakereleri kesme kararını büyük bir kızgınlıkla aldıkları iç yazışmalarından ortaya çıkmaktadır. *Yedek parça gönderimini de yasaklamışlardır.* Türkiye'nin yedek parça olmadan ellerindekilerin işe yaramadığını görmesini istemektedirler. *Gönderilmesi yasaklananlar arasında siviller kontenjanından gönderilen kinin, atebrin gibi ilaçlar da bulunmaktadır.* Türklerin, alımı yasaklanmayan kuruluşları Sümerbank, Etibank, Beykoz deri, Kızılay, Şeker Tekeli ve Karabük Demir ve Çelik Tesisleri'dir. Onlar da bundan böyle alışlarını nakit para karşılığı yapabilecektir. İngilizler Türkiye'ye sevkiyatın durdurulması üzerine, Türkiye'ye ayrılmış silah ve malzeme üretimini başka cephelere yöneltmişlerdir. Bu yön değiştirme sonucu Basra-Bağdat demiryolunda günlük 800 tonluk bir taşıma kapasitesi fazlası doğmuştur.[973]

Bu süreçte İngiliz askerleri, İngiliz Dışişleri'nden daha anlayışlı davranmaktadırlar. Malzeme göndermeyi kesme kararı pratikte birçok sorun çıkarmaktadır. Örneğin Gölcük tersanesinin ve Türk donanmasının geliştirilmesi için Türkiye'ye gönderilmek üzere birçok sipariş verilmiştir. Bunlar Türkiye için özel imalatlardır. Bu sipariş kesilirse şimdiye kadar yapılmış olan imalat ziyan olacaktır. Eğer daha sonra bu karardan vazgeçilirse tekrar bugünkü noktaya gelmek için 12 ay geçmesi gerekecektir. Bu konuda alınan kararda *salt Türkiye'ye özel olarak yapılan üretime ilişkin mukaveleler iptal edilmeyecek, üretim gerekirse stokta tutulacaktır.*[974] İngilizler limanlar ve boğazların savunması için denizaltı savunma cihazı (ASDIC), Loop ve ağ vermişlerdir. Bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması için gerekli parçaların Türkiye'ye gönderilmesinin yasak kapsamına girip girmediğini dışişlerine soran askerler yasak kapsamına girdiği yanıtını almışlardır.[975] İngilizlerin bu tutumlarına karşı *Türk tarafının da bir misilleme yaptığı görülmektedir.* Türkiye 1938 kredi anlaşması kapsamında kıyı savunması için 13,5 ve 15 inch'lik toplar ısmarlamıştır. *Bunların toplam değeri 430.000 sterlindir.* Türkiye bunun 175.000 sterlinlik kısmının ödemesini yapmıştır. Ama 1940 yılında üretim tamamlandığında Akdeniz ve Ege'de risk arttığı için toplar İngiltere'de kalmıştır, Türkiye'ye tesim edilmemiştir. *Türkiye savaşın geçtiğini ve artık bu topları ve cephanesini istemediğini belirtmiştir.* Bu toplar İngilizlerin işine yaramamaktadır. *Hurda değerleri 20.000 sterlindir.* Türkiye'nin tutumu İngilizleri sıkıntıya sokmuştur. İngilizler, Türkiye'nin parasını verdiği topları Türkiye'ye teslim ederek geri kalan zararı yüklenmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır.[976]

---

973 Pub. Rec. Off., WO 193-561, 29 Şubat 1944, 16 Mart 1944, 14 Nisan 1944 tarihli yazılar.

974 Pub. Rec. Off., FO 371-44169, 26 Mart 1994 tarihli yazı. Pub. Rec. Off., FO 371-44067, 4 Şubat 1944.

975 Pub. Rec. Off., FO 371-44169, 25 Haziran 1944 tarihli yazı.

976 Pub. Rec. Off., FO 371-44169, 14 Nisan 1944 tarihli yazı.

Yeni Genelkurmay *Başkanı Kâzım Orbay, müzakerelerin kesilmiş olmasına rağmen daha önce üzerinde durduğumuz Linnell'in yazısını karşılıksız bırakmaz.* 28 Şubat 1944'te Linnell'e gönderdiği karşılık yazısında[977] neden Sherman tankları istediğini; siz bizden daha iyi biliyorsunuz ki Valentine ve Stuart tanklarının silahları ve zırh kalınlıkları esas savaş birimlerinde çalıştırmak bakımından yetersiz kalmıştır, diyerek anlatır. Bu tankların artık zırhlı birliklerde keşif amacı, havaalanlarının savunması ve eğitim amacıyla kullanılacağını bildirir. Lindell'in Alman tanklarından söz etmesini karşılıksız bırakmaz. Bu tankların modern olduğunu ve Sherman'larla birlikte savaşan formasyonlarda yer alacağını bildirir.

Tank tamiri konusundaki eleştirileri; 192 mekanisyenin Ortadoğu'da eğitildiği, ayrıca üç tamir atölyesinde yeni mekanisyenlerin yetiştirildiği, Sherman'ların tamir ve bakımı için eğitime yeni grupları gönderme isteğinin İngiliz ataşesince geri çevrildiği üzerinde durarak yanıtlar. Tank kurtarma konusundaki eleştirilerin büyük ölçüde Türkiye'ye yeterli kurtarma aracının verilmeyişinden kaynaklandığını söyler. Büyük tamirlerin İzmir, Zeytinburnu ve Erzurum'daki atölyelerde yürütüldüğünü, *Türkiye'ye gönderilen ikinci el Valentine'ların çok sık tamir gerektirdiğini, çöl cephesinde kullanılmış olan Niğde'deki tankların motorlarının ve silahların çöl kumu tarafından aşındırıldığını, dolayısıyla performanslarının düşük olduğunu ekler.* Türkiye'nin 216 Spitfire uçağı istemesinin mantığını anlayamadığını söyleyen Linnell'e, Türkiye'de de uçak filolarının İngiltere'de olduğu gibi 24 uçaktan oluştuğunu, bunlardan 6'sının birinci hat yedeği olduğunu geriye kalan 18 uçağın uçtuğunu belirttikten sonra, Spitfire'larla oluşturulmak istenen 6 filonun 144 uçağa gereksinmesi olduğunu, bunun yarısını oluşturan 72 uçaklık da yedeğe ihtiyaç bulunduğu, bu durumda da 6 filoluk bir hava gücü için yedekleriyle birlikte 216 uçağa gerek duyulduğunu bildirir. Servise çıkarılabilen uçak sayısının yüzde 50'lere kadar düşebilmesini ise eski tip Alman uçaklarının yedek parçasının bulunmasındaki zorluklara ve Amerikan ve İngiliz uçaklarının yedek parça eksikliklerine bağlanmakta, bu konuda uzman yardımı önerilerine her zaman açık olunduğu bildirilmektedir.

İngiliz hava ataşesinin bu mektup konusunda yazdığı bir notta, Türkiye'ye verilen malzemenin genellikle merkez depolarında kaldığı üzerinde durulmaktadır. Türkiye'ye 33 tank kurtarıcısı verilmiştir. Ancak bunlardan beşi birliklere intikal ettirilmiştir. İkinci el Valentine tankları İstanbul'da gözden geçirilmiştir, motorları kumla kaplı değildir. *Türklerin eksik dediği malzeme yeri bilinmeyen depolarda beklemektedir.* Türkler bu konuda depolarda yapılmak istenilen araştırmaya izin vermemektedir. Genelkurmay'ın 28 Ağustos 1944'te yazdığı yazıda; Ortadoğu'da bakım kursunda yetiştirilmiş 192 ele-

977 Pub. Rec. Off., WO 201-1179.

man olduğu, 40 mm'lik Bofors (uçaksavar) topları için yetiştirilmiş 67 batarya komutanı ve 61 takım subayı bulunduğu ve bunların dokuz topa bir batarya hesabıyla 603 topluk bir teşkilat yapacağı, oysa gelen top sayısının 378 olduğu, daha 225 topluk yetişmiş personel bulunduğu bildirilir. Ayrıca Türk ordusunda 114 cins top olduğu, bunların bazılarının 1905 tarihli olduğu, iyi bakıldıkları için de halen kullanıldıkları eklenir.[978] Yine Genelkurmay Başkanlığı'nın 31 Ocak 1944 tarihli saptamasına göre o tarihe kadar 376 tank gönderilmiştir, bunun 200'ü Valentine,[979] 176'sı Stuart tankıdır. Sherman tankı ise 25 tanedir. 37 mm'lik tanksavar toplarından 1.500 adet, 57 mm'liklerden 400, 7,5 cm'liklerden 38 adet gelmiştir. *Gönderilen malzemenin önemli bir kısmı kullanılmış, revizyondan geçmiştir: Önemli eksiklikler vardır.*

İngilizlerin ilişkiyi kesmesi üzerine, yine İngilizlerin saptamalarına göre iki söylenti yayılmıştır. Söylentilerden biri İngilizlerin en basit savunma araçlarını bile vermediği, diğeri ise verilen silahların son model olmadığıdır. İngilizler bu söylentiler karşısında çok duyarlıdır. Durumu açıklığa kavuşturmak için değerlendirme çalışması yapmışlardır. Saptamalarına göre 31 Ocak 1944'e kadar Adana Listesi'nde bulunanların silah ve malzemelerden kara kuvvetleri için olan küçük silahların % 86'sı, piyade silahlarının % 69,2'si, topların % 58,3'ü, zırhlı araçların % 49,5'i, tekerlekli araçların % 22'si, traktörlerin % 23,1'i; hava kuvvetleri için olan uçakların % 56,7'si, yardımcı teçhizat ve yedek parçaların % 50'si, meteorolojik teçhizatın % 33,1'i, uçak yakıtının % 45,4'ü, yağların % 100'ü; donanma için olan teknelerin % 80'i, donanma teçhizatının % 72'si, topların % 44'ü, cephane'nin % 20'si, donanma stoklarının % 65'i, mayınların % 65'i, ağların % 56'sı, torpido ve ilgili malzemelerin % 92'si Türkiye'ye teslim edilmişti.[980] İngiliz Dışişleri'nin yaptığı kaba bir hesaba göre 31 Ocak 1943'le 6 Şubat 1944 arasında Türkiye'ye gönderilen malzemenin 800.000 sterlinlik kısmı donanmaya, 31.000.000 sterlinlik kısmı kara kuvvetlerine, 2.869.000 sterlinlik kısmı ise gönderilen uçaklara aitti. Ayrıca uçak dışındaki malzemelerle hava kuvvetlerine ayrılan bu rakamın 8.000.000'a çıkacağı tahmin ediliyordu.[981]

Aslında bu rakamların ayrıntısına bakınca verilen malzemenin toplam miktar olarak az olmaktan ziyade, bazı kategorilerin örneğin cephane, motorlu araç vb.'nin çok eksik olduğu görülmektedir. Bu gerçeğin, belli bir süre geçince İngilizlerin iç yazışmalarında İngiliz askerî ataşesince kabul edil-

---

978 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 367.

979 Valentine tanklarının 159'u Mk. II, 21'i Mk. III, 16'sı Mk. IV, 4'ü Mk. V'tir.

980 Pub. Rec. Off., FO 371-44083, Ankara'daki Büyükelçiden Foreign Office'e 9 Şubat 1944 tarihli yazı.

981 Pub. Rec. Off., FO 371-44083, Foreign Office'den Ankara'ya gönderilen 4 Mart 1944 tarihli yazı.

diği görülmektedir. Tümgeneral A.C. Arnold'ın tespitleri söyledir: Birçok silah gönderdik ama teslimatımız dengesizdi, birçok halde verdiğimiz iyi bir silahın aksesuarları ya da cephanesi eksikti, silahları mobil hale getiren araçlar verilmemişti. Örneğin tanklar verilmişti ama kumanda araçları bulunmuyordu, zırhlı birliklerin yük taşıma araçları eksikti, bu durumda bunlar savaş takımları olmaktan çok eğitim birlikleri niteliğindeydi.[982]

Aradaki gerilimin sürmesine rağmen iki taraf da ilişkinin yeniden başlayacağını bilmektedir. İngilizler 3 Mart 1944'te kendi iç yazışmalarında ilişki kesmenin taktik bir adım olduğunu, savaş malzemelerinin tesliminin yakında başlayacağını yazmışlardır.[983] *İngiliz istihbaratına göre Türkiye'nin aldığı bazı kararlar, Türkiye'nin savaşa girebileceği konusunda umut yaratmaktadır.* Üniversitelerin ve diğer okulların 30 Nisan'da kapatılması konusunda emir verilmiştir. Bakanlıklara 15 Mart'a kadar yabancı ülkelerle tüm mukavelelerini sonuçlandırmaları bildirilmiştir. İl valilerine ve askerî birliklere 1 Nisan'a kadar her şeye hazır olmaları emredilmiştir. Aileler, İstanbul'dan Anadolu'ya değerli eşyalarını göndermeye başlamıştır.[984]

İlişkilerin kopmasından önce İngilizlerin Türk ordusu hakkındaki değerlendirmesi

1943 yılı sonunda İngilizler, Türk ordusunu savaşa sokma konusunda ısrarcı olurken ordu konusunda yaptıkları bir değerlendirmede, ordunun savaş içinde ulaştığı konumu özetlemek bakımından çok aydınlatıcıdır.[985] *İngilizler, Türk ordusunun büyüklüğünün 600.000 civarında olduğunu tahmin etmektedirler.* Ordu, *tam seferberlik halinde 1,5 milyona yükselecek bir potansiyele sahiptir.* Ama ordunun 1 milyondan büyük bir gücü silahlandırmasının zor olduğunu düşünmektelerdir. Ordunun 39 piyade tümeni, 4 dağ tümeni, 3 süvari tümeni ve 1 zırhlı tugayı bulunmaktadır. 2 zırhlı tümen kurulma aşamasındadır.

Bu kuvvetlerin 2 piyade, 1 süvari tümeniyle 1 zırhlı tugayı Çatalca hattında, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasında 8 tümen, Asya yakasında 3 tümen, Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında 2 tümen, Asya yakasında 1 tümen bulunmaktadır. Anadolu'nun batısında ise 8 tümen ve 2 dağ tümeni, kuzeyinde 7 tümen, doğusunda 4 piyade, 1 dağ ve 1 süvari tümeni, güneyinde 2 piyade, 1 dağ ve 1 süvari tümeni, orta bölgesinde 2 tümen yer almaktadır.

---

982 Pub. Rec. Off., FO 371-44147, A.C. Arnold'un 10 Ekim 1944 tarihli yazısı.

983 Pub. Rec. Off., FO 371- 44067, 3 Mart 1944 War Cabinet Allied Supplies to Turkey.

984 Pub. Rec. Off., FO 371-44067 Summary (tarihsiz).

985 Pub. Rec. Off., WO 201-1216, Pub. Rec. Off., WO 201-1222, Plan Hardihood, 16 Ağustos 1943.

Ordunun yönetiminde *tabur düzeyindeki liderlik genel olarak iyidir.* Piyade ve sahra topçu birliklerinde liderlik, alay düzeyine kadar iyidir. Daha üst düzeylerde çok yüksek derecedeki merkeziyetçilik, inisiyatif kullanmayı çok azaltmaktadır. Haberleşme sisteminin de çok gelişmemiş olduğu düşünüldüğünde *bu merkeziyetçiliğin savaş koşullarında çok olumsuz sonuçları olabileceği kolayca kavranacaktır. General düzeyi hem yaşlı* hem de yeni savaş yaklaşımlarına uzaktır. *Türk ordusunda kör itaat çok yüksektir.* Asker zor koşullarda yaşayabilmekte ve savaşabilmektedir. Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı silahlarında eğitimi iyidir. *Tüfek, makineli tüfek, havan ve topu iyi kullanabilmektelerdir.* Anti tank silahlarını ise cesur olarak kullanmaktadırlar ama bu silahın mantığı sisteme yerleşmemiştir. *Mekanize güçlerin ve uçaksavarın kullanımında zayıftırlar, bunların mantığı kavranmamıştır.*

Türk ordusu hemen hemen tamamen hayvan çekim gücüne dayanmaktadır. *Hareketli savaş söz konusu olduğunda birinci sınıf askerî güç sayılamaz.* Türk ordusu hareketsizdir, yedeklere dayanır. Bu nedenle yönetim bilgisi de hareketsiz güçlere ilişkindir. *Birliklerini harekete geçirmesi halinde büyük ölçüde yetersiz kalabilecektir.*

Türk ordusunda içselleştirilmiş taktik yaklaşımlar Almanların 1930'lu yılların başındaki el kitaplarına dayanmaktadır. Genellikle piyade ve topçudan oluşan birliklere karşı savaşı bilmektelerdir. Ama daha karmaşık güçlere karşı uçaksavar konusundaki zafiyetleri dolayısıyla yetersiz kalmaktalardır. Kara kuvvetleri, hava kuvvetleri ve donanma arasında koordinasyon zayıftır. *Hava ve kara kuvvetleri arasındaki koordinasyon emekleme dönemindedir.*

Türk hava kuvvetlerinin savaşma değeri yüksek değildir. Yedek pilotları yoktur, yedek uçaklar bulunmamaktadır, iyi bir bakım organizasyonu yoktur. Savaş deneyimi bulunmamaktadır. Ayrıca iç yazışmalarından birinde *İngilizler, kendilerinin verdiği uçakların 6.000 m'ye kadar uçabildiğini; oysa Almanların verdiği uçakların 8.000 m'ye kadar yüksekten uçabildiğini* kabul etmektedirler.[986]

Türk ordusunun *piyadesinin malzemesi ise genellikle fena değildir.* Topçu silahları bakımından, çok değişik markada topu kullanmanın sorunları bulunmaktadır. Zırhlı malzeme yeni girmektedir. Hazmedilme dönemindedir. *Varolan tank taburlarında 48 tank bulunmaktadır.* Ama bu birliklerin tamamlayıcı malzemesi olan kamyon, traktör, motosiklet ve özel araçlar bakımından kadroları zayıftır. Bakım ve tamir sorunları yanı sıra eğitilmiş personel eksikliği bulunmaktadır. Türkler, yapılan silah ve malzeme talebiyle eğitilmiş personelin varlığı konusunda bir tutarlılık arayışı içinde değillerdir. *Genel olarak ordonat hizmetleri çok zayıftır.*

1944 yılında İngilizlerin değerlendirmesine göre *Türk donanması, belki*

986 Pub. Rec. Off., FO 371- 44067, 12 Şubat 1944 tarihli yazı.

mayın tarayıcıları hariç tutulursa, bir savaş gücü olarak ihmal edilebilirdir. Yine Türkiye'de eğitici olarak çalışmış olan bir İngiliz denizcisi, 1942 yılındaki değerlendirmesinde, bu savaş süresince Türk donanmasından bir şey beklenmemesini yazmıştır. Değerlendirmelerinde, ordunun kontrolünde olan bir donanmanın gelişemeyeceğini, gemilerin denizde kaldığı saatlerin az olduğunu, gemilere dostlara gösterilecek evler gibi bakıldığını, *donanma içinde subaylar arasında Prusya türü disiplin ilişkisinin güvenin gelişmesini engellediğini,* takım çalışmasının gelişemediğini, ayrıntılı planlama kapasitesinin gelişmemiş olduğunu yazmaktadır.[987]

Türk ordusunda, Birinci Dünya Savaşı deneyimindeki olumsuzluklar dolayısıyla, Türk birliklerinde hiçbir yabancının yer alamayacağına ilişkin yasal düzenlemeler vardır. *Dışa karşı kapalılık söz konusudur.*

Türk halkı disiplinlidir. *Savaş ekonomisi koşullarında hükümetin emirlerine uymaktadır.* Türk hükümeti sivil nüfusu korumak için yeterli önlem almamıştır. Hava saldırılarına karşı *pasif korunma konusunda yeterli hazırlık yapılmamıştır,* büyük kentlerde hava saldırılarına karşı yeterli sığınak yoktur, yangın gözetleme ve söndürme sistemleri gelişmemiştir. İstanbul ve İzmir'deki büyük ahşap yapı stoku hava saldırılarına hassasiyeti artırmaktadır. *Türkiye hemen hemen tek kömür kaynağına sahiptir.* Havzanın tek bir kuvvet kaynağına bağlı olması *hava saldırılarına karşı Türkiye'yi kırılgan hale getirmiştir.* Eskişehir hem demiryolu ağında önemli bir düğüm noktası oluşturması dolayısıyla hem de demiryolu tamir atölyeleri dolayısıyla hava saldırıları için bir hedef oluşturmaktadır. Ayrıca Mersin ve İskenderun limanlarında demirleyen gemiler de hava saldırılarına açıktır.

Savaşın yönetimi bakımından *nakliyede kullanılabilecek gemi sayısı sınırlıdır. Türkiye'nin 200.000 gross tonluk 134 gemisi bulunmaktadır.* Bunlardan 41.000 gross tonluk 20 gemi Karadeniz ticaretinde, çoğunlukla da Zonguldak'tan kömür taşınmasında kullanılmaktadır. 25.000 tonluk 8 gemi İstanbul-İzmir arasında düzenli olarak çalışmaktadır. 40.000 gross tonluk 20 gemi İstanbul'la Anadolu limanları arasında çalışmaktadır. Türkiye'nin hükümetin denetiminde altı yüz ellişer tonluk 12 ferisi vardır: Toplam gross tonajı 8.000'dir. Ağır yük kaldırma teşkilatı olan bu teknelerin benzerleri İngilizler tarafından Süveyş'te kullanılmaktadır. Ayrıca *200 kadar, çoğunluğu taka olan yardımcı gemi bulunmaktadır.* Bunlar Mısır'a, Constanza'ya, Batum'a gidebilmektedir. Fransızlardan 7.500 tonluk bir tanker (İstanbul) satın alınmıştır. Türkiye'nin İstanbul, İzmir ve İskenderun'da bulunan *92 petrol tankının depolama kapasitesi 150.397 tondur.* İki Romen yolcu gemisi Transylvania ve Bessarabia da İstanbul'da bulunmaktadır.

987 FO 371-33360, 17 Haziran 1942, Ltd. Cdr. R.N.C.D. Anderson.

Türkiye ordusunu küçültmeye başlıyor ve kumanda kademesini yeniliyor

İngilizlerle yapılan görüşmelerin kesilmesinden sonra Türkiye'nin fiilen savaşa girmesi konusundaki baskı ortadan kalkmıştır. *5 Şubat 1944 tarihinde yayınlanan bir emirle ordunun küçültülmesi başlatılır.* 5 piyade tümeni, 4 piyade tugayı ve kolordulara bağlı 14 piyade alayı lağvedilir. *Mart ayında* kara kuvvetlerindeki hücum bölükleri, 34 modeli ağır makineli tüfek bölükleri, Gaz Genel Komutanlığı ve bazı hastaneler kaldırılır. Piyade alaylarının havan ve tanksavar takımları bölük haline getirilir. Zırhlı tümen kuruluşunda bulunan *zırhlı tugaylar ile bağımsız zırhlı tugaylar tensik edilir*, tümenler için birer tanksavar taburu, kolordular ve ordular için ise birer tanksavar alayı kurulur.[988]

1944 yılı 12 Ocakı'nda Mareşal Fevzi Çakmak, yaş haddinden dolayı genelkurmay başkanlığından emekli oldu. Yerine, kısa bir süre önce, 4 Aralık 1943'te Asım Gündüz'ün yerine ikinci başkanlığa gelen Orgeneral Kâzım Orbay getirildi. Tabii bu herhangi bir emeklilik değildir. Cumhuriyet'in kurucularından biri emekli olmuştur. Çakmak, emekliye ayrıldığında 68 yaşındaydı. Daha önce görev süresi iki kez uzatılmıştı. Ordu içinde kısa sürede yankı yapmasa da orta erimde önemli siyasal sonuçları olacaktı. Çakmak döneminde doğrudan cumhurbaşkanına bağlı olan *Genelkurmay Başkanlığı, 5 Haziran'da Başbakanlığa bağlı hale getirildi.*[989] İnönü, emekliliği dolayısıyla "Sayın Mareşalim" başlığıyla yazdığı mektupta "Memleket engin tecrübelerinizden hazarda ve seferde devletin askerlik veya diğer hizmetlerinde istifade etmek isteyecektir" diyordu.[990]

1944 yılında Karadeniz'de Sovyet donanmasının artan faaliyetleri çok sık olmasa da Türk ticaret gemilerini rahatsız etmeye başladı. Kanarya gemisi başarılı olmayan bir torpido hücumuna maruz kaldı.[991] Bu sırada 1944 yılında tamamlanan Bekirdere cephane gemisi hizmete sokuldu.

Bu yılda, hava kuvvetlerinin komuta kademesi gerçekleşen gelişmeye paralel olarak yeniden düzenlenir. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1942 yılında Hava Müşavirliği, Hava Harekât Yarbaşkanlığı'na dönüşmüştü. 31 Ocak 1944 tarihinde de kolordu düzeyinde bir Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlığın eğitim müesseseleri Genelkurmay Başkanlığı'nda kalırken, ikmal, bakım ve sağlık tesisleri ise Milli Savunma Başkan-

988 Güngör Cebecioğlu, A.g.m., s. 368.

989 Cemalettin Taşkıran vd. (yay. haz.) *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 1998, s. 41-46.

990 Bu mektup için bkz. "Mareşal Fevzi Çakmak", *Çınaraltı*, Sayı 122, 22 Ocak 1994, s. 5.

991 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 133.

lığı'na bağlanmıştır. Hava Harekât Yarbaşkanlığı, 1944 Haziranı'nda Hava Kurmay Başkanlığı adını almıştır.

1944 yılında Etimesgut'ta kurulan Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası, kapasitesini önemli ölçüde kullanır hale gelmiştir. Atölyeler ayda 10 Miles Magister uçağı üretecek kapasiteye ulaşmıştır. Bu atölyelerde toplam 80 Miles Magister uçağı üretilmiştir. Ayrıca 1942'de kuruluşundan itibaren THK-1 askerî nakliye planörü, THK-2 talim ve akrobasi tayyaresi, THK-3 akrobasi planörü, THK-5 iki motorlu ambulans uçağı, THK-7 okul planörleri ve THK-10 hafif nakliye uçağı yapımı gerçekleştirilmiştir. Bu fabrikanın dışında *1942-43 yıllarında Malatya'da uçak onarım atölyeleri* kurulmuştur. *1945 yılında da Ankara'da bir uçak motor fabrikası kurulmasına girişilmiştir.* Türkiye uçak motoru fabrikası kurmak için Bristol Aeroplane Company ile müzakerelere girmişti. İngilizler, Tevfik Aras'ın bu başvurusuna Türkiye'de uçak üretim kapasitesi bulunmadığını söyleyerek karşı çıkmışlardı. 1943 yılı başlarında Havilland şirketiyle yapılan görüşmeler de bir sonuca ulaşmamıştı. Türkiye 1944 yılı ortalarında İngiliz Bristol Aeroplane şirketiyle olan müzakereleri yeniden başlattı. İngiliz Dışişleri 1941 yılında karşı çıktıkları bu girişime savaş sonrası koşullarda karşı çıkmayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine fabrika geliştirildi.[992] *Bu fabrika ilk motorunu ancak 1948 yılında üretebildi.*[993]

1944 Şubatı'ndaki kesintiden sonra askerî fabrikaların gereksinmesi olan malzemelerin karşılanması kanalı değişti. Tedarik Bakanlığı eliyle Türkiye'ye malzeme sağlanması kanalı kapandı, artık bu malzemeler Türkiye'ye ticari kanalla gönderilecektir.[994] Bu noktadan itibaren İngilizlerin Türkiye'ye bakışlarında ticaret mantığı egemen olmuştur. 2 Şubat 1945'te Lord Listowel Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin savaş içinde savaş sonrası için geliştirdiği projeleri, İngilizler için ne büyüklükte iş olanağı sağlayacağı açısından yorumluyordu. İngilizler, böyle bir yaklaşım değişikliği yaşamaya başladıkları zaman, İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi'nin Türkiye'ye gerekli malzemelerin sağlanmasında ticari kanallara göre 7 aylık bir gecikme yarattığını kabul ediyordu.[995] Bu değişiklik askerî fabrikalar kadar TCDD'yi, Karabük Fabrikası'nı, Divriği madenleriyle Şakir Zümre ve Nuri Killigil'in fabrikalarını da etkileyecekti.

---

992 Pub. Rec. Off., FO 371-44190, 24 Haziran 1944, 28 Haziran 1944, 14 Temmuz 1944 tarihli yazılar.

993 THK Tayyare Fabrikası, 1.6.1942-1.5.945 Çalışma Raporu, Ankara-1945 ve Muammer Şimşek, *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii*, SAGEB-3, AR-GE-1, s. 153.

994 Pub. Rec. Off., AVIA 22-3228, 11 Aralık 1944.

995 Pub. Rec. Off., AVIA 22-3228, 2 Şubat 1945, 7 Şubat 1945.

Türkiye'nin Almanlarla ilişkisini kesmesi yeni bir dönemi başlatıyor

30 Nisan 1944'te Türkiye-Almanya ticaret anlaşması sona eriyordu. İngilizlerin, Türkiye Almanya'ya stratejik malzeme göndermeye devam ederse tüm tarafsız devletlere uygulanmakta olan ablukanın Türkiye'ye de uygulanacağını bildirmesi üzerine; *Türkiye, krom sevkiyatını kesti.* Bu karar İngilizlerle yaşanmakta olan gerilimi bir ölçüde düşürse de Türkiye'nin 5 Haziran'da bazı kamufle edilmiş Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine göz yumması gerilimi yeniden yükseltti. Ayrıntısını bir önceki bölümde gördüğümüz üzere Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmek durumunda kaldı.

15 Mayıs 1944'te İngiliz kurmaylarının değerlendirmesine göre "Overlord" sırasında Türklerden savaşa bir katkı istenmeyecekti. Ama "Overlord"da başarısızlık olursa ve Müttefikler İtalya'da ilerleme sağlayamazsa, Doğu Akdeniz'de bir operasyona gereksinme doğacaktı. Bu durumda Almanlar Yunanistan'dan çekilmiş bulunuyor ve Oniki Adalar'ı ellerinde tutuyorsa, *Rankin(B)* koşulları doğacaktı. Bulgaristan, Yunanistan ve Ege'de uygulanacak, Oniki Adalar'a ve Selanik'e çıkarma yapacak *"Rankin Operasyonu"* için Türkiye'den yardım istenecekti.[996]

Overlord'ın başarılması üzerine 1944 yılı Temmuzu ortalarından itibaren Churchill, Türkiye'nin Almanya ile ilişkisini kesmesi konusunda telkinde bulunulması için Amerikan ve Rus Müttefikleri'ne yazdı. Ruslar Türklerin artık kendi hallerine bırakılması gerektiğini bildirdi. İngiliz kurmayları da Türkiye'ye gönderecek hava gücü ve uçaksavar birlikleri olmadığı için *Anvil Operasyonu'nun* sonuna kadar Türkiye ile konuşmaların başlatılmamasını tavsiye ediyorlardı. Eden da aynı nedenle Türkiye'nin savaşa girmesinin değil sadece Almanlarla ilişkisini kesmesinin istenmesinin doğru olacağını savunuyordu. Türkiye ilişkisini kestikten sonra savaşa girmesinin ayrıca müzakere edilmesinin avantajlı olacağını düşünüyordu.[997]

İngilizler, *Türkiye'nin Almanya'yla ilişkisini kesmesi halinde uygulanmak üzere Plan 438*'i hazırlamıştı. Bu iki safhalı bir plandı. Birinci safhada, Türkiye'nin ilişki kesmesi üzerine, durdurulan askerî malzeme ve teçhizatların gönderilmesine başlanacaktı. Buna ek olarak İstanbul, İzmir ve Ankara'da radar ve ışıklı ikaz sistemleri kurulacak, bunun için gerekli araç ve gereçle bunları işletecek personel gönderilecekti. İngilizlerin değerlendirmesine göre Türkler güçlü bir hava savunması sistemine sahip değildi. Türk hava gücü gündüz saatlerinde ve iyi hava koşullarında belli bir etkiye sahipti. Gece ise

996 Pub. Rec. Off., AIR 9-469, 15 Mayıs 1944.

997 Pub. Rec. Off., AIR 9-469, 15 Temmuz 1944 ve 20 Temmuz 1944 tarihli yazılar.

etkisizdi.[998] Bu nedenle *14 gece avcı uçağından oluşan bir filo gönderilecek ve mayın tarayıcılar konusunda gerekli yardım yapılacaktır.* İkinci aşama, Türkiye'nin savaşa katılması halinde uygulamaya girecektir. İki filo Spitfire ile bir ağır bir de hafif uçaksavar alayı ve operasyon odaları gönderilecektir. Bunlara bakım personeli ve üç A/S teknesi eklenecektir. Bu birlikler Türkiye'ye Halep'ten sevk edilecektir.[999]

İngiliz büyükelçisi Temmuz ayının sonuna doğru Türkiye'den Almanlarla ilişkisini kesmesini istedi.[1000] Bu teklif yanı sıra Plan 438'in ilk aşamasına ilişkin teklifler de getirilmiştir. *Türkiye, kesinti sonrasında saldırıya uğramazsa gece savaşı uçağını bu koşullarda istemediğini,* ama saldırı olursa bu uçaklara gereksinmesi olacağını, onun için *bu uçaklar ve personelinin Halep'te hazır tutulmasını istemiştir.* Eğer saldırı olursa Türk tarafı savaş uçaklarının kendilerine verilmesini, kendi pilotları tarafından uçurulmasını, İngilizlerin sadece eğitici göndermesini önermiştir. Gönderilecek radar ve işaretlere ilişkin personelin günlük kıyafetleriyle gelmesini istemiştir.[1001]

27 Temmuz 1944'te İngiliz hava ataşesiyle yaptığı toplantıda General Orbay, acil olarak Tomahawk ve Kittyhawk'ları değiştirmek için 72 Spitfire, Almanlardan alınmış Focke Wulf 190'ları değiştirmek için 36 Spitfire ve 36 avcı bombardıman uçağı, Blenheim'ları değiştirmek için 48 hafif bombardıman uçağı, stratejik keşif için 12 çift motorlu uçak yani Mosquito istemiştir. Eğer Türkiye savaşa girerse ayrıca 36 Spitfire, 36 avcı bombardıman uçağı, Heinkel'leri ve Martin'leri değiştirmek için 24 hafif bombardıman uçağı ve 12 torpido bombardıman uçağı daha istemektedir. Uçak yakıtı, yedek parça ve teknik teçhizat taleplerini de bir liste halinde vermiştir.[1002]

Türkiye'nin ilişki kesme hazırlığını öğrenen von Papen, 28 Temmuz'da Türkiye'ye dönerek Başbakan Saracoğlu'yla morali çökmüş halde konuşur. Konuşma içinde, Berlin'e Müttefikler'in mi yoksa Rusların mı önce gireceği bile konuşulur. *31 Temmuz'da Türk hava kuvvetlerine, savaş istasyonlarına hareket emri verilir.*[1003] Bu hazırlıklardan sonra Türkiye'nin *Almanya'yla ilişkilerinin kesilmesi 2/3 Ağustos 1944 gecesi gerçekleştirilir.* Japonya ile ilişkilerin kesilmesi 3 Ocak 1945'e kadar gecikir. İlişkinin kesildiği sırada Orgeneral Orbay, Almanların kara saldırısına artık olanak vermiyordu. Ama Alman ordusu askerlerden çok Naziler tarafından yönetildiği için beklenmedik bir şey yapmasından da çekinmekteydi.

998 Pub. Rec. Off., AIR 9-469, 9 ve 10 Temmuz tarihli yazılar.

999 Pub. Rec. Off., Plan 438, "Entry of British Forces into Turkey", J.P.S. ME Paper No: 143, 29 Temmuz 1944.

1000 Pub. Rec. Off., WO 204-1365, 28 Temmuz 1944.

1001 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, A. 483, 28 Temmuz 1944.

1002 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, A. 123, 28 Temmuz 1944.

1003 Pub. Rec. Off., AIR 23-286, A. 485, 28 Temmuz 1944.

Türkiye'nin, bu kararı TBMM'den geçirmesi kolay olmamıştır. Gerçi TBBM zabıtlarına bakıldığında karar oybirliğiyle verilmiştir ama asıl tartışmalar 1 Ağustos'ta toplanan CHP'nin Meclis Grubu'nda 50 kişinin konuştuğu 10 saat süren bir toplantıda yapılmıştır. Toplantıda konuşanların büyük çoğunluğu Alman saldırısının verebileceği zararlardan söz etmiştir. Bunun üzerine Başvekil Saracoğlu, milletvekillerine, Bulgarların taraf değiştirme arayışında olduğunu, Almanların havaalanlarını Türkiye'ye karşı kullanmalarına müsaade etmeyeceklerini, Almanların Bulgaristan ve Yunanistan'dan çekilmeye başladığını, Romanya'da ise doğu kesimi boşalttığını, Türkiye'nin ekonomik kayıplarının ABD ve İngilizlerce tazmin edileceğini söylemiştir. Sonunda grup ilişki kesme kararı verdiğinde milletvekilleri oldukça buruktu. Türkiye'de genel kanı bu kararın sadece bir başlangıç olduğu ve Türkiye'nin kısa sürede savaşa çekileceğiydi. Türkiye'de, Çeşme'ye 2.000 İngiliz havacının indiği, Eskişehir'e Amerikalıların geldiği, İskenderun'a İngiliz ve Amerikan askerlerinin geldiği dedikodusu yayıldı. Ama dedikodular bir paniğin ortaya çıkmasına neden olmadı. Sadece 3 Ağustos günü Beyoğlu'nda 2 bakkal dükkânı yağmalandı. Ülkede Alman aleyhtarı ya da yabancı aleyhtarı gösteriler olmadı.[1004]

Karar çıktıktan sonra *Türk ordusu alarm durumuna girdi.* Tüm izinler kaldırıldı. Türk destroyerlerinin karakol hizmetleri sıklaştırıldı. Kıyı ve hava gözetlemeleri artırıldı. 7 Ağustos 1944'te 39 il merkezinde karartma başladı ve sokağa çıkma yasağı getirildi. Aynı gün meclisten 4655 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu geçirildi. Bu kanunla birlikte, saldırı durumunda 16-60 yaş arasındaki erkeklere ve 20-45 yaş arasındaki kadınlara genel zorunlu hizmet uygulamaya konulabilecekti. Kentleri kısmen ya da tamamen boşaltma kararı alınabilecekti. Ayrıca hükümet bu durumda tüm taşıma araçlarına el koyarak işletebilecekti.

Almanlar sessizce, yanlarına izin verildiği kadar tütün, yiyecek ve giyecek alarak ayrılmaya başladılar. Von Papen 5 Ağustos'ta ayrılırken Türk Hükümeti'ni Almanya'nın beklenmedik tepkiler gösterebileceği konusunda ikaz etmiştir. Türkiye'ye sığınabileceği konusunda kendisine yapılan öneriye ise itibar etmemiştir. *Ertesi gün, basın mensupları ve iş adamlarından oluşan 107 kişilik bir grup Türkiye'den ayrıldı. 3.000 kadar Alman'a 11 Ağustos'a kadar Türkiye'yi terk etmeleri bildirildi.* Bunlar Türkiye'de kalmak için yollar aradılarsa da ilgi görmediler.[1005] Alman pasaportu taşıyanlardan Türkiye'yi terk etmeyenler, *Yozgat, Çorum ve Kırşehir'deki kamplara* gönderildi. Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye gelmiş olanların farklı pasaportları bulunuyordu.

1004 Pub. Rec. Off., WO 204-2171. Bu dosyada ilişki kesme kararının Türkiye'de nasıl kesidiğini değerlendiren tarihsiz uzun yazı.

1005 Pub. Rec. Off. Bir önceki yazı.

Carl Ebert, Albert Eckstein, Ernst Reuter gibi hocalar Türkiye'ye, sürgündeki Çekoslovakya Hükümeti tarafından verilen ve içinde "J" işareti bulunan pasaportlarla gelmişlerdi. Yahudi Almanların ise Alman pasaportu bulunmuyordu. Alman pasaportu olmayan bu gruplar, Türk Hükümeti'nin verdiği karardan etkilenmemişti. Ama Nazilerden kaçan bir grup Alman, yarı aryan sayıldıkları için Alman pasaportu taşıyorlardı. Türk Hükümeti, Alman pasaportu taşıyan herkesi aynı gruba sokmuştu. Onları da kampa göndermişti. Kampta yaşam koşulları sıkıntılıydı. Kampa sürülmeyen Almanlar, aralarında para toplayarak onların yaşam koşullarını iyileştirmek için örgütlenirler. Bu örgütlenmenin başını Reuter, Landsberger ve Bayan Eckstein çeker. O illerde valilerin gösterdiği direnci de Şakir Kesebir'in yardımıyla aşarlar.[1006]

İlişki kesme kararı sonrasında Almanlar Türkiye'ye uçak saldırısı yapmadı. Bunda Bulgaristan'ın havaalanlarının bu amaçla kullanılmasına izin vermemesi kadar, Almanların başka cephelerde çok sıkıntı içinde olmasının payı da yüksekti. Türkiye'nin kararı Bulgaristan'da bir ara panik yaratmış, belli bir süre sonra Bulgarlar ve Romenler, Müttefikler'in desteğiyle gerçekleşecek bir Balkan ayaklanması beklemeye başlamışlardır.

Bu ilişki kesilmesinden sonra *İngilizlerin Türkiye'ye yavaşlatılmış şekilde silah ve malzeme göndermeye başladıkları anlaşılmaktadır.* Gönderilen silahların miktarı Türkiye'nin absorbsiyon kapasitesine göre ayarlanmaktadır. 1944 yılı Ağustosu'ndan 1945 yılı Haziranı'na kadar 100 Valentine tankı, 350 uçaksavar, 20.000 tüfek ve 250 değişik araç gönderiliyor. 92 Spitfire, 72 orta bombardıman, 12 Torpedo bombardıman uçağı teslim ediliyor.[1007] Ayrıca Türkiye'ye parası karşılığı 1.000 taşıyıcı (carrier) ve top traktörü ve bakım atölyesi satılıyor. Bu dönemde İngilizler, Hardihood için Türkiye'de depolanmış malzemeden bombalar ve mühendislik araçlarını, ya Ortadoğu'daki depolarına ya da Yunanistan'daki birliklerine gönderiyorlardı. Taşınması ekonomik olmayacak malzemeyi Türkiye'ye bırakıyorlardı. Ekim ayında da Türkiye'deki askerî personel sayılarını yüzde 50 azaltma kararı aldılar.[1008]

İngiliz kaynaklarındaki bir yazı, Türkiye'nin bu dönemde de İngilizlerden alınacak malzemeler konusunda ne kadar dikkatli olduğunu gösteriyor. İngiliz hava ataşesi 17 Ağustos 1944 tarihinde genelkurmayda bir toplantıya çağrılır. Orbay'ın başkanlık ettiği toplantıda gönderilecek uçaklar konusu gündeme gelir. Türk tarafı gönderilecek Spitfire V'lerin avcı değil avcı-hafif bombardıman uçakları olduğunu, bu nedenle de ancak güçlü avcı "cover"ı

1006 Necat Akar Alp Can, *Prof. Albert Eckstein ile Anadolu'da Onbeş Yıl 1935-1950*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005, Mayıs 1944, Kesebirs' house on Ziya Gökalp Street Evening.

1007 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, Re- Armament of Turkey, 12 Temmuz 1945.

1008 Pub. Rec. Off., WO 193-561, 29 Ağustos 1944, 31 Ekim 1944 tarihli yazılar. WO 204-3770, 13 Ekim 1944 tarihli yazı.

olduğunda etkili olarak kullanılabildiğini söyler. Gönderilecek Baltimore'lara karşı çıkarlar. İngiliz ataşesi bu eleştirileri kabul etmez ve bu uçakların halen İngilizler tarafından cephelerde kullanıldığını söyler. Teklifin kabul edilmesini tavsiye eder. Toplantı sürerken İngiliz ataşesinin beklemediği bir şey olur. *Toplantıya Cumhurbaşkanı İnönü katılır. Toplantı sonucunda Orbay, ataşenin tavsiyesini tutacağını bildirir.* Bu sahnenin İnönü'nün önünde gerçekleştirilmiş olmasının üzerinde durmak gerekir. Herhalde Orbay, İngilizlerin gönderdiği uçaklar konusunda havacılar arasında oluşmuş olan olumsuz havaya böyle bir çözüm bulmuştur.[1009]

Bu dönemde Türkiye'nin esas olarak *radar sisteminin kurulmasına öncelik veren* istekleri olmuştur. Türkiye, uçaksavar bataryaları için 42 radar istiyordu. Bu radarlarla birlikte kurulacak erken uyarı sistemleri ve uçaksavarlar için operasyon odaları, Türkiye'ye personeliyle birlikte gönderildi. Radarlar Türkiye'ye gönderildiğinde Türkiye'de 1.300 İngiliz personel bulunuyordu, *radarların çalıştırılabilmesi için 1.000 kişiye daha izin verilmesi isteğini Türkiye kolayca kabul etti.* Eylül ayında İngilizler bu personeli başka yerlerde kullanmak için geriye çekti.[1010] İngilizler iç yazışmalarında, 24 Ağustos'tan itibaren durumun hızla değiştiğini dile getirirler, olabildiğince Türklere yeni sözler vermeyelim, ama onların yalnız bırakıldığı izlenimini de vermeyelim diye yazışmaya başlarlar. Kendi sözleriyle "işleri oluruna bırakırlar", beklenmedik gelişmeler olursa duruma müdahale edeceklerdir.[1011] *Eylül ortalarında İngilizler Türkiye'ye yeni askerî birlik göndermeme kararı alırlar,* varolanlar da geriye çekilecektir.[1012] Bu kararın temel uygulaması, radarları ve erken uyarı sistemlerini çalıştırmak için Türkiye'de bulunan personelin başka yerlerde kullanılmak üzere geri çekilmesi olur. Bu aşamada artık Türkiye'ye hava saldırısı olasılığı kalmamıştı. Ama radar cihazlarının, erken uyarı sistemlerinin ve top operasyon odalarının kullanılması için *eğitim yapacak personeli bırakmışlardır.* Kâzım Orbay, radarları kullanacak personelin eğitilmesi konusunda çok ısrarcı olmuştu.

Türkiye, Almanya'ya savaş ilan ediyor

4 Şubat 1945'te *Yalta Konferansı'nda* bir araya gelen Roosevelt, Churchill ve Stalin artık savaş sonrası düzeninin nasıl kurulacağını konuşuyorlardı. Stalin toplantının gündemine Montreux Antlaşması'nda yapılmasını istediği değişiklikleri getirdiyse de konunun çözümü dışişleri bakanlarının Londra'daki

1009 Pub. Rec. Off., WO 32-9637, 19 Ağustos 1944 tarihli yazı.

1010 Pub. Rec. Off., WO 201-1201, 31 Ağustos 1944, 25 Eylül 1944 tarihli yazılar.

1011 Pub. Rec. Off., WO 204-373, 23 Ağustos 1944 tarihli yazı.

1012 Pub. Rec. Off., WO 204-373, 16 Eylül 1944 tarihli yazı.

toplantısına bırakıldı. 20 Şubat'ta İngiliz büyükelçisi, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek Yalta'da, 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan etmemiş ülkelerin San Francisco Konferansı'na çağrılmayacağı kararının alındığını bildirdi. Bunun üzerine *Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan eder*, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalar ve 5 Mart'ta San Francisco Konferansı'na resmen çağrılır. *25 Nisan'da toplantıya katılarak Birleşmiş Milletler'in 46 kurucu üyesi* arasında yer alır. Türklerin Almanya'ya savaş ilan etmesi üzerine Müttefik karargâhında, Türk askerinden nasıl yararlanılacağı tartışma konusu olmuştur. İtalya'da, getirilecek Türk birliklerine savunma ve cephe gerisi bazı işlevler verilmesi düşünülmüşse de bu proje uygulamaya konulmamıştır.[1013]

Moskova, 19 Mart 1945'te verdiği bir notayla, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini, değişiklik yapılması gerektiğini bildirir. 7 Haziran 1945'te Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e yeni bir anlaşma yapılması için Türk-Sovyet sınırında Sovyetler lehine değişiklik yapılması, Boğazlar'ın müştereken savunulması ve bunun için Sovyetler'e kara ve deniz üsleri verilmesi gerektiğini bidirir. Sarper bu önerileri anında reddeder. Bunun üzerine Kızılordu birliklerinin Bulgaristan ve Kafkasya sınırındaki faaliyetleri yoğunlaşır. *Bir anlamda, Türkiye'nin korktuğu başına gelmiştir.* Savaştan güçlenerek çıkmakta olan *Sovyetler Birliği, Türkiye için tehdit oluşturmaya başlamıştır.* Bir iki yıl önce Almanlara karşı İngiltere ve ABD'nin desteğine ihtiyacı olan Türkiye, şimdi aynı desteğe Sovyetler'in tehditleri karşısında gereksinme duymaya başlıyordu.

12 Nisan 1945'te Roosevelt ölür, yerine Harry S. Truman geçer. 25 Nisan'da San Francisco Toplantısı açıldığında ABD'nin artık yeni bir başkanı vardı. Uluslararası ilişkilerde bu gelişmeler oluyorken Mihver güçlerinin yenilmesi de tamamlanıyordu. 29 Nisan'da Sovyet birlikleri Berlin'e girdi, bir gün sonra 30 Nisan'da Hitler intihar etti. 8 Mayıs'ta Almanya teslim oldu. 6 Ağustos'ta ilk atom bombası Hiroşima'ya atıldı. Onu 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye atılan ikincisi izledi. 14 Ağustos'ta Japonya teslim oldu.

Ordu, barış durumuna geçerken modernleşmesini tamamlamak istiyor

Daha savaş sonuçlanmadan önce Türkiye, ordusunu küçültme arayışına girmiştir. 1945 Ocakı'nda, 1925 doğumluları askere çağırırken 1921 doğumluları terhis etmek istemektedir. Türkiye bu konuda Müttefikler'den görüş istemiştir. Müttefikler, Türkiye'ye gönderdikleri görüşlerinde Bulgar kuvvet-

---

1013 Pub. Rec. Off., AIR 9-471, 24 Mart 1945, War Cabinet Joint Planning Staff, Military Value of Turkish Forces.

lerinin 250.000 kişinin altında olduğunu, Türkiye ordusunun büyüklüğünün 650.000 olduğunu, 100.000 kişi terhis edilse bile Bulgar ordusunun bir tehdit oluşturamayacağını bildirir.[1014]

8 Mayıs 1945'te Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimi gerçekleşince Avrupa'da savaş fiilen bitti. Bu durumda beklenen, *bütçe sıkışıklığı içinde olan Türkiye'nin*, ordusunu küçülterek hızlı bir demobilizasyonu gerçekleştirmesiydi. Ancak Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da denetim sahibi olmak isteği ve toprak talepleri karşısında; ordusunu, İkinci Dünya Savaşı'nın savaş teknolojisinde sağladığı gelişmelere uyumlu olacak biçimde donatmak istiyordu. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere, Türkiye'nin 2 Ağustos'ta Almanya ile ilişkisini kesmesinden sonra İngiltere, yavaş bir tempoyla da olsa malzeme göndermeye yeniden başlamıştı. Ama bu ilişki kesmeden sonra Türkiye'nin kısa sürede bir savaşa girme kararı almayacağı açıklık kazanınca; *İngilizler, Eylül ayı ortalarında, Türkiye'ye askerî malzemeyi ancak ticari olarak parası karşılığı gönderme kararı aldı.* Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmesi durumu değiştirmedi. Bu kâğıt üzerinde bir savaş ilanıydı. İngilizler artık Türkiye'ye parasal karşılığı olmayan silah ve malzeme göndermek bakımından bir öncelik vermek gereği duymuyordu. Ama *Türkiye'nin ordusunu modernleştirmek* için kararlı olması ve bunun için kendi olanakları içinde para ödemeye açık olması, *İngilizlerin ilgisini ticari bakımdan çekiyordu.* Savaş sonrasında ekonomisini barış ekonomisine dönüştürmek isteyen İngilizler için silahlar konusunda ticari talep sağlamak çok çekici geliyordu. Türkiye'nin yapacağı bu satın almalardan aslan payını almak istiyordu. Bu satışta tanklar ağırlık taşıyacaktı. Türkiye'nin tankçı subayları arasında ise Amerikan tankları tercih ediliyordu. İngilizler bu tercihi değiştirmek için *en yeni iki İngiliz tankını Türkiye'ye gönderme yolunu aradı.* Ayrıca şimdiye kadar verdikleri eğitim programlarının kendilerine bu konuda yararlı olacağını düşünüyorlardı.[1015]

İngilizlerin 1940 yılından beri Ankara'daki askerî ataşesi olan ve Türk subaylarıyla iyi ilişkiler içinde bulunan Tümgeneral A.C. Arnold, bu konuda ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Ataşe, raporunun başında, çok güvenilir bulduğu Genelkurmay Başkanı Orbay'la yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin en kısa zamanda ordusunu yeniden silahlandırmak istediğini, olanakları elverdiğince bunun maliyetini ödemeye hazır olduğunu, bu konuda yüzünün İngiltere'ye dönük bulunduğunu öğrendiğini anlatmaktadır. Türk subaylarının El Alameyn öncesinde İngiliz deniz ve hava kuvvetlerinin birinci sınıf olduğuna inandıklarını, ama kara savaşı konusunda İngilizlerden öğrenecekleri çok bir şey olmadığını düşündüklerini, ama bu görüşün değiştiği-

---

1014 Pub. Rec. Off., AIR 9-471, 13 Şubat 1945.

1015 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, 30 Nisan 1945 tarihli İngiliz askerî ataşesinin yazısı.

ni, bu konuda da İngilizlerin kendilerine yol gösterebileceklerini kabul ettiklerini ve öğrenmeye açık hale geldiklerini belirtmektedir. Avrupa'da, demobilizasyonunu sağlayacak olan *Python Operasyonu'nun* hızlandırılmak istendiği bir dönemde *Türkiye, 32 tümenden az olmayan bir orduya sahip olmak istemekte, bu ordunun en az üç zırhlı tümeninin ve birkaç mekanize tümeninin bulunmasını* düşünmektedir. Bunun, İngiliz iş çevreleri için küçümsenmeyecek bir iş olduğunu belirttikten sonra; İngilizlere, Türk ordusunun modernizasyonu için Ankara'da kıdemli bir askerî ataşe bulundurulmasını, Türklere ise bir İngiliz misyonunun Türkiye'de çalışmasına olanak vermesini tavsiye etmektedir. Ama bunun etkin olabilmesi için İngilizlerin politikasının netlik kazanması gerekmektedir. İngiltere, İngiliz-Türk anlaşmasının çöküp çökmediğine karar vermeli ve bu konuda tereddütleri ortadan kaldırmalıdır.[1016]

Türkiye, Temmuz ayında İngilizlere büyükelçilikleri kanalıyla *krediyle satın almak için bir askerî silah ve malzeme listesi sunmuştur.* Bu listede büyük ağırlık motorlu araçlara verilmiştir. İstihkâm için tanksavarlar için ve uçaksavarlar için taşıma araçları, kamyonlar, motosikletler, ayrıntılı olarak belirlenmiş cephane ve yedek parçalar; haberleşmede kullanılacak malzeme ile askerî fabrikalar için malzemeler; havaalanları için kar küreyiciler, motor ısıtıcılar, metal hangarlar, uçak yedek parçaları; deniz kuvvetleri için torpidolar ve değişik türde cephane bulunmaktadır. İstenilen cephaneler ve yedek parçaların bir kısmı Alman silahları ve uçakları içindir. İngiliz askerî ataşesinin değerlendirmesine göre *bu liste ordunun yeniden teçhizatlandırılması listesi olmaktan çok, ordunun mevcut yapısıyla ayakta kalması için gerekli girdileri içermektedir.* Makul bir listedir.[1017]

Bu talebe karşı İngilizler, Ağustos ayındaki kendi iç yazışmalarında, Türkiye'yle kredili satış konusunda bir anlaşma olmadığını, *Türkiye'nin bu malzemeyi satın alması için normal ticari kanalları kullanması gerektiğini,* bunun için de "Board of Trade of Export Licence"a başvurması gerektiğini belirtmişlerdir.[1018] Alman silahlarının ve uçak yedek parçalarının karşılanması ise mümkün olmayacaktır.

Savaş sona erince 1945 Eylülü'nde İngilizler, Türkiye'ye daha eski listelerde söz verdikleri ama kendilerinin kullanmaları dolayısıyla verilmemiş olan 2 destroyer, 2 denizaltı ve 2 ağ gemisini vermeyi kararlaştırdıklarında, Beyrut'ta inşa edilen 4 mayın tarayıcının Türkiye'ye parası karşılığı satılması da kararlaştırılmıştı.[1019]

1016 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, 29 Mayıs 1945 tarihli yazı.

1017 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, Re-Armament of Turkey, 12 Temmuz 1945.

1018 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, 18 Ağustos 1945.

1019 Pub. Rec. Off., FO 371-48696, 26 Eylül 1945.

Aynı zamanda Türkiye'nin ordusunu küçültmesi de gerekiyordu. Bunun için, bir taraftan *seferi durumdaki orduyu hazar konumuna geçirmek* üzere bazı kolordu ve tümenler lağvedilirken öbür taraftan hazar teşkilatında kalacak olan birliklerde kuruluş ve kadro bakımından tensikat yapıldı. Kolordu sayısı 14'ten 8'e düşürüldü. (Kalan kolordular; 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 ve 15'inci kolordulardır.)[1020]

Türkiye belki de paradoksal bir biçimde, bir yandan ordusunu küçültürken, diğer yandan *İngilizlerden savaş içinde alamadıklarını alıyordu.* Türkiye'nin ısmarladığı silahların karşılığı 25 milyon sterlin limitini aşmıştı, İngiliz tarafı kredi miktarının 26 milyon sterline çıkarılabileceğini kabul etti.[1021] Sovyet tehdidinin sürmesinin bu küçülme sürecini geciktirdiği düşünülebilir. Bu yeniden düzenleme sırasında savaş yıllarında en çok gelişme göstermiş *tankçılar, yeni bir sınıf haline getirilerek siyah renkli çuha üzerinde sarı madeni tankla temsil edilmeye* başladılar.

1945 yılında deniz kuvvetlerinin örgütlenmesi de yeniden düzenlendi.[1022] Deniz Müşavirliği'nin ismi Deniz Kurmay Başkanlığı'na çevrildi. Donanma; harp filosu, denizaltı filosu ve hücum emniyet filosu olmak üzere üç filo halinde örgütlendi. Hücum emniyet filosu, mayın arama tarama gemileri ve hücumbotlardan oluşuyordu. İlk kez kuruluyordu. İhtiyat filosunun gemileri de savaş gemisi kadrosundan çıkarıldılar.[1023] Ayrıca 1946'da kurulan Okullar ve Kurslar Kumandanlığı eğitim işlevlerini donanmadan devraldı.

1945'te 2.500 tonluk yüzer havuz ve 1 denizaltı savunma gemisi denize indirildi. 1946 yılında İngilizler, söz verdikleri gemilerin teslimini yaptı. A sınıfı 5, B sınıfı 7 mayın tarayıcı, Gayret ve Muavenet muhripleri, Burak Reis denizaltısı ve iki ağ gemisi donanmaya katıldı. Savaş bittiğinde Muavenet muhribi hasar görmüş olarak Cebelitarık'ta bulunuyordu. Savaş bitince tamir edilerek Gayret'le birlikte Türkiye'ye teslim edildi. Denizaltılardan Uluçali Reis kaybolmuştu. Burak Ali Reis denizaltısı ise İngiliz donanmasında P. 614 adıyla hizmet veriyordu. Amiralik, P. 614'ü kendi personeli açısından güvensiz bulduğu için kullanmıyordu. Türkiye'ye verilmesi söz konusu olunca, bunun yerine donanmada kullanılan bir başka denizaltının verilmesini Dışişleri'ne önerdiyse de Dışişleri, bunun Türkiye'de kuşkular yaratacağından çekindiği için P. 614'ün verilmesini istemiştir. Bunun üzerine P. 614'ün 10 haftalık bir yenileme ve tamirden sonra 1945 yılı Haziranı'nda Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştı.[1024]

1020 Cemalettin Taşkıran vd., *a.g.e.*, s. 61.

1021 Pub. Rec. Off., T 160-1333, 12 Ekim 1944 tarihli yazı.

1022 *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 193.

1023 Afif Büyüktuğrul, *a.g.e.*, s. 94.

1024 Pub. Rec. Off., FO 371-44169, 4 Aralık 1944 tarihli yazı.

Soğuk Savaş'a geçiş yaşanıyor

17 Temmuz-2 Aralık 1945'te toplanan *Potsdam Konferansı'nda,* Sovyetler'in Boğazlar konusundaki talepleri tartışma yaratmış ve konferansta her ülkenin görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmesi kararlaştırılmıştı. ABD, 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye verdiği bir notayla Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi için yeni bir konferans toplanmasını istedi. Bunu 21 Kasım 1945'te İngiltere'nin notası izledi. 5 Aralık'ta Türkiye bu önerileri olumlu gördüğünü ifade etti. Sovyetler'in bu konudaki notası ise 7 Ağustos 1946'ya kadar gecikti. Sovyet notası bilinen isteklerini yineliyordu. 19 Ağustos'ta ABD, 21 Ağustos'ta İngiltere; Sovyetler'e Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz'de kıyısı olan ülkeler tarafından belirlenemeyeceğini ve Türkiye'nin Boğazlar'ın korunmasında tek sorumlu olması gerektiğini bildirdiler. Bu gelişmeler olurken *15 Ağustos'ta ABD Akdeniz'e güçlü bir filo göndereceğini ilan etti.* Türkiye de 22 Ağustos 1946'da verdiği bir notayla Sovyet taleplerini reddetti.[1025]

5 Nisan 1946'da Münir Ertegün'ün naaşını taşıyan *Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi,* Türkiye'nin Sovyetler karşısındaki yalnızlığının sona ermesi olarak görülmüştü. İngiltere ve ABD'nin Boğazlar'a ilişkin vetoları bu görüşü pekiştirdi. 1946 yılı başından itibaren ABD'nin Sovyet yayılmacılığı konusundaki kuşkuları artmaktaydı. Sovyetler, Ocak ayında İran'dan çekilmesi gerekirken çekilmemişti.

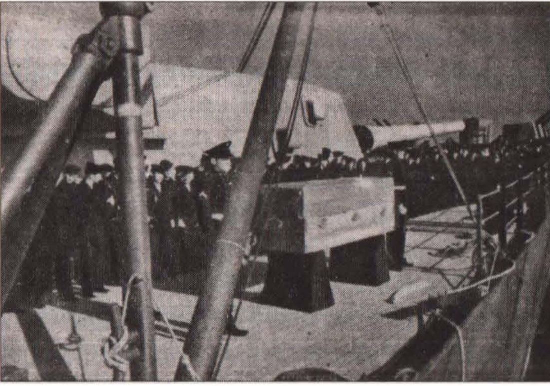

Missouri için hazırlanmış posta pulu.

1946 yılı sonuna doğru Türkiye bakımından Doğu Cephesi yeniden çok büyük önem kazanmıştır. 1945 Ekimi'nden itibaren Ruslar Kafkas Cephesi'nde büyük bir saldırı hazırlığı gerçekleştirmiştir. Toplar ve uçaksavarlar yerleştirilmiş, ışıklandırmalar gerçekleştirilmiştir. Sık sık askerî tatbikatlar yapılmaktadır. Türkiye bu cephedeki hazırlığını geliştirmeye başlarken Rus-Bulgar işbirliği tehdidine karşı da Trakya'daki savunma hazırlıkları sürdürülmüştür. Sınırlara tel örgülü siperler kurulmuş, anti tank savunması güçlendirilmiştir.[1026]

1025 *Cumhuriyetin 75 Yılı 1923-1953,* s. 273.

1026 Pub. Rec. Off., WO 204-11570, 4 Aralık 1946.

Münir Ertegün'ün naaşı (Cephe, Mayıs 1946).

İngilizlerin saptamalarına göre 1947 yılının ilk aylarında Türk ordusunun 41 tümeni, 7 müstahkem mevki gücü, 300 savaş uçağı ve güçlü olmayan bir donanması vardı. Tüm orduda 600.000 asker olduğu tahmin ediliyordu. Hava kuvvetlerinin 32 operasyon filosu vardı. Bunlardan 12'si bombardıman, 12'si avcı, 6'sı keşif, 2'si torpido-bombardıman filosuydu. Yedekleriyle toplam mevcudu 404 uçaktı ve bu uçaklar eskimişti. Türkiye, İngilizlerden Mosquito FB. VI, Spitfire IX, Beaufighter X uçakları ile az sayıda Meteor ya da Vampire jet uçağı almak istemektedir. Hava kuvvetlerinin harekât kontrol odaları hemen hemen yoktur. *Radar ve erken uyarı sistemleri etkin bir biçimde çalışmamaktadır.* İngilizlerin saptamasına göre Türkiye'nin hava kuvvetleri küçük ve etkili bir güçtür. Esas zafiyeti uçuculukta değil, yer hizmetlerinin örgütlenmesindedir.[1027]

Daha önce de değindiğimiz üzere, George Kennan, 1946'da hazırladığı bir raporda Sovyetler'e karşı uygulanan politikanın değiştirilmesinin zamanının geldiğini belirtiyordu. Bu değişiklik olmazsa Sovyet yayılmacılığı sürecekti. Kısa bir süre sonra bu yayılmacılığın önlenmesinde Türkiye ve Yunanistan'a özel önem veren *Truman Doktrini* ilan edildi. Bunun paralelinde 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında bir yardım antifaşist anlaşması imzalandı. İkinci Dünya Savaşı'nda faşist taraf çökünce antifaşist ittifak da dağıldı. Uluslararası ilişkileri kapitalizm ile komünizm arasındaki karşıtlık belirlemeye başlamıştı. *Artık Ortadoğu politikasında başı İngiltere değil ABD çekmeye başlamıştı.* Türkiye de Sovyet tehdidine karşı aradığı güvenceyi artık Almanya'da değil, ABD'de arayacaktı.

Türk Silahlı Kuvvetleri ise savaş sonrasında, özellikle Soğuk Savaş başlayınca Amerikan yardımıyla bir başka yeniden yapılanma sürecine girecektir. Ancak bu yeni süreç bu çalışmanın ilgi alanının dışında kalmaktadır.

1027 Pub. Rec. Off., AIR 20-3877, 24 Mart 1947.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEPHELERİN DIŞINDA SÜREN ÇOK YÖNLÜ SAVAŞ

1. GİRİŞ

Birinci kitabın bu bölümüne kadar, savaşan tarafların izlediği dış politikaları, ordularını ve ekonomilerini mobilize ederek cephelerdeki savaşları nasıl sürdürdüklerini gördük. Ama yaptığımız bu çözümlemeler topyekûn savaşın önemli bir yüzünü görmezden geldi: Gerek savaş öncesinde gerek savaş sırasında cephelerin dışında bir başka çok yönlü, kısmen de örtülü bir savaş sürdürülmüştür. Bu savaş, cephelerde sürdürülen sıcak savaşın tamamlayıcısıdır. Cephelerin dışında savaşın tamamlayıcısı olan bu faaliyetler dört ana grup içinde toplanabilir. *Bunlar; propaganda, istihbarat, sabotaj/direniş ve değişik türde insani yardımlardır.* Sonuncusu hariç diğer üç alanda, savaşan taraflar aktif olacaktır. Sadece dördüncü alanda savaş dışı kalmış ülkeler sorumluluk yüklenecektir. Bu dört faaliyetin kazandığı yoğunluk ve örgütlenme biçimi büyük ölçüde cephelerdeki gelişmelerden etkilenecektir.

Topyekûn savaşın kuramcısı Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin hatıratında,[1] savaşan ülkelerin cephelerde savaşan ordusunun başarısının yurt içinden ve milletten alınacak moral desteğe bağlı olduğunu anlatırken *"iç cephe"* diye bir kavramlaştırmaya gitmektedir. Bu kavramın kullanılmasının nedeni ülke içinde de bir savaşın sürmesidir. Topyekûn savaşta yalnız dış cephelerde savaş verilmemektedir. Savaşan bir ülke aynı zamanda iç cephesinde de desteğini güçlendirme gayreti içinde bulunurken, *düşmanlarının iç cephede halkın moralini çökertici faaliyetlerine karşı önlemler almak duru-*

1 Muzaffer Erendil, *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 36-42.

munda kalmaktadır. İç cephenin ayakta tutulması, devlete ve orduya güvenin aşındırılmaması sadece bir propaganda faaliyetiyle gerçekleştirilebilecek bir şey değildir. Halkın iaşesinin sağlanmasında büyük sıkıntılar yaşanmaya başladığında ortaya çıkacak bıkkınlığı, tükenmişliği propagandayla ortadan kaldırmak olanaksızdır. İkinci Dünya Savaşı'nda iaşe konusu ikinci ciltte ele alınacağı için bu bölümde ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

İç cephede süren savaş, *bozgunculuk (Defaitisme) diye adlandırılan bir suç türünün tanımlanmasına yol açmıştır.* Bozgunculuk; genellikle, siyasi bozgunculuk ve iktisadi bozgunculuk olarak ikiye ayrılmaktadır. Siyasi bozgunculuk halkın telaş ve heyecanını artırarak moralini bozacak, direncini kıracak, mübalağalı, kasıtlı, birçok halde gerçeği yansıtmayan haberleri ve sözleri yaymayı ya da ulusal çıkarlar aleyhine faaliyette bulunmayı kapsamaktadır. İktisadi bozgunculuk kapsamı içinde ise *daha çok iktisadi konularda gerçek olmayan bilgiler* yaymak ve spekülatif faaliyetlerde bulunmak yer almaktadır. Ülkeler, bu konudaki faaliyetleri *ceza yasalarıyla engellemeye* çalışmaktadırlar.[2]

Türkiye fiilen sıcak savaşa girmemiştir; ama tarafsız da değildir, anlaşmalar yapmıştır. Diğer bölümlerde ayrıntılı biçimde gördüğümüz üzere, bu anlaşmalardan yararlanarak savaş dışı kalmayı başarmıştır. Bu durumda savaşan tarafların her biri için Türkiye ya kendi yanına çekilmek istenilen, ya da karşı tarafın yanında yer alması engellenmek istenen bir ülkedir. Bu da *Türkiye'yi cephe dışı savaşların en yoğun yaşandığı bir arena haline* getirmiştir. Savaşan güçlere bakıldığında Türkiye'de yaşanan *bu çatışmanın üç tarafının bulunması gerektiği gözükmektedir.* Savaşın bir yanını Mihver ülkeleri oluşturmaktadır. Bu grubun başını *Almanya* çekmektedir. İtalya'nın da örgütlenmesi bulunmaktadır. Müttefikler'in örgütlenmesi temelde İngiliz örgütlenmesidir. Fransa'nın kısa sürede savaş dışı kalması ve ABD'nin savaşa geç girmesi bu konuda *İngiltere'yi* büyük ölçüde tek başına bırakmıştır. Tabii ki üçüncü ve *esas aktör ise Türkiye'dir.* Sıcak savaşın dışında kalmaya çalışan Türkiye, topraklarında iki tarafın da faaliyetlerine bir ölçüde olanak verirken, bu faaliyetleri kendisini sıcak savaşa sokmak zorunda bırakacak boyutlara ulaşmasını engellemek için sıkı bir denetim altında tutmaya çalışmaktadır. Temelde üç aktörü olan bu savaş alanının bir *dördüncü aktörü Rusya* olmuştur. Rusya'nın, savaşın galibi olacağının belli olmasına paralel olarak etkinliği yükselmeye başlamıştır. Denilebilir ki Almanya cephe dışı savaşta da cephelerdeki savaşta izlediklerine benzer bir şekilde erken davranarak yol almaya çalışmıştır. İngilizler onların izleyicileri olmuşlardır. *Türkiye'nin* iki cephenin oldukça karmaşık örgütlenmesini ve yaptıklarını denetim altında tutabilmesi için *güçlü bir haber alma sistemi kurması* ve kamusal alandaki iletişimi etkileme mekanizmaları oluşturması gerekmiştir.

2 Atıf Akgüç, "Bozgunculuk Suçu", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı 123, Haziran 1941, s. 83-88.

Bu savaşta Ankara ve İstanbul istihbaratçılar açısından özel bir öneme sahip olmuştur. Alman istihbaratçısı L.C. Moyzisch bu önemi "Şavaşın gidişatı belki de hiçbir yerden, Ankara'nın hâkim pozisyonunun izin verdiği ölçüde izlenemezdi. Ankara çok özel bir konumdaydı; çünkü politik olarak neredeyse Almanya, Rusya ve Müttefikler'e eşit mesafede duruyordu. Almanya büyükelçiliğinin bir üyesi olarak savaş zamanı diplomasinin bitmez tükenmez entrikalarının ortasındaydım ve görevim icabı sık sık, o sıralar dünyanın en önemli tarafsız şehri olan İstanbul'da bulunuyordum" diye anlatmaktadır.[3]

2. SAVAŞIN BAŞLANGICINDA CEPHE DIŞI SAVAŞIN TARAFLARININ TÜRKİYE'DEKİ ÖRGÜTLENMELERİ

Bu bölümde önce cephe dışı savaşın temel aktörlerinin Türkiye'deki örgütlenme biçimlerini betimleyelim, daha sonra da bu mekanizmaların cephelerdeki savaşın gelişimine paralel olarak ne tür olaylar içinde yer aldıklarını, propaganda, istihbarat, sabotaj/direniş ve insani yardımlar açısından ele alalım.

Almanların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi

Almanya, Nazi Partisi'nin denetimine geçtikten sonra kendisine seçtiği nüfuz bölgelerinin oluşturulması çalışmalarına başlamıştı. 1935 yılında Dr. Kurt Köhler, Dr. Oluf Krückmann (Eski Bağdat Arkeoloji Müzesi Müdürü) ve Dr. Wilhelm Eilers'ın (Tahran Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü) hazırladıkları *"Nüfuz Mıntıkaları Politikası-Kültür Politikası"* başlıklı politika çalışması, Nazi Almanyası'nın Türkiye'ye yönelik isteklerini açığa kavuşturmaktadır. *Almanya'nın, Mısır'a ve Afganistan'a uzanmasını öngördüğü hayat sahasına girişi için Türkiye kritik bir öneme sahiptir.* Bu alanlara ulaşmak için Türkiye'nin hem bir köprü işlevi göreceğini hem de Mustafa Kemal döneminde Türkiye'nin bu bölgedeki diğer ülkeler için bir önder ülke haline gelmesinin Alman etkisinin yayılmasını kolaylaştıracağını düşünüyorlardı. Almanya, bu tür uzun erimli beklentilerini gerçekleştirmek için kendisine sempati besleyen bir kitle oluşturmak istiyordu, bunun için yapılacaklar arasında Türk eğitim sistemindeki etkisini artırmak da vardı. Bunu sağlamak için de bir yandan *Türk öğrencilerin Almanya'da eğitime yönlendirilmesine* öte yandan *Türk eğitim sistemi içine sızarak etkili olmaya* çalışmalıydı. Bu bakımdan Türklerin gururlarını okşayacak bir tarih geliştirmeye çalıştığına dikka-

3 Banu El, Mehmet Perinçek, "Von Papen Suikastını Kim Düzenledi?", *Toplumsal Tarih*, Sayı 196, Nisan 2010, s. 35.

ti çekerek, Türk tarih öğrencilerinin Almanya'ya çekilmesinin ve onların ilgilendiği alanlarda Alman akademik faaliyetlerinin güçlendirilmesinin önemine dikkat çekmektedirler.[4]

1939 yazında yurtları dışında eğitim yapan *Türk öğrencilerin yüzde 80'i Almanya'da bulunuyordu.* Alman Hükümeti, Türkiye'deki Alman okullarında faaliyet gösteren Alman görevlilerini de istihbarat ve propaganda gibi illegal alanlarda kullandı. İstanbul'daki *Alman okullarında görevli 20 kadar Alman öğretmenden 18'i Nazi Partisi* üyesiydi. Türk öğrencileri kazanma çabaları, öğrencilere kitap gönderme, okullara kitap bağışlama, film gönderme, öğrenci baloları düzenleme gibi faaliyetlerle çeşitleniyordu. Eğitim Almanlar açısından çok etkili bir propaganda alanı olarak görülüyordu.[5]

Alman dış etkisinin kurulması bakımından Dışişleri Bakanlığı ve Goebbels'in Propaganda Bakanlığı, dışarıdaki diplomatik misyonlara merkezin politikalarını bildiren esas odak noktalarıydı. 1939'da Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Enformasyon Dairesi bu işlerde yoğunlaşmaya başladı. Savaşın başlamasıyla birlikte yabancı ülkelere ilişkin Alman propagandası konusunda Dışişleri Bakanlığı'yla Propaganda Bakanı Goebbels arasında sorunlar ortaya çıktı. Hitler, dış propagandanın bütün sorumluluğunu Dışişleri Bakanlığı'nda yani Ribbentrop'un elinde topladı. Nazi Partisi'nin Dış Politika Dairesi Başkanı Werner Daitz'di. Müsteşarlık yetkileri taşıyan bu örgüt de Dışişleri Bakanlığı'na bağlıydı. Hitler'in Doğu Bakanı Alfred Rosenberg de Balkanlar'da ve Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de Nazi propagandası için bir yapılanma geliştirmeye çalışıyordu. Yurt dışında yaşayan bütün Almanlar, Nazi Partisi'nin Yabancı Ülkeler Organizasyonu'nun *(Auslandsorganisation)* üyesi olmaya zorlanıyordu. Bu organizasyon, ülkeleri üç gruba ayırmıştı. Türkiye, Balkan ve Ortadoğu ülkeleriyle ikinci grupta bulunuyordu. Organizasyon, İngiltere'den Afganistan'a kadar her yerde faşist çevrelerle ilişki kurmaya çalışıyordu.[6]

Alman propagandasının dış ülkelerdeki faaliyetinin, sadece bir sempatizan yaratmanın ötesine geçen bir beşinci kol oluşturma faaliyeti olma niteliği bulunuyordu. Bu kavram ilk kez İspanya İç Savaşı'nda kullanılmıştı. Franco, kuvvetleri Madrid'e ilerlerken, gazetecilerin Madrid'e girecek kuvvetlerin hangileri olacağını sormaları üzerine Madrid'deki Franco yandaşlarını kastederek beşinci kol demişti. Beşinci kol, bir ülkeyi içeriden ele geçirmek ve çökertmek amacıyla yapılan propaganda, yalan haberlerle misenformasyon

---

4 Süleyman Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006, s. 19. Sözü geçen raporlar 1940 yılında Ankara'da yayınlanmış bulunuyordu. Herbert Melzig, *Yakın Şarkta Alman Propagandası Hakkında Bir Muhtıra*, Ankara, 1940.

5 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 21, 24, 28.

6 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, Ankara, 1977, s. 12.

yayarak, sabotajlar yaparak yürütülen faaliyetleri kapsıyordu.[7] Nitekim daha önce gördüğümüz üzere Almanlar, İkinci Dünya Savaşı'nda Polonya, Fransa, Norveç ve Hollanda'nın işgalinde oluşturdukları beşinci koldan çok yararlanmıştı.

Nazi iktidarının ilk yıllarında *Türkiye ile askerî ve ekonomik istihbarat, Savaş Bakanlığı'ndan Yüzbaşı Westphal'ın işbirliği ile Dr. Rudi Köhler tarafından yürütüldü.* Propaganda konusunda 1936 yılında Türkiye'de etkin olan, Propaganda Bakanlığı'ydı. Toplanan bilgileri Dışişleri Bakanlığı'na gönderiyordu. Nazi Partisi'nin Türkiye'de örgütlenmesi için 1937 yılında von Havemann görevlendirilmişti. Basın Ataşesi Dr. Schmidt-Dumont'a, Türkiye'nin iç durumu hakkında bilgi toplamak için özel para aktarıldı. İzmir ve civarı, Almanların ilgilendikleri yerlerin başında geliyordu. Bölgede bulunan ve bölgeye gelen Almanların hepsinin istihbarat amaçlı burada bulunduklarına dair bir inanış yaygındı.[8]

Alman propaganda teşkilatı Türkiye'de de Türkiye'deki Almanları organize ederek gerçekleştirilmeye çalışıldı. *Ankara, İstanbul ve İzmir'de üç yerel grup oluşturuldu.* Her kentteki gruplar da bloklara ayrılmıştı. Ankara'da Yenişehir, Cebeci ve Karaoğlan'daki bloklarda bir blok bekçisi bulunuyordu. Almanların önemli bir kısmı, Türkiye devletinde uzman olarak çalışıyor, T.C. bütçesinden maaş alıyorlardı. Bunlar, yabancı dilde kitap satan yerlerde dolaşır, burada rastladıkları kişilerle ilişki kurarak Nazi sempatizanlarını saptamaya ve yeni sempatizanlar yaratmaya çalışırlardı. Ayrıca kendi örgütlenmeleri içinde olmayan Almanların, hangi dergileri okuduğunu öğrenmeye uğraşırlardı. Beyoğlu'ndaki Alman kitapçıları birer okuma odası gibi çalışıyordu. En geniş örgütlenme İstanbul'daydı.[9]

Nazi rejimi istihbarat biriminin temel kuruluşu *Sicherheitsdienst (SD) idi.* Bunun yanında wehrmacht'ın (Alman Silahlı Kuvvetleri) istihbarat birimi *Abwehr* bulunuyordu. Başında Amiral Wilhelm Canaris vardı. SD ile *Abwehr* arasında çatışma vardı. Canaris milliyetçi muhafazakârdı. Hitler rejimine sempatisi yoktu. Alman İçişleri Bakanı Heinrich Himmler'in de bir özel istihbarat birimi vardı. Ayrıca Alfred Rosenberg'in de istihbarat servisi bulunuyordu. Bütün bu servislerin tepesinde İngilizlerde olduğu gibi merkezi bir kuruluş yoktu. Bunların Türkiye'deki faaliyetleri İstanbul'da konuşlanmıştı. *Abwehr*, 1940 yılı sonunda Ortadoğu ve Güneydoğu'da operasyonlar yapmak için bir Ortadoğu Grubu oluşturdu. Bundan sonra kısa sürede 300 Alman casusu farklı kimliklerle Türkiye'ye giriş yaptı.[10] *Abwehr*'in Tür-

---

7 Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 60.

8 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 26-27

9 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 29-30.

10 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 36.

Himmler.

kiye temsilcisi *Yüzbaşı Dr. Paul Leverkühn'ün bütün otel, kafe ve restoranlarda ajanı vardı.* Restoranların başında Taksim'deki Hacı Abdullah gelirdi. Burada garson ya da şef olan Stephan Baranov her gün, buraya gelen Alman, İngiliz ve Amerikalıların listesini ve ödedikleri paraları bildirirdi. Novatni restoranı da denetim altındadır. Park Otel'deki haber kaynağı restoranın müdiresi bir Türk hanımdı.[11] Eli'nin Barı ve Taksim Gazinosu da *Abwehr*'in denetimi altındaydı.[12] Taksim meydanı çevresindeki pavyonlardaki Macar kızları içinde de ajanları bulunuyordu. *İstanbul'a gelip giden yabancıları, özellikle de Almanları, SD temsilcisi Bruno Wolf'un kurduğu ağ izliyordu.* SD'nin Ankara'daki temsilcisi Alman Büyükelçiliği'nde ticari ataşe olarak faaliyet gösteren Ludwig C. Moyzisch'di. SD'nin temel işlevi Ortadoğu ve Türkiye hakkında siyasi rapor hazırlamak ve Türkiye'deki Almanları izlemekti. Moyzisch'e; Waldermar Fast, Suriyeli Calaleddin Auf, aynı zamanda İngilizler için de çalışan İlhan Bayramoğlu, Klaus von Muhle ve DNB temsilcisi olarak görev yapan Walter Brell yardımcı oluyordu.[13] Hatay'da bir otelleri olan Ermeni Taşnak Partisi üyesi Joseph ve Lucy Ayvazyan'lar Nazi istihbaratının önemli ajanlarındandı. *Abwehr* için çalışan ve Austro-Türk Tütün Şirketi görevlileri olan aracılar, ulaştırılan paraları buradan Arap dünyasına dağıtmaktaydı. Altı kadar Arap ülkesinde Taşnak Partisi üyeleri içinde bir istihbarat ağı kurulmuştu.[14]

İstanbul'da *Alman-Türk Ticaret Odası* dışında, 1934'te kurulan *"Alman Doğu Derneği"* faaliyet gösteriyordu. Bu dernek tarafından, Reinhard Hüber'in yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Orient-Nachrichten* dergisi yayınlanıyordu. İstanbul'daki faaliyetlerin merkezinde *"Teutonia Kulübü"* bulunuyordu. Bu kulübün uzun bir geçmişi bulunuyordu. 1847 yılında İstanbul'daki Bohemyalı cam tüccarlarınca kurulmuştu. 1933 yılına kadar İstanbul'da varolan "Alemannia" ve "Deutscher Ausflugsverein" gibi dernekler ona bağlanmıştı. 1939'da Deutsche Bank'ın İstanbul müdürlerinden Weitdmann Teutonia'nın başkanlığını yapmaya başlamıştı. Teutonia'da Nazi Partisi'nin toplantıları da

---

11 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 8-47.

12 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 36.

13 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 47.

14 Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve MIT*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2004, s. 236.

düzenleniyordu. Türk yasaları yabancıların siyasal dernekler kurmasını yasakladığı için hükümetin ihtarları sonunda bu toplantılardan vazgeçmek durumunda kalsa da[15] kulübün Alman propagandası bakımından önemi sürdü. Alman ve Nazi dostu Türklerle birlikte bu kulüpte düzenlenen balolarla ve eğlencelerle etkili Türk çevrelerine sızmaya çalışılıyordu.

Alman propaganda ve istihbaratı bakımından İstanbul'daki ikinci önemli merkez *Alman Protestan kilisesiydi.* Kilise yardımıyla sağlanan Alman mürebbiyeler ve ev hizmetlerinde çalışanlar aracılığıyla, özellikle üst düzey siyasetçi ya da bürokratların evlerine girerek, devlet sırları öğrenilmeye çalışılıyordu.

İstanbul'daki Alman örgütlenmesinin tamamlayıcı bir ögesini de Alman bar ve birahaneleri oluşturuyordu. Almanların sık kullandığı mekânlara Hitler'in resimleri asılmıştı. Umuma açık mekânlarda, Nazi selamı veren, Almanca şarkılar söyleyen Almanların sayısında artış görülüyordu. Barlar istihbarat elemanlarının buluşma yeri olarak çalışıyordu. *Elli'nin Barı Alman istihbarat ajansı Abwehr'in İstanbul'daki merkezi* gibi çalışıyordu.[16] Barların ve eğlence yerlerinin bir istihbarat örgütü olarak çalışması üzerine Türkiye buralarda çalışan sanatçıları sınırları dışına çıkarmıştır. Almanlar Divanyolu'nda oluşturdukları, üniversiteye yakın okuma odasında Nazi propagandası yapıyorlardı. Üniversite yakınındaki *Bozkurt Kıraathanesi, Türkistan Çayhanesi ve Turan Kıraathanesi'nde de Alman propaganda mesajları* gençlere aktarılıyordu.

Almanya propagandası bakımından en kritik örgütlenme basın yayın alanındaydı. Bu alan büyükelçilik merkezliydi. Alman propagandası Basın Ataşesi Schmidt-Dumont'un elindeydi. Almanlar, savaş başlayınca elçilik bünyesindeki Alman Haber Ajansı *(DNB) Deutsche Nachrichten Büro* etrafında, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere Türkiye ve Ortadoğu'ya yönelik propaganda ve istihbarat teşkilatları oluşturdu. DNB'nin Türkiye temsilcisi *Walter Brell* de Alman propaganda mekanizmasının iki numaralı ismiydi.[17] Çok deneyimli bir istihbaratçıydı. CHP içinde birçok dost edinmişti. DNB Ajansı ise Türk basın yayın kuruluşlarına, haberlerin yanında siyasi, iktisadi, hatta edebi makaleler sunarak onları Nazi propagandası lehine yönlendirmekteydi. Bu ana ajansın dışında Almanların denetimi altında Fransızca yayınlanan *Beyoğlu* ve *İstanbul,* Türkçe yayınlanan *Yeni Dünya*, Goebbels'in bakanlığınca Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe yayınlanan *Signal* dergileri bulunuyordu. Ayrıca İstanbul'da Almanca yayınlanan *Türkische Post* vardı. Türk ve Alman dostluğunu işliyordu. Almanca bilen Türklere ulaştırılıyordu. So-

15 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 44-46.

16 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 468-469.

17 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 4, 28.

rumlu müdürü *Emekli Orgeneral Ali İhsan Sabis'ti.* İstanbul'daki Alman kitapçıları *Völkischer Beobachter* ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetelerini satıyordu. Popüler bilim dergisi olarak *Bilim ve İlerleme* kendisini kabul ettirmişti.[18] İstanbul'da E. Kalis ve Kapp's Bookseller ve John Bayer Nazilerin kitapçısı olarak tanınıyordu.[19]

Savaşın başında Anadolu Ajansı'nın (AA) haberlerinin % 70'i Müttefikler'in ajanslarından gelirken DNB'nin payı % 25 düzeyinde kalıyordu. Bu konudaki eksikliklerini gidermek için Almanlar altı haber ajansını devreye soktular, *DNB esas ajanstı.* Türkiye dışında Irak, Suriye, Filistin, Mısır ve İran'daki siyasi gelişmeler hakkında raporlar hazırlanıyor, yanı sıra bu ülkelerdeki radyo yayınlarını ve gazeteleri izliyor ve Berlin'e aktarıyordu. Bunun dışında *Transcontinent Press (TP)*, *Transocean (TO)* ve *Nachrichten Press Dienst (NPD) diğer önemli haber ajanslarıydı.* Ajanslar günde dört bülten çıkarıyorlardı; bunları İstanbul ve Ankara gazetelerine gönderiyorlardı. Taşra gazetelerine ise telefonla yazdırılıyor ya da telgrafla gönderiliyordu. Bunlar AA'dan daha iyi imkânlara sahip olduklarından, bedava ve daha düzenli haber sağladığından, Müttefik yanlısı Türk gazeteleri de bunların haberlerini kullanıyordu. Ama 18 Mart 1940 tarihli bir değerlendirme raporunda Almanlar, kendilerini bu bakımdan Müttefikler karşısında başarısız buluyorlardı.[20]

İngiliz istihbaratının saptamalarına göre haber ajansları ve onların İzmir, Adana, Erzurum, İskenderun, Mersin, Trabzon ve Edirne'deki yerel şubeleri Alman askerî ve ekonomik istihbaratı için çalışıyorlardı.[21]

Alman ajansları ve gazetelerinin listesini tamamlamak için Nazilerin yayın organı konumundaki *Frankfurter Zeitung* gazetesinin bir kuruluşu olan *Europa Press'i (EP)* de saymak gerekir. Genel Müdürlüğü Budapeşte'deydi. Macaristan'daki gazete ve radyoların haberleri için bir ana kaynak olan bu gazetenin Sofya ve İstanbul'da da şubeleri vardı. İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adalbert Wurlitschek'ti. Onun baş asistanı soyadı Şamlıyan olan bir Ermeni asıllı Türk vatandaşıydı. Şamlıyan *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr*'da da çalışıyordu.[22]

Almanlar, propagandalarında radyo istasyonlarından yararlanmaya da özellikle önem veriyorlardı. 1938 yılının başından itibaren *Zeesen'deki Berlin Radyosu,* Arap dünyası üzerinde çok etkili yayınlar yapmaya başlamıştı. Alman üniversitelerinde çalışan Arap öğretim elemanları ve Filistin, Irak ve

---

18 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 20.

19 Pub. Rec. Off., WO 204-11570, Security Turkey, Review of the Month, Ocak 1944.

20 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 33.

21 Pub. Rec. Off., WO 204-11570, Security Turkey, Review of the Month, Ocak 1944.

22 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 35.

İngilizlerin hâkim olduğu diğer Arap ülkelerinden sürülenlerin büyük katkılarıyla Berlin Radyosu'nun Araplara yönelik programları geniş bir dinleyici kitlesine ulaştı. Filistin Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni, Raşid Ali Geylani, Iraklı gazeteci Yunus el-Bahri ve diğer Araplar, Almanlar ile işbirliği yaparak Berlin Radyosu'nun faaliyetlerine güç kattılar. Alman radyo yayınları, İngilizlerin bütün Ortadoğu'yu kolonileştireceğini, bunu yaparken de Yahudileri kullanacağını programlarda işliyordu. Yahudilerin, Müslümanların baş düşmanı olduğu ve Yahudileri öldürmenin Allah katında sevap olduğu belirtiliyordu.[23]

Alman radyoları, Türkiye üzerinde de etkili olmaya çalışmışlardır. *İtalyan ve Alman radyo istasyonları, Türkçe yayınlarına 21 Kasım 1939 tarihinden itibaren başlamışlardır.* Almanlar tarafından Türkiye'ye yönelik Berlin'den dört, Bükreş, Sofya ve Tiran'dan birer olmak üzere günde on beşer dakikalık 7 yayın yapılıyordu. Bu yayınların etkisini artırmak için halkın elindeki radyo alıcılarının sayısını artırmak gerekiyordu. Alman radyo sanayisi Türk piyasasında tekel durumunda bulunduğu için Almanlar, 1942 yılında Türkiye için ucuz radyo yapımını gündemlerine aldılar. Ama bu projeden, Türkiye'de Ticaret Bakanlığı'nın da ilgi göstermesine karşın sonuç alınamamıştır.[24]

Almanya, istihbarat faaliyetlerini artırmak istediği yerlerde *konsolos yardımcılığı açıyordu.* Bunun *en önemlilerinden biri İskenderun'da açılmıştı.* Konsolosluk binası rıhtımda limandaki faaliyetleri kolayca izleyebileceği bir yerde konumlanmıştı. Kadrosu içindeki Paula Koch Suriye'den bilgi sağlamakta çok hünerliydi. Çocukluk yıllarını Halep'te geçirmişti. Suriye'de geniş bir çevreye sahipti. Bir hemşire olarak Suriye'de çalışmaya başladı. Bir tahmine göre muhbir ve yatakçılarla birlikte toplam 1.500 kişi Alman gizli istihbaratına bilgi sağlıyordu.[25]

Alman propaganda ve istihbaratının örgütlenmesinde, her şeyin sadece Almanlarca örgütlenmesi sonuç almaları için yeterli değildi. Onun için Almanlarla işbirliği yapabilecek Türklerle ilişki kurmak ve onların da faaliyetleri yönlendirmeleri gerekiyordu. Bu bakımdan Türk basını içinde Almanya yandaşı yayın yapacak gazeteleri desteklemeye başlamışlardı.

Yunus Nadi'nin Fransızca nüshası *La Republique ile birlikte Cumhuriyet'i ve Ziyad Ebüzziya'nın Tasvir-i Efkâr'ı Alman dostu olarak* biliniyordu. Alman elçiliği, *Republique*'den beş bin nüsha alıyor ve muhtemelen bunu bedava dağıtıyordu. Bu nedenle *Tan* gazetesi *Cumhuriyet*'i Goebbels'in avukatı olmakla suçluyordu. *Akşam*, *Vakit*, *İkdam* gazeteleri bir çeşit orta tutum izliyorlardı. *Yeni Sabah*, *Haber*, *Tan*, *Son Telgraf* ve *Vatan* gazeteleri Müttefikler'in

23 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 36-40.

24 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 27-28.

25 Aytunç Altındal, *Türkiye'de ve Dünyada Casuslar*, Destek Yayınları, İstanbul, 2008, s. 128.

yandaşı görünüyordu.[26] Savaş öncesinde Yunus Nadi'nin yazıları Almanları rahatsız ediyordu. Oysa savaş sırasında Nadir Nadi'nin yazdığı yazılar Alman yanlısı olarak yorumlanıyordu. *Cumhuriyet gazetesinin askerî editörlüğünü yapan emekli General Erkilet, günlük savaşın seyrini Alman bakış açısıyla değerlendiriyordu.*[27]

Almanlar, *basında etkilerini, doğrudan para vererek ve ilanları kullanarak güçlendirmek* istiyorlardı. Ribbentrop 9 Mart 1941'de von Papen'e gönderdiği bir telgrafla basın ve radyoda çalışanlara para dağıtılması için birkaç milyon göndermiştir. Von Papen bu dağıtımı yaptı. Daha sonraki dağıtımlar Büyükelçilik görevlilerinden Ribbentrop'un kayınbiraderi Jenke tarafından yapılmıştır.[28] Bu paraların hangi gazetelere ne kadar dağıtıldığını bilmiyoruz. Almanların Alman firmalarının ilanlarını bu amaçla kullanması *Tan* tarafından açığa vurulmuştur. 21 Ekim 1939'da *Tan*, Alman firmalarının kendisini Almanya aleyhine yayınları kesmezse reklam vermeyeceklerini söyleyerek tehdit ettiğini bildirmiştir. *Tan*, 25 Kasım 1939'da da ilan vermemekle kendilerini tehdit eden firmanın Bayer, kendilerini satın almaya çalışanın Deutsche Orient Bank olduğunu açıklamıştır.[29]

Almanlar Türkiye'deki propagandalarında etkili olmak için iki tema kullanmaktadır. Bu temalardan biri Birinci Dünya Savaşı'ndaki savaş yoldaşlığı diğeri ise Türkiye'deki Turancı harekete gösterilen sempati olmuştur. Almanya'nın Büyükelçisi von Papen, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda yer almıştı. Alman Askerî Ataşesi General Rhode de Osmanlı ordusunda görev yapmıştı. General Rhode ve Deniz Ataşesi Amiral Marvitz, Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele etmiş emekli Türk generaller ile dostluğu geliştirmeye çalıştılar. Mesela General Kâzım Dirik ile bu anlamda temas halindeydiler.[30] Bu ilişkiler içinde, İttihat ve Terakki döneminden beri Turancılık hareketi içinde olanların, özellikle Almanya'nın Sovyetler'e saldırısından sonra beklentileri çok yükselmişti. Bu gelişmeler Almanların bu gruplardan yararlanmasını kolaylaştırıyorlardı. Haftalık mizah ve fikir dergileri; *Akbaba, Karikatür, Bozkurt, Beyoğlu, Yurt* ve *Çınaraltı* dergileri zaten *Alman yanlısı yayınlarıyla* biliniyordu.[31]

Gazeteler ve radyo yayınları dışındaki Alman propagandası, posta ile broşür dağıtmak, kişisel ilişki kurmak ve fısıltı kampanyası düzenlemek şeklinde gelişti. İtina ile hazırlanan broşürler, daha ziyade İstanbul'daki firmala-

26 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 24-26.

27 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 26, 58, 60.

28 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 24-26.

29 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 151-153.

30 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 27.

31 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 60.

ra ve iş adamlarına gönderildi. Almanlar nüfusun geri kalanlarına, okuryazar olmayan kısmına karikatür ve dedikodu yayma kampanyaları ile ulaşmaya çalıştılar.[32] *İstanbul'da bulunan Ses, Şark ve Çemberlitaş sinemaları Almanlar tarafından yönlendiriliyordu.* Adı geçen sinemalar, Almanya'dan ayda kırk film temin edip gösterime sunuyordu.[33]

İtalyanların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi

İtalyanların Türkiye'deki örgütlenmesi Almanlarınkine göre sınırlıdır. Esas olarak İstanbul'da bir ölçüde de İzmir'de örgütlenmişlerdi. İstanbul'daki faşist örgütlenmesinin başında Adriatica Acentası müdürü Marcello Campaner bulunuyordu. İzmir'deki örgütün başında ise Enrico Mainetti bulunuyordu. Bu örgütler *"Hariçteki Faşist Ocakları Genel Sekreterliği"* tarafından hazırlanan talimatnameye göre çalışıyorlardı. Bu talimatname, ülkeleri dışında yaşayan faşistlerin ve çocuklarının yaşamını düzenliyordu. Hariçteki faşistlerin bulundukları ülkenin kurallarına uyması isteniyordu, talimatnamenin tanımladığı esas öteki ise *Bolşevizm'dir*. Mussolini'ye sadakat esastır.[34]

Hüseyin Cahit Yalçın'ın başyazarlık yaptığı *Yeni Sabah*'ta 1939 yılı 12 Ağustosu'nda yayınlanmaya başlanan "İçimizde Yaşattığımız Yılanların İçyüzleri" başlıklı yazı serisine göre, İstanbul Tepebaşı'nda açılan *Casa D'İtalia* (İtalya Evi) bir propaganda evi olarak çalışıyordu. Bu ev *Ente Nazionale Italiana Turistica (ENİT)* (İtalyan Turizm Kurumu) tarafından kurulmuştu. Köy kahvelerine kadar propaganda broşürleri gönderiyordu. İstanbul'da "İtalyan Hayır Cemiyeti" adı altında faaliyet gösteren kuruluş, İtalyan ve Türk gençlerini kullanarak istihbarat ve propaganda faaliyeti yürütüyordu. Gençlerin görevleri kahve kahve, bucak bucak, kent kent dolaşarak İtalya'yla ilgili konuşmalar yapmaktı. Söz konusu yazıya göre İstiklâl Caddesi'ndeki bir binada bulunan *"Societa Operaia İtaliana"* (İtalyan İşçileri Birliği) tam anlamıyla beşinci kol faaliyeti yürütüyordu. Bu binadaki kahvehane, İtalyan işçilerin bir siyaset yatağıdır.[35] İtalyan propagandasında Gilberto Primi etkili rol oynuyordu. *Beyoğlu* dergisinin sahibi ve editörüydü. Ayrıca İstanbul "Dopolavoro" organizasyonunun başkanıydı.[36]

İstanbul'da *Casa D'İtalia* (İtalya Evi) faşist örgütün toplantı yeri olarak hizmet görüyordu. Örneğin İstanbul Valiliği'nin 31 Ekim 1940 tarihli yazı-

32 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 64.

33 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 184.

34 Mustafa Yılmaz, "Emniyet (Genel Müdürlüğü'nün) Raporlarında Faşist Propagandası", *Kebikeç*, Sayı 27, 2009, s. 37-43.

35 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 465-466.

36 Pub. Rec. Off., WO 204-11570, Security Turkey, Review of the Month, Ocak 1944.

sından, siyah elbise ve kravatlarıyla kadın, erkek, çocuk 1.500 kişinin bu örgütlenmeye katıldığını öğreniyoruz. İtalyan okullarındaki İtalyan çocukları 7 yaşından itibaren örgüte girmeye mecburdu. 7 yaşındakilere "Figlia Lupa" (Kurt Yavruları), 7-15 yaşındakilere "Ballia", 15-18 yaşındakilere "Avanguardisti" (İzci), 18 yaşından yukarıdakilere "Giovani Fascisti" (Genç Faşistler) deniliyordu. Her yıl İtalyan çocukları yaz tatillerinde İtalya'da tatile gönderiliyordu.[37]

İngilizlerin cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi

İngilizlerin Almanlar karşısındaki karşı propaganda ve istihbaratını yürüten iki örgütü bulunuyordu. Bunlardan birincisi tarihi Britanya *SIS (Secret Inteligence Service)* Gizli İstihbarat Servisi, ikincisi ise *SOE (Special Operation Executive)* Özel Harp Dairesi'ydi. Dairenin görevleri işgal öncesi ve sonrası sabotaj, rüşvet dahil yasadışı politik faaliyetler ve yıkıcı propagandadır.[38] Bu kuruluş, yaşanan başarısızlıklar sonucunda savaş içinde oluşturulmak zorunda kalınmıştı.

1934 yılında İngiltere, İngiliz dili ve kültürü hakkında bilgi vermek amacıyla çeşitli ülkelerde *British Council'i* kurmuştu ama savaşa yaklaştıkça bu kuruluşun Alman propaganda faaliyetleri karşısında yetersiz kalması üzerine *Enformasyon Bakanlığı* (Ministry of Information) kuruldu. Enformasyon Bakanlığı propaganda işleri ile sorumlu birim olarak kurulurken Dışişleri Bakanlığı da kendi bünyesinde kurduğu *"Elektra House"* birimi ile propaganda işlerine girişti. Aynı dönemde *SIS'in* kendi içindeki askerî istihbarat bölümü *MI6* de kendi içinde *Section D* adlı bir birim kurarak Alman hedeflerine yönelik sabotaj düzenlemenin yanında, Nazilerin hedefindeki bölgelere yönelik istihbarat ve propaganda faaliyetleri de yürütüyordu. Enformasyon Bakanlığı bünyesinde, Section D'nin propaganda yönüne bakan ve paralel faaliyetlerini yürütecek olan *Division for Enemy and Enemy Occupied Countries* (Düşman ve Düşman İşgali Altındaki Ülkeler Birimi) adında bir birim oluşturuldu. Yine Enformasyon Bakanlığı'na bir şekilde bağlı olan BBC de diğer bölümlerin de yardımıyla Almanca ve diğer dillerde yayın yaparak Alman propagandasına karşı çalışıyordu. İşgal altındaki ülkeler daha ziyade Savaş Bakanlığı'nın sorumluluğundaydı. Tarafsız ülkeler ise Dışişleri ve Enformasyon Bakanlığı'nın etki alanına bırakılmıştı. Belli bir uzlaşma sağlanmıştı.[39]

MI6 bünyesindeki sabotaj birimi Section D, Dışişleri Bakanlığı'nın Electra House (EH) ve Savaş Bakanlığı'nın *Askerî İstihbarat Birimi'nin (MIR)* faaliyet-

37 Mustafa Yılmaz, *a.g.e.*, s. 49-50.

38 Pub. Rec. Off., FO 371-30095, 2 Eylül 1941 tarihli yazı.

39 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 70-71.

leri Temmuz 1940'ta *SOE'de (Özel Operasyonlar Dairesi)*toplandı. SOE başlangıçta üç birimden oluşuyordu. SO1 propagandadan, SO2 operasyonlardan, SO3 planlamadan sorumluydu. 1941'de SO1 *Political Warfare Executive'e (PWE)* (Siyasal Savaş Dairesi) dönüştü. SO2, SOE haline geldi. SO3 işlevini yitirdi. 1941 yılında Enformasyon Bakanlığı yeniden yapılandırıldı. Tarafsız ülkelerde sorumluluk bakanlıkta kaldı. Ama Mihver işgali altında olan ülkelerde sorumluluk PWE'ye geçti. Bu kuruluşu Dışişleri, Enformasyon ve Savaş Ekonomisi Bakanlıklarının üst düzey bürokratları ile BBC ve SOE sorumlularının katıldığı bir komite oluşturuyordu.[40] İngiltere'nin savaş içinde *istihbarat ve sabotaj örgütlenmesini yeniden yapılandırması* sırasında *Harp Ekonomisi Vekâleti* kendi ticari ağı içindeki İngiliz olan ve olmayan ticari şirketleri, bankaları ve simsarları örgütledi; topyekûn savaşın topyekûn casusluk gerektirdiği fark edilmişti. Bu ağ ile Almanların stratejik malzemelerdeki ticareti izleniyordu. Ama bu sistem sadece izleme ile yetinmiyor, *sabotaj faaliyetleri içinde de yer alıyordu.*[41]

Savaş öncesinde Britanya İstihbarat Servisi'nin Güneydoğu Avrupa'daki örgütlenmesi zayıftı. Bu bölgede Almanların faaliyetlerinin artması sonucu İngilizler de bu bölgede örgütlenmelerini geliştirmeye başladı. Bu alanlardan en büyüğü Atina'daydı. İngilizlerin Atina'da bir düzineyi aşkın kadrolu memuru, yetmişi aşkın ajanı bulunuyordu. Ajanlara ayda 10-20 sterlin ücret veriliyordu. Keith Jeffery'nin yorumuna göre bu yıllarda Yunanistan'da ajan olmanın olağanüstü bir yanı yoktu. Herhangi bir iş olarak görülüyordu.[42]

Enformasyon Bakanlığı'nın Türkiye'deki faaliyetleri, Büyükelçilik'te Basın Ataşesi Leigh Ashton tarafından yürütülüyordu. Türkiye'de İngilizce öğretmenliği yapan İngilizler, gerek okullarda gerek CHP Halkevleri'nde düzenlenen seminerlerde propaganda yapıyordu. Ocak 1940 tarihinde, Ankara'daki basın ataşesine bağlı olarak İstanbul'da Denison Ross başkanlığında Enformasyon Bürosu kuruldu. Ross, İstanbul'da basınla iyi ilişkiler kurmayı başardı. Bir süre sonra *Balkan Basınını İzleme Bürosu'nu* (Balkan Press Reading Bureau) kurdu. Türkiye'ye sığınan gönüllülerden oluşan bu büro BBC'nin Balkanlar'a yönelik yayınlarının temel malzemesini sağlıyordu. Denison Ross'un ölümü İngiliz propaganda teşkilatı için önemli bir kayıp oldu. Bir süre İstanbul teşkilatı ortadan kalktı. Alman propagandası karşısında İngiliz propagandası özellikle Türkiye-Alman Anlaşması sonrasında çok zayıf kaldı. Almanların yaydıkları fısıltılar karşısında İngilliz tarafı çaresiz kalıyordu. Bunlara BBC yayınlarıyla cevap verilemiyordu. Bu bağlamda ga-

---

40 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 71,77.

41 Curt Ries, *a.g.e.*, s. 366-373.

42 Keith Jeffery, *MI6 The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, Bloomsbury, Londra, 2010, s. 411-417.

zete sahipleriyle, başyazarlarıyla sözlü ilişkiler kurmak gerekiyordu. *İngilizler propaganda teşkilatını 1941 yılı Eylülü'nde yeniden düzenlemeye gitti.*[43] İstanbul'da Syme başkanlığında yeniden bir basın dairesi kurdular. İstanbul'da Ruben Colley'in çalıştırdığı Basın Ataşeliğine bağlı kitabevi de İngilizlerin önemli merkezlerinden biriydi. Özellikle ajanlarla ilişki buradan kuruluyordu.[44]

Savaş başlarken MI6'nın İstanbul'da küçük bir örgütlenmesi vardı. Başında Arthur Whittal bulunuyordu. 24 ajanı bulunan bu örgüt, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla imzaladığı anlaşma sonrasında hızlı bir gelişme gösterdi. Türkiye, İngilizlerin İzmir'de ikinci bir servis istasyonunu açmasını kabul etti. İstasyonun başında ailesi İzmir'de uzun yıllardır ticaret yapan Deniz Binbaşı Noel Reis bulunuyordu. Almanların Yunan Adaları'nı işgalinden sonra *İzmir gizli deniz operasyonları açısından uygun bir üs haline* gelmişti.[45] Yunan milliyetçilerinden *kolayca ajan bulabiliyorlardı.* Oniki Ada'da düşman operasyonunun merkezi olan Rodos'a ve İtalyanların deniz gücü üssü Leros'a karşı, Marmaris ve Bodrum'da örgütlenmeye gidilmişti ve kıyı gözetleme servisi kurulmuştu.[46]

İngiltere, Türkiye'de bulunan ve çok deneyimli bir kişi olan Harold Gibson'u, 1941 Ocakı'nda bölgenin SIS yükünü yüklenmesi için İstanbul'a gönderdi. Gibson altı ay içinde Sofya, Bükreş, Budapeşte, Belgrad ve Atina'daki *SIS örgütlerini İstanbul'a çekti.* Gibson İngiliz büyükelçisiyle ilişkilerini de iyi götürüyordu. Oysa *SOE İstanbul'da* İngiltere'nin diğer kurumlarından bağımsız olarak Büyükelçi H. Knatchbull-Hugessen'in karşı çıkmasına rağmen, *gizli bir örgütlenmeye girmişti.* Savaşın ilk iki yılında, içinde Türklerin de bulunduğu geniş bir propaganda örgütü kurdular.

SOE tamamen gizli bir örgüttü. İngiltere'de çok az biliniyordu. Tanınması ancak savaş sonrasında oldu. *SOE'nin İstanbul Ofisi Alman Konsolosluğu'nun bahçesine bakıyordu.* Başında bulunan Gardyne de Chastelain, Romanya'da kundaklama eylemlerinin başında bulunmuştu.[47] *SOE'nin Ortadoğu merkezi Kahire'deydi.* Sorumluluk alanında Girit, Kıbrıs, Türkiye, Suriye, Ürdün, Filistin, Suudi Arabistan, Irak, İran, Balkanlar ve Macaristan'ın yanında bazen Libya, Sudan ve Tunus gibi ülkeler vardı. SOE'nin her ülkede ayrı bir lideri bulunuyordu. Tarafsız ülkelerde ve Filistin gibi İngiliz denetimindeki ülkelerde, yapılacak operasyonlar için Londra'dan izin almak gerekiyordu. Ama çoğu kez Kahire'deki merkez ve her ülkedeki lider inisiyatif alabiliyor-

---

43 Pub. Rec. Off., FO 371-30097, 23 Ağustos 1941, 29 Ağustos 1941 tarihli yazılar.

44 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 72-74.

45 *Türkiye Newsweek*, 7 Kasım 2010, s. 39.

46 Keith Jeffery, *a.g.e.*, s. 417.

47 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 36.

du. *Özel Propaganda Birimi'nin (DSP)* görevi ise SOE bünyesinde Kahire'de hazırlanan operasyonlara propagandayla destek vermekti. Bu kuruluşun *en kıt faktörü yetişmiş insan gücüydü.* SOE bünyesine aldığı kişileri eğitmek durumunda kalıyordu.[48]

Savaşın başlangıcında Alman kuvvetlerinin Avrupa'da yayılımının artması üzerine İngilizlerin Section D'si Romanya ve Yugoslavya'da sabotaj hareketlerine girişmişti. Ama bu ülkelerde Nazi denetimi artınca İngilizler de ajanlarını İstanbul'a çekmek zorunda kaldı. Temmuz 1940'tan sonra yeniden örgütlenerek SOE'yi kurmak zorunda kaldılar.

SOE işgal altındaki ülkelerde sabotaj yapıyordu. Tarafsız ülkelerde ise işgal öncesi hazırlık yapmak, bunun için kapsamlı bir örgütlenmeye gitmek ve olumlu bir havayı korumak için propaganda yapmaya çalışıyordu. *İngiliz Dışişleri'nin ikazlarına rağmen SOE, tarafsız ülkelerde etnik gruplarla ilişki kuruyordu.*

SOE öncesi İstanbul Section D'nin Bükreş, Budapeşte, Sofya, Belgrad ve Üsküp vb. yerlerdeki faaliyetleri için bir koordinasyon merkezi oluşturuyordu. Mayıs 1940'ta Section D'nin merkezi Londra'dan Kahire'ye geçti. 1940 baharında Section D'nin Balkanlar'daki faaliyetleri hem Almanların hem de Balkan ülkelerinin dikkatini çekmeye başladı ve Section D elemanları Balkan ülkelerinden sürüldüler. Onlar da İstanbul'a geldiler. SOE kurulunca, 1940 Ağustosu'nda donanma ataşesinin yardımcısı olarak İstanbul'a atanan Bailey, SOE'nin başı olarak görev yapmaya başladı. İstanbul'da Büyükelçilik'e bağlı "Shipping Department"da faaliyet yürütmekteydi. Ayrıca Alman işgali altında kalan Tuna'daki gemilerini kurtarmaya çalışan Goeland Deniz Nakliyatı Şirketi'yle de işbirliği halindeydi. Kısa bir süre sonra Bailey, Londra'ya çağrıldı ve SOE'nin Türkiye'deki lideri Chastelain oldu.[49]

İstanbul'daki SOE'nin iki ana görevi vardı. Birisi Türkiye üzerinden *Balkanlar'a yönelik faaliyette* bulunmak diğeri ise *Türkiye'yi Almanlara kaptırmamaktı.* Bu görevleri gerçekleştirirken yalnız Türkiye'nin değil, aynı zamanda İngiliz Büyükelçisi'nin koyduğu sınırlar içinde ya da onlara emrivakiler oluşturarak gerçekleştirmek durumundaydı.

1942 yılı başlarında İstanbul'daki Britanya Gizli İstihbarat Servisi'nin durumunu değerlendiren Folley'in saptamalarına göre *Balkanlar'daki silahlı güçlere ilişkin istihbaratta zafiyet vardı.* Gibson'un dışındaki istihbarat kadrolarını ikinci sınıf olarak değerlendiriyordu. Hugessen de SIS örgütünün kadrolarının sosyal statüsünden rahatsızdı. Bu örgütü diplomatik gövdeden çıkarılması gereken kanserli bir doku olarak görüyordu.[50]

---

48 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 79-84.

49 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 77, 87, 89-91.

50 Keith Jeffery, *a.g.e.*, s. 417-420.

Amerikalıların cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi

Savaş öncesinde ABD'nin Türkiye'deki diplomatik teşkilatı küçüktü, gelişmiş istihbarat kanalları bulunmuyordu. Savaş başladıktan sonra Roosevelt, Ortadoğu'da ve Türkiye'de istihbarat ağı kurmak üzere özel temsilcisi *William J. Donovan'ı Ortadoğu'ya gönderir.* Donovan'ın 31 Ocak 1941'de Türkiye'yi ziyaretinden sonra ABD elçiliğinde çalışanların sayıları hızla artmıştır. İstiklal Caddesi'nde *Amerikan askerî istihbaratı OWI* (Office of War Information) bürosu oluşturulur. Daha sonra İstanbul'da, *daha sonraki yıllarda CIA'ye dönüşecek olan OSS* (Office of Strategic Services) örgütlenir. OSS Türkiye operasyonları için bir proje (Project NET) hazırlar. Bu projede Türkiye'den Güneydoğu Avrupa'ya sızma amaçlanmıştır. Ayrıca casuslar dünyasında İstanbul'da üretilmiş gerçek olmayan bilgilerin Amerikan istihbaratına yüksek fiyatlarla satıldığı konusunda yaygın bir kanı bulunmaktadır.[51]

Sovyetler Birliği'nin cephe dışı savaş mekanizmasının örgütlenmesi

Savaş öncesinde Sovyet istihbarat ağı çok gelişmiş değildir. Savaş döneminde örgütlenmesi geliştirilir. Savaş yıllarında *Sovyet gizli faaliyetleri; İstanbul, Ankara ve Kars merkezlerinden yönetilir.* Ana merkez İstanbul'dadır. Sovyetler, Türkiye'nin savaştaki konumu ve Almanların savaş planları hakkında bilgi toplamak istemektedir. Alman gizli örgütlerinin Türkiye üzerinden SSCB'ye sızma kanallarını açığa çıkarmak ve bu sızmalarla mücadele edebilmek için örgütlenmişlerdir.[52]

Sovyet istihbaratı, von Papen'in Turancı hareketle ilişkilerini ve Türk kökenli tutsakların Sovyet ordularına karşı savaşmak için kullanılmalarını yakından izlemektedir. *NKVD'nin düşman cephesi gerisindeki faaliyetlerini yürüten 4. dairesi, Naum Eitington'u Ankara'da görevlendirir.* Daha önce Türkiye'de "Leonid Naumov" adıyla çalışmış olan Eitington, 1941 yılı sonbaharında Türkiye'ye eski kimliğiyle gelir. Eitington, aynı zamanda Meksika'da Troçki'ye suikast düzenleyen ekibin başkanıdır.[53] Daha sonra NKVD'nin Türkiye sorumluluğunu yürütmüş olan Mikhail Batunin'in hatıralarında anlattıklarına göre Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi olasılığını göz önünde tutan Sovyetler Birliği, Doğu Anadolu'da bir Kürt isyanı çıkarmak için örgütlenmeye girişmiştir. Batunin, bu amaçla Türkiye'de derviş ya da sokak satıcısı kılığıyla dolaştığını anlatmaktadır. Sovyet gizli örgü-

---

51 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 37

52 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 36.

53 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 41.

tü, Türkiye'nin yöneticilerini Rusya ile savaşılırsa bir felaket olacağı konusunda ikna etmek için sürekli dezenformasyon yaymıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın Kafkasya'ya 50 tümen kaydırdığı, Türkiye'ye İran üstünden saldırı yapabileceği, İstanbul'a Rus deniz komandolarının çıkacağı vb. söylentiler yayılmıştır.

Türkiye'nin, topraklarındaki cephe dışı savaşı denetim altında tutmak için yaptığı düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşı'nın cephe dışı savaşı, gerçekte, değişik yoğunluklarda olmak üzere tüm yeryüzünü kapsıyordu. Türkiye bu tür cephe dışı savaşın en yoğun cereyan ettiği ülke topraklarından biriydi. Bu savaşın taraflarının Türkiye topraklarında nasıl örgütlendiğini gördük. Türkiye'nin sıcak savaş dışı kalma stratejisi cephe dışındaki savaşta da yapacaklarını belirliyordu. Dış siyasette izlenen aktif dış ilişkilerden yararlanarak savaş dışı kalmaya çalışılmasına benzer bir tutum, cephe dışı savaş alanında da izleniyordu. *Türkiye, bir yandan her iki tarafın da faaliyetlerine izin verirken öte yandan bu faaliyetleri denetim altına tutmaya çalışıyordu.* Bu yolla bir sonuç alınabilmesi için Türkiye'nin üç farklı alanda mekanizmalarını güçlendirmesi gerekiyordu. Bunlardan birincisi, *basın yayın organlarına devlet politikaları dışında faaliyette bulunma yollarının kapatılmasıydı.* İkincisi, yabancı propaganda kanalları karşısında kendi propaganda kanallarını güçlendirmesiydi. Üçüncüsü ise istihbarat kanallarını geliştirmesi, yeni olanaklara kavuşturmasıydı. Şimdi Türkiye'nin kendisini söz konusu cephe dışı savaşa nasıl hazırladığını görelim.

Basın yayın üzerindeki denetimin güçlendirilmesi

Türkiye, 1923-1945 yılları arasında otoriter bir tek parti rejimince yönetilmiştir. Bu tür rejimler nitelikleri gereği basın üzerinde yüksek oranda denetime sahip olmaya çalışır. Bu nedenle hükümetler zaten basın üstünde denetimi kurmakta güçlü mekanizmalara sahipti. 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı "Matbuat Kanunu"nun 51'inci maddesine göre; matbuatların dağıtılması ve Türkiye'ye sokulması Bakanlar Kurulu kararıyla men edilebileceği gibi acil durumlarda karar sonradan alınmak üzere matbuatlar içişleri bakanının kararıyla toplatılabilmektedir. Aynı *yasanın 50'nci maddesine göre "umumi siyasete"* uygun düşmemesi halinde *Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve mecmuaların yayını geçici olarak* durdurulabilecektir. Bu yayınların sahipleri, kapatma sırasında başka isimle gazete çıkaramayacaklardır. Bunlar, kuvvetli yetkilerdir. Kapatma umumi siyasete uygunluk gibi muğlak bir ne-

dene bağlanmış ve geçici kapatmanın üst sının belirlenmemiştir. Tek parti rejimi normal koşullarda kendisi için yeterli olanı, yeterli görmemeye başlamıştır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, çok stratejik bir konumda olmasına karşın savaş dışı kalmasını sağlayacak bir dış politika izleyebilmek adına basının denetimine aşırı bir önem yüklemeye başlamıştır.[54]

Bu nedenle hükümet savaşın yaklaşmasıyla birlikte yeni yetkiler almaya ve yeni mekanizmalar kurmaya başlamıştır. Bunları *27 Haziran 1938'de "Matbuat Kanunu"nda yapılan değişikliklerden* izleyebiliriz. 9. maddede gazete ve dergi çıkaracaklara önceden ruhsatname alma koşulu getirilmiştir. Bu koşul 1924 Anayası'na aykırı olmasına rağmen konulmuştur. Ruhsatname alacaklar yönetime başvuracaklardır. Bu başvuruda, çıkarılacak dergi ve gazetelerin siyasi olup olmadığı belirtilecek, sermayeyi kimlerin koyduğu hakkında bilgi verilecektir. Eğer bu organ siyasi ise öngörülen teminat yatırılacaktır. 12. maddede, kötü şöhreti olan kişilere yayın yapma ve yayında sorumlu yerlerde bulunma yasağı getirilmiştir. 27. maddede, her yayın organının çalıştıracağı muhabir, yazar vb.'nin gerçek kimliklerini idareye bildirme zorunluluğu konulmuştur. 38. maddede ise orta ve yükseköğretim kurumlarında disiplini bozacak mahiyette olan yayınların idareden izin alınmadan yayınlanması yasaklanmıştır.[55] 15 Nisan 1939'da Hariciye Vekâleti umumi kâtibinin başkanlığında, Maliye ve Dahiliye Vekâleti temsilcilerinden oluşan *bir komisyon kurulmuştur.* Bu komisyon, gazete ve ajansların yazı ve haberlerinin Türkiye'nin menfaatine uygun düşmesini sağlamak üzere *ilgililere dostane direktifler verecektir.* Bu Matbuat Umum Müdürlüğü'nün denetiminin dışında denetim yapacak özel bir komisyondu. Türkiye'nin dış politika konusunda izlediği çok hassas politika, sorun yaratabilecek yazıların denetimine özel bir önem vermesini gerektiriyordu. Bu konuda temel sorumluluk Dışişleri Bakanlığı'na düşüyordu.[56]

İkinci Dünya Savaşı süresince iktidar, basını sadece yasalar aracılığıyla değil *oluşturduğu meslek kuruluşlarıyla da denetim altına almaya çalışmıştır.* Bunlardan en önemlisi Basın Birliği'nin kurulmasıydı. Basın Birliği kurulması fikri ilk kez 1935 yılında toplanan Basın Kurultayı'nda gündeme gelmişti. Kurulması, savaşın arifesinde 28 Haziran 1938'de kabul edilen 3511 sayılı Basın Birliği Yasası'yla oldu. Birlik basında otokontrolü sağlamak ve üyelerinin sosyal haklarını korumak için kurulmuştur. Basında "inzibat ve intizamı" sürdürmek, basını ulusal amaçlar uğrunda "uyanık ve toplu halde bulundurmak", hükümet'le basın arasında işbirliğini düzenlemek ve bu amaç-

---

54 O. Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1991, s. 23-37.

55 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 43-46.

56 Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim, İstanbul, 2011, s. 160.

la "birlik azalarına direktif vermek"le görevlendirilmişti. *Bu birliğe üye olmayanlar gazetecilik yapamayacaktı.* Bu birliğin yürütme kurulu üyeleri genellikle rejimin güvendiği milletvekili gazetecilerden oluşuyordu. Haysiyet divanı da aynı niteliğe sahip gazetecilerden kurulmuştu.[57]

Savaş içinde Matbuat Kanunu'nda yapılan yeni değişikliklerle iktidarın denetimi daha da sıkılaştırılmıştır. 24 Nisan 1940'ta kanuna yapılan eklerle Türklerin ulusal duygularını inciten ve tarihini yanlı gösteren yazılar ile ülkenin güvenliği ile ilgili meseleler hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine *milli savunma bakımından alınan önlemlerden sözeden yazıların yazılması yasaklanmıştır.*[58]

Basın, 20 Mayıs 1940'ta İstanbul ve çevresindeki illerde örfi idare ilan edildiğinde, Örfi İdare Yasası'ndan kaynaklanan ek denetimler altına girmiştir. *Örfi İdare Kanunu'nun 3. maddesi uyarınca sıkıyönetim komutanları tüm yayınların ithalini ve basımını yasaklama, matbaaları kapatma, yayınlar, telgraflar ve mektuplar üzerine sansür koyma yetkisine sahipti.*

İktidarın basını denetleme konusundaki temel mekanizması Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur. 22 Mayıs 1933 tarihinde 2205 sayılı kanunla Dahiliye Vekâleti Matbuatı Umumiye Müdürlüğü kurulmuştu. Dış propagandaların "nüfuzuna mâni olmak ve memleketimizi de dış dünyaya tanıtmak ve milleti uyanık bulundurmak maksadiyle, bu müessesenin kurulmasına ihtiyaç hâsıl olmuştu" Bu kuruluş da ancak bir yıl kadar faaliyet göstermiş olup vazifeleri, gelişen dünya koşullarına uymak amacıyla 26 Mayıs 1934 tarihinde 2444 sayılı kanunla 10 madde halinde yeniden düzenlenmişti. Teşkilat; istihbarat, neşriyat ve propaganda adlarıyla üç şubeye ayrılmıştı.[59]

İkinci Dünya Savaşı başladığında İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan *Matbuat Umum Müdürlüğü, savaş başladıktan sonra, 22 Mayıs 1940 tarihinde 3837 sayılı yasayla yeni bir teşkilat kanunu* çıkartılarak Başbakanlık'a bağlanmıştır. Bu yasayla ayrıca, daha önce Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı olan Radyo İdaresi, İktisat Vekâleti'ne bağlı olan turizm faaliyetleri de bu umum müdürlüğe bağlanmıştır. Bunun temel nedeni tüm propaganda faaliyetlerini tek elde toplama isteğidir. *Bu umum müdürlük*; ülke içinde ve dışındaki tüm siyasi ve harsi yayınları izlemek, iç ve dış siyaset konusunda kamuoyunu aydınlatmak ve gerektiğinde yayın yapmak ve yaptırmak, yayınların devrim ilkelerine, devletin genel siyasetine ve ülkenin gereksinmelerine uygun olmasını sağlamak için *basın yayın organlarına rehberlik yapmak gibi görev ve yetkilerle donatılmıştır.* 17 Haziran 1942'de çıkarılan 4266 sayılı kanunla Anadolu Ajansı'nın "neşriyat ve istihbarat işlerini murakabe etmek" işlevi de

---

57 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 49-58.

58 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 48.

59 Vahap Okay, *Modern Propaganda*, İstanbul, 1957.

bu umum müdürlüğe verilmiştir. 20 Temmuz 1940'te Matbuat Umum Müdürlüğü'nün gazetelere gönderdiği bir talimatla "*Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı'nın vereceği dış haberlerden başka dış haber verilmesi yasaklanmıştır.*[60] *16 Temmuz 1943'te* kabul edilen 4475 sayılı yasayla Matbuat Umum Müdürlüğü kaldırılmış yerine *Basın Yayın Umum Müdürlüğü* kurulmuştur. Bu değişiklik sırasında Türkiye'nin dış tanıtım ve propagandası işlevi de bu kuruma verilmiştir. Bu umum müdürlüğün görev alanı; "söz, ses, yazı, resim film, plak ve bunlara benzeyen basın, yayın ve telkin vasıtalarından faydalanarak yurdun medeniyet ve kültür varlıklarını, sanat ve tabiat güzelliklerini, siyasi olay ve gelişmeleri içeride ve dışarıda doğru olarak tanımak ve yaymak... Milli menfaatlerimiz için zararlı tesirler yapabilecek basın yayın ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halk efkârını aydınlatmak ve bu gibi faaliyetleri tetkik ve murakabe etmek" vd. şeklinde tanımlanmıştır.[61]

1939-1945 döneminde, tüm ülke sathında dağıtımı yapılan 12 gazete vardı. Bu gazeteler; *Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Vakit, Yeni Sabah, Tasvir-i Efkâr, İkdam, Son Posta, Son Telgraf, Tan, Vatan* ve *Tanin*'dir. Milli Korunma Kanunu'nun verdiği yetki kullanılarak *gazeteler savaşın başlamasından sonra dört sayfayla sınırlandırılmıştır.* İç politikaya ilişkin önemli, dış politikaya ilişkin tüm haberlerden Anadolu Ajansı'nın gazetelere gönderdiği şekilde yararlanılmıştır. Bu durumda *gazetelerin birbirinden farklılığı büyük ölçüde başyazılarının farklılığına indirgenmiştir.*[62]

Dönemin gazetelerinin ilginç bir yapısı vardır. Gazete sahipleri genellikle aynı zamanda başyazardır. Gazetelerin başyazarları ve önemli yazarları arasında milletvekili olanların sayısı çok yüksektir. CHP'nin 1939 tarihli nizamnamesine eklenen bir maddeyle gazete sahiplerine; parti program ve nizamnamesine, devletin iç ve dış siyasetine ve devletin yüksek menfaatlerine aykırı düşen yazıları neşrettirmemek görevi verilmiştir. Zaman zaman gazete sahiplerinin bu bakımından dikkati çekilmiştir. *1939'da seçilen mecliste 20, 1943'te seçilen Meclis'te 17 gazeteci milletvekili olarak bulunuyordu.* Hükümetin çizgisine ters düşen Yunus Nadi, Abidin Daver, Ethem İzzet Benice gibi isimler 1943'te yeniden milletvekili seçilmemişlerdir.[63]

Tek parti yönetimi basın üzerindeki denetimini yalnız yasaların getirdiği yetkilere dayanarak değil, meslek örgütleri yoluyla ve *başyazarlarını parti örgütü içine almaya çalışarak,* yani çok katmanlı olarak kurmuştu. Türkiye'nin

---

60 Ayçe Gülçin Manka, *Anadolu Ajansı ve II. Dünya Savaşı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara, Mart 2008, s. 34.

61 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 59-64.

62 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 17-21.

63 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 65-70.

savaşan iki taraf arasında dengeli davranarak tarafsız kalmaya çalışmasının, basına yansıyan bir yönü oluyordu. Bu dengenin çabası içinde bazı yayınlara bazı sürelerde göz yumuluyordu. Bu da basın rejiminin sıkılığı konusunda yanlış yargıların ileri sürülebilmesine neden oluyor ve bazı hükümet üyeleri ve hatta basın mensupları Türkiye'de basın özgürlüğünün bulunduğunu söylüyorlardı. Bu yargılar, onların gerçeğin farkında olmaması dolayısıyla değil, Türkiye'de gazetelerin yayınlarından şikâyet eden savaşan tarafların baskıları karşısında bir savunma mekanizması olarak kullanılması yüzündendi.

Yabancı propaganda kanalları karşısında devlet kendi kanallarını güçlendiriyor

Bu bakımdan iki mekanizma önem kazanıyordu. Bunlardan birincisi Anadolu Ajansı, ikincisi ise Devlet Radyosu'dur. Anadolu Ajansı basındaki haber akışını denetlemenin mekanizmasını oluştururken, radyo ise halka istenilen haberlerin ulaştırılmasının kanalı oluyordu.

Kurtuluş Savaşı sırasında kurulmuş ve yararlı hizmetler vermiş bulunan *Anadolu Ajansı,* 1925 yılında bir anonim şirket olarak yeniden örgütlenmişti. O tarihten itibaren büyük ölçüde devletin verdiği ödeneklerle işlevini yerine getiriyordu. Bu ödenek Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi içinde yer alıyordu. Savaş öncesinde ve savaşın ilk yıllarında Anadolu Ajansı'nın bünyesinde bir değişiklik yapılmamıştır. Savaş sırasında Anadolu Ajansı'ndan beklenen iki işlev vardı. Birincisi Türkiye'ye ilişkin haberleri dış dünyaya vermek, ikincisi ise uluslararası haber ajanslarının haberlerini Türkiye basınına aktarmaktı. Anadolu Ajansı'nın başında Numan Menemencioğlu'nun kardeşi Muvaffak Menemencioğlu bulunuyordu.

20 Temmuz 1940'ta basın organlarına gönderilen talimatla Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansı'nın vereceği dış haberlerden başka haberin yayınlanmaması istenmişti. Matbuat Umum Müdürlüğü'nden gelen ikazlar iç haberlerde de Anadolu Ajansı dışında haberlerin kullanılmamasını sağlamıştı. Böylece Anadolu Ajansı'nı denetleyen devlet tüm basını denetlemiş oluyordu. 17 Haziran 1942'de çıkartılan 4266 sayılı yasayla Anadolu Ajansı üstündeki Matbuat Umum Müdürlüğü'nün denetimi güçlendirilmiş, ödeneği de bu umum müdürlüğün bütçesine konmaya başlamıştır. *Anadolu Ajansı, her gün 6 bülten yayınlıyordu. Bültenler Fransızca ve Türkçe olarak iki dilde* yayınlanıyordu. Savaş öncesinde Cenevre, Berlin ve Kahire'de olan muhabirliklerinin sayısını, savaşın gelişmesine paralel olarak Peşte, Bükreş, Sofya, Londra, Cezayir, Paris ve Atina'da yeni muhabirlikler oluşturarak artırdı. Anlaşmalı olduğu ajansların kendi telsizleri ya da Hell makineleriyle gönderdiği haberleri alan Anadolu Ajansı, bu haberler Fransızca ise Türkçeye çevi-

rerek, başka dillerde ise hem Türkçeye hem de Fransızcaya çevirerek yayınlamaktaydı. Zaten bu haberleri Anadolu Ajansı dışında bir kuruluşun yayınlaması yasaklanmıştır. Anadolu Ajansı'nın haberlerin dağıtılması konusundaki bu tekelci konumu hükümete kendi dış politikasına bağlı olarak basını yönlendirme olanağı vermiştir.[64]

Halka ulaşmak bakımından en etkili kanal ise radyo olmuştur. Hükümet her kahvehanede bir radyo bulunmasını özendirmektedir. Hükümet, politikasını halka anlatabilmek için özel programlar geliştirmişti. Bunların başında *Nurettin Artam'ın sunduğu "Radyo Gazetesi"* geliyordu. En çok dinlenen program, bu programdı. Dönemin kalp kırmaktan korkan bu en ünlü radyocusunu Nadir Nadi "Kır saçlarının çerçevelediği koyu esmer çehresi ile Artam, bir bektaşi şeyhinden ziyade bir Hint filozofunu andırırdı" diye tasvir etmektedir.[65] Savaş boyunca 30 dakika olan bu program savaş sonrasında 15 dakikaya indirilmiştir. Bu program Roma Radyosu'nun ve BBC'nin, Radyo Gazetesi programından esinlenmektedir. Radyo Gazetesi'nin metinleri Ahmet Şükrü Esmer, Hazım Atıf Kuyucak, Nurettin Artam, Burhan Belge gibi uzmanlardan oluşan bir kurulca hazırlanıyordu. Dış haber ve savaş haberlerine ağırlık veriyordu.[66] Haber yayınları içinde Radyo Gazetesi dışında ayrı bir ağırlığı olan yayınlar ise Radyo Pazar Gazetesi, Dış Politika İcmali, Günün Meseleleri'ydi. Ankara Radyosu'nun günde dört kez yayınladığı ajans haberleri ve radyo gazetesi hemen hemen her evde ve kahvede dinleniyordu. Hâlâ evlerdeki radyo sayısı çok az olduğundan, erkekler kahvelere toplanarak harbin gidişini izliyorlardı. Köylerde elektrik olmadığından radyolar pil ya da aküyle çalıştığı için sadece haber saatlerinde açılıyordu.[67]

Türkiye, savaş sırasındaki iletişim bakımından kritik önemi olan radyo konusunda savaş öncesinde vericiler bakımından önemli bir atılımı gerçekleştirmiş bulunuyordu. Bu bakımdan en önemli hazırlık; 1936 yılında yapımına başlanan yeni Ankara Radyoevi'yle, Etimesgut'taki vericilerin tamamlanması olmuştur.[68]

Ankara Radyosu, üç aylık deneme yayınından sonra 28 Ekim 1938'de hizmete girdi. Bu radyonun verici istasyonu Etimesgut'taydı. İstasyonda, anten gücü 120 KW olan bir uzun dalga verici, 20 KW olan kısa bir dalga verici

64 Anadolu Ajansı Bültenleri içinde yer alan haberlerin Müttefik kaynaklı, Mihver kaynaklı ve diğer ülkeler kaynaklı olmasına göre bir değerlendirme yapan Ayşe Gülçin Manka bu ilişkiyi açık olarak göstermiştir. Bkz. Ayşe Gülçin Manka, *Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Kırkıncı Yıl Kitaplığı, No: 12, Mart 2008.

65 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 127.

66 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 223-227.

67 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 377-385.

68 Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1980, s. 141.

bulunuyordu. Ankara Radyosu'nun kurulduğu ilk yıllarda, 1940'ta, Ankara'nın 120 KW'lık vericisi 60 KW olarak çalıştırılmıştır. Bu dönemde Ankara Radyosu'nun yayınları; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Giresun-Malatya-Gaziantep çizgisinin doğusundaki büyükçe bir bölümüyle, Trakya ve Batı Anadolu'nun kıyılarında iyi olarak alınmamaktadır. Kısa dalga verici ise dış politikaya bağlı olarak Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yöneltilmişti. Radyoevi, başlangıçta bir radyoevi olarak tasarlandığı için, gerekli yayın ve toplantı mekânlarına ve teknik özelliklere sahipti. Sözlü programlar içinde haberlerin payı % 28 ile % 47 arasında değişiyordu. Haber bültenleri, 15 dakikalık dört yayın halinde veriliyordu. Birincisi sabah, ikincisi öğlen, diğer ikisi akşam kuşağında veriliyordu. Bültenler 1945 yılı başına değin Anadolu Ajansı'nca hazırlanmış ve haber bültenleri, bir motosikletli ya da bisikletli ulakla Radyo müdürlüğüne gönderilmiştir. Ajanstan gelen haberler spikerlerce önemine göre sıraya konulduktan sonra okunuyordu. Haber bültenlerinin dili ve anlatımı Birinci Neşriyat Kongresi'nde eleştirilmiştir.[69]

İstanbul Radyosu 1938 yılında devreden çıkarılmıştı. Zaman zaman devreye sokulmak istendiyse de bunlar uzun süreli olmadı. Bu nedenle de *15 Eylül 1944 tarihinde 4670 sayılı Yeniden Radyo İstasyonlarının Kurulmasına Dair Kanun* çıkarıldı. 1939 yılında Montreux'da yapılan konferansta, Ankara'dan başka İstanbul, İzmir, ülkenin kuzeydoğusu ve güneydoğusunda birer orta dalga yayın bandı, Türkiye'ye ayrılmıştı. Ancak savaş içinde bu bandlar kullanılamamıştır.[70]

Radyonun etkili olabilmesi için yalnız vericilerin kurulması yeterli değildir. Halkın elinde alıcıların da bulunması gerekir. Oysa radyo pahalı bir eşyadır. 1939 yılında, ortalama bir alıcı fiyatı 90 TL iken, orta dereceli iki çocuklu bir memurun net aylığı 77 TL'dir. Radyo sayısının artırılması bu nedenle zordur. Ülkedeki tüm alıcıların sayısı; 1936'da 10.640 iken, 1937'de 22.800'e, 1938'de 33.753'e, 1939'da 56.076'ya yükselmiştir. O günlerin ekonomik koşullarında bu artışlar önemlidir. 1937 yılındaki göreli yüksek artışın nedeni, 3222 sayılı telsiz kanununun 1 Ağustos 1937'den itibaren yürürlüğe girmesidir. Ruhsatsız kullanıcılara getirilen ağır para cezaları, kayıtsız alıcı sayısını çok azaltmıştır. Yeni tarifeye göre ruhsat ücreti; 10.000'den az nüfuslu yerlerde 5 TL, daha büyük yerleşmelerde 10 TL olarak belirlenmiştir. CHP kongrelerinde delegeler, radyo alıcılarının ve ruhsatlarının pahalılığından çok sık şikâyet etmişlerdir.[71] Bu darboğazın farkında olan *Nazi Almanyası, işgali altındaki Bulgaristan, Romanya, Slovakya'da ucuz, halk tipi,*

69 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 148-168.

70 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 202-203.

71 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 141-147.

radyo projesi uygulamıştır. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere Almanya'nın bu projeyi Türkiye'de de uygulama isteği sonuç vermemiştir.

1939 yılında Türkiye'de, ortalama, 520 kişiye 1 alıcı düşmektedir. Avrupa Türkiyesi'nde 112 kişiye bir, Doğu Anadolu'da 4.727 kişiye bir radyo düşmektedir. Türkiye'deki radyoların % 48,8'i İstanbul, % 14,6'sı Ankara, % 6,8'i İzmir'de bulunuyordu. 1940 yılında *1.000 kişiye düşen radyo sayısı; Türkiye'de 4,4* iken, Romanya'da 15,3, Portekiz'de 15,1, Cezayir'de 14,1, Bulgaristan'da 12,8, Tunus'ta 12,2 Fas'ta 6,8, Mısır'da 5,1'dir. Bu sayılar Danimarka'da 234,7, ABD'de 223,7, Almanya'da 169,4, İngiltere'de 156,2, Hollanda'da 134,8'dir.[72]

Savaş yaklaştıkça, radyonun topyekûn savaştaki önemi daha iyi kavranmaya başlamıştır. 1939 yılı CHP kurultayında, radyoya gösterilen siyasal ilginin arttığı gözleniyordu. 1940'ta *Radyo, "Milletin kulağı, hükümetin ağzı" oluyordu.* İkinci Dünya Savaşı, radyoların savaş gereksinmesine göre yeniden düzenlenmesini beraberinde getirdi. Tüm ülkeler, radyoyu bir propaganda, dolayısıyla bir savaş aracı olarak kullanmaya başladılar. Savaş köylü ve kentli herkesin haber alma gereksinmesini kamçılıyordu. Türkiye'nin izlediği savaş dışı kalma politikası da kitle iletişim araçlarından beklenen işlevleri daha ilginç hale getiriyordu. Böyle bir zamanda, yeni oluşan bir radyonun, özellikle misyonu önem kazanıyordu.[73]

CHP, savaş koşulları içinde propaganda mekanizmasını daha iyi işletebilecek şekilde, radyo alanındaki örgütlenmesini yeniden düzenledi. (Radyo; PTT, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıydı.) *22 Mayıs 1940 tarih ve 3837 sayılı yasayla Başbakanlık'a bağlı bir Matbuat Umum Müdürlüğü kuruldu.* Bu Umum Müdürlüğü'n Radyodifüsyon ve Turizm Müdürlükleri bulunuyordu. Radyo programlarının ana eğilimi, Neşriyat Şubesi yetkilileri ve bazı ilgililerin katılımıyla 3-4 aylık kalıp programlar halinde hazırlanıyordu. Bu komitede; Radyo Gazetesi'ni sunan Nurettin Artam, Umum Müdürlük Baş Hukuk Müşaviri Burhan Belge, Genelkurmay temsilcisi Kur. Yzb. Kemal Atalay, Müzik Yayınları Neşriyat Şefi Mesud Cemil Tel, Neşriyat Şefi Fuat Münir Bener ve Ankara Radyosu Müdürü Vedat Nedim Tör bulunuyordu.[74]

Türkiye'nin istihbarat ve sabotajla mücadele kapasitelerinin geliştirilmesi

Türkiye, yirmiden fazla ülkenin gizli örgütlerinin faaliyet alanı haline geldiği savaş yılları içinde, bu örgütlerin faaliyetlerini kendi gizli örgütüyle dene-

---

72 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 141-147, 206.

73 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 178-185.

74 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 186-188.

tim altında tutmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı başladığında, 1926 yılında örgütlenmeye başlamış ve 1936 sonrasında Hatay sorunu sırasında belli bir tecrübe kazanmış bir Milli Emniyet Hizmetleri teşkilatı bulunuyordu.

Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'nin kurulmasına, 6 Ocak 1926'da başlanmıştır. Kurulurken, sadece iç istihbarata dönük olarak genel merkezi Ankara'da ve şubeleri İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır ve Kars'ta olmak üzere, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı, küçük bir istihbarat birimi olarak kurulmuştur.

Başlangıçta dış istihbarat kapsama alınmamıştı. Ama 1925 yılı sonbaharında, Dışişleri Bakanlığı'nın araya girmesiyle, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş döneminde Alman genelkurmayının istihbarat servisinin başkanlığını yürüten ve artık emekli olmuş olan *Albay Walter Nikolai*[75] ile ilişki kurulmuş ve ondan bir dış istihbarat örgütünün kurulması için yardım alınmak istenmiştir. İç istihbarat konularına da karışmak istemesi, hakkında kuşku duyulmasına neden olmuşsa da Walter Nikolai'den bazı ciddi hizmetler alınmıştır. Örgütte, dış sahada çalışacakları bir kursa tabi tutmuş ve bir nizamname hazırlamıştır.[76] Daha sonraki yıllarda Hitler de Abwehr'in kuruluşunda Walter Nikolai'den yararlanacaktır.[77]

Hazırlanan nizamnameye göre Milli Emniyet Hizmeti; 1926 Kasımı'nda bir başkan, 13 yönetici personeli olan dört şube halinde örgütlenmiştir. Bunlar;

– A Şubesi; İstihbarat (Espiyonaj) Şb. genelkurmay kadrosundaki subaylardan

– B Şubesi; Müdafaa (Kontr Espiyonaj) Şb. Emniyet Umum Müdürlüğü ve Jandarma personelinden

– C Şubesi; Propaganda Şb. ve Dışişleri Bakanlığı personelinden

– D Şubesi; Teknik İşler Şb., asker ve sivil kişilerden

oluşturulmuştu.

Daha sonraki yıllarda C Şubesi kapatılmıştır. Başlangıçta genel merkezi Ankara'da ve şubeleri İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır ve Kars'ta bulunan kuruluşa, bu dönemde Ankara, Antalya ve Samsun şubeleri eklenmiştir. 19 Aralık 1926'da MEH, Başbakanlık'a bağlanmış ve Yarbay Şükrü Ali (Öğel) Bey de 25 Aralık 1926'da MEH'e başkan olarak atanmıştır. Ayrıca 5 Ocak 1927'de B Şubesi de şeklen İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu son

---

75 Albay Walter Nikolai, Berlin Harp Okulu'ndan 1904 yılında teğmen olarak mezun olduktan sonra Alman gizli servisine girmişti. Japonya ve Asya ülkelerinde başarılı çalışmalarıyla dikkati çekmiş ve 1913 yılında İmparator II. Wilhelm tarafından Alman genelkurmayının istihbarat servisinin başına getirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda da başarılı olmuştu. Bu dönemdeki faaliyetleri hakkında yazdığı *Alman İstihbaratı* kitabı 1925 yılında Yarbay Mehmet Bursalı tarafından Türkçeye çevrilmişti. Emrullah Tekin, *Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İstihbaratı*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 1-3.

76 Erdal İlter, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi, M.E.H/MAH (1927-1965)*, Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara, 2002.

77 Tuncay Özkan, *Bir Gizli Servisin Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Mayıs 1996, s. 100.

tarih genellikle MEH'in kuruluşunun tamamlandığı tarih olarak kabul edilmektedir. Harf devrimi sonrasında MEH'e, bir türde rumuzlaştırılarak, MAH denilmeye başlamıştır.[78]

MAH'ın ülke içindeki örgütlenmesi sırasında, şubeler geliştirilerek, Mıntıka Amirliği haline geldiler. Bunlar; Adana, Ankara, Antalya, Diyarbakır, İstanbul, İzmir, Kars ve Samsun Mıntıka Amirlikleriydi. Bu mıntıkalarda A (İstihbarat) ve B (Kontr Espiyonaj) amirleri ayrı ayrı çalışıyorlar, MAH Riyaseti ile ayrı ayrı haberleşiyorlardı. Sonraki süreçte Kars merkezi Erzurum'a nakledilmiştir. 1929 yılında da Samsun merkezi kapatılarak sorumlulukları Ankara ve Erzurum arasında bölüştürülmüştür. MAH, yurt dışında ilk olarak Viyana (kuzey), Tahran (doğu) ve Kahire (güney) olmak üzere üç büroyla çalışmaya başlamıştır. Daha sonra bu bürolar, geçici bir süre, ekonomik gerekçelerle kapatılmıştır.[79]

1935 yılının ikinci yarısından itibaren vilayetlerde "Merkez Amirlikleri" kuruldu. A ve B amirleri merkez amirlerine bağlı olarak çalışmaya başladılar. Yıllar içinde, duyulan gereksinmeye bağlı olarak gerekli yerlerde "yuva"lar ve "memurluk"lar kuruluyordu. Yuvalar, yurt dışında da kuruluyordu. İlk yuvalar, 1927 yılında Bulgaristan ve Yunanistan sınırında kurulmuştu. 1933 yılında rejim aleyhtarlığına karşı Bayburt ve Şebinkarahisar'da yuva amirlikleri; Söke, Kuşadası, Gemlik, Mudanya, Milas, Bodrum, Marmaris, Fethiye ve Kaş'da memurlukların kurulması kararlaştırıldı. Özellikle 1936 yılı sonrasında Hatay sorununun en sıcak yaşandığı yıllarda Adana mıntıkası genişlemiş ve kapsamlı istihbarat çalışmaları yapmıştır. 1937'de Urfa Yuva Amirliği kurulmuştur. 1 Ağustos 1937'den itibaren vilayetlerdeki merkezler "Emniyet Baş Müfettişliği" diye adlandırılmaya başlamıştır. 1940 yılında Van'da MAH memurluğu, 1941'de Mardin Yuva Amirliği kurulmuştur.[80]

MEH, 1943 yılına kadar gizli kalmıştır. Başbakanlık'a bağlı olmasına karşın, belgelerde bu konuda bir işaret yoktur. Çalışanlar, İçişleri Bakanlığı'nın 2 numaralı kadro cetvelinde gözükmekte ve daha çok emniyet müfettişi statüsünde bulunmaktadırlar. İlk kez, 23 Haziran 1943 tarih ve 4443 sayılı Başvekâlet Teşkilatı Hakkındaki Kanun'un 2. maddesinde, 1 adet "Milli Emniyet Hizmeti Reisi" kadrosu yer almıştır.[81] Teşkilat, açığa çıkmıştır.

MAH İkinci Dünya Savaşı başladığında belli bir deney birikimi oluşmuş bir gizli örgüttü. Savaş koşullarında çok güçlü istihbarat örgütleriyle karşı

78 Bu konuda ayrıntılı açıklama için bknz. Erdal İlter, *a.g.e.*, MAH rumuzunun kullanılmasının örgütün adının açılımının "Milli Amele Hizmet" olduğu konusunda yanlış yorumlara yol açtığını belirtmektedir.

79 http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A6.html 7 Haziran 2008.

80 http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A6.html 7 Haziran 2008.

81 Tuncay Özkan, *a.g.e.*, s. 101.

karşıyaydı. MAH'ın o yıllarda saptadığı, Türkiye'de çalışan gizli örgütlerin listesi aşağıda sıralandığı şekildeydi:[82]

Abwehr: Alman istihbarat dairesi.

SD: Alman İmparatorluk Güvenlik Başkanlığı'nın yönettiği RSHA Alman istihbarat örgütü.

MI6: İngiliz karşı istihbarat birimi (Secret Intelligence Service) olarak da adlandırılan SIS.

MI9: Kaçaklar ve sığınmacılarla ilgili İngiliz gizli servis dairesi.

OSS: CIA'nın selefi kuruluş, William Donovan tarafından savaş öncesinde kuruldu.

SI: (Secret Intelligence) OSS'nin bilgi toplama değerlendirme birimi.

OWI: Savaş dönemi Amerikan haber ve propagandasını yaymakla görevli örgüt.

SO: Amerikan sabotaj örgütü gerilla eylemi ve kundaklama.

X2: OSS karşı istihbarat birimi.

MU: (Maritime Unit) Tekne ve kayık operasyonlarıyla ilgili Amerikan gizli servisi.

NKVD: İkinci Dünya Savaşı döneminde Sovyet gizli polisi.

Fransız gizli servisi, Yunan, Bulgar, Yugoslav ve Arap gizli servisleri.

Böyle geniş bir liste oluşturan örgütlerin istihbarat ve sabotaj çalışmalarıyla başa çıkmaya calışan MAH'ın, artan sorumluluğunun kadrolarının gelişmesine yol açtığı kestirilebilir, ama ne yazık ki bu konudaki bilgilerimiz çok sınırlıdır.

3. MİHVERİN İLERLEMESİ SÜRERKEN TÜRKİYE'NİN CEPHE DIŞI SAVAŞTA KENDİ HÂKİMİYETİNİ KURMAK İÇİN YAPTIKLARI

Savaşan tarafların cephe dışı savaşlarının Türkiye'deki temel hedefi, Türkiye'nin kamuoyunu kendi taraflarına çekebilmektir. Bu konuda sağladıkları başarı; Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa çekebilmek, bu olmazsa, karşı tarafa katılmasını engellemektir. Stratejisini savaş dışı kalmak olarak saptamış olan Türkiye'nin hedefi ise savaşan tarafların kamuoyu üzerindeki etkisini kırmak ve savaş konusunda kendi söyleminin hâkimiyetini kurabilmektir. Bu da, kamuoyu oluşturan her türlü etkinliği, Türkiye açısından denetlenmesi gerekli bir etkinlik haline getirmiş; devlet, bu bakımdan kendisini güçlendirmiş, gerekli yetkileri almış ve mekanizmaları kurmuştur. Bu kamuoyunu denetleme savaşı kahvehanelerde, basın alanında, radyolarda, sergilerde, fuarlarda, yanlış haber yayan fısıltı gazetelerinde yaşanmıştır.

82 Tuncay Özkan, *a.g.e.*, s. 105.

Kamu alanını etkilemenin geleneksel aracı olan kahvehanelerde yaşanan yarışma

O yıllarda basın yayın organlarının gelişme düzeyi gözönüne alınırsa geleneksel kahvehanelerin, fısıltıların yayılması ve geniş halk kitlelerine ulaşmak için en etkili ve denetlenmesi de bir o kadar zor mekânlar olduğu açık hale gelir. *Cumhuriyet yönetimi aslında kahvelere sempatiyle yaklaşmıyordu.* Cumhuriyet yöneticilerinin kahvehanelere karşı tutumlarının altındaki temel neden, buraları eli iş tutmayan tembel adamların yuvası olarak görmesiydi. Oysa köy kahveleri, köye gelen gidenlerin bir araya geldiği, satışların gerçekleştiği, emeğin sağlandığı bir yer olarak çalışıyordu. Yöneticiler, aynı zamanda, bu mekânlarda kendi modernite projelerine karşı dirençlerin de üretildiğini düşünüyordu. Bu nedenle kahvehanelerin halkevlerine ya da halk mekteplerine dönüştürülmesi üzerinde durulmuştu. Ama bunlardan bir sonuç alınamamıştı. Devletin kahvehaneler üzerindeki denetimi; Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Belediyeler Kanunu'na dayanan genelgelerin yayınlanmasıyla oluyordu. 1935 sonrasında, kumar oynandığı gerekçesiyle, kahvehanelerde iskambil oynanması yasaklanmaya çalışılmıştır. Ama bu yasak pratikte etkili olmamıştır. Zaten kent seçkinlerinin devam ettiği şehir kulüplerinde bu yasak hiç uygulanamamıştır.[83]

Kahvehanelerin halk üstünde etkisini bilen iktidar, taş plaklardan yararlanarak, kahvehanelerde propagandasını örgütlemiştir. *1943 seçimlerinde CHP, kahvehanelerde ve köy meydanlarında çalınması için taş plak yaptırmıştır.* Plaklarda İnönü yüceltilmekte, halka İkinci Dünya Savaşı'nın geçici dertlerine, yokluk ve sıkıntılarına, Türklere yaraşır bir mertlikle ve büyüklükle dayanma gereği anlatılmaktadır.[84]

1945 yılında *köylerin yalnız yüzde 13'*ünde kahvehane bulunuyordu. *Köylerin yüzde 9'unda ise halk odası kurulmuştu.* Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki köylerde ne kahvehane ne de köy odası bulunuyordu. Bu yöredeki bazı köylerde bulunan "*ağa odaları*", köyün dış dünyayla haberleşmesinin tamamen ağa tarafından denetlenmesini sağlıyordu. Köylerin kapitalizme açıldığı yörelerde hem kahvehane hem köy odaları vardı. İç Anadolu'da çoğunlukla köy odaları bulunuyordu.[85]

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte kahvehanelerdeki sohbetlerde savaşla ilgili konuşmalar ağırlık kazandı. O zamanın gazetelerinde adlandırıldığı biçimiy-

---

83 Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, Ocak 2006, s. 109-246.

84 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 247.

85 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 281-296.

le "kahvehane diplomatları" ya da *"kahvehane politikacıları"* türedi. O kahvehanelerin müdavimlerini, dünya ordularını dama taşı gibi istedikleri yere sürüp geri çektikleri sohbetler çok etkiliyordu. Bu da kamuoyunun oluşumunu önemli bir biçimde belirliyordu. Bu köy kahvelerinde kahvehane diplomatları bilgilerini genellikle iki kanaldan elde ediyorlardı. Bunlardan biri gazetelerdi. *İstanbul gazeteleri* Anadolu kentlerine *2-3 gün gecikmeyle* geliyordu. Köy kahvelerine ise *Köroğlu, Karagöz* ya da *Hemşeri* gibi gazeteler, ilçe ya da il merkezine inen bir köylü tarafından düzensiz olarak sağlanıyordu. Yenisi gelinceye kadar eski gazeteler okunuyordu. *Asıl haber kaynağını ise radyo oluşturuyordu.* Hükümet her kahvehanede bir radyo bulunmasını özendiriyordu. Hâlâ evlerdeki radyo sayısı çok az olduğundan, erkekler kahvelere toplanarak harbin gidişini topluluk içinde, topluluk etkileşimiyle izliyorlardı.[86]

Türkiye, savaşta bir tür tarafsızlık politikası izlediğinden, taraflardan biri lehine yapılan konuşmalar propaganda ya da bozgunculuk olarak görülüyordu. Ama radyodaki ajans haberlerinden sonra kahvehanelerde dinleyiciler "Almancılar" ve "İngilizciler" diye ikiye ayrılarak tartışıyorlardı. Kahvehanelerdeki konuşmaların ikinci konusunu özellikle 1942 sonrasında çoğu kez karaborsa, stokçuluk, yeni zenginlerin davranışları konularında yaşanan deneyimler oluşturuyordu. Hükümetin ekonomi politikaları eleştiriliyordu.

Kahve mekânının siyasal mücadele alanı haline gelmesinin engellenmesi için temelde iki yol izlendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi uyarılar yapmaktır. Hasan İzzettin Dinamo'nun yazdığına göre 1940 yılında İstanbul'da gazeteci ve yazarların gittiği *Viyana Kahvesi'nde,* ulu orta Türkiye aleyhine konuşanı bir Alman, o sırada kahvehanede bulunan bir Milli Emniyet mensubunca sertçe susturulmuştu. Uyarılar, beşinci kol faaliyetlerinin önlenmesi ve casusluk faaliyetlerinin engellenmesine dayandırılmıştır. Bu uyarılarda, yalnız kahvehanelerde değil, tramvaylarda, vapurlarda, parklarda ve diğer eğlence mekânlarında yapılan konuşmaların ve dinlemelerin yaratabileceği tehlikeler üzerinde durulmaktadır. Bu tür uyarılar yalnız Türkiye'de değil, diğer ülkelerde de yapılmaktadır. Almanya'da *"Düşman Dinliyor"*, İngiltere'de *"Dikkatsiz Konuşmak Yaşamlara Mal Olur"* gibi uyarılar yapılıyordu. Fransa ve İsviçre'de polis, harp ve politika konulu konuşmalar yapılmasını yasaklamıştı. *Türkiye'de de herkesin yanında konuşulmaması, her konuşmaya kulak verilmemesi tavsiye ediliyordu.* Casusları dinlemeyelim, casuslardan sakınalım deniliyordu. Fesat ve bozguncu seslere karşı çıkılması ahlâki ve vatani bir görev olarak sunuluyordu. Her vatandaş, sezdiği casusluk tehlikesini devlete haber vermeliydi.[87]

---

86 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 377-385.

87 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 397-401.

Tabii böyle bir savaş döneminde sadece uyarılarla bir sonuç almak olanaklı değildi. Daha aktif, etkili önlemler alınması gerekiyordu. *1939 yılında CHP kurultayında, Parti Müfettişliği Kurumu yeniden kuruldu.* Bu müfettişler, bölgeleri dahilindeki fikir cereyanlarını ve aykırı inanışları tespit ederek Umumi İdare Heyeti'ne haber vermekle görevlendirilmişlerdi. Bu müfettişlerden, halkın topluca bulundukları her yere giderek, onlarla bir arada bulunmaları isteniyordu. *1938 yılında CHP, halk hatipleri teşkilatının yeniden kurulmasına* karar verdi. Halk hatiplerini Halkevleri yetiştirecekti.[88]

Halkevleri ve radyo bir araya gelince Türkiye'nin etkili bir kamuoyu oluşturma mekanizması oluyordu. Birçok yerleşmede elektrik olmadığı için radyonun çalıştırılması bir problem oluşturuyordu. Halkevleri, bu sorunları çözmek için bir proje geliştirdi. Elektrik olmayan yerler için radyo ve gramofondan oluşan takımlardan 1.000 tane alınacak ve buradaki Halkevleri'ne gönderilecekti. Bu takımların, biri yedek 2 bataryası bulunacaktı. Bu bataryaları doldurmak için rüzgâr ya da petrol enerjisiyle çalışan mekanizmalar da sağlanacaktı. Türkiye'deki İngiliz propaganda örgütünün başında bulunanlar, bu projeyi destekliyordu. İngilizlerin saptamalarına göre Türkiye, 1943 yılının ilk altı ayında Almanya'dan çeşitli parçaları ile beraber 182 ton radyo ithal etmişti. Böyle bir atılım, Alman etkisini azaltacaktı. Ama Londra'dan bu proje için destek çıkmadı.[89]

Basın ve yayın alanında yarışma ve denetim yoğunlaşıyor

1 Eylül 1939'da savaş başlayınca 2 Eylül 1939'daki Türk gazetelerinin başlıkları, konumlarını gösteriyordu. *Tan* "Almanya Polonya'yı istilaya başladı" diye haber veriyordu. *Yeni Sabah*'taki başyazısında Hüseyin Cahit Yalçın, Alman saldırısını "vahşi ve barbar suikast" olarak nitelemişti ve "bütün beşeriyetin nefret ve istikrahla karşıladığı bu harp muhakkak ki Almanya'nın mağlubiyeti ve nasyonal sosyalizm kâbusunun ezilmesiyle bitecektir" diyordu. *Ulus*'ta Falih Rıfkı Atay, Almanya'nın, "Yirminci asrın ikinci ağır mesuliyetini deruhte ettiğini" belirtmişti. *Cumhuriyet*'in başlığı "Nihayet Harp Başladı" diye atılmıştı; gecikeni haber veriyordu. *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* dışındaki tüm gazeteler, İngiltere ve Fransa'nın yanında bir pozisyon almışlardı.[90]

Savaş içinde çok hassas bir dış politika izleyen Türkiye, basın yayın alanında güçlü bir denetim kurmak istiyordu. Bu denetimi *Zekeriya Sertel; o yıl-*

88 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 430.

89 Pub. Rec. Off., FO 371-37436, 4 Ekim 1943 tarihli yazı. Pub. Rec. Off., FO-371 37439, 3 Aralık 1943 tarihli yazı.

90 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 147-151.

larda "polis devleti" kurulduğu için emniyet örgütü kuvvetlendirildi ve böylece nefes almak olanaksız hale geldi, diye anlatmaktadır. Resmi sansür olmamasına karşın Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve bazen de bakanlar, gazetelere direktifler vermekteydi. Bu direktife uymayanların gazeteleri ise kapatılma tehdidi altına girmekteydi. Bu durum gazeteleri, kendi kendilerini sansür etme durumunda bırakıyordu. Bu durumdan sıkılan Ahmet Emin Yalman, Saracoğlu'nun yeni başvekil olduğu günlerde, ona hükümetin sansür usulünü uygulamasını önerdiğinde aldığı cevap: "*Ben sansür koymam, Anayasa'nın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin*" olmuştur.[91] Ayrıca bu süreçte iç basına bir sansür uygulanmamasına karşın, yabancı muhabirlere karşı bir tür sansür uygulandığı anlaşılmaktadır. 1947 yılında Devlet Bakanı Mümtaz Ökmen'in verdiği bir beyanattan, *yabancı muhabirlerin telgraflarını telgraf merkezlerine vermeden önce Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün ilgililerine gösterdiği*, eğer bu telgrafta gerçeğe uymayan bilgiler varsa, muhabirin ikaz edilmekte olduğunu, eğer muhabir ısrar ederse telgrafın olduğu gibi çekildiğini öğreniyoruz. Savaş sona erince bu usul ortadan kalkmıştır.[92]

Dergilerin denetiminde ise özel bir mekanizmanın çalıştığı anlaşılmaktadır. Dergi yayınlarını incelemek için bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul; Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, CHP İdare Heyeti Üyesi Hasan Reşit Tankut, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Emniyet Genel Müdürü Sabri Adal, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Müdürü Naki Yücekök, Basın Yayın Genel Müdürlüğü İç Basın Müdürü Servet İskit'ten oluşuyordu. *Bu kurul, her ay, hazırladığı gizli bir raporu Başbakan Saracoğlu'na veriyordu.*[93] En çok kapatılma rekoruna sahip olan *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkaran Ziyad Ebüzziya; görülen lüzum üzerine, kapatılan gazetenin kapatılma ve yeniden yayına başlama haberlerinin diğer gazetelerce verilmesi de yasaktı, diye anlatmaktadır. Savaş başladığında Türkiye'de basının durumunu Nadir Nadi;

"Milli Şef'e, hükümete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı. Dünyanın hali de berbattı... Gazetelerimiz, genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler. Bizim hükümet de Batı demokrasilerine oldukça yakınlık göstermekle beraber, Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyordu" "Başka başka ideolojilere sempati duyan yazarlar, Milli Şef'ten esirgemedikleri saygının gölgesine sığınarak ya komünizmi, ya da faşizmi

91 Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, Temmuz 1990, s. 136.

92 Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 149.

93 Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 141.

övmeye bakarlardı. Zıt ideolojilere bağlı yazarların aynı gazete kadrosunda yer aldıkları da sık sık görülürdü... Her gazetede zıt inançlara bağlanmış imzalara rastlayabilirdiniz. Az çok bütünü ile sistemli bir solcu politikaya bağlanan yalnız *Tan* gazetesini hatırlıyorum" diye anlatmaktadır.[94]

Savaş öncesinde, gazeteler arasında açık bir bölünme oluşmuştu. 1937 yılı Ekimi'nde *Tan*'dan Ahmet Emin Yalman ve *Cumhuriyet*'ten Yunus Nadi'nin arasında başlayan polemik ve bu polemikte kullanılan dil, dönemin havasını çok iyi yansıtmaktadır. A. E. Yalman, Yunus Nadi'yi Nazi propaganda sisteminin bir uzantısı olarak suçlarken; Yunus Nadi de faşizme saldıranların komünizm özlemi içinde olduğunu söylüyor ve Yalman'ın Yahudilikle ilişkileri olduğu üzerinde duruyordu. Yalman da Nadi'lerin ticari ilişkilerini ortaya dökmeye çalışıyordu.[95]

1941 yılında Türkiye'de 113 gazete vardı. Bu gazetelerin günlük tirajı *60 bini buluyordu. Ayrıca 227 de dergi çıkıyordu.* Savaşın sonuna doğru ise bu sayılar 202 gazete ve 302 dergiye yükselmişti. Gazete tiraji, 100 binin üstüne çıkmıştı.[96] Türkiye'nin tümüne hitap eden gazetelerden Yunus Nadi'nin 16.000 tirajlı *Cumhuriyet*'i ve Ziyad Ebüziya'nın 6.000 tirajlı *Tasvir-i Efkâr*'ı Alman dostu olarak biliniyordu. CHP'nin 12.000 tirajlı *Ulus*'u, Necmettin Sadak'ın 10.000 tirajlı *Akşam*'ı, Asım Us'un 4.000 tirajlı *Vakit*'i ve yine 4.000 tirajı olan *İkdam* gazeteleri, ortada bir çizgi izliyordu. Zekeriya Sertel'in 12.000 tirajlı *Tan*'ı, 10.000 tirajlı *Yeni Sabah*, Selim Ragıp Emeç'in 10.000 tirajlı *Son Posta*'sı, Ahmet Emin Yalman'ın 7.000 tirajlı *Vatan*'ı ve 4.000 tirajlı *Son Telgraf*, Müttefik yandaşı yayın yapıyordu. Bu gazetelerin toplam tirajı 98.000'dir. Toplam tirajın yüzde 22,5'i Mihver yanlılarının, yüzde 43,9'u Müttefik yanlılarının, yüzde 30,6'sı orta yol izleyenlerindi. Savaş içinde İstanbul gazeteleri, Ankara'da bir gün, diğer Anadolu kentlerinde üç gün ila bir hafta gecikmeyle okunabiliyordu.[97]

Tan gazetesi, İş Bankası tarafından kurulmuş ama zarar etmekte olan, liberalizm yandaşı bir gazete iken; Ahmet Emin Yalman, Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya Sertel tarafından satın alınmıştı. Başlangıçta Ahmet Emin Yalman'ın yönetimindeki gazetenin, Ahmet Emin Yalman'a ilişkin hisseleri diğer iki ortak tarafından satın alındı. Bundan sonra da gazetenin yazı işleri Zekeriya Sertel, idari ve ticari yönleri de Halil Lütfi Dördüncü tarafından yürütülmeye başladı. Gazetenin siyasi çizgisi ise Zekeriya Sertel'ce belirleniyordu. Yazarları da değişmeye başladı. Yazı heyetine, Naci Sadullah ve Esat

94 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1964, s. 21, 22, 37.

95 Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69.

96 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, Ağustos 2006, s. 125.

97 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s. 126.

Adil gibi yeni gelenlerin katılmasıyla, gazetenin sola açılması hızlandı. Gazetenin Müttefik yandaşlığında, Sovyetler'in dostluğu ve faşizm aleyhtarlığı ağır basıyordu.[98]

İktidar, *basını, savaş boyunca talimatlar göndererek yönlendirmiştir.* Talimatlar dinlenmezse uyarı yapılmakta, bu uyarı etkili olmazsa kapatma yoluna gidilmektedir. Talimatlar, Matbuat Umum Müdürlüğü eliyle gönderilmektedir. Bunlar yazılı talimatlar olabildiği gibi telefonla bildirilen talimatlar da olabilmektedir. Matbuat Umum Müdürlüğü, bakanlıklardan ya da kamu kuruluşlarından gelen talepler doğrultusunda talimatlar göndermiştir. Beklenilebileceği üzere talimatlarda Başbakanlık'tan ve Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen yazılar ağırlık kazanmıştır. Talimatlarda, hangi konularda yayın yapılmaması, hangi konularda ne tür yorumlar yapılması, hangi tür yorumlardan kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. *Milli Şef'le ilgili haberlerin, sadece Anadolu Ajansı'ndan gönderildiği biçimde yayınlanması* örneğinde olduğu gibi haber kaynaklarının sınırlandırılması yoluna da gidilebilmektedir. Hatta bazı örneklerde belli bir yazının aynen yayınlanması da istenebilmektedir. Talimatlarla yalnız içerik değil, gazetelerin mizanpajı da denetlenmektedir. Örneğin dış haberlerin sadece tek sütuna dizilebileceği, 24 puntodan büyük başlık konamayacağı gibi sınırlamalar da getirilmiştir.[99] Bu dönemde Parti'nin gazetesi olan *Ulus gazetesi ve onun başyazarı Falih Rıfkı'nın, basını yönlendirmekte özel bir konumu vardır.* Koordinasyon Heyeti'nin 2 Aralık 1940 tarih ve K/78 sayılı kararıyla gazeteler 4 sayfayla sınırlanmışken, *Ulus*'a resmi tebligat ve ilanların çok olduğu günlerde 8 sayfa çıkma ayrıcalığı verilmiştir. Falih Rıfkı Atay, Türk Basın Birliği'nin âdeta değişmez başkanıdır. Atay'ın başyazıları, hangi konuların nasıl işlenilmesi gerektiği konusunda diğer yazarlara bir işaret olmaktadır.[100] Ama hükümet denge politikasını, *Ulus*'ta iki başyazar kullanarak uyguluyordu. Falih Rıfkı Atay Almanlara hoş gelen yazılar yazarken, Ahmet Şükrü Esmer Müttefik yandaşı bir perspektifle olayları yorumluyordu.

Savaşan taraflar, Türkiye'den gazetecileri çağırıp cepheleri gezdirerek bilgilendirmek ve etkilemek istiyorlardı. 1940 yılı başında *Daladier hükümeti, Maginot hattını gezdirmek üzere bir Türk basın heyetini Fransa'ya* davet etmişti. Bu heyette *Ulus*'u Falih Rıfkı Atay, *Akşam*'ı Necmettin Sadak, *Yeni Sabah*'ı Hüseyin Cahit Yalçın, *Tan*'ı Zekeriya Sertel, *Cumhuriyet*'i Nadir Nadi, Anadolu Ajansı'nı Muvaffak Menemencioğlu temsil ediyordu.[101] 1940 yılı ilkbaharında *Majeste'nin hükümeti de bir Türk parlamento ve basın heye-*

---

98 M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950*, İstanbul, 1968, s. 209-217.

99 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 81-98.

100 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 110-115.

101 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 46.

tini incelemelerde bulunmak üzere, onbeş günlüğüne İngiltere'ye davet etti. Milli Savunma Bakanı Naci Tınaz'ın başkanlığındaki heyet, 7 Mayıs akşamı Semplon Ekspresi ile Sirkeci'den yola çıktı. Heyet üyeleri arasında General Refet Bele, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Asım Us, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Muvaffak Menemencioğlu ve Basın Yayın'dan Şekip Engineri bulunuyordu.[102]

Hükümet tarafından sıkı denetlenmelerine rağmen, Mihver ve Müttefik yanlısı gazeteler arasında polemikler yaşanıyordu. Bu polemiklerin sürmesi, hükümetin savaşan taraflar karşısındaki konumunu güçlendiriyordu. 1939-1945 yılları arasında Türkiye'de basına sansür uygulanmamış, yani gazete ve dergiler yayın öncesinde bir denetime tabi tutulmamıştır. Ama basın bürosu, yayınları siyasal olarak yönlendirmeye çalışmıştır. Bu yönlendirmeye uymayanlar belli süreler kapatılmıştır. Bu da önemli ekonomik kayıplara neden olduğu için etkili olmuştur. *(İngilizler, bu sistemin genel olarak kendi lehlerine çalıştığını düşünüyordu.)*[103] Sarper'in Örfi İdare Komutanlığı'na gönderdiği 10 Aralık 1942 tarihli yazıda da bu durum, "gazetelerin intişarından evvel sansüre tabi tutulmaları bir zaman evvel bizzat gazeteciler tarafından istenmiş ve hükümetçe bu teklif reddedilmişti. Bugün dahi muvafık görülmemektedir" diye açıkça belirtilmiştir. Bu polemikler aşırı noktalara vardığında hükümet, gazetelerin kapatılmasına karar veriyordu. Bu konudaki ilk olay, 30 Temmuz 1940 tarihinde Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'te yazdığı "Alman Birliği Karşısında Avrupa" başlıklı yazı sonrasında ortaya çıkmıştır.[104] Bu yazıda Nadir Nadi,

"Aynı dili konuşan, aynı kültüre ve aynı emellere malik 90 milyonluk bir kitle, Avrupa'nın ortasında artık tek devlet teşkil ediyor. Bu bir realitedir ve bunu olduğu gibi kabul etmek lazımdır. 90 milyon insanın Avrupa için bir tehlike olacağını ileri sürerek Alman birliğini parçalamaya uğraşmak, tarihi tersine yürütmek gayretine benzer. Alman birliğini parçalamak için milliyet öldürmekten başka çare kalmamıştır. Bu fikir yaşadığı müddetçe hiçbir milleti, devamlı olarak parçalamak kabil olmayacaktır. Avrupa devletleri realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin etmelidirler. Realite karşısında nikbin bulunmak da şarttır. Tarih, cemiyetlerin tekâmül oluşu ise; tekâmül, daima daha iyiye doğru gidiş(tir)" diyordu.[105] Bir gün son-

---

102 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 67.

103 Pub. Rec. Off., FO 371-30095, 18 Temmuz 1941 tarihli yazı.

104 Nadir Nadi bu yazıyı 25 Temmuz 1940'ta Türkiye ile Almanya arasında imzalanan ticaret anlaşması üzerine yazdığı "Yeni Muahedenin Sebep ve Neticeleri" başlıklı yazısının Müttefikler'in politikalarını savunan gazetecilerden büyük tepki alması üzerine yazılmıştır. Aysun Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2004, s. 61-62.

105 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 91.

ra 31 Temmuz tarihli *Cumhuriyet*'te Nadir Nadi "Tek Devlet Hegemonyası Bir Hayaldir" başlıklı bir yazı daha yazar. Bu yazıda; "Avrupa'nın ortasında doksan milyonluk bir Almanya milletlerin hürriyeti için en büyük tehlikedir. Bu Almanya galip gelirse evvela bütün Avrupa'yı, sonra Asya'yı ve Cenubi Amerika'yı istila edecek, dünya üzerinde saltanat süren yegâne devlet olacaktır. Dünyanın hürriyeti İngiltere'nin galip gelmesine bağlıdır diyorlar" diyerek eleştireceği görüşü aktarıp daha sonra "Eğer muayyen milletleri körü körüne İngiltere ile beraber harbe sürüklemek kasdiyle yapılmıyorsa, hadiseleri bu tarzda mütalea etmek yanlıştır. Bu takdirde yeryüzünde İngiltere'den başka istiklâline bağlı millet kalmadığına hükmetmek icab edecektir ki, böyle bir iddiayı şüphesiz hiçbir millet reddetmeden duramaz... Bugünkü harpten hangi taraf galip çıkarsa çıksın, Avrupa milletleriyle, karşılıklı menfaatleri gözönünde bulunduran bir anlaşma politikası takip etmeye mecburdur. Eğer kazandıklarını derhal kaybetmek istemiyorsa" diyerek kendi fikrini savunmaktadır.[106]

Bu yazıların çıkmasıyla birlikte *Cumhuriyet* gazetesine yoğun bir saldırı başlar. Ertesi gün, Hüseyin Çahit Yalçın *Yeni Sabah*'ta, Nadir Nadi'yi Türkiye'yi Almanya'nın peşine takmaya çalışmakla suçlayan bir yazı yazar.[107] Hüseyin Cahit Yalçın "felaket doğuracak fikirler" diyerek Zekeriya Sertel ise Almanya'nın "milliyetçi değil ırkçı" olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır.[108] Bunun üzerine Matbuat Umum Müdürlüğü'nden tüm gazetelere, "*Cumhuriyet*'te Nadir Nadi'nin makaleleri neticesinde açılan kalem münakaşaları nihayet bulacaktır" diye bir uyarı gönderilir.[109]

Kulislerde ise *Cumhuriyet*'in Almanya'dan para aldığı, Nadir Nadi'nin Alman sevgilisi olduğu gibi dedikodular yayılır. Bu dedikodulardan rahatsız olan Yunus Nadi Ankara'ya giderek durumu Milli Şef'e anlatmak ister. Bundan sonra yaşananları Nadir Nadi;

> "Etrafın babamı Paşa ile temas ettirmemeleri ihtimali vardı. Babam pek az yaptığı bir şeyi yapacak, Ankara Garında Milli Şefi karşılayarak bir görüşme rica edecekti. 6 Ağustos'ta Haydarpaşa'dan beyaz trene binen Milli Şef 7 Ağustos sabahı Ankara Garında 'mutat' törenle karşılandı. Sahneyi, görenlerin ağzından anlatıyorum: Herkesi selamlıyan Şef, babamı görünce;
>
> – Sen biraz dur!
>
> diyor ve yanında alıkoyuyor. Karşılayıcılar gidip de ortalıkta yalnız ilgililer kalınca da babama dönerek sert bir sesle:

106 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 93-95.

107 Cemil Koçak, "Türk Basını Üzerindeki Yabancı Etkiler", *Tarih ve Toplum*, Sayı 37, s. 50-51.

108 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 124-128.

109 Şerafettin Pektaş, *a.g.e.*, s. 76.

– Ticari maksatlar uğruna siyasi yazılar yazılmasına müsaade edemem diye çıkışıyor. Babam, üzüntülü:

– Yok böyle bir şey!

diyerek *Cumhuriyet*'i savunmak istiyorsa da Şef sinirlidir.

– Katiyen müsaade edemem!

Ve babamın elini sıkmadan çıkış kapısına doğru ilerler"

diye anlatmaktadır.[110]

Nadir Nadi olayın gelişimini anlatmaya devam eder: "Yarım saat sonra Ankara temsilcimiz olayı haber verdi. Fena halde canım sıkıldı. Betim benzim atmıştı. Oturup 'Paşa ispat et!' Gibilerinden sert bir yazı yazmak istedim. Biraz sonra karşımda Basın Yayın Umum Müdürü Selim Sarper, içine doğmuş gibi "Nadir, sabahleyin Ankara Garı'nda geçen olayı duymuşsundur. Bak sana söylüyorum, bu konuda hiçbir gazetede, bir tek satır yazı çıkmayacak. Eğer beni dinlemez de birşeyler yazarsan derhal *Cumhuriyet*'i kapatırız" diyordu.[111] Bunun üzerine Nadir Nadi, 8 Ağustos 1940 tarihli *Cumhuriyet*'te; "Atatürk Gençliğinin Kudreti" başlığını taşıyan bir yazı yazar. Konudan söz etmeyen, ülkücü gençliğin temiz niyetlerini belirten genel bir yazıdır. Bu yazıyı İsmet Paşa'nın çevresi anlamaz, İnönü, bu yazının ben de onlardanım, özel çıkarlar adına yazı yazmam demeye geldiğini fark ederek, 10 Ağustos'ta Yozgat'a giderken; "Bu adamlar benimle uğraşmak istiyor. Kapatın şu gazeteyi," demiş ve Yozgat'ta *Cumhuriyet* temsilcilerini salondan çıkartmıştır.[112]

10 Ağustos'ta kapatılan gazete üç ay kapalı kalır. *Cumhuriyet*, kapalı kaldığı dönemde de çalışanlarının ücretlerini verdiği için çok sıkışır. Bu dönemde, dostları Yunus Nadi'ye selam vermekten çekinmektedir. Tek ilgi gösteren *Akşam* başyazarı Necmettin Sadık'tır. Sadık, Nadir Nadi'ye, ne zaman istersen *Akşam*'daki sütunumda yazabilirsin diyor. Yunus Nadi, cumhurbaşkanına gazetenin açılması için telgraf çekiyor, yanıt alamıyordu.

Bir gün Selim Sarper, Nadir Nadi'yi Ankara'ya çağırır. Nadi, hemen trene atlayıp Sarper'in Koç Hanı'nın üçüncü katındaki bürosuna gider. Yarından itibaren *Cumhuriyet*'in çıkabileceği müjdesini alır. Akşamında başbakan, Nadir Nadi'yi kabul eder. 3 aylık aradan sonra 9 Kasım 1940'ta *Cumhuriyet* yeniden çıkmaya başlar.[113] 1940 yılı başından 1942 yılı sonuna kadar yayın organlarından kapatılanların listesi **Tablo 1**'de verilmiştir.

110 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 98.

111 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 99.

112 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 101.

113 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 108.

TABLO 1
İkinci Dünya Savaşı 1940-1942 Döneminde Kapatılan Yayın Organları

Kapatılış tarihi	*Kapatılan yayın organı*	*Kapalı kalma süresi*	*Kapatan makam*
10 Ağustos 1940[1]	*Cumhuriyet*	90 gün	Bakanlar Kurulu
9 Eylül 1940[2]	*Yücel* (aylık dergi)	7 gün	Bakanlar Kurulu
10 Eylül 1940	*Tan*	7 gün	Bakanlar Kurulu
10 Eylül 1940	*Haber*	7 gün	Bakanlar Kurulu
10 Eylül 1940	*Tasvir-i Efkâr*	7 gün	Bakanlar Kurulu
11 Eylül 1940	*Beyoğlu* (Frasızca)	7 gün	Bakanlar Kurulu
21 Eylül 1940	*Journal D'Orient*	7 gün	Bakanlar Kurulu
26 Eylül 1940	*Küllük* (aylık dergi)	Süresiz	Bakanlar Kurulu
? Eylül 1940	*Kopuz* (aylık dergi)	Süresiz	Bakanlar Kurulu
5 Kasım 1940	*Bugün*	15 gün	Bakanlar Kurulu
7 Aralık 1940	*Tan*	10 gün	Bakanlar Kurulu
7 Aralık 1940	*Tasvir-i Efkâr*	10 gün	Bakanlar Kurulu
13 Ocak 1941	*Bozkurt*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
8 Mart 1941[3]	*Yeni Sabah*	1 gün	Bakanlar Kurulu
12 Mart 1941[4]	*Yeni Sabah*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Vatan*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Hakikat*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Halk*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Vakit*	2 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Tan*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Son Posta*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Tasvir-i Efkâr*	3 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Akşam*	2 gün	Örfi İdare
12 Mart 1941[4]	*Demokrat Politika*	3 gün	Örfi İdare
? Nisan 1941	*Ege* (Mersin'de yayınlanan gazete)		Bakanlar Kurulu
20 Mayıs 1941	*Demokrat Politika*	15 gün	Bakanlar Kurulu
18 Haziran 1941[5]	*Tasvir-i Efkâr*	15 gün	Bakanlar Kurulu
26 Haziran 1941	*Şaka* (aylık dergi)	Süresiz	Bakanlar Kurulu
8 Temmuz 1941	*İkdam*	7 gün	Bakanlar Kurulu
12 Temmuz 1941	*Cumhuriyet*	2 gün	Örfi İdare
12 Temmuz 1941	*Son Posta*	2 gün	Örfi İdare
12 Temmuz 1941	*Son Telgraf*	2 gün	Örfi İdare
12 Temmuz 1941	*Tasvir-i Efkâr*	2 gün	Örfi İdare
12 Temmuz 1941	*Haber*	2 gün	Örfi İdare
12 Temmuz 1941	*Vatan*	2 gün	Örfi İdare
17 Temmuz 1941	*Akbaba*	15 gün	Örfi İdare
? Temmuz 1941	*Bozkurt* (aylık dergi)	Süresiz	Bakanlar Kurulu
? Ağustos 1941	*Akbaba*	15 gün	Örfi İdare
28 Ağustos 1941	*Vatan*	1 gün	Örfi İdare
28 Ağustos 1941	*En Son Havadis*	1 gün	Örfi İdare
4 Eylül 1941	*Cumhuriyet*	6 gün	Örfi İdare
5 Eylül 1941	*Son Telgraf*	1 gün	Örfi İdare
5 Eylül 1941	*Tasvir-i Efkâr*	1 gün	Örfi İdare
6 Eylül 1941	*Yeni Sabah*	2 gün	Örfi İdare
23 Eylül 1941	*Vakit*	10 gün	Bakanlar Kurulu
1 Kasım 1941	*Tan*	1 gün	Bakanlar Kurulu
15 Kasım 1941	*Yeni Edebiyat* (aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare

TABLO 1 (devamı)

Kapatılış tarihi	*Kapatılan yayın organı*	*Kapalı kalma süresi*	*Kapatan makam*
27 Kasım 1941	*Akbaba*	15 gün	Örfi İdare
5 Aralık 1941[6]	*Vatan*	45 gün	Bakanlar Kurulu
7 Aralık 1941	*Cumhuriyet*	1 gün	Bakanlar Kurulu
7 Aralık 1941	*Son Posta*	1 gün	Bakanlar Kurulu
28 Ocak 1942	*Son Posta*	15 gün	Örfi İdare
? Ocak 1942	*Vakit*	15 gün	Örfi İdare
? Ocak 1942	*Son Telgraf*	3 gün	Örfi İdare
? Ocak 1942	*Haber*	3 gün	Örfi İdare
? Mart 1942	*Bozkurt*	Süresiz	Örfi İdare
? Mart 1942	*Çınaraltı* (aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
? Mart 1942	*Yeni Yol* (aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
29 Nisan 1942	*Haber*	Süresiz	Örfi İdare
8 Mayıs 1942	*Akbaba*	15 gün	Örfi İdare
1 Temmuz 1942	*Son Posta*	3 gün	Örfi İdare
28 Ekim 1942	*Yeni Sabah*	15 gün	Örfi İdare
3 Aralık 1942	*Akbaba*	15 gün	Örfi İdare
6 Aralık 1942	*Yeni Sabah*	1 gün	Örfi İdare
9 Aralık 1942	*Son Telgraf*	7 gün	Örfi İdare
9 Aralık 1942[7]	*Vatan*	60 gün	Örfi İdare

1 Hüseyin Cahit Yalçın ile Nadir Nadi polemiği dolayısıyla.
2 Behçet Kemal Çağlar'ın *Yücel*'de yayınlanan şiirlerinde parti icraatı aleyhinde eleştiriler bulunması dolayısıyla.
3 Alman ordusu aleyhine yapılan yayın üzerine.
4 11 Mart 1941'de Pera Palas'ta patlayan bomba haberinin basılmasından sonra sıkıyönetim yasağının gelmesi dolayısıyla.
5 Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nı Müttefikler'le ilişkiyi bozacak şekilde yorumlaması dolayısıyla.
6 Ahmet Emin Yalman'ın "Berraklığa Doğru" yazı serisi dolayısıyla. Bu yazıda Yalman, tek parti yönetimini eleştirerek üstü kapalı bir biçimde çok partililiği savunmuştur.
7 Charlie Chaplin'in New York'tan Türkiye'ye yapılan bir radyo yayınında Nasrettin Hoca hikâyesi ile Hitler'e eşek demeye getirmesi üzerine bu haberi vermesi ve yanına Hitler'i eşeğe benzeten bir karikatür koyması üzerine.
Kaynak: O. Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 120-123.

Listenin ilk satırını oluşturan ve öyküsünü ayrıntılı olarak ele aldığımız *Cumhuriyet*'in kapatılması, en uzun süreli kapatma olmuştur. Kapatma kararlarını en ağır şekilde yaşayan ikinci gazete *Vatan* gazetesidir. Savaşın ilk aylarında Amerika'daki Türk sergi heyetinde görevli olan Ahmet Emin Yalman, döndükten sonra, *19 Ağustos 1940'ta Vatan gazetesini çıkarmaya başlamıştı.* Ahmet Emin Yalman, 21 Ekim 1941 ile 4 Aralık 1941 arasında "Berraklığa Doğru" başlığıyla 23 yazı yayınladı. Bu yazı serisi, tek parti rejiminin demokrasi ve dinle ilişkisinin kapsamlı bir eleştirisini yapıyordu. O günün koşullarında olabildiğince, *tek parti rejimine karşı çoğulcu demokratik bir yönetimi savunuyordu.* Yazı serisinin tamamlandığı günün ertesinde yani 5 Aralık'ta, *Vatan*'a 45 günlük yayın yasağı geldi. Bu yasak diğer yasaklardan, dış ilişkiler konusundaki yanlış tutumdan değil, doğrudan rejimin eleş-

tirisinden kaynaklanması bakımından ayrılıyordu. Yalman, kapatma kararının kısaltılması için İnönü'ye yazdığı başvuru mektubunda "Halbuki ortada cezaya konu olacak bir durum yoktur. Şuna derin bir imanla inanıyorum ki bu memleket, harpten sonraki âleme kendini zamanında hazırlamak şartıyla kendi hesabına büyük roller oynayabilir. Çok şükür rejim o kadar kuvvetlidir ki bu gibi memleket meselelerinin iyi niyetle tartışılmasından dolayı sarsılmaz, aksine olarak zindeleşir ve halkın umumi hayata ait meselelere ilgisi artar" diyordu. Bu mektup etkili olmadı, ayrıca aynı günlerde *Tasvir-i Efkâr*'a verilen cezanın bir aydan bir haftaya düşürüldüğü örneğini vererek cezanın düşürülmesi için çok uğraştıysa da bir sonuç alamadı.[114] 45 günlük kapatma kararı tam olarak uygulandı.[115]

İktidarın kendisini yakın gördüğü bir dergi olmasına karşın *Yücel* dergisi, Halkevleri Müfettişi Behçet Kemal Çağlar'ın derginin Ağustos 1940 tarihli sayısında yayınlanan şiirindeki parti eleştirisi sebebiyle 7 gün kapatılır.[116] Tek sayı çıktıktan sonra süresiz kapatılan *Küllük* dergisinin kapatılma nedeni ise Abidin Nesimi'ye göre; Orhan Veli Kanık'ın Vesikalı Yârim şiirindeki "Alnımdaki bıçak yarası/ Senin yüzünden; Tabakam senin yadigârın" dizeleridir. Bu dizelerin CHP döneminde yaşanan bir barut yolsuzluğuna ilişkin olan altın tabakayı hatırlatması, derginin kapanmasına neden olmuştur.[117]

11 Mart 1941'de İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi Rendall, İstanbul'a gelerek Pera Palas'a yerleşmişti. Büyükelçinin bavullarına yerleştirilen bomba, aynı gün 21.35'te patladı. Örfi İdare, bu haberin büyük puntolu olarak verilmemesini ve alelade vekâyi sütununda yayınlanmasını istemişti. Oysa yasak geldiğinde gazeteler haberi yayınlamıştı bile. *Ertesi gün 10 gazete yasaklandı.* Bu yasak sonrasında sadece *Ulus*, *Cumhuriyet* ve *İkdam* gazeteleri yayınlanabildi.[118]

5 Mayıs 1941'de, Irak'ta Alman yanlısı darbe olunca Türk Hükümeti, Almanya ile girdiği iyi ilişkiler çerçevesi içinde, konu ile ilgili olarak herhangi bir değerlendirme yapılmaması için basına talimat vermiştir. İngiliz propagandası ise bu günlerde, Türk kamuoyunda Almanya'nın Suriye ve Irak'ı aldıktan sonra Türkiye'ye saldıracağı haberlerini yaymıştır.[119]

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasının basın üzerinde nasıl bir değişiklik yaratacağını, *Ulus*'un dış politika yazarı Ahmet Şükrü Esmer; Türkiye, İngiltere'nin Müttefiki'dir; Türk basını onun aleyhine müteveccih harekâ-

---

114 Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 290-293.

115 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 3 (1922-1944)*, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s. 291.

116 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 123.

117 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Mayıs 1977, s. 196.

118 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 129-130.

119 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 160.

ta alet olmayacağı gibi aralarında hiçbir fiilî ihtilaf mevcut olmayan Almanya'nın dostu olacak ve ona karşı harekâttan tevaki edecektir, diye formüle etmiştir. Ama böyle bir çizgide kalmayan *Tasvir-i Efkâr*'ın, Müttefikler'i kışkırtıcı yorumları sürünce 15 gün kapatılmıştır.[120] 7 Aralık 1942'de *Vatan* gazetesi, Charlie Chaplin'in, New York'tan Türkiye'ye yapılan bir radyo yayınında bir Nasrettin Hoca hikâyesi anlattığını, bu hikâyede kendisini yalanlayan eşek anırması üzerine, bana mı inanacaksınız eşeğe mi diye sorduğunu ve böylece Hitler'i eşeğe benzetmiş olduğunu haberleştirip bu haberi de eşeğe benzeyen bir Hitler karikatürü ile yayınlaması üzerine; gazete, 8 Aralık 1942'den itibaren 60 gün süreyle kapatılır.[121] Daha önce de değindiğimiz gibi gazetesi sık sık kapatılan Yalman, hem Refik Saydam'a hem Saracoğlu'na, madem gazeteleri bu kadar sıkı kontrol etmek istiyorsunuz, neden sansür koymuyorsunuz diye sorduğunda; her ikisinden de daha önce de duyduğu *biz sansür koymayacağız, siz haddinizi bilerek kendiniz sansürleyeceksiniz* yanıtını almıştır.[122]

Ele aldığımız bu dönemde, önceki bölümlerde gördüğümüz üzere, Almanların Rus cephesindeki yenilgisi henüz açık hale gelmemişti. Bu da hükümetin bazı Alman isteklerine duyarlı davranmasına, özellikle de Turancı çizgideki dergilerin yayınlanmasına ses çıkarmamasına neden oluyordu.

17-19 Kasım 1941'de bir Alman basın heyeti, Ankara'daki temsilci Schmidt'in başkanlığında, konuyla ilgili makamları ziyaret etmiştir. Heyet, Türk basını konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Aynı günlerde Türkiye'nin, İngiltere Büyükelçiliği'nden propagandasını sınırlaması ricasında bulunmuş olması dikkati çekicidir.

Alman ilerlemesi en ileri safhasındayken *16 Temmuz 1942'de, Necmettin Sadak'ın başkanlığında bir heyet Almanya'yı ziyaret için Sirkeci Garı'ndan yola çıkar.* Heyette, *Vakit* gazetesi sahip ve başyazarı Asım Us, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Nadir Nadi, Adana'da yayınlanan *Türk Sözü* gazetesinin yazı işleri müdürü Nevzat Güven ve Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper de bulunmuştur. Nadir Nadi, hatıratında bu seyahatten söz ederken "Belgrad Garı'nda, gar lokantasında bizlerden başka sivil kıyafetli kimse yoktu. Subay, erbaş ve er herkes aynı yemeği yiyordu. Bir dilim ekmek bir tas çorba. Komple gıda diyorlardı bu çorbaya. Bezelye ezmesine benzer yağlı bir sıvının içine pirinç, makarna, kuru fasulye, parça et, ne bulmuşlarsa doldurmuşlardı. Tadı da fena değildi hani" demekte ve Alman sisteminin henüz etkinliğini sürdürdüğünü anlatmaktadır. Komple gıda, savaş bitimine doğru bulaşık suyuna benzeyecektir.[123]

---

120 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 161-162.

121 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 132 -134.

122 Ayşe Gülçin Manka, *a.g.e.*, s. 55-57.

123 Nadir Nadi, *a.g.e.*, s. 141, 142.

Aynı günlerde, savaşanlar arasındaki dengeyi korumak için bir başka basın heyetinin İngiltere ve ABD'ye gitmesine olanak sağlanmıştır.[124] *21 Ağustos 1942'de, başkanlığını Yeni Sabah gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı bir basın heyeti İngiltere ve ABD'ye gitmiştir.* Seyahat 7 Aralık 1942'ye kadar sürmüştür. Heyette; *Vatan* Gazetesi Sahip ve Başyazarı Ahmet Emin Yalman, *Tan* Gazetesi Başyazarı Zekeriya Sertel, *Ulus* Gazetesi Dış Politika Yazarı Ahmet Şükrü Esmer ve *İkdam* Gazetesi Başyazarı Abidin Daver bulunuyordu. Heyet, Churchill ve Eden'la da görüşmüştür.[125]

Ahmet Emin Yalman bu seyahatin öyküsünü, üç ciltlik *Havalarda Ellibin Kilometre* kitabında yazmıştır. Yalman'ın hatıralarında da kısmen anlatılan bu seyahat sırasında, heyet mensuplarının, yalnız kendilerine verilen bilgilerin ve programın pasif bir alıcısı olmadığı, kurdukları ilişkiler ve verdikleri konferanslarla muhataplarını özellikle savaş sonrası nizam konusunda etkilemeye çalıştıkları görülmektedir.[126]

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere Anadolu Ajansı, haberlerinin yüzde 20-25'ini DNB'den yüzde 50'sini de Reuter'dan alıyordu. ABD'nin savaşa girmesiyle United Press'den alınan haberler önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Anadolu Ajansı'nın başındaki Muvaffak Menemencioğlu'nun Müttefikler'in taraftarı olduğu söyleniyordu.[127] Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili'nin TBMM'de Anadolu Ajansı aleyhine yaptığı suçlamalar ve Almanların baskısı karşısında; Refik Saydam, 4 Mayıs 1942'de Anadolu Ajansı'ndaki 13 memurun işlerine son verilmesini emretti. Bu, Selim Sarper'in kazanması demekti.[128]

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması ve Türkiye'nin tarafsızlığını ilan ettiği dönemden itibaren Almanların Türkiye'deki Pantürkist harekete ilgisinin arttığını, bu hareketten Sovyetler Birliği içindeki ilerlemesi sırasında yararlanmaya çalıştığını, daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele almıştık. Ama Almanya bakımından esas önemli olan, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa girmesini sağlamaktır. Bu nedenle Türkiye'deki Turancı yayınları desteklemiştir.

Bu Turancı yayınlardan olan *Ergenekon,* 10 Kasım 1938'de Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkartılmaya başlanmıştır. Reha Oğuz, genç Türkçülerdendir. Derginin kapağında "Her Şeyin Üstünde Türk Irkı" ibaresi yer alıyordu. Düzensiz çıkan dergi 3. sayısında 10 Aralık 1938'de hükümetçe kapatıl-

124 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 23.

125 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 179.

126 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 3 (1922-1944)*, Rey Yayınları, Istanbul, 1970.

127 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 26-27.

128 Korkmaz Alemdar, "Anadolu Ajansı'na Alman Baskısı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 37, Ocak 1987, s. 52.

mıştır. *Ergenekon* kapatılınca onun yerine geçen *Bozkurt*, Mayıs 1939'da yayınlanmaya başlanmıştır. İsmi yayın yönetiminde görülmemesine karşın, yayın politikası Reha Oğuz Türkkan tarafından yönlendirilmiştir. Derginin Haziran 1939 tarihli ikinci sayısı, "Türk Köylüsü" başlıklı yazı dolayısıyla kapatılmıştır. 3. sayı ancak Mayıs 1940'ta yayınlanmıştır. 9. sayısındaki "İki Yıldönümü" yazısından dolayı Tablo 1'de görüldüğü üzere 13 Ocak 1941'de yeniden kapatılmıştır. Dergi 6 Haziran 1941'den sonra yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Reha Oğuz, derginin Temmuz ayında çıkan sayısında İnönü'yü, "Ey tarihin bu büyük gün için seçtiği İnönü! Türklüğün mukaddes istiklali için kanımızı dökmeye hazırız! Bütün Türklük senin işaretini bekliyor" diyerek savaşa çağırıyordu.[129] 1942 Martı'nda kapatılan *Yeni Yol* dergisini ise Abidin Nesimi çıkarmıştır. Derginin 30 Ağustos 1940'ta çıkan sayısında dergi, Türkiye'de sosyalizm için Avrupa'nın birliğinin gerekliliğini savunuyordu. İlk sayısında Reşat Fuat Baraner'in, Sabiha Sertel'in ve Necip Ali Küçüka'nın yazıları; ikinci sayısında, Necip Ali Küçükka'nın Avrupa birliği konusundaki bir beyanatı yer almıştır. İkinci sayısından sonra dergi parasızlıktan kapanmıştır. Dergi, yayınına bir süre ara verdikten sonra, Abidin Nesimi, para biriktirmiş ve üçüncü sayıyı çıkarmıştır. Bu sayısında Rıza Nur, Nüzhet Sabit, Lütfi Fikri'den söz edilmiştir. Kapatıldıktan sonra bu dergi bir daha çıkmamıştır.[130] Alman ordularının Kırım'ı alarak Kafkasya'ya ilerlediği 1942 baharından itibaren Türkçü yayın organlarının faaliyetinde önemli bir canlanma yaşanmaktadır. Aylık olan *Bozkurt*, 5 Mart 1942'den sonra haftalık hale gelmiştir. Derginin tüm sayılarının kapağında "Her Irkın Üzerinde Türk Irkı" ibaresi bulunmaktadır. Sürekli yazarları Reha Oğuz Türkkan ve Prof. Abdülkadir İnan'dır. Ayrıca Zeki Velidi Togan, Nejdet Sancar, Nihal Atsız, Fethi Tevetoğlu, Reha Kurtuluş, Peyami Safa, Ali İhsan Sabis ve Sami N. Özerdim derginin yazarları arasında bulunmaktadır. Eski nesil Türkçü Nihal Atsız ile yeni nesil Türkçü Reha Oğuz Türkkan arasında sorun çıkınca, derginin yönetimi, 11 Haziran 1942 tarihli 16. sayısından itibaren Nihal Atsız'a geçmiştir. Dergi, Türk'ün üstünlüğünü ve savaşın gerekliliğini savunmuştur.[131] Reha Oğuz Türkkan, *Bozkurt*'tan uzaklaştırıldıktan sonra 5 Kasım 1942'de *Gök Börü* dergisini yayınlamaya başladı. Bu derginin kapağında da yine "Her Irkın Üzerinde Türk Irkı" ibaresi vardı. Yazarları arasında Prof Abdülkadir İnan, Zeki Velidi Togan bulunuyordu. Dergi Pantürkizm'in, Tükçülüğün uygulanabilir tek tarzı olduğunu savunmaktaydı.[132] 26 Nisan 1942'de bir başka dergi, "Hep Türklük İçin" *Çağlayan*, İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Sahibi, Zekeriya

129 Nizam Önen, *İki Turan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 277.
130 Abidin Nesimi, *a.g.e.*, s. 186-191.
131 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 170-171.
132 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 172.

Çamlı'dır. Mayıs ayı içinde de Hüseyin Avni Göktürk'ün sahibi, Remzi Oğuz Arık'ın genel yayın müdürü olduğu *Millet* dergisi yayın hayatına girmiştir.[133] Vedat Günyol'un anlatımıyla bu dergi, Anadolu coğrafyası ve bu coğrafya ile sınırlı bir milliyetçiliği savunmuştur. Anadolucuların dergisidir. Edebiyat alanındaysa, Ülkü dergisinin görüşlerine yakın kalmıştır. İlk sayılarında Mümtaz Turhan, Osman Atilla, Cahit Okurer görülmüştür. Daha sonra kadrosunu O.B. Uşaklı, Samet Ağaoğlu, Nihat Erim, Mehmet Kaplan gibi isimlerle genişletmiştir.[134] Kısacası Anadoluculuk denilen akımın dergisi olmuştur ve hiç kapatılmamıştır. *Tanrıdağ*, 8 Mayıs 1942'den itibaren haftalık olarak yayına başlamıştır. Sahibi ve yönetmeni Dr. Rıza Nur'dur. Eylül 1942'de ölünce 18. sayıdan sonra dergi kapanmıştır. Yazıların çoğunu Rıza Nur yazmaktadır. Yazarları arasında Nejdet Sancar, Hüseyin Namık Orkun, Ahmet Rasim Aras, Sıtkı Tuncer, Mustafa Akansel, Prof. S. Aygün bulunmaktadır. Yazılarda Türkiye'de ve diğer ülkelerde yapılan Türkoloji çalışmaları; Türklerin kültürü, geçmişi ve geleceği üzerinde durulmaktadır. 1942 yılında yayınlanmaya başlayan bir başka Türkçü dergi, Ahmet Caferoğlu'nun "Türk Kültür Birliği Müveccihi" ibaresiyle çıkardığı *Türk Amacı* olmuştur. Derginin kadrosunda Kadircan Kaflı, Muharrem Feyzi Togay, Ali Genceli, Saadettin Bilgiç, Fahrettin Çelik ve A. Z. Soysal gibi isimler bulunuyordu.[135] *Çınaraltı*, 9 Ağustos 1941-15 Temmuz 1944 arasında haftalık olarak yayınlanmıştır. Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon yönetiminde çıkmıştır. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil tarafından parasal olarak desteklendiği söylenmektedir.[136] Yazarları arasında Hüseyin Hüsnü, Emir Erkilet, Rebii Barkın, Hüseyin Namık Orkun, Nejdet Sancar, Peyami Safa ve Fethi Tevetoğlu bulunuyordu. Dergi, diğerlerine göre ılımlı bir çizgi izlemekte, kana dayalı bir ırkçılık anlayışını benimsemekten çok, Türklerin kültürel birliği üzerinde durarak Pantürkçülük eğilimi taşımaktadır. *Türk Yurdu*, 1 Eylül 1942'den itibaren Hasan Ferid Cansever tarafından çıkarılmıştır. Yazarları arasında Zeki Velidi Togan, Halim Sabit Şıbay, Z. Fahri Fındıkoğlu, Emin Ülgener, Abdullah Taymaz, Hüseyin Namık Orhon, Mehmet Halid Bayrı, Ayaz İshaki, Osman Turan bulunmaktadır. "Ülkümüz Türklüğe, onun yükselişine hizmet etmektedir" diyerek yayın hayatına başlamıştır. Kanla temellendirilen bir ırkçılığı izlememekle birlikte, Pantürkizm'i savunuyordu.[137] Ayrıca Pantürkist yazılara Ziyad Ebüzziya'nın *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de rastlanmaktadır.[138]

---

133 Nizam Önen, *a.g.e.*, s. 278.

134 Vedat Günyol, *Sanat ve Edebiyat Dergileri*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 45.

135 Nizam Önen, *a.g.e.*, s. 279.

136 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 78.

137 Nizam Önen, *a.g.e.*, s. 280, 301.

138 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 170-175.

Yayın organları içinde karikatür dergileri kamuoyu oluşturmak bakımından özel bir yere sahipti. Mihver ve Müttefikler arasında bir karikatür savaşı da sürdürülüyordu. Türkiye'nin en etkili iki haftalık mizah dergisi *Akbaba* ve *Karikatür* Alman yanlısıydı.[139] *Akbaba*'yı, *Çınaraltı*'nı da çıkaran Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon çıkarıyordu. *Akbaba* **Tablo 1**'de görüldüğü üzere 5 kez, 15 günlük kapatma cezasıyla karşılaştı. *Karikatür*'ün sahibi ise Sedat Simavi, ana çizeri Ramiz'di. Bu gibi etkili dergiler karşısında İngilizler, 1 Şubat 1941'de *Demokrat Politika* gazetesinin çıkmasını sağladı. Hamson'un Türkiye'den ayrılması sonrasında, Mart 1941'den sonra, propagandanın başına *Daily Express* gazetesinin muhabiri Gedye'yi getirdiler. Gedye, faaliyetlerini Nazileri gülünç düşürecek karikatürlerle, Nazilerin Türkiye üzerindeki emellerini anlatan broşürler üzerinde yoğunlaştırdı. Bu broşürleri halkın yoğun olduğu bölgelerde dağıttırdı. Gedye, Kahire'ye gönderildiğinde, İstanbul'a gönderilmek üzere iki bin karikatür hazırlatmıştı.[140]

Yayın dünyasının mensupları yalnız hükümetle karşı karşıya kalmamaktadır. Yayın organları arasında da sert tartışmalar yaşanmaktadır. Çatışma, faşit çizgide olanlarla ilerici-sol çizgide bulunanlar arasında yaşanmaktadır. Hükümetin politikasının izleyicileri, genellikle bu çatışmanın dışında kalmaktadır. 1940 senesinde *Yeni Sabah* gazetesinde "Şair Tevfik Fikret'in eserlerini yakmak lazım" başlıklı bir yazı çıkar. Fikret'in devrimciliği, ateizmi, hümanizmi, eleştiri konusu olur bu yazıda. Bu kampanyaya bir süre sonra *Sebilürreşat* dergisi de katılır. Gençler, Fikretçiler ve Akifçiler diye ikiye ayrılır ve mücadele ederler. Fikret'in heykeli Moskova'da dikildi diye bir şayia dolaşır. Sabiha Sertel'de *Tan*'da, "Kundakçı", "Fikret'i Bir İrticaa Bayrak mı Yapmak İstiyorlar?", "Gençlik ve Fikret" başlıklarıyla Fikret'e sahip çıkan yazılar yazar. *Yeni Sabah* ve *Sebilürreşat*'ın sahibi Eşref Edib, Sabiha Sertel aleyhine dava açar. Davanın celselerinde faşizm yandaşı gençler ve ilerici gençler gösteri yaparlar. Savcı, Sertel'in cezalandırılmasını ister. Mahkemenin kararı söz konusu yazıların bir fikir tartışması olduğu, hakaret kasdı taşımadığı, dolayısıyla Sabiha Sertel'in beraatı yönünde olur.[141]

Bir çatışma da Sabahattin Ali ile Nihal Atsız arasında yaşanır. Aslında bu iki isim, İstanbul'daki Yüksek Muallim Mektebi'nden arkadaştır. Atsız, Sabahattin Ali'nin öykülerini *Atsız Mecmua*'da yayınlamıştır. Sabahattin Ali, 1940 yılında *İçimizdeki Şeytan* romanını yayınlar. Bu romanın kahramanları Prof. Mükrimin Halil, Peyami Safa, Prof. Zeki Velidi ve Atsız'ı andırıyordu. Atsız, bu roman hakkında 19 Temmuz 1940'ta bir broşür yayınlayarak "Kirye Sebahattinaki!.. Yahut fikirlerine ve irfanına göre yoldaş Sabahattin Aliyef!..

139 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 60.

140 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 158-160, 173.

141 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s. 223-228.

Sen, kanı bozuk Oflu Rum dönmesi ve Marks'ın fikri veledi" diyor ve Sabahattin Ali'yi düelloya çağırıyordu.[142]

Sabiha Sertel, 1941 Haziranı'nda *Tan*'daki "Görüşler" sütununda, Almanların, işgal ettiği yerlerdeki halka eziyetini, Yahudilere kötü muamelesini yazar. *Cumhuriyet* gazetesi karşı bir kampanya başlatır. Sabiha Sertel'in açtığı davadan, Yunus Nadi dokunulmazlığı sayesinde kurtulur, ancak *Cumhuriyet* gazetesi 150 lira ceza ödemeye mahkûm olur.[143]

Stalingrad savunması sırasında Türkiye'deki ırkçılar, bir milliyetçilik savaşı açarlar. Bu maskenin altında Nazizm ideolojisini savunuyor, varlık vergisini övüyor, azınlık düşmanlığını her tarafa yayıyorlardı. Vapurlarda, tramvaylarda; Rumca, Ermenice, Yahudice ve diğer yabancı dillerde konuşanların eline *"Vatandaş Türkçe Konuş"* gibi bastırılmış kartlar sunuluyor, azınlıklara hakaret ediliyordu. Yine bu sırada, *İğneli Fıçı* broşürünü yayınladılar. Bu broşürle Yahudi düşmanlığını körüklüyor, Yahudilerin tasfiye edilmesini istiyorlardı.[144] Bunun üstüne Sabiha Sertel, *Tan*'da karşı yazılar yazar. Bu dergiler saldırıya geçerek Sertel aleyhine dava açar. Mahkeme, iki taraf da birbirini aynı nitelikte suçladığı için davanın düşmesine karar vermiştir. Bundan sonra Sabiha Sertel, *Tan*'da, faşist akımlara karşı bir seri makale yazar. Tartışmalardan sonra Ankara'dan, Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nden gelen bir telefonla Sabiha Sertel'in iki ay müddetle yazı yazmaması istenir.[145]

Radyoların savaşı sürüyor

Ankara Radyosu'nun kurulduğu ilk yıllarda 1940'ta, ilk radyo müdürü Fuat Münir Bener'dir. Yerine, 1941 yılında Vedat Nedim Tör atanmıştır. *Radyo müdürlüğüne Vedat Nedim'in atanması çok önemlidir*. Çünkü hükümetin sadece verilen haberleri denetlemekle yetinmediğini, radyonun başarılı olarak yönetilmesini ve halkın izlemesini yükseltecek kaliteli bir yayın arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Vedat Nedim herhalde bu iş için Türkiye'nin bulabileceği en uygun kişidir. Küçük ve yetenekli kadroları ekipleştirerek harekete geçiriyor ve çok başarılı işler yapabiliyordu. Müdür olmasından sonra radyoda efsaneleşmiş birçok program ardı ardına uygulamaya ko-

142 Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990, s. 65, 70, 71.

143 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 231.

144 Yahudi meselesinin kışkırtıldığı, Yahudi düşmanlığının yaygınlaştırıldığı bu günlerde, Hilmi Ziya Ülken bu konuda oldukça serinkanlı değerlendirmeler yapan bir kitap yazdı. "Bugünkü Türk Cemiyeti enternasyonal medeniyete kapılarını kapamış geri bir cemiyet olmadığından, kendisi için bir Yahudi meselesi bahis mevzuu değildir. İstismar peşinde olmadığından ne Yahudileri ne de başkalarını kendisine rakip görmez. Gizli emeller taşımadığı için de Yahudi düşmanlığını şu veya bu işte bir vasıta olarak kullanmaya muhtaç değildir" diyordu. Bu dönemde bu tür sesler çok az çıkıyordu. Himi Ziya Ülken, *Yahudi Meselesi*, İstanbul, 1944, s. 27.

145 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 262-267.

nulur; Galip Ataç'ın bir sağlık programı olan Evin Saati programı, Ayşe Abla'nın Çocuk Saati ve Kimgil Ailesi pogramları, Feridun Fazıl Tülbentçi'nin Geçmişte Bugün'ü, Mesut Cemil Tel'in Klasik Türk Müziği Korosu, Muzaffer Sarısözen'in Yurttan Sesler'i ve Bir Halk Türküsü Öğreniyoruz saati ile Kemal Tözem'in yürüttüğü "Radyo Temsil Kolu" bu progamlar arasında sayılabilir. Radyo, çok parlak bir dönemini yaşıyordu. Böyle bir radyo, hükümetin sözünü halka ulaştırmak bakımından da bir üstünlüğe sahip oluyordu.[146]

Vedat Nedim Tör, 6 Ağustos 1943'te radyo müdürlüğü görevinden istifa eder. Radyoya ilişkin bu istifa, 16 Temmuz 1943 tarih ve 4475 sayılı yasayla, Matbuat Umum Müdürlüğü yerine Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü kurulmasına ve bu yasayla radyonun söz yayınlarında tüm yetkinin Umum müdürlüğünde toplanmasına bağlanmıştır. Ayrıca yasanın 20. maddesinde sansür getirilmiştir. Bu maddeye göre yapılacak söz yayınlarının, söz komitelerince denetlendikten sonra, yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilecektir. Ayrıca Umum Müdürlük, söz komitelerinin kararlarıyla bağlı olmadan yayınlara eklemeler ya da çıkarmalar yapabilme yetkisiyle donatılmıştır.[147] Oysa Vedat Nedim Tör, hatıralarında, Umum Müdürlük'le uzlaşmazlığının, bir memuruna ve hizmetlisine yazlık izin verme yetkisine karışılmasından doğduğunu anlatmaktadır.[148] Bir süre boş kalan radyo müdürlüğüne, hariciyeci ve besteci Suphi Ziya Özbekkan vekil olarak getirilmiştir.[149]

15 Aralık 1941'den sonra "Türk radyo idaresi ve Türk radyo dinleyicilerini bir araya getirmek ve birbirlerini anlamalarını temin etmek için" *Radyo Mecmuası* çıkarılmıştır. Derginin asıl mimarı *Servet İskit*'tir. İlk iki sayısı 5.000 adet basılan dergi, 1942 sonlarında 13.500 basılıyordu. Dergi, 1945'e kadar radyoyu tanıtmıştır. 1945 sonrasında, aktüalite dergisi haline dönüşmüştür. Selim Sarper, *Radyo* dergisinin ikinci sayısına "Dedi-Kodu" başlıklı bir yazı yazar. Bu yazıda, toplu yerlerde yapılacak konuşmaların, yayılan haberlerin nasıl bozguncu etkiler yarattığı üzerinde durmaktadır.[150]

Savaş yıllarında Türkiye, önceki yıllarda başlattığı "yabancı dillerde haber yayınları" uygulamasını sürdürmüştür. Bu arada, Ankara Radyosu Arapça Servisi'nin İngiliz aleyhtarı yayınları, İngilizleri rahatsız etmektedir. Bu serviste Rus-Alman Savaşı konusunda Alman yanlısı haberler veriliyordu. İngiliz Basın Ataşesi Leigh Ashton, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'i ziyaret ederek şikâyetlerini dile getirdi.[151] Bu arada kimi Amerikan ve İngiliz

---

146 Vedat Nedim Tör, *Yıllar Böyle Geçti*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 48-60.

147 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 189-193.

148 Vedat Nedim Tör, *a.g.e.*, s. 60-62.

149 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 197.

150 Selim Sarper, "DediKodu", *Radyo*, Sayı 2, 15 Ocak 1944.

151 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 17.

radyoları muhabirlerine, Ankara Radyosu olanaklarından yararlanarak haber geçmeleri olanağı sağlanmıştır. Türkiye'de Amerikan Enformasyon Büroları (USIS) 1942 sonlarında kurulmuştur. İstanbul bürosunda, 1942 Aralık'ında 35 memur çalışıyordu. Büro, Türk basınına ve radyosuna haber veriyordu. 1940 yılı sonlarında kurulan İngiliz Kültür Heyeti de Ankara Radyosu'nun haber kaynaklarından biri olmuştur.[152]

Alman radyo yayınları, İngilizlerin bütün Ortadoğu'yu kolonileştireceğini, bunu yaparken de Yahudileri kullanacağını, programlarında işliyordu. Antisemitizm propagandasının Arap ülkelerinde başarılı olması üzerine 1941 yılı sonunda Türkiye'de benzer bir programı başlattılar. İstanbul'daki Türk iş adamlarına yönelik "Yahudilerin kanınızı emmesine, ticaretinizi elinizden almasına daha ne kadar müsaade edeceksiniz?" propagandası yapılıyordu. Bunun üzerine BBC, Arapça yayına başladı. Bölgede birçok yerel istasyon açtı. Amerika, Fransa ve Rusya'da yayına başladı.

Bazı kayıtlardan *Türkiye'nin, ülke içindeki radyo alıcılarının satışlarını yakından denetlediği anlaşılmaktadır*. Örneğin 31 Ağustos 1943 tarihli bir yazıyla, İzmir'de oturan Huber Judici'nin eski radyosunu satarak Telefunken markalı 165 WK modeli 5 lambalı bir radyo aldığının dosyasına işlendiği bildirilmektedir.[153]

Taraflar, kamu alanında, sergiler ve kültürel faaliyetlerle yarışıyorlar

Savaşan tarafların yarışmaları, sadece basın yayın organlarındaki haberler ve propaganda söylemleriyle olmuyordu. Taraflar, sanatsal etkinlikleriyle ve düzenledikleri sergilerin yarattığı etkiler konusunda da yarışıyorlardı.

Bu bakımdan en önemli yarışma, savaşan tarafların film endüstrileri arasında cereyan ediyordu. *Yalnız 1941-1942 kışında Türkiye'de 60 Alman filmi gösterildi.* Bunlar eğlence filmleriydi. Alman savaş makinesini gösteren "Batı'da Zafer" filmi, Büyükelçilikte von Papen'in düzenlediği toplantılarda ve Alman kulüplerinde gösterilebiliyordu. Türkiye, propaganda filmi niteliğindeki filmlerin sinemalarda gösterilmesine izin vermiyordu. *1942'de sinemalarda çok sayıda Amerikan filminin gösterilmesi* dikkati çeker hale geldi. 1943 yılı başlarında Türkiye'de yaklaşık 175 ticari sinema vardı. Bunlardan 35'i İstanbul'da, 7'si Ankara'da 9'u İzmir'deydi, geri kalanı da Anadolu'nun diğer büyük kentlerine dağılmıştı. İstanbul'da Fitaş Film, Lale Film, Özen Film ve Kemal Film dört ana dağıtıcıydı ve her biri yaklaşık 4-5 sinemayı kontrol ediyordu. Bunların hepsi Müttefikler'e yakındı. 1943 başında Necip Erses ta-

152 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 242-248.

153 Mustafa Yılmaz, A.g.m., s. 53.

rafından kurulan Ses Film ise çoğunlukla Alman filmi getiriyordu. Türkiye'de sayıları 380'i bulan Halkevleri, 35 mm'lik projektörlere sahipti ve bunlardan bazıları taşınabilir projektörlerdi. 140 halk odası ise 16 mm'lik göstericilere sahipti. Sinemalarda yasak olan filmlerin buralarda gösterilmesi olanaklıydı. İngilizler, burada gösterilmek için bir film listesi saptamıştı. Bu filmler bedava gösteriliyordu.[154]

Ankara'daki Alman Ataşemiliteri General Rohde, 1942 yılı Nisanı'nda Türk-Alman ilişkilerinde eski silah arkadaşlığını vurgulayan Alman propagandası paralelinde bir sergi düzenler. Bu sergide, Türk ordusunda değişik zamanlarda çalışmış Alman subaylarının tümünün resmi bulunuyordu. Serginin açılışına Almanya'dan emekli Tümgeneral Guhr gelir. Guhr, Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Orduları Grubu'nda İsmet İnönü'nün kurmay başkanlığını yaptığı tümene kumanda etmişti. Serginin açılışında Türk ordusu ancak Ankara Merkez Komutanı General Hüsnü Kılkış ile temsil edilmiştir. Türkiye'nin bu konuda dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır. Ertesi gün İnönü, General Guhr'u öğle yemeğinde misafir etmiştir.[155]

Almanlar 1943'te İzmir Fuarı'nda, radyo ve televizyon sergisi ile Türk burjuvazisinin geniş çevreleri üzerinde dikkate değer bir etki yapmayı başarmıştır. Aynı yıl ABD de İzmir'de televizyon sergisi düzenlemeyi kararlaştırmıştı. Almanya geri kalmamalıydı. Sergi için 150.000 lira ayrıldı. Sergide sergilenen radyo cihazları fuar sonrasında önde gelen Türklere bırakıldı.[156]

Sergiler arasındaki en ilginç yarışma mimarlık sergileri alanında yaşandı. 31 Ocak-15 Şubat 1943 tarihleri arasında Ankara Sergi Evi'nde *"Yeni Alman Mimarisi Sergisi"* açıldı. Sergi Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy'un himayesi altında açılır, serginin düzenleyicisi Alman Devlet Merkezi İnşaat Enspektörü ve *Devlet Nazırı Albert Speer'dir.* Sergi; fotoğraflardan, maketlerden, mobilyalardan oluşmaktadır. Mobilyalar arasında Adolf Hitler'in yeni Başvekâlet binasının çalışma odasındaki yazı masası ile koltuğu da bulunmaktadır. Alman savaş sanayinin başında olan Speer, Türkiye'ye gelememiştir. Sergiyi Dr. Speer'in yardımcıları sunmuştur. Sergide, Münih'teki Kral Meydanı'nın binaları ile Alman Sanat Evi, Alman Parti Kongresi Meydanı, Alman Reichskanzler binası tanıtılmaktadır. Binaları sergilenen mimarlar arasında Ludwig Troost, Albert Speer, Wilhelm Kreis, Hermann Giesler, Paul Bonatz, Friedrich Tamms, Herbert Rimpl, Leonard Gail vd.leri bulunmaktadır.[157] Talep üzerine serginin süresi uzatılmıştır. 20 Şu-

---

154 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 186-187.

155 Cemil Koçak (Röportaj), "Türkiye'de Bir Alman Subayı", *Tarih ve Toplum*, Sayı 5, Mayıs 1984, s. 22.

156 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 29-30.

157 Gültekin Emre, "Nazi Mimari Sergisi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 76, Nisan 1990, s. 20-22.

bat 1943'te İnönü de sergiyi gezmiştir. Ziyaretçi sayısının 100.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.[158]

Sergide dağıtılan kitabın[159] ilk basım tarihi 1941'dir. Sergi başka ülkelerde de sergilendikten sonra Türkiye'ye gelmiştir. Kitapta, yeni Alman mimarisinin gösterişli yapılarının sergilenmesinin gerisindeki mantık, "kuvvetli bir siyasi ve içtimai kalkınma devrinde yaşadığımızdan ve *bununla birlikte inşaata ve dolayısıyla mimariye karşı bir vazife ve bir istek" duymakla* açıklanmıştır.[160] Sergi Alman başarısının bir simgesi olarak sunuluyordu. Bu sergi Nazilerin mimarlığının sergisidir. Bu serginin etkili olması, İngilizleri de bir mimarlık sergisi düzenleyerek Türkiye'ye göndermek durumunda bırakır. Bu sergi ise 1944 yılında açılacaktır.[161] Dağıtılan sergi kataloğuna iliştirilen bir nottan, nakil sırasında sergi malzemesinin bir kısmının tahrip olduğu ve bu nedenle de serginin küçültülmüş olarak açıldığı anlaşılmaktadır. Bu serginin kapsamı çok farklıdır. *İngiliz mimarlık tarihinin tümünü* kapsamaktadır. 20. yüzyıla gelince kamusal prestij yapılarından çok, ev gibi yapılara, toplumun bireylerinin yaşamları içindeki yapılara yer verilmektedir.

Gizli örgütlerin karşısında MAH'ın faaliyetleri genişliyor

Türkiye, daha önce de üzerinde durduğumuz üzere çok sayıda gizli örgütün faaliyet alanıydı. MAH, yabancı istihbarat birimlerinin *faaliyetlerine direkt müdahale yerine, onları Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda yönlendirecek girişimlerde bulunmayı yeğlemiştir.* Yabancı ajanlar kurallara riayet edip çok ileri gitmediği müddetçe, Türk polisi de bunların faaliyetlerine pek ses çıkarmıyordu. Ancak, Türkiye'yi direkt ilgilendiren konularda ajanlık yapanlar, hemen sınır dışı ediliyor; *Müttefikler ve Mihver'in birbirlerini izlemesine ses çıkarılmıyordu.* Türkiye, özellikle kendisini savaş dışı tutmaya yarayacak bilgilerin, yönlendirdiği ajanlar vasıtasıyla ilgili ülkeye ulaşmasını sağlayarak savaşın seyrine etki etmeye bile çalışıyordu. *Neşet Güriş, İnönü'ye,* İstanbul'daki Alman Konsolosluğu müsteşarından elde edilen belge ve bilgilere göre *Almanların Türkiye'ye saldırmayacağını bildirmiş ve bin lira ile mükâfatlandırılmıştır.*[162]

Savaşın başlangıcında en etkili olanlar Almanlardı. *Almanların casusluk merkezi Bulgaristan'dı* ve İstanbul'da dev bir ajan ordusu oluşturmuşlardı. MAH bunlardan saptadıklarını sınır dışı ediyordu. Alman ajanların bir bölü-

---

158 Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesi, R 2503/1016/44.

159 Rudolf Wolters, *Neue Deutshe Baukunst,* Volk und Reich Verlag G.m.b.H, Berlin, 1941.

160 Rudolf Wolters, *a.g.e.*, s. 6.

161 İngiliz Kültür Heyeti, İngiliz Mimarlık Sergisi, İngiliz Kültür Heyeti, 1944.

162 Tuncay Özkan, *a.g.e.*, s. 113.

mü de Ortadoğu'da İngilizlere karşı bir Arap isyanı organize etmek için Türkiye üzerinden Irak ve Suriye'ye sızıyorlardı.

Almanlar, savaşın başında Türkiye'de birtakım sabotaj planları hazırlamışlar ve bu planlar için de tersaneler başta olmak üzere stratejik noktaların tesbitine çalışmışlardı. Bu amaçla bir tersanenin fotoğrafını çeken Alman ajan tutuklanmış, ardından yapılan baskınlarda da önemli belgelere rastlanmıştı. *Almanların sabotaj vs. hazırlıkları yüzünden İstanbul'da tersane ve fabrikalarda çalışan pek çok Alman teknisyenin işine son verilmiştir.* Töton Kulüp basılmış, buradan toplanan Alman casuslara gözdağı verilmiştir. Önemli savunma tesislerinin haritasını çizen iki Bulgar ajanı da ele geçirilerek sınır dışı edilmişlerdir.[163]

1940 Nisanı'nda bir Alman, donanma tesislerinin filmlerini çekerken yakalanır. Adamın karısını izleyen MAH; kadının, kocasının yakalanmasından sonra arkeolog *Hans Henning Osten* ile temas kurduğunu, sonra da zehir içerek intihar ettiğini saptar. MAH, arkeoloğu da uzun süre sorgular ve askerî mahkemeye sevkeder. Mahkeme Osten'e 12 yıl hapis cezası verir. *Osten, Alman operasyonlarının İstanbul'daki yürütücü şefidir.*

1940 Şubatı'ndan sonra Alman gizli servisine, deniz ataşesinin bir yardımcısı yolu ile "X kaynağı" açılmıştı. Bunun arkasında Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın eski bir diplomatik kuryesi bulunuyordu. Bu kurye, Dışişleri Bakanlığı'nın gizli kayıt bölümündeki dostu olan bir meslektaşından Türk dış temsilciliklerinin raporlarını alıyor, bunların kopyasını çıkarıyor ve ayda 400 lira karşılığında Almanların aracılarına teslim ediyordu. Bu raporlar Türkiye'nin Londra, Moskova ve Vichy Büyükelçilerinin kaleminden çıkmaktadır.[164]

6 Ocak 1941 tarihinde Ankara Park Otel'de, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Bruno Taut'un yerine getirilmiş olan *Alman Mimar Prof. Robert Vorhoelzer, tutuklandı.*[165] Onun arkasından Leyla Turgut adlı tercüman asistanı ve hemen sonra Profesör Belling ile İtalyan asıllı metresi Manzini, tutuklandı. Son ikisi hemen serbest bırakıldı. Bulunan raporlar Vorhoelzer'in propaganda yaptığını, Almanlara raporlar yazdığını ortaya koyuyordu.[166] Daha

163 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 9.

164 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 161.

165 Vorhoelzer'in Paul Bonatz'ın tavsiyesi üzerine Güzel Sanatlar Akademisi'ne atanması öyküsü için bkz. Ataman Demir, *Güzel Sanatlar Akademisinde Yabancı Hocalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 165-173. Vorhoelzer 1933 yılında Naziler tarafından Münih Teknik Üniversitesi'ndeki kürsüsünden uzaklaştırılmıştı. http://www.architekten-portrait.de/robert_vorhoelzer/index.html

166 Ataman Demir; *a.g.e.*'de verilen bilgilere göre Vorhoelzer Mimarlık Şubesi başkanlığı yaparken şehircilik dersi hocasının isteği üzerine Akademi Müdürlüğü'ne bazı kentlerin (Ankara, İstanbul, Bursa) hava fotoğraflarının sağlanmasını isteyen bir yazı yazmıştır. Akademi müdürü bu fotoğrafların sağlanıp sağlanmaması konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'na görüş sormuş-

sonra bir sol militan olduğunu göreceğimiz Schütte'nin sorgulamadaki itirafına göre, Leyla Turgut Almanlar için çok iyi şeyler yapsa da Chapeaurouge onun başkaları için çalıştığına inanıyordu. Türk istihbaratı üniversitede çalışan beş Alman hocayı daha, polis karakoluna getirerek sorguladı. Bu beş hoca daha sonra serbest bırakıldı.[167] Vorhoelzer serbest bırakıldıktan sonra Ankara'ya giderek kendi mukavelesinin feshini istemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı da mukavelesini 31 Ocak 1941 tarihi itibariyle feshetmiştir.

Dostluk anlaşmasının imzalanmasından sonra Türk tarafı Alman ajanlarının gözlenmesini ve izlenmesini durdurdu. 1941 yılı Ağustos ayında, Alman askerî gizli servisinin şefi Amiral Canaris, Türkiye'yi ziyaret etti. *Gizli servisin bir merkezini İstanbul'da bir şubesini de Ankara'da kurdu.* İstanbul'daki servisin başına, Yakındoğu'da bir haber toplama servisi kurmuş Leverkuehn getirildi. Leverkuehn, İstanbul'daki Beyaz Ruslar kanalıyla Sovyetler Birliği'ne doğru istihbarat ağlarını geliştirmeye başladı. Ama Alman makamları, Sovyetler Birliği konusundaki siyasal ve askerî bilgiyi Türk genelkurmayı ve Türkiye temsilcilikleri üzerinden de elde ediyordu. Bu raporları Leverkuehn de görüyordu.[168] 1941 yılı sonlarına doğru Almanlar, propaganda ve istihbarat amacıyla istihdam edilen önemli sayıda çalışan bulundurdukları Adana ve İskenderun'da da konsolosluklar açılmasını sağladılar. Adana'ya, Trabzon Konsolosu Hoffman-Volkersamb atandı. Ancak Adana'dan çok Hatay'da kaldı. İskenderun'daki yardımcı konsolosluk, İskenderun ve Mersin limanlarından Türkiye'ye yapılan savaş malzemesi teslimatını gözetim altında tutuyor, Ankara'ya bildiriyordu.[169]

Almanların etkileme kanalları arasında yandaşlarına para dağıtmak ve rüşvet vermek de vardır. Bu, gizli operasyonların organik parçasıdır. Ribbentrop, 5 Aralık 1942'de von Papen'e çektiği bir telgrafta "*Türkiye'deki dostlarımızı içinde bulundukları güç durumdan kurtarmak üzere size beş milyon altın Alman markı iletilmesini emrettim.* Bu parayı cömertçe kullanmanızı ve bana raporla durumu bildirmenizi rica ederim" diyordu. Bu telgraf daha sonraki yıllarda, Almanların Türkiye'deki yandaşı olan gazetecilere para dağıtmasının kanıtı olarak kullanılmıştır. Gerçi Almanların gazetecilere para dağıttığını gösteren bizim de daha önce değindiğimiz telgraflar da vardır. *Ama*

---

tur. Bakan Hasan Âli Yücel'in yazısı bu fotoğrafların sağlanmamasını istemiştir. Savaş sonrasında Almanya'da, Türkiye'de espiyonaj faaliyetlerine karışıp karışmadığı konusunda 1947 yılında açılan bir tahkikat dolayısıyla akademiye yazılan bir yazıya aynı Akademi Müdürü Burhan Toprak, ecnebi profesörlerin akademide sıkı olarak izlendiğini, ama bu dönemde herhangi bir siyasal faaliyetine rastlanmadığını bildirmiştir. Bu yazı Vorhoelzer'in soruşturma dışı kalmasını sağlamıştır.

167 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 22.

168 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 162.

169 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 233.

bu telgrafta söz konusu olan paralar, varlık vergisi karşısında sıkışan şirketlerin bu sorunlarını çözmek için gönderilmiştir.[170] Alman firmaları, kurumları ve Türkische Post için Alman sefaretine önce 500.000 lira gönderildi, sonra bu miktar artırıldı. Örneğin Dresdner Bank ve Deutsche Orient Bank için 220.000 RM, IG-Farben temsicilikleri için 485.000 RM gönderildi. Diğer Alman temsilcilerinin kapanmaması için, 1943 Ocağı'nda von Papen, *Menemencioğlu'na kurtarılacaklar konusunda bir gizli liste verir.* İngiliz Büyükelçisi *H. Knatchbull-Hugessen de İngiliz uyruklulann varlık vergisi toplamını 7,5 milyondan 2,5 milyona düşürmeyi başarmıştır.*[171]

İngilizler, Mersin'i Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın istihbarat merkezi olarak görüyordu. Deutsche Levant-Line'ın mümessili adı altında ticari görevli gözüken Ernest Friedrich Labod, Mersin'de iyi bilinen bir Alman ajanıydı. Esas görevi Suriye'deki sabotaj işlerini organize etmekti. Halep'ten kaçan Müttefik karşıtı kişileri ajan olarak kullanıyordu. Bu kişiler, sınırda kontrol olmadığından akrabalarıyla kolay ilişki kuruyordu.[172]

Savaşın başlangıcında Türkiye, öncelikle Sovyetler'e yönelik Fransız ve İngiliz operasyonlarına topraklarından üs sağlamıştır. *Fransız uçakları, Türkiye'nin izniyle Bakü petrol tesislerinin fotoğraflarını çekerek Almanların buradan sağladığı yakıt ile ilgili birinci elden belgeler toplamıştır.*[173] Doğudan, Arpaçay Nehri'nin kıyılarından 2-3 kişilik gruplar halinde sızan NKVD ajanları yakalanıyordu. Bunlar önce Kars'taki Milli Emniyet Müfettişliğine gönderiliyor ve daha sonra Sivas'taki bir kampta enterne ediliyordu. Bunların bir kısmı[174] daha sonra mübadele edilmiştir. Kars'taki MAH ağına, Doğu Emniyeti adı verilmiştir. O günlerde, Doğu Emniyeti bir efsane gibi konuşulmaktadır.

İngiliz gizli faaliyetlerini yürüten SOE ise faaliyetini İngiliz Büyükelçiliği'nin çoğu halde tasvip etmediği şekilde yürütüyordu. SOE'nin iki ana görevi vardı. Birisi Türkiye üzerinden Balkanlar'a yönelik faaliyette bulunmak, diğeri ise Türkiye'nin Almanlar tarafından işgali halinde yerel direnci işgal öncesinde örgütlemekti. İngiliz Dışişleri, esas başarının Almanların işgali halinde direncin Türklerce gösterilmesini sağlamak olduğuna inanıyor, Türkleri rahatsız edebilecek girişimleri engellemek istiyordu. Almanların Irak, İran ve Kuzey Suriye'ye örtülü yollarla malzeme gönderdiği dönemde, SOE ajanları, büyükelçinin de haberi dahilinde küçük sabotajlar için ilişkiler kur-

---

170 S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı Arşiv Bölümü, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943)*, Havass, İstanbul, 1977, s. 87.

171 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 272.

172 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 42.

173 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 106.

174 Şükrü Erdal *Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1999, s. 173.

muşlardır. Bu sabotaj yapılacakların başında da Samsun ve Trabzon Limanlarındaki Alman savaş malzemesi geliyordu.[175]

SOE, Türkiye'de yapılanmaya giderken, Alman işgalinden önce *Bulgaristan'da muhalefet yapan Georgi Dimitrov'u getirip onun deneyiminden* yararlanmaya çalışmıştır. Hugessen'in Dimitrov'a diplomatik pasaport sağlamayacağını bilen SOE, ona İngiliz Konsolosluğu'nda tercüman yardımcısı olarak vize aldı. Ancak Hugessen'in ısrarlı karşı çıkmaları üzerine SOE Dimitrov'u geri göndermek durumunda kaldı.[176] 1941 yılı baharında Almanlar, Balkanlar'ı işgal edince SOE elemanları tümüyle İstanbul'a geldiler, oradan Kudüs'e nakledildiler. İstanbul'da radyo ve yayın birimlerini bıraktılar. Temmuz 1941'de bu faaliyetlerin Kudüs'den yönlendirilemeyeceği anlaşılarak, SOE faaliyetlerinin İstanbul'dan yönetilmesi kararına dönüldü. *SOE'nin Türkiye'de Denizcilik Nakliyatı adı altında organize olması*, SOE elemanlarının, Fethiye ve İzmir gibi Ege ve Oniki Ada'ya yakın bir noktada diplomatik görevler edinmesini sağladı. Buradan *Alman işgali altındaki adalara ajanlar gönderilerek sabotajlar gerçekleştirildi,* bilgiler toplandı.[177]

İngiliz Dışişleri'nin Türkiye'de SOE faaliyeti istemeyişi dolayısıyla SOE, Almanların Türkiye'yi işgal etmesi halinde uygulayacağı *sabatoj faaliyetleri için Kuzey Suriye'de örgütlenmeye* gitmiştir.[178] Yapılan planlamada; Trakya'daki demiryolları, Ulukışla-Adana demiryolu, Toros Tünelleri, Sivas ve Adana'daki demiryolu ve lokomotif tamir atölyeleri, Zonguldak kömür madenleri, Amanoslar'daki demiryolu köprü ve viyadükleri ve Cerablus demiryolu köprüsü için hazırlık yapılmıştı. Büyükelçilik'in oluru üzerine *SOE*, Samsun ve Trabzon Limanlarından gizli olarak *Irak ve İran'a gönderilen Alman askerî malzemesine karşı operasyon düzenledi.*[179]

SOE'nin programına göre bir yandan, Almanların işgali halinde Almanların kullanabilecekleri üretim tesislerine sabotaj yapılması için hazırlık yapılıyordu. Öte yandan *yerel direnişi başlatacak silahlı gruplar oluşturmaya çalışılıyordu.* Bu nedenle SOE'nin Ankara'daki elçilikle ve özellikle de askerî ataşe ile temasları hayati önem kazanıyordu. SOE'nin Ankara'da bu işleri yürütecek W. Palmer, W. Sitwell ve J. Hadgson adında üç tane elemanı vardı. Sitwell, SOE ile askerî ataşe arasındaki ilişkileri ayarlamadan sorumluydu. Ankara temsilcisi olan Palmer'in görevi, daha ziyade Anadolu ile irtibatı temine yönelikti.

---

175 Pub. Rec. Off., WO 193-640. 7 Eylül 1941 Ortadoğu Başkomutanlığı'ndan War Office'e yazılan yazı.

176 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 108.

177 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 91-92.

178 Pub. Rec. Off., WO 193-640, Savaş Kabinesi Kurmay Başkanları Komitesi toplantısı, 18 Mayıs 1942.

179 Pub. Rec. Off., AIR 8-536, 7 Eylül 1941 tarihli yazı.

SOE'nin Türkiye programını yapanlar, Büyükelçilik'in onların faaliyetine karşı direnç göstermesi üzerine, Savaş Kabinesi Kurmay Başkanları Komitesi'ni kullanmaya çalışmışlardır. 1942 yılı ortalarında SOE, bu komiteye başvurarak, Almanların işgali halinde kullanılmak adına Türkiye'de patlayıcı madde depolanması için izin istemiştir. Verilen yanıtta, *özellikle Afyon ve Mersin'e gönderilen patlayıcıların inşaat için kullanılacak miktarın çok üstünde* olduğu, Türkiye'ye yardım için gönderilen 50 kişi içinde bunları kullanabilecek kişiler olduğu, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin Türkiye'de bazı yerlere depolama yaptığı ifade edilmiştir. Ayrıca büyükelçi, Tarabya'daki ve İskenderun'daki sefaret binalarında patlayıcı depolanmasına da izin vermiştir.[180]

İngilizler, 1942 Temmuzu'nda, Alman işgali halinde uygulanacak sabotaj için ayrıntılı bir program hazırlamıştı. Almanların Türkiye saldırıp ilerlemesi halinde, savunmayı Toroslar'ın güneyinde örgütleyecek olan İngilizler, İngiliz 9'uncu Ordu birliklerini İskenderun Körfezi'ndeki Payas'tan ve Mersin Limanı'ndan çıkarmayı planlamıştı. Sabotaj planı, bu operasyonun tamamlayıcısıydı; sabotaj gruplarının hava deniz operasyonlarıyla Türkiye'ye çıkarılmaları ve görev sonunda geriye dönüşleri ayrıntılı olarak planlanmıştı.[181] *Bunun için de 20-25 kişilik paramiliter gruplar oluşturdular.* Bu gruplarda 2-3 İngiliz subayı, 20 kadar da Türkçe konuşan kişi bulunuyordu. Türk Hükümeti bu tür faaliyetler konusunda çok hassas olduğu için *bu gruplar, Türkiye dışında Türkiye'ye yakın yerlerde örgütlenmişti.* Örneğin Kuzey Suriye'de Deir ez-Zor, Kıbrıs'ta Magosa gibi yerleşmelerde bulunuyorlardı. Gerektiğinde Türkiye'ye sokulacaklardı.[182]

Bu aşamada İngilizler, askerî ataşeleri yardımıyla, Almanların işgali halinde uygulanacak yıkım ve sabotaj planlarının hazırlanması konusunda Türkiye'ye, uzman yollayabilecekleri ve bu planların birlikte hazırlanması konusunda teklif götürmüşlerse de bir sonuç alamamışlardır. Bu konuda Türkiye'den, gerekli planların yapıldığı ve kendilerinin uygulayacağı yanıtını almışlardır.[183]

Anadolu'yla ilişkiden sorumlu Palmer, Alman işgali olursa sabotaj yapılacak yerler için hazırlık yapıyordu. Bu yerlerin başında Karabük Demir ve Çelik Fabrikası geliyordu. Fabrikanın, İngiliz Müdürü Charles Mannock ile 70'ten fazla İngiliz çalışanı vardı. Palmer, elçiliğin engellemesine karşılık Mannock'u işbirliği yapmaya razı etti. Fabrika çalışanlarından bir imha ekibi oluşturdu. Yarbay Hadgson, Kırıkkale fabrikalarına rahatça girebiliyordu. Burada gördüklerini SOE'ye bildiriyordu. Onun dışında, Tümgeneral Whit-

---

180 Pub. Rec. Off.,WO 193-640, 29 Haziran 1942 tarihli yazı.

181 Pub. Rec. Off., WO 201-1120, 18 Haziran 1942 tarihli yazı.

182 Pub. Rec. Off., WO 201-1112, 25 Temmuz 1942 tarihli yazı.

183 Pub. Rec. Off., WO 193-640, 14 Şubat 1942.

tam tarafından hazırlanan Türkiye'deki askerî fabrikalar ile ilgili raporunu da Burland'a ödünç verdi. Bunun yanında Kırıkkale fabrikasında teknisyen olarak çalışan E.J. Boyce ile temasa geçerek Burland için çalışmaya ikna etti.

SOE merkezden İstanbul'a, Almanların çiğit zeytinyağı gibi malları almaları halinde bu maddeleri, madeni yağ katarak kullanılmaz hale getirilmesi önerilmiştir. İstanbul teşkilatı bu miktarların küçük olduğunu, değmeyeceğini söyleyerek, saatli bomba ile sabotajı önermiştir. Almanya Türkiye'yi işgal ederse Marmara'da kalan Türk gemileri batırılacaktı. Boğazlar'ın Asya yakasındaki Shell ve Socony depoları sabote edilecekti. Ankara'nın, Almanların Pendik'te yaklaşık yaklaşık 500 ton kapasiteli (12-15) küçük boyutlu tahta gemiler yapma projesine onay verdiğini öğrenen SOE, sabotaj planlarına bunları da kattı. Bu gemiler Ege, Marmara, Bulgaristan ve Romanya arasında krom taşıyacaktı. Bunlar sığ kıyılara yanaşacağından yükleme işlevleri kolay olacaktı. Zaten Goeland gemileri bu bakımdan önemliydi. Ayda 30.000 ton krom taşınabilecekti. Almanlar bu izni, telefon şebekesinde sık sık meydana gelen arızaları gideren Siemens-Halske şirketi yardımıyla almıştı.[184]

Eylül 1942'de, Ankara temsilcisi *Palmer'in ölümüyle SOE'nin Ankara ayağı aksamaya başladı.* Bunun yanında Sitwell ve Hadgson'un SOE tarafından kullanılmasına yasak geldi. Bu durum Anadolu'yla ilişkilerin kurulmasını yavaşlattı. Bunun sonucunda SOE, siyasi ve ekonomik ağırlığı olan kişilerle ilişkiye girdi, ayrıca Pants kod adllı silah tüccarı *Satvet Lütfi Tozan'la ilişki kullanılamaz oldu.* Diğer etkili Türk Ajanı *Bekir Kara'yla da ilişkiler zayıfladı.* SOE İstanbul örgütü, Ankara ile ilişki kuracak birinci kalite bir elemanın atanmasını istedi.[185] SOE, Türkiye'de çalışmakta olan inşaat şirketlerinin çalıştığı yerlerde patlayıcı maddeler depoladı. İstasyonlardan biri de Karabük'teydi. SOE, işgal anında Karabük'ün Almanların eline geçmemesine önem veriyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda donanmada çalışmış olan Eglan adlı bir İngiliz, buraya telsiz setini kullanmak üzere gönderildi. İşgal sonrası için *Türkiye'de, SOE'nin kendi arasında irtibatını sağlamak için çalıştırılmaya hazır toplam 11 işgal sonrası telsiz istasyonu kurulmuştu.* Ama bunları çalıştıracakların eğitimi çözülmesi gereken bir sorun olarak duruyordu. Bu eğitim Harrop tarafından İstanbul'da bir evde gerçekleştirildi. Öğrenciler güvenlik amacıyla birbirlerini görmüyordu.[186]

SOE ve MI6'in telsiz/radyo (W/T) istasyonlarının Türklerden tamamen gizli olmadığını belirtmek gerekir. SOE'nin ana istasyonlarından biri Yunan biriminin İzmir'e taşınması sırasında kurulmuştu. Bu istasyondaki Yüzbaşı Taylor'ın, Ege Adaları'nın 1943'teki işgali sırasında iletişimin sürdürül-

---

184 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 119-120.

185 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 97-99.

186 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 136-138.

mesinde çok önemli çalışmaları olmuştu. Bu istasyon daha sonra 1945 Ocak ayında kapatılacaktır.[187]

Palmer'in daha çok önem verdiği, *Türklerden ve İngilizlerden oluşan bir SOE ağı oluşturmaktı.* SOE, İstanbul'da İngiliz vatandaşı ya da onlara yakın, gerektiğinde kendine yardım edebilecek insanların bir listesini çıkardı. Bu listede Türk yoktu. Ayrıca Türk ajanlara ihtiyacı vardı. İngiliz Büyükelçiliği bunlara kendisi iş vermeyeceğini bildirdi. *SOE'nin ilk önemli ajanı Bekir Kara olmuştur.* Kara, Kuva-yi Milliye'deki teşkilatlardan birinin önderiydi. Kendisine pirinç tarlaları verilmişti. Recep Peker'in yakın arkadaşıydı. Yunanistan'dan kaçanlar ona sığınıyordu. *200 adamıyla sınırı geçip Almanların haberleşme hattına ve Bulgar demiryoluna sabotaj yapma kapasitesine sahiptir.* Bazı Yahudileri soykırımdan kurtarmıştır. Balıkçı tekneleriyle Yunanistan'a malzeme kaçırabilmektedir. Hugessen Türkiye'de silah depolanmasına olanak vermediği için, Bekir Kara ve onun gibilere küçük çapta silah sağlanacaktı. Ağır silahlar, işgal sırasında ya da hemen sonra havadan atılacaktı. İngilizler, Bekir Kara'nın Türk istihbaratıyla ilişkili olduğunu da düşünüyorlardı.[188]

SOE, *Emine-Adnan Cağaloğlu çiftiyle de ilişki içindeydi.* Adnan Cağaloğlu eski bir emniyet müdürüyken siyasi görüşleri dolayısıyla görevinden uzaklaştırılmıştı. 1941 yılı baharında Almanların Ege Denizi'ni ele geçirmesiyle birlikte SOE, İzmir'de örgütlenmeye başladı. Fethiye'de Paton, İzmir'de Peterson çalışıyordu. SOE, Almanların işgali halinde devreye girecek gerilla birlikleri oluşturmak ve telsiz-telgraf istasyonu kurmak istiyordu. Adnan-Emine Cağaloğlu çifti bu iş için biçilmiş kaftandı. Adnan Cağaloğlu, ekibini oluşturmaya başlamıştı. *Ancak von Papen'e yapılan suikast girişimi bu işleri zora soktu. Türk otoriteleri İngilizlerin faaliyetlerine ciddi kısıtlama getirmeye başladılar.* Türk Hükümeti, daha önce siyasi suçtan mahkûm olanların yabancı konsoloslukların bulunduğu yerlerde oturmasını yasaklayınca, Adnan Cağaloğlu Bolu'ya yerleşti. Bolu'da kolay hareket edebiliyordu. Ancak SOE Kahire merkezi, Bolu teşkilatının derhal dağıtılmasını isteyince bu gelişme donduruldu.[189]

1941 baharında Bergama'da 2.000 asker ve 80 subaydan oluşan bir Yunan kuvveti enterne edilmiş bulunuyordu. SOE, Yunanistan ve adalarda direnişi örgütlemeye başladığında, bu birliğin üyelerinin kaçmasına Türkiye'nin göz yumacağı sözünü almıştı.[190]

SOE direnişin Adana-İran arası bölümü için *Atma aşireti ağası İlyas'la anlaştı.* İlyas, 500.000 kişi toplayabileceğini söylüyordu. *Savaş sonrası için de*

---

187 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 136.

188 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 122, 124.

189 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 126.

190 Pub. Rec. Off., AIR 8-536, 28 Nisan 1941 tarihli yazı.

Kürtlere bağımsızlık garantisi istiyordu. SOE, böyle bir garanti vermeye yanaşmıyordu. Ama İlyas'ı Almanlara kaptırmamak için de ilişkisini kesmiyordu. Ancak 1943 ortalarında Alman tehlikesi geçince ilişkiyi kestiler, bundan sonra İlyas, İngilizler ve SOE'ye düşman bir tutum içine girdi. İngilizlerin ilişki kurdukları bir başka kişi *Kilisli Şeyh Abdullah'tı.* Çoğu Kilis ve Islahiye'den 7-8 bin silahlı adamı olduğu tahmin ediliyordu. Yarı Kürt yarı Arap olan Abdullah, subay iken 1941 yılında ordudaki görevinden uzaklaştırılmıştı. 1943 yılından itibaren SOE ile ilişkisini azalttı. *Son ödemesinin 1944 başında yapıldığı anlaşılmaktadır.*[191] SOE'nin Türkiye dışında kullandığı bir ajanı da daha önce silah ticareti yapmasıyla ele aldığımız *Satvet Lütfi Tozan*'dı. Tozan, bir Alman ile evliydi. SOE'nin Balkanlar sorumlusu Masterson, ona, 1942 yılında Romanya'ya bir telsiz verici götürme görevini önerdi. 15 Mart'ta telsiz vericisini Romanya'ya götürdü. Ancak, bir ay sonra tutuklandı. Önce ölüm, sonra 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Temmuz 1943 sonunda serbest bırakılınca, SOE onun İstanbul'a kaçırılmasını sağladı. Tozan, 29 Temmuz 1944 tarihinde İstanbul'a ulaştı.[192]

SOE'nin Alman işgali sonrası için daha ayrıntılı planları bulunuyordu. Bu konuda aktif olan Gedye'nin, planları arasında, Alman karşıtı bir gazete çıkarmak için Hüseyin Cahit Yalçın, Zekeriya Sertel, Ahmet Emin Yalman gibi gazetecileri güvenli yerlere taşımak da vardı. Bu isimlerin dışında güvenliği sağlanacaklar arasında Associated Press'in muhabiri Frank O'Brian ile evli olan Sertel'in kızı Selim de bulunuyordu. İngilizler tıpkı Alman işgaline direnen diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de, işgale karşı direnişi organize edecek sürgünde bir hükümet kurması beklentisi içindeydi. *Türklere, işgalci güçlere nasıl sabotaj yapılacağı konusunda bilgi verilecek, Polonya ve Hollanda örnekleri anlatılacaktı.* Ayrıca Bakanlık BBC'ye, işgalden sonra Türkiye'ye yönelik yayınlarda kullanmak için Cumhuriyet ve Ankara Marşı'nı temin etmesi, Türk uyruklu Türkiye uzmanlarını kendi bünyesinde istihdam etmesi ve BBC Türkçe servisinin yayın saatini artırması için talimat verdi.[193]

SOE'nin Müttefikler'in sürdürdüğü savaş bakımından yerine getirmesi beklenen önemli istihbarat işlevleri de vardı. Bu bakımdan SOE; Ege, Akdeniz, Karadeniz ve boğazlara ayrı önem veriyordu. Almanya'ya yapılan krom ihracatını kontrol etmek üzere, Fethiye'de İngiliz Elçiliği Denizcilik Departmanı'nın bir şubesi kuruldu. W. Patton, SOE elemanı olarak burada görevlendirildi. İzmir'e, O. Peterson atandı. Peterson'ın görevi İzmir'den yapılan krom sevkiyatını takip etmenin yanı sıra Yunanistan ve Oniki Ada'ya kurye göndermekti. SOE, boğazlardan Ege'ye doğru seyreden Nazi gemileri için

191 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 131-133.
192 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 134.
193 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 179, 230, 239.

detaylı bir plan hazırladı. Buna Mihver ülkelerin bayrağını taşıyan tankerler, Köstence ile Yunan ve İtalyan limanları arasında sefer yapan gemiler de dahildi. Bu gemilerin, Mihver kuvvetlerinin Karadeniz ve Boğazlar'da çektiği tanker sıkıntısını karşılamak amacıyla kullanıldığı yönünde deliller vardı. Bu gemileri batırmak için çok dikkatli bir plan hazırlandı. Ancak Türk karasularında hiçbir gemi batırılmayacaktı. Sabotajın İngilizler tarafından yapıldığı konusunda hiçbir ipucu bırakılmayacaktı.[194]

Almanların propagandasının etkisinin yükselmesi üzerine SOE, Enformasyon Bakanlığı'nın Basın Ataşeliği eliyle yürütülen propagandayı yetersiz buluyordu. Kendi bünyesinde propaganda örgütlenmesine gitti. H. Hamson'u bu işle görevlendirdi. Ekibi; genç gazeteci Turan Beler, Maltalı kömür tüccarı Vincenzo Giamalya ve Polonyalı Winkewicz'den oluşuyordu. Hamson; kömür tüccarı, gemici, kamyoncu vb. birçok kişiyle temasta olduğu için fısıltı yaymakta çok yararlı oluyordu. Yayılacak fısıltıların bir kısmı Londra'dan geliyordu. Hamson da fıkra, haber ve fısıltı üretiyordu. Polonyalılar, işgal altındaki topraklardan fısıltılık haber topluyorlardı. Hamson'a Osmanlı Bankası'nda iş bulundu. Banka kendi şubelerini fısıltı kampanyasının hizmetine sundu. Fısıltı kampanyasında rol alanlar, Danailoff, Berç Türker Keresteciyan (Ermeni asıllı Afyon milletvekili, Osmanlı Bankası çalışanı), Dr. Barru, Jean Saliba, L. Laurella (Osmanlı Bankası), Cafer Kerimer, Fethi Gümüşoğlu (Osmanlı Bankası Bursa Şb.), Jean Legoux (Osmanlı Bankası İzmir Şb.), Dragutin Pilsic gibi kişiler bulunuyordu. SOE'nin yaymaya çalıştığı, İtalyanlarla Almanlar arasındaki ilişkilerin kötü olduğu, Alman birliklerinde dizanterinin yaygın olduğu, işgal ettiği yerlerde Almanlara direnç olduğu gibi fısıltılar Türk kamuoyunu ilgilendirmiyordu. Türkleri ilgilendirecek fısıltılar üretilmeye çalışılıyordu. Bu doğrultuda *Karadeniz ile Mihver bloku arasında deniz ticareti yapanların cesaretini kırmak için; Almanlar, Trabzon ile Varna arasında ticaret yapan gemileri vurup suçu Sovyetler'e atıyor,* Burgaz ve Varna limanları yasak bölge ilan edildi vb. dedikodular ve fısıltıları yayıyorlardı.[195]

17 Şubat 1942 tarihinde SOE'deki Gedye'nin adamları, Pera Palas Oteli'nin balkonlarından Hitler'i ve çevresini küçük düşüren broşür ve karikatürler attı. Gedye'nin elemanları hemen tutuklandı. Hugessen, olayın arkasından Gedye ve onun bağlı olduğu Chastelain'i Ankara'ya çağırarak ifadelerini aldırdı. Gedye, Pera Palas olayında sorumluluğu olduğunu kabul etmedi. Gedye, diplomatik görevi olmadığını, Selim Sarper'in 25 yıllık gazetecilik kariyerini ve Almanlara muhalif olduğunu bildiğini, ülkeden gitmesi için bir sebep olmadığını söyledi. *Hugessen, bundan sonra fısıltı dışında hiçbir propa-*

194 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 100-101.

195 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 149-154.

ganda faaliyetine müsaade etmeyeceğini bildirdi. Nazi propagandası, Pera Palas olayının üzerine gidince Türk Dışişleri, Gedye'nin gönderilmesini istedi. O da Kahire'ye çekildi. Eden, 12 Nisan'da Chastelain'e bir telgraf çekerek fısıltı kampanyasının durdurulmasını istedi. Bu artık SOE'nin Türkiye'de hiç propaganda yapmaması demekti. Özellikle İstanbul'un çok aktif gizli faaliyetler coğrafyasında MAH, tüm gizli faaliyetleri özellikle de savaşan tarafların faaliyetlerini gözlerken, bunlar arasında bir tür denge kurma durumunda kalıyordu. MAH, kurum olarak daha ziyade İngilizler ile işbirliği yaptıysa da bazı yetkilileri Almanlarla ilişki kurmuştur. MAH'ın başkanı, Dr Leverkühn'le telefon görüşmesi yapıyordu. 15 Şubat 1944'e kadar *Abwehr*'in İstanbul Bürosu sorumlusu Thomas Ludwig, İstanbul Emniyeti'nde yetkili bir kişiyle temas halindeydi. Türk polisi, MI6 ve donanma istihbarat elemanlarının faaliyetlerini biliyordu. Ancak SOE'nin yapılanmasını bilip bilmediği hakkında bilgi yoktur. SOE, MAH içinde Alman yanlılarının bulunabileceği kaygısıyla kendisi hakkında bilgi vermemeyi yeğlemiştir. Hugessen'in Donanma İstihbarat Departmanı'nın kurulması konusunda Türk Hükümeti'ni ikna etmesi 3 ay almıştı. Deniz Ataşe Yardımcısı Wolfson'un Türk polisiyle arası iyiydi. Wolfson, İngiliz savaş esirlerini Yunanistan'dan Türkiye'ye kaçıran bir sistem kurmuştu, SOE'nin faaliyetlerinin bunu bozabileceğinden korkuyordu.[196]

İngilizlerin Türkleri savaşa sokabilmek için başka operasyonlara da girdiği anlaşılmaktadır. 21 Mart 1942 gece yarısına doğru bir Alman uçağıyla, önce *Küllük makineli tüfek ateşine tutulmuş ve hemen sonra Milas bombalanmaya başlamıştır.* O günlerde bu bombalamanın yapılacağı hakkında bir fısıltı dolaştığı gibi *bombalamanın bir Alman uçağıyla İngilizlerce yapıldığı söylentileri de yayılmıştır.* Bundan sonra ilgili Türk makamlarına enterne edilmek isteyenlere müsaade edilmeyeceği ve ateş açılacağı bildirilir. Bu bombalamada bir kişi ölmüş değişik sayıda bina zarar görmüştür. İngiliz Hükümeti bu bombalamanın sorumluluğunu ve tazminat ödemeyi kabul etmiştir.[197] İngiliz Büyükelçiliği, SOE faaliyetlerinin Türkiye'de yaygınlaşmasının Türk Hükümeti'nin güvenini sarsacağını bildiği için bu faaliyetleri engelliyordu. SOE de bu faaliyetlerini Kuzey Suriye'de yoğunlaştırmıştı. Beklenebileceği üzere Türkiye'nin gizli servisleri de bu faaliyetleri izliyordu. Örneğin *Türk ajanlarından Ahmed Sarraj, bu yüzden 23 Ekim 1943'te Suriye'de tevkif edildi.*[198]

Bu süreçte aynı zamanda savaşan tarafların istihbarat örgütleri birbirine sızmaya çalışmaktadır. *Abwehr*'in İstanbul'daki ajanları olan Erich Vermehren ve Wilhelm Hamburger'in Şubat 1944'te Müttefikler'e iltica etmesi üzerine;

---

196 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 9, 102.

197 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 183.

198 Pub. Rec. Off., WO 204-11570, Security Turkey, Review of the Month, Ocak 1944.

verdikleri bilgilerden, Almanların, Goeland Deniz Nakliyat Departmanı'na sızdığı anlaşıldı. Dumond, Ağustos 1942'den Mayıs 1944'e kadar, Walton'un ofisindeki önemli belgeleri *Abwehr*'e götürmüştü.[199] İstanbul'da sadece Alman ve İngiliz gizli örgütleri faaliyet göstermiyordu. İstanbul'da casusların kol gezdiği mekânlar Beyoğlu'nda toplanmıştı. Pera Palas, Amerikan Konsolosluğu ve Viyana Lokantası'nı gözetim altında tutmak isteyenler; *Benzur Birahanesi'nde toplanırdı. İstanbul aynı zamanda bir istihbarat açık pazarı haline gelmişti. 200'ü aşkın kişi yaşamlarını bilgi satarak kazanıyordu.* Bilgi satmak isteyenler, Park Otel'deki gazetecilere telefon ederek, onlarla kahvehanelerde ya da otellerde buluşup bilgi satıyordu. İki tarafın istihbarat ajanları arasında ilginç bir ilişki doğmuştu. İngiliz istihbaratında Almanya isminin kodunun 1200 olduğunu öğrenen Almanlar, İstanbul kahvelerinde "1200 ülke" diye şarkı söyleyerek dalgalarını geçiyorlardı.[200] Pera Palas'ın karşısındaki *"Viyana İçkili Lokantası" da İstanbul'a gelen yabancıların*, yabancı gazete muhabirlerinin, alt kademe istihbaratçıların toplandığı bir yerdi. *Eptalos Kahvesi'nde zaman zaman zaptiyelik olaylar bile çıkıyordu.* Teutonia Kulubü'nün yanındaki *"Le Restaurant De La Ville De Paris"* de dönemin yabancıları çeken mekânlarından biriydi. *Tokatlıyan Kahve /Lokantası, Luxemburg ve Petitchamps gibi kahvehaneler bilgi toplanmasında* yararlanılan gözde mekânlardı. Bu ortamlar, gizli örgütlerin en önemli faaliyetleri olan şayiaları yaymak için uygun yerler oluyordu. Örneğin Almanlar, Türkiye'nin Trakya'ya asker yığmasının İngilizlerin telkinatı ile yapıldığını yayıyorlardı.

Türkiye'de gizli örgütlerin istihbarat faaliyetlerinin yoğunlaştığı yer sadece İstanbul değildi. Ankara da bu faaliyetler bakımından çok çekici bir yerdi. Metin Toker, göreli olarak küçük bir şehir olan Ankara'daki istihbarat trafiğini *"Ankara'da mutlaka Ankara Palas'a inilirdi.* Onun barının müdavimleri yabancı gazetecilerdi ve *orada haber alışverişi yapılırdı. Karpiç Lokantası özellikle öğle yemeklerinde rağbetteydi*, çünkü Başbakan Saracoğlu çok zaman orada yemek yerdi. Onu görmek isteyenler, ona görünmek isteyenler de Karpiç'te boy gösterirdi... Başkentte geceler, nereye gidilirse gidilsin, ister tiyatroya, konsere, operaya, Gar Gazinosu'na veya elçilik yemek veya resepsiyonuna, oralarda da ayaküstü gayet verimli istihbarat yapılırdı. Geceler mutlaka Süreyya'da biterdi. *Biraz eksantrik her yabancı, artist ya da gazeteci, kendilerine ajan havası verirlerdi ya da istihbarat için gönderilmiş olurlardı"* diye anlatmaktadır.[201] Dışişleri Bakanlığı'nın kordiplomatiğe düzenlediği "mutat ziyafetler" sırayla; biri Müttefik ve tarafsız ülkeler sefirleri ve sefaret erkânına verilirken, diğeri Mihver grubu ve bitaraf ülkeler temsilcilerine verilirdi.

---

199 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 144.

200 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 471.

201 Metin Toker, "1939-1945 Dünya Savaşırken Türkiye", *Renk*, tefrika, 27.

Değişik gizli örgütlerin faaliyetlerini sadece MAH engellemeye çalışmıyordu. İdare de halkı mücadele içine katmaya çalışan çözümler bulmaya çalışıyordu. 13 Haziran 1940'ta İstanbul Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar'ın başkanlığında "Propaganda ile Mücadele" toplantısı yapıldı. Toplantı sonrasında, Beşinci Kol[202] faaliyetleri hakkında kesin bilgilerin bulunmadığı açıklanmasına rağmen, bir genelgeyle CHP içinde *Uyanık Kol Teşkilatı* kurulması istenmişti. Bu örgüt beşinci kol faaliyetlerini engelleyecekti.[203]

Savaşın iki büyük aktörünün faaliyetleri dışında da İstanbul'da önemli gizli faaliyetler sürüyordu. Bu faaliyetlerden daha sonra açığa çıkmış olanları, savaş yıllarında İstanbul'da ne kadar karmaşık ilişkiler yaşanmış olduğunu göstermektedir. Margarete Schütte-Lihotzky, Viyanalı antifaşist bir mimardır. Kocası Wilhelm Schütte ile birlikte tasarladıkları Franfurt mutfağıyla tanınmıştır, sosyalisttir. Çift, Rusya'daki yeni planlama çabalarına katılmak için Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Almanya'nın pasaportlarını uzatmayacağını bildirmesi üzerine geri dönerken İstanbul'a uğrarlar. Ünlü Mimar Bruno Taut, karı koca Lihotzky'lere Güzel Sanatlar Akademisi'nde iş önerir. Onlar ise Paris'e giderek oradan, Avusturya'daki antifaşist hareketle ilişki kurmak istemektedirler. Ama Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı üzerine Taut'un önerisini kabul ederek, 1938 yılı Ağustosu'nda İstanbul'a gelip göreve başlarlar. Aile, Türkiye'ye gelmeden önce Avusturya Komünist Partisi üyesi Otto Haller'den bazı antifaşist Türk aydınlarının adını alır. Ama bu Türklerle ilişki kurmadan önce Holzmeister'ın yanında çalışmakta olan mimar Herbert Holzmeister'le tanışırlar. Bu genç mimar, Avusturya Komünist Partisi'nin güvenilir bir temas noktasını oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'ne gitmek isteyenler için irtibat noktası teşkil eder. Avusturya antifaşist çalışma grubu ve Alman antifaşist çalışma grubuyla temas içindedirler. Belli bir süre sonra Türkiye Komünist Partisi'yle de ilişki kurarlar.[204] Margarete, 1939'da Avusturya Komünist Partisi'ne girer. 1940 yılının Aralıkı'nda Avusturya Komünist Partisi'nin faaliyetlerine katılmak için Viyana'ya döner. Bir ay sonra da Gestapo tarafından tutuklanır. 15 yıla mahkûm edilir. Kendisi, 15 yıllık cezayla kurtulmasını, Türkiye'de dostlarının ona sağladığı Milli Eğitim Bakanlığı başlıklı sahte bir davet mektubuna bağlamaktadırlar.[205]

Bir başka ilginç olay Miçinski'nin kaçırılışıdır. Zengin bir iş adamı olarak Paris'te Polonya direniş örgütü hesabına çalışan *Miçinski,* 1940 yılında Al-

---

202 Beşinci kol, bir ülkeyi içeriden ele geçirmek ve çökertmek amacıyla yapılan propaganda, yalan haber misenformasyon yayarak, sabotajlar yaparak yürütülen faaliyetlerdir.

203 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 464.

204 http://en.wikipedia.org/wiki/Talk: Margarete_Sch%C3%Bctte-Lihotzky

205 Cemil Koçak, "Anti-Nazi Direniş Hareketinin Istanbul'daki Faaliyetleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 59, Kasım 1988, s. 62-63.

manların Paris'i işgal etmesi üzerine İstanbul'a yerleşmek durumunda kalmıştı. Bir yandan ticari işler yaparken, diğer taraftan Filistin tedhiş örgütüne mensup iki Yahudi ajanla birlikte, işgal altındaki ülkelerin Yahudi kuruluşlarıyla Filistin Yahudileri arasındaki ilişkiyi kurmaya başlamıştı. Bunun üzerine İngilizlerin kara listesine girdi. Londra'daki Polonya Hükümeti, Ajan Tgm Szakiyeviç'i İstanbul'dan Kudüs'e İngilizlerle temasa gönderdi. Bu ajana bir İngiliz uçağı sağlandı. Uçak askerî alanda beklerken Miçinski kaçırılarak uçakla Kudüs'e götürüldü. 21 Şubat 1941'de de kaçmaya çalıştığı gerekçesiyle makineli tüfek ateşiyle öldürüldü.[206]

Von Papen suikasttan kurtuluyor

24 Şubat 1942 sabahı *von Papen ve eşi, evlerinden büyükelçiliğe doğru yürürken Atatürk Bulvarı'nda saat 10'u 10 geçe patlayan bir bombanın etkisiyle yere yuvarlandılar.* Bu suikasttan yaralanmadan kurtuldular. Sadece kulak zarları zedelenmişti.[207] Olay yerinde yapılan incelemede bombanın suikastçının elinde patladığı ortaya çıktı. Suikastçının vücudu paramparça olmuştu. Ayrıca yoldan geçen iki kadın da hafif yaralanmıştı.

Türk polisi, 24 saat içinde, ölen suikastçının Yugoslav asıllı Ömer Tokat (Ömer Halidoviç İsiç) olduğunu açıklamıştır.[208] Gazetelerde suikastın bir Yugoslav komünistince işlendiği yazılmıştır. Üsküp'ün Geylan ilçesinin Dobrcan köyünde 1917 yılında doğan Ömer Tokat, o dönem, İstanbul Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne kayıtlıdır. Yugoslav Komünist Partisi ile ilişkisi olmuştur.[209] İki gün sonra da Yugoslav asıllı iki arkadaşı tıp fakültesi öğrencisi Abdurrahman Sayman ve berber Süleyman Sav tutuklanmıştır. Bunların ifadeleri doğrultusunda da İstanbul Sovyet Başkonsolosluğu'nda görevli iki Sovyet vatandaşının, Georgi Pavlov ve Leonid Kornilov'un gözaltına alınmasına karar verilir. Türk güvenlik birimlerince Başkonsolosluk sarılarak bu iki kişi istenir. Bu sarılma sonunda Sovyet Konsolosluğu Georgi Pavlov'u teslim eder. Kornilov da kaçmaya çalışırken Kayseri'de yakalanır.[210]

---

206 Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s. 61.

207 Numune Hastanesi'nde muayenesini sağlayan Albert Eckstein anlatıyor, Nejat Akar Alp Can, *Prof. Albert Eckstein ile Anadolu'da Onbeşyıl 1935-1950*, Ankara Üniversitesi, 2005.

208 Ahmet Emin Yalman, Bu suikastın çözülmesinde Türkiye'de polisin yetişmesinde görev almış bulunan İsviçre'deki Payot Kitabevi sahibinin oğlunun parçalanan suikastçının sünnetli olmasını saptamasının etkili olduğunu yazmaktadır. *A.g.e.*, s. 296.

209 Emin Karakuş, *İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 36.

210 *Cumhuriyetin 75 Yılı, 1923-1953*, Yapı Kredi Kültür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 245. Yeterli bilgi bulunmadığı için bu kitapta Sovyet gizli teşkilatının örgütlenmesi konusunda bilgi verilmemiştir. Bu dönemde Sovyetler'in de geniş bir gizli teşkilatı bulunuyordu. Başında Yakmilov, Matchkanelli ve Moadaradze gibi deneyimli üç istihbarat elemanı bulunuyordu. Emrullah Tekin, *a.g.e.*, s. 180.

Bu iki ajan sorgularında, von Papen'i öldürmek için emir aldıklarını itiraf etmedi. *Türk gizli örgütünün, suikastın Sovyet elçiliğince düzenlendiği konusundaki kanaatini*, Sovyetler'in İstanbul Konsolosluğu'nda basın ataşesi olarak çalışan Türk asıllı Sovyet vatandaşı İsmail Ahmedov'un Türk makamlarına sığınması sonucu verdiği bilgiler pekiştirir.[211]

Dört sanığın yargılanmasına 1 Nisan 1942'de başlandı. Duruşmalar birkaç gün arayla yapılıyordu. Mahkeme, sanıklara avukat tutulmasına gerek görmedi, Rusya'dan gelen bir hukukçunun sanıklara danışmanlık yapmasını da kabul etmedi. Bu durum yargılamaya olan güveni çok zayıflattı. Pavlov ile Kornilov Türkçe bilmediklerinden cezaevinde çok sıkıntı çektiklerini, kimseyle görüştürülmediklerini ve kendilerine okuyamadıkları Türkçe yazılar imzalatılmak istendiğini söylemişlerdir. Savcının iddianamesine göre bu iki Sovyet vatandaşı, von Papen'i öldürmek için Ömer'i ikna etmiş, Abdurrahman ve Süleyman da onlara yardımcı olmuşlardı. İddianameye göre suikastçıya bir Walter tabancası, bir de bomba verilmiştir. Suikastı tabancayla işleyecek, bombayı ise eğer polis tarafından sarılırsa kullanacaktır. Atatürk Bulvarı'nı sakin görünce, tabancayı kullanmak yerine bombayı kullanmış ve bunun sonucunda kendisi parçalanmıştır. Sorguda, Pavlov ve Kornilov, Abdurrahman ve Süleyman'ı tanımadıklarını söylerler. Savcı, suçluların idamını ister. Yargılama sırasında Kornilov, parçalanan kişinin Ömer olmadığını savunur. Bilirkişinin parçalanan kişinin özellikleri konusunda yaptığı saptamaların Ömer'in niteliklerine uymadığını söyler. Kendilerini töhmet altında tutacak bir kanıt olmadığını belirtir.[212] Yargılama sonrasında, 17 Haziran 1942'de karar açıklanır. Pavlov ve Kornilov yirmişer yıla, Türkler onar yıla mahkûm edilir. Ama yargılama sonrasında da durum açıklık kazanmaz. Temyiz Mahkemesi bu kararı 16 Ekim 1942'de bozar. Yeniden başlayan yargılamada Süleyman, Kornilov'un iddialarına katılır. Ömer Tokat'ın ölmediğini, onu suikasttan sonra Ankara'da gördüğünü ifade eder ve bir tercüman getirilirse önemli ifşaat yapacağını söyler. Mahkeme, tercüman sağlamadığı gibi yeni ifadeleri de dikkate almaz. 27 Aralık 1942'de karar açıklandığında Rusların cezalarının onaltışar yıla düşürüldüğü, Türklerin cezalarının aynen korunduğu görülür.[213] Ama bu konudaki kuşkular yatışmaktan çok daha da artar. Bu sırada Moskova, vatandaşlarının suçsuz olduğunu söylemeye devam eder. *Almanya ise bu iki kişinin GPU (Sovyet Gizli Servisi) üyesi olduğunu ve suikastın Türk-Alman ilişkilerini bozmak için Sovyetler'ce düzenlendiğini savunur.* Bu karar sonrasında da Almanlar ve Ruslar birbirlerini suçlamaya devam eder. Türk Hükümeti, mahkeme kararından da anlaşılacağı gibi Sovyet-

---

211 Barry Rubin, "İstanbul Casuslar Sofrası", *Milliyet*, 30 Temmuz 1989.

212 Emin Karakuş, *a.g.e.*, s. 37-38.

213 *Cumhuriyetin 75 Yılı*, s. 245.

ler'i sorumlu tutmaktadır. Von Papen, hatıratında, mahkeme kararına değindikten sonra, suikasti düzenleyenlerin mahkeme kararının işaret ettikleri olmayıp Gestapo olduğunu ima etmektedir. Glasneck de; "Ankara'da 24 Şubat 1942'de von Papen'e karşı işlenen bir bomba suikastından sonra Türk Hükümet basını Sovyet aleyhtarı bir kampanya yürüttü. Sovyet yurttaşları Pavlov ile Kornilov'un suikastla ilişkisi kurulamadı. Bugün elde bulunan belgeler ise suikastı Gestapo'nun tezgâhladığı hakkında 25 Mayıs 1942'de Kont Ciano'nun varsayımını haklı kılıyor" demektedir. İsviçre'deki Amerikan Elçiliği'nin ikinci sekreteri, suikastı Hitler'in bilgisi altında Himmler'in tezgâhladığı bilgisini güvenilir kaynağından elde etmişti. Numan Menemencioğlu von Papen'e Sovyetler'in Alman faşistlerini suçlayan konuşmaları karşısında susmasını, çünkü elde sağlam kanıt olmadığını söylüyor.[214]

Alman gizli örgütlenmesi hakkındaki bir çalışmada *von Papen suikastı, Himmler'in yükselttiği gizli örgüt şefi Heydrich'le ilişkilendirilmektedir.* Heydrich'in, 30 Haziran 1934 tarihinde SA'lara karşı düzenlediği harekâtta saptadığı idam edilecekler listesinden, sadece von Papen kendini kurtarabilmişti. Heydrich, von Papen'in yakın arkadaşı von Ketteler'i bir gizli örgüt üyesine öldürtmüş ve cesedini Tuna'ya attırmıştır. Von Papen'in de ortadan kaldırılması için emir vermiş ama gerçekleştirtememişti. Ankara'daki suikastın Alman gizli örgütü tarafından gerçekleştirilmiş olması olasılığı yüksektir. *Hatıratındaki imalardan von Papen'in de bu olasılığı benimsediği anlaşılmaktadır.*[215] Bununla birlikte günümüzde açılan arşivler ve yayınlanan hatıratlardan, bu suikastı Sovyetler gizli örgütünün düzenlediği açıklık kazanmıştır. NKDV'nin düşman cephesi gerisindeki faaliyetlerini yürüten 4. dairesinin başkanı olan *Pavel Sudoplatov, anılarında, suikastın yapılması emrini doğrudan Stalin'den aldığını belirtmektedir.* Stalin'i esas rahatsız eden; von Papen'in, Vatikan Ankara Büyükelçisi Kardinal Roncalli (Daha sonra Papa. XII. Pius) aracılığıyla İngiltere ve ABD'yle Sovyetler'i dışta bırakacak bir barış arayışına girmiş olmasıdır. Suikastı Eytingon düzenlemiş ama başarısız olmuştur. Burada önemli olan bir başka konu, *Türkiye'nin istihbaratının failleri saptamakta başarılı olmasıdır.* Türk istihbaratının başarısında *iki gizli tanığın etkili olduğu* anlaşılmaktadır. Bunlardan biri *eski Çek Büyükelçisi Milos Hanak'tır.* Türkiye'de bir grup Çek istihbarat subayı bulunuyordu. Bu subaylar Nazilere karşı mücadele etmekteydiler. Eytingon önce Hanak'a başvurmuş ve von Papen'e suikastın Çek militanlarınca yapılmasını önermiştir. Hanak, bu öneriyi kabul etmeyince ağır Sovyet baskısı altında kalmış ve bildiklerini Türk polisine anlatmıştır. Diğer tanık ise, 3 Mayıs 1942'de Sovyet askerî istihbarat teşkilatı GRU'nun Ankara istasyonunda basın ataşesi görüntüsünde çalışan İsmail Ahmedov'dur. Sı-

214 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 170-171.

215 Walter Hagen, *Gizli Cephe*, Gnkur Bşk. Yayınları, İstanbul, 1951, s. 6-7.

ğınmak için Türk makamlarına başvurunca, suikast konusunda bildiklerini anlatmıştır. Yargılamanın sürmekte olduğu dönemde verilen bilgiler, yapılan saptama konusundaki inancı pekiştirmiştir.[216]

Almanlar, Türkiye üzerinden Kafkasya'ya Gürcü komandolar sızdırıyor

1942 yazında Alman birlikleri belli bir süre Kuzey Kafkasya'nın batısını işgal etmişlerdi. Bu dönemde Alman istihbarat örgütü *(SD) ve karşı istihbarat örgütü, Kafkasya'ya değişik yollarla komando grupları göndererek, cephe gerisinde sabotaj eylemleri yürütmeye çalışıyordu.* Bu komandoların sızması, dolambaçlı dağ yollarıyla ya da paraşütle indirilerek yapıldığı gibi *Türkiye-Gürcistan sınırlarından da yapılabilirdi.* İşte cephe gerisindeki bu harekâtın yapılmasında esas sorumlu SD oldu.

Nazi Türkistan Lejyonu.

SD'nin düzenlediği harekâtlardan biri de "Mainz.1" olmuştu. Bu harekât önerisini Gürcü mülteciler geliştirmişti. Almanlar önce Gürcü mültecilerin Türkiye'deki başkanı *Alexander Menagarishvili ile ilişki kurdular.* Profesör von Mende bu amaçla 1942 Ağustosu'nda İstanbul'a gitti. Menagarishvili, Türk makamlarının göz yumması sayesinde İstanbul'da faaliyetleri için bir irtibat noktası oluşturmuş bulunuyordu. 1942-43 kışında bu grubun öncü kolları, Türkiye'den Gürcistan'a sızma için bazı denemeler yaptılar. Asıl sızmanın 1943 ilkbaharında gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye'den 7 kişilik bir grup 1943 Ekimi'nde Gürcistan'a sızdı. Batum civarında kışı geçiren bu grup, Gürcü yer altı teşkilatının katkısıyla topladıkları bilgiyi Almanya'ya ilettiler. 1944 yılı ilkbaharında "Mainz.2" harekâtını başlatan Almanlar, bu sefer Gürcü komandoları sızdırmakta Türkiye'yi kullanamadılar. Türk-Alman ilişkileri artık bozulmaya başlamıştı.[217]

---

216 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 45-46.

217 Emrullah Tekin, *Alman Gizli Operasyonları ve Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 145-150.

Türkiye'nin, savaş dışı kalmasının ona yüklediği insani görevleri yerine getirmesi

Türkiye'nin çevresinde sıcak savaş sürerken, sıcak savaşı topraklarına sıçratmaması ona değişik sorumluluklar getiriyordu. *Bu sorumluluklar;* savaş dolayısıyla Türkiye'ye sığınanlara ya da Türkiye'den geçmek isteyenlere gerekli desteği sağlamak, özellikle gıda yardımı isteyen zor durumdaki komşulara yardım etmek ve savaşan ülkelerin Kızılhaç aracılığıyla yaralı ve esir değişimi operasyonlarına katılmaktır. Savaş sırasında Türkiye bu işlevleri tüm komşularına ilişkin olmaktan ziyade Balkan ülkeleri özellikle de Yunanistan için gerçekleştirilmiştir.

Sığınanlar artıyor

Daha savaş öncesinde bile Bulgar ve Yunan Hükümetlerince askere alınanlardan, subaylarından gördükleri kötü muamele dolayısıyla Türkiye'ye sığınanlar oluyordu. Bunların arasına kötü niyetli kişilerin de sızabileceği düşünülerek, Bakanlar Kurulu'nun 13 Şubat 1939 tarihli kararıyla bu kişilerin Orta Anadolu'ya sevkleri kararlaştırılmıştır. *Savaş başlayınca asker sığınması artmıştır.*[218]

Yunanistan'daki adalardan Türkiye'ye sığınmaların, Mart 1941'de başladığı anlaşılmaktadır. Türk Hükümeti 14 Mayıs 1941 tarihinde aldığı bir kararla, *ilticacıların kayıt ve şarta bağlı olmadan kabul edilmesine ve haklarında mülteci muamelesi yapılmasına karar verir.* Türkiye'nin savaş boyunca en çok sığınma talebi aldığı yer Ege'deki adalar olmuştur. Adalardan gelenler ya geldikleri yerlere iade edilmekte ya da gitmek istedikleri başka bir ülkeye gönderilmektedir. Türkiye; Edirne, Uzunköprü, Aydın, Nazilli ve Denizli'de oluşturduğu enterne kamplarında, Yunanistan'dan gelenlere her türlü imkânı sağlamaya çalışır. Bu kamplara ilaveten Niğde, Yozgat, Sivas ve Bergama'da da mülteci kampları oluşturulmuştur. Haziran 1941'de Bergama'daki kampta, 1.849 Yunanlı mülteci bulunmaktadr. Bunlar arasında 17 de subay vardır, 470'i sivildir, gerisi er ve astsubaydır. Niğde'de bulunan kampta 1.631 kişi barınmaktadır; 13'ü subay, 1.495'i er, 2 si kadın, 4'ü çocuktur. Masrafları, 1940 ve 1941'de Türkiye tarafından karşılanmıştır.[219]

Bakanlar kurulu, 14 Ağustos 1941 tarihli toplantısında, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ana prensip olarak; *Garbi Trakya Türk nüfusunun orada kalması*, ahvali harbiye dolayısıyla gelmiş ve iskân tarafından muhtelif yerlere sevk edilmiş olanlardan maaile kalmaları, muvafık görülenlerin

---

218 Ulvi Keser, *Yardım Et Komşu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, Ankara, Kasım 2005, s. 32.

219 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 193, 197.

muamelelerinin derhal yapılarak Türk vatandaşlığına kabulü ve henüz Şarki Trakya'da bulunan muvafık mültecilerden iadesi imkânı olanların iadesi kararlaştırılmıştır.[220]

14 Temmuz 1941 tarihinde Kızılay Cemiyeti Reisi Ali Rana Tarhan'ın başkanlığında yapılan toplantıda, Kızılay tarafından iaşe ve ibateleri düşünülmekte olan mültecilerin, yalnız muharip devletlerin askerlerinden, Türkiye'ye şimdiye kadar iltica etmiş ve bundan sonra iltica edecek olanlardan ibaret olduğu tespit edilir. Bu tarihte Bergama'da 26 subay, 1.399 er, 2 kadın ve 1 çocuk, Yozgat'ta 1 Alman subayı, Burdur'da Antalya'da batan Sendiye vapurundan 265 subay ve er, Sivas'ta güney sınırımızdan iltica etmiş olan sayısı belirsiz mülteci, Ankara'da 41 subay ve er olduğu belirtilir. Bu tarihten sonra yönetim Kızılay'a geçmiştir.[221]

Hükümet, 19 Şubat 1942'den itibaren İran'dan hiçbir surette mülteci kabul edilmemesi kararını vermiştir. Ancak 11 Haziran 1942 tarihinden itibaren İran'ın durumunu göz önünde tutarak, gelecek mülteciler arasında önemli kişilerin de bulunabileceği; bunların kendilerini tanıtmaları üzerine merkezden verilecek karar doğrultusunda onay verilmesi kararlaştırılmıştır.[222]

Bu süreçte mülteci kamplarında bulunanların memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Niğde'de gözaltı edilen Yunan mültecilerinin, memleketlerine iade edilmelerini şiddetle arzu etmeleri ve şimdiye kadar iade edilmemiş olmalarından dolayı evvelki gün toplu olarak hiçbirinin yemek yemediği, Kayseri Askerî Mıntıka Komutanlığı'ndan gelen telefondan anlaşılmıştır.[223] Bu gelişmeler üzerine, Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başbakanlık'a gönderilen 24 Mayıs 1942 tarihli yazıda; artan mülteci akını karşısında, mültecilerin tanımının yeniden yapılması ve bunların iaşe ve ibatelerinin nasıl karşılanacağı konusunda yeni bir proje geliştirilmiştir. Mülteciler önce tahkikata tabi tutulup sivil ve asker olanlar diye iki gruba ayrılacak ve asker olanlar kamplara, sivil olanlar mülki makamlara teslim edilecektir. Muharebe halinde olmayan bir ordudan firar edip ülke dahilinde bulunmalarında mahzur olmayanlar, serbest bırakılabilecektir. Harp esiri iken kaçarak sığınanlar, 1907 Lahey Mukavelenamesi'nce memleket dışına çıkmak üzere serbest bırakılırlar. Bir ordu savaş sırasında karşı güç tarafından sıkıştırıldığında, sığınan ordu mensupları ve getirdikleri savaş malzemeleri gözaltına alınır. Savaş gemilerinden ve yardımcı gemilerden, limanlara sığınanlara, 24 saat içinde karasularını terketmezlerse mülteci sayılarak elkonulur. Mecburi iniş yapan hava vasıtaları ise kayıtsız şartsız mecburi iskâna tabi tutulur. Başka bir devletin işgal ve nüfuzu altında olan ve harp halinde

220 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 186.
221 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 198.
222 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 181.
223 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 204.

olmayan bir devletin ordu mensuplarının mülteci olup olmayacaklarına Milli Müdafaa Vekâleti'nce, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları ve genelkurmaya danışıldıktan sonra karar verilecektir. Vizesi olanlar ve muhacir vesikası olanlar tahkikat yapılmadan kabul edilecektir. İlk gelenler, kolordu ve mıntıka komutanlıklarının uygun gördüğü yerlerde mülteci toplanma yerleri oluşturacaktır. Daimi mülteci kampları ise Milli Müdafaa Vekâleti'nce, genelkurmayın ve ilgili vekâletlerin görüşü alınarak belirlenecektir.[224]

Ege Denizi'ndeki Yunan ve İtalyan adalarından göçün yoğunlaşması, 1942 Nisanı'nda başlamıştır. Adalardan kaçarak sığınanlar arasında önemli politikacılar da vardı. Münakalat Vekâleti'nin bildirisinde 24 Nisan 1942 günü, Yunan nazırlarından ve Atina Sabık Vali-i Umumisi Foçyos'un, ailesi ve maiyeti ile beraber, 99 tonluk Andras gemisiyle Çeşme'ye geldiği bildiriliyordu.[225] *28 Nisan 1942 tarihli bir rapora göre, 20 gün içinde Çeşme ve Ilıca'ya 4.800 küsur mülteci gelmiştir.* Çeşme'nin otelleri, hanları, ılıcaları, özel evleri, dolmuştur. Halk, salgın hastalıktan korkmaya başlamıştır. Rivayete göre bu akımı örgütleyen İzmir Yunan konsolosudur. Türkiye'den yüksek fiyatla kiraladıkları motorları Sakız ve çevresindeki adalara göndermiştir. Almanlar da bunların bir daha dönmemek üzere Türkiye'ye gitmelerine göz yummuştur. Mülteciler, Çiftlik köyü sahillerine çıkmıştır. İngiliz ve Yunan konsolosları mültecilere yiyecek dağıtmıştır. Pasaportlar, Midilli Türk konsolosu tarafından vize edilmiştir. Meselenin garabet noktalarından birisi; bir taraftan, sahillerimize böyle ehemmiyetli bir yabancı kütlesinin, kendi kendine, serbestçe denilecek bir tarzda gelmesi, diğer taraftan da kazadaki mesul memurların bu hadiseyi günü gününe vilayete ve sair makamlara bildirmemiş olmalarıdır. *Haziran ayında hazırlanan raporda, mülteci sayısı 6.700'e yükselmiştir.*[226]

O dönemde Anadolu sahillerinde yaşayanların tanıklıklarından, gelen mülteciler arasında, Anadolu'dan Yunanistan'a mübadil olarak gidenlerin yanı sıra Türklerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca gelenlerin tamamen tecrit edilmediği de anlaşılmaktadır; Anadolu'daki nüfus içinde Yunanca bilenlerin sayısı az olmadığından, yerleşik nüfusla ilişki kurabilmişlerdir. Ayrıca Türkiye'de, erkeklerin askere alınmasından ötürü büyük bir iş gücü açığı bulunmaktadır. *Gelenlerin bir kısmı bağcılık, zeytin toplama, tütün vb. tarımsal işlerde çalışmışlar; kasabalarda terzilik, marangozluk, demircilik yapmışlardır.* Bu yolla sağladıkları gelir yaşamlarını belli ölçüde kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu ilişkiler içinde gönül maceraları da gelişmiştir.[227]

---

224 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 205, 207

225 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 142.

226 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 145, 148, 150.

227 Tahsin İşbilen'in "Asya Minor Yeniden" adlı dokümanter filiminde bu öykü başarılı olarak anlaulmaktadır.

Yunan Adaları'ndan Çeşme'ye gelen mülteciler, *15 Haziran 1942'den itibaren, trenle Suriye'ye ve denizden Kıbrıs'a sevk edilmeye başlanmıştır.* İlk etapta 3.059 kişi sevk edilmiştir. İngiliz sefaretinin başvurusu üzerine Suriye'ye sevkiyat durdurulmuş, Kıbrıs'a ise devam etmiştir. Mülteciler, hükümet binalarına, kamu binalarına yerleştirilmiş ayrıca 120 çadır kurulmuştur.[228] Kıbrıs valisi, 24 Ocak 1942 itibariyle, küçük gruplar halinde Türkiye üzerinden Kıbrıs'a gelen Yunanlı mültecilerin askerliğe elverişli olanlarının derhal Hayfa'ya gönderildiklerini, geri kalanların ise adada tutulduklarını bildirir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Kıbrıs valisine bu konuda bilgi vermeyip ondan sansür uygulamasını ister.[229]

Ege Denizi'ndeki adalardan Türkiye'ye sığınan mültecilerin, tekrar ülkelerine veya arzu ettikleri başka ülkelere gönderilme faaliyetleri, 1 Mart 1943 günü itibariyle sona erer. Mayıs 1941 tarihinden 1 Mart 1943 tarihine kadar, *Yunan Adaları'ndan Ege sahillerine 22.909 Yunanlı mülteci gelir. Geldikleri yerlere iade olunanlar 10.128'dir:* Başlangıçta Manisa, Afyon, Denizli, Aydın vilayetlerine müretteben gönderilenler 1.925, İzmir ve Çeşme'den Kıbrıs'a ve Islahiye yoluyla Suriye'ye gönderilenler 10.472, asker olmaları itibariyle askerî kampa gönderilenler 362, ölenler 14 ve firar edenler 8 kişi olmak üzere toplam 22.909 kişidir. Bu ayrıntıya göre İzmir vilayetinin Çeşme, Kuşadası, Bergama, Dikili, Urla, Seferihisar, Karaburun, Foça ve Merkez sahillerine 22 ay içerisinde gelen, Çeşme ve Ilıca'da açılan kamplarda muvakkat iskân ve devlet yardımına alınan *Yunan mülteciler sorunu, 1 Mart 1943 tarihinde sona ermiştir.*[230]

Türkiye'ye başka ülkelerden de sığınmalar olmuştur. Romanya'dan kaçan Yahudi grupları ve Yunanistan'dan kaçıp Uzunköprü'ye sığınanlar vardır. Bunlara yeterli erzak sağlandıktan sonra isteyenler Ege Adalarına ve Kıbrıs'a gönderilmiştir. Suriye tarafından ise, Fransızlara karşı isyan etmiş Nakşi tarikatı mensupları sığınmıştır. 3.759 kişi Gaziantep sınırından Türkiye'ye girer. Bunlardan 1.206'sının sığınma talebi kabul edilir. Diğerleri, Fransızlarla anlaşılarak geri gönderilir.[231]

Yunanistan'a gıda ve silah yardımı

Yunanistan'ın Türkiye'nin desteğine gereksinmesi, İtalyan ordularına karşı başarıyla direnişi sırasında ortaya çıkmıştı. Ama sorunların birikmesi Alman işgaliyle başladı ve trajik boyutlara ulaştı. Türkiye, hem yardımı ger-

228 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 151.

229 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 163.

230 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 126.

231 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 170.

çekleştirmek hem de Almanların kuşkusunu uyandırmamak durumundaydı. *Bu bakımdan Türkiye, hem uluslararası hukuku hem de Kızılhaç/Kızılay'ı devreye sokuyordu.* Yunan ordusu İtalyan istilasına karşı direnirken Ankara'daki Yunan elçisinin eşi olan Rafael, memleketi için bir şeyler yapma ihtiyacı içindeydi. İstanbul ve İzmir'deki Yunanlılar arasında, *"Yunan Askerlerine Yardım Komitesi"*ni kurdu. Yunanistan'a gönderilen ilk yardım olan, Yunanistan demir ve denizyolları için 5.000 ton kömür verilmesi konusunda Bakanlar Kurulu 5 Mayıs 1940 tarihinde karar verir. Kurul, 18 Aralık 1940'ta aldığı kararla kömürün, 10 bin tona kadar olan partiler halinde gönderilmesine müsaade eder. Bakanlar Kurulu, 9 Aralık 1940'ta ilk etapta, Türkiye'deki Yunanlılar tarafından toplanan 15 ton şekerin Yunanistan'a gönderilmesine izin verir.[232] Cenevre'deki Kızılhaç genel merkezinden alınan bir telgraf; Yunan Kızılhaçı'nın kendisine Türkiye tarafından yapılacak yardıma minnettar kalacağını, böyle bir yardım yapılırsa kendilerinin bu yardımı ulaştıracağını bildirir. Kızılay 13 Kasım 1940'ta, durumu Başvekâlet'e bildirir. Türkiye Kızılay Cemiyeti de Yunanistan'a yardım etmeye karar vermiştir. Genellikle Kurtuluş gemisiyle yapılan bu yardımlar 1942 başlarına kadar devam eder.

Türkiye'nin, Balkan ittifakı konusundaki anlaşmaları dolayısıyla savaşa katılmamasına rağmen Yunanistan'a bir ölçüde de olsa askerî yardım da yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1940 yılının son gününde Yunanistan'a bir yardım söz konusu olur. Tepedelen'de İtalyan güçleri karşısında sıkışan Yunanlılara; yardım amacıyla, Asteğmen Cevad Mehmet Altar sorumluluğunda, Edirne'de bulunan Topçu Yarbay Halil Yurdakul'un denetimindeki İstanbul levazım depolarından alınan ve özel bir katarla Kuleliburgaz'a (Pityon) götürülen 100.000 çift asker çorabı, 7.000 tüfek bombası ve 1,5 ton kalay teslim edilmiştir.[233]

Almanların işgalinden sonra Yunanistan'da durum hızla kötüleşir. 1940-41 döneminden başlayarak savaşın tarımsal rekoltede ortaya çıkardığı muazzam düşüşe paralel olarak *büyük açlık dönemi başlar.* Bunda, Alman askerlerinin işgalin daha ilk günlerinden başlayarak un, peynir, ekmek, et dahil yiyecek maddelerini toplamalarının, Alman savaş endüstrisinin hammadde sıkıntısının ve Yunanistan'da işsizliğin baş göstermesinin, ordu ve devletin gıda stoklarının tükenmesinin etkileri vardır. *1941-1942 kışında 100.000 kişinin öldüğü bir kıtlık yaşanır.* Radyo Gazetesi 17 Ocak 1942'de Yunanistan'da her gün 1.000 kişinin öldüğünü bildirir. Yunanistan'da yaklaşık 200.000 çocuk, harabeler arasında, kendi başlarına bırakılmış vaziyette, yaşamaya çalışmaktadır. Buna karşılık 2.900 yatak kapasiteli 30 yetimhane bulunmaktadır.

232 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s 72-73.

233 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 79.

Özellikle Atina ve Pire gibi şehirlerde durum perişandır. *İlk yapılacak iş, yiyecek sağlamak olacaktır.*[234]

Yunanistan'nın eski Dışişleri Bakanı B. Mavromichalis başkanlığındaki bir heyet, Türkiye'ye gelir. Türkiye'de yaşayan Yunan tebaasının, Yunanistan'da bulunan akraba ve tanıdıklarına yollamak istedikleri 50 bin ton civarındaki gıda malzemesinin, sevk edilmesine yardımcı olunmasını ister. Bu yardımın Kızılay vasıtasıyla, Adana vapuruyla gönderilmesi üzerinde durulursa da, daha sonra *Kurtuluş'la gönderilmesi kararlaşır.* İlk etapta gönderilecekler, her biri en fazla 300 kilo olmak üzere; zeytinyağı, balık konservesi ve diğer konseveler, domuz yağı, kuru yemiş, makarna, salam, domuz eti, pasırma, sucuk, jambon, sigara ve şekerlemeden oluşacaktır.

Aynı biçimde Türk tebaanın Yunanistan'daki akraba ve tanıdıklarına yiyecek göndermesi talebinin de karşılanması kararlaştırılır. Yugoslav Büyükelçiliği de Yugoslav mültecilere 10 ton gıda yardımı gönderilmesine müsaade edilmesini ister. Kurtuluş'un yardım malzemesi götüreceği belli olunca; *Türkiye, Almanlar ve İtalyanlar nezdinde Kurtuluş'un seyahati için güvence arar. Her iki elçilik de garanti verilemeyeceğini bildirir.*

Bu konuda kurulan komisyon 27 Ekim 1941'de toplanarak;

1) Komisyonun 17 Eylül 1941 tarihli kararı mucibince, Türkiye'deki Yunan tebaasının Yunanistan'daki akrabalarına gönderecekleri kolilerin adedinin, mezkûr kararda zikredilen maddeleri muhtevi olmaları ve sabun, zeytinyağı ve şekerlemeyi ihtiva etmemeleri şartıyla, her ay 500 koliyi tecavüz etmemek üzere, ceman 3.000 koliye iblağına,

2) Noel yortusu münasebetiyle ve bir defaya mahsus olmak üzere, Yugoslav esirlerine; 300 kilo domuz eti mamulâtı ile tütsülenmiş veya konserve etler, sucuk ve pastırma gönderilmesine ve evvelce irsaline müsaade edilmiş kontenjana tabi olmayan maddeleri muhtevi koli adedinin 600'den 900'e çıkarılmasına,

3) Kızılay tarafından alakadar Kızılhaç teşkilatına tevdîan, Polonya'ya her ay kontenjana tabi olmayan maddeleri ihtiva eden 200 koli gönderilmesine karar vermiştir.

Kurtuluş vapuru, 1882 yapımı olup 2.400 ton ağırlığındadır ve Tavilzade'lerin malıdır. Yarım milyon değerindeki gemi, Milli Reasürans'a; taşımakta olduğu yiyecek maddeleri ise Güven Sigorta'ya 500.000 liraya sigortalıdır. Kurtuluş, ilk yardım malzemelerini 13 Ekim 1941'de İzmir'den Pire'ye götürür, 24 Ekim'de geri döner. Kurtuluş, ilk seferinde 14.400 lira değerinde; 50 ton buğday, pirinç, fasulye, sıhhi malzeme ve giyim eşyası yüklenir. Pire rıhtımında, Kızılhaç kamyonları gelen malzemeyi alarak gerekli yerlere götürür. Ayrıca Türkiye'den Yunanistan'daki akraba ve tanıdıkla-

234 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 31, 68, 69, 111.

ra gönderilen kolilerin yanı sıra, İngiliz Büyükelçiliği'nin İngiliz esirlerine gönderdiği koliler de vardır. Vapurun süvarisine, Türkiye'ye dönerken Alman işgal kuvvetleri tarafından gönderilecek eşyadan başka bir şey alınmaması talimatı verilir.[235] *Kurtuluş vapuru, altıncı seferinde, Marmara Adası dolaylarında, Pulatya Burnu yakınlarında karaya oturarak batar.* 36 personel Hora tahlisiye gemisi tarafından kurtarılır. Kurtuluş'un götürdüğü yiyeceklerin, fakirlere yiyecek dağıtan aşhanelerin işletilmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yunanlılar, Kurtuluş gemisinin resmini Pire'nin en işlek caddelerinden birine asmışlardır. Kurtuluş'tan önce, Yunanistan'a yardım malzemesi götüren bir yelkenli, 250 ton yiyecekle Bozcaada yakınlarında, fırtınada batmıştı. Aynı günlerde, 1.301 tonluk Hacı Selimzade Hamdi ve ortaklarına ait "Attila", 1.335 tonluk Kırzade Şevki Bey'e ait "Tavil" ve Fehmi Sadıkoğlu'na ait 1.158 tonluk "Adana" vapuruna, yardım götürmek için Alman Sefareti'nden ruhsat alınır.[236]

Türkiye'nin Yunanistan'a gıda gönderilmesine müsaade ettiği bu dönemde İngilizler, Yunanistan'a karşı ambargo koymuştur. İngiliz parlamentosunda Yunanistan'daki durum konuşulurken İngiliz Hükümeti; Türkiye, Yunanistan'a ayda 4.000 ton yiyecek gönderilmesine müsaade etmekle iyi niyetini göstermiştir ama Yunanistan'ın ihtiyaçlarını gidermek işgal kuvvetlerine düşen bir ödevdir, demektedir. Aynı günlerde *Times* gazetesi; Londra'daki Yunanistan Kızılhaç temsilcisi Dr. Kavaidas'ın, Yunanistan'da durumun çok kötüleştiğini, bu durum karşında "Türk Kızılayı'nın İngiliz Hükümeti'nin teşviki ve U.K. Commercial Cooperation'ın yardımıyla ve ABD'nin para desteğiyle Pire'ye yiyecek ve ilaç yüklü bir vapuru düzenli olarak gönderdiğini, her 15 günde 2 bin ton hesabıyla şimdiye kadar 50 bin ton gönderdiğini" bildirdiğini yazar.[237]

Kurtuluş vapurunun batması üzerine *Kızılay, Tunç Vapuru'nu kiralar.* Gemi, 26 Şubat 1942 tarihinde Pire Limanı'na sağlık malzemesi ve yiyecekten oluşan yükünü boşaltır. Tunç vapurunun kiralanmasında sorunlar çıkınca Kızılay, Dumlupınar'ı kiralar. Dumlupınar gemisi, Yunanistan'a üçüncü seferinden 7 Mayıs 1942 tarihinde döner ve yeni bir sefer için hazırlıklara başlar. Yeni seferinde, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın düzenlediği bir girişim sonucu, hem Yunanistan'a hem de Yunanistan meclisindeki milletvekili ailelerine yardım paketleri gönderilir. Dumlupınar seferlerini sürdürürken Batılı ülkelerin yardım faaliyetleri 8 Ağustos 1942 tarihi itibariyle başlar ve ilk olarak gıda malzemeleri yüklü 3 İsveç gemisi Montreal'den yola çıkar. Bu üç gemiye, Alman ve İtalyan Hükümetleri tarafından serbest geçiş izni ve-

235 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 89-98.

236 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 100-106.

237 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 108.

rilir. 10 Temmuz 1943'te giden İsveç gemisiyle; Türkiye'den, 100 şilte, 200 çarşaf, 100 yastık, 100 battaniye, 180 ton kuru fasulye, 50 ton nohut, 50 ton Buğday, 10 ton makarna, 20 ton incir, 24 ton rafine pamuk yağı gönderilir. Yunanistan'da kış gelince durum daha da kötüleşir. Soğuk evlerde insanlar ölür. Alman açıklamasına göre, her gün 2.000 Yunanlı Pire ve Atina'da hayatını kaybetmektedir.[238]

Türk Hükümeti'nin girişimleri üzerine *Alman Hükümeti; 24 Şubat 1943'te, Türkiye'nin yardımlarına memnuniyetle muvafakat ettiğini,* bunun beynelmilel Kızılhaç'ın umumi yardım hareketi çerçevesinde yapılmasının muvafık olacağını; Türkiye'nin vereceği gıda maddelerinin, İzmir'de beynelmilel Kızılhaç'ın emrine bırakılmasının ve oradan Yunanistan'a, yardım işleri için tahsis edilmiş bulunan Yunan ve İsveç vapurlarıyla sevkinin uygun olacağını bildirmiştir.

İaşe durumu çok kötü olan Yunan Adaları halkına, beynelmilel Kızılhaç tarafından yardım edimesi kararlaştırılınca; Türk Hükümeti ile İngiltere ve Mihver devletleri arasında bir anlaşma olmuştur. Yardım edilecek adalar; Sakız, Sisam, Midilli ve Nikerya adalarıdır. Bu adalara, 600 ton muhtelif gıda malzemesi ve 500 çuval İngiliz unu dağıtılacaktır. Sakız'a götürülecekler 3 Yunan vapuru, Sisam ve Nikerya'ya götürülecek eşya 200 tonluk bir yelkenli, Midilli'ye götürülecek olan yük 200 tonluk bir başka yelkenli ile götürülecektir. Nakliyat, Kızılhaç delegesinin denetiminde İzmir Limanı'ndan yapılacaktır. İsveç bandıralı Halleron vapuruyla İzmir'e getirilmiş 1.000 ton buğdayın, adalara götürülmesi için Türkiye tarafından 350 tonluk Aslan motoru tahsis edilir. İngiliz Hükümeti, özellikle İsveç bandıralı vapurların devreye girmesinden sonra Türkiye aracılığıyla Yunanistan'a yapılan yardım faaliyetlerini pek sıcak karşılamaz. Bununla birlikte 5.000 tonluk Halleron isimli İsveç bandıralı geminin devreye girmesinden sonra Yunanlılar yardımların İsveç gemisiyle gönderilmesini ister.[239]

4. MİHVERİN GERİLEMEYE BAŞLAMASI SONRASINDA CEPHE DIŞI SAVAŞTA TÜRKİYE'NİN TUTUMUNDAKİ DEĞİŞMELER

Türkiye gizli örgütlerin yarıştığı bir alan olmayı sürdürüyor

1943 sonrasında Türkiye, çok değişik uluslardan ajanların en yoğun çalışma platformlarından biri olmayı sürdürüyordu. Ama savaşan tarafların gizli faaliyetleriyle elde etmek istedikleri sonuçların niteliğinde önemli bir değişme olmuştu. Artık Almanların Türkiye'de elde etmek istedikleri sonuç, Türki-

238 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 109-120.

239 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 143, 144, 157.

ye'yi kendi yanlarında savaşa sokmaya ikna edebilmekten ziyade, Müttefikler'in yanında savaşa katılmasını önlemek ya da geciktirmekti. Ayrıca savaşı Almanların kaybetmekte olmasının belirginleşmesiyle birlikte, Almanların çok merkezli gizli örgütleri içinde çatışmalar artıyor ve bunlardan bir kısmı Hitler'i devre dışı bırakan barış arayışlarına giriyordu.

İngilizlerin SOE'si için Alman işgali halinde Türkiye'de bir direnişin gösterilmesi için ön hazırlıkları yapmak, anlamını yitirmişti. Ege Denizi'ndeki Alman gemi nakliyatı sıkıntılarla karşılaşıyordu. Adalardaki Alman birlikleri ciddi ikmal sorunlarıyla karşı karşıyaydı. SOE, durumu daha da fenalaştıracak operasyonlar yapmayı planlıyordu. Hatta bu sırada İngiliz Dışişleri, SOE'ye Türk karasularında Alman gemilerine operasyon yapması için izin vermeyi düşündüyse de daha sonra, bu konuya Numan Menemencioğlu'nun istifasına yol açan krizle çözüm bulmayı yeğledi.[240]

Bu dönemin en yeni öğesi ise sıcak savaşa girmiş olan ABD'nin cephe dışı savaşta da etkili bir güç olmaya çalışmasıydı. Savaş dışı Türkiye, Batılı devletlerle yapılabilecek barış arayışları için çok uygun bir yerdi. *Doğuda direnirken batıda teslim olarak Bolşevik orduların Almanya'ya girişini engellemek için; Canaris, von Papen ve Himler'in direktifiyle Schellenberg, böyle arayışlara girdi.* 21 Mart 1943'te von Papen, İstanbul'da, Batı dünyasına, Batı kalıtının korunması için çağrıda bulundu. Von Papen, Baron von Lersner aracılığıyla, ABD'nin eski Avusturya ve Bulgaristan Elçisi ve İstanbul'daki deniz ataşesi olan George H. Earle ile ilişkiye geçti. Earle, von Papen'in barış teklifine ilgi göstererek Roosevelt'e bildirdiyse de başkan bunu kabul etmedi. Von Papen; Vatikan'la, Bulgar Kralı Boris'le ve Horty ile de ilişki içindeydi.[241]

Reich Güvenlik Dairesi VI. Bölüm Müdürü (siyasi gizli servisin başı) Walter Schellenberg, Türk gizli servisiyle işbirliğini sıkılaştırmak için 1943 yazında Türkiye'ye geldi. Türkiye'deki ajan örgütünü denetledi. Türk gizli servisi başkanıyla konuştu. Schellenberg, yaygın olan Turancılık'ı kendi lehine kullandı. Türk gizli servisi şefi, Alman casusluğunu bundan böyle desteklemeye hazırdı.[242] Schellenberg, Türkiye'ye ziyaretini "Dostlarım beni uluslararası camianın toplandığı gece kulübünün çatısında bulunan bir bahçeye götürdü. Orada bulunan İngiliz ve Amerikan istihbarat temsilcilerini bana gösterdiklerinde ortaya çıkan eğlenceli duruma gülümsememek imkânsızdı. Ertesi gün artık bir başka role soyunmuştum. Peşimden bir Türk istihbarat elemanı gelmiş ve bana eski bir pardösüyle yıpranmış bir şapka getirmişti" diye anlatmaktadır.[243]

---

240 Pub. Rec. Off.,WO 193-640, 3 Haziran 1944.

241 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 266-268.

242 Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s. 265.

243 Banu El, Mehmet Perinçek, *a.g.e.*, s. 36.

Kara Orkestra Planı (Schwarze Kapelle), Hitler'i düşürme planıydı. Canaris, Hitler'i düşürmek için ABD desteği arıyordu. Canaris'in İstanbul'daki temsilcisi Paul Leverkühn, Amerika'da bulunduğu sırada William Donovan'ın hukuk bürosuyla çalışmıştı. Daha sonraki yıllarda CIA'nın kurucusu olan *Donovan, Kara Orkestra Planı'yla Hitler'in düşürülmesi operasyonunu İstanbul'dan yürüttü.*[244]

Donovan İstanbul'da üç kişilik bir örgüt oluşturdu. Bunlardan ilki 2 Mayıs 1943'te Türkiye-Amerikan Ödünç Verme ve Kiralama Örgütü'nün çalışanı olarak gelen Lanning Macfarland, ikincisi *Saturday Evening Post*'un muhabiri olarak görünen A. Frederick Coleman'dı. Üçüncüsü ise Arkeolog Jerome Sterling'di; Sterling, aynı zamanda Türkiye adına çalışıyordu. Coleman, *Cereus* adı takılan bir operasyonu gerçekleştirmekle görevlendirildi. Bu operasyonla Balkanlar'a, Avusturya ve Macaristan'a sızılmaya çalışılacaktı. Cereus iki bölümlüydü. Bölümün birinin başında uzun süredir Türkiye'de bulunan bir petrolcü olan A.V. Walker bulunuyordu. İkincisinin başında kod adı Dogwood (kızılcık) olan bir Çek vardı. Coleman bu operasyonu "Western Elektrik" adlı bir paravan şirketle yürütüyordu.

1943 sonlarında, Donovan Kahire'de bulunduğu sırada, *Kara Orkestra Planı içinde bulunan Alman Generali Helmuth von Moltke İstanbul'a gelmişti.* İstanbul'a gelişinin görünürdeki nedeni, Türkiye'nin savaş dışı kalmasının nedenlerini araştırmaktı. *Oysa esas nedeni, "Hermann Planı"nı Donovan'a ulaştırmaktı.* Plan, İstanbul'da, Donovan'ın ajanı Coleman'a verilir. Von Moltke, Müttefikler'in "kayıtsız şartsız teslim" kararının Almanya'da muhaliflerin işlerini zorlaştığını belirtiyordu. Müttefikler aniden Almanya'yı işgal ederlerse kendileri bu işgale içten yardımcı olacaklardı. Ama, *Almanya'nın işgali Sovyet ordularına bırakılmamalıydı.* Bu öneriler, Amerikan Büyükelçisi Alexander Kirk'e ve Donovan'a ulaştırıldı. Büyükelçinin dikkate almadığı bu öneriyi Donovan, genelkurmaya kadar gönderdi ama plan uygulamaya girmedi. Cereus örgütünden biri Moltke'nin temaslarını Abwehr'deki rakibi Sicherheitsdienst'e ihbar edince, *Von Moltke Almanya'da tutuklandı ve idam edildi.*[245]

1943 yılının Temmuz ayında Theodore A. Morde, Kahire'deki OSS (Office of Stratejik Services-sonradan CIA) merkezine *Reader's Digest*'ın muhabiri örtüsü altında başvurarak, İstanbul'a gidip von Papen'le görüşeceğini, onun Nazi olmadığını, Almanya'da Hitler'e karşı bir hareket başlatabileceğini düşündüğünü bildirir. Morde, Halep üzerinden İstanbul'a gönderilir. *Coleman, Morde'yi, kod adı "manolya" olan ve İktisat Fakültesi'nde ders vermekte olan Prof. Alexander Rustow ile tanıştırır.* Manolya ile Morde, von Papen'le Tarabya'daki Alman Sefareti'nde görüşürler. Morde, Hitler'in uzaklaştırılma-

244 Orhan Duru, "Kara Orkestra Planı", *Milliyet*, 7 Ağustos 1985.

245 Orhan Duru, "Kara Orkestra Planı", *Milliyet*, 8 Ağustos 1985.

sı ve beraberindeki önerileri bildirir. İkinci görüşme, Orient Bank'ın İstanbul Temsilcisi Herr Posth'un Büyükada'daki köşkünde yapılır. Von Papen, İngiltere ve ABD'nin kayıtsız ve şartsız teslim ilkesinden vazgeçmesi halinde barış yapılıp yapılamayacağını sorar. Morde, Amerika'ya dönünce Roosevelt'le görüşmek ister. Ancak bunda başarılı olamaz. Donovan da Morde'nin raporunun Roosevelt tarafından okunmasını sağlayamadı. Morde'nin pasaportu iptal edildi.[246]

29-30 Mayıs 1944 geceleri Meriç Nehri üzerindeki iki köprü Amerikan gizli servisi OSS tarafından havaya uçurularak, demiryoluyla krom sevkiyatı engellenmişti. Köprülerin uçurulmasından sonra Hitler Hükümeti, krom taşımak için Türkiye'ye verdiği 25 lokomotif ile 370 kara vagonunu geri istemiştir.[247] ABD'nin gizli örgütünün, Cereus eliyle İstanbul'dan yürüttüğü Macaristan, Bulgaristan ve Romanya operasyonları ise büyük başarısızlıklarla sonuçlanmıştı. Almanya'da Canaris'in Himmler tarafından yenilgiye uğratılması, Türkiye'deki Alman gizli örgütü içinde de önemli bir paniğin yaşanmasına yol açmıştı. Bunun üzerine Abwehr'in temsilcisi Dr. Leverkühn ile yardımcılarından Erich Vermehren, İstanbul'daki Alman ajanlarından Dr. Hamburger ile Klechkowski'ler Amerika'ya sığındılar. Bunların sorgulamalarında Cereus'da bir köstebek bulunduğu anlaşıldı. Yapılan araştırmada, Almanlar hesabına çalışan köstebeğin "Dogwood" (kızılcık) olduğu saptandı. Araştırma derinleşince MacFarland'ın şoförünün Rus Gizli Servisi için çalıştığı, Amerikan "karşı casusluk" servisi "X-2"nin İstanbul'daki temsilcisinin şoförünün ise Türk Gizli Servisi'ne çalıştığı anlaşılır. Türkiye'deki örgüt delik deşik olmuştur. Buradan sızan bilgilerin, Amerikalıların Almanya'daki çok kıymetli ajanlarını kaybetmelerine neden olduğu anlaşılır. Bunun üzerine Türkiye'deki örgüt dağıtılmıştır.[248]

Almanlar von Papen'i gözetliyor

Von Papen'le Ribbentrop arasında ciddi bir çekememezlik vardı. Ayrıca von Papen birçok servis tarafından izleniyordu. Başkâtip Albert Jenke'nin eşinin Ribbentrop'un kardeşi olması da tamamen tesadüf değildi. *Von Papen Türkiye'de 30 yıl kalmış bulunan, her konuda uzman olan, Gobbels'in bir numaralı ajanı Schmidt-Dumont'un düşmanlığını kazanmıştı.* Ancak ikili arasındaki savaşı von Papen kazanır. Schmidt-Dumont, von Papen'in istegi üzerine Berlin'e çağrılır. Önce Alman Basın Ataşeliği kapatılmış, sonra da popaganda işlerini DNB'nin temsilcisi Brell devralmıştır. Von Papen'in ikinci *düşmanı Rib-*

246 Orhan Duru, "Kara Orkestra Planı", *Milliyet*, 9 Ağustos 1985.

247 Orhan Duru, "Kara Orkestra Planı", *Milliyet*, 4 Ağustos 1985.

248 Orhan Duru, "Kara Orkestra Planı", *Milliyet*, 10 Ağustos 1985.

bentrop'un kız kardeşi Frau von Jenke idi. Onu da Berlin'e aldırdı. *Üçüncü düşmanı Nazi Partisi'nin Türkiye'deki şefi olan Friede idi.* Ankara'da, Almanlara von Papen'in bir Nazi gibi davranmadığını söylemişti. O da Berlin'e çağrıldı.

Hitler genç Gestapo şeflerinden Graefe'i, durumu araştırmak üzere Kasım 1942'de Türkiye'ye gönderdi. Graefe, von Papen'in Ankara'da olmadığı bir zamanda geldi. Ve von Papen dönmeden Almanya'ya döndü. Zaman içinde Hitler'in von Papen'e güveni arttı. Von Papen'i Ribbentrop'un çözüme uğratamadığı Transilvanya sorununu halletmek için Budapeşte'ye göndermesi de bunun bir göstergesiydi.

Çiçero olayı

İkinci Dünya Savaşı'nın filmlere konu olan en ünlü casusluk faaliyeti olan Çiçero olayı, bu dönemde Türkiye'de geçmiştir. *Çiçero'nun asıl ismi Elyesa Bazna'ydı.* Gençliğinde ufak tefek hırsızlıklar yapmış, sonra diplomatlara uşaklık etmeye başlamıştı. İlk patronlarından biri, Alman Büyükelçiliği'nden von Ribbentrop'un kayınbiraderi Albert Jenke olmuştu. Daha sonra İngiliz Büyükelçisi'nin evinde çalışmaya başlamıştı. Bir süre sonra Bazna, büyükelçinin akşam çalışmak için evine götürdüğü gizli evrakın filmlerini çekip Almanlara satmaya girişir. İlk istihbaratını 31 Ekim 1943'te Almanlara vermeye başlar. Von Papen bu istihbaratın devamına karar verirken, istibaratı veren kişiye Çiçero kod adı takmıştır. Türkiye'de Alman casusluk etkinliğinin en yüksek noktası; 26 Ekim 1943'te, İngiliz büyükelçisinin özel uşağının, Ankara Büyükelçiliği'nde güvenlik servisi görevlisi Moyzisch'e, "most secret" işaretini taşıyan İngiliz gizli belgelerinin filmlerini vermesi oldu. Getirdiği ilk belge şifresi çözülmüş bir telgraftır. *Von Papen'in Çiçero takma adını verdiği özel uşak, 1943 Ekimi sonundan 1944 Martı'na kadar, İngiliz sterlini karşılığında, 400 kadar İngiliz belgesi vermiştir.*[249] Almanların Bazna'ya verdikleri İngiliz sterlinleri, daha sonra sahte çıkmıştır. Almanlar, ödemeleri, savaş sırasında bu tür amaçlarla kullanılmak üzere bastıkları paralarla yapmıştır.

Bu casusluk faaliyetinin sürdüğü dönemde Alman Büyükelçiliği'nde verilen bir yemeğe Turgut Menemencioğlu da davetlidir. Von Papen, yemekten sonra konuşulurken, yakında İngiliz subaylar sayesinde İzmir'de de viski çoğalır, der. İzmir'de İngiliz subayı yok yanıtını alınca da var ama sivil kıyafetli, der. Bu olayı ertesi gün amcası Numan Menemencioğlu'na anlatınca amcası; İngiliz subayı hakikaten yok, bu bir projeydi ve uygulanmadı, der. Bu olay Numan Menemencioğlu'nda İngilizlerin sırlarının Almanlara sızdığı konusunda ciddi bir şüphe oluşturur. Hemen İngiliz büyükelçisini çağı-

249 Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye", *Milliyet*, 14 Ekim 1967.

rır. Onun dikkatini çeker. H. Knatchbull-Hugessen bu uyarıyı ciddiye almaz gibi, gizli bilgi sizin Dışişleri'nden sızmıştır diyerek hafife alır gibi görünürse de, daha sonra çağırdığı İngiliz uzmanlarından ciddiye aldığı anlaşılmaktadır. Ancak uzmanların araştırmalarından bir sonuç alınmaz. Çünkü casusluk büyükelçilikte değil, büyükelçinin evinde olmaktadır. *Çiçero olayının ortaya çıkması, Alman istihbarat biriminin başkanı L.C. Moyzisch'in yanında çalışan Cornelia Capp'ın Amerika'ya iltica etmesinden, onun sorgulanması sonrasında olur.*[250] İngiliz casusluk servisinin karşı önlemler alması üzerine Çiçero, Mart 1944'te ortadan kaybolur. İngiliz servisi için çalışan Alman güvenlik örgütü sekreterinin, İngiliz servisine geçmesi üzerine; Alman gizli servisi, 12'si Alman Sefareti'nde çalışan olmak üzere 15 ajanını, deşifre oldukları için geri çağırdı. Ama Yakındoğu ve Mısır için çalışanlar görevlerine devam etti.[251]

Moyzisch, gelen filmleri banyo ederken, bu bilgilerin Adana Konferansı'na ilişkin olduğunu görür. Almanlar, Türkiye'nin istediği silahların listesini elde eder. Bu bilgiler von Papen'in Türkiye'nin savaşa girmeyeceği konusundaki inancını pekiştirir. Bu kadar eksiği olan bir ordu savaşa girmek istemeyecektir. *Aslında bu bilginin Almanlara İngiliz Büyükelçiliği kanalıyla sızması,* Türkiye'nin Almanya ile ilişkisinin devamında önemli ölçüde yararlı olmuştur. Bu da Bazna'nın faaliyetleriyle MAH'ın bir ilişkisinin olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bazı kaynaklara göre Bazna'nın verdiği bilgiler Almanlara MAH'ın kontrolünden geçtikten sonra ulaşmaktadır. Bazna çok taraflı olarak çalışan bir ajandır. *Bir anlamda Bazna'nın ipleri Türk istihbarat servisinin elindedir.* Bu konuda SS Generali Schellen'in anılarına göre; Bazna'nın getirdiği bazı belgelerin fotoğraflarında parmak izlerine rastlanmıştır. *Alman gizli servisi incelemelerinde Bazna'nın belgelerden tek başına bu fotoğrafları çekemeyeceğini anlamış, ancak kiminle işbirliği yaptığını o dönemde ortaya çıkartamamıştır.*[252]

Orgeneral Ali İhsan Sabis tutuklanıyor

Daha önce gördüğümüz üzere *Emekli Orgeneral Ali İhsan Sabis,* Almanca yayınlanan *Türkische Post* gazetesinin sorumlu müdürüydü. 1944 yılı başlarında gazetecilere ve milletvekillerine, Türk gençliği ve Türk subayları adına, Türkiye'nin dış politikasını ve ordusunu eleştiren imzasız mektuplar gönderiliyordu. Galatasaray postanesinde alınan tertibat sonunda *Ali İhsan Sabis bu mektupları gönderirken suçüstü yakalandı.* İnönü, 23 Mayıs 1944 tari-

250 Jülide Ergüder, "Karneli Yıllar", *Milliyet,* 10 Eylül 1989.

251 Johannes Glasneck, *a.g.e.,* s. 266.

252 Tuncay Özkan, *a.g.e.,* s. 112.

hinde, bu olayı defterine "Ali İhsan Sabis'in postahanede yakalanması, Evinde arama, Vesikalar" diye not düşmüştü. Daha sonra yargılanarak 1 Ekim 1944'te 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Fiil zamanında önlendiği için ceza 11 ay 20 güne indirildi.[253]

Türkiye'nin Almanya'yla ilişkisini kesmesi sonrasında İngilizlerin talepleri artıyor

Abwehr'in Türkiye'deki kıdemli ajanı Paul Leverkühn'ün yardımcılığını, 1942 yılından itibaren Dr. Erich Vermehren yürütüyordu. Vermehren'ler Nazi karşıtı bir Roman-Katolik çiftti. Bu çiftle 18 Ocak 1944'te İngiliz ajanı Nicholas Eliott ilişki kurmuş ve onları ikna etmişti. Bunun üzerine dört gün süreyle *Erich Vermehren, gizli dosyaları İngilizlere taşıdı.* Bu dosyalar içinde *Abwehr*'in teşkilat şeması da bulunuyordu. Türk gizli servisi içindeki bir kontağın, Vermehren'in ilişkisinin Almanlarca öğrenildiğini bildirmesi üzerine, Türklerin ve İzmir'deki MI6 ofisinin yardımıyla Vermehren çifti ve Alman Sefareti'ndeki iki anti-Nazi, Kahire'ye kaçırılmıştır. Almanların istihbarata gereksinmesinin çok arttığı bir dönemde, istihbarat örgütleri çok önemli bir sorunla karşı karşıya bırakılmış oluyordu.[254]

30 Temmuz 1944'te Anglo-Türk Güvenlik Bürosu'nda yapılan toplantıda; Türkiye'nin, düşman ajanlarını sorgulayıp sonuçlarının bu büroya bildirilmesi kararlaştırılmıştı. Sınır kontrolları, liman kontrolları ve kıyı gözlemelerinin artırılmaları yönünde kararlar alınmıştı.[255] Bu bağlamda Türkiye Almanya'yla ilişkisini kestikten hemen sonra, 3 Ağustos 1944'te İngilizler, Türk yetkililere diplomatik statüsü olmayan Alman ajanlara ilişkin 18 kişilik bir liste vererek, bunların tevkif edilmesini istediler.

İngiliz ataşesinin 24 Haziran 1945 tarihli yazısındaki saptamalara göre 10 gündür Ruslar Türkiye'nin sınırlarında çok aktiftiler. Sınır kontrollerini o kadar yükselttiler ki hiçbir Türk Rusya'ya sızamaz hale geldi. Türkler, doğuda *telsizle donatılmış 9 Rus ajanını tutukladı.* MI8'in ilgili bölümünün saptamalarına göre Ruslar, Bulgar sınırından Türk komünistlerini sızdırmaya çalıştılar. Trakya sınırı ve Demirkapı'da Rus uçakları uçuruldu. Bunlardan biri İpsala'ya indi. 21-22 Haziran 1945'te Bulgaristan'dan kalkarak İstanbul üzerinden Bolu'ya gelen bir Rus uçağı, Kızılcahamam yakınında dağa çarptı.[256]

253 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2001, s. 400.

254 *Türkiye Newsweek*, 7 Kasım 2010, s. 40.

255 Pub. Rec. Off., WO 204-823, 30 Temmuz 1944 ve 5 Ağustos 1944 tarihli yazılar.

256 Pub. Rec. Off., WO 204-271, 24 Haziran 1945 tarihli yazı.

Basın ve yayın alanında yarışma ve denetim yoğunlaşıyor

Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere; hükümet, basın ve yayın organlarını denetlemekte hem yasal hem de pratikte güçlü mekanizmalar geliştirmiş olmasına karşın, gazetelere özellikle dış politika konusunda belli ölçülerde bir serbestlik sağlanmıştı. Bu tutumun, Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını sürdürebilmesinde önemli araçsal işlevleri vardı. Savaşın kaderi belli olup Türkiye'nin izleyeceği yol belirginleştikçe, gazetelere dış politika konusunda bırakılan serbestliğin işlevi de kalmamıştır. Ama bazı gazeteler, bu serbestliği bir yandan hükümete karşı muhalefet etmekte kullanmaya çalışırken, öte yandan savaşan taraflardan birini tutan pozisyonlarını da iç siyasete dönük ideolojik farklılıkların altını çizen politikalara dönüştürmüşlerdir. *Bu dönüşüm sırasında Turancı ve Sol tutumlar arasındaki karşıtlık ön plana çıkmıştır.* Bu içe dönük ideolojik farklılaşmanın, tek parti rejimi bakımından araçsal bir işlevi kalmamıştır. Bu noktada tek parti rejiminin bu grupların elenmesinde izlediği yol, gazeteleri belirli süreler kapatmanın ötesine geçecek ve bir tasfiye niteliğini kazanacaktır. Hele aynı yıllarda Türkiye'nin çok partili rejime geçme arayışı içine de girdiği düşünülürse, bu tür davranışları açıklamak zorlaşacaktır.

Vatan, *Tan* ve *Tasvir-i Efkâr* hükümete muhalefet eder. 1943 yılı Aralık ayında CHP Parti Grubu'nda, Saracoğlu'nun isteğiyle, basının dağıtım ile ilgili sorunlarını çözmek üzere bir komisyon kurulur. *Başkanlık'a Vakit Gazetesi Sahibi Asım Us getirilir. Vatan* ve *Tan* gazeteleri bu komisyona tepki gösterir. Bu komisyon 4 Nisan 1944'te, son zamanlarda milli basın ve yayından beklenmeyecek ve Kemalist rejimi sarsacak yayınların arttığını saptayan ve alınacak önlemleri belirten bir rapor hazırlar. Bu raporda *gazete kapatmanın müsamahasız uygulanması istenilmektedir. Tan* gazetesi 10 Mart 1944 ve 10 Nisan 1944 tarihleri arasında kapalı olduğundan, rapora tepkiyi Ahmet Emin Yalman üstlenir. Mayıs ayı içinde *Vatan*'da Behice Boran'ın yazıları yayınlanır. *Tasvir-i Efkâr* 3 Eylül 1944'te, *Tan* 13 Ağustos 1944'te, *Vatan* 30 Eylül 1944'te süresiz olarak kapatılır. Türkiye'nin galip devletler safında San Francisco Konferansı'na çağrılması üzerine, bu gazetelerin 22 Mart 1945'ten itibaren yayınlanmasına izin verilir. 3 Nisan 1945 sonrasında meclis ve CHP Grubu'nda yapılan görüşmelerin yayınlanması konusunda bir esneklik sağlanır. Hükümete yayın organlarını kapatma yetkisi veren Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi 1946 yılında değiştirilmiş ve bu yetki mahkemelere verilmiştir.[257]

İdeolojik çatışma daha çok dergiler arasında sürmektedir. Sol kesimin sözcülüğünü; Ankara'da 1 Ocak 1941'de Behice Boran, Pertev Naili Boratav

257 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 137-146.

ve Adnan Cemgil tarafından yayınlanmaya başlayan *Yurt ve Dünya*[258] dergisi üstlenmektedir. Dergide, dergiyi çıkaranların dışında Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi ve Mediha Berkes, Sabahattin Ali, Hüseyin Avni, Saffet Dengi (Korkut) gibi isimler de yazmaktadır. *Yurt ve Dünya*'nın 21'inci sayısından sonra, Behice Boran ve Muzaffer Şerif dergiden ayrıldı ve *Adımlar* dergisinin ilk sayısını 1 Mayıs 1943'te çıkarmaya başladılar. Derginin yazarları *Yurt ve Dünya* ile hemen hemen aynıdır. Her iki dergide de çekirdek kadroyu Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin sosyoloji zümresinin hocaları oluşturmaktadır. Yıllar sonra Behice Boran Uğur Mumcu'ya, *Adımlar* dergisinin ideolojik çizgisinin daha belirgin olduğunu söylemiştir. *Bu dergilerin baskın karakteri antifaşist olmalarıdır.* Marksist çizgileri çok belirgin değildir ve hükümet uygulamalarını doğrudan eleştirmezler.[259] Bunlara 1945 yılı sonunda *Görüşler* adlı dergi katılır. Derginin ilk sayısı kapışılır. Dergide "Zincirli Hürriyet" başlığı altında, tek şef ve tek parti sisteminin demokratik hak ve özgürlükleri nasıl zincire vurduğu, kuvvetli yazarlar ve resimlerle ortaya dökülüyordu. Dergi çıktıktan 2-3 gün sonra, gençlerin matbaada gösteri yapacağı haberleri gelmeye başlamıştır.[260] 1945 yılı sonunda çıkan sol dergileri tamamlamak için, Türkiye Sosyalist Partisi'nin görüşlerini yansıtan *Gün* dergisini de eklemek gerekir.

Bu dergilerin karşısında bir sağ blok bulunmaktadır. Hıfzı Oğuz Bekata ile Samet Ağaoğlu'nun çıkardıkları Anadolucu eğilimli *Çığır* dergisi, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ı Amerikancılıkla suçlamıştır. Bu iki dergiye karşı yapılan polemikler, hücumlar; Orhan Seyfi'nin yayınladığı *Çınaraltı*, Anadolucu grubun yayınladığı *Çığır* ve Türkçülerden Reha Oğuz Türkkan'ın dergilerinden geliyordu.[261] Bunlara askeri tıbbiye öğrencisi iken Fethi Tevetoğlu tarafından bir tanıdığına alınan imtiyazla yayınlanmaya başlayan *Kopuz* dergisi de katılıyordu. Atsız'ın izleyicisi olan Tevetoğlu, Samsun'a tayin edilince *Kopuz*'u orada yayınlamayı sürdürüyordu. Bu dergilerde, İtalya ve Almanya'daki gençlik örgütlerine benzer teşkilatlanma ve eğitim savunuluyordu.[262]

Bu iki grup dergi arasında süren faşist ve antifaşist mücadelenin hükümetin kırmızı çizgilerini aşmasına göre, bu dönemde de kapatma kararları verilmiştir. Bu kararların listesi Tablo 2'de verilmektedir.

---

258 *Yurt ve Dünya* için bkz. Abdurrahim Karadeniz, *Düşünce ve Edebiyatımızda Yurt ve Dünya Dergisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

259 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Kazanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

260 M. Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 267-268.

261 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 239-241.

262 Gültekin Emre, "Unutulmuş Bir Broşür", *Yapıt*, Sayı 8, Aralık-Ocak 1984, s. 76.

TABLO 2
İkinci Dünya Savaşı Döneminde Kapatılan Yayın Organları

Kapatılış tarihi	*Kapatılan yayın organı*	*Kapalı kalma süresi*	*Kapatan makam*
12 Mart 1943	*Tasvir-i Efkâr*	2 gün	Örfi İdare
23 Mart 1943	*Yeni Sabah*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
9 Nisan 1943	*Yeni Sabah*	1 gün	Örfi İdare
8 Mayıs 1943	*Journal D'Orient*	1 gün	Bakanlar Kurulu
20 Mayıs 1943	*Gökbörü* (aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
10 Mart 1943	*Tan*	30 gün	Örfi İdare
17 Şubat 1944	*Türkische Post*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
1 Nisan 1944[1]	*Orhun* (aylık dergi)	Süresiz	Bakanlar Kurulu
8 Mayıs 1944[2]	*Vatan*	3 gün	Bakanlar Kurulu
8 Mayıs 1944[2]	*Son Posta*	1 gün	Bakanlar Kurulu
8 Mayıs 1944[2]	*Son Telgraf*	1 gün	Bakanlar Kurulu
10 Mayıs 1944	*Büyük Doğu* (aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
16 Mayıs 1944	*Yurt ve Dünya*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
16 Mayıs 1944	*Adımlar*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
16 Mayıs 1944	*Kopuz*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
16 Mayıs 1944	*Verim*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
27 Mayıs 1944	*Çınaraltı*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
23 Haziran 1944	*Barış Dünyası*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
13 Ağustos 1944[3]	*Tan*	Süresiz	Bakanlar Kurulu
27 Ağustos 1944	*Vatan*	Süresiz	Örfi İdare
3 Eylül 1944[3]	*Tasvir-i Efkâr*	Süresiz	Bakanlar Kurulunca
30 Eylül 1944[3]	*Vatan*	Süresiz	Bakanlar Kurulunca

1 Nihal Atsız'ın başbakana açık mektubunu yayınlaması üzerine.
2 Talimata aykırı olarak Turancılar Davası'nın neşredilmesi dolayısıyla.
3 Hükümeti eleştiren yazılar yazmaları dolayısıyla. Üçünün de 22 Mart 1945'te yayınlanmasına yeniden izin verilmiştir.
Kaynak: O. Murat Güvenir, *2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 120-123.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, 1944 Mayısı'nda ülkede Irkçı-Turancı tevkifatı yapılmaya başlanınca; *Kopuz* dergisi 16 Mart 1944'te, *Çınaraltı* 27 Mayıs 1944'te süresiz kapatıldı. *Orhun* ise Nihal Atsız'ın başbakana yazdığı ikinci açık mektup üzerine 1 Nisan 1944'te süresiz kapatılır. Denge sağlamak üzere *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri de kapatılmıştır. Bu listede adı bulunmayan Remzi Oğuz Arık'ın çıkardığı *Millet* dergisi de 1944 Nisanı'ndan sonra çıkmamıştır.[263]

Bu listedeki *Büyük Doğu* dergisi özel bir yere sahiptir. 17 Eylül 1943 ile 5 Mayıs 1944 arasında 30 sayı boyunca bu dergi; Fikret Adil, Sait Faik, Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Sabahattin Kudret, Oktay Akbal, Özdemir Asaf gibi ilerici sanat tutkunlarının yazdığı bir dergi olmuştur. Listedeki süresiz kapatılan dergilerden biridir. Necip Fazıl'ın öncü-

263 H. Rıdvan Çongur, *a.g.e.*, s. 226.

lüğünde 1945 yılında çıkmaya başladığında, onun mistik eğilimleri doğrultusunda ve mürşitlik iddiası paralelinde, İslâmcı politika savaşçılığı yapmaya başladı.[264]

1943 yılı içinde durumunu giderek güçlendiren Sovyetler Birliği, aynı yılın sonlarına doğru, Almanya'ya yaradığı gerekçesiyle, Türkiye'nin savaş dışı konumundan şikâyet etmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde *Harp ve İşçi Sınıfı* adlı dergide Türkiye'yi tarafsız tutumundan ötürü eleştiren makaleye, Türkiye gazetelerinde cevap verilmeye başlanınca İnönü; Falih Rıfkı Atay, Asım Us, Necmettin Sadak ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ile yaptığı toplantıda Sovyetler Birliği aleyhine yazı yazılmamasını istemiştir.[265]

1943 Haziranı'nda Türkiye Komünist Partisi çevresinden Faris Erkmen *En Büyük Tehlike* broşürünü yayınlar. Türkleri kurtarma hedefiyle; Türkiye, emperyalist cereyanlara sevk ediliyor, der. 6 Temmuz 1943'te konu Meclise getirilir. Numan Menemencioğlu verdiği yanıtta; "Bizim memlekette ciddiyetle kaale alınabilecek bu vasıflar üstünde veya haricinde bir milliyetçilik, ne mevcuttur, ne de bu yolda tezahürata şahit olduk" der. Bu konuşma üzerine Sertel, Menemencioğlu'nun kulaklarının sağır olduğunu biliyordum; fakat kör olduğunu bilmiyordum diyecektir. Faris Erkmen de bu broşür yüzünden tevkif edilir.[266] Gerçekte bu broşürü TKP Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner yazmıştır. Bir elektrik şirketinde çalışan Faris Erkmen, bu broşürün sorumluluğunu yüklenmiştir.[267] Hükümet, Sovyetler Birliği'nin hoş tutulmasına çalışmakla birlikte, TKP'nin faaliyetlerine göz yummamaktadır.

Bu dönemin tüm yasaklamalarının **Tablo** 2'de verildiği söylenemez; yayıncıların hatıratlarından, açıkça sıkıyönetim tebliği olmadan da bazı yayınların yasaklanabildiği ve gazetecilerin sürgüne gönderilebildikleri anlaşılmaktadır. Bazı yazarların yazı yazmasını engellemenin *bir yolu da yazarları Örfi İdare Komutanlığı kararıyla İstanbul sınırları dışına çıkartmak* olmuştur. Fiilen, yazı yazmadan men edilmişlerdir. 1943'te bu şekilde sürgüne gönderilen yazarların bazılarının; Kerim Sadi, Kemal Sülker, A. Kadir (Abdülkadir Meriçboyu), Abidin Nesimi ve Abidin Dino olduğunu biliyoruz.[268]

1941 yılından itibaren toplumcu bir sanat ve edebiyat dergisi olarak çıkan *Yeni Ses* dergisi, sıkıyönetimce toplattırılmış ve dergi yazarlarından Ke-

---

264 Vedat Günyol, *a.g.e.*, s. 45.

265 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 100-108.

266 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 267-270.

267 Vartan İhmalyan, *Bir yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 64.

268 Alpay Kabacalı, *a.g.e.*, s. 18.

mal Sülker, A. Kadir ve Abidin Nesimi sürgüne gönderilmiştir. Bu cezalandırma sırasında bir gerekçe gösterilmemiştir. Abidin Nesimi'nin tahmine göre; Kemal Sülker'in, General Pertev Demirkan'ın o tarihlerde çıkan *Türk Milletinin İstikbali* adlı kitabı hakkındaki eleştirisi ve derginin, Şükrü Saracoğlu'nun milliyetçiliğinin ırkçı boyutları bulunduğu konusundaki yazısı bu karara neden olmuştur. Pertev Demirkan, İnönü'nün yakın arkadaşıdır ve von Papen'in dostudur.[269]

Abidin Nesimi, Eskişehir'e sürülmüştür. Eskişehir emniyeti orada yaşamasını uygun görmeyince Bozöyük'te Halkevi kütüphanesinde bir iş bulunur, orada özel dersler verir, inşaat şantiyesinde çalışır, hayatını kazanır.[270] Kemal Sülker de *Yeni Ses*'de yazı yazmasının yanı sıra, *Tan*'da, *İkdam*'da gazetecilik yaparken, savaşın son yıllarında Konya'da, Antakya'da ve Tokat'ta ikamete memur edilir. Bu sürgünde, bir komiser muavininin refakatinde, ikamete memur olduğu yere götürülmektedir. Gittiği kentin dışına çıkamamaktadır ve her gün polise imza vermektedir. Polis onun kalacağı yeri bulmasına yardımcı olmakta, ufak bir memuriyet ayarlamaktadır. Kentte büyük bir dışlamayla karşılaşmamıştır. Kütüphanenin ve müzenin müdavimi olmakta, kentin aydınları tarafından kabul görmektedir.[271] Abidin Nesimi ve Kemal Sülker'in bu dönemdeki sürülmelerini belli bir yazıya bağlamak doğru değildir. Sıkıyönetim, aynı günlerde benzer biçimde Abidin Dino'yu Mecitözü'ne, Arif Dino'yu Develi'ye sürmüş, daha sonra sürgünlerini Adana'da geçirmelerine izin vermiştir. Bu, sıkıyönetimin belli bir listedeki solcuları Anadolu'ya sürmesi hareketinin bir parçasıdır.[272]

Dönemin kamu alanını etkilemek için savaşan taraflar, yarışmaya devam etmektedirler. Bu bakımdan da savaşın gelişmesine paralel olarak Müttefikler'in yayın alanındaki etkinliği artmaktadır. Türk Dışişleri, Alman propagandasını önleyebilmek için, yabancı elçiliklerden, yayınlanması için basına herhangi bir materyal göndermemelerini istedi. Bu karar İngilizler için de geçerliydi. Ama Selim Sarper İngilizlere, haberlerinin Anadolu Ajansı yoluyla yayınlanabileceğini bildirdi. *AA'daki Alman kaynaklı haber yüzde 5'e düştü.* Almanların denetimindeki *Beyoğlu* ve *İstanbul* dergileri, Türkçe yayınlanan *Yeni Dünya*, Goebbels'in bakanlığı tarafından Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe yayınlanan *Signal;* savaş başarılarını yayınlıyordu. Almanca yayınlanan *Türkische Post* ise Türk ve Alman dostluğunu işliyordu. Bu yayın Almanca bilen Türklere ulaştırılıyordu.[273] Al-

---

269 Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, Gözlem Yayınları, İstanbul, Mayıs 1977, s. 200-201.

270 Abidin Nesimi, *a.g.e.*, s. 203-205.

271 Kemal Sülker, *Savaş Yıllarında Bir Sürgün*, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1986.

272 M. Şehmus Güzel, *Abidin Dino*, İkinci Kitap 1942-1952, Kitapyayınevi, İstanbul, 2008, s. 42-48.

273 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 57-58.

manlar, 1941 yılının sonlarına kadar *Yeni Dünya* adlı dergiyi Türkçe yayınlıyordu. Hugessen, bu derginin yasaklanması için Dışişleri'ne başvurduysa da sonuç alamadı.

İngilizler, iç değerlendirmelerinde, *özellikle kendi yayınlarının "Signal" karşısında* yetersiz kalmasından yakınıyorlardı. *Signal* Almanya'da basıldıktan 2-3 gün sonra İstanbul'a geliyordu. Çok iyi bir kâğıda basılıyordu. Yalnız çok iyi çekilmiş savaş resimlerini değil, moda vb. magazin haberlerini de içeriyordu. İngilizce, Fransızca ve Arapça basılıyordu. İngilizlerin İstanbul piyasasındaki dergileri *London Times*, *Illustrated London News* ve *Sphere*, iki ay eski oluyordu. Mısır'da basılan *Parade* ve *Images* ise *Signal*'e göre amatör kalıyordu.[274] Gerçi Müttefikler Türkiye'de, *Parade*ve *Images*'e ek olarak *Do you Speak English*, *Realite*, *La Turquie* gibi kendilerine özgü yayın organları çıkartıyorlardı. *Foto Magazin* ve *Journal Orientale* dergilerini destekliyorlardı. Ayrıca etkilerini artırmak için Türk gazetelerinde ticari reklam kampanyalarına girişmişlerdi. Talbot Rice, İngiltere'deki gazetelerde Türkiye'ye yapılan yardımları açıklayan bir kampanyaya girilmesini önerdiyse de Türkiye'deki İngiliz büyükelçisinin, bunun çok büyük bir yanlış olacağını, bunun Türklerin onurunu kıracağını ve Almanlarla da başlarını derde sokacağını bildirmesi üzerine uygulamaya girişilmedi.[275] Ama Müttefikler'in Türkçe yayınladıkları bir dergileri yoktu. Kahire'de Türkçe dergi çıkarma olanaklarını aramaya başladılar. Sonunda, İngiliz Propaganda Bakanlığı, *Kahire'de Cephe adında Türkçe görsel bir dergi çıkarmaya başladı.* Bu dergi 5.000 adet basılıyordu. İçeriği *War in Picture* ile aynıydı. Ancak savaşın dışında büyük oranda sosyal yaşam, Birleşmiş Milletler, yaşam tarzı ve geleceğe ait ümitler taşıyan yazılar da içeriyordu.[276] *Cephe*'nin Türkiye'de yayına girmesiyle sıkıntı yaşanması bir oldu. Zira Türk Hükümeti, yabancıların Türkçe yayın dağıtımını yasaklamıştı. 15 Ocak 1943 tarihinde Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından İngiliz basın ataşesine gönderilen yazıda, *Cephe*'nin Türkçe yayınının durdurulması, arzu edilirse Fransızca yayınlanması isteniyordu. Türkçe yayınlanması için Dışişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gerekiyordu. Ertesi gün bütün kitapçılara giderek, resimlerin altnda Türkçe yazı bulunan *Cephe*'yi dağıtmayacaklarına ilişkin imza aldılar. Hugessen, Numan Menemencioğlu ve Saracoğlu'ndan izin almıştı. Selim Sarper'le; *Cephe*'nin Fransızca basılması, isminin Türkçe kalması, *Realite* dergisinde çıkan bir makalenin Türkçesinin konulması, resimlerin altına birkaç Türkçe cümle konulabileceği üzerinde anlaşıldı. Ama hemen ertesi ay savaşan güçler tarafından basılan yayınları engellemek için, yurt dı-

274 Pub. Rec. Off., FO 371-30097, 29 Ekim 1941 tarihli yazı.

275 Pub. Rec. Off., FO 371-30097, 29 Ekim 1941 ve 12 Aralık 1941 tarihli yazılar.

276 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 195.

şında Türkçe olarak yapılan herhangi bir yayının Türkiye'ye ithali yasaklandı. Bu karar, İngilizlerin Ekim 1940'tan beri Türkiye'de dağıttığı *Turkey and Britain* adlı dergiyi de etkiliyordu. Türk hükümeti, yabancıların Türkiye'de Türkçe yayın yapmasına izin vermedi. Ancak *Vanguard* ve *Cephe*'nin, Kahire'de basılıp Türkiye'de dağıtılmasına devam edildi.[277] *Vanguard* dergisinin ilk sayısı Eylül 1943'te çıkmıştı. 15 günde bir, büyük boy ve 22 sayfa olarak yayınlanıyordu. Ocak 1945'te 37'nci ve son sayısını çıkararak yayınına son verdi.[278]

Amerikan savaş propagandasını, *Savaş Enformasyon Bürosu (OWI)* üstleniyordu. Bu örgütün İstiklal Caddesi'ndeki bürosunda 20 Amerikalı ve 100 kadar Türk çalışıyordu. Büro, Türk basınına ABD'nin gerekli gördüğü savaş bilgilerini aktarıyordu. Ayrıca *Parker, Life* ve *Vogue* gibi Amerikan yaşam tarzını gösteren dergilerin dağıtılmasını sağlıyordu.[279]

Sabahattin Ali-Nihal Atsız davası

Nihal Atsız, çıkardığı *Orhun*'un 1 Mart 1944 tarihli 15'inci ve 1 Nisan 1944 tarihli 16'ncı sayısında *Başbakan Saracoğlu'na iki açık mektup yayınlar.* İlk mektubunda, "size memleketimizin, kanunlarımızın milliyetçiliğiyle, sizin Türkçülüğünüzle bağdaşması kabil olmayan olayları göstereceğim" diyor ve üniversite gençlerini *"kızıl gözlü, sinsi ve zehirli yılanlar"* olarak niteleyerek "vatanı arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye'ye getirecek olan yabancı ordulara ajanlık edecekler" diyordu. İkinci mektubunda ise, komünist olduğunu söylediği bazı aydınların (Pertev Naili Boratav, Sadrettin Celal, Ahmet Cevat) devletin üst düzey yöneticilerince mühim yerlere getirildiklerini ve bu yerlerde zehirlerini saçtıklarını söylemektedir. Bu kişilere bir örnek olarak Sabahattin Ali'yi ele alarak, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından korunduğunu anlatmakta ve *Saracoğlu'ndan komünizmin bir daha başkaldırmayacak şekilde ezilmesini istemektedir.* İkinci mektubun yayınlanmasından bir hafta sonra Boğaziçi Lisesi'ndeki görevine son verilir.[280]

7 Nisan 1944'te Sabahattin Ali, Nihal Atsız'a ceza davası açtı. Nihal Atsız'ın yazısının kendisini yalnız vatandaşların kin ve husumetine maruz bırakmadığını, aynı zamanda kendisinin şahsi ve mesleki mevki ve haysiyetini sarsıcı ve talebeleri üzerindeki şeref ve itibarını da zedeleyici bir mahiyeti olduğunu belirtiyordu. Dava, 26 Nisan 1944 günü başladı. Nihal Atsız

277 Süleyman Seydi, *a.g.e.*, s. 196, 198.

278 "Vanguard'da İsmet İnönü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 228, Aralık 2002, s. 30-33.

279 Erdal Şimsek, *a.g.e.*, s. 245.

280 *Cumhuriyetin 75 Yılı*, s. 265.

ve avukatı Hamit Şevket İnce, bu davada Sabahattin Ali'yi suçlayarak, davayı bir siyasal dava haline getirecek bir savunma stratejisi izlediler. Mahkeme salonu Siyasal Bilgiler ve Tıp Fakültesi öğrencileriyle doldurulmuştu. Öğrencilerin Atsız lehine tezahüratları üzerine duruşmaya iki kez ara verilmişti. Jandarmanın ve polisin dağıttığı kalabalık, *Ulus*'a yürüyerek olaylar çıkardı.[281] Haberin gazetelerde yer aldığı gün iktidar, bu konuda yazı yazılmasını yasaklamıştır. Davanın ikinci duruşmasının yapıldığı 3 Mayıs 1944'te kadar başka yazı çıkmamıştır. Bu duruşma sonrasında da *Osman Yüksel Serdengeçti'nin başını çektiği öğrenciler yeniden olay çıkarmışlardır.* Bu duruşmaya ilişkin haberler *Vatan*, *Son Posta* ve *Son Telgraf*'ta yayınlanınca; bu gazeteler, kısa sürelerle talimata uymadıkları için kapatılmıştır.[282] İki gün sonra gösterilerin elebaşı olarak iki kişi tutuklanmış ve olayla ilgili soruşturma başlatılmıştır. 9 Mayıs 1944'teki duruşmada karar açıklanmıştır. Ceza Kanunu'nun 482'nci maddesine göre; Atsız, 6 ay hapis cezasına çarptırılmış ve cezası 4 aya indirilerek infazı ertelenmiştir.

Turancılar yargılanıyor

Hükümet savaş öncesine kadar, Atatürk'ün Turancılık'ı kesinlikle reddeden çizgisini izliyordu. Ama Alman ordularının Rusya içlerinde ilerlemesi geliştikçe; Türkiye'deki eski Turancı kadroların, bir fırsat algılayarak, hareketlerini canlandırmak için, hem Alman Dışişleri'yle hem de Türkiye'de iktidara yakın kesimlerle ilişkilerini yeniden düzenlemeye ve hareketlerini güçlendirmeye çalıştıklarını, daha önceki bölümlerde görmüştük. Türkiye Hükümeti, Alman ilerlemesi sürdükçe, bu ilişkileri bir ölçüde denetim altında tutarak göz yumuyordu. Almanların savaşı kaybetmekte oluşunun açıklık kazanması üzerine, zaten tehlikeli bulunulan Turancılık'a göz yummak için neden kalmaz.

Bu konuda yönetimin yeni tutumunun ne olacağı konusundaki ilk işaret, 18 Mayıs 1944'te yayınlanan bir resmi bildiriyle verilir. Bu bildiride, Nihal Atsız ile Sabahattin Ali'nin mahkemeleri sırasında Nihal Atsız lehine taşkınlık yapanların gözaltına alınmasıyla ve yapılan aramalarda ele geçen evrak üzerine; İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'nca Nihal Atsız, Remzi Oğuz Arık[283](Gözaltına alınmamıştır), Zeki Velidi Togan ve Dr. Hasan Ferid Cansever'in evinde de arama yapıldığı, gizli faaliyetlerine ilişkin deliller elde edildiği bildirilir. Hükümet, Sabahattin Ali-Nihal Atsız davasının yarat-

281 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 69-70.

282 O. Murat Güvenir, *a.g.e.*, s. 108.

283 Bu arama için bkz. H. Rıdvan Çongar, *Profesör Oğuz Remzi Arık*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 116.

tığı fırsatı kullanarak Turancılık hareketini tasfiye süreci içine girer. Hükümetin tutumunun değişeceği, bu konuda kati önlemler alınacağı, cumhurbaşkanının 19 Mayıs 1944'te yaptığı konuşmayla açık hale gelmiştir. İnönü, konuşmasında;

> "Türk Milliyetçisiyiz, fakat Memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika garezleri için uydurulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı faciaları hatıralarımızda canlıdır. 1912 senelerinde Rumeli'de tutunmak için tırnaklarıyla kayalara yapışarak son gayretlerini sarf eden Türk erlerine Arnavut Pristineli Hasan ve Derviş Hima ile beraber arkadan arkadan hücum tertipleyenlerin Türk ırkçı politikacısı olduğu, Büyük Millet Meclisinde ispat olunmuştur. 'Politika icabı' diye tefsir etmekte en ufak güçlük çekmiyen bu adamlar, sözlerine inanıp daha büyük bir felakete uğradığımız zaman gene politika icabıdır' diyerek yeni bir fesat prensibi yaratmaktan geri kalmayacaklardır... Turancılar, Türk Milletini komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk Milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyet'in bütün tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf Vatandaşları aldatan fikirlerini Millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemiyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır. Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini iddia edenler hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdırlar? Türk Milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk Milletine hiçbir hizmetleri olmıyacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Fesatçılar yabancılara bilerek mi hizmet ediyorlar? Yabancılar fesatçıları idare edecek kadar yakından münasebette midirler? Bunları hüküm olarak kestirmek mümkün değildir. Ama yabancıya hizmet kastı ve yabancının yakın ilişiği hiçbir zaman meydana çıkmasa dahi hareketlerin, Türk Milletine, Türk Vatanına zararlı olması ve bunlardan yalnız yabancıların faydalanmış olması, söz götürmez bir hakikattir"

demiştir.[284]

Asım Us yazdığı yazılarla Hükümetin bakış açısına açıklık getirmeye çalışır:

> "İşte bugün Nihal Atsız ismindeki öğretmenin neşriyat yolu ile memleket gençlerine telkin etmek istediği Turancılığın hakikati budur. Bu zavallı öğretmen memleketimizde Türkçülüğün geçirdiği tekâmül safhalarını unutarak yeniden (Türkçülükte, Turancılık) cereyanı açmak suretiyle kendisine siyasi

284 *Irkçılık-Turancılık*, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944, s. 6-8.

bir mevki yapmak hevesine düşmüştür ve işin en acıklı tarafı bu maksat uğrunda henüz tahsil çağında olan gençleri ihtiraslarına alet etmek yoluna girmiştir. Hakikatte ise biraz evvel değindiğimiz gibi Turancılık Türkçülükte irticadan başka bir şey değildir."[285]

"Son defa Ankara Talebe nümayişleri üzerine yapılan araştırmaların ortaya koyduğu gizli Turan cemiyeti işi bu vaziyetin en yeni bir numunesidir. Gizli Turan cemiyetinin elebaşlarından olan fesatçılar alttan alta Cumhuriyet rejimine suikast hazırlarken memleketin saf ve masum kütlelerini aldatmak için milliyetçi bir Cumhuriyetçi kıyafetine girmişlerdi. Güya memlekette bir komünist tehlikesi varmış da hükümet vazifesini yapamıyormuş ve onun yapamadığı bu işi Nihal Atsızlar, Reha Oğuzlar, Zeki Velidiler sadece hamiyet sevki ile yapmaya girişiyorlarmış."[286]

Öğrenci nümayişleri sonrasındaki soruşturma sırasında, 49 kişinin sorgusu yapılmış bunlardan 33'ü tutuklanmıştı. Bu tutuklananlardan 10'u 27 Temmuz 1944 günü salıverilmiştir. Geriye kalan 23 kişinin yargılanmasına, 7 Eylül 1944'te İstanbul 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır. Daha sonraki tarihlerde sanıkların yazdıkları hatıratlarda, tahkikat aşamasında ünlü Sansaryan Hanı'nda[287] tutuldukları, işkence gördükleri, başlarına 500 mumluk ampullerin asıldığı, tabutluk denilen hücrelerde tutuldukları, falakaya yatırıldıkları, aç bırakıldıkları vb. ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

3 Şubat 1945 tarihli gazeteler, Turancılar davasında savcı Kâzım Aloç'un iddianamesini yayınladılar. Bu iddianamede önce bir tespit yapılıyor, sonra da Zeki V. Togan'ın ifadeleri aktarılıyordu:

"Turancılar, hükümeti devirmeğe matuf gizli cemiyet kurmakla sanıktırlar. İkinci Cihan Harbi ile patlak veren siyasi buhranda, ihtirasları artan Zeki Velidi Togan, kanunlarımızın menine rağmen, gayesi tamamıyla siyasi olan Türkistan milli birliği için memleketimizde faaliyette bulunduğunu, huzurumuzda itiraf etmiş ve şöyle demiştir: 'Türkistan'ın azatlığı için kurulan, merkezi Taşkent'te bulunan 'Türkistan Milli Birliği' gizli cemiyeti, kendisini ha-

285 Asım Us, "Türkçülük Fikrinin Tarihi Tekâmülünde Kargaşalık, *Irkçılık-Turancılık*, s. 183.

286 Asım Us, "Gizli Turan Cemiyeti Şeklinde bir Fesat Şebekesi", *Irkçılık-Turancılık*, s. 185.

287 Sansaryan Hanı'ndaki işkence tertibatının oluşması hakkında Emin Karakuş, *a.g.e.*, s. 87'de ilginç bilgiler vermektedir. Haluk Nihat Pepeyi, İstanbul Emniyet Müdürü olduğu dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Nazi Almanyası'na yaptığı ziyarette edindiği esinlenmelerle iskence tertibatını inşaya başlamıştır. İnşaat, Ahmet Demir'in müdürlüğü döneminde tamamlanmıştır. Bu sırada tutukluların ihtilattan men edilerek kapatıldıkları 35 hücre inşa edilmiştir. Bunlardan 6'sında küçük pencereler bulunmaktadır. Biraz hava almaktalardır. 27 hücre 1.20'ye 1.90'mdir. Yüksekliği 2.10'dur. Bunların hiçbir penceresi yoktur. Bu hücrelerde nefes bile zor alınmaktadır. Geriye kalan iki hücre tabutluk diye adlandırılmıştır. Genişliği 0,60 m. derinliği 0.40 m. yüksekliği 1.80 m.dir. Bunlarda işkence görenlere ekmek ve su verilmez, burada yatanlar, uykudan mahrum bırakılır, tepelerinde güçlü ampuller yakılmaktadır.

riçte temsil etmek yetkisini bana vermiştir. Bu birliğin Avrupa mümessilliğini Berlin'de Mustafa Çokay'a devrettim. Kendim de Dr. Rıza Nur'un ısrarı ile Berlin'den Türkiye'ye gelerek faaliyette bulundum. Bu teşkilata İstanbul'dan aza topladım'"

Ayrıca iddianameye göre sanık, hatıra defterine; "Dahiliye ve hariciye vekilleri, ilim maksadıyla dahi Almanya'ya gitmeme müsaade etmedi. Alman sefiri von Papen, gitmem için bana vazife verilmesini istemişse de Hariciye bunu reddetmişti. Böylece hükümetimizin tarafsızlık siyaseti ihlal edilmiştir," diye yazmıştır.

Yine iddianameye göre;

"Sanık 1941 senesi sonlarında hâlâ Almanya'da bulunan Ahmet Karadağlı, Neriman Karadağlı ile görüşerek Almanya ile birleşip derhal Rusya'ya karşı taarruza geçmeyen, Türkistan'ın istiklali ile 'Büyük Türk Birliği'nin' kurulmasına hizmet edecek tarihi fırsatı kaçırmakla hükümetimizi tenkit etmiştir. Alman zaferi müsbet bir şekil alınca, derhal bir karışıklık çıkararak hükümeti devirmeye matuf gizli bir cemiyet kurmaya karar verdikleri şu olayla sabit olmuştur: Neriman Karadağlı'nın Taksim'de bulunan apartmanında Zeki Velidi Togan'ın önünde, bu gaye için icabederse öleceklerine dair yemin etmişlerdir. Böylece Almanya'daki esirleri de faaliyetlerinden haberdar ederek, bunları teşkilatlandırmak için 'İstanbul'daki Türkistanlılara Yardım' adı altında bir cemiyet kurmayı kararlaştırmışlar, gizli faaliyetlerine devam etmişler. Bu teşebbüsler, dört sanığın ifadeleriyle de tahakkuk etmiştir.[288]

Zeki Velidi Togan siyasi faaliyetlerini geliştirmek için 'Tutsak Türk Elleri Birliği', 'Türkistan Milli Birliği' gibi cemiyetler kurmuş 'Türk Yurdu' mecmuasını neşretmiştir. Sanıklardan Cihat Savaşer de '1941 senesi sonlarında Nurullah Barıman, bana Zeki Velidi Beylerin gizli ve kuvvetli bir teşkilatı var dedi. Biz, Oğuz'la bu cemiyete girdik, seni de götüreceğiz: Üçümüz beraber Neriman Karadağlı'nın apartmanına gittik, Zeki Velidi Togan, Heybetullah ile bana bu odada Kuran, tabanca, Türk ve Türkistan bayrakları üzerine yemin ettirdi'"

diye itirafta bulunmuştur.

"Sanık, cemiyetin gayesini;

1) Türkistan'ın kurtarılması ve büyük Türk birliğinin kurulması,

2) Alman zaferi müsbet bir şekil alınca, derhal bir ayaklanma ile hükümeti devirmek,

3) Gayet gizli çalışıp teşekkülümüze eleman toplamak,

4) Almanyadaki teşkilatlarla irtibat kurarak, esirleri teşkilatlandırmak, di-

288 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 279-280.

ye ortaya koyduktan sonra, bu amaçları gerçekleştirmek için Almanya'ya gideceği tarzındaki ifadeleriyle açıkça itirafta bulunmuştur."[289]

Savcı iddianamede; Nihal Atsız'ın "Faşizm ve Turancılıktan mahkûmiyeti bir şeref telakki ederim" demek suretiyle suçunu itiraf ettiği gibi "Turancılık, Türkçülük'ün gayri müfarıkıdır. Türk, üç batın ilerisine kadar Türk olandır. Devlet teşkilatının Türk ırkından olanlar tarafından idaresi lazım ve zaruridir. Bugün hükümet erkânı arasında karışık ırklar mevcuttur. Türkiye'de bulunan ve Türk tebaası olan gayri Türkler, Arnavut, Çerkez, Boşnak, Kürt, Laz ve sair unsurlardır. Bunlar mensup oldukları memleketlere gönderilmelidirler" dediği üzerinde durarak, ırkçı olmak ve "esir Türkleri kurtarmak" amacıyla kurulan gizli örgütte yer almakla suçlamaktadır.[290]

Savcı iddianamesinde, Alparslan Türkeş'in sorgusunda "Türkiye'de yalnız Türk soyundan gelenler yaşamalıdır. Karışık ırklar memleketten ayrılırsa nüfus azalacaktır, bu sebeple büyük Türk Birliği kurmak zaruridir" dediği üzerinde durarak, Nihal Atsız'ın fikirlerini ordu içinde yaydığını ve Atsız'ı gölgede bırakacak derecede ırkçı Turancı ve menfi olduğunu söylemektedir. Ayrıca Türkeş'in Atsız'a yazdığı bir mektupta "Kalem kifayet etmezse o zaman işi silahlara bırakacağız" diye yazdığını da eklemiştir.[291]

İddianamede Nihal Atsız'ın Dr. Fethi Tevetoğlu için "benimle aynı fikirdedir" dediği belirtilmektedir. Kendisi subay olduğu için, muhitindeki genç subaylara ve harbiye stajyerlerine etki etmiştir. Reha Oğuz Türkkan hakkında ise "Son tahkikat kararımızda arzolunan ve hükümeti devirmeğe matuf gizli ittifaka dahildir. Arkadaşlarından Ceyhun Tansu, Cihat Savaşer, Hikmet Tanyu ve Bülent ile birlikte Türk birliğini tahakkuk ettirecek, Türk ırkından bir hükümet kurmak ve bugünkü hükümeti devirmek için 'Gürem' adını verdikleri bir cemiyet kurmuşlardır" "Ankara'da evinde tertip ettiği ve Hikmet Tanyu, Nurullah Barıman, Hamza Saadi Özbek ve Tahsin Ergun'un iştirak ettiği toplantıda "Artık yapılacak iş kalmamıştır, esasen ben içerisinde generaller bulunan gizli bir örgüte mensubum. Cemiyetimiz beşer kişilik, birbirine bağlı hücrelerden teşekkül ediyor. Ben şef olacağım" dediği, yalnız Tahsin Ergun'un muhalefeti ve diğerlerinin kabulü ile "Gürem" Cemiyeti'ni ihyaya muvaffak olduğunun anlaşıldığı iddia edilmektedir. "Böylece faaliyete geçen sanıkların 1941 senesinden itibaren neşrettikleri *Bozkurt* mecmuası idarehanesini merkez ittihaz ederek, gizli cemiyetlerin teşkilat faaliyetlerini planlı surette tesbit ve tanzim ettikleri sabit olmuştur" denilmektedir.

289 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 281.

290 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 281.

291 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 86.

Orhan Şaik Gökyay, *Orhun* mecmuasının imtiyazının alınmasına tavassut etmiş, yazı kontrollüğünü ifa etmiştir. Sanıklardan Fazıl Hisarcıklı, Nihal Atsız'ın propaganda faaliyetinde yakın bir elemanı olduğunu itiraf etmiştir. Cemal Oğuz Öcal ve Zeki Özgür de tahkikatta bu hususu kabul etmiştir.

Savcının iddianamede özetlediğine göre Turancıların gayesi;

1) Asya'daki Türkleri Türkiye ile birleştirerek saf Türk ırkından müteşekkil bir devlet kurmak,

2) Bu gayeye muhalif olan bugünkü hükümeti, merkezden ani bir darbe ile devirmek. Onun yerine, ırkçılık ve turancılığı tahakkuk ettirecek hükümeti kurmak,

3) Propaganda yaparak, gizli cemiyeti Türk ırkından aza ile kuvvetlendirmek ve onlara merasimle yemin ettirmek, diye formüle edilebilmektedir.

Savcı, sanıkların hükümeti devirmek için gizli faaliyette bulunmak suçundan, TCK'nin 171'inci maddesinin ikinci fıkrasına uyularak cezalandırılmasını istemiştir.[292] Askerî Mahkeme, 29 Mart 1945 günü kararını açıklar; Prof. Zeki Velidi Togan 10 yıl, Reha Oğuz Türkkan 5 yıl 5 ay, Nihal Atsız 6 yıl, Cihat Savaşer ve Nurullah Barıman dörder yıl, Nejdet Sancar 1 yıl 2 ay, Fethi Tevetoğlu ve Alparslan Türkeş 11 ay yirmişer gün, Cemal Oğuz ve diğerleri de çeşitli cezalara çarptırılır. 23 sanıktan 13 kişi aklanır. Alparslan Türkeş ve Fethi Tevetoğlu, cezaları bir yıldan az olduğu için ve cezaları kadar hapis yattıklarından ötürü tahliye olarak orduya döndürülürler. Sanıklar mahkeme kararının bozulması için Askerî Yargıtay'a başvurur. Askerî Yargıtay başkanı, daha önceki bölümlerde Alman cephesini ziyaret ettiğini gördüğümüz Orgeneral Ali Fuat Erden'dir. Erden, 25 Ekim 1947 günü 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nin kararını bozarak sanıkların salıverilmesine karar verir. Bu grubu yeniden yargılayan 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nce, 31 Mart 1948 günü, bütün sanıkların aklanmasına karar verilmiştir.[293] Bu karar sonrası İnönü, Ali Fuat Erden'e uzun süre dargın kalmıştır.

1944 yılı TKP tevkifatı

1943 Haziranı'nda Türkiye Komünist Partisi çevresinden Faris Erkmen'in *En Büyük Tehlike* broşürünü yayınlayarak, Turancılık tehlikesine işaret ettiğini görmüştük. Bu tehlikeyi hükümet de görmüş ve savaşın gidişatının Almanya aleyhine gelişmesinin açıklık kazanması üzerine de, 1944 yılı ortalarında Turancıları yargılamaya başlamıştı. Ama bu, TKP'lilerin faaliyetlerine göz yumulması anlamına gelmiyordu. Tersine, Turancılar tutuklanırken TKP'lierin de tutuklanmasına girişildi.

292 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 281-286.

293 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 86-87, 185.

Şefik Hüsnü Değmer, Paris'teyken 5 Ağustos 1939 günü T.C. pasaportu alarak Türkiye'ye döndükten sonra, Türkiye'de TKP'nin faaliyetlerinin illegalde sürdürülmesini sağlıyordu. Savaş içinde, faaliyetlerini gençlik ve üniversiteleri etkilemeye yöneltmişti. Şefik Hüsnü bir raporunda bu durumu "Faşizm ve vurgunculuk aleyhinde geniş bir cephe hareketi gelişti" diye anlatmıştır. İstanbul'da bu faaliyetleri *"İleri Gençlik Birliği"* gerçekleştirmektedir. Bu birlikte başı İstanbul Üniversitesi asistanlarından Mihri Belli çekmektedir.[294] Mihri Belli, 18/19 Mayıs gecesi arkadaşı Tahsin Berkem'le birlikte Süleymaniye Camisi'nin iki minaresi arasına "Saracoğlu Faşisttir" yazan bir flamayı asmak ister. Bu sözcüklerin altındaki ibare "Faşizm ve Vurguncuiukla Savaş Cephesi"dir.[295]

Süleymaniye Camisi'ne flama asanlar yaklalanmış ve sorgulamaları sonrasında elde edilen bilgilere dayanarak 8 Ekim 1944'te gözaltına almalar başlatılmıştır. İstanbul, Ankara, Karabük ve bazı diğer şehirlerde 100 kadar kişi gözaltına alınmış, bunlardan 55 sanık Örfi İdare Mahkemesi'ne verilmiş ve 28'i mahkûm olmuştur. 1944 komünist tevkifatında tutuklananlar arasında Muzaffer Şerif Başoğlu da vardı. Dersleri sırasında siyasi propaganda yaptığı iddia ediliyordu.[296] Dört ay kadar sonra serbest bırakıldı. 1945 yılında yayınlanan *Değişen Dünya* adlı kitabının başında "M.Ş. Başoğlu, halen, Amerikan hükümetinin müsadesiyle Amerika'da Princeton Üniversitesi'nde sosyal psikoloji tetkiklerinde bulunmaktadır" yazıyordu.[297] Muzaffer Şerif çok gücenmişti. Bir daha Türkiye'ye dönmedi.

Tan olayı

Türkiye 1945 yılı içinde, bir yandan Sovyetler Birliği'nin kabul edemeyeceği talepleriyle karşılaşırken, öte yandan Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna katılmış, Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla da çok partili yaşama ilk adımını atmıştı. 13 Nisan 1945'te yapılan parti grubu toplantısında, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes bir önerge vererek CHP tüzüğüyle bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını istiyorlardı. Önerge oy birliğiyle reddedilmişti. Üçüncü ciltte daha ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, bundan sonra Celal Bayar yeni bir parti kurmak için hazırlığa girişmiştir. *Tan* gazetesiyle de ilişki kurar. Bu sıralarda *La Turquie* gazetesi de İnönü'ye muhalefet ediyordu. Gazetenin başyazılarını Cami Baykurt yazıyordu. *Tan*'da

294 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İletişim, İstanbul, 2011, s. 146-147.

295 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 501-512.

296 Remzi Demir, Doğan Atılgan, *a.g.e.*, s. 47.

297 Muzaffer Şerif Başoğlu, *Değişen Dünya*, Arpad Yayınevi, İstanbul, 1945.

yazı yazanlar ailesi genişlemiştir; Cami Baykut, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Behice Boran, Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref, Sabahattin Ali, Dr. Hulusi Dosdoğru, Aziz Nesin ve Tevfik Rüştü Aras'ın yazıları *Tan*'da çıkmaktadır.[298] Bu gelişmeler sırasında devlet, gazetelerdeki denetimini zayıflatmaya başlamıştır. *1945 Mayısı'nda gazetelere, kaynak göstermek şartıyla yabancı radyolardan haber alarak yayınlayabilme serbestliği getirilmiştir.* Ama yabancı istihbarat servislerinin haberlerini yayınlamak konusundaki yasak sürmektedir.[299]

3 Aralık 1945'te de Celal Bayar, Demokrat Parti'yi kurmak için CHP'den istifa etmiştir. 3 Aralık 1945'te *Sabiha Sertel, Tan gazetesindeki Görüşler köşesinde "Muvafakatın Feryadı"* başlıklı bir yazı yazar. Bu yazıda;

"Halk Partisi mecliste bir ekseriyet değil, ittifak partisidir. Ancak bu Müttefikler'in arasından beş-on kişi muhalefete geçmiştir. Bu muhaliflerin sesi de millete neden sonra, meclis müzakerelerinin gazetelerde neşri kabul edildikten sonra aksetmeye başladı. Gazetelerdeki muhalefet de öyle. Şimdiye kadar kanun dairesinde serbest olan matbuatın, yine kanun dairesinde ağzına kilit takılmıştı. Matbuat Kanunu'nun zincirleri kâfi gelmediği zaman, Matbuat Umum Müdürlüğü'nün bir emirnamesi veya telefon muhaberesi bu kilidi sıkmaya kâfi gelirdi... Kökü halkın içinde olan bu muhalefetin, mecliste ve matbuattaki mümessilleri kemiyet itibariyle mahdut olduğu halde, muvafakatin bunu boğmak için gösterdiği gayret hudutsuzdur. Mecliste muhalefet mi konuşuyor, muvafakat derhal radyosunun parazitine basıyor, ayak sesleri, kürsü kapakları, ıslıklar... Bütün bunlar senelerce ihtikâr, suistimal, tahakküm altında dilini şuurunu paslandıran halkı şaşırtmak içindir. Halkın muhalefetini boğmak için, muvafakatın feryadıdır" der.

Aynı gün, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın, "Tanin" gazetesinde,* sayfayı baştan başa kaplayan, büyük puntolarla dizilmiş *"Kalkın Ey Ehli Vatan"* başlıklı yazısı çıkar. Yalçın, bu yazıda;

> "Bu memleket, asırlardan beri, Şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Milletin varlığı, bu ıstıraplar ve felaketlerle yoğrulmuştur. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlar'dan üs isteniyor. Milli Şef, şerefli insanlar gibi yaşayacak ve şerefli insanlar gibi olacağız derken, milletin kalbini okumuştur. Fakat şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya çalışıyor. *Yeni Dünya*'nın *Görüşler*'in intişarı bu hususta tereddüde yer bırakmamıştır. Vaziyet açıktır: Beşinci kol faaliyettedir ve hücuma geçmiştir"[300]

diyerek, *gençliği ayaklanmaya çağırır.*

---

298 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 286-289.

299 Ayşe Gülçin Manka, *a.g.e.*, s. 34.

300 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 92.

"Büyük vatansever Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır. Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lâzım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur".[301]

Bu çağrı sebepsiz değildir. Çünkü ertesi gün yani *4 Aralık'ta, "Tan Matbaası"na hücum* için, üniversitenin bazı gençlik grupları CHP ve Saracoğlu Hükümeti'nce örgütlenmişti. *Partinin gençlik teşkilatında başı çekenler Ali İhsan Göğüş* ve Kemal Satır'dır. Bunları örgütlemek için CHP, İstanbul Parti Müfettişi *Alaattin Tiritoğlu'nu* görevlendirmiştir.[302] Anlaşılan Serteller olacaklar konusunda bilgi sahibidir. Nitekim 4 Aralık'ta çıkacak *Tan* için Sabiha Sertel "Gazeteden Değil Kamuoyundan Korkmalı" başlıklı bir yazı yazar. Demokratik bir memlekette tartışmanın tabii bir hal olduğunu söyleyerek "Sevildiğinden emin olan bir parti buna karşı tedbir almaya lüzum görmez" diye yazar. Hüseyin Cahit Yalçın aynı gün *Tanin*'de "Atatürk'ün İstismarı" konusunda, komünistlerin Atatürk'ü sömürdüğünü iddia ederek komünistlerin, Türk Hükümeti Atatürk'ün izinden ayrılıyor diye Türk milletini hükümete karşı kışkırttığını söylüyor, "Atatürk silahıyla Türk'ü Türk'e vurdurmak istiyorlar. Memleket içindeki gönüllü komünist beşinci kolu da bundan medet umuyor. Hatta Tevfik Rüstü Aras da bu kervana katılmış" diyordu.[303] Gerçekte ise Zekeriya Sertel, Sovyetler'in toprak talebi karşısında ilk bayrağı açmış, şiddetle karşı koymuştu.

4 Aralık'ta, İstanbul Üniversitesi'nin bahçesinde toplan*an CHP'nin örgütlediği gençler, Tan Matbaası'na doğru* yürüyüşe geçer. Yolda hiçbir engelle karşılaşmazlar. 10 bin kadar kişi Tan Matbaası'nın önünde toplanır. Saldırganlar ellerindeki balyoz ve baltalarla içeri girer, camları, matbaa makinelerini kırarlar. Her tarafa kırmızı mürekkep dökerler. Kâğıt deposundaki bobinleri sokağa atarlar.[304]

Gazetenin sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü, *Tan* gazetesinin karşısındaki "Hofer İlancılık Şirketi"nin penceresinden, gazetesinin ve binasının tahrip edilişini izler. *Tanin* Gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Murat Sertoğlu, durumu, kendi gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a telefonla bildirir. Halil Lütfi, Murat Sertoğlu'na 31 Mart'ta ona (Hüseyin Cahit Yalçın), kendi başına ne geldiyse şimdi de benim başıma onun geldiğini söyle, der.

301 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 334-336.
302 Emin Karakuş, *a.g.e.*, s. 99.
303 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 94.
304 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 94-95.

Aynı gün *Tan*'la birlikte, Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesi ve Cami Baykurt ve Sabahattin Ali'nin çıkardığı *La Turquie* gazetelerinin matbaalarıyla sol eğilimli kitapların satıldığı *ABC ve Berrak Kitabevleri de tahrip edildi.*

4 Aralık'ta bir saldırı olacağını anlayan Serteller o gün gazeteye gitmemişlerdi. Gençler Kadıköy vapuruna binerek Zekeriya ve Sabiha Sertellerin evine yönelmiştir. Ancak vali, vapurun Adalar'a götürülmesini emretmiştir. Bunu duyan Zekeriya Sertel *Vali Kırdar*'ı arayarak "Matbaaya bir saldırı yapılacağını haber almış size bildirmiştim. *Merak etme bir şey olmayacak demiştiniz. Matbaa yıkıldı. Şimdi eve gelme teşebbüslerini duydum, hiç olmazsa bunu önleyin" demiştir.*

Vali kendisine "o tehlike geçti ama sen şimdi nerdesin?" diye sormuştur. Evde olduğu cevabını alınca sakın evde durma demiştir. Bu arada Kadıköy vapuru kaptanına, vapuru adalara götürme emrini vermiştir. Onlar da üç gün Vâlâ Nurettin'lerin evinde kalır, sonra evlerine dönerler, evleri polis gözetimindedir, kimse yaklaştırılmaz. Hem korunur hem de gözaltında tutulurlar.[305]

Polis bu yıkıma hiçbir ses çıkarmamıştı. Ertesi günü Şükrü Saracoğlu, Anadolu Kulübü'nde gazetecilerle sohbet toplantısı yaptı. *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, yaşananlar hakkında başbakana bilgi verir; Teknik Üniversite'den gelen öğrencilerin baskı makinesini çalıştırdıktan sonra dişlilerin arasına demir çubuklar sokarak makineleri kırdıklarını anlatır. Saracoğlu olan bitenden memnun görünmektedir. Olaydan sorumlu olanlar bilinmesine rağmen, hiçbiri tutulanarak yargıya teslim edilmemiştir. *Tersine gazetesi tahrip edilenlere dava açılmıştır.*[306] Sol eğilimli yayın organlarının yalnız ortadan kaldırılmasıyla yetinilmemiş, birkaç gün sonra İstanbul Savcılığı; Serteller, Cami Baykurt ve *Tan* gazetesi sahiplerinden Halil Lütfi Dördüncü hakkında davalar açmıştır. Zekeriya ve Sabiha Sertellerle Cami Baykurt "Hükümetin manevi şahsiyetini tahkir" suçundan birer yıl hapse mahkûm olmuştur.[307] Daha sonra, Yargıtay 1. Ceza Dairesi bu kararı bozmuş ve sanıklar dört ay cezaevinde kaldıktan sonra serbest kalmıştır.[308]

Tek Parti Hükümeti, İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği denge siyasetinin sonucu olarak göz yumduğu Turancı ve solcu çevrelerin basındaki faaliyetlerine, savaşın sona ermesiyle, bir yandan Turancılık davası öte yandan *Tan* olaylarıyla son vermek yoluna gitmiştir. Oysa bu olayların gelişti-

---

305 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 337-347.

306 Emin Karakuş, *a.g.e.*, s. 101.

307 Bu davada Sabiha ve Zekeriya Sertel ile Cami Baykurt'un yaptığı savunma için bkz. Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, İstanbul, tarih belirtilmemiş, s. 87-104.

308 Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 95.

ği dönemde Türkiye, yeni bir demokrasi kuracağını ilan etmişti. Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin inanırlılığı önemli ölçüde yara alıyordu. Tan Matbaası'nın yıkılması, Demokrat Parti'nin kuruluş çalışmaları içinde aktif olarak yer alan *Sertellerin, Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Cami Baykurt'un yollarının da ayrılmasına yol açmıştı.* Bir yandan İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, öte yandan Demokrat Parti'nin kurulması yüzünden, basın organları arasında yeni bir saflaşmaya gidilir. Örneğin savaş sırasında Alman yanlısı olduğunu gördüğümüz *Akbaba* dergisi üzerine yazılan bir tez bu derginin 1945 yılında İnönü'yü Türkiye'yi savaşa sokmaması dolayısıyla yüceltirken, savaş sonrasında Alman aleyhtarı bir çizgi izlemeye başladığını anlatmaktadır.[309]

Kamu alanını etkilemenin geleneksel aracı olan kahvehanelerde yaşanan yarışmaya tekrardan bakış

Üniversite yakınındaki Bozkurt Kıraathanesi, Türkistan Çayhanesi ve Turan Kıraathanesi'nde Alman propaganda mesajları gençlere aktarılıyordu. Türkiye, barların ve eğlence yerlerinin istihbarat örgütlerinin mekânlarına dönüşmesi üzerine, buralarda çalışan sanatçıları ülke dışına çıkarmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Almanlara karşı üstünlük kurmaya başlamasından sonra; TKP de kahvehaneleri propaganda mekânı olarak kullanma yoluna gitti. İleri Gençler Birliği (İGB) İstanbul'da Topkapı, Beyazıt ve Mecidiyeköy'deki *kahvehaneleri propaganda mekânı olarak kullandı.* Buralarda; faşistlik, ırkçılık, Turancılık akımlarının üniversite çevrelerinde yayılışının tehlikelerinin yanı sıra hükümetin ekonomi politikalarını eleştiriyorlardı. Bu eleştirileri yapanlar arasında Mihri Belli, Müeyyet Boratav, Ferit Teksoy, Nuri İyem, Safa Yurdakul, Ekrem Ataman, Cezmi Ulucan ve Tahsin Berkmen de bulunuyordu.[310]

Türkiye'nin, kahve mekânının siyasal mücadele alanı haline gelmesinin engellenmesi için temelde iki yol izlendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi uyarılar yapmaktır: Uyarılar beşinci kol faaliyetlerinin önlenmesi ve casusluk faaliyetlerinin engellenmesine dayandırılmıştır. Bu uyarılarda, yalnız kahvehanelerde değil, tramvaylarda, vapurlarda, parklarda ve diğer eğlence mekânlarında yapılan konuşmaların ve dinlemelerin yaratabileceği tehlikeler üzerinde durulmaktadır.[311]

309 Talat Bayraktar, *İkinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Bir Mizah Dergisi, Akbaba (1945)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

310 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 393.

311 Serdar Öztürk, *a.g.e.*, s. 397-401.

Türkiye'nin savaş dışı kalmasının ona yüklediği insani görevler savaşın sonuna doğru artıyor

Savaşın ortalarından itibaren Türkiye, savaş dışı kalmış bir ülke olarak pek çok insani görev yüklenmeye başlamıştı. Bunları sırasıyla; Yahudi göçüne köprü olması, Ege'deki adalardan kaçanlara sığınma sağlaması, açlık çekenlere gıda yardımı, esir mübadelesine aracılık etmesi başlıkları içinde ele alalım.

Yahudi göçünde köprü oluyor

Önceki bölümlerde de ele aldığımız üzere; Avrupa'da Nazilerin Yahudi soykırımını başlatmasıyla birlikte Yahudiler, Nazi işgalindeki yerlerden göç ederek soykırımdan kurtulmak istiyorlardı. Kuzey Amerika ülkeleri ABD ve Kanada, bu göçlere kapılarını kapamıştır. Yahudilerin tek göçebilecekleri yer Filistin'dir. İster karayoluyla ister deniz yoluyla kaçacak olsun tüm göçmenler, Filistin'e gitmek için Türkiye'den geçmek durumundadırlar. Türkiye, bu köprü rolünü üstlenmeye her zaman açık olmuştur. Ama *Türkiye'nin bu rolü yüklenebilmesi için, İngiltere'nin izin vermesi gerekmektedir.*[312] Daha önce üzerinde durduğumuz üzere, Filistin'de bir Arap isyanı doğabileceğinden çekinen İngiltere, 1939-1942 yılları arasında Yahudilere vize vermiyordu. Büyükelçi Sir H. Knatchbull-Hugessen, 16 Eylül 1939 ve 6 Aralık 1939 tarihlerinde verdiği muhtıralarla, Filistin'e gidecek Yahudilere yolların kapatılmasını istemişti. İngiliz *donanması Filistin'e Yahudi göçmen taşıyan tekneleri tutukluyordu.* Yunan "Hilda" gemisi bu nedenle tutuklanmıştı. İngilizler, göçmenleri taşıyan Sakarya, Vatan ve Trabzon gemilerinin tutuklanmasını, Türk Hükümeti'nden istemişti. Sakarya gemisi, 15 Şubat 1940'ta Çanakkale Boğazı'ndan çıktığında İngiliz donanmasınca tutuklanıp Hayfa Limanı'na götürülerek enterne edildi.[313]

16 Aralık 1941 günü Struma gemisi 769 Yahudi mülteciyle İstanbul'a gelmiştir. İki buçuk ay boyunca İstanbul'da İngilizlerden Filistin vizesi beklemişlerdir. Bu süre içinde bu yolcuların İstanbul'a çıkmasına müsaade edilmemiştir. Vehbi Koç'un hatıratında anlattığına göre yolcular arasında Mobil Oil'in Romanya direktörü de bulunmaktadır. Vehbi Koç, bu direktör ile karısı ve çocuklarının gemiden çıkarılması için İçİşleri Bakanı Faik Öztrak'tan izin almış ve gemiden çıkarılan aile aynı akşam Toros Ekspresi'yle Hayfa'ya gönderilmiştir.[314] İngiliz vizesi çıkmayınca gemi, 24 Şubat 1942'de İstanbul'dan tekrar Romanya'ya gönderilmiştir. Gemi, Karadeniz'de bir denizal-

312 Bilal N. Şimşir, *Türk Yahudileri II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, Kasım 2010, s. 24-25.

313 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 25, 404.

314 Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, İstanbul, 1973, s. 65.

tı tarafından torpillenmiş, bir genç hariç gemide bulunanların hepsi boğulmuştur. Struma faciasından sonra İngilizlerin tutumunda bir yumuşama görülmüştür. 20 Mart 1942'de İngiltere Büyükelçiliği, *Türkiye'ye Filistin Hükümeti'nin, Romanya ve Macaristan'daki 11-16 yaşlarındaki çocukların Filistin'e göçüne izin verdiğini bildirdi.* Bu çocukların sayısı 270 civarında kalmıştır denilebilir. 1943 yılında, gerek İngilizlerin gerek ABD'nin tutum değiştirdiği açık hale gelmiştir. ABD'nin Ankara temsilcileri 17 Temmuz 1943'te Türkiye'ye, Türkiye'nin Yahudi göçmenlere yapmış olduklarını takdir ettiklerini, ama şimdi daha fazlasını beklediklerini bildirmişlerdir. Türkiye "Siz Suriye ve Filistin vizesini garanti edin, biz Yahudilere hem vize vereceğiz, hem de taşıyacağız" demiştir. Ama Amerikalılar genellikle, Romanya'dan gelecek Yahudileri, tuttukları küçük teknelerle Filistin'e götürmeye çalışmışlardır. Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, 4 Ağustos 1944'te gönderdiği bir yazıda, Türk bandıralı SS Mefkûre, SS Bülbül, SS Marina gemileriyle 1.050 Yahudi mülteci geleceğini bildirmiştir. 295 mülteci taşıyan Mefkûre, bir denizaltı tarafından batırılmıştır. Bu mültecilerden beşi Bülbül tarfından kurtarılmıştır. Kaza geçiren Bülbül, yolda kurtardığı beş mülteci ile birlikte toplamda 410 mülteciyi, zar zor İğneada'ya çıkartabilmiştir. Sadece Marina 350 yolcusunu bir sorun olmadan İstanbul'a getirmiştir. Bu örnekte 1.050 mülteciden 760'ı Filistin'e gönderilebilmiştir.[315] Karadeniz ve Akdeniz arasında gidip gelen Bulgar bayraklı teknelerden Maritsa, Milka, Vita, Pirin'in; Türk bayraklı teknelerden Kazbek, Selahattin, Uygur, Bülbül, Marina ve Mefkûre'nin adlarını biliyoruz. Daha başkaları da vardır. Bu yolla ne kadar mülteci taşındığı hakkında bilgiye sahip değiliz. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın, T.C. İçişleri'ne 25 Aralık 1944'te yazdığı bir yazıda; Balkanlar'ın Almanlardan boşaltılması üzerine İngilizlerin Filistin'e muhaceret konusundaki siyasetini değiştirdiği, artık Türkiye'den Filistin'e geçecek Yahudilere vize vermediği bildirilmektedir.[316]

Yeni sığınma dalgası

Türkiye, 1943 yılı başlarında Yunan Adaları'ndan Türkiye'ye sığınanların sorunlarının üstesinden gelindikten altı ay kadar sonra, bu kez Oniki Ada'dan kaynaklanan bir başka sığınma hareketiyle karşı karşıya kaldı. 1943 Eylülü'nün ortalarında Churchill'in, yeterli hazırlık olmadan Rodos ve Oniki Ada'nın İngilizlerce işgali için başlattığı harekât, Almanların karşı harekâtıyla 1943 Kasımı ortalarında tam bir başarısızlığa uğramıştı. Bu savaş sırasında Eylül başından Kasım'ın son günlerine kadar Türkiye'ye, İtalyan ve İngiliz asker ve subaylarından ve sivil halktan büyük sayılarda sığınma gerçekleşti.

315 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 27-30.

316 Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 435.

İlk dalga göçler, Rodos'ta Almanların kontrolünün tamamlanması üzerine, *10 Eylül'de başlayıp 24 Eylül'de tamamlandı. Rodos'tan 1.232 kişi* iltica etti; bunların 861'i İtalyan askeriydi. Bu sırada İngilizler; 17 Eylül'de İstanköy'e, 21 Eylül'de Leros'a, 23 Eylül'de Sisam'a çıkmışlardı. Ama Almanlar hava destekli saldırılarla bu adaları geri alırlar. 16 Kasım 1943'te Leros'taki İngiliz direnişi kırılır. *5-10 Ekim arasında 511 mülteci; Bodrum, Datça, Marmaris ve Güllük'e iltica eder.* Bunlar arasında 121 İngiliz askeri de vardır. Kasım ayında mülteci akımında bir patlama olur: 8.811 mülteci Ege kıyılarına ulaşır; Söke, Kuşadası ve Karina'ya sığınırlar.[317]

Esra Danacıoğlu, Türkiye'ye *Eylül, Ekim ve Kasım aylarında gerçekleşen toplam mülteci akımını 19.735 kişi olarak vermektedir.* En büyük grup 7.676 kişiyle Yunanlılardır. Bunların içinde sadece 186 asker vardır; çoğunluğu sivildir. İkinci büyük grubu 5.676 kişiyle İtalyanlar oluşturmaktadır. Gelen İtalyanların sadece 519'u sivildir; büyük çoğunluğu askerdir. Üçüncü grubu 1.244 kişiyle Türk sivilleri oluşturmaktadır. Ayrıca 739 İngiliz ve Amerikan askeri, 140 da Alman askeri bulunmaktadır. 4.260 sivilin ise milliyet ayrımı yapılmamıştır.[318] Ulvi Keser, konuyla ilgili, hangi grupların hangi kıyılara hangi araçlarla ulaştığını ayrı ayrı bildiren çalışmasında, verdiği sayılar bir araya getirildiğinde; Eylül, Ekim ve Kasım aylarında Türkiye'ye 9.079 kişinin sığındığı hesaplanmaktadır. Bunlardan 5.194'ü Kuşadası'na, 1.824'ü Bodrum'a, 590'ı Marmaris'e, 553'ü Kaş'a çıkmışlardır. Sığınılan diğer yerler arasında Kalkan, Kadırga, Bozukkale ve Kabaağaç bulunmaktadır.

İtalyan mülteci *askerleri, Isparta Tefenni'deki gözaltı kampında tutulmuşlardır. 3.051 İtalyan mültecisi*, Almanların elinden kaçarak Türkiye'ye sığındıkları ya da kazazede oldukları için, *20 Şubat ve 21 Mart 1944 tarihleri arasında* devletlerarası hukuka uygun olarak *sınır dışı edilmişti.* Bunlardan 3.041'i Suriye'ye gitmek istemiştir. Kuzeydeki Faşist İtalya'ya gitmek isteyenlerin sayısı ise sadece 10'da kalmıştır.[319]

Türkiye; Yunanistan, Bulgaristan ve Ege Adalarından gelen Türk sığınmacıların geldikleri yerlere iade edilmesi politikası izliyordu. Ama bu sığınmacıların geri döndüklerinde –özellikle Bulgaristan'da– öldürülmeleri üzerine; Türkiye, 1 Haziran 1943 tarihinden sonra iltica etmiş olanlarından, olağanüstü koşulların sürdüğü dönemde iltica başvurusu yapanlarına mülteci muamelesi yapılmasına karar verir.[320]

1944 yılı içinde de Ege Adaları'ndan Türkiye'ye sığınma akımı sürer. 1 Şu-

317 Esra Danacıoğlu, "II. Dünya Savaşı'nda Adalardan Türkiye'ye Mülteci Akını", *Toplumsal Tarih*, Sayı 146, Şubat 2006, s. 50-55.

318 Esra Danacıoğlu, A.g.m., s. 55.

319 Esra Danacıoğlu, A.g.m., s. 54.

320 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 238.

bat ile 19 Temmuz 1944 tarihleri arasında Marmaris, Çeşme, Bodrum, Dikili, Söke, Ayvalık, Güllük (Küllük) bölgelerine 503 Türk, 3.426 Yunan, 183 İngiliz, 10 Amerikalı, 1 Yahudi; 8 İngiliz askeri, 87 İtalyan askeri, 2 Alman askeri sığınmıştır. Daha sonraki tarihlerde sığınma talebi azalarak sürer. 7 Eylül 1944'te Atina'dan gelen 3 motorlu bir Alman deniz uçağı İzmir Limanı'na iner ve personeli Türkiye'ye iltica eder.[321]

Dışişleri Bakanlığı'nca, 15 Mayıs 1945 tarihi itbariyle Suriye ve Sovyet Rusya sınırlarından hiçbir mülteci kabul edilmeyeceği açıklanır. 21 Mayıs 1945 gününden itibaren Rusya'ya iade edilecek olan ve 241'i Yozgat, 2'si İstanbul'da bulunan 243 mültecinin, iadesi sırasında sorunlar yaşanır. Mülteciler geri gitmek istemezler.

Türkiye, Türkiye'ye sığınmış olan İtalyan uyruklu sığınmacıları Muğla'ya bağlı ilçelere yerleştirmişti. Bu İtalyanlar, teknik konularda meslek sahibiydiler. Ancak Muğla içinde çalışabilecekleri bir yer yoktu. Bunun üzerine İtalyan mülteciler, iş bulabilecekleri İzmir, Aydın, Nazilli gibi yerlere nakledilirler. Bu arada Rodos ve İstanköy'den Muğla sahillerine çıkan ve iltica talebinde bulunan Türk asıllı mültecilerinden yüzde 95'i İskân Umum Müdürlüğü'nün kendilerine sağladıkları motorlarla geldikleri adalara döndürülürler.[322]

Gıda sağlanması çabaları azalıyor

İtalyan saldırılarının başladığı günlerde 10 drahmi olan 1 okka ekmeğin fiyatı, 1944 yılında Almanlar geri çekilmeye başladıklarında 34.000.000 drahmi civarındadır. Peynirin fiyatı okka başına 60 drahmi iken dönem içerisinde 1.160.000 drahmi olur. Savaş sırasında Yunanistan'da çok yüksek bir enflasyon yaşanmıştır. Para birimi olarak İngiliz altını kullanılmaya başlamıştır. Bu ise karaborsayı yaygınlaştırmakta, sefaleti artırmaktadır. *Yunanistan'a gıda yardımında, sorumluluğun Kızılhaç aracılığıyla Batı ülkelerince taşınmaya başlaması üzerine Türkiye geriye çekilmiştir.* Ama 17 Aralık 1944'te Yunanistan'ın Ankara büyükelçisi Dışişleri'ne başvurarak Türk parası karşılığı 1 milyon liralık yiyecek malzemesi satın almak istediklerini bildirir. Dışişleri Bakanlığı, bu talebin bir defalık olmak üzere karşılanması konusunda olumlu görüş verir. Hükümet ise bunun yarısının karşılanmasına olur verir. Bakanlar Kurulu, Kızılay Cemiyeti'ne, Yunanistan'a göndermek üzere 500.000 liralık gıda alımı yetkisi verir. Ancak bu girişim, Türk parasının değerini koruma mevzuatına takılır.[323]

321 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 242, 247, 250.

322 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 298, 301.

323 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 71-86.

Esir mübadelesi gerçekleştiriliyor

Türkiye tarafsız bir ülke olarak esir değişimi için uygun bir konuma sahipti. Özellikle İtalyan ve İngiliz esirlerinin değişimi için uygundu. İlk esir değişimi 1942 Nisanı'nda İzmir'de oldu. İtalyan ve İngiliz hastane gemileri *7 Nisan 1942'de İzmir'e gelir.* Esir değişimi bir gün sonra gerçekleştirilir. Bu esir değişimi için Bayraklı adlı körfez vapuruyla iki şat ve bir römorkör tahsis edilir. 919 İtalyan ve 129 İngiliz harp esirinin değişimi yapılır. Değişim sürecini Kızılhaç temsilcileri yürütmüştür. Türk Kızılayı da gemi mürettebatına ve esirlere hediye paketleri vermiştir.[324]

21 Mart 1943'te İngiliz harp esirleriyle enternelerinin İtalyan esirleri ve enterneleriyle değişimi *Mersin'de* yapılır. İngilizler Talma, İtalyanlar da 13.600 tonluk Grandinska hastane gemilerini göndermişlerdir. Talma gemisi; 25 Alman, 5 İtalyan sivil ve 42'si subay, 106'sı gedikli, 640'ı tayfa olmak üzere toplam 788 İtalyan denizci getirmişti. Grandinska gemisinde; Almanların enterne ettikleri 25 İngiliz denizci, 42 üst rütbeli subay, 160 küçük rütbeli subay, 640 tayfa, 19 ticaret gemisi tayfası ile 31 sivil bulunuyordu. Değişim akşam 22.00'de tamamlanır. Mersin'deki mübadeleyle birlikte yönetim Kızılhaç'tan Kızılay'a geçmiştir.[325]

Aynı günlerde İsviçre'de, esirlerin mübadelesi konusundaki görüşmelerde, bir kısmı Lizbon, bir kısmı da İzmir'de değiştirilmek üzere; Hintli, İngiliz ve İngiliz sömürgelerinden olan 1.640 esire karşılık 6.465 İtalyan esirin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir'de 350 kadar İngiliz ile 1.300 kadar İtalyan esiri değiştirilecek, diğerlerinin değiştirilmesi ise Lizbon'da gerçekleştirilecektir. *Esirlerin* İzmir'deki *değiştirilmesi 19 Nisan 1943'te gerçekleştirilir.* İngilizler 8.500 tonluk Tairea ve Talomba hastane gemilerini, İtalyanlar ise 13.800 tonluk Grandinska ve 9.000 tonluk Arjantina gemilerini göndermişlerdir. İngilizler 350 esiri alırken 1.212 esiri İtalyanlara teslim ederler. Bu değiştirme işleminde körfez gemilerinden Efes ve Bayraklı kullanılmıştır.[326] Yine İzmir'de, *9 Mayıs 1943'te*, 391 İngiliz esirine karşılık 2.412 İtalyan esiri değiştirilir. Bunu *2 Haziran 1943'te gerçekleştiren esir değiştirilmesi izler.*[327]

---

324 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 278-285.

325 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 286-288.

326 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 288-295.

327 Ulvi Keser, *a.g.e.*, s. 285, 296.

BİRİNCİ CİLDİ SONA ERDİRİRKEN

Giriş

Birinci cildin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Bu ciltte İkinci Dünya Savaşı'nın öyküsünü Türkiye ağırlıklı olarak kurduk. Bu, salt bir dış politika öyküsü değil, aynı zamanda orduların sıcak savaştaki stratejilerine de duyarlı bir öykü oldu. Bu nedenle de Türkiye'nin öyküsü anlatılırken Türkiye'nin ordusunun Cumhuriyet sonrasındaki gelişme öyküsü olabildiğince ayrıntılı olarak ele alındı. Sanıyoruz ki Türkiye'nin ordusunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişimi ilk kez bu denli ayrıntılı sunuluyor. Buna karşın bu sunuşun da yeterli olmadığını düşünüyoruz. Bunun nedeni, Türkiye'deki askerî arşivlere ulaşılmasındaki zorluklardır. Biz, öyküyü kurarken İngiliz arşivlerinden yararlandık. İngiliz arşivinin zenginliği bizim bu öyküyü kurmamıza çok yardımcı oldu. Ama yine de Türk arşivlerinin kullanılmamasının yarattığı eksikliğin farkındayız. Bu eksikliği gelecek yıllarda Türkiye'nin askerî arşivinden yararlanabilenler kapayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye merkezli bir öyküsünü kurarken, ön yargılarımızı olabildiğince elemeye çalıştık. Buna rağmen, herhalde her kurgu gibi bizim kurgumuz da belli ölçülerde bizim ön yargılarımızı yansıtmaktadır. Kitabın bu sonuç bölümünde, kurulan bu öyküyü kullanarak bir genel sorgulama yapmaya çalışacağız. Sorular soracağız ve önemli gördüğümüz birkaç noktanın da altını çizeceğiz. Soruların yanıtlarını kurulmuş olan öyküye dayanarak vermeye çalışacağız. Bu yanıtlar kurulan öyküye dayandırılmalarına karşın yine de önemli ölçüde bizim yargılarımızdan et-

kilenmiş olacaktır. Ama okuyucu bu sorulara, kurulmuş olan öyküyü kullanarak farklı yanıtlar verebilme özgürlüğüne sahip olacaktır. İlk sorumuzla başlayalım.

İkinci *Dünya Savaşı'nın neden olduğu kayıplar ve bu savaşı hukukilik bakımından daha önceki savaşlardan ayıran belli başlı özellikler neler olmuştur?*

Bu bakımdan savaşın üç farklı boyutu olduğu söylenebilmektedir. Bunlardan biri *şiddetin, öldürücü gücün kitlesel kullanımıdır*. İkinci boyut, bu şiddet kullanımını suça yönelik şiddet kullanımından ayıran, *politik bir meşruiyete dayandırılmaya çalışılmasıdır*. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'na katılan taraflar, ya savaş öncesinde geliştirdikleri yeni dünya düzeni önerileri ya da savaş içinde geliştirmeye çalıştıkları yeni dünya düzeni önerileriyle, savaşlarına politik meşruiyet sağlamaya ve savaşı tek tek bireyler için savaşılabilir kılmaya çalışmışlardır. Savaşın üçüncü boyutu ise *kendine özgü bir hukukiliğinin bulunmasıdır*.[1] Bu boyutun bir bakımdan işlediği bir bakımdan da işlemediği söylenebilir. Tarafların birçok hazırlık yapmalarına karşın zehirli gaz kullanmamaları ve Kızılhaç/ay'ın yaralı değişimlerini örgütleyebilmeleri olumlu örnekler olarak verilebilir. Ama bu savaşın topyekün olmasına vurgu yaparak, çok büyük sayılarda sivilin öldürülmesini *hukukilik çerçevesine sokmanın olanağı yoktur*.

Değişik tahminlere dayanarak İkinci Dünya Savaşı içinde askerî zayiatın 22 milyon ile 25 milyon kişi arasında olduğu söylenebilir. Bu kayıplar askerî hapisanelerde ölen 5 milyon kişiyi de içermektedir. Askerî zayiatın yanı sıra, 27 milyon ile 33 milyon arasında sivilin öldüğü tahmin edilmektedir. Ayrıca 13 ile 20 milyon kişinin hastalıktan öldüğü tahmin edilmektedir. Bu tahminler bir araya getirildiğinde dünyanın toplam nüfus kaybının 62 milyon ile 78 milyon arasında olduğu söylenebilmektedir. 1940 yılında dünya nüfusunun 2,3 milyar olduğu göz önüne alınırsa, bu savaştaki insan kayıplarının yüzde 2,6 ile 3,3 arasında olduğu hesaplanabilir. Ayrıca Hitler ve Stalin, 30 milyon kişiyi, yaşam yerini değiştirmek ve mülteci haline gelmek durumunda bırakmıştır. Görüldüğü gibi çok büyük sayılar söz konusudur.[2]

Dünya ortalaması bir anlamda yanıltıcı olabilir. Savaşan ülkeler ele alınınca oranlar çok yükselmektedir. Rusya'da nüfusun yüzde 18,88'i, Almanya'da yüzde 7,9'u ilâ yüzde 10'u, Yugoslavya'da yüzde 6,7'si ölmüştür. Ölenlerin oranı; Alman ordusunda yüzde 30,4, Sovyet ordusunda yüzde 25,1, Japon ordusunda yüzde 24,2, Britanya Devletler Topluluğu askerleri arasında yüzde 5,2, ABD ordusunda yüzde 2,5 olmuştur.

Sivil kayıpları askerî zayiattan çok daha fazladır. Bu sadece savaşın top-

---

1 Michael S. Neilberg, *a.g.e.*, s. 3-4.

2 http://en.wikipedia.org/wiki/World_population_estimates ve http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_causalities 14 Ocak 2013.

yekûn olduğunu söyleyerek açıklanmış olmaz. Savaşın dayandırıldığı politik meşruiyetlerdeki çarpıklıklara da değinmek gerekir. Nazi Almanyası'nca savaşın, Sosyal Darwincilik'in çarpık bir versiyonuna dayanması bu sonucu doğurmuştur. *Almanlar savaşı, untermenchen (alt insan) dedikleri insanları temizlemek için bir fırsat olarak görüyorlardı.* Buna da *Rassenkampf* (ırk motivasyonlu savaş) diyorlardı. Sivilleri ortadan kaldırmak için, dikkatle tasarlanmış planlar yapılıyordu. Almanlar, Holokost sırasında *6 milyon Yahudi'yi yok ettiler.* Bunların yanı sıra Çingeneler ve Slavlar da yok edildi. Temmuz 1941'de Alman askerlerini Sovyetler Birliği'ndeki sivillere karşı işleyecekleri suçlarda cezadan muaf tutan *"Barbarossa Yargı Kararnamesi*'ni" yayınlayarak tamamen hukuk dışı kaldılar. Walter von Reichenau ve Erich von Manstein, Sovyet ve Polonyalı sivillere karşı acımasız bir savaş yürüttüler. *4 milyon Polonyalı, 10 milyon Sovyetler Birliği vatandaşı* öldü.[3]

Japonlar da ırk üstünlüğüne dayanan bir savaş yürütüyordu. Sadece Çin'de, *7,5 milyon sivilin öldürüldüğü* tahmin edilmektedir. Sovyet kuvvetleri de Almanlara bir yanıt olarak *2 milyon Alman'ın ölmesine* neden olan bir savaş yürüttü. Gerek Almanların gerek İngilizlerin ve Amerikalıların uyguladığı, askerî olan ve olmayan hedefler arasında ayrım yapmayan *bombalama stratejileri sırasında, 1,5 milyon sivilin öldüğü* tahmin edilmektedir. Müttefikler'in İkinci Dünya Savaşı'nda attıkları bomba miktarı 3,4 milyon ton olarak hesaplanmıştır.[4] Bunlara, atom bombasının kullanılmasıyla Japonların Hiroşima'daki 140.000 ve Nagasaki'deki 74.000 kişilik kaybını da eklemek gerekir.[5]

İkinci Dünya Savaşı'nın gelişme dinamiği içinde, *daha önceki savaşların doğasındaki yok etme, gerek kavramsal gerek teknolojik olarak nitelik değiştirmiş,* yeni bir düzeye taşınmıştır. Bunlardan biri Nazilerin uyguladığı holokost ya da diğer bir deyişle Yahudi soykırımıydı. Bu "*yok etme*"*yi savaşla ilgili olmaktan çıkararak, bir dini/ırki grubun sırf aidiyetleri dolayısıyla tamamen ortadan kaldırılmasına dönüştürüyordu.* İkincisi ise Japonya'ya karşı iki nükleer bombanın kullanılmasıydı. *Yok etme gücünü artırma yarışında ulaşılan atom bombasıyla, öyle bir eşik sıçraması yaşanıyordu ki* bu, dünyayı yok olmanın eşiğine getiriyordu. Bir anlamda insanlığı, barışı "dehşet dengesi"nde arayan soğuk savaş dönemine getirdi. Daha sonra barış arayışlarına yeni içerikler kazandırdı.[6]

---

3 Michael S. Neilberg, *a.g.e.*, s. 125-129.

4 http://www.statsticbrain.com/world-war-ii-statistics/ 27 Ocak 2013.

5 Michael S. Neilberg, *a.g.e.*, s. 128.

6 Dan Diner, *Karşıt Hafızalar*, İletişim, İstanbul, 2007.

Sayılar, savaşı Liddell Hart'ın anlayışıyla değerlendirmenin önemini ortaya koyuyor

Bu cildin girişinde *Liddell Hart'ın* savaşın topyekûn olma özelliğini kazandığı bir dünyada, savaş yönetimlerinin başarısını değerlendirme için referans noktası olarak; her ne pahasına olursa olsun nihai zaferin kazanılmasından çok, büyük insan kayıplarına ve büyük yıkımlara neden olmadan sürdürülebilir bir barışın sağlanması fırsatlarından yararlanılmasını öneren yaklaşımını görmüştük. Barışa ulaşılıncaya kadar, savaşan ülkelerin ve özellikle de savaşın üzerinde cereyan ettiği ülkelerin insan kayıplarının ne kadar büyük olduğunu bu sayılar ortaya koyuyor. Bu sayılara yansımayan başka kayıplar da bulunuyor: Avrupa ve Rusya'da çok önemli kentlerin büyük tahribata uğraması gibi.

Kıta Avrupası'ndaki devletler, savaş sırasında yoğun olarak iki kez tahribata uğramışlardır. Birinci tahribat Almanların işgali sırasında, ikinci tahribat ise Müttefikler tarafından kurtarılırken yaşanmıştır. Avrupa'da büyük tahribattan kurtulan şehirler az sayıdadır: Roma, Venedik, Prag, Paris, Oxford bunlar arasında sayılabilir. Alman bombardıman uçakları Roterdam'ı, İngiliz sanayi kenti Coventry'i, Londra'daki East End'i ve rıhtım çevresini yerle bir etmişlerdi. Sovyetler Birliği'nde 70 bin köy, 1.700 kasaba, 32.000 fabrika ve 65 bin km demiryolu tahrip edilmişti. Stalingrad, Minsk, Kiev yangın yerine dönmüştü. Alman ordusu çekilirken Varşova'yı sistematik olarak ateşe vermişti. Müttefikler ilerlerken, Fransa sahillerindeki Royan, Le Havre ve Caen, ABD güçleri tarafından tarumar edildi. Hamburg, Köln, Düsseldorf, Dresden ve onlarca Alman kenti, Amerikan ve İngiliz uçaklarınca dümdüz edildi. Berlin, Kızılordu'nun eline geçtiğinde bir moloz yığını halindeydi. Savaş bittiğinde Sovyetler Birliği'nde 25 milyon kişi, Almanya'da 20 milyon kişi evini kaybetmişti. Kızılordu batıya doğru ilerlerken çevresini yağmalıyordu. 1945-1946 yıllarında Alman işgal bölgesinde doğan Rus bebek sayısının 150 ile 200 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.[7]

Bu kadar büyük kayıplar sonrasında, bu savaşı tüm dünya bakımından bu kadar büyük kayıplar yaşamadan sonuçlandırmak olanağı var mıydı, diye sormak kaçınılmazdır. Savaşın tüm öyküsü okunduğunda bu bakımdan en kritik kararın, Kazablanka Konferansı'nda Roosevelt'in zorlamasıyla alınan, savaşın sona ermesinin *"kayıtsız şartsız teslim" koşuluna* bağlanması kararı olduğu açık hale gelmektedir. Öykü içinde, eğer barış böyle bir koşula bağlanmasaydı daha önceden bir barışa gidilebileceği, dünyanın kaybının daha az olacağı açık hale gelmektedir. Savaşın daha önce sonuçlanmasının bir başka yolunun, savaşı kaybetmekte olan ülkelerde yaşanan iç darbelerin bir

7 Tony Judt, *a.g.e.*, s. 32-38.

sonuca ulaşması olduğu anlaşılmaktadır. İtalya'da yaşanan darbeden sonuç alınmasını, Almanya'nın işgali engellemiştir. Almanya'daki darbe ise biraz da şanssızlık sonucu amacına ulaşamamıştır.

Savaş süresinin kısaltılabileceği konusundaki kestirim, "kayıtsız şartsız teslim" koşulunun iyi bir karar olmadığı konusunda bir yargıya varmak için yeterli olmayabilir. Bir yargıda bulunabilmek için yapılacak barış anlaşmasının niteliği üzerinde de yorumda bulunmak gerekir. Savaşın sona ermesinden 70 yıl sonra, o günlerde yaşananlara bakarak, barışın kayıtsız şartsız teslime dayandırılmasının; savaş sonrasında Almanya'nın ve Japonya'nın yeniden savaşçı askerî güçler haline gelmesini önleyen bir demokratik siyasal düzenin kurulmasını sağlamaya olanak verdiği söylenebilir. Daha erken kesilen bir savaş sonrasında yapılacak bir barışta, eğer bu iki savaşçı gücün yeniden savaşçı hale gelmesini engelleyen bir barış anlaşması yapılamayacaksa, "kayıtsız şartsız teslim" ilkesinin olumsuzluğunu iddia etmek zorlaşır.

İkinci Dünya Savaşı dünyaya barış getirebildi mi?

Kitabın giriş bölümünde, Clausewitz'in savaş kuramlarına dayanarak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarının dünyaya barış getirmediğini, bu antlaşmaların yapılmasından itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlıklarının başladığını, bu nedenle birçok tarih yazıcısının iki dünya savaşını bir bütün olarak değerlendirdiği üzerinde durulmuştu. Böyle bir saptama yaparak kurmaya başladığımız öyküyü tamamladıktan sonra sormamız gereken en genel soru, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmaların dünyaya barış getirip getiremediğidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden günümüze kadar 70 yıllık bir süre geçmesine karşın bir başka dünya savaşının ortaya çıkmamasına bakarak İkinci Dünya Savaşı'nın dünyaya bir barış getirebildiği söylenebilir. Tabii böyle bir yanıt oldukça yüzeyseldir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslarası antlaşmalar hazırlanırken, Wilson'un farklı tutumuna karşın, savaşın olmayacağı bir dünya düzeninin nasıl kurulacağı arayışından çok, dünyada yeni bir paylaşım düzeninin kurulması ve yenilenlerin ağır bir şekilde cezalandırılması tutumu hâkim olmuştu. Bu tutumun sonucunda yapılan barış antlaşmalarıyla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nı çıkaran saldırgan ülkeler yaratılmıştı. Eğer böyle bir mantığın işlediği kabul edilirse, İkinci Dünya Savaşı'nın dünyaya bir barış getirdiğini söyleyebilmek için, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarda paylaşım ve cezalandırma mantığının ortadan kalktığını söyleyebilmemiz gerekir. Oysa bunu iddia etme olanağı yoktur. Roosevelt'in farklı tutumuna karşın, Stalin ve Churchill'in

dilinde bir paylaşım mantığının egemen olduğunu gördük. Nitekim sıcak savaş sona erdikten sonra gelişen dünya düzeni *kısa süre içinde "Soğuk Savaş" diye adlandırıldı.* Sovyetler tutumunu ideolojik olarak temellendiriliyor gibi görünse de, dünyanın demir perdeyle ikiye ayrılmasına yönelmiş olması, bir tür paylaşım mantığının ortadan kaldırılamadığının en önemli kanıtıdır denilebilir. Bu durumda da söz konusu olan, başına "soğuk" eklense bile "savaş"tır. İkinci Dünya Savaşı'nın getirebildiği barış olmaktan çok soğuk savaş olmuştur. Tabii böyle bir düzenin kurulabilmesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın bir çocuğu olan *atom bombasıyla bir "dehşet dengesi"nin kurulmuş olmasının da* önemli bir payı vardır. Böyle bir dehşet dengesinin kurulabileceğinin ilk işaretleri İkinci Dünya Savaşı içinde verilmiştir. Savaş öncesinde, yaratacağı sonuçlardan çok korkulan kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasına, iki taraf da savaşın en sıkıştığı dönemlerde bile başvurmamıştı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dünya bir soğuk savaş atmosferinde de olsa, sıcak savaşın çıkmamış olması küçümsenmemesi gereken bir sonuçtur. Bu sonucun alınması konusunda yapılacak açıklamanın sadece dehşet dengesinin varlığına dayandırılamayacağı söylenebilir. Savaş sonrası dünya düzeninin yönetişimini sağlamak için kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'in yapısının yeni koşullara uyum yapabilmesinin bu süreç açısından etkili olduğu söylenebilir. Bu etkiye, *BM'nin Güvenlik Konseyi mekanizması kanalıyla* büyük devletlerin vesayetinde bir sistem olarak kurulmuş olmasının, *yeni koşullarda,* büyük devletlerarası uzlaşmayı *kolaylaştırıcı bir rolü olduğu da eklenebilir.* Kuruluşundan hemen sonra dünya bir soğuk savaş ortamına girmeseydi, BM'nin barışçı bir dünya projesi olarak gelişmesi olasılığının daha yüksek olacağı söylenebilir. *Yine de BM,* İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada sömürgeciliğin tasfiyesinde yararlı bir rol oynamıştır. Ama ulus-devletleri aşmayı sağlayacak barışçı bir dünya projesi haline gelmeyi başamamıştır. Çünkü temelde ulus-devletler dünyasının bir projesidir. Bu bakımdan *Churchill'in 1946 Eylülü'nde Zürih Üniversitesi'nde verdiği konferansta önerdiği "Birleşik Avrupa Projesi"nin,* hemen savaş sonrasında *uygulama şansını elde edememesi* önemli bir şanssızlık olmuştur.

Mihver'in başarısızlığı, yıldırım savaşı stratejisinin kaçınılamaz bir sonucu mudur?

Bir önceki ele aldığımız kadar genel olmamakla beraber, sorgulanması gereken bir diğer genel nitelikli soru, Mihver'in savaşı neden kaybettiğidir. Mihver ülkeleri, şavaşan grupların göreli olarak zayıflarındandır. Dünyada varolan paylaşımı değiştirmek güdüsüyle savaşa hazırlanan ve zayıf olması-

nın açığını erken savaşa girerek kapatmaya çalışan bir yıldırım savaşı stratejisi uygulamışlardır. Bu durumda ilk akla gelen soru; *yıldırım savaşı taktiğin böyle bir savaşı kazanmak için yeterli olup olmadığıdır.* Mağlubiyet, acaba yıldırım savaşı stratejisinin kaçınılmaz bir sonucu mudur?

Kuşkusuz bir zayıf taraf stratejisi olarak yıldırım savaşı stratejisiyle sonuç alınmasının kolay olmadığı açıktır. Doğru zamanlama, doğru kuvvet yığılımı, saldırı hedeflerine odaklanma konusunda yapılan her hata, kolayca başarısızlık getirebilecektir. Bu strateji *temelde çok kırılgan bir stratejidir.* Başarı kolayca elden kaçırılabilecektir. Yıldırım savaşı stratejisinin içsel bir zafiyeti ise şudur: Bu stratejiyi kullananlar savaşın başlangıcında gösterişli başarılar elde etmekte, bu başarılar da onların saldırı alanlarındaki odaklanmasını kolayca kaybetmesine neden olabilmektedir. Öte yandan yıldırım savaşı doktrininin başarısı, karşıdaki gücün, topraklarının savaş alanı haline getirmesi yoluyla fiilen çökertilmesine bağlıdır. Eğer yıldırım savaşı uygulayan ülkeler, karşısında yer alanların önemli bir kısmının topraklarına kara kuvvetleriyle ulaşılamıyorsa, bu strateji anlamını yitirmektedir. Yıldırım savaşı stratejisinin bir başka zafiyeti ise savaşı başlatanın savaşı sona erdirme konusunda bir iradesinin bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

Bu kısa çözümleme bize hemen gösteriyor ki Mihver ülkelerinin karşısında; İngiltere, ABD gibi topraklarına kara kuvvetleriyle ulaşılamaz ülkelerin ve Rusya gibi derinliği çok büyük ve bu nedenle de büyük insan kayıpları verdirilse bile çökertilemez bir ülkenin yer alması, Mihver'in er ya da geç savaşı kaybedeceği şeklinde yorumlanabilir.

Mihver'in en büyük zafiyeti ise bir blok oluşturamamış olmasıdır. Oysa *birbirlerini çok sevmeyen Roosevelt ve Churchill çok sıkı bir işbirliği yapmayı başarmıştır.* Savaş sırasında *birbirlerine 1.700 mektup yazmışlar, telgraf çekmişlerdir.* Yaklaşık olarak her güne bir mektup ya da telgraf düşmektedir. *10 sefer* yüz yüze temas*ta bulunmuşlardır. Bunlardan sekizi ikili temastır,* diğer ikisine Stalin de katılmıştır. Savaş sırasında *bir arada bulundukları gün sayısı 120'dir.* Bu sıkı ilişki, savaş için gerekli olduğu için kurulmuştur. *Ama gerilimli bir ilişkidir.* Nitekim 12 Nisan 1945'te *Roosevelt öldüğünde Churchill cenaze törenine katılmamıştır.*[8]

Mihver'i oluşturan üç ülke aralarında bazı antlaşmalar yaptıklarını ilan etmelerine karşın, savaş planlarını koordine etmek bakımından bir çaba göstermemişlerdir. Oysa Müttefikler belli bir koordinasyonu sağlamışlardır. *Mihver ülkelerinin her biri kendi savaşlarını ayrı ayrı vermişlerdir.* Bu durumda da *birbirine yardımcı olmaktan çok, emrivakiler yaratarak toplu başarısızlığa katkılar yapmışlardır.* Örneğin Mussolini'nin Arnavutluk, Balkanlar ve Afrika'daki başarısız girişimleri, Almanya'nın güçlerini dağıtması-

8 Richard Homes, *a.g.e.*, s. 242-243.

na ve Rusya'ya saldırısını geciktirmesine neden olmuştur. Bu gecikmenin, zamanlamaya çok duyarlı olan yıldırım savaşı stratejileri bakımından çok önemli olumsuz sonuçları olmuştur. Diğer bir taraftan Almanya tüm operasyonlarında, ABD'nin savaşa girmesine yol açacak bir provokasyon yapmaktan özellikle kaçınmıştır. ABD'nin savaşa girmesiyle savaşın kazanılamaz hale geleceğinin farkındadır. Nitekim Almanya, Japonya'yla ittifak yaparken saldırısını ABD'ye değil İngiltere'ye yöneltmesini salık vermiştir. Ama Japonya doğrudan ABD'ye saldırarak, ABD'yi savaşa katılmak zorunda bırakmıştır. Oysa Almanların işaret ettiği biçimde ABD'yi dışta bırakan, iki ülkenin petrol gereksinmelerini çözmeye yarayacak, koordinasyon içinde bir yıldırım savaşı stratejisi uygulansaydı, savaşın sonuçları çok farklı olabilirdi. *Böyle bir savaşta,* Türkiye'nin savaş dışı kalması olanaksızlaşır, Türkiye bir savaş alanına dönüşürdü. Türkiye'nin savaş dışı kalmasında, Mihver ülkelerinin her birinin savaşını ayrı ayrı yapmasının ciddi katkısı olduğu söylenebilir.

Mihver'in savaşı kaybetmesinde büyük stratejik tercihlerde yapılan hataların dışında, savaşın yürütülmesinde yapılan hataların payının da olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar üç grup altında toplanabilir. Bunlardan birincisi yıldırım savaşı stratejisi bakımından en duyarlı konu olan zamanlamayla ilişkilidir. Hitler, Bormann'a yazdırdığı vasiyetnamesinde böyle bir gecikmeden söz etmektedir. *Savaşı 1938'de başlatması gerektiğini, 1939'da başlatılan savaşın geciktiğini söylemektedir.*[9] Zamanlama yanlışına ilişkin ikinci varsayım, önceki bölümlerde gördüğümüz üzere *ekonominin savaş ekonomisine dönüştürülmesinde gecikilmiş olmasıdır.* Eğer Alman ekonomisinde ve silah üretiminde Albert Speer'in sorumluluğu aldıktan sonra gerçekleştirdiği dönüşümler daha önce gerçekleştirilseydi, yıldırım savaşı stratejisinin daha etkin olarak uygulanabileceği söylenmektedir. Zamanlamadaki üçüncü uyumsuzluk ise, Almanya'nın savaşın kaderinde etkili olabilecek *roket kullanımı, tepkili uçak (jet) vb. hatta atom bombasının geliştirilmesinde gecikmiş olması* dolayısıyla ortaya çıkmıştır.

İkinci grup nedenler arasında ise ön önemlisi, *Hitler'in* savaşın yönetiminde *komuta sorumluluğunu askerlere bırakmayarak doğrudan kendisinin yüklenmiş olmasıdır.* Savaş başladığında Almanya dışında birçok ülkede askerî komuta heyetlerinin başında Birinci Dünya Savaşı generalleri bulunmaktadır. Bunlar yeni motorize ve zırhlı birliklerle yapılan savaşı iyi tanımamaktadır. Savaşın başındaki *Alman ordusunun en önemli üstünlüğü genç bir komuta heyetinin bulunması;* Guderian, Rommel gibi tank savaşının olanaklarını çok iyi kullanan komutanlara sahip olmasıdır. Bu komutanlar çok hareketli stratejiler kullanarak kendilerinden üstün kuvvetleri mağlup edebilmek-

9 Feliks Çuyev, *a.g.e.*, s. 51.

tedirler. Bunun en iyi örnekleri Afrika Savaşı'nda Rommel tarafından verilmiştir. Oysa savaşın Rusya seferinin belli bir aşamasından sonra Hitler tarafından yönetilmeye başlanması ve hareketli bir savaş yerine belli yerlerin sürekli elde tutulmasına dönük bir cephe tutma stratejisinin izlenmesi, felaketi hızlandırmıştır. *Bir anlamda Hitler, Alman ordusunun en önemli üstünlüğünü devre dışı bırakmıştır.*

İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkelerin liderliğini yapan siyasetçilerin, savaş stratejisinin saptanmasında etkili oldukları söylenebilir. Başkomutan olan yalnız Hitler değildir. Stalin de başkomutan olmuştur. İzlediğimiz öyküde başkomutan olmasa da savaş stratejisinin saptanmasında Churchill'in ne kadar etkili olduğunu da gördük. Molotov'un anlattığına göre Stalin'e başkomutan olması iki defa teklif edilmiştir. Birincisinde reddetmiş, ikincisinde kabul etmiş ama pişman olmuştur. Komünist hareketin tek lideri olan Stalin, başkomutanlığın onu herhangi bir general haline getirdiğini ve bunun kendisini alçalttığını düşünmüştür.[10] Stalin dahil hiçbir lider Hitler kadar, askerî kararlara ayrıntılar düzeyinde müdahale etmemiştir. Bu müdahalelere ilişkin olumsuzluk örnekleri, kurgulanan öyküde açıkça görünmektedir. Hitler'in bu tavrında, *aristokratik kökenli askerlere karşı büyük bir önyargısının bulunmasının da önemli bir payı vardır.* Goebbels'in anlattığına göre Hitler, Stalin'in aristokratlarla uğraşmak durumunda olmayışını kıskanmaktadır.

Üçüncü grup neden olaraksa, *işgal edilen alanların yönetiminin Gestapo'ya bırakılmış olması* görülmektedir. Yıldırım savaşı stratejisi bakımından, savaşta işgal edilmiş yerlerin potansiyelinden yararlanılması, kritik bir öneme sahiptir. Bu potansiyelden yararlanılmasında iki farklı yol izlenebilir: Birincisi, varolanların yağmalanmasına ve baskı kurulmasına dönük bir yaklaşımken; ikincisi, işgal edilen yerlerde, yeni bir projeyle ve iyi ilişkiler kurarak, o yörelerin üretim potansiyelini yüksek tutmaya dönük bir yaklaşımdır. Almanların, yirmi yıl kadar önce sosyalist rejime girmiş toprakları işgal ettiği düşünülürse, bu bakımdan yeni bir proje getirmesinin olanaklı olduğu görülür. Ama Almanya birinci yolu izlemiş ve yolun olumsuz sonuçlarının muhatabı olmuştur. Almanların işgal ettiği topraklarda 11,6 milyon attan 7 milyonu öldürülmüş ya da el konulmuştu. 23 milyon domuzdan 20 milyonu yok olmuştu. 137.000 traktör, 49.000 biçerdöver, çok sayıda ağıl ve çiftlik binası tahrip edilmişti. 65.000 km demiryolu, 15.800 lokomotif, 428.000 yük vagonu,4.280 nehir gemisi ve tüm demiryolu köprülerinin yarısı kaybedilmiş ya da zarar görmüştür.[11]

---

10 Feliks Çuyev, *a.g.e.*, s. 239.

11 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 425.

Kazablanka Konferansı'nda "Kayıtsız Şartsız Teslim" koşulunun getirilmesinin sonuçları savaş kayıplarının yükselmesine ne kadar katkı yapmıştır?

Yıldırım savaşı taktiği izleyen ülkeler açısından *savaşın nerede ve nasıl bitirileceği en önemli sorundur.* Kurduğumuz öyküde açıkça görüldüğü biçimde, Hitler Polonya'ya saldırırken İkinci Dünya Savaşı'nı başlattığını düşünmüyordu. İngiltere'nin göstereceği direnci tahmin edememişti. İngiltere Churchill'in önderliğinde savaşa kararlı bir biçimde girince Hitler, önemli bir sorunla karşılaşmıştı. Yaptığı savaş hazırlığı, İngiltere'yi savaş dışı bırakmak için yeterli değildi. *Almanya, deniz kuvvetlerinde programlanan gelişme sağlanmadan savaşa girme durumunda kaldığı için İngiltere'yi savaş dışı bırakmayı başamamıştı.* Hava kuvvetleri, tek başına sonuç almakta yeterli olamamıştı. Japonya'nın Pearl Harbor saldırısı sonrasında, İkinci Dünya Savaşı'nı bitirmenin zamanının tayin edilmesi, Almanya'nın kontrolünün dışına çıkmıştı.

Savaşın ne zaman sona ereceğini, Kazablanka Konferansı'nda kabul edilen *"kayıtsız şartsız teslim"* koşulu belirlemiştir. Bu karar aslında İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirlemek bakımından en önemli kararlardan biriydi. Bu karar dolayısıyla hem Almanya hem de Japonya, savaşı en son noktaya kadar sürdürmek durumunda kalmışlardır. Bu da, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı insan kayıplarının ve kentlerin yıkımının çok yüksek olmasına neden olmuştur. Bu koşul, savaşı kaybettiği belli olan ülkelerdeki bazı muhalif çevrelerin, kayıpları azaltmak için giriştiği barış arayışlarının önünde çok büyük bir engel haline gelmiştir. Savaşın sürmesini ve kayıpların artmasını sağlayan bu katı koşulu, Churchill'in, İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin kitabında, Roosevelt'in bir emrivakisine bağlamasının gerçeği ne kadar yansıttığını bilmiyoruz. Bu kararın sorumluluğu bir anekdotla, sadece Roosevelt'in sırtına yüklenemez. Müttefikler'in önderleri, diğer toplantılarında, bu ilkeyi üzerinde hiçbir tartışma açmadan sürekli olarak yinelemişlerdir. *Müttefikler'in önderleri toplu olarak iki saldırgan güç olan Almanya ve Japonya'nın, tamamıyla* tükenmeden savaştan çıkmasını iste*memişlerdir.* Nitekim savaş sonrasında bu istek, Almanya ve Japonya'ya uygulanan ve onları tamamen silahsızlandırmaya dönük olan yaklaşımlarda açıkça görülmektedir. 70 yıl geçtikten sonra, bu konuda başarılı olunduğu, bu ülkelerin saldırgan tutumlarını yeniden üretmediği söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nin kazananlar grubu içinde bulunmasına karşın savaşın en büyük tahribatını yaşamış olması nasıl yorumlanabilir?

İkinci Dünya Savaşı'nın insan kayıpları listeleri gözden geçirildiğinde, *Sovyetler Birliği'nin* yirmi milyonun üstünde kayıpla en çok kayıp veren ülke

olduğu hemen görülmektedir.[12] *Bu kayıp, ülke nüfusunun onda birinden fazlasına tekabül etmektedir.* Sovyetler Birliği, galibiyetin pahasını diğer galiplere göre çok daha ağır biçimde ödemiştir. Mihver'in sanayi kapasitesi en yüksek, savaşma hünerleri en gelişmiş ülkesi olan Almanya'nın, Rusya'yı yıldırım savaşının verileceği alan olarak seçmiş olması, böyle bir sonucu getirmiştir. Alman ordusunun yıpratılması, yani savaşın fiilen kazanılması, Rusya'nın topraklarında gerçekleşmiştir. Bunda tabii ki Rusya'nın çok büyük bir coğrafi derinliğe sahip olmasının payı yüksektir. Rusya büyük insan kayıpları vermesine karşın çökmemiş, hem sanayi üretimini artırarak hem de büyük sayılarda (300 tümen) insan gücünü mobilize ederek karşı saldırıyı başlatabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda *Mihver'in mağlup edilmesinde, Sovyetler Birliği'nin bu olağanüstü performansının payı çok yüksektir.*

Sovyetler Birliği'nin bu galibiyet için böyle büyük bir bedel ödemesi konusunda çok farklı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumların önemli bir bölümü, İngiltere ve Amerika'nın Avrupa'da ikinci cephenin açılmasını geciktirerek, Almanların ve Sovyetler'in birbirini yıpratmasını sağlamaya çalıştıklarını söylemektedirler. Bizim kanımızca bu yorum geçerli değildir. Kurduğumuz öyküden açıkça görüleceği üzere İngiltere, tek başına böyle bir ikinci cephe açabilme kapasitesine sahip değildir. İkinci cephenin açılabilmesi için ABD ordusunun hazır olması gerekmektedir. ABD'nin savaşa hazırlanması ise çok geç kalmıştır. ABD'nin hazırlığı ancak 1944 yılında bu çıkarmayı yapacak duruma gelmiştir. Zaten *Roosevelt*, Müttefikler arası müzakerelerde ikinci cephenin açılması konusunda hep ısrarcı olmuştur. İngiliz tarafının böyle bir niyeti olduğunu söylemek zordur. Bu konudaki kuşkular daha çok Churchill'in bir Balkan Harekâtı başlatma konusundaki gayretlerinden kaynaklanmaktadır. Churchill de Doğu Savaşı'nı Rusların kazanacağı belli oluncaya kadar, Müttefik karargâhından bağımsız, savaşın gidişatını yönlendirecek operasyonlar önermemiştir. Ama Sovyetler Birliği'nin Almanlar karşısında galip geleceği açıklık kazandıktan sonra; *Churchill'in, Balkanlar'da* açılacak bir cepheden sağla*nacak ilerlemelerle, Sovyetler'in savaş sonrasında oluşturacağı* nüfuz alanlarını sınırlamak istediği açıktır. Böyle bir operasyonu geliştirebilmesindeki en büyük engel, Roosevelt'in ikinci cephenin açılmasındaki kararlı tutumu olmuştur. Bu durumda Churchill, projesini kısmen de olsa uygulayabilmek adına Türkiye'yi savaşa sokmak için çok ısrarcı olmuşsa da Türkiye'nin sıcak savaşa girmemekteki kararlı tutumu karşısında sonuca ulaşamamıştır. Kanımızca, İkinci cephenin açılması konusunda kasıtlı bir gecikme olmasa da *rejim farklılıkları dolayısıyla Müttefikler arasında birbirle-*

---

12 Paul Kennedy, *a.g.e.*, s. 424'da Rusya'nın kaybının 20-25 milyon olduğu bu kaybın 7,5 milyonunun cephelerdeki asker kaybı olduğu verimektedir. Kızılordu istatistiklerine göre Almanların verdiği 13,5 milyon ölüden 10 milyonu Doğu Cephesi'nde verilmiştir.

rine güvene dayanan bir ilişki kurulamamış olduğu açıktır. Bu güvenin kurulamayışı sonunda soğuk savaş dönemini de beraberinde getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, gerilla savaşı mantığının gelişmesine yol açıyor

Liddell Hart, gerilla savaşı kategorisinin, Birinci Dünya Savaşı'nda T.E. Lawrence'in Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki faaliyetleriyle geliştiğine, İkinci Dünya Savaşı döneminde ise evrensel bir nitelik kazandığına dikkati çekiyor. Gerilla faaliyetleri, Almanların ve Japonların ele geçirdikleri yerlerde savaşın bir parçası olarak yaygınlaşmıştır. Nitekim Türkiye'deki SOE faaliyetlerini anlatırken gördüğümüz üzere, eğer Türkiye işgale uğrasaydı, Türkiye'de de direniş bir gerilla hareketi olarak örgütlenecekti. *Gerilla savaşı, Churchill'in savaş politikasının önemli bir parçası olmuştur.*[13]

Gerilla savaşı, *topyekûn savaş kavramının mekânsallaştırılması bağlamında* da yorumlanabilir. Bu kategorinin gelişmesiyle birlikte savaşın topyekûnluğundan kastedilen; savaşın, yalnız savaşan tarafın toplumunun tüm faaliyet alanlarını kapsamasının ötesine geçmesi, düşman topraklarını da kapsayan bir içerik kazanmasıdır. Savaşan taraflar cephelerde savaşırken, güçlerini belirli yerlere toplayarak, sıklet merkezleri yaratarak savaşı kazanmaya çalışırlar. Oysa savaşı düşmanın toprağında sürdürmek durumunda olanlar, farklı bir strateji izlemektedirler. Bu strateji, gerilla savaşıdır. Bu güç, *düşman alanında vur kaç türü bir denetim* kurmaya çalışmaktadır. Gerilla gücü, yaşamını sürdürülebilmek için mekânda yayılmakta ve kaybına neden olacak faaliyetlerden kendini sakınmaktadır. Gerilla savaşına çok az kişi katılmakta ama toplumda geniş bir kesimin desteğine sahip olunmazsa başarı sağlanamamaktadır.

Aslında Almanların işgal bölgelerinde gelişen direniş ya da gerilla savaşı, modern devletlerin en önemli özelliklerinden biri olan güç ya da şiddet kullanma tekelinin ortadan kalkması sonucunu doğuruyordu. "Partizan gruplarla, ordular belli bir toprak parçasında yaptırım uygulama kapasiteleriyle belirlenen bir meşruluk uğruna rekabet ediyorlardı" [14] Böyle ikinci bir gücün oluşması; işgalci güçlerin işgal ettikleri bir ülkede verdikleri emirlerle üretimi, tüketimi ve diğer faaliyetleri düzenleyebilme, yasaklayabilme olanağının belli ölçüde ortadan kalkması anlamına geliyordu. Direniş ne kadar güçlü örgütlenmişse, *işgalci gücün yaşamı düzenleyebilme kapasitesini de o kadar azaltı*yordu. Bu, toplumun, yeni yöneticilerini tanımayarak, büyük

---

13 B.H. Liddell Hart, *Strateji Dolaylı Tutum*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 281-288.

14 Tony Judt, *Savaş Sonrası 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 58.

riskler taşıma pahasına, kendi toplumsal düzenini kurması anlamına geliyordu. Bu bakımdan en başarılı olan Polonya'ydı denilebilir. Polonyalılar; gazetelerin, okulların, kültürel etkinliklerin, sosyal yardım hizmetlerinin ve hatta içinde silahlı gücün yer aldığı bir yeraltı dünyasını oluşturup sürdürebilmişlerdir.[15]

Faşistlerin işgali altındaki bölgeler, kurtarıldıkları zaman, yalnız büyük insan kayıplarına uğramalarının yaralarını sarmak, altyapılarının ve kentlerinin tahrip olmasının sorunlarını çözmek durumunda değillerdi. Çok önemli bir moral sorunla karşı karşıya kalmışlardı. O uluslar kendi dışlarındaki bir güç tarafından işgal edilmiş ve yine kendi dışlarındaki bir güç tarafından kurtarılmışlardı. O ülkelerde önemli bir grup insan, işgalcilerle işbirliği yapmıştır. Ortak ulusal onurun ayağa kaldırılabilmesinde gerillaların, partizanların faaliyetleri tek dayanak olarak kalmaktadır. Bu nedenle Tony Judt'un sözleriyle, direnişin en az görüldüğü ama direniş mitosunun en gelişmiş olduğu yer Batı Avrupa olmuştur.[16] Polonya dışında, Alman işgalinde kalan diğer ülkelerde direnişi örgütleyen gruplar içinde genellikle yerel komünist parti üyeleri başı çektiler. Bu nedenle de Avrupa'da savaş sonrasında yapılan seçimlerde komünist partilerin güçleri yükselmiştir.

Böyle bir gerilla savaşı ve yeraltı direnişinin oluşması için belli bir toplumsal meşruiyete dayanılmasının gerekliliği, bu direniş içinde yer alanların hepsinin yüceltilmesi konusunda dikkatli olma gereğini ortadan kaldırmamaktadır. Liddell Hart, bu silahlı hareketlerin "kötü karakterli" kişileri de içine çekebildiğine, şiddetin keyfi kullanılışına yol açabildiğine, işgal bittikten sonra bu grupların düzenin sınırları içine çekilmesinin kolay olmadığına dikkat çekmektedir. Gerilla savaşı normal savaşa göre, şiddetin topluma daha derinden işlemesine neden olmaktadır.[17]

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki dış politikasının niteliğinin tarafsızlık değil, taraflı ama savaş dışı olma olarak yorumlanmasının gerekliliği üzerine

Türkiye, *Cumhuriyet'in kurulmasından henüz 16 yıl gibi göreli olarak kısa bir süre* geçtikten sonra, kendisini bir büyük savaşın eşiğinde bulmuştu. On yıllık yoğun bir savaş sonrasında kendi altyapısını oluşturmak, sanayisini kurmak, kentlerini modernleştirmek konusunda yeni yeni adımlar atarken, *insanını modern eğitimle yetiştirme uğraşı verirken bir başka yıkıcı sava-*

15 Tony Judt, *a.g.e.*, s. 57.

16 Tony Judt, *a.g.e.*, s. 64.

17 B.H. Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 287.

şın parçası olmak istemiyordu. Ama savaşın gelişimi onun istememesine karşın şimdiye kadar yaptığı gelişmeyi tamamıyla yok edebilirdi. Öyküsünü ayrıntılı biçimde gördüğümüz üzere Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan gelen yöneticileri, savaşa girmenin Türkiye'nin gelişmesine neler kaybettirebileceğinin farkında olarak çok dikkatli bir dış politika uygulayarak ve savaş dışı kalmayı başararak, ülkenin *Cumhuriyet sonrasındaki birikiminin kaybedilmesine olanak vermemişlerdir.*

Türkiye'nin, savaş dışı kalma olgusu yorumlanırken çoğu kez yanlış olarak tarafsız kaldığından söz edilmektedir. Oysa *Türkiye'nin bu dönemdeki politika başarısının gerisindeki temel neden* doğru bir zamanda, *doğru bir taraf seçebilmesindedir.* Türkiye'nin politikasının yenilikçi (innovative) yönü, bir taraf seçmiş olmasına karşın sıcak savaş dışı kalmayı gerçekleştirebilmesidir. Bu durumda yanıtlanması gereken iki soru olduğu söylenebilir. Sorulardan birincisi: Türkiye'nin, Cumhuriyet'in başlangıcından beri sürdürdüğü tarafsızlık politikasını bırakarak bir taraf seçmesi ne kadar doğru olmuştur? İkincisi ise; bir taraf seçmiş olmasına karşın, *seçtiği taraf içinde saygınlığını yitirmeden, savaş dışı kalmayı nasıl başarabilmiştir?* Bu soruları sırasıyla ele alalım.

Türkiye'nin, Cumhuriyet'in başlangıcından beri bir tarafsızlık politikası izlediğini biliyoruz. Türkiye gibi stratejik konumu oldukça önemli olan ülkelerin, bir dünya savaşı durumunda tarafsızlığını koruması kolay değildir. Eğer tarafsız olan ülke yeterince güçlü bir orduya sahip değilse, taraflardan biri tarafından işgale konu olacak ya da taraflar arasında bölüşülecektir. Bu nedenle tarafsızlık politikasının, *beraberinde güçlü bir orduya sahip olma gibi bir başka politikayla desteklenmedikçe,* tek başına bir anlamı yoktur. Eğer böyle bir silahlı güç varsa, tarafsız kalan bir ülkeye saldırmak isteyenler hesaplarını değiştirecek, saldırmaktan vazgeçeceklerdir. Nitekim kurduğumuz öyküde açıkça görüldüğü üzere Türkiye, tarafsızlık politikası izlerken kendi olanakları elverdiğince güçlü bir ordu oluşturmaya çalışmıştır. Bu durumda sorduğumuz soru daha da önem kazanmaktadır. Türkiye'nin belli bir silahlı gücü varken tarafsızlık politikasını terk ederek bir taraf seçmesi ne kadar doğru olmuştur? Türkiye'nin taraf seçmesinde, Türkiye sık sık sözünü etmiş olmasına karşın İtalya'nın tutumu çok önemli bir faktör olmamıştır: *Türkiye, İtalya'dan çok* çekinmemiştir. Bu konuda ne kadar haklı olduğu da İtalya'nın savaş içi performansıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin *esas çekindiği iki büyük güç Almanya ve Rusya'dır.* Türkiye, bir dünya savaşı konjonktüründe, bu iki gücün her birinin saldırma istekleri karşısında *Türk ordusunun gücünün* tek başına saldırganlarının hesaplarını *değiştirmesine yeterli olamayacağını* görmüş ve *bu nedenle hesapları değiştirecek bir dış desteğe gereksinme duymaya* başlamıştır. Bu desteği İngiltere ve Fransa ile üçlü bir antlaşma yaparak ger-

çekleştirmeye çalışmıştır. Kurduğumuz öyküde anlatıldığı üzere önce deklarasyon yapılmış, daha sonra da antlaşma imzalanmıştır. Üçlü Antlaşma'nın imzalandığı günlerde *Almanya ve Rusya arasında bir saldırmazlık antlaşmasının yapılmış olması,* Türkiye'nin çok uygun bir zamanda *taraf seçmiş olmasının bir kanıtı* olmuştur.

Açıklanması gereken bir başka konu, Türkiye'de ordu içinde ve halk arasında Hitler sempatizanlığının çok yaygın olduğu bir dönemde, Mihver'in tarafında değil de sonunda savaşı kazanacak olan Müttefikler'in yanında yer alınmış olmasıdır. Başka bir deyişle *nasıl olup da Türkiye doğru tarafı seçmiştir?* Kurduğumuz öykü bu soruya *iki farklı yanıt veriyor.* Bunlardan biri *Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atmayacak bir başka seçeneğin* bulunmamasıdır. Diğeri ise Türkiye'nin yönetimini elinde tutanların Birinci Dünya Savaşı deneyimine sahip bulunmaları ve 1935'li yıllardan beri İkinci Dünya Savaşı'nın *galiplerinin* üstün *deniz güçlerine sahip olanlar olacağı konusunda bir kestirimlerinin bulunmasıdır.* Varolan sempati ortamı içinde, eğer İngilizler ve Fransızlarla antlaşma yapanlar İsmet İnönü ve Mareşal Çakmak olmasaydı, bu tercihin orduya benimsetilmesi kolay olmazdı.

İkinci sorunun yanıtlanması daha zordur. Bir taraf seçildiği zaman, o tarafın yürüttüğü savaşa katılmanın kaçınılmaz olacağı düşünülebilir. Taraf seçildikten sonra savaş dışı kalmak, o tarafın diğer mensupları bakımından kolayca razı olunabilecek bir şey değildir. Bu tavır bir fırsatçılık olarak algılanabilir. *Türkiye'nin savaş dışı kalmasını sağlayan, antlaşma koşullarının işlemesinin belli koşullara bağlanmış olmasıdır.* Bu koşullardan biri II. No'lu Protokol'de yer alan Sovyet tehdidinin doğmaması, ikincisi ise Türk ordusunun savaşa girmeden önce yeterli olarak teçhiz edilmiş olmasıdır. Nitekim kurduğumuz öyküde açıkça görüldüğü üzere savaşın ilk yıllarında İngiliz ve Fransız sefirleri; Türkiye'nin, savaşa girmesine ilişkin sorumluluklarını yerine getirmesini oldukça sık talep etmiştir. Türkiye bu talepleri II. No'lu Protokol'e referans vererek karşılamamıştır. Bu durumda *savaşın* ilk yıllarında Türkiye'yi savaşa girmekten koruyan, *Sovyetler Birliği'nin Almanya ile bir saldırmazlık anlaşması imzalaması olmuştur* denilebilir. Eğer Sovyetler Birliği savaşın başında Müttefikler'e katılmış olsaydı Türkiye'nin savaş dışı kalma gerekçesi bulması zorlaşırdı. Ama yine de Almanya, Rusya yerine Türkiye'ye saldırsaydı; Türkiye'nin savaş dışı kalması söz konusu olmazdı. Bununla birlikte Türkiye'nin bir tarafı seçmiş olmasının yanı sıra ordusunun ve toplumunun direniş gücü, Almanların Türkiye'ye ilişkin hesaplarını değiştirmiştir. Almanlar, ordularının Türkiye'yi boydan boya geçmesinin üç ay alabileceğini hesaplayınca, 1941 yılında Barbarossa Harekâtı'nı olanaksız hale getirecek bu üç aylık gecikmeyi göze alamamışlardır. Bu durumda da Hitler Türkiye'ye saldırmaktan vazgeçerek İnönü'ye güvence veren ünlü mektubunu

göndermiştir. Türkiye'nin, *hesapları üç aylık geciktirebilme gücü*, ona savaş dışı kalabilme yolunu açmaya yetmiştir. Bu hesabı etkilemenin sadece güç miktarına bağlı olmadığını, örneğin de*mir yollarının tek hatlı olmasından*, karayollarının kıtlığından ve ülke topografyasının özelliklerinden de kaynaklandığını unutmamak gerekir.

Hitler'in, 1941 yılında Rusya'ya saldırı başlatması, İnönü'ye mektup yazması gibi gelişmeler, Türkiye üzerindeki Alman saldırısı riskini tamamıyla ortadan kaldırmamıştır. Nitekim bu kitapta kurulan öyküde, İngilizlerin bu riske karşı ardı ardına geliştirdiği Türkiye'ye ilişkin operasyon planlarından söz edilirken böyle bir riskin ne kadar yüksek olduğu da gösterilmiş olmaktadır. Türkiye'nin bu riske karşı kendisini emniyete almak adına *Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktı, tabii ki çok ustaca bir hamle olmuştur.* Bu antlaşmayı imzalarken İngilizlerle temas halinde kalarak, İngiliz-Türk Antlaşması'na ters düşmeyecek bir antlaşma imzalanmaya çalışılmıştır. Bu, Türkiye'yi çok ilginç bir konuma sokmuştur. İngilizler, bu antlaşmaya karşı olmalarına reğmen Türkiye ile ilişkilerini kesmemişlerdir. Türkiye'nin, *savaşın en riskli döneminde, savaşan iki taraftan da askerî malzeme alır hale gelmesi* ve onları Türkiye'ye malzeme vermekte bir ölçüde de olsa yarışır hale getirmeyi başarması, küçümsenemeyecek bir diplomatik başarı olmuştur. Bir anlamda *Türkiye, savaşın en riskli dönemlerinde savaş dışı kalmasını, savaşan ülkelerin Türkiye ile iyi ilişkiler* sürdürmesi için *yeterli bir koşul haline getirmeyi başarmıştır.* Kolay elde edilemeyecek bu başarıda; *iki tarafın da* Türkiye'nin gizli yazışmalarında *kullandığı şifreleri çözmüş olması*, dolayısıyla Türkiye'nin müzakerelerinin iki taraf için de şeffaflaşmış olmasının payı vardır. İki taraf da Türkiye'ye güvenini kaybetmemiştir.

Savaşın Rusya lehine döndüğünün belli olmasından sonra, Türkiye'ye Müttefikler tarafından gelen savaşa katılma talebi nitelik değiştirmiştir. Savaşın kısaltılması ve savaş sonrasında kurulacak Birleşmiş Milletler sisteminde yer alabilmesi için Türkiye'den, Mihver ülkeleriyle ilişkisini keserek savaş açması istenilmiştir. Türkiye ise bu durumda savaş dışı kalabilmek için genellikle ikinci koşulunu kullanmış; ordusunun yeterince teçhiz edilmediği gerekçesini ileri sürmüştür. İlginç olan, Türkiye'nin ordusunun sahip olduğu savunma gücü, onu Almanların saldırısından korumuşken; *modern savaşın gerektrirdiği silah ve araçlarla yeterince donatılmamış olmaması da* İngilizlerin onu *savaşa sokmak için kurduğu baskıya karşı direnmesine olanak vermiştir.*

Sürece bakıldığında görüleceği üzere, Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrarcı olan İngiltere'*dir*. Diğerlerinin bu kadar yoğun bir ısrarı yoktur. Churchill, Müttefik karargâhında kabul ettiremediği Balkan Operasyonu'nu kısmen de olsa Türkiye üzerinden gerçekleştirmek istemektedir. Türkiye, bir ara ilişki-

lerin kopmasına neden olsa da savaşa girme konusundaki direncini Almanların Türkiye'ye saldırma ihtimali tamamen yok oluncaya kadar sürdürmüş ve bu tehlike geçtikten sonra San Francisco Konferansı'ndan bir süre önce savaş ilan etmiştir. Böylece *hem sıcak savaş içinde yer almamayı hem de Birleşmiş Milletler'in kurucuları arasında yer almayı* başarmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesinde en çok ısrarcı olan Churchill bile yıllar sonra, İnönü'nün savaş dönemindeki önderliğini, ülkesi yararına ve saygın olarak nitelemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye diplomasisinin elde ettiği bu olumlu sonuçta, *Türkiye'nin savaş dolayısıyla toprak elde etmek gibi hesaplar içinde olmayışının payı büyüktür.* Böyle bir hesap içinde olmayınca da dış güçler tarafından manipüle edilmesi oldukça güçleşmiştir. Türkiye'nin böyle bir stratejiyi başarıyla uygulayabilmesinde, en önemli unsurlardan biri de; *İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıdır.* İnönü'nün, askerlik bilgisini ve diplomatik deneyimini birlikte kullanarak tarihten gelen saygınlığıyla birlikte süreçte önderlik etmesi, Türkiye için çok önemli bir şans olmuştur. Özellikle savaş teknolojisinin geldiği durum karşısında Türk ordusunun savaş kapasitesini doğru değerlendirerek, dışişleri müzakerelerinde gerçekçi kalmayı başarabilmiştir. Maceracı hiçbir girişim içinde olmamıştır.

Türkiye, ordusunu ne ölçüde donatabildi?
Bu donatımda dış yardımın ve iç üretimin payı ne oldu?

Kurduğumuz öyküde, savaşın başlangıcından itibaren Türk ordusu konusunda yapılan değerlendirmelerde; kara kuvvetlerinin oldukça büyük olduğu, Birinci Dünya Savaşı teknolojisinde *yani piyade ve topçu konusunda iyi olduğu* ama İkinci Dünya Savaşı'nın *motorize ve tank birlikleriyle yapılan savaşları için* teçhizatının ve hünerlerinin *yetersiz olduğu* söylenmiştir. Ordunun bu eksiklerinin giderilmesi ve yeterli tanksavar ve uçaksavarlarla donatılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca buna, *deniz kuvvetlerinden çok önemli bir beklenti içinde olunmaması*, hava kuvvetlerinin küçük, yer personelinin çok eksik bulunduğu ve özellikle gece savaşlarında yetersiz kaldığı eklenmiştir. Ama savaş sırasında Türkiye'nin savaşa katılması konusundaki müzakerelerde, Müttefikler'in Türkiye'ye yeterli silah vererek, onu modern savaş yapmaya yeterli hale getirip getirmediği, sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Kurduğumuz öyküde verilen bilgiler de bu konuda yeterince aydınlatıcı değildir. Bu nedenle birinci cilde son verirken Türk ordusunun yeterliliği konusu üzerinde bir tartışma yapmayı yararlı gördük.

Bu tartışmayı değişik düzeylerde yürütebiliriz. Savaşan ülkelerin silah üretim kapasiteleri, savaşlarda verdikleri silah, malzeme ve araç kayıpları ve cephelerde yaptıkları top, tank, uçak yığınakları konusunda verilen sayılar

göz önüne alınırsa; önerilen ve müzakere edilen silah, malzeme ve özellikle de araç sayılarının çok küçük olduğu açıktır. Kurulan öyküde açıkça görülmektedir ki savaşın ilk yıllarında söz verilen silah ve malzemelerin teslimi yapılmamıştır. Bu ülkelerin, savaşın ilk yıllarında, *kendi gereksinmeleri varken, savaşa girmeyeceğini tahmin ettikleri bir ülkeye silah ve stratejik malzeme vermekte tereddüt göstermelerini anlamak kolaydır.*

Türkiye'ye verilecek malzeme ve silahların yetersizliğini kavrayabilmek için şu şekilde bir akıl yürütmeye de başvurabiliriz: Eğer belli bir tümen sayısı ve savaşçı sayısı verilip İngiliz normlarına göre gerekli silah, teçhizat, araç vb. lojistik gereksinmesi hesaplansaydı; elde edilecek sayıların müzakere edilen sayılara oranla çok yüksek olacağı açıktır. Nitekim *bu farklılık kendisini en iyi,* Türkiye'ye gönderilecek *İngiliz birlikler için gerekli cephane ve malzeme stoklamasında göstermiştir.*

Aslında iki taraf arasındaki müzakerenin yürütülme biçimi, müzakere edilen listelerin küçük tutulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Listelerin Türk tarafından hazırlanması istenmiştir. *Türk tarafı kendi normlarına göre hazırlık yaptığı için listeler başlangıçta küçük tutulmuştur.* Bu listeler iki bakımından sınırlanmaktadır: İlk sınır, Türkiye'ye gelecek malzemeyi kullanmaya hazır yetişmiş personel olmadığı için, yapılabilecek taleplerin makuliyet düzeyini eğitim programlarının hızının belirlemesidir. Diğer bir sınır ise Türkiye'nin liman, demiryolu ve karayolu kapasitelerinin düşük olmasından ileri gelmektedir. İşte bu nedenlerle ortaya çıkan listeler çok büyük olmamıştır. Zaman zaman İngilizler bu listelerin şişirilmiş olduğunu söyleseler de, müzakerelerde, listelerin içeriğinin genellikle doğru olduğunu kabul etmişlerdir.

Bu kitapta, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı tarihi daha çok İngiliz arşivi belgelerine dayanarak yazıldığı için, Türk ordusunun teçhiz edilmesine ilişkin olarak kurgulanan anlatılar önemli bir sapmaya yol açabilir. Bu sapma; Türk ordusunun teçhiz edilmesinin sadece İngiliz ve Almanlardan gelen silah, malzeme ve araçlarla sağlandığı kanısının oluşmasıdır. Oysa bu ciltte olabildiğince ayrıntılı olarak ele aldığımız şekilde, Cumhuriyet'in başından beri *Türkiye, mütevazı da olsa bir silah sanayisi kurmuştur.* Ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında bu kaynaktan sağlanan silah ve cephanenin dıştan sağlananlar karşısında göreli öneminin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu konuda elimizde yeterli sayılar yok. Ama daha çok hatıralara dayanarak kurduğumuz bu öykü, Kırıkkale'de ciddi bir üretim yapıldığını düşündürtmektedir. Askerî tarihle uğraşanlar, gerekli izinleri alıp bu konuda araştırma yaparsa çok yararlı olacaktır. Nitekim savaşın başlangıcında Türkiye, henüz İngiltere'den alınmış malzeme miktarları çok az iken, Almanlara kendi ürettiği silah ve cephaneyle karşı koyacaktı. Almanların hesabını değiştiren, ordunun bu kaynaklardan beslenerek göstereceği direniş olmuştur. Eğer savaş sırasın-

da İngiltere, Amerika ve Almanya'dan alınan askerî silah ve aracın ton olarak miktarıyla birlikte Türkiye'nin kendi üretimini bilseydik, bu iki sayının oranına dayanarak Türkiye'nin iç üretiminin önemi konusunda yararlı bir gösterge elde etmiş olurduk. Ne yazık ki bu bilgilere sahip değiliz.

Bu tartışmadan sonra, tüm çabalarıyla Türkiye'nin, savaş bittiğinde ne tür bir güç oluşturmayı başardığını sorgulayabiliriz. Askerî tarih kurumlarının düzenlediği seminerlere ve değişik üniversitelerde yazılmış olan doktora tezlerine rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin ordusunun yıllara göre nasıl geliştiği konusunda bilgi sahibi değiliz. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından 70 yıl geçtikten sonra bile bu bilgiler sır olarak saklanmaktadır. Bu durumda bizim yapabileceğimiz ancak bir tahmin olacaktır.

Bu tahminlerimizi dayandırabileceğimiz en sağlam referans, savaş döneminde kara kuvvetlerinin kuruluş kadrolarının 1.300.000 kişiye tekabül ettiği saptamasıdır. Bir başka kullanabileceğimiz bilgi, kurguladığımız öykü içinde yer verdiğimiz, birliklerin kuruluş kararları ve İngiliz kaynaklarından aldığımız verilerdir. Türkiye'nin seferberliğini hiç tamamlamadığı, savaş riskinin en tırmandığı dönemde bile gerçekleştirilen seferberlik düzeyinin yüzde 80'leri aşmadığı varsayımında bulunabiliriz. Bu varsayımı Churchill de kullanmıştır. Bu durumda *kara kuvvetlerinin savaş sırasında ulaştığı en büyük sayının 1.000.000 düzeyinde kaldığı söylenebilir.* Bu sayıdan ordunun toplam büyüklüğüne geçmek için bu sayıya deniz kuvvetlerinin, hava kuvvetlerinin ve iç güvenliği sağlayan jandarma birliklerinin sayılarını da eklemek gerekir. Ancak bu birimlerin büyüklükleri konusunda da sayısal verilere sahip değiliz. Bu üç bölümün toplamı için 250.000 kişilik bir ekleme yaparsak savaş içinde ordunun büyüklüğünün 1,3 milyona kadar tırmanmadığını söyleyebiliriz. Kara kuvvetlerinin büyüklüğünün zaman içindeki gelişimi konusunda da 1938 sonunda 200.000, 1939 sonunda 300.000, 1940 sonunda 600.000, 1941 sonunda 900.000, 1942 sonunda 1.000.000, 1943 sonunda 1.000.000, 1944 sonunda 700.000, 1945 sonunda 500.000 kişi şeklinde bir kestirim yapılabilir. Unutulmamalı ki bu çok güvenilir bir kestirimden ziyade sezgisel bir saptamadır. Kara kuvvetleri konusundaki değerlendirmeyi sonlandırırken, Türkiye'de ordunun *Birinci Dünya Savaşı ordusu olma niteliğini büyük ölçüde koruduğu söylenebilir.* Bu dönemde ordu *motorlu nakliyata geçememiş, hayvan gücüne bağımlılığı* devam etmiştir. Ancak savaşın son yılında, *savaş performansının ne olacağı belli olmayan bir zırhlı bir de motorize tümen oluşturabilmiştir.* Buna karşılık tanksavar kullanımı ve tanklara karşı gözü pek savaş teknikleri kullanmaya başlamıştır. Ama uçaksavar ve erken uyarı radarlarının kullanımında aynı gelişmeyi gerçekleştirememiştir.

Donanmanın ne büyüklükte bir insan gücüne dayandığını bilmiyoruz. Ama gemilerinin sayısındaki gelişme konusunda şöyle bir özet verilebilir.

1939-1946 yılları arasında donanmaya; 6 denizaltı, 4 muhrip, 27 mayın arama gemisi, 2 mayın gemisi, 3 ağ gemisi, 12 araba vapuru, 5 küçük hücum botu, 8 avcı botu, 8 liman savunma botu, 8 mayın çıkarma botu, 7 yardımcı gemi katıldı. Bu kompozisyon açıkça gösteriyor ki Türkiye, savaşan ülkelerin Türkiye üzerindeki dışsallıklarını azalacak türde bir silahlanma programı izlemiş; *savaş öncesinde zayıf olan hücum emniyet filosunun güçlenmesine ve limanlarının korunma derecesini yükseltmeye önem vermiştir.*

Savaş içinde, savaş uçakları olarak; 30 Moran 406 (Avcı), 36 US P-40 Tomo-Hawk (Avcı), 24 P-40D Kittyhavk (Avcı), 72 Focke Wulf 190 A-3 (Avcı), 3 Blenheim Mark IV (Bombardıman), Bisley, 15 Beaufigter (Bombardıman), 21 Beauford (Bombardıman), 72 Martin Baltimore 187 (Bombardıman), 4 Liberator B-24D (Bombardıman), 198 Spitfire Mark IX (Avcı), Spitfire XIX, Invader, Thunderbolt F-47 uçakları alındı. Eğitim uçakları olarak ise Oxford, Master, Harvard At-6 ve Beechcraft uçakları alındı. Harbin son safhalarında İngiltere'den satın alınan 132 Mosquito Mark VI (Avcı Bombardıman) tayyareleriyle Türkiye, hava kuvvetlerinin savaş gücünü geliştirmiş oldu. 4 Liberator türü bombardıman uçağı, Amerikan 9. Hava Kuvveti'nin Bağdat ve Bingazi'den Ploieşti'deki Romen petrollerini bombalamak için yaptığı saldırılarda Türkiye üzerinden geçerken Türk hava kuvvetlerince indirilen 11 uçaktan sağlam kalanlarıydı. Türk pilotlarınca kullanılıyorlardı.[18] Savaşın son yılına kadar Türk uçak filosu, eski uçaklardan oluşuyordu. Ancak son yıllarda bu uçakların savaş içinde geliştirilmiş uçaklarla değiştirilmesi bir ölçüde sağlanmıştı. Bu dönemde hava kuvvetlerinin *en önemli başarısı yeterli uçuş personelinin yetiştirilmiş olmasıdır* denilebilir. Yeterli uçuş öğretmeninin sağlanması üzerine, 1946 yılından sonra, uçuş eğitimleri Türkiye'de verilmiştir. Ama *yeterli yer hizmetleri personeli yetiştirmekte aynı başarı sağlanamamıştır.*

Anlatılan öyküden, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaşın sonunda savaşın başına göre bazı gelişmeler gösterdiği açıkça görülür. Ama *Türk ordusunun İkinci Dünya Savaşı orduları standartlarına ulaşması, soğuk savaş döneminde Amerikan yardımının başlamasından sonra gerçekleşmiştir.*

Elimizde, Türkiye'ye verilen silah ve cephanenin miktarı ile nakliye araçlarının miktarı hakkında net bilgiler olmasa da söz konusu olan miktarlar ordunun asker sayısı düşünüldüğünde çok küçüktür. Türk ordusunun iyi donatılmış Alman ordularına karşı, özellikle bir saldırı savaşı için yeterli olarak donatıldığı söylenemez. Oysa genel kanı, İngilizlerle müzakerelerde Türkiye'nin aşırı silah taleplerinde bulunarak savaşa girmekten kaçındığı yönündedir. Tarihçiler bu yargıya genellikle iki tarafın müzakere taktiklerine ba-

18 *Cumhuriyetin 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 104. Gary Leister, "The Turkish Air Force, 1939-45, the Rise of a Minor Power", *The Middle Eastern Studies*, Cilt 25, No. 3, Temmuz 1990, s. 387.

karak ulaşmaktadır. *Ama savaşın gerçekleri bakımından bu "aşırılık" yargısının temellendirilmesi zordur.* Bu yargının belki de tek haklı bulunabilecek yanı, altyapı yetersizliği dolayısıyla istenilen/gerekli malzemenin nakledilmesi olanağının bulunmayışıdır. Askerlerini yeterince donatmadan savaşa sürmek istemeyen yöneticilerin, aşırı talepte bulunduğunu söylemekten çok, altyapı açığının kapatılamayışı üzerinde durmak belki daha hakça olacaktır.

Türkiye'de savaş sırasında yapılan altyapının değeri konusunda İngilizlerin bir değerlendirmesi

28 Haziran 1945 tarihinde İngilizlerin yaptığı hesaplamaya göre, Türkiye'de 1941-1945 arasında yapılmış olan altyapının varlık değeri; aşınma payları düşüldükten sonra havaalanları için 2.990.000 sterlin, kamplar ve depolar için 148.000 sterlin, demiryolu bağlantıları için 20.000 sterlin, yollar için 5.329.000 sterlindir. Toplam miktarı bulmak için bu sayılara iskele ve rıhtım yatırımlarını da eklemek gerekir. Bu hesapta her mevsim kullanılan havaalanları olarak Adana, Konya, Afyon, Balıkesir, Yassı Höyük, Bandırma 1 ve 2, Karacabey 1 ve 2, Çardak, Eskişehir, Uşak, İzmir 1, 2 ve 3, Muttalip, İnegöl, Çan, Yenişehir, Bursa (T/Trak Only), Milas ve Kızılkaya (S), Akhisar (Pens Only); yalnız kuru havada kullanılabilir havaalanları olarak Alayunt, Baladız, Çakmak, Çanakkale, Çiğli, Islahiye, Karaman (Konya), Karaman (Balıkesir), Kilya, Kızıksa ve yazlık (field track site) olarak Gökova Havaalanı hesaba katılmıştır. Demiryolu olarak Afyon'da 3,5 km'lik üs bağlantı yolu, Karayolu olarak 180 km'lik Mersin-Çakmak, 200 km'lik Tarsus-İskenderun, 75 km'lik Kilya-Kavak yolları ile tamir gören 90 km'lik Mersin-Silifke, 43 km'lik Silifke Karaman yolları bulunmaktadır. Hesaba katılmamış olan iskeleler ve limanlar ise Gelibolu ve Kilya'daki 5 iskelenin yanı sıra İskenderun, Mersin limanları ve Silifke'deki Susanoğlu İskelesi'dir.

İngilizlerin yaptıkları altyapı yatırımları kendi operasyonları için gerekli olanlarla sınırlıdır. Tabii Türkiye de genel bütçesi içinden demiryolu ve karayolu yatırımı ve havaalanı yatırımları yapmıştır. Ama büyük bir orduyu silahaltında tutmasından ötürü yükselen bütçe harcamaları, Türkiye'nin altyapı harcamalarına ayırabileceği miktarları sınırlamıştır. Bu sınırları aşabilmek adına *asker işgücünden yararlanabilmek için Nafia Taburları* oluşturulmuştur.

Birinci Kitabın çözümlemeleri İkinci Kitaba ne tür veriler getiriyor?

Bu kitabın giriş bölümünde kitabın üç cilt olacağı belirtilmişti. İkinci cildinin konusunu Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecindeki ekonomisi oluşturacaktır. O zaman birinci cildi bitirirken yanıtlamamız gereken bir soru

ortaya çıkıyor. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dönemindeki dış siyasetini ve askerî stratejisini ele aldığımız birinci cildin, ikinci cildin gerektirdiği verileri yeterince sağlayıp sağlamadığı sorulabilir.

Türkiye sıcak savaşa girmemiş olsa da büyük bir orduyu beslemesi ve donatması neticesinde çok önemli ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. *Bir anlamda, savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisini yaşamıştır.* Bir ordunun bu kadar hızlı bir şekilde büyümesi, aynı zamanda üretim alanından büyük bir üretici nüfusun çekilerek orduda tüketici haline gelmesi demektir. Bu durumda, ülke içindeki *ekonomik dengelerin yeniden kurulmasında* önemli zorluklar yaşanmaktadır. Üretici nüfus kaybının yanında, üretimde kullanılan hayvan gücünde de bir kayıptan söz edebiliriz. Kurduğumuz öyküde görüldüğü üzere bu dönemde Türkiye'nin ordusu motorize değildir. Ordunun hareketliliği hayvan gücüne ve arabalara dayandırılmaktadır. Bu nedenle ordunun büyümesi demek aynı zamanda üretimden hayvanların da çekilerek tüketici hale getirilmesi demektir. Ordunun insan gücü olarak büyüklüğü için çok güvenilir olmasa da bazı tahminler verebilmiştik. Ordunun hayvan sayısının nasıl geliştiği konusunda böyle tahminlere de sahip değiliz. Ama hayvanların beslenmesinin en az erlerin beslenmesi kadar zor olduğunu; bu nedenle koşulu bir ordunun topluma etkisinin motorize orduya göre daha ağır olduğunu biliyoruz. Tabii hayvan gücünün motorize ordulara göre petrole bağımlılığının olmaması gibi bir avantajı olduğunu da unutmamak gerekir.

Bu kitabın ikinci cildini İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye ekonomisine ayıracağımız için; söz konusu ekonomik analizlerin yapılabilmesi adına, ordunun insan ve hayvan sayılarına ilişkin bilgilerin birinci ciltte verilmiş olması gerekiyordu. Ne yazık ki bu konulardaki bilgiler hâlâ gizlendiği için birinci ciltten ikinci cilde bu konularda sağlam bilgiler devredemiyoruz.

DIZIN

Gündüz, Asım 249, 253, 335, 407, 414, 426, 431, 441, 447, 467, 499, 507, 526

İkinci Dünya Savaşı, tam anlamıyla bir topyekûn savaş olarak, bütün dünyayı ve hayatın her alanını alt üst etti. Bu muazzam alt üst oluşun Türkiye'de nasıl yaşandığını tahlil eden eserlerinin ilk cildinde İlhan Tekeli ve Selim İlkin, konunun askerî yanını ele alıyorlar. Elinizdeki ciltte yalnızca Türkiye'nin savaş tehdidi karşısındaki diplomatik eylemleri, askerî hazırlıkları ve bütün ekonominin bu savaş ortamından nasıl etkilendiği, olağanüstü ayrıntılı biçimde incelenmekle kalmıyor. Kitap aynı zamanda genel olarak İkinci Dünya Savaşı'nın son derece kapsamlı bir tarihi. Nazilerin Yıldırım Savaşı'ndan Stalingrad Savunmasına, Pasifik'teki çarpışmalardan Normandiya çıkartmasına, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün cephelerini kat eden bir analiz...

"Türkiye (...) Savaşın diğer aktörlerinin niyetlerini kestirmiş, onlarla işbirliği geliştirmiş, kendi silahlı kuvvetlerine ilişkin aldığı kararlarla onların hesaplarını değiştirmiş, kararlarını etkilemiştir. Öte yandan hesaba katılan, aktif bir aktör olabilmesi için aldığı askerî önlemlerle oluşturduğu güç de ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. (...) Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda sıcak çatışmaya girmeden savaşın etkili aktörlerinden biri olmayı başarmış, yıkımdan korunmuş ama bir savaş ekonomisinin tüm zorluklarını ve bu zorlukların beraberinde getirdiği toplumsal sorunları yaşamıştır."

İLHAN TEKELİ – SELİM İLKİN

